MUSEI ITALICI
TOMUS II.

COMPLECTENS

ANTIQUOS LIBROS RITUALES
ſanctæ Romanæ Eccleſiæ.

CUM COMMENTARIO PRÆVIO

IN ORDINEM ROMANUM.

LUTECIÆ PARISIORUM,

Apud MONTALANT, ad Ripam P.P. Auguſtinianorum, propre Pontem S. Michaëlis.

M. DCC. XXIV.

CUM PRIVILEGIO ET SUPERIORUM PERMISSU.

LECTORI.

I. HABES alterum MUSEI ITALICI volumen, STUDIOSE LECTOR, in quo continentur ANTIQUI LIBER RITUALES S.R.E. qui ORDINIS ROMANI nomine comprehendi ſolent. Non uno, ſed diverſo tempore ſcripti ſunt; plerique haud antea vulgati: & ſi qui jam editi, ob novas acceſſiones & notas hic quamdam novitatis gratiam præ ſe ferunt. Omnes ut in unum corpus redigeremus, perſuaſit in primis communis rei publicæ chriſtianæ utilitas: deinde ſtudioſorum hominum flagitatio, qui hanc collectionem jam dudum expetebant, rati ejuſmodi libris recludi non jejunam tantum & exilem cæremoniarum notitiam, ſed eccleſiaſticæ diſciplinæ præclaram cognitionem; immo aliquando ſacrorum dogmatum illuſtrationem.

II. Verum hæc editio nec in Urbe commode procurari poterat, nec libri ipſi extra Urbem facile exportari. Sed tandem ut eos impetraremus, evicit amicorum humanitas ſimul & auctoritas: quibus perſpectum eſt hac editione non extraneis modo, ſed & Romanæ eccleſiæ conſultum iri. Etſi enim nonnulli in eis ritus jam in deſuetudinem abierunt; omnes tamen noſſe intereſt, ſi non ad reſtituendam, certe ad illuſtrandam antiquitatem. An publicis votis reſponſura ſit noſtra editio, incerti ſumus: at certe nobis diligentiam, quo minus id aſſequeremur, non defuiſſe haud diffitemur.

III. Initio præmittimus COMMENTARIUM in Ordinem Romanum, in quo præcipuorum Romanæ eccleſiæ rituum quoddam ſpecimen continua ſerie exhibemus: ne ſi per particulas id fieret, diſtracta atque à ſe ſe divulſa

eorum notitia haberetur. Hunc commentarium, qui nonnullis fortasse prolixior videbitur; breviorem, quoad licuit, reddere conati sumus, singularia dumtaxat aut minus vulgaria persecuti, quæ ab aliis aut prorsus intacta, aut non satis explicata fuerant. Denique id in primis curavimus, ut resectis communioribus locis, quæ ab aliis repeti possunt, & omissis quibusdam minoris momenti ritualibus libellis, omnia in unum idemque volumen conjiceremus; ut quæ alias dispersa & distracta fuissent, sub uno quasi conspectu ponerentur; atque hoc pacto lectorum labori & compendiis consuleretur.

IV. Commentarium sequuntur libelli Ordinis Romani, secundum ordinem temporum distributi, notisque subinde illustrati, collatione facta locorum, quæ ab Amalario, Micrologo, aliisque vetustis scriptoribus in medium adducta sunt. Ceterum vulgatum Ordinem Romanum integrum recudere non visum est operæ pretium: tum quia farrago est, vetus quidem, sed tandem farrago ex diversis Ordinis Romani libellis consarcinata: tum quia multiplicatis istius libri editionibus facile est eum consulere pro arbitrio lectorum: tum denique quia alias nimium crevisset nostræ collectionis moles, nec in unum volumen facile contrahi potuisset.

V. Non pluribus hic te morabor, ERUDITE LECTOR, nisi si qua te tangit studiorum nostrorum ratio & cura, ut denuo ejus beneficium agnoscas, per quem profecimus. Non ausim hoc loco repetere Magnum illud atque Augustum Nomen, quod tamen unum commemorari jubet illustrissimus Remorum Antistes CAROLUS-MAURICIUS TELLERIUS, cujus propensissimæ in litteras & in Ecclesiam voluntati acceptum referre debes, quod tibi modo legendum utendumque offerimus.

VI. Quod si tamen rituum Romanorum te lectio re-

creabit, gratiam habe in primis eminentissimis cardinalibus Casanatæ & Colloredo:tum illustrissimo Johanni Ciampino, & erudito Josepho Mariæ Thomasio: qui nobiscum quidquid hoc de argumento in scriniis habebant suis, humanissime communicarunt, nostro Claudio Stephanotio indefesse operam suam, ut solet, conferente.

VII. Neque vero defuit etiam in Gallicanis bibliothecis, quod Romanis ritibus illustrandis expoliendisque conduceret. Regia quippe bibliotheca, humanissimo Thevenoto ejus curatore concedente, nobis Onufrium Panvinium, cum quo Romanum exemplum conferremus, suppeditavit: & Colbertina veterem Ordinis Romani libellum, primo loco à nobis editum, cum aliis nonnullis ejusdem argumenti codicibus, quorum copiam nobis pro suo more liberaliter fecit vir notæ eruditionis & humanitatis Stephanus Baluzius, ejusdem bibliothecæ præfectus.

VIII. Postremo (& id addere nobis liceat) si qua in nostris observationibus non satis accurate aut mature pro rei gravitate dicta nobis exciderint; hæc omnia sanctæ Ecclesiæ, cujus gratia hic labor a nobis susceptus est, judicio ac censuræ subjicimus: nec in aliis refugiemus admonitionem officiosi lectoris, a quo doceri & benigne castigari beneficii loco ducemus.

IX. Ex his observationibus unam aut alteram hic paucis retractare juvat, non satis, aut secus quàm par esset in Commentario expositas. Prima occurrit in pag. XLVI. ubi ex Augustino Patricio probavimus, ante annos ducentos factam fuisse panis & vini in Missa pontificia probationem contra veneni periculum. Sed præmittenda erat Petri Amelii auctoritas, qui hanc ipsam probationem his verbis commemorat in cap. LXXXI *Parat calicem* sacrista *cum tribus hostiis, unam pro Sacramento, & duas pro proba: & in Papæ præsentia facit probam de vino & pane.*

X. Altera est in ejusdem commentarii pag. LIII. ubi emendandum quod eo loci diximus, non explicari scilicet in libellis nostris, id quod ex Amalario aliisque supplevimus, *an presbyteri simul cum Pontifice sacra celebraverint.* Id enim ipsum diserte præscribitur in Appendice primi nostri Ordinis Romani num. 48. *In diebus festis, id est Pascha, Pentecostes, sancti Petri, Nativitatis Domini, per has quatuor sollemnitates, habent colligendas,* id est recipiendas oblatas, *presbyteri cardinales, unusquisque tenens corporalem in manu sua: & venit archidiaconus, & porrigit unicuique eorum oblatas tres. Et accedente Pontifice ad altare, dextra lævaque circumdant altare, & simul cum illo canonem dicunt, tenentes oblatas in manibus, non super altare, ut vox Pontificis valentius audiatur; & simul consecrant corpus & sanguinem Domini: sed tantum Pontifex facit super altare crucem dextra lævaque.* Ex hoc insigni loco, qui nobis suo loco exciderat, colligimus, presbyteros illos consecrasse tres illas quas in manibus habebant hostias: tametsi eas non ipsi, sed solus Pontifex cruce signabat. An vero etiam sanguinem seorsim consecrarent; judicet lector ex proxime subjunctis verbis: *Cum acolythi acceperint hostias ab archidiacono de altare, vadunt ad presbyteros, accipientes calices tres qui priores sunt.* Etsi enim de calicibus ministerialibus explicari potest hic locus: congruentius tamen de calicibus consecrandis fortasse exponi poterit. quod aliorum judicio subjicimus. Cur vero presbyteri quique hostias tres consecrabant? Fortasse ut unam pro sua communione haberent; alias duas pro fermento, ut vocabant, sacro reservarent. Hæc paucula sunt ERUDITE LECTOR, quæ te præmonitum volebamus. Vale.

INDEX
CONTENTORUM IN HOC SECUNDO TOMO.

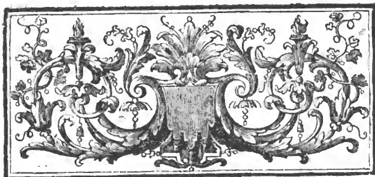
V. 2

INDEX

ANTIQUORUM LIBRORUM RITUALIUM S. R. E.

APPENDIX.

IN

IN ORDINEM ROMANUM COMMENTARIUS PRÆVIUS.

I. *Rituum Romanorum cognitio necessaria; Amalarii in eos commentarii vexati. Prima Romani Ritualis editio improbata; Electi Corcyrensis plagium retectum.*

CUM Romana ecclesia aliarum, maxime Occidentis, ecclesiarum norma sit & exemplar; non parum interest rei publicæ Christianæ, ut sacri ritus, quibus ab initio fundatæ religionis Deum opt. max. coluit, omnibus cogniti ac perspecti habeantur. Proxima quippe est fidei divinæ religio, quæ quam illa credit ac suspicit, supremam majestatem certis signis & ceremoniis, communi consilio institutis, colit, veneraturque. Et quemadmodum a Romana ecclesia fidei suæ originem repetunt pleræque, ne dicam omnes, Occidentis ecclesiæ: sic etiam ab eadem modum ac formam divini cultus derivari par est. Certe cum animo recogito varios ritus, quos in præcipuis Galliarum ecclesiis majorum nostrorum pietas instituit, atque hactenus illibatos ad nos usque magna ex parte transmisit: videre mihi vi-

deor quamdam Romanorum rituum imaginem, qualem ſcilicet in antiquis libris animadvertimus.

Non immerito itaque viri pii ac docti (quod notavit Caſ-
„ ſander) judicant, nihil hoc in genere præſtantius inveniri
„ poſſe, quam ipſum Romani Ordinis libellum, quem om-
„ nes qui de eccleſiaſticis ritibus & officiis divinis ſcripſerunt,
„ tanquam principem & caput agnoſcunt, ſummamque ei au-
„ ctoritatem deferunt: ſic ut omnia ejus generis ſcripta nihil
„ aliud ſint, quam hujus libelli commentaria. Non ergo audiendi, ſi qui minus periti exiſtiment, hoc argumentum non ejus eſſe dignitatis, quod cum tanto apparatu tractari mereatur. Meminerint ſi qui in ea erunt perſuaſione, hominibus etiam ſapientiſſimis non indignam eſſe hanc operam & cogitationem in nova Lege, quando in illa veteri, myſteriorum noſtrorum gravitatem tantum adumbrante, Deus ipſe ſacrorum rituum deſcriptionem, quibus coli & honorari volebat, non infra ſe poſuit.

Et quidem magni nominis viri hoc genus argumenti adeo non deſpexerunt, ut ſtudia ſua eo contulerint. Ut enim Caſſandrum, Hittorpium, Radulfum decanum Tungrenſem, alioſque ſimiles interim ſileamus; Onufrius Panvinius hanc ritualem materiam ſcriptis ſuis illuſtravit; haberemuſque ea de re Salmaſii lucubrationem, niſi mors ejus conſilium prævertiſſet. Huc teſtem appello Salmaſium ipſum, qui in Præfatione ad Solinum ait, ſe huic auctori illuſtrando adjeciſſe animum, *ſepoſitis tantiſper, quæ in mente ac manibus habebat, in univerſam priſcæ Eccleſiæ ritualem hiſtoriam commentationibus*. quæ commentationes an ab eo perfectæ fuerint & abſolutæ, fateor me ignorare.

Ad Onufrium quod attinet, opus ejus integrum exſtat manu deſcriptum in bibliotheca Vaticana, ejuſdemque exemplum in bibliotheca regia habetur. Hoc vero non tam Onufrii commentationem exhibet, quam collectionem veterum librorum ritualium Romanæ eccleſiæ. Collectioni præmittitur Onufrii epiſtola nuncupatoria, *Alexandro Farneſio, epiſcopo cardinali Sabino, ſummæ & apoſtolicæ Sedis cancellario*, quæ epiſtola prolixam continet præfationem ad illuſtrandam ex antiquis ſacræ ſynaxeos actionem. Sequuntur libelli de Ordine Romano quatuor, prout ab Hittorpio vulgati ſunt: tum Micrologus: deinde interpretatio vocum eccleſiaſtica-

rum, quæ obſcuræ vel barbaræ videntur: quibus ſuccedit index ſtationum, quæ noſtro tempore in ſingulis Urbis eccleſiis per annum celebrantur. Hæc omnia excipit liber ritualis Cencii cardinalis S. R. E. camerarii, quem librum, mutato auctoris ordine, dividit Onufrius in tres partes. Demum totum opus concludit Miſſæ expoſitio, quam idem ex Patrum dictis & ſententiis contexuit, excurrendo in communes locos, quos alii poſtea ſunt perſecuti.

Non defuerunt etiam ex antiquis, quibus idem conſilium idemque animus fuit, illuſtrandi ſcilicet ritus Romanos. Pleroſque in unum corpus redegit Melchior Hittorpius, cujus editio eſt in omnium manibus, ut neceſſe non ſit auctorum illorum nomina hoc loco recenſere. His adjungendi ſunt Rupertus, Johannes Belethus, & Durandus uterque: quos magno agmine ſequitur turba recentiorum, ſed inſignior præ cæteris piæ memoriæ cardinalis Bona. Ex illis antiquis auctoribus Amalarius, & qui ſub humili nomine latere voluit Micrologus, libellos de Ordine Romano ſtudioſius rimati ſunt, atque ex eis aliarum eccleſiarum ritus aut correxerunt, aut illuſtrarunt.

Amalarius, Mettenſis, ut videtur, eccleſiæ clericus, Lugdunenſis chorepiſcopus fuit. Hujus ſententiæ auctorem habemus Florum ejuſdem eccleſiæ diaconum: qui in priori epiſtola adverſus eumdem Amalarium inedita, tria ejus opera commemorat, nempe *magnum quemdam codicem quatuor voluminibus*, id eſt libris, *diffuſum*, quem OFFICIALEM nuncupavit: deinde ANTIPHONARIUM *velut a ſe digeſtum ac correctum: noviſſime novum volumen, quod* EMBOLIM *opuſculorum ſuorum* appellavit, quodque *apud Lugdunum ornate induit, ac vittis ſericeis diſtingui fecit*. Hæc ex prima Flori epiſtola *contra falſiloquas adinventiones Amalarii, quondam Lugdunenſis chorepiſcopi, de corpore Domini tripartito*: qua in epiſtola Florus Amalarium durius carpit, uti & Agobardus & ipſe Lugdunenſis antiſtes. Nam etſi fortaſſe longius progreſſus eſt Amalarius in quærendis myſticis ſignificationibus ſacrorum rituum, quibus Eccleſia utitur: non ea tamen acerbitate tractandus erat vir ut illis temporibus doctus, qui pia religione & ſtudio res ſacras illuſtrandi utique ducebatur. Typis vulgata ſunt priora duo ejus opuſcula, nempe Officialis, & liber de Antiphonario: at Embolim adhuc in tenebris

a ij

latere credimus. Edita illa duo non sine fructu erunt rerum ecclesiasticarum studiosi, qui longe aliis oculis hæc legunt, quam Florus & Agobardus. Libellum Officialem appellavit Amalarius post Patres Concilii IV. Toletani in canone XXVI.

Agobardi libri tres exstant adversus Amalarium scripti. Primus est liber *de Psalmodia*, in quo Amalarium, quasi *stultum & improbum calumniatorem* arguit, quod in nocturnis officiis quædam *humani ingenii figmenta* adhiberet. Idem explicat in altero libro *de correctione Antiphonarii:* in quo nonnullas antiphonarum & responsoriorum emendationes ab Amalario factas reprehendit: correctus & ipse à viro modestissimo Josepho Maria Thomasio in Noris ad Responsorialia & Antiphonaria Romana, ubi quasdam Amalarii restitutiones vindicantur ad fidem veterum codicum ecclesiæ Romanæ. Sic rigidi censores aliquando in se provocant justam censuram aliorum. Tertius denique Agobardi fetus est *contra libros quatuor Amalarii abbatis*, id est contra librum ejus officialem, in quo nonnullas morales interpretationes sugillat Agobardus.

Non minus Amalario infensus fuit Florus diaconus, ac demum presbyter ecclesiæ Lugdunensis: a quo Amalarius in medium provocatus fuit in Synodo Carisiacensi; ab eodemque in Concilio episcoporum apud Theodonis-villam accusatus, quod Christi corpus triforme dixisset, & quod ritus sacros passim traduceret ad mysticas significationes. Quid in utraque synodo gestum sit, explicat Florus ipse tum in epistola mox laudata, tum in opusculo subsequenti, tum in alia epistola ad Patres Concilii apud Theodonis-villam congregati. Prima epistola *Drogoni sacri Consilii magistro & pontifici clarissimo, Hetti Trevirorum antistiti, Aldrico reverendissimo Cenomanorum episcopo, Rabano abbati venerabili, & ex provincia Lugdunensi prima Alberico Lingonensi episcopo* nuncupata est. Primum ac præcipuum caput accusationis est, quod doceret *præceptor ipse Amalarius egregius, ita corpus Christi esse triforme & tripartitum, ut tria sint Christi corpora: primum, quod ipse suscepit: secundum in nobis, qui super terram ambulamus: tertium in illis qui sepulti jacent.* atque ideo in sacrificio Missæ *tres debere fieri partes: unam in calice pro Christo: alteram in patena pro vivis: tertiam in altari pro mortuis.* Alterum accusationis caput est, quod idem Amala-

rius plerosque sacrificii ritus ad morales & figuratas, uti mox dicebam, significationes transferret. Tertium denique est, quod LIBELLUM ROMANI ORDINIS *tanta auctoritatis haberet, ut eum pane ad verbum niteretur exponere:* tametsi hunc libellum *Romano archidiacono, cujus traditionibus gloriabatur, ignotum* fuisse fateretur. Verum tantum abest, ut Amalarius ob expositum Romani Ordinis libellum de Ecclesia male meruerit, ut contra multum ei obstricti simus, quod hujus libelli antiquitatem dignitatemque nobis unus ex priscis auctoribus comprobaverit.

Præter superius memorata opuscula idem Amalarius composuit Eglogam de Ordine Romano, quæ ab eruditissimo Baluzio publici juris facta est in Appendice ad Capitularia. In hujus opusculi titulo Amalarius vocatur *Abbas*, cum in codice sancti Galli, ad quem Baluziana editio accurata est, tum in Einsidlensi: quemadmodum etiam in titulo tertii libelli, quem Agobardus condidit adversus Amalarium, de quo hæc modo dicta sufficiant.

Micrologi obscurior est notitia, quam ætas. In quibusdam exemplaribus hic liber *Micrologus Johannis*, aliis *Johannis episcopi* inscriptus legitur: sed quis sit Johannes ille, incertum. Gallum fuisse conjectura est ex cap. XI, in quo refert quamdam orationem *juxta Gallicanum Ordinem.* Sane Germanum eum non fuisse inde colligitur, quod Concilii Moguntiacensis decretum de jejunio quatuor temporum designando parvi pendat. Eumdem titulum operi suo de Musica imposuit Guido Aretinus: sed alius est sine dubio, quisquis sit, hic Micrologus, quem tempore Gregorii VII, & Anselmi Lucensis vixisse intelligitur ex capitibus XIV & XVII. Is Ordinem Romanum laudat interpretaturque multis in locis, ut in capitibus IX, X, XI, XVII, & aliis.

Ordinem Romanum Coloniæ anno MDLXI primus typis excudi curavit Georgius Cassander, & post annos septem Melchior Hittorpius ibidem recudit una cum aliis antiquis rerum ecclesiasticarum scriptoribus. Verum ante utrumque Christophorus Marcellus, archiepiscopus Corcyrensis electus, Venetiis in lucem emiserat *Rituum ecclesiasticorum, sive sacrarum ceremoniarum S. R. E. libros tres;* & quidem cum pontificio privilegio Leonis X, dato sub finem anni MDXVI.

Hanc editionem graviter tulit Paris de Crassis, ceremo-

niarum tunc in Urbe Magister, ratus arcanos ejusmodi ecclesiæ ritus non esse proferendos in vulgus, ne in contemtum tandem veniant. Unde querelas de hac editione deposuit apud Pontificem, apud quem accusavit plagii archiepiscopum Corcyrensem, propterea quod Augustini Piccolominei opus de sacris ceremoniis sub suo nomine vulgasset. Paris factum hoc modo narrat in Ceremoniali suo. *Reverendus electus Corcyrensis hoc anno, cum librum cerimonialem imprimendum Venetiis tradidisset, vel potius, ut ita dicam, in vulgus prostituisset, forte (quod pace sua dictum sit) quia rituum ecclesiasticorum admodum ignarus est, quippe qui per pauculos ante dies clericali professione ex mercatore Veneto addictus fuerat, necdum forte talium dogmatum capax: eosque libros sic impressos ad diversos Italiæ locos & extra eam, ut mos est mercatorum, etiam ad Urbem vendendos transmisisset: ego ubi id intellexi, ilico ad Pontificem accedens condolui, supplicavique, ut pro justitia tanto sacrilegio occurrere dignaretur, ne sua sacrosancta Sedis apostolicæ cerimonias, quæ semper in secretiori bibliotheca palatina custodita fuerunt, nunc suo sub pontificatu contaminari per illarum divulgationem pateretur. Cumque sanctitas sua juste benigneque annuisset; forte nonnulli ipsius Corcyrensis compatriotæ tum præsentes, quia id in mercatura damnum cederet, e contra intercedere ausi, petierunt, quas ob causas etiam Cerimonialia sacra non possent, sicut Missalia & Pontificalia, publicari. quibus, quia tunc in paucis non licuit, tandem in hunc qui sequitur modum prolixiorem tam scilicet præfatæ rationi, quam illorum petitioni satisfecisse puto. Sed & ipse quoque mihi satisfecit pro honore collegæ, immo magistri mei Episcopi Pientini, veri ipsius libri ceremonialis auctoris: cujus abraso nomine & titulo, iste Corcyrensis falsi sibi titulum & nomen auctoris vindicare non erubuit.* Quæ inde consecuta sint, non habet codex manu exaratus, ex quo nonnullos quaterniones nonnemo detraxit.

Verum ex Diario ejusdem auctoris, etsi non omnia, quædam nihilo minus supplentur, quæ hic paucis delibanda sunt. Paris audito, librum ceremonialem Augustini Pientini episcopi, suppresso veri auctoris nomine, ab electo Corcyrensi Venetiis editum esse, rem primo retulit ad cardinales: ex quibus multi commoti sunt, *quod ceremoniæ sacræ & mysteria eorum divulgata fuerint*. Deinde querelæ ad Pontificem delatæ, qui *prima facie turbatus, dixit se facturum quod cardinalibus*

placeret. At *quia cardinalis sancta Crucis forsan fuerat causa, quod imprimeretur liber ille, dixit non malum esse.* Sed tamen cavit, ne ullum ejus exemplar divenderetur, dum in proximo consistorio super hoc negotio statutum fuisset. Hæc facta sunt anno M D XVII die XI Martii. Mense sequenti post festum sancti Marci, Paris prolixam hac de re epistolam à se scriptam legit in consistorio, in qua eorum sententiam refellere conatur, qui *existimant religionis christiana ceremonias ad publicam mortalium utilitatem esse divulgandas:* aitque, si hæc semel licentia invaluerit, summi Pontificis venerationi magnopere detractum iri, quem, cum ut deus aliquis in terris ob hæc arcana sacra, *qua tum rerum magnitudine, tum varietate divinitatem quamdam pra se ferre videantur*, existimetur & credatur, iis publicatis mox hac opinione cadere necesse sit, reducique in ceterorum mortalium classem. Gravi itaque pœna dignum esse electum illum Corcyrensem, qui librum ceremoniarum S. R. E. furto surripuisset, atque in lucem emisisset temere, suppresso etiam veri auctoris nomine; immo ad mille & supra corruptiones admisisset in editis libris. Ad extremum petiit Paris, *librum ceremoniarum nuper impressum omnino comburi simul cum falso auctore; aut saltem ipsum auctorem corrigi & castigari.* Pontifex vero Paridis petitiones jussit communicari tribus cardinalibus, ut eas expenderent. Hæc summatim referre visum est, quæ plenius ex ipsa Paridis tum epistola, tum narratione, ad calcem hujusce tomi referendis intelligentur.

Quod attinet ad Paridis postulata, sane in hoc correptione dignus erat electus ille Corcyrensis, quod alienum opus vero ac genuino detractum auctori tribuisset sibi: at tantas iras non merebatur ob vulgatum librum ceremoniarum, quasi reus esset violatæ pontificiæ majestatis. Non enim ex arcanis ejusmodi ceremoniis metimur summi Pontificis venerationem, quicumque in religione christiana recte sapimus: sed ex eo quod Ecclesiæ catholicæ caput sit, ac beati Petri in prima sede successor: maxime ubi supremam illam dignitatem congrua morum sanctitate (quod in beatissimo Pontifice Innocentio X I nunc suspicimus) exornat. Neque sane Paridis postulatio pro ejus votis successit: cum neque liber editus, neque ejus editor ignis pœnam sustinuerint. Cur autem ar-

fiſſent ambo, quos Pontifex privilegio munierat? Tantæne animis cæleſtibus iræ?

II. *De Ordine Romano, deque variis auctoribus ac libris, qui de ritibus S. R. E. agunt.*

NULLUM antiquiorem librum habemus de ritibus eccleſiæ Romanæ, quam illum, qui vulgo inſcribitur ORDO ROMANUS. Ejus antiquitatem plerique referunt ad ſæculum octavum: nec eam ſane ſerius differri poſſe conſtat ex Amalario ſæculi noni auctore, qui *libellos de Ordine Romano* paſſim laudat, eoſque commentatus eſt. Verum Ordinem illum ſæculo octavo antiquiorem eſſe, atque ad tempora vel Gelaſii pontificis, vel ſaltem Gregorii M. revocandum exiſtimo. Certe rubricæ, quæ de hebdomada ſancta præſcribuntur in libro Sacramentorum Gregoriano, totidem verbis occurrunt in primo, quem hic edituri ſumus, Ordine Romano. Ne porro eum ad Innocentii primi pontificatum rejiciamus, illud obſtat, quod in eo nulla mentio fiat de fermento ad titulos Urbis mittendo ex præſcripto Innocentii in epiſtola ad Decentium: tametſi euchariſtia ipſa *fermenti* nomine donatur in primo noſtro Ordine Romano.

Non unum, ſed plures olim fuiſſe Ordinis Romani libellos ex Amalario intelligimus, cujus hæc verba in Antiphonarii capite LII, ubi de Officio hebdomadæ paſchalis. *Notum ſollemniter eſt, canere matrem noſtram Romanam eccleſiam tres pſalmos ante hymnum Evangelii, & poſt hymnum duos per diverſa altaria diverſorum locorum, ſæpiſſime tamen ad crucem & ad fontes, ut ex ſcripturis diſcimus, qui continent* PER DIVERSOS LIBELLOS *Ordinem Romanum.* Diverſi erant hi libelli, non modo pro diverſis argumentis, ut libellus de Miſſa pontificali, libellus de Miſſa epiſcopali ſecundum ritum eccleſiæ Romanæ, libellus de baptiſmo, libellus de Ordinibus ſacris, &c. ſed etiam pro uno eodemque argumento, id quod ex hoc Amalarii loco manifeſtum eſt, ubi *diverſos libellos* citat Amalarius pro uno eodemque Officio hebdomadæ paſchalis. Hinc eſt, quod nos veterum ſententiam ſecuti, totidem libellos Ordinis Romani diſtinguimus, quot ejuſdem, diverſive de ritibus Romanis argumenti adducimus ſcriptiones.

Tres

Tres omnino vetustissimos de Missa pontificali libellos primo loco exhibemus: quibus alii duo succedunt de Missa episcopali secundum ritum ecclesiæ Romanæ. Post hos sequuntur libelli de ordine Baptismi, ac de Ordinationibus sacris. Quæ omnia scripta sunt ante sæculum nonum aut decimum. Succedunt auctores a sæculo duodecimo, BENEDICTUS canonicus sancti Petri sub Innocentio II. CENCIUS de Sabellis cardinalis sub Cælestino III. Ad hæc Ceremoniale jussu Gregorii X. editum; Ordinarium JACOBI GAÏETANI cardinalis; ac demum liber ceremoniarum PETRI AMELII episcopi Senogalliensis. Hæc omnia claudent varia fragmenta ex historia Johannis Diaconi de basilica Lateranensi, ex Diariis Romanorum Pontificum, aliaque vetera monumenta.

De variis libellis Ordinis Romani a nobis hic editis præfari in præsens nihil juvat, quando singulis singulæ præmissæ sunt Admonitiones ad informandum studiosum lectorem. Quale vero de his judicium, ac de vulgato Ordine Romano ferendum sit, nos docet earum rerum peritissimus Josephus Maria Thomasius in Scholiis ad Responsorialia. Ordo Romanus an- « tiquitus, inquit, non eo modo, quo apud nos editus est, cir- « cumferebatur. Discretis namque libellis continebatur, quibus « potiora per annum explicabantur officia. Ceterum Ordo ille « Romanus, editus ab Hittorpio, farrago potius est diversorum « rituum secundum varias consuetudines: ita ut antiquiores « germanioresque ritus in tanta varietate discernere sine eorum « libellorum ope pæne sit impossibile. «

Fatendum est tamen non insuper habendam esse illam Hittorpii editionem, nec omnino destitui commendatione antiquitatis. Hæc enim reperitur, nonnullis quidem additis aut detractis, tum in codice Romano bibliothecæ Vallicellanæ, tum in nostro Vindocinensi, iis exceptis, quæ ad priorem Hittorpii partem, id est, ad Missæ pontificalis & episcopalis ritum, pertinent. Atqui codex Vallicellanus Ottonum tempore scriptus fuit: Vindocinensis autem ante annos fere sexcentos, & quidem Goffridi abbatis Vindocinensis tempore, qui forrasse hoc exemplar ex Urbe attulerit. Etsi porro multa ex duplici illo codice in vulgatis emendari possent; totum id operis recudere non visum est nobis operæ pretium, quibus satis fuerit veteres libellos, qui de Missa, Baptismo, & Ordinationibus sacris agunt, aut nondum editos, aut ad fidem

exemplarium castigatos, exhibere.

De Benedicto canonico, Cencio, aliisque auctoribus, quos antiquioribus illis libellis subjicimus, hic modo agere supersedemus, de eis acturi suo loco. Legatur ipsius Cencii in librum censuum S. R. E. Præfatio apud Baronium sub finem anni M C XCII sub hoc titulo: *Incipit liber censuum S. R. E. a Cencio camerario compositus secundum antiquorum Patrum regesta & memorialia diversa, anno incarnationis Dominicæ millesimo centesimo nonagesimo secundo, pontificatus Cælestini papæ tertii anno secundo.* Et paullo infra: *Ego Cencius quondam felic. record. Clementis papæ tertii, nunc vero domini Cælestini papæ tertii camerarius, sanctæ Mariæ-majoris canonicus*, &c. Hæc de Cencio. Animus erat Petri Mallii de Vaticana sancti Petri basilica opusculum, Alexandro tertio inscriptum, prædictis auctoribus adjungere: sed quia pauca continet ritualis argumenti, quædam tantum ex eo fragmenta, quæ ad nostrum institutum pertinent, referemus. Omnino vero locum in his ritualibus libris merebatur Ceremoniale Romanum Augustini Patricii ad Innocentium VIII. Verum quia jam ab electo Corcyrensi episcopo, paucis mutatis, editum est, sæpiusque recusum; aliis novæ ejus editionis curam permittimus, contenti proferre nuncupatoriam auctoris epistolam ad Innocentium VIII. quæ & tempus scripti operis præfert, id est, annum M CCCC LXXXVIII Kal. Martii, & ipsum opus genuino vindicat auctori, præter ea, quæ ex Paride superius retulimus. Ceterum Augustinus Patricius, antea Piccolomineus appellatus per adoptionem, ex magistro ceremoniarum Innocentii VIII renunciatus fuit Pientis episcopus anno M CCCC LXXXIII, obiitque anno M CCCC XCVI, Alexandro VI. pontifice. quod adscriptum legimus in codice Chigiano, qui Lactantii opera complectitur. Idem Augustinus in opere suo quædam de se ipse commemorat. Scilicet *quatuor annos servivit* Pio secundo, a quo Piccolominei cognomen habuit. Eidem adfuit morienti, cujus extrema verba refert. Memoratu dignum est id quod scribit in libri tertii cap. XIII de reverentia episcoporum erga cardinales. Ait quippe se audivisse, quosdam ex cardinalibus permittere, episcopos *ante se loqui genuflexos;* & in mensa dum lavant manus, *serviliter mantile ministrare.* quod ipsi *valde absurdum videtur. Et quamvis sæpe*, inquit, *apud plerosque reverendissimos dominos in conviviis fuerim, &*

ante, & postquam inter episcopos, quamvis indignus, adscriptus sim, nunquam tamen id servari vidi. Adscribendum est hoc (pace illorum dixerim) ignaviæ ac vecordiæ prælatorum qui talia faciunt, qui supremam in Ecclesia Dei episcopalem dignitatem non cognoscunt; sive eorumdem ambitioni atque adulationi, qui ut gratiam cardinalium aucupentur, dignitatis suæ rationem non habent, quam serviliter deturpant. Cardinales autem qui talia, sive ex inadvertentia, sive alia causa patiuntur; in caritate Dei, ait, *obsecro, ut importunas hujusmodi adulationes rejiciant, & cogitent, summum Pontificem non alio titulo, quam episcopali decorari: & cum his publice, etiam in re divina, lavat manus, non episcopus aliquis, sed capellanus suus, auditor Rotæ, mantile subministrat. Quod si forte aliquos mei similes indignos tanto fastigio viderint, non personam, sed sacrosanctam dignitatem in eis venerentur, & opera illorum utantur in illis rebus, quæ dignitati utriusque congruunt.* Addit idem auctor: *Decet tamen episcopos in rebus omnibus publice & privatim, quantum per dignitatem licet, reverendissimos dominos cardinales honorare, venerari, & eis pro viribus assistere, obsequi, & inservire: nec minus convenit cardinales ipsos benigne suscipere episcopos; & quos Pontifex summus* FRATRES *appellat, non ut servos, sed ut conservos honorare.* Ita apposite religiosus auctor.

III. *De antiquis basilicis ac titulis Urbis, de diaconiis, & de septem regionibus ecclesiasticis: ubi de forma veterum basilicarum.*

QUI de Ordine Romano libellos ediderunt primi, quasi pro necessario fundamento præmiserunt, septem esse regiones ecclesiasticas in urbe Roma; & quem quisque ordinem in eis teneret, presbyteri scilicet, diaconi, ceterique ministri sacri. Eorumdem auctorum vestigiis insistentes, operæ pretium duximus quædam hic in antecessum observare de antiquis basilicis ac clero Romano, ut magis dilucide lector in his ritibus legendis procedat.

Atque ut ab ecclesiis ordiamur, earum quadruplex in Urbe classis distingui potest. Aliæ quippe erant patriarchales, aliæ titulares: aliæ diaconiæ, aliæ oratoria seu cœmeteria. Patriarchales sine titulo erant, quod essent proprie summi Pontificis: quæ definitum populum non habebant, sed omnium cense-

bantur. Ejusmodi erant basilica Lateranensis, Vaticana, basilicæ sanctæ Mariæ-majoris, sancti Pauli, & sancti Laurentii in agro Verano. His patriarchalibus accensebantur aliæ majores ecclesiæ, quæ itidem titulo destitutæ erant: quales erant basilicæ sanctæ Crucis in Jerusalem, sanctæ Agnetis extra muros, sanctæ Mariæ ad Martyres, & si quæ aliæ ejusmodi nonnullæ. Honorius Augustus in rescripto ad Symmachum præfectum adversus Eulalium, distinguit *titulos & loca, quæ conventu celebri frequentantur*. & ante eum Arcadius, cum lege lata hæreticis omnia Urbis loca interdicit, *sive sub ecclesiarum nomine*, inquit, *teneantur, sive quæ diaconica appellantur, vel etiam decanica*. ubi quid decanicorum vocabulo intelligat, non satis constat. nam hoc loco, ut alicubi alias, carceres significari haud simile veri est.

Titulos appellabant parœciales ecclesias, quibus animarum cura addicta erat, singulisque singuli primo presbyteri hanc curam gerentes; deinde plures, quorum qui principalior erat, cardinalis dicebatur. Tituli habebant diœceses seu parochias sibi præfixas ac definitas. Horum porro titulorum numerum sensim ad XXVIII accrevisse, & circa tempora Innocentii primi, vel Zozimi expletum fuisse affirmat cum multis Onufrius Panvinius in libello de episcopatibus, titulis, & diaconiis urbis Romæ; eumque numerum ad nostra fere tempora perseverasse. quod propius considerandum.

Cornelius papa in epistola ad Fabium præsulem Antiochensem ab Eusebio relata testatur, suo tempore, id est, » medio sæculo tertio, Romæ fuisse presbyteros quatuor & » quadraginta, septem vero diaconos, totidemque subdiaconos, » acolythos duos & quadraginta, exorcistas & lectores cum » ostiatiis quinquaginta duos, viduas denique cum infirmis & » egentibus plusquam mille & quingentas: quibus universis gra» tia & benignitas Dei alimenta suppeditabat, Ita apud Eusebium in lib. VI. cap. XLIII. Ex hoc autem loco vir magnæ eruditionis Henricus Valesius colligit, basilicas tunc Romæ exstitisse quatuor & quadraginta. Cum enim tunc singuli presbyteri suas regerent basilicas; si quadraginta quatuor fuere presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Et quidem Optatus (quod ipse Valesius observat) lib. VI agens de basilicis, quæ Romæ exstabant tempore persecutionis Diocletiani, quo tempore Macrobius Donatista illuc accessit; qua-

draginta & amplius ibidem fuisse tradit basilicas, ad quas accedere non permittebantur Donatistæ, *qui inter quadraginta, & quod excurrit, basilicas locum ubi colligerent non habebant.* Quem locum si cum Cornelii epistola conferas, qui presbyteros Romæ quatuor supra quadraginta fuisse tradit; totidem ex Optato basilicas tempore Diocletiani, id est, post annos a Cornelio quadraginta, illic exstitisse intelliges. Unde non immerito Cyprianus in epistola ad ipsum Cornelium, quæ est novæ editionis LVIII, clerum Romanum *florentissimum* vocat.

Jam vero basilicæ illæ, quæ suos quæque presbyteros habebant, titulares haud dubie erant. Nam tituli nihil aliud sunt, quam basilicæ, quibus certi sacerdotes ac ministri adscripti & addicti habentur. Longe ergo supra XXVIII tituli ante Innocentii I. tempora in Urbe erant. Id vero luculenter probatur, tum ex ordinatione Bonifacii papæ I, quæ *subscribentibus plus minus septuaginta presbyteris* anno CCCC XIX facta est, præter alios qui per seditionem Eulalium tumultuarie elegerant: tum ex Synodo Romana sub Symmacho anno CCCC XCIX habita, cui subscripserunt Romani presbyteri numero LXVI, & quidem omnes titulati. Neque tamen tot eo tempore exstabant in Urbe tituli; sed jam tunc usus invaluerat, ut uni titulo plures presbyteri essent adscripti. Unde in illa Synodo aliquando unus, aliquando duo, tres, quatuorve unius ejusdemque tituli presbyteri subscripti inveniuntur, duo quidem titul. sanctæ Cæciliæ, Pudentis, Cyriaci, Pammachii, Nicomedis, Julii, sancti Clementis, sanctæ Savinæ, sancti Cyriaci, Tigridæ, Gaii, Lucinæ, Laurentii, & Marcelli: tres vero tit. Vestinæ, sancti Chrysogoni, Æquitii, Æmilianæ, Crescentiæ, Eusebii, Anastasiæ, & Apostolorum, & Marci: quatuor autem tit. Fasciolæ. Sed quia istæ subscriptiones aliquanti sunt momenti ad cognoscendos veteres Urbis titulos eas exhibere juvat, prout illas descripsimus ex codice Vallicellano, apposito ad caput numero cujusque tituli, præterquam ubi repetendus aliquis erit qui plures presbyteros habuerit.

1. *Cælius Laurentius archipresbyter tt. Praxidæ hic subs.*
2. *Januarius presb. tt. Vestinæ.*
3. *Marcianus presb. tt. sanctæ Ceciliæ.*
4. *Gordianus presb. tt. Pammachii.*
5. *Petrus presb. tt. sancti Clementis.*

Urbicus presb. tt. sancti Clementis.
6 *Paulinus presb. tt. Juli.*
7 *Valens presb. tt. sancta Savina.*
8 *Petrus presb. tt. Chrysogoni.*
Seranus presb. tt. Vestina.
9 *Asterius presb. tt. Pudentis.*
Justinus presb. tt. Pudentis.
10 *Felix presb. tt. Æquitii.*
Redemptus presb. tt. Chrysogoni.
11 *Projecticius presb. tt. Damasi.*
12 *Jobinus presb. tt. Æmiliana.*
13 *Bonus presb. tt. Crescentiana.*
14 *Paschasius presb. tt. Eusebii.*
Johannes presb. tt. Pammachii.
15 *Sebastianus presb. tt. Nicomedis.*
16 *Martinus presb. tt. Cyriaci.*
Epiphanius presb. tt. Cyriaci.
17 *Andreas presb. tt. sancti Matthai.*
Servus-Dei presb. tt. sancti Clementis.
Opilio presb. tt. Vestina.
Petrus presb. tt. Chrysogoni.
18 *Romanus presb. tt. Tigrida.*
19 *Marcellinus presb. tt. Juli.*
Domninus presb. tt. Criscentina.
Abundantius presb. tt. Savina.
20 *Marcellinus presb. tt. Romani.*
21 *Asellus presb. tt. Bizantis.*
Sebastinus presb. tt. Æquitii.
Valentinus presb. tt. Eusebii.
22 *Anastasius presb. tt. Anastasia.*
Genesius presb. tt. Nicomedis.
Dionysius presb. tt. Æmiliana.
23 *Eiphanius presb. tt. Apostolorum.*
Paulinus presb. tt. Fasciola.
Adeodatus presb. tt. Æquitii.
24 *D.minicus presb. tt. Prisca.*
Severus presb. tt. Gaii.
Crescentius presb. tt. Apostolorum.
Septimus presb. tt. Julii.
Epiphanius presb. tt. Fasciola.

25 *Petrus presb. tt. Praxedis.*
26 *Hilarus presb. tt. Lucinæ.*
27 *Laurentius presb. tt. sancti Laurentii.*
Julianus presb. tt. Anastasiæ.
Vincemalus presb. tt. Crescentiæ.
28 *Venantius presb, tt. Marci.*
Paulus presb. tt. sancti Laurentii.
Acontius presb. tt. Fasciolæ.
Agapitus presb. tt. Apostolorum.
Benedictus presb. tt. Gaii.
Redemptus presb. tt. Tigridæ.
29 *Stephanus presb. tt. Marcelli.*
Julianus presb. tt. Anastasiæ.
Cyprianus presb. tt. Marci.
Bonifacius presb. tt. Cæciliæ.
Timotheus presb. tt. Marcelli.
Victorius presb. tt. Savinæ.
Eutyches presb. tt. Æmilianæ.
30 *Marcus presb. tt. Lucinæ.*
Abundius presb. tt. Marci.
Stephanus presb. tt. Eusebii.
Subscripserunt presbyteri numero LXVI.

In tanto subscribentium numero triginta dumtaxat numerantur tituli, nempe quod presbyteri aliorum abessent, aut tituli ipsi vacarent In illis titulis non computantur quinque patriarchales ecclesiæ, nequidem intramuranæ, Lateranensis & Liberiana; nedum extramuranæ, Vaticana, sancti Pauli, & sancti Laurentii in agro Verano. Desunt etiam basilicæ titulares sancti Silvestri, sanctæ Susannæ, sancti Xysti, sanctæ Balbinæ, sanctorum Marcellini & Petri, & sanctorum Quatuor coronatorum: quorum titulorum presbyteri in Synodo Romana sub Gregorio Magno testes fuerunt: ubi titulus Pammachii appellatur sanctorum Johannis & Pauli. Desunt etiam tituli sanctæ Priscæ, sanctæ Potentianæ, nedum sanctæ Mariæ, qui in alia Synodo subscribunt sub Zacharia pontifice.

Duas ob causas tituli illi instituti fuerunt, nempe *propter baptismum & pœnitentiam eorum, qui ex paganis* ad fidem Christianam *convertebantur, & propter sepulturas Martyrum*, ut loquitur vulgatus Anastasius in Marcello papa XXXV,

qui XXV *titulos* in Urbe constituisse dicitur, *quasi diœceses.* quod postremum etsi non est tantæ auctoritatis, ut huic adhiberi possit certa fides: nihilo minus duplex illa instituendorum titulorum causa assignari potest. Atque adeo non omnes forte tituli erant parœciales ecclesiæ, sed quidam instituti fuerunt, ut sepulturis Martyrum honor haberetur. Unde in Concilio Chalcedonensi martyria, id est, basilicæ Martyrum, inter titulos censentur. Archipresbyter autem dicebatur, qui prior erat ordinatione inter presbyteros illorum titulorum, qui *catholicæ ecclesiæ* ab Anastasio dicuntur in actis Benedicti III. Verum quia Innocentius primus in epistola ad Decentium manifeste distinguit titulos a cœmeteriis, id est, ab ecclesiis super Martyrum sepulcra constructis, quod tituli *plebem haberent*, non vero cœmeteria; & quod ad titulos fermentum seu eucharistia, non vero ad cœmeteria Martyrum mitterentur: id asserere licet, duplicis generis titulos fuisse, majores videlicet, id est parochiales ecclesias; & minores, qui solitariis basilicis Martyrum competebant.

In illis omnibus ecclesiis Missæ publicæ nonnumquam dicebantur, immo etiam nonnumquam in aliis, quæ titulorum nomine insignitæ non erant, ubi scilicet populi concursus ob reliquias vel cultum Martyrum id exigebat. Sic in basilicam sancti Pancratii, quæ titularis non fuit ante Leonem X, *dominico die populi Missarum sollemnia audituri* conveniebant, testante Gregorio M. in lib. III. epist. XVIII. qui & ibidem homiliam ad populum habuit, quæ est XXVII in Evangelia. Observat autem Pancirolus, ideo non tributum fuisse à principio tituli honorem prædictæ basilicæ, propterea quod extra Urbem sita esset: tituli vero non tribuerentur basilicis extramuranis, neque etiam stationes, nisi essent ecclesiæ patriarchales. Unde passim leguntur assignatæ stationes ad sanctum Petrum, item ad sanctum Paulum, & ad sanctum Laurentium extra muros: de quibus ecclesiis Simplicius papa constituit, ut per unam hebdomadam *presbyteri manerent ibi propter pœnitentes & baptismum.* Neque tamen in solis titulis aut ecclesiis patriarchalibus stationes fiebant, sed etiam (ut ex dicendis constabit) in diaconiis, de quibus modo paucis agendum est.

Apud Romanos, ait Sozomenus in lib. I. cap. XV, *diaconi non plures sunt hactenus quam septem, instar eorum, qui ab*

Apostolis

Apostolis primum ordinati sunt. Apud alios vero haud quaquam definitus est numerus diaconorum. Id certum est de Romanis diaconis, qui *regionarii* appellabantur: sed alii diaconi erant in illis ecclesiis, quæ titulorum nomine erant insignes. Regionarii præcipui censebantur, neque presbyteris titularibus, ut alii; sed archidiacono, qui primus inter illos septem erat, subjiciebantur. Hi sub cura sua singuli illas diaconias habebant, quæ in sibi assignata regione erant sitæ. In diaconiis nosocomia & pauperum diversoria erant, ubi viduæ aliique egentes ecclesiastica stipe alebantur. Cuilibet hospitio adjuncta erat ecclesia, cui præerat *Pater diaconiæ*, de quo mentio est in primo Ordine Romano hic edito, & in Itinere nostro Italico pag. 151. ubi Ustathius dux quosdam fundos diaconiæ sanctæ Mariæ *in Cosmedin* legat ea conditione, *ut presbyter, qui pro tempore fuerit facturus quotidianas Missas, accipiat a Patre solidos tres.* Pater ille temporalium rerum curam sub diacono regionario habebat, eratque aliquando ex ordine clericorum, aliquando sæcularis. In his fuit *Theodatus olim dux*, tunc *primicerius sanctæ Sedis apostolicæ*, id est primicerius notariorum, *& Pater diaconiæ* sancti Angeli in Piscina sub Gregorio II. ut legitur in veteri inscriptione apud Torrigium de Cryptis Vaticanis. Temporum decursu in collegia clericorum conversæ sunt ejusmodi diaconiæ, inde adeo facultatibus deminutæ, ut nihil subsidii afferant pauperibus, in quorum gratiam primitus institutæ fuerant. Nunc tituli dicuntur diaconorum cardinalium, tametsi quando cardinales diaconi nomen suum subscribunt, a tituli vocabulo abstinent, sed omissa regione ecclesiam solam exprimunt. Antiqui porro diaconi regionarii, cum nomen suum in Conciliis apponerent, non servabant ordinem regionum, sed suæ ordinationis, ut patet ex Synodo Romana sub Symmacho, cui primus subscripsit *Cyprianus diaconus S. R. E. regionis* VII. secundus *Anastasius regionis* I. tertius *Citonatus reg.* V. quartus *Johannes diaconus reg.* II. quintus *Tarrensis diac. reg.* I. sextus *Tertullus diaconus reg* IV. Ubi cum legimus diaconos duos regionis primæ, Anastasium & Tarrensem; id argumento est, unum fuisse regionarium, alium titularem ejusdem regionis. Nam principio septem tantummodo diaconi regionarii erant pro numero septem regionum ecclesiasticarum: postea vero, nimirum à tempore Honorii II, nu-

merus ad XVIII accrevit: cui duæ aliæ demum additæ diaconiæ numerum XX constituerunt. In isto diaconorum augmento, alii regionarii dicebantur, numero duodecim: alii palatini, numero sex, regionariis præfecti. Omnes diaconias numero octodecim comprehendit Cencius pag. 173, quas enumerat Petrus Mallius hic pag. 160.

Subdiaconos in tres ordines distinguit vetus libellus a Baronio laudatus ad annum MLVII in hæc verba: *Subdiaconi sunt omnes numero viginti & unus; septem regionarii, qui epistolas & lectiones cantant in stationibus: septem palatini, qui idem munus præstant in ecclesia Lateranensi: septem alii, qui dicuntur schola cantorum, qui cantant tantummodo, quando summus Pontifex celebrare consuevit.* Ex primis erat Johannes ille *subdiaconus primæ regionis*, qui e collo Silverii papæ pallium abstulisse perhibetur, & exutum veste monastica induisse. quod Sixtus *subdiaconus regionis sextæ* clero nuntiavit.

Denique erant etiam acolythi regionarii, erant & titulares: de quibus plura dicturi sumus, cum nonnulla præmiserimus de distinctione regionum ecclesiasticarum, quarum notitia ad hunc locum necessaria est.

Explorata est Urbis divisio in septem regiones ecclesiasticas, cum ex Augusti decreto in quatuordecim fuisset distributa: sed longe obscurior est, quæ tamen longe posterior fuit, divisio illa ecclesiastica, utpote modo obsoleta, quam civilis, hactenus retenta. Omnium optime Nardinus situm ac limites cujusque regionis ecclesiasticæ assignavit ex Anastasio, qui montem Aventinum in prima; in secunda viam Mamertinam; basilicam sancti Laurentii super sanctum Clementem in tertia, & Caput-Tauri in quinta collocat. Alias designat idem auctor ex conjectura. His adde in regione quarta titulum Vestinæ, ex veteri inscriptione, quæ legitur in Romæ subterraneæ tomo II, seu lib. IV cap. XXV. ubi laudatur *Abundantius acolythus reg. quarta tt. Vestinæ.* qui titulus sanctorum Gervasii & Protasii, seu sancti Vitalis postea est appellatus.

Ad hunc locum Paulus Aringhus observat, acolythorum tria genera Romæ olim fuisse: Palatinos, qui Pontifici maximo in apostolico palatio ac Lateranensi basilica inserviebant: Stationarios, quorum id potissimum munus erat, eidem Pontifici in ecclesiis, in quibus stationes de more haberentur, ministerium exhibere: Regionarios demum, qui dia-

conis in titularibus eorumdem regionibus ad sacra obeunda munia sedulo ministrabant, ex quorum numero fuerit Abundantius mox laudatus. Verum duo tantum acolythorum genera primis illis temporibus fuisse ex Ordine Romano primo & tertio manifeste intelligitur, regionarios scilicet ac titulares, quorum illi diaconis regionariis & Pontifici; hi presbyteris titularibus serviebant. Palatini erant Lateranenses: stationarii ex regionariis assumti. Ordo Romanus ab Hittorpio vulgatus *parochianos clericos* vocat pag. 31. Idem agens de ordinatione eorumdem pag. 89. singulos *ad titulum* fuisse ordinatos aperte declarat: idemque de subdiaconis, diaconis, & presbyteris pag. 91. Gregorius M. referente Johanne diacono in lib. II vitæ ejus cap. XI, *remotis a cubiculo suo sæcularibus, clericos & monachos sibi consiliarios familiaresque delegit: cum quibus Gregorius diu noctuque versatus, nihil monasticæ perfectionis in palatio, nihil pontificalis institutionis in ecclesia dereliquit.*

Post titulos & diaconias, res exigit ut de oratoriis quædam hic observemus. Ea duplicis generis erant: quædam cardinali, alia nulli presbytero addicta. Gregorius M. in epistolis suis, ubi de oratoriis dedicandis agit, quinque conditiones passim requirit: nempe ut nullum corpus eo in loco sit humatum; ut dos sufficiens assignetur; ut nullum ibi constituatur baptisterium; nullus etiam presbyter cardinalis, ac proinde nullæ ibidem Missæ publicæ celebrarentur, quas solis presbyteris cardinalibus celebrare licebat. Adeo ut si quando sacra in ejusmodi oratoriis fierent, ab episcopo presbyter deberet impetrari, *quatenus nihil alia a quolibet sacerdote alio ullatenus præsumeretur.* quæ omnia leguntur in lib. 11. epist. IX Ind. X, & in aliis. Verum quædam oratoria erant, in quibus licebat presbyterum habere cardinalem, non qui parochus esset, sed veluti capellanus. Hujus generis erat oratorium illud, quod idem Pontifex Passivo episcopo Firmano dedicare permittit in lib. X epistola XII. *Presbyterum quoque te illic constituere volumus cardinalem: ut quotiens præfatus conditor fieri sibi Missas voluerit, vel Fidelium concursus exegerit, nihil sit quod ad Missarum sacra exhibenda sollemnia valeat impedire.*

Ejusmodi tituli minores dici possunt: alii majores, quibus scilicet animarum cura annexa erat. In his presbyter unus, aliquando plures, cum aliis ministris: in illis unicus incardi-

natus erat. quo nomine Gregorius utitur in lib. I epistola LXXXI. Anastasium, qui in ordinem redactus est a Leone papa IV in Synodo Romana ob relictam parochiam suam, id est urbis Romæ, presbyterum *cardinis nostri* appellat Pontifex in ipsis Synodi actis ab Holstenio vulgatis. Sic Gregorius M. Petrum acolythum ecclesiæ Romanæ, quem Sabiniano diacono in legatione socium dederat, postea fugitivum communione privat, ex lib. VII epist. VII Ind. I.

Hic opportune agendum esset de ecclesiis Urbis, earumque numero, quas ad trecentas & decem numerat Cencius, quem hic consulat qui volet a pag. 190. Nec prætermittendum id quod ea de re scribit sæculo undecimo Arnoldus ex Comite monachus Ratisponensis, ubi de cultu religionis, qui tunc in Urbe vigeret, agens: *In tantum crevit*, inquit, *in divino cultu, ut pro ruinis murorum & veterum fanorum surgant quotidie innumera ædificia ecclesiarum, sive monasteriorum: e quorum incredibili numero, ut audivi a quodam sene, qui se dixit nutritum in eadem civitate, viginti possidentur a sanctimonialibus, quadraginta a monachis, exceptis iis, quæ extra civitatem sunt, & in aliis ecclesiis sive capellis, quæ in eadem urbe abundant.* Verum non tot virorum monasteria, neque tot canonicorum collegia tunc fuisse colligere licet ex Cencii & Petri Mallii enumeratione, qui non ultra viginti duas virorum abbatias numerant. Sæculo ipso undecimo canonicorum cœtus erat in ecclesia Lateranensi. Unde Petrus Damiani *Petro Lateranensis canonicæ archipresbytero* scribens, eum *sancti conventus rectorem* vocat. quod quidem de canonicis regularibus forsan intelligendum. Idem auctor alibi *canonicam sanctæ Cæciliæ* laudat.

Etsi vero apud Lateranum erant eo tempore canonici regulares; hi tamen illius ecclesiæ titulos non ita occupabant, ut alii clerici, immo & monachi ab ejusmodi titulis excluderentur. Quippe Oderisius monachus Casinas a Nicolao II factus est diaconus ecclesiæ Lateranensis, teste Leone Marsicano: atque Alexander II Todinum itidem Casinatem, Romam accersitum, *in Lateranensi patriarchio levitam constituit*, ex eodem auctore. Alia exempla afferre licet: sed hæc longius nos ferunt.

Antequam tamen ulterius progrediamur, juvat in transcursu ob oculos ponere formam veterum Urbis basilicarum. Ple-

ræque orienti, quædam occidenti obversæ erant. Navis columnis fulta, aut tabulato picto, aut ipsa tecti fabrica terminata: in qua viri ad austrum, mulieres ad septemtrionem residebant. Sequebatur schola cantorum, nobis chorus appellatus, cujus peribolum seu sæptum ex marmore constabat, ad hominis ferme altitudinem. Ambon sive lectorium unum aut alterum adjunctum erat: quatuor aut quinque hinc inde gradus duplices habens pro ascensu & descensu. Ex quo videas, longe disparem fuisse formam ambonum a forma odeorum nostrorum, quorum situs etiam diversus: cum ambones illi plurimum ad septemtrionem positi essent, odea vero nostra ea parte, quæ chorum a navi disterminat. Ambones illi Romani ad eum modum accedebant, quem describit Gregorius Turonensis antistes in lib. de gloria Martyrum cap. XCIV, ubi agit de beatissimo Cypriano episcopo Carthaginensi, *in cujus basilica*, inquit, *analogius, in quo libro supra posito cantatur aut legitur, mirabiliter compositus esse refertur. Nam ex uno lapide marmoris totus sculptus adseritur, id est, mensa desuper, ad quam per quatuor gradus adscenditur. Cancelli in circuitu; subter columnæ, quia & pulpitum habet, sub quo octo personæ recipi possunt.* Hæc Gregorius Turonicus antistes: cujus descriptioni consentit Ordo Romanus nono loco a nobis editus, in quo ordinandi sub pogii seu ambonis gradibus constitisse dicuntur num. 2 & 8, dum lectiones legebantur. *Pulpitum, id est, tribunal ecclesiæ* vocat Cyprianus in epistola ad presbyteros & diaconos ecclesiæ, quæ epistola est XXXIV in editione Pameliana, in Oxoniensi XXXIX. ne quid dicam de canone XIV Concilii IV Toletani: in cujus canone XXXIX duplex chorus, primus & secundus, distinguitur, ut apud Romanos.

Post chorum cantorum, sensim assurgebant gradus sanctuarii, quod ab eodem choro dirimebant cancelli. *Rugas* seu *regias* appellabant vel cancellorum aditus seu portas, vel cancellos ipsos; easque acolythi observabant, ut in primo nostro libello legitur, ubi Pontificis in secretarium post Missam reditus describitur. De rugis plura inferius in c. XX. Sub ciborio erectum erat altare, sub altari vero Confessio: & post altare in coronæ modum dispositum erat presbyterium seu chorus sacerdotum, in quo sedebant episcopi a dextris, a sinistris presbyteri, in capite habentes Pontificis thronum, passim ex marmore, cum duobus ac-

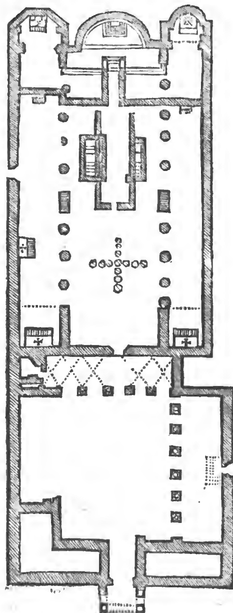
cubitis, tantisper aliis sedibus altiorem, & linteo ornatum. Unde apud Pacianum *linteata sedes.* quod etiam Cypriani ævo jam obtinuisse Pontius innuit. In basilica sanctæ Mariæ ad Præsepe thronus Papæ stabat ex parte mulierum, ita *ut post sedem Pontificis mulieres, ad sacra Missarum sollemnia stantes, prope assistere juxta Pontificem viderentur.* Sed eam in superiori loco Paschalis primus pro more collocavit, teste Anastasio. Infra presbyterii cancellos senatorium erat in parte australi, cancellis proximior, ubi senatores & principes consistebant: ex adversa parte matronæ.

Presbyterium itaque situm erat sub apside, quæ fornice & musivis picturis solebat esse instructa: ex qua pendebant ad ornatum calices, coronæ, & alia id genus. Altare ornabat ciborium, quatuor columnis innixum, quod *propitiatorium* Anastasius quandoque videtur appellare. *Umbraculum altaris* vocat Ordo Romanus vulgatus pag. 122. Sub ciborio posita Confessio, qui locus est, in quo Sanctorum reliquiæ & corpora servabantur. Vela ad portas basilicæ, itemque ad altare quadruplicia, quæ Anastasio *tetravila* dicuntur.

Secretarium, vulgo sacristiam, in inferiori parte navis ad austrum collocabant, scilicet ex parte virorum. Unde in veteri basilica Vaticana & in Lateranensi secretaria erant ad sinistram ingredientium in easdem basilicas, quia basilicæ ipsæ orienti obversæ, austrum habebant ad sinistram. Contra vero vetus sacrarium diaconiæ sanctæ Mariæ Cosmedinæ stabat ad dexteram ingredientium, propterea quod auster ejusdem ecclesiæ ingredientibus dexter erat. In illis porro secretariis oratorium etiam habebatur, ut in Lateranensi sancti Thomæ, in Vaticana sancti Gregorii, quod oratorium nunc sanctæ Mariæ de Febre appellatur: sed neutrum modo pro secretario est. In his secretariis Romani Pontifices sacra facturi, vestes, quibus in sacrificio uterentur, induebant, & inde ad altare sollemni ritu procedebant. Ibidem Concilia celebrari mos erat, aliquando in sanctuariis seu presbyteriis, quæ nonnumquam etiam secretaria vocantur. Huc spectat canon xv Concilii secundi Arelatensis, *ut in secretario diacono inter presbyteros sedere non liceat, vel corpus Christi præsente presbytero tradere non præsumat.* Ceterum secretaria illa ex imitatione antiquorum Romanorum, uti & pleraque alia, accepta fuisse ex eo intelligitur, quod vetus sanctæ Martinæ basilica

Senatus Romani ſecretarium fuiſſe teſtatur vetus inſcriptio, ejus apſidi inſculpta in hunc modum. *Salvis dominis noſtris, Honorio & Theodoſio, victorioſiſſimis principibus, ſecretarium ampliſſimi ſenatus, quod vir illuſtris inſtituerat, & fatalis ignis abſumpſit, Flavius Annius Eularius Epifanius V. C. præf. & Urbi vice ſacra ind. reparavit, & ad priſtinam faciem reduxit.* Sic etiam ex imitatione ethnicorum, qui templorum muros & concamerationem pingere ſolebant, teſte Plinio in lib. XXXV cap. III, noſtri etiam apſidas & parietes baſilicarum picturis exornari curarunt. De baſilica ſancti Hippolyti lege Prudentii hymnum XI de Coronis.

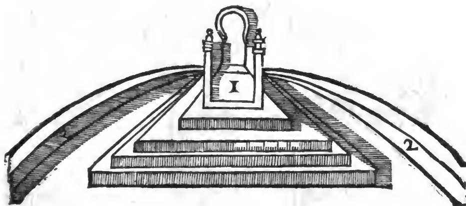
Verum ut ea, quæ de forma veterum Urbis baſilicarum paucis diximus, facilius capiantur; viſum eſt hoc loco exhibere rude ſpecimen baſilicæ ſancti Clementis in regione Cælimontana prope amphitheatrum, quæ baſilica una eſt ex antiquioribus Urbis, utpote ante annos mille & ducentos conſtracta; hactenus integra, & fere nihil paſſa mutationis. Et primo quidem hic proponitur ichnographia ſeu plana deſcriptio totius baſilicæ: deinde presbyterii delineatio: poſtremo ciborii & Confeſſionis cum ſuis cancellis, atque chori cantorum cum ſuis ambonibus & cancellis.

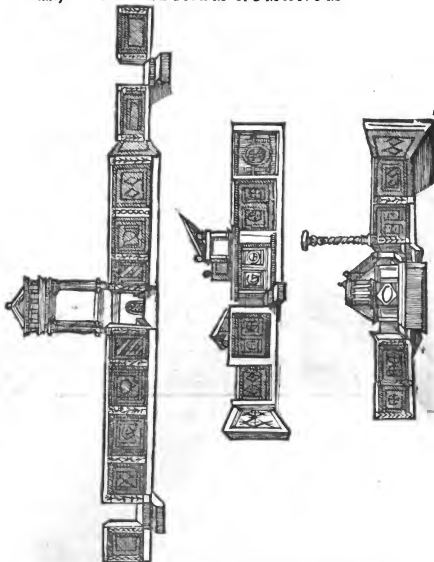
Tota hæc basilica, prout in hoc specimine ichnographico repræsentatur, distinguenda est in quatuor partes: quarum tres interiores, superior, media, & infima: quarta exterior, quæ quadriporticum comprehendit.

Pars superior aspidem, & duas hinc inde alas usque ad Confessionem & cancellos comprehendit. In fronte thronus est pontificalis gradatus, & tantisper elatus super sedilia hinc inde disposita episcoporum & presbyterorum. In ala dextra superiori armarium hactenus cernitur, a Jacobo tit. ejusdem sancti Clementis cardinale, atque Bonifacii VIII. nepote, constructum anno MCCXCIX. uti docet inscriptio, armario inscripta etiam nunc integro, in quo sacrum oleum asservatur. Aliud item erat armarium ex adversa parte in ala altera, sed modo destructum. Verum hæc sunt posteriorum temporum. nam primitus loco armariorum

rum ibidem posita fuisse videntur secretaria duo minora, quæ *circa apsidem* locat Paulinus in epistola ad Severum, quæ est XXXII novæ editionis: unum ad reponenda vasa sacra; alterum ad libros sacros ad sacrificium necessarios. Sub ciborio ex parte presbyterii est altare majus, in quo sacerdos consistens renes throno pontificio obversos, vultum ad chorum cantorum conversum habet. Subtus altare & ciborium est Confessio, ad quam aditus ex parte chori cantorum. Denique ciborio directe continuantur hinc inde marmorei ad dimidiam hominis staturam cancelli cum duplici gradu & ingressu ad presbyterium, cujus specimen hic habes: ubi numerus 1 thronum Pontificis, num. 2 alia sedilia exhibet.

Media ichnographiæ pars interior chorum cantorum continet cum suis item marmoreis cancellis, qui cantores tum ab utraque ala, tum a navi separant, ad tres pedes e solo elevati. In cancellis dextris duo sunt ambones, unus pro epistola versus altare, alius pro legendis prophetiis versus populum: in sinistris alius ambon tantisper altior & ornatior pro evangelio, cum duplici gradu, uno pro ascensu, altero pro descensu: cui adstat candelabrum lapideum, operis tessellati, uti & pavimentum. Hic tibi in tertio specimine repræsentamus faciem Confessionis, ciborii & cancellorum eisdem adhærentium; itemque chori cantorum cancellos cum suis ambonibus secundum faciem suam interiorem.

Tertia ejuſdem baſilicæ pars navis eſt, in cujus infima parte duo exſtant oratoria cum ſuis aris. Totius navis atque ſecundi chori fabricam ſuſtinent marmoreæ columnæ ordine dori-

eo; eamdemque terminat tabulatum, cui tegulæ proxime superpositæ sunt absque ullo fornice lapideo, præterquam in apside.

Quarta denique pars quadriporticum amplam continet cum suis columnis & ambulatoriis, tectis ad majorem basilicæ portam: cetera aperto cælo. Alia porta minor est ad sinistram. Quod superest, basilica hæc titulus est presbyteri cardinalis antiquissimus: ibidemque Gregorius M. duas homilias habuit, & stationem assignavit feria secunda post Dominicam secundam Quadragesimæ. Hunc locum modo possident Patres Dominicani. Hæc breviter pro rei opportunitate.

IV. *De clero Romano, & de prisco ritu celebrandi officia divina in ecclesia Romana.*

PRIMIS novem Ecclesiæ sæculis rara in Urbe, & forte nulla, præterquam in basilica Vaticana, clericorum collegia erant. In titulis, ut superius vidimus, unus aut duo tresve presbyteri cum pari fere numero sacrorum ministrorum rem divinam agebant. In patriarchalibus adhibebantur mansionarii seu custodes ecclesiarum, ad eas ornandas, emundandas, aliaque præstanda, quæ necessaria erant: cetera quæ divini cultus erant, aliarum basilicarum titulares a Pontifice designati obire solebant. Basilicæ sancti Petri sæculo nono *ministri*, id est clerici, jam addicti erant: quos Amalarius se interrogasse dicit in Præfatione altera ad libros de ecclesiasticis officiis, *quot orationes soliti essent celebrare ante epistolam Missæ per dies festos.*

Neque tamen putes officia divina per id tempus in ecclesia Romana defuisse. Et quidem quotidiana fuisse celebrata intelligimus ex cap. XIII Regulæ sancti Benedicti, qui in privatis seu feriatis diebus ad Matutinos, id est ad Laudes, assignat *canticum unumquodque die suo ex Prophetis, sicut psallit ecclesia Romana.* Et vulgatus Anastasius ait, Gregorium tertium in ecclesia sancti Chrysogoni constituisse *abbatem & monachorum congregationem ad persolvendas Deo laudes in eodem titulo diurnis atque nocturnis temporibus, ordinatam secundum* INSTAR OFFICIORUM ECCLESIÆ BEATI PETRI *apostoli:* additque prædictum abbatem cum sua congre-

gatione fuisse *segregatum* seu exemtum *a jure potestatis presbyteri prædicti tituli.*

Præivisse Lateranensi basilicæ exemplum ecclesiæ Vaticanæ, colligitur ex ejusdem auctoris verbis subsequentibus: ubi idem Pontifex renovasse memoratur *monasterium sanctorum Johannis Evangelistæ, Johannis Baptistæ, & sancti Pancratii secus ecclesiam Salvatoris antiquitus institutum, quod ab omni ordine monachico exstiterat nimia incuria destitutum: in quo congregationem monachorum & abbatem constituit ad persolvenda quotidie sacra officia laudis divinæ in basilica Salvatoris, quæ Constantiniana nuncupatur, juxta Lateranis, diurnis nocturnisque temporibus ordinata juxta instar ecclesiæ beati Petri apostoli.* Defecerant igitur tunc temporis eo in loco nostri Ordinis monachi, quos, everso per Langobardos Casinensi monasterio, Pelagius papa Laterani constituerat: cujus loci abbas erat Valentinianus tum, cum Gregorius M. librum secundum Dialogorum scribere meditaretur. Is enim quædam de sancto Benedicto se dicit accepisse a Valentiniano, *qui annis multis Lateranensi monasterio præfuit.* Tertius post eum Lateranensis monasterii congregationem rexit Theodorus, cujus mentionem facit Faustus monachus in Præfatione ad libellum de vita sancti Mauri abbatis. Aliud erat monasterium Honorii, basilicæ Lateranensi adjunctum, quod Hadrianus I pari modo instauravit.

Redeo ad basilicam sancti Petri, in qua monachi quatuor monasteriorum divina officia persolvebant. Hæc erant monasteria sancti Martini, ac sancti Stephani minoris a dextro basilicæ latere; sancti Stephani majoris, atque sanctorum Johannis & Pauli a sinistro. Monasterium sancti Stephani majoris alio nomine *Cata-farfara* seu *Cata-Galla patricia* dicebatur: sancti Stephani minoris, *Cata-Barbara patricia.* De tribus ex his monasteriis Gregorius tertius constitutum edidisse memoratur apud vulgatum Anastasium, qui unum ex illis, nempe sanctorum Johannis & Pauli, a Leone M. conditum fuisse testatur.

Basilica sancti Pauli, quæ tertia patriarchalis est, tempore Gregorii M. per Præpositos regebatur. quod patet ex lib. x epist. IX. sed a Gregorio secundo monachis concessa, aut potius restituta est. *Hic* enim *monasteria, quæ secus basilicam*

sancti Pauli erant ad solitudinem deducta, innovavit, atque ordinatis servis Dei monachis congregationem post longum tempus constituit, ut ibidem die noctuque Deo redderent laudes. Idem præstitum ab eodem Pontifice in basilica sanctæ Mariæ ad Præsepe, ubi ex gerontocomio monasterium instituit: idem ab aliis Pontificibus institutum in basilica S. Laurentii extra muros. Exstat in tabula marmorea in basilica sanctæ Mariæ ad Præsepe vetus inscriptio, tempore Gregorii IV marmori incisa, compendio referens donationem eidem basilicæ factam a Flavia filia Xanthippi, quondam Egisti imperialis a secretis, in gratiam mansionariorum, qui in eadem ecclesia tunc degebant. Subscribunt inter alios *Theodorus Adorator numeri Theodosiæ, Georgius Optius numeri militum, Epiphanius aurifex, Theodorus acolythus S. R. E.* Tempus factæ donationis a breviatore omissum est. In his subscriptionibus *numerus* pro legione sumitur: atque adeo *Adorator* forte idem erit ac tribunus sive comes. quæ conjectura est illustriss. Ciampini & Fabretti, quibuscum hanc inscriptionem eruditus atque optimus Pater Thomasius, priusquam eam ad nos transmitteret, communicavit. Itaque illam basilicam Liberianam mansionarii curabant: sed vicini monachi, ut in ceteris aliis patriarchalibus ecclesiis, divinas laudes noctu & interdiu persolvebant.

Quod attinet ad Missas, iis celebrandis ibidem adhibebantur in Lateranensi quidem basilica septem episcopi suffraganei Romani Pontificis; in aliis vero presbyteri hebdomadarii ex titulis adsciti. Hunc morem esse antiquum manifestum est ex gestis Stephani papæ IV. qui statuit, *ut omni die Dominico a septem episcopis cardinalibus hebdomadariis, qui in ecclesia Salvatoris observant Missarum sollemnia, super altare beati Petri celebraretur, &* GLORIA IN EXCELSIS DEO *diceretur.* Jam ergo tunc usus invaluerat, ut septem illi episcopi cardinales, sua quisque hebdomada, in Lateranensi ecclesia sacris operarentur. Hanc ob prærogativam Petrus Damiani maxime extollit Lateranensem ecclesiam, quæ *sicut Salvatoris est insignita vocabulo, qui nimirum omnium caput est electorum; ita mater & quidam apex & vertex est omnium per orbem ecclesiarum. Hac* SEPTEM CARDINALES HABET EPISCOPOS, *quibus solis post Apostolicum, sacrosanctum illud altare licet accedere, ac divini cultus mysteria celebrare.* Ita Petrus in lib. II

epiſtola I, quæ *ſanctis Epiſcopis Lateranenſis eccleſiæ cardinalibus* inſcripta eſt. Hi epiſcopi erant Oſtienſis, Portuenſis, ſanctarum Rufinæ & Secundæ, alias Silvæ-candidæ, Sabinenſis, Præneſtinus, Tuſculanus, & Albanus. Quinam preſbyteri ex titulis urbanis miniſtrarent aliis patriarchalibus eccleſiis, docet Appendix noſtra ad Ordinem Romanum XI, infra pag. 160.

Præterea certis diebus feſtis clerus Romanus conveniebat cum Pontifice in illas baſilicas, ubi ſtationes indictæ erant, ibique ſacra faciebant, immo aliquando Vigilias nocturnas pro feſtorum celebritate agebant. Quin etiam in pervigilio Paſchæ eccleſiæ ſuburbanæ in illis conventibus ſe ſiſtebant: cujus rei argumento eſt Appendix noſtra ad primum libellum de Ordine Romano, pag. 34 & 35. In ceteris feſtis & Dominicis diebus Veſperas in ſuis titulis celebrabant preſbyteri titulares cum acolythis regionum, ut in eadem Appendice legitur de hebdomada paſchali pag. 38. Item Miſſam publicam iiſdem diebus cum ſua plebe celebrabant iidem preſbyteri: nec propterea opus erat clericorum collegio aut ſchola cantorum, ſed diaconi ac ſubdiaconi miniſterium ſufficiebat, qui præter epiſtolam & evangelium, cetera facile explere poterant, omiſſis forte antiphona ad Introitum, offertorio, & antiphona ad communionem.

Quodnam fuerit ante ſæculum nonum Romanæ eccleſiæ officium nocturnum ac diurnum, ex Amalarii antiphonario intelligitur. Numerum lectionum in Vigiliis aſſignat liber Diurnus in cautione epiſcopi. Ea autem erat per id tempus Romanorum religio, ut ſi quando tempus Vigiliarum ex incuria fuiſſet elapſum, omiſſo aut breviato nocturnali officio, Laudes ad auroram inciperent. Habemus hac de re teſtem luculentum Amalarium in Antiphonarii cap. IV. ubi hanc conſuetudinem magnopere laudat. *Ipſa enim* Romana eccleſia *quotocumque ordine vel numero lectionum viderit matutam*, id eſt auroram, *procedere, ut audivi, dimittit nocturnale officium, & incipit matutinale. Periculoſum eſt enim tranſgredi terminos Patrum*, &c. Eadem religione ductus ſanctus Pater Benedictus ſtatuit in Regulæ ſuæ cap. XI, ut ſi forte aliquando fratres *tardius* ſurrexerint, quod maxime cavendum ait, aliquid de lectionibus aut reſponſoriis detrahatur: ut ſcilicet Matutini ſeu Laudes, quæ ineunte aurora canendæ ſunt, debito tem-

pore compleantur. Optandum esset ut hæc religio postliminio restitueretur in Italiæ plerisque ecclesiis, ubi nocturnæ Vigiliæ lucente adhuc sole diei præcedentis non tam canuntur, quam recitantur.

Quod diximus de more Urbis, ut episcopi cardinales & presbyteri titulorum certis hebdomadis ad patriarchiales ecclesias venirent ad sacra celebranda, non caruit etiam exemplo in ecclesiis Gallicanis. Id enim in Virdunensi usu venit sæculo septimo, uti ex Pauli episcopi actis discimus, qui ordinavit, ut forenses presbyteri per certas vices ad cathedralem ecclesiam accederent, officia divina persoluturi. Sed præclarum est in primis exemplum ecclesiæ Autissiodorensis, in qua ex institutione Tetrici antistitis, qui ineunte octavo sæculo devixit, abbates, archipresbyteri, immo & rectores ecclesiarum ruralium, per suas quique vices *divinum persolvebant officium*, ea lege, ut ex *dominico cellario ab ecclesia œconomo stipendium sufficiens acciperent*. Hæc ipsa verba refero ex actis ejusdem ecclesiæ episcoporum, in quibus actis qua quique singulorum mensium hebdomada deservire debeant, diserte explicatur. Quæ pro mense Septembri desunt apud Labbeum, supplenda sunt ex Sæculi quarti Benedictini parte II pag. 575. Similes aliarum ecclesiarum ritus omittimus.

V. *De Collectis & stationibus, deque Litaniis Romanis.*

STATIONIS vox ambigua aliquando pro jejunio voluntario, quandoque pro statu orantium usurpatur. In utroque significatu occurrit passim apud Tertullianum, aliosque auctores. Hoc loco sumitur pro concursu populi ad locum indictum, id est ad ecclesiam, in qua processio clericorum consistit statis diebus, ad statas preces faciendas. Antiquus quippe in Urbe ritus est, ut certis diebus clerus Romanus in unam aliquam ecclesiam conveniat supplicationis causa, ubi sacra fiunt, aliaque divina officia.

Cleri Romani processio in illas stationes duplex est, sollemnis aut privata. Hæc fit, cum unusquisque privatim in locum indictum se recipit: sollemnis vero, cum sollemni more, decantando litanias aliasque preces, Pontifex aliique omnes eo sese recipiunt. Processiones sollemnes præcedit Collecta, id est coadunatio clericorum in una ecclesia, ut ex ea, quasi

agmine facto, in locum stationis procedatur: sic dicta, quod in eo loco clerus cum populo colligatur ad faciendam processionem sollemnem. Et quia in loco, ubi fit collecta, oratio super populum funditur ante processionem; inde fit quod ejusmodi orationes etiam collectæ appellantur, quoniam *super collectam populi fiunt, dum colligitur, ut procedat de una ecclesia in aliam ad stationem faciendam*, ut loquitur Micrologus in cap. III. Sic *in capite jejunii illa oratio*, CONCEDE QUÆSUMUS, *apud sanctam Anastasiam super collectam populi dicitur, qui stationem apud sanctam Sabinam celebraturus est.* Sed ejusmodi collectæ fiebant præcipue in Quadragesima, & in singulis triduis quatuor temporum, propterea quod illis diebus sollemnis processio celebrabatur: at quia forte privata erat aliis temporibus processio, nullæ collectæ assignantur in veteri Indice collectarum & stationum, quem inferius suo loco exhibebimus. De collectis, quæ sæculo duodecimo in usu erant, ita scribit Benedictus canonicus sancti Petri. *Collecta fit secunda feria, quarta & sexta, & sabbato per totam Quadragesimam, & in quatuor temporibus totius anni, & in quintæ feria ad sanctam Mariam trans Tiberim, & ad sanctam Apollinarem.*

Gregorius M. stationes, antea vagas vel certis ecclesiis scripto non addictas, in suo Sacramentario constituit, *ordinavitque per basilicas vel beatorum Martyrum cœmeteria*, testante Johanne Diacono in ejus Vitæ lib. III cap. XVIII. Primitus vero stationes illæ institutæ fuerant vel ob sanctorum natalitia, vel ob dies publicæ processionis, sive Missæ sacratiori tempore celebrandæ. Stationes ob sanctorum natalitia fiebant in eorum memoriis vel in cœmeteriis, id est in ecclesiis super eorum tumulos constructis, quæ ob id cœmeteria quandoque appellantur. Hinc cum notissimæ essent sanctorum festivitates & memoriæ, non erat necessarium harum stationum diem & locum assignare in Sacramentariis, in quibus quæcumque propriæ sanctorum Missæ habebantur, publicas olim stationes exigebant. At vero stationes aliorum dierum, puta Quadragesimæ, quatuor temporum, Adventus, Natalis Domini, Paschatis, & similium, cum incertæ essent, eas designari oportebat, ne qua oriretur dubitatio, ad quamnam ecclesiam esset procedendum ad publicam stationem. Unde Gregorius eas certis diebus in suo Sacramentario addixit, ut a cunctis cognosci

gnosci possent. Eas porro constituit passim in basilicis præcipuis, scilicet patriarchalibus & titulis; aliquando tamen in diaconiis & in oratoriis, ut in oratorio sancti Pancratii, in qua idem sanctus Pontifex homiliam habuit. Gregorius secundus supplevit vacantes aliquot Quadragesimæ dies, nempe in feriis quintis: quas stationes, ne repeterentur in titulis, in aliis ecclesiis statuit. Hoc est quod significare voluit scriptor libri de gestis Pontificum his verbis: *Hic Quadragesimali tempore ut in quinta feria jejunium*, id est statio, *atque Missarum celebritas fieret, in ecclesiis (quod non agebatur) instituit.* Attamen singulas Quadragesimæ ferias quintas ante Gregorium II festivas fuisse instar Dominicæ Micrologus auctor est in cap. 1.

Etsi autem fixæ ac ratæ essent in Sacramentario stationes, eas tamen populo denuntiari mos erat. Id fiebat ab archidiacono in publica Missa præcedente. Postquam enim Pontifex communicaverat, veniebat *archidiaconus cum calice ad cornu altaris, & adnunciabat stationem.* quæ verba leguntur in primo libello Ordinis Romani num. 19. Non dubium quin etiam denuntiaretur Collecta, ubi res exigebat. Aliquando tamen Notarius id muneris præstabat loco archidiaconi: cujus rei insigne est exemplum in actis Leonis tertii. qui *cum die quadam more solito in Letaniis, quæ ab omnibus Majores appellantur, procederet, ubi sibi populus obviam occurrere deberet; & secundum annuam consuetudinem Letanias & Missarum sollemnia cum sacerdotibus celebraret, & secundum antiquam traditionem* A NOTARIO *S. R. E. in ecclesia beati Georgii martyris in ejus natali ipsa Letania prædicata fuisset: omnes, tam viri, quamque feminæ, devota mente catervatim in ecclesia beati Christi martyris Laurentii, quæ Lucina nuncupatur, ubi & Collecta prædicta inerat, occurrerunt.* Collecta itaque etiam in Litaniis majoribus fiebat, rametsi nulla huic tempori in nostro Indice assignatur. Pergit liber Pontificum narrare de Leone tertio, qui cum *a patriarchio egressus fuisset, obviam illi sine planeta iniquus, nec dicendus Paschalis primicerius occurrit, & in hypocrisi veniam ab illo petebat, dicens, quia infirmus sum, & ideo sine planeta veni.* Ex quo intelligitur, ministros sacros planetis ornatos in illis Collectis Pontifici occurrisse.

Ad locum stationum deferebantur ex patriarchio Lateranensi vasa sacra, præeunte cruce stationali Pontificem in sella gestatoria eo portari mos erat. Aliquando tamen equo vehe-

batur. Leo IV instauravit *crucem auream*, quæ (*ut mos antiquitus est*, ait Anastasius) *subdiaconi manibus ferebatur, prædecessorum Pontificum*. Presbyteria etiam, id est erogationes, fiebant, tum ob ministrorum obsequia, tum ob laudes & acclamationes. Immo Pontifex quandoque in ipso itinere caussas finiebat, aut certe ad ejus nutum nomenculator & sacellarius, ut in primo Ordine Romano num. 2. Cetera explicant libelli nostri: in quibus videas, quænam fuerint olim apud Lateranum, quænam ad sanctum Petrum stationes.

Ceterum ejusmodi processiones non raro Litaniæ appellantur apud antiquos auctores. Inter primos numerandus est Arcadius Augustus, qui in rescripto adversus hæreticos, dato ad Clearchum Urbis præfectum, *interdicit iis omnibus* AD LITANIAM FACIENDAM *intra civitatem, noctu vel interdiu, profanis coire conventibus*. Ubi Litania pro supplicatione, seu processione videtur usurpari. Quamquam temporis processu preces & rogationes, quæ in ejusmodi supplicationibus fiunt, letaniæ vocabulo magis proprie significari mos fuit, sed maxime Sanctorum invocationes. Apposite Walafridus Strabo in cap. XXVIII. *Notandum autem litanias non tantum dici illam recitationem nominum, qua Sancti in adjutorium vocantur infirmitatis humanæ, sed etiam cuncta, quæ in supplicationibus fiunt, Rogationes appellari.* Principio tamen litaniæ nomine significabatur solummodo initium nostrarum litaniarum, ita ut *Kyrie eleison* pluries frequentaretur. quo sensu accipitur non semel in Regula sancti Benedicti. Eodem sensu usurpatum legitur in vetusto Rituali Romanæ ecclesiæ, quod nobis exhibet codex Casinensis, ubi de Assumtione beatissimæ Virginis supplicatio præscribitur cum ter centena repetitione litaniæ nostræ initialis. Verba ipsa huc adscribo. *In Assumptione sanctæ Mariæ, in ipsa Vespera vigiliarum, præparatur quoddam portatorium in sancto Laurentio apud Lateranos: suppositaque tabula, imagine Christi Domini nostri insignita, à medio noctis concurrente populo, exeunt cum letania ad sanctam Mariam-minorem, mundatis per viam plateis, & suspensis per domos lucernis: ibique in gradibus sanctæ Mariæ deposita aliquamdiu icona, omnis chorus virorum ac mulierum, genibus humiliter ante eam flexis, pugnis etiam pectora cædentes, una voce per numerum dicunt centies* KYRIE ELEISON, *centies* CHRISTE ELEISON,

item centies KYRIE ELEISON: *fusisque lacrymis & precibus, per sanctum Adrianum recta via vadunt ad sanctam Mariam-majorem; auditaque Missarum celebritate, ad palatium revertuntur. Unde quidam cum interesset, ita mirando prorupit:*

Sancta Maria quid est? si cæli climata scandis,
Esto benigna tuis.

Et post aliquot versus, tempus scripti carminis indicatur his versibus:

Tertius OTTO *tua nixus solamine palmæ*
Præstoque sit veniæ.
Hic tibi, si quid habet, devoto pectore præstat,
Spargere non dubitat.
Gaudeat omnis homo, quia regnat tertius OTTO.

Hactenus codex ille Casinensis.

Ceterum in basilica Lateranensi sunt tantum stationes octo, quarum duæ antiquissimæ, nempe Dominica prima Quadragesimæ, & Dominica in Albis; feria tertia ante Ascensionem recentior. In basilica sancti Petri stationes viginti, pleræque antiquissimæ: in basilica sancti Pauli extra muros stationes quinque: in basilica sanctæ Mariæ-majoris duodecim: in basilica sancti Laurentii extramurana tres. Sed has aliasque aliarum ecclesiarum stationes veteres inferius exhibebit libellus singularis. Onufrius in Historia basilicæ Vaticanæ enumerat quadraginta quatuor ecclesias, in quibus hodie stationes fiunt: stationes autem octoginta septem, diebus octoginta tribus. De his hactenus: nunc ad majora veniamus.

VI. *Singulares ritus Missæ pontificalis secundum Ordinem Romanum; & primo ab initio ad Canonem.*

PRÆTERMISSIS communibus sacrosancti Missæ sacrificii ceremoniis, utpote quæ ab expositoribus, præsertim a piæ memoriæ cardinale Johanne Bona illustratæ sunt: singulares dumtaxat hoc loco persequemur Missæ pontificiæ aut episcopalis ex Romano Ordine ritus, ne actum agere videamur. Sic autem hoc argumentum tractabimus, ut si quid nobis occurrat ad singularia hæc illustranda, breviter afferamus: sin minus, rem uti est, indicare nobis satis fuerit.

I.

Insigne est in primis venerandæ antiquitatis momentum,

quod in primo nostro Romani Ordinis libello occurrit num. 8 in processione Pontificis ad altare, nempe quod *duo acolythi tenentes capsas cum* SANCTIS *apertas, & subdiaconus sequens cum ipsis tenens manum suam in ore capsæ, ostendit* SANCTA *Pontifici, vel diacono qui præcesserit*, id est & diacono. *Tunc inclinato capite Pontifex vel diaconus salutat* SANCTA, *& contemplatur: ut si fuerit superabundans, præcipiat ut ponatur in conditorio.* Quid sint hæc *Sancta*, nemo hactenus, ni fallor, exposuit. Attendat velim lector, an ea quæ allaturi sumus, probent, hoc vocabulo eucharistiam significari.

Principio ubicumque hoc nomen *Sancta* in plurali solitarie occurrit, maxime in his libris; aut semper, aut fere semper eucharistiam significat, exemplo Græcorum, qui τὰ ἅγια appellant: & Tertullianus *Sanctum* absolute appellat tum in libro de Oratione, tum in alio de Præscriptione. Idem Ordo Romanus num. 17. *Cum dixerit*, PAX DOMINI SIT SEMPER VOBISCUM, *faciens crucem tribus vicibus manu sua super calicem, mittit* SANCTA *in eum.* Hunc locum de eucharistia intelligendum nullus dubitaverit. Mihi vero nihil aliud esse videtur, quam particula consecrata ex illis *Sanctis*, quæ Pontifici ad altare procedenti in capsa ostensa sunt, quæ & cum diacono adoravit. Neque enim particula hæc in calicem sic immissa facile explicari potest de parte hostiæ in ea Missa, quæ tunc peragitur, consecratæ. siquidem proxime post superiora subditur, Pontificem *rumpere oblatam, & de ipsa Sancta, quam momorderit, ponere in manus archidiaconi, dicendo in calice*, FIAT COMMIXTIO, &c. Duplex itaque particula mittebatur in calicem, una scilicet ante oblatæ fractionem: alia post fractionem, ex ipsa oblata. adeoque prima nihil aliud esse videtur, quam particula ex antea consecrata eucharistia, quam Pontifex ad altare procedens adoraverat, in capsa ostensam: ex qua partem, quæ *superabundans* fuisset, præceperat reponi *in conditorio*, id est in eo loco, ubi eucharistia soleret asservari. In secundo libello duplex etiam particulæ sacræ in calice commixtio præscribitur, sed utraque ex præsente sacrificio: contra quam in primo libello, ubi prima commixtio, meo quidem judicio, fit ex præcedente, altera ex præsente. Et ne quis dubitet duplicem particulam missam fuisse in calicem, id diserte notavit Amalarius, qui relato hoc ritu, ita com-

mentatur in lib. III cap. xxxI. *Si hoc ita agitur in Romana ecclesia, ab illis potest addisci, quid significet* BIS POSITUS PANIS IN CALICEM. *Non enim vacat a mysterio quidquid in officio gitur juxta constitutionem Patrum.*

Constat itaque duplicem eucharistiæ particulam fuisse immissam in calicem, unam ex priori (ut quidem opinor) consecratione, alteram ex præsente. Cur autem particula ex eucharistia asservata immissa fuerit in calicem? fortasse ut sacrificii unitas & perpetuitas hoc ritu inculcaretur. Il enim colligi potest ex alio persimili ritu, qui in eodem primo libello nostro subsequitur num. 21. ubi contigerit, Pontifice absente, Missam in loco, in quo statio fuerit, ab episcopo celebrari. *Sexto loco quando dici debet*, PAX DOMINI SIT SEMPER VOBISCUM, *deportatur a subdiacono oblationario particula Fermenti, quod ab Apostolico consecratum est, & datur archidiacono: ille vero porrigit episcopo. At ille consignando tribus vicibus, & dicendo*, PAX DOMINI SIT SEMPER VOBISCUM, *mittit in calicem.* Hic locus insignis est ad probandum id, quod alias diximus, fermentum illud, de quo agit Innocentius primus in epistola ad Decentium, esse ipsammet eucharistiam consecratam, non eulogias seu panem benedictum. Deinde ex hoc ritu Missæ episcopalis, absente Pontifice celebratæ, illustrari similem ritum Missæ pontificalis, in qua particulam eucharistiæ antea consecratæ deferri ad altare, & postea immitti in calicem modo observabamus. Denique hoc ritu sacrificii unitatem commendari, atque unionem Pontificis cum Sacerdote, qui *Sancta* prius consecrasset; & episcopi cum Pontifice, fermenti, id est eucharistæ, particulam a Pontifice antea consecratam in calicem immittentis.

Ex his non obscure conficimus, *Sancta* hæc, quæ Pontifici ad altare procedenti præferebantur, eucharistiam fuisse. Consimilis ritus in Parasceve observabatur sæculo XIV, teste Jacobo Gaietano in Ordinarii sui cap. XCII. ubi cum descripsit processionem Papæ cum suo clero ab ecclesia Lateranensi ad basilicam sanctæ Crucis cum corpore Domini, hæc subdit: *Presbyter, qui portat corpus Domini, ponat illud in secretario, dum dominus Papa præparat se. Illo præparato, reportet illud ante Papam in processione ad altare.* Hinc illustrari & confirmari possunt ea, quæ hac de re superius diximus.

II.

De fermento per titulos Dominicis diebus singulis mittendo ita scribit Innocentius primus in epistola XXIX ad Decentium. *De fermento vero, quod die Dominica per titulos mittimus, superflue nos consulere voluisti, cum omnes ecclesiæ nostræ intra civitatem sint constitutæ: quarum presbyteri, quia die ipsa, propter plebem sibi creditam, nobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum a nobis confectum per acolythos accipiunt, ut se a nostra communione, maxime illa die, non judicent separatos.* Unde videas, fermentum illud fuisse communionis ecclesiasticæ symbolum, uti mox dicebamus. Addit Pontifex: *Quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt Sacramenta: nec nos per cœmeteria diversa constitutis presbyteris destinamus,* cum *presbyteri eorum conficiendorum jus habeant, atque licentiam.* Mittebatur itaque fermentum illud singulis Dominicis per titulos, id est per titulares Urbis ecclesias; non vero per parochias, seu per ecclesias suburbanas; neque per cœmeteria, seu per ecclesias super Martyrum tumulis erectas. Innocentii decretum præcessisse fertur Miltiadis constitutio, *ut oblationes consecratæ per ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum.* Similis Siricii papæ circumfertur constitutio, ut nullus presbyter Missas celebraret per omnem *hebdomadam* seu Dominicam, *nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum.*

Hoc porro fermentum nihil aliud esse quam eucharistiam, jam superius observavimus, constatque ex vetustissimo codice Ratisponensi, in quo habentur glossæ super decretales Pontificum epistolas, cujus codicis hæc verba sunt, in Itinere nostro Germanico jam relata. *De fermento quod dicit, mos est Romanis, ut de Missa quæ cantatur in Cœna Domini, & in Sabbato sancto, & in die sancto Pascha, & in Pentecosten, & in Natali Domini, de Sancta* (sic legendum, non *die Sancto*) *per totum annum servetur: & ubicumque per stationes, si ipse Papa ad Missam præsens non fuerit, de ipsa Missa* (forte *Sancta*) *mittitur in calicem, cum dicitur,* PAX DOMINI SIT SEMPER VOBISCUM. *Et hoc dicitur fermentum.* Hinc illustrantur ea quæ superius notavimus, tum de fermento sumto pro eucharistia, itidemque de *Sancta:* tum de asservata eucharistia ex priori sacrificio ad immittendam particulam consecratam in Mis-

ſis ſubſequentibus : tum denique de ritu uſitato in Miſſa epiſcopali, ubi ſtatio fuiſſet abſente Pontifice. Ejuſdem gloſſæ verba proxime addita ſubjungo. *Tamen Sabbato ſancto Paſchæ nullus presbyter per eccleſias baptiſmales neminem communicat, antequam mittatur ei de ipſa Sancta, quam obtulit dominus Papa.* Verum non tantum Sabbato ſancto, ſed etiam qualibet Dominica id fiebat, ut ex præmiſſo Innocentii teſtimonio intelligimus. Secus fiebat in cœmeteriis, id eſt in eccleſiis ſuper tumulos Martyrum erectis : in quibus non exſpectato Pontificis fermento presbyteris ſacra licebat celebrare, quemadmodum in parochiis, id eſt in eccleſiis ſuburbanis.

Conſimilis ritus ſervabatur in ordinatione epiſcoporum & presbyterorum, ut poſtea videbimus : quibus ab ordinatore porrigebatur integra oblata conſecrata, ex qua communicabant in certos a ſua ordinatione dies, immittendo ſcilicet particulam ex accepta prius oblata in calicem a ſe conſecratum : ut ſic ſuam cum ſuo ordinatore communionem, atque ſacrificii unitatem proteſtarentur. quæ duplex ratio erat Pontifici mittendi euchariſtiam ad titulos Urbis ſingulis Dominicis per acolythos. Tertiam afferre licet ex Innocentii verbis mox relatis, ut ſcilicet poteſtas fieret presbyteris titularibus Miſſam celebrandi, ſecus quam presbyteris parochiarum ſeu eccleſiarum ſuburbanarum, atque cœmeteriorum : quod *presbyteri eorum conficiendorum jus haberent atque licentiam.*

Cur autem, inquies, per acolytos deferebatur fermentum, ſi ipſa euchariſtia erat, & non per majores miniſtros ? aut cur tandem euchariſtia *fermenti* nomine donata eſt ? an quia panis, ex quo conficiebatur, fermentatus erat ?

Ad primum, acolythorum id officium erat, ut ſacculos ad confringendas in Miſſa oblatas conſecratas portarent, eaſque ſacerdotibus confracturis exhiberent, uti patet ex libellis Ordinis Romani. Quapropter in ſua ordinatione ſacculos ab epiſcopo antiquitus accipiebant in ſignum hujus muneris & officii. Id probat libellus octavus hic editus de Ordinationibus ſacris. Unde acolythi duo in Miſſa pontificali, cum Pontifex procedebat ad altare, deferebant *capſas cum Sanctis*, id eſt euchariſtia, eaſque tenebant *apertas*, dum Pontifex *Sancta* adoraſſet, atque ex eis particulam aſſumi juſſiſſet in uſum ſacrificii, quod mox ab ipſo celebrandum erat. Huc forte ſpectat id quod in Propyleo ad tomum 1 Aprilis Bollandiani

legitur de Zephyrino papa, cujus fuit hoc constitutum, *ut patenas vitreas ante sacerdotes in ecclesia ministri portarent, dum episcopus Missam celebraret.* Sane Tharsicius martyr ex illorum acolythorum numero erat: *qui cum quadam die deferret Christi corporis sacramenta, nec vellet ea discutientibus prodere paganis, tam diu est fustibus ac lapidibus maceratus ab eis, quousque exhalaret spiritum*, testante Usuardo ad XVIII Kal. Septembris.

Jam vero quam ob causam fermenti nomen eucharistiæ hoc in loco impositum sit, an quia ex pane fermentato confecta esset, an potius ob mysticam aliquam rationem, non est facile definire. Illud certum videtur, hac in sola occasione fermenti vocabulum eucharistiæ in tota antiquitate tributum. Erat ergo præcipua & singularis in ipso facto hujus appellationis causa. Quid si ad tegendum profanis rei sacræ arcanum pro more illorum temporum? Quid si ad designandam communionem ac vinculum unitatis hoc vocabulum aptius visum est? Nam eucharistia in ejusmodi occasione hujus rei gratia ad titulos mittebatur, ex dictis, ne presbyteri titulares, qui diebus Dominicis propter plebem sibi creditam una cum Pontifice convenire non poterant, *ab ejus communione separati* viderentur. In hujus rei signum nulla vox convenientior afferri poterat quam *fermenti*. Sicut enim modicum fermentum, ut recte monet apud illustriss. Ciampinum Josephus Thomasius, totam farinæ, cui injicitur, massam fermentat: sic unicum illud divinumque Pontificis fermentum, per titulos missum, veluti unam massam & corpus fideles unius urbis copulabat. Nihil ergo facit hic locus ad probandum panis fermentati usum in ecclesia latina. Sive enim azymus fuerit panis ille, sive fermentatus; eucharistia fermenti vocabulo designata est, non a materia ex qua constaret, sed a causa morali ac mystica, quod idem præstaret in corpore Christi mystico, quod præstat fermentum in pane materiali.

Ceterum hunc morem transmittendi fermentum seu eucharistiam per titulos Urbis ante sæculum nonum in desuetudinem abiisse, colligimus ex libellis Ordinis Romani, in quibus nulla istius missitationis memoria superest, sicut neque apud Alcuinum, aliosque Ordinis Romani commentatores.

Ex his conjicere licet, recentiorem morem eucharistiam præferendi Pontifici, cum aliquo proficiscitur, forsitan manasse

naſſe non ſolum ex communi primorum Chriſtianorum more, qui peregrinantes euchariſtiam ſecum geſtare ſolebant: ſed etiam ex veteri conſuetudine deferendi ſacroſancta myſteria ante Pontificem, cum ad Miſſarum ſollemnia celebranda ad altare procederet. qui tamen ritus in primo tantum Romani Ordinis libello præſcribitur, non in aliis. Nam ſecundus libellus præcipit, ut Pontifex, cum pervenerit ad altare, *primo adoret Sancta*. quæ proinde ibidem antea exſtitiſſe neceſſe eſt.

III.

Gregorius M. initio Sacramentarii ſui ita Miſſæ ordinem explicat paucis. *In primis ad Introitum antiphona, qualis fuerit ſtatutis temporibus, ſive diebus feſtis, ſeu cottidianis. deinde* KYRIE ELEISON. *Item dicitur* GLORIA IN EXCELSIS DEO, *ſi epiſcopus fuerit, tantummodo die Dominico, ſive diebus feſtis: a presbyteris autem minime dicitur, niſi ſolum in Paſcha. Quando vero Litania agitur, neque* GLORIA IN EXCELSIS DEO, *neque* ALLELUIA *canitur. Poſtmodum dicitur oratio. Deinde ſequitur Apoſtolus. Item gradale, ſeu* ALLELUIA. *Poſtmodum legitur Evangelium: deinde Offertorium: & dicitur Oratio ſuper oblata.* Sic fere perpetuo vocatur hæc oratio in antiquis libris, quæ in editis & ab Amalario *Secreta* dicitur. *Qua completa, dicit ſacerdos excelſa voce,* PER OMNIA SÆCULA SÆCULOUM, &c. Confer Micrologi caput XXIII. ubi brevis deſcriptio Miſſæ affertur.

Multa in ſuperioribus Gregorii verbis eſſent notanda: ſed aliis hæc permittimus, inſigniora tantum obſervaturi.

In primis *Kyrie eleiſon* toties repetebatur, quoad Pontifex aliquo nutu finem deſignaret. Unde Paris de Craſſis obſervat, *Kyrie* in Miſſis pontificiis tamdiu protrahi, quamdiu reverentia Papæ a cardinalibus facienda durat. Verum in iis Miſſis, quæ Litanias ſubſequebantur, *Kyrie eleiſon* omitti mos erat, ut ex libellis noſtris patet: ob eam videlicet cauſam, quod in Litaniis jam cantatum fuiſſet.

Cum dicendum eſt *Pax vobis*, Pontifex ſe convertit ad populum, ubi eccleſia directa eſt verſus orientem: ſecus ſi verſus occidentem, ut in baſilicis Lateranenſi, Vaticana, aliiſque ſimilibus: in quibus Pontifex ſacra faciens vultum habet converſum ad populum; nec ſe vertit ad clerum, cui obverſus eſt. Vide Ordinarium Jacobi Gaietani pag. 415.

Deinde in Miſſa non ſedebat Pontifex ante abſolutam ora-

tionem, quæ Epiſtolæ præmittitur: eoque ſedente ac annuente, epiſcopi & preſbyteri ſedebant, non vero diaconi aut ſubdiaconi, aliive miniſtri. Huc ſpectat Hieronymi ad Evagrium epiſtola LXXXV. *Ceterum etiam in eccleſia Romæ presbyteri ſedent, & ſtant diaconi: licet paullatim increbreſcentibus vitiis, inter presbyteros, abſente epiſcopo, ſedere diaconum viderim, & in domeſticis conviviis benedictiones presbyteris dare. Diſcant qui hoc faciunt, non ſe recte facere.* Id vero ex ſuperbia ortum eſſe ſcribit verus auctor apud Auguſtinum: *Sed quia Romanæ eccleſiæ miniſtri ſunt, idcirco honorabiliores putantur quam apud ceteras eccleſias, propter magnificentiam urbis Romanæ, quæ caput eſſe videtur omnium civitatum.* At propter eamdem cauſam preſbyteri eccleſiæ Romanæ ſibi etiam plus tribuere debere recte infert Hieronymus, qui hanc diaconorum temeritatem in eorum paucitatem eodem loci refundit. *Diaconos paucitas honorabiles, presbyteros turba contemtibiles facit.* Plura de his apud Baronium ad annum CCCCII.

Ad hæc ante Gregorii M. pontificatum *Alleluia* in Miſſa non dicebatur extra Pentecoſten, id eſt extra illos quinquaginta dies, qui a Paſchate ad feſtum Spiritus-ſancti intercedebant. Teſtis eſt lib. VII epiſtola LXIV Ind. II ad Johannem epiſcopum Syracuſanum. Confer ea quæ inferius dicturi ſumus de ritibus Sabbati ſancti.

Si vulgato de Romanis Pontificibus libro fides eſt, Anaſtaſius papa I. *conſtituit, ut quotieſcumque ſancta Evangelia recitarentur, ſacerdotes non ſederent, ſed curvi ſtarent.* Huc ſpectat id quod tamquam *inſolens* factum de Alexandrina eccleſia Sozomenus refert, nempe *quod ad Evangelium Epiſcopus non aſſurgat.* Id vero cum quidam Romani preſbyteri attentarent, Anaſtaſius decreto ſuo hoc emendavit.

Poſt Evangelium Gregorius in rubrica ſuperiori nullam facit mentionem de Symbolo, nec de concione. Et quidem plerique exiſtimant, Symbolum in Romana eccleſia non fuiſſe recitatum ante Henrici primi imperatoris tempus: atque ad id probandum afferunt Bernonis abbatis Augienſis, teſtis oculati, auctoritatem, qui re vera id diſerte affirmat; additque, Romanos hujus rei cauſam ab imperatore interrogatos reſpondiſſe, *videlicet quod Romana eccleſia non fuiſſet aliquando ulla hæreſeos feci infecta.* Sed tamen imperatorem a Benedicto papa id impetraſſe, ut Symbolum in poſterum *ad publicam Miſ-*

sam decantaretur. quod anno M XIV contigit. Verum longe ante id tempus Symbolum in Missa pontificali decantari mos erat, ut fidem facit libellus secundus de Ordine Romano. Et ne quis intetpolationem hoc in loco causetur, Amalarius in Egloga super hoc libello, eumdem locum commentatur. Quin etiam in libellis V & VI de Missa episcopali secundum Romanos, qualis in usu erat ante sæculum nonum, Symbolum post Evangelium assignatur. Itaque per illud intervallum, quod a sæculo nono ad undecimum effluxit, Symboli recitationem in Missa intermissam a Romanis fuisse dicendum est. quod etiam de Oratione dominica contigisse veri simillimum: siquidem eam in Missa post canonem Gregorius M. recitari præcepit, ex lib. VII epistola LXIV Ind. II. Certe Walafridus Strabo in cap. XXII ait usum decantandi Symboli C P. ex ea urbe *ad Romanos* credi pervenisse: apud Gallos autem ac Germanos *idem Symbolum latius & crebrius* in Missarum officiis cœpisse recitari. quod præter alios attestatur Æneas Parisiensis episcopus in lib. adversus Græcos cap. I ubi Fidem catholicam vocat, *quam die Dominica decantat ad Missam universalis Galliarum ecclesia.* Denique Cencius affirmat ita scriptum esse ad Cœnam Domini *in libro Gelasii:* NON DICANT SYMBOLUM. quod argumento est aliis diebus dici potuisse Gelasio primo pontifice, de quo hunc locum intelligendum existimamus. Sed quia nihil ejusmodi legitur in Sacramentario Gelasiano apud Thomasium vulgato, suspendenda tantisper sententia est de Symboli recitatione Gelasii pontificatu: maxime cum Patres Concilii III. Toletani in canone II usum recitandi in sacris Symboli inducant *secundum formam orientalium ecclesiarum*, dicturi secundum Romanæ, si hic ritus apud Romanos tum usitatus fuisset eo tempore, id est æra Hispanica DCXXVII.

Post Evangelium aut Symbolum nonnumquam Pontifex sermonem ad populum habebat. quod a Leone M. primum fieri cœptum colligitur, tum ex eo quod nullæ Pontificum Romanorum ante eum homiliæ exstant: tum ex Sozomeni lib. VII cap. XIX. ubi de Roma agens, In eadem Urbe, inquit, „ nec episcopus, nec alius quisquam in ecclesia populum do- „ cet: sed apud Alexandrinos solus civitatis Alexandrinæ episco- „ pus concionatur. quam consuetudinem, cum antea introducta non fuisset, introductam esse ferunt, ex quo Arius presbyter

» de doctrina Fidei differens, nova dogmata invexit. Idem auctor quædam alia ibidem observat, quæ hoc loco referri possunt. Est etiam hoc, inquit, Alexandriæ insolens. Ad Evan-
» gelium episcopus non assurgit. Et illic quidem solus archidia-
» conus Evangelium legit: alibi vero diaconi; in multis autem
» locis presbyteri, in quibusdam episcopus in præcipuis festis,
» ut Constantinopoli die sancto Paschæ. Veruntamen Prudentius, Leone M. & Sozomeno antiquior, in hymno xi de Coronis, ubi Romanam sancti Hippolyti basilicam describit, Pontificem in tribunali ad populum verba facere solitum fuisse testatur.

Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, Antistes prædicat unde Deum.

Verum id fortasse rarius. Certe post Gregorium M. paucas habemus Romanorum Pontificum homilias: tametsi nonnulli aliquando concionati sunt, quos inter Innocentius III. & post eum Clemens VI. multas conciones habuit.

Observatu dignum est id quod scribit Optatus in lib. III, omnem *episcopalem tractatum* seu concionatorium sermonem præditum fuisse *salutatione geminata. Non enim*, inquit, *aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primo in nomine Dei populum salutaverit. Similes sunt exitus initiis. Omnis tractatus in ecclesia a nomine Dei incipitur, & ejusdem Dei nomine terminatur.* Ab aliquot sæculis exordium fit a salutatione angelica. qui ritus jam invaluerat sæculo xv. ut patet ex Ceremoniali Petri Amelii cap. XLII, quod hic habetur ordine xv.

IV.

Oblationem quisque suam, non modo laïci utriusque sexus, sed etiam sacerdotes & diaconi in Missa pontificali faciebant. Id quo ritu fieret, singillatim explicant libelli de Ordine Romano. Principum oblationes, panis scilicet, accipiebat Pontifex *in Senatorio*, qui locus erat ipsis ad australem partem assignatus: archidiaconus autem post Pontificem amulas vini accipiebat ab eisdem. Aliorum laïcorum oblatas episcopus hebdomadarius; amulas diaconus, quas in scyphum refundebat. Idem fiebat tum a Pontifice, tum a diaconis in parte feminarum. Panem solum absque vino sacerdotes & diaconi offerebant.

De forma panis oblati Onufrius ita scriptum legit *a Johanne Diacono in expositione Ordinis Romani*, quam expositionem

reperire minime potuimus. *Oblationum forma atque mensura, cum videatur fuisse antiquitus, prout erat cujusque studium atque devotio in religione divina; possumus tamen ex scriptis beati Gregorii certiora quædam capere illius rei indicia, qui scribit in libro* IV *Dialogorum cap.* LV, *quemdam presbyterum detulisse duas* « OBLATIONUM CORONAS *cuidam personæ, quales coronas* « *solebat tunc Christiana religio offerre Deo pro se suisque omnibus.* « Et paullo post. *Manifestum cujus mensura vel forma debeant esse* « *sacerdotum oblatæ, quæ ex pugillo similæ fieri jubentur, & ad* « *speciem coronæ.* Notum est factum matronæ illius Romanæ, « quæ, cum communionem a Gregorio acciperet ex pane a se oblato, risit corpus Christi dici, quod esset ex illa oblatione, *quam ego*, inquit, *manibus meis feci, & tibi obtuli.* Moris quippe tunc erat, ut unusquisque suam ipsius oblatam (quam vocabant) propria manu conficeret. Unde Valens imperator dona, quæ ipsemet fecerat, ὧν αὐτουργὸς ἦν, divinæ mensæ obtulisse perhibetur a Gregorio Nazianzeno in funebri oratione Basilii Magni.

Neque prætermittendum hoc loco est id, quod Humbertus cardinalis in libro contra Michaelem Cerularium scribit, *quod diaconi cum subdiaconis, seu ipsi sacerdotes, sacris amicti vestibus, cum melodia psalmorum conspersum*, id est panem infermentatum ad sacrificium, *& in secretario paratum ex secretario proferebant.* Qua de re legendæ Consuetudines Cluniacenses.

Ad vinum quod attinet, amulas oblatas fundebat archidiaconus in calicem, quo utebatur Pontifex ad consecrationem: & cum ad summum repletus erat, in alium calicem ministerialem, quem tenebat unus acolythus, deplebat. Hic calix in libellis nostris scyphus appellatur: præter quem alius calix major assignatur in tertio libello. Hæc observatio necessaria est ad ea illustranda, quæ de laïcorum sub altera specie communione postea dicturi sumus. Porro cantor aquam linteo coopertam offerebat diacono, qui eam cum vino in calice miscebat, infundendo in modum crucis.

Johannes III. statuit, *ut oblationes, & amulæ, vel luminaria in cœmiteriis per omnes Dominicas de Lateranis ministrarentur.* Gregorius III. item instituit, *ut in cœmiteriis circumquaque positis Romæ, in die natalitiorum eorum, luminaria ad vigilias faciendas, & oblationes de patriarchio per oblationarium*

deportarentur ad celebrandas Missas per quem providerit Pontifex, qui pro tempore fuerit, sacerdotem. Exstat ejusdem Gregorii III diploma de oblationibus quotidianis per eum factis ad sanctum Paulum: nempe *in prima Missa ad corpus oblatam unam: in secunda Missa ad sanctum Timotheum oblatam unam: in tertia Missa ad imaginem Salvatoris, quæ & Apostolorum, oblatam unam: in quarta Missa ad sanctum Gregorium ad januas oblatam unam: deinde in Missa quinta ad altare majore oblatas duas.* Ex quo videas, jam tunc in illa basilica sex Missas *per singulos dies*, & quidem in diversis altaribus solitas celebrari. Diploma ita concludit Pontifex: *Nos vero ideo dedimus hæc majore altare monachis, ut hæc omnia fiant omni tempore.* Confer Typicum Irenæ Ducæ imperatricis cap. XXXIV. quæ singulis diebus in divina Liturgia *septem panes* offerri præcepit, Analectorum græcorum tomo primo, qui nostrorum studio nuperrime prodiit in lucem.

Ab annis amplius quadringentis desita est offerri a laicis materia sacrificii: sed Augustinus Patricius in suo Ceremoniali describit modum, qui ante annos ducentos observandus erat in oblatione ad Missam pontificalem. Quippe lecto Evangelio, *diaconus Evangelii latinus accipit hostiam unam de tribus, quæ sunt super patenam, & cum ea alias duas hostias tangit, & eam dat sacristæ comedendam. Deinde accipit aliam hostiam de duabus quæ remanserant, & cum ea tangit patenam & calicem per totum, intus & extra; & similiter dat eam sacristæ comedendam.* Id fit ad vitandum veneni periculum, quod in caput sacristæ, qui omnia parare debet, hoc pacto redundaret. *Post hac*, ob eamdem rationem, *de ampullis vinum & aquam in taxcam dat sacrista ad prægustandum: & deinde accipiens patenam cum hostia, eam dat in manibus Papæ, qui illam Deo offerens dicit* SUSCIPE SANCTE PATER, &c. Hæc ex Augustino, ubi de Missa majore in die Natalis Domini: quod iterum repetit in Sabbato sancto.

Hic agendum esset de vasis sacris, quorum usus in sacrificio Missæ apud Romanos. Verum consulendus hac de re præ alii, piæ memoriæ cardinalis Bona. Unum hic addere lubet de vasis sacris basilicæ Vaticanæ, de quibus fit mentio apud Orosium, qui de Romanæ urbis direptione per Alaricum facta agens in lib. VII cap. XXXIX, ait militem Arrianum vasa sacra extorquere voluisse a virgine quadam, cui commissa

erant. tum *expositis opibus, attonitum fuisse barbarum magnitudine, ac pondere, ac pulcritudine, ignota etiam vasorum qualitate*. Cui virgo illa dixit: *Hæc Petri apostoli ministeria sunt*.

Inter varia instrumenta, quæ rei sacræ inserviebant, censendum est *flabellum ad abigendas muscas*, quod tenebat is qui mitram Pontifici ministrabat, testante Jacobo Gaietano pag. 297. Duplex ejusmodi flabellum idem auctor memorat pag. 305. unum scilicet ad refrigerandum aerem, aliud ad abigendas muscas. Etsi vero nulla de hisce flabellis mentio fiat in antiquioribus nostris libellis; eorum tamen antiquitas probatur ex Vita Fulgentii episcopi Ruspensis, qui, cum esset monachus, *ex palmarum foliis flabellos sæpissime contexebat*. λειτουργικὸν ῥιπιστήριον vocat Cyrillus monachus in libro de vita Euthymii abbatis, tomo I Analectorum græcorum pag. 60. Sed ad alia progrediamur.

V.

Innocentius primus in epistola XXIX. duo reprehendit in sacris mysteriis præpostere (ut ipse sentiebat) observata. Primum est, quod pacem *ante confecta mysteria* quidam tradebant: *cum post omnia*, inquit, *quæ aperire non debeo*, (sic tunc sacra illa arcana tegebant) *pax sit necessario indicenda, per quam constet, populum ad omnia quæ in mysteriis celebrantur, atque in ecclesia aguntur, præbuisse consensum; ac finita esse pacis concludentis signaculo demonstretur*. Alterum est, quod nomina offerentium recitentur, *antequam Precem sacerdos faciat*, id est ante orationem factam super oblata, immo ante Canonem, quem *Precis* nomine etiam designat Vigilius papa infra. *Prius ergo*, ait Innocentius, *oblationes sunt commendandæ; ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda: ut inter sacra mysteria*, id est post consecrationem, *nominentur, non inter alia, quæ ante præmittimus, ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus*. Utrumque ritum, quem hic improbat Innocentius, servabant Gallicanæ & Hispanicæ ecclesiæ: & quidem priorem adstruit Justinus martyr in Apologia secunda. Hæc autem Innocentii constitutio a Gallis recepta fuit anno DCC LXXXIX in Capitulari Aquisgranensi, cap. LIII & LIV.

VII. *Continuatio rituum in Missa pontificali singularium a Canone ad Communionem.*

OMISSA Præfatio, in qua nihil singulare occurrit, progredimur ad Canonem, quem sacerdos non inchoabat ante absolutum a choro trisagii cantum. Id enim libelli nostri præcipiunt, & post eos Herardus episcopus Turonensis cap. XVI. *Ut Secreta presbyteri non inchoent, antequam* SANCTUS *finiatur.* Secreta vocat Canonem, quod eum sacerdos submissa voce, & quidem solus, recitaret. Eodem modo appellatur in veteri Missali Gallicano, mihi pag. 335. ubi *Collectio post Secreta* ea dicitur, quæ consecrationi proxime succedebat. quod argumento est, Canonem Missæ, submissa voce, etiam in Ordine Gallicano, fuisse recitatum. Ita etiam in Romano. unde in secundo Ordine Romano hic legitur, quod Pontifex *secrete intrat in Canonem.*

Preces & *canonicam Precem* appellant veteres, in primis Vigilius papa in epistola ad Profuturum episcopum Bracarensem. *Ordinem quoque Precum in celebritate Missarum, nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere diversum: sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quotiens vero Pascha, aut Ascensionis Domini, vel Pentecosten & Epiphania, Sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta subjungimus, quibus commemorationem sanctæ sollemnitatis, vel eorum facimus, quorum natalitia celebramus: cetera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter & ipsius canonicæ Precis textum direximus subter adjectum, quem Deo propitio ex apostolica traditione accepimus.* Varietas illa, de qua loquitur Vigilius, hactenus servatur in illa Canonis parte, quæ incipit a verbo *Communicantes.*

Precem illam *Canonem* primus, aut inter primos absolute vocat Gregorius M. in lib. XI. epistola LIX. ubi notat Januarium episcopum, *tempore quo sacrificium celebrat, tantam pati frequenter angustiam, ut vix post longa intervalla ad locum* CANONIS *redire valeat quem reliquit; atque ex hoc multos dubitare, si communionem debeant de ejus consecratione percipere.* quos admonendos dicit, *ut nullatenus pertimescant, sed cum omni fide & securitate communicent: quia ægritudo personæ*

sacri

sacri mysterii benedictionem nec mutat, nec polluit. immo nec peccatum Sacerdotis, attestante Optato Milevitano in lib. VI. *Ergo liquido apparet, ex invocatione nominis Dei posse aliquid sanctificari, etiamsi peccator invocet Deum.* Canonem fere integrum, sed verbis aliquantisper immutatis, refert vetustissimus auctor lib. IV de Sacramentis apud Ambrosium. In antiquissimo codice Reginæ Sueciæ, num. 1454. deest *enim* in verbis consecrationis corporis Christi. In quibusdam ecclesiis *Amen* post verba consecrationis a populo dicebatur: sed nihil hac de re nec in libellis nostris, nec in Sacramentario Gregoriano. tametsi ejus rei meminit Augustinus in epistola ad Januarium.

Per totum Canonem *episcopi, diaconi, subdiaconi* Pontifici servientes, *& presbyteri in presbyterio permanebant inclinati: nisi quod ad verba*, NOBIS QUOQUE PECCATORIBUS, *surgebant diaconi.* Hac corporis inclinatione adorabant sacram actionem & sacra mysteria, quæ vulgatus Anastasius in Martino papa ADORANDAM HOSTIAM vocat.

Non statim post consecrationem in altum a sacerdote hostia, itemque calix primis illis temporibus efferebantur: sed sub finem Canonis, cum diceret sacerdos, *Per quem hæc omnia*, &c. erigebat se archidiaconus solus: & cum diceretur, PER IPSUM ET CUM IPSO, *levabat cum offertorio calicem per ansas, & tenebat exaltans illum juxta Pontificem.* Micrologus *corpus cum calice* tunc *levatum* fuisse dicit in cap. XV. ubi nullam alterius post consecrationem levationis mentionem facit. Orientales * id præstant paullo ante communionem. Porro elevatio post consecrationem in Gallia post medium sæculum undecimum videtur fieri cœpta, haud scio an paullo serius in ecclesia Romana. tametsi utrobique ad consecrationem sacra mysteria adorarentur. Huc spectat Ivonis episcopi Carnutensis epistola CXLII ad Mathildem Anglorum reginam, cui gratias agit, ob campanas ecclesiæ suæ concessas, quarum sonitu ait renovari ipsius reginæ memoriam, tunc præsertim, *quando illa salutaris hostia, pro nobis redimendis in ara crucis oblata, per novi Sacerd tii ministros in Domini mensa quotidie consecratur.* ubi nulla mentio elevationis; uti nec in Usuum Cisterciensium cap. LIII. sic vero in Institutionibus Capitulorum generalium cap. XXV Distinct. III. ubi in Capitulo generali anni MCCXV statutum legitur, *ut consecra-*

* *V. Vitam Euthymii abb. tomo I Analect. græc. p. 62.*

tione peracta, hostia elevetur. quo fere tempore Guillelmus episcopus Parisiensis, & in Germania Guido cardinalis statuerunt, ut ad elevationem campanula pulsaretur. Hoc loco in memoriam redit sancti Malachiæ Hiberniæ primatis calix sacer, in thesauro Claræ-vallensi asservatus: ex cujus labio dependent aliquot campanulæ, quibus ad motum calicis adstantes ad adorandum excitarentur. Denique sæculo XIII in Ceremoniali Gregorii X hic edito pag. 235. præscribitur, ut *in elevatione corporis Christi prosternant se ad terram, & adorent reverenter in facies cadendo: & sic prostrati stent usque ad* PER OMNIA. quod hodie quoque actitant Cartusiani. Adde Jacobi Gaietani Ordinarium, in quo etiam mentio fit elevationis & adorationis, hic pag. 285.

In Canone duplex commemoratio fiebat, fitque hodie quoque, vivorum ante consecrationem; mortuorum vero post eam. In utraque recitabantur nomina ecclesiarum apostolicarum, cum nominibus vivorum antistitum in priori commemoratione, & mortuorum in posteriori. Id colligimus ex Augustini epistolis XLIII, LII & LIII. *De codicibus non tantum nostris*, ait ille in epistola XLIII, num. 21. *sed etiam illorum*, scilicet Donatistarum, *recitamus ecclesias, quarum nomina hodie legunt, & quibus hodie non communicant: quæ cum recitantur in conventiculis eorum, lectoribus suis dicunt*, PAX TECUM: *& cum ipsis plebibus, quibus illæ litteræ scriptæ sunt, non communicant.* Hæc nomina ecclesiarum apostolicarum, id est *quibus Apostoli scripserunt*, ex epistola LIII num. 3. scripta erant *in libris sanctis, in codicibus sanctis*, nempe in libris Sacramentorum, quo nomine libros sacrosancti sacrificii modum continentes solebant designare.

Canoni subjungitur Oratio Dominica, de qua quidam e Sicilia Græci vel Latini conquerebantur, quod eam Græcorum exemplo *mox p st Canonem* Romani Pontifices dici statuissent. Respondet Gregorius: *Orationem Dominicam mox post Precem*, id est Canonem, *dicimus, quia mos Apostolorum fuit, ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent.* Gregorius autem hujusce institutionis auctorem se innuit his verbis subsequentibus: *Et valde mihi inconveniens visum est, ut Precem, quam scholasticus composuerat, super oblationem diceremus; & ipsam traditionem* (forte *orationem*) *quam Salvator noster composuit, super ejus corpus & sanguinem tacere.*

mus. Addit tandem modum esse diversum a Græcis in ecclesia Romana: quod *Dominica oratio apud Græcos ab omni populo dicitur; apud nos vero a solo Sacerdote.* Ex illis, inquam, verbis, *valde mihi inconveniens visum est*, colligitur Gregorium auctorem fuisse, ut Oratio Dominica in Missa diceretur apud Romanos, aut potius restitueretur. Neque enim veri simile est, orationem illam divinam, quam in omnibus aliis Liturgiis, tam orientalibus, quam occidentalibus, Gallicanis, Hispanicis, & Mediolanensi, & quidem Apostolorum exemplo, in sacris frequentatam fuisse constat; a sola Romana ecclesia, quæ apostolicam præ aliis traditionem semper secuta est, prætermissam initio fuisse. Certe totam sacrificii petitionem *fere* OMNIS ECCLESIA *Dominica oratione concludebat* Augustini ævo, ex ejus epistola modo CXLIX ad Paulinum. Idem in sermone CCCLI qui exstat in tomo quinto novæ editionis, docet num. 6. *Antistites ad altare assistentes* solitos fuisse *cum omnibus* pectora tundere. quod recitanda Oratione Dominica factum indicat paullo infra his verbis: *Nam si non habemus peccata, & tundentes pectora dicimus*, DIMITTE NOBIS PECCATA NOSTRA; *ex hoc ipso certe, & graviter nullo dubitante peccamus, cum* INTER SACRAMENTA *mentimur.* ubi Sacramentorum nomine consecrationem significat sacrorum mysteriorum corporis & sanguinis Christi Domini, quæ plurali nomine etiam alibi *Sacramenta* vocat. Ergo, ut dicere cœperam, mos erat Ecclesiæ universalis ante Gregorii ævum, ut Oratio Dominica in Missa diceretur. Sed cum fortasse Romani quidem sacerdotes hanc orationem, quasi alias communem, omitterent; * uti presbyteri Hispanici extra Dominicam in divinis officiis ex Concilii IV Toletani canone IX. Gregorius Romanos ad uniformem ritum decreto suo revocavit. Certe in Missa præsanctificatorum, quæ quotannis in Parasceve celebratur ritu primitivo, Oratio Dominica recitatur.

* *Sic Patres Concilii Basileensis conqueruntur, quod in Missa omittatur Oratio Dominica in aliquibus ecclesiis. Tit. 16. de his qui in Missa non complent.*

Post Orationem Dominicam fit fractio panis consecrati, & una ex tribus particulis in calicem demittitur. At duplex in Missa pontificali commixtio antiquitus fiebat: una ante *Agnus Dei* ex priori sacrificio, ut superius vidimus: alia post communionem Pontificis ex præsenti. Verum jam a multis sæculis unica tantum, nempe posterior, fit commixtio ex relicta parte eucharistiæ intra digitos Pontificis post communionem.

In Gallicanis & Hispanicis ecclesiis antequam diceretur, *Pax Domini sit semper vobiscum*, benedictionem populo circumstanti ab episcopo sacra celebrante impendi antiquus mos est, ut patet tum ex antiquissimis libris Ordinis Gallicani, tum ex Concilii IV Toletani canone XVIII. Hæc benedictio triplici oratione populo impertiebatur: quales orationes non semel typis excusæ sunt. Verum has benedictiones non invenio receptas in Missa pontificali: immo eas graviter improbare videtur Zacharias papa. De his enim interpretor hæc ejus verba epistolæ ad Bonifacium. *Pro benedictionibus autem quas faciunt Galli, ut nosti frater, multis vitiis variantur. Nam non ex apostolica traditione hoc faciunt, sed per vanam gloriam, adhibentes sibi damnationem.... Regulam itaque catholicæ traditionis, quam a sancta Romana ecclesia, cui Deo auctore deservio, accepisti, omnibus prædica.* Si de his benedictionibus (ut quidem opinor) agit Zacharias, duriora sunt ejus verba, quam causa, quæ alias laudabilis censeri potest, mereatur. De ejusmodi benedictionibus quædam verba intrusa sunt in secundum Ordinem Romanum: *Post solutas, ut in his partibus mos est, pontificales benedictiones, cum dixerit*, PAX DOMINI SIT SEMPER VOBISCUM, *mittit in calicem de sancta oblata.* Sed hæc verba, *ut in his partibus mos est*, dicta esse consideratione loci, ubi descriptus est iste Ordo Romanus, satis intelligitur. Non ergo inserendum erat *Benedictionale* novæ Gregorii operum editioni, quod a ritu Romanorum, atque adeo ipsius Gregorii mente alienum est. tametsi in codice bibliothecæ Cæsareæ Sacramentario Gregoriano subjectum reperiatur, utpote descriptum ad alterius ecclesiæ usum, quam Romanæ.

VIII. *Singularia sacra communionis in Missa pontificali.*

CUM multa singularia occurrant in communione, qualis olim fiebat in Missa pontificali; ut ea facilius observentur, præmittendum est, in illis sollemnibus sacris, etiam postquam Missæ tantisper multiplicari cœperunt, omnes, non solum laïcos & sacerdotalis Ordinis expertes, sed etiam presbyteros & episcopos, qui sacris intererant, communionem sacram participasse. Hunc ritum apud orientales advertimus in facto Nestorii patriarchæ CP. qui Dorotheum episcopum

anathema dicentem in eos, qui Virginem Deiparam dicerent, non modo non redarguit, verum etiam ad mysticam communionem mox admisit, ejusque participem effecit, quemadmodum legitur in epistola Cyrilli Alexandrini ad eos, qui de se conquerebantur. Idem ritus servabatur apud Romanos in Missa pontificali, uti exponitur in sequentibus libellis Ordinis Romani: sed an presbyteri simul cum Pontifice sacra celebraverint, non explicant. Id supplet Amalarius in lib. I cap. XII. *Mos est Romanæ ecclesiæ, ut in confectione immolationis Christi adsint presbyteri, & simul cum Pontifice verbis & manu conficiant.* Ex quo intelligitur, hunc morem esse antiquum. Jacobus a Vitriaco ejus rei testis est in Historiæ occidentalis cap. XXXVIII. *Consueverunt*, inquit, *presbyteri cardinales summo Pontifici in Sacramento altaris assistere, & cum eo pariter celebrare.* immo & communicare. Utrumque enim Innocentius tertius docet in lib. IV de mysteriis Missæ cap. XXV. ubi ait, consuevisse presbyteros cardinales Romanum *circumstare Pontificem, & cum eo pariter celebrare; cumque consummatum est sacrificium, de manu ejus communionem accipere.* Nunc operæ pretium est singillatim exponere hujusce communionis ritus.

Et primo quidem, dicto *Pax Domini sit semper vobiscum*, non statim cantabatur *Agnus Dei*, sed Pontifex *mittebat in calicem Sancta*, seu *de Sancta*, sive, ut in secundo libello habetur, *de Sancta oblata.* Quæ particula non videtur ex præsente sacrificio, siquidem tunc nondum fracta erat oblata, sed ex præcedenti sumta fuisse. Hoc facto, Pontifex dabat pacem archidiacono.

II. Archidiaconus accepta pace a Pontifice, *pacem dabat episcopo priori, deinde ceteris per ordinem, & populis:* ita ut episcopus eam daret priori juxta se stanti, hic vero sequenti; & sic per ordinem: *separatim* autem *viri & feminæ.*

III. Pontifex *rumpebat oblatam ex latere dextro, & particulam, quam ruperat, super altare relinquebat: reliquas vero oblationes suas ponebat in patenam, quam tenebat diaconus.* Hunc locum, sane obscurum, illustrat Micrologus in cap. XVII. *Cum autem dicit,* PER DOMINUM NOSTRUM, *rumpit hostiam ex dextro latere, juxta Ordinem, ad designandum Dominici lateris percussionem. Deinde majorem partem in duo confringit, ut tres portiones de corpore dominico efficere possit. Nam*

unam in calicem, faciendo crucem, mittere debet.... alteram vero ipse presbyter necessario sumit, &c. Secundum hanc interpretationem aliæ oblationes, quas Pontifex ponebat in patenam, erant duæ particulæ reliquæ ex illa fractione. Cur autem prima illa particula super altare remaneret ex Ordine Romano, aliam affert causam primus libellus noster, aliam Micrologus: quæ tamen causæ non omnino contrariæ sunt. Libellus noster de Ordine Romano primus docet id factum, *quia ita observant, ut dum Missarum sollemnia peraguntur, altare sine sacrificio non sit.* (quæ ratio etiam fortasse movit, ut eucharistia Pontifici ad sacra facienda procedenti præferretur.) Micrologus vero ait illam particulam esse *dimissam communicaturis sive infirmis*. At communicaturis in illa pontificia Missa distribuebantur aliæ oblatæ consecratæ. Post prædictam fractionem Pontifex revertebatur ad sedem suam.

IV. Ad hæc in primo tantum Ordine Romano legitur, nomenculatorem, (cujus officium erat pransuros ad convivium invitare, eorumque nomina describere) saccellarium, (qui saccello seu thesauro fisci præfectus erat) & notarium Vicedomini seu œconomi, postquam inter sese *Agnus Dei* dixissent, ascendisse ad altare *ante faciem Pontificis, ut annueret eis scribere nomina eorum, qui invitandi erant, sive ad mensam Pontificis per nomenculatorem, sive ad vicedomini per notarium ipsius: quorum* nomina postquam descripserant, *descendebant ad invitandum eos:* ac deinde *redibant ad sedem*, ubi Pontifex consistebat.

V. Archidiaconus interim *levabat calicem* ex altari, *& dabat eum subdiacono regionario*, seu *archisubdiacono, ut teneret* eum *juxta cornu altaris dextrum.*

VI. *Accedebant* deinde *subdiaconi sequentes cum acolythis*, qui sacculos portabant, *a dextris & a sinistris altaris*: & acolythi quidem *extendebant brachia cum sacculis:* quorum sinus subdiaconi, *stantes a fronte*, explicabant ad recipiendas oblationes ab archidiacono, qui eas in sacculos demittebat.

VII. *Evacuato oblationibus altari*, archidiaconus scholæ cantorum innuebat, ut canerent *Agnus Dei*, quod in confractione corporis Domini a clero & populo decantari Sergius papa I constituisse fertur. Certe in Missa Sabbati sancti, quæ veteri more etiam nunc celebratur, omittitur *Agnus Dei* cum antiphonis ad offertorium & ad communionem, quæ primarii non esse instituti Walafridus Strabo & alii observarunt. In

rubricis tamen Sacramentarii Gregoriani ad Missas consuetas assignatur *Agnus Dei*: sed fortasse a solis cantoribus, uti in libellis nostris antiquioribus præscribitur, tum cani mos erat, quod *a clero & populo* decantari Sergius præceperit: *ut dum præparatur ad dispensandum corpus dominicum, rogent accepturi, quatenus ille, qui pro eis oblatus est innocens, faciat eos salubriter pignora salutis æternæ percipere*, ut idem qui supra Walafridus scribit in cap. XXII.

VIII. Acolythi, oblationibus in sacculos acceptis, in duas partes divisi, pars ad episcopos, qui ad dextram Pontificis erant; pars ad presbyteros, qui ad sinistram, accedebant, præcedentibus hinc inde duobus subdiaconis regionariis, qui suam uterque patenam portabat, ut ad nutum Pontificis oblationum confractio super illas patenas fieret, tum per episcopos, tum per presbyteros atque diaconos. Patenæ propterea amplissimæ erant: quarum unam a Sergio papa I. datam *viginti libras* appendisse Anastasius auctor est: a quo quandoque *communicales* absolute vocari existimo. *Comminuta ad distribuendum* eucharistiæ meminit Augustinus in epistola CXLIX ad Paulinum num. 16.

IX. Expleta confractione, canebatur antiphona ad communionem cum suo psalmo: tumque diaconus minor a subdiacono accipiebat patenam, in qua repositæ erant duæ particulæ post confractionem hostiæ factam a Pontifice, eamque deferebat *ad sedem Pontificis, ut communicaret corpore dominico*, & quidem stans conversus ad orientem. quod habemus ex quinto libello nostro. Innocentius III habet tantum *consistens*, infra.

X. Eucharistia sumta, Pontifex *de ipsa sancta quam momorderat*, particulam *inter manus archidiaconi in calicem* quem tenebat subdianonus, *ponebat*, dicendo, *Fiat commixtio & consecratio*, &c. *Amen*. Ubi *consecrare est simul sacrare*, quæ verba sunt Pelagii papæ I in epistola ad Johannem patricium, apud Holstenium in Collectione Romana. Eodem spectant verba canonis XVII Concilii primi Arausicani. Sic itaque duplex in Missa pontificali fiebat commixtio in calice, una statim post primam confractionem a pontifice factam, altera post ejusdem communionem. Utriusque meminit Amalarius, ut superius vidimus: tametsi unica in tertio libello memoratur. At in primo libello, ubi prima commixtio ex præcedente (ut mihi visum est) sacrificio facta est; alia ex præsente fiebat, ex dictis.

XI. Post hæc verba, *Fiat commixtio*, &c. in duobus prioribus libellis subditur, *Pax tecum*. Resp. *Et cum spiritu tuo.* Deinde in primo, Pontifex *confirmatur ab archidiacono*, accipiendo scilicet sanguinem *pro complemento communionis*, uti Micrologus loquitur. Quid sibi velit hæc pacis imprecatio, non apparet ex his libellis. Forsan hoc referendum ad id quod tradit Innocentius tertius in lib. VI cap. IX. ubi communionem Pontificis & ministrorum ita exponit. *Ut autem in perceptione corporis & sanguinis Christi nulla possit fallacia suboriri, sed in utroque perceptionis veritas evidenter appareat; summus Pontifex non statim particulam hostiæ dimittit in calicem, sed eam post trinum crucis signaculum in patenam reponit. Et post osculum pacis ad sedem ascendens, ibique consistens, universis cernentibus partem majorem oblatæ de patena, quam ei subdiaconus repræsentat, ipsamque videntibus dividens, unamque particulam sumens, aliam mittit in calicem, quem tenet coram ipso subdiaconus: de quo sanguinem haurit cum calamo. Deinde particulam unam cum osculo tradit diacono, aliamque subdiacono sine osculo: quem ad altare ministrans ei calicem diaconus osculatur.* Non dubito, quin Pontifex eucharistiam tradendo diacono, eumque ita, ut dicit Innocentius, osculando, dixerit verba superiora, *Pax tecum*, respondente archidianono, *Et cum spiritu tuo.*

Sane olim Fideles, suscepta eucharistia, episcopum seu sacerdotem, a quo eam acceperant, osculari solebant, cum in Oriente, tum in Occidente. Hieronymus in epistola LXII adversus Johannem Jerosolymitanum: *Quisquamne tibi invitus communicat? quisquamne extenta manu vertit faciem, & inter sacras epulas Judæ osculum porrigit?* Paulus Emeritensis diaconus de vitis Patrum cap. VII. de Fideli episcopo loquens, *Vade*, inquit, *communica, & da nobis osculum.* Denique in quodam tractatu fratrum Prædicatorum apud Stevartium edito: *Participationem sanctæ communionis, non similiter Græci, ut nos, perficiunt: sed dicunt, quod qui Missam celebrat sacerdos, osculatur volentem communicare.* Subdit post præmissa Innocentius tertius: *Diaconus & qui superioris sunt Ordinis, cum percipiunt eucharistiam, osculum suscipiunt ab episcopo. acolythus, & qui sunt inferiorum Ordinum, non suscipiunt. Subdiaconus vero, quia character hujusmodi quodam inter non sacros, nunc autem inter sacros Ordines reputatur; in perceptione corporis non suscipit osculum a Pontifice, sed in perceptione sanguinis suscipit osculum a diacono.*

XII.

XII. In quibusdam festis Pontifex, cum sacra celebraret, communionem percipiebat ad altare, scilicet in die sancto Parasceves. Jacobus Gaietanus & Petrus Amelius addunt etiam primam Missam in Natali Domini; & Augustinus Patricius feriam quartam Cinerum: quibus diebus sacrosanctum Christi sanguinem non ex calamo, sed ex calice hauriebat. Nicolaus III psalmum *Lætatus sum*, cum aliquot versiculis & collecta de Pace, cantari ante communionem præcepit ad impetrandam pacem inter principes Christianos. quod etiam Johannes XXII suo tempore constituit. Idem ritus perseverabat tempore Urbani VI ex Ceremoniali Petri Amelii.

XIII. Absoluta communione Pontificis, archidiaconus futuram *stationem adnunciabat*. Ita in libellis duobus primis Ordinis Romani: sed modum exprimit unus Benedictus canonicus, agens de feria IV Cinerum, in libelli decimi num. 33. *Ante communionem stat subdiaconus regionarius juxta altare, dicens alta voce:* CRASTINA DIE VENIENTE STATIO ERIT IN ECCLESIA SANCTI GEORGII MARTYRIS AD VELUM-AUREUM. *Respondet schola*, DEO GRATIAS. Quo autem modo, finita Missa, fieret salutatio Pontifici ab ipsius diei statione, idem auctor ibidem explicat. Post communionem Pontificis fiebat etiam jejunii quatuor temporum denuntiatio, cujus rei formulas refert Emin. cardinalis Bona.

XIV. Confirmato Pontifice, archidiaconus *refundebat parum de calice* seu de sanguine consecrato *in scyphum*, quem tenebat acolythus. Hic est scyphus seu calix ministerialis, in quem vinum oblatum ex majori calice refusum fuisse superius notavimus: ac proinde sanguis refusus in illum scyphum cum vino jam in eum refuso commiscebatur ad populum confirmandum, ut mox dicemus. In aliis locis & ecclesiis non infundebatur vinum cum sanguine consecrato, nisi ubi advertebant ministri non suffecturum sanguinem purum communicaturis.

Hujus rei exemplum habemus in usuum Cistercienfium cap. LIII. *Dum autem fratres percipiunt sanguinem, infundatur vinum in calice a diacono, cum opus fuerit, de ampulla a subdiacono ante præparata juxta altare. Si quid autem residuum fuerit* DE IPSO SANGUINE, *bibat illud cum calice*, &c. Ergo sanguis absolute dicebatur etiam post illam vini admistionem.

Clarius & apertius Ceremoniale sancti Benigni apud Divionem: *Debet autem vinum in ampulla juxta eum*, scilicet diaconum, *jugiter esse: ut, quando opus esse perspexerit, eodem vino* SANGUINEM DOMINICUM AUGERE *possit*. Ita Ceremoniale annorum fere sexcentorum: a quo tempore parum decedunt primi illi Usus Cistercienses. Paullo recentius est Ordinarium abbatiæ sancti Victoris apud Parisios, cujus hæc verba. *Interim autem dum communicant, subdiaconus cum ampulla vinaria diacono debet adstare, & quoties opus fuerit, calici vinum infundere*, &c. Idem observavit Nicolaus abbas Panormitanus *in quibusdam locis:* ubi *post sumptionem corporis & sanguinis Christi aliquid de ipso sanguine reservatur in calice, & superinfunditur vinum purum, ut alii communicantes inde sumant. Non enim esset decens tantum sanguinem conficere, nec calix capax inveniretur.* Denique Guillelmus de Lindwode, Officialis ecclesiæ Cantuariensis, in Collectione Constitutionum provincialium ecclesiæ suæ: *Sacerdos, qui tenet calicem cum sanguine, videns quod quantitas sanguinis non sufficeret omnibus fratribus, ponit ibi modicum de vino:* Ita Guillelmus, qui vivebat sub initia sæculi XV. Verum hac de re iterum infra: nunc ad ritus Romanos redeamus.

XV. Mox accedebant episcopi & presbyteri, ut a Pontifice communionem acciperent: episcopi quidem stantes ad sedem Pontificis; presbyteri vero ad altare genibus flexis, ut patet ex Ceremoniali Gaietani, pag. 312 & 313. contra veterem ritum saltem Græcorum, de quo Valesius in Eusebium pag. 145. Utrosque archidiaconus sanguine Dominico; episcopus vero sequentes Ordines stans in cornu altaris confirmabat. Presbyteri & diaconi manu, subdiaconi ore eucharistiam accipiebant, ex libello sexto. At in quinto subdiaconus calicem præbet primo presbytero communicanti, *qui & tribuat subsequenti*; & sic de aliis successive.

XVI. Post hæc archidiaconus, recepto de manu episcopi calice, reliquum sanguinis refundebat in scyphum acolythi, cujus supra meminimus, aut certe in calicem majorem, in quo pariter vinum ex oblatione contentum esset. Hæc secunda refusio in duobus primis libellis diserte exprimitur, sed unica in tertio, cujus hæc verba notanda sunt. *Sed ipse Pontifex confirmatur ab archidiacono in calice sancto, de quo parum refundit archidiaconus in majorem calicem, sive in scyphum, quem tenet acolythus ut ex eodem sacro vase confirmetur populus: quia*

vinum, etiam non consecratum, sed sanguine Domini commixtum, sanctificatur per omnem modum. Ex hac consequentia (quæ in aliis libellis non habetur, fortasse a posteris intrusa) intelligitur saltem, in illo majori calice, sive in scypho contentum fuisse vinum ex oblatione refusum, antequam sanguis Christi in eum refunderetur. Cur autem populus non ex puro, sed ex mixto cum vino sanguine fuerit confirmatus, postea expendemus. Sic evacuatus calix sacer tradebatur primum subdiacono, qui mox calamum archidiacono tribuebat ad confirmandum populum : tum acolytho, qui eumdem calicem *in paratorium* seu in thecam suam recondebat.

XVII. Post hanc secundam refusionem Pontifex e sede descendebat in senatorium, ubi magnates eucharistia reficiebat : & in adversam partem, ubi matronæ consistebant, eisdem communionem præbiturus, subsequente archidiacono cum scypho prædicto ad utrosque confirmandos. Primis temporibus eucharistia etiam laïcis tribuebatur in manus, qua de re testis est in primis Augustinus, tum in lib. II contra epistolam Parmeniani cap. VII. tum in lib. item II adversus litteras Petiliani cap. XXIII. Verum apud Romanos jam ante Gregorii M. pontificatum in os immittebatur a sacerdote, ut probat lib. III Dialogorum cap. III. ubi Agapitus papa cuidam muto & claudo *corpus Dominicum in os misisse* perhibetur.

XVIII. Interim episcopi & presbyteri, annuente primicerio, populum hinc & inde sacræ communionis participem faciebant, diaconis ex scypho confirmantibus.

XIX. Reversus Pontifex ad sedem, *communicabat regionarios per ordinem, & eos qui in filo steterant; & in diebus festis de schola duodecim.* Regionarii sunt diaconi, subdiaconi, & acolythi : qui *ceteris diebus in presbyterio, ubi poterant, communicabant.*

XX. *Post omnes hos redeuntes nomenculator, & sacellarius, & acolythus, qui patenam tenebat, & qui manutergium tenebat, & qui aquam dabat, ad sedem communicabant : & post Pontificem archidiaconus eos confirmabat.*

XXI. His omnibus demum succedebat psalmi, qui præmissa antiphona ad communionem canebatur, clausula per versus *Gloria Patri* & *Sicut erat*, annuente subdiacono regionario per signum crucis impressum fronti suæ. *Sciendum au-*

tem, inquit Micrologus in cap. XVIII, *eamdem antiphonam ſemper eumdem pſalmum cum Introitu habere, ſi non habet proprium, ex quo ſumpta videatur.*

Hactenus communionis generalis ordinem ac ſeriem, qualis ante ſæculum nonum in eccleſia Romana ſervabatur, exhibuimus: in quo quidem ritu ſi qua remanent obſcura, id temporum longinquitati & rituum deſuetudini tribuendum eſt.

Quærat inde aliquis, an tum, cum Pontifex ſollemni hoc ritu ſacris operaretur, ſicque tam epiſcopis quam preſbyteris communionem impertiret, Miſſæ plures uno die Romæ celebrarentur? deinde an aliquando etiam plures in una eademque eccleſia?

Facilis ad utrumque reſponſio. Preſbyteri titulorum vel ſinguli in ſingulis, vel plures in ſingulis cum eſſent, non omnes in illis pontificiis ſacris præſentes aderant: ac proinde in ſuis titulis Miſſas celebrabant, ut plebi ſuæ facerent ſatis. Quin etiam ſi confluentium Fidelium multitudo exigeret, in una eademque eccleſia ſacrificium iterabatur. Ita enim præcepit Leo M. in epiſtola VII ad Dioſcorum epiſcopum Alexandrinum. *Ut autem in omnibus obſervantia noſtra concordet, illud quoque volumus cuſtodiri: ut cum ſollemnior feſtivitas conventum populi numeroſioris indixerit, & ad eam tanta Fidelium multitudo convenerit, quam recipere baſilica ſimul una non poſſit; ſacrificii oblatio indubitanter iteretur: ne his tantum admiſſis ad hanc devotionem, qui primi advenerint, videantur hi, qui poſtmodum confluxerint, non recepti: cum plenum pietatis atque rationis ſit, ut quoties baſilicam, in qua agitur, præſentia novæ plebis impleverit, toties ſacrificium ſubſequens offeratur*, &c. An vero hæc ſacrificii iteratio per unum aut plures ſacerdotes fieret, non ſatis liquet. Quamquam per illa tempora idem ſacerdos aliquando Miſſarum ſollemnia geminabat: quo in numero erat ſanctus ille Severinus, de quo Gregorius Turonenſis antiſtes de gloria Confeſſorum cap. L. Is enim Severinus, ſeu (ut in vetuſtiſſimo codice legitur) Severus, cum duas eccleſias ædificaſſet, ubi *dies Dominicus advenerat, celebratis Miſſis uno loco, ad alium pergebat.* Sed vetitum fuit in Concilio Autiſiodorenſi, ne unus ſacerdos in uno eodemque altari plures Miſſas diceret.

IX. *Quando, & quomodo desierit communio sub utraque specie in ecclesia Romana.*

CUM laïcorum communio in ecclesia Romana haudquaquam ex puro sanguine fieret, non ita difficilis fuit transitus ad recentiorem morem, ut laïci ad unius tantum speciei participationem admitterentur. Jam mos iste receptus erat sæculo tertio-decimo. Id enim probant illorum temporum scriptores, ex quibus Alexander Alensis, *Dicendum*, inquit, *quod quia Christus integre sumitur sub utraque specie, bene licet sumere corpus Christi sub specie panis tantum, sicut* FERE UBIQUE FIT *a laïcis in Ecclesia.* Atqui communionem sub utraque specie viguisse ad initia sæculi duodecimi constat ex iis qui tunc florebant auctoribus, Anselmo Cantuariensi antistite, Guillelmo de Campellis, Hugone canonico sancti Victoris, & aliis. Guillelmi testimonium, antea ineditum, protuli in Præfatione prima ad Sæculum tertium Benedictinum, num. 75. ex quo quæ ad rem nostram faciunt, huc adducere juvat. *Quod utraque species per se accipitur, eo fit, ut memoria corporis, quod in cruce visibiliter pependit, & memoria sanguinis, qui cum aqua de latere fluxit, artius teneatur, & quasi præsentetur. Tamen sciendum, quod qui alteram speciem accipit, totum Christum accipit.* Et infra. *Quod ergo dicitur, utramque speciem oportere accipi, hæresis plane est..... Et ideo licet in alterutra specie totus sumatur; tamen pro causa prædicta sacramentum utriusque speciei ab Ecclesia immutabiliter retinetur.* Hæc scripta sunt ante annum M C XX. quo proinde tempore communio sub utraque specie *ab Ecclesia immutabiliter* retinebatur. Idem confirmat in Speculi Ecclesiæ cap. VII Hugo Victorinus, qui vitam produxit ad annum M C XLII. Hujus rei argumentum habemus in veteri Chartario abbatiæ Absiensis apud Pictones, ubi legimus, quemdam Willelmum *de Barges* de prædiis nonnullis investiisse Rainetium abbatem Absiensem *cum calice, quo communionem acceperat*, & quidem circiter annum M C L.

Bononiae in Eccles. S. Joannis de Monte ligneum calicem rudi opere monstrant, quo aiunt S. Joannem Evangelistam ad rem sacram usum. Montfauc. Diar. Ital. cap. XXV pag. 405.

Vix annis decem Hugonem Victorinum excessit Robertus Pullus, S. R. E. presbyter cardinalis, quo scribente jam contrarius usus prævalere cœperat. Exstat hac de re locus apud eum in Sententiarum parte VIII cap. III. *Primo corpus, post*

ſanguis a presbyteris eſt ſumendus. Inſtitutio Chriſti mutanda non eſt..... Verum qualiter a laïcis euchariſtia ſumi deberet, ſponſæ ſuæ commiſit judicio: cujus conſilio & uſu pulcre ſit, ut caro Chriſti laïcis diſtribuatur. Nimirum periculoſe fieret, ut ſanguis ſub liquida ſpecie multitudini Fidelium in eccleſia divideretur; longe periculoſius ſi infirmatis per parrochiam deferretur. Jam tunc ergo laïci ſub unica ſpecie communicare cœperant, teſte Pullo, qui intinctam dari euchariſtiam improbat: probat vero *ſi cui pervalde infirmato ſanguis infunditur, ut facilius inſumatur.* In quibuſdam tamen locis diutius perſeveravit communio ſub utraque ſpecie, quæ nullo peculiari decreto, ſed paullatim ac ſenſim abrogata eſt.

Non una, ſed plures ſimul cauſæ huic mutationi occaſionem præbuerunt, nullo eccleſiæ univerſæ decreto præeunte, unde tempore ſancti Thomæ, immo & Paludani, quædam eccleſiæ, etiam latinæ, veterem uſum ſervabant. Periculum effuſionis, prohibitio intinctionis, exempla communionis infirmorum & infantium, hæreſis eorum, qui alteram ſine altera ſpeciem non valere ſentiebant, Eccleſiæ paſtores paullatim induxerunt ad unius ſpeciei communionem laïcis impertiendam. Urbanus VI poſt ſuam in Vaticana baſilica coronationem, *omnes diaconos cardinales ſua manu pretioſo corpore & ſanguine Chriſti communicavit, ſicut de more ſummorum Pontificum ſemper fuit,* uti legitur in epiſtola de ejuſdem Urbani electione, quæ vulgata eſt in Spicilegii tomo IV pag. 306. quod quidem contigit anno M CCC LXXVIII. Verum nequidem preſbyteris in eorum ordinatione altera ſpecies a Pontifice Romano conceditur in Ordinario Jacobi Gaietani, qui ſæculo tertio-decimo deſinente, & quarto-decimo ineunte floruit. Solis id tribuitur epiſcopis, qui genua non flectebant communionem ſumentes. Hæc patent ex ejuſdem Ordinarii capitibus LVII & LVIII. Attamen ſub utraque ſpecie communio regi & imperatori præbebatur a Pontifice ante hæreſim Huſſitarum, ex ejuſdem Ceremonialis cap. C VII. non tamen reginæ ex cap. C IX. Clemens VI referente Odolrico Rainaldo, Johanni Nortmanniæ duci ejuſque conjugi, modo id privatim fieret, utriuſque ſpeciei communionem indulſit, uti & Burgundiæ duci: quod regi & reginæ Francorum itidem conceſſerat. Verum cum Fredericus, imperator eo nomine tertius, Paulo ſecundo Pontifice Romam profectus

esset, *communicavit summus Pontifex altaris Sacramentum cum imperatore, diacono, & subdiacono de pane tantum: de calice autem, etsi consuetudo sit communicantes cum Pontifice participare, propter insurgentem tamen Hussitarum ac Boëmorum damnatam hæresim, quæ calicis potationem ad salutem necessariam putat, præter Pontificem bibit nemo.* Hæc scribebat testis oculatus Augustinus Patricius in libello de adventu imperatoris in Urbem, quem in Musei tomo primo retulimus.

Quo ritu Carolo quinto imperatori communio paullo ante ejus coronationem a Clemente septimo data sit, ex Diario Paridis de Crassis, qui tunc ceremoniarum magister erat, referre non gravabimur. In Natali Domini anno M D XXIX, dicto *Agnus Dei* in Missa, cardinalis Farnesius assistens accepit " pacem a Papa, distribuens aliis, osculato prius altari, & Pa- " pa ipso in facie & in pectore, tum cæsare. quem, cum vel- " let osculari altare ad suasionem sacristæ, ego expresse, inquit " Paris, prohibui: quia neque cæsari, neque diaconibus cardi- " nalibus licet osculari in tali casu altare, sed solum episcopis " & presbyteris cardinalibus. His sic peractis, Pontifex detecto " capite ex altari venit ad solium suum: ubi stans cum devotio- " ne expectavit Sacramentum. Cardinalis vero evangelii in " altari genuflexus capiens Sacramentum cum patena, in alti- " tudinem oculorum suorum gyravit circum altare, & illud " dedit subdiacono epistolæ in cornu evangelii genuflexo ex- " spectanti. qui consurgens ad Papam detulit, fimbrias altero " magistro elevante; & ad sinistram Papæ cum Sacramento *se* " *firmavit*, id est se stitit. Tum idem cardinalis genuflexus, ca- " licem cum sanguine accipiens, pari modo gyravit, & ipse, " me fimbrias elevante, portavit ad dexteram Papæ, ubi se fir- " mavit. Tum Pontifex lectis orationibus ut in libro, sumpsit " partem Sacramenti, inde partem Sanguinis ex calice cum ca- " lamo aureo. Cæsar & alii principes voluerunt communicare: " Pontifex alteram partem Sacramenti fregit, & unam cardina- " li Cibo, aliam subdiacono dedit, osculata manu & facie Pa- " pæ prius. Qui inde recesserunt ad altare, ubi partem sangui- " nis quilibet eorum sumpsit cum particula intus posita, ut mo- " ris est. "

Quibusdam tamen ex privilegio concessa est communio sub utraque specie, ut regibus Francorum in sua coronatione: diacono & subdiacono ecclesiæ sancti Dionysii prope Pa-

risios in Dominicis & diebus sollemnibus, & ministris altaris apud Cluniacum in singulis dominicis & festis. quæ prærogativa a Concilio Tridentino probata est.

X. *Ritus peculiares in sabbato ante Palmas, & in ipsa Dominica Palmarum.*

EXPOSITIS quibusdam singularibus ceremoniis, quæ in Missa pontificali generatim in usum olim veniebant, nunc alii ritus singulares, qui certis anni diebus occurrunt, paucis perstringendi sunt. Incipimus a sabbato ante Palmas, in quo magna est ritualium librorum varietas. Hæc circa tria potissimum versatur, nempe circa stationem, eleemosynam Papæ, & fermentum.

In libris Sacramentarii Gregoriani, quos Amalarius suo tempore vidit, nulla statio assignatur, ut patet ex Officialis lib. 1. cap. IX. ubi de sabbato ante Palmas hæc leguntur. *Prætitulatur in Sacramentario nostro & in Antiphonario:* SABBATO VACAT. DOMINUS PAPA ELEEMOSYNAM DAT. quasi diceret, hoc sabbatum vacare a Statione, atque adeo ab officio proprio, propterea quod Papa ipso die occuparetur eleemosyna eroganda. Et sane hactenus Missæ officium, exceptis collectis, epistola & evangelio, in eodem sabbato repetitur ex feria sexta præcedente, quod in diebus, qui a statione & officio vacant, fieri solitum Micrologus jam dudum observavit. Verum tamen in nostro indice Collectarum & Sationum assignatur hoc sabbato *Collecta ad sanctum Xystum: Statio ad sanctum Johannem in porta Latina.* Consentit Sacramentarium editionis Pamelianæ, in quo, omissa Collectæ mentione, *Statio ad sanctum Johannem ante portam Latinam* indicatur. Contra vero in codice Christinæ reginæ, qui litteris majusculis sæculo octavo exaratus est, hæc verba leguntur: *Sabbatum ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur.* Ubi vides, hic Stationem poni ad sanctum Petrum, in aliis superioribus ad sanctum Johannem in porta Latina. Utrumque simul componitur in codice Vaticano: *Sabbato ad sanctum Petrum, quando eleemosyna datur. Collecta ad sanctum Xystum, Statio ad sanctum Johannem in porta Latina.* At in Capitulari epistolarum & evangeliorum, quod eruditus Johannes Fronto sub *Kalendarii Romani* titulo vulgavit, alia occurrit diversitas eodem die: *Sabbato*

Sabbato datur fermentum in consistorio Lateranensi. Unde tanta varietas?

Forte Gregorii tempore non fiebat illa eleemosyna ad sanctum Petrum; atque adeo statio ad sanctum Johannem in porta Latina fieri poterat. quod quidem inde probari posse videtur, quod Zacharias papa statuit, *ut crebris diebus alimentorum sumtus, qui & Eleemosyna usque nunc appellatur, de venerabili patriarchio a procancellariis pauperibus & peregrinis, qui ad beatum Petrum morantur, deportarentur, eisque erogarentur.* an etiam sabbato ante Palmas? Num etiam huc referri potest id quod de Hadriano I legitur? qui refecit *formam, quæ vocatur Sabbatina, per quam decurrebat aqua in* gratiam pauperum, qui *ad accipiendam eleemosynam in paschalem festivitatem annue occurrere, & lavari* solebant. alii judicent. Quamquam si rite expendantur ea, quæ de statione ad sanctum Petrum præmisimus, ea non ordinaria fuisse forsan videbitur, sed arbitraria nempe, *quando eleemosyna dabatur.* quod ex Pontificis forte voluntate pendebat.

De fermento etiam, quod in consistorio Lateranensi dari præcipitur, non minor difficultas. Nam fermentum istud aliud esse a prædicta eleemosyna colligitur non solum ex vocis, sed etiam ex loci discrimine. quippe eleemosyna ad sanctum Petrum in Vaticano, fermentum in palatio Lateranensi erogabatur. Quod si fermentum hoc interpretemur de eucharistia, quæ omni Dominico die per titulos ex consecratu Pontificis mittebatur; cur potius sabbato ante Palmas, quam alia die facta ejus mentio? An quod presbyteris titularibus sequenti Dominica occupatis, non ipsa Dominica de more, sed sabbato præcedente facta fermenti seu eucharistiæ distributio; ideoque ob ritum extraordinarium notata? Fateor hæc mihi non bene comperta esse: sed tamen ea notare, & aliorum examini permiterre visum est.

Ad eleemosynam ejusdem sabbati quod attinet, Romani Pontificis exemplo etiam aliæ ecclesiæ pauperibus pedes ipso die lavare consueverant: in his provincia Rotomagensis, teste Johanne Abrincatensi episcopo, cujus hæc verba sunt. *In sabbato, quod Palmas præcedit, episcopum aut majorem ecclesiæ pedes pauperum lavare ecclesiasticus Ordo præcipit, & fratrum unumquemque, si potest, unius pauperis,* & quidem ob exemplum Mariæ, quæ pedes Domini lavit. Nec dubium, quin

ipsis pauperibus itidem eleemosina tribueretur.

In Dominica Palmarum solebat deferri feretrum cum textu Evangeliorum: ut honor, qui eo die Christo Domino exhibetur, vice ejus sacrosancto Evangelio impenderetur. Qua de re sic habet Cencius in capite IX. *Die Dominica Palmarum praparatur quoddam portatorium honestissime, in quo intromittitur sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus: & statuitur in ecclesia ante aram, unde clerus processurus est.*

Idem olim fiebat in aliis etiam ecclesiis & monasteriis. sic enim legitur in libello ms. Consuetudinum Germaniæ monasteriorum. *Mane in Palmis custodes praparent diligenter quoddam portatorium in modum feretri, in quo reponantur parva capsa, sive textum Evangeliorum. Desuper quoque appendantur phylacteria sive buxa reliquiarum. Ferant autem illud latenter ante horam primam ad ecclesiam, ad locum quo procedere debent, & cruces, & candelabra, & thuribulum, & aquam benedictam, & textum Evangelii, & albas, flores, palmas, & omnia, qua processioni illi conveniunt.*

In quibusdam locis loco Evangelii reponebatur in feretro sacra eucharistia; isque usus in Nortmanniæ monasteriis olim obtinebat etiam ante Berengarii hæresim. Hujusce ritus ordinem describit in Statutis suis Lanfrancus, Berengarii adversarius. *Cantore incipiente antiphonam,* OCCURRUNT TURBÆ, *exeant duo sacerdotes albis induti, qui portent feretrum, quod parum ante diem ab eisdem sacerdotibus illuc debet esse delatum, in quo & corpus Christi debet esse reconditum: ad quod feretrum pracedant statim qui vexilla portant, & cruces, & cetera, qua superius dicta sunt. Et stantibus iis, qui feretrum portant, stabunt & ipsi a dextra & a sinistra sicut venerunt.* Et infra: *Taliter his peractis, abbate vel cantore incipiente antiphonam,* AVE REX NOSTER, *transeant portitores feretri per medium stationis, pracedentibus his qui vexilla portant, & ceteris superius dictis portitoribus, servato ab omnibus ordine in redeundo, quem habuerunt in eundo. quibus transeuntibus flectent genua, non simul omnes, sed singuli hinc & inde, sicut feretrum transibit ante eos.*

Eumdem ritum describunt liber Usuum Beccensium nostrorum & Consuetudines monasterii Lyrensis ejusdem provinciæ: in quibus variæ ad sacrum feretrum genuflexiones præscribuntur, quæ sacrosanctæ eucharistiæ venerationem mani-

feste probant. Sed hæc prolixius referre non juvat, quando in Opere de Ritibus monasticis, quod unus e nostris Eadmundus *Martenne* sub prelo habet, hæc omnia tractabuntur accuratius. Unum hic addo, scilicet hanc sanctissimi Sacramenti sollemnem delationem longe præcessisse institutionem Urbani IV. qui festum ejusdem sanctissimi Sacramenti instituit primus, & annuam ejusdem Sacramenti in eodem festo gestationem. Porro idem, quem ex Lanfranco supra descripsimus, ritus hactenus, ut audio, servatur in ecclesia Rotomagensi, cujus præcipuum studium in expugnanda Berengarii hæresi nascente, ea, quæ in tomo secundo Analectorum retulimus, manifeste probant. Hunc Rotomagensis ecclesiæ ritum antiquum esse patet ex Actis subjunctis libro de officiis ecclesiasticis Johannis Abrincatensis, in quo tamen nulla ejusmodi ritus mentio est.

XI. *Singulares ritus in triduo ante Pascha, & primo quidem in Cœna Domini & in Parasceve.*

IN die Cœnæ Domini pænitentes, qui feria quarta Cinerum præcedente reclusi fuerant, absolvi mos erat; chrisma novum consecrari, novum item ignem benedici, atque eucharistiam in crastinum reservari; & (quod ab annis fere quadringentis institutum est) Processus (ut vocant) generales seu excommunicationes pronuntiari adversus quosdam criminosos. qui processus etiam in Ascensione Domini & in dedicatione basilicæ Apostolorum fieri solebant. De his omnibus fuse agitur in decursu sequentium librorum, de quibus hic quædam observanda sunt.

In primis referendum videtur id, quod ex vetustissimo libro Sacramentorum Egberti Eboracensis episcopi, in Ebroicensi ecclesia asservato, de feria quinta in Cœna Domini legitur. *In Cœna Domini hora sexta celebratur Missa ad Lateranis. sic incipiens Pontifex dicit*, OREMUS. *Tunc ponuntur in altare Sancta, & altare est cavum. Omnibus rite in altare compositis, oblata & libamenta, paucaque per ecclesiam luminaria accensa, diaconi dalmaticis vestiti, cerostata* VIIII *ante altare posita, stante ante altare Pontifice, & elevata dicente voce*, SURSUM CORDA, *respondet populus*, HABEMUS AD DOMINUM. *Et Pontifex finito* VERE DIGNUM, *dicit omnis*

clerus & populus, SANCTUS. *sic intrat in Missam usque* VENIÆ QUÆSUMUS DOMINE LARGITOR ADMITTAS. *Tunc diaconus cardinalis sumens oleum pro infirmis, portet usque ad Pontificem: at ille paullulum divertens se ab altare, stans in suo gradu, signans oleum in manu diaconi, & orationem supra tacite dicens. Oratione finita, ponatur oleum super columnam quamdam. Sacerdos Missam ordine suo celebrat, dicit*, PER QUEM HÆC OMNIA, &c. *Post Orationem Dominicam, Pontifex tacite signat calicem cum oblata sanctificata, nemine respondente. Diaconi cooperiunt Sacramenta. Tunc archidiaconus ascendens cum chrisma, ampullam auream cum pallio albo in manu sua offert benedicendam Pontifici. Finita oratione consecrationis, ab acolythis ad salutandum proferatur, & in secretario ponatur. Communicante clero omnique populo, dicit Pontifex omnibus communicantibus*, ACCEPIT JESUS PANEM. OREMUS. *Data oratione respondet omnis populus*, AMEN. Huc usque codex Egberti Eboracensis, qui medio sæculo octavo floruit.

In hoc fragmento quædam ampliori luce indigent. Et primo quidem ante Missam *ponuntur in altare Sancta*: quo nomine eucharistiam, ex præcedente sacrificio reservatam, significari existimo, ut nempe in calicem una cum fragmento eucharistiæ recens consecratæ commisceretur sollemni ritu, quem superius explicavimus. Nam sanguis ille miraculosus, in concavo lapide asservatus, qui hoc die in Cœna Domini super altare afferebatur, ut mox videbimus, non tantæ videtur antiquitatis.

Secundo Lateranensis ecclesiæ *altare est cavum*: unde Pontifex remota mensa, quæ aditum ad interiora occludebat, intra ipsum altare hac die sacris operabatur. Ordo Romanus ex codice Mastæano hic editus ordine x, rem exponit in hunc modum. *Levatur mensa de altari, palliis desuper complicatis, & cum reverentia & omni devotione ab eisdem reportetur ad capellam sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quia ibi est locus conservationis: & cum omni cautela usque in diem sabbati custodiatur. Deinde Pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, qua intus se continet quoddam vasculum aureum, & in vasculo est lapis pretiosus concavus, & in illa concavitate lapidis est sanguis Christi diligenter inclusus, qui dicitur miraculose de quadam imagine Christi percussa profluxisse, qui annualiter extrahitur, & reponitur ibi in concavitate lapidis*

arca: & tunc levatur a Pontifice, & ostenditur, ut tota turba valeat cum timore & reverentia & omni devotione videre. Postea raditur custodienda priori & canonicis ejusdem ecclesiæ usque in diem sabbati. Tunc Pontifex ad sacrificandum intrat solus infra arcam: ut significetur quod in veteri Testamento scriptum est, quia solus Pontifex intrabat solus in anno in Sancta sanctorum, &c. Eamdem hujusce facti rationem affert Innocentius tertius in Sermone de Cœna Domini: cui accedit Guillelmus Durandus in lib. VI cap. LXXV.

Facta chrismatis benedictione, Pontifex ablutis manibus revertebatur ad altare, ubi commmunicabat, & post eum *omnis populus ordine suo*, quæ verba sunt primi Ordinis Romani; *& servabatur de Sancta usque in crastinum. Ea vero die hora nona faciebant excuti ignem de lapide in loco foris basilicam, ita ut posset candela accendi*, ex qua lumen *servabatur usque in Sabbatum sanctum ad inluminandum cereum, qui eodem die benedicendus erat.* Modo hæc novi ignis benedictio in sabbatum ipsum remittitur.

In vulgato Ordine Romano præscribitur, ut facta chrismatis benedictione Pontifex redeat ad altare, & *diaconi discooperiant Sancta: dein Pontifex dividat oblatas ad frangendum, & communicet omnis populus ordine suo: & sumat de ipsis oblatas integras ad servandum usque mane diei Parasceves, de quibus communicent absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consumatur.* Ita etiam legitur in codice Vindocinensi, & post pauca: *Fractis autem oblatis, communicent primo presbyteri, postea diaconi & ceteri omnes. Et ita perficiatur Missa pleniter ordine suo.* In Ordine Massæano mox laudato solus Pontifex hac die communicare dicitur, ubi apud Lateranum sacra facit.

Non prætermittendus hoc loco codex Corbeïensis, in quo habetur Ordo Romanus pro triduo ante Pascha, ritui monastico ante annos octingentos accommodatus. Quæ enim in eo leguntur de communione in Cœna Domini, videntur observatione digna. *Sacerdos vero cum fregerit Sancta, mittat unam partem in calicem, & ex alia communicet. Porro tertiam in altare dimittat, & confirmetur a diacono de calice, & illo tantummodo die. Postquam confirmaverit sacerdotem, ponat calicem super altare, & accipiat diaconus patenam majorem, mittatque in ea de Sancta oblatas integras, & ponat juxta calicem*

in sinistro latere : & duo subdiaconi veniant, unus cum patena, & alius cum calice, utrisque vacuis; & tollat diaconus de majore patena ex oblatis, quantum sufficere possit ad communicandum populum; & de calice similiter : & mittat in patenam & calicem, quæ subdiaconi tenent in manibus. Et statim illud, quod remanet super altare, cooperietur a duobus diaconibus, utrumque sindone munda. Et de illa alia juxta altare faciant confractionem, & redeant ad sacerdotem, ut communicent ipsi & reliqui per ordinem. Et data oratione post communionem, diaconus non dicat, ITE MISSA EST; *sed ipsa oratione finiantur universa. Ipsa vero oblata, quæ super altare cooperta remanserant, serventur in crastinum juxta consuetudinem.* Huc usque codex Corbeiensis num. 663. de quo iterum infra. In superioribus verbis, *Confirmetur a diacono de calice, & illo tantummodo die*, quædam obscuritas inest, ex aliis libris illustranda, in quibus præscriptum est, ut Pontifex cum fistula seu calamo sanguinem e calice sugat, præter quam in Cœna Domini: quo tantum die ex ipso calice sanguinem olim hauriebat. Denique in veteri Missali illustrissimi episcopi Rivensis, ab annis ferme sexcentis scripto, totidem fere, quæ in Ordine Romano, verba referuntur in hunc modum. *Tunc communicet solus presbyter seu episcopus : & diaconus cooperit Sancta de sindone super altare. Postea presbyter lavet manus, & diaconus vadat ad altare, & discooperiat Sancta : & presbyter veniat ante altare, & dividat oblata ad frangendum, & communicet omnis populus ordine suo,* &c. *Et corpus Domini in crastinum diligentissime reservetur, & dum chorus Vesperas dixerit, ubi reservari debet, veneranter deportetur a sacerdote & diacono cum reliquis ministris, linteamen mundissimum desuper tenentibus; & hoc sine sanguine : & thuribulo & luminaribus præcedentibus, usquequo reponatur ubi reponendum est : & nunquam sine lumine remaneat.* Huc usque vetus Missale, quod fuit ad usum ejusdem ecclesiæ Rivensis, quæ proinde Ordine Romano tunc utebatur; paucis additis pro temporis & loci circumstantiis.

Quod attinet ad Pænitentes, hi ante Missam Ecclesiæ reconciliabantur: contra vero Processus generales adversus criminosos fiunt post Missam ante Mandatum seu ablutionem pedum. De ejusmodi pænitentium reconciliatione agit Hieronymus in epistola ad Oceanum de obitu Fabiolæ, quæ saccum induta, *ut errorem publice fateretur, tota urbe spectante Ro-*

mana, ante diem Pascha in basilica quondam Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio, stetit in ordine pœnitentium, episcopo, presbyteris & omni populo collacrymantibus. Eumdem ritum fuse describit Sozomenus in lib. VII cap. XVI. quem consulere non pigebit. Sollemnem formam absolvendi hac die pœnitentes habes in vulgato Ordine Romano.

Ceterum ne basilica sancti Petri expers esset honoris in Cœna Domini; Johannes XIX singulari diplomate constituit, ut Silvæ-candidæ episcopus ipsa die chrisma in eadem basilica consecraret, aliaque præstaret, quæ in pontificiis litteris suo loco hic edendis exprimuntur.

Feria sexta, quæ dicitur Parasceves, præmissis orationibus solitis pro singulis Ecclesiæ ordinibus atque hominibus universis, (quarum orationum meminit Cælestini papæ primi epistolæ subjectus libellus, continens auctoritates præteritorum Sedis apostolicæ episcoporum de gratia & libero arbitrio contra Pelagianos, cap. VIII.) facta crucis adoratione, *presbyteri duo priores*, mox in crucem salutaverant, *intrabant in sacrarium, vel ubi repositum fuerat corpus Domini, quod pridie remanserat, ponentes eum in patenam: & subdiaconus tenebat ante eos calicem cum vino non consecrato, & alter subdiaconus patenam cum corpore Domini. quibus tenentibus, accipiebat unus presbyter prior patenam, & alter calicem; & deferebant super altare nudatum.* Ita scriptum legitur in primo Ordine Romano & in ejus Appendice. Paullo aliter habet vetustissimum Sacramentarium, Gellonensi monasterio a Carolo M. concessum *Istas orationes supra scriptas expletas, ingrediuntur diaconi in sacrario, & procedunt cum corpore & sanguine Domini, quod ante die remansit, & ponunt super altare. Et venit sacerdos ante altare, adorans crucem Domini*, &c. Hic non presbyteri, sed diaconi deferunt e sacrario corpus Domini, quod *corpus & sanguis Domini* appellatur, etsi sub unica specie reservatum. Eadem verba habet ad hunc diem Sacramentarium Gelasianum. Huic testimonio suffragatur Augustinus Patricius in suo Ceremoniali, *quod ante Johannem XXII diaconus portabat ante altare Sacramentum, quod etiam communis rubrica habet. Post illa tempora*, inquit, *Pontifex illud reportat: & melius.* Et quidem nunc Pontifex, etiamsi ipse divina non celebret, sanctissimum Sacramentum solet in Cœna Domini gestare in capellam, ubi est reservandum; atque inde

in altare die ſequenti referre.

In prædicta Appendice primi noſtri Ordinis Romani conſequenter hæc leguntur. *Salutata cruce, & repoſita in loco ſuo, deſcendit Pontifex ante altare, & dicit*, OREMUS, PRÆCEPTIS, *&c. cum* PATER NOSTER. *Sequitur*, LIBERA NOS QUÆSUMUS DOMINE. *Cum dixerint*, AMEN, *ſumet de Sancta, & ponet in calice, nihil dicens. Et communicant omnes cum ſilentio. Et expleta ſunt univerſa.* Eadem totidem verbis occurrunt in primo Ordine Romano, in quo hæc adduntur. *Et dicit Pontifex*, IN NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS-SANCTI, PAX TIBI. *Reſpondent*, AMEN. *Et poſt paululum Veſperam dicit unuſquiſque privatim: & ſic vadunt ad menſam.*

In utroque *omnes* dicuntur communionem accipere in die Paraſceves. quod etiam fiebat in Cœna Domini. Idem atteſtatur codex Gellonenſis. Oppoſitum vero docet vulgatus Alcuinus, ubi de Cœna Domini. *Sunt qui quotidie euchariſtiam volunt ſumere. Et quia in Paraſceve non conficitur corpus Domini, neceſſe eſt, ut hi quibus eſt voluntas communicandi, habeant ſacrificium ex priori die. quod tamen Romani non faciunt.* Hic locus totidem verbis apud Amalarium in lib. I cap. XII legitur, excepta hac clauſula, *quod tamen Romani non faciunt.* At caput XV rem ipſam habet, adducto loco præmiſſo ex Ordine Romano. *In ſuperius memorato libro inveni ſcriptum, ut duo presbyteri afferant poſt ſalutationem crucis corpus Domini, quod pridie reſervatum fuit; & calicem cum vino non conſecrato, quod tunc conſecretur: & inde communicet populus. De qua obſervatione interrogavi Romanum archidiaconum, & ille reſpondit:* IN EA STATIONE, UBI APOSTOLICUS SALUTAT CRUCEM, NEMO IBI COMMUNICAT. Ergo tunc deſierat ritus ille præſcriptus in antiquioribus libellis Ordinis Romani. nam & archidiaconus Romanus morem ſui temporis ignorare non poterat, utpote teſtis oculatus: & Amalarius, in ejuſmodi rebus accuratus, ab errati, multo magis a falſi ſuſpicione alienus cenſendus eſt. Certe in decimo, quem hic edimus. Ordinis Romani libello, ſolus Pontifex *in Cœna Domini* & in Paraſceve, ſecluſis etiam miniſtris, communicaſſe memoratur. tametſi alibi communio generalis hiſce diebus perſeverabat.

Vide pag. 101. lin. 15.

Quæ fuerit ſæculo decimo illa ſtatio, ubi Pontifex in Paraſceve

rasceve sacra officia peragebat, discimus tum ex eodem libello, tum ex Benedicto sancti Petri canonico. In Parasceve, inquit Benedictus, episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus Papa descendens de palatio, ibi post altare cum aliis ordinibus se induit, & discalceatus pergit cum processione, & omnes cum eo, cantando psalterium, usque ad sanctam Crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini præteriti diei, conservatum in capsula corporalium: subdiacono regionario ferente ad pectus crucem stationalem coopertam. Cum venit ad ecclesiam prædictæ basilicæ Pontifex, lotis pedibus, calceatus ascendit ad altare, ubi prius orat, & postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitum, & incipit legere: deinde aliud omne officium, sicut in libro scriptum est. Peracto PATER NOSTER, &c. accipit corpus Domini, quod cardinalis adduxerat, & confirmat de vino misso in calice. Finito officio, ita induti redeunt eadem processione, sicut prius, tamen calceati, usque ad palatium, cantando residuos psalmos.

Verum non eo in loco, nec iisdem ritibus factam fuisse octavo sæculo stationem in Parasceve, ambigere non possumus. In primo enim Ordine Romano & in ejus Appendice, ipsa die præscriptum est, ut *hora tertia conveniant omnes presbyteri, tam civitatis, quam de suburbanis, & omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra Urbem*, NON TAMEN IN MAJORE ECCLESIA: *& ibi exspectent Pontificem, vel qui vicem illius tenuerit.* Post orationes *presbyteri ecclesiarum, sive de Urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant.* In antiquissimo libro stationum nullus locus assignatur pro die Parasceves, sed hæc tantum rubrica legitur: *In Parasceve diurnalem cursum separatim cantamus, & hora nona ingredimur ecclesiam cum domino episcopo sive presbytero cardinali: & induti vestimentis nigris, absque ullo cantu procedimus ad altare; & lector ascendit pulpitum.* Arbitraria proinde erat antiquitus illa statio. Quamquam cum pridie statio fuisset ad basilicam Lateranensem, ubi proinde eucharistiæ species altera fuerat reservata; diei sequentis stationem non multum inde abesse oportebat, ne eucharistiam longius deferri necessarium fuisset ad Missam præsanctificatorum in Parasceve celebrandam. Porro antiquissimam esse in Lateranensi basilica stationem colligitur ex Hieronymi epistola ad Oceanum de morte Fabiolæ,

quæ *ante diem Pascha in basilica Laterani, qua cæsariano truncatus est gladio, stetit in ordine pænitentium.* Hæc autem pænitentium reconciliatio Romæ tunc fiebat *quinta feria ante Pascha*, ut diserte tradit Innocentius I in epistola ad Decentium.

Antequam hoc caput absolvamus, investigare juvat, an primis ecclesiæ sæculis fuerit in usu Missa præsanctificatorum in Parasceve; & an ritus iste fuerit universalis. Deinde cur sollemnis Missa hac ipsa die non fuerit celebrata, uti nec in sabbato subsequente. Nam quæ hoc die nunc dicitur Missa, ad noctem subsequentem pertinebat. Denique cur in calice vinum & aqua de more posita; & cur tandem eucharistiæ particula in calicem immissa.

Ad primum non facilis est solutio. *Traditio ecclesiæ habet*, teste Innocentio I, *isto biduo*, Parasceves & Sabbati sancti, *Sacramenta*, id est sacra eucharistiæ mysteria, *penitus non celebrari.* Verum an hoc testimonium ad Missam præsanctificatorum extendi debeat, non liquet. Si ea quæ superius ex vulgato Sacramentario Gelasiano notavimus, adsciticia non sunt, hunc morem sæculo quinto jam obtinuisse asserendum est. Saltem quin Gregorii M. ævo in usu fuerit, nemo jure negaverit.

Verum ritus ille apud Latinos non videtur fuisse universalis ante Gregorii pontificatum. De Africana ecclesia id unum ex Augustini sermone CCXVIII, qui in nova editione de Passione Domini est, discimus, quod tunc *sollemniter legebatur Passio, sollemniter celebrabatur:* at in quo sita esset hæc sollemnitas, non constat. nisi quod ex sermone CCXXXII, *Passio, quia uno die legebatur, non solebat legi nisi secundum Matthæum.* Unde Augustinus voluerat aliquando, *ut per singulos annos secundum omnes Evangelistas legeretur.* quod cum factum fuisset, *non audierunt homines quod consueverant, & perturbati sunt.* Sed nec in his omnibus neque in aliis (quod quidem sciam) apud Augustinum locis, quidquam de Missa præsanctificatorum.

Patres Concilii Toletani IV canone VII reprehendunt quarumdam Hispaniæ ecclesiarum abusum, in quibus *in die sexta feria passionis Domini, clausis basilicarum foribus, nec celebratur officium, nec passio Domini populis prædicatur.* Quare sanciunt *oportere eodem die mysterium crucis, quod ipse Dominus cunctis nunciandum voluit, prædicari, atque indulgentiam criminum clara*

voce omnem populum postulare: ut pænitentia compunctione mundati, venerabilem diem Dominicæ resurrectionis, remissis iniquitatibus, suscipere mererentur; corporisque ejus & sanguinis sacramentum mundi a peccatis sumerent. Differebatur itaque communio in diem resurrectionis: sola vero Passionis Domini prædicatio seu recitatio cum officio divino tunc in Parasceve usitata erat cum sollemni peccatorum indulgentia, cujus veterem ritum accurate exibet hac ipsa die Missale Mozarabum, in cujus editis Missa præsanctificatorum adjecta videtur. Certe communionem generalem apud Hispanos tunc in usu non fuisse, confirmatur ex ejusdem Concilii canone VIII, in quo *a paschali gaudio* seu communione repelluntur, qui diem Passionis Domini *per abstinentiam non honorassent*, ut solebant nonnulli, qui ipso die *ad horam nonam jejunium solvebant*.

Si auctor Regulæ, quæ sub Magistri nomine edita est, in Gallia vixit, ex eo colligitur, sæculo septimo Missam præsanctificatorum in Gallia viguisse ad diem Parasceves. siquidem Magister in cap. LIII præcipit, ut ipsa die *Sacramenta altaris in patena majore vitrea finiantur*, id est recondantur: *ut cum sexta feria Judæi ad passionem Christum quæsierint, sit ipsa die mentibus nostris reclusus*, scilicet per communionem: *ut sabbato nobis*, inquit, *per resurrectionem in sacramento novo appareat*. Tum communione eos privat, qui aliquid cibi in Parasceve degustaverint. *Jam qui sexta feria refecturi sunt, sine c mmunione reficiant: ut agnoscatur jam quis sexta feria injuste refici sine Christo.* Cum ergo in pœnam percepti cibi abstinere hac die a communione Magister præcipiat; consequens est, communionem iis, qui totum diem jejuni perseverassent, impertitam fuisse. Verum an id Gallicanis ecclesiis tribui possit, incertum est: maxime cum in antiquissimis libris liturgicis, qui ante receptum Romanum Ordinem apud nostrates Gallos in usu erant, nihil hac de re præscriptum legatur.

Jam vero quam ob rem sollemne sacrificium (quæ altera quæstio est) in Parasceve & in sabbato subsequente fit prætermissum, non levis etiam difficultas. Moralem causam de Parasceve afferre solent ecclesiasticorum rituum expositores, nempe *quia in hac die Dominus seipsum obtulit, & ipsa oblatio sufficit ad salutem credentium.* quæ ratio est Amalarii & vulgati Alcuini. Probabilior est ea, quæ ab Innocentio I indicatur, scilicet quod isto biduo Apostoli in mærore constituti, jejuni

permanserint, adeo ut ob hanc causam *traditio ecclesiæ habeat; isto biduo sacramenta penitus non celebrari.* Hinc factum est, ut primi Christiani, Apostolos imitandi studio, ab omni cibo itidem hoc biduo abstinuerint, atque ab ipsa sacrificii oblatione, & fortasse etiam a communione ex præsanctificatis, quæ nescio an primis temporibus fuerit omissa.

At sive ab ipsis ecclesiæ nascentis initiis, sive subsequentibus primis sæculis hæc Missa & communio ex præsanctificatis instituta sit; occurrit alia difficultas, cur in ejusmodi Missa aqua & vinum in calicem immissa, cur etiam particula eucharistiæ antea consecratæ? Nimirum quia communio sacri convivii rationem habet, ex cibo & potu debet constare. At quoniam altera eucharistiæ species in crastinum reservanda haud videbátur, nec isto biduo Sacramenta celebrari mos sinebat: inde factum est, ut ex puro vino aqua mixto, sed tamen particula eucharistiæ sanctificato, altera convivii pars, videlicet potus, suppleretur. Hæc nostræ conjecturæ, quas peritiorum judicio & censuræ subjicimus: nunc ad alia procedamus.

XII. *De sanctificatione calicis non consecrati ex contactu particulæ consecratæ.*

EXIGIT hic locus, ut ad ampliorem argumenti cognitionem expendamus, an calix in Missa præsanctificatorum, quæ in die Parasceves celebratur a Latinis, vere ac proprie consecretur per immissionem particulæ consecratæ: tum an scyphus, adhibitus ad communionem populi in Missa pontificia, itidem fuerit consecratus ex infusione sanguinis consecrati. In hac duplici quæstione, quæ fere in unam recidit, examinanda, distinguendi sunt auctores, qui ante hæresim Berengarii, ab iis qui post illam vixerunt. Deinde inquirendum, privata, an communis eorum fuerit sententia. Demum si quidam illorum consecrationem ex contactu fieri crediderint, an hæc opinio Romanæ de vera Christi corporis & sanguinis in eucharistia persuasioni adversetur.

I.

Atque ut a Missa præsanctificatorum incipiamus, nihil hac de re occurrit antiquius Sacramentario Gelasiano. nam qui huc a nonnullis invehitur Arausicanus canon XXII, nonnisi

de *admixtione* eucharistiæ in calice jam consecrato procul dubio intelligendus est. Nihil, inquam, antiquius Sacramentario Gelasiano, cujus editionem Romæ anno M DC LXXX procuravit vir de Ecclesia bene meritus Josephus Maria Thomasius. In illo Sacramentario hæc leguntur in Cœna Domini. *Hoc autem expleto*, scilicet chrismatis benedictione, *veniesante altare: ponis in ore calicis de ipsa hostia. Non dicis*, PAX DOMINI, *nec faciunt pacem. & reservant de ipso sacrificio in crastinum, unde communicent*. Et feria sexta sequente: *His omnibus expletis, adorant omnes sanctam crucem: & communicant*.

Paullo recentior est Ordo Romanus, cujus hæc verba sunt in libris vulgatis, ubi de feria sexta in Parasceve. *Qua salutata*, scilicet cruce, *& reposita in loco suo, duo subdiaconi & presbyteri duo priores intrent in sacrarium, vel ubi positum fuerit corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes illud in patenam: & subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato; & alter subdiaconus patenam cum corpore Domini. quibus tenentibus, accipiat unus presbyter prior patenam, & alter calicem, & deferant super altare nudum*, [*canendo communionem*, HOC CORPUS, QUOD PRO VOBIS. *Finita autem communione, incipiat episcopus*, IN SPIRITU HUMILITATIS, *ante altare se inclinans: & cum se erexerit, dicat:*] PRÆCEPTIS SALUTARIBUS, *&* PATER NOSTER, *&* LIBERA NOS QUÆSUMUS DOMINE, *usque* PER OMNIA SÆCULA SÆCULORUM. *Cum vero dixerint*, AMEN, *sumit de Sancta, & ponit in calicem, nihil dicens, nisi forte secrete aliquid dicere voluerit*. PAX DOMINI *non dicat, quia non sequuntur oscula circumadstantium. Sanctificet autem vinum non consecratum per sanctificatum panem. Et communicent omnes cum silentio: & sic expleta sunt universa*. Hucusque Ordo Romanus, prout in optimæ notæ codice Vindocinensi legitur: ubi ansulis inclusa desunt in vulgatis, in quibus variat etiam hic locus: SANCTIFICATUR *autem vinum non consecratum per sanctificatum panem*.

Verum quisquis sit horum verborum sensus, de quo postea, hæc a posteris explicationis causa videntur intrusa in primigenium libellum de Ordine Romano. Hæc enim verba absunt in primo nostro libello, num. 34. absunt etiam in ejus Appendice. nam utrobique, hoc glossemate prætermisso, lectio ita habet: *Sumit de Sancta, & ponit in calicem, nihil dicens: & communicant omnes cum silentio, & expleta sunt universa*. Ita in co-

k iij

dicibus Vaticano, Corbeïensi, & Colbertino pervetustis: ex quibus Colbertinus & Corbeiensis ad annos octingentos accedunt. Ita etiam in Sacramentario Gregoriano.

Ordini Romano succedat Amalarius in lib. I cap. xv. *In superius memorato libro inveni scriptum, ut duo presbyteri afferant post salutationem crucis corpus Domini, quod pridie reservatum fuit; & calicem cum vino non consecrato: quod tunc consecretur, & inde communicet populus.... Quis juxta ordinem libelli per commixtionem panis & vini consecrat vinum, non observat traditionem Ecclesiæ, de qua dicit Innocentius, isto biduo sacramenta penitus non celebrari.... Ratus ordo est ut exspectemus, usquedum Dominus noster consecret sacramenta corporis & sanguinis sui in cruce, & nova ea faciat per resurrectionem suam: & sic tandem manducemus & bibamus saluberrimum illud sacramentum.*

Vulgatus Alcuinus iisdem ferme verbis utitur atque editus Ordo Romanus. *Cum vero dixerint,* AMEN, *sumit de pane sancto, & ponit in calicem silendo.* PAX DOMINI *non dicit, quia non sequuntur oscula circumstantium. Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem.* Sed hæc ex Amalarii prima editione desumta esse postea videbimus.

Hi sunt auctores, quos de hac consecratione seu sanctificatione mentionem fecisse invenimus ante damnatum Berengarium. Proxime post mortem Gregorii septimi, qui Berengario tandem silentium imposuit, scribebat Micrologus, qui ea de re agit in cap. xix. *Non est autem authenticum, quod quidam corpus Domini intinguunt, & intinctum pro complemento communionis populo distribuunt. Nam Ordo Romanus contradicit, quia & in Parasceve vinum non consecratum, cum Dominica oratione & Dominici corporis immissione jubet consecrare, ut populus plene possit communicare.*

In libellis Benedicti canonici sancti Petri, & Cencii cardinalis nulla fit mentio de illa consecratione per contactum: immo Benedictus ait Pontificem, sumto corpore Christi Domini, confirmari *de vino misso in calice*, non de vino consecrato seu sanctificato. At Jacobus Gaietanus habet in cap. xcii. *Sanctificari vinum non consecratum per corpus Domini immissum:* Petrus Amelii, *per corporis Domini missionem*, quod idem est. Denique, ut de Romanis ritualibus absolvamus, Augustinus Patricius *vinum* simpliciter appellat, in lib. II cap. LI. *Sumit vinum & aquam cum particula in calice existenti;* scilicet episcopus

divina celebrans Papa præsente : & cap. LIV. Pontifex ipse *non sugit vinum cum calamo, sed de calice bibit.*

Major est difficultas in decimo libello nostro hic edito, ubi cum agitur de viatico infirmorum, præscribitur eis tradi *eucharistiam Dominici corporis vino intincti, & vinum, tali intinctione sanctificatum, in Christi sanguinem* TRANSMUTATUM, *dicendo,* ACCIPE FRATER VIATICUM CORPORIS ET SANGUINIS, &c. Hic enim *transmutationis* vocabulum nullam relinquit ambigui sensus dubitationem. Verum in Rituali Romano, Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis asservato, idem ritus iisdem verbis refertur, his exceptis, *in Christi sanguinem transmutatum.* quod argumento est, idem evenisse isti Rituali atque Ordini Romano, ut a privato quodam auctore commentarii loco inserta sint isthæc verba, quæ non communem ecclesiæ Romanæ, sed privatam cujusdam hominis sententiam exprimunt. Certe Jacobus a Vitriaco cardinalis, qui ejusdem ecclesiæ doctrinam ignorare non poterat, indubitanter affirmat, *mentiri* eos qui dicunt, *in die Parasceve corpus Christi ex contactu mutare vinum in sanguinem.* Nemo ergo dixerit hanc fuisse tum Romanæ ecclesiæ doctrinam, sed ut summum quorumdam ritualium glossatorum.

II.

Alterum caput, quod hoc loco discutiendum occurrit, est, an auctores & libri mox laudati eo ferant, ut non nisi de vera & proprie dicta consecratione interpretandi sint : hoc est, an ea sit eorum sententia, vinum ex contactu particulæ consecratæ vere ac proprie in Christi sanguinem commutari : an vero consecratio seu sanctificatio hæc credita sit tantum accidentaria & metaphorica.

De Sacramentario Gelasiano, deque primo Ordinis Romani libello, ejusque priori Appendice, nihil certi & explorati afferri potest. quandoquidem commistæ particulæ tantum mentionem faciunt, non consecrationis aut sanctificationis ex contactu consequentis. Hanc autem diserte exprimit Ordo Romanus vulgatus ad diem Parasceves, librisque vulgatis consentit Vindocinensis codex, nisi quod ubi in editis habemus, *Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem*, in prædicto codice legitur, *Sanctificet*, &c. nullo sententiæ discrimine. Verum an clausula hæc in primigenio exemplari Romani Ordinis scripta fuerit, merito dubitari potest. Neque enim in Sacramentariis Gelasiano & Gregoriano,

neque in antiquioribus Ordinis Romani libellis reperitur hæc clausula, quæ glossema redolet interpretis, non primi auctoris ritum ipsum instituentis.

At permisso hanc clausulam esse ipsius Ordinis Romani, quem tertio loco edimus, propriam, non adsciticiam; quis tandem ejus sensus? Sane etsi apud Cyprianum in epistola ad Epictetum, idem sit oblationem *sanctificari* ac consecrari: tamen hoc loco is tantum sensus videtur esse, ut vinum non consecratum sanctificationem accidentariam accipiat ex particulæ immissæ contactu, non autem consecrationem veram ac realem, qua vinum in Christi sanguinem re vera commutetur. Id nemini obscurum videbitur, si attente expendatur locus ex officio in Cœna Domini, prout in vulgatis exstar. *Pontifex veniens ad altare dividat oblatas, & sumat de ipsis oblatas integras ad servandum usque mane diei Parasceves, de quibus communicant absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consumatur.* Ex quibus verbis liquet, hanc esse istius loci sententiam, ut in Parasceve communio fiat *absque sanguine Domini*, quia pridie *sanguis penitus consumtus* fuit. Ergo mens auctoris est, vinum vere ac proprie sanguinem haudquaquam fieri ex contractu particulæ in calicem injectæ. alias communio non fieret *absque sangui e Domini*. Itaque cum in officio Parasceves legitur, *Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem*; si hæc verba in vulgatum Ordinem Romanum intrusa non sunt, de sanctificatione tantum accidentaria explicari debent, non vero de consecratione vera ac reali.

Huic interpretationi favet *traditio Ecclesiæ*, cujus meminit Innocentius primus in epistola ad Decentium, quæ traditio habet, *isto biduo*, quod Paschæ diem antecedit, *sacramenta penitus non celebrari*. quod contra esset, si vini consecratio vera fieret quocumque demum pacto. Neque enim dici posset *sacramenta* PENITUS *non celebrari*, si vel ex parte fieret consecratio. Ut ergo sibi conster Ecclesiæ tradirio, ea sola admittenda est in Parasceve sanctificatio, quæ sacramentorum omnimodam celebrationem seu consecrationem excludat, scilicet vini sanctificatio extrinsecus adveniens ex contactu particulæ antea consecratæ. Sane si Ecclesia perfectam ex utraque specie communionem in Parasceve habere absque celebratione voluisset, facile erat sanguinem Dominicum ex præcedente sacrificio

ſacrificio in craſtinum reſervare citra periculum vel injuriam tanti Sacramenti.

De Amalarii ſententia major eſt difficultas: quæ ut facilius capiatur & illuſtretur, obſervare juvat, non unam, ſed plures factas fuiſſe ab Amalario libri Officialis, in quo hac de re agir, editiones ſeu recognitiones. Quippe ſub annum DCCCXX iſtud opus, quod quatuor libris conſtar, compoſuit, illudque Ludovico Auguſto nuncupavit. Deinde vero cum poſt annos decem Romam ab eodem imperatore miſſus fuiſſet, multaque in ritibus eccleſiaſticis coram obſervaſſet; opus ſuum denuo recognovit, atque in eo nonnulla correxit, & mutavit, præfixa operi ſuo altera præfatione, quæ hujuſce recognitionis mentionem facit in hæc verba. *Poſtquam ſcripſi libellum, qui a parvitate mea vocatur de eccleſiaſtico Officio, veni Romam, interrogavique miniſtros eccleſiæ ſancti Petri*, &c. Ex ejuſmodi interrogationibus multum profecit Amalarius ad limandum caſtigandumque librum Officialem, in quo nota eſt non parva inde varietas, cum in aliis exemplaribus lectio prior, in aliis poſterior ſervaretur. Id patet in primis ex lib. I cap. XV. cujus duplex eſt editio omnino diverſa. In illis ſiquidem exemplaribus, quibus deeſt altera, cujus ſuperius meminimus, præfatio, ita affertur hoc caput. *Poſt hoc præcipit Ordo, ut presbyteri afferant corpus Domini, quod pridie remanſit, & calicem cum vino non conſecrato.* Et quibuſdam interpoſitis, quæ ad moralem ſignificationem pertinent: *Hæc poſita in altari, dicit ſacerdos orationem Dominicam & ſequentia ejus uſque* PER OMNIA SÆCULA SÆCULORUM. *Hoc peracto, aſſumit de ſancto corpore, & ponit in calice ſilendo.* PAX DOMINI SIT SEMPER VOBISCUM *non dicitur: quia non ſequuntur oſcula circumſtantium. Sanctificatur enim vinum non conſecratum per ſanctificatum panem. Poſtea communicant omnes.* Sic habetur in codice Colbertino num. 224. in quo tres tantum priores libri habentur omiſſa præfatione poſteriori: ſic in aliis tribus exemplaribus, quæ viderat Hittorpius: apud quem prædictum caput XV in operis contextu omnino diverſum eſt, ex quo hæc delibamus. *In ſuperius memorato libro inveni ſcriptum, ut duo presbyteri afferant poſt ſalutationem crucis corpus Domini, quod pridie reſervatum fuit, & calicem cum vino non conſecrato: quod tunc conſecretur, & inde communicet populus. De qua obſervatione interrogavi Romanum archidiaconum, & ille reſpondit:*

In ea statione, ubi Apostolicus salutat crucem, nemo ibi communicat. *Qui juxta Ordinem libelli per commixtionem panis & vini consecrat vinum, non observat traditionem Ecclesiæ, de qua dicit Innocentius, isto biduo sacramenta penitus non celebrari.* Tantam discrepantiam hoc in capite, & in alio, de quo mox dicemus, cum advertisset Hittorpius, eam tribuit diversæ ejusdem operis editioni ab auctore factæ: & priorem quidem hujus capitis lectionem primæ esse editionis censuit, posteriorem vero recogniti operis. Illud argumento est, quod Amalarius ipsum caput hoc modo recognitum incipiat ab interrogatione Romano archidiacono facta, in sua scilicet Romana legatione, qua peracta opus suum emendavit. Inde fit, quod in codice Colbertino, in quo prior hujusce capitis lectio exstat, omissa est altera operis præfatio, quæ recognitioni præfixa fuit.

Alia est in eodem opere varietas non minor in lib. IV cap. XXVI. ubi relata Gregorii M. ad Johannem Syracusanum epistola de nonnullis ritibus ecclesiæ Romanæ, quasdam ex ea observationes colligit, inter quas hæc erat in prima operis editione, quam in recognitione expunxit, ab Hittorpio ad calcem operis cum aliis variis lectionibus relata. *Et dubitatio aufertur de die Parasceves, de qua aliqui dubitant, utrum in ea consecretur corpus Domini, an non. In eadem die apostolica recolitur consecratio, qua tantum Dominicam orationem super corpus & sanguinem Domini dicebat.* (Nempe *quia mos Apostolorum fuit*, quod Gregorius in illa epistola tradit, *ut ad ipsam solummodo orationem Dominicam oblationis hostiam consecrarent.*) *Igitur nisi esset admonitum ex Romano Ordine, ut reservaretur corpus Domini a quinta feria usque in sextam, non esset necessarium reservari: quoniam sufficeret sola oratio Dominica ad consecrandum corpus, sicut sufficit ad consecrandum vinum & aquam. Quod enim Innocentius dicit, isto biduo sacramenta penitus non celebrari; intelligendum est, ut juxta morem ecclesiæ nostræ non celebrentur.*

His præmissis, disquirendum est, quæ fuerit Amalarii in his duobus primæ editionis locis sententia super consecratione vini in Parasceve: & quid demum in suæ sententiæ recognitione emendaverit. In priori loco ait, *sanctificari vinum non consecratum per sanctificatum panem:* in posteriori quasi non satis valere animadverteret sanctificationem illam ex

commixtione particulæ consecratæ, ulterius progressus est in lib. IV cap. XXVI. ratus vini consecrationem fieri per solam Orationem Dominicam. Atque ut eum de vera & proprie dicta consecratione loqui appareat, ita mentem suam exponit, ut dicat, *nisi esset admonitum ex Romano Ordine, ut reservaretur corpus Domini a feria quinta usque ad sextam, non esset necessarium reservari.* quid ita? *quoniam sufficeret sola Oratio Dominica ad consecrandum corpus, sicut sufficit ad consecrandum vinum & aquam.* Hoc in loco manifestum est, auctorem agere de vera ac proprie dicta Dominici corporis consecratione, quæ fieret per solam Orationem Dominicam in feria sexta, si ex priori consecratione nihil fuisset reservatum. Unde consequens est, eamdem Orationem Dominicam, secundum Amalarium, *sufficere ad consecrandum vinum & aquam* consecratione non tantum accidentaria, sed vera ac reali.

Nunc vero quid in secundis curis sui operis auctor in his duobus locis emendavit? De priori facilis est solutio ex comparatione, quam mox fecimus, primæ editionis cum secunda: ubi nemo non videt, mutata potius fuisse verba, quam sensum. nam in prima concludit *sanctificari vinum non consecratum per sanctificatum panem:* in secunda vero *juxta Ordinem libelli* Romani *per commixtionem panis & vini consecrari vinum.* Et ne quis putet id interpretandum de metaphorica consecratione; addit, qui hoc fecerit, *non observare traditionem Ecclesiæ, de qua dicit Innocentius, isto biduo Sacramenta penitus non celebrari.* Atqui Innocentius agit de vera consecratione mysteriorum: Ac proinde Amalarius, qui hac commixtione prædictam traditionem violari existimavit, eidem commixtioni veram consecrationem tribuit.

Sed quia in posteriori loco primæ editionis consecrationem illam non commixtioni, sed Orationi dominicæ adscripserat: ut sibi ipse constaret, totum hunc locum sustulit, ut totam consecrandi vini virtutem commixtioni tribueret. Has observationes nemini displicituras sperare licet: cum ad rem perobscuram illustrandam nonnihil conducere videantur.

Amalario superius adjunximus vulgati Alcuini locum, cui explicando non immorabimur, cum totidem ferme verbis desumtus sit ex Amalarii lib. I cap. XV. prout in priori editione ab auctore conceptum est. Id tantum addimus, librum illum de divinis officiis, qui Alcuini nomen in editis præfert, esse

farraginem ex diversis Amalarii, ipsiusque Alcuini genuinis consarcinatum centonibus, aliorumque auctorum Alcuino posteriorum. Quippe caput XL nihil aliud est quam Remigii monachi Autisiodorensis libellus de expositione Missæ; & in cap. XVIII refertur epistola Helprici monachi ad sanctum Gallum sub finem sæculi decimi. Ad hæc, ut multa alia omittam, *Pascha* græcam vocem esse dicit auctor contra expressam Alcuini sententiam lib. VI in Johannem cap. XXXII. ubi hæc verba: *Pascha, fratres, non, sicut quidam existimant, græcum nomen est, sed Hebræum.* Denique personatus ille consarcinator *Sacerdotis* vocabulum græcum esse ait in cap. XXXVI. quod erratum ab Alcuini doctrina prorsus alienum est. Sed hæc extra scopum.

III.

Jam vero hæc, qualem modo exposuimus, Amalarii sententia catholicæ fidei de vera ac reali Christi præsentia in eucharistia quam bene conveniat, facile est advertere. Si enim metaphoricam ac figuratam solum consecrationem admisisset, non tantopere cogitandum erat de modo, quo vinum in Parasceve consecretur, per contactum particulæ immissæ, an per Orationem Dominicam. Nam unius speciei consecratione metaphorica semel facta, ex ejus contactu confici accidentariam consecrationem planum erat. Sed quia vera ac substantialis ab Amalario credebatur illa conversio; de modo, quo ea fieret, anxie inquirebat. Quid porro mirum, si veram vini consecrationem ex contactu & admistione alterius speciei fieri opinatus est Amalarius longe ante Berengarii ætatem? cum post damnatam ejus hæresim idem senserint non pauci catholici auctores, ut postea videbimus.

Interim unum afferre lubet Micrologum, qui in cap. XVII. ubi *reverendæ memoriæ* Gregorium VII. laudat, se post ejus obitum scripsisse satis innuit. Is de vitanda intinctione agens, ita loquitur in cap. XIX. *Non est autem authenticum, quod quidam corpus Domini intingunt, & intinctum pro complemento communionis populo distribuunt. Nam Ordo Romanus contradicit, qui & in Parasceve vinum non consecratum, cum Dominica oratione & Dominici corporis immissione jubet consecrare, ut populus plene possit communicare. quod utique superflue præciperet, si intinctum Dominicum a priori die corpus servaretur, & ita intinctum populo ad communicandum sufficere videretur.* In his

verbis nullus ambigendi locus relictus est, quin Micrologus veram consecrationem *Dominica oratione & Dominici corporis immissione* fieri crediderit: tum quia ex calice ita consecrato *complementum communionis* dari putat: tum quia ejusmodi consecrationem tantumdem valere, atque ex vero sanguine intinctionem opinatur. Unde Hittorpius eum in hanc sententiam inductum censet ex Romani Ordinis verbis perperam intellectis, & ex judicio Amalarii, qui per orationem Dominicam vinum re vera consecrari primo quidem existimavit; deinde vero, retractata opinione, per immissionem particulæ consecratæ. Utrumque vero Micrologus admisit, qui proinde ab Amalario non visus est divellendus.

XIII. *Quid de hac commistione aliæ ecclesiæ senserint, aliique auctores.*

ANTEQUAM hoc argumentum dimittamus, aliarum etiam ecclesiarum hac de re sententiam investigare juvat, maxime Latinarum: quæ cum Romanum Ordinem omnes aut secutæ sint, aut præ oculis habuerint; non mirum, si in verbis obscuris veteres ejus expositores Amalarium & Micrologum approbarint. Neque tamen ita concors & unanimis fuit, aut ita constans omnium approbatio, ut ab Amalarii & Micrologi expositione nonnullæ ecclesiæ recedendum nefas duxerint. Primo itaque illas ecclesias recensebimus, quæ hos auctores secutæ: deinde alias ecclesias, quæ eorum auctoritatem non admiserunt.

Atque ut a Gallicanis ecclesiis exordium faciamus, in primis occurrit Remensis, in cujus veteri Missali ad diem Parasceves præscribitur, ut de *sacrificio* particula mittatur in calicem, dicendo, *Fiat unitio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Jesu-Christi sumentibus in remissionem peccatorum in vitam æternam.* quæ verba nullum sensum videntur habere, si calix ex contactu in sanguinem conversus non credatur. Quomodo enim alias fieret *unitio corporis & sanguinis?* Favet Pontificale ecclesiæ Noviomensis, in quo hæc distincte leguntur: *Commixtio corporis & consecratio sanguinis D. N. J. C.* &c. ubi commixtio distinguitur a consecratione sanguinis, quæ fit per illam commixtionem.

Iisdem vestigiis insistebant etiam aliæ ejusdem metropolis

ecclesiæ, Suessionensis & Ambianensis. Suessionensis quidem in hæc verba: *Interea sumens episcopus de Sancta, nihil dicens ponit in calice; factoque in eo signo crucis, communicat se & omnes qui voluerint. Et sic sanctificatur vinum non consecratum per panem sanctificatum.* quæ verba sunt vulgati Ordinis Romani, relata in veteri Missali Suessionensi, quod ad sæculum duodecimum videtur pertinere. At expressius aliud ejusdem ecclesiæ Missale sæculi nostro superioris: *Nihil dicendo mittat sacerdos unam partem de corpore Christi in calicem. quo facto, nihil dicendo, communicet se, & sanguinem Domini percipiat. Consecratur enim vinum per commixtionem factam in calice de corpore Christi.* Paullo minus expressa est ecclesiæ Ambianensis definitio in suo Ordinario: *Vinum & aqua in calice sanctificantur, cum corpus Domini admiscetur.* Hæc de metropoli Remensi.

Eadem etiam verba leguntur in Ordinario Viennensi. At Virdunense Missale: *Hic consecratur vinum per corpus Domini.* Denique, ut paucis absolvam, Mimatense Pontificale ubi de communione infirmorum: *Tradat ei sacerdos eucharistiam Dominici corporis intincti vino; & vinum tali intinctione sanctificatum, & in Christi Domini sanguine transmutatum, dicens, Accipe frater viaticum corporis & sanguinis Domini*, &c. quæ totidem verbis habentur inferius in decimo nostro libello.

In monasteriis etiam Gallicanis plerisque vigebat eadem sententia. Ceremoniale sancti Benigni apud Divionem, ante annos quingentos scriptum, ita præscribit in Parasceve. *Sumit de Sancta, & dimittit in calicem: sanctificaturque vinum non consecratum per panem sanctificatum.* ubi sanctificari idem est ac consecrari: cum æque dicatur *sanctificatus panis*, atque *sanctificatum vinum.*

Ordinarium sancti Apri apud Tullum Leucorum quædam singularia continet pro Cœna Domini, quæ huc referre visum est. *Post ultimum Agnus Dei, ille qui primus est in choro, dicat* CONFITEOR; *& fratres respondeant*, MISEREATUR TUI. *Deinde dicant & ipsi*, CONFITEOR: *& ille qui primus est dicat*, MISEREATUR VESTRI; *item dicat*, INDULGENTIAM. *& responso ab omnibus* AMEN, *accedant fratres ad sacram communionem. Dimittatur aliqua pars de corpore Christi in calice, & portetur a diacono super altare beati Apri, & teneat ibi calicem, & unus puer ampullam, in qua sit vinum*

quod in calicem fundatur cum necesse fuerit, donec biberint omnes fratres monachi. Sanctificatur enim vinum per corpus Christ consecratum & in calice depositum, cum dicitur, FIAT HÆC COMMIXTIO. *Sacrista vero habeat alium calicem & urceum cum vino ad altare sancti Christophori, & ibi bibant conversi & conversæ, qui corpus Domini susceperunt.* Hoc in loco aliter communicant monachi choro addicti, aliter vero conversi & conversæ. Monachi enim sumta panis eucharistici specie bibunt ex calice, in quo particula consecrata commixta fuerat ad sanctificandum vinum: at conversi & conversæ sumebant vinum ex alio calice non sanctificatum.

Nec omittendum Missale cœnobii Elnonensis seu sancti Amandi in Belgio ad diem Parasceves: *Hic consecratur vinum per corpus Domini; sanctificatur non sanctificatum per sanctificatum.* Et Viconiense: *Hic consecratur vinum per corpus.* At in Rotonensi anni M D XXXI hæc consecratio verbis ipsius sacerdotis exprimitur. *Quando sacerdos divisit hostiam in tres partes, tunc mittat partem panis consecrati in calicem, dicendo hac verba:* PER PANEM ISTUM SANCTIFICATUM ET CONSECRATUM SANCTIFICETUR ET CONSECRETUR VINUM ISTUD NON CONSECRATUM. *Postea communicet se sacerdos more solito.* Hactenus de Gallicanis ecclesiis.

Quod attinet ad alias aliorum regnorum ecclesias, Sarisberiense in Anglia Missale duplex, sæculi XV & XVI, eadem verba refert, quæ infra ex Rotomagensi afferemus: & Oxoniense ubi de communione infirmorum: *Hic communicetur infirmus, & ponat sacrificium in vino sine aqua, dicens, Fiat commixtio & consecratio corporis & sanguinis D. N. J. C.* &c. Ad hæc Bambergense in Germania: *Sanctificatur vinum non consecratum per sanctificatum panem.* Utrobique idem vocabulum ad designandam panis & vini consecrationem, ut de Benigniano Ceremoniali superius notavimus.

Postremo in Missali Mozarabum, ubi de die Parasceves, hæc leguntur: *Particulæ Regnum & Gloria* (sic appellantur duæ ex novem particulis consecratis, in quas hostia frangitur) *mittuntur in calicem. quæ particulæ, secundum quosdam, consecrat vinum in calicem.* Quam opinionem etsi rubrica non approbet, non tamen eam rejicit, uti apparet ex sequenti cautela: *Accipiat patenam, & mundet eam super calicem cum pollice, & mundatam ponat eam sub mento, & posita sumat vinum*

de calice cum sua particula, quia secundum quosdam consecrat vinum in calice. Ex quibus manifestum est, hanc opinionem sub dubio in Hispanicis ecclesiis propositam fuisse.

Hactenus argumenta, quæ consecrationem ex contactu stabilire possunt, retulimus: nunc quæ in negantem partem ferunt, proponenda sunt. Unum suppeditat ecclesiæ Parisiensis Missale posterioribus sæculis scriptum, in quo hæc verba: *Non est consecratum vinum per immissionem partis hostiæ consecratæ in ipsum, quod facit Ecclesia die Veneris sanctæ.* tum additur: *Caveat maxime ne dicat*, HÆC SACROSANCTA COMMIXTIO CORPORIS ET SANGUINIS, *aut aliud, ubi fiat verbum de sanguine.* Eamdem sententiam confirmat vetus Rituale Dionysianum.

Pontificale quoddam ecclesiæ Remensis: *Nec vinum propter hoc exstitit consecratum, sed tantummodo benedictum..... Orationes dicendæ sine mentione sanguinis.... Nec debet fieri mentio de sanguine, quia ista die sanguis non consecratur.* Missale sancti Remigii in eadem urbe, editum medio sæculo superiori, eodem spectat, uti & Missalia Rotomagensia eodem sæculo vulgata: tametsi Missale anni M D XIII non sibi constet, cum distincte habeat in Parasceve de sacerdote: *Post accipiat corpus Domini dicendo*, CORPUS DOMINI, &c. *deinde calicem, dicens*, CORPUS ET SANGUIS, &c. *more solito; & communicetur qui voluerit, sicut hesterna die.* Cur enim distincte *Corpus & sanguis* pro calice, si vinum ex contactu (quod idem Missale dicit) non consecratur?

Præter hæc duo alia nobis suppetunt argumenta in partem negantem, unum ex Rituali Corbeïensi, quod annos minimum quingentos præ se fert, suggeritque hæc verba in Parasceve. PAX DOMINI, AGNUS DEI, & HÆC SACROSANCTA COMMIXTIO *non dicentur: sed frustum fractionis sinet cadere infra calicem, nibil dicendo* DOMINE J. C. CORPUS DOMINI, QUOD ORE SUMPSIMUS *dicentur, sed sanguis non nominabitur.* PLACEAT TIBI *non dicetur. Omnibus communicatis, capiet quisque de vino per fistulam, & post bibet, calicibus ante majus altare præparatis.* Ubi licet vinum ex fistula seu calamo de more sumitur, diserte tamen præcipitur a mentione sanguinis abstinendum. quod etiam statuit Fontis-ebraldense anni M D XXXIV. Postremo Missale Cluniacense anni M D XXX conceptis verbis rejicit hanc consecrationem,

consecrationem, dicendo: *Vinum ex tactu sacra hostia non consecratur, sed sanctificatur, ac reverendum efficitur.* Hactenus libri rituales: in quibus colligendis fateor me non parum profecisse ex observationibus, quas mihi subministravit religiosus & eruditus Claudius *de Vert*, Cluniacensis Theologus.

Jam vero si auctores hac de re consulamus, compugnantes etiam inveniemus eorum sententias. Non repetimus hic quæ superius diximus de Amalario, Micrologo, aliisque nonnullis. Pro affirmante parte militare videntur Græci nonnulli. In his Michaël Cerularius patriarcha C P. ante annos sexcentos, ab Allatio relatus in tractatu de Præsanctificatis, credit admistione panis præsanctificati mutari vinum in sanguinem Domini. Idem censet Simeon Thessalonicensis, trecentis annis Michaële inferior, apud eumdem Allatium.

Ad eamdem sententiam revocari potest quoddam de eucharistia miraculum, quod Helmoldus abbas suo tempore, id est sæculo XII desinente, accidisse narrat. Id vero contigit in quadam Turingiæ puella, quæ cum suscepto a sacerdote viatico *portiunculam eucharistiæ in bicarium*, in quo sacerdos data communione manus suas abluerat, decidisse animadvertisset, & sibi ad bibendum jussisset afferri; totam aquam *in sanguinem mutatam* deprehendit, & portiunculam ipsam versam *in cruentam carnem.* Baronius hoc factum refert in fine anni MCXCII. atque hanc narrationem hoc modo concludit. *Hæc de transubstantiatione aquæ in sanguinem Christi, per commistionem Christi corporis divinitus facta: quod semper fieri in vino, cum commistio intercederet, antiquitas existimavit. Unde illud Romani Ordinis:* VINUM, ETIAM NON CONSECRATUM, &c.

Verum quod Baronius antiquitati tribuit, non ita accipiendum est, quasi generalis fuerit totius antiquitatis ea persuasio. Nam ne quid dicam de primis octo sæculis, in quibus nulla hujusce opinationis apparent vestigia, immo in quibus illa conversio nonnisi verbis Christi a sacerdote prolatis fieri semper & ubique credita est: certe in subsequentibus sæculis, quo tempore apud nonnullos hæc opinio invalescere cœpit, multi auctores, iique gravissimi, in contrariam abierunt sententiam; alii vero media via incedentes, rem sub dubio reliquerunt.

Inter auctores partis negantis quasi princeps censendus est sanctus Bernardus abbas Claraevallensis, qui ex immissa in vinum non consecratum particula vinum quidem *sacrum*, sed non vere ac proprie consecratum fuisse dicit in epistola LXIX. Huic occasionem praebuit factum cujusdam abbatis sacerdotis, qui cum super solam aquam in calice temere positam verba consecrationis protulisset, atque errore animadverso postea vinum infudisset, ac consecratae eucharistiae particulam in calicem immisisset ad consecrationem supplendam; Bernardum, quid super hac re sentiret, consuluit, hocque responsum impetravit. ***Ne sub tanto articulo melius fieri potuisse putamus, arbitrantes, liquorem, etsi non ex consecratione propria atque sollemni in sanguinem mutatum, sacrum tamen fuisse ex contactu corporis sacri.*** Ubi cum Bernardus dicit, vini liquorem, ***non ex consecratione propria atque sollemni in sanguinem fuisse mutatum;*** cave eum existimes sensisse transmutationem factam ex consecratione minus propria minusque sollemni, quae fieret per contactum corporis sacri. Nam ***sacrum*** tantum fuisse ex hoc contactu liquorem, non consecratum, palam est eum existimasse.

Eamdem sententiam luculentissime confirmat Jacobus a Vitriaco in Historiae occidentalis cap. XXXVIII. ***Non dicimus,*** inquit, ***quod ex tactu sanguinis vinum ablutionis convertatur in sanguinem: sed remanet purum vinum, licet ex contactu sanctae rei sit sanctificatum, sicut aqua fluminis, aqua benedicta commixta, dicitur sanctificari.*** Quibus praemissis haec subdit quae in rem nostram magis expresse faciunt. ***Mentiuntur ergo qui dicunt, quod in die Parasceve corpus Christi ex contactu mutat vinum in sanguinem. Illo enim die corpus, sed non sanguis sumitur: neutrum autem conficitur, eo quod die illo in veritate immolata fuit hostia: & ideo non immolatur in figura.*** Non poterat Jacobus magis affirmate sententiam pronuntiare.

Dixerit aliquis, Jacobum post medium saeculum tertiumdecimum vixisse, quo tempore jam paene defecerat communio sub altera specie: ac proinde non existimasse, alteram speciem, saltem ex contactu consecratam, fuisse necessariam ad supplementum communionis, quae causa superiores auctores ad hanc consecrationem excogitandam induxit. Verum Jacobi tempore nondum ubique abrogata erat communio sub altera specie. Deinde haec objectio non militat in sancto Ber-

nardo, cujus tempore perseverabat communio sub utraque specie, ex dictis. Idem dicendum de Hugone Victorino, sciscitante, cur in die Parasceves *non sumatur sanguis Christi, sicut & caro.* quod contra esset, si vinum ex contactu esset transmutatum in sanguinem. Ad hæc auctores ritualium librorum non pauci post Jacobum a Vitriaco, etsi communionis sub altera specie necessitatem non admiserint, hanc tamen consecrationem ex contactu nihilo minus repudiarunt.

Jacobo a Vitriaco prævivit uno ferme sæculo Johannes Belethus, qui & ipse negantem sententiam sequitur, ac ratione confirmat in cap. XCIX. *Si quis autem roget, num istud vinum, quod eo die*, scilicet Parasceves, *sumitur, ex Dominici corporis contactu consecretur? quamvis* COMPLURIUM *scripta illud asserere videantur; nos tamen veritatem magis sequentes, & ea quæ sancti Patres tradiderunt, dicimus, vinum illud omnino non esse consecratum ex illo contactu, sed sanctificatum.*

Rationes hujus sententiæ subdit idem auctor, easdemque totidem fere verbis repetit Guillelmus Durandus in Rationalis libr VI cap. LXXV. *Sed numquid vinum, quod in die Parasceves cum Dominico corpore servato sumitur, in altari consecratur; & sanguis Christi efficitur per immissionem ipsius corporis in calicem & per ejus tactum? Super hoc dicunt quidam*, (in quibus Amalarium & Micrologum haud dubie intelligit) *quod per Dominicam orationem, quæ tunc dicitur, fit consecratio sive commutatio vini in sanguinem. Nam Gregorius assignans causam, quare Dominica oratio in die illa a sacerdote dicatur, dicit quod in primitiva Ecclesia Apostoli sola Dominica oratione utebantur in consecratione. Nos tamen hoc non dicimus: quia si hoc jam esset, non esset necesse corpus Domini ad diem illum servari.* nempe quia æque panis ac vinum per Dominicam orationem consecraretur. *Præterea ex his quæ in canone Dominicam orationem præcedunt, satis patet, quod ad prolationem ipsius orationis transsubstantiatio non fit; & nullo tempore Missa fuit celebrata sine verbis illis*, HOC EST CORPUS MEUM, *&c. quæ sola in principio nascentis Ecclesiæ proferebantur ab Apostolis, qui postmodum orationem Dominicam superaddiderunt. Dicimus ergo illud non consecrari, sed sanctificari. Differt autem inter hæc. nam consecrare est consecratione transsubstantiare: sanctificari est ex contactu seu admistione sacræ rei reverendum & sanctum effici, ut patet in aqua benedicta*, &c. Durandi rationes, quæ

etiam sunt Belethi, visum fuit integras referre, quod solidis, & quæ proposito nostro conveniunt, nitantur fundamentis.

Ex his omnibus quæ cum in hoc, tum in superiori capite diximus de præmisso argumento, quædam elici possunt non leviter prætereunda. I. Variam & inconstantem fuisse auctorum & ritualium librorum de consecratione per contactum sententiam, aliis affirmantibus, negantibus aliis, aliis vero rem in medio relinquentibus: nec proinde ejusmodi consecrationem ut dogma receptam fuisse. II. Affirmantem partem ab ecclesia Romana nequaquam fuisse traditam aut propugnatam, neque in libellis Romani Ordinis certo assertam; immo verba hæc, *sanctificatur enim vinum non consecratum*, &c. quæ auctoribus affirmantis opinionis fundamentum præbuerunt, a quodam glossatore videri inserta. III. Non immerito Belethum dicere, affirmantem illam sententiam pugnare contra ea, *quæ sancti Patres tradiderunt*: quorum hæc concors & unanimis sententia est, veram utriusque speciei consecrationem nonnisi verbis Christi Domini a sacerdote prolatis perfici posse: ac tandem jacere Hieronymi argumentum adversus diaconos, qui se efferebant supra presbyteros, *ad quorum preces Christi corpus sanguisque conficitur*, si ex contactu (qui diaconis etiam, immo & laïcis tribui poterat, & re vera tribuebatur in communione domestica) verus sanguis consecrari poterat. Ex quibus omnibus corruit heterodoxorum argutatio, qui ex commistione particulæ cum vino haud consecrato, communionem sub altera specie suppleri contendunt. quam præsumtionem illustrissimus Meldorum episcopus scripto singulari libello valide explosit, & post eum Ludovicus Thomassinus Oratorii eruditus presbyter in secundo tomo de Unitate Ecclesiæ.

XIV. *De sanctificatione calicis ex commistione sanguinis consecrati.*

CONFECTA superiori controversia, supervacanea videtur, hæc quam modo proposuimus, quæstio: an scilicet vinum calicis ministerialis, quem ad communionem laïcorum in Missa pontificia porrigi antea observavimus, ex infusa sacrosancti Christi sanguinis portione vere ac proprie consecretur. Verum si quis rem propius consideret, nonnihil dissimile

in hac quæſtione reſidere facile animadvertet. Quippe longe facilius infuſus liquor in alium liquorem ſeſe inſinuat, & omnes ſubjecti liquoris partes pervadit, quam panis particula craſſior & denſior, quæ unam tantum partem ejus, in quam immiſſa fuerit, liquoris attingit.

Hæc ſanguinis & vini permiſtio aliter fiebat in eccleſia Romana, atque aliter in aliis nonnullis eccleſiis. Nam in eccleſia Romana ſanguis e calice conſecrato refundebatur in calicem miniſterialem, in quo vinum erat: in quibuſdam vero eccleſiis, cum ad communicandum populum ſanguinis conſecrati copia non ſufficiebat, tantum vini in calicem refundebatur cum reliquo ſanguine commiſcendum, quantum ad ſupplementum communionis ſatis erat. Prioris generis commiſtionem exhibent tres primi libelli Ordinis Romani: poſteriorem liber ritualis ſancti Benigni, Uſus Ciſtercienſes, itemque Victorini, & Conſtitutiones Anglicanæ a Guillelmo de Lindwode relatæ, quorum omnium teſtimonia attulimus in ſuperiori capite octavo.

Perſeverabat alter hic ritus in nonnullis eccleſiis ſub finem ſæculi tertii-decimi, teſtante Guillelmo Durando in Rationalis cap. XLII num. I. *In quibuſdam locis*, inquit, *poſt ſumptionem corporis & ſanguinis Chriſti, aliquid de ipſo ſanguine reſervatur in calice, & ſuperinfundatur vinum purum, ut ipſi communicantes inde ſumant. Non enim eſſet decens tantum ſanguinem conficere, nec calix capax inveniretur.*

Idem auctor in conſequentibus negat vini conſecrationem vere effici ex ejuſmodi contactu. Quas huc affert rationes, utrique ſpeciei communes ſunt: quarum præcipua eſt, quod numquam fiat vera converſio panis aut vini in euchariſtia, niſi per ſollemnia conſecrationis verba, quæ Chriſtus inſtituit. Sed tamen peculiaris eſt difficultas de vino & ſanguine conſecrato, quæ facilius in ſeſe invicem converti poſſunt. Nam in ſanguinem infundi poteſt vinum in ea quantitate & qualitate, ut, ſi vinum utrobique purum eſſet, alterum ab altero penitus abſorberetur: puta ſi parum vini debilis in magnum calicem vini generoſiſſimi infunderetur, quidni in illud ipſum converteretur? Verum etſi intima fieret vini debilis ac generoſiori penetratio & inſinuatio, non eſſet tamen vera ſubſtantiæ converſio. Aliud quippe eſt intime permiſceri, aliud ſubſtantiam tranſmutari. Sic omnes fere catholici auctores exiſti-

mant, etiamsi parum aquæ in calicem infundatur, atque saporem, aliasque qualitates aqua amittat; remanere tamen aquæ substantiam, nec eam cum vino in Christi sanguinem commutari. quod etiam de parva vini quantitate in majorem infusa dicendum est, etiamsi ex gustu aliisque sensibus nulla possit fieri unius ab altero discretio.

Quærat aliquis, cur non ex puro sanguine calicis communio populo tribueretur? Non una, sed plures hujus facti rationes. Prima est, ut aliqua prærogativa sacerdoti ceterisque ministris sacris, quibus sanguis purus concedebatur, præ laicis tribueretur. quæ ratio potissimum valet in ritu ecclesiæ Romanæ. Secunda ratio est, quod difficile esset accurate tantum sanguinis consecrare, quantum communicandis laïcis sufficere poterat, ut ne superaret vel deesset sanguinis copia communicaturis. Unde minor quantitas sanguinis in quibusdam ecclesiis consecrabatur: ut cum deficere cœpisset, vino superaddito augeri potuisset. Tertia mox dictæ rationi proxima est, quod ubi magna populi frequentia erat, vix tantus calix haberi posset, qui sufficientem multitudini quantitatem sanguinis continere posset. quam rationem attulit supra Guillelmus Durandus. Quarta denique ratio adduci potest saltem pro ritu Romano, ut periculo effusi sanguinis minori incommodo occurreretur. Nam longe minus incommodum erat, si quid liquoris ex vino commisto inter communicandum stillaret e calice, quam si purus sanguis effusus fuisset.

Propter eamdem causam in nonnullis ecclesiis eucharistia intincta porrigebatur, ad vitandum scilicet effusionis periculum. *Eveniebat enim frequenter*, ut loquitur Ernulfus Roffensis episcopus, *ut barbati & prolixos habentes granos*, id est pilos sparsos, *dum poculum inter epulas sumebant, prius liquore pilos inficerent, quam ori liquorem infunderent. Præterea si imberbes & sine granis, aut mulieres ad sumendam communionem sanctam convenirent, quis sacerdotum poterat tam provide ministrare, tam caute calicem Domini distribuere, ut multis eum singulatim divideret? dividens sic in ora eorum funderet, ut infundens nihil effunderet?* Ita auctor ille ad probandum sui sæculi, id est undecimi, ritum: quæ epistola refertur in Spicilegii tomo secundo. Ob eamdem itaque causam fortassis ecclesia Romana instituit, ut non purus sanguis e calice populo

distribueretur, sed majori vini quantitati permistus: tum ut ex una parte effusionis periculum minueretur, tum ut ex altera populus sacri calicis communione non omnino privaretur.

XV. *De nonnullis ritibus Sabbati sancti.*

AD Sabbatum sanctum pertinent lectiones ex Scriptura duodecim, tum græce, tum latine in ecclesia Romana olim recitari solitæ: deinde benedictio Fontis, & baptismus eorum, qui per varia scrutinia in Quadragesima facta ad hoc sacramentum comparati fuerant.

Post celebratos media nocte matutinos, hora tertia baptizandi in ecclesiam Lateranensem procedebant; ibique stabant ordinati, masculi quidem ad dexteram, feminæ autem ad sinistram. Tum sacerdos frontibus singulorum crucem imprimens, ritus exorcismorum & abrenuntiationum explebat.

Hora nona Pontifex cum sacerdotibus, aliisque ministris e sacrario absque cantu prodibat cum vestibus sacris, præcedente uno aut altero cereo, qui in candelabro ante altare statuebatur. Deinde facta cerei paschalis benedictione, lector deposita planeta ambonem conscendens, lectionem ex libro Genesis græce pronuntiabat: mox alter latine; & sic alias alii consequenter. His absolutis, psalmus, *Sicut cervus*, græce decantabatur, aliusque psalmus latine.

Post hæc in sancti Johannis baptisterium procedebatur decantando litaniam; ibique fontis benedictio fiebat. qua finita, presbyteri, diaconi, &, si necesse erat, acolythi, excalceati in ipsos fontes ingrediebantur, uti legitur in primo libello, quem edimus, Ordinis Romani. quod etiam totidem verbis notat Sacramentarium Gregorianum in codice Gellonensi, quem octavo sæculo exaratum duximus. Nec dissentit vulgatus Ordo Romanus.

Quot infantes baptizare soleret Pontifex, non exprimunt antiquiores libelli nostri. *Unum, aut duos, vel quantos sibi placuerit*, suggerit libellus VII. Tres tantum assignat Ordo decimus: quem ritum imitati sunt episcopi aliarum ecclesiarum. Nam in actis Udalrici episcopi Augustensis, qui sæculo X floruit, legitur, sanctum Antistitem in Sabbato sancto, *baptizatis* TRIBUS PUERIS *cum septena litania*, se in sacrarium recepisse *ad Missam se præparandum*. Eumdem numerum exhibet Conci-

lium Lemovicense anni M XXXI. ubi exposito ritu baptismi, quotannis celebrari soliti in monasterio sancti Martialis, *de tribus non minus infantibus in Pascha solummodo & Pentecoste;* subditur majorem numerum baptizandorum esse apud matrem ecclesiam, ubi *peracto baptismo de* TRIBUS TANTUM INFANTIBUS, scilicet per episcopum, *ceteri, si plus fuerint, ab alio presbytero baptizantur.* Diaconos etiam cum presbyteris Romæ baptizasse libelli nostri testantur, ut inferius dicturi sumus. *Ceterique a diacono, cui jusserit*, scilicet Pontifex, *baptizantur.*

Accepto baptismo, singuli infantes uni presbytero offerebantur; ipse vero presbyter chrismate crucis signum cum pollice in eorum vertice imprimebat. Mox eorum susceptores, lintea in manibus habentes, ipsos infantes a presbyteris & diaconis, qui eos baptizaverant, accipiebant, eosque Pontifici sedenti offerebant. Is vero, data singulis stola, casula, & chrismali cum decem siliquis, universos albis vestibus induebar: & dicta super eos oratione, *cum chrismate crucem faciens in frontibus singulorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, tradebat eis septiformem gratiam Spiritus-sancti*, id est sacramentum Confirmationis eis conferebat. Hanc duplicem unctionem, unam quidem per presbyterum, aliam per Pontificem faciendam, præscribunt libelli nostri, qui de ritu baptismi agunt, atque etiam Sacramentarium Gelasianum his verbis: *Postea cum ascenderit a fonte, infans signatur a presbytero in cerebro de chrismate, his verbis:* DEUS OMNIPOTENS, *&c. Deinde ab episcopo datur eis spiritus septiformis. Ad consignandum imponit eis manum in his verbis*, DEUS OMNIPOTENS, *&c. Postea signat eos in fronte de chrismate dicens*, SIGNUM CHRISTI IN VITAM ÆTERNAM. *Resp.* AMEN. In septimo nostro libello Ordinis Romani alio modo: IN NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS-SANCTI, PAX TECUM. *Resp.* AMEN. quem locum citat Amalarius. De utraque unctione agit Innocentius I in epistola ad Decentium, quod omnibus notum est: sed verba ipsa, quibus Spiritus-sanctus baptizatis ab episcopo tradebatur, dicere non audet, nimirum quod eatenus arcana essent: *ne magis*, inquit, *prodere videar, quam ad consultationem respondere.* Porro hac pontificali chrismatione *omne baptisma legitimum Christianitatis nomine confirmari* tradit Ordo Romanus. non quod unctio posterior sit appendix

appendix baptiſmi, ſed quod baptiſmi gratiam corroboret ac confirmet. Totum baptiſmi ritum paucis exprimit Auguſtinus in fine Sermonis CCCXXIV. *Baptizatus eſt, ſanctificatus eſt, unctus eſt, impoſita eſt ei manus: completis omnibus ſacramentis aſſumtus eſt.* Cyprianus ante Auguſtinum exprimit in epiſtola ſynodica, quæ modo eſt LXX.

Induti & confirmati in orbem ordinabantur baptizati: & infantes quidem *in brachiis* tenebantur, ut habet vulgatus Ordo Romanus: *majores vero pedem ponebant ſuper pedem patrini ſui*, quod habet etiam Ordo Maſſæanus, qui decimo loco a nobis hic edendus eſt.

Interim ſchola juſſu Pontificis litaniam inchoabat ante altare, primum ſeptenam, deinde quinam, ac demum ternam. quem ritum ita explicat vulgatus Ordo Romanus. *Interim ſchola juſſa facit litaniam ad fontem ante altare, primo ſeptenam; & ſpatio facto, faciunt alteram quinam. ita enim inchoatur. Stat primicerius unus in dextro choro, & dicit cum ipſo,* KYRIE ELEISON: *& reſpondet ſecundicerius cum ſiniſtro choro,* KYRIE ELEISON *uſque ter. Deinde* CHRISTE ELEISON *uſque ter. Hoc fiunt ſeptem vices repetita: unde & ſeptena dicuntur. Poſt hac* CHRISTE AUDI NOS *uſque ſepties, & ſic per ordinem. Hoc ordine, intervallo facto, ſequuntur, ut prædictum eſt, litaniæ quinæ, id eſt quinquies repetitæ.* Poſtea cum *Agnus Dei* cantaretur, magiſter ſcholæ luminaria jubebat accendi. quo facto, Pontifex e ſacrario ad altare procedebat ſacra celebraturus de nocte. neque enim die Sabbati ſancti hæc celebrari antiquus ritus ſinebat.

In hac Miſſa magna cum ſollemnitate primum canebatur *Alleluia:* cujus rei meminit Sozomenus in lib. VIII cap. XV. ubi aſſerit Romæ quotannis ſemel cani *Alleluia*, primo die Paſchalis feſtivitatis. adeo ut multi Romanorum hoc jurejurando uti ſolerent, ut hunc hymnum audire & canere ipſis contingeret. Huc ſpectat Victor Vitenſis in libro I *Lector unus pulpito ſiſtens, alleluiaticum melos canebat*, nempe die Paſchæ. *quo tempore ſagitta in gutture ſagittatus, cadente de manibus codice mortuus cecidit.* In ſuperiori Sozomeni teſtimonio id difficultatis eſt, quod Romæ quotannis *Alleluia* ſemel tantum cani affirmat: cum per totos quinquaginta dies, qui a Paſchate ad Pentecoſten effluebant, ſæpius a Romanis frequentaretur ante Gregorium Magnum: qui etiam extra Pen-

tecosten *Alleluia* cani præcepit. Quam ob rem conquerentibus de Sicilia nonnullis, quod hunc ritum a Græcis mutuatus esset, respondit in epistola ad Johannem episcopum Syracusanum, quæ est lib. VII epistola LXIV. Ind. II. *Ut* ALLELUIA *hic diceretur, de Jerosolymorum ecclesia ex beati Hieronymi traditione, tempore beatæ memoriæ Damasi papæ traditur tractum. Et ideo magis in hac sede illam consuetudinem amputavimus, quæ hic a Græcis fuerat tradita.* forsan quæ in exsequiis defunctorum & in Quadragesima hanc vocem induxerat. Sane in exsequiis mortuorum *Alleluia* quondam apud Romanos fuisse decantatum testis est Hieronymus in epitaphio Fabiolæ. *Jam fama volans, tanti prænuncia luctus, totius urbis populum ad exsequias congregabat. Sonabant psalmi, & aurata tecta templorum in sublime quatiebat* ALLELUIA. Idem etiam colligit Monardus ex codice Ratoldi: quibus adde Missale Mozarabum. Immo etiam in Quadragesima Hispanicæ quædam ecclesiæ *Alleluia* canebant ante Concilium IV Toletanum, cujus canon X hunc usum abrogavit. Consimilem sustulit Gregorius, statuitque, ut in Missis etiam post Pentecosten *Alleluia* caneretur, non tamen in Missis defunctorum & in Quadragesima. Porro Amalarius ex superiori epistola recte infert in lib. IV cap. XXXIII. *quod aliquo tempore*, id est ante Gregorium Magnum, *cantabatur Missa in Romana ecclesia absque* ALLELUIA, scilicet in Missis post Pentecosten. Redeo ad Sozomenum, qui forte in eodem errore fuit, atque Michaël Cerularius, cujus inter alias hæc una est adversus Romanos objectio, quod ALLELUIA *in Quadragesima non psallerent, sed* SEMEL IN PASCHA *tantummodo.* quod postremum de sæculo XI, quo scribebat Cerularius, falsum esse constat.

De infantium communione ita præcipit primus libellus Ordinis Romani. *Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec lactentur, antequam communicent sacramenta corporis Christi: & omnibus diebus septimanæ Paschæ ad Missas procedant, & parentes eorum offerant pro ipsis; & communicent omnes.* Idem ritus in pervigilio Pentecostes.

Johannes Diaconus in epistola a nobis edita in Musei tomo primo, ad quæstionem sibi a Senario factam, *cur in sacratissimum calicem lac mittatur & mel, & Paschæ sabbato cum sacrificiis offeratur?* respondet, *baptizatis hoc sacrificii genus of-*

ferri, ut intelligant, quia non alii, sed ipsi qui participes fiunt corporis & sanguinis Domini, terram repromissionis accipient: cujus iter inchoantes, tamquam parvuli lacte nutriuntur & melle. At de hoc ritu, immittendi scilicet in calicem lactis & mellis, nullam mentionem invenimus in vetustis libellis Romanis. Exstat quidem in vulgato Ordine Romano *benedictio lactis & mellis* in Sabbato sancto: sed extra calicem facta, & seorsim parvulis porrecta. Verum fortasse nonnulli sæculo nono utrumque in calice commiscebant. quod huic quæstioni occasionem dedit. Huc spectat interdictum in Africano Concilio factum, ut præter panem & vinum aqua mixtum nihil in sacrificio offeratur. *Primitiæ vero, seu mel & lac, quod uno die sollemnissimo in infantum mysterio solet offerri, quamvis in altari offerantur, suam tamen habeant propriam benedictionem, ut a sacramento Dominici corporis & sanguinis distinguantur.*

Alium ejusdem diei ritum parum dissimilem carpebant Græci, referente Ænea Parisiensi episcopo, *quare agnum simul cum corpore Christi super altare ponerent* Latini, *& more Judæorum offerrent.* Sed hæc agni benedictio seorsim fiebat, ut ex vulgato Ordine Romano intelligitur, non ut Deo agnus ille offerretur, sed ut carnium esus cum ecclesiæ benedictione resumeretur. Unde & aliarum etiam carnium benedictio in eodem libro habetur.

Post Missam Vesperas omittebant Romani, propterea quod ritus baptismi & Missæ subsequentis in multam noctem protraherentur. Unde in vulgato Ordine Romano: *In hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nihil agitur, neque ante Missam, neque post Missam. Apud nos autem unus de schola, cui jussum fuerit, pro antiphona incipit* ALLELUIA *ad Vesperum.* Ex hoc loco nemo non videt, interpolatum esse vulgatum Ordinem Romanum, ubi legitur, *Apud nos autem*, &c. Verum non solum in vigilia Paschæ, sed etiam in biduo præcedente cursus diurni officii publice non recitabantur in ecclesia Romana, ut ex libellis nostris manifestum est.

Illud hoc loco revocandum, quod superius de baptismo præmisimus, ex Ceremoniali Benedicti canonici sancti Petri. Nempe completis lectionibus Pontifex, uti diximus, descen- "
debat ad Fontem cum diaconis & subdiaconis regionariis, "
dum interim litania cantaretur, & psalmus *Sicut cervus* usque "
ad porticum sancti Venantii, ubi Pontifex tantisper sedebat. "

„ Interim cardinales, qui in choro Lateranensis basilicæ reman-
„ serant, exibant per posterulam post absidem, & per porticum
„ sancti Johannis in oratorium sancti Venantii procedebant.
„ Tunc archidiacono præcipiente duo cardinales, priorem car-
„ dinalium medium habentes, adibant ad Pontificem, aliis car-
„ dinalibus subsequentibus. Priori autem cardinalium ter peti-
„ ta, tertioque accepta nomine omnium benedictione, Ponti-
„ fex dicebat: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris &*
„ *Filii & Spiritus-sancti.* qua missione accepta, cardinales equis
„ incedentes ad suos titulos revertebantur, sui quisque tituli
„ parvulos baptizaturi. Addit primus libellus Ordinis Romani
„ num. 3. die Paschæ Pontifici ad sanctam Mariam-majorem
„ procedenti, notarium regionarium occurrisse ad Merolanas,
„ & salutato Pontifice dixisse: *In nomine domini nostri Jesu-*
„ *Christi baptizati sunt hesterna nocte in sancta Dei genitrice Ma-*
„ *ria infantes masculi numero tanti, & feminæ tantæ.* Ad quæ ver-
„ ba Pontifex respondebat, *Deo gratias.* Porro diaconi baptis-
ma conferebant etiam præsente Pontifice, adjuvantibus sub-
diaconis & acolythis, ut in nostris libellis habetur, maxime in primo, num. 43. At in vulgato Anastasio Bonifacius V constituisse dicitur, *ut in Lateranis acolythus non baptizaret cum diacono, sed subdiaconi subsequentes.* Solum diaconum designat libellus septimus: cui præivit Concilium Romanum sub Innocentio I canone VII.

Vetus Missale Rivensis ecclesiæ, a nobis jam superius laudatum, relatis Ordinis Romani his verbis, *Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec allactentur, antequam communicent Christi sacramentis. Et omnibus diebus septimanæ Paschæ ad Missas procedatur, & offeratur pro ipsis.* his, inquam, relatis, ibidem subditur: *Et si tales sint ut scienter possint comedere, auctoritate canonum communicandos censemus. Alioquin solo haustu Dominici sanguinis sunt communicandi. Similiter & in morte eorum debet fieri* Ubi luculentum habes communionis sub unica Sanguinis specie exemplum: quæ aliunde etiam probatur, testimoniis scilicet Cypriani, Hugonis Victorini, & aliorum.

Johannes Diaconus in prælaudata ad Senarium epistola alium Sabbati sancti ritum singularem suggerit, nempe septem altaria in urbe Roma Sabbato Paschæ moris fuisse *celebrari* atque *componi*, id est ornari. quo sensu *sacrosanctum altare*

compositum vocat Ambrosius in lib. de Mysteriis capite VIII novæ editionis, num. 43. *apparari sollemniter altaria*, ait Optatus in lib. III & VI. Quid sibi velit ejusmodi ritus, Johannes fatetur sibi penitus non liquere. Sed mirari subit, nullum hujusce ritus vestigium, quod quidem sciam, apud alios auctores haberi, nedum in libellis Ordinis Romani.

Neque prætereundum hoc loco est, quod in cereo Paschali annus dominicæ passionis apud Romanos solebat inscribi. Id enim testantur veteres auctores non pauci, tametsi nihil hac de re in nostris libellis habeatur. Ejusmodi inscriptio appendebatur in tabella ad cereum paschalem, in qua *præcentor inscribebat, quotus annus esset dominicæ Incarnationis, quota indictio, Concurrens, & Epacta*, apud Udalricum in Consuetudinum Cluniacensium lib. I cap. XIV. Neque hic ritus recentiorum temporum censendus est. siquidem Venerabilis Beda in lib. de temporum ratione capite XLV ait, Romanam & apostolicam ecclesiam testari *indiculis, quos suis in cereis annuatim scribere solet, tempus dominicæ Passionis*, nempe, *numerum annorum triginta semper & tribus annis minorem, quam ab ejus Incarnatione Dionysius ponat. Denique*, inquit, *anno ab ejus Incarnatione juxta Dionysium septingentesimo primo, Indictione quarta-decima, fratres nostri, qui tunc fuere Romæ, hoc modo se in Natali Domini in cereis sanctæ Mariæ scriptum vidisse, & inde descripsisse referebant:* A PASSIONE DOMINI NOSTRI JESU-CHISTI ANNI SUNT DC LXVIII. Ex quo intelligitur, vel hanc inscriptionem in Natali Domini appositam fuisse ad designandum novum annum, quem Romani ab ipso die inchoabant: vel certe, si hæc inscriptio in Paschate adhibebatur, eam usque ad Natale Domini fuisse reservatum.

Non immoramur probandæ antiquitati cerei benedicendi in Sabbato Paschæ, ad quam demonstrandam perperam affertur Prudentii hymnus *ad incensum lucernæ*, quem non de cereo paschali, sed de cereo qui singulis diebus in ecclesia sollemni quodam ritu accendebatur, interpretandum constat. Porro certa est in primis Ennodii diaconi Ticinensis hac de re auctoritas, qui duplicem cerei paschalis benedictionem composuit. Non tamen ubique recepta erat ejusmodi benedictio, ut patet ex Concilio Toletano quarto, cujus hæc verba sunt in canone IX. *Lucerna & cereus in privilegiis Paschæ apud*

quasdam ecclesias non benedicuntur; & cur a nobis benedicantur inquirunt. Propter gloriosum enim noctis ipsius sacramentum sollemniter hac benediximus: ut sacra resurrectionis Christi mysterium, quod tempore hujus votivæ noctis advenit, in benedictione sanctificati luminis suscipiamus.

Superest afferenda Hadriani papæ I responsio ad interrogata monachorum Corbeiensium, quam legimus in pervetusto codice Corbeiensi, jam semel a nobis laudato, in quo Ordo Romanus pro triduo ante Pascha institutis monasticis accommodatus continetur. sic autem habet codex in Sabbato sancto, post hæc verba Ordinis Romani: *Ante Evangelium non portant luminaria in ipsa nocte, sed incensum. Non cantant Offertorium, nec* Agnus Dei, *nec communionem.* sic, inquam, habet codex. *Et interrogavimus nihilo minus domnum apostolicum* Adrianum, *secundum mandata vestra, si in paschali Sabbato debent flecti genua, dum lectiones recitantur. Et ipse respondit, hoc debere omnimodis fieri. Cui cum diceremus, Et quomodo sacerdotes vel ministri seu clerus cum stolis & planetis possunt in terram prosterni? Ille adjecit, non debere sacerdotes vel ministros seu clerum stolis prius planetisque vestiri, nisi tunc demum, cum lumen novum introducitur ut cereus benedicatur. Percunctati sumus rursum, qua hora in sabbato Pentecosten conveniens sit ad lectionum officium ingredi. Qui nobis dixit, hora VI hoc fieri oportere.* Huc usque codex Corbeiensis. Ubi cum requiritur an flecti genua debeant, dum lectiones recitantur in Sabbato paschali; id intelligendum arbitror, non de ipsis lectionibus, sed de orationibus, quæ lectionibus interseri solent, prætermissa diaconi admonitione, ut genua flectantur. Sed de his satis.

XVI. *De Ordinationibus sacris ecclesiæ Romanæ.*

Etsi nullas in vigilia Paschæ Ordinationes a Romanis Pontificibus, qui baptismi ritibus, aliisque ministeriis tunc occupati erant, antiquitus factas legamus; rerum tamen consequentia exigit, ut post Baptismum & Confirmationem quædam de sacris Ordinationibus, prout in Romana ecclesia olim fieri solebant, hoc loco observemus. Duos tantum hac de re libellos edimus, contenti alios indicare, qui tum apud Morinum in libro de sacris Ordinationibus, tum apud Menar-

dum nostrum in libro Sacramentorum vulgati exstant, præter editum Ordinem Romanum.

Primi Apostolici, inquit Amalarius in lib. II cap. I *semper in Decembrio mense, in quo Nativitas domini nostri Jesu-Christi celebratur, consecrationes ministrabant usque ad Simplicium, qui fuit a beato Petro quadragesimus nonus. Ipse primus sacravit in Februario.* Idem testatur Micrologus *ex Romano Pontificali.* quo nomine librum de gestis Romanorum Pontificum intelligit. Cur potius mense Decembri, quam aliis temporibus Ordinationes frequentaverint Romani Antistites, non facile est definire. Moralem causam affert Amalarius, nimirum ut intimarent, *conjungendos propinquius Christi corpori, qui per sacrum ministerium provehuntur.* Planior afferri potest causa, quod commodior esset tempestas ad levandum ordinantis & ordinandorum laborem. Nam in æstate æstus passim in Urbe molestissimi sunt: & autumnus feriis vindemialibus occupatus: Quadragesimæ vero adventantium peregrinatio non ita conveniebat, quo tempore etiam Romani Pontifices eorumque ministri stationibus per singulos dies celebrandis, atque scrutiniis baptizandorum occupati erant. Sane inter tot Pontifices, qui ad finem sæculi noni Ordinationes fecerunt, unus Leo secundus in mense Maio ordinationes fecit; & in mense Septembri unam Gregorius M. Alii post Simplicium omnes vel mense Decembri, vel in prima, vel in mediana hebdomada Quadragesimæ; nulli (quos quidem sciamus) in sabbato Paschæ.

Quo tempore primis sæculis Ordinationes celebratæ fuerint, docet Leo M. in epistola ad Alexandrinum episcopum, quæ est epistola XII editionis Quesnelianæ. *Quod ergo a patribus nostris propensiore cura novimus esse servatum, a vobis hoc volumus custodiri, ut non passim diebus omnibus sacerdotalis vel levitica ordinatio celebretur: sed post diem sabbati ejus noctis, quæ in prima sabbati lucescit, exordia deligantur: in quibus his, qui consecrandi sunt, jejunis, & a jejunantibus sacra benedictio conferatur. Quod ejusdem observantia erit, si mane ipso Dominico die, continuato sabbati jejunio, celebretur: a quo tempore præcedentis noctis initia non recedunt, quam ad diem resurrectionis, sicut etiam in Pascha Domini declaratur, pertinere non dubium est.* Leo hunc morem probat auctoritate consuetudinis, *quam ex apostolica*, inquit, *novimus venire doctrina*, & sacræ

Scripturæ, scilicet Pauli & Barnabæ facto relato ex Actuum XIII. Demum concludit ad hunc modum, *ordinandorum sacerdotum formam servari* debere, *ut his, qui consecrandi sunt, numquam benedictio, nisi in die resurrectionis Dominicæ tribuatur, cui a vespera sabbati initium constat adscribi.* Ad hanc epistolam multa notat eruditus Quesnelius. Primo Dominicæ resurrectionis nomine intelligi non ipsum festum Paschæ, sed quemlibet Dominicum diem, ut etiam apud Gregorium Turonensem episcopum, aliosque veteres auctores. Secundo tantum abesse, ut Sabbato solum sancto aut Dominica subsequente ministrorum Ecclesiæ consecratio tunc fieret, ut potius illa die numquam facta fuisse videatur propter sollemnitatem baptismi, cui conferendo hoc tempus consecratum erat. Tertio quolibet tunc Dominico die celebratas fuisse Ordinationes, præmisso ab ordinante ordinandisque jejunio. Quarto hoc jejunium a sabbato præcedente in matutinum Dominicæ tempus, quo fiebat Ordinatio, prorogatum fuisse. quod cum nimis ordinantem ordinandosque fatigaret, sensim a mane Dominicæ ad initia noctis; deinde a noctis exordio ad præcedentis sabbati vesperam; post a vespera ad meridiem; denique a meridie ad matutinas horas, ut fit hodie, Ordinatio retrogrediens tandem ravocata sit.

Prima, quæ quidem nobis relicta est pontificia constitutio, qua ordinationes ad tempora sollemnium jejuniorum revocantur, est Gelasii primi in epistola directa episcopis per Lucaniam & Brutios constitutis. *Ordinationes presbyterorum & diaconorum nisi certis temporibus & diebus exerceri non debent, id est quarti mensis jejunio, septimi & decimi, sed etiam quadragesimalis initii ac medianæ hebdomadæ, & sabbati jejunio circa vesperam noverit celebrandas.* Tempore Urbani secundi *ad vesperam* etiam ordinationes fiebant, ut patet ex Concilio Claromontano, in quo suadetur, ut *protrahatur jejunium usque ad vesperas, &, si fieri potest, usque ad crastinum, ut magis appareat in die Dominico Ordines fieri*, Inde est, quod Dominicæ, quæ in sollemnia Ordinationum tempora incidunt, omnes vacent propriis Missarum officiis: propterea quod Missa pro ordinandis Dominicæ officium & sacrificium suppleret. Consule Micrologi caput XXIX.

Redeo ad libellos nostros, in quibus multa veniunt observanda. In primis solius acolythi ex minoribus ordinatio diserte exprimitur

exprimitur in priori libello, quem octavo loco edimus, inscripto, *Quomodo in sancta Romana ecclesia acolythi ordinentur.* Ritus autem ordinandi acolythi ita describitur. *Dum Missa celebrata fuerit, induunt clericum illum planetam, & orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse domnus Apostolicus ad communicandum, faciunt eum venire ad se, & porrigit in ulnas ejus sacculum super planetam*, &c. Mirum est quod acolytho ordinando tribuitur planeta & orarium. Sed illud amplius mirandum, quod nulla mentio fiat ostiarii, lectoris, & exorcistæ; neque etiam in posteriori libello: nisi quod *in schola cantorum* antea nutriti dicuntur ejusmodi pueri, tum Papæ cubicularii facti, antequam acolythi instituerentur. His fere consentit Siricii papæ epistola 1. in qua mentio fit tantum lectoris, acolythi & subdiaconi. *Quicumque itaque se Ecclesiæ vovit obsequiis a sua infantia, ante pubertatis annos baptizari, & lectorum debet ministerio sociari. qui ab accessu adolescentiæ usque ad vicesimum ætatis annum, si probabiliter vixerit, una tantum uxore contentus, acolythus & subdiaconus esse debebit.* Paullo aliter Gelasius in epistola ad episcopos per Lucaniam & Brutios constitutos, ubi post gradus lectoris vel notarii aut defensoris, acolythatum & subdiaconatum memorat, præmissa ostiarii mentione. Verum in Ordine Romano vulgato, & in codice Vindocinensi, ostiarii, lectoris & exorcistæ ordinatio habetur ante acolythatum; immo etiam in Sacramentario Gregoriano. Ex quo apparet, quanta sit nostrorum libellorum antiquitas.

Eadem item probatur ex eo, quod acolythi ordinantur porrecto, non (ut mox dictis Ordine Romano & Sacramentario notatur) *ceroferario* seu candelabro cum cereo, sed sacculo: nimirum quod ejusmodi sacculos in Missa pontificia tunc gestare solerent acolythi ad excipiendas oblationes consecratas, tum quæ in Missa confringebantur ad fidelium communionem, tum quæ fermenti nomine ad titulos mittebantur. qua de re superius actum est. Id officii diaconis tribuit Justinus in Apologia prima, ut ad absentes eucharistiam perferrent.

Ad hæc posterior libellus tradit, acolythos accepisse *primam benedictionem ab archidiacono.* quasi dicat, eos ab archidiacono fuisse ordinatos. nam mox subdiaconi ordinatio sequitur, nulla alia acolythi ordinatione memorata.

Tum subdit idem libellus, acolythos, *quando & ubi libitum fuerit*, in subdiaconatus officium ordinari: secus de diaconis & presbyteris, qui ordinari non poterant, *nisi in publica ordinatione*, hoc est in sollemnibus jejuniorum diebus, qui Ordinationibus faciendis assignati sunt. Ex quo intelligitur, subdiaconatum per id tempus, quo libelli isti in usu erant, nondum inter sacros Ordines fuisse numeratum. Unde continentiæ votum diacono primum tunc præscriptum erat, testante Siricii epistola 1. Ceterum quæ de minorum Ordinum collatione hic diximus, officere non debent receptæ sententiæ, quæ eam episcopis tribuit ex veteri jure: quando Aurelium & Celerinum lectores a Cypriano (ut de aliis interim sileamus) & ab ejus collegis, qui præsentes aderant, ordinatos ex ejus epistolis rescianus. Sed nos hic nostrorum libellorum specimen exhibemus, absque ullo venerandæ antiquitatis præjudicio. Omnes Ordines minores memorat synodus Romana sub Silvestro.

Venio ad diaconos, in quibus ordinandis nulla unctio imprimitur, neque in nostris libellis, neque in vulgato Ordine Romano. Itaque ex alterius ecclesiæ ritu Angli hunc ritum acceperant, ut manus diaconi oleo sancto & chrismate ungerentur, adhibitis sollemnibus verbis, quæ in consecratione presbyteri usurpari solent. Hanc quippe unctionem in diaconorum ordinatione præscribit non modo codex Anglicanus a Menardo laudatus, sed etiam liber Sacramentorum Egberti Eboracensis antistitis, quem modo Ebroicensis in Gallia ecclesiæ esse jam diximus. Gregorius in synodo Romana decrevit, ut ne diaconi, *quos ad prædicationis, eleemosynarumque studium vacare congruebat*, in posterum cantorum officium subirent, dum cantores ipsi ob vocis suavitatem sacris ministeriis adhiberentur. *Unde fit plerumque, ut ad sacrum ministerium, dum blanda vox quæritur, quæri congrua vita negligatur; & cantor minister Deum moribus stimulet, cum populum vocibus delectat. Qua de re*, inquit, *præsenti decreto constituo, ut in Sede hac sacri altaris ministri cantare non debeant, solumque evangelicæ lectionis officium inter Missarum sollemnia exsolvant. Psalmos vero ac reliquas lectiones censeo per subdiaconos, vel, si necessitas exigit, per minores Ordines exhiberi.* Ubi obiter adverte, subdiaconatum a minoribus distingui Ordinibus, tametsi nondum Gregorii tempore inter sacros Ordines computaretur. Pro schola cantorum erant septem

ſubdiaconi, de quibus ſuperius pag. xviij.

In preſbyterorum ordinatione ſolet archidiaconi teſtimonium de ordinandis rogari. Hunc ritum eſſe antiquiſſimum teſtatur Hieronymi epiſtola LXXXV ad Evagrium. *Sed dicis: Quomodo Romæ ad teſtimonium diaconi presbyter ordinatur? Quid mihi profers unius urbis conſuetudinem?* Ex quo intelligitur, hunc morem eccleſiæ Romanæ peculiarem fuiſſe, qui hactenus in eccleſia Latina perſeverat.

De epiſcoporum ordinatione libelli noſtri ſuppeditant materiam inquirendi, primo, an epiſcopi quondam ab uno Romano Pontifice, ſeclusis aliis epiſcopis, conſecrati fuerint: ſecundo, an qui ex diaconis electi erant ad epiſcopatum, per ſaltum, omiſſo preſbyterii gradu, ordinati fuerint.

Ad primum quod attinet, in priori libello noſtro præſentes ordinationi dicuntur intereſſe ſacerdotes ſeu epiſcopi cum preſbyteris, & benedictionem electo ſimul cum Pontifice impertiri. ſic enim legitur num. 8. *Proſtratus domnus Apoſtolicus cum ſacerdotibus & ipſo electo in terra ante altare, completa letania ſurgent, & tunc* BENEDICENT *eum: Et benedictione expleta, dat oſculum domnus Apoſtolicus, & tenens eum archidiaconus deportat eum: & ſic dat oſculum epiſcopis & presbyteris. Et tunc jubet eum domnus Apoſtolicus ſupra omnes epiſcopos ſedere.* Verum dubium eſt, num legi debeat in numero ſingulari, *& tunc benedicet eum*, ſcilicet domnus Apoſtolicus. Certe apud Morinum pag. 326. ubi hic ritus Metropolitano accommodatus eſt, ſic habetur, *ſurgunt; & benedicit eum.* Hæc conjectura ex eo confirmatur, quod in poſteriori noſtro libello mentio fit unius Pontificis manum imponentis, num. 4. *Et canunt litaniam. Et tunc accedit* electus *propius ad altare ſubnixo capite. Pontifex vero ponet manum ſuper caput ejus, & dicit unam orationem in modum collecta; alteram eo modulamine, quo ſolet conteſtata cantari: & ſedet Pontifex in ſella ſua. Ipſe vero* electus *oſculatur pedem ejus, & ſuſcipitur ad pacem: & ſic conſummatur conſecratio illius.* Eadem leguntur in Ordine Romano vulgato pag. 97. Ubi vides altum eſſe ſilentium de aliis epiſcopis, qui conſecrationi cooperentur. ac proinde unum Pontificem Romanum abſque aliorum epiſcoporum miniſterio, ordinationem epiſcopalem tunc perfeciſſe.

Favet huic ſententiæ Fulgentii Ferrandi Breviatio canonum in cap. VI. *Ut unus epiſcopus epiſcopum non ordinet, excepta eccle-*

sia Romana, Concilio Zellensi ex epistola papa Sirici. Hac enim exceptione peculiaris Romano Pontifici prærogativa tribuitur, ordinandi scilicet episcopum absque sociis episcopis. At huic loco geminum subesse errorem putat bonæ apud eruditos memoriæ Johannes Cotelerius in Notis ad Constitutiones Apostolorum pag. 217. nempe quod duo prima decreta epistolæ quartæ Siricii perperam commiscentur: & quod Sedes apostolica primatis seu metropolitana mutatur in Sedem apostolicam Romanam, non culpa (ut vir doctus suspicatur) Ferrandi, sed fraude cujusdam recentioris. En Siricii verba. I. *Ut extra conscientiam Sedis apostolica, hoc est primatis, nemo audeat ordinare. Integrum enim judicium est, quod plurimorum sententia consequitur.* II. *Ne unus episcopus episcopum ordinare præsumat propter arrogantiam, ne furtivum beneficium præstitum videatur.* In his Siricii verbis re vera desideratur ecclesiæ Romanæ exceptio. Sed quid si Ferrandus, habita sui temporis ratione, hanc de suo apposuit? nam ab ipso Ferrando adscriptam fuisse, non fraude cujusdam recentioris, nos dubitare non sinit antiquissimus codex Corbeiensis ante annos mille scriptus, continens varia Concilia cum Ferrandi Breviatione, in qua totidem verbis, ut in editis, hic locus reperitur. Non ergo sine fundamento asseri potest, Romano Pontifici ob principem dignitatem id privilegii concessum, ut solus absque aliis episcopis episcopalem characterem conferret.

Jam vero utrum diaconi ad episcopatum electi per saltum apud Romanos ordinati sint, non levis momenti quæstio est. Partem affirmantem adstruere videtur libellus noster prior. Eadem enim ejus, qui ex diacono; atque illius qui ex presbytero ordinatur, consecratio. Nimirum fortasse quia, ut sentit Hieronymus epistola LXXXV, *in episcopo & presbyter continetur.* Hanc sententiam confirmat Photii adversus Romanos ista objectio, cur levitæ episcopi fierent, presbyterii gradu non prius accepto? Hanc quidem objectionem ex calumnia oriri dicit Ratramnus, eamque retorquet in adversarios, qui *ex laïcis subito tonsis faciebant episcopos contra regulas ecclesiasticas.* at Æneas Parisiensis episcopus facti veritatem non diffitetur, respondetque, *quod forte illi, qui istiusce ordinationis assentiunt, hoc intelligi velint, quia qui benedictione pontificali perfungitur, reliquarum benedictionum honore decoretur;* & quod *in sublimitate majoris Pontificis consistat etiam*

honor minoris ſacerdotis. Tum ſubdit. *Forſitan autem illi, qui de diacono ordinant epiſcopum prætermiſſa benedictione presbyterali, aſſertioni beati Hieronymi in epiſtola loquentis ad Titum, ex parte concredere videntur, qui officium presbyteri in aliquo comparticipari affirmat miniſterio epiſcopali.* Ex quibus liquet, Æneam admiſiſſe id quod Photius objiciebat, nempe quod tunc *apud Romam plerumque diaconus quodam ſaltu, non percepta presbyterali benedictione, in epiſcopum ſubito conſecraretur:* quæ erat ſeptima objectio Photiana. Hic amplus ſeſe aperit campus exſpatiandi in hoc argumentum: ſed hæc propoſito noſtro ſufficiunt.

Non ab re tamen fuerit obſervare id quod Alexander II decrevit de quodam clerico, qui ſubdiaconatus gradu prætermiſſo, *ad diaconatus & presbyterii honorem curſu præpropero, non ambitioſe, ſed negligenter conſcenderat.* Hac de re cum fuiſſet conſultus, nullum ſuper hac quæſtione *præceptum canonicum ſe inveniſſe* reſpondet; conſilium autem dare, ſicut Grimoldo Conſtantienſi epiſcopo in ſimili cauſa reſponderat: nempe prædictum ordinatum a ſacerdotis & levitæ officio ſuſpendendum, *donec congruo tempore intereſſet iis, qui ad diaconii benedicendi eſſent honorem, & cum eis ſubdiaconatus acciperet benedictionem.* quæ fuſius videſis apud Baronium ad annum M LXIX. Ex quo intelligitur, jam longe ante id tempus ejuſmodi ordinationes in eccleſia Romana probatas non fuiſſe: cum nulla de ſimilibus factis tunc ſupereſſet memoria.

XVII. *De varia creatione Romani Pontificis.*

VIx ulla res alia tot tantiſque mutationibus obnoxia fuit, quam Romani Pontificis creatio. Hoc argumentum Onufrius Panvinius, vir impenſe eruditus, libris decem complexus eſt, eoſque Carolo Borromæo tum cardinali nuncupavit: in quibus varios creandi Pontificis modos ad octodecim enumerat: quorum ſupremus is demum fuit, cum remotis non modo populi, ſed etiam cleri ſuffragiis, jus creandi Pontificis ad ſolos cardinales tranſlatum eſt. Totam hanc electionis pontificiæ hiſtoriam in pauca conferre juvat, quatenus conducere poteſt ad Romanos ritus explicandos. Atque ut id ordine fiat, ſex hujuſce electionis periodos diſtinguere viſum eſt: primam a ſancto Petro ad Conſtantinum Auguſtum: ſecundam

a Constantino ad Justinianum: tertiam a Justiniano ad Carolum M. quartam inde ad Formosi creationem: quintam a Formoso ad Ottonem M. sextam denique ab hoc Ottone ad Fredericum Ænobarbum, seu ad Alexandrum tertium papam, cujus tempore & cura electio ad solos cardinales devoluta fuit.

Præter Clementem, quem a beato Petro successorem designatum memorant, Romani Pontificis post Petrum electio penes clerum & cœtum fidelium stetit. Mortuo Pontifice, statim omnes finitimarum urbium episcopi a presbyteris & diaconis ecclesiæ Romanæ de obitu Romani Antistitis certiores facti, & ad comitia evocati, congregabantur ad successorem eligendum. Eadem mors etiam ad alias, maxime insigniores, ecclesias litteris significabatur: cujus rei testes sunt in primis Cypriani quædam epistolæ. Ad hæc comitia presbyteri, diaconi, subdiaconi, acolythi cum aliis clericis, reliquusque populus Romanus fidelis interesse poterant: tuncque suffragiis suis viva voce collectis, quem e numero presbyterorum diaconorumve præferebant, is demum electus censebatur Pontifex Romanus; & ab episcopo Ostiensi, aliisque præsentibus episcopis statim coram omni concilio manuum impositione consecrabatur. Succedebant laudes & acclamationes cleri & populi, qualis fuit illa Confessorum, qui electo Cornelio primum adversi, & Novatiano adhærentes, demum ad partes Cornelii accesserunt cum his vocibus: *Nos Cornelium episcopum sanctissimæ catholicæ Ecclesiæ, electum a Deo omnipotente & Christo domino nostro scimus*. quæ acclamatio legitur in epistola ipsius Cornelii ad Cyprianum, non multum diversa ab ea, quæ posterioribus sæculis obtinuit, apud Cencium & alios. Hanc electionis formam etiam aliæ servabant ecclesiæ, exemplo Apostolorum, qui Mathiam in Judæ traditoris locum subrogaturi, in frequenti fidelium cœtu id exsecuti sunt. Consecratus denique Pontifex mox ad apostolicas ecclesias communionis litteras dirigebat, ab eisque vicissim recipiebat: quales Cornelius Cypriano, quales Cyprianus Cornelio misit. Si quæ turbæ occasione electionis exortæ fuissent, eas componere nitebantur alii episcopi. quod præstitit Cyprianus in facto Novatiani contra Cornelium. Ejusmodi epistolas presbyteri, passim vero diaconi & subdiaconi, aliquando etiam acolythi perferebant. Præter illas litteras communicatorias Cyprianus,

audita Novatiani factione, alias litteras ab episcopis, qui Cornelii electioni interfuerant, requisivit. cujus facti inusitati rationem Cornelio reddit his verbis. *Quod autem scripta collegarum nostrorum, qui illic ordinationi tuæ affuerant, desideravimus; non veteres mores obliti novum aliquid quærebamus. nam satis erat, ut tu te episcopum factum litteris nunciares: nisi esset ex diverso discrepans factio.... cui rei sopiendæ necessarium duximus, ut scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma & solida auctoritas pararetur.* Quod idcirco visum est observare, quod primum illud fuerit discidium in Romani Pontificis electione: ac prima proinde adversus schisma consurgens cautela.

Parta Ecclesiæ pace, cum invidiosa res etiam paganis cœpisset haberi episcopatus Romanus, varias subinde turbas facessivit novi Pontificis electio: factumque est, ut eligendo Pontifice, cleri populique Romani suffragiis, Romanorum imperatorum, qui in Occidente rerum potiebantur, primum; deinde, iis pulsis, Gothorum regum etiam accederet auctoritas. non quod ipsi vel imperatores, vel reges, per se electioni interessent: sed quod missos suos Romam, qui nomine suo interessent, dirigerent; aut certe quando in electione dubia duo se pro Pontifice gerebant, hi suo nutu quem vellent præferrent. quod contigit in Damaso & Ursicino, in Bonifacio & Eulalio, in Symmacho & Laurentio. Quamquam qui religiosiores erant imperatores, neutrum ex illis duobus probabant, sed qui nova electione esset creatus. Hoc quippe censuit Honorius Augustus, ut ejus ad Bonifacium papam epistola probat: qui Bonifacius eum interpellaverat, ut constitueretur ab eo, ne in Urbe per ambitum umquam ordinaretur antistes. Porro missi illi id potissimum curabant, *ut in episcopatus electione concordia servaretur Ecclesiæ, ne per occasionem seditionis civitas vocaretur in dubium*, quemadmodum loquitur Fl. Basilius ab Odoacro post mortem Simplicii papæ missus pro Hilari electione. Huc etiam spectat Symmachi papæ decretum, ut in electione *vincat sententia plurimorum, sic tamen ut sacerdotio careat, qui captus promissione, non recto judicio, de electione decreverit.* Haud probabile aliud fuit Bonifacii II constitutum, quo sibi ipse successorem Vigilium deligebat: sed cum a sacerdotibus postea congregatis id fuisset improbatum, idem suum ipsius decretum igni consumsit. Quales

essent tunc temporis novi Pontificis communicatoriæ litteræ, testatur epistola Gelasii primi ad universos episcopos per Dardaniam constitutos. Porro in creando tunc Pontifice triduum a morte decessoris (quod postea lege cautum est) fuisse exspectatum, probat Symmachi præfecti ad Honorium Augustum relatio de iis, quæ Zozimo papa mortuo in creatione successoris contigerunt: ubi Eulalius, Bonifacii æmulus, *de exsequiis prioris episcopi a populo & a clericis ad ecclesiam Lateranensem adductus* dicitur, ubi *per biduum remoratus est, ut exspectaretur dies consuetus, quo posset sollemniter ordinari*, id est eligi. Hoc triduum cum in electione Gregorii VII, qui ipsa die mortis Alexandri II creatus est, servatum non fuisset; id postea Benno cardinalis, aliique Gregorii adversarii ipsi objecerunt. quod triduum per id tempus nulla lege sancitum fuisse existimat Baronius, qui Bennonis criminationem hoc loco rejicit.

Gothis Italiæ ditione a Narse patricio, Justiniani imperatoris duce, omnino exactis, Italiaque cum urbe Roma in orientalis imperii portionem redacta, insignior fuit in electione Papæ mutatio usque ad Carolum M. De hac mutatione Gregorium M. sciscitatus est Secundinus servus Dei inclusus, cui Gregorius respondit in hæc verba. *De ordinationibus vero apostolicæ Sedis Pontificum utrum post beatissimum virum Hormisdam aliqua sint addita, vestra caritas requirit. Sed usque ad Vigilii papæ tempora expositas ordinationes præsulum esse cognoscas*, id est publice factas, cum a tempore Vigilii quædam occultis ambientium cuniculis factæ sint, quas inter ipsa etiam Vigilii electio vitio non caruit. Ab eo igitur tempore sic res se habebat. Mortuo Pontifice, Sedis apostolicæ vacantis cura tribus præcipuis cleri ministris committebatur, scilicet archipresbytero, archidiacono, & primicerio notariorum. Ab his quamprimum de morte Papæ nuntium significatur exarcho, quem Gothis pulsis Ravennæ instituerat imperator. Post justa defuncto persoluta, exactumque tridui jejunium, de eligendo Pontifice tractabatur. Huic electioni intererant clerus, optimates, populus & milites, hoc est militum stationes, qui ad tutandam adversus Langobardos reliquam Italiæ partem, Romæ potissimum & Ravennæ consistebant. De electione mox referebatur ad imperatorem, a quo petebatur exspectabaturque factæ electionis approbatio. De ea item scribebatur

ad

ad exarchum, ad judices, archiepiſcopum, & apocriſiarium Ravennæ, ut electioni faverent. Poſt datam ab imperatore approbationem, electus tandem ordinabatur ad confeſſionem beati Petri, ibique fidem ſuam profitebatur: moxque fidei ſuæ confeſſionem ad omnes eccleſias dirigebat. Hæc omnia conſtant ex libro diurno Romanorum Pontificum, cujus formulæ ab eo tempore, id eſt a medio ſæculo ſexto, in uſu eſſe cœperunt. Porro electus non ſe gerebat ut Pontifex ante confirmationem. quod manifeſtum eſt ex epiſtola ad epiſcopos & preſbyteros Scotiæ, apud Bedam relata ſub hac inſcriptione: *Dilectiſſimis & ſanctiſſimis fratribus Thomiano, &c. Hilarus archipresbyter & ſervans locum ſanctæ Sedis apoſtolicæ, Johannes diaconus & in Dei nomine electus, item Johannes primicerius & ſervans locum ſanctæ Sedis apoſtolicæ, &c.* ubi Johannes licet electus in Romanum Pontificem, ſecundo tamen loco inſcribitur: nec alii dimittunt titulum, qui eis ante electionem competebat, ſervantium ſcilicet locum Sedis apoſtolicæ. Et tamen hi epiſcopos *fratrum* vocabulo compellant, quemadmodum Cyprianum Carthaginenſem antiſtitem *presbyteri & diacones Romæ fratrem* vocant, in epiſtola XXXVI novæ editionis & in aliis.

Neque vero gratuita erat imperatoris confirmatio, ſed ſub certa pecuniæ penſione: quam Heraclius imperator ſuſtulit ſub Agathone papa, privilegio etiam conceſſo, ut electus Pontifex non exſpectata imperatoris approbatione poſſet conſecrari. quod Conſtantinus Heraclii pronepos etiam confirmavit. Vide quæ de Hadriani primi electione dicta ſunt in Muſei tomo I.

Poſtquam vero Carolus M. ſubacto Deſiderio Langobardorum rege, qui Hadriano papæ infeſtiſſimus erat, exarchatum Ravennæ, atque Umbriæ & Piceni partem, Sedi apoſtolicæ a Pippino conceſſam, eidem aſſeruiſſet; Hadrianus, teſte Anaſtaſio, tanti beneficii memor, Romæ ſynodum C LIII epiſcoporum convocavit, & cum univerſa ſynodo tradidit *Carolo jus & poteſtatem eligendi Pontificem, & ordinandi apoſtolicam Sedem* præter dignitatem patriciatus, quam ei conceſſit cum inveſtitura epiſcopatuum. Hoc itaque Hadriani decreto, quod Gratianus & Ivo retulerunt, ſtatutum eſt, ut is eſſet verus Romanus Pontifex, quem Carolus rex Francorum, ſuique ſucceſſores Francorum reges conſecrandum elegerent: ſive jus

eligendi Pontificem a clero & populo ad unum regem translatum sit: sive electionis nomine confirmatio intelligatur, eum ad modum quo reges Francorum, qui natalium jure in regnum succedunt, a populo tamen electi non raro dicuntur apud veteres, id est accepti & agniti. At sive hoc, sive alio modo electionis vocabulum accipiatur, Carolus M. mortuo Hadriano liberam eligendi successoris facultatem clero & populo reliquit: eamdemque libertatem ipse & filius suus Ludovicus augustus in creatione episcoporum singulis ecclesiis asseruerunt, sancito edicto, quod ab aliis relatum est. Sed tamen eo pacto hæc libertas ecclesiæ Romanæ concessa fuit, ut electi Pontificis confirmatio & approbatio fieret per imperatores eorumve legatos, in quorum præsentia novi Pontificis consecratio fieri solebat. Unde post mortem Gregorii IV, cum Sergius secundus electus fuisset, & non exspectata imperatoris auctoritate ordinatus; *Lotharius filium suum HLudovicum cum Drogone Mediomatricorum episcopo dirigit, acturos, ne deinceps decedente Apostolico quisquam illic præter sui jussionem, missorumque suorum præsentiam ordinaretur antistes*, ut habetur in Annalibus Bertinianis ad annum DCCCXLIV. quem locum Baronius si legisset, mitius utique egisset cum Sigeberto, qui idem factum, quamquam alio modo, commemorat. Hic ritus viguit ad Hadrianum tertium, qui statuto edito cavit, ne deinceps in approbando & ordinando Pontifice exspectaretur imperatoris auctoritas. Ex his intelligitur, suspectam esse vulgatam Ludovici Pii sanctionem, quæ hunc usum remittit, absolutamque eligendi & consecrandi Pontificis facultatem clero & populo Romano restituit. quod quidem satis confutat Stephani IV decretum, statuentis, ut electus *præsentibus legatis imperialibus* consecretur.

Post Hadrianum tertium tumultuaria fuit passim Papæ electio, usque ad principatum Ottonis M. qui in electione pontificia summam sibi suisque posteris autoritatem attribuit. Petrus Damiani, Alexandro secundo pontifice, ait in lib. I epistola xx. electionem illam *per episcoporum cardinalium fieri debere principale judicium*, ita ut *secundo loco jure præbeat clerus assensum; tertio popularis favor attollat applausum: sicque suspendendam esse causam, usquedum regiæ celsitudinis consulatur auctoritas, nisi periculum fortassis immineat, quod rem quantocius accelerare compellat.* Quot turbas excitaverit sub Grego-

rio VII, ejuſque ſucceſſoribus hæc imperatorum auctoritas, nemini ignotum eſt. Tandem poſt multas ac diuturnas altercationes evicit Alexander tertius, ut a ſolis cardinalibus (quod Nicolaus II jam ſtatuerat, ſed obtinere nequiverat) Pontifex eligeretur, ita ut ex tribus duæ partes in unum conſpirarent. Nec difficile fuit Alexandro clerum removere ab hac electione, aſſumtis in ordinem cardinalium, qui inter clericos præcipui erant, vel eorum officiis penitus exſtinctis. Ita cardinales creati ſunt prior ſeu archipreſbyter Lateranenſis, ſancti Petri & ſanctæ Mariæ-majoris archipreſbyteri; ſancti Pauli, & ſancti Laurentii extra muros abbates. Additi ad hos etiam ſeptem Urbis epiſcopi, totidemque eccleſiæ Romanæ præcipui officiales, ut primicerius, & ſecundicerius, protoſcriniarius, ſaccellarius, arcarius, adminiculator, & primicerius defenſorum: quorum munera vel omnino antiquata, vel mutatis nominibus intra cardinalium collegium incluſa ſunt. Sublatis igitur, vel auctis cleri capitibus, facile fuit, ut vulgus clericorum hoc electionis jure privaretur. Atqui clero decedente, non ægre etiam populus antiquo jure ceſſit. Hæc fere Onufrius. quod non ita intelligendum, quaſi ſub Alexandro tertio primum cardinalium dignitas ad hunc auctoritatis apicem provecta ſit: ſed quod aucta in hunc modum dignitas clero & populo jus ſuum facile ademerit. Sane Petrus Damiani in epiſtola mox laudata ſic extollit cardinales epiſcopos, *qui Romanum Pontificem principaliter eligebant*, ut *non modo quorumlibet epiſcoporum, ſed & patriarcharum atque primatum jura tranſſcendere* aſſerat. Et quidem jam inde a tempore Gregorii VII præcipuas cardinalium in Romani Pontificis creatione fuiſſe partes colligitur ex formula juramenti Henrici Patriarchæ Aquileïenſis electi, qui Gregorio fidem ſuam pollicetur, ejuſque ſucceſſoribus, *qui per meliores cardinales intraverint*, apud Baronium ad annum M LXXIX. Quamquam ipſius Gregorii electioni non modo cardinales, ſed ceteri etiam clerici, *acolythi, ſubdiaconi, diaconi, presbyteri interfuerunt, præſentibus etiam abbatibus & monachis, conſentientibus turbis utriuſque ſexus, & acclamantibus*. Denique, ut paucis abſolvamus ſub Gregorio X inſtitutum eſt conclave cardinalium ad novi Pontificis electionem; triplexque electionis modus, qui deinceps obtinuit, adinventus ſcilicet per viam ſcrutinii, compromiſſi, vel Spiritus-ſancti. quæ omnia in libris noſtris

fuse explicantur, maxime in libellis XIII & XIV.

XVIII. *Ritus in consecratione Pontificis olim servati.*

ELECTIONI Pontificis succedit ejusdem institutio, quæ duabus rebus peragitur, ordinatione videlicet, ac inthronizatione. Ordinatio in Vaticana sancti Petri basilica, inthronizatio in Lateranensi fieri consuevit. In his non constans ordo. nam etsi inthronizationem consecratio sæpius præcedere solebat; nonnumquam tamen inthronizatio præmittebatur, quemadmodum ex mox dicendis constabit. Quinam ritus cum in inthronizatione, tum in ordinatione ante sæculum XI observati sint, ex Anastasio & ex Ordinis Romani libellis discimus.

In Cononis creatione, quæ anno DCLXXXVI contigit, hæc Anastasius commemorat. " *Cononem sacerdotes & clerus* " unanimiter apud Lateranum elegerunt. Mox *omnes judices* " *una cum primatibus exercitus ad ejus salutationem venientes*, *in* " *ejus laudes acclamaverunt. Videns exercitus unanimitatem cleri* " *& populi*, electioni factæ *consenserunt*, *atque in ejus decreto* " cum eisdem *subscripserunt*. Demum iidem una cum clero & " populo, *missos suos ad exarchum*, *ut mos erat*, *direxerunt*. " Electio itaque primo fiebat per clerum: deinde salutatio & acclamatio per judices & primates. Sequebatur consensus exercitus: omnium denique subscriptio in decreto, quod ad exarchum & ad imperatorem mittebatur. Addit Anastasius in creatione Stephani tertii, quæ in ecclesia beatæ Mariæ ad Præsepe " facta est, Stephanum inde in basilicam Salvatoris, quæ appella- " tur Constantiniana, deportatum; atque intus inductum in " patriarchium, *juxta morem* inthronizatum fuisse.

Quænam fuerit novo Pontifici facta salutatio, signantius explicat idem auctor, ubi de Valentini electione agit in palatio Lateranensi facta. Electus *condignis gloria laudibus & honoris amplitudine ad Lateranense patriarchium deductus* memoratur, *& in pontificali positus throno*: ejusque pedes *omnis Romanorum senatus osculatus est*. quod etiam in Leone IV servatum juxta *morem antiquum*. Id vero *salutationis* nomine appellat Anastasius. Postero die facta est Valentini consecratio in basilica sancti Petri, ut idem tradit: atque adeo inthronizatio consecrationem præcessit, uti etiam in Benedicto tertio,

Quo ritu celebrata sit ejusdem Valentini consecratio, tradit idem auctor his verbis. *Ejus consecrationis die sereno jam illucescente, cum lumine jam dictum Antistitem ad beati Petri Apostolorum principis ecclesiam omnes pariter Romani a palatio deducentes, majestate divina auxiliante in alto throno summum consecravere pontificem. Qui mox almificæ Sedis culmina scandens beati Petri apostoli & cælestis regni clavigeri, divinis Deo laudibus & sacrificiis pie oblatis, amplo & magnifico Romanorum cætu ad palatium*, scilicet Lateranense, *cum ingenti gaudio remeavit, atque lautissimis dapibus sumtis, multis & diversis munerum donis sacram plebem & senatum, populumque Romanum opime ditavit.* Tunc ergo hi erant consecrationis ritus, nempe ipsa novi Pontificis consecratio ad sanctum Petrum; impositio ejusdem in sedem sancti Petri; oblatio sacrificii per novum Pontificem; convivium; munera in senatum & populum erogata, quæ *presbyteria* vulgari nomine appellabant.

Antiquum illum ritum consecrandi Pontificis fusius explicant Ordo Romanus & liber diurnus Romanorum Pontificum. *Psallunt secundum consuetudinem*, id est canunt psalmum illum, qui præmissa ad Introitum antiphona decantari solebat. *Procedit electus de secretario cum cereostatis septem, & venit ad confessionem*, nimirum sancti Petri. *Et post litaniam*, id est dicto minimum novies *Kyrie eleison* & *Christe eleison*, *ascendunt ad sedem simul episcopi & presbyteri. Tunc episcopus Albanensis dat orationem primam super Pontificem*, ADESTO SUPPLICATIONIB. NOST. *deinde episcopus Portuensis dat orationem secundam*, PROPITIARE DOMINE SUPPL. NOST. *Postmodum adducuntur evangelia, & aperiuntur, & tenentur super caput electi a diaconibus. Tunc episcopus Ostiensis consecrat Pontificem ita*, DEUS BONORUM OMNIUM: *in qua oratione hæc addi debent ad locum*, ET IDCIRCO FAMULO TUO *N.* &c. *Post hoc archidiaconus annectit ei pallium Deinde ascendit ad sedem, & dat pacem omnibus sacerdotibus, & dicit*, GLORIA IN EXCELSIS DEO.

In consecratione episcopi, non a diaconis, sed ab episcopis duobus tenentur evangelia super caput electi, ceteris, qui adsunt, episcopis manus super caput ejus imponentibus. quod non haberi *in auctoritate veteri, neque nova, sed neque in Romana traditione* asserit vulgatus Alcuinus. Quamquam id diserte præscribit Sacramentarium Gregorianum. Nihil tamen

ejusmodi legitur in duobus libellis nostris : in quibus quædam præter jam dicta in ordinatione Pontificis observare licet, quæ referre non est necesse, cum hic ad manum habeantur. Innocentius tertius unum addit, quod *solus Pontifex Romanus (qui ante hymnum angelicum consecratur , & postmodum ipse Missarum sollemnia incipit & perficit consecratus) in die consecrationis suæ valeat Ordines celebrare.* quod Paschalem secundum præstitisse inferius videbimus.

Hoc in loco triplex quæstio sese offert. Prima, an soli Ostiensi episcopo aliquando tributum sit, ut seclusis aliis episcopis, Pontificem consecrarit. quod ante Leonem secundum usu venisse Sigonius scribit ad annum DCLXXXII. Secunda, an is qui ex diacono electus erat ad pontificatum, omisso presbyterii gradu mox Pontifex ordinaretur. quod in episcopis a Romano Pontifice consecratis factum superius probavimus. Tertia denique, an in Pontificis inthronizatione ulla sit ante sæculum XI mentio sedis illius , quam vulgus *stercorariam* vocat.

Primam quæstionem contra Sigonium definit alter e duobus libellis nostris, qui de ordinatione agunt : in quo, uti in Ordine Romano, trium episcoporum mentio in Pontificis ordinatione habetur. *Et accedit unus episcopus , & dat orationem super eum , & recedit : & alter similiter. Accedit tertius , & consecrat illum.* Atqui hic libellus haud dubie scriptus est ante pontificatum Leonis II. cujus ordinatio si attente, prout in gestis Pontificum descripta est, consideretur, inde etiam idoneum contra Sigonium elicietur argumentum. *Qui supra scriptus sanctissimus vir ordinatus est a tribus episcopis , id est Andrea Ostiensi, Johanne Portuensi, & Placentino Veliterniensi, pro eo quod Albanensis ecclesia episcopum minime habuit.* Ubi cum rationem reddit auctor, quod pro Albanensi episcopo, cujus sedes vacabat , suffectus sit Veliterniensis; id argumento est, morem antea fuisse, ut cum Ostiensi & Portuensi episcopis Albanensis etiam ordinationi Romani Pontificis ministraret. Certe ordinationes episcoporum a tribus episcopis, etiam ante Nicænum Concilium, Romæ factas fuisse colligimus ex facto Novati, qui accitos Romam tres episcopos temulentos, hora decima inclusos, adumbrata quadam & inani manuum impositione episcopatum sibi tradere coëgit, scribente Cornelio papa in epistola ad Fabianum Antiochenum apud Eu-

ſebium in lib. VI cap. XLIII. unico contentus quidem futurus, ſi unus ad conſecrandum Romanum antiſtitem tunc ſuffeciſſet. Sigonium fortaſſe in errorem induxit Auguſtini male intellecta auctoritas, ſcribentis in Breviculo Collationis contra Donatiſtas moris eſſe, ut Romanum Pontificem ordinet, *non aliquis epiſcopus metropolitanus, ſed de proximo Oſtienſis epiſcopus.* quod non ita accipiendum, quaſi hic ſolus fuerit, ſed præcipuus Romani Pontificis vice metropolitani conſecrator. Neſcio an aliquid lucis huic quæſtioni afferri poſſit ex facto Eulalii, qui poſt Zozimi obitum de pontificatu cum Bonifacio contendit. Is quippe, ut in litteris cleri Romani ad Honorium Auguſtum legitur, *circumventis pauciſſimis presbyteris, exhibito etiam cum aliis Oſtienſi epiſcopo, in locum ſibi non debitum, incuſtodito religionis ordine, per ambitum proruit.* Ubi cum audis, Oſtienſem epiſcopum *cum aliis* accitum fuiſſe ad Eulalium ordinandum, alios epiſcopos ejus ordinationi cooperatos fuiſſe vero proximum eſt. Hæc de prima quæſtione.

Quæ de epiſcoporum ordinatione per ſaltum in ſuperiori capite præmiſimus, quoddam ſecundæ quæſtionis præjudicium eſt, Romanæ Sedis electum, ſi quando ex diaconis creabatur, prætermiſſo presbyteri gradu Pontificem fuiſſe ordinatum. Id autem conjicitur ex altero libello noſtro, in quo, ubi de Pontificis electione mentio fit, hæc leguntur. *Eligitur unus de cardinalibus, de qualicumque titulo fuerit: tantum ut a præceſſore ſit Pontifice ordinatus, aut presbyter, aut diaconus, nam epiſcopus eſſe non poterit.* At vero in ejuſdem electi conſecratione nullum eſt diſcrimen electi diaconi aut presbyteri, ſed una eademque pro utroque præſcribitur ordinatio. Hanc conjecturam roborat exemplum Conſtantini contra Stephanum III, aliis IV, pro Pontifice ſe gerentis: qui cum ex laïco a factioſis electus fuiſſet, a Georgio epiſcopo Præneſtino primum clericus, deinde altero die ſubdiaconus atque diaconus; ac demum adveniente die dominico *Pontifex ab eodem Georgio & aliis duobus epiſcopis, Euſtratio Albanenſi, & Citonato Portuenſi conſecratus eſt*, ut tradit Anaſtaſius, nulla presbyterii commemoratione facta.

Archidiacono Romano olim Pontificatum deferri mos erat ex Photii Biblioth. cod. clxxij.

Quod ſi quis intruſi Pontificis exemplo minus legitime hoc demonſtrari poſſe exiſtimet, duo alia afferimus legitimorum Pontificum exempla, Valentini & Nicolai I. quorum ille ex

archidiacono, hic ex diacono electus, absque alia ordinatione Pontifices creati sunt, quod ex Anastasio manifestum est. Valentinus quippe *statim a sua electione condignis gloriæ laudibus ad Lateranense patriarchium deductus, & in pontificali est positus throno.* Deinde *ejus consecrationis die illucescente, eumdem ad beati Petri ecclesiam omnes pariter Romani a palatio deducentes, in alto throno summum consecravere Pontificem. qui mox culmina scandens beati Petri, sacrificiis pie oblatis, ad palatium remeavit.* Nicolaus vero, ubi apud Lateranensem basilicam *apostolico solio* impositus fuit; *postmodum in basilicam beati Petri deductus, præsente Cæsare consecratus est, apostolicaque sublimatus in sede factus est Pontifex, & Missarum sollemnia super sacratissimum corpus Apostoli celebravit.* Vides utrobique nullam collati presbyteratus factam mentionem.

Quo vero tempore mos iste mutatus sit, non satis exploratum habetur. Jam contrarius ritus invaluerat sæculo undecimo, quo tempore Hildebrandus archidiaconus, post Alexandri II obitum electus, *infra hebdomadam Pentecostes in presbyterum ordinatus est, & in natali Apostolorum in Romanum Pontificem consecratus.* Unde sub initia sæculi duodecimi Gelasius secundus, ex diacono item electus, non ante Pontifex consecratus fuit, quam presbyter ordinatus. Rem narrat testis oculatus, nomine Pandulfus, in libro de Romanis Pontificibus. qui Pandulfus narrato electi in portum Cajetanum adventu, multorumque ad eum episcoporum accessu, hæc subdit. *In quorum præsentia idem domnus Papa per manus Lamberti Ostiensis, Petri Portuensis, & Vitalis Albanensis episcoporum, cooperantibus archiepiscopis & episcopis multis, assistentibus aliis viris religiosis, & cum Guillielmo duce Apuliæ Roberto principe Capuano, Richardo de Aquila, aliisque baronibus plurimis, qui tunc ei omnes fidelitatem fecerunt, existente clero ac populo infinito, sancto dictante Spiritu, & effectus est presbyter, & in papam Gelasius infra Kalendas Martii consecratus, ubi Petrum Rufum diaconem cardinalem, Baronem subdiaconum, & me* PANDULFUM *ostiarium, qui hac scripsi, in lectorem & exorcistam promovit; & plures alios in minoribus gradibus ordinavit.* Ex his manifestum est, Gelasium (quod de Gregorio etiam modo notabamus) seorsim accepisse sacerdotii gradum ante pontificatum: atque ita tempore intermedio Nicolaum primum inter & Gregorium VII ordinationem, per saltum

ſaltum abrogatam fuiſſe in eccleſia Romana. Id porro veri ſimile eſt contigiſſe occaſione Photii objectionum, quarum una erat, quod Romani per ſaltum epiſcopos ordinarent. Ex ſuperiori autem Pandulfi teſtimonio probatur id, quod ex Innocentio III ſuperius obſervatum, nempe Romanum Pontificem ipſo die ſuæ conſecrationis Ordines contuliſſe.

Supereſt inveſtigandum, quo tempore ſedis illius lapideæ, quam vulgus *ſtercorariam* vocat, uſus cœperit, quove tempore deſierit. Qui iſtius ſedis originem ad pſeudopapiſſam Johannam referunt, facile ex hoc revincuntur, quod nulla ejuſmodi ſedis mentio ante ſæculum duodecimum facta invenitur. Quod ut melius intelligatur, notare juvat, hunc morem ab aliquot ſæculis in novorum Pontificum inſtitutione obſervari ſolitum, ut electus in eccleſiam Lateranenſem introductus, primo in throno pontificali, qui in apſide illius baſilicæ antehac exſtabat, primo collocaretur; ubi *omnes epiſcopos & cardinales*, ut loquitur Cencius, *ad oſculum* admittebat: deinde *ad ſedem lapideam, quæ dicitur Stercoraria*, in porticu ejuſdem baſilicæ inter duas fores exſiſtentem, adduceretur, in eaque ſederet, cum interim caneretur hic verſiculus ex pſalmo CXII. *Suſcitat de pulvere egenum, & de ſtercore erigit pauperem.* Poſtea perductus ad capellam ſancti Silveſtri prope Lateranenſe palatium, ubi duæ erant ſedes pertuſæ porphyreticæ, primo ſederet ad dextram in una ex illis ſedibus; tumque claves baſilicæ a priore ſancti Laurentii acciperet in ſignum regiminis & correctionis: demum ad ſiniſtram in altera poſitus, eaſdem claves eidem priori reſtitueret. Hæc ex libro Cenci hic edito ſtrictim referre viſum eſt, ut omnes intelligant, ſedem illam, quæ ſtercoraria dicta eſt, non ita fuiſſe appellatam, quaſi eſſet perforata, (neque enim pertuſa erat, uti oculis ipſi probavimus) ſed quod Pontifice in ea ſtante hæc pſalmi CXII verba canerentur, *& de ſtercore erigit pauperem.* Hæc ſedes ex marmore conſtat; aliæ vero duæ ex porphyrite: ſuperſuntque omnes cum ſupervacanea ſupellectile rejectæ in periſtylio Lateranenſi, ut in Itinere Italico diximus.

Harum ſedium qui meminerit, inveni neminem ante Pandulfum ſupra laudatum. nam in creatione Pontificum, qui poſt Leonem IV (cui pſeudopapiſſam illam ſucceſſiſſe fabulantur) electi ſunt, omnes *in ſolio patriarchali*, intra baſilicam poſito, collocati perhibentur, non vero in iſtis ſedi-

bus, quæ extra basilicam positæ erant. Sic Benedictum tertium, Leonis successorem, electores in patriarchium Lateranense perducentes, *pontificali solio, ut mos est Pontificum, canaque consuetudo demonstrat, posuerunt*. Ex quo intelligitur, nihildum novatum fuisse. Idem contigit in Nicolao primo, quem *in patriarchium Lateranense introduxerunt, apostolicoque solio posuerunt*. Primus, ut mox dicebam, Pandulfus istarum sedium mentionem facit in Paschale secundo, cujus creationem hoc modo commemorat. *Sic eo diu renitente, a primiscriniis & scribis regionariis mutato nomine sibi acclamatum est, responsumque:* PASCHALEM PAPAM SANCTUS PETRUS ELEGIT. *His aliisque laudibus sollemniter peractis, chlamyde coccinea induitur a patribus: & tiara capiti ejus imposita, comitante turba cum cantu, Lateranum vectus, ante eam porticum, qua ducit ab australi plaga ad basilicam Salvatoris, quam Constantinianam dicunt, adducitur. Equo descendit, locaturque in sede qua ibidem est; deinde in patriarchali. Ascendensque palatium, ad duas curules devenit. Hic baltheo succingitur cum septem exinde pendentibus clavibus, & septem sigillis: ex quo sciat, se secundum septiformem Spiritus-sancti gratiam, sanctarum ecclesiarum, quibus Deo auctore præest, regimini, in claudendo aperiendoque, tanta ratione providere debere, quanta sollemnitate id quod intenditur operatur. Et locatus in utrisque, data sibi ferula in manum, per cetera palatii loca solis Pontificibus Romanis destinata, jam dominus, vel sedens, vel transiens, electionis modum implevit. Die altero mense* VI, XIIII *die, primo consecrandus in Pontificem, consecraturique Pontificem pontifices, cum frequentia populi plebisque, basilicam beati Petri invadunt*, &c. Hæc modo ad propositum sufficiunt, in quibus multa occurrunt animadvertenda.

Primo, chlamys coccinea electo Pontifici cum tiara tunc imposita est: cujus ritus idem auctor in Callisto secundo & Honorio item secundo meminit; & ante eum Petrus Damiani in lib. I epistola XX Cadaloum antipapam alloquens: *Habes nunc forsitan mitram; habes juxta morem Romani Pontificis rubram cappam*. quo in habitu papa depictus exhiberi solet in præclaro chartario Casauriensi, quod in bibliotheca regia servatur.

Deinde Pontifex Lateranum equo vectus, ad portam australem, quæ primaria est, equo descendens, locatus fuit in sede, quæ ibidem erat: deinde in patriarchali. Ubi vides, sedem

illam, quæ in porticu basilicæ Lateranensis exstabat, distingui a patriarchali solio, quod sub apside basilicæ positum diximus.

Ad hæc electus deductus est ad palatium Lateranense, pervenitque *ad duas curules*, in quibus vicissim sedit, accepitque baltheum cum septem clavibus, totidemque sigillis. Hæ sunt duæ sedes illæ porphyreticæ, & quidem pertusæ, quas vidimus in claustro canonicorum Lateranensium cum prædicta sede stercoraria, quo nomine Cencius primus usus invenitur. Idem Pandulfus in Honorio secundo, nulla hujus sedis mentione facta, tradit, Pontificem electum *in syrnis, quæ ante ecclesiam beati Silvestri sita sunt*, compositum fuisse. quo vocabulo Pandulfus duas illas sedes porphyreticas significat. Eumdem ritum fuse describit in Vita Cælestini quinti Jacobus cardinalis, ubi agit de coronatione Bonifacii VIII. Ad hæc in epistola Pilei de Prata, archiepiscopi Ravennatis & cardinalis, ad Ludovicum Flandriæ comitem, quæ epistola exstat in Spicilegii tomo IV, agitque de electione Urbani VI, post ejus coronationem in Vaticana basilica factam, *ubi omnes diaconos cardinales sua manu pretioso corpore & sanguine Christi communicavit* de more, legitur eum cum processione sollemni conductum fuisse ad Lateranensem ecclesiam, *ibique in sedibus ordinatis secundum formam Romanæ ecclesiæ inthronizatum*.

Ex his intelligi par est, prædictarum sedium usum longe ante natam, auctore Martino Polono, pseudopapissæ fabulam in creatione Pontificis invectum fuisse: tametsi hujusce ritus causa ignoretur. Porro idem ritus perseveravit ad Leonem X. qui pro more vectus Lateranum, *sedit in sedella apud portam ecclesiæ jacente ad latus dexterum*, ut Paris de Crassis in ejus Diario scribit. *Postea itum est ad capellam sancti Silvestri. Et primo sedens, quasi jacens, Papa accepit a priore canonicorum claves; deinde ferulam. Et deinde ilico Papa surgens ivit ad aliam sedem, & jacuit: accepitque ab eodem priore canonicorum cingulum rubeum cum bursa, in qua sunt duodecim lapides vitrei, qui etiam nunc ostenduntur: & statim Papa surgens consignat ferulam & claves eidem priori; cingulum vero retinet, donec acceptam pecuniam argenteam de manu vel gremio camerarii ter projicit, dicens:* DISPERSIT, DEDIT PAUPERIBUS, &c. *Et mox deponit cingulum cum bursa, & vadit ad capellam Sal-*

vatoris. Hactenus Paridis Diarium.

In his Paridis verbis quædam occurrunt paullo diversa a Pandulfi narratione. Hic enim mentionem facit de baltheo cum septem clavibus totidemque sigillis: ille vero cum baltheo conjungit bursam, in qua duodecim lapilli erant. Paridi consentit Cencius, qui ait, electum cingi zona rubea de sericò, *in qua dependet bursa purpurea, in qua sunt duodecim sigilla preciosorum lapidum, & muscus.* Eadem metrice reddit Jacobus cardinalis, ubi de coronatione Bonifacii VIII.

——— Zonaque Pater succingitur illic,
Ad quam purpurea bursa est appensa, lapillos
Bis senos referens preciosos, sculpta sigilla,
Et muscum, quæ magna notant præsagia, magna.

Sed tandem totus ille sedium ritus penitus abolitus est post Leonem X. cum Romanos fabulæ tam male inventæ, quam facile creditæ, pudere cœpit: cujus ritus origo hanc fabulam uno vel altero sæculo præcessit.

De ornamentis pontificalibus passim agitur in libellis nostris: quorum antiquissimus est Ordo Romanus, qui hic ordine quintus. *Ceterum cambuta seu baculo pastorali non utuntur summi Pontifices, nec episcopi cardinales in Romana curia*, ut notat Jacobus Gaietanus in Ordinarii sui cap. XLVIII.

Nec ab re erit adnotare, in antiquioribus nostris libris Pontificem, non *Domini*, sed *Domni* vocabulo solitum insigniri. quod etiam Petri Damiani tempore usu venisse probat hic ejus versus de Alexandro secundo & Hildebrando tum archidiacono, quem, quia plurimum auctoritate pollebat apud Pontificem, ipsius Pontificis *Dominum* appellat.

Plus domino Papa, quam domno servio Papa.

Hinc est quod passim *Domni* vocabulum, ubi de Pontifice agitur, retinuimus pro veteri more, qui etiam ad Sanctos olim transferebatur.

Porro ad stationes, quas jejunii diebus frequentabant Pontifices, non raro excalceati procedebant: in aliis vero sollemnioribus pompis equo albo vehi solebant. Ad quem locum referri potest id quod Gregorius M. ad Petrum Siciliæ subdiaconum scribit in lib. XII epistola XXX. *Præterea unum nobis caballum miserum, & quinque bonos asinos transmisisti. Caballum illum sedere non possum, quia miser est: illos autem bonos sedere non possum, quia asini sunt. Sed petimus, ut si nos con-*

tinere, id est contentum reddere, *disponitis*, *aliquid nobis condignum deferatis*. Et id certe exigit pontificia dignitas.

XIX. *Expenditur locus Socratis scholastici de prætermissis mysteriis sacris in sabbatis apud Romanos: ubi de hebdomada & Dominica* mediana, *atque de variis ritibus, qui strictim exponuntur.*

POSTQUAM ea, quæ ad triduum ante Pascha, adeoque ad Ordinationes sacras pertinent, fuse exposuimus; nunc quidam ritus, qui aliis temporibus occurrunt, paucis præstringendi sunt, ut ad rituales libros nostros magis parati & expediti accedamus.

Et primo quidem sese offert Socratis scholastici locus ex lib. v. cap. XXII. ubi ait, cum omnes ubique terrarum ecclesiæ per singulas hebdomadas die sabbati sacra mysteria celebrarent, Alexandrinos tamen & Romanos, vetustam quamdam traditionem præferentes, id facere detrectasse. Id non magis vero consentaneum videtur, quam quod eodem in loco idem auctor de Quadragesima affirmat, eos qui Romæ sunt, tres tantum continuas hebdomadas ante Pascha, exceptis sabbato & Dominico die, jejunare. Nam Romanos sex ante Pascha hebdomadis tum jejunasse certum est ex Cassiano, & ex Leone M. Socrati æqualibus tempore, sed auctoritate superioribus: nec minus exploratum est apud Romanos veteres sabbati in Quadragesima jejunium, immo & per totum annum, ut probat eruditus Quesnelius in Dissertatione sexta ad sanctum Leonem.

Ejusdem generis erratum esse, quod de sacris mysteriis in sabbatis apud Romanos prætermissis scribit Socrates, mihi prorsus persuasum est. Primo nullum hujusce rei vestigium apparet apud vetustos auctores. Immo in antiquissimis codicibus liturgicis Missæ propriæ in Quadragesimæ sabbatis, uno aut altero excepto propter peculiares rationes, assignantur. Sic in Sacramentario Gelasiano, sic in Gregoriano, sic in libro Comitis, capitula epistolarum & evangeliorum in totum annum continente, qui Hieronymo licet falso tribuitur, antiquissimi tamen auctoris indubie est. Deinde hæc Socratis opinatio cum alia ejusdem videtur pugnare, cum dicit, Romanos in Quadragesima tribus tantum hebdomadis jejunasse, exceptis

ſabbato & Dominico die. nam hæc a jejunio Sabbati exceptio quamdam importat ſollemnitatem, quæ ſacris utique myſteriis celebranda erat. Ad hæc Innocentius I in epiſtola ad Decentium excipit unum Sabbati ſancti diem a celebratione myſteriorum, ob peculiarem rationem. quæ perperam adduceretur, ſi aliis etiam totius anni ſabbatis ab iiſdem myſteriis ceſſatum fuiſſet.

Unde vero errandi occaſionem hauſit Socrates? Fortaſſe ex epiſtola Innocentii I ad Decentium, quam videre potuit, male intellecta. In ea enim Pontifex rationem reddens, quare in Sabbato ſancto, uti & in Paraſceve ſit jejunandum, ait id factum eſſe ob mærorem Apoſtolorum, qui per biduum illud jejunii permanſerint. *Quod utique non dubium eſt*, inquit, *in tantum eos jejunaſſe biduo memorato, ut traditio Eccleſia habeat, iſto biduo Sacramenta penitus non celebrari.* tum ſubdit: *quæ utique forma per ſingulas tenenda eſt hebdomadas, propter id, quod commemoratio diei illius ſemper eſt celebranda.* Hæc poſtrema verba facile in errorem inducere poſſunt lectorem incautum, quaſi Innocentius non modo jejunium, ſed etiam a myſteriis ceſſationem ſingulis anni ſabbatis aſſignare velit: tametſi de ſolo jejunio ſit intelligendus. quod jejunium ſingulis per annum ſabbatis apud Romanos fuiſſe obſervatum, ex Auguſtino, Leone M. aliiſque auctoribus apud Queſnelium relatis manifeſtum eſt.

De jejunio feriæ quintæ in Quadrageſima apud ipſos Romanos major eſt difficultas. Nam ſi vulgatis Pontificum actis fidem habemus, Miltiades papa conſtituit, ut nullus in Dominica, nec in quinta feria Quadrageſimæ jejunaret. *Unde*, infert Micrologus in cap. L, *ſanctus Gregorius in diſpoſitione officiorum quintam feriam infra Quadrageſimam vacantem dimiſit: ut, quia feſtiva erat ſicut Dominica, etiam officio Dominicali honoraretur. Sed quia eadem feria jejuniis poſtmodum applicata eſt, ut reliqua; Gregorius junior*, nempe ſecundus, *ſtatuit eſſe ſollemnem, officiis undecumque collectis, & maxime ex æſtivalibus Dominicis. Unde & antiphonæ ex Dominicalibus evangeliis quintis feriis adhuc adſcriptæ reperiuntur*, &c.

Et quoniam in hunc locum Quadrageſimæ mentio recurrit, paucis agendum videtur de hebdomada *mediana*, quæ quartam Quadrageſimæ Dominicam proxime ſubſequitur, deque

Dominica Passionis, quam *Sedes apostolica medianam voluit nuncupari*, ut in libellis nostris legitur. Hujus appellationis originem inquirens V.C. Henricus Valesius in Socratis lib. v cap. xxii, inde argumentum deducit ad confirmandam Socratis opinationem, Romanos tribus tantum hebdomadis ante Pascha jejunasse in Quadragesima; nec aliam causam, cur Dominica de Passione *mediana* dicta sit, se invenire ait, *quam quod ex tribus hebdomadis, quibus Romani in Quadragesima jejunabant, hac erat secunda Dominica*, ac proinde media seu *mediana*. Verum pace magni viri dixerim, hæc ratio admitti non potest: tum quia sex hebdomadis ante Pascha Romanos tum jejunasse constat ex Leone M. & Cassiano: tum quia hebdomada Dominicam Passionis præcedens, quæ in Socratis sententia fuisset Romanæ Quadragesimæ prima, æque *mediana* dicta est ab antiquis, ut a Pelagio papa I apud Holstenium in Collectione Romana: *Veniente mediana septimana Paschæ unumquemque per officia, quæ prædiximus, promovere non differas.* & ante eum a Gelasio I in epistola ix cap. xi. *Ordinationes etiam presbyterorum & diaconorum, nisi certis temporibus & diebus, exercere non debent, id est quarti mensis jejunio, septimi & decimi; sed & etiam Quadragesimalis initii, ac mediana Quadragesimæ die sabbati jejunio circa vesperam noverint celebrandas.* Ubi vides quadragesimalis initii sabbatum distingui a sabbato Quadragesimæ medianæ: quod alias unum idemque fuisset in Socratis sententia. Cur ergo, inquis, dicta est hebdomada quarta Quadragesimæ *mediana*, eodemque vocabulo designata Dominica Passionis? Hanc opinor ob causam, quod cum sex Quadragesimæ hebdomades in duas partes æquales dividi possint; prima secundæ partis hebdomada dici potest *mediana*, quasi prima post mediam Quadragesimam: & quia Quadragesimæ caput a feria secunda incipiebat; Dominica Passionis hebdomadam medianam subsequens, itidem *mediana* vocabatur.

I. Sed his omissis ut ad alios quosdam ritus procedamus, in primis notanda occurrunt in Ordine Romano bibliothecæ Vallicellanæ & sancti-Gallensis hæc verba de legendis passionibus Sanctorum. *Passiones Sanctorum vel gesta ipsorum usque ad Adriani tempora tantummodo ibi legebantur, ubi ecclesia ipsius Sancti vel titulus erat. Ipse vero a tempore suo rennuere*, id est mutare, *jussit, & in ecclesia sancti Petri legendas esse*

constituit. Itaque ante Hadrianum primum passiones Sanctorum non legebantur in basilica Vaticana, nec etiam in Lateranensi; idque de tempore Gelasii primi patet ex ejus decreto de canone librorum sacrorum. Vide Thomasii Antiphonalia pag. cccc v.

II. Idem auctor ibidem observat pag. 12. *Ecclesiam Romanam antiquitus non admisisse hymnos in divinis officiis.* Idque manifestum est tum ex Amalarii Supplemento, tum ex libris Benedicti canonici & Cencii camerarii hic editis: ex quibus apparet, hunc morem ad sæculum XII perseverasse. Eumdem ferme retinuerunt ecclesiæ Lugdunensis & Viennensis, in quibus nulli hactenus hymni ad Vigilias nocturnas & Laudes matutinas, immo nec ad Vesperas ceterasque horas præter Completorium: in quo etiam Romana ecclesia primum ab aliquot sæculis hymnos admisit, deinde alios in singulis officiis. Lege Radulfum decanum Tungrensem Propositione XIII. Thomasius sibi objicit hoc loco Udalricum in Consuetudinum Cluniacensium lib. II cap. LII. ubi fit mentio hymnorum ecclesiæ Romanæ. Verum id de particularibus quibusdam Urbis ecclesiis vir doctus interpretatur. tametsi sanctus pater Benedictus in Regula sua hymnos Ambrosianos laudat, præcipitque cantari. Ubi obiter in mentem recurrit id quod Leo Marsicanus scribit in Chronici Casinensis lib. II cap. XCVII, tunc, id est pontificatu Stephani decimi, *Ambrosianum cantum in ecclesia ista Casinensi cantari penitus interdictum* fuisse ab eodem Sephano, qui antea Casinensis abbas fuerat, Fridericus appellatus. In quo autem differret cantus Ambrosianus a Romano, docet idem qui supra Radulfus decanus Tungrensis Propositione XII.

III. In Vigiliis nocturnis, cum lectiones singulæ essent finiendæ, diaconi præcinebant *Tu autem*, uti Benedictus canonicus & Cencius præscribunt hic pag 123 & 174. quod indicium est, etiam tunc lectiones protractas fuisse ad arbitrium præsidentium. Carolus M. teste Monacho Sancti-Gallensi, earum finem sibilo linguæ significabat. In ecclesia Remensi nostro etiam tempore lectio prolixior, quæ ante Completorium fit in Quadragesima, absolvitur uno sacerdote *Tu autem* præcinente, quod clericus lectionem canens prosequitur & finit

IV. Cum incensatur Pontifex, siquidem fuerit stans, a stante incensatur; si sedens, a genuflectente. Cujus diversitatis

tatis ratio hæc reddi poteſt, quod ex ſecundo Ordine Romano hic edito num. 9, *thuribula ad nares hominum feruntur, & per manum fumus ad os trahitur.* quod vix fieri poſſet, ſi Pontifici ſedenti thus a ſtante admoveretur.

V. Eccleſia Lateranenſis, referente Johanne Diacono hic edito, *reſervans apoſtolicam inſtitutionem, nonniſi Dominica in Officiis utitur oratione, quoniam alia orationes poſtea ſunt ſuperaddita,* ſcilicet quas vocamus Collectæ. Hunc ritum notavit Guillelmus Durandus in lib. IV cap. XIV. Idem ritus olim vigebat in eccleſia Pictavenſi, ut probat Fulberti epiſcopi Carnutenſis epiſtola LXXIX. *Finitis capitulis poſt orationem Dominicam, ubi dicitur,* DOMINE EXAUDI ORATIONEM MEAM, *ſtatim eſſet ſubdenda oratio, qua ex libro Sacramentorum recitatur. Patere tamen eccleſiam retinere ſuum uſum ad præſens.* S. Benedictus in Regula ſua poſt orationem Dominicam *miſſas* fieri præcipit, id eſt dimiſſionem ſeu diſcedendi facultatem, ut multi interpretantur. tametſi nonnulli commentatores, etiam antiquiores, hanc dimiſſionem adjuncta collecta factam exiſtimant.

VI. De prædicta eccleſia Lateranenſi id memoratu dignum eſt quod ſcribit Petrus Abaëlardus in epiſtola V ad Bernardum abbatem Claræվallenſem. *Antiquam certe Romana Sedis conſuetudinem nec ipſa civitas tenet, ſed ſola eccleſia Lateranenſis, qua mater eſt omnium, antiquum tenet officium, nulla filiarum ſuarum in hoc eam ſequente, nec ipſa etiam Romani palatii baſilica.* Quod ſi ita eſt, quiſquis veteres Romanæ eccleſiæ ritus accurate indagare cupit, ſtudioſius ea legere debet quæ pertinent ad eccleſiam Lateranenſem.

VII. De communione paſchali quædam habet Petrus Amelii in cap. LXXXV. quæ quia ſuperius non indicavimus, hoc loco breviter attigiſſe quoddam operæ pretium fuerit. Et primo quidem ait iſte auctor, in Miſſa pontificia, quæ die Paſchæ celebrata fuiſſet, omnes & ſingulos, quicumque *vere confeſſi & pænitentes eſſent, atque corde contriti*, potuiſſe a Papa ſacram communionem accipere *abſque licentia epiſcopi, plebani, vel alterius majoris.* Deinde iiſdem omnibus, *qui communicaſſent de manu Papa*, porrectam a diacono fiſtulam *ad bibendum de Chriſti ſanguine.* atque adeo conſtat, ſub finem ſæculi XIV communionem ſaltem paſchalem in Miſſa pontificia fuiſſe celebratam ſub utraque ſpecie. quæ obſervatio referenda eſt ad

ea quæ superius hoc de argumento diximus in cap. ix. Denique post sanguinis perceptionem quemlibet bibisse *modicum de vino cum calice de manu sacrista vel acolythi calicem tenentis*.

VIII. Postremo in sepeliendis corporibus illustrium defunctorum id olim apud Italos, nedum Romæ, servabatur, ut loculi in locis sublimibus ponerentur. quod Mediolani in porticu ecclesiæ sancti Nazarii observare licet. Verum anno MDLXI Pius IV statuit, (quod refert Johannes Franciscus Firmanus in Diario suo) ut deponerentur *capsa defunctorum, quæ erant in muris ecclesia in altum: & fuit mandatum ordinariis, ut fieret in eorum ecclesiis. quod fuit multis in locis exsecutum non sine vivorum dolore*. Sic Mediolani Carolus Borromæus, sanctissimus ille antistes ac Pii nepos, corpora Trivultiorum, quæ in prædicta porticu sancti Nazarii sublimibus locis locata erant, humo infodi curavit, loculis tamen in summo vacuis relictis.

IX. Hujus loci occasione observare lubet, etiam primis olim Christianis visum nefas, ut suorum corpora cum gentilium cadaveribus communi conditorio tumularentur. quod cum secus attentasset Martialis episcopus quidam Hispanus, graviter hac de re conquestus est Cyprianus in epistola synodica adversus eumdem Martialem & Basilidem libellaticos episcopos. *Martialis quoque, præter gentilium turpia & lutulenta convivia, & collegia diu frequentata, & filios in eodem collegio exterarum gentium more* APUD PROFANA SEPULCRA DEPOSITOS, ET ALIENIGENIS CONSEPULTOS, &c. Ex quo intelligitur, quantum a vero aberrent qui existimant, Romana cœmeteria, in quibus Christianorum corpora primitus condebantur, profanis etiam & gentilibus communia fuisse. Quanta autem in his fuerit Prudentii ævo Fidelium, immo Sanctorum ibi sepultorum multitudo, docet Prudentius ipse in hymno de sancto Laurentio:

Vix fama nota est abditis
Quam plena Sanctis Roma sit:
Quam dives urbanum solum
Sacris sepulcris floreat.

Ex illis porro cœmeteriis corpora Sanctorum jamdudum erui solita testatur inter alios Gregorius tertius epistola, quæ est CXVI inter Bonifacianas, ad Orgarium episcopum Mogun-

tinum, cujus epistolæ verba referre juvat. *De corpore vero sancto quod nobis humiliter vestra quæsivit prudentia, quod dirigeremus non habuimus: quoniam cuncta Sanctorum corpora prædecessores nostri nobiscum communiter detulerunt, & unumquodque eorum ecclesiis noviter dedicatis summa veneratione condidimus. Proinde benevolentiam vestram precamur, ut nobis spatium inquirendi diligentius præbeatis: quatenus corpus sanctum invenire valeamus ad vestram complendam petitionem: & si inventum fuerit, vestra nobis credere dignetur industria, statim quod petistis perficiemus. Modo vero illud non misimus, quia inquirentes nequaquam invenire valuimus.* Quod si eadem modo religio & diligentia in perquirendis, secernendisve Sanctorum corporibus adhiberetur; longe difficilius esset, evacuatis fere celebrioribus cœmeteriis, Sanctorum corpora cum certis & indubitatis sanctitatis, nedum martyrii, indiciis reperire. Verum fortasse Gregorius loquitur de Sanctis ex nomine cognitis: propterea quod tunc temporis non ferret, quæ nostris temporibus obtinet, consuetudo, ut baptizatorum, quos vocant, Sanctorum corpora pro veris ac indubitatis reliquiis sacris distribuerentur. Sed de his hactenus.

XX. *De Confessione beati Petri in basilica Vaticana. Quid rugæ, quid regiæ, &* regulares *apud scriptores ecclesiasticos? De variis modis asservandi eucharistiam apud Romanos. Quid* capsa *in Concilio Arausicano? Quid* turris *Gregorio & Venantio Fortunato?*

QUONIAM his in libris frequens mentio est de Confessione beati Petri, quædam hoc loco de ea breviter observare quoddam operæ pretium duximus. Et primo quidem *Confessio* hoc in loco apud ecclesiasticos scriptores Latinos nihil aliud est, quam apud Græcos *Martyrium*, seu locus, in quo reliquiæ seu corpora Martyrum asservabantur. Cur vero Confessionis nomine in primis donatum sit beati Petri apostoli sepulcrum, Onufrius hanc elicit rationem ex actis octavæ Synodi C P. actione quarta, quod nullus peregrinus in basilicam sancti Petri admitteretur, quin prius libellum fidei suæ edidisset. quod ad Confessionem beati Petri fieri solitum affirmat. Verum cum Confessio ipsa in intima basilicæ parte locata esset, prius in basilicam advenis conce-

debatur ingressus, quam fidei professionem emisissent. Simplicius est ut Confessio inde appellata dicatur, quod sit locus Confessoris seu Martyris. Alii alias afferunt rationes, quæ non sunt hujus loci.

Quod vero ad Confessionem beati Petri, immo ad ejus basilicam quisquam non admitteretur, nisi prius suam ipsius fidem probasset; colligimus ex Optati lib. vi. ubi de Macrobio pseudepiscopo Donatista Romæ degente agens: *Denique, inquit, si Macrobio dicatur, ubi illic sedeat; numquid potest dicere, In cathedra Petri? quam nescio si vel oculis novit, & ad cujus Memoriam non accedit, quasi schismaticus.* Verum id etiam de qualibet ecclesia catholica urbis Romæ interpretandum esse probant sequentia ejusdem Optati verba: *Ecce præsentes sunt ibi duorum Memoriæ Apostolorum: dicite si ad has ingredi potuit, ita ut obtulerit illic, ubi Sanctorum Memorias esse constat.* Hinc est quod non prius Polycarpus sacra fecit in ecclesia Romana, quam potestatem hujus rei ab Aniceto pontifice accepisset.

Hujus loci occasione non est omittendum, quod superius nobis excidit, Romæ peculiarem morem exstitisse, ut adulti, qui ex paganis ad christianam fidem accedebant, *ad horam profitendæ fidei, verbis certis, conceptis retentisque memoriter, de loco eminentiore, in conspectu populi fidelis*, Symbolum redderent ante baptismum. quod a Simpliciano servatum tradit Augustinus in lib. viii Conf. cap. iii.

Revertor ad sancti Petri Confessionem, quam ita describit Gregorius Turonensis episcopus in lib. i de gloria Martyrum cap. xxviii. *Hoc sepulcrum, sub altari collocatum, valde rarum habetur. Sed qui orare desiderat, reseratis cancellis, quibus locus ille ambitur, accedit super sepulcrum: & sic fenestella parvula patefacta, immisso introrsum capite, quæ necessitas promit, efflagitat. Nec moratur effectus, si petitionis tantum justa proferatur oratio. Quod si beata auferre desiderat pignora, palliolum aliquod momentanea pensatum jacit intrinsecus: deinde vigilans ac jejunans devotissime deprecatur, ut devotioni suæ virtus apostolica suffragetur. Mirum dictu! si fides hominis prævaluerit, a tumulo palliolum elevatum ita imbuitur divina virtute, ut multo amplius, quam prius pensaverat, ponderaret: & tunc scit qui levaverit, ejus gratia sumsisse quod petiit. Multi enim & claves aureas ad reserandos cancellos beati sepulcri faciunt: qui feren-*

res, pro benedictione priores accipiunt, quibus infirmitati tribulatorum medeantur. Omnia enim fides integra præstat. Sunt ibi & columnæ miræ elegantiæ, candore niveo, quatuor numero, quæ ciborium sepulcri sustinere dicuntur. Hactenus Gregorius Turonensis.

Non unica, sed duæ ad beati Petri sepulcrum fenestellæ erant, superior & inferior: quæ *cataractæ* appellantur in Suggestione altera legatorum Germani & Johannis episcoporum nomine Justiniani Comitis ad Hormisdam, ubi hæc verba: *Unde si & beatitudini vestræ videtur, sanctuaria beatorum apostolorum Petri & Pauli secundum morem ei largiri præcipite; &, si fieri potest, ad* SECUNDAM CATARACTAM *ipsa sanctuaria deponere vestrum est deliberare.* Quippe longe major prærogativa censebatur, si ex secunda fenestella panni super loculum sacrum inferrentur, quod videlicet ex hac propior esset sacri corporis contactus. Id genus fenestella erat ad Memoriam seu oratorium beati Stephani in civitate Uzalensi, testante Evodio in lib. I de miraculis ejusdem sancti Martyris cap. XII. quo cum quidam civis Uticensis, paralysi pedum & linguæ affectus accessisset, recuperato pedum officio, *exuens sibi manicam tunicæ suæ, eo quod orarium non haberet, per fenestellam Memoriæ ad interiora loca sanctarum reliquiarum manu injecta mittebat; atque inde rursum dexteram reducens, ori suo admovebat, & linguam contingendo, paulatim nodos loquendi gratia fidei resolvebat.* Ideo autem ejusmodi fenestellæ dicebantur CATARACTÆ, quod firmis porticellis (nam firmiores portæ sic appellantur) essent præclusæ.

Quod attinet ad pannos, qui super corpus beati Apostoli cum precibus & jejuniis inferebantur, *brandea* vocantur a Gregorio M. Eodem ritu pallia pro archiepiscopis sacrari mos erat, quæ *de corpore beati Petri* sumta dicebantur. Idem legitur de orariis ordinandorum in libello nono nostro. Nec vacat exemplo, quod Gregorius Turonensis antistes superius dixit, id genus pannos in *momentana* seu statera ponderari solitos, antequam super tumulum sacrum immitterentur: ut ex majori, quod inde accedebat, pondere gratia virtutis accepta sentiretur. Idem quippe actitabatur ad tumulum sancti Martini, ex eodem auctore in lib. I de miraculis ejusdem Sancti cap. XI. ubi de Callæcis Suevis, qui *partem pallii serici pensatam super beatum sepulcrum posuerunt, dicentes: Si invenimus gratiam*

coram expetito patrono, quæ posuimus plus insequenti nocte pensabunt, eruntque nobis in benedictionem posita, quæsita per fidem. Vigilata ergo una nocte, facto mane quæ posuerant pensitabant: in quibus tanta beati viri infusa est gratia, ut tamdiu elevarent in sublime aream libram, quantum habere poterat quæ ascenderet momentana. Denique ensis quo novus imperator in sollemni sua inauguratione accingendus erat, *desuper confessione sancti Petri* tollebatur, singulari privilegio, quod regibus non erat concessum, ut in Ordinario Jacobi Gaietani legimus.

Ad eamdem etiam Confessionem peccatorum expiatio per sacramentum pænitentiæ fiebat. Id patet ex Petri Damiani epistola seu Opusculo LVI. ad Agnetem Augustam, ad quam ita Petrus scribit. *Sed ut hi qui ad Apostolorum limina confluunt, sanctæ devotionis tuæ salubriter imitentur exemplum; sub arcana quoque beati Petri Confessione ante sacrum altare me sedere fecisti, ac per lugubres gemitus & amara suspiria, ab ipsa quinquenni infantia tenera adhuc & nuper ablactata, levitate cœpisti: & tamquam illic ipse beatus Apostolus corporaliter præsideret, quidquid subtile vel minutum in humanitatis tuæ potuit titillare visceribus, quidquid in cogitationibus vanum, quidquid præterea subrepere potuit in sermone superfluum, fidelibus est relationibus evolutum. Ad quod mihi visum est, ut nihil aliud confitenti pænitentiæ pondus injungerem, nisi ut illud divinæ legationis elogium iterarem: Age quod agis: operare quod operaris, &c.* quod quidem (ut id obiter notem) haud satis concordare videtur cum ejusdem Petri sententia in Opusculi XIII capp. VI & VII. ubi arguit quosdam monasteriorum rectores, qui *quibuslibet a sæculo venientibus, etiamsi graviter lapsi essent, aliam pænitentiam non imponebant, nisi ut communem monasterii ordinem servarent.* De beati Petri Confessione ejusque consuetudinibus multa leges in Appendice ad Ordinem XI.

His quædam addenda essent de modo administrandi Pænitentiæ sacramentum in ecclesia Romana. Verum jam longius progressis satius videtur lectorem ad sequentium libellorum lectionem remittere, maxime ad Ordinem Romanum, qui hic ordine decimus est: ubi multa de Pænitentiæ sacramento, deque communione infirmorum præclare præscribuntur. Hæc communio Unctionem quam vocamus extremam

ſubſequebatur, ex decimo libello: ſed contrarius uſus paullatim invaluit ab ineunte ſæculo tertio-decimo. cujus mutationis originem ac rationem expoſuimus in Præfatione ad Sæculum primum Benedictinum.

Quoniam vero his in libellis & apud veteres ſcriptores eccleſiaſticos, Anaſtaſium & alios, quædam obſcuræ voces nonnumquam occurrunt; eas in anteceſſum hic explicare juvat.

Et primum quidem ſeſe offert *ruga* vocabulum, de cujus ſignificatione lis eſt apud eruditos. Cæſar Bullingerus, habita latinæ vocis ratione, *rugas* interpretatur *ſtrias in marmore vel metallo, ſeu canaliculos & ſulcos rugarum inſtar, quæ in ſenum fronte contrahuntur; vel tabulas ex auro, & argento rugoſas & ſtriatas*. Alii plerique omnes, eamdem vocem *rugas* ad gallicam originationem revocantes, *vias ſeu ſemitas, ſimitulaſve* ita dictas exiſtimant, quas nos Galli *rues* appellamus. In his eruditiſſimus Cangius ait, *per rugam videri intelligi viam in ipſa æde ſacra ante presbyterium, quæ in illud pergit Pontifex ſacra facturus*. Ab hac ſententia parum recedit illuſtriſſ. Ciampinus in cap. XIV de Azymo: ubi tum varia de rugis loca, tum varias de iſta voce auctorum ſententias accurate exponit, quas hic repetere non eſt neceſſe.

Verum ut de hac voce certa poſſit ferri ſententia, quædam in primis conſideranda ſunt. I. Rugas quid ſolidum, & ex materia ſolida, maxime ex argento, conſtitiſſe, immo auro gemmiſque ornatas fuiſſe. quod patet ex variis Anaſtaſii locis, ut in Leone III. *Fecit autem in baſilica beati Andreæ ad beatum Petrum apoſtolum rugas argenteas, penſantes libras octuaginta.* & in Paſchali I. *Fecit in eccleſia beatæ Dei Genitricis, quam vocant Dominicam, rugas ex argento, penſantes libras ſexaginta ſex.* Ex his aliiſque locis, quæ brevitatis cauſa omittimus, intelligitur, rugarum nomine vias ſeu ſemitas non ſignificari, ſi pro ſpatio ipſo ſemitarum uſurpetur. quandoquidem rugas non quid inane & vacuum, ſed quid ſolidum fuiſſe conſtat. Neque ob eamdem rationem *ruga* de aditu ipſo portarum, quæ ad preſbyterium ducebant, explicari poteſt. II. Rugæ aliæ majores erant, aliæ minores, quæ & *rugulæ* dicuntur. Idem Anaſtaſius in Paſchale I. *Fecit etiam & ante veſtibulum altaris rugas majores ex argento, penſantes libras ſeptuaginta & octo.* III. *Paria ſex rugarum de aurichalco* habet idem auctor in Ser-

gio. II. atque eodem, ut veri simile est, sensu, in Leone III *rugas majores ante secretarium numero duodecim.* Quod multo minus semitis aptari potest. IV. Rugæ erant in ingressu presbyterii, cum ex parte virorum, tum ex parte mulierum: erant & in capite presbyterii ante Confessionem; erant & in vestibulo altaris. Anastasius in Stephano IV. *Fecit rugas in presbyterio a parte virorum & mulierum ex argento purissimo, pensantes libras centum triginta: necnon & alias rugas in caput presbyterii ante confessionem.* In Leone III. *Investivit rugas ante ingressum altaris ex argento purissimo.* & in Paschali I. *Fecit etiam ante vestibulum altaris rugas majores ex argento.* V. Erant & rugæ minores seu rugulæ intra & extra Confessionem. Anastasius in Paschali I. *Confessionem cum rugulis suis interius exteriusque vallantem pulcherrime compsit.* quod postea alio in loco repetit idem auctor. VI. Rugæ seu rugulæ insertæ erant cancellis, qui eas continebant fulciebantque. In Leone IV. *Fecit rugulas de argento fusiles cum cancellis in ingressu presbyterii & confessionis.* & in Nicolao I. *Porro in purpureis marmoribus, quæ ante corpus beati Petri apostoli rugas argenteas retinent, dextra lævaque duas cruces argenteas offerens posuit.* VII denique rugis impositæ erant regulares, ex quibus vela & imagines dependebant ante rugas, ut mox videbimus.

Ex his omnibus indubitanter conficimus, rugas seu rugulas nihil aliud esse quam * portas, porticellas, fenestellasve, quæ tum ad ingressum presbyterii, tum in vestibulo altaris, tum intra & extra Confessionem erant, tum denique cancellis intermistæ: atque inde vocem italicam *ringuieres*, quæ fenestellas ciboriorum hodie quoque significat, derivatam fuisse. His enim portis, porticellis, fenestellisve omnia quæcumque superius retulimus, facile & commode aptari possunt, ut conferenti statim apparebit. *Rugarum paria* erant portæ seu porticellæ bipatentes, ut passim in cancellis. *Rugulæ*, quas interius in Confessione fuisse præmisimus, nihil aliud erant quam fenestellæ illæ, de quibus in superiori capite egimus. Sane Torrigius in Cryptis Vaticanis rugas januas interpretatur. Unde in primo nostro Ordine Romano, ubi acolythi *rugas* observare dicuntur, codex Colbertinus præfert *regias*, quæ vox portas significat.

* *V. Sanctuar. Capuan. p. 48. ubi regulæ portæ dicuntur.*

Quamquam vocabulum *regiæ* latius tantisper patere videtur, ut non solum portas, sed etiam valvas seu cancellos eis adjunctos

adjunctos quandoque designent. Jacobus Gaietanus in cap. LXXIX ad diem Cinerum: *Notandum quod camerarius Papæ exit regias*, id est cancellos, *& dat cineres stando illis qui sunt extra.* Eadem verba habet Petrus Amelii, qui rursus in cap. XVIII scribit, bullam, quæ cardinali ad altare sancti Petri sacra faciendi potestatem facit, *per totam diem pendere ante regias.* & cap. XXI. Pontificem cereos distribuendi causa pergere *ad regias.* Ad hæc cap. LVI, ubi de distributione palmarum: *Vadit usque ad regias capellæ in parte dextra, & ibi projicit ramos & folia olivarum populo per foramina regiarum*, id est cancellorum. Denique, quod rem evincit, idem auctor *portam regiarum* memorat in capp. LXXVI & LXXVIII. quibus in locis regiarum nomine cancellos interpretari, ut nemo non videt, necesse est.

Non solum cancelli erant inter presbyterium & chorum cantorum, sed etiam inter presbyterium & altare. Unde & *rugæ erant ante ingressum altaris*, id est porticellæ, ut loquitur Anastasius in Leone III, seu *ante vestibulum altaris*, ut in Paschali I. Quapropter diaconus ordinandus, ex octavo nostro libello, stabat *ante rugas altaris:* idemque ad sacerdotium promovendus ducebatur *foras rugas altaris.*

Qui presbyterium a choro cantorum dirimebant cancelli, *pogium* nonnumquam & *pectoralia* dicebantur, ut in Appendice primi nostri Ordinis Romani num. II. *Ascendentibus diaconibus in pogium, episcopi & presbyteri statuuntur in locis suis; & schola*, scilicet cantorum, *ante altare.* Hæ sedes erant singulorum Ordinum tempore sacrorum. De pogio apposite Thomasius in scholiis ad Responsorialia. POGIUM « hoc loco sumitur pro iis marmoreis cancellis sive tabulis, « quibus sanctuarium a choro & ecclesia discernitur. qui ita « sunt in antiquis Urbis basilicis constructi, ut ex illorum parte posteriore gradus sanctuarii sive presbyterii sensim assurgant: ut qui in area sunt ejusdem sanctuarii, & iisdem pectore tenus inniti, & circumspicere inde totum ecclesiæ cœtum commode possint. PECTORALIA vocarunt inferioris ætatis scriptores, quæ melius MENIANA appellarentur. « Videtur is proprius levitarum locus, qui, interdicto in presbyterio sibi consessu juxta priscos canones, decenter hunc locum « tenebant: ubi, medii inter Pontificem una cum presbyteris, « ac chorum cantorum & populum; illis quidem ministrare, «

„ his vero præesse tamquam inspectores ac monitores facile poterant. Pontifex namque contra altare in medio sub abside „ sedebat, episcopis ad dextram, presbyteris ad sinistram con„ sidentibus: Schola vero cantorum, ceterique subdiaconi ac „ clerici minores ante sanctuarium & altare in ecclesiæ sinu, in „ choro scilicet meniato, consistebant. Hactenus vir doctus & „ pius.

Ad hæc ergo sæpta seu meniana, quæ dimidiam hominis staturam vix excedebant, communio sacra porrigebatur; cineres & palmæ distribuebantur, aliaque id genus laïcis præstabantur, quæ in sanctuario fieri illorum temporum religio haud sinebat. De communione Augustinus in sermone CCCXCII novæ editionis, num. 5. *A communione se cohibeant qui sciunt quia novi peccata ipsorum, ne de cancellis projiciantur.* Leo papa IV, testante Anastasio, *secundum antiquam consuetudinem canonica auctoritate decrevit, ut dum sacra Missarum sollemnia celebrantur, nullus ex laïcis in presbyterio stare, vel sedere, aut ingredi præsumat, nisi tantum sacra plebs, quæ in administratione sacri officii constituta videtur.* Utinam vigeret hoc decretum etiam nunc apud omnes,

Tertio loco investigandum est, quid sint *regulares*, qui super rugas positi erant, & ex quibus vela & imagines dependebant. Loca, quibus id probes, occurrunt apud Anastasium in Stephano IV, Hadriano I, Leone III, & Paschali I. Alii *cancellos fusiles*, quos Græci κιόνια vocant; alii *virgas ligneas aut æreas, quibus vela adducebantur reducebanturque*, hoc vocabulo designari volunt. quæ sententia nobis probatur. Ex illis regularibus dependisse imagines probat variis in locis Anastasius, in Stephano IV. *Fecit tres regulares argenteos super rugas, per quas ingrediuntur ad altare: ubi imagines in frontispicio constituta sunt.* & in Hadriano I. *Posuit super eamdem regularem præfatas tres imagines.* Appensa eranr etiam vela, in Leone III. *Vela modica de stauraci quatuor, quæ pendent in regulari ante imagines.* Atqui portis vela appendi solita nemo nescit: quæ ut adduci reducique facile possent, his regularibus indigebant, aliquando ferreis æreisve, aliquando argenteis.

Præter hos regulares erant etiam trabes ad sustinenda vela, quæ trabes nonnumquam argenteæ erant, ut in Leone III. & quidem nonnullæ *super columnas altaris* in Paschale I.

Vela quæ sacrum altare circumdant habes in Gregorio IV.

Antequam hoc caput finio, juvat observare varios modos asservandi eucharistiam apud Romanos, prout ex libellis nostris discimus.

Antiquior modus is esse videtur, ut in secretario seu sacristia servaretur: quo ex loco Pontifici ad altare accedenti capsula eucharistiam continens præferebatur. Hic modus tempore Gregorii XI perseverasse videtur saltem in basilica Lateranensi. quod innuunt hujus Pontificis Constitutiones hic editæ num. XVIII. ubi præscribitur, ut vetera ejusdem ecclesiæ instrumenta in sacristia, *ubi est mensa Domini*, reclusa custodiantur.

Alius modus est, ut eucharistia servetur in altari seu principe, seu peculiari, qui posterior ritus hodie passim in Urbe viget.

Tertius modus, qui in sola sanctæ Crucis basilica obtinet, is est, quod eucharistia pone majus altare ad summum basilicæ parietem, absque ara supposita servatur in vasculo patente, adjectis loco ornamentis. quod opus est Francisci Quignonii cardinalis.

Res eucharistiam continens variis nominibus appellatur in libellis nostris: *conditorium*, *cephinum*, *armarium*. quod utrumque postremum Petrus Amelii pro uno & eodem habet. *Capsæ* vocabulo utitur primus Ordo Romanus, sed in diverso paullum significatu, nimirum ita ut capsa ad præferendam Pontifici sacra facturo eucharistiam sumatur: cum alia vocabula rem loco fixam significent.

Eodem in significatu *capsa* usurpari videtur in canone XVII Concilii primi Arausicani: *Cum capsa & calix offerendus est, & admixtione eucharistiæ consecrandus.* Locus aliquanto obscurus exigit, ut ei explicando paullisper immoremur. Is vero mihi sensus hujusce loci videtur, nempe ut una cum capsa, in qua sacra supellex initio Missæ ad altare, & fortasse etiam eucharistia deferebatur, etiam & calix afferretur; qui calix postea consecratus, immissa in eum eucharistiæ de more particula, utramque speciem consecratam simul contineret, & quasi una eademque consecratione sacratus esset. Duæ itaque sunt prædicti canonis partes Una, ut simul cum capsa deferatur calix ad altare. Altera, ut in calice simul utraque eucharistiæ species conjungatur. Lemma capitis posteriori tan-

tum respondet, *Ut in unum propositio sacramenti consecretur.*

Ejusmodi capsam alio nomine *turrem* appellat Gregorius episcopus Turonensis in lib. I de gloria Martyrum cap LXXXVI. ubi diaconus quidam impurus, *cum tempus ad sacrificium offerendum advenisset, acceptam turrem, in qua ministerium Dominici corporis habebatur, ferre cœpit ad ostium*, unde ex secretario in basilicam aditus erat: eoque *templum* ingresso, *ut eam altari superponeret, elapsa de manu ejus capsa ferebatur in area.* Non dubium quin *ministerii Dominici* nomine sacra supellex designetur: sed eucharistiam in illa simul contentam fuisse censuit sanctus Odo abbas Cluniacensis in Collationem lib. II cap. XXXII. ubi pro turri capsam cum Gregorio substituit, *qui dum capsam cum corpore Domini deferret*, &c.

Favet huic interpretationi Venantii Fortunati carmen *in turrem* Felicis episcopi Bituricensis: quam turrem ejusdem generis esse atque illam Gregorianam nemo infitiari potest, Atqui hæc turris Felicis continendæ eucharistiæ inserviebat, ut probat hoc distichon, quod est in lib. III carm. XIII.

Quam bene juncta decent, sacrati ut corporis Agni
Margaritum ingens aurea dona ferant!

Non igitur absque fundamento sanctus Odo abbas illam diaconi historiam a Gregorio relatam explicans, turris nomine *capsam cum corpore Domini* intelligit. Atque adeo idem ritus apud nostrates Gallos atque apud Romanos in usu erat, ut initio Missæ sacra eucharistia in capsa deferretur: ad quem ritum respexerit Concilii Arausicani canon præmissus. Itaque turris erat capsa gestatoria, non fixum eucharistiæ reconditorium.

Redeo ad Romanos, apud quos tabernacula, ut vocant, fere sola modo in usu sunt: eucharistia suspensa nusquam, nequidem in tota (quod quidem sciam) Italia. Vidimus tamen in Bobiensi ecclesia columbam ex aurichalco, conservandæ eucharistiæ olim destinatam. qui ritus forte Columbano auctore ex Gallia in Bobiense monasterium inductus fuit. Sed de his satis: ad nostros ritus redeamus.

XXI. *An antiqui ritus semper novis præferendi? An omnes ad unum modum revocandi? Recentiores ceremoniarum arbitri notati. Quid censendum de Missa Illyriciana.*

TRIA sunt quæ in sacris ritibus possunt spectari, antiquitas, uniformitas, & constantia. Eadem ferme est sacrorum rituum atque religionis antiquitas: sed eorumdem diversitas æque antiqua in diversis ecclesiis. *Multa* quippe *pro locorum & hominum diversitate variantur*, ait Firmilianus in epistola ad Cyprianum: *nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholica pace atque unitate discessum est.* Hæc diversitas obtinuit ab initio etiam apud Romanos, non modo *circa celebrandos Paschæ dies, sed circa multa alia divinæ rei sacramenta:* asseritque Firmilianus, *non observari illic omnia æqualiter, quæ Jerosolymis observantur.* Legendus hac de re Socrates in lib. v cap. xxii. ubi ait, nullam religionis sectam easdem observare ceremonias, licet eamdem de Deo sententiam amplectantur.

Hæc rituum diversitas nascitur, tum ex diversis populorum moribus, qui non iisdem agendi modo delectantur, nec iisdem institutis possunt assuescere: tum ex diversis ecclesiarum fundatoribus, qui rem, suapte natura indifferentem & in medio positam, aliter atque aliter pro temporum ac locorum varietate constituerunt. Quapropter qui omnia ad unum eumdemque modum redigere conantur, perinde mihi videntur agere, ac si omnes populos ad eosdem mores eademque penitus instituta reducere tentarent: neque satis concedunt primis ecclesiarum institutoribus, qui res ab eis stabilitas aut permissas tam facile pervertunt. Nec sane umquam citra pacis ecclesiasticæ discrimen secus attentatum est. quod multis exemplis probari posset, si id cuivis non esset exploratum.

Ferenda itaque est rituum illa diversitas, vel maxime propter bonum pacis, immo etiam propter Ecclesiam, quæ hac varietate decoratur. Nescio enim quo modo dulcius sapit, quod vario cultu ornatur. Et hoc quidem primum cavendum est in illis, qui ceremoniarum magistratum gerunt:

quorum nonnulli numquam quiescunt, nisi omnes ad suos ritus vel invitos pertraxerint.

Alterum incommodum est eorum, qui vel antiquos novis, vel e contrario novos antiquis ritus semper præferendos volunt. Neutrum sine delectu placet. Ubi regnant antiqui ritus, hi constanter retinendi: ubi novi præ antiquis prævaluerint, antiquos laudare decet, novos non rejicere. Vix enim umquam accidit, ut quod usu semel receptum est ac firmatum, absque perturbatione possit mutari. Et quidem ut rituum varietatem induxit locorum varietas: ita etiam eorumdem iisdem in locis mutationem aliquando persuasit temporum diversitas.

Itaque laudanda in ejusmodi rebus constantia, modo cetera adsint, Ecclesiæ pax atque concordia, & Christiana caritas, cui omnes ritus cedere ac suffragari necesse est. Quod si salva pace & caritate retineri potest antiquitas; quin novitati præferenda sit, nemo sane sapiens negaverit.

Qui novos sacrorum rituum libros novissimis temporibus scripserunt, mirum est quantum sibi tribuerint in pervertenda venerabili antiquitate, cujus institutiones, nedum institutionum rationes, omnino ignorabant. Cumque quod suo tempore fieri cernebant, id omnibus retro sæculis semper actitatum fuisse autumarent; probabiles, ut sibi videbantur, receptæ novitatis rationes adinvenerunt, quæ penitus veterum sententiæ non raro adversantur. Quod ut omnibus palam fiat, quædam huc exempla lubet afferre ad id probandum.

I. Mos olim fuit, ut vidimus, in ecclesia Romana, ut procedenti ad altare Pontifici *Sacra*, id est eucharistia, præferrentur, ibidemque servarentur usque ad communionem. quo tempore particula eucharistiæ antea consecratæ demittebatur in calicem. Tum ex oblatione novi sacrificii una particula reservabatur, *remanebat*que *in altari ipsa particula usque ad finem Missæ*, testante Amalario in lib. III cap. xxxv. *quia ita observant*, ait primus Ordo Romanus hic pag. 14. *ut dum Missarum sollemnia peraguntur, altare sine sacrificio non sit.* Atque ita toto tempore Missæ numquam ab altari eucharistia aberat, sive eucharistia pro Viatico in ipso altari, sive in secretario servaretur.

Contrarius ritus jam inductus erat Leone X pontifice: quo tempore Paris de Crassis, qui ceremoniarum arbiter erat, rationem quærens, *quare sacramentum corporis Christi, quod in ecclesiis communiter servari solet, ex suo loco prius levandum sit, quam sollemniter celebrari contingat ibidem*; ait id a majoribus cautum fuisse, non quia a conspectu salutaris hostiæ abhorrendum ducerent, sed idcirco quod inter sacrificandum non omnes ceremonias rite recteque agere possent. quandoquidem in ipsius Sacramenti conspectu nec Papa, nec episcopi celebrantes, congrue ibi sedere, nec mitram in caput retinere, neque incensationem in se recipere possent, nisi postquam ipsum Sacramentum incensatum fuisset: maxime quia per ipsosmet toties illud adolendum esset, & non per diaconum evangelicum, cujus hoc ministerium proprium est. Adde, inquit, quod celebrans prælatus, quando quotiesve incensare debet, necesse toties habet ipse genibus Sacramentum adorare, priusquam crucem altaris & oblata, ac ipsum altare incensaret. Postremo valde absonum esse, ut in eadem capella seu oratorio, in qua jam est Sacramentum quod adoratur, aliud Sacramentum de novo ibidem conficiatur, ne quod ex illis ambobus Sacramentis adorari debeat, in dubium vertatur.

Verum primis illis temporibus sufficiebat *Sancta* semel *adorasse*, sive ad altare præferretur eucharistia, ut in primo Ordine Romano: sive in altari ipso asservaretur, ut in secundo. Jam vero sanctis illis Patribus persuasum erat, quibusvis ceremoniis sacris, si modo religiose fiant, adeo nullam eucharistiæ inferri injuriam, ut contra his Deum honorari quam maxime existimarent. Neque porro ulla eis erat ambiguitas, utra species consecrata esset adoranda: cum ad præsens sacrificium solummodo essent intenti. Et porro unius præ altera speciei adoratio nullum scrupulum causare debet, cum in idem objectum feratur.

II. Aliud exemplum ex eodem Paride proferre licet de diacono evangelium cantante, nempe, quia desiit usus ambonum pro evangelio & epistola cantandis, quam in partem converti debeat diaconus, *collateralis* altari, *an conversus ad altare*, sicut *in capella palatii similique loco, ubi altare ad orientem solem non vergit*. Respondet Paris, *regulariter evangelium recitari debere a diacono stante contra aquilonem*, a quo, teste

Propheta, panditur omne malum: secus in capella palatina, in qua, quia pro situ loci *cornu evangelii non est directum ad aquilonem, sed ad austrum, qua in parte Pontifex sacrificio præsens semper insidet*; ideo diaconus ibidem evangelium cantans, *ne terga renesque ad Pontificem in solio manentem convertat, recta ad cornu evangelii facie* illud *cantat*, adeoque *sinistro humero ad Pontificem verso*. Absente vero Pontifice, *ut diaconus ipse universali consuetudini rituique satisfaciat, eum stare collateralem quidem altaris, sed conversum ad Pontificis solium positum ad austrum.* quippe minus malum esse sic eum stare, *quam renes ad Pontificis solium vertere; & altare, quod est Sanctum Sanctorum, ad sinistram suam sub se habere.* Ceterum in illis ecclesiis, quarum majus altare non est conversum ad orientem, evangelium cantandum esse per diaconum, non *collateraliter* ad altare stantem, sed *facie ad faciem altaris, id est contra ipsum altare.*

At quam simplicius antiqui libelli Ordinis Romani præscribunt, ut diaconus in ambone cantaturus evangelium, stans ad aquilonem faciem vertat ad partem australem, in qua viri; non ad aquilonem, in qua feminæ consistebant. Unum hoc loco notat Paris, altaris cornu dextrum intelligi debere, de cornu evangelii, *habito respectu ad ipsum altare, tamquam ad corpus magis honoratum; non autem ad sacrificantem. nam & crucis & crucifixi super ipso altari stantis dextra ad prædictum cornu evangelii vergit.* Secus tamen interpretandas esse Missalis rubricas, *præsertim in officio Parasceves:* ut cornu dextrum ac sinistrum dicatur habito respectu ad sacerdotem.

III. Infinitum esset ire per singula, quæ ab hodiernis ritibus discrepant: quædam tamen huc conglobate referre juvat ad levanda studia lectorum. Hymnum angelicum præcinebat sacerdos conversus ad populum: contra vero salutationem ultimam, quæ collectam post communionem præcedit, idem canebat conversus ad altare, ex primo nostro libello. Ad hæc Canonem non incipiebat nisi absoluto trisagii cantu: ut scilicet clerus & populus, sacerdote Canonem submissa voce recitante, in admiratione tanti mysterii quasi stupens sileret. Insuper antiphona illa, quæ *Communio* dicitur, non post ipsam communionem, ut fit modo in multis ecclesiis, sed tempore ipsius communionis cum suo psalmo cantabatur.

tabatur. qui ritus in Africana ecclesia servabatur, populo ad communionem accedente: cujus rei testis est locuples Augustinus in lib. 11 Retractationum cap. x i. Denique sacerdos ea non recitabat, quæ tum a choro canebantur, tum a ministris legebantur: sed vel rerum, quæ dicebantur, meditatione, vel aliorum rituum actione totus occupatus erat. Nam quæ in Missa Illyriciana habentur ad id spatii orationes, non sunt haud dubie antiqui Romani instituti, ut postea videbimus.

Hæc autem non eo animo referimus, quasi veterum hujusmodi rituum usus privata auctoritate revocari velimus, aut recentiorum (quod absit) induci contemtum: sed ut eos, qui ejusmodi officiis præpositi sunt, invitemus ad consulendam antiquitatem, quæ quanto fonti propior, tanto venerabilior est: eosdemque admoneamus, ne ita vulgares & contritas ratiunculas præferant, quasi majores nostros in sanciendis contrariis ritibus omni ratione destitutos fuisse existiment. Immo vero si quando ritus sacri reformandi erunt, ut veterum ratio habeatur, & ab eis quam propius abesse studeatur.

Hunc scopum sibi proposuit *Cameracensis & Atrebatensis ecclesia*, cum Ordinem sacrorum rituum in meliorem formam restituere voluit, ut legitur in vetustissimo utriusque ecclesiæ Ordine, qui ex Petri Pithœi relictis scriniis recens vulgatus est in Appendice ad Codicem canonum ecclesiæ Romanæ. Quippe Ordinis istius reformatores præmittunt se velle ea ordinare, *quæ ab statu rectitudinis deviando, vel ab Ordine Romano discrepare videbantur: ita tamen ut non instituatur novus Ordo; ne objici ab invidis possit, Ordinem sacratissimum Romanum*, quem imitari desiderabant, quoquo pacto fuisse violatum. In eodem autem Ordine quædam inculcantur ex ipsomet Ordine Romano, quæ hoc loco commemorare non pigebit. Unum est, quod *matutinale officium* (Laudes appellamus) *tractim decantandum est: altius tamen ipsi psalmi, quam nocturnales. sic enim fit in Romana ecclesia.* Et paullo infra. *Volumus ut mane agatur Missa in Dominicis diebus: quia Dominus valde mane surrexit. Et ita usus est in sancta sede Romana ecclesia. In titulis vero qui in civitate vel extra sunt, non ante cantetur Missa, quam in ipsa publica ecclesia in civi-*

tate: neque illorum signa pulsentur, ut omnis populus ad publicam procedat ecclesiam, nisi forte causa infirmorum, aut pro iter agentibus. Nec omittendum quod de Vigiliis nocturnis præscribitur. *Cum omni vero honestate tractim lectiones legantur, & responsoria decantentur. Nona autem lectio sit evangelica ex homeliis Patrum. Homelia ipsius evangelii a diacono, vel presbytero, aut episcopo tota legatur, nisi forte aurora interveniens hoc distulerit.* Sic in ecclesia Romana, apparente aurora, officium nocturnale breviarii mos erat, ut superius vidimus. Hæc ex veteri illo Ordine Cameracensi, qui ante sæculum XII scriptus fuit.

Quærat aliquis, cur hymnum angelicum seu *Gloria in excelsis*, olim præcinuerit Pontifex ad populum conversus: contra vero ultimam salutationem, quæ fit post communionem, non vero alias? De his respondere non est nostri instituti, nobisque sufficit antiquos ritus Romanos exposuisse. Placet regula Johannis Diaconi ex epistola ad Senarium: *Illud firma mente custodio, quod non a majoribus tradita custodiret Ecclesia, nisi certa sui ratio poposcisset: nec ea possumus dicere inania videri ac frivola, quia eorum minime rationem accepimus.* Si tamen conjecturis indulgere licet, ideo Pontifex hymnum angelicum præcinens convertebat se ad populum, ut eum ad laudandum Deum invitaret. Ideo vero salutationem illam postremam pronuntiabat versus altare, quod ad fideles communione seu corpore & sanguine Christi Domini tum refectos verba dirigeret: quibus proinde non jam apprecantis optantisve, sed gratulantis more Dominum inesse hac salutatione contestabatur.

Postremo observandum est, Missam illam Latinam, quam Mathias Flaccus Illyricus olim Argentinæ vulgavit, non esse Romana antiquiorem, ut falso ille opinatus est, sed ipsammet esse Missam Romanam variis rationibus interpolatam, quas orationes sacerdos, choro inter cantandum occupato, recitaret. Atqui neque orationes illæ primo Romanæ ecclesiæ instituto conveniunt, immo in his nonnulla penitus adversantur. quale est id quod ad Canonem legitur: *Deinde cum summa reverentia incipiat*, TE IGITUR; *& ministri stantes in gradibus suis canent ipsos psalmos, usque dum* TE IGITUR *finiatur.* Contra vero in nostris libellis antiquiori-

bus præscribitur, ut Pontifice Canonem recitante summum in choro teneatur silentium; & ministri perstent inclinati & silentes per totum Canonem; subdiaconi usque ad hæc verba, *Nobis quoque peccatoribus*. Adde quod in illa Missa præscribitur initio versus *Introibo* cum psalmo *Judica*, qui apud antiquos in usu non erant. Quod in eadem Missa fit mentio de *Sequentia*, quam alii *Prosam* vocant: cujus institutio Notkero Balbulo, qui decessit anno CM XII, tribuitur. Denique quod in litaniis Missæ subjectis appellatur sanctus Adelbertus, quem sæculo decimo exeunte martyrio affectum fuisse constat.

Hic consequenter agendum esset de variis additionibus Sacramentario Gregoriano factis a Grimoldo abbate & aliis. qui Grimoldus videtur abbas fuisse monasterii sancti Galli apud Helvetios, is qui Grimaldus, & Ludovici Augusti, cognomento Pii, capellanus vocatur: quique Benedictiones episcopales Sacramentario Gregoriano adjecit, quas non esse Romanæ institutionis superius observavimus. Sed longius nos ferunt hæ commentationes: tandem ad libellos Ordinis Romani, præmisso Commentarii indice, veniamus.

INDEX
RERUM IN COMMENTARIO insigniorum.

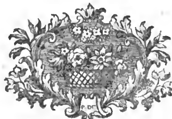
A

B

C

D

T

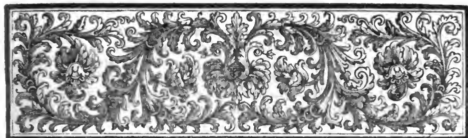

ADDENDA *in cap.* XVIII. *Commentarii pag.* CXXIV. *post lin.* 17.

Opportune hoc loco addi poteſt id quod legitur in *Criminationibus Græcorum adverſus Latinos*, tomo III. Monument. Græc. Cotelerianorum, pag. 498. art. XVI.

Succeſſor mortui Papæ hoc modo conſtituitur. Eligunt « eum qui eorum faciunt Synodum, & viventem ad mortuum « corpus adducunt, ſumptamque manum illius qui ſenſu ca- « ret, collo ſentientis imponunt; hocque arbitrantur eſſe ſuc- « ceſſoris unctionem & conſecrationem. Atque is primus mox « pro funere defuncti qui eum unxit, ſacrum facit, ac dein- « ceps tanquam optime unctus, ſtrenue pontificalia munia « obit. «

Verùm hanc criminationem falſam eſſe, & ex facto eccleſiæ Alexandrinæ deſumtam facile eſt cuivis æſtimare.

ANTIQUI LIBRI RITUALES SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIÆ.

ADMONITIO IN I. ORDINEM ROMANUM.

1 ARIOS *fuiſſe Ordinis Romani libellos ſuperius oſtendimus : ex quibus tres , qui quidem ad Miſſam pontificalem pertinent, mox exhibituri ſumus. Primus ex his , qui videtur antiquior , laudatus paſſim invenitur apud Amalarium , exſtatque in veterrimis codicibus , Caſinenſi , Sancti-Gallenſi , Einſidlenſi , & Colbertino. In lucem primo editus eſt Coloniæ per Georgium Caſſandrum anno M D LXI , ibidemque poſt annos ſeptem recuſus per Melchiorem Hittorpium : apud quos amplius quam media pars hujus libelli deeſt. Hanc vero ex codice inſignis abbatiæ ſancti Galli ſupplevimus , nempe a num. 21.*

2 *Ejuſdem libelli antiquitatem probant in primis euchariſtiæ initio Miſſæ ad altare ante Pontificem delatio :* fermenti *vocabulum pro euchariſtia , ut in epiſtola Innocentii primi ad Decentium , num. 22 uſurpatum : deinde rubricæ (ut vocant) quæ in libro Sacramentorum Gregorii M. leguntur pro hebdomada ſancta, totidem verbis hic expreſſæ , prout cuivis conferenti patebit. Unde Gregorium ex hoc libello in ſuum Sacramentarium præ-*

dictas transtulisse rubricas veri simillimum est. Certe Amalarii auctoritas evincit, primum hunc Ordinem, cujus verba is passim laudat exponitque, sæculo nono esse superiorem: & totus Missæ pontificiæ ritus, in eodem Ordine præscriptus, Gregorii ætatem meo judicio sapit. Quædam tamen processu temporis nova inserta fuere: qualia sunt quæ num. 24 referuntur de ritu instituto per Hadrianum papam, ut flecteretur pro Carolo rege, *nempe pro Carolo M. & num. 28, ut dicatur* oratio pro rege Francorum. *Ex quibus non nemo fortasse dubius hæreat, num istud supplementum, quod ex codice sancti Galli habuimus, sequenti libello postea fuerit adsutum. At satius est admittere, paucula hæc, quæ modo commemoravimus, antiquissimo (ut fit) libello fuisse inserta. Non dissimulem tamen Onufrio antiquiorem videri Ordinem secundo loco hic editum: propterea quod in processione ad altare pax a Pontifice ibi legatur data duobus presbyteris: cum in primo nostro ac tertio Ordine detur uni ex episcopis hebdomadariis, scilicet ecclesiæ Lateranensis, quos ante annos octingentos presbyteris successisse vir doctus existimat. Verum utrumque simul eodem tempore stare potest, ut scilicet pax detur uni ex illis episcopis, si in ecclesia Lateranensi, cujus hebdomadarii erant, Missa celebretur: secus duobus presbyteris, si in alia ecclesia. Porro quo tempore instituti fuerint illi hebdomadarii apud Lateranum episcopi, non liquet: etsi ex actis Stephani IV constat, eos ante hunc Pontificem fuisse institutos, ut in Commentario prævio diximus.*

3 *Colbertinum exemplar n. 416, quod subsequentem Ordinem continet, ad annos octingentos accedit, atque hunc titulum præfert:* ORDO ECCLESIASTICI MINISTERII ROMANÆ ECCLESIÆ, vel qualiter Missa celebretur. *at in codice sancti Galli,* ORDO ECCLESIASTICUS R. E. &c. *quem titulum prætulimus.*

4 *Post hunc libellum, qui in num. 21 desinit, sequitur in codice Colbertino quædam Appendix* De officiis in noctibus a Cœna Domini usque in Pascha; *eademque reperitur in Vaticano n. 487. quæ proinde appendix visa est primi hujus Ordinis Romani integro libello subjungenda. Hanc sub nomine libelli Romani laudat Amalarius in lib. 1 cap.* XX. Additur etiam in libello memorato alter cereus, ubi dicitur: ET TUNC ILLUMINANTUR DUO CEREI, TENENTIBUS DUOBUS NOTARIIS, & reliqua. *quæ totidem verba leguntur in dicta appendice num. 9, ejusque antiquitatem ostendunt.*

PRIMUS
ORDO ROMANUS.

INCIPIT ORDO ECCLESIASTICUS ROMANÆ ECCLESIÆ, *qualiter Missa pontificalis celebretur.*

1 PRIMO omnium observandum est, septem esse regiones ecclesiastici Ordinis urbis Romæ; & unaquæque regio singulos habet diaconos regionarios, & uniuscujusque regionis acolythi per manum subdiaconi regionarii diacono regionis suæ officii causa subduntur. Quorum diaconorum si quando quispiam moritur, donec loco ejus alius subrogetur, illius regionis acolythi archidiacono obediunt: quia omnes acolythi, cujuscumque regionis sint, causa ecclesiastici officii ad ministerium ejus pertinent. Quod etiam de subsequentibus Ordinibus intelligendum est, servata unicuique post eum proprii gradus archidiaconi [prærogativa] in sui Ordinis ministerio subditis: ut si quis, verbi gratia, vim passus fuerit, sive ab ecclesiastico, seu a quacumque militari persona; si a sui Ordinis, primo ejus causa ad effectum minime pervenerit, habeat archidiaconus, id est vicarius Pontificis, causam, qualiter subditorum sibi querelas absque notitia possit explicare Pontificis: cetera vero per minores Ordines finiantur. Nam primo scire oportet, ut post numerum ecclesiasticarum regionum sciat, qui voluerit, numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obsequantur. Nam prima feria regio tertia, id est Paschæ: secunda feria regio quarta: tertia feria regio quinta: quarta feria regio sexta: quinta feria regio septima: sexta feria regio prima: sabbato regio secunda. Ordines proprios tam in processione, quam in ecclesia, vel ubicumque eos propria dies ratione sui gradus prisca statutio ire vel mi-

nistrare compulerit, a ministerio Pontificis non poterit sine ulla sui deesse excommunicationis vel animadversionis sententia disciplinæ. Quorum ministeria primitus secundum rationem simplicem dupliciter diebus singulis dividuntur, id est in processione Apostolici ad stationem, & in egressu sacrarii usque ad Missarum consummationem.

2 Diebus itaque sollemnibus, sicuti est Pascha, primo omnes acolythi regionis tertiæ, & defensores omnium regionum convenientes diluculo in patriarchio Lateranensi, præcedunt Pontificem pedestres ad stationem. Stratores autem laïci a dextris, & a sinistris equi ambulent, ne alicubi titubet. Qui autem cum equitantes præcedunt, hi sunt: diacones, primicerius, & duo notarii regionarii, defensores regionarii, subdiaconi regionarii. Procedunt vero divisis turmis, spatium inter se & Apostolicum facientes. Post equum vero hi sunt qui equitant: vicedominus, vestararius, nomenculator, atque saccellarius. Unus autem ex acolythis stationarius præcedit pedester equum Pontificis, gestans sanctum chrisma manu in mappula involuta cum ampulla. Sed & omnes acolythi absque sacculis, & sindonibus, & chrismate non procedunt. quod disponit stationarius. Si quis autem adire voluerit Pontificem; si equitat, statim ut eum viderit, descendat de equo, & ex latere viæ expectet, usque dum ab eo possit audiri. Et petita ab eo benedictione discutiatur a [a] nomenculatore vel saccellario causa ejus: & ipsi indicant Pontifici [b], & finiunt. quod & similiter observabitur, etiamsi absque ulla petitione ei quisquam obvius fuerit. Qui vero pedester fuerit, tantummodo loco suo figitur, ut ab eo audiatur, vel benedicatur.

3 Die autem Resurrectionis dominicæ, procedente eo ad sanctam Mariam, notarius regionarius stat in loco qui dicitur [c] Merolanas, & salutato Pontifice dicit: *In nomine domini nostri Jesu-Christi baptizati sunt hesterna nocte in sancta Dei genitrice Maria infantes masculi numero tanti, feminæ tan-*

[a] Nomenculatoris officium erat convivas invitare, eorumque nomina describere, ut infra videbimus num. 18. Saccellarius idem qui thesaurarius, a sacco seu saccello.

[b] Sic causæ nonnumquam in ipso processu finiebantur. Unde *processus* vocabulum lingua nostra gallica pro lite fluxisse quidam viri docti opinantur.

[c] Locus est in monte Exquilino, haud procul a basilica sanctæ Mariæ Majoris, ubi ecclesia S. Matthæi, quæ dicitur ad Merulanas.

14. Respondit Pontifex, *Deo gratias*. Et accipit a saccellario solidum unum: Pontifex autem pergit ad stationem. Feria secunda ad [a] remissa simpliciter. Feria tertia in reflexione porticus sancti Pauli, tantum item qui pedestres obsequuntur. In die vero sancti Paschæ omnes acolythi regionis tertiæ simul & defensores omnium regionum conveniunt primo diluculo in patriarchio Lateranensi, ut dum processerit Pontifex, equum illius præcedant. Acolythi autem, qui inde fuerint, observant, ut portent chrisma ante Pontificem, & evangelia, sindones & sacculos, & aquamanus post eum, sicut supra diximus. Apostolum autem subdiaconus, qui lecturus est, sub cura sua habebit: evangelium archidiaconus. Aqua manus, patenam quotidianam, calicem, scyphos, & [b] pugillares [alios argenteos] & alios aureos, & gemelliones argenteos, colatorium argenteum & aureum, & alium majorem argenteum; amas argenteas, cantatorium & cetera vasa aurea & argentea, cereostata aurea & argentea, de ecclesia Salvatoris per manum primi mansionarii sumunt, & bajuli portant. Diebus vero festis calicem & patenam majores, & evangelia majora de vestiario dominico exigunt sub sigillo vesterarii per numerum gemmarum, ut non perdantur. Sellam autem Pontificis cubicularius laïcus præcedens deportat, ut parata sit dum in sacrarium venerit.

4 Ad denunciatam stationem diebus festis primo mane præcedit omnis clerus Apostolicum, ad ecclesiam, ubi statio antea fuerit denunciata, exceptis his, qui in obsequio illius comitantur, ut supra diximus: & expectantes Pontificem in ecclesia cum supplementario & bajulis, & reliquis qui cruces portant, sedentes in presbyterio; episcopi quidem ad sinistram intrantium, presbyteri vero ad dextram, ut quando Pontifex sederit, ad eos respiciens, episcopos ad dextram sui, presbyteros vero ad sinistram contueatur. Sed dum ve-

a Ita codex S. Galli: Colbert. *ad remissa simul*: editi *ad Missam similiter*. Locus obscurus, & forte corruptus.

b Pugillaris hoc loco significat calamum seu fistulam, qua sanguis Domini e sacro calice hauriebatur. Scyphi, calices ministeriales acolythorum, de quibus infra. Colatorium, vasculum foraminibus ab imo perforatum, quo vinum ex amulis seu ampullis repurgatum in calicem refundebatur. Gemelliones Onufrius suspicatur esse urceos, ad infundendam scilicet in manus Pontificis ejusque forsan ministrorum aquam, quæ in subjectam pelvim (aquamanum, id est aquamanile, hic vocant) excipiebatur. Anastasius in Gregorio IV simul conjungit *amas, scyphos, gemmiliones*, ut appareat hos distinguendos esse ab amis seu amulis.

nerit Pontifex prope ecclesiam, exeuntes acolythi & defensores ex regione illa, cujus dies ad officium fuerit, in obsequio præstolantur cum loco statuto, antequam veniat ubi descensurus est: similiter & presbyter tituli vel ecclesiæ, ubi statio fuerit, una cum majoribus domus ecclesiæ Romanæ vel Patre diaconiæ (si tamen illa ecclesia diaconiæ fuerit) cum subdito sibi presbytero & mansionario thymiamaterium deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Primum acolythi cum defensoribus, deinde presbyteri cum suis petita benedictione, divisis hinc inde partibus, prout militant, præcedunt Pontificem usque ad ecclesiam. Advocatores autem ecclesiæ stant quidem cum majoribus, non autem præcedunt cum eis, sed ipsi tantummodo sequuntur sellarem Pontificis cum acolytho, qui aquamanus portat. Quem semper necesse est sequi Pontificem, usque dum ad altare ascendat, paratus sub humero in presbyterio, quando vocetur a subdiacono regionario ad aquam dandam.

5 Cum vero ecclesiam introierit Pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus à diaconibus, qui eum susceperint de sellario descendentem. ubi dum intraverit, sedet in sella sua, & diacones salutato Pontifice egrediuntur secretarium, & ante fores ejusdem mutant vestimenta sua, & parat evangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex præcepto archidiaconi super planetam acolythi: & si necesse fuerit propter majora evangelia, duobus acolythis super planetas tenentibus parat evangelium. Quo facto, acolythus evangelium usque ante altare in presbyterium, præcedente eum subdiacono sequente, qui eum desuper planetam illius suscipiens, manibus suis honorifice super altare ponat. Nam egredientibus diaconibus de secretario, remanent cum Pontifice primicerius, secundicerius, primicerius defensorum, notarii regionarii, & subdiaconus sequens, qui tenet pallium Pontificis in brachio suo super planetam, in sinistro brachio cum acubus.

6 Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutat vestimenta * sua hoc ordine. Defert ea plicata cubicularius tonsoratus, accepta a manibus ostiarii juxta caput scamni. Subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum Pontificem ipsa vestimenta, alius

* al. sollemnia.

lineam, alius cingulum, alius [a] anagolaium, id est amictum, alius lineam dalmaticam, & alius majorem dalmaticam, & alius planetam: & sic per ordinem induunt Pontificem. Primicerius autem & secundicerius componunt vestimenta ejus, ut bene sedeant. Novissime autem, quem voluerit domnus Pontifex de diaconibus, vel subdiaconibus, cui ipse jusserit, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, & induit super Pontificem, & configit eum cum acubus in planeta retro & ante, & in humero sinistro, & salutat Domnum, & dicit, *Jube domne benedicere*. Respondet, *Salvet nos Dominus*. respondet, *Amen*.

7 Deinde subdiaconus regionarius, tenens mappulam Pontificis in sinistro brachio super planetam revolutam, exiens ad * regiam secretarii * dicit: *Schola*. respondet: *Adsum*. Et ille: *Quis psallet?* respondet, *Ille, & ille*. Et rediens ad Pontificem subdiaconus, porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua illius, & dicens, *Servi domini mei, talis subdiaconus regionarius leget Apostolum, & talis de schola cantabit*. Et postea non licet alterum mutare in loco lectoris, vel cantoris. Quod si factum fuerit, archiparaphonista a Pontifice [b] excommunicabitur, id est quartus scholæ, qui semper Pontifici nunciat de cantoribus. Quod cum nunciatum fuerit, statim sequitur subdiaconus adstans ante faciem Pontificis, usque dum ei annuat Pontifex ut psallant. cui dum annuerit, statim egreditur ante fores secretarii, & dicit: *Accendite*. qui dum accenderint, statim subdiaconus sequens tenens thymiamaterium aureum, pro foribus ponit incensum, ut pergat ante Pontificem. Et ille quartus scholæ pervenit in presbyterio ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, inclinato capite dicit, * *Domne jubete*.

* *al.* januam.

* *al.* vocat Scholam.

* al. *Domni*.

8 Tunc illi elevantes se, per ordinem vadunt ante altare, & statuuntur per ordinem acies duæ tantum; paraphonistæ quidem hinc inde a foris; infantes ab utroque latere infra per ordinem. Et mox incipit prior scholæ antiphonam ad In-

a In vulgatis *anabolagium*. quam lectionem tuetur eruditissimus Cangius in Glossario. At nihil tamen mutandum suasit non solum vetustissimus codex S. Galli hoc loco: sed etiam alter æque antiquus, in quo habetur Ordo Missæ episcopalis, infra 3. ubi *anagolai* & *anagolagi* legitur. Ceterum adverte his locis, anabolagium, sive anagolagium, id est amictum, utrobique poni super albam & cingulum, uti Maronitis presbyteris mos est etiam nunc.

b Id est, ut quidem interpretari licet, ab officio suspendetur.

troitum : quorum vocem diaconi dum audierint, continuò intrant ad Pontificem in secretarium. Et tunc Pontifex elevans se, dat manum dextram archidiacono, & sinistram secundo, vel qui fuerit in ordine: & illi osculatis manibus ipsius, procedunt cum ipso sustentantes eum. Tunc subdiaconus sequens cum thymiamaterio procedit ante ipsum, mittens incensum ; & septem acolythi illius regionis, cujus dies fuerit, portantes [a] septem cereostata accensa præcedunt ante Pontificem usque ante altare. Sed priusquam veniant ante altare, diacones in presbyterio exuuntur planetis ; & suscipit eas subdiaconus regionarius, & porrigit illas ad acolythos regionis, cujus fuerint diaconi: & tunc duo acolythi tenentes capsas cum [b] Sanctis apertas, & subdiaconus sequens cum ipsis tenens manum suam in ore capsæ, ostendit Sancta Pontifici, vel diacono qui præcesserit. Tunc inclinato capite [c] Pontifex vel diaconus salutat Sancta, & contemplatur, ut si fuerit [d] superabundans, præcipiat ut ponatur in conditorio. Tunc peraccedens, antequam veniat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dextram, & tres ad sinistram partem : & pertransit Pontifex in caput scholæ, & inclinat caput ad altare, surgens & orans, & faciens crucem in fronte sua, & dat pacem uni episcopo [e] de hebdomadariis & archipresbytero, & diaconibus omnibus: & respiciens ad priorem scholæ, annuit ei ut dicat *Gloriam :* & prior scholæ inclinat se Pontifici, & imponit. Quartus vero scholæ præcedit Pontificem, ut ponat [f] oratorium ante altare : & accedens Pontifex orat super ipsum, usque ad repetitionem [g] versus. Nam diaconi surgunt quando dicitur, *Sicut erat in principio,* ut salutent altaris latera, prius duo, & duo vicissim, redeuntes ad Pontificem. Et surgens Pontifex osculatur evangelia & altare, & accedit ad sedem suam : & stat versus ad Orientem.

a Pro numero scilicet totidem ecclesiasticarum regionum.

b Colbertinus *Sancta*. quo nomine eucharistiam significari colligimus ex num. 17 & 18, & ex num. 30 & 34. Vide libellum Benedicti canonici S. Petri inferius, num. 41, & Commentarii prævii caput VI. Ergo conditorium hic locus seu vasculum erat, in quo eucharistia tum recondi solebat.

c Sic Colbert. editis *super*, sed eodem sensu.

d Ita Colbert. alii habent *Pontifici vel diacono*, sed mendose.

e Nempe uni ex septem episcopis hebdomadariis patriarchii Lateranensis, de quibus superius in Commentario prævio.

f Faldistorium appellant recentiores. Colbert. male, *Oratorium super altare.*

g Id est antiphonæ ad Introitum. Confer num. 21.

9 Schola vero, finita antiphona, imponit *Kyrie eleiſon*. Prior vero ſcholæ cuſtodit ad Pontificem, ut ei annuat ſi vult mutare [a] numerum letaniæ, & inclinat ſe Pontifici. Quando vero finierint, dirigens ſe Pontifex contra [b] populum, incipit, *Gloria in excelſis Deo*, & ſtatim regyrat ſe ad orientem, uſque dum finiatur. Poſt hoc dirigens ſe iterum ad populum dicens, *Pax* [c] *vobis*. & regyrans ſe ad orientem, dicit, *Oremus*. & ſequitur oratio: poſt finitam [d] ſedet; ſimiliter epiſcopi, vel presbyteri ſedent. a b c d

10 Tunc aſcendunt ſubdiaconi regionarii ad altare ſtatuentes ſe ad dextram, ſive ad ſiniſtram altaris. Tunc Pontifex annuit epiſcopis & presbyteris ut ſedeant. Subdiaconus vero qui lecturus eſt, mox ut viderit poſt Pontificem epiſcopos & presbyteros reſidentes, aſcendit in ambonem, & legit. Poſtquam legerit, cantor cum [e] cantatorio aſcendit, & dicit [f] reſponſum. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia*, bene: ſin autem, tractum; ſin minus, tantummodo reſponſum. e f

11 Deinde diaconus oſculans pedes Pontificis tacite, dicit ei Pontifex, *Dominus ſit in corde tuo, & in labiis tuis*. Deinde venit ante altare, & oſculatis evangeliis levat in manus ſuas codicem: & procedunt ante ipſum duo ſubdiaconi regionarii, levantes thymiamaterium de manu ſubdiaconi ſequentis, mittentes incenſum. Et ante ſe habent duos aco-

a Huc ſpectat id quod ait Paris de Craſſis, *Kyrie* in Miſſis papalibus tamdiu dici, quamdiu reverentia Papæ per cardinales facienda durat. Colbert. *inclinet ſe Pontifici. quam dum finierint, incipit Pontifex* Gloria in excelsis Deo, *ſi tempus fuerit. Non ſedeat antequam dicant poſt orationem* Amen. *Et tunc aſcendant ſubdiaconi regionaris ad altare*, &c. Idem Paris obſervat vetuſtiſſimum eſſe capellæ papalis morem, ut eodem tono invariato caneretur hymnus angelicus his notis, *Ut re fa fa fa mi fa ſol mi, ſol fa mi mi*.

b Nunc facie verſa ad orientem ſeu altare, quod probat Amalarius in Officialis lib. III cap. VIII.

c Idem Amalarius ſub finem alterius præfationis ad libellum (ut vocat) Officialem, inter ea quæ *a Romana ſede* accepit, *Prima ſalutatio ad populum*, inquit, Pax vobis *pronunciatur, non* Pax vobiscum. Vide ejuſdem lib. cap. IX.

d Idem auctor in lib. III cap. V ſub initium, tradit morem inoleviſſe, *ut non ſedeatur in eccleſia* ante finem hujus orationis. qua de re in libello tertio, qui hic ſubſequitur.

e Quid ſit cantatorium, diſcimus ex Amalarii Præfatione in Antiphonarium. *Notandum eſt*, ait, *volumen quod nos vocamus Antiphonarium, tria habere nomina apud Romanos. Quod dicimus* gradale, *illi vocant* cantatorium.

f Amalarius ipſe in lib. III cap. XI. *Lectionem qua legitur poſt ſeſſionem, ſequitur cantus, qui vocatur reſponſorius. Reſponſorium vero iidem qui ſupra Itali tradiderunt, quos inde reſponſorios cantus vocant, quod alio deſinente id alter reſpondeat.* Hinc *pſalmus reſponſorius* apud Gregorium Turonenſem in lib. VIII cap. III, quod uno verſu dicto per cantorem, idem a choro ſeu populo repeteretur, & ſic conſequenter de aliis. Gradalem ſeu gradualem poſteri appellarunt, quod in pogio ſeu ambone caneretur, teſte egloga Amalarii.

a lythos portantes duo cereostata. Venientes ad [a] ambonem,
dividuntur ipsi acolythi ante ambonem, & transeunt subdia-
coni & diaconus cum evangelio per medium eorum. Ille
qui absque thymiamaterio est, vertens se ad diaconem, por-
rigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit evangelium,
ut manu subdiaconi aperiatur ei locus, in quo signum lectio-
nis positum fuerit. Et interposito digito suo diaconus in loco
b lectionis ascendit ad [b] legendum, & illi duo subdiaconi
redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Finito evan-
c gelio dicit Pontifex, [c] *Pax tibi*. Deinde dicit, *Dominus vo-
biscum*. Respondetur, *Et cum spiritu tuo*. & dicit, *Oremus*.
Descendente autem diacono, subdiaconus, qui prius aperue-
rat, recipit evangelium, & porrigit eum subdiacono sequen-
ti, qui in filo stat. quod tenens ante pectus suum super pla-
netam, porrigit osculandum omnibus per ordinem graduum
qui steterint. Et post hoc præparato acolytho in pogio juxta
d ambonem cum [d] capsa, in qua subdiaconus idem ponit evan-
gelium ut sigilletur. Acolythus autem regionis ejusdem, cu-
jus & subdiaconus est, revocat evangelium ad Lateranis.

12 Deinde pergente diacono ad altare, stante acolytho cum calice & corporali super eum, levat calicem in brachio suo sinistro, & porrigit diacono corporalem, ut accipit desuper calice, & ponit eum super altari a dextris, projecto capite altero ad diaconem secundum ut expandant. Tunc ascendunt ad sedem primicerius & secundicerius & primicerius defensorum cum omnibus regionariis & notariis : subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur archidiaconum.

13 Pontifex descendit ad senatorium, tenente manum
ejus dextram primicerio notariorum, & primicerio defenso-
rum sinistram : & suscipit oblationes principum per ordi-
e nem [e] archium. Archidiaconus post eum suscipit amulas, &
refundit in calicem majorem, tenente cum subdiacono re-
gionario : quem sequitur cum scypho super planetam acoly-

a Nullus amplius ambonum usus apud Romanos a tempore Paridis de Crassis.

b *Diaconus, cum legit evangelium, juxta Romanum Ordinem vertitur ad meridiem*, ex Micrologi cap. IX, *non ad aquilonem, ubi feminæ consistunt*.

c Id habes in secundo Ordine Romano.

d Nulla hic mentio symboli post evangelium, sic vero in sequenti. Consule Commentarii prævii caput VI. Romani, teste Amalario in altera Præfatione ad libros de ecclesiasticis Officiis, *post evangelium non afferunt incensum super altare*. Accedit Micrologus in cap. XX.

e Ita Colbert. Quidam codices habent *arcuum*, alii omittunt. Retinenda videtur lectio codicis Colbertini, ut significet ordinem principem seu præcipuum.

thus, in quo calix impletus refunditur. Oblationes a Pontifice suscipit subdiaconus regionarius, & porrigit subdiacono sequenti, & subdiaconus sequens ponit in sindonem, quem tenent duo acolythi. Reliquas oblationes post Pontificem suscipit episcopus hebdomadarius, ut ipse manu sua mittat eas in sindonem, quæ eum sequitur. Post quem diaconus, qui sequitur post archidiaconem, suscipit [amulas] & manu sua refundit in scyphum. Pontifex vero antequam transeat in partem mulierum, descendit ante confessionem, & suscipit * oblatas primicerii, & secundicerii, & primicerii defensorum. Nam diebus festis post diacones ad altare offerunt. Similiter ascendens Pontifex in partem feminarum, ordine quo supra omnia explet. Similiter & presbyteri, si necesse fuerit, post eum vel in presbyterio faciunt.

* al. oblationes.

14 Post hoc Pontifex, tenente ei manum primicerio & secundicerio, redit ad sedem suam, abluit manus suas. Archidiaconus stans ante altare, expleta susceptione lavat manus suas. Deinde respicit in faciem Pontificis, annuit ei, & ille resalutato accedit ad altare. Tunc subdiaconi regionarii levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis super brachia sua, porrigunt archidiacono, & ille componit altare. Nam subdiaconi hinc inde porrigunt Ornato vero altari, tunc archidiaconus sumit amulam Pontificis de subdiacono oblationario, & refundit super colum in calicem, deinde * diaconorum; & in die festo, primicerii, secundicerii, primicerii defensorum. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam, accipit [a] fontem de manu archiparaphonistæ, & defert archidiacono; & ille infundit faciens crucem [b] in calice. Tunc ascendunt diaconi ad Pontificem. Quos videntes primicerius, secundicerius, & primicerius defensorum regionariorum, & notarii regionarii, & defensores regionarii, descendunt de aciebus, ut stent in loco suo.

* al. diaconi.

15 Tunc surgens Pontifex a sede, descendit ad altare, & salutat altare, & suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii & diaconorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas Pontificis de oblationario, & dat Pontifici. Quas dum posuerit Pontifex

a Id est aquam. Vide Ordinem Romanum de Missa episcopali infra. Eumdem ritum in Gallia observatum fuisse docet Johannes Abrincatensis episcopus apud Menardum nostrum pag. 275. *Cantor aquam linteo coopertam in festis diacono deferat, quam diaconus vino misceat.*

b Non super fontem seu aquam, ut modo fit, sed aquam in calicem infundendo in crucis modum.

in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, & ponit eum super altare juxta oblatam Pontificis [a] a dextris, involutis ansis cum offertorio: quem ponit in cornu altaris, & stat post Pontificem: & Pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, & annuit ut [b] sileant.

16 Tunc finito offertorio, episcopi stant post Pontificem, primus in medio, deinde per ordinem, & archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, & ceteri per ordinem dispofita acie. Et subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare aspicientes ad Pontificem, ut quando dixerit, *Per omnia sæcula*, aut *Dominus vobiscum*, aut *Sursum corda*, aut *Gratias*, ipsi sint ad respondendum, stantes erecti, usque dum incipiunt dicere hymnum angelicum, id est *Sanctus*. quem dum expleverint; surgit Pontifex solus, & intrat in Canonem. Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, & presbyteri in presbyterio permanent [c] inclinati. Et cum dixerit, *Nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi: cum dixerit, *Per quem hæc omnia, Domine*, surgit archidiaconus solus. Cum dixerit, *Per ipsum & cum ipso*, levat cum offertorio calicem per ansas, & tenens [d] exaltat illum juxta Pontificem. Pontifex autem tangit a latere calicem cum oblatis, dicens, *Per ipsum, & cum ipso*, usque *Per omnia sæcula sæculorum amen*. Et ponit Pontifex oblationes in loco suo, & archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio [e] in ansis ejusdem.

17 Nam quod intermisimus de patena, quando inchoat [f] Canonem, venit acolythus, sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextra usque in medium Canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, & venit ante altare, expectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius.

a Hoc est quod a Romanis acceptum tradit Amalarius in fine secundæ Præfationis ad libros Officiales: *Calix in latere oblata componitur, non post tergum.* Idem ex Micrologi cap. x.

b Quale fuerit tunc Offertorium, leges inferius num. 26.

c De hac inclinatione Amalarius in lib. III cap. XXIII. *Perseverant retro stantes inclinati, usque dum finiatur omnis præsens Oratio*, quam Canonem vocant.

d Hoc etiam in loco Græci & Orientales plerique primum extollunt calicem cum hostia consecrata.

e Hunc ritum observat Amalarius sub finem alterius Præfationis ad Officialem, & in ejusdem operis lib. III cap. XXVI.

f Hic articulus totidem verbis ex libello Romano adducitur apud Amalarium in lib. III cap. XXVII.

18 Finito vero Canone, subdiaconus regionarius stat cum patena post archidiaconum: quando dixerit, *& ab omni perturbatione securi*, vertit [a] se archidiaconus, & osculata patena, dat eam tenendam diacono secundo: cum dixerit, *Pax Domini sit semper vobiscum*, faciens crucem tribus vicibus manu sua super calicem, mittit [b] Sancta in eum. Sed archidiaconus pacem dat episcopo priori, deinde ceteris per ordinem, & populis.

19 Tunc Pontifex rumpit oblatam ex latere dextro; & particulam, quam [c] rumpit, super altare relinquit: reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, & redit ad sedem. Mox primicerius, & secundicerius, & primicerius defensorum cum omnibus regionariis & notariis ascendunt ad altare, & stant in ordine suo a dextris & a sinistris. Nomenculator vero, & saccellarius, & notarius vicedomini, cum dixerint *Agnus Dei*, tunc ascendunt adstare ante faciem Pontificis, ut annuat eis scribere nomina eorum, qui invitandi sunt, sive ad mensam Pontificis per nomenculatorem, sive ad vicedomini per notarium ipsius: quorum nomina ut compleverint, descendunt ad invitandum. Nam archidiaconus levat calicem, & dat eum subdiacono regionario, quem tenet juxta cornu altaris dextrum. Et accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui saccula portant, a dextris & a sinistris altaris, extendentibus acolythis brachia cum sacculis; stant subdiaconi sequentes a fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono ad ponendas oblationes prius a dextris, deinde a sinistris. Tunc acolythi vadunt [d] dextra lævaque per episcopos circum altare: reliqui descendunt ad presbyteros, ut confringant hostias. Patena præcedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus regionariis ad diacones ut frangant. Sed illi aspiciunt in faciem Pontificis, ut eis annuat frangere. Et dum annuerit, resalutato

a Id ex Romano Ordine tradit Micrologus in cap. XVII.

b Colbert. post *semper vobiscum*, ceteris omissis subdit, *mittet in calicem de Sancta*; & sic apud Amalarium in lib. III cap. XXXI. *Dicit libellus memoratus*, scilicet Romanus, CUM DIXERIT, *Pax Domini* &c. MITTIT IN CALICEM DE SANCTA. quæ *Sancta* eadem esse videntur quæ supra num. 8. & quæ *particula fermenti* infra num. 22. nempe antea consecrata, & in futurum sacrificium reservata: alia vero infra num. 19. Idem Amalarius ibidem adducit sequentia verba ex libello memorato: *Sed archidiaconus pacem dat*, &c.

c Ita legit Amalarius in lib. III cap. XXXI, melius quam in editis & in codice S. Galli, *quam rumpit, partem super altare relinquit*; rectius etiam quam Colbert. *quam ruperit, tollit, partem aliam super altare*, &c.

d Colbert. *vadunt ad lævam episcoporum.*

Pontifice confringunt. Et archidiaconus, evacuato altari oblationibus, [a] præter particulam, quam Pontifex de propria oblatione confracta super altare reliquit, (quia ita observant, ut dum Missarum sollemnia peraguntur, altare sine sacrificio non sit) respicit in scholam, & annuit eis ut dicant *Agnus Dei.* & vadit ad patenam cum ceteris. Expleta confractione, diaconus minor levata de subdiacono patena, defert ad sedem, ut communicet [b] Pontifex. Qui dum communicaverit, de ipsa Sancta, quam momorderit, ponit in manus [c] archidiaconi, dicendo in calice, *Fiat commixtio, & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus nobis in vitam æternam amen. Pax tecum. Et cum spiritu tuo.* & confirmatur [d] ab archidiacono.

20 Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris, & adnunciat [e] stationem: & refuso parum de calice in scyphum inter manus acolythi, accedunt primo episcopi ad sedem, ut communicent de manu Pontificis secundum ordinem: [f] similiter & presbyteri ut communicent post eos. Episcopus autem primus accipit calicem de manu archidiaconi, & stát in cornu altaris sequentis ordinis usque ad primicerium defensorum. Deinde archidiaconus accepto de manibus illius calice, refundit in scyphum, quem supra diximus: & tradit calicem subdiacono regionario, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmat populum. Calicem autem accipit subdiaconus sequens; * dat acolytho, quem ille revo-

* *Colb.* de acolytho.

a Colbert. *oblationibus, respicit ad scholam*, ceteris omissis; in editis tantum inclusa parenthesi desunt, habentur autem in codice S. Galli, sane haud parvi pendenda: ad quæ respexit Amalarius in lib. III Officialis cap. XXXV. *Remanetque in altari particula usque ad finem Missæ.* Micrologus in cap. XVII censet eam fuisse reservatam pro *communicaturis sive infirmis.* Sed ratio hic allata videtur potior.

b Nempe stans, & quidem conversus ad orientem, ex quarto Ordine Romano de Missa episcopali num. 10, & ex aliis posterioribus libellis.

c Paulo aliter Amalarius in lib. III cap. XXXI. *Ponit inter manus archidiaconi in calicem*, ut in ante vulgatis, addito, *faciens crucem ter.* Colbert. *Ponat in calice in manus archidiaconi dicendo, Fiat*, &c. Post superiora ita commentatur ibidem Amalarius: *Si hoc ita agitur in Romana ecclesia, ab illis potest addisci, quid significet bis positus panis in calicem. Non enim vacat a mysterio quidquid in eo officio agitur juxta constitutionem Patrum.*

d Sumendo scilicet sanguinem Dominicum *pro complemento communionis*, ut loquitur Micrologus in cap. XIX. Præclarum hoc sane specimen communionis generalis, etiam sacerdotum & episcoporum.

e Quomodo hæc denunciatio futuræ stationis fieret, leges inferius in libello Benedicti canonici num. 33.

f Colbertinus variat hoc loco: *Sed presbyteri omnes accedant ut communicent ad altare.* quæ lectio convenit cum aliis duobus libellis infra. Paulo post idem Colbert. *Deinde archidiaconus de manu illius suscipiens calicem, refundit in scyphum*, &c. Clarius, sed eodem sensu.

cat in paratorium. Qui dum confirmaverit quos Papa communicat, descendit Pontifex a sede cum primicerio notariorum & primicerio defensorum, tenentibus ei manus, ut communicet eos qui in senatorio sunt: post quem archidiaconus confirmat. * Post hæc episcopi communicant populum, annuente eis primicerio cum manu sub planeta, percontato Pontifice. Post eos diaconi confirmant. Deinde transeunt in partem sinistram, ut faciant similiter. Presbyteri autem, annuente primicerio, jussu Pontificis communicant populum: & ipsi vicissim confirmant. Nam mox ut Pontifex cœperit in senatorio communicare, statim schola incipit antiphonam ad communionem per vices cum subdiaconibus, & [a] psallunt, usque dum, communicato omni populo, annuat Pontifex ut dicant *Gloria Patri.* & tunc repetito versu quiescunt. Et Pontifex mox ut communicaverit in parte mulierum, redit ad sedem: & communicat regionarios per ordinem, & eos qui in filo steterant: & in diebus festis de schola XII. Nam ceteris diebus in [b] presbyterio communicant. Post hos omnes redeuntes nomenculator & sacellarius, & acolythus, qui patenam tenet, & qui manutergium tenet, & qui aquam dat, ad sedem communicant, & post Pontificem archidiaconus eos confirmat.

*Colb. Post archidiaconem.

21 Adstat autem subdiaconus regionarius ante faciem Pontificis, ut annuat ei. Ille vero contemplans populum, si jam communicati sint, & annuit ei. Et ille [c] vadit ad humerum, aspicit ad primum scholæ, faciens crucem in fronte sua, annuit ei dicere *Gloriam*: & ille resalutato, dicit *Gloria, Sicut erat*, & versum. Finita autem antiphona surgit Pontifex cum archidiacono, & veniens ante altare dat orationem ad complendum, [d] directus ad orientem. Nam in isto loco, cum *Dominus vobiscum* dixerit, non se dirigit ad populum. Finita vero oratione, cui præceperit archidiaconus de diaconi-

a Hinc patet, antiphonam, quæ hodie Communio dicitur, olim psalmo decantando præmissam fuisse: quod Micrologus diserte habet in cap. XVIII. Confer Liturgiam Gallicanam lib. I cap. V num. 27. In Colbertino sic legitur: *Statim schola incipit antiphonam ad communionem & psallant usque dum communicat populus omnis. Nam Pontifex mox ut communicaverint in partes mulierum, &c.*

b Colbert. *Nam ceteris diebus presbyteri ubi potuerint communicent.*

c Colbert. *Et ille aspicit ad primum scholæ.*

d Colbert. his omissis ita habet, *dat orationem ad complendum. Qua finita, cui præceperit archidiaconus de diaconibus, &c.* Nunc sacerdos conversus ad populum dicit *Dominus vobiscum*, etiam hoc loco.

bus, aspicit ad Pontificem ut ei annuat, & dicit ad populum, *Ite Missa est*. Respondent, *Deo gratias*. Tunc septem cereostata præcedunt Pontificem, & subdiaconus regionarius cum thuribulo ad secretarium. Descendente autem illo in presbyterium, [a] episcopi primum dicant, *Jube domne benedicere*. Resp. *Benedicat nos Dominus*. Resp. *Amen*. Post episcopos presbyteri; deinde monachi; deinde schola; deinde milites draconarii, id est qui signa portant: post eos bajuli, post eos cereostatarii; post quos acolythi, qui [b] rugam observant; post eos extra presbyterium cruces portantes; deinde mansionarii juniores: & intrat in secretarium.

II. *Si autem summum Pontificem, ubi statio fuerit, contigerit non adesse; hæc sunt, quæ ab alio episcopo dissimiliter fiunt.*

22 In primis, quod non illi, sed diaconi præcedunt cum cereostato, vel thuribulo.

Secundum namque quod non sedet in sede post altare.

Tertio non dicit orationem post altare, sed in dextro latere altaris.

Quartum non ipse episcopus, sed diaconus in eo loco, ubi consuetudo est, * cinnat.

* f. signat.

Quinto loco, post finitum Canonem, ubi dicitur, *Per quem hæc omnia, Domine*, non levatur calix ab archidiacono.

Sexto loco, quando dici debet, *Pax Domini sit semper vobiscum*, deportatur a subdiacono oblationario particula [c] fermenti, quod ab Apostolico consecratum est, & datur archidiacono: ille vero porrigit episcopo. At ille consignando tribus vicibus, & dicendo, *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem.

Nam & hoc dissimiliter facit, quod Apostolicus non confringit: ipse vero super pallam, quæ corporalis dicitur, in altare confringit. Deinde communicant omnes præter episcopum tantum, quod non sua manu communicat. Si in ipsius

a Aliter Colbert. *Episcopus primus veniat ante eum, dicens*, JUBE DOMNE BENEDICERE, &c.

b Non prætermittenda lectio codicis Colbertini, ubi pro *rugam* legitur *regiam*, id est aditum seu januam cancellorum quas acolythi observare solebant. Bajulorum officium habes supra num. 3.

c Notandus hic locus de fermento pro eucharistia. Confer num. 8 & 19. supra, & Commentarii nostri prævii caput VI.

manum

manum mittit partem, & ipse se communicat cum propria manu. Similiter facit presbyter presbytero, & diaconus diacono. Nam reliqua omnia similiter ut summus Pontifex facit.

Similiter etiam & a presbytero agitur, quando in statione facit Missas, prætet *Gloria in excelsis Deo:* quia a presbytero non dicitur nisi in Pascha. Episcopi, qui civitatibus præsident, ut summus Pontifex, ita omnia peragunt.

III. *Feria IIII initium Quadragesimæ.*

23 Colligunt se omnes ad ecclesiam sanctæ Anastasiæ circa horam septimam. Ingreditur Pontifex in secretarium, induit se vestibus. Schola vero canit antiphonam ad Introitum.

24 Tunc adveniens Pontifex ascendit ad altare. Ut autem finita fuerit antiphona, stans Pontifex a dextris altaris directus ad populum, dicit, *Dominus vobiscum;* deinde regyrat se ad orientem: dicit, *Oremus.* Diaconus, *Flectamus genua;* deinde, *Levate.* sequitur oratio. Deinde incipitur antiphona, *Per viam.* Ut autem prope ecclesiam venerint, incipient letaniam. Ut autem ingressi fuerint ecclesiam, Pontifex ingreditur in secretarium. Schola pergit decantando usque ad altare. Ut autem finietint letaniam, post paululum incipiunt antiphonam ad Inttoitum. Deinde veniens Pontifex ascendit ad sedem, dicit, *Oremus.* Diaconus, *Flectamus genua*, &, *Levate.* Deinde post orationem legitur lectio, & celebratur Missa more solito. Postquam autem dixerit communionem, a diacono dicitur, *Humiliate capita vestra Deo.* Clerus respondet, *Deo gratias.* & dicitur oratio super populum. Finita oratione dicit diaconus, [a] *Ite Missa est.* Simili modo agitur secunda feria, quarta feria, sexta feria, & sabbato per totam Quadragesimam. Nam sabbato tempore ADRIANI institutum est, ut flecteretur pro CAROLO [b] rege. antea vero non fuit consuetudo. a b

25 Tertia feria, seu quinta feria ut ad Missas intraverint, dicit *Dominus vobiscum;* & diaconus, *Flectamus genua*, &,

a Nunc per totam Quadragesimam, exceptis festis, dicitur *Benedicamus Domino.* Vide Micrologi caput XLVI, & confer caput XXXIV.

b Nempe Carolo Magno. quæ verba innuunt hæc posterioris esse instituti. Vide num. 28.

a *Levate.* Missa finita dicit diaconus, *Humiliate* [a] *capita vestra Deo.* Et inclinant se omnes ad orientem. Et dicit Pontifex orationem super populum: diaconus, *Ite Missa est.* Ceteri vero episcopi, aut presbyteri, qui collectam non faciunt, vel statio non fuerit in ipsa ecclesia, per totam hebdomadam similiter faciunt, quomodo isti in duobus diebus peragunt.
b Item de eo quod [b] *Gloria in excelsis Deo*, usque in caput Quadragesimæ in Dominicis diebus cantatur. A presbyteris vero *Gloria in excelsis Deo* minime cantatur, nisi solum in Pascha. Ab episcopis autem omni tempore in Dominicis, seu festis diebus cantatur. Nam quando letania agitur, nec *Gloria in excelsis Deo*, nec *Kyrie eleison* post Introitum, nec *Alleluia* cantatur, excepto letania majore.

26 Item de responsorio graduali, ab incipiente usque ad finem cantatur, & versus similiter. Similiter in quotidianis diebus *Alleluia* simili modo. In quotidianis vero diebus, si voluerint, tantum prima dicitur.

Item candelabra tenentur in manibus usque dum ad repetitionem incipiunt: postea deponuntur in pavimentum. Et post primam orationem Missæ datam deportantur ante altare. Item *Gloria* dividitur, sed tantum festis diebus. Ad repetendum vero, sive festis diebus, seu quotidianis, semper incipi-
c tur. Tantum semel de offertorio, seu & versu [c] ipsius, duabus vicibus ad unam Missam domno Papæ cantatur.

IV. *Incipit Ordo a Dominica mediana usque in Octabas Pasche.*

d 27 Igitur a Dominica, quam Sedes apostolica [d] Medianam voluit nuncupari, usum observantiæ credimus intimandum: unde & ea, quæ ipsa die dicuntur, numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta-decima die ad vesperum:* & paulo post, *In quinta-decima sollemnitatem celebrabitis.* A quo die usque in vigiliam sanctæ dominicæ resurrectionis in nullo re-

a De hoc ritu videsis Amalarium in Præfatione altera ad Officialem, sub finem Præfationis.

b Neque modo *Gloria in excelsis* dicitur a Septuagesima ad Pascha extra festa: semper vero *Kyrie eleison.*

c Duo distinguuntur in Offertorio, nempe ipsum Offertorium, & versus; qualia Offertoria inveniuntur in vetustis libris cum duobus aut tribus versibus. Vide Amalarium in lib. III cap. XIX in fine.

d Sic appellat Dominicam Passionis Ordo Romanus vulgatus, in quo multa fusius quam hic habentur a pag. 41.

ſponſorio decantatur *Gloria*, nec in *Venite* ; a Cœna vero Domini, nec in pſalmis, nec in ullo loco decantatur *Gloria* uſque in Paſcha. Dominica in Palmis, cum evangelium legitur, dicit diaconus, *Dominus vobiſcum.* ℟. *Et cum ſpiritu tuo.* Item dicat, *Paſſio domini noſtri Jeſu-Chriſti ſecundum Matthæum.* ℟. *Gloria tibi Domine.*

28 Feria IIII, quæ eſt pridie in Cœna Domini, hora tertia Pontifex cum clero & ordine ſuo procedat ad altare in eccleſia majore, & dicit orationes [a] ſollemnes hoc ordine. *Oremus.* Dat orationem, *Deus a quo & Judas.* Poſt *Amen* ſequitur & dicit orationes ſollemnes, ſicut in Sacramentorum continetur ; tantummodo pro ſe intermittit. Dicit orationem pro rege Francorum, deinde reliquas per ordinem, ad ultimum pro Judæis non flectunt genua. Quibus expletis oſculatur altare, & egreditur. Poſtea vero hora octava ingrediuntur ad Miſſas hoc ordine. Dicit ſchola antiphonam ad Introitum, & Pontifex dat orationem. Legitur lectio una, ſicut in [b] Capitulare continetur. Sequitur Gradale, *Ne avertas,* & legitur alia lectio. Poſt quam cantatur canticum, *Domine exaudi*, cum verſibus ſuis. Evangelium vero pronunciabitur ita, *Paſſio domini noſtri Jeſu Chriſti ſecundum Lucam,* & incipit legere : qua perlecta, expletur Miſſa ordine ſuo.

V. *Feria V Cœna Domini.*

29 Media [c] nocte ſurgendum eſt, & tangitur ſignum ; & poſt hæc non niſi in nocte ſanctum Paſcha ad Matutinum. At vero eccleſia omni lumine decoretur, & more ſolito *Deus in adjutorium meum* non dicant, nec *Gloriam*, nec Invitatorium : ſed cantor incipit in pſalmis antiphonam, ſicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter complet in fine [d] oratio-

a Amalarius in lib. I cap. XI obſervat hac die quintam varietatem, nempe ex adjectione unius lectionis & unius reſponſorii cum quinque verſibus, ac ex Paſſione Domini, necnon etiam, *ut ſcriptum habemus in libello qui dicitur Romanus Ordo, ex genuflexione.* Tum addit : *Intimat ſupra dictus libellus, ex Romana conſuetudine debere eadem die ante publicum officium orationes, quas ſolemus in ſexta feria agere, recitari.* quæ verba huc ſpectant. De genuflexione vide Micrologum cap. III.

b Capitulare appellant indicem Epiſtolarum & Evangeliorum ad Miſſas, quæ in fine librorum ſacrorum antiquitus primis ac poſtremis verbis deſignari ſolebant. Vide tomum 2 Capitularium col. 1310.

c Ergo etiam hoc triduo Romani nocturnas vigilias faciebant media nocte.

d Id eſt, in fine orationis *Reſpice quæſumus Domine,* &c. non addit more ſolito, *Qui tecum vivit,* &c.

nem, sed tacite surgendum est, & lector benedictionem non petat; & quando finit, non dicat, *Tu autem;* sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones vero legantur tres de lamentatione Hieremiæ prophetæ, ubi dicit, *Quomodo sedet sola civitas*, usque, *Cogitavit Dominus dissipare murum filiæ Sion.* Tres de tractatu sancti Augustini in psalmo *Exaudi Domine orationem meam* primo. Tres de Apostolo, ubi ait ad Cor. cap. LVII. *Ego accepi a Domino quod & tradidi vobis.* VIIII psalmos, VIIII lectiones, VIIII responsoria. Cum autem
a omnia complenda sunt, sequitur [a] Matutinum. Matutino completo non dicatur *Kyrie eleison*, nec, *Et ne nos inducas in tentationem.*

30 Hora autem tertia ingressi sacrarium, induuntur dalmaticis, tam Pontifex, quam omnes diaconi, vel omni ornamento, sedente Pontifice in sella sua: & præparantur ampullæ duæ cum oleo, quarum melior defertur Pontifici, ut accepto balsamo, & commiscitato cum oleo, manu sua impleat eam: illam vero aliam ministri teneant plenam, & Pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta autem antiphona ad Introitum dicit *Gloria in excelsis Deo*, & orationem. Legitur Apostoli lectio, *Fratres convenientibus vobis in unum*, usque, *ut non cum hoc mundo damnemur.* Sequitur Gradale: *Christus factus est pro nobis.* Legitur evangelium secundum Johannem cap. CXII. *In illo tempore sciens Jesus quia venit hora ejus*, usque *quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.* Ante quam dicatur, *Per quem hæc omnia*, benedicitur oleum pro infirmis quod populus affert, & deinceps peragitur Missa ordine suo. Qua expleta, communicat episcopus solus ante altare, & diaconus confirmat eum cum calice.

31 Illa tantummodo die, postquam communicaverit, ponit calicem super altare: deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro; & statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius præparaverant in ora altaris e regione Pontificis, post
b corporalem expansum. Et continuo [b] duo acolythi involutas

[a] Matutini nomine intelliguntur Laudes, quas vocamus, ut in Regula S. Benedicti.

[b] Hæc verba, aliaque refert Amalarius in lib. I post medium capitis XII. *Dicit libellus Romani Ordinis de consecratione Chrismatis:* CONTINUO DUO ACOLYTHI, &c. Idem post initium ejusdem

ampullas cum sindone alba serico, ita ut videri possint a medio, tenent in brachio sinistro, projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingat scapulam dextram, qua tentius possint dependentia retinere. A quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, & accipit ampullam commixtam una cum sindone, & dat eam archidiacono, & ille defert Pontifici ante altare. Tunc Pontifex respiciens ad orientem, & diaconus tenet ante ipsum ampullam in sinistro brachio revolutam sindone, ut supra diximus. Hic halat ter in ampullam chrismatis, & dicit Pontifex *Sursum corda*. Resp. *Habemus ad Dominum*; & intrat in consecrationem chrismatis excelsa voce: sed antequam benedicatur, insufflat ter in ampullam. Qua expleta, benedicit ampullam olei ordine quo supra delatam: & similiter halat in ipsam, sed tacite. Ampulla autem, quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda videatur, sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutent, quam episcopus & diaconus prius nudam salutant. Hoc expleto, ablutis manibus Pontifex venit ante altare, & communicat omnis populus ordine suo, & servat de Sancta usque in crastinum.

32 Ea vero die hora nona faciunt [a] excuti ignem de lapide in loco foris basilicam: si ibidem oratorium non habuerint, in porta ibi excutiunt: sin vero, in loco in quo considerarit Prior, ita ut ex eo possit candela accendi, quæ candela in harundine debet poni, & a mansionario ecclesiæ portata præsente congregatione vel populo: & de ipso igne continuo in eadem ecclesia vel loco, ubi accenditur, lampada [b] una servetur usque in Sabbato sancto ad inluminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine, quo in Sacramentorum continetur. Ipsa vero die omne diurnale

capitis ait, oleum simul consecrari cum corpore & sanguine Domini, nec habere proprium officium, sed eo in loco benedici, *ubi solemus*, inquit, *uvas benedicere. Unde intelligimus, embolism esse supra dicti officii.*

[a] Memoratu dignum est id quod a Theodoro Romanæ ecclesiæ archidiacono se accepisse tradidit Amalarius in lib. IV cap. XLIV. *Soleo*, inquit Theodorus, *esse cum Apostolico in Lateranis, quando officium celebratur de Cœna Domini. Nihil enim ibi in eadem nocte observatur de exstinctione luminum. In feria sexta nullum lumen habetur lampadum sive cereorum in ecclesia in Ierusalem, quamdiu domnus Apostolicus ibi orationes sollemnes facit, aut quamdiu crux salutatur; sed tamen in ipsa die novus ignis accenditur, de quo reservatur usque ad nocturnale officium.*

[b] Nonnihil diversum tradit Zacharias papa in epistola XII ad Bonifacium, nempe moris esse, *ut quinta feria Pascha*, id est, ante Pascha, *quando sacrum chrisma consecratur, tres lampades in secretiori loco ecclesiæ constitutæ ardeant usque ad tertium diem, id est, Sabbatum.*

officium insimul canunt. A vespera autem hujus diei nu-
a da [a] sint altaria usque in mane Sabbati.

VI. *Feria sexta.*

33 In Parasceve media nocte surgendum est. Dicuntur VIIII psalmi cum responsoriis, tres lectiones de lamentatione Hieremiæ ab eo loco ubi ait, *Cogitavit Dominus dissipare*, usque, *Misericordiæ Domini multæ:* tres de tractatu sancti Augustini de psalmo LXIII, tres de Apostolo ubi ait ad Hebræos cap. V. *Festinemus ergo ingredi*. Deinde sequitur Matutinum. Lucernæ extinguuntur. Luminaria autem ecclesiæ ab initio cantus nocturni inchoantur extingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiæ incipiat paulatim * tutare, ut verbi gratia, peracto primo nocturno videatur pars eorum tertia esse extincta; medio nocturno iterum tertia; tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus nihil luminis relinquitur: quæ in Matutino hoc ordine extinguantur. In initio psalmi primi sit custos semper paratus in loco dexteræ partis ecclesiæ prope lampadibus, ut ubi audierit antiphonam, tenens cannam in manu sua, tutat lampadem unam. In finem psalmi ipsius aliam sinistræ partis. sic una ex parte una, alia ex alia tutantur, usque ad evangelium. In evangelio vero tutatur mediana lampada.

* *id est*, exstinguere

34 Hora tertia conveniant omnes presbyteri, tam civitatis, quam de suburbanis, & omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem, non tamen in majore ecclesia: & expectant Pontificem, vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum super orarorium, sicut mos est; statim ut surrexerit, cum silentio ascendit ad sedem: quo sedente, statim subdiaconus ascendit ad legendum, & post lectionem cantatur canticum, *Domine audivi*, cum versibus suis. Et dicit Pontifex, *Oremus*, & diaconus, *Flectamus genua*, & dicit, *Levate*. Et dat orationem, *Deus a quo & Judas*. Deinde sequitur altera lectio: post quam
b sequitur tractus, *Qui* [b] *habitat*, vel *Eripe me*. Quo finito, pro-

a Amalarius sub finem cap. XII. *Restat adhuc unum in Romano Ordine, ubi præcipit, ut a quinta feria usque in Sabbato sancto nuda sint altaria.*

b Hic psalmus etiam assignatur ab Amalario in Officialis lib. I cap. XIII ante medium, & lib. IV cap. XXXIV.

nunciat diaconus ita, *Passio Domini nostri Jesu-Christi secundum Johannem*, & incipit legere. Hac expleta, statim [a] duo diaconi nudant altare sindone, quæ prius fuerat sub evangelio posita, in modum furantis. Tunc venit Pontifex ante altare, & dicit, *Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro ecclesia Dei*, & cetera per ordinem, sicut in quarta feria diximus. Cum autem ventum fuerit ad Judæos, non flectunt genua. Quas ut finierit, omnes tacite exeunt foras. Presbyteri vero ecclesiarum, sive de urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutantes, ut ubi Pontifex meminit Apostolicum, ipsi nominent episcopum suum.

35 Post orationes [b] præparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam & altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis, posito ante eam oratorio. Venit Pontifex, & adoratam deosculatur crucem: deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, & ceteri per ordinem, deinde populus. Pontifex vero sedet in sede, usque dum omnes salutent. Presbyteri vero duo priores, mox ut salutaverint, intrant secretarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patena: & subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, & alter subdiaconus patenam cum corpore Domini: quibus tenentibus accipit unus presbyter patenam & alter calicem, & deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutet populus crucem. Nam salutante Pontifice vel populo crucem, canitur semper antiphona, *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit, venite adoremus.* Dicitur psalmus CXVIII, id est, *Beati immaculati.* Qua salutata & reposita in loco suo, descendit Pontifex ante altare, & dicit, *Oremus, Præceptis salutaribus moniti. Pater noster.* sequitur, *Libera nos quæsumus Domine.* Cum dixerint *Amen*, sumit de Sancta, & ponit [c] in calicem, nihil dicens: & communicant

a Hæc verba refert ex Romano libello Amalarius sub medium prædicti cap. XIII lib. I.

b Idem Amalarius in lib. I cap. XIV. *Post hæc monet libellus memoratus, ut præparetur crux ante altare, quam salutant & osculantur omnes.*

c Idem ipse Amalarius in prædicto cap. XV. *Qui juxta ordinem libelli per commixtionem panis & vini consecrat vinum, non observat traditionem ecclesiæ, de qua dicit Innocentius, isto biduo Sacramenta penitus non celebrari.* Verum an commixtio hæc sit vera consecratio, in Commentario nostro examinavimus.

omnes cum silentio, & expleta sunt universa. Et dicit Pontifex, *In nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, pax tibi.* Respondent, *Et cum spiritu tuo.* Et post paululum vesperam dicit unusquisque privatim; & sic vadunt ad mensam.

VII. *Sabbato.*

36 Media nocte surgendum est. Dicuntur VIIII psalmi cum responsoriis: tres lectiones leguntur de lamentatione Hieremiæ ab eo loco ubi dicit, *Misericordiæ Domini multæ*, usque ad finem. Deinde leguntur homeliæ Sanctorum Patrum ad ipsum diem pertinentes; & in candelis accendendis vel extinguendis, sicut superius habetur [a].

37 Post horam tertiam Sabbato procedunt qui baptizandi sunt, ad ecclesiam, & ordinantur per ordinem, sicut scripta sunt, masculi in dexteram, feminæ in sinistram. Faciens crucem sacerdos in frontibus singulorum, postea imposita manu supra capita singulorum, dicit, *Nec te latet satanas.* Ipsa expleta, tangit singulis nares & aures de sputo, & dicit eis, *Epheta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem effugare diabole, appropinquabit enim judicium Dei.* Postea tangit de oleo sancto scapulas & pectus, & dicit, *Abrenuncias satanæ? ℟. Abrenuncio. Et omnibus operibus ejus? ℟. Abrenuncio. Et omnibus pompis ejus? ℟. Abrenuncio. Ego te lino oleo salutis in Christo Jesu domino nostro propitiatus in vitam æternam. Pax tibi.*

38 Hac expleta, ambulet in circuitum, imposita manu super capita eorum, dicat tantum excelsa voce, *Credo in Deum.* Vertit se ad feminas, & facit similiter. Postea dicuntur eis ab archidiacono, *Orate electi, flectite genua.* Et post paululum dicit, *Levate. Complete orationem nostram in unum, & dicite Amen.* Et respondent omnes, *Amen.* Iterum admonentur ab archidiacono his verbis, *Catechumini recedant. Si quis catechuminus est, recedat. Omnes catechumini exeant foras.* Iterum dicit diaconus, *Filii carissimi revertimini in locis vestris, expectantes horam, qua possit circa vos Dei gratia baptismum operari.*

a Amalarius sæpe laudatus in cap. XVII. *Romanus libellus narrat, eodem die benedici ceram oleo mixtam; indeque fieri agnos, eosque reservari usque in Octavas Pascha.* quod hoc in libello non reperitur. Sic vero in vulgato Ordine Romano, ubi de Octavis Paschæ, & in libro, qui Alcuino tribuitur.

39 Hora

39 Hora nona ingrediuntur ſacrarium Pontifex, ſacerdotes & ceteri, & induunt ſe veſtimentis, cum quibus vigilias celebrare debent: & accenſo cereo, procedunt ſimul omnes de ſacrario cum ipſo cereo in eccleſiam cum ſilentio, nihil cantantes; & ponitur in candelabro ante altare. Et unus diaconus rogat unum de ſacerdotibus vel levitis, qui ibidem reveſtiti adſtant, pro ſe orare: & ut ſurrexerit, dicit ipſe diaconus, *Dominus vobiſcum.* Reſp. *Et cum ſpiritu tuo.* Et dicit orationem, ſicut in Sacramentorum continetur. Poſtea ſedent Pontifex & ſacerdotes in ſediculis ſuis: diaconi permanent ſtantes. Ipſa expleta, dicit, *Dominus vobiſcum.* Reſp. *Et cum ſpiritu tuo.* Inde, *Surſum corda.* Reſp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo noſtro.* Reſp. *Dignum & juſtum eſt.* Inde vero accedit in conſecrationem cerei, decantando quaſi canonem. Inde vero accenduntur in duobus [a] candelabris duo cerei, & de ipſo igne accendunt in omni domo, quia omnis anterior extingui debet.

40 Deinde lector exuit ſe planeta: aſcendens in ambonem, [b] non pronunciat, *Lectio libri Geneſis*, ſed inchoat ita, *In principio fecit Deus cælum & terram.* nam & reliquæ omnes ſic inchoantur. In primis [c] græca legitur, deinde ſtatim ab alio latina. Tunc primum ſurgens Pontifex dicit, *Oremus:* & diaconus, *Flectamus genua*, deinde, *Levate:* & datur oratio a Pontifice, & legitur lectio græce, *Factum eſt in vigilia matutina;* & ab ipſo cantatur canticum hoc græce, *Cantemus Domino.* Poſt hæc aſcendit alius, & legit ſupradictam lectionem latine, & canticum cantat ſupraſcriptum latine. Deinde Pontifex ſurgens dicit, *Oremus;* & diaconus ut ſupra; & datur oratio. Poſt hoc legitur lectio græce, *Apprehendent ſeptem mulieres;* & ab ipſo cantatur canticum græce, *Vinea.* Deinde aſcendit alius legere ſupraſcri-

a Aliter Amalarius in lib. I cap. XX. *Additur etiam in libello memorato alter cereus, ubi dicitur:* ET TUNC ILLUMINANTUR DUO CEREI, TENENTIBUS DUOBUS NOTARIIS, &c. quæ verba hinc abſunt, ſed adſunt in Appendice quam mox ſubjiciemus.

b Hæc verba citat Amalarius in cap XXI. *Dicit libellus, de quo ſæpe memoravimus, qui continet Romanum Ordinem:* NON PRONUNCIATUR LECTIO LIBRI GENESIS, &c.

c Appoſite ad hunc locum idem qui ſupra Amalarius initio libri II. *Sex lectiones ab antiquis Romanis græce & latine legebantur, (qui mos apud CP. hodieque ſervatur) ni fallor, propter duas cauſas: unam, quia aderant Græci, quibus incognita erat latina lingua: alteram propter unanimitatem utriuſque populi.* Confer Micrologum ſub finem cap. XXVIII, & Bernonem abbatem Augienſem cap. VII, ubi Amalarii verba ſub nomine *Patrum* adducit.

ptam latine; canticum latine cantat suprascriptum. Et Pontifex, *Oremus*. Diaconus ut supra: & iterum legitur lectio græce, *Scripsit Moyses canticum*: & alius ascendens legit eam latine. Deinde Pontifex vel diaconus, ut supra. Post hoc cantatur psalmus, *Sicut cervus*, græce; & alius ipsum psalmum latine.

41 Post hæc Pontifex directus ad populum dicit, *Dominus vobiscum*: & respondent, *Et cum spiritu tuo*. & dicit, *Oremus*: & dat orationem directus ad orientem. Post finitam, dicit, *Dominus vobiscum*: & statim veniens unus minister tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris, & tunc ascendit ipse præcedens Pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad letaniam faciendam, exspectantes parati Pontificem. Secundus vero scholæ tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde Pontifex mittere debet chrisma in fontem, & jussi faciunt letaniam ternam. Deinde Pontifex procedit cum omni decore, sustentatus a duobus diaconibus: & illa duo cereostata, quæ ante fuerant inluminata, semper ante ipsum procedunt, usque dum omnia finierint.

42 Letania finita, facto silentio dicit Pontifex, *Dominus vobiscum*. Respondent, *Et cum spiritu tuo*. Dicit, *Oremus*, & dat orationem, *Omnipotens sempiterne Deus*. Item alia, *Deus qui invisibili potentia*. Hic primam crucem facit, *Qui hanc aquam*, cum manu sua dividens aquam in modum crucis. Secundam, *Unde benedico te*. Similiter tertiam, *Benedico te & per Jesum-Christum*. Hæc omnia expleta, fundit chrisma de vasculo in fonte super ipsam aquam in modum crucis, & cum manu sua miscitat ipsam chrismam cum aqua, & spargit per omnem fontem, vel super omnem populum. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipit benedictionem in vasis suis de ipsa aqua, antequâm ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, & vineis, & campis, & fructibus eorum.

43 Deinde presbyteri aut diaconi, etiam, si necesse fuerit, & acolythi, discalciati, induentes se aliis vestibus mundis vel candidis, ingrediuntur in fontes [a] intro aquam; & baptizantur primo masculi, deinde feminæ sub hac interrogatio-

[a] Idem ritus legitur in codice Gellonen-si, immo etiam in vulgato Ordine Romano.

ne [a] : *Credis in Deum Patrem omnipotentem creatorem cæli & terræ?* Resp. *Credo. Credis & in Jesum Christum filium ejus unicum Dominum nostrum natum & passum?* Resp. *Credo. Credis & in Spiritum-sanctum, sanctam ecclesiam catholicam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam?* Resp. *Credo.* Et acceptos infantes de parentibus baptizent eos sub trina mersione, tantum sanctam Trinitatem semel invocantes, ita dicendo, *Baptizo te, in nomine Patris,* & mergit semel; *& Filii,* & mergit iterum; *& Spiritus-sancti,* & mergit tertio. a

44 Levatis autem ipsis infantibus in manibus suis, offerat eos uni presbytero : ipse vero presbyter faciens de chrismate crucem cum pollice in vertice eorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, dicit, *Deus omnipotens, Pater domini nostri Jesu Christi, qui te generavit ex aqua & Spiritu-sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum; ipse te linet chrismate salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam, amen.* Et sint parati qui eos suscepturi sunt cum linteis in manibus eorum, & accipiunt ipsos à presbyteris, vel [b] diaconibus qui eos baptizant. Pontifex vero egreditur a fonte, habens compositam sedem in ipsa ecclesia, ubi voluerit sedens in ea : & deportantur ipsi infantes ante eum: & dat singulis [c] stolam, casulam, & chrismale, & x siliquas; & vestiantur. Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu: & dat orationem super eos Pontifex, cum chrismate faciens crucem in frontibus [d] eorum cum invocatione sanctæ Trinitatis, & tradit eis septiformem gratiam Spiritus-sancti. Hoc autem per omnia præcaventes, ut hoc non negligant : quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur. b c d

45 Interim vero schola jussa facit letaniam ante altare: primam [e] septenam; & spatio facto faciunt alteram quinam: e

a Hæc est redditio Symboli, quam Amalarius ait reddi Sabbato sancto secundum *Ordinem Romanum,* aliis in Cœna Domini, in lib. I cap. XII sub initium.

b Libellus septimus meminit solius diaconi pro ministro baptismi, num. 12.

c Ita etiam in libello septimo. In plerisque aliis fit mentio tantum de alba veste & chrismali. Idem ritus fusior in Appendice sequenti.

d Amalarius sub finem cap. XXVII. *Dicit Romanus libellus, de quo sæpe commemoravimus :* ORATIONE EXPLETA FACIT CRUCEM, &c. quæ verba leguntur in subjecta Appendice.

e Amalarius in fine secundæ Præfationis ad librum de ecclesiasticis Officiis, meminit hujusce ritus letaniarum post baptismum, *per septenarium, & quinarium, & ternarium numerum.* V. de Commentarii prævii caput XV.

iterum ſpatio facto faciunt ternas; & dum dicitur *Agnus Dei*, magiſter ſcholæ dicit, *Accendite :* & tunc inluminatur [a] ecclesia. Et procedit Pontifex de ſacrario cum duo cereoſtata, unde, ſicut ſuperius diximus, ſtant, ſicut antea, a dextris & a ſiniſtris altaris. Letania expleta, dicit Pontifex *Gloria in excelſis Deo*, deinde legitur epiſtola, *Alleluia*, *Confitemini Domino ;* tractus, *Laudate Dominum omnes gentes.* Non cantant offertoria, nec *Agnus Dei*, nec communionem. Ante evangelium, non portant lumen [b] in ipſa nocte, ſed incenſum.

46 Illud autem de parvulis providendum eſt, ut, poſtquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec lactentur, antequam communicent ſacramenta corporis Chriſti : & omnibus diebus ſeptimanæ Paſchæ ad Miſſas procedant, & parentes eorum offerant pro ipſis, & communicent omnes. Hunc autem ſupradictum ordinem baptiſmi in hoc ſabbato Paſchæ, ſicut & in ſabbato Pentecoſten, omnimodis celebretur.

47 Item ipſa die diuturnale curſum ſeparatim canunt in ipſa nocte poſt gallorum cantum; maturino irrumpente luce tenebras, ſurgentes in eccleſia veniunt, & mutua caritate ſe invicem oſculantes dicunt, *Deus in adjutorium meum ;* ſequitur Invitatorium cum *Alleluia.* Sequuntur tres pſalmi cum antiphona, *Beatus vir*, *Quare fremuerunt*, *Domine quid multiplicati ſunt.* Sequuntur vero tres lectiones cum reſponſoriis. Prima lectio de Actibus Apoſtolorum; ſequitur ſecunda, & tertia de homeliis ſancti Auguſtini. Sequitur matutinum cum *Alleluia.* Infra Albas Paſchæ ſuper *Venite*, *Surrexit Dominus vere, alleluia*, & tres pſalmos ſuper nocturna. Imponuntur per ſingulas noctes uſque in octabas Paſchæ, id eſt, feria II, *Cum invocarem*, *Verba mea*, *Domine ne in furore tuo :* feria III, *Domine Deus meus in te ſperavi*, *Domine Dominus noſter*, *In Domino confido :* feria IV, *Salvum me fac Domine*, *Uſquequo Domine*, *Dixit inſipiens :* feria V, *Domine quis habitabit*, *Conſerva me Domine*, *Exaudi Domine juſtitiam meam :* feria VI, *Cæli enarrant*, *Exaudiat te Dominus*, *Domine in virtute tua :* feria VII, *Domini eſt terra*, *Ad te Domine levavi*, *Ju-*

a Idem in cap. XXX. *Quod illuminatio cereorum, ſecundum libellum Romani Ordinis exſpectetur uſque ad* AGNUS DEI, *hoc demonſtrat, quod per illum Agnum, qui tollit peccata mundi, unuſquiſque lumen accipere debet.*

b Amalarius ſub medium cap. XXXI. *Ut opinor, propter mulierum imitationem dicit Romanus libellus, non portari hac nocte ante evangelium aliud, niſi thymiama*, &c.

dica me Domine, quoniam in innocentia. Item a Pascha usque in octabas ad omnes cursus non cantatur responsorium, nec lectio recitatur : sed pro versu [a] & responsorio cantatur gradale, *Hæc dies*, tantum prima. Post octabas vero Paschæ super *Venite*, & super omnes psalmos *Alleluia* cantant. In secunda-feria ad *Venite*, & super tota hebdomada, *Surrexit Dominus vere, alleluia.*

VIII. *Quod sequitur habetur in eodem ms. codice, sed dimidio folio a præcedentibus sejunctum.*

48 In diebus festis, id est, Paschæ, Pentecostes, sancti Petri, Nativitatis Domini, per has quatuor sollemnitates habent colligendas presbyteri cardinales, unusquisque tenens corporalem in manu sua : & venit archidiaconus, & porrigit unicuique eorum oblatas tres. Et accedente Pontifice ad altare, dextra lævaque circumdant altare, & simul cum illo canonem dicunt, tenentes oblatas in manibus, non super altare, ut vox Pontificis valentius audiatur ; & simul [b] consecrant corpus & sanguinem Domini : sed tantum Pontifex facit super altare crucem dextra lævaque. Cum acolythi acceperint hostias ab archidiacono de altare, vadunt ad presbyteros, accipientes calices [c] tres qui priores sunt. Diaconibus vero frangentibus in patenam, vertit se archidiaconus ad scholam, ut incipiant *Agnus Dei :* quod tamdiu cantatur, usque dum complent fractionem. Nam, si necesse fuerit, licet archidiacono quemlibet vocare ad confringendum in patenam. Ibi tamen, ubi Pontifex non fuerit, mox ut perfregerint diaconi excussis manibus in patenam, aspexerit, statim facit signum cum manu primus scholæ, & finiunt.

49 Quando dixerit, *ab omni turbatione securi*, tunc qui in ordine fuerit diaconus junior, vertit se, & recipit patenam de subdiacono, deosculans tenet eam in brachio suo : & dum dixerit *Per omnia secula seculorum*, rumpit oblatam a latere

a Multa de hoc Romano ritu observat Amalarius in lib. IV cap. XII.

b Huc pertinent Amalarii verba in lib. I cap. XII sub medium : *Mos est Romanæ ecclesiæ, ut in confectione immolationis Christi adsint presbyteri, & simul cum Pontifice verbis & manibus conficiant.*

c Id est, calices ministeriales, qui alio nomine scyphi appellantur. Alias Gregorius II in epistola IX ad Bonifacium episcopum Moguntinum, non scriberet congruum non esse, *duos vel tres calices in altario ponere, cum Missarum sollemnia celebrantur.*

dextro; & partem quam ruperit, cum dicit, *Pax Domini*, mittit in calicem, faciendo crucem ter.

50 Tunc sic agitur, quando ægritudo Pontificis non fuerit. Stat Pontifex ante altare. Diaconus ponit patenam super altare. Pontifex vero oblationes, quas confringere solus debet, ponit in patena, & confringet. Deinde stant diacones in parte dextra, & in parte sinistra archipresbyteri, & secundus vel quartus, vel quem voluerit Pontifex: & dat unicuique eorum singulas oblationes, & confringunt cum ipso super altare in corporale: ceteras oblationes, quas superfluas habuerit, ponit episcopus, seu archidiaconus, vel qui fuerit de diaconibus, in sacculis, quos tenent acolythi: & sic ipsi deferunt ad ceteros presbyteros, qui subterius stant ad confringendum. Si autem ægritudo fuerit Pontificis, ordinem quo agere debeat, superius scriptum habemus.

51 Igitur diaconus quando dixerit, *Per omnia sæcula sæculorum*, post *Gloria in excelsis Deo*, levant planetas in scapulas, & stant juxta Pontificem: similiter levant & subdiaconi, sed cum sinu. Subdiaconus vero de schola, statim ubi imposuerit antiphonam ad Introitum, levat planetam cum sinu. Ad completionem *Alleluia* vel responsoria, parat se diaconus ad evangelium legendum. Si autem diaconus ibidem non fuerit, presbyter, sicut diaconus, stat juxta Pontificem, sed non levata planeta. At ubi evangelium relegerit, ibi se non parat, ubi & diaconus: sed statim venit ante altare vestitus planeta, ornat altare, sicut diaconus.

APPENDIX.

I. *De officiis in noctibus a Cæna Domini usque in Pascha.*

1 IGitur a Dominica, quam Sedes apostolica Medianam voluit nuncupari, usum observantiæ credimus intimandum: unde & ea, quæ ipso die dicuntur, numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta-decima die ad vesperum.* & paulo post, *& in quinta-decima sollemnitatem celebrabitis.* A quo die usque ad vigiliam dominicæ Resurrectionis in nullo responsorio decantetur *Gloria*. A Cœna vero Domini, nec in psalmis, nec in nullo loco decantatur *Gloria* usque in Pascha. Eadem vero nocte surgent ad vigilias hora noctis octava: &

tunc ecclesia sit omni lumine decorata. Nec more solito *Deus in adjutorium meum* dicent, nec Invitatorium, nec *Gloriam:* sed cantor incipit in psalmis antiphonam, sicut in Antiphonatio continetur. Sed & in fine nocturnæ lector benedictionem non petit, nec presbyter more solito benedictionem complet: & quando finit lector, non dicit *Tu autem Domine*, sed ex verbis lectionis jubetur facere finem.

2 Lumen autem ecclesiæ ab initio cantus nocturnæ inchoatur extingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiæ incipiat paulatim * tutari. ut verbi gratia, peracto primo nocturno, videatur eorum pars tertia esse exstincta; medio nocturno iterum tertia: tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus, nihil lumen relinquunt. Quæ in matutinis extinguuntur hoc ordine. Initio primi psalmi fit custos semper paratus in loco dextræ partis ecclesiæ prope lampadibus: ut ubi audierit antiphonam, tenens cannam in manu sua, tutet lampadam unam: in fine vero psalmi ipsius tutet aliam partis sinistræ. In secundo psalmo, cum antiphonas audierit, tutet dextra parte aliam. Sic una ex parte una, alia ex alia tutantur usque ad [a] evangelium: in evangelio vero tutatur mediana lampada. Ea die vero Cœna Domini, hora nona, faciunt excuti ignem de lapide; in loco foris basilica; si ibidem oratorium habuerit, in portam ibi excutiunt: sin vero, in loco quo consideraverit prior, ita ut ex eo possit candela accendi. Quæ candela in arundine debet poni, & a mansionario ecclesiæ portari præsente populo; & de ipso igne continuo in eadem ecclesia loco secreto accendatur lampada una, & servetur usque in sabbato sancto ad inluminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine, quo in Sacramentorum continetur. Et hic ordo cerei benedicendi in suburbanis civitatibus agitur.

* *id est extingui.*

3 Nam in catholica ecclesia infra civitatem Romanam, mane prima, sabbato sancto in Lateranis venit archidiaconus in ecclesia, & fundit ceram in vas mundum majorem, & miscitat ibidem oleo, & benedicit ceram, & ex ea fundit in similitudinem agnorum, & servat eos in loco mundo. In octabas vero Paschæ dantur ipsi agni ab archidiacono in ecclesia post Missas & communionem populo, & ex eos fa-

[a] Id est, usque ad canticum *Benedictus*, ex evangelio Lucæ desumtum. Eum ad modum canticum *Magnificat* designatur infra.

ciunt in domos suas incensum ad suffumigandum pro qualecumque eis eveniente necessitate. Similiter in suburbanis civitatibus de cera faciunt.

4 Hoc expleto, accipit mansionarius prior jam fatam candelam in manu sua inluminatam in canna, prosequente cum populo cum supplici silentio, ita ut summitas candelæ, quæ inluminatur, ad altare versa inclinata respiciat illam ecclesiam, quam sunt ingressuri, quæ tamen prius absque lumine erit, præparatis ante altare septem lampadibus, ita compositis, ut absque ullo impedimento cujuscumque retardationis manu mansionarii cum eadem candela possint accendi: ac deinceps præparatis custodibus omni lumine decoretur ecclesia. Et ita ingrediuntur ad Missas, sicut in Sacramentorum continetur vel Antiphonario. Missa expleta communicant ordine constituto, & servant de Sancta usque incrastinum juxta consuetudinem. Sed & ipsa ecclesia usque ad vigilias inluminata permaneat, & sicut in isto die taxavimus, sic & sexta feria faciendum est; similiter & sabbato, ea tantum ratione, ut ad horam nonam excutiant ignem de lapide, sicut diximus, & a mansionario quinta feria portetur: sexta feria ab archidiacono; in sabbato sancto ab episcopo juniore portetur. Si vero hic ordo in monasteriis agitur, quinta feria ipse ignis a custode ecclesiæ portetur; sexta feria a præposito; sabbato vero sancto ab abbate portetur.

II. *Feria quarta, quod est pridie Cœnæ Domini.*

5 Hora tertia conveniunt omnes presbyteri, tam civitatis, quam & de suburbanis, & omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem exspectantes Pontificem, qui semper in ecclesia majore per se orationes sollemnes ipso die, sicut in Sacramentorum continetur, complet. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum super oratorium; mox ut surrexerit, dicit *Oremus*, & diaconus, *Flectamus genua*: postea dicit, *Levate*. Et * Pontifex dicit, *Oremus dilectissimi nobis in primis pro ecclesia Dei*, & ceteras per ordinem; tantummodo pro se intermittit: ad ultimum pro Judæis non flectunt genua. Quibus expletis, osculatur altare, & egreditur. Presbyteri vero ecclesiarum sive de urbe, seu de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta faciant.

* al. presbyter.

6 Feria

feria sexta hora tertia, hoc scientes, ut ubi Pontifex de se intermisit, ipsi illum nominent. Postea vero hora * octava ingrediuntur ad Missam hoc ordine. Dicit schola antiphonam ad introitum, & Pontifex dat orationem. Legitur lectio una, sicut in Capitulare commemoratur. Sequitur gradale, *Ne avertas faciem tuam.* Sequitur altera lectio: post quam canticum, *Domine exaudi,* cum versibus suis. Evangelium pronunciabitur ita: *Passio Domini nostri Jesu-Christi secundum Lucam.* Qua perlecta, expletur Missa ordine suo. * al. nona.

III. *Feria quinta Cœna Domini.*

6 Hora tertia ingressi sacrarium induuntur dalmaticis, tam Pontifex, quam omnes diaconi, vel omni ornamento, sedente Pontifice in sella sua; & præparantur ampullæ duæ cum oleo: quarum melior defertur Pontifici, ut accepto balsamo & commiscitato cum oleo manu sua impleat eam. Illam vero aliam ministri retineant plenam. Et Pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta antiphona ad Introitum, dicit orationem. Legitur Apostoli lectio, *Fratres, convenientibus vobis in unum,* usque *ut non cum hoc mundo damnemur.* Sequitur grad. *Christus factus est pro nobis.* Legitur evangelium secundum Johannem cap. * CXII. *In illo tempore, sciens Jesus quia venit hora ejus,* usque, *quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.* Et deinceps peragitur Missa ordine suo. Qua expleta, communicat solus Pontifex ante altare, & diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Postquam communicaverit, ponet calicem super altare. Deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro, & statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius præparaverant in ora altaris e regione Pontificis. * al. CXVII

7 Post corporalem expansam, continuo duo acolythi involutas ampullas cum sindone alba serico, ita ut videri possint, a medio tenent in brachio projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingant scapulam dextram, quatenus possint dependentia retineri: a quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, & accipit ampullam commixtam unam cum sindone, & dat eam archidiacono, & ille defert Pontifici ante altare. Tunc Pontifex respiciens ad orientem,

* al. archidiaconus. * & diaconus tenet ante ipſum ampullam in ſiniſtro brachio revolutam ſindone, ut ſupra præfiximus. Et dicit Pontifex, *Surſum corda*. Reſpondetur, *Habemus ad Dominum*. Et intrat in conſecratione chriſmatis excelſa voce. Sed antequam benedicatur, halat ter in ampullam. Qua expleta, benedicit
a ampullam olei [a] tacite, ordine quo ſupra delatam, & ſimiliter halat in ipſa ter. Ampulla autem quæ cum chriſmate eſt, ſtatim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda videatur: ſed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem ſalutant. Nam epiſcopus & diaconi prius eam nudam ſalutant. Hoc expleto, ablutis manibus Pontifex venit ante altare, & communicat omnis populus ordine ſuo. A feria quinta veſpere nuda ſint altaria uſque mane ſabbati, & ipſa die ad veſperos non cantatur reſponſorium.

b 8 Feria ſexta [b] hora tertia procedit Pontifex, vel qui vicem illius tenuerit, in eccleſia ſtatuta infra Urbem, non tamen in majore eccleſia. Qui dum veniens de ſacrario proceſſerit ante altare ad * orandum ſuper oratorium, ſicut mos eſt; ſtatim
* al. adorandum. ut ſurrexerit, cum ſilentio aſcendit ad ſedem. Quo ſedente, ſtatim ſubdiaconus aſcendit ad legendum: & poſt lectionem cantatur canticum, *Domine audivi*, cum verſibus ſuis. Et dicit Pontifex, *Oremus*. Diaconus, *Flectamus genua. Levate*. Et dat orationem, *Deus à quo & Judas*. Deinde ſequitur
c alia lectio: poſt quam ſequitur tractus [c] *Qui habitat*. Quo finito, legitur Paſſio Domini ſecundum Johannem. Qua perlecta uſque, *ſuper veſtem meam miſerunt ſortem*, ſtatim duo diaconi nudant altare ſindone, quæ prius fuerat ſub evangelio poſita, in modum furantis. Finito evangelio, tunc venit Pontifex ante altare, & dicit *Oremus*, & diaconus *Flectamus genua*; & orat diutiſſime, & dicit *Levate*. *Oremus dilectiſſimi nobis in primis pro Eccleſia Dei*, & cetera per ordinem, ſicut ſupra in quarta feria diximus. Quas ut finierit, omnes
d tacite exeunt foras. [d] Presbyteri vero eccleſiarum, ſive de Ur-

a Deeſt *tacite* in Ordine ſuperiori num. 30. In Colbertino, *benedicit chriſmatis ampullam olei, ordine quo ſupra delatam: & ſimiliter halat in ipſa, ſed tacite ipſam benedicat ampullam, qua cum chriſmate eſt. Statim ut benedicta fuerit, &c.*

b Colbert. *Feria VI. hora tertia conveniant omnes preſbyteri, tam civitatis, quam de ſuburbanis, & omnis clerus cum populo in eccleſia ſtatuta infra Urbem, non tamen in majore eccleſia, & exſpectent Pontificem vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de ſacrario*, &c.

c In Colbert. *Eripe me Domine*; in ſuperiori vero Ordine, *Qui habitat* vel *Eripe me*.

d Hæc deſunt in codice Romano uſque ad hæc verba, *Ad veſperum vero*, &c.

be, seu de suburbanis, vadunt per ecclesias, & hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutantes, ut ubi Pontifex meminit Apostolicum, ipsi nominent suum. Ad vesperum vero tam in ecclesia, in qua Pontifex dicit orationes, quam in ceteris ecclesiis presbyterorum, post orationes præparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam & altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis. * Posito ante eam oratorio venit Pontifex, & adoratam deosculatur crucem: deinde episcopi, presbyteri, diaconi, & ceteri per ordinem, deinde populus. Pontifex vero sedet in sede usquedum omnes salutent. Presbyteri vero duo priores mox ut salutaverint, intrant in sacrarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patenam, & subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, & alter subdiaconus patenam cum corpore Domini. Quibus tenentibus, accipit unus presbyter prior patenam, & alter calicem, & deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutat populus crucem. Nam salutante Pontifice vel populo crucem, canitur semper antiphona, *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit, venite adoremus.* Dicitur ad repetendum psalmus CXVIII. Qua salutata, & reposita in loco suo, descendit Pontifex ante altare, & dicit, *Oremus. Præceptis salutaribus. Pater noster.* Sequitur, *Libera nos quæsumus Domine.* Cum dixerint, *Amen*, sumet de Sancta, & ponet in calice, nihil dicens; & communicant omnes cum silentio: & expleta sunt universa.

* *al.* Posita ea ante oratorium.

9 Sabbato sancto veniunt omnes in ecclesiam, & tunc illuminantur duo cerei, tenentibus [a] duobus notariis, unus in dextro cornu altaris, & alter in sinistro. Et ascendit lector in ambone. Non pronunciat, *Lectio libri Genesis*, sed inchoat, *In principio*, plane. Similiter & alias lectiones. Ante *In principio* non dicit orationem. Post expletas orationes & lectiones, statim veniens unus minister, tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris; & tunc ascendit ipse præcedens Pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad letaniam faciendam, exspectantes parationem Pontificis; & non finiunt letaniam, dicentes *Agnus Dei* semper, usquedum Pontifex venerit, & annuat eis ut sileant.

[a] Hæc totidem verbis ex libello Romano refert Amalarius lib. 1 cap. xx, ut superius præmisimus.

Secundus vero scholæ tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde Pontifex mittat chrisma in fonte. Deinde Pontifex procedit cum omni decore, sustentatus duobus diaconibus: & illa duo cereostata, quæ ante fuerunt inluminata, semper ante ipsum præcedunt, usquedum omnia * finierit. Mox ut venerit ante fontes, stans benedicit fontes, ut mos est. Hic primum crucem facit, *Qui hanc aquam*, cum manu sua dividens aquam in modum crucis; secundam, *Unde benedico te;* similiter tertiam, *Benedico te per Jesum-Christum.* Post fontes benedictos, mittit chrisma cum vase aureo, & * aspergit aquam cum manu sua super populum. Tunc baptizat, & redit in sacrarium, exspectans, ut cum vestiti fuerint infantes, confirmet eos.

* al. fuerit completa.

* al. expandit.

10 Deinde schola jussa facit letaniam ante altare: primam septenam; spatio facto faciunt alteram quinam; intervallo facto faciunt tertiam ternam. Et dum dicitur *Agnus Dei*, magister scholæ dicit excelsa voce, *Accendite;* & tunc inluminatur ecclesia. Et procedit Pontifex de sacrario cum duobus cereostatis, unde superius diximus: & stant sicut antea a dextris & sinistris altaris. Letania expleta, dicit Pontifex *Gloria in excelsis Deo;* deinde legitur Apostolus, *Alleluia, Confitemini Domino.* Tract. *Laudate Dominum omnes gentes.* Non cantent [a] Offerenda, nec *Agnus Dei*, nec Communionem. Ante evangelium non portant lumina in ipsa nocte, sed tantum incensum. Episcopus debet dicere, quando mittit chrisma in frontibus infantum, *In nomine Patris, & Filii, & Spiritus-sancti, pax tecum.* Respondetur, *Et cum spiritu tuo.*

11 A Pascha usque in Octabas Domini ad omnes cursus non cantatur responsorium, nec lectio recitatur; sed pro versu & responsorio cantatur gradale, *Hæc dies quam fecit Dominus*, tantum [b] semel. In Dominicum Paschæ super *Venite*, dicitur *All.* ante *Præoccupemus faciem ejus*, & per omnes psalmos cantatur *Alleluia*. In secunda feria ad *Venite* & per totam hebdomadam dicunt antiphonam, *Surrexit Dominus vere All.*

12 Ad vesperos dici Paschæ sancti, conveniente [c] schola

a Apposite ad hunc locum Walafridus Strabo in cap. XXII existimat, *priscis temporibus Patres sanctos silentio obtulisse vel communicasse: quod etiam hactenus*, inquit; *in sabbato sancto Pascha observamus.*

b In quibusdam mss. legitur *prima*, quod scriptores male reddiderint (ut quidem puto) hanc notam I. quæ *unum*, *primum*, & *semel* pro rei natæ occasione significat.

c Confer vulgatum Ordinem Romanum a pag. 80, ubi multa quæ hic referuntur, desunt, omnino vero græca.

temporius cum Episcopis & diaconibus in ecclesia majore ad locum [a] crucifixi, incipiunt *Kyrie eleison*, & veniunt usque ad altare. Ascendentibus diaconibus in [b] pogium, episcopi & presbyteri statuuntur in locis [c] suis, & schola ante altare. Finito [d] *Kyrie eleison*, annuit archidiaconus primo scholæ: & ille inclinans se illi, incipit *Alleluia* cum psalmo, *Dixit Dominus Domino meo*. Post hunc annuit secundo, vel cui voluerit: sed & omnibus incipientibus hoc modo præcipit. Dicit igitur *Alleluia* cum psalmo centesimo x. Sequitur post hunc primus scholæ cum paraphonistis infantibus *Alleluia*, & respondent paraphonistæ. Sequitur subdiaconus cum infantibus *Alleluia, Dominus regnavit*, & reliqua: & semper respondent paraphonistæ, & adnunciant vers. II infantibus. ℣. *Parata sedes tua Deus*. Item vers. III. *Elevaverunt flumina Domine*. Post hos versos salutat primus scholæ archidiaconum, & illo annuente incipit *Alleluia* cum melodiis infantium. Qua expleta, respondent paraphonistæ semel. Post hanc incipit tertius *Alleluia* cum psalmo CXI. Hunc sequitur *Alleluia. Pascha nostrum immolatus est Christus*. ℣. *Epulemur in azymis*. Hoc expleto ordine quo supra, incipit archidiaconus in [e] Evangelio antiphonam, *Scio quod Jesum quæritis*, vel, *Jesum quem quæritis*. Post hæc dicit sacerdos orationem, & descendunt ad fontes cum antiphona, *In die resurrectionis meæ*. Quam ut finierint, dicit primus scholæ *Alleluia*, cum psalmo CXII. Sequitur *Alleluia*, Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν. item versum, καὶ γὰρ ἐστερέωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται). Finito ordine quo supra, post hanc sequitur diaconus secundus in evangelio ant. *Venite & videte locum, ubi positus erat Dominus All. all.* Deinde dicit sacerdos orationem. & tunc vadunt ad sanctum Johannem [f] ad Vestem, canentes

a Id est ad locum, ubi crucifixi statua trabi in basilica transversæ imposita erat, qui ritus hodie quoque apud nos servatur, vix apud Romanos.

b Pogii nomine hic intellige locum cancellorum, quibus sanctuarium a choro dirimitur: sic dictum quod per gradus sensim assurgeret.

c Id est pone altare in circuitu apsidæ, ubi presbyterium erat, exstatque Romæ etiam nunc in antiquioribus basilicis.

d Idem legitur in vulgato Ordine Romano pag. 80 col. 1. Quamquam hoc videtur contrarium Amalario, cujus hæc verba sunt in lib. IV cap. XXIII. *Habemus scriptum in Romano Ordine, ut non dicatur*, KYRIE ELEISON *sive* CHRISTE ELEISON *ad ullum cursum in memoratis diebus, sed sine retractatione cantemus*, HÆC DIES, &c. Confer num. 12. infra. Numeri Romani post versus exstant tantum in Colbertino.

e Hoc loco & in consequentibus *Evangelium* pro cantico *Magnificat* usurpatur.

f Deest in quibusdam *ad Vestem*. Apud vulgatum Alcuinum, *ad sanctum Johannem*

ant. *Lapidem quem reprobaverunt*, deinde *All.* cum psalmo CXIII. Deinde primus scholæ dicit cum pueris, *All. Venite exultemus Domino.* ℣. II. *Praeoccupemus faciem ejus.* ℣. III. *Hodie si vocem ejus.* Post hoc sequitur diaconus ant. *Cito euntes dicite discipulis ejus.* Deinde oratio semper absque *Kyrie eleison*, & tunc vadunt ad sanctum [a] Andream ad crucem, canentes ant. *Vidi aquam egredientem de templo a latere dextro All. & omnes ad quos pervenit aqua ista, salvi facti sunt, & dicent All. all.* Post hanc dicant *All.* cum psalmo CXIII. Quo finito schola incipit *All. Venite exultemus Domino*, & reliqua ut supra. Post dicitur ant. *Cito euntes*, deinde oratio. Deinde descendunt primates ecclesiæ ad accubita, invitante notario Vicedomno, & bibunt ter, de Græco [b] semel, de Pactis semel, de Procoma semel. Postquam biberint omnes presbyteri, & omnes diaconi, seu subdiaconi, vel omnes acolythi per singulos titulos, redeunt ad faciendos Vesperos, & bibent de dato presbyteri. Hæc ratio per totam hebdomadam servabitur usque in Dominicam in Albis.

13. Feria secunda ad Vesperos iterum ad Lateranis ordine quo supra ingrediuntur, his *All.* mutantes post psalmum CXI. *All. Domine refugium factus es nobis a generatione & progenie.* ℣. II. *Priusquam montes fierent aut firmaretur orbis terræ, a sæculo & usque in sæculum tu es Deus.* In evangelio dicit diaconus ant. *Nonne sic oportuit pati Christum, & intrare in gloriam suam All.* Data oratione descendunt ad fontes cum ant. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est, & est mirabile in oculis nostris.*
Psal. 79. 1. & 2. *All. all.* Deinde post psalmum CXII sequitur *All.* Ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ πρόσχες, ὁ ὁδηγῶν ὡσεὶ πρόβατον τὸν Ἰωσήφ. Ὁ κα-
Ibid. 9. & 10. θήμενος ἐπὶ τῶν χερουβὶν ἐμφάνηθι, ἐναντίον Ἐφραὶμ καὶ Βενιαμὶν, καὶ Μανασσῆ. ℣. Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας. ἐξέβαλες ἔθνη καὶ

num ad Fontes seu ad Vestem. Exstat nunc quoque oratorium sancti Johannis Baptistæ ad Fontes Lateranenses, a beato Hilaro papa constructum: quod, quia fortasse baptizandi vestes ibi deponebant, easdemque jam baptizati ibidem resumebant, dictum est *sancti Iohannis ad Vestem.*

a Templum sancti Andreæ proximum erat basilicæ Vaticanæ, a Symmacho papa constructum.

b In vulgatis legitur, *de Græco primo, de Pactisi secundo, de Procovia tertio.* In codice Vaticano, *de Græco.* I. *de Pactisi, & uno de Procoma*: at in Colbertino distincte, *de Græco* I. id est, semel, *de Pactis* I. *de Procoma* II. Denique in Vindocinensi, *de Græco primo, de Pactisi secundo, de Procovio tertio.* Pacti & Procoma seu Procovium loca erant, ubi hoc genus vini nascebatur. In editis & in codice Colbertino desunt hæc verba, *bibunt de dato presbyteri*, quæ habentur in Vaticano.

κατεφύτευσας αὐτήν. Ὡδοποίησας ἔμπροσθεν αὐτῆς, καὶ ἐπλήρωσε τὴν γῆν. Post hunc in evangelio ant. *Cognoverunt Dominum All. in fractione panis All.* Et data oratione cum antiphona, qualem volueris pro loco, descendunt ad sanctum Andream, dictoque psalmo CXIII sequitur *Alleluia, In exitu Israel ex Ægypto, domus Jacob de populo barbaro.* ℣. II. *Facta est.* ℣. III. *Mare vidit.* In evangelio ant. *Surrexit Dominus vere All. & apparuit Petro All.* sequitur oratio.

14 Feria III ad vesperum iterum ad Lateranis. Post psalmum CXI. *Alleluia, Paratum cor meum Deus, paratum cor meum, cantabo & psalmum dicam Domino.* ℣. II. *Exsurge gloria mea.* ℣. III. *Ut liberentur dilecti tui.* In evangelio ant. *Stetit Jesus in medio discipulorum suorum.* Et data oratione descendunt ad fontes cum ant. Post psalmum CXII sequitur *Alleluia.* Προσέχετε λαός μου τῷ νόμῳ μου· κλίνατε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. ℣. Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. In evangelio ant. *Vide manus meas*, data oratione. Item ad sanctum Andream post psalm. CXIII dicit *Alleluia, Confitebor tibi Domine in toto corde meo, in conspectu Angelorum.* ℣. II. *Adorabo ad templum sanctum tuum.* ℣. III. *Super misericordia tua.* In evangelio ant. *Isti sunt sermones, quos dicebam vobis.* Psal. 77 a.

15 Feria IIII post psalmum CXI *All. all. Te decet hymnus Deus in Sion.* ℣. *Replebimur in bonis domus tuæ.* In evang. ant. *Mittite in dexteram navigii rete.* Data oratione itur ad fontes. Post psalm. CXIII *Alleluia, Confitemini Domino, & invocate nomen ejus.* ℣. II. *Cantate ei, & psallite ei.* Item ℣. III. *Laudamini in nomine sancto ejus.* In evangelio ant. *Dixit ille discipulus, quem diligebat Jesus, Petro, Dominus est, All.* data oratione. Item ad sanctum Andream, post psalmum CXIII inchoantes, *Hæc dies;* respondent omnes, *Quam fecit Dominus*, sine antiphona. In evangelio ant. *Hoc jam tertio manifestavit.* Per titulos tantummodo psalm. cum *Alleluia* dicunt, vel grad. *Hæc dies quam fecit Dominus.* Ant. *Tulerunt Dominum meum, & nescio ubi posuerunt eum. Ascendo ad patrem meum.* Item, *Venit Maria nuncians discipulis.*

16 Feria V post psalmum * CXI *All. Lætatus sum.* ℣. II. *Stantes erant.* Item ℣. *Rogate quæ ad pacem sunt.* In evangelio ant. *Undecim discipuli.* Data oratione descendunt cum ant. ad

* al. CXII.

crucem, ad cubicellum [a] Rigodem. Post psalm. cxiii grad. *Hæc dies quam fecit Dominus.* Ant. *Data est mihi omnis.* Inde post orationem ad fontes. Post psalmum cxiii. *Alleluia, Qui confidunt in Domino.* ℣. *Montes in circuitu ejus.* Item ℣. iii. *Ut non extendant justi.* In evangelio ant. *Euntes docete omnes gentes.* Item ant. *Dixit Jesus discipulis suis, afferte.* Item Ant. *Ecce ego vobiscum sum, Alleluia, omnibus diebus; Alleluia.*

b 17 Feria vi [b] post psalmum * cxv. *All. Cantate Domino can-*
* al. cxi. *ticum novum, quia mirabilia.* ℣. *Notum fecit Dominus.* In evangelio ant. *Gavisi sunt discipuli, All.* Data oratione descen-
* al. cxv. dunt ad fontes. Post psalmum * cxi. *All.* Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται
Psal. 18. 1. & 2. δόξαν Θεοῦ. ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. ℣. Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν. In evang. ant. *Accipite Spiritum Sanctum.*

* al. cx. 18 Sabbato post psalmum * cxi. *Alleluia*, Δεῦτε ἀγαλλια-
Psal. 94. 1. σώμεθα τῷ κυρίῳ, ἀλαλάξωμεν τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρι ἡμῶν: ℣. Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει, καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ. ℣. Ὅτι Θεὸς μέγας κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Et in eadem ecclesia sequitur ant. *Quia vidisti me Thoma, credidisti; beati qui non viderunt & crediderunt.* Psalm. *Beatus vir qui timet Dominum.* Post hunc *Alleluia, Omnes gentes plaudite manibus.* ℣. ii. *Quoniam Dominus summus terribilis.* ℣. iii. *Ascendit Deus in jubilatione.* In evangelio ant. *Mitte manum tuam, & cognosce.* Item ant. *Mitte digitum meum.* Item ant. *Hæc autem scripta sunt:* & data oratione finitur in nomine Domini.

EXPLICIT FELICITER DEO JUVANTE, AMEN.

a Ita in utroque codice, Vaticano & Colbertino.

b Alium Ordinem Romanum præ oculis habebat Amalarius, cum scriberet in libro Antiphonarii cap. lii. *In sexta feria interponitur responsorius*, HÆC DIES .·.·. *inter duo* ALLELUIA .·.·. *de quibus scribitur in Ordine Romano:* USQUE AD DIEM OCTAVUM PASCHÆ, JUXTA ROMANAM CONSUETUDINEM, MEMORATUM CURSUM CELEBRAMUS, &c.

ADMONITIO

ADMONITIO
IN II. ORDINEM ROMANUM.

1 QUI *hic ſequitur Ordo Romanus, primo loco editus eſt a Caſſandro & Hittorpio. Onufrius Panvinius exiſtimat eum eſſe Ordinem Gelaſianum, qui a Gregorio M. fuerit emendatus. Attamen Ordo præmiſſus plura continere videtur antiquioris ritus: quale eſt illud, quod* Sancta, *id eſt Euchariſtia, initio Miſſæ pontificalis, nempe in proceſſione ad altare, ex ſecretario ſeu ſacriſtia deferantur: quod eadem in calicem mittantur, præter particulam ex hoſtia recens conſecrata. At in ſequenti Ordine Pontifex ad altare perveniens* adorat Sancta, *quæ proinde in altari jam exſtitiſſe neceſſe eſt, non in ſecretario, ut in alio Ordine Romano: nec mentio ſit niſi de una particula in calicem miſſa.*

2 *Verum nihilo minus hic Ordo antiquiſſimus eſt, utpote quem per partes explicavit Amalarius, Egloga in ipſum Ordinem edita: quam V. C. Stephanus Baluzius ex veterrimo codice ſancti Galli vulgavit in Appendice Capitularium. Eamdem viſum eſt hic exhibere inter Probationes librorum ritualium. Hunc ipſum Ordinem Romanum præ oculis habebat Micrologus in cap.* IX, *ubi tria obſervat ex Ordine Romano, quæ in hoc ſolo leguntur: nempe ſignum crucis in fronte & in pectore ad evangelii lectionem: baculorum item depoſitio; & ſtatio diaconi legentis verſus meridiem, non verſus ſeptemtrionem. In editis inſcribitur,* Ordo proceſſionis ad eccleſiam ſive ad Miſſam. *Aptior videtur titulus ſequens.*

II.

ORDO ROMANUS

DE MISSA PONTIFICALI.

1 DENUNCIATA statione diebus festis, primo mane præcedit omnis clerus Pontificem ad ecclesiam, exceptis qui obsequio illius comitantur, qui ordine suo scribuntur, exspectantes Pontificem in ecclesia. Sed dum venerit Pontifex prope ecclesiam, exeuntes acolythi & defensores ex regione illa, cujus dies ad officium fuerit in obsequio, præstolantur cum loco statuto, antequam veniat ubi descensurus est. Similiter & presbyter tituli vel ecclesiæ, ubi statio fuerit, una cum majoribus domus illius civitatis, vel Patre diaconiæ, (si tamen illa ecclesia diaconiæ fuerit) cum subdito sibi presbytero & mansionario, thymiamateria deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Acolythi quidem cum defensoribus primum, deinde presbyteri cum suis petita benedictione, divisis hinc inde partibus, prout militant, præcedunt Pontificem usque ad ecclesiam.

2 Cum vero ecclesiam introierit Pontifex, non ascendit continuo ad altare: sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui cum susceperint de sellari descendentem: ubi cum intraverit, sedet in sella sua. Et diaconi salutato Pontifice egrediuntur e secretario, & ante fores ejusdem mutant vestimenta sua. Et parat evangelium qui lecturus est, resecato sigillo ex præcepto archidiaconi super planetam acolythi. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutans vestimenta sollemnia, ordinabiliter compositis per primicerium & secundicerium vestimentis ejus, ut bene sedeant; novissime per diaconum vel subdiaconum, cui ipse jusserit, pallio superinduitur, & configitur per acus in planeta retro & ante, & in humero sinistro. Deinde subdiaconus regionarius porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua ipsius.

3 His ita compositis, invitante ad regiam secretarii præ-

fato subdiacono scholam, quartus scholæ, qui semper nunciat Pontifici de cantoribus, adstans ante faciem Pontificis, & nutum ejus ad psallendum exspectans, statim dum innuit ei, egreditur ante fores secretarii, & dicit, *Accendite.* Qui dum incenderint, statim subdiaconus sequens, tenens thymiamaterium aureum pro foribus, ponit incensum, ut pergat ante Pontificem. Et ille quartus scholæ ad priorem vel secundum sive tertium, inclinato capite dicit, *Domini jubete.* Tunc statuuntur duæ acies in choro per ordinem ab utroque latere, & mox incipit prior scholæ antiphonam ad Introitum. Subdiaconi vero de schola levant planetas cum sinu. quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad Pontificem in secretarium.

4 Tunc Pontifex elevans se, dat manum dexteram duobus presbyteris; & illi osculatis manibus ipsius, procedunt cum ipso sustentantes eum, præcedentibus ante eos diaconibus septem. Tunc ministri cum thymiamaterio & thuribulis non amplius ternis, procedunt ante ipsum mittentes incensum,
& septem acolythi portantes septem cereostata [a] foras eccle- a
siam accensa, procedunt ante Pontificem usque in chorum. Post thuribula portatur evangelium propius episcopo. Eadem autem processio fit ab austro in septemtrionem. Tunc procedit Pontifex, & antequam veniat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram, tria ad sinistram. Et pertransit Pontifex in caput scholæ, & in gradu superiore, inclinato capite
ad altare, primo adorat [b] Sancta, & stat semper inclinatus b
usque ad versum [c] prophetalem. c

5 Tunc surgens, & faciens crucem in fronte sua, dat pacem presbyteris duobus, & diaconibus omnibus, qui dextera lævaque sunt, de altiore gradu numero minori: & de inferiore, majori; & respiciens ad priorem scholæ, annuit ei, ut dicat *Gloria Patri.* Et prior scholæ inclinans se Pontifici, dat gloriam Trinitati. Et Pontifex a sæpedictis presbyteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare. In quo etiam loco figendus est gressus, usquequo presbyteri primum, & tunc duo & duo diaconi altaris cornua osculen-

a Amalarius in Egloga: *Candela primo ab acolythis inluminantur extra ecclesiam*, &c.

b Id est Eucharistiam. Amalarii Egloga ad hunc locum: *Episcopus veniens ante altare, adorat primo Sancta, & postea pacem dat presbyteris*, &c.

c Id est usque ad repetitionem versus seu antiphonæ ad Introitum: quæ antiphona ex Prophetæ psalmis semper desumta est.

tur, & noviſſime archidiaconus ſolus. Evangelium vero, ſta-
tim poſtquam ad altare ventum fuerit, ſuperponitur. Sub-
diaconi autem quaſi quadam linea porrecti, uſque ad altare
progredientes, ſimul ſe inclinant coram eo, atque Evange-
lio (ut prædictum eſt) ſuperpoſito, redeuntes in chorum,
quatuor in dextera, & tres in ſiniſtra parte conſiſtunt. Dia-
coni vero, ſicut prius, ſtantes retro Epiſcopum inclinati, quan-
do dicitur *Sicut erat in principio*, ſurgunt ut ſalutent latera
a altaris prius, id eſt ante [a] Epiſcopum, duo & duo viciſſim,
& redeunt ad Epiſcopum. Tandem Epiſcopus oſculatur
Evangelium & altare, & pergit ad dexteram altaris ad ſe-
dem ſuam, & ſtat erectus verſus orientem; & diaconi re-
tro illum, unus poſt unum ſtantes erecti, plures ad dexteram,
pauciores ad ſiniſtram altaris. Schola vero ad nutum diaco-
ni imponit litaniam *Kyrie eleiſon, Chriſte eleiſon*, & reliqua.
Et continuo acolythi ponunt cereoſtata in pavimento ec-
cleſiæ, quatuor quidem in dexteram partem, & tria in ſini-
ſtram, vel (ut alii volunt) lineatim ab auſtro in ſeptem-
trionem.

6 Litania finita, incipit ſolus Pontifex clara voce hym-
num, *Gloria in excelſis Deo*, ſi tempus fuerit. Deinde vero
totus reſpondet chorus, *Et in terra pax hominibus:* & non
ſedet prius Epiſcopus, antequam dicant poſt orationem pri-
mam *Amen.* Poſtea ſalutans populum Pontifex dicit, *Pax*
b *vobiſcum*, ſive *Pax vobis.* [b] Reſp. *Et cum ſpiritu tuo.* Deinde
dicit, *Oremus.* Sequitur oratio prima, quam collectam di-
cunt, uſque *Per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum filium
tuum, qui tecum vivit & regnat Deus in unitate Spiritus-ſan-
cti, per omnia ſæcula ſæculorum.* Reſp. *Amen.* Tunc tolluntur
cereoſtata de loco, in quo prius ſteterant, ut ponantur in
una linea ab oriente in occidentem per mediam eccleſiam.
c Poſt primam autem datam orationem, Pontifex ſedet [c] ver-
ſus ad populum, & presbyteri cum eo ad nutum ejus, &
diaconi ſtant ante Pontificem. Subdiaconi autem aſcen-
dunt ad altare, ſtatuentes ſe ad dexteram, ſive ſiniſtram.

7 Subdiaconus vero qui lecturus eſt, mox ut viderit poſt

a Hoc nomine Pontifex non raro abſolute appellatur.

b Addunt editi, *Sacerdos autem*, DOMINUS VOBISCUM.

c Addunt libri editi, *tribus horis*, ſed perperam, ut quidem videtur. Certe Amalarius in Egloga ſua nihil de illis *tribus horis* habet. *Ideo vero altior locus poſitus eſt epiſcopis, ut ipſi ſuperintendant*, &c. Ita ille.

Pontificem presbyteros residentes, ascendit in ambonem ut legat, non tamen in superiorem gradum, quem solus solet ascendere qui evangelium lecturus est. Postquam legerit, cantor cum cantorio sine aliqua [a] necessitate ascendit, non superius, sed stat in eodem loco ubi & lector, & solus inchoat responsorium, & cuncti in choro respondent, & idem solus versum responsorii cantat. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia*, bene: sin autem, tractus: sin minus, tantummodo responsorium. Cantor vero qui inchoat *Alleluia*, ipse solus cantat versum de *Alleluia*. Ipse iterum *Alleluia* dicit, stans in eodem gradu, id est inferiore [b].

8 Deinde diaconus osculans pedes Pontificis, petitaque benedictione, venit ante altare, & osculans evangelium, levat in manus suas codicem in quo lecturus est, & partem ejus in dextero humero ponens, vadit ad ambonem. Et procedunt ante ipsum duo subdiaconi cum duobus thuribulis, sive uno, levantes thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum. Et duo acolythi portantes duo cereostata, venientes ante ambonem, dividuntur à se, & transeunt subdiaconi & diaconi cum Evangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante evangelium in ambonem ex una parte ascendentes, & ex altera parte statim descendentes, redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Ille autem absque thymiamaterio vertens se ad diaconum, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus, in quo signum lectionis positum fuerit: inventoque loco lectionis, ascendit in ambonem in superiorem gradum, & dicit, *Dominus vobiscum*. Respondent omnes, *Et cum spiritu tuo*. Quo audito, vertit se Pontifex, & omnis sacerdotalis gradus, sive omnis populus fidelis ad [c] orientem. Et postquam dixerit *Sequentia sancti evangelii secundum Lucam*, sive *Marcum*, & reliqua, facit crucis signum in fronte sua idem diaconus, & in [d] pectore: similiterque Episcopus &

a Forte *sine aliqua cessatione*. Quamquam Egloga innuit, cantorem *indifferenter* posse ascendere superius.

b Editi inserunt hæc verba: *Sequitur jubilatio, quam Sequentiam vocant*. At de his nihil in Egloga. Certe nec Sequentiæ (quas vocant) id est rhythmicæ illæ cantiones, quæ inter *Alleluia* & Evangelium à nobis quandoque inseruntur, non erant in usu ante Notkerum Balbulum, qui earum auctor perhibetur, mortuus anno DCCCCXII.

c Ita observat Egloga sæpissime laudata.

d Egloga nullam facit mentionem de pectore, sed tantum de fronte. Micrologus tamen utrumque habet in cap. IX.

omnis populus; & revertuntur ad evangelium. Sed & [a] baculi omnium deponuntur de manibus, & in ipsa hora, neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur. Ipse vero diaconus stat versus ad [b] meridiem, ad quam partem viri solent confluere, alias autem ad septemtrionem. Sed & candelæ in pavimento, prædicante eo evangelium, de manibus acolythorum juxta ambonem deponuntur usque finitum tempus evangelii. Perlecto evangelio, iterum se signo sanctæ crucis populus munite festinat, & descendente diacono de ambone, subdiaconus qui in filo stat, recipit evangelium: quod tenens ante pectus suum super planetam, porrigit osculandum primum Episcopo [c], deinde omnibus per ordinem graduum qui steterint, & universo clero, necnon & populo: deinde conditur in loco suo.

9 Post lectum evangelium, [d] candelæ in loco suo extinguuntur, & ab Episcopo [e] *Credo in unum Deum* cantatur; & thuribula per altaria portantur, & postea ad nares hominum feruntur, & per manum fumus ad os trahitur. Deinde salutat Episcopus populum dicens, *Dominus vobiscum:* postea dicit, *Oremus.* Tunc canitur offertorium cum versibus. Tunc venit subdiaconus, ferens in brachio dextro patenam, & in sinistro calicem, in quo recipiuntur amulæ populorum; & super calicem corporale, id est sindonem, quod accipiens diaconus ponit super altare à dextris, projecto capite altero ad diaconem secundum, ut expandant. Deinde transit Sacerdos ad suscipiendas oblationes. Interim cantores cantant offertorium cum versibus, & populus dat oblationes suas, id est panem & vinum, & offerunt cum fanonibus candidis, primo masculi, deinde feminæ: novissime vero sacerdotes & diaconi offerunt, sed solum panem, & hoc ante altare. Subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur

a Eglogæ auctor: *Post hac baculi deponuntur e manibus*, &c. Hi erant baculi, quibus innitebantur stantes ad orandum, ne statio esset molestior. Et infra: *Neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem hora tenentes.* Plura inferius de corona pontificali.

b Et id notat Amalarius in Egloga. Verba sequentia, *alias autem ad septemtrionem*, videntur huc intrusa. Confer Micrologi caput IX.

c In vulgatis additum, *aut presbytero.*

d Amalarius in Egloga: *Post lectum evangelium candelæ extinguuntur.*

e Ex Amalarii Egloga intelligimus, locum hunc de Symbolo non esse interpolatum, etsi alio ferat Berno Augiensis, qui ait Symbolum in ecclesia Romana cantatum non fuisse ante sancti Henrici principatum. Nihil tamen de Symbolo habet Micrologus, qui hunc Ordinem secutus est.

archidiaconum, & Pontifice oblariones populorum suscipiente, archidiaconus suscipit post eum amulas, & refundit in calicem majorem, tenente eum subdiacono, quem sequitur cum scypho super planetam acolythus, in quem calix impletus refunditur. Oblationes autem à Pontifice suscipit subdiaconus, & ponit in sindonem quæ eum sequitur, quam tenent duo acolythi. Tunc tenentibus duobus presbyteris manus ejus, Episcopus redit in sedem, & lavat manus suas: deinde respicit archidiaconus in faciem Pontificis, & innuit ei. Et ille resalutato eo, & cantantibus adhuc cantoribus, accedit ad altare. Tunc subdiaconi levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis, porrigunt archidiacono, & ille componit altare. Ornato vero altari, archidiaconus sumit amulam Pontificis cum vino de subdiacono, & refundit super colum in calicem. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam, & accipit fontem de manu archiparaphonistæ, & defert archidiacono; & ille ex amula infundit faciens crucem in calicem: & ascendunt diaconi ad Pontificem. Tunc surgens Pontifex à sede, & cantantibus adhuc cantoribus, descendit ad altare, & orat, & salutat altare, & suscipit oblatas de manu presbyterorum & diaconorum, quibus licitum est accedere ad altare. Deinde archidiaconus suscipit oblatas duas de oblationario; & dat Pontifici: quas dum posuerit Pontifex in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi, & ponit eum super altare juxta oblationes Pontificis à dextris, involutis ansis cum offertorio suo, quod etiam ponit in dextro cornu altaris. Post oblationem ponitur incensum super altare, & Pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, & annuit ut sileant, & convertit se ad populum dicens, *Orate.*

10 Tunc finito offertorio ordinantur presbyteri post Pontificem, & archidiaconus à dextris eorum; secundus diaconus à sinistris; & ceteri per ordinem disposita acie. Subdiaconi etiam, finito offertorio, vadunt retro altare, adspicientes ad Pontificem, stantes erecti usquedum dicta oratione super oblationes secreta, & Episcopo alta voce incipiente *Per omnia sæcula sæculorum*, post salutationem & exhortationem, finita præfatione, incipiant dicere hymnum angelicum, id est *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, in quo bis repetitur

a *Hosanna.* Quæ dum [a] expleverint, surgit solus Pontifex,
b & [b] tacite intrat in canonem, & diaconi & subdiaconi & presbyteri in presbyterio omnes permanent inclinati. In quo
c etiam canone sex ordines [c] crucium observantur, quorum primus est, ubi dicitur, *Vt accepta habeas, & benedicas hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata.* Secundus quippe est, ubi dicitur, *Quam oblationem tu Deus in omnibus quæsumus benedictam, adscriptam, ratam.* Tertius namque est crucis ordo, ubi narratur, *Et accipiens panem in sanctas ac venerabiles manus suas, benedixit.* Item, *Tibi gratias agens, benedixit.* Quartus, ubi subinfertur, *Hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, & calicem salutis perpetuæ.* Quintus, ubi dicitur, *Per quem hæc omnia Domine semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis.* Sextus quidem ordo sequitur, quando profertur, *Per ipsum, & cum ipso, & in ipso,* quando cum oblata calix tangitur. In eodem officio diaconi adhuc inclinati per ministerium acolythorum lavant manus suas. Et sacerdos quando dicit, *Supplices te rogamus*, humiliato capite, inclinat se ante altare. Et cum dixerit aperta clamans voce, *Nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi, & stant in loco, ubi ante steterunt, & sursum adspiciunt in faciem Pontificis. Cum dixerit, *Per quem hæc omnia Domine*, erigit se archidiaconus solus: & cum dixerit, *Per ipsum, & cum ipso*, levat cum offertorio calicem per ansas, & tenet exaltans illum juxta Pontificem. Pontifex autem tangit è latere calicem, cum oblatis duas faciens cruces, & dicens, *Per ipsum, & cum ipso*, usque *per omnia secula seculorum.* Et ponit Pontifex oblationes in loco suo, & archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio in ansas ejusdem.

11 Sequitur in altum præfatio dominicæ orationis, & oratio
d dominica cum emboli [d] sua, in qua tres articuli orationis inveniuntur. Subdiaconi autem, postquam viderint calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circumdatum, &

a His consentanea statuit Heraldus episcopus Turonensis cap. XVI. *Vt secreta*, id est, Canonem, *presbyteri non inchoent, antequam* SANCTUS *finiatur.*

b Non ergo elata voce, ut apud Græcos, canon recitabatur. Vide Eglogam & Remigium Autisiodorensem.

c De his signis crucium interrogatus à Bonifacio episcopo Zacharias papa respondet in epistola, quæ est inter Bonifacianas ordine c XLII.

d Id est cum subsequenti oratione, *Libera nos quæsumus Domine*, &c.

audierint,

audierint, *Sed libera nos à malo*, vadunt & præparant calices sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terram cadat, & in pulverem [a] vertatur, post diaconos a stantes, donec ex eo populus vitæ sumat confortationem æternæ. Nam quod intermisimus de patena, quando inchoatur canon, venit acolythus, sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextera usque medium canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, & venit ante altare, exspectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius. Finito autem canone, subdiaconus regionarius stat cum patena nuda post archidiaconem. Quando dixerit, *& ab omni perturbatione securi*, vertit se archidiaconus, & osculata patena dat eam tenendam diacono secundo [b]. b

12 Cum dixerit, *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem de Sancta oblata. Sed archidiaconus pacem dat episcopo priori; deinde ceteri per ordinem, & populus, separatim viri & feminæ. Tunc Pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, & particulam quam rumpit, super altare relinquit: reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, & redit ad sedem.

13 Jam archidiaconus levat calicem, & dat eum archisubdiacono, quem tenet juxta cornu altaris dextrum: & accedentes subdiaconi cum acolythis, qui sacculos portant, a dextris & a sinistris, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, stant à fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono, ad ponendas oblationes, prius a dextris, deinde à sinistris. Tunc acolythi vadunt dextera lævaque post episcopos circa altare: reliqui descendunt ad presbyteros, ut frangant hostias. Patena præcedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus ad diaconos ut frangant. Sed illi adspiciunt ad faciem Pontificis, ut eis innuat frangere. Et

a Nempe per confractionem, de qua in Ordine superiori. Obscurum est quod habet Egloga hoc loco: *Postea*, scilicet post Orationem dominicam, *commixtum corpus Domini cum vino, simulque pace annunciata, aufertur dominicum corpus de altari.* Et infra: *Et ideo quia totus homo surrexit, simul fas est ut ilico cum oblatione calix Domini auferatur de altari*, nempe ad communicandum (ut quidem videtur) Pontificem, qui ad sedem suam communicare solet.

b Post hæc additur in editis: *Post solutas (ut in his partibus mos est) pontificales benedictiones, cum dixerit, &c.* Quod additamentum esse non dubito Gallicani vel Germanici Scriptoris, cum apud Romanos in usu non essent ejusmodi benedictiones, ut superius notavimus, nec quidquam de illis in Egloga legatur.

Hosanna. Quæ dum [a] expleverint, surgit solus Pontifex, & [b] tacite intrat in canonem, & diaconi & subdiaconi & presbyteri in presbyterio omnes permanent inclinati. In quo etiam canone sex ordines [c] crucium observantur, quorum primus est, ubi dicitur, *Ut accepta habeas, & benedicas hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata*. Secundus quippe est, ubi dicitur, *Quam oblationem tu Deus in omnibus quæsumus benedictam, adscriptam, ratam*. Tertius namque est crucis ordo, ubi narratur, *Et accipiens panem in sanctas ac venerabiles manus suas, benedixit*. Item, *Tibi gratias agens, benedixit*. Quartus, ubi subinfertur, *Hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, & calicem salutis perpetuæ*. Quintus, ubi dicitur, *Per quem hæc omnia Domine semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis*. Sextus quidem ordo sequitur, quando profertur, *Per ipsum, & cum ipso, & in ipso*, quando cum oblata calix tangitur. In eodem officio diaconi adhuc inclinati per ministerium acolythorum lavant manus suas. Et sacerdos quando dicit, *Supplices te rogamus*, humiliato capite, inclinat se ante altare. Et cum dixerit aperta clamans voce, *Nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi, & stant in loco, ubi ante steterunt, & sursum adspiciunt in faciem Pontificis. Cum dixerit, *Per quem hæc omnia Domine*, erigit se archidiaconus solus: & cum dixerit, *Per ipsum, & cum ipso*, levat cum offertorio calicem per ansas, & tenet exaltans illum juxta Pontificem. Pontifex autem tangit è latere calicem, cum oblatis duas faciens cruces, & dicens, *Per ipsum, & cum ipso*, usque *per omnia secula seculorum*. Et ponit Pontifex oblationes in loco suo, & archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio in ansas ejusdem.

11 Sequitur in altum præfatio dominicæ orationis, & oratio dominica cum emboli [d] sua, in qua tres articuli orationis inveniuntur. Subdiaconi autem, postquam viderint calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circumdatum, &

a His consentanea statuit Heraldus episcopus Turonensis cap. XVI. *Ut secreta*, id est, Canonem, *presbyteri non inchoent, antequam* SANCTUS *finiatur*.

b Non ergo elata voce, ut apud Græcos, canon recitabatur. Vide Eglogam & Remigium Autisiodorensem.

c De his signis crucium interrogatus à Bonifacio episcopo Zacharias papa respondet in epistola, quæ est inter Bonifacianas ordine C XLII.

d Id est cum subsequenti oratione, *Libera nos quæsumus Domine*, &c.

audierint,

audierint, *Sed libera nos à malo*, vadunt & præparant calices five findones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terram cadat, & in pulverem [a] vertatur, post diaconos a ftantes, donec ex eo populus vitæ fumat confortationem æternæ. Nam quod intermifimus de patena, quando inchoatur canon, venit acolythus, fub humero habens findonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus fuum in parte dextera ufque medium canonem. Tunc fubdiaconus fequens fufcipit eam fuper planetam, & venit ante altare, exfpectans quando eam fufcipiat fubdiaconus regionarius. Finito autem canone, fubdiaconus regionarius ftat cum patena nuda poft archidiaconem. Quando dixerit, *& ab omni perturbatione fecuri*, vertit fe archidiaconus, & ofculata patena dat eam tenendam diacono fecundo [b]. b

12 Cum dixerit, *Pax Domini fit femper vobifcum*, mittit in calicem de Sancta oblata. Sed archidiaconus pacem dat epifcopo priori; deinde ceteri per ordinem, & populus, feparatim viri & feminæ. Tunc Pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, & particulam quam rumpit, fuper altare relinquit: reliquas vero oblationes fuas ponit in patenam, quam tenet diaconus, & redit ad fedem.

13 Jam archidiaconus levat calicem, & dat eum archifubdiacono, quem tenet juxta cornu altaris dextrum: & accedentes fubdiaconi cum acolythis, qui facculos portant, a dextris & a finiftris, extendentibus acolythis brachia cum facculis, ftant à fronte, ut parent finus facculorum archidiacono, ad ponendas oblationes, prius a dextris, deinde à finiftris. Tunc acolythi vadunt dextera lævaque poft epifcopos circa altare: reliqui defcendunt ad presbyteros, ut frangant hoftias. Patena præcedit juxta fedem, deferentibus eam duobus fubdiaconibus ad diaconos ut frangant. Sed illi adfpiciunt ad faciem Pontificis, ut eis innuat frangere. Et

a Nempe per confractionem, de qua in Ordine fuperiori. Obfcurum eft quod habet Egloga hoc loco: *Poftea*, fcilicet poft Orationem dominicam, *commixtum corpus Domini cum vino, fimulque pace annunciata, aufertur dominicum corpus de altari.* Et infra: *Et ideo quia totus homo furrexit, fimul fas eft ut ilico cum oblatione calix Domini auferatur de altari*, nempe ad communicandum (ut quidem videtur) Pontificem, qui ad fedem fuam communicare folet.

b Poft hæc additur in editis: *Poft folutas (ut in his partibus mos eft) pontificales benedictiones, cum dixerit, &c.* Quod additamentum effe non dubito Gallicani vel Germanici Scriptoris, cum apud Romanos in ufu non effent ejufmodi benedictiones, ut fuperius notavimus, nec quidquam de illis in Egloga legatur.

dum innuerit, resalutato Pontifice confringunt, & archidiaconus evacuato altari oblationibus, respicit in scholam, & innuit eis ut dicant *Agnus Dei*, & vadit ad patenam cum ceteris. Expleta confractione, diaconus minor levatam de subdiacono patenam defert ad sedem, ut communicet Pontifex. qui dum communicaverit, de ipsa Sancta, quam momorderat, ponit inter manus archidiaconi in calicem, faciens cruccem ter, dicendo: *Fiat commixtio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Jesu-Christi accipientibus nobis in vitam æternam.* Resp. *Amen. Pax tecum.* ℟. *Et cum spiritu tuo.*

14 Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris, & annunciat stationem: & refuso parum in calicem de scypho inter manus acolythi, accedunt primum episcopi ad sedem, ut communicent de manu Pontificis secundùm ordinem. Sed & presbyteri omnes ascendunt ut communicent ad altare. Episcopus autem primus accipit calicem de manu archidiaconi, & stat in cornu altaris, ut confirmet sequentes ordines. Deinde archidiaconus, accepto de manu illius calice, refundit in scypho, quem supra diximus, & tradit calicem subdiacono regionario, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmet populum. Calicem autem subdiaconus accipit sequens, & dat acolytho, & ille revocat in paratorium. Quos dum confirmaverit, id est quos Papa communicat, descendit Pontifex à sede, tenentibus ei manus qui eum duxerint, ut communicet eos qui in senatorio sunt: post quem archidiaconus confirmat. Postea episcopi communicant populum innuenre Pontifice, & post eos diaconi confirmant. Presbyteri autem jussu Pontificis communicant populum, & ipsi vicissim confirmant. Nam mox ut Pontifex cœperit communicare populum in senatorio, statim schola incipit antiphonam ad communionem, & psallunt usquedum communicato omni populo, etiam in parte mulierum, redit in sedem, & repetito versu quiescunt. Post omnes hos communicat ad sedem regionarios per ordinem, & eos qui in filo steterant, & saccellarium, & acolythum, qui patenam tenet, & qui manutergium tenet, & qui aquam dat: & post Pontificem archidiaconus eos confirmat.

15 Pontifex autem contemplans populum communicatum esse, innuit per subdiaconum primo scholæ; & ille resalutato eo, dicit *Gloria Patri*, & *Sicut erat*, & versum. Et finita an-

tiphona, surgit Pontifex cum archidiacono, & veniens ad altare dat orationem ad complendum. Qua finita, cui præceperit archidiaconus de diaconibus, adspicit ad Pontificem, ut ei innuat, & dicit ad populum, *Ite, Missa est*. Resp. *Deo gratias*. Tunc septem cereostata præcedunt Pontificem, & subdiaconus cum thuribulo ad secretarium. Descendente autem illo in presbyterium, episcopi primum dicunt, *Jube domine benedicere*. Resp. *Benedicat vos Dominus*. Resp. *Amen*. Post episcopos presbyteri, deinde [a] monachi, deinde de schola, deinde omnes processores, & mansionarii; & intrat in secretarium.

[a] Monachi quippe tunc temporis, quando hæc scripta sunt, degebant apud Lateranum, & ad sanctum Petrum, ex dictis supra in Commentarii cap. IV.

III.

ORDO ROMANUS.

In nomine Domini incipit liber de Romano Ordine, Qualiter celebrandum ſit officium Miſſæ.

1 PRIMO omnium obſervandum eſt, ſeptem eſſe regiones eccleſiaſtici ordinis urbis Romæ, & unamquamque regionem ſingulos diaconos regionarios habere, & uniuſcujuſque regionis acolythos per manum ſubdiaconi regionarii diacono regionis ſuæ, cauſa officii ſubditos eſſe: ſuperiores autem vel diaconorum, vel ſubdiaconorum ordines, archidiacono, qui vicarius eſt Pontificis, obedire, ſervato unicuique per eum proprii gradus miniſteriali ordine.

2 Oportet autem, ut poſt numerum eccleſiaſticarum regionum, ſciat qui voluerit numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obſequantur juxta ordinationem antiquitus conſtitutam. Prima enim feria Paſchæ miniſtrabit regio tertia: ſecunda feria regio quarta: tertia feria regio quinta: feria quarta regio ſexta: feria quinta regio ſeptima: feria ſexta regio prima: ſabbato ſecunda regio. Ergo unaquæque regio ordines proprios, tam in proceſſione, quam in eccleſia habebit, vel ubicumque eos propria dies ratione ſui gradus, ſecundum priſcam conſtitutionem, ire vel miniſtrare compulerit: & nullus in aliqua deſignatus regione, a miniſterio Pontificis ſine excommunicationis vel animadverſionis ſententia deeſſe poterit.

3 Denunciata ſtatione diebus feſtis, primo mane omnis clerus debet Apoſtolicum ad eccleſiam præcedere, exceptis officialibus miniſtris, qui in obſequio illius comitantur pro pontificali dignitate, ut ſunt diacones ſtationarii, ſubdiaconi, & omnes acolythi illius regionis, quæ ipſo die Pontifici debet miniſtrare. Sed cubiculario laico hæc cura eſt præſcripta, ut ſella Pontificis in ſacrario ſit parata, donec ille veniat celebraturus divina myſteria. Epiſcopi autem atque presbyteri, exſpectantes in presbyterio Pontificem, cum his

qui præparant ornatum ecclesiasticum atque vasa ecclesiæ; sedebunt ea locali dispositione, ut intrantibus ecclesiam episcopi sint ad sinistram, presbyteri vero ad dexteram: ut quando Pontifex sederit, & ad eos respexerit, episcopos ad dexteram, & presbyteros conrueatur ad sinistram.

4 Suscipitur autem Pontifex per presbyteros tituli vel ecclesiæ, ubi indicta est statio, una cum majoribus ejusdem ecclesiæ; & offertur in obsequium illius thymiamaterium incensi, inclinato offerentium capite: atque petita benedictione & accepta, hinc inde Pontificem præcedunt ad ecclesiam, prout quemque contigit secundum ordinem militare. Sed hæc cura erit acolythorum, ut sacri ministerii vasa per manum primi mansionarii, qui est custos dominicalis vestiarii, accepta deferantur per bajulos de majori [a] monasterio ad celebrandæ stationis locum, quæ sunt aquamanile, hoc est vas manuale, patenæ, calices & scyphi, atque pugillares aurei sive argentei, amulæ argenteæ ad vina fundenda paratæ, colatorium aureum sive argenteum, & cantatorium. Subdiaconus autem qui lecturus est, sub cura sua habebit Apostolum, & archidiaconus Evangelium.

5 Cum vero Pontifex intraverit ecclesiam, non continuo ad altare ascendit, sed prius intrat in secretarium, sustentatus à diaconibus, qui eum descendentem a sellario accipiunt obviis (ut aiunt) manibus: ubi dum venerit, & in sella sua sederit, diacones, salutato Pontifice, egrediuntur de secretario cum ordinabili disciplina, & ante fores ipsius secretarii mutant vestimenta sua. Egredientibus autem diaconibus de secretario, remanent cum Pontifice primicerius atque notarii ipsius stationis, & subdiaconi jam parati pro suo officio: quorum unus pallium Pontificis cum acu super planetam teneat in brachio sinistro: atque Pontifex per manus subdiaconorum regionariorum mutat & ipse vestimenta sollemnia, sicut levitæ faciunt in parte altera.

6 Subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum Pontificem ipsa vestimenta, alius lineam, alius ambolagium, id est amictum, quod dicitur humerale; alius lineam dalmaticam, quam dicimus albam, alius cingulum, alius dalmaticam, alius orarium, alius pla-

[a] Hic monasterii nomine ecclesiam intellige pro usu recepto à sæculo nono.

netam: & sic per ordinem induunt Pontificem. Primicerius autem & secundicerius componunt vestimenta Pontificis, ut ex honorabili compositione exhibeatur circumstantibus spectaculum reverendæ dignitatis. Novissime autem, cui jusserit dominus Pontifex ex diaconibus, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, & super Pontificem induit, & illud cum acu in planeta retro & ante, & in humero sinistro configit, & salutat dominum, & dicit, *Jube domine benedicere.* Respondet, *Salvet nos Dominus. Amen.*

7 Deinde subdiaconus regionarius referens ad Pontificem, qui debeant legere aut cantare, ponit mappulam in brachio sinistro Pontificis super planetam, cum disciplinali ad genua ejus inclinatione: & pronunciat talem subdiaconum regionarium epistolam legere; & talem responsorium, & talem *Alleluia* cantare: & postea non licet in loco lectoris vel cantoris alterum mutare. quod si factum fuerit, excommunicabitur archiparaphonista, id est quartus scholæ, qui semper debet Pontifici de cantoribus nunciare. Statuuntur enim per ordinem acies duæ, & paraphonistæ quatuor a foris hinc inde: sed infantes infra per ordinem ab utroque latere. Postquam autem Pontifex ad psallendum annuerit archiparaphonistæ, dicit sive acolythis stantibus ante fores secretarii cum cereostatis, sive subdiacono regionario, qui ante se ad processionem debet thymiamaterium portare, *Accendite.*

8 Sed ille quartus scholæ perveniens in presbyterium, ubi chorus in quatuor (ut dictum est) ordinatus assistit reverenda dispositione, postquam dixerit inclinato capite ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, *Domini jubete*, mox antiphonam ad introitum incipit prior scholæ. Quorum voce audita, diaconi intrant ad Pontificem in secretarium: & ab archidiacono atque secundario acceptis utrimque & osculatis manibus Pontificis, procedunt cum ipso sustentantes eum. Reliqui gradus procedunt in ordine suo: excepto quod unus de regionariis subdiaconibus debet præcedere cum thymiamaterio. Quem sequuntur septem acolythi illius regionis, cujus dies fuerit, portantes septem cereostata accensa ante Pontificem, usquedum ad altare venerit. Sed antequam perveniat processio ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram partem, & tria ad sinistram. In hoc honorabili ministerio debet Pontifex venire

in tribunal ecclesiæ, & inclinare caput contra altare: & postquam surrexerit, in fronte sua crucem facere, & uni episcoporum de hebdomadariis, & archipresbytero, & diaconis omnibus pacem dare; ac deinde respiciens ad priorem scholæ, innuit ei ut debeat *Gloriam* dicere. Qui se inclinans Pontifici, imponit hymnum, quo datur gloria sanctæ Trinitati. Sed Pontifex concelebrat interim secreto orationem, ante altare inclinatus, usque ad repetitionem versus. Nam diaconi, quando dicitur, *Sicut erat in principio*, surgunt ab inclinatione, & salutantes altaris latera, prius duo & duo vicissim redeunt ad Pontificem, tenentes locum quisque pro suo ordine. At Pontifex ad repetitionem versus, sicut dictum est, surgens ab oratione, osculatur Evangelium & altare; ac deinde accedit ad sedem, & stat versus ad orientem.

9 Schola vero, finita antiphona, imponit *Kyrie eleison:* sed prior scholæ debet ad Pontificem custodire, quando præcipiat mutare numerum litaniæ, & innuenti inclinat se. Quæ cum finita fuerit, Pontifex incipit, *Gloria in excelsis Deo*, si tempus fuerit. Sedere autem non oportet Pontificem, antequam dicant, *Amen*, post primam orationem. Deinde debent subdiaconi regionarii ascendere, & ad dexteram altaris & ad sinistram se statuere. Sed ille subdiaconus, qui lecturus est, postquam viderit episcopos sive presbyteros post Pontificem sedere, quos ipse Pontifex nutu suo facit secum considere, tunc ascendit in ambonem, & legit lectionem. Postquam lector legerit, cantor cum cantorio ascendit, & responsorium dicit; ac deinde per alium cantorem *Alleluia*, si tempus fuerit, sive tractus concinitur: sin minus, responsorium tantummodo cantatur.

10 Deinde diaconus, osculatis pedibus Pontificis, & accepta ab eo hac benedictione, *Dominus sit in corde tuo & in labiis tuis*, venit ante altare: & osculatis evangeliis, levat codicem in manibus suis. Prior autem de duobus subdiaconis, qui solummodo debent diaconum præcedere, incensum mittit in thymiamaterium: sed alter per proximæ stationis subdiaconum accipit illud ad portandum. Procedunt ante ipsos duo acolythi cum duobus cereostatis: quibus acolythis ante ambonem divisis, transeunt per medium ipsorum subdiaconi & diaconus cum evangeliis. Sed ille subdiaco-

nus

nus qui absque thymiamaterio est, porrigit brachium sinistrum, ut a diacono accipiat librum evangeliorum, ut per ipsum aperiatur diacono locus, in quo signum lectionis fuerit positum. Ascendente autem diacono ad legendum, ipsi duo subdiaconi redeunt stare ante descensionis gradum. Postquam finitum fuerit evangelium, dicit Pontifex, *Pax tibi*, vel *Dominus vobiscum*. Sequitur responsio, *Et cum spiritu tuo*. Descendente autem diacono, subdiaconus ille qui prius aperuerat librum evangeliorum, recipit eum; & reversus in presbyterium, porrigit illum uni subdiaconorum, ut ipse offerat omnibus ad osculandum, qui steterunt per ordinem graduum. Post evangelicam ergo lectionem, reponitur liber evangeliorum in paratorio quodam, sive in secretario.

11 Sed acolythus tenens calicem in brachio sinistro, porrigit corporale superpositum diacono, ut ipse desuper calicem accipiens, illud expandat super altare, projecto ad sequentem diaconum capite altero.

12 Pontifex autem sustentatus hinc inde dextra lævaque a primicerio notariorum & primicerio defensorum, descendit ad senatorium, quod est locus principum, ut suscipiat oblationes eorum. Archidiaconus vero post eum amulas suscipit, & in calicem majorem, quem subdiaconus regionarius sequens portat, vacuum refundit: qui cum fuerit impletus, refunditur in scyphum, quem ibi tenebit sequens acolythus. Oblationes vero principum subdiaconus regionarius a Pontifice suscipit, ac sequenti subdiacono porrigit, & ipse in sindonem, quam tenent duo acolythi, eas ponit. Sed episcopus hebdomadarius suscipit post Pontificem oblationes reliquorum, quas ipse manu sua mittit in sindonem, quæ sequitur eum. Post quem diaconus sequens amulas suscipit, & in scyphum manu sua post archidiaconum eas refundit. Similiter transiens Pontifex in partem matronarum, explet omnia, ut supra.

13 Deinde redit ad sedem, tenentibus primiceriis manus ejus. Archidiaconus autem stans ante altare, lavat manus suas expleta susceptione. Post hoc in faciem Pontificis respicit, & cum ei annuerit, resalutato eo per humilem inclinationem, ad altare accedit. Tunc accipiens per subdiacones oblatas, hinc inde porrigentes eas, ponit tantas super altare, quantæ possint populo sufficere. Composito igitur altari &

ornato, archidiaconus deinde sumit amulam Pontificis de subdiacono oblationario, & refundit in calicem super colatorium: deinde diaconorum, ac deinde primiceriorum & secundiceriorum. Postea autem subdiaconus sequens descendit in scholam, & accipit fontem de manu archiparaphonistæ, ac defert ad archidiaconum, & ille infundit faciens crucem in calicem. Ascendentibus vero diaconis ad Pontificem, primicerius & secundicerius, notarii & defensores regionarii descendunt, & in loco suo consistunt.

14 Tunc Pontifex surgens a sede, descendit ad altare, & salutat altare, & suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii, & diaconorum, atque primiceriorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas Pontificis de oblationario, & dat Pontifici: quas dum posuerit Pontifex in altari, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, & ponit eum super altare juxta oblatam Pontificis à dextris; atque cum offertorio in cornu altaris posito, involvens per ansas calicem, stat post Pontificem. Et Pontifex paululum inclinans se ad altare, respicit ad scholam, & annuit ut debeant silere.

15 Finito autem offertorio, episcopi stant post Pontificem, primus in medio, deinde per ordinem; & archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus à sinistris, & ceteri disposita acie per ordinem. At subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad Pontificem, stantes erecti usquedum incipiant dicere hymnum angelicum, id est *Sanctus*. Quem dum expleverint, surgit Pontifex solus, & intrat in canonem. Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, presbyteri permanent in presbyterio inclinati: & cum dixerit, *Nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi: cum dixerit, *Per quem hæc omnia Domine*, surgit archidiaconus solus. Cum dixerit, *Per ipsum, & cum ipso*, levat archidiaconus cum offertorio calicem per ansas, & tenet exaltans illum juxta Pontificem. Pontifex autem tangit e latere calicem cum oblatis, dicens, *Per ipsum, & cum ipso*, usque, *Per omnia sæcula sæculorum*. Et ponit Pontifex oblationes in loco suo, & archidiaconus calicem juxta eas, dimisso in ansis ejus offertorio.

16 Ecce autem finito canone subdiaconus regionarius stat ante altare cum patena post archidiaconum, quam in medio canone subdiaconus sequens accipit per acolythum; qui sci-

licet acolythus, quando inchoat Pontifex canonem, venit, ſub humero habens ſindonem in collo ligatam, & tenet patenam in dextera parte ante pectus ſuum. Quando dixerit Pontifex, *& ab omni perturbatione ſecuri*, vertit ſe archidiaconus, & accipiens patenam, oſculatur eam, & dat diacono ſecundo tenendam. Cum dixerit, *Pax Domini ſit ſemper vobiſcum*, mittit in calicem de Sancta, ſubjungens hæc verba: ***Fiat commixtio & conſecratio corporis & ſanguinis Domini noſtri Jeſu-Chriſti, accipientibus nobis in vitam æternam.*** Sed interim archidiaconus pacem dat epiſcopo priori, qui & ultra dabit juxta ſe ſtanti, ac deinde per ordinem ceteri; atque populus oſculantur ſe invicem in oſculo Chriſti. Tunc Pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, & de ipſa Sancta, quam ruperit, particulam ſuper altare relinquit: reliquas vero oblationes ſuas in patenam, quam tunc tenet diaconus, ponit. Nam archidiaconus levat calicem, & ſubdiacono regionario porrigit eum, ut teneat juxta cornu altaris dextrum: & accedentes ſubdiaconi ſequentes cum acolythis, qui ſacculos ad hæc idoneos portant a dextris & a ſiniſtris altaris. Ipſi ergo ſubdiaconi, extendentibus acolythis brachia cum ſacculis, ſequentes à fronte, parant ſinus ſacculorum archidiacono ad ponendum oblationes, prius a dextris, deinde a ſiniſtris. Tum vadunt acolythi dextra lævaque, poſt epiſcopos ſive presbyteros circum altare, ut ipſi ſacerdotes incipiant hoſtias confringere, patena præcedente, quam duo ſubdiaconi regionarii deferunt ad diaconos cauſa confractionis: ut ipſi quoque frangant, quando Pontifex annuerit eis. Sed archidiaconus evacuato altari oblationibus, reſpicit in ſcholam, & annuit eis, ut dicant *Agnus Dei*; ac deinde vadit ad patenam, quam tenent duo ſubdiaconi regionarii, ut ipſe etiam frangat cum ceteris diaconis juxta cornu altaris. Expleta confractione, diaconus minor, levata de ſubdiacono patena, defert eam ad Pontificem, ut communicet corpore dominico. Sed ipſe Pontifex confirmatur ab archidiacono in calice ſancto: de quo parum refundit archidiaconus in [a] majorem calicem, ſive in ſcyphum, quem tenet acolythus, ut ex eodem ſacro vaſe confirmetur populus: quia vinum,

[a] Tres calices hoc in Ordine aſſignantur, ſcilicet major, in quo recipiebantur primo vini oblationes: ſcyphus ſeu calix miniſterialis, ſupra num. 12. & calix ſacer, in quo fiebat conſecratio.

etiam non consecratum, sed sanguine Domini commixtum, sanctificatur per omnem modum.

17 Accedunt primum episcopi secundum ordinem de manu Pontificis communicare; & post eos ascendunt presbyteri omnes, ut communicent ad altare. Cum autem communicaverit archidiaconus, calicem interea tenet primus episcopus. [a] Sicut enim in Romana ecclesia summo Pontifici ministrant episcopi, sic in ceteris ecclesiis debent episcopis facere presbyteri. Recepto calice, archidiaconus confirmat omnes sanguine dominico, quos communicaverit Pontifex corpore dominico. Hoc officio juxta altare peracto, & pugillari cum quo confirmetur populus, per subdiaconem regionarium jam accepto, traditur calix ab archidiacono eidem subdiacono perferendus acolytho, ut reponatur in paratorio. Deinde descendit Pontifex cum primicerio notariorum & primicerio defensorum, ut communicet principes populorum, & matresfamilias eorum. Et sicut archidiaconus confirmat quos Pontifex communicat: sic reliqui diacones confirmant quos episcopi sive presbyteri post Pontificem communicant.

18 Sed cum cœperit Pontifex clerum sive populum communicare, schola incipit antiphonam ad communionem psallere: ac deinde nutu Pontificis, *Gloria Patri*, *Sicut erat in principio*, *& nunc & semper*, subdiacono faciente crucem in fronte, ut ex hoc signo intelligat prior scholæ, quando post communionem debeat gloriam sanctæ Trinitati dicere, paratus etiam versum repetitionis subjungere. Finita antiphona, quæ repetitur ad repetitionis versum, Pontifex ad altare dat orationem ad complendum. Qua etiam finita, diaconus, cui præceperit archidiaconus, respicit ad Pontificem, ut annuat ei, & dicat ad populum, *Ite, missa est*. Respondet populus, *Deo gratias*. Dicentibus autem episcopis, sive presbyteris, vel sequentibus ordinibus, *Jube domine benedicere*. respondet Pontifex, *Benedicat nos Dominus, amen*. Præcedunt igitur Pontificem septem cereostata, & subdiaconus regionarius cum thuribulo ad secretarium.

a Quæ sequuntur ad hæc verba, *Recepto calice*, &c. interjecta videntur.

IV.

FRAGMENTUM VETERIS ORDINIS ROMANI

DE MISSA PONTIFICALI.

. . . .

grege numerari. Per Christum Dominum nostrum. Hic erigit se sursum. Oblatam solam hic benedicit, *Quam oblationem tu Deus in omnibus quæsumus benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque facere digneris.* Hic ambo signat, id est oblatam & calicem, *Ut nobis corpus & sanguis,* usque *omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit, dedit discipulis suis dicens,* usque *item tibi gratias agens, benedixit.* Hic quatuor vicibus solam oblatam signat: in quinta vice super calicem solum crucem faciens: *Hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, & calicem salutis perpetuæ,* usque *immaculatam hostiam.* Hic inclinat se iterum juxta altare, dicens, *Supplices te rogamus omnipotens Deus.* Hic orat apud se quod voluerit. Deinde dicit, *Jube hæc perferri per manus,* usque *in conspectum.* Hic se erigit hæc verba dicens, *Ut quotquot ex hac altaris participatione,* usque *per Christum.* Hæ orationes duæ dicuntur, una super [a] depticios, altera post lectionem nominum; & hoc quotidianis, vel in agendis tantummodo diebus: *Memento etiam Domine, & eorum nomina, qui nos præcesserunt cum signo fidei, & dormiunt in somno pacis.* Et recitantur nomina. Deinde postquam recitata fuerint, dicat, *Ipsis Domine, & omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis & pacis ut indulgeas deprecamur, per eumdem. Nobis quoque peccatoribus,* usque *sed veniæ quæsumus largitor admitte. Per.* Hic erigens se archidiaconus veniet, & involvens calicem mappula, levat illum contra domnum Papam. *Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas.* Hic ambo signat, id est oblatam & calicem,

[a] Id intelligendum de iis, qui sacris diptychis inscripti erant, quorum nomina recitari olim mos erat.

tribus vicibus, singulis singulas faciens cruces: *Sanctificas, vivificas, benedicis, & praestas nobis.* Hic levat domnus Papa oblatas duas usque ad oram calicis, & tangens eum de oblationibus, tenente illum archidiacono dicit, *Per ipsum, & cum ipso, & in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus-sancti omnis honor & gloria.* Tunc dicit in altum, *Per omnia secula seculorum.* Tunc reponit oblatam in altari, & dicit in altum, *Oremus.* Deinde dicit, *Praeceptis salutaribus moniti*, usque *sed libera nos.* Tunc dicit domnus Papa, interveniente nullo sono, hanc orationem, *Libera nos quaesumus Domine*, usque *Petro, Paulo atque Andrea.* Hic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos commemorat. Deinde infert, *Cum omnibus sanctis da propitius*, usque *Per omnia secula seculorum.* Respondetur, *Amen.* Deinde dicit, *Pax Domini sit semper vobiscum.* Non mittit partem de Sancta [a] in calicem, sicut ceteris sacerdotibus mos est. Dum confringit, *Agnus Dei* dicit: & expleta confractione, quando communicat domnus Apostolicus, partem sibi mordet, & reliquam in calice mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem, nihil dicens. Et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono. Quando vero domnus Apostolicus descendit [b] ab altari, incipit communicare populus, & dicitur antiphona ad communionem. Et expleta communione & antiphona, tunc surgit domnus Papa: & veniens ad altare, salutat altius dicens, *Dominus vobiscum.* Respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Deinde dicit orationem, *Quod ore sumpsimus, Domine, mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per, &c.*

a Hic una diversitas, quae non habetur in duobus primis Ordinibus Romanis: ubi domnus Apostolicus mittit in calicem de Sancta prius consecrata, quem ritum Amalarius ex libello Romano laudat in lib. III cap. XXXI, & post eum Micrologus in cap. XVIII.

b En altera diversitas, quod domnus Apostolicus communicat ad altare, non ad sedem suam, ut in praemissis Ordinibus. Ex his duobus colligitur, hunc Ordinem esse aliis posteriorem: cujus praemissum fragmentum ex vetustissimo codice, qui olim fuit Constantini Cajetani abbatis, postea translatus in bibliothecam Sapientiae Romanae, accepimus.

ADMONITIO

IN V. ORDINEM ROMANUM.

SEQUENS *Ordo Romanus multæ antiquitatis, in codice vetustissimo sancti Galli subsequitur libellum* de gradibus Romanæ ecclesiæ, *quem inferius subjicimus. Præmissa enumeratione sacrarum vestium Pontificis aliorumque ministrorum, exhibet ritum Missæ episcopalis secundum morem tunc receptum in ecclesia Romana. Hunc vero Ordinem esse Romanæ ecclesiæ intelligitur ex designatione initio facta episcopi* Romani, *alius a Pontifice, & presbyteri itidem* Romani. *In Missæ ritibus multa observatione digna. Symbolum CP. post evangelium assignatur, ut in secundo Ordine Romano. quod est contra sententiam Bernonis Augiensis abbatis, existimantis hoc non fuisse usitatum in Missa apud Romanos ante Henrici sancti Imperatoris principatum.*

Priori huic libro de Missa episcopali succedit alius Ordo ejusdem argumenti, jam editus, sed denuo collatus cum antiquis codicibus manuscriptis.

V.

ORDO ROMANUS

DE MISSA EPISCOPALI PRIMUS.

I. *De vestimentis pontificalibus.*

a 1 IN primis cam. [a] & cingitur supra. Dein linea cum
b cottis, serica, & cingulum. Post hæc mittitur [b] anagolai; exinde dalmatica minore, postea majore dalmatica, & supra orarium. Post hæc planeta: & supra mittitur pallium. Nam in his diebus Natalis Domini, Pascha, sancti Petri, & die ordinationis suæ, alius coloris planeta induitur.
c Sestace [c] in manu portat, item calciamenta, in pri [d] odho-
d nes, dein campagos.

II. *Item de vestimento alii Romani episcopi.*

2 In primis cam. & cing. postea tunica alba; dein orarium. Post hæc planeta; & sestace in manu, calciamenta, odhones, & campagos.

3 Presbyter Romanus similiter, præter tantum subtalares, quos mittit presbyter & diaconus. In primis cam. & supra cingulum. Postea tonica alba & cing. deinde anagolagi:
e post hoc [e] brachiale in dextra manu; dalmatica minore & majore, & planeta, usquedum venitur presbyterio. Ibidem

a Id est camisia, scilicet linea, & quidem strictior atque interior, teste vulgato Alcuino: super quam linea amplior cum cotta, quo nomine undulata superpellicea Romani etiam nunc appellant.

b Anagolagium jam sæpe pro amictu seu superhumerali usurpatum superius vidimus.

c *Sestacis* nomine sudarium, quod extremis digitis antiqui sacerdotes ac ministri ferebant, designari existimo

d Forte *insuper odhones*. Eadem vox iterum infra, qua forsan sandalia significantur. Nam Ordo Romanus in ordinatione episcopi sandalia distinguit a campagis, qui tibiam tegebant. *Caligæ usque ad genu tendentes* vocantur in Sacramentario Menardi pag. 260.

e Aliud a manicis seu chirothecis, de quibus Ordo Romanus vulgatus pag. 99 col. 2, & Sacramentarium Menardi pag. 260. Erat ergo brachiale hic ornamentum brachii dextri.

tollitur

tollitur ab acolytho. Calciamenta ſicut Pontifex. Subdiaconi cam. & cing. deinde anagolagi, & tunica alba, orarium, & ſeſtace in ſiniſtra manu. Acolythi cam. & cing. ſeſtace in ſiniſtra larera ad cing. pendens, ronica alba, & orarium ad collum, & planeta: & quando in gradu pſallitur, planeta abſtollitur, & otarium portat in manu: calciamenta, odhones, & ſubtulares, ſicut & ſubdiac. Reliqui vero inferiores gradus eccleſiæ, qui in gradu pſallunt, ſicur & acolythi. Illi vero qui in ambone non pſallunt, ſi habuerint, ſimilitet induantur: ſin autem non potuerint, ...

4 Item quoridianis diebus qualirer Pontifex induitur. In ptimis cam. & cing. deinde tonica ſerica, orarium, planeta, & pallium, ſeſtace in manu. Calciamenta vero ram Pontifex, quam etiam & omnes reliqui, ſive feſtis diebus, ſive quotidianis, uno modo induuntur. Item diaconi.

III. *Item unde ſupra.*

5 In primis etenim veſtietur epiſcopus cunctique presbyteri, qui præſentes fuerint reperti, & ſeptem aur quinque vel tres diaconi, & tot numero ſubdiaconi; & acolythi quot fuerint diaconi. Presbyteri vero dum a cantore incipitur Invitatorium, omnes ſtenr in loco ſuo, id eſt hinc & inde ex utraque parte chori. Cumque à cantore verſus ad Invitatorium elevatus fuerir, inchoarur proceſſio, præcedenribus videlicet cum thuribulis duobus acolythis. Poſt hos ſequantur ſeprem aur quinque ſive tres acolythi cum candelabris, juxta ſcilicer numerum, ut prædiximus, diaconorum ſeu ſubdiaconorum. Dein ſubſequantur ſubdiaconi bini procedentes, quos ſimiliter bini ſequantur diaconi: quorum duo Pontificem ex utraque parte ſuſtentantes ducant, archidiaconus videlicet ad dexteram, id eſt lecturus evangelium, & alius quilibet ad ſiniſtram. Cumque ante chorum pſallenrium pervenerint, ſubdiaconi ſtatim pergant ad loca ſua in chorum; diaconi vero & acolythi candelabra & rhuribula geſtantes dividantur ex urraque parte Pontificis, id eſt, ſi ſeptem fuerint, quatuor ſtent ad dexteram, & tres ad ſiniſtram: ſi veto quinque, tres ad dexteram, & duo a ſiniſtris: ttes autem ſi fuerint, duo ſtent a dextris Pontificis, & unus ad ſiniſttam. Duo quoque acolythi thuribula portantes ante ordinem ſtantium

presbyterorum divisi stent. Pontifex autem non prolixa completa oratione, vertat se ad dexteram, annuatque uno presbytero ante ceteros stanti, osculeturque eum. Dein ad sinistram se vertens alio annuat presbytero, & similiter eum osculetur. Deinde extremo in dextera parte stanti annuat diacono, & osculetur illum: ac dein extremo in sinistra parte stanti annuat, & similiter eum osculetur: & sic cunctos diaconos vicissim se vertens osculetur, novissime tamen illum, qui evangelium legere debet.

6 Hoc autem expleto, annuat cantori ut *Gloria* dicat: ipse vero ductus a diaconibus, pergat ante altare, inclinatisque ad orationem cunctis, stantibus acolythis cum candelabris & thuribulis in loco quo prius oraverat. Prope vero expleta oratione, annuat duobus extremis diaconibus, uno hinc & alio inde, ut vadant, osculenturque unus dextrum, & alius sinistrum cornu altaris: & sic cunctis diaconibus annuat ut bini faciant, & novissime lecturo evangelium. Ipse vero Pontifex elevat se ab oratione, pergatque & osculetur evangelium, quod super altare jacuerit, eatque in dexteram altaris partem, stantibus etiam eadem parte quatuor aut tribus aut duobus diaconibus, & ex altera tribus vel duobus seu uno. Ipse vero Pontifex cantori annuat, quando excelsiori voce *Kyrie eleison* sive *Christe eleison* dici debeat. Ipsa autem expleta, dicatur a Pontifice, *Gloria in excelsis Deo*, deponenturque ab acolythis candelabra, & reponentur seu suspendentur thuribula.

7 Et *Gloria in excelsis Deo* percelebrata, dicatur à Pontifice, ut mos est, oratio: sedensque ipse annuat presbyteris ut sedeant. Subdiaconus itaque, lectione perlecta, genu osculetur episcopi. Cantores quoque qui gradale vel *Alleluia* cantaverint, si in gradu quolibet fuerint ordinati, genu similiter osculentur episcopi: si vero extra gradum fuerint, pedibus ejus provolvantur. Episcopus vero annuat magistro scholæ, quando a cantoribus gradale vel *Alleluia* repetere debeat. Cum vero diaconus ad legendum evangelium pergere debet, osculetur genu episcopi; accedensque elevat evangelia, præcedentibus eum duobus acolythis cum candelabris, & ante illos duobus aliis acolythis cum incensoriis. Perlecto autem evangelio, dicat episcopus, *Pax tibi:* & elevat, *Credo in unum Deum.* Et candelabra ab acolythis extinguantur, &

post altare ponantur. Acolythorum autem gestantium incensoria unus pergat ad altare incensionem exhibere circa illud, necnon & episcopo ac presbyteris, atque diaconibus, cunctoque clero: alius vero pergat ad populum. Stet autem paratus juxta pulpitum subdiaconus qui lectionem legerat: ut dum perlectum fuerit evangelium, accipiat a diacono evangelia, & exhibeat ea ad deosculandum episcopo. quibus exosculatis, exhibeatur ei & incensorium.

8 *Credo in unum* itaque decantato, dicatur ab episcopo, *Dominus vobiscum. Oremus.* pergatque episcopus, sustentatus à duobus diaconibus & ceteris sequentibus, primum ad viros oblationem cum vino facientes, dein ad feminas. Acolythus vero unus lineum pallium, ut mos est, factum, ante se tenens, accipiat a Pontifice oblatas: aliusque cannam portans, in qua diaconus quilibet libamen vini suscipiens infundat. Rediens itaque a populo Pontifex, accipiat oblationem [a] scholæ sine vino; & pergens ad sedem sedeat, offereturque ei aqua, lavetque manus suas. Et habeat tunc subdiaconus in loco calicem cum vino, & super illum corporale involutum, & acolythus patenam cum oblatis. Accipiens itaque diaconus corporale, eat ad dexteram altaris partem, jactetque illud devolvendo ad alteram altaris partem: quod alius suscipiens diaconus, expandent illud desuper altare. Redeat quoque diaconus qui evangelium legerat, osculeturque genu episcopi, & accedat ad altare, annuatque acolytho qui oblationem populi & scholæ in pallio gestat: accipiatque ex ipsis oblatis quantum ei videtur; & ponet eas desuper altare in corporale quod expanderant, infundatque de canna libamen vini in calicem: & pergat ipse cum alio diacono, & per brachia sustentando ducant episcopum ad altare, accedantque presbyteri offerentes, diaconi deinde sine uno * videlicet. Hoc autem expleto, accipiat diaconus de manu acolythi, & porrigat episcopo: ablatisque oblatis in illa jacentibus, reddat eam iterum acolytho. Cantor vero per juniorem suum cannam cum aqua involutam mappula transmittat subdiacono calicem in manu tenenti; & ipse eamdem in calicem

* f. vino

a Nempe aquam, qua de re supra in primo libello. Id clarius hic in consequentibus: *Cantor vero per juniorem suum cannam cum aqua involutam mappula transmittat subdiacono.*

infundet aquam, reddatque diacono calicem: qui annuente episcopo ponat eum super altare.

9 Subdiaconi itaque, dum canitur *Sanctus*, post altare pergant stare, versi videlicet contra diaconos post episcopum stantes. Post quos diaconos duo acolythi cum duabus patenis stent. Infra actionem igitur detur aqua presbyteris ut lavent manus suas. Quando dicitur a Pontifice, *Nobis quoque peccatoribus*, detur diaconibus [a] aqua, & subdiaconi redeant ad loca sua.

10 Unus vero eorum qui lectionem recitaverat, stet post diaconos juxta acolythos: ut dum dicitur à Pontifice, *Da propitius pacem*, accipiat ab acolythis patenas, osculeturque eas, & det eas diacono, qui & illas inter manus osculetur subdiaconi; quas etiam diaconus episcopo osculandas præbeat. Acceptis itaque illis, episcopus dividat inter eas sacrosanctum corpus consecratum, rumpatque unam oblatam, & ex ea particulam unam in corporale mittat, & aliam in calicem, dicendo, *Pax Domini sit semper vobiscum.* Venientesque duo presbyteri, unus hinc & alius inde, faciant cum eo pacem: deinde archidiaconus, & redeat ad sedem. Et archidiaconus, evangelium scilicet qui legerat, accedat ad altare; elevetque patenas, & donet eas acolythis, jubeatque unam ante presbyteros, & aliam diaconibus coram tenere, ut frangat scilicet oblatas superimpositas. Elevat etiam & calicem, donatque illum subdiacono. Fractis itaque oblatis, jubeat diaconus acolytho ut deferat unam patenam ad sedem ante Pontificem. Qui surgens vertat se ad orientem, & communicet. Susceptumque diaconus ab acolytho calicem porrigat episcopo, & confirmet: rursumque a diacono calix reddatur subdiacono.

11 Accedentes quoque presbyteri communicent, quibus episcopus donet sacrosanctum corpus in manus, eantque ad sinistrum cornu altaris, osculenturque illud, & communicent. Subsequatur etiam eos subdiaconus cum calice, donetque eum primo communicanti, qui & tribuat subsequenti: & sic per ordinem unus alteri tribuat, donec omnes confirmet. Similiter quoque post illos, diaconos communicent

[a] Amalarius in lib. III. cap. XXV. *In eodem officio lavant diaconi manus.*

& confirment. Dein clerus communionem ab episcopo accipiat, & a diacono confirmetur. Presbyter autem unus, aut duo, vel tres, seu quatuor fuerint necessarii, aliam accipiant patenam, & ex ea in reliquas partiantur patenas: confirment sanguine sacro, & sic populum communicent, cantante schola *Agnus Dei*, & communionem. Omnes qui voluerint habeant communicatum. Diebus vero sollemnibus, id est præcipuam festivitatem habentibus, peracta Missarum sollemnitate, procedente Pontifice, occurrat ei cantor cum schola, & dicat, *Jube domne benedicere :* respondeaturque a Pontifice, *Benedicat nos Deus :* & tota schola alta dicat voce, *Amen*. Simili etiam ratione fiat, dum ingredi in secretarium debet.

VI.

ORDO ROMANUS;

DE MISSA EPISCOPALI SECUNDUS.

ORDO PROCESSIONIS, *si quando episcopus festivis diebus Missam celebrare voluerit, ita ut ab antiquis patribus occidentalium institutione est constitutus, hic adesse cernitur scriptus.*

1 POSTQUAM prima hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud quosdam capitulum nuncupatur, à decano vel cantore singuli ad Missam ministeria acturi destinandi sunt. Et cum tintinnabulum ad tertiam sonuerit, omnes simul fratres in chorum ordinatim convenire debent, humeralibus & albis, apud quosdam autem casulis induti. Sed processionem coram episcopo acturis à custode ecclesiæ in sacrario ornamenta præbenda sunt, presbyteris duobus, qui episcopum ducturi sunt, cappæ, diaconibus stolæ, & dalmaticæ: subdiaconibus vero sibi congruæ vestes, quæ apud quosdam subdiaconales nominantur; & mappulæ in sinistra manu ferendæ: acolythis candelabra, & thuribula portaturis casulæ. His cum induti fuerint, acolythis candelabra portantibus, subdiaconus archidiacono evangelium fert, in medio stanti extra sacrarium, sive intra, ubi se Pontifex parat: retro acolythis ordinatim standum est. Duo autem presbyteri ita, ut ad Missam, excepto quod cappis induti sunt, vestiti, una cum septem diaconibus coram episcopo stantes ministrent ei, cantantes cum illo septem psalmos cum letania.

2 Tertia vero a fratribus impleta, procedunt diaconi de sacrario, dividentes se in duas partes, quatuor ad dexteram,

tres ad finiſtram : & tunc procedat epiſcopus; ſtetque ex choro ſic prope adeo, ut cantori manu innuere valeat. Cui etiam ſilendum eſt, uſquequo epiſcopus cantare juſſerit. Dehinc innuente epiſcopo cantetur Introitus. Et Pontifex a cuſtode eccleſiæ, qui alba indutus eſſe debet, incenſum accipiens, ponat in thuribulum, & archiſubdiacono apportante evangelium complicatum oſculetur. quo tamen a pleriſque revoluto, illud evangelium, quod illo die legendum eſt, oſculatur. His expletis, cum [a] pſalmus cantatur, innuente epiſcopo præcedant acolythi cum candelabris, primum unus, tum duo & duo, & ſubdiaconi ſimiliter. Protinus diaconi ſecuturi. Et ſic procedat ſacerdos in chorum, ducentibus eum duobus presbyteris, quos cappis jam ante prædiximus eſſe indutos, ſive, ut alii volunt, diaconibus. Apud quoſdam autem in hac proceſſione aliis ſubdiaconibus præcedentibus, ille qui lectionem lecturus eſt, cum evangelio retro diaconos epiſcopum præcedit: coram quem duo acolythi cum candelabris, unuſque cum thuribulo antecedant. Quibus utique in hoc conſentiendum eſſe volumus.

3 Igitur ut omnis proceſſio in chorum venerit, acolythi cum candelabris ſe dividunt; quatuor ſcilicet in dextram, & tres in ſiniſtram : ſimilique modo diaconi faciant. Subdiaconi autem, protinus ut in chorum venerint, quaſi quædam linea porrecti uſque ad altare progredientes, ſimul ſe inclinent coram eo; atque evangelio ſuperpoſito, quatuor in dextro ejus cornu, & tres in ſiniſtro conſiſtant. Pontifex vero poſtquam in medietatem perducitur, presbyteris, qui eum ducebant, ſive diaconibus manus ejus oſculantibus, propriaque repetentibus loca, inclinans ſe Deum pro peccatis ſuis deprecetur. Tunc erectus primum presbyteris duobus, deinde diaconibus per ordinem omnibus pacis oſcula dabit. In quibuſdam enim locis uſus eſt & conſuetudo, ut his finitis miniſter cum thuribulo ſubdiaconum evangelium portantem antecedat ad altare, coram illo incenſum ponens; & ſubdiaconus deſuper evangelium deponens revertatur. In aliis vero non incenſum ad altare portatur, antequam oblationes altari ſuperponantur.

[a] Quippe olim non unus tantum ex pſalmo verſus, ut modo, decantabatur ad Introitum, ſed pſalmus continuabatur ad nutum ſacerdotis celebrantis. Vide Menardum noſtrum in Sacramentarium Gregorianum pag. 3.

4 Igitur his peractis, cum *Gloria* innuente episcopo cantabitur, a sæpe dictis presbyteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare. In quo etiam loco gressus figendus est, usquequo presbyteri primum, & tunc duo & duo diaconi altaris cornua osculentur, & novissime archidiaconus solus. Sed continuo ut episcopus in altiora scandere incœperit, subdiaconus qui prius juxta altare stabat, choro *Gloria Patri* canente, ad propria loca revertendum est, & quatuor in dextro choro, tribus in sinistro standum erit. Quibus ita finitis, item versus à choro cantandus est, & Pontifex usque in medietatem altaris ducendus est: ubi se altari inclinans, evangelium osculetur: & sic demum dextro cornu altaris, ubi etiam sedes sibi parata est, osculum ferat. Tunc alius presbyter proprium repetat locum, alius autem librum episcopo porrigat, atque revolvat: & diaconi quatuor in dextro, tres in sinistro altaris cornu consistant.

5 Peracto itaque Introitu, innuente episcopo cantandum est *Kyrie eleison*, sine cujus insinuatione cantorem nihil canere licebit. Et tunc acolythi candelabra in inferiori gradu, quasi quodam filo, per rectam lineam ponant, vel, ut quidam volunt, in modum crucis. Igitur cum *Gloria in excelsis* percantabitur, & Pontifex se ad populum, *Pax vobiscum* dicturus, convertit, diaconi simul cum eo se conversuri sunt. Cumque collectam finierit, lectio legatur. Et sedente episcopo, accedat archidiaconus, & genu flexo ante eum regat vestimenta illius, & præbens se ad pedem, revertatur. Finita vero lectione, illis, qui gradualem & *Alleluia* cantaturi sunt, juxta pulpitum in inferiori gradu standum est.

6 Cum autem omnia usque ad evangelium impleta fuerint, accedat princeps ecclesiæ ad episcopum, pyxidem, in qua thus habetur, manu ferens, sequente acolytho, qui thuribulum portat: & imposito in illud incenso ab episcopo, & subdiacono in dextra parte altaris diaconum præstolante, accedat diaconus ad altare, Dominum his verbis adoraturus, *Domine labia mea aperies, & os meum annunciabit laudem tuam.* Et adorato altari, genua flectens ante episcopum, accipiat ab eo benedictionem, & præbens se ad pedes ejus, adhibente manum episcopo, osculetur eam: & protinus ad altare progrediens, sumat evangelium continuo lecturus. Candelabra autem ferentes infra pulpitum contra diaconum stare

ſtare debent. Sed ille qui thuribulum tenet, juxta eum ſtet in ſiniſtra parte, uſquequo evangelium perlegatur. Ut autem diaconus legere inceperit, duo acolythi involuti in ſacrario à cuſtode eccleſiæ ſacra vaſa accepturi ſunt, & ea in chorum portaturi: & alter cum calice corporali cooperto, & vino cum aqua mixta infuſo in dextera parte; alterque cum patena in ſiniſtra parte erit.

7 Itaque perlecto evangelio, accipiat ſubdiaconus pulvinar & evangelium a diacono, cumque præcedat: coram quo etiam unus cum thuribulo, & ſeptem acolythi cum candelabris uſque ad altare antecedant. Quo cum pervenerit, epiſcopus accepto odore incenſi & evangelio deoſculato, ad prædicationem per manus presbyteri & archidiaconi perducendus eſt. Et interim dum ſermonem facit ad populum, ſubdiaconus circumeundo fratribus evangelium apporret, ab omnibus ordinatim deoſculandum. ſin autem epiſcopus prædicare noluerit, alta voce incipiat canere, *Credo in unum Deum:* & ita omnis chorus incipiens, *Patrem omnipotentem*, ad finem uſque perducat. Diaconus vero ſtatim ut a pulpito gradum ad altare aſcenderit, accipiens corporale ab acolytho, alio ſe adjuvante diacono ſuper altare diſtendat. Quod utique linteum ex puro lino contextum eſſe debet, quia ſindone munda corpus Domini legitur involutum in ſepulcro: & tantæ quantitatis[a] eſſe debet, ut totam altaris ſuperficiem capiat. a

8 Archiſubdiaconus quippe ut evangelium ab omnibus clericis deoſculatum ſuper altare depoſuerit, accipiens calicem ab acolytho, archidiacono apportet vinum, per [b] colam, b quam in ſiniſtra manu Romanus Ordo archiſubdiaconum auriculari digito ferre jubet, purgandum. Quod utique vas in id opus ex aliquo metallo formatum, in medio ſui plurima quaſi acus foramina ad excolandum vinum oſtendit: & illud archiſubdiaconus per totum Miſſæ officium in ſiniſtra manu illo quo prædiximus digito anulo ſuſpenſum portaturus eſt.

9 Quibus ita peractis, & Symbolo finito, dicat Pontifex ad populum, una cum illo diaconis, ut præfati ſumus, conver-

a Nunc longe minus eſt illud corporale, ut omnibus perſpicuum eſt. Ejuſdem magnitudinis eſt in præmiſſis libellis.

b Edit. colum ſeu colatorium, per quod vinum in calicem, ne quid impurum decidat, infundi mos erat. Quod additur hic ex Ordine Romano, in noſtris libris non invenio.

sis, *Dominus vobiscum*, & *Oremus*. Et tunc illo innuente Offertorium cantetur à choro: & ille a presbytero & archidiacono ad locum, ubi oblationes a fidelibus laicis sive viris, sive feminis offeruntur, easdem accepturus ducatur, præcedentibus coram eo subdiacono cum calice, & acolytho cum patena. Quo cum pervenerit, diaconus à subdiacono calicem accipiens, omnibus qui oblationes obtulerunt, eisdem ab eo acceptis & in patenam impositis, manum suam cum calice ad osculandum præbeat, & illum iterum subdiacono det ad portandum: ille autem cum presbytero episcopum ad altare reducat similiter ut ante, præcedentibus ipsis cum calice & patena. Ubi cum ventum fuerit, & episcopus sedem petierit, antecedant duo acolythi cum manutergio, & genuflexo ante eum totum illi sinum de eodem cooperiant, ne lavans manus aqua casulam spargat. Tertius autem acolythus, aquam illi ministraturus, in medio duorum genuflectat cum eo. Quod ideo ab antiquis Patribus decretum fertur, ut Pontifex qui cælestem panem accepturus est, a terreno pane, quem jam a laicis accepit, manus lavando expurget. Lotis autem manibus surgat episcopus, ut accipiat oblationes a duobus presbyteris, & diaconibus, & ab omnibus clericis: quas non tam Patrum institura jubent, quam proprium arbitrium immolare suadet. Quas cum acceperit atque altari superposuerit, apportante sibi archidiacono oblatas in patena a nullo immolatas, accipiat ex illis, quantum sibi sufficere videatur, & alias archidiacono restituat, quas ille custodi ecclesiæ ad observandum committat.

10 Igitur oblatione altari superposita, accipiens diaconus calicem ab archidiacono, super altare continuo ponat. Tunc episcopus benedicens hostias, & dicens, *Veni* [a] *sanctificator omnipotens æterne Deus, benedic hoc sacrificium tibi præparatum: Qui vivis & regnas in sæcula sæculorum.* convertat se, & sumat incensum a custode ecclesiæ, ponensque in thuribulum offerat illud altari, detque archidiacono. Ille vero, postquam hoc commendaverit acolytho, eat in locum suum, scilicet in medio diaconorum, qui omnes coram altari retro episcopum per rectam lineam stare debent. Tunc episcopus dicat ad populum conversus, *Orate pro me*. Hoc cum dixe-

[a] Micrologus in cap. XI ait hanc orationem recitari *juxta Gallicanam Ordinem*.

rit, subdiaconi eant retro altare, & ibi stantes cantaturi sunt quindecim grad. & diaconi coram altari similiter. Apud quosdam usus obtinuit subdiaconos in choro stare, usquedum *Sanctus* canatur; & hoc finito, eos coram altari retro diaconos aliquot gradibus infra consistere: & tunc retro subdiaconos acolythum patenam & fistulam habentem inferius stare.

11 Ergo cum dictum fuerit *Sanctus*, veniant tres acolythi aquam diaconibus ministraturi. qui cum loti fuerint, & archidiaconus cum episcopo calicem levaverit, & ille dixerit, *Per omnia sæcula sæculorum;* in aliquibus locis subdiaconibus in priorem locum euntibus diaconi ibi persistunt usquedum *Pater noster* cantabitur: & sic demum omnes revertuntur. Cumque episcopus *Pater noster* finierit, accipiens archisubdiaconus patenam ab acolytho, offerat eam archidiacono. Ille autem, ut episcopus dicit, *Da propitius pacem*, patenam illi accommodans, humerum ejus osculetur. Statimque episcopo dicente, *Per omnia sæcula sæculorum*, accipiat benedictionalem librum; & conversus ad populum dicat, *Humiliate vos ad benedictionem;* & clero respondente *Deo gratias*, porrigat episcopo librum.

12 Expleta autem benedictione veniens presbyter accipiat pacem ab episcopo, eamdem ceteris oblaturus. Diaconus vero sumens calicem & patenam ab altari, subdiacono patenam porrigat, quam ille acolytho ad tenendum præbeat. Ipse autem diaconus tenens calicem & fistulam stet ante episcopum, usquedum ex sanguine & corpore Christi, quantum voluerit, sumat; & sic calicem & fistulam subdiacono commendet. Quo protinus in sinistrum cornu altaris pergente, acolythus ibi cum patena coram episcopo consistat. Presbyteri vero & diaconi osculando episcopum, corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi autem osculando manum episcopi, ore [a] accipiant corpus Christi ab eo. Postquam vero diaconi in sinistro cornu altaris de sanguine Christi communicent, venientes subdiaconi ordinatim accipiant sanguinem ab archidiacono, manum ejus osculantes. Et eidem archidiacono ni-

[a] Observandus hic diversus communicandi ritus, ut presbyteri & diaconi eucharistiam manibus, subdiaconi ore accipiant.

mis caute procurandum est, ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat.

13 His ita peractis, duo diaconi complicantes corporale ponant super calicem, fistula adhuc in eo remanente. Interim autem cantetur, *Agnus Dei*, & quæ tunc canenda sunt. Dehinc omnes cum jam communicaverint, acolythus qui patenam portat, in sinistram altaris partem pergens cum subdiacono consistat. Sedente vero episcopo secundum prædictum ordinem, tres acolythi genu flexo ante eum aquam manibus ministrant. Lotis autem manibus, surgente episcopo, convertente se ad populum, & dicente *Dominus vobiscum*, subdiaconus cum calice, & acolythus cum patena una cum diaconibus se conversuri sunt. Cumque episcopus collectam finierit, & diaconus *Ite Missa est*, & clerus *Deo gratias* dixerit; duo diaconi accipientes manus episcopi, & subdiaconus cum calice, & acolythus cum patena eum antecedentes, ut prædiximus intrantem, ita exeuntem cum omni processione ad sacrarium reducant.

ADMONITIO

IN VII. ORDINEM ROMANUM.

POST *libellos veteres Ordinis Romani sequuntur antiqui libelli tres, unus de Baptismo, ac duo de Ordinationibus sacris. Primum ex his nobis suppeditavit eruditus Josephus Maria Thomasius, eumdemque contulimus cum pervetusto codice Colbertino, n. 416. Idem libellus cum multis interpolationibus habetur in vulgato Ordine Romano a pag. 61. Ejus antiquitatem vel lectio ipsa probat. Multa his consimilia occurrunt in Sacramentario Gelasiano a pag. 47 editionis Thomasianæ.*

VII.

ORDO ROMANUS.

Incipit Ordo Scrutinii ad electos, qualiter debeat celebrari.

Denunciatio scrutinii, quod tertia hebdomada in Quadragesima, secunda feria initiatur.

1 Scrutinii diem, dilectissimi fratres, quo electi nostri « divinitus instruantur, imminere cognoscite. ideoque « sollicita devotione succedente sequenti quarta feria, circa « horam * tertiam convenire dignemini: ut cæleste myste- « rium, quo diabolus cum sua pompa destruitur, & janua re- « gni cælestis aperitur, inculpabile Deo juvante ministerio per- « agere valeamus. Per. Ut autem ad ecclesiam venerint, sicut « diximus, quarta feria, hora tertia scribantur [a] nomina infantium, vel eorum qui ipsos suscepturi sunt ab acolytho, & vocentur ipsi infantes ab acolytho in ecclesia per nomina, vel ordine sicut scripti sunt, ita dicendo: *Ille puer;* & sic per singulos. Et statuuntur masculi seorsum ad dexteram partem; feminæ ad sinistram. Et tunc inprimitus faciat presbyter in singulorum frontibus crucem cum pollice dicendo, *In nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti.* Et imponens manum super capita eorum, dicit hanc orationem, *Omnipotens sempiterne Deus, Pater Domini nostri Jesu-Christi.* Item super feminas faciat similiter. Et postea benedicet sal hoc modo: *Exorcizo te creatura salis.* Et mittit in ore infantium de ipso sale per singulos ita dicendo, *Accipe ill. sal sapientiæ propitiatus in vitam æternam.* Et dicat post datum sal hanc benedictionem, *Deus patrum nostrorum; Deus universæ conditor veritatis.*

* al. dici sextam

2 Inde vero exeant foris ecclesiam, exspectantes horam

a Habebant ergo nomina jam ante baptismum. Quamquam non raro nomina tunc imponebantur. Lege Menardum in Sacramentarium pag. 98.

quando revocentur. Tunc incipiat clerus antiphonam ad Introitum, *Dum sanctificatus fuero in vobis.* qua finita, ascendit sacerdos ad altare, & dicit orationem, *Oremus. Da quæsumus Domine electis nostris.* Et postea sedet in sede sua, & vocentur infantes a diacono dicente, *Catechumini procedant.* Et vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine ut scripti sunt, & statuuntur ut prius, masculi ad dexteram, feminæ ad sinistram: & postmodum commonentur a diacono ita, *Orate electi, flectite genua.* Et postquam oraverint, dicit, *Levate. Complete orationem vestram in unum, & dicite, Amen.* Et respondent omnes, *Amen.* Item dicit diaconus, *Signate illos, accedite ad benedictionem.* Et signent illos infantes in frontibus eorum patrini vel matrinæ de pollicibus suis, dicentes, *In nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti.* Tunc venit acolythus iterum faciens crucem in frontibus singulorum, dicendo, *In nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti.* Et imponit manum super eos, dans orationem super eos excelsa voce, his verbis, *Deus Abraham.* Qua expleta, vertit se ad feminas, & faciens crucem in frontibus singularum, ut superius, imponit manum super capita singularum, dicendo, *Deus cœli, Deus terræ.* Et adnunciat diaconus dicens, *Orate electæ,* & reliqua, sicut superius. Et signant patrini ut prius. Et sequitur alius acolythus, super masculos faciens crucem, sicut primus fecit; & imponet manum super eos, dicens, *Audi maledicte satanas.* Item super feminas similiter faciens crucem, & imponens manus super eas dicendo, *Deus Abraham, Deus Isaac.* Item dicit diaconus ut orent electi, & reliqua ut prius, & signant patrini, sicut prius. Inde tertius acolythus facit crucem in frontibus puerorum, sicut anterior fecit, & imponet manum super capita puerorum dicendo, *Exorcizo te immunde spiritus.* Item super feminas faciens crucem ut prius, & imponet manum super capita ipsarum dicendo, *Exorcizo te immunde spiritus.* Iterum admonet diaconus, *Orate electæ,* & reliqua sicut antea; & signent patrini, sicut prius. Et tunc presbyter accedit faciens crucem in singulorum frontibus, sicut prius, & imponet manum super capita ipsorum, dicens orationem hanc, *Æternam ac justissimam pietatem tuam.* Idem ipse facit super feminas, similiter dicens ipsam orationem. Ista omnia consummata, iterum ammonentur à diacono ita, *Oratè electi, flectite genua.* Et post pau-

lulum dicit, *Levate. Complete orationem vestram in unum, & dicite, Amen.* Iterum dicit, *Signate illos, state cum disciplina & cum silentio.* Et signant patrini, ut prius.

3 Inde revertit sacerdos ad sedem suam, & legitur lectio Hiezechiel prophetæ, *Hæc dicit Dominus: Effundam super vos aquam mundam*, usque *& salvabo vos ex universis inquinamentis vestris.* Sequitur * gradale, *Aspiciam vos, & crescere faciam.* Postea ammonentur a diacono ita, *Catechumini recedant. Si quis catechuminus est, recedat. Omnes catechumini exeant foras.* Et egrediuntur ipsi electi, exspectantes pro foribus, usquedum completa fuerint Missarum sollemnia. Deinde legitur evangelium secundum Matthæum, *In illo tempore respondens Jesus dixit: Confiteor tibi Pater cæli*, usque *jugum enim meum suave est, & onus meum leve.* Et offeruntur oblationes a parentibus, vel ab his qui ipsos suscepturi sunt, & ponat ipsas sacerdos super altare, & dicit orationem secreto, *Miseratio tua Deus ad hac percipienda mysteria.* Ubi dicit, *Memento Domine famulorum famularumque tuarum*, recitantur nomina virorum ac mulierum, qui ipsos infantes suscepturi sunt. Item infra actionem, *Hanc igitur*; expleta autem recitentur nomina electorum. Postquam recitata fuerint, dicit, *Hos Domine fonte baptismatis innovandos.* Finita vero Missarum sollemnia, communicent omnes præter ipsos infantes. Deinde adnunciat presbyter, ut in ipsa hebdomada revertantur ad scrutinium, ita dicendo, *Die sabbati venite, collegite vos temporius ad ecclesiam ill. vel ill.*

* al. responsoriū

4 Venientes autem omnes ad ipsum diem, sicut eis denunciatum fuit, & faciunt ipsum scrutinium, & Missam per omnem ordinem, sicut superius scriptum est. Iterum adnunciat presbyter, qualem diem voluerit in sequenti hebdomada, quæ ab initio Quadraginsimæ est quarta, ita dicendo, *Illa feria venite, collegite vos temporius ad ecclesiam illam*, qualem ipse denunciaverit. Et ut venerint ad ecclesiam die quo eis fuerit adnunciatum, clamat diaconus dicens, *Catechumini procedant.* & vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine sicut prius, & faciunt scrutinium per omnia, sicut illos priores fecerunt, usque ad ubi dicit, *Signate illos, state cum disciplina & cum silentio.* Et tunc leguntur duæ lectiones in aurium apertionem. *Lectio Esaiæ prophetæ: Hæc dicit Dominus, Audite audientes me, & comedite bonum*;

usque *ad Dominum Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.* Sequitur gradale, *Venite filii.* Item alia lectio ad Colossenses: *Fratres, exspoliantes vos veterem hominem cum actibus suis*, usque *& quidem in omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* Sequitur gradale, *Beata gens.*

5 Inde vero procedunt quatuor diacones de sacrario cum quatuor libris evangeliorum, præcedentibus eos duobus candelabris cum thuribulo & incenso, & ponunt ipsa evangelia in quatuor angulos altaris, & antequam aliquis eorum legat, tractet presbyter his verbis: *Aperituri vobis, filii carissimi, evangelia, id est gesta divina*, & reliqua. His expletis, adnunciet diaconus, dicens, *State cum silentio, audientes intente.* Et tunc accipiens unus diaconus desuper angulo primo altaris sinistro librum evangelii, præcedentibus ante eum duobus candelabris cum thuribulo, ascendit ad legendum, & legit, *Initium sancti evangelii secundum Matthæum*, usque *ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Et postquam legerit, suscipit de eo subdiaconus ipsum evangelium super linteum, & porret in sacrario, & tractet presbyter his verbis: *Filii carissimi, ne diutius vos teneamus.* Ipsa expleta, item adnunciat diaconus, *State cum silentio, audientes intente.* Iterum accipit diaconus desuper alio sinistro angulo altaris alium librum evangelii, præcedentibus cereis & thuribulo, sicut superius. Iterum dicit: *Initium sancti Evangelii secundum Marcum*, usque *ego baptizo vos in aqua: ipse vos baptizabit Spiritu-sancto.* Et postmodum sequitur presbyter his verbis: *Marcus Evangelista leonis gerens figuram.* Ipsa expleta, item adnunciat diaconus, *State cum silentio, audientes intente.* Et accipit diaconus desuper tertio angulo dextro altaris tertium librum evangelii secundum Lucam, usque *parare Domino plebem perfectam.* Et tractet presbyter his verbis: *Lucas Evangelista*, &c. Ipsa expleta, iterum adnunciet diaconus ut supra. Et accipit diaconus desuper quarto angulo dextro altaris quartum librum evangelii secundum Johannem, *In principio erat Verbum*, usque *plenum gratia & veritate.* Iterum prosequitur presbyter his verbis: *Johannes Evangelista*, &c.

6 Deinde dicit præfationem Symboli, *Dilectissimi nobis, accepturi sacramenta baptismatis.* Ipsa expleta, tenens acoly-
thus

thus unum ex ipsis infantibus masculum in sinistro brachio, & interroget ei presbyter, dicens: *Qua lingua confitentur Dominum nostrum Jesum Christum?* Respondet, *Graece. Adnuncia fidem ipsorum qualiter credant.* Et dicit acolythus Symbolum graece, decantando his verbis, πιστεύω εἰς ἕνα. Hoc expletum, vertit se ad feminas, & facit similiter. Iterum acolythus alter accipiens ex Latinis infantibus unum in sinistro brachio, ponens manum dextram super caput ipsius, & interroget ei presbyter: *Qua lingua confitentur?* sicut prius: & respondet, *Latine*. Dicit ei presbyter: *Credo inunum Deum, Patrem omnipotentem, visibilium.* Hoc expletum, vertit se ad feminas, & facit similiter. Deinde sequitur presbyter his verbis: *Hæc summa est fidei nostræ, dilectissimi nobis.* Ipsa expleta, adnunciat diaconus dicens, *State cum silentio, audientes intente.* Inde subsequitur sacerdos hanc præfationem dominicæ Orationis: *Dominus & Salvator noster.* Ipsa expleta, ammonentur a diacono: *State cum silentio, audientes intente.* Et dicit presbyter, *Audistis dilectissimi Dominicæ orationis.* Ipsa expleta, adnunciat diaconus, *Catechumini recedant. Si quis catechuminus est, recedat. Omnes catechumini exeant foras.*

7 Egressi vero parentes cum infantibus eorum, foris relinquant ipsos infantes in custodia: & iterum ingrediuntur in ecclesiam, tam parentes, quam illi qui ipsos infantes suscepturi sunt, cum oblationibus eorum, & offeruntur pro ipsis. Ipsi vero infantes pro foribus exspectant, donec consummentur Missarum sollemnia. Expleta vero Missa, communicent omnes, præter ipsos infantes.

8 Iterum adnunciat presbyter, qualem diem voluerit sequenti hebdomada, quæ est ab initio Quadraginsimæ, ut revertantur ad scrutinium. Et ut venerint, celebratur ipsum scrutinium per omnem ordinem, sicut illi duo priores ante auris apertionem fuerunt. Et postea adnunciat presbyter, ut ipsa hebdomada, qualem diem vel ad qualem ecclesiam voluerit, ut revertantur ad scrutinium quartum. Et ut venerint, facit ipsum scrutinium per omnem modum, sicut anterius fecit. Hoc expletum, iterum adnunciat eis, sicut superius, ut revertantur ad scrutinium sextum, in sequente hebdomada ultima ante Pascha, qualem diem vel ad qualem ecclesiam voluerit; & complet ipsum scrutinium vel ipsa omnia, sicut anterius fecit. Ita tamen agendum est, ut a

primo ſcrutinio, qui incipit tertia hebdomada in Quadraginſimum, uſque in Sabbato ſancto vigilia Paſchæ, ſeptem ſcrutinia eſſe debeant ſecundum formam ſeptem donis Spiritus-ſancti: ut dum ſeptem ſeptenario numero implebuntur, detur illis gratia ſeptiformis Spiritus-ſancti.

9 Item annunciat presbyter, ut in ipſo ſancto Sabbato hora tertia revertantur ad eccleſiam: & tunc catechizantur, & reddunt Symbolum, & baptizantur, & complebuntur ſeptem oblationes eorum. Ordo vero qualiter catechizantur, ita eſt. Poſt tertiam horam ſabbati procedant ad eccleſiam, & ordinentur per ordinem, ſicut ſcripti ſunt, maſculi in dexteram, feminæ in ſiniſtram; & faciens crucem ſacerdos in frontibus ſingulorum, poſtea impoſita manu ſuper capita ſingulorum dicat: *Nec te latet ſatanas.* Ipſa expleta, tanget presbyter ſingulorum nares & aures de ſputo oris ſui, & dicit uniuſcujuſque ad aurem, *Effeta, quod eſt adaperire, in odore ſuavitatis*, & reliqua. Hac expleta, ambulat in circuitu impoſita manu ſuper capita eorum, decantando excelſa voce, *Credo in unum Deum*, & reliqua. Vertitque ſe ad feminas, & facit ſimiliter. Poſtea dicitur eis ab archidiacono: *Orate electi, & flectite genua.* Et poſt paululum dicit, *Levate. Complete orationem veſtram in unum, & dicite, Amen.* Et reſpondent omnes, *Amen.* Iterum ammonentur ab archidiacono his verbis, *Catechumini ſecedant. Si quis catechuminus eſt, ſecedat. Omnes catechumini exeant foras, exſpectantes horam, qua poſſit circa vos Dei gratia baptiſmum operari.* Poſtea impletur benedictio. Inde ſequuntur lectiones per ordinem cum canticis ad ipſum diem pertinentes.

10 Hoc expleto, procedit Pontifex de eccleſia cum omni * ordine ſacerdotum, letaniam cantantes, hoc eſt *Kyrie eleiſon*, uſquedum veniunt ad Fontes, præcedentibus ante eum notariis cum duobus cereos ardentes ſtaturam hominis in altum habentes, cum tyrabulis & thymiamateriis; & incipiunt letaniam, quam ſubſequitur *Chriſte audi nos*, & reliqua. Ipſa expleta in circuitu Fontis, adſtante clero omni vel cuncto populo cum multis luminibus, facto ſilentio dicit Pontifex, *Dominus vobiſcum*, reſpondentibus cunctis, *Et cum ſpiritu tuo:* & dicit *Oremus*, & dat benedictionem, *Omnipotens ſempiterne Deus.* Item alia, *Deus qui inviſibili potentia tua*, & reliqua. Item alia, *Hæc nobis præcepta ſervantibus.* Hæc omnia ex-

* al. ornatu

pleta, fundit chrisma de vasculo aureo intro in Fontes super ipsam aquam in modum crucis, & cum manu sua miscitat ipsum chrisma cum aqua, & adspargit super omnem Fontem vel populum circumstantem. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipiet [a] benedictionem unusquisque in vasis suis de ipsa aqua, antequam ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, vel in vineis, campis, vel fructibus eorum.

11 Deinde Pontifex baptizat unum, aut duos, vel quantos ei placuerit de ipsis infantibus: ceterique a diacono [b], cui ipse jusserit, baptizantur. Levantes autem ipsos infantes in manibus [c] suis, offerunt eos uni presbytero. Ipse vero presbyter faciens de chrisma crucem cum pollice in [d] vertice eorum, ita dicendo, *Deus omnipotens pater Domini nostri Jesu Christi*, & reliqua. Et sint parati qui eos suscepturi sunt cum linteis in manibus eorum, & accipiant eos a Pontifice vel diaconibus qui eos baptizarunt. Pontifex vero egreditur de Fonte, habens compositam sedem in ecclesia, ubi voluerit: sedens in eam, & deportantur ipsi infantes ante eum, & dat singulis stolam, casulam & chrismale, & decem [e] siclos, & vestiuntur.

12 Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu; & dat orationem Pontifex super eos, confirmans eos cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus-sancti. Oratione expleta, facit crucem cum pollice & chrisma in singulorum frontibus, ita dicendo, *In nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti, pax tibi*. Et respondet, *Amen*. Et hoc omnino præcavendum est ut hoc non neglegatur: quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur. Post hoc ingrediuntur ad Missas, & communicant omnes ipsos infantes; illud providentes, ut postquam baptizati fue-

a In Colbertino, *accipiat de ipsa aqua in vasis suis, antequam... vel fructibus eorum. Et interrogante sacerdote Symbolum, tenentes ipsos qui eos suscepturi sunt, ita dicit:* CREDIS IN DEUM PATREM OMNIPOTENTEM? *R.* CREDO, *& cetera. Baptizat vero episcopus unum, &c.*

b Presbyteros vel diaconos baptismi ministros suggerit primus libellus num. 42.

c In libro Sacramentorum edito a nostro Menardo: *Et infantes quidem in brachiis dextris tenentes: majores vero pedem ponunt super pedem patrini sui.*

d Mirum est infantes (ita enim recens baptizatos, etiam adultos, appellari mos erat) ungi primum in vertice a presbytero, mox ab episcopo in fronte. quem ritum apud Romanos usitatum observat vulgatus Alcuinus pag. 64.

e In primo Ordine Romano supra num. 44. legitur *decem siliquas*.

rint, nullum cibum accipiant, nec allactentur, antequam communicent. Et postea per totam hebdomadam Paschæ omnibus diebus ad Missam debent venire, & parentes eorum pro ipsis offerre. Hoc autem supra scripto ordine baptismum, sicut in Sabbato sancto Paschæ, sic & sabbato Pentecosten omnimodis celebretur.

ADMONITIO

IN VIII. LIBELLUM ORDINIS ROMANI.

HIc *libellus superiori fragmento* de officiis in noctibus a Cœna Domini usque ad Pascha *continenter subjicitur in pervetusto codice Palatino-Vaticano, signato n. 487. Non dubium quin sequens libellus contineat puriorem Ordinem Romanum de ordinatione sacrorum ministrorum, quam qui in vulgatis habetur, ut facta comparatione facile quivis intelliget. Observat porro Amalarius in lib.* II *cap.* I, primos Apostolicos *seu Romanos Pontifices, semper* in Decembrio consecrationes ministrasse usque ad Simplicium, qui fuit a beato Petro XLIX, primusque sacravit in Februario. *Adde Micrologum in cap.* XXVIII, *qui huc auctoritatem adducit* Pontificalis Romani: *quo nomine librum de gestis Romanorum Pontificum sine dubio intelligit. Plura de his in Commentarii prævii cap.* XV.

2 *Alium libellum itidem de Ordinationibus sacris secundum morem ecclesiæ Romanæ visum est item huic Ordini adjicere ex antiquo codice sancti Galli: ut ex mutua collatione res amplius illustretur. Secundus iste Ordo magis convenit cum vulgato Ordine Romano, qui tamen longe multo auctior est. Alios libros rituales, qui apud Menardum nostrum & Morinum typis vulgati sunt, hic recudere non visum est operæ pretium.*

VIII.
ORDO ROMANUS.

I. *Quomodo in sancta Romana ecclesia acolythi ordinentur.*

1 DUM Missa celebrata fuerit, induunt clericum illum planetam & orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse domnus Apostolicus ad communicandum, faciunt eum venire ad se, & porrigit in ulnas ejus [a] sacculum super planetam: & prosternit se in terram cum ipso sacculo, & dat ei orationem sic: *Intercedente beata & gloriosa semperque virgine Maria, & beato apostolo Petro, salvet & custodiat & protegat te Dominus. Amen.* a

2 Et si ad subdiaconatus officium voluerit eum provocari, adducitur ad medium, & jurat coram sancta Christi evangelia de quatuor [b] capitula secundum canones: & tunc porriget ei archidiaconus vel episcopus calicem sanctum in ulnas foras planeta: & se in terra prosternet, & dat ei orationem, ut supra diximus. b

3 Et si ad diaconatus ordinem voluerit eum provocare, dum Introitus Missæ inchoatur, ipse subdiaconus indutus tunicam albam, & tenens orarium suum in manu, stat ante rugas altaris. Non dicitur tunc *Kyrie eleison;* sed completo Introitu, dat orationem episcopus, & legitur Apostolus ad Timotheum, *Fratres, diaconos esse oportet pudicos, non bilingues*, usque in finem, *quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Et psallitur gradale. Deinde exuitur ipse subdiaconus planeta a diacono. Tunc episcopus dicit, *Oremus dilectissimi Deum Patrem omnipotentem, ut super hunc famulum suum, quem ad sacrum Ordinem dignatur adsumere, benedictionis suæ gratiam*

a Ejusmodi sacculus erat ad recipiendam & deferendam eucharistiam. quod officium olim fuisse acolythorum vidimus in superioribus.

b Quatuor hæc capitula explicantur infra num. 5. continentque quatuor genera vitii carnalis.

clementer effundat, eique donum consecrationis indulgeat, per quod eum ad præmia æterna perducat. Et tunc schola initiat *Kyrie eleison.* Et prosternit se episcopus ante altare, & post eum ipse subdiaconus: & expleta letania, surgent a terra, & statim dat ei orationem consecrationis. Dum vero consecratus fuerit, dat osculum episcopo & sacerdotibus, & stat ad dexteram episcoporum jam indutus dalmatica.

4 Si vero voluerit eum consecrare ibi ipsum presbyterum; tenens eum archidiaconus ducit foras rugas altaris, exuit eum dalmatica, & sic eum induit planeta: & ducit iterum ad episcopum. Et tunc aliam illi dans orationem, consecrat eum presbyterum, dans osculum episcopo vel ceteris sacerdotibus, & stat in ordine presbyterorum. & dicitur *Alleluia*, vel tractus & evangelium, & quod sequitur: & completur Missa ordine suo.

II. *Item quomodo episcopus ordinatur.*

a 5 Dum [a] a civitate & loco episcopus fuerit defunctus, a populo civitatis eligitur alius: & fiet a sacerdotibus clero &
b populo [b] Decretus, & veniunt ad domnum Apostolicum, adducentes secum & suggestionem, hoc est rogatorias litteras, ut eis episcopum consecret, quam secum deportati sunt. Tunc domnus Apostolicus præcipit sacellario vel numinculatori, ut eum ad archidiaconum dirigat, & eum inquirat de quatuor capitulis secundum canones, id est arsenochita, quod est masculo; pro ancilla Dei sacrata, quæ a Francis Nonnata dicitur; pro quatuor pedes; & pro muliere viro alio conjuncta; aut si conjugem habuit ex alio viro, quod Græcis dicitur deuterogamia. Et dum nulli horum ipse vir conscius fuerit, evangeliis ad medium deductis jurat ipse electus archidiacono. Et post hæc tradito subdiacono, pergit cum præfato electo apud aulam beati Petri apostoli, ibique in ejus sacratissimum corpus confirmat, quod non cognovisset superius nominata capitula. Alio vero die nunciatur ab archidiacono sicut actum est.

6 Tunc domnus Apostolicus induit se palleum, & sedet

a Confer editum Ordinem Romanum a pag. 97. & vulgatum Alcuinum, apud quem eadem fere leguntur pag. 73. itidemque apud Morinum pag. 315.

b Ejusmodi Decreti formulam habes in libro diurno Pontificum Romanorum.

in sede: advocans ad se episcopos vel presbyteros, jubet eos sibi consedere. Stante autem universo clero, præcipit vero sacellario suo, ut plebs civitatis ingrediatur. Ille dum perrexit eos introducendum, eligit ex illis, id est ex sacerdotibus, personam, qui rationem reddat, dum fuerit interrogatus. Et dum fuerint introducti, interrogantur a domno Apostolico sic: *Quid est, fratres, quod vos fatigastis?* Illi respondent: *Ut nobis, domine, concedas patronum.* Respondet domnus Apostolicus, *Habetis vestrum?* Respondent, *Habemus. Quo honore fungitur?* Respondet, *Diaconus, presbyter*, aut quod fuerit. Interrogantur, *Quantos annos habet in diaconato, aut presbyterato?* Respondent quantos, & quomodo. Domnus Apostolicus dicit: *De ipsa ecclesia est, an de alia?* Respondent, *De ipsa.* Et si dixerint de alia, dicit domnus Apostolicus: *Dimissoriam habet ab episcopo suo?* Respondent, *Habet.* & mox offerunt eam. Domnus Apostolicus dicit: *Conjugem habuit? disposuit de domo sua?* Respondent, *Disposuit.* Domnus Apostolicus dicit: *Quid vobis complacuit de eo?* Respondent: *Et castitas, hospitalitas, benignitas, & omnia bona, quæ de eo sunt prolata.* Domnus Apostolicus dicit: *Videte, fratres, ne aliquam promissionem fecisset vobis. scitis quod simoniacum & contra canones est.* Respondent, *Absit a nobis.* Domnus Apostolicus dicit, *Vos videritis.* Et iterum dicit, *Habetis Decretum?* Respondent, *Habemus.* Et dum eum offerunt, jubet sacellario ut relegatur. Et dum relectus fuerit, jubet domnus Apostolicus introducere electum.

7 Dum vero introductus fuerit electus, & subdiaconus a longe tertia vice se in terra prosternet; tunc domnus Apostolicus orationem dicit sic: *Protegat nos Dominus.* Respondent omnes, *Amen.* Domnus Apostolicus interrogat eum: *Quid te fatigasti, frater?* Respondet: *Ad quod non sum dignus, isti confamuli mei me adduxerunt.* Et dicit: *Quo honore fungeris?* Respondet, *Diaconi aut presbyteri*, vel quod est. Et interrogat eum domnus Apostolicus: *Quantos annos habes in diaconato, aut in presbyterato?* Respondet quantos. Iterum interrogat eum domnus Apostolicus: *Habuisti conjugium, & de domo tua disposuisti?* Ille respondet si habuit, aut non; & quia de domo sua disposuit. Item interrogatur a domno Apostolico, si aliquam dationem aut promissionem fecisset? Respondet, *Absit.* Iterum domnus Apostolicus interrogat eum:

Quales codices in ecclesia tua leguntur? Respondet, *Octateuchum, regnorum, prophetarum, actuum apostolorum, evangelium, & apostolum.* Domnus Apostolicus interrogat: *Nosti canones?* Respondet, *Doce nos domine.* Dicit domnus Apo-
a stolicus: *Ordinationem si feceris,* [a] *aptis temporibus fac, id est, primi, quarti, septimi, & decimi mensis. Bigamos aut curiales ad sacros Ordines ne promoveas. attamen dabitur tibi edictum de scrinio, quomodo debeas conversari.* Tunc præcipit archidiacono domnus Apostolicus, & releget petitionem, quam ipse electus a populo domno Apostolico obtulerat. Et dum relecta fuerit, dicit domnus Apostolicus: *Quomodo vota omnium in te conveniunt? Hodie te abstinueris: & crastino, si placuerit Deo, consecrandus eris.* Respondet archidiaconus: *Jussisti domne.* Et dat domnus Apostolicus ipso electo osculum, & egredientur foras.

8 Alia vero die, quod est Dominica, procedit domnus Apostolicus in ecclesia: ibique episcopi & presbyteri cum eo, & ceteri ordines clericorum consistunt: & ingreditur domnus Apostolicus secretarium, & jubet scholam psallere. Et procedit de sacrario cum omni decore in ecclesia ipsa, sicut mos est. Completo vero Introitu, non dicunt tunc *Kyrie eleison;* sed mox domnus Apostolicus dat orationem. Deinde dicitur Apostolus ad Timotheum, *Carissime, fidelis sermo si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat,* & cetera. Et dum psallitur gradale, egrediatur archidiaconus cum acolythis & subdiaconis, & induit eum dalmatica, planeta &
* l. compagis * campobus, & introducit eum. Dumque introductus fuerit, vocet eum domnus Apostolicus: *Cleros & plebs consentiens civitatis tal. cum adjacentibus parrochiis suis, elegerunt sibi illum talem diaconum, vel presbyterum episcopum consecrari. Oremus itaque pro eodem viro, ut Deus & Dominus noster Jesus-Christus tribuat ei cathedram episcopalem ad regendum ecclesiam suam & plebem universam.* Deinde schola incipit *Kyrie eleison* cum letania. Prostratus domnus Apostolicus cum sacerdotibus & ipso electo in terra ante altare, completa leta-
b nia surgent: & tunc [b] benedicent eum. Et benedictione expleta, dat osculum domnus Apostolicus: & tenens eum ar-

a Hæc leguntur in edito Ordine Romano pag. 104. sed multo prolixiora.

b Leite legendum, *surgent, & tunc benedicet,* ut notavimus in Commentarii prævii cap. xv.

chidiaconus

chidiaconus deportat eum; & sic dat osculum episcopis & presbyteris. Et tunc jubet eum domnus Apostolicus supra omnes episcopos sedere: & dum sederit, dicitur *Alleluia*, deinde evangelium, & expletur Missa.

9 Dum vero venerit ad communicandum, domnus Apostolicus porrigit ei formatam atque sacratam oblationem: & eam suscipiens episcopus ipse ex ea communicat super altare, & sibi ceterum ex ea reservat ad communicandum usque ad dies [a] quadraginta: & postmodum ex præcepto domni Apostolici communicat omnem populum. a

a Idem ritus legitur tum in vulgato Ordine Romano pag. 102, tum in Fulberti secunda epistola ad Einardum, tum apud Morinum pag. 314 & 316.

IX.

ORDO ROMANUS.

De gradibus Romanæ ecclesiæ.

1 PRIMUM [a], in qualicumque schola reperti fuerint pueri bene psallentes, tolluntur inde, & nutriuntur in schola cantorum, & postea fiunt cubicularii. Si autem nobilium filii fuerint, statim in cubiculo nutriuntur. Ex hac accipient primam benedictionem ab archidiacono, ut liceat eis super linteum vellosum sedere, quod mos est ponere super sellam equi. Dein, sicut Sacramentorum codex continet, quando & ubi libitum fuerit, usque in subdiaconatus officium ordinantur: diaconi vero atque presbyteri numquam nisi in publica ordinatione. Fit enim conventus populi & congregatio regionum, primum ad sanctum Adrianum: & inde pergit Pontifex una cum populo, præcedente solito apparatu, id est cruces, thuribula, vel tale, usque ad sanctam Mariam ad præsepem. Accedente Pontifice ad altare, schola cantorum a

a Confer vulgatum Ordinem Romanum a pag. 86, ubi quædam ex his leguntur, sed multum aucta.

repetit letaniam, dein Introitum, & Pontifex dicit, *Oremus.* & diaconus, *Flectamus genua.* Post collectam ascendit lector in ambonem, & elevata voce legit lectionem de quarta feria; & sequitur gradale. Dein dicit Pontifex, *Dominus vobiscum.* Diaconus ut supra. Post collectam ascendit lector in ambonem, & elevata voce legit brevem in auribus populi, sic continentem : *Cognoscat fraternitas vestra, quia ill. & ill. vocantur in tali officio. Si quis habet contra hos viros aliquam querelam, exeat confidenter propter Deum & secundum Deum, & dicat. Memor sit tamen omnino* [a] *communionis suæ.* Quod si nullus contradictor exstiterit, sequitur lectio, & responsorium.

2 Post hæc advocantur sursum, & statuuntur in sinistra parte altaris, usquedum Pontifex Missam percompleat. Dein advocantur VI feria ad sanctos Apostolos eo tenore, ut supra. Sabbato vero egreditur Pontifex ad sanctum Petrum, & universæ regiones cum eo letaniam canendo. Ingrediente Papa in sacratarium, ipsi præstolantur adventum ejus in presbyterio. Schola cantorum canit Introitum, & Pontifex dat orationem. Subdiaconi legunt lectionem, & cantatur gradale, exspectantes illi qui benedicendi sunt sub ambonem, donec V lectiones compleantur. Deinde Apostolicus legit ipse advocationis brevem coram populo, & stant parati singulorum ministri cum indumento, donec archidiaconus veniat, & singulis singula sua manu tribuat. Post hæc autem descendit archidiaconus innuente Pontifice, & dat uni ex ipsis manum, ceteri vero sequuntur eum, & ascendunt ad altare, & prosternit se Pontifex cum ipsis in orationem, clero interim canente letaniam. Surgentes autem ab oratione, Pontifex stat in sede sua, singillatim imponens manus capitibus eorum, & benedicit eos. Accedens autem archidiaconus tollit orarios de [b] confessione, qui de hesterna die repositi sunt ibi; imponit super eos : & Pontifex induit eos planetis, & stant induti. Diaconilia indumenta tollunt qui diacones esse debent de medio eorum, & complentur benedictiones eorum qui presbyteri ordinantur; & tunc descendunt in presbyterium : & statim unus ex novitiis diaconibus legit evange-

a Ita etiam legitur in codice Gelasiano pag. 29 editionis Thomasianæ, & apud Morinum pag. 267, 310. & 327.

b Id est ex tumulo sancti Petri. Hic locus illustratur ex num. 8.

lium, & ad ipsam Missam ministrant unusquisque secundum officium suum. Tollit vero Pontifex oblatas integras, & dat singulis novitiis presbyteris, & inde communicantur usque dies [a] VIII.

3 Expletis omnibus, Missa rite completa, stant regiones paratæ ad singulos titulos pertinentes cum candelabris & thuribulis, ut proprium suscipiant sacerdotem. Pontifex autem donat eis sacerdotalia indumenta, & ministeria Missæ, aurum vel argentum, vinum, frumentum, & oleum. Egredientes autem de basilica sancti Petri, præcedent unumquemque vel triginta candelabra cum thuribulis. Ipse sedet super equum album: præcedens & subsequens populus canit ei laudem. Similiter etiam feminæ diaconissæ [b] & presbyterissæ, quæ eodem die benedicuntur. Plateæ autem civitatis, unde transituri sunt, coronantur lauro & palliis, & cum tanta gloria ad statutos titulos deducunt proprios sacerdotes: & ipse facit eis illo die convivium.

4 Episcopi autem omni tempore benedicuntur: nunc vero mos est, ut nocturno tempore benedicantur. Secunda namque incisione, id est lectione sexta, egreditur Pontifex de ecclesia sancti Petri, & ascendit monasterium sancti Martini, quod sub tegna ipsius ecclesiæ situm est, simpliciter cum reliquo clero incedens; & stat foris ostium oratorii. Schola cantorum incipit Introitum: postea dicit Pontifex, *Gloria in excelsis Deo.* Sequitur oratio, & exeuntes ab altare unus presbyter, & alter diaconus, induunt eum vestimenta pontificalia, in primis linea & cingulo, dein anagolagium grande, postea dalmatica minore & cingulo, brachiale, & orarium brevem, deinde dalmatica majore, clero interim canente responsorium, *Immola Deo;* tractum, *Qui seminat;* evangelium, *Misit illos binos ante faciem suam.* Et tunc advocatur in basilicam, presbyter a dextris ejus, & diaconus a sinistris. Ipse vero inclinato capite in medio eorum incedit, usquedum veniat ante altare. Tunc exuuntur casula; & induit eum Pontifex planeta, & legit brevem hunc modum continentem: *Cives*, inquit, *nostri elegerunt sibi illum Pastorem. Oremus itaque pro hoc viro, ut Deus omnipotens infundat*

a Dies quadraginta habet Fulbertus episcopus Carnutensis in epistola secunda ad Einardum, ubi hac de re diserte agit.

b Observandus hic locus de tempore ordinandi diaconissas & presbyterissas.

in eo gratiam spiritus sui, & dignus habeatur ad cathedram episcopatus regendam. Et respondetur ab schola, *Christe audi nos:* & canunt letaniam. Et tunc accedit propius ad altare subnixo capite. Pontifex vero ponet manum super caput ejus, & dicit unam orationem in modum collectæ; alteram
a eo modulamine, quo solet [a] contestata cantari: & sedet Pontifex in sella sua. Ipse vero osculatur pedem ejus, & suscipitur ad pacem: & sic consummatur consecratio illius. Et ipso die, ubiçumque Apostolicus Missam celebrat, de manu ejus communionem accipiat.

5 Summus namque Pontifex quando benedicitur, eligi-
b tur [b] unus de cardinalibus, de qualicumque titulo fuerit: tantum ut a præcessore sit Pontifice ordinatus, aut presbyter, aut diaconus. nam episcopus esse non poterit. Egrediturque cum eo universus clerus vel populus ad basilicam sancti Petri. Ingrediens vero sacratarium, induitur indumenta pontificalia; & veniens ad confessionem sancti Petri, prosternit se in orationem, schola canente Introitum, *Elegit te Dominus.* Surgens vero ascendit ad altare, & prosternit se in orationem, & omnis clerus cum eo. Postea erigitur ab episcopis, & statuitur inter sedem & altare; & tenent evangelium super caput vel cervicem ipsius. Et accedit unus episcopus, & dat orationem super eum, & recedit; & alter similiter. Accedit tertius, & consecrat illum. Archidiaconus autem imponit ei pallium: & tunc inter archidiaconum & diaconum elevatur in sede. Stans vero in gradibus ipsius sedis, elevata voce dicit, *Gloria in excelsis Deo.* Post hæc, data pace, schola cantorum canit ei laudem, & patroni regionum similiter. Celebrat igitur ipse Missam per ordinem, & communicat omnes. Peracta Missarum sollemnitate, præcedit & subsequitur eum omnis apostolicus apparatus: & statuuntur acies dextra lævaque; ipse vero incedit in medio constipatus agmine sacerdotum, & omnes scholæ flagitant ab eo benedictionem. quo benedicente, respondent ei omnes cum strepitu, *Amen.*

6 Ingressus in sacrararium, jam tunc sedet in sella apostolica. Egrediens inde, cum ad inferiores gradus sancti Petri

a In editis *contestatio*, quo nomine Præfatio (quam vocamus) Missæ olim significabatur, maxime apud Gallos.

b Hic ritus multum differt a vulgato Ordine Romano pag. 106.

descendit, ibi stat equus vel sella præcessoris Pontificis, & ad sedendum paratus. Et accedunt patroni regionum uno incipiente, ceteris respondentibus, in hunc modum canunt ei laudem: *Domnus Leo* [a] *Papa, quem sanctus Petrus elegit in sua sede multis annis sedere.* Hoc usque ter dicto, accedit prior stabuli, & inponit ei in capite regnum, quod ad similitudinem cassidis ex albo fit indumento. Et tunc demum ascendit super equum, & vallatur a judicibus, constipanturque plateæ immensis cuneis populorum, exspectantium eum, & cantantium laudem.

Ordo IIII Temporum.

7 Jejunii primi, quarti, septimi & decimi mensis, id est in primo mense, a quarta & sexta feria vel sabbato, in prima hebdomada de mense primo primum jejunium celebretur. In quarto mense, quod facit ipse mensis IIII & VI feria, vel sabbato consummatur. Tertium temporis jejunium venit septimi mensis, id est Septembris, tertià hebdomada ipsius mensis, IIII & VI feria vel sabbato consummatur. Quartum temporis jejunium venit decimi mensis, id est Decembris, IIII & VI feria vel sabbato proximo ante natale Domini: & si vigilia [b] natalis Domini in sabbato venit, in antecedente hebdomada supra scriptum jejunium die sabbati celebretur.

8 Hora tertia, vel quali voluerit, ingrediuntur Pontifex vel levitæ in sacratarium, & induunt se vestimentis religiosis, cum quibus debent celebrare Missarum sollemnia, canentibus interim clericis antiphonam ad ipsum diem pertinentem ad Introitum. Ipsa finita, dicunt *Kyrie eleison:* dein Pontifex dicit, *Oremus:* diaconus, *Flectamus genua:* &, ut surrexerint, dicit, *Levate.* Prosequitur sacerdos orationem primam, sicut in sacramentorum continetur. Sequitur lectio: & tunc pronunciat lector lectionem libri, & legitur in sensu lectionis, sicut epistolæ Pauli diebus Dominicorum: d in responsorium. Inde dicit sacerdos, *Oremus:* diaconus, ut supra: & dicit orationem post primam lectionem, & super unamquamque lectionem sicut superius. Explera autem le-

a Hic locus forsan intelligendus de Leone tertio, cujus tempore scriptus sit iste liber.

b Confer Micrologi caput XXXIII.

a ctione, quæ est Danihel prophetæ, canit [a] benedictionem: & b dum benedictio canitur, qui ordinandi sunt, stant in boïo [b] sub gradibus; & tunc descendit ad eos archidiaconus, & revestit eos. Si enim diaconi ordinandi sunt, orarios & dalmaticas; si vero presbyteri, orarios & planetas. Porro orarii qui dandi sunt, primum per totam noctem super altare sunt repositi, & de altari ab archidiacono tollantur, & a Pontifice super eorum colla ponantur. Benedictione completa, incipit clerus letaniam: & dum ipsa canitur, qui ordinandi sunt, ante altare semper prostrati jaceant, adstante super eos Pontifice inclinato capite ad altare. Letania vero finita surgit Pontifex, ascendit ad sedem, stat versus orientem consecrans illos.

Sabbato Pentecostes in XII lectionibus statio ad sanctum Petrum.

9 Si autem ipsa hebdomada in mense quarto venerit, jejunium faciant IIII & VI feria & in sabbato usque ad horam nonam, & eas lectiones legant, quæ in mense quarto scriptæ sunt, cum responsoriis quatuor, & benedictione. Sin autem inantea, tempore suo agatur. Cum autem leguntur, non pronunciat lector lectionem libri, sed inchoat plane. Si vero tempore suo agitur, tunc pronunciat, & in sensu lectionis, sicut epistolæ Pauli, legantur. Similiter & in reliquis tribus temporibus.

Ad marginem sequentia leguntur.

XII lectiones propter XII lectores dicuntur, non propter XII varietates sententiarum.

a Id est canticum trium puerorum.

b Legendum *in poio* seu *pogio*, quæ vox amborem hoc loco significat, ex præmissis num. 2. *Exspectantes illi qui benedicendi sunt sub ambonem*, qui proinde cavus esse debebat. Vide Commentarii nostri caput III.

ADMONITIO

IN SEQUENTEM LIBRUM.

1 *IN veteri codice equitis Maffei Romani reperitur Opusculum sequens, quod continet Ordinem Romanum de triduo ante Pascha; item Ordinem ad dandam pænitentiam, ad ungendum & communicandum infirmos, atque ad clericos sepeliendos. Prima pars, quæ est de Cæna Domini, occurrit etiam in codice Romano, quo usus est Onufrius in scribenda Vaticanæ basilicæ historia.*

2 *Quo tempore scriptus sit hic liber, nullo certo constat indicio. Antiquior est sæculo tertio-decimo, & ad undecimum videtur revocandus. Triplex immersio præscribitur in baptismo: servantur etiam in hoc libro pænitentiæ leges; absolutionis forma ante Scholasticorum ætatem recepta; unctio infirmorum ante viaticum; communio eorumdem ex particula vino intincta; cinis & cilicium pro moribundis. quæ omnia bonam spirant antiquitatem. Forma unctionis infirmorum deprecativa est, non indicativa, cui illa successit.*

3 *Præclarus in primis ritus est in Ordine sepeliendi* clericos Romanæ fraternitatis. *Idem ritus translatus est ab alio auctore in alium ritualem Romanæ ecclesiæ librum, quem quidem Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis vidimus: sed ordo Viatici mutatus est in prædicto Rituali, postposita unctione. Hujus Ritualis quædam fragmenta retulimus in Itinere Italico.*

4 *Amalarius in Antiphonarii cap.* LXXIX *tradit, se invenisse in Romano & in Mettensi Antiphonariis* Ordinem scriptum, quomodo fungi officio conveniat circa fines hominum, & circa sepulturam eorum. *Id sequenti Ordini convenire non ausim affirmare. Neque enim tantæ mihi videtur antiquitatis. In codice Vindocinensi, qui Ordinem Romanum vulgatum continet, post Ordinem pænitentiæ, aliaque apud Morinum in fine librorum de Pænitentia pag. 22 ex codice Siculo edita, exstat*

Obsequium circa morientes, vel qualiter agatur circa infirmum morte detentum, *quod officium ita incipit. Mox ut viderint infirmum ad exitum propinquare, communicandus est de sacrificio sancto, etiamsi comedisset ipso die: & faciant letaniam. Et antequam anima exeat de corpore, dicat sacerdos antiphonam*, Exibit spiritus ejus, & revertetur in terram suam, in illa die videbit Deum creatorem suum. Deus misericors, Deus clemens, qui multitudine indulgentiarum, *&c. Tunc presbyter det viaticum, & post hæc dicat orationem*, Ascendant ad te Domine preces nostræ, & animam famuli tui gaudia æterna suscipiant: ut quem fecisti adoptionis participem, jubeas hereditatis tuæ esse consortem. Per. *Finita autem ista oratione, incipiatur ab omnibus istud respons.* Subvenite sancti Dei, *&c. Si autem quiddam supervixerit, canantur psalmi, vel agatur letania, & post hanc dicitur hæc oratio*, Omnipotens sempiterne Deus, qui humano generi animam ad similitudinem, *&c. Item antiph. post exitum animæ*, Chorus angelorum te suscipiat, *&c. Psal.* Dilexi quoniam, *usque ad* Ad Dominum; *& ita per ordinem usque* Super flumina; *&, si amplius necesse est, usque ad finem psalmorum. Deinde oratio*, Diri vulneris novitate perculsi, *&c. Tunc roget sacerdos omnes pro eo orare, & ipse & omnes dicant*, Kyrie eleison, *&c.* Tibi Domine commendamus, *&c. fere ut in editis. Deluto corpore in ecclesiam, dicitur officium* in vigilia defuncti, *antiph.* Dirige Domine, *&c. ut in nostris libris, uti & priores quinque lectiones. Nam sexta est*, Spiritus meus attenuabitur, *&c. Lectiones tres sequentes ex Enchiridio sancti Augustini: septima*, Ergo dilectissimi cum sacrificium altaris, sive quarumcumque eleemosynarum, pro defunctis omnibus baptizatis offertur, *&c. Octava*, Consolemur ergo in his sermonibus nostris invicem, *&c. Nona*, Egregius namque consolator, *&c. Sequuntur Laudes: deinde Vesperæ.* Quibus peractis deputandi sunt qui ipsum corpus custodiant: quousque pro ipsa anima Missæ celebrentur cum oblationibus, corpore interim in ecclesia jacente. *Modum tumulandi prætereo, qui in multis cum nostro convenit. Facta a singulis presbyteris benedictione super sepulcrum, dicunt iidem presbyteri*, Signum Christi sit super te. Amen.

ORDO

X.

ORDO ROMANUS.

INCIPIT ORDO ROMANUS,
Qualiter agendum sit quinta feria in Cœna Domini.

Statio ad S. Johannem ad Lateranum.

1 HAc die sacrificium sacri corporis & sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu-Christo celebrationis sumsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur. Hac etiam die pœnitentibus [a] pro indulgentia subvenitur. Mane hujus diei primo mansionarii præparent omnia, quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis: tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quæ ad chrisma debet fieri de panno serico albo; alias autem de alio serico coopertas. Sit autem pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per eum. Hora vero tertia vel sexta sonetur signum, & veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc egrediantur pœnitentes de loco, in quo pœnitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiæ præsententur a Pontifice, qui sedere debet præ foribus ecclesiæ, & reconciliare eos cum antiphonis & orationibus, quas require. Quibus finitis, pulsentur campanæ, sicut mos est in sollemnibus diebus: & extunc sileant campanæ usque ad diem sabbati.

2 Antequam domnus Papa exeat de camera, dicit Tertiam. Hora vero sexta exit domnus Papa de palatio cum episcopis & cardinalibus, & cum toto apparatu curiæ veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium episcopi Albanensis, stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, ut moris est, & postea recitantur sententiæ: & facta confessione per diaconum cardinalem, & absolutione per Pa-

[a] Formula, quæ tempore Gelasii in usu erat ad recipiendos pœnitentes, exstat apud Morinum de Pœnitentia pag. 696.

pam, datur populo indulgentia. Peractis iis omnibus, descendit ad ecclesiam Lateranensem, & intrat ecclesiam sancti Thomæ, & dicit cum capellanis suis Nonam. Sed si est ad ecclesiam sancti Petri, descendit ad præfatam ecclesiam, veniens ante secretarium ad capellam sancti Gregorii, & dicit ibi Nonam.

3 Deinde tam Pontifex, quam episcopi, presbyteri, diaconi, & alii clerici, quisque induatur ornatu sui Ordinis. Pontifex induit vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi dalmaticas pro reverentia chrismatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica, habens mantum ad collum, sedeat in sede sua. cui præsentetur ampulla, quæ major est, cum oleo ab acolythis, & balsamum: & ipse Pontifex balsamum cum oleo commisceat & conficiat, circumvolvendo cum palmis baculum immissum in ampullam. Omnes vero ampullæ remaneant ibi, & diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur.

4 Postmodum autem Pontifex lotis manibus, indutus planeta procedit cum episcopis, presbyteris, diaconibus, & subdiaconibus & acolythis, & omnibus ordinibus: & habeant in processione crucem, evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso; & sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla: & facta confessione & reverentia, ascendit sedem suam. Interim autem decantetur à cantoribus Introitus sine *Gloria Patri*; & finito versu primo, repetatur Introitus. Deinde Pontifex dicit excelsa voce, *Gloria in excelsis Deo*. Dicta oratione, lecta epistola & evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, & *Credo in unum Deum* decantato, prosequatur Missa ordine suo, [[a] & conficiat duas hostias, unam scilicet sumendam, alteram reservandam in crastinum, ac tot, quot necessariæ fuerint pro iis, qui hodie sunt communicaturi.]

5 Postquam domnus Papa intrat ad sacrificandum, tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, & cum eo plures subdiaconi. Unus autem ex eis subdiaconis portet crucem, acolytho antecedente cum thuribulo & thure. Et sic processionaliter vadunt ad ecclesiam sancti Thomæ vel

[a] Quæ ansulis inclusa sunt, non leguntur in codice Masseano, sed tantum in codice Onufrii. Sed hoc intelligendum, cum Pontifex sacra facit extra ecclesiam Lateranensem, ubi solus communicat, infra num. 9.

ſancti Gregorii, ubi ampullæ cum chriſmate & oleo conſervantur. Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quæ eſt chriſmatis: duo alii ſubdiaconi accipiunt illas duas olei exorcizati & olei infirmorum, portantes eas ſuper brachium ſiniſtrum, & eo modo quo iverunt revertantur. Venientes autem ad altare, antequam domnus Papa dicat, *Per quem hæc omnia*, ſubdiaconus qui bajulat ampullam olei infirmorum, repræſentet eam ſummo Pontifici ad benedicendum. Pontifex vero & omnes epiſcopi & presbyteri cardinales, & alii exſiſtentes, dicant plana voce, *Exorcizo te immundiſſime ſpiritus*, &c. *& per nomen dilectiſſimi filii ejus Domini noſtri Jeſu-Chriſti, qui venturus eſt judicare vivos & mortuos & ſeculum per ignem.* Benedictio olei infirmorum. *Emitte quæſumus Domine*, &c. *permanens in viſceribus noſtris, in nomine Domini noſtri Jeſu-Chriſti, qui venturus eſt.*

6 His benedictionibus peractis, revertatur ad altare, & dicat, *Per quem hæc omnia*, &c. uſque *Per omnia ſæcula ſæculorum amen. Oremus; Præceptis ſalutaribus moniti*, &c. uſque *Pax Domini ſit ſemper vobiſcum. Agnus Dei* non cantatur: pax non datur.

7 Verumtamen ſcire nos convenit, quod ſi fuerit Pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum*, & antequam intret ad ſacrificandum, a diaconibus & ſubdiaconibus levatur [a] menſa de altari palliis deſuper complicatis, & cum reverentia & omni devotione ab eiſdem reportetur in capella ſancti Pancratii juxta clauſtrum canonicorum: quia ibi eſt locus reſervationis, & cum omni cautela uſque in diem ſabbati cuſtoditur. a

8 Deinde Pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus ſe continet quoddam vaſculum aureum, & in illo vaſculo eſt lapis precioſus concavus, & in illa concavitate lapidis eſt diligenter precioſus Chriſti ſanguis incluſus, qui annualiter extrahitur, & reponitur in concavitate arcæ: & tunc levatur a Pontifice, & oſtenditur, ut tota turba populi valeat cum timore & reverentia & omni devotione eum videre. Poſtea traditur cuſtodienda priori & canonicis ejuſdem eccleſiæ uſque in diem ſabbati. Tunc Pon-

[a] De hoc ritu levandi menſam altaris apud Lateranum, mentio fit in libro tum Benedicti canonici, tum Cencii camerarii infra. Vide Commentarii prævii caput x.

tifex ad sacrificandum intrat solus infra arcam, ut significetur quod in veteri testamento scriptum est, quia solus Pontifex intrabat semel in anno in sancta sanctorum, tantum cum cruce & linteamine suppositis, episcopo vel cardinali cum capellano sacerdote ministrante sibi.

9 Confecto itaque sacrificio, Pontifex solus communicat super altare sine ministris; & non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmet illo die, & sexta feria, & ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicavit, ponit calicem super altare, & patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso sacrificio resumit: & cooperitur utrumque sindone munda.

10 Percepto itaque corpore & sanguine Domini nostri Jesu-Christi, Pontifex ascendit ad sedem ligneam, & continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possit a medio: & diaconus, qui assistit domno Papæ, accipit ampullam unam mixtam cum balsamo, & repræsentat eam summo Pontifici, tenens eam in sinistro brachio involutam. Tunc Pontifex halet ter in illam: halent etiam in ipsam omnes episcopi, qui assistunt ibi, & presbyteri cardinales, & dicant sine cantu & sine *Dominus vobiscum, Exorcizo te creatura olei*, &c. *ut fias omnibus qui ex te ungendi sunt in adoptionem filiorum per Spiritum † sanctum, in nomine Dei Patris omnipotentis, & Jesu-Christi filii ejus Domini nostri, qui cum eo regnat & vivit Deus in unitate ejusdem Spiritus-sancti.* Deinde dicit excelsa voce, episcopi & presbyteri dicant submisse, *Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum & justum est. Vere dignum & justum est, æquum & salutare, nos tibi semper & ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui in principio inter cetera bonitatis*, &c. *ut sit iis, qui renati fuerint ex aqua & Spiritu-sancto, chrisma salutis, eosque æternæ vitæ participes & cælestis regni facias esse consortes, per eumdem*, &c.

11 Tunc episcopus salutet chrisma nudum, & ceteri omnes. quo expleto, benedicat ampullam olei delatam eo ordine quo supra: & similiter halet Pontifex ter in ipsam, sed tacite; & præter ipsum omnes episcopi & presbyteri cardinales

& alii episcopi halent ter in ipsam. Et tunc dicit sine cantu & sine *Dominus vobiscum*, *Exorcizo te creatura olei in nomine*, &c. *ad omnem gratiam spiritualem accipiendam sanctificata, per eumdem*, &c. Et dicit Pontifex, *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus.* Oratio. *Deus incrementorum & profectuum spiritualium remunerator*, &c. *in sacramento sunt baptismatis adepturi, per eumdem Dominum nostrum*, &c. Post benedictionem vero istam omnes episcopi, & presbyteri cardinales, & alii episcopi salutent sanctum chrisma, & oleum, ter pro quolibet, & in salutando inclinent capita dicentes, *Ave sanctum chrisma*, ter pro quolibet; & deosculentur ampullam semel tantum, & deferatur a subdiacono ampulla olei: & summus Pontifex salutet oleum, & deosculando ampullam, sicut fecit de chrismate, & ceteri omnes salutent per ordinem ampullam in deosculando. Postea reportentur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ, ad sacrarium, vel locum ubi sedere debent: & inde distribuatur unicuique, sicut decet, & fuerit opportunum. Pontifex vero in sede sua communicat illos, qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatæ integræ de corpore Domini in die Parasceve: sanguis vero Domini penitus assumatur. Pacis osculum non datur. *Agnus Dei* dicatur, & communio *Dominus Jesus Christus*.

12 Sed antequam Pontifex revertatur ad altare ad complendam Missam, junior presbyterorum cardinalium portet corpus Domini positum in pyxide ad locum præparatum, præcedentibus cum cruce & luminaribus, & papilione desuper. Tunc Pontifex revertitur ad altare, & dicit hanc orationem, *Refecti vitalibus alimentis.* qua expleta diaconus dicit, *Ite Missa est.* Missa igitur sollemniter peracta, indutus Pontifex ascendit palatium, comitantibus eum tam episcopis, quam presbyteris & diaconibus, omnibus paratis secundum ordinem suum. Pontifex vero ingreditur basilicam sancti Laurentii[a], & sine planeta residens in sede, facit Mandatum duodecim subdiaconorum. Interim cantores cantant Vesperas ante eum, ut mos est. Finitis omnibus parati accedunt ad mensam.

[a] Addit codex Onufrii, *vel sancti Nicolai, si est apud sanctum Petrum.*

Feria sexta Parasceve.

13 Hora sexta conveniant omnes ad Lateranensem ecclesiam, vel ad aliam ecclesiam, & dicant septem psalmos. Tunc dominus Papa induat se ornatu suo quadragesimali tantum, episcopi pluvialibus, presbyteri, diaconi, subdiaconi planetis. Tunc junior presbyterorum cardinalium ferat adornatum capsidem cum dominico corpore hesterna die reservato: & sic subdiaconus cum papali cruce processionem præcedente, omnes discalceati sine cantu psallendo ad ecclesiam sanctæ Crucis, quæ est Jerusalem, ubi statio fieri debet, ordinate tamen, procedant, quando dominus Papa est Laterani. Cum autem illuc pervenerint, ingrediuntur ecclesiam sine cantu, & prostrati in medio ecclesiæ diutius orent. Presbyter, qui portat corpus Christi, in secretario ponat illud, dum dominus Papa præparat se. Illo præparato, reportet illud ante dominum Papam in processione ad altare. Surgentes ab oratione, dominus Papa cum clero intret secretarium: & abstracta planeta cum pallio, sedeat in sede sua, & lotis pedibus ministri calcient eum quotidiana calciamenta. Veniens ad faldistorium, dicit Nonam: & post paululum reindutus planeta & pallio, præeunte cum cruce & evangelio, sine luminaribus & incenso, cum silentio ordinate ad altare procedant: & tunc omnes prostrati diutius orent.

14 Interim autem ministri unam tantum tualeam extendant super altare nudatum. Completa vero oratione nihil aliud dicat, nec confessionem faciat. Pontifex deosculato altari ascendat sedem more solito, non tamen in sede ornata & sollemni, sed in faldistorio ad dextrum altaris, quasi ante ad gradus, ubi stat subdiaconus in Missa: & subdiaconus statim procedat ad legendum, & sine titulo sic incipiat, *Hæc dicit Dominus: In tribulatione sua.* In tono lectionis legantur lectiones sine reverentia & osculo pedum. Finita lectione cantatur tractus, *Domine audivi auditum tuum.* Finito tractu, dicat Pontifex, *Oremus*, & diaconus, *Flectamus genua.* Resp. *Levate.* Et dicat orationem, *Deus a quo & Judas.* Qua finita, subdiaconus legat similiter sine titulo, *In diebus illis dicit Dominus ad Moysen.* Tractus, *Eripe me Domine.* quo finito, diaconus facta reverentia, sine benedictione, procedit cum

evangelio, sine faculis & sine incenso, & ascendens nudum pulpitum similiter incipit, *Passio Domini nostri Jesu-Christi secundum Johannem.* Et nullo respondente legat, *In illo tempore egressus Jesus trans torrentem.* Qua finita, dicit orationes, *Oremus, dilectissimi.* Alius a domino Papa dicit has orationes super altare. Quibus finitis adorat crucem. Deinde repræsentat eam populo, cantans antiphonam, *Ecce lignum crucis.* Adorata cruce, diaconus expandat corporale super altare: super quo posito corpore Domini, & calice cum vino & aqua, dicat Pontifex plena voce, ut mos est, sine *Per omnia sæcula sæculorum amen. Oremus. Præceptis salutaribus moniti,* &c. *Pater noster.* Similiter in eadem voce, *Libera nos. Oremus. Quæsumus Domine.* Finita vero oratione, *Pax Domini* non dicatur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio cantatur.

15 Communicat autem solus Pontifex sine ministris, non ad sedem sollemniter, sed ibi tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiæ Dei & passionem Christi. Et feria sexta * præcedenti, & quando celebratur pro defunctis, perfusionem facit in calice, & ipse sumit, & postea lavat cum aqua in bacilibus. Deinde rediens ad sedem exuat se, & cum clericis suis dicat Vesperas præteriti diei, non cantando, sed recitando. * *f* præsenti

In Sabbato sancto.

16 Hora sexta conveniunt omnes ad ecclesiam excusso novo igne de crystallo, sive de lapide, unde cereus debet a diacono accendi. Benedictio quæ debet fieri a juniore presbytero cardinali. Oratio. *Deus qui per Filium tuum, angularem scilicet lapidem,* &c. *valeamus festa pertingere, per eumdem,* &c. Alia oratio, *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens,* &c. *ut ad vitam & lucem æternam pervenire mereamur. Per.* Alia oratio, *Domine sancte Pater omnipotens,* &c. *& adjuva nos, qui vivis & regnas cum eodem Unigenito tuo & Spiritu-sancto Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen.* Benedictio incensi, *Veniat quæsumus omnipotens Deus,* &c. *virtus tuæ majestatis assistat. Per.* Benedicto igne aspergatur aqua benedicta, & adolcatur incenso. Deinde procedatur ad benedictionem cerei.

17 Interim dum cereus benedicitur, Pontifex cum car-

dinalibus & ceteris scholis procedit ad altare : & facta reverentia ascendit ad ornatam sedem. Subdiaconus vero, finita benedictione cerei, ascendens ambonem incipit legere sine titulo, *In principio creavit Deus cælum & terram.* Eo vero completo, si dominus Papa velit, græcus subdiaconus eamdem lectionem græce relegit. qua expleta dicit Pontifex, *Oremus.* Diaconus, *Flectamus genua.* Et post paululum, *Levate.* Et vicissim dicant diaconi, si plures sunt, *Flectamus genua*, & *Levate.* Deinde sequitur oratio, & sic per ordinem XII latine, & XII græce, sicut domino Papæ placet, vicissim leguntur. Cum autem ventum fuerit ad lectionem, qua legitur Nabucodonosor, ad illam orationem quæ sequitur, dicitur *Oremus*, & non *Flectamus genua*, eo quod rex ille omnem populum sub ditione coëgerat flectere genua ante statuam auream, quam erexerat. quod Ecclesia reputans factum in contemtum Dei omnipotentis, post illam lectionem non flectuntur genua.

18 Sed inter hæc dum lectiones leguntur, septem subdiaconi crucem portantes, præcedentibus eos acolythis, reverenter descendunt ad benedictionem fontium, & faciunt ibi letaniam septenam, quinam, & trinam. Et unus sacerdotum canonicorum in competenti loco catechizat repræsentatos sibi infantes, & faciens crucem cum pollice in frontibus singulorum, dicit, *In nomine Patris † & Filii † & Spiritus † sancti. Amen.* Postea posita manu super capita eorum dicit hanc orationem, *Non te lateat satana*, &c. *per aquam regenerationis*, &c. *in nomine Domini nostri Jesu-Christi, qui venturus est.*

19 Post hæc tangit nares & aures singulorum de sputo, & dicit, *Effeta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem effugare diabole, appropinquavit enim judicium Dei.* Tunc invocato nomine uniuscujusque dicit, *Abrenuncias satanæ?* Resp. *Abrenuncio. Et omnibus operibus ejus?* Resp. *Abrenuncio. Et omnibus pompis ejus?* Resp. *Abrenuncio.* Postea tangit de oleo sancto pectus & inter scapulas, faciendo crucem cum pollice, & dicit, *Et ego te linio oleo salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam, amen.* Tunc imposita manu iterum super capita eorum, dicat orationem dominicam & Symbolum.

20 Infantibus vero catechizatis, & finitis lectionibus, & orationibus

orationibus & canticis decantatis, Pontifex cum omni schola clericorum descendit ad benedicendos fontes, præcedentibus subdiaconibus cum cruce & facula, & alia necessaria ad benedictionem fontium, primicerio & cantoribus decantante tractum, *Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum;* subdiacono vero & reliquis de clero letaniam facientibus. Sed antequam intret ad benedictionem, dicit hanc orationem juxta fontem, *Omnipotens sempiterne Deus*, &c. *animam corpusque sanctificet. Per.* Deinde ascendit gradus, astantibus ministris hinc inde cum faculis, factoque silentio dicit, *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, adesto*, &c. *tuæ virtutis impleatur effectu. Per Dominum.*

21 Præfatio, *Per omnia secula seculorum, amen. Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum & justum est. Vere dignum & justum est*, &c. *omnipotens æterne Deus, qui invisibili potentia*, &c. *aures tuæ pietatis inclina. Deus, cujus spiritus super aquas*, &c. *aquarum natura conciperet. Deus qui nocentis mundi*, &c. *gratiam de Spiritu-sancto.* Hic cum manu dividat aquam in modum crucis, *Qui hanc aquam*, &c. *inficiendo corrumpat.* Hic aqua manu tangat, *Sit hæc sancta & innocens creatura*, &c. *indulgentiam consequantur.* Hic faciat crucem super fontem, *Unde bene † dico te*, &c. *cujus spiritus super te ferebatur.* Hic dividat aquam in quatuor partes, dicens: *Qui te de paradisi fonte*, &c. *& sitienti populo de petra produxit.* Hic iterum crucem faciat, *Bene † dico te per Jesum-Christum*, &c. *baptizantes eos in nomine Patris, & Filii & Spiritus-sancti, amen.* Hic mutet vocem, quasi lectionem legens, *Hæc nobis præcepta*, &c. *& purificandis mentibus efficaces. Per Dominum nostrum Jesum.* Hic ponit cereos in aquam, & dicat secundum pristinum tonum, *Descendat in hanc plenitudinem fontis virtus Spiritus-sancti.* Hic sufflet in aquam tribus vicibus in hunc modum, *totamque hujus aquæ substantiam regenerandi fecundet officium.* Hic tollantur cerei, *Hic omnium peccatorum maculæ deleantur*, &c. *novam infantiam renascatur. Per Dominum nostrum*, &c. Hic tollatur de aqua benedicta ad spargendum in omni loco, ubicumque voluerit. Postea infundat chrismа in fontem in modum crucis super ipsam aquam, dicens,

Sancti † ficetur, fecundetur fons iste in nomine Pa † tris & Fi † lii & Spiritus † sancti, amen. Tunc misceat ipsum chrisma cum eadem aqua, & spargat cum manu per totum fontem.

22 Benedictione completa, secedit paululum ibi in secretario juxta fontes: & abstracta planeta & pallio, acolythi præparant eum, sicut consuetudo est. Præparatus vero regreditur ad fontes, & præsentatis sibi infantibus, Johanne scilicet, sive Petro & Maria, interroget offerentem, *Quis vocaris?* Resp. *Johannes.* Inculcat & dicit, *Johannes, credis in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cæli & terræ?* Resp. *Credo.* Interrog. *Credis & in Jesum-Christum, filium ejus unicum, Dominum nostrum natum & passum?* Resp. *Credo.* Interrog. *Credis & in Spiritum-sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem omnium peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam?* Resp. *Credo.* Interrog. & dicit, *Johannes, vis baptizari?* Resp. *Volo.* Tunc baptizat eum sub trina immersione, sanctam Trinitatem semel tantum invocando sic, *Et ego te baptizo in nomine Patris*, & immergat semel; *& Filii*, & immergat secundo; *& Spiritus-sancti*, & immergat tertio, *ut habeas vitam æternam.* Resp. *Amen.* similiter Petrum & Mariam. His vero tribus baptizatis, immantatus manto supra dalmaticam Pontifex vadit ad chrismarium, juniore diaconorum cardinalium & sacerdotibus canonicis baptizantibus reliquos parvulos. Baptizatos autem sacerdos sacro chrismate in vertice eos perungit dicens, *Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio. *Deus omnipotens*, &c. *ipse te linivit chrismate salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam æternam.* Resp. *Amen.*

23 Deinde vestitur infans vestimentis, dicente sacerdote, *Accipe vestem sanctam candidam & immaculatam, quam perferas ante tribunal Domini nostri Jesu-Christi, ut habeas vitam æternam.* Resp. *Amen.* Postea dat ei candelam dicens, *Accipe lampadem irreprehensibilem; custodi baptismum tuum, ut cum Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere in aula cælesti.* Resp. *Amen.*

Ordo ad consignandum pueros sive infantes.

24 Hic cum infantes in dextris brachiis tenentur; majores vero pedem ponunt super pedem patrini sui: per ordinem

dispositis ante Pontificem, ipse Pontifex imposita manu super capita singulorum, dicat orationem super eos cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus-sancti, sic dicens, *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare,* &c. *sanctum paraclitum de cælis.* Resp. *Amen. spiritum sapientiæ & intellectus.* Resp. *Amen. spiritum consilii & fortitudinis.* Resp. *Amen. spiritum scientiæ & pietatis.* Resp. *Amen. Adimple eos spiritu timoris tui, & consigna eos signo crucis Christi in vitam propitiatus æternam. Per... in unitate ejusdem.* Tunc Pontifex intincto pollice in chrismate, & interrogato uniuscujusque nomine, faciat crucem in frontibus singulorum, sic dicens, *Johannes*, vel alio quovis nomine invocans eos, *signo te signo* † *crucis, & confirmo te chr sniate salutis in nomine* † *Patris, & Fi* † *lii & Spiritus* † *sancti. Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Consignatis omnibus dicat hos versus, *Ecce sic benedicetur omnis homo, qui timet Dominum. Benedicat vos Dominus Deus ex Sion, & videatis bona Jerusalem omnibus diebus vitæ vestræ. Gloria Patri,* &c. *Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus qui Apostolis tuis,* &c. *inhabitando perficiat. Qui cum Deo Patre.* Deinde faciat crucem super eos, dicens, *Bene* † *dicat vos omnipotens Deus, Pater* † *& Filius &* † *Spiritus-sanctus.* Resp. *Amen.*

Ordo ad dandam Pænitentiam.

25 Quando peccata sua vult aliquis confiteri, sacerdos dicat apud se hanc orationem: *Domine Deus omnipotens, qui non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur & vivat, propitius esto mihi peccatori, & suscipe orationem meam, quam fundo ante conspectum clementiæ tuæ, quo & me pariter, & hunc à peccatis omnibus exuas, & peccare de cetero caveamus efficias. Per Dominum.*

26 Ad hoc interroget pænitentem dicens, *Frater, pro qua causa venisti ad istam ecclesiam?* Peccator respondet, *Ego veni agere pænitentiam de peccatis meis.* Tunc peccator mittat manus suas inter manus sacerdotis, & dicat ad Deum tribus vicibus, *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.* Deinde dicat sacerdos, *Suscepimus Deus misericordiam tuam in medio templi tui.* Psal. *Magnus Dominus, & laudabilis nimis. Gloria.* Vers. *Sicut audivimus. Kyrie. Pater noster.* &

capitula ut superius scripta sunt, & dicat, *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus, cui proprium est misereri semper & parcere, suscipe deprecationem nostram; & famulum tuum ad confessionem & pœnitentiam veramque emendationem, & veniam tuæ pietatis inspiratione compunctum, quem delictorum catena constringit, miseratio tuæ pietatis absolvat. Per.* Alia oratio. *Deus misericors, Deus clemens, Deus indulgentiæ, Deus pietatis & pacis, qui pro amore hominum in cruce manus expandisti, qui Cananæam & Publicanum vocasti ad pœnitentiam, convertere dignare famulum tuum, qui ante tuum sanctum altare suum confitetur reatum, & humilem se recognoscit, & facinorum omnium sibi veniam petit; & præsta misericors ei pœnitendi spatium, dignos pœnitentiæ fructus & finem pœnitentialiter fructuosum. Per.* Alia oratio. *Deus sub cujus oculis omne cor trepidat, & conscientiæ cunctæ pavescunt, propitiare famuli tui N. gemitibus, & cunctorum ejus omniumque moderare languoribus: ut sicut nemo liber est a culpa, ita nemo sit alienus a venia. Per.*

27 His actis interroget diligenter eum, si recte credit, & ne forte alicui iram vel odium teneat; & si vult parcere illis qui in se peccaverunt, & si vult abstinere a peccatis, quæ hactenus gessit, & emendare si quid abstulit. Et cum promiserit hæc omnia se facturum, continuo moneat eum se confiteri Deo & sibi peccata. Confessum vero interroget, quale ministerium facit. Et si est comes, aut judex, dicat illi ut non accipiat præmia, nec judicet injuste. si est escarius, non teneat annonam familiæ. si monetarius aut negotians, non gravet aliquem in negotio, & in contracambio. si habet patrem, aut matrem, honoret eos, & det illis necessaria. si animalia pascit, non damnum aliis. si est [a] massarius, non sit fraudulentus seniori de labore suo. si habet viduam aut orphanos, faciat cum eis misericordiam. si servus est, sit fidelis domino suo, & laboret in quantum potest: & qui malefaciunt, emendet eos. si habet uxorem, non concumbat cum ea festivis diebus, nec in Quadragesima usque ad octavas Paschæ. si est monachus, aut monacha, aut presbyter, aut diaconus, aut clericus, servent quod promiserunt. Deinde consideret, si est dives aut pauper; si dominus aut servus; si sanus aut infirmus; si sit conjugatus, aut non; si sit

a Id est colonus, qui massam seu fundum aliquem procurat

juvenis aut puer. Omnia consideret, & secundum quod poruerit agere, imponat illi pænitentiam. & cui non potest imponere jejunium, imponat eleemosynam, vel orationem; & ut flectat genua per diem ac noctem. Sed antequam imponat pænitentiam, debet ostendere, quam grande est illud malum, & quot annis debeat pænitere. Debet tamen eum admonere, ut non desperet: quia Dominus misericors est, & ei omnia peccata dimittet, tamen si emendaverit.

28 Tunc sacerdos ei dicat, quibus annis, temporibus, & diebus debet pænitentiam observare. Isti sunt dies qui non computantur in pænitentia: Nativitas Domini usque in Epiphaniam; a Pascha usque ad Pentecosten; Nativitas sancti Johannis Baptistæ, sancti Laurentii, Assumptio sanctæ Mariæ, festivitas duodecim Apolorum, festivitas omnium Sanctorum, & omnes dominici dies, vel illorum sanctorum, quorum reliquiæ possident festivitates. Pænitentiales vero dies sunt, Quadragesima major, sabbatum Pentecostes, quatuor tempora, vigilia sancti Johannis Baptistæ, vigilia Apostolorum, vigilia sancti Laurentii, vigilia sanctæ Mariæ, vigilia omnium Sanctorum, & aliis diebus, id est feria secunda, feria tertia, & feria sexta, quibus Dominus dederit ad certamen adjutorium jejunandi.

29 Tunc sacerdos faciat ei confessionem. Deinde dicat orationem, *Exaudi, Domine, quæsumus supplicum preces, & confitentium tibi parce peccatis: ut quos conscientiæ suæ reatus accusat, indulgentia tuæ miserationis absolvat. Per.* Alia oratio. *Deus omnipotens, qui dedit potestatem beato Petro apostolo, & ceteris apostolis, deinde episcopis & sacerdotibus ligandi atque solvendi; ipse te a tuis peccatis omnibus absolvat, & liberet. Per.* Absolutio. *Absolvimus te vice beati Petri apostoli, cui potestas ligandi, atque solvendi a Deo concessa est, cujus vicem, quamvis indigni, nomine tamen, non autem merito gerimus, & oramus, ut quoad tua meretur accusatio, & ad nos pertinet culpæ remissio, omnipotens Deus omnium tuorum peccaminum sit pius indultor. Qui vivit.* Alia oratio. *Ex auctoritate omnipotentis Dei beatus Petrus, cælestis regni claviger, qui habet potestatem in cælo & in terra ligandi atque solvendi, cujus, quamvis immeriti, divina tamen suffragante gratia vicem gerimus, ipse te absolvat ab omnibus peccatis tuis. Per Dominum nostrum Jesum Christum filium.*

ORDO AD RECONCILIANDUM PÆNITENTEM.

30 Dicit ſacerdos capitula, *Averte faciem tuam a peccatis meis.* Reſp. *Et omnes iniquitates meas dele.* Verſ. *Cor mundum crea in me Deus.* Reſp. *Et ſpiritum rectum innova in viſceribus meis.* Verſ. *Domine exaudi orationem meam.* Reſp. *Et clamor meus ad te veniat.* Oratio. *Majeſtatem tuam, Domine, ſupplices deprecamur, ut huic famulo tuo N. longo ſqualore pænitentiæ macerato, miſerationis tuæ veniam largiri digneris: ut nuptiali veſte recepta, ad regalem menſam, unde ejectus fuerat, mereatur intrare.* Alia oratio. *Omnipotens de Deo Deus, qui habet poteſtatem peccata dimittendi, & qui latroni jam in cruce ſuſpenſo peccata remiſit, & eum ad paradiſi delicias perduxit; & ſancto Petro, cui dedit poteſtatem ligandi atque ſolvendi in cælo & in terra, & ad alios diſcipulos dixit, Quorum remiſeritis peccata remittuntur eis, & quorum retinueritis retenta erunt; ipſe te ſecundum magnam miſericordiam ſuam abſolvat ab omnibus peccatis tuis, & faciat te peragere veram pænitentiam; & ſic ad finem perſeverare in bonis operibus, ut dicat tibi, Jam non te condemnabo, vade, & amplius noli peccare. Qui cum Patre & Spiritu-ſancto*, &c. Sequitur benedictio. *Bene† dicat te Dominus, & cuſtodiat ſemper. Oſtendat Dominus faciem ſuam tibi, & miſereatur tui. Convertat Dominus vultum ſuum ad te, & veram det tibi pacem, qui vivit.* Alia benedictio. *Bene † dicat te omnipotens Deus, & per abundantiam Spiritus-ſancti cor tuum corroboret, mentem tuam ſanctificet, vitam tuam amplificet, caſtimoniam decoret, atque ſenſum tuum in omnibus operibus confirmet: proſpera tibi tribuat, pacem concedat, ſalutem conferat, quietem tribuat: caritate muniat, & ab omnibus diabolicis & humanis inſidiis ſua te ſemper protectione & virtute defendat; & quæcumque poſtulaveris juſte, clementer concedat. Auferat omnia mala quæ geſſiſti: tribuat tibi gratiam quam ſemper rogaſti, ipſo adjuvante, & præcedente nos ad regna cælorum, qui cum Patre.* Alia benedictio. *Bene † dicat te Deus Pater, cuſto † diat te Dei Filius, & illumi † net te Spiritus-ſanctus, corpus tuum cuſtodiat, animam tuam ſalvet, & ad perpetuam vitam te perducat Chriſtus Dei filius, qui tecum vivit*, &c.

Ordo ad visitandum infirmum.

31 Sacerdos sit indutus sacris vestibus, & ministri accipiant oleum sanctum pro infirmo, & aquam benedictam, & crucem, & cinerem sanctum vitis, & duo candelabra; & pergant ad domum infirmi, cantantes hunc psalmum, *Miserere mei Deus* : & intrans domum dicat sacerdos, *Pax huic domui*. Resp. *Adjutorium nostrum in nomine Domini*. Mox ait sacerdos, *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum spiritu tuo*. Oratio. *Introeat domum hanc, Domine Jesu-Christe, sub nostræ humilitatis ingressu æterna felicitas, divina prosperitas, serena lætitia, caritas fructuosa, sanitas sempiterna. Effugiat ex hoc loco accessus dæmonum : adsint angeli pacis, domumque hanc deserat effugata discordia. Magnifica super nos, Domine, nomen tuum, & bene † dic nostræ conversationi : sanctifica nostræ humilitatis ingressum, qui sanctus & pius es, & permanes cum Patre & Spiritu-sancto in sæcula sæculorum.* Oratio. *Oremus & deprecemur Dominum nostrum Jesum Christum, ut benedicendo bene † dicat hoc tabernaculum, & omnes habitantes in eo : & det eis angelum bonum custodem, & faciat eos servire sibi ad considerandum mirabilia de lege sua. Avertat ab eis omnes contrarias potestates, eripiat eos ab omni perturbatione, ac sanos in hoc habitaculo custodire dignetur. Qui vivis.* Alia oratio. *Exaudi nos Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, & mittere digneris sanctum angelum tuum de cælis, qui custodiat, foveat, protegat, visitet & defendat omnes habitantes in hoc habitaculo. Per Christum.* Alia oratio. *Omnipotens & misericors Deus, qui immensam pietatem tuam, ut ad preces humilitatis nostræ salutifere visitare digneris hunc famulum tuum N. sicut visitasti Tobiam, Sarram, socrum Petri, puerum Centurionis : quo pristina corporis & animæ sanitate recepta, & majestati tuæ debitas in ecclesia laudes exsolvat. Per.* Alia oratio. *Deus qui famulo tuo regi Ezechiæ ter quinos annos potenter ad vitam donasti : quæsumus, ut hunc famulum tuum a lecto ægritudinis misericorditer erigas ad salutem. Per Dominum.* Alia oratio. *Deus qui beatum Petrum apostolum ad Tabitam famulam tuam misisti, quatenus ejus precibus suscitaretur ad vitam; exaudi nos quæsumus, & huic famulo tuo N. quem in nomine tuo visitat nostra fragilitas, desiderata clementiæ tuæ medela subve-

niat. Oramus te, Domine Jesu-Christe, & cum omni supplicatione rogamus, ut hunc famulum tuum per angelum sanctum tuum visitare, lætificare, & confortare, atque liberare & sanare digneris : qui vivis & regnas.

32 Deinde sacerdos cum aqua benedicta faciat crucem super infirmum, & aspergat per totam domum aquam, dicendo, *Asperges me Domine hyssopo & mundabor*, cum *Miserere mei Deus.* Deinde dicat, *Ad quid me vocasti, frater?* Respondet infirmus, *Ut confitear Deo & tibi peccata mea, & ut vice Dei tu illa mihi condones, & des mihi pænitentiam, & infundas sancti Spiritus unctionem.* Sacerdos respondet, *Condonet tibi Dominus Jesus-Christus omnia peccata tua, & salutiferam tibi tribuat unctionem. Tamen si te Deus respexit & sanaverit Dominus, custodies illam?* Respondet, *Custodiam.* Tunc sacerdos supra pectus faciat crucem cum aqua & cinere, superimponens cilicium ita dicens, *Apud Dominum misericordia est, & copiosa apud eum redemptio. Ita enim lapsis hominibus subvenit, ut non solum per baptismi & confirmationis gratiam, sed etiam per pænitentiæ & unctionis medicinam spiritus humanus vitæ reparetur æternæ.* Respondet infirmus, *Deo gratias.* Tunc suscepta confessione, & indicta pænitentia, sequantur septem psalmi pænitentiales & letania. Deinde dicitur *Kyrie, Christe eleison, Kyrie; Pater noster.* Vers. *Et ne nos inducas.* Resp. *Sed libera nos.* Vers. *Salvum fac servum tuum.* Resp. *Deus meus.* Vers. *Mitte ei Domine auxilium.* Resp. *Et de Sion.* Vers. *Esto ei Domine turris.* Resp. *A facie.* Vers. *Nihil proficiat inimicus.* Resp. *Et filius.* Vers. *Domine exaudi orationem meam.* Resp. *Et clamor.* Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui per beatum Jacobum apostolum tuum inducere presbyteros ecclesiæ, & ungere oleo infirmos præcepisti, præsta quæsumus, ut digneris per manus nostras hunc famulum tuum infirmum de oleo sanctificato ungere, & bene † dicere : & quod fideliter postulantes exterius amplectimur, hoc interius spiritualiter divina tua virtus invisibiliter operetur.* Alia oratio. *Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es, Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum, ungentes eum oleo sancto in nomine Domini, & oratio fidei salvabit infirmum, & alleviabit eum Dominus, & si in peccatis sit, dimittentur ei : cura quæsumus Redemptor noster gratia Spiritus-sancti languores istius infirmi, & sua sana vulnera, ejusque dimitte peccata, atque dolores cunctos cordis & corporis ab eo expelle, plenamque ei interius exteriusque sanitatem*

ſanitatem miſericorditer redde : ut ope miſericordiæ tuæ reſtitutus, ad priſtina reparetur officia. Per.

ORDO *compendioſus & conſequens ad ungendum infirmum.*

33 Intincto namque pollice in oleo infirmorum, ſacerdos in ægri corpore ſignum crucis faciat in ſeptem, vel in aliquantis locis, ita dicens, ad caput, *In nomine † Patris & Filii † & Spiritus-ſancti † extinguatur in te omnis virtus diaboli per impoſitionem manuum noſtrarum, immo per invocationem omnium ſanctorum angelorum, archangelorum, patriarcharum, prophetarum, apoſtolorum, martyrum, confeſſorum, virginum, atque omnium ſimul ſanctorum.* Reſp. *Amen.* Alia oratio. *Per iſtam ſanctam unctionem, & ſuam piiſſimam miſericordiam parcat tibi Dominus quicquid oculorum vitio deliquiſti.* Reſp. *Amen.* Ad aures : *Per iſtam ſanctam unctionem, & ſuam piiſſimam miſericordiam parcat tibi Dominus quicquid aurium vitio deliquiſti.* Reſp. *Amen.* Ad nares : *Per iſtam ſanctam unctionem, & ſuam piiſſimam miſericordiam parcat tibi Dominus quicquid narium vitio deliquiſti.* Reſp. *Amen.* Ad os : *Per iſtam ſanctam unctionem, & ſuam piiſſimam miſericordiam parcat tibi Dominus quicquid linguæ, vel oris vitio deliquiſti.* Reſp. *Amen.* Ad manus: *Per iſtam ſanctam unctionem, & ſuam piiſſimam miſericordiam parcat tibi Dominus quicquid tactus, vel inceſſus, aut lumborum, ſeu carnis vitio deliquiſti.* Reſp. *Amen.* Poſt hæc dicat ſacerdos, *Reſpice quæſumus Domine famulum tuum infirmitate ſui corporis fatiſcentem, & animam refove, quam creaſti: ut caſtigationibus emendatus, ſe ſentiat tua medicina ſalvatum. Per.* Alia oratio. *Domine ſancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui benedictionis tuæ gratiam ægris infundendo corporibus, facturam tuam multiplici pietate cuſtodis, ad invocationem tui nominis benignus aſſiſte: ut famulum tuum ab ægritudine liberatum, & ſanitati donatum, dextera tua erigas, virtute confirmes, poteſtate tuearis, eccleſiæ tuæ ſanctiſque tuis altaribus cum omni deſiderata proſperitate reſtituas. Per.* Alia oratio. *Dominus Jeſus-Chriſtus apud te ſit, ut te defendat; intra te ſit, ut te reficiat; circa te ſit, ut te conſervet; ante te ſit, ut te deducat; poſt te ſit, ut te cuſtodiat; ſuper te ſit, ut te bene † dicat, qui in Trinitate.*

ORDO *ad communicandum infirmum.*

34 Lavat sacerdos manus suas, & lavaturam projicit in piscinam, vel ignem : & tunc facit ægrum adorare & osculari crucem, & ait, *Dominus Jesus-Christus, qui dixit discipulis suis, Quæcumque ligaveritis super terram, erunt ligata, & quæcumque solveritis super terram, erunt soluta & in cælis, de quorum numero, quamvis indignos, nos esse voluit : ipse te absolvat per ministerium nostrum, & ab omnibus peccatis tuis quæcumque cogitatione, locutione, operatione negligenter egisti; & a nexibus peccatorum absolutum perducere dignetur ad regna cælorum : Qui cum Patre*, &c. Tunc tradat ei sacerdos eucharistiam Dominici corporis intincti vino, & vinum tali intinctione sanctificatum [a] in Christi sanguinem transmutatum, dicens, *Accipe frater viaticum corporis & sanguinis Domini nostri Jesu-Christi, qui te custodiat ab hoste maligno, & perducat te ad vitam æternam.*

Post communionem dicitur oratio, *Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, te fideliter deprecamur, ut accipienti fratri nostro sanctum corpus & sanguinem Domini nostri Jesu-Christi filii tui, tam corpori, quam animæ prosit ad remedium sempiternum. Per eumdem Dominum.*

Benedictio cilicii. *Omnipotens, & misericors Deus, qui peccatoribus pietatis tuæ misericordiam quærentibus hoc indumento vestitis misericordiam & veniam tribuisti; oramus clementiam tuam, ut hoc indumentum, quod vocatur cilicium, bene † dicere, & sancti † ficare digneris : ut quicumque eo pro peccatis suis indutus fuerit, & misericordiam imploraverit, veniam & indulgentiam tuæ misericordiæ consequatur. Per.*

Benedictio cineris. *Deus pietatis, Deus indulgentiæ & misericordiæ, qui Nivivitis cinere & cilicio indutis, & misericordiam tuam clamantibus subvenisti; exaudi nos propitius, ut hanc creaturam cineris, quo peccatores indulgentiam tuæ misericordiæ implorantes utuntur, bene † dicere, & sancti † ficationis tuæ gratiam super eum infundere digneris : ut quisquis illius aspersus pulvere fuerit, indulgentiam & remissionem cunctorum*

[a] In Rituali Romano, quod Florentiæ in bibliotheca sanctæ Crucis asservatur, his om.ssis ita legitur, *tali intinctione sanctificatum, dicens: Accipe, frater, Viaticum*, &c. Vide Commentarii prævii caput XI.

a te pio Domino percipere mereatur delictorum.' Per.

35 Tunc extendatur in terra cilicium, & de cinere benedicto super illud a sacerdote fiat crux, & aquæ benedictæ aspersio; & super illud ponatur infirmus: & similiter fiat crux & aspersio super pectus illius, & dicat ei sic, *Recordare quia cinis es, & in cinerem reverteris.* Ait rursus ei sacerdos, *Placent tibi cinis, & cilicium ad testimonium pœnitentiæ tuæ ante Dominum in die judicii?* Resp. *Placent.*

ORDO *sepeliendi clericos Romanæ fraternitatis.*

36 In primis annunciatio nocte fit a nuntiis per omnes ecclesias Romanæ urbis ex mandato rectorum. Mane autem facto, post pulsatas campanas, clerici congregantur ex omnibus ecclesiis secundum dispositionem prælatorum in ecclesia, ubi clericus defunctus est sepeliendus: & quisque sacerdos cum suis clericis cantet vigiliam IX lectionum. Interim episcopus vel cardinalis, seu quiliber magnus de archipresbyteris, nisi dies Dominica instet, jussu rectorum Missam celebrat pro defuncto. Finita vero Missa, clerici omnes congregantur circa feretrum in modum rotæ, & de mandato rectorum cantant clerici illius ecclesiæ, cui a rectoribus injungitur, responsorium, *Subvenite.* Vers. *Suscipiat.* Finito responsorio, unus ex rectoribus dicat, *Orate omnes*, & omnes sub silentio cantent, *Pater noster.* Tunc prædictus rector præcipit alicui de majoribus ut absolvat: ille vero dicit, *Et ne nos.* Vers. *In memoria æterna.* Vers. *A porta inferi.* Vers. *Requiescat.* Vers. *Domine exaudi.* Vers. *Dominus vobiscum.* Oratio, *Absolve*, ut supra.

37 Finita vero oratione, prædictus rector præcipit alicui ecclesiæ ut cantet antiphonam, *Requiem æternam.* Psalm. *Te decet.* Postea præcipit alicui ecclesiæ ut cantet antiphonam, *Sitivit.* Psalm. *Sicut cervus.* Antiphona finita, cantent *Kyrie, Christe eleison, Kyrie eleison, Pater noster.* Istis cantantibus, interim quatuor episcopi vel presbyteri cardinales, vel archipresbyteri, induti sacris vestibus cum pluvialibus, & cum quatuor thuribulis, ascendant ad altare, & incensent illud. Postea unus qui major est ex istis quatuor, alta voce absolvat, & dicat, *Et ne nos.* Resp. *Sed libera.* Capitula, ut supra. Capitula non dicit nisi primus. Orationes dicuntur in tono

orationum Missæ. Oratio. *Non intres in judicium*, &c. *signaculo sanctæ Trinitatis. Qui vivis & regnas per omnia.* Finita oratione reincipiat eamdem ille qui est contradictorie positus, dicens vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio. *Non intres in judicium.* Post ille qui oppositus est illi subalterne, eodem modo repetat prædictam orationem. Postea quartus. Finita vero oratione, ad mandatum prædicti incipiat cantare collegium alicujus ecclesiæ responsorium, *Adesto dolori.* Vers. *Versa est in luctum.* Dum cantatur responsorium, illi quatuor ascendunt ad altare, ut supra dictum est, & faciunt ut supra dictum est. Tamen ille qui primus est in dicendo orationem sequentem, primus debet incensare. Cum vero reversi ad feretrum fuerint, ille qui fuit ultimus in prædicta oratione, incipiat, *Dominus vobiscum*, sine capitulis. Oratio. *Deus cui omnia vivunt*, &c. *abluas indulgendo. Per Christum Dominum.* Et faciant de ista oratione sicut de prima. Finita oratione, de mandato prædicti rectoris collegium alterius ecclesiæ incipiat responsorium, *Ne recorderis.* Vers. *Ne intres*; repetenda, *Requiem.* Et dum responsorium cantatur, illi vero quatuor cum incenso ascendant ad altare, & faciant sicut primus: & ille qui fuit secundus in prima oratione, debet primo incensare, & incipere, *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum.* Oratio. *Fac quæsumus Domine*, &c. *societ angelicis choris. Per Dominum nostrum Jesum-Christum.* Et quater ista dicantur, sicut prima & secunda.

38 Postea de mandato prædicti rectoris Pater [a] spiritualis veniat in medium, & reddat testimonium pro defuncto, si fuerit unctus, si confessus, & de vita sua. Audito testimonio sæpe dictus rector quærit a toto clero, dicens: *Placet vobis ut absolvatur frater iste defunctus?* Resp. *Placet.* Tunc rector rogat de voluntate omnium eum, qui major est inter eos, vel qui fuit primus in oratione, ut ipse absolvat. Ille vero cui injungitur, dicit, *Orate omnes. Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Resp. *Sed libera.* Vers. *In memoria*, ut supra. Oratio. *Absolve.* Finita oratione jam dictus rector præcipit subdiacono & diacono, ut accipiant feretrum. Illi accipientes deportant eum ad tumulum, cantantes antiphonam, *Chorus Angelorum*: &

a Hoc est *testimonium Sanctuli redditum*, de quo in Officio clericorum defunctorum apud Thomasium in Responsoriali pag. CCXI. Romani patrinum hactenus *Sanctulo* vocant.

dicatur oratio, *Deus qui fundasti terram*, &c. *cum sanctis omnibus vera resuscitatio, præstante eodem Domino nostro Jesu-Christo*, &c.

39 His actis in persona defuncti dicatur ant. *Aperite mihi portas:* & mox aperiatur sepultura. Psal. *Confitemini Domino*. Item in persona ejusdem dicatur antiphona, *Ingrediar in locum*, & sepelitur. Psal. *Sicut cervus;* & sepulto item in persona ejusdem dicatur ant. *Hæc requies mea in sæculum sæculi*. Psalm. *Memento Domine David*. Ant. *De terra plasmasti me Domine, & carne induisti me, redemptor meus suscita me in novissimo die*. Psalm. *Domine probasti me*. Antiph. *Non intres in judicium*. Psalm. *Domine exaudi* II. Antiph. *Omnis spiritus laudet Dominum*. Psalm. *Laudate Dominum de cœlis*. Antiph. *Ego sum*. Psalm. *Benedictus*. Oratio. *Oremus, fratres carissimi, pro spiritu fratris nostri*, &c. *resuscitari faciat. Per Christum Dominum nostrum*. Resp. *Amen*. Oratio. *Deus cui omnia vivunt*, &c. *quam præparasti diligentibus te. Per Dominum nostrum, amen*. Oratio. *Temeritatis quidem est Domine*, &c. *in parte dextra coronandus. Per Christum Dominum*. Oratio. *Opus est misericordiæ Domine sancte*, &c. *in sinum Abrahæ transferatur. Per Christum Dominum*. Resp. *Amen*. Alia oratio. *Debitum humani corporis*, &c. *& perenni felicitate perfrui mereatur. Per Christum*. Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui humano corpori*, &c. *æternis sedibus præcipias sociari. Per Dominum nostrum*.

40 Item ad absolvendum, postquam sepultus fuerit, cum aqua sancta aspergitur antequam populus recedat, & dicat sacerdos, *Pater noster*. Vers. *Et ne nos*. Vers. *Non intres in judicium*. Resp. *Quia non*. Vers. *A porta inferi*. Vers. *Erue Domine*. Vers. *Domine exaudi*. Resp. *Et clamor*. Vers. *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum*. Oratio. *Tibi Domine commendamus*, &c. *misericordissimæ pietatis absterge. Per Dominum*, &c. Pro cimiterio psal. *Miserere mei Deus*. *Pater noster*. Vers. *Et ne nos*. Vers. *Requiem æternam*. Vers. *A porta inferi*. Vers. *Domine exaudi*. Resp. *Et clamor meus*. Vers. *Dominus vobiscum*. Resp. *Et cum*. Oratio. *Deus cujus miseratione*, &c. *tecum sine fine lætentur. Per Dominum*. Postremo dicatur oratio, *Absolve Domine*. Et subjungatur, *Anima ejus & omnium fidelium defunctorum requiescant in pace, amen*. Deinde redeant in ecclesiam, cantando septem psalmos pœnitentiales cum oratione, *Absolve*.

XI.

BENEDICTI,

BEATI PETRI CANONICI,

LIBER POLLICITUS,

Ad Guidonem de Castello, tunc cardinalem S. Marci, qui postmodum factus est Cælestinus II.

1 PERSPICUÆ scientiæ & profundæ sapientiæ magistro [a] GUIDONI de Castello, divino nutu sanctæ Romanæ ecclesiæ presbytero cardinali tit. sancti Marci, BENEDICTUS, beati Petri apostoli indignus canonicus & Romanæ ecclesiæ cantor, intimæ dilectionis affectum, & inter sanctorum antistitum agmina coronam immarcescibilem. Divinæ pietatis misericordiæ, Pater reverende, pro meæ tenuis scientiæ viribus immensas gratias ago, quoniam vestræ salutis curam & ecclesiastici ordinis sollicitudinem vos habere concerno. Unde magnam Dei misericordiam & multiplicium suarum miserationum copiosam bonitatem humiliter imploro, quatinus in hoc tam bono proposito, usquedum ipse veniet ad movendum de loco suo candelabrum, vos corroborando stabiliat. Ceterum super petitionem ecclesiastici Ordinis totius anni, & præcipue apostolicæ dignitatis & totius curiæ, de qua placuit vestræ illustri sapientiæ & egregiæ prudentiæ a me famulo vestro opusculum expetere, qualiter Deo favente domnus Apostolicus cum curia sua, & tota Romana ecclesia in præcipuis sollemnitatibus & quotidianis officiis valeat se regere, prout melius mihi Deus concesserit, licet sit ardua, & officio professionis non indebita, elucidare aggrediar. Sed mirandum valde est, cur a me idiota, & quasi nullius scientiæ, quæritis aperire, quæ in apotheca cordis

[a] Proinde scriptus fuit hic liber ante annum M C X L I I I, quo Guido iste ad pontificatum assumtus est, dictus Cælestinus II.

non habeo enucleare quæ investigare non valeo; propinare quæ sitibundus pincerna haurire a vobis gestio. Quis enim noscere potest, quid agat flos campi & lilium convallium, dum montes transgreditur, & colles transilit, nisi quem torrente voluptatis suæ potavit, & domus suæ ubertate inebriavit? Verumtamen, ut dixi, vestra dilectione, & assidua pulsatione commotus, quod de dignitate Romani Pontificis, & presbyterorum cardinalium, & diaconorum, ceterorumque ordinum curiæ, necnon de ecclesiastico officio totius anni per multa temporum spatia vidi, & a sapientibus curiæ audivi, & quod alii doctores ecclesiæ in suis scriptis reliquerunt, ad perpetuæ recordationis memoriam scribere curabo.

2 IN Adventu Domini, quando annualiter fit recapitulatio officii & librorum qui in ecclesia leguntur, sabbato in vigilia Adventus Domini, ad vesperas incipit antiphona, *In illa die stillabunt montes.* Sub ista antiph. omnes psalmi hujus vesperi cantantur. Qua antiphona finita, dicitur versus, *Ostende nobis Domine misericordiam tuam.* Ad *Magnificat*, *Spiritus-sanctus in te descendit Maria.* Finita antiphona dicitur * oratio. * al. orationes.

3 Ad matutinum invitatorium, *Regem venturum*, cum suo *Venite.* Quo finito incipit prima antiphona, *Missus est Gabriel angelus.* Psalmus, *Beatus vir*, usque *Domine ne in ira*, & dicitur antiphona. Deinde dicitur secunda antiphona, *Ave Maria gratia plena;* psalmus, *Domine Deus meus in te speravi*, usque, *In Domino confido.* Antiphona finita, dicitur tertia antiphona, *Ne timeas Maria;* psalmus, *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus*, usque ad psalmum, *Domine quis habitabit.* Antiph. finita, dicitur versus, *Ostende nobis Domine.* Tres lectiones leguntur de Isaia propheta. Prima lectio *Visio Isaiæ.* Resp. *Aspiciens a longe*, quo finito dicitur vers. *Quique terrigenæ*, totum: deinde repetenda, *Ite obviam & dicite.* Vers. *Qui regis Israel intende*, totum; repetenda, *Nuncia nobis si tu es ipse.* Vers. *Tollite portas, principes, vestras*, totum: repetenda, *Qui regnaturus es in populo Israel. Gloria Patri & Filio & Spiritui-sancto.* Incipit à capite, *Aspiciens a longe.* In secunda lectione secundum resp. *Aspiciebam in visu noctis*, cum duobus versibus, *Ecce dominator Dominus*, &, *Potestas ejus potestas æterna*, cum repetendis suis, sicut su-

perius; & *Gloria Patri*, & responsorium a capite. In tertia lectione resp. *Missus est Gabriel angelus*, cum duobus versibus, *Ave Maria*, &, *Dabit ei Dominus Deus*. Repetenda prima, *Ne timeas Maria*; & repetenda secunda, *Et vocabitur*, & reliqua. *Gloria Patri*. Qua finita, responsorium a capite cantetur. Hæc tria responsoria ita debent cantari in congregationibus. Prior & secundus cantant responsorium primum ante altare cum omnibus versibus, & repetendis usque ad finem. Tertius & quartus secundum responsorium sicut prius: quintus & sextus tertium responsorium. In secundo nocturno incipit antiphona, *Ecce ancilla Domini*; psalmus, *Conserva me Domine*. Alia antiphona, *Angelus Domini*; psalmus, *Exaudi Domine justitiam meam*. Tertia antiphona, *Antequam convenirent*; psalmus, *Diligam te Domine*, totoque finito cum antiphona, dicitur versus, & tres lectiones leguntur de sermone sancti Augustini, & sancti Leonis, & tria responsoria cantantur sicut mos est. In tertio nocturno antiphona, *Beata es Maria, quæ credidisti Domino*; &, *Beatam me dicent omnes generationes*; &, *Dabit ei Dominus*, cum suis psalmis, *Cæli enarrant*, *Exaudiat te Dominus*, & *Domine in virtute tua*.
a Versus & duæ lectiones de [a] epistola, tertia de homilia. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus*. quo finito, incipiunt matutinæ laudes, & antiphona, *In illa die*, cum omnibus aliis antiphonis & psalmis. Quibus finitis, dicitur vers. Quo finito, incipit antiphona, *Spiritus-sanctus in te descendit Maria*, &, *Benedictus Dominus Deus Israel*, &c.

4 Deinde dicit Primam, & incipit secundam antiphonam matutini, *Jucundare*, cum psalmis. Quibus finitis, dicit lectionem epistolæ, & versum, & orationem diei. Mane statio ad sanctam Mariam majorem, quo dominus Papa cum omnibus ordinibus venit: ibique honorifice, sicut mos est, cantat Missam cum *Gloria in excelsis Deo*, sicut in aliis dominicis usque ad Natalem Domini, & coronatur. Ad Tertiam canitur tertia antiphona; ad Sextam quarta antiphona; ad Nonam quinta antiphona; ad Vesperum cum omnibus antiphonis, sed non dicitur *Missus est Gabriel*, neque *Ecce Dominus veniet*, nisi infra hebdomadam, sed tantum oratio.

5 Infra hebdomadam, officium de Adventu ad matutinum

a Nempe de epistola Leonis Magni ad Flavianum, quæ magna cum dignitate explicat mysterium Incarnationis contra errorem Eutychetis, de qua infra num. 9.

invitatorium,

invitatorium, *Regem venturum.* Noct. cum antiphona de psalmista. Versus de Adventu, & legitur de Isaia propheta. Ad matutinas laudes canitur una antiphona, *In illa die stillabunt montes*, sub qua omnes psalmi cantentur. Prima canitur cum lectione de Adventu & capitulis, sicut ecclesia consuevit, genu flexo. Tertia, Sexta, Nona cum antiphonis de Adventu in terram prostrati, cum capitulis & psalmis & oratione, sicut mos est. Ad Vesperum omnes psalmi feriales cantentur sub una antiphona, *In illa die stillabunt montes*, & ad finem cantentur istæ antiphonæ, *Missus est Gabriel angelus*, *Ave Maria gratia plena*, *Dominus tecum*, cum oratione, *Deus qui de beatæ Mariæ virginis utero*, & antiphona, *Ecce Dominus veniet, & omnes sancti ejus cum eo.* Vers. *Exultabunt sancti in gloria.* Missa de Adventu usque in quinta feria. Sexta feria canitur Missa de Cruce. quod non convenit in Adventu. Sabbato de sancta Maria, si non fuerit festivitas novem lectionum; & si fuerit, omne officium sit festivitatis: & si fuerit trium lectionum festivitas, in vigilia ad Vesperum psalmi diei cantentur sub una antiphona de Adventu. Cum venerit ad *Magnificat*, versus dicatur de festivitate cum antiphona & oratione sancti; & fit commemoratio de Adventu, *Missus est Gabriel angelus*, &c. Matutinum totum de sancto, tamen cum nocturno diei: matutinæ laudes, si habent proprias antiphonas, cantentur: sin autem, sub una antiphona communali omnes psalmi cantentur. Prima cantetur cum una antiphona festivitatis & lectione diei; & omne officium non prostrati, sed stando cantetur Tertia & Sexta de festivitate, Nona & Vesperum de Adventu.

6 Dominica secunda leguntur tres lectiones de eodem propheta Isaia, & tres lectiones de sermone, & duæ lectiones de epistola, tertia de homilia, & canitur de historia sua. Mane ad Missam fit statio ad Jerusalem in palatio Susurriano, ubi dominus Pontifex cum tota curia debet cantare Missam, & accipere coronam, & eam celebrare, sicut mos est.

7 Dominica de *Gaudete*, statio ad sanctum Petrum. Cum dominus Papa cum omnibus scholis ad Vesperum venit, ibique dominus manet: tunc dominus Pontifex accipit xx solidos de confessione, & expendium curiæ, & equorum suorum. Cardinales vero & diaconi, primicerius cum schola,

ſubdiaconi, baſilicarii & ſubdiaconi regionarii, & acolythi accipiunt quinque ſolidos den. Papienſium, quod vocatur

* al. cenatica

* cœnaria: & archidiaconus accipit XVIII denarios pro reſponſoriis, qui expenduntur per manus ſuas; & canonici eccleſiæ debent habere de presbyterio XII ſol. de eadem confeſſione.

* al. Auguliæ

Prælibati vero ſacri palatii ordines hoſpitantur in domo * Aguliæ, & dominus hoſpitii debet præparare lectos de ſuis bonis linteaminibus, & accipere in ſtabulis ſuis equos eorum, & cuſtodire: & ſi oportuerit facere cœnam ejus diei, tamen de præſcriptis denariis, qui vocantur cœnatica, non ſolum in

* al. quocumque

ſtationibus, verum etiam per totum annum, * quandocumque venerint cardinales cantare Miſſam cum primicerio & cantoribus vel aliis palatinis clericis, & ille dominus hoſpitii debet habere pro beneficio omni die unam monetam de

* al. oblationibus

* oblatis Miſſæ, & lacrymas ceræ, quæ remanent de offerenda Miſſæ. Hic prælibatus ordo debet eſſe in omnibus nocturnis ſtationibus ſancti Petri: in diurnis vero dantur tantum quinque ſol. ſed dominus Papa in nocturnis & in diurnis accipit XX ſolidos, ſicut ſupra dictum eſt.

8 Media autem nocte ſurgens audito ſigno dominus Papa, cum omnibus ordinibus ad ſanctum Leonem venire debet, ibique manſionarius præparat thuribulum epiſcopo, & epiſcopus Pontifici, omnibus indutis de ſuis indumentis. Cubicularii vero cum duabus faculis accenſis, & camerarii cum duobus candelabris & faculis accenſis debent ire ante Pontificem. Pontifex autem primum incenſat altare ſancti Leonis: deinde cum proceſſione incedens per porticum pontificium ad ſanctum Gregorium, primum incenſat altare ejus, & altare ſancti Sebaſtiani, & altare ſancti Tiburtii: deinde duo altaria in mediana ad crucifixos, ubi ab antiquis patribus audivimus requieſcere apoſtolos Simonem & Judam. Poſtea vadit ad ſudarium Chriſti, quod vocatur Veronica, & incenſat, & altare ſanctæ Mariæ ſimiliter. Poſtea aſcendit ad ſanctum Paſtorem juxta arcum triumphalem, & incenſat. Deinde deſcendens ad corpus, incenſat altare ſuper ſepulcrum S. Petri: & ſic ſedet in ſubſellio cum candelabris ante ſe. Paraphoniſta cum ſchola incipit vigilias, *Ex Ægypto vocavi filium meum;* pſalmus, *Beatus vir.* Secunda ant. *Ecce apparebit Dominus ſupra nubem candidam;* pſalmus, *Quare fremuerunt gentes.* Tertia ant. *Ecce veniet Dominus, quem Johannes prædicavit;* pſalmus, *Domine*

quid multiplicati sunt. Deinde duo subdiaconi basilicarii dicunt versum : acolythi tenent librum stationalem, & cubicularii faculas, & basilicarii legunt lectiones, *Gaudens gaudebo in Domino.* diaconus præcinit, *Tu autem.* Primicerius cum schola cantat responsoria. Finitis tribus lectionibus, primicerius dicit, *Te Deum laudamus.* Subdiaconus regionarius porrigit Sacramentarium episcopo, & episcopus tenet ante Pontificem; & basilicarii tenent candelabra, & Pontifex dicit orationem. Diaconus dicit, *Benedicamus Domino*, & dominus Papa benedicit.

9 Deinde [a] exiens inde ascendit ad altare majus, & incensat : & descendit ad [b] pectorale ante altare; circa eum diaconi induti. Episcopi stant ad aliud pectorale, cardinales in choro cum canonicis ecclesiæ. Cubicularii & camerarii ponunt faculas ante Pontificem. Pontifex vero incipit Matutinum, *Domine labia mea aperies.* Cantores cantant invitatorium : quo finito, primicerius incipit, *Ex Ægypto vocavi filium;* psalmus, *Beatus vir,* & omnes psalmi primi nocturni cum antiphonis suis. Primo nocturno finito, canonici ecclesiæ legunt tres lectiones, *Gaudens gaudebo,* & cantant tria responsoria : cetera cantores & basilicarii. Deinde episcopi legunt quartam & quintam lectionem de epistola sancti Leonis Papæ, missa Flaviano episcopo de incarnatione Domini contra Eutychen hæreticum; cardinales sextam & septimam; Prior basilicarius octavam de expositione epistolæ, *Gaudete in Domino semper;* nonam vero ibi, ubi intrat, legit Pontifex de homilia, & dicit, *Jube domine benedicere.* Nullus benedicit eum, nisi Spiritus-sanctus; tantum omnes respondent, *Amen.* Finita lectione Pontificis, primicerius dicit, *Te Deum laudamus*, & alii respondent ; & incipit antiphonas ad matutinas laudes. Quo finito, basilicarii cantant versum ante altare. Primicerius nunciat Pontifici antiphonam ad *Benedictus Dominus Deus Israel.* Episcopus repræsentat librum Pontifici, sibi datum a subdiacono regionario ; Pontifex dicit orationem; diaconus dicit, *Benedicamus Domino.* Missa a Pontifice celebratur, & dicitur *Gloria in excelsis Deo*, & fit laus a diaconis, & subdiaconis, & notariis; & coronatur a sancto Pe-

a Aliquid hic videtur deesse ad significandum diem.

b Ita cancellum appellant, eum ad modum, quo Græci στήθεα vocant columellas ordine dispositas, ac superiori epistilio junctas, ut ex Goato in Cedrenum observat doctissimus Cangius.

tro per mediam civitatem usque ad palatium cum omnibus ordinibus, sicut mos est. A festivitate sancti Nicolai usque ad feriam ante Natalem Domini cantantur hæ antiphonæ ad Matutinum, *O Sapientia*, ad *Benedictus*, & ceteræ omnes in quatuor temporibus.

10 Feria quarta statio ad sanctam Mariam majorem. Fit collecta ad sanctum Petrum ad vincula in Eudoxia. Primicerius cum schola, & subdiaconi regionarii, & acolythi cum cruce [a] stationali sancti Petri, levant inde crucem cum collecta processionali, cantando usque ad sanctam Mariam-majorem. Ibi dominus Papa præparatus cantat Missam more quadragesimali, & ibi nunciat quem ordinare disponit hoc modo: *Auxiliante Domino & salvatore nostro Jesu-Christo elegimus hunc diaconum in presbyteratum. Si quis habet contra eum pro Deo, cum fiducia exeat, & dicat. Verumtamen memor sit conditionis suæ.*

11 Sexta feria statio ad sanctos Apostolos cum processione.

12 Sabbato statio ad sanctum Petrum, ubi debet ordinatio fieri a Pontifice, & celebrare Missam. Dum vero cantatur officium celeberrime a schola, & hymnus trium puerorum, *Benedicite omnia opera Domini Domino*, descendit Pontifex ab altari, & vadit ad sanctum Andream. Ibi facit consecrationem. Facta consecratione revertitur ad altare: quia ad hoc altare nulla consecratio debet fieri, nisi de Romano Pontifice. Et sic in omnibus quatuor temporibus debet fieri.

13 Dominica de *Canite tuba* legitur de Johel Propheta, *Canite tuba in Sion*, & de sermone, & epistola, & de homilia. Cum venerint autem feriales antiphonæ, omnes per ordinem cantentur ad Matutinum. Ad Vesperum omnes psalmi cantentur sub prima antiphona. Ad *Magnificat* cantetur propria antiphona.

14 In vigilia Natalis Domini ad Matutinum invitatorium, *Christus adveniet nobis, venite adoremus*. Ant. *Dominus dixit ad me*; psalmus, *Quare fremuerunt gentes*. Antiph. *In sole posuit tabernaculum*; psalmus, *Cæli enarrant*. Antiph. *Elevamini portæ æternales*; psalmus, *Domini est terra*. Versus, *Hodie scietis quia veniet Dominus*, & quinque lectiones, & quinque

a Crux stationalis, quæ solita deferri ad stationes: quæ solebat reponi super altare, inferius num. 19.

responsoria. Quarta lectio sermo S. Augustini, *Vos, inquam, convenio, o Judæi.* In quarta cantantur sibyllini versus, *Judicii signum, tellus sudore madescit.* Quinta de homilia. Eo die non dicitur *Te Deum laudamus*, sed tantum *Deus in adjutorium meum intende*, cum antiphonis vigiliæ, & psalmus, *Dominus regnavit*, cum aliis psalmis. Prima cum antiphona vigiliæ, & lectio, *Paulus servus Jesu-Christi*, cum versu, sine *Kyrie*, tantum dicatur oratio diei. Tertia, Sexta & Nona cum suis antiphonis. Non prostrati, sed tantum stando dicantur orationes. Isto die statio ad sanctam Mariam-majorem, ubi dominus Papa debet Missam cantare cum scholis clericorum & familia palatii; & episcopus Albanensis debet facere cœnam optimam toti curiæ, & debet mittere ad curiam duo optima busta porcorum. Ad Vesperas & ad Vigiliam debet ibi remanere Pontifex per totam noctem.

15 In prima vigilia legunt canonici ecclesiæ tres lectiones de Isaia propheta, & cantant tria responsoria. *Primo tempore alleviata est terra Zabulon*; &, *Consolamini*; &, *Consurge*: & ita fit officium per cardinales & episcopos & cantores, sicut nocturnalibus stationibus sancti Petri. In secunda vigilia de sermonibus. In tertia de eisdem sermonibus, & de homilia. Et ad præsepium debet cantare Missam, & dicere *Gloria in excelsis Deo*, & unam orationem tantum, & *Credo in unum Deum.* Primicerius cum schola officiat Missam: qua peracta, primicerius revertitur ad chorum, cantando, *Ecce Maria genuit nobis salvatorem*, cum psalmis & antiphona, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis isto [modo] matutinis laudibus cum oratione, incipit Pontifex [a] Matutinum. Schola dicit Invitatorium, & eo ordine fit Matutinum, sicut Vigiliæ fuerunt.

16 Mane dicit Missam ad sanctam Anastasiam: qua finita, descendit cum processione per viam juxta porticum Gallatorum ante templum Sibyllæ, & inter templum Ciceronis & porticum * Cimorum; & progrediens inter basilicam Jovis & arcum Flamineum, deinde vadit juxta porticum Severinum: & transiens ante templum Craticulæ, & ante insulam

* *al.* Crinorum

[a] Observa hic distingui Vigilias a Matutino, licet idem sit officium: quod illæ summa nocte divisis nocturnis, quasi totidem vigiliis; hæ mane celebrarentur. Vide num. 60 & 63 infra. Amalarius hanc distinctionem designat in Antiphonarii cap. x v. *Reperi*, inquit, *in Romano Antiphonario duo officia nocturnalia in una eademque nocte posita*, scilicet in Nativitate.

Milicennm & draconariorum, & sic sinistra manu descendit ad majorem viam Arenulæ, transiens per theatrum Antonini, & per palatium Cromatii, ubi fuit * Holomitreum, & sub arcu Gratiani Theodosii & Valentiniani imperatorum; & intrans per pontem Adriani ante templum ejus, & juxta obeliscum Neronis, & ante memoriam Romuli, & per porticum ascendens in Vaticanum ad basilicam sancti Petri, ubi est statio. & ibi honorifice cantatur Missa cum omnibus ordinibus palatii, sicut decet: & debet ibi accipere coronam in capite suo, & per mediam urbem cum processione redire ad palatium, perficere festum coronæ.

* *al.* Oloritreum

17 Sed propter parvitatem diei & difficultatem viæ, facit stationem ad sanctam Mariam-majorem, & vadit in secretarium. Cubicularii custodiunt secretarium. Prior episcopus servit de libro, archidiaconus de evangelio; subdiaconus regionarius prior de mappula; prior basilicarius de epistola, primicerius & schola de cantu: & sic sustentatus a duobus diaconis, archidiaconus sine socio solus procedit ante Pontificem, & sic intrat in processione; omnis ordo in suo loco, bini & bini procedunt: acolythi cum candelabris, & crux domini Pontificis ante processionem. In introitu ecclesiæ cubicularii alte portant mappulam super caput Pontificis. Cum autem intrat presbyterium, mansionarius ecclesiæ porrigit ei arundinem cum cereo accenso. Tunc Pontifex accipit eam, & ponit ignem in stupa posita super capita columnarum ad figuram finis mundi per ignem. In medio presbyterii progrediens sistit iter. Primicerius deponit mitram de capite suo, & osculatur dextram scapulam Pontificis, & Pontifex benedicit eum. Cumque venerit ante altare, cubicularii offerunt [a] mappulam super caput Pontificis; ipse vero Pontifex dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est; deinde duobus cardinalibus, priori & secundo.

18 Ascendens cum primo ad altare facit confessionem, osculatur evangelium, quod subdiaconus tenet ante eum, & intrat ad altare: & inclinato capite dicit orationem. qua peracta, osculatur altare, & erigit se dans pacem archidiacono & omnibus diaconibus. Acolythus repræsentat thuribulum & capsam cum incenso archidiacono, qui lecturus

[a] Infra, num. 40, *cum linteo extenso super caput ejus.* Hinc *Mappularii* dicti, quibus id muneris concessum est, de quibus in sequenti libello Cencii.

est evangelium. Pontifex autem accipit capsam, & ponit incensum in thuribulum, & incensat altare, & archidiaconus retinet planetam ne impediatur. Posito incenso, ascendit ad sedem, & cardinales descendunt ad chorum in locis suis, & episcopi in dexteram in locis suis juxta Pontificem. Interim paraphonista cum schola cantat Introitum, & *Kyrie eleison.* Pontifex incipit, *Gloria in excelsis Deo,* & schola respondet, *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, usque in finem. Et Pontifex dicit, *Pax vobis :* schola respondet non in illa voce, sed alta, *Et cum spiritu tuo ;* & dicitur una oratio.

19 Interea archidiaconus cum diaconibus & subdiaconibus in filo stantibus ad dexteram juxta altare, & notarii * jusum in choro pluvialibus induti stantes, archidiaconus alta voce cum omnibus dicit, *Exaudi Christe.* Respondent notarii : *Domino nostro* [a] *Innocentio, a Deo decreto summo Pontifici & universali Papæ, vita.* Tribus vicibus dicit archidiaconus cum suis; tribus vicibus respondent notarii. *Sancta Maria,* dicit archidiaconus : respondent notarii, *Tu illum adjuva. Sancta Maria,* respondent similiter de unoquoque choro tribus, sanctos duabus vicibus. In fine *Kyrie* tribus vicibus archidiaconus cum diaconibus & subdiaconibus : & accipiunt tres sol. pro laude.

* *id est* deorsum

20 Prior subdiaconus latinus, & subdiaconus græcus portant libros ante pectus suum cum duobus subdiaconis, & uno acolytho camiso induto, antecedente cum * oblationario in manu faciendo viam. Duo cantores, prior & secundus, isto die & die sancti Paschæ descendunt in ambonem, & acolythus stat ante in ambone. Finita laude subdiaconus latinus legit epistolam latinam, deinde subdiaconus græcus legit epistolam græcam. Redeunt ad altare gratias habentes, & osculantur pedes Pontificis. Cantores vero incipiunt gradale, & *Alleluia ;* & primicerius cum schola responsorium. Archidiaconus & diaconus græcus ferentes librum ante pectora sua cum quatuor subdiaconis, acolythi ferentes candelabra ante eos manent cum candelabris accensis ante pulpitum : illi vero legunt evangelia. Descendentes portant evangelia obviam Pontifici ; & Pontifex osculatur ea, ascendit in pulpitum, & prædicat evangelium. Ad finem vero facit confes-

* *al.* blacionario

a Quippe hic liber scriptus est vivente ac sedente pontifice Innocentio secundo, cui hæ laudes aptantur.

sionem, benedicit, & redit ad sedem, & dicit, *Credo in unum Deum.* Basilicarii respondent & cantant. Primicerius cum schola cantant Offerenda. Tunc VII cardinales ascendunt ad altare cum libris, tres ex una parte, & quatuor ex alia parte, & Pontifex a diacono sustentatus intrat ad altare in Canonem ad sacrificandum hostiam cum cardinale. Perfecta præfatione basilicarii cantant, *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* &c.

21 Finita Missa, Pontifex ab archidiacono coronatus ascendit equum, & procedit cum processione ad palatium hoc modo. Post eum præfectus indutus manto precioso, & calceatus zancha una aurea, altera rubea: circa eum judices pluvialibus induti ante Pontificem, archidiaconus & diaconus cum primicerio bini & bini, deinde subdiaconi: ante quos cardinales; ante cardinales cantando ante eos notarii; ante notarios episcopi; ante episcopos crux domini Papæ; ante crucem milites draconarii, portantes XII vexilla, quæ bandora vocantur; & equus domini Papæ ornatus, sed vacuus; dirungarii circa processionem; duo præfecti navales, qui dicuntur * dilungarii, cum baculis in manibus, pluvialibus induti; majorentes vero mantellis sericis & baculis, qui vocantur schola stimulati, custodientes processionem, ne aliquis se intromittat.

* al. dirungarii

22 Cum autem venit Pontifex ad basilicam Zachariæ papæ, antequam descendat, descendunt cardinales ad faciendum laudes. Tunc prior cardinalis sancti Laurentii foris muros, deposita mitra dicit, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit eum. Qui alta voce dicit: *Summo & egregio, ac ter beatissimo papæ Innocentio vita.* Respondent cardinales omnes: *Deus conservet eum,* tribus vicibus. *Salvator mundi.* Cardinales respondent: *Tu illum adjuva,* & vicibus tribus. *Sancta Maria, tu illum adjuva,* per omnem chorum sanctorum tres sanctos. In fine, *Omnes sancti adjuvate illum,* tribus vicibus. *Kyrie* tribus vicibus. Et pro laude accipiunt tres solid. judices vero se repræsentant, & dicit primicerius, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit eum, & alta voce dicit: *Hunc diem.* Respondent judices: *Multos annos,* tribus vicibus. *Tempora bona habeas.* Respondent judices: *Tempora bona habeamus omnes.* Tunc dominus Pontifex descendit de equo: primicerius defensorum, & secundicerius suscipiunt eum per manus, & ducunt

ducunt usque in cameram. Ibi dat presbyterium omnibus ordinibus. Isto vero die Natalis Domini & die sanctæ Paschæ dat omnibus prioribus [a] manum, id est presbyterium duplum: præfecto scilicet xx solid. dominus Papa & manum: primicerio judicum IIII solid. & manum; unicuique judicum quatuor solid. priori episcopo quatuor solid. & manum; unicuique episcoporum [tres solid.] IIII solid. priori cardinali & manum, unicuique card. III solid. archid. III solid. & manum; unicuique diaconorum III solid. primicerio cantorum III solid. & manum; secundicerio cantorum II solid. priori basilicario II solid. & VIII den. pro honorantia; unicuique cantori II solid. priori basilicario II solid. & manum; unicuique subdiacono II solid. priori regionario II solid. & manum; unicuique eorum duos solid. unicuique acolytho duos solid. duobus dilungariis VIII solid. scrinariis x solid. majorentibus v solid. draconariis v. solid. & aliis ordinibus, sicut mos est.

23 Dato presbyterio, intrant ad mensam præparatam. Episcopi & cardinales sedent in dextra parte; archidiaconus, & diaconus, & primicerius, & prior basilicarius, & prior regionarius in sinistra; omnis ordo in suo loco. Ostiarius ponit lectorium cum libro homiliarum in medium. Circa medium convivium ex præcepto archidiaconi surgit diaconus, & legit lectionem: ipse vero archidiaconus imponit finem. Tunc Pontifex [b] mandat acolythum, ut surgant cantores, & cantent [c] Sequentiam modulatis vocibus. qui surgentes faciunt imperata. Finita Sequentia, vadunt & osculantur pedes Pontificis, & accipiunt a sacellario unum byzantium, & dominus Papa dat eis coppam plenam potione ex [d] ore suo, & bibunt. Finito convivio, omnes redeunt ad domos suas: cardinales mitti solent ad propria.

24 In festivitate sancti Stephani tres lectiones de Actibus Apostolorum, *Stephanus autem plenus gratia & fortitudine*, & tres de sermone sancti Stephani, cum suis antiphonis & responsoriis. In tertio nocturno de Natali Domini, cum III psalmis, versu & lectionibus, & suis antiphonis. Matutinæ

a Hinc vulgatum manciæ vocabulum pro dono clientibus facto profluxisse existimo.

b Id est mittit, modo Italis hodie quoque familiari.

c Sequentia hæc erat illa quæ incipit a voce, *Latabundus*, ex Cæremoniali Urbani VI.

d Hæret etiam nunc hic loquendi modus apud nos, *du vin de sa bouche*.

Laudes de sancto Stephano. Finita oratione sancti Stephani dicitur antiphona, *Virgo hodie fidelis*, cum oratione de Natali. Tertia, Sexta & Nona de sancto Stephano: Vesperæ vero de Natali Domini; antiphona & oratio de sancto Stephano & sancto Johanne, & aliarum festivitatum similiter. Summo mane dominus Pontifex egrediens a palatio coronatus, cum processione honorifice vadit ad sanctum Stephanum, ubi est statio. Ibi cantant Missam, sicut in Natali Domini, cum laude. qua finita, rediens ad palatium coronatus, acceptis laudibus a cardinalibus & judicibus, & dato presbyterio sive manibus, & convivio celebrato, sicut supra scriptum est, sic omnes recedunt.

25 In festivitate sancti Johannis Evangelistæ tres lectiones de Apocalypsi, & tres de sermone sancti Johannis, cum suis antiphonis, psalmis & responsoriis. Quidam volunt ejus passionem legere. In tertio nocturno antiphonæ & tres psalmi, & tres lectiones de Natali, cum suis responsoriis. Matutinæ Laudes de sancto Johanne, & commemoratio, sicut supra, prima de sancto Johanne; oratio de Natali.

26 In natali Innocentium ad Matutinum tres lectiones de Apocalypsi, & tres de sermone. In tertio nocturno revertitur ad Natale Domini. Non cantatur *Te Deum*, sed incipiunt Matutinæ Laudes. Prima cantatur, sicut supra. Ad Missam non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, nec *Allel.* nisi venerit in Dominica, sed omne officium est quadragesimale. Isto die Romani non comedunt carnem, nec sagimen, nisi venerit in dominico die.

27 In vigilia Epiphaniæ, officium Natalis Domini. In Epiphania statio ad sanctum Petrum, ubi dominus Papa cum tota curia cantat versus, sicut in Dominica de *Gaudete*, ea die qua superius notatum est. Nocte vero media surgit, & omnes ordines cum eo congregantur ad altare sancti Leonis; ibique cum processione, sicut prælibatum est, incensando altaria usque ad corpus, ubi facit vigilias trium lectionum. quibus peractis, ascendit ad altare majus, & incensat. Descendit ad pectorale, & omnes ordines in suo loco. Annuit primicerio, ut incipiat vigilias. Ille autem incipit antiph. *Afferte Domino filii Dei*, &c. Tunc leguntur tres lectiones de Propheta, *Surge, illuminare Jerusalem*, & aliæ lectiones de sermone, præter nonam lectionem homeliæ, quæ est domini

Papæ, eo ordine, quo in Dominica de *Gaudete*. Missam vero honorifice cum laudibus debet cantare, & accipere coronam, & coronatus redire ad palatium, & agere sicut in aliis coronis. Infra octavas ad Matutinum quotidie tres psalmi & tres lectiones de sermone cum suis antiphonis & responsoriis, excepta Dominica, quoniam fiunt novem lectiones. Post octavas leguntur epistolæ Pauli. Quidam legunt de expositione psalterii.

28 Dominica prima post octavas Epiphaniæ leguntur epistolæ Pauli, & ponitur historia de Psalmista, *Qui meditabitur in lege Domini*, usque in Septuagesimam. In primo & secundo nocturno Matutini cantantur antiphonæ de eisdem psalmis, *Servite Domino in timore*, &c. In tertio nocturno in loco antiphonarum cantatur *Allel.* Ad Matutinas Laudes cantatur *Allel.* in tono, *Lux orta est super nos*, & ceterarum antiphonarum, sicut in Antiphonario continetur. Ad Primam, ad Tertiam, Sextam & Nonam cantatur *Alleluia*. Vesperum de Psalmista. In omnibus ex prædictis Dominicis totius anni ita cantatur ad prælibatas Horas, exceptis Dominicis a Septuagesima usque in octavas Pentecostes, & ab Adventu Domini usque in octavas Epiphaniæ, necnon in festivitatibus Dominicarum. In feriis autem, si non est festivitas, cantatur ad Primam antiphona hæc, *Benedictus es Domine, doce me justificationes tuas;* ad Tertiam antiphona, *Inclina cor meum Deus in testimonia tua;* ad Sextam, *Domine vivifica me secundum verbum tuum;* ad Nonam, *Aspice in me Domine, & miserere mei.*

29 In Purificatione beatæ Mariæ leguntur sermones ejusdem festivitatis. Mane statio ad sanctam Mariam-majorem. Exeunt XVIII [a] imagines a diaconis, & cum clericis & populo veniunt ad sanctum Adrianum, ubi fit collecta. Sed dominus Pontifex descendit ad sanctam Martinam cum episcopis, & cardinalibus, & ceteris scholis. Ibi cum omnibus induitur. Quidam cardinales benedicunt cereos adductos a curia & cubiculariis. Pontifex egreditur inde, & ascendit sedem ante ecclesiam, quos ita expendit. Prius dat episcopis, deinde cardinalibus, postea diaconibus, & aliis ordinibus, & populo. Deinde vadit ad sanctum Adrianum, ubi est crux stationalis. Archidiaconus annuit ut cantet schola. Primicerius incipit, & cantat, *Exurge Domine, adjuva nos*. Finita antiphona, Ponti-

[a] De his imaginibus iterum infra num. 33.

2 fex dicit, *Oremus*; diaconus, *Flectamus genua*, alius [a] diaconus dicit, *Levate*, & Pontifex dicit orationem. Diaconus dicit, *Procedamus cum pace*. Schola refponder, *In nomine Christi*. Tunc fubdiaconus regionarius levat crucem ftationalem de altari, plane portans eam in manibus ufque ad ecclefiam. Cum autem venerit foras, levat eam furfum. quam fert ante Pontificem in proceffione ufque ad fanctam Mariam-majorem. Primicerius in manu læva retro regendo pallium Pontificis cum cantoribus cantat antiphonam, *Adorna thalamum tuum Sion*. Pontifex cum aliis dicit pfalmos : & fic procedens difcalceatus ante arcum Nervæ, intrat per forum Trajani : & *al. domũ exiens arcum Aureæ in porticu abfidata afcendit per * di-
b rectum juxta Eudoxiam, & tranfiens per filicem [b] domum Orphei, afcendit per titulum fanctæ Praxedis ufque ad fanctam Mariam-majorem; ibique finita antiphona a fchola, fubdiaconus regionarius more folito portat crucem ad altare, & facit litaniam, refpondente fchola cum acolythis. Et dominus Papa cantat Miffam, fed non cantatur *Kyrie eleifon* propter litaniam.

30 Sabbato Septuagefimæ ad Vefperum taceťur *Alleluia*, & dicitur *Laus tibi Domine*. Sub una antiphona, *Voca operarios*, omnes pfalmi cantantur. Finitis vefperis, apud fanctum Petrum legitur Pentateuchus in tribus lectionibus ufque ad Matutinum. Ad Matutinum ponitur Genefis, unde leguntur fex lectiones, *In principio Deus creavit cælum & terram*; feptima & octava de expofitione epiftolæ, nona de homilia. Deinceps tacetur *Te Deum*, & *Gloria in excelfis Deo*, nifi fuerit feftivitas novem lectionum. Ad Matutinas Laudes omnes antiphonæ per ordinem cantentur. Ad Miffam non dicatur *Gloria in excelfis Deo*, fed gradale & tractus infra hebdomadam legitur de Levitico ufque in tertiam feriam Quadragefimæ. Ifta Dominica Septuagefimæ ftatio eft ad fanctum Laurentium foris muros, ubi dominus Pontifex debet cantare Miffam, & in prædicatione tractare de introitibus ipfius Do-
„ minicæ & futurarum Dominicarum. *Circumdederunt me ge-*
„ *mitus mortis* dicit peccator, & in tanta afflictione pofitus cla-
„ mat, *Exurge, quare obdormis Domine* : & cum ulterius non

[a] Non alius, fed idem qui dixerat *Flectamus genua*, primis illis temporibus fubdebat *Levate*, ut fuperius vidimus.

[b] Additur infra num. 52, *ubi cecidit Simon Magus*.

possit pati tantum dolorem, dicit, *Esto mihi Domine in protectorem.* Jam vero ipse confidens de misericordia Dei, dicit, « *Miserere mei secundum magnam misericordiam tuam.* Dominus « autem tantis lamentationibus pulsatus, dicit, *Invocavit me*, « *& ego exaudiam eum.* Sed peccator cognita Dei misericor- « dia respirans, dicit, *Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos.* Et hunc tractum debet jungere cum evangelio.

31 Dominica Sexagesimæ legitur de Noe: in Quinquagesima de Abraham, in Quadragesima de sermonibus: in tertia Dominica de Jacob & Esaü; in quarta de Joseph; in quinta de Moyse. In cathedra sancti Petri legitur sicut in die natalis ejus. tamen ad Vesperas & Matutinas Laudes canitur, *Ecce sacerdos magnus.* Statio in ejus basilica. Dominus Papa debet sedere in [a] cathedra ad Missam.

32 In Annunciatione beatæ Mariæ virginis, ad Vesperas antiphona, *Missus est angelus Gabriel*; psalmus, *Dixit Dominus*: antiphona, *Ave Maria*; psalmus, *Laudate pueri*: antiphona, *Ne timeas*; psalmus, *Lætatus sum*: antiphona, *Dabit ei Dominus*; psalmus, *Nisi Dominus*: antiphona, *Ecce ancilla*; psalmus, *Lauda Jerusalem*: versus, *Ave Maria.* In evangelio, *Spiritus-sanctus in te descendet*: psalmus, *Magnificat.* Ad Matutinum, *Regem virginum*, cum suo *Venite.* In primo nocturno antiphona, *Missus est Gabriel*; psalmus, *Domine Dominus noster*: antiphona, *Ave Maria*; psalmus, *Cæli enarrant*: antiphona, *Ne timeas Maria*; psalmus, *Domini est terra & plenitudo ejus*: versus, *Ave Maria.* In secundo nocturno antiph. *Angelus Domini annunciavit*; psalmus, *Eructavit*: antiphona, *Antequam convenirent*; psalmus, *Domine Dominus noster*: antiphona, *Dabit ei Dominus Deus*; psalmus, *Fundamenta*; versus, *Benedicta tu in mulieribus.* In tertio nocturno antiph. *Ecce ancilla Domini*; psalmus, *Cantate Domino*, primo: antiphona, *Beata es Maria*; psalmus, *Dominus regnavit*: antiph. *Beatam me dicent omnes*; psalmus, *Cantate*, secundo: versus, *Ecce ancilla Domini.* Hæc sunt responsoria, *Missus est Gabriel, Antequam veniant, Suscipe verbum, Ecce virgo, Salvatorem expectamus; Lætentur cæli, Orietur stella, Beatam me dicent.*

a Id est in ipsa cathedra sancti Petri, quam hodie quoque basilica Vaticana asservat.

Legitur de sermone & homilia sancti Ambrosii.

33 Mane fit collecta ad sanctum Adrianum, ubi dominus Papa convenit cum omnibus ordinibus palatii: & expensis cereis benedictis, cum XVIII imaginibus diaconorum discalceati pergunt processionaliter ad sanctam Mariam-majorem, sicut dictum est in Purificatione; & ibi cantat Missam & Vesperas, sicut in vigilia dictum est.

34 Quarta feria initii Quadragesimæ, statio ad sanctam Sabinam; & collecta ad sanctam Anastasiam, quo dominus Papa cum tota curia venit: ibique indutus ipse & omnes alii ordines ascendunt ad altare. Ibi dominus Pontifex dat cinerem, & primicerius cum schola cantat antiphonam, *Exaudi nos Domine.* Facta collecta, Pontifex discalceatus, & omnes alii cum processione pergunt ad sanctam Sabinam. Primicerius cum schola retro cantando, *Immutemur habitu.* Cum venerit ad ecclesiam, subdiaconus regionarius deposita cruce cum letania vadit ad altare, respondentibus schola & acolythis: ubi dominus Pontifex cantat Missam sine *Kyrie*, propter [a] litaniam. Ante communionem vero stat subdiaconus regionarius juxta altare, dicens alta voce: *Crastina die veniente statio erit in ecclesia sancti Georgii martyris ad Velum aureum.* Respondet schola, *Deo gratias.* Et sic postea primicerius cantat communionem. Finita Missa, acolythus debet tollere [b] papyrum, & intingere in oleo candelæ, & diligenter extergere, & portare ad palatium ante Pontificem dicens, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit. Ille vero dicit: *Hodie fuit statio ad sanctam Sabinam, quæ salutat te.* Pontifex respondet, *Deo gratias.* Acolythus repræsentat ei papyrum. qui osculatur eum pro devotione Sanctæ, & dat eum cubiculario. Cubicularius reponit, & diligenter observat usque ad mortem Pontificis. Et sic fit in omnibus stationibus. Ad mortem facit ex eis pulvillum, & ponit sub capite ejus in sepulcro.

35 Quando efficitur collecta, ad Missam non cantatur *Kyrie*, quia regionarius dixit in litania. Et per totam Quadragesimam reiteratur gradale infra hebdomadam, nisi fuerit aliquis tractus. Collecta fit secunda feria, quarta & sex-

a Id est propterea quod dictum sit *Kyrie eleison*, in præmissa litania, infra num. 35.

b Sic appellabant veteres ellychnium in lucernis & cereis adhibitum. Adi Glossarium Cangianum ad vocem *Papyrus.*

ta, & sabbato per totam Quadragesimam; & in quatuor temporibus totius anni, & in quinta feria ad sanctam Mariam trans Tiberim, & ad sanctum Apollinarem.

36 Dominica *Lætare Jerusalem*, statio ad Jerusalem in palatio Sessoriano, ubi dominus Pontifex honorifice cantat Missam, habens in manu sua [a] rosam de auro cum musco. Post evangelium ascendit pulpitum, & prædicat de flore, & rubore rosæ, & odore; ostendens eam populo. Deinde tractat de evangelio. Factis laudibus, & finita Missa, ibi accipit coronam, & coronatus cum processione, sicut mos est, redit ad palatium. Longe ante descensum Pontificis descendit præfectus, & pedester adextrat eum usque ad locum, ubi Pontifex descensurus est. ibi dat ei rosam, & præfectus osculatur pedes ejus. Acceptis laudibus, & celebrata corona, sicut mos est; omnes redeunt ad propria.

37 Dominica de Passione ponitur Jeremias propheta. Tres lectiones de eodem Propheta, tres de sermone, septima & octava de expositione [b] epistolæ, nona de homilia; & aliud officium [c] totum sicut scriptum est. Ab isto die usque in sabbato sancto in nullo responsorio, & in nullo *Venite*, & Introitu cantatur *Gloria Patri.*

38 Dominica in Palmis, ad Matutinum tres lectiones de Jeremia, tres de sermone Passionis; duæ de Epistola, nona Evangelium passionis. Matutinæ Laudes cum suis antiphonis, sicut in Antiphonario continetur: reliquum officium sicut ecclesia consuevit. Mane statio ad Lateranum, ubi palmæ sunt ab acolythis collectæ in basilica sancti Silvestri, de quibus dant * acolythi basilicæ sancti Petri, & accipiunt de altare * VIII solidos. Palmas autem prædictæ basilicæ sancti Silvestri unus de cardinalibus sancti Laurentii basilicæ in palatio benedixit, quas ostiarii portant in basilicam Leonianam ad Pontificem. Indutis omnibus ordinibus palatii, Pontifex expendit palmas. Postea exit inde cum processione; primicerius cum schola cantando, *Pueri Hebræorum*, & alias antiphonas usque ante ostium ecclesiæ sancti Salvatoris: ibique super gradus posito subsellio Pontifex sedet. Primicerius cum schola incipit, *Gloria, laus & honor.* Prior basilicarius ad clau-

* *al.* datur acolythis
* *al.* duos

a De hac rosa videsis observata in Glossario Cangiano.

b Forsan epistolæ ad Hebræos ex cap. XI, *Christus assistens pontifex*, &c.

c Nimirum Laudes matutinæ, & aliæ Horæ diurnæ.

sum ostium cum subdiaconibus stans respondet, & cantat versus, *Cui puerile decus.* Ad omnes duos versus respondet schola, & dicit, *Gloria, laus & honor.* Quibus finitis, aperto ostio intrant ecclesiam cantando, *Ingrediente Domino.* In secretario Pontifex induitur, & intrat ad Missam sine mappula. Primicerius cantat Introitum sine *Gloria Patri.* Diaconus dicit evangelium hoc modo, *Dominus vobiscum.* Respondet schola & dicit, *Et cum spiritu tuo.* Et dicit, *Passio Domini nostri Jesu-Christi secundum Matthæum.* Respondet schola, [a] *Gloria tibi Domine.* Et postea legitur evangelium, & non prædicatur. In quarta vero feria & sexta solummodo cum pronunciatione legitur evangelium Passionis, sine salutatione, & sine responsione.

39 In Cœna Domini usque in Sabbato sancto, *Deus in adjutorium meum intende* non dicitur, nec Invitatorium, nec *Gloria Patri* in psalmis : sed incipit, *Zelus domus tuæ*, sicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter dicit *Oremus;* lector non petit benedictionem : quando finit, non dicit *Tu autem Domine*, sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones leguntur novem, tres de lamentatione Jeremiæ prophetæ, aliæ de expositione evangelii ; novem psalmi & VIII responsoria. Sequitur Matutinum cum suis antiphonis & psalmis. quo completo non dicitur *Kyrie*, sed cantatur, *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem*, & tacendo recedunt. In Parasceve protendunt, *Mortem autem crucis :* in sabbato similiter, *Propter quod & Deus exaltavit illum, & dedit illi nomen quod est super omne nomen.*

40 Ad Missam descendit dominus Pontifex in secretarium. Præparatis ampullis plenis oleo, miscitat balsamum cum oleo. Deinde se induit cum omnibus aliis, & habet septem candelabra ante se accensa : & cum processione procedit ad altare, cum linteo extenso super caput ejus. Primicerius osculatur scapulam Pontificis, & cantat Introitum cum *Gloria Patri*, & *Kyrie.* Pontifex incipit, *Gloria in excelsis Deo :* primicerius cum schola respondet. Qua finita, Pontifex unam tantum orationem dicit. Subdiaconus legit epistolam in ambone. Duo cantores incipiunt gradale, *Christus factus est pro nobis obediens.* Primicerius cum schola respondet, & illi duo cantores reiterant gradale. Diaconus legit evangelium. Eo

a Omittitur hoc tempore.

die,

die, dum dominus Pontifex prædicat, cardinales levant [a] mensam de altari, & denudant altare, & ponunt eam in securo loco. Peracta prædicatione, facit remissionem, populo benedicit, & descendit ad sedem, ubi nunciat, *Credo in unum Deum*. Offerenda non dicitur, sed solus Pontifex intrat ad altare ad sacrificium: de quo sacrificio servat pro alio die Parasceva. Sanctificat chrisma & oleum, sicut in Ordine episcopali dictum est. Primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, tribus vicibus, *Miserere nobis*, & dicit communionem, *Dominus Jesus postquam cœnavit cum discipulis suis*.

41 Finita Missa, domnus Pontifex ita indutus redit in palatium in basilica S. Laurentii, ibique exspoliat se usque ad dalmaticam; & posita pelle [b] ad collum ejus sedet. Cubicularii ponunt concham ante eum, & linteum mundum. Duodecim subdiaconi manent extra basilicam: duo ostiarii accipiunt priorem in ulnis, & portant eum ante Pontificem. Pontifex vero aqua calida lavat pedes ejus, & tergit linteo; osculatur eos, & dat ei * v solid. sic facit unicuique eorum XII. Interim primicerius cum cantoribus & cardinalibus & diaconibus cantant Vesperum. Quo finito, cantant, *Dominus Jesus postquam cœnavit*, & dominus Papa dat unicuique episcopo quatuor solid. unicuique cardinali tres solid. primicerio tres solid. unicuique cantori duos solid. Quibus finitis, vadunt ad cœnam in basilicam Theodori, quæ est Panetaria, ubi fit continua lectio a subdiacono. Perfecta cœna, redit in cameram, ubi se exspoliat.

* al. duos

42 In Parasceve episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus Papa descendens de palatio, ibi post altare cum aliis ordinibus se induit, & discalceatus pergit cum processione, & omnes cum eo, cantando psalterium, usque ad sanctam Crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini præteriti diei, conservatum in [c] capsula corporalium: subdiaconus regionarius ferens ad pectus crucem stationalem coopertam. Cum venit ad ecclesiam prædictæ basilicæ Pontifex, lotis pedibus, calceatus ascendit ad

a Quid sit *levare mensam de altari*, de quo etiam mentio in sequenti libro Cencii, num. 19, patet ex præcedente decimo Ordine Romano, num. 7.

b Sic almutia (quæ vocant) nonnulli collo circumponebant contra frigus.

c Observandus hic locus de capsula corporalium, in quo Eucharistia a Cœna Domini in sequentem Parasceven asservabatur. Confer primum libellum Ordinis Romani initio, num. 8.

altare: prius orat, & postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitum, & incipit legere: deinde omne aliud officium, sicut in libro scriptum est. Peracto, *Pater noster qui es in cælis*, accipit corpus Domini, quod cardinalis adduxerat, & confirmat de [a] vino misso in calice. Finito officio, ita induti redeunt eadem processione sicut prius, tamen calceati, usque ad palatium, cantando residuos psalmos. In camera dominus Papa se exspoliat: alii autem exspoliati recedunt.

43 In Sabbato sancto, mane surgit archidiaconus, & miscitat oleum & chrisma annotinum in cera munda. Acolythus conficit eam & colat, & facit ex ea in similitudinem agnorum, quos dominus Pontifex expendit in sabbato de Albis. Ad Sextam Sabbati sancti efficitur novus ignis, & cereus benedicitur; & leguntur duodecim lectiones latine, & duodecim græce, & cantantur tria cantica, *Cantemus Domino gloriose*, *Vinea facta est*, *Attende cælum*. Finito hoc officio, dominus Pontifex descendit ad fontem cum diaconis & subdiaconis regionariis, cantando litaniam. Primicerius cum schola cantando, *Sicut cervus*, usque in porticum sancti Venantii: ibi præparato * facistorio, Pontifex sedet. Cardinales autem qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidem, & intrant per porticum sancti Johannis, & vadunt in ecclesiam sancti Venantii. Tunc archidiaconus præcipit duobus, ut eant ad ostium sancti Venantii. Qui obediunt, accipiunt priorem cardinalium per manus, adextrantes eum usque ante Pontificem: omnes cardinales sequentes eum. Prior autem inclinat se, & dicit, *Jube domne benedicere*. Pontifex benedicit eum. Progrediens parum, facit similiter, & benedicit. Tertia vice similiter, & benedicit eum Pontifex, & dicit, *Ite, baptizate* [b] *omnes gentes in nomine Patris, & Filii, & Spiritus-sancti*. Cardinales vero ita induti cum [c] equitibus revertuntur ad titulos suos. Tunc Pontifex intrat ad baptismum. Quo finito, redit in loco chrismali: chrismat infantes, & lavat manus. Deinde revertitur ad altare cum

* al. faldistorio

[a] Non dicit de vino consecrato ex contactu particulæ eucharisticæ in calicem immissæ.

[b] Hæc est missio cardinalium ad baptizandum infantes in ecclesiis baptismalibus, quæ Romæ non paucæ erant: qualis in primis ecclesia sanctæ Mariæ-majoris, de qua infra num. 45. Vide Cencium infra.

[c] Id est cum equis, more quorumdam veterum.

litania facta a subdiacono regionario. Primicerius cum cantoribus cantat, ***Kyrie :*** dominus Pontifex incipit, ***Gloria in excelsis Deo.*** Primicerius cum schola respondet. Ea finita, dicit orationem; subdiaconus legit epistolam, & Pontifex nuntiat ***Alleluia.*** Primicerius in pulpito cantat eam : cui schola respondet. Quo cantu finito, descendit primicerius, vadens ad Pontificem : osculatur pedes ejus, & debet ei donare unum optimum pluvialem. Eo die non cantatur ***Credo***, nec Offerenda, nec ***Agnus Dei***, nec Communio : sed dicitur ad Vesperas, ***Alleluia;*** psalmus, ***Laudate Dominum omnes gentes :*** antiphona, ***Vespere autem sabbati, Magnificat :*** & dicitur oratio, & ***Ite missa est***, cum benedictione.

44 In die sanctæ Resurrectionis ad Matutinum super ***Venite, Alleluia.*** Quidam dicunt, ***Surrexit Dominus vere.*** Tres antiphonæ & tres psalmi, ***Beatus vir, Quare fremuerunt gentes***, & ***Domine quid multiplicati sunt.*** In loco harum trium antiphonarum cantatur ***Alleluia***, sicut in Romano Antiphonario scriptum est. Versus, ***Hæc dies quam fecit Dominus***, cantetur sicut gradale. Tres lectiones de evangelio cum suis responsoriis. Quibus finitis, cantatur ***Te Deum laudamus.*** Matutinæ Laudes cum antiphonis suis & psalmis. Perfectis antiphonis, pro versu cantatur gradale, ***Hæc dies quam fecit Dominus :*** antiphona, ***Surrexit Dominus de sepulcro;*** psalmus, ***Benedictus Dominus Deus Israel***, & oratio tantum festivitatis. Prima sine antiphona cum tribus psalmis. quibus peractis, cantatur gradale, ***Hæc dies***, & oratio diei.

45 Ad Missam una tantum oratio dicitur. Isto die statio est ad sanctam Mariam-majorem. Mane surgit dominus Pontifex; vadit & intrat in basilicam sancti Laurentii. Posita ibi capella & subsellio, prius orat : postea induitur a diaconibus & subdiaconibus regionariis usque ad dalmaticam. Surgit & ingreditur ad Salvatorem, aperit imaginem, & osculatur pedes ejus, dicens alta voce cantando tribus vicibus, ***Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia.*** Alii respondent : & redit ad subsellium. Prius dat pacem archidiacono, qui revertitur ad locum suum; deinde secundo diacono, qui revertitur, & dat pacem [a] archidiacono, & redit in filo. sic ceteri diacones faciunt. Deinde pri-

[a] Sic infra num. sequenti, Pontifex secundo : qui reversus ad locum suum, prius dat pacem priori episcopo, deinde *dat pacem priori suo.*

micerius cum cantoribus accipiunt pacem ; similiter redeunt in filo : deinde prior basilicarius cum subdiacono accipiunt pacem, & redeunt in filo ; deinde acolythi, & alii palatini ordines. Finita pace, tunc dominus Pontifex induit se planeta alba, & ab isto die usque in octavas Paschæ similiter, & induit pallium & mitram. Cum eis omnibus ordinibus descendit de palatio. Præparatis equis cum albis mappulis super sellas, coronatur, & equitat cum processione ad sanctam Mariam-majorem. Cum autem venerit in Merolanam, stat notarius ibi, & alta voce dicit, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit eum. Notarius dicit: *In ecclesia* [a] *sancta Maria in hac nocte baptizati sunt tot masculi, & tot femina.* Pontifex respondet, *Deo gratias.* Et notarius accipit a saccellario unum byzantium. Secunda feria similiter fit ad sanctum Petrum: tertia feria similiter ad sanctum Paulum.

46 Cum autem venerit dominus Pontifex ad sanctam Mariam, ubi fit statio, descendit de equo; deponit coronam de capite, quam dat stratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiæ cum thuribulo & incenso, & aqua benedicta suscipiunt eum cum processione, cantando : sed Pontifex ponit incensum in thuribulo, & aspergit aquam super populum. Deinde intrat ecclesiam, & orat, & vadit ad secretarium : ubi, paratis omnibus ordinibus, prius dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est, & redit in locum suum. Deinde secundo episcopo, qui rediens dat pacem priori suo, & redit in filo ; & aliis similiter : deinde cardinalibus similiter. postea præfecto & judicibus, delungariis quoque, id est præfectis navalibus, & majorentibus, qui dicuntur schola Stimulati, & ceteris laicis principibus. Tunc surgunt duo subdiaconi basilicarii, & accipiunt priorem subdiaconum regionarium, per manus adextrantes eum ab introitu secretarii ante Pontificem. Qui alta voce dicit, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit eum. deinde parum producunt eum, & iterum dicit, *Jube domne benedicere*, & benedicit. Progreditur ante, & dicit, *Jube domne benedicere.* Dominus benedicit eum, & dicit, *Servi Domini nostri Jesu-Christi ; Servi Domini nostri Jesu-Christi ; Servi Domini nostri Jesu-Christi, G. archidiaconus legat evangelium, Hyacinthus subdiaconus legat epistolam, G. primicerius & ceteri cantores cantent.*

a Idem ritus superius in primis Ordinibus Romanis.

47 Tunc surgit dominus Pontifex a duobus sustentatus, in processione progrediens, sicut mos est. Cubicularii in introitu ecclesiæ habent mappulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiæ, mansionarius præparat ei arundinem cum cereo accenso, quam accipit, & ponit ignem in stupa super capita columnarum, quæ ibi stant. Cum autem venerit ad primum cereum, primicerius deponit mitram, & osculatur scapulam dextram Pontificis, qui benedicit eum. Cum venerit ante altare, cubicularii auferunt mappulam super caput ejus. deinceps facit officium, sicut ecclesia consuevit. Primicerius autem cum cantoribus cantant Introitum, *Resurrexi & adhuc sum tecum.* Dominus Pontifex nunciat, *Gloria in excelsis Deo.* qua peracta, Pontifex dicit orationem. Archidiaconus vero cum diacono & subdiacono stantes juxta altare ordinate, & notarii jusum in choro cum pluvialibus, archidiaconus cum sociis alta voce dicit, *Exaudi Christe.* Respondent notarii: *Domino nostro papæ Innocentio, a Deo decreto summo Pontifici & universali Papæ, vita.* Archidiaconus & diaconus iterum dicunt, *Exaudi Christe.* Notarii respondent similiter. Sic dicitur tribus vicibus, &c. quæ sequuntur in laude. Facta laude, prior subdiaconus basilicarius legit *epistolam latinam, subdiaconus græcus legit epistolam græcam. Duo cantores in pulpito cantant gradale, *Hæc dies quam fecit Dominus.* Primicerius cum schola respondet. Finitis cantibus, archidiaconus legit evangelium latinum, diaconus græcus legit evangelium græcum. In secreta descendunt duo diaconi ante altare, & duo subdiaconi, ordinate stantes cum silentio. Dum Pontifex dicit, *Per omnia sæcula sæculorum*, nullus ei respondet, sed incipit, & dicit, *Pater noster qui es in cælis*, &c. quæ sequuntur.

48 Finita Missa, coronatur, & cum processione redit ad palatium per montem Exquilinum, intrans sub arcum, ubi dicitur macellum * Lunanum, progreditur ante templum Marii, quod [a] vocatur Cimbrum, transiens per Merulanam, ascendens ad palatium juxta Fulloniam. In introitu basilicæ Zachariæ papæ, acceptis laudibus a cardinalibus & judicibus, sicuti in aliis coronis, descendit de equo: suscipitur a

* *al.* Eumanum

[a] In alio codice, *quod nominatur arcus Galliani, nunc S. Viti in macello Nardini, transiens per Merulanam, ascendens ad palatium Cimbrum juxta Fulloniam.*

primicerio, & ſecundicerius judicum deponit coronam, & dat cubiculario, quam curioſe reponit in ſcrinio. Judices autem ducunt eum illo die in baſilicam magnam Leonianam in cameram, ubi ſunt præparata XI ſcamna, & unum ſubſellium circa menſam domini Pontificis, & lectus ejus bene præparatus in figura XII Apoſtolorum circa menſam Chriſti, quando comederunt Paſcha. Ibi jacent in cubitis quinque cardinales, & quinque diaconi, & primicerius ad prandium, dato prius presbyterio in camera cum manibus, ſicut in die Natalis Domini. Surgit inde, & venit ad locum qui dicitur Cubitorum, ubi agnus aſſus benedicitur. quem benedicit, & redit ad præparatum lectum menſæ. Prior baſilicarius ſedet in ſubſellio ante lectum. Tunc dominus Pontifex tollit parum de agno, & prius porrigit priori baſilicario, dicens: *Quod facis, fac citius. ſicut ille accepit ad damnationem, tu accipe ad remiſſionem.* & mittit in os ejus, qui accipit & comedit. Reliquum agni dat XI diſcumbentibus, & aliis quibus placet; & ſic omnes comedunt. Ad dimidium vero convivium ex præcepto archidiaconi ſurgit quidam diaconus, & legit lectionem. Cantores autem ex præcepto domini Pontificis cantant Sequentiam, quæ ſit conveniens Paſchæ, modulatis organis: eaque finita, eunt, & oſculantur pedes Pontificis, qui dat eis coppam plenam potione. qui bibunt, & accipiunt a ſaccellario unum byzantium.

49 Finito convivio, deſcendit in baſilicam Salvatoris ad ſecretarium, ubi parum pauſat. qui ſurgens, dicta prius Nona, intrat ad Veſperas eo ordine, ſicut in Antiphonario ſcriptum eſt. Finitis tribus Veſperis, in baſilica Salvatoris, & ad Fontes, & ad ſanctam Crucem, redit dominus Pontifex in præparatam porticum: poſito ibi * faciſtorio, ſedet ipſe, & alii ordines circa eum. Architriclinus autem cum aliis juvenibus ordinate præparat ante dominum Pontificem potionem, & vinum bibit ipſe, & omnes alii bibunt. Interim cantores ſurgunt, & cantant hanc Sequentiam græcam, Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σημερον. qua Sequentia finita, eunt, & oſculantur pedes Pontificis: & dat eis bibere coppam potionis. Sic omnes læti recedunt.

* *al.* faldiſtorio

50 Secunda feria ſtatio ad ſanctum Petrum. Ad Matutinum ſuper *Venite*, *Surrexit Dominus vere, allel. Venite, exultemus.* In loco trium antiphonarum cantatur *Alleluia*, & tres pſal-

mi, * *Cum invocarem, Verba mea, Domine ne in ira tua.* Versus, *Hæc dies quam fecit Dominus*; tres lectiones de homilia, & duo responsoria diei; *Te Deum laudamus.* Matutinæ Laudes cantentur cum suis antiphonis, & psalmis, & versibus altetius diei prioris. Mane autem facto, omnes palatini ordines congregantur ad palatium cum Pontifice, & descendunt de palatio, & equitat dominus Pontifex. Intrat per campum juxta sanctum Gregorium in Martio; descendit in viam majorem sub arcu formæ, & dextra manu ante sanctum Clementem, declinans in lævam juxta collisеum. Transiens per arcum * Aureæ ante forum Trajani usque ad sanctum Basilium, ascendit per montem circa militias Tiberianas: descendit per sanctum Abbacyrum, & transiens ante sanctos Apostolos, manu læva descendens in via Lata, & declinans per viam Quirinalem, & proficiscens ad sanctam Mariam in Aquiro ad arcum Pietatis, sic ascendit ad campum Martis, transiens ante sanctum Trifonem juxta posterulas, usque ad pontem Adrianum: intrat per pontem, & exit per portam * Collinam ante templum & castellum Adriani: proficiscens ante obeliscum Neronis, intrat per porticum juxta sepulcrum Romuli; ascendit ad Vaticanum in basilica beati Petri apostoli, ibique cum omni populo Romano cantat Missam.

* al. *In Domino*

* *al.* Nerviæ

* *al.* Colinam

51 Qua finita, coronatur ante basilicam sancti Petri in loco, ubi ascendit equum, & coronatus cum processione revertitur ad palatium per hanc viam Sacram, per porticum & per prælibatum pontem, intrans sub arcu triumphali Theodosii, Valentiniani & Gratiani imperatorum, & vadit juxta palatium [a] Cromacii, ubi Judæi faciunt laudem. Prosiliens per Parionem inter circum Alexandri & theatrum Pompeii, descendit per porticum Agrippinam [b]. ascendit per Pineam juxta Palatinam, prosiliens ante sanctum Marcum ascendit sub arcu Manus carneæ per clivium argentarium, inter insulam ejusdem nominis & capitolium, descendit ante privatam Mamertini; intrat sub arcu triumphali inter templum Fatale & templum Concordiæ, progrediens inter forum Trajani & forum Cæsaris; subintrat arcum Nerviæ inter templum ejusdem Deæ, & templum Jani, ascendit ante asylum per

a Alius codex habet commentarii, ut conjicio, vice, *ante palatium sancti Stephani in piscina di Bachi.*

b Item idem codex addit explicandi causa, *sancta Maria Rotunda, Pantheon.*

silicem, ubi cecidit Simon Magus, juxta templum Romuli; pergit sub arcu triumphali Titi & Vespasiani, qui vocatur Septem lucernarum; descendit ad Metam. sudantem ante triumphalem arcum Constantini, reclinans manu læva ante amphitheatrum, & per Sanctam viam juxta * Colosseum, revertitur ad Lateranum: ibique honorifice susceptus, factis laudibus cardinalium & judicum, ascendit palatium; dat presbyterium sine manibus, celebrat convivium in eadem basilica Leoniana. Peracto convivio, descendit ad Vesperas, & facit officium sicut scriptum est.

* *al.* Colliseum

52 Infra Albas Paschæ ad Matutinum, Invitatorium, *Surrexit Dominus*, cum suo *Venite*. Feria tertia tres psalmi, *Domine Deus meus in te speravi, Domine Dominus noster, In Domino confido*. Versus, *Hæc dies*, tres lectiones cum suis responsoriis. Matutinæ Laudes sicuti convenit diei, & ad aliud officium. Feria quarta psalmi, *Salvum me fac Domine, Usquequo Domine, Dixit insipiens*. In loco antiphonarum cantatur *Alleluia*, & cum versu, *Hæc dies*, & cum tribus lectionibus & responsoriis. Matutinæ Laudes & aliud officium sicut supra. Feria quinta, psalmi, *Domine quis habitabit, Conserva me Domine, Exaudi Domine*; * cum tribus antiphonis *Alleluia*, & cum versu, *Hæc dies*, & cum tribus lectionibus & responsoriis. Matutinæ Laudes & aliud officium, sicut supra. Feria sexta psalmi, *Cæli enarrant, Exaudiat te Dominus, Domine in virtute tua*. Versus, *Hæc dies*, tres lectiones cum suis responsoriis diei Matutinæ Laudes sicut supra, & aliud officium.

* *f.* pro.

53 Sabbato de Albis ad Matutinum tres psalmi, *Dominus regit me, Domini est terra, Judica me Deus*. In loco trium antiphonarum cantetur *Alleluia*; versus, *Hæc dies*, tres lectiones cum responsoriis. Matutinæ Laudes & ceterum officium sicut supra. Mane ad Missam statio Lateranis, ubi dominus Apostolicus cantat Missam, ibique mutatur gradale in *Alleluia*, & cantantur duo *Alleluia*, cum suis versibus. Dum primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, dominus Apostolicus expendit agnos per populum, hac ratione, ut sicut filii Israel in Ægypto positi præcepto Domini de sanguine immaculati Agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab Angelo percuterentur: ita & nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo &

a

a vitiis percutiamur, & a potestate diaboli liberemur. Aliud propter infantes noviter baptizatos, in ecclesia deponentes veterem tunicam, qui annunciant *Alleluia*, id est gloriam beatitudinis cælestis patriæ. Tertium, quia quicumque habuit de cera prædictorum agnorum, & ex ea in domo sua crucem habuerit, vel secum portaverit, non lædetur ab aliquo phantastico spiritu, & a tonitruo. A Pascha usque in sabbato ad Sextam, ad omnes versus officii non dicitur responsorium ad Primam, Tertiam, Sextam & Nonam, & Completorium, nec lectio in eis recitatur; sed pro lectione, versu, responsorio cantatur gradale, *Hæc dies*, & dicitur versus, sicut in aliis diebus futuris.

54 Mane statio ad sanctum Pancratium. Ad Vesperum debet esse dominus Pontifex ad sanctos Cosmam & Damianum, cum omnibus scholis, ibique honorifice cantare Vesperas, sicut in die sancti Paschatis, & habere cœnam de ecclesia, ipse & omnes ordines palatii, videlicet panem, vinum, lacteas & lactucas.

55 A Pascha usque in vigiliam Ascensionis cantentur tres psalmi uniuscujusque nocturni ejusdem feriæ, & tres lectiones in loco antiphonarum. Apud Romanos non sunt nisi tria *Alleluia*, tam in Dominicis diebus, quam in feriis & festivitatibus: ita quod ad terminum prædictum finiatur psalterium non genu flexo in ullo officio; & non cantatur antiphona, sed in loco antiphonæ cantetur *Alleluia*, nisi cum fuerint dominicales antiphonæ cum *Alleluia*; & antiphona alicujus festivitatis, similiter cum *Alleluia*. Infra hebdomadam ad Matutinum Invitatorium *Alleluia*, cum suo *Venite*. In Laudibus sub una *Alleluia*. In tono *Noli flere Maria*, cantantur omnes psalmi; ad Vesperas similiter, nisi in dominicis diebus & festivitatibus. In omnibus matutinis Laudibus & vesperrinis Horis fit commemoratio Passionis Christi & Resurrectionis; antiphona, *Crucem sanctam subiit*, &, *Noli flere Maria*, cum versibus & orationibus suis. Secunda feria post octavam Paschæ ponitur Apocalypsis, & historia, *Ego sum vitis*, usque in Dominicam de *Modicum*.

56 In Letaniis majoribus omnes cruces Romanæ civitatis cum clero & populo honorifice cum processione procedunt ad sanctum Marcum. Prius canrant antiphonam, *Domine Dominus noster, qui cum patribus nostris*; deinde psalmus, *Bea-*

tus vir, & reliquos. Cum autem ad ecclesiam venerint, cantatur responsorium, *Famule Dei Marce*. Finito responsorio, faciunt collectam, *Populus Sion convertimini ad Dominum.* Finito cantu, dicunt, *Flectamus genua*, *Levate*, & orationem; *Procedamus cum pace*: respondent, *In nomine Jesu-Christi.* Exeuntes de ecclesia redeunt ad processionem, per viam cantando antiphonas & psalmos, & in statutis locis letanias, sicut mos est, usque ad sanctum Petrum: & accipiunt a curia domini Papæ presbyterium secundum consuetudinem hujus diei.

57 Interim convenientibus omnibus patriarchiarum canonicis cum suis crucibus in basilicam Salvatoris, quæ vocatur Constantiniana, ubi dominus Pontifex post altare ejusdem ecclesiæ induit se cum episcopis, cardinalibus, & aliis ordinibus sacri palatii; tunc primicerius cum cantoribus cantat, *Populus Sion.* Finito cantu, dominus Pontifex dicit, *Oremus;* archidiaconus, *Flectamus genua;* alius respondet, *Levate;* & Pontifex dicit orationem. Schola respondet, *Amen.* Archidiaconus nunciat, *Procedamus cum pace;* schola respondet, *In nomine Christi.* Subdiaconus vero regionarius elevat crucem stationalem de altari, quam plene portat in brachio, ut osculetur ab omnibus, in processione ante Pontificem usque in exitu ecclesiæ; deinde levat eam erectam. Primicerius cum schola post domnum Papam tenens pallium cum læva, primum incipit antiphonam, *Domine Dominus noster.* Deinde Lateranum eamdem antiphonam; postea sancta Maria-major: in quarto loco sanctus Petrus. Finitis patriarchiis, primicerius iterum incipit eamdem antiphonam; & hoc ordine cantantur aliæ antiphonæ per totam viam, dum Pontifex cantat psalmos. Cum autem venerit processio ante Coloseum, subdiaconus regionarius incipit [a] septiformem letaniam. Basilicarii vero respondent illud idem usque ad septimum. Cum autem venerit ante sanctam Mariam Novam, in præparato lecto dominus Pontifex cum episcopis, cardinalibus, & diaconibus quiescit, donec letania finiatur. Qua finita, surgit dominus Pontifex, dicit, *Oremus;* diaconus, *Flectamus genua:* respon-

[a] Nota hic septiformem, quinqueformem, triformem, & simplicem letaniam. Se tiformem litaniam instituit Gregorius M. quæ in septem choros distributa erat. Lege Menardum in Notis ad Sacramentarium pag. 94. Confer etiam primum Ordinem Romanum supra, num. 43.

detur, *Levate*. Pontifex dicit orationem: diaconus, *Procedamus cum pace*, & redeunt omnes in processione per viam Sacram ad clivum argentarii prælibatum. Subdiaconus incipit quinqueformem letaniam eo ordine quo prius, usque ad lectum ante sanctum Marcum, ubi Dominus se pausat, sicut in primo. Deinde revertuntur in processione usque ad arcum triumphalem Theodosii, Valentiniani, & Gratiani imperatorum, ubi incipit triformem letaniam usque ad lectum in ponte Adriano. Venientes ad sanctum Laurentium in porticu majore, ubi incipit simplicem letaniam usque ad lectum cantari ante sanctam Mariam in * Virgari in fine cortinæ.

* *al.* Virgariorum

58 Finita letania, aliisque officiis, ascendit ad basilicam sancti Petri, ubi est statio: ibique dominus Pontifex cantat Missam. In hac statione habet dominus Pontifex xx solid. den. Papiens. cardinales vero, & diaconi, & primicerius cum cantoribus accipiunt xl solidos Lucenses: & prior basilicarius, & scrinarii scribunt omnes cruces, & de unaquaque habent unum Lucensem, de quibus habent acolythi medietatem, & medietatem basilicarii. x solid. [diaconi,] subdiaconi regionarii vi solid.

59 Dominica de *Modicum* ponuntur epistolæ canonicæ usque in tertiam Dominicam, *Pater, cum essem cum eis*. In hac Dominica ponitur Actus Apostolorum usque in vigilia Ascensionis, & cantatur de prælibata historia, *Si oblitus*, & leguntur de hoc libro tres lectiones in Ascensione Domini, tres in Dominica de Rosis, & duæ in Pentecosten.

60 In Ascensione Domini statio ad sanctum Petrum, ubi dominus Pontifex cum episcopis, cardinalibus, diaconibus & ceteris scholis debet cantare Vesperas; &, sicut in nocturnis stationibus, media nocte surgere, incensando altaria, prius ad corpus vigilias celebrare, deinde in choro ante altare majus easdem vigilias incipere. Tres lectiones de Actibus Apostolorum, quinque de sermonibus festivitatis, nona de homilia eo ordine quo superius diximus. Ad Missam fiunt laudes ab archidiacono, & diaconibus & subdiaconibus, & notariis septem. Dum laudes efficiuntur, Pontifex stat. quibus finitis, canitur aliud officium Missæ, eaque finita, coronatur, & sic gloriosius revertitur ad palatium. Infra hebdomadam usque in sabbato Pentecostes, in unaquaque feria cantantur tres antiphonæ,

& tres psalmi prædictæ festivitatis; & leguntur tres lectiones de sermonibus.

61 Dominica de Rosa, statio ad sanctam Mariam Rotundam, ubi Pontifex debet cantare Missam, & in prædicatione dicere de adventu Spiritus-sancti, quia de altitudine templi mittuntur rosæ in figura ejusdem Spiritus-sancti.

62 Sabbato Pentecostes ad officium baptismi leguntur sex lectiones latinæ, & sex græcæ, & aliud officium sicut in Sacramentario scriptum est.

63 Dominica, statio ad sanctum Petrum, quo dominus Pontifex ad Vesperas vigiliæ cum omnibus ordinibus venit; & in nocte ad Matutinum, sicut in nocturnis stationibus. Ad corpus vigilias trium lectionum facit: deinde ad altare majus Matutinum. Invitatorium *Alleluia*, sicut in die Resurrectionis, cum suo *Venite.* Alii cantant *Alleluia, Spiritus Dominus replevit orbem terrarum, venite adoremus allel.* Antiph. *Alleluia*; psalmi, *Beatus vir, Quare fremuerunt gentes, Domine quid multiplicati sunt:* alii dicunt, *Factus est repente de cælo sonus. Confirma hoc Deus. Emitte Spiritum tuum & creabuntur*, cum suis psalmis. Tres lectiones leguntur. Primam lectionem legunt canonici ecclesiæ, *Dum complerentur*; & cantant primum responsorium. Secundam lectionem legunt cardinales de sermonibus; responsorium cantant cantores & basilicarii: tertiam lectionem legit Pontifex. Ceterum officium facit primicerius cum omnibus. Missam cantat Pontifex, cum laudibus. Post Missam coronatus redit ad palatium, sicut mos est. Infra hebdomadam legitur de sermonibus. Sabbato quatuor temporum ad lectiones non flectuntur genua propter Pascha, sed in loco gradalium canitur *Alleluia*, cum suis versibus. *Kyrie* non dicitur propter letaniam processionis, ubi dictum est *Kyrie*: sed solummodo finito hymno trium puerorum, Pontifex incipit Missam, *Gloria in excelsis Deo*, & reliquum.

64 Dicitur Pascha annotina, quia est in anniversario præteriti Paschatis.

65 Dominica octava Pentecostes ponitur liber Regum, usque in Kalendas Augusti; deinde nocturna psalmorum & capitula cum genu flexo, sicut ratio requirit. Ad Primam omni tempore oratio diei non mutatur, nisi infra dies Paschatis, & magnis festivitatibus Sanctorum, quando non dicitur nisi

oratio festivitatis, & infra octavam.

66 In vigilia sancti Johannis Baptistæ, ad Matutinum Invitatorium, *Regem Præcursoris Dominum*, cum *Venite*. Tres autem historiæ festivitatis, & tres lectiones de Sancto. Non dicitur *Te Deum laudamus*, sed incipit matutinas Laudes, *Deus in adjutorium meum intende*. Nunciatur una antiphona Matutini, sub qua omnes psalmi cantantur. Ad Primam antiphona, & tres psalmi, & lectio vigiliæ festivitatis, cum versu & oratione. Vesperas facit, & vigilias noctis in basilica sancti Johannis ad Fontes: Græci autem in basilica Salvatoris. Ad Matutinum Græci faciunt officium ad Fontes: & curia in basilica Salvatoris. Missam cantat Pontifex ibi, ubi fit statio. In vigilia sancti Petri, & in vigilia sancti Laurentii, & in vigilia sanctæ Mariæ, & in vigilia sancti Andreæ, & in vigilia Natalis Domini, hoc officium fit ad Matutinum, sicut in vigilia sancti Johannis Baptistæ prædiximus. Ad Primam, Tertiam, Sextam & Nonam cantatur & legitur de Sancto: ad Missam non cantatur *Alleluia*, propter jejunium, sed tantum gradale.

67 In festivitate sancti Petri conveniunt curiales in basilica ejusdem Apostoli, cum domino Papa, ubi cantatur Vesperum. Antiphonæ, *Juravit Dominus, & non pænitebit eum*, & aliæ antiphonæ cum suis psalmis. Ad *Magnificat*, *Significavit Dominus Petro*. In primo nocturno [a] Vigiliæ incipit primicerius antiphonam, *In omnem terram exivit sonus eorum*; psalm. *Cæli enarrant*, & aliæ antiphonæ Apostolorum nocturnales cum suis psalmis. Tres lectiones legunt canonici de Actibus Apostolorum, *Petrus & Johannes ascendebant in templum*, & cantant tria responsoria. Deinde judices legunt duas lectiones de sermonibus Apostolorum Petri & Pauli; sextam legit episcopus, septimam cardinalis, octavam prior basilicarius; nonam legit dominus Papa de expositione evangelii. Responsoria cantant cantores & basilicarii. Finita vero lectione domini Papæ, primicerius dicit *Te Deum*, & Papa dicit orationem, & benedicit. Ad Matutinum cantores cantant Invitatorium, *Regem Apostolorum Dominum*, & *Venite*. Antiphona, *Si diligis me Simon Petre*; psalmus, *Beatus vir*,

[a] Hic iterum, ut supra in Nativitate, distinguuntur Vigiliæ a Matutino. Amalarius in Antiphonarii cap. LX, *duas Vigilias* vocat. *Ex Romano*, inquit, *Antiphonario posui duas Vigilias in nostro Antiphonario*, scilicet pro festo sancti Petri.

& aliæ antiphonæ cum suis psalmis, sicut in Antiphonario invenitur scriptum. Lectiones leguntur eo ordine, quo in vigilia sive in Dominicis. Tres psalmi cantantur, sicut prius. Matutinæ Laudes cantantur cum antiphona, *Petrus & Johannes*, & reliquis antiphonis cum psalmis. Mane ad Missam domini Papæ debent esse laudes, & coronari in tanta festivitate, cujus vicarius est.

68 Infra octavas sancti Johannis, & sancti Petri, & sancti Laurentii, & sanctæ Mariæ, & Natalis Domini, & Epiphaniæ, hoc officium fit. Tres psalmi & tres lectiones, & omne officium de festivitate, nisi fuerit inter eos dies festivitas IX lectionum.

69 In festivitate sancti Pauli vadit Pontifex illuc cum omnibus scholis; facit Vesperas, & habet cum omnibus cœnam de ecclesia. Perfecta cœna, intrat ad Vigilias. Monachi ecclesiæ legunt tres lectiones, *Saulus adhuc spirans minarum*; cantant tria responsoria: pro unoquoque responsorio accipiunt ab archidiacono II denarios de decem & octo denariis, quos archidiaconus acceperat ab eis. Post responsorium in quarta lectione surgit dominus Pontifex, & intrat ad arcam altaris sancti Pauli, ubi est foramen in fundo arcæ super corpus Apostoli. Discooperto eo, mittit manum deorsum, & apprehendit thuribulum in unco plenum carbonibus & incenso, & trahit foras. Incensum & carbones dat archidiacono: archidiaconus autem dat per populum, hac ratione, ut quicumque febricitans devote in fide Apostoli ex his biberit, sanetur. Iterum replet thuribulum de carbonibus, & ponit super eos candelam vitream plenam incenso: accendit carbones, & candela incipit * bullire: & reponit thuribulum in prælibato unco, & cooperitur foramen arcæ a Pontifice super corpus ejus. In quarta lectione annualiter, sicut in vigiliis sancti Pauli, duas lectiones legunt episcopi; duas cardinales; octavam subdiaconus; nonam Pontifex: reliqua quinque responsoria cantant cantores & basilicarii, & accipiunt ab archidiacono XVIII denarios. Aliud officium efficitur, sicut mos est. Mane Pontifex celeberrime cantat Missam, & scholæ accipiunt ab ecclesia pro beneficio festivitatis IV solid. de monetis.

* al. bollire

70 In Kalendis Augusti ponitur liber Salomonis usque in Kalendas Septembris. In festivitate sancti Laurentii dominus

Pontifex in basilica ejus in agro Verano, ubi requiescit, cum omnibus scholis facit Vesperum, & officium per totam [a] noctem. Mane facit Missam Romano populo, & accipiunt scholæ pro beneficio ab ecclesia VIII solidos denariorum.

71 In vigilia sanctæ Mariæ, mane dominus Papa cum cardinalibus, discalceatis pedibus, facit VII genua, & aperit imaginem, & osculatur pedes Domini, & deponit * jusum, cantando, *Te Deum laudamus.* quod constituit Leo quartus Papa.

* *id est deorsum*

72 In Assumptione sanctæ Mariæ, dominus Papa cum omni curia facit Vesperum, & Vigilias novem lectionum in ecclesia sanctæ Mariæ-majoris. Cum fuerint finitæ, revertitur Lateranum. Cardinales & diacones accipiunt imaginem Jesu-Christi, & abstrahunt de basilica sancti Laurentii cum omni populo, portantes eam per campum Lateranum juxta basilicam sancti Gregorii: Crucem stationalem portat regionarius post eam; post quam processio curiæ ordinate procedens, cantando psalmos, primicerius cum schola responsorium de eadem festivitate. Præfectus cum duodecim viris accipit a curia XII faculas: Ostiarii vero alias XII, portantes accensas ante imaginem. Dum imago transit per campum, cubicularii stant in culmine sancti Georgii, tenentes duas faculas accensas, quas imagine transacta extingunt faculas. Cumque imago venerit ad sanctam Mariam Novam, deponunt eam ante ecclesiam, & lavant pedes ejus de basilico. Interim scholæ faciunt Matutinum in ecclesia, trium scilicet lectionum. Populi vero laudantes & benedicentes Dominum, tollunt eam inde, & portant ad sanctum Adrianum; & ibi lavant pedes. Exeuntes autem de ecclesia, redeunt per viam qua venerunt, & portant eam per arcum in Lathone, quia antiquo tempore magna persecutio erat ibi diaboli. Deinde transeunt juxta domum Orphei propter basiliscum, qui tunc temporis latitabat ibi in caverna, cujus fœtore & sibilo homines ibi transeuntes infirmabantur, & moriebantur. Idcirco Sergius Papa constituit hanc processionem in hac tanta festivitate: quatenus per laudes tantorum populorum, & intercessionem sanctissimæ virginis Mariæ apud Deum, populus Romanus ab his persecutionibus liberaretur. Ascendentes ad

a In Sacramentario Gregoriano assignatur pro hoc festo *prima Missa de nocte*, pag. 120 apud Menardum.

sanctam Mariam, dominus Pontifex præparatus cantat Missam, benedicit populum fatigatum : omnes recedunt.

73 Dominica prima mensis Septembris ponitur liber Job & Tobiæ, Judith & Hester, usque in Dominica prima mensis Octobris. In quo mense est Nativitas sanctæ Mariæ, quæ ita celebratur a Pontifice celeberrime in sancto Adriano, ubi fit collecta, sicut in Purificatione & Annunciatione sanctæ Mariæ.

74 In Exaltatione sanctæ Crucis, statio Laterani. Fit collecta ad sanctam Mariam-majorem : ubi crux stationalis, & schola, & regionarii, & acolythi coadunantur cum cruce sancti Johannis & canonicis, & cruce sanctæ Mariæ & canonicis. Primicerius cum schola cantat collectam ; subdiaconus regionarius portat crucem stationalem. In processione ante cantores, & processionaliter procedunt usque ad Lateranum. Primicerius cum schola primum cantat antiphonam, *Nos autem gloriari oportet*. Deinde canonici sanctæ Mariæ venientes in campum juxta Fulloniam, ibi cum omni populo exspectant Pontificem & [a] Sanctuaria a palatio. Pontifex vero indutus, discalceatis pedibus, cum aliis ordinibus descendit de palatio. Cardinales portant sanctuaria in processione, scilicet de ligno crucis Domini, & sandalia Jesu-Christi, & Circumcisionem ejus ad basilicam Salvatoris, ubi est statio. Ibi Pontifex cantat Missam : & cantata, omnes læti cum benedictione recedunt.

75 Dominica prima mensis Octobris ponitur liber Machabæorum, usque in Dominica prima mensis Novembris. Mediante Octubrio, in futuris Dominicis ad matutinas Laudes, quando dicitur, *Benedicite omnia opera Domini Domino*, cantantur hæ antiphonæ, *Dum perdurant*, *Tres video viros*, & aliæ, quæ in Antiphonario inveniuntur. Dominica prima mensis Novembris ponitur Daniel propheta, & legitur in Dominicis diebus usque ad Adventum Domini. Infra hebdomadas legitur de Ezechiele, & de XII Prophetis.

76 In festivitate sancti Andreæ debet esse dominus Pontifex cum omnibus scholis ad sanctum Andream in Vaticano, ibique honorifice, sicut in festivitate sancti Petri, Vesperas & Vigilias celebrare. Matutinum vero ad fratrem ejus

[a] Id est reliquias, ut ex consequentibus intelligitur. In duobus codicibus desunt hæc verba, *& Sanctuaria a palatio*.

facere,

facere, id est ad altare sancti Petri. Mane canitur Missa super altare beati Andreæ, ut omnis populus cum benedictione lætus recedat. Præfectus cum adjutorio decimæ illuminat ecclesiam, & facit prandium curiæ. DEO GRATIAS.

Additio ex cod. Valli-cellano.

HÆ sunt festivitates, in quibus dominus Pontifex debet coronari. In festivitate videlicet sanctorum quatuor Coronatorum, in festivitate sancti Martini, ubi dicitur titulus Æquitii; in festivitate sancti Clementis; in Dominica de Adventu; in Dominica de *Jerusalem;* in Dominica de *Gaudete*, in festivitate Domini, in festivitate sancti Stephani, in Epiphania, in Dominica *Lætare Jerusalem*, in Pascha, in feria secunda ad sanctum Petrum, in Dominica *Ego sum Pastor bonus*, in Ascensione, in Pentecostes, in festivitate sancti Petri, in anniversario suo, in festivitate sancti Silvestri.

Hæ sunt nocturnales stationes sancti Petri. Dominica de *Gaudete*, Epiphania, Ascensio Domini, Pentecostes, festivitas sancti Petri, & ejus Octava; festivitas sancti Andreæ. In unaquaque earum stationum scholæ palatii, scilicet cardinales, diacones, subdiacones, cantores regionarii, acolythi debent habere quinque solid. den. de altari sancti Petri pro cœnatica. Archidiaconus XVIII den. pro his qui cantant LX. canonici XII solid. & ad Missam medietatem altaris inter eos & capellanos domini Papæ usque ad finem. Si deerit dominus Pontifex, & venerit cardinalis solus cantare Missam, in quacumque statione totam medietatem altaris habent prædictæ scholæ. Cardinalis qui cantat Missam, habet tertiam partem oblationis: sed si habet aliquem socium cardinalem, non fit ita; sed oblatio, sicut mos est, communiter dividatur per scholas.

Hæ sunt sancti Petri diurnæ stationes. In omnibus sabbatis quatuor temporum, in Dominica Quinquagesimæ, Dominica in Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus*, in Letanias majores, in Dedicatione, & in Cathedra sancti Petri. In unaquaque harum stationum accipiunt quinque solid. & oblationem. Sed dominus Pontifex accipit

a xx solid. in nocturnis stationibus, quando accenduntur [a] retia; & in diurnis, quando accenduntur candelæ.

[a] Pharum alio nomine appellant, id est lucernam orbicularem cum certo lucernarum aut candelarum numero.

APPENDIX.

a JOHANNIS PAPÆ XIX [a] DIPLOMA,

Quo facultatem concedit episcopo Silvæ-candidæ divina officia certis diebus celebrandi in ecclesia sancti Petri in Vaticano.

JOHANNES episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio PETRO Dei gratia episcopo Silvæ-candidæ ecclesiæ, & per te eidem venerabili episcopio, successoribusque tuis in perpetuum. Convenit apostolico moderamini pia religione pollentibus benevola compassione succurrere, & poscentium animis alacri devotione impertiri assensum. *Et paulo post.* Iterumque concedimus & confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctarum Rufinæ & Secundæ, sitam Romæ juxta palatium nostrum, cum omnibus ad eam pertinentibus: & concedimus & confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctæ Mariæ, cum omnibus suis pertinentiis infra hanc civitatem Romanam, non longe a monte, qui Augusta dicitur. Pariterque concedimus & confirmamus vobis vestrisque successoribus in perpetuum, sicuti a memorato sancto Papa, sive a ceteris prædecessoribus nostris Pontificibus concessa & confirmata fuerunt, videlicet monasteria quinque, sancti Stephani, & sanctæ Mariæ, sanctorumque Johannis & Pauli, & beati Martini, atque Jerusalem, constituta juxta magnam ecclesiam sancti Petri, cum omnibus eorum pertinentiis, omnesque consecrationes quæ ibidem sunt, aut in præfata ecclesia sancti Petri, aut in ceteris ecclesiis, quæ sunt constitutæ in tota civitate Leoniana: &, si necessarium fuerit eas consecrare, nullus alius episcopus ad tale ministerium, vel consecrationem accedere præsumat, nisi vos vestrique succes-

[a] Qui nobis Johannes XX, cujus annus tertius coincidit in annum MXXVI. Indictione tertia a Septembri incœpta.

sores episcopi sanctæ Silvæ-candidæ ecclesiæ in perpetuum. Concedimus & confirmamus vobis vestrisque successoribus in perpetuum sanctum diem Sabbatum ad baptismi sacramentum celebrandum, & totum officium faciendum in ecclesia sancti Petri apostoli, & supra magnum altare: in quo venerabili altari, seu in confessione, quicquid auri vel argenti, pallii vel ceræ, sive aliarum rerum, positum & oblatum, sive jactatum fuerit, vel vobis oblatum, ab hora videlicet diei tertia, qua ingredi ecclesiam ad ordinandum, & peragendum divinum officium vos volumus, usquequo expletam sanctæ Dominicæ diei Missam habueritis, per vestros curatores in vestram vestrorumque successorum, remota omni contradictione, deveniat potestatem.

Et quia usque ad nostrum tempus in præfata ecclesia sancti Petri, a qua pæne omnes ecclesiæ doctrinam acceperunt, sicut a magistra & domina, dies Dominica Palmarum, & dies Cœnæ Domini, & Parasceve tam irreverenter colebantur, ut nec processio cum palmis in ipsa die Dominica ibi fieret, nec in die Cœnæ Domini [a] *Gloria in excelsis Deo* diceretur; & in Parasceve non tam reverenter, ut decebat, officium ibi fiebat, condoluimus; & meliorare hoc cupientes per vos vestrosque successores, statuimus, ut omni annua die Dominica Palmarum cum processione ab ecclesia sanctæ Mariæ in Turri exeatis: & venientes ad magnum altare sancti Petri Missam celebretis. Similiter & omni anno in die Cœnæ Domini vos vestrique successores Missam super eodem altare sancti Petri celebrare, *Gloria in excelsis Deo* dicere, sanctum chrisma conficere, & quod ad episcopum pertinet agere volumus. Et omni anno die Parasceve super ipsum altare majus sancti Petri totum officium reverenter, ut decet, vos vestrosque successores facere volumus. In quibus tribus Missis, scilicet in Missa Palmarum, seu in Missa Cœnæ Domini, & in officio Parasceve, quicquid auri vel argenti, pallii seu ceræ, vel aliarum rerum super jam dicto sacro altari beati Petri, sive in confessione positum, aut jactatum fuerit, vel vobis oblatum ab hora, qua ipsa Missa & officium inchoata fuerint & expleta, per vestros custodes in vestram vestrorumque successorum similiter, remota omni contradictione, de-

[a] Quippe a simplicibus presbyteris olim non dicebatur *Gloria in excelsis* in Missa, nisi in solo Pascha, ex Sacramentario Gregoriano.

veniat potestatem. In quibus dictis quinque diebus, si vobis vestrisque successoribus utile visum fuerit, aliquem diaconorum nostrorum ministrare ob honorem sancti Petri, & vestram reverentiam volumus petere. Potestatem autem ejusdem ecclesiæ sancti Petri, & supra dictorum monasteriorum suorum, & cuncta ecclesiæ judicia ipsorum, seu totius civitatis Leonianæ, vobis vestrisque successoribus concedimus & confirmamus.

Simili modo ad ungendum consecrandumque imperatorem primum vestrum & vestrorum successorum episcoporum fraternitatem convocamus: ut quibus regimen totius ecclesiæ sancti Petri, & civitatis Leonianæ commissum est, ab his primum sit benedictus. Necnon cuncta sacra officia seu mysteria, quæ nos & successores nostri facere debemus, si ægritudine vel aliqua cura impediti facere non possumus, tam in supra dicta ecclesia sancti Petri, & monasteriis suis, quam & per totam civitatem Leonianam, per vos vestrosque successores fieri apostolica auctoritate decrevimus. Consecrationes vero altarium ecclesiæ sancti Petri, & aliorum monasteriorum, necnon consecrationes ecclesiarum, altarium, sacerdotum, clericorum, diaconorum, seu diaconissarum totius civitatis Leonianæ, vobis vestrisque successoribus in perpetuum, sicut prælibatum est, concedimus & confirmamus: super quæ & ecclesiæ sanctarum Rufinæ & Secundæ, cui Deo auctore præsidetis, vobis vestrisque successoribus in eodem venerabili episcopio in perpetuum donamus, largimur, concedimus, & confirmamus atque stabilimus perenniter in usum & utilitatem ipsius venerabilis episcopii, & ipsorum qui per tempora tenebunt ipsam ecclesiam: statuentes quippe apostolica censura sub divini judicii obtestatione & anathematis interdicto, ut nulli umquam nostrorum successorum Pontificum, vel qui publica functi fuerint actione, vel alia qualibet magna parvaque persona audeat vel præsumat aliquid de omnibus, quæ supra continentur, contra hoc nostrum pontificale privilegium agere, vel alienare, aut auferre: sed potius firma atque stabilia perpetuis temporibus, sicut a nobis statuta & confirmata sunt, decernimus permanenda. Si quis autem (quod non optamus) temerario ausu contra hoc nostrum apostolicum privilegium in quoquam ire & transgressor esse præsumserit, vel frangere ausus fuerit, & in

omnibus inobediens & non observator esse præsumserit; sciat se auctoritate Dei omnipotentis, & domini nostri Apostolorum principis Petri, cujus, licet immeriti, Dei tamen aliqua dignatione gerimus vices, anathematis vinculo innodatum, & a regno Dei alienum, atque cum Juda traditore Domini nostri Jesu-Christi, & omnibus impiis socius sit in inferno. Qui vero pio intuitu custos & observator hujus nostri privilegii exstiterit, meritis atque precibus beati Petri Apostolorum principis, & sanctarum martyrum Rufinæ & Secundæ, in æthereis arcibus præmia & benedictionis gratiam atque misericordiam a justo judice Domino Deo nostro, vitamque æternam percipere & invenire mereatur in sæcula sæculorum, amen. Scriptum per manum Gregorii notarii regionarii atque scriniarii S. R. E. in mense Decembris, Indict. supra scripta x.

Theobaldus Velitrensis ecclesiæ episcopus subs. Petrus sanctæ Ostiensis ecclesiæ episc. Stephanus presbyter cardinalis tt. sanctæ Cæciliæ. Petrus presbyter cardinalis tt. sancti Damasi. Johannes presbyter cardinalis tt. sancti Marci papæ. Johannes presb. card. tt. sancti Callisti transtiberim. Rodulfus indignus presb. & abbas ex monasterio sancti Laurentii, qui ponitur in Clausura. Johannes presb. card. tt. sancti Chrysogoni. Benedictus archidiaconus. Hugo diaconus. Crescentius diaconus. Johannes Dei gratia diaconus. Crescentius diaconus. Franco diaconus. Rainerius diaconus. Johannes subdiaconus. Johannes subdiaconus de Mira.

Datum xvi Kal. Januarii, per manum Bosonis episcopi sanctæ Tiburtinæ ecclesiæ & bibliothecarii sanctæ apostolicæ Sedis.

Datum prid. Kal. Januarii per manus Benedicti episcopi Portuensis, & vice Peregrini Coloniensis archiepiscopi, bibliothecarii sanctæ apostolicæ Sedis, anno pontificatus Domini nostri Johannis summi Pontificis & universalis XIX papæ in sacratissima sede beati Petri apostoli sedentis ill. mense Decembris, Indict. x.

EXCERPTA

Ex libro Petri Mallii canonici S. Petri ad Alexandrum III.

De festivitatibus, in quibus dominus Papa coronabatur. *caput* XXVII.

HÆ sunt festivitates, in quibus dominus Papa solebat coronari. In festo videlicet sanctorum Quatuor Coronatorum; in festivitate sancti Martini Papæ, qui dicitur titulus Æquitii; in festo sancti Clementis, in Dominica de Adventu ad sanctam Mariam in Præsepe; in Dominica de *Jerusalem* ad sanctam Crucem; in Dominica de *Gaudete* ad sanctum Petrum; in Nativitate Domini; in festo sancti Stephani; in Epiphania Domini ad sanctum Petrum; in Dominica *Ego sum Pastor bonus*; in Ascensione Domini, in Pentecoste, in festivitate sancti Petri, in festivitate sancti Silvestri, in anniversario suo.

Nocturnales & diurnæ stationes.

Hæ sunt nocturnales stationes sancti Petri. Dominica tertia Adventus Domini, quæ dicitur de *Gaudete*. Epiphania Domini, Ascensio Domini, Pentecostes, festivitas sancti Petri & octava ejus, festivitas sancti Andreæ.

Hæ sunt sancti Petri diurnæ stationes. In omnibus sabbatis quatuor temporum, in Dominica de Quinquagesima, Dominica de Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus*; in Letaniis majoribus in die sancti Marci, in Dedicatione ecclesiarum apostolorum Petri & Pauli, in Cathedra sancti Petri.

In unaquaque harum stationum accipiunt scholæ quinque solidos denariorum Papiensium, ex oblatione scilicet: & dominus Pontifex accipit viginti solidos denariorum Papiensium. In nocturnis stationibus, quando accenduntur retia; & in diurnis, quando accenduntur quatuor candelæ per Capitulum, similiter.

Quando lectorium beati Petri ornabatur. cap. XXX.

In memoriam posterorum scribimus nos canonici basilicæ sancti Petri, in quibus noctibus lectorium ejusdem basilicæ de consuetudine ornatur mappula & facula librarum duarum a confessione traditis, videlicet Dominica de *Gaudete*, Nativitas Domini, Epiphania Domini, Dominica Septuagesimæ, Dominica de carne [a] levario, Cathedra beati Petri; in Dedicatione altaris facta a papa Callisto, Dominica de Passione Domini, Dominica Palmarum, feria quarta post Palmas, in Cœna Domini, Parasceve, Sabbato sancto, Pascha, feria secunda post Pascha, Dominica de *Pastor bonus*, in Ascensione Domini, Pentecosten, festum sancti Petri, octava ejusdem, in Assumptione beatæ Mariæ, in Letaniis majoribus, in dedicatione basilicarum Petri & Pauli, in festo omnium Sanctorum.

Certum est nos canonicos beati Petri propter alias rationes & consuetudines, quas habemus in oblatione Missæ altaris majoris beati Petri, de antiquissima consuetudine habere semper decimam hebdomadam de novem hebdomadibus totius anni, quæ sic dividuntur. Septem primas hebdomadas accipiunt septem cardinales sancti Petri. Septem hebdomadas accipiunt diaconi cardinales, præter Dominicalia totius anni, quæ ad eos spectant, excepta Dominica Palmarum, & Pascha ; & nisi forte sit statio. Nonam hebdomadam cantores : decimam hebdomadam canonici ecclesiæ : undecimam schola basilicaria. Qua finita, reincipiunt prædicti cardinales sancti Petri a capite : & sic fit per totum annum. Oblatio itaque, quæ spectat ad hebdomadam, est illa, quæ venit ad manus cardinalis cantato evangelio : & quæ venit ad altare, postquam calix est positus, dividitur per medium: medietas est altaris; & altera medietas est illius, cujus est hebdomada. Ille igitur, cujus est hebdomada, primo loco dat tria capita, id est tres monetas, de communi mansionariis, qui serviunt ad altare : deinde pro quantitate oblationis tribuit diacono & subdiacono , & illis qui serviunt de pluviali : postea datis piscibus domino cardinali, dat sextam par-

[a] Forte *de carne levanda*, pro Dominica Quinquagesimæ, quæ apud veteres aliquando vocatur *Dominica ad carnes tollendas* seu *levandas*.

tem cantoribus, & duas de melioribus faculis.

De episcopis cardinalibus per patriarchias dispositis. caput XXXI.

Septem cardinales presbyteri, qui ad sacrosanctum altare beati Petri per hebdomadas suas Missarum sollemnia celebrare debent, hi sunt: S. Mariæ in transtiberim, S. Chrysogoni, S. Cæciliæ, S. Anastasiæ, S. Laurentii in Damaso, S. Marci, Sanctorum Martini papæ & Silvestri, qui vocantur tit. Æquitii.

Cardinales sancti Pauli sunt hi: sanctorum Nerei & Achillei, S. Xysti, S. Marcelli, S. Susannæ.

Cardinales sanctæ Mariæ-majoris sunt hi: sanctorum Apostolorum, S. Cyriaci in Thermis, S. Eusebii, S. Pudentianæ, S. Vitalis, SS. Marcellini & Petri, S. Clementis.

Cardinales sancti Laurentii foris murum sunt hi: S. Praxedis, S. Petri ad Vincula, S. Laurentii in Lucina, S. Crucis in Jerusalem, S. Stephani in monte Cælio, SS. Joannis & Pauli, SS. Quatuor Coronatorum.

Diaconiæ.

Diaconiæ sunt XVIII. S. Mariæ in Dominica, ubi debet esse archidiaconus sanctæ Luciæ in circo juxta Septa solis; S. Mariæ-novæ, SS. Cosmæ & Damiani, S. Adriani, SS. Sergii & Bacchi, S. Theodori, S. Gregorii, S. Mariæ in Schola græca, S. Mariæ in Porticu, S. Nicolai in Carcere, S. Angeli, S. Eustachii, S. Mariæ in Aquiro, S. Mariæ in via Lata, S. Agathæ in equo marmoreo, S. Luciæ in capite Suburræ, S. Quirici, [SS. Viti & Modesti.]

Abbatiæ.

Abbatiæ sunt istæ. S. Cæsarii in palatio, S. Gregorii in clivo Scauri, S. Mariæ in Aventino, S. Alexii, Sancti Sabæ, ubi dicitur Cella-nova; S. Pancratii in via Aurelia. Intra urbem Ravennantium, scilicet transtiberim, est abbatia sanctorum Cosmæ & Damiani in vico-aureo. Intra urbem est abbatia S. Silvestri inter duos hortos, quam ædificare cœpit Stephanus papa II. sed Paulus papa explevit. Hi duo Apostolici requiescunt

cunt in ecclesia beati Petri. Ecclesia S. Mariæ in Capitulo, ubi est ara Filii Dei. S. Basilii juxta palatium Trajani imperatoris*; S. Agathæ virginis, quæ est Suburræ monte; S. Laurentii in Panis-perna, ubi positus fuit in craticula; sancti Thomæ juxta formam Claudiam, S. Basilii in Campo-sancto, S. Trinitatis Scottorum. Extra urbem, in via Flaminia, est abbatia S. Valentini: ab alia parte Romæ, via Ostiensi, est abbatia S. Pauli, & abbatia S. Anastasii. Iterum in urbe est abbatia S. Mariæ in Pallara, ubi fuit sagittatus sanctus Sebastianus; S. Mariæ in monasterio ad S. Petrum ad Vincula; S. Mariæ in Castro-aurco.

Quot lampades ardeant quotidie in ecclesia B. Petri.
caput XXXVII.

Ad luminaria in altare beati Petri VIII lampades in corpore die noctuque: ante pectoralia tres lampades; in unoquoque capitulo una, & in unaquaque corona una candela per totam noctem accendatur, donec Missa finiatur. Quæ nimirum capitula sunt ad minus XXXIIII usque ad crucifixos. Omnes igitur lampades ab altari beati Petri usque ad crucifixos sunt quinquaginta omni nocte.

In stationibus vero unoquoque capitulo quatuor candelæ: in rete, quod est in atrio ecclesiæ, XII. in virga XVIII. ante Veronicam X die noctuque: ante imaginem beatæ Mariæ, quæ est de mosibo post Veronicam, I. In sancto Processo I. ad sanctam Mariam de Cancellis III. In arcu majori, ubi audivimus requiescere corpus beati Mathiæ apostoli, I nocte & die: nocte vero tota VIII. ad sanctam crucem I. In sancto Johanne ad Fontes I. in sancta Lucia I. ad sanctum Pastorem I. ad sanctum Gregorium I nocte dieque, in unoquoque istorum in Vaticano I. in sancta Maria in Oratorio I. ad sanctum Leonem quartum I. Petro & Paulo I. ad sanctum Bartholomæum I. ante crucifixos II. in rete IV. in virga III. ante portas ecclesiæ deforis V. in unoquoque porticalium III. in sancta Petronilla II. in sancto Andrea I.

Omnes igitur candelæ, quæ quotidie ardent in ecclesia beati Petri, sunt CXV. ad minus omni nocte: in stationibus vero sunt CCL. In Dedicatione, in Ascensione, & festo sancti Petri & octava ejus, retia accendantur: sed rete magnum, quod

est in atrio ecclesiæ, scilicet ante portam Argenteam, in festo sancti Petri & octava tantum.

Præter ea quatuor funes de antiqua consuetudine extenduntur in festo sancti Petri & octava ejus in atrio ejusdem ecclesiæ, id est in paradiso, in modum crucis; & ligantur de porticalibus ad pineam æneam, quæ est in paradiso; & in unoquoque fune VI candelæ suspenduntur. In gradibus vero, scilicet ante ecclesiam sanctæ Mariæ in Turri, extenditur unus magnus funis a porticali, quod est super gradus mortuorum, usque ad domum Petri Johannis de Pampano, in qua de jure debet ligari secundum tenorem locationis: & suspenduntur in eo XVIII candelæ.

De consuetudinibus Confessionis, cap. XXXVIII.

Hæc sunt quæ dominus Papa de consuetudine recepturus est ab illis, qui emunt confessionem beati Petri pro tribus partibus; canonici vero pro quarta parte.

In primis planetas, camisos, tunicas, amictos, stolas, manuales, cingulos, crucem, thuribulum aureum, qui sit aptus ad cantandum Missam; libros & alia vasa, quæ ad officium altaris spectant; candelabra, tobalias frisatas & opertas, quæ totum altare colligant sine frisio, tantum frisatas, non parvas vel magnas: tres denarios ad pondus de balsamo, & decem libras ceræ pro facula de sabbato sancto; & tres ampullas majores, & tres minores; & tres fanones, & oleum pro chrismate, & duodecim denarios Papienses pro palmis canonicis beati Petri: solidos sex in sex stationibus, in unaquaque VI, & sex solidos in festivitate sancti Andreæ, & duas aquaricias olei pro festo ejusdem.

In resarciendo tecta & mutandis trabibus dantur duo denarii Papienses unicuique magistrorum & manualium in unoquoque die, donec opus compleatur. Quando sandialarii capiunt trabes, duos solidos denariorum Papiensium, & quatuor libras ceræ.

Quando dominus Papa pergit ad sanctum Petrum in stationibus, viginti solidos denariorum Papiensium, & tres aquaricias clareti cardinalibus & capellanis Papæ. Aliis scholis medietas altaris datur, ex quo tobalia extenditur super altare. Et in unaquaque statione unum par facularum de duabus

libris ad Vesperas & ad Matutinas, & candelas pro lectionibus. Ad Missam similiter unum par facularum. Cardinalibus quinque solidos denariorum Papiensium in statione, & tres solidos Lucenses pro responsoriis.

In quatuor tempora, in unoquoque sabbato, quinque solidos Lucenses cardinali diacono, subdiacono, cantoribus, & acolythis.

A festo sancti Gregorii Papæ usque ad festum Pentecostes in unoquoque die duodecim denarios Papienses dantur domino Papæ; & mille libræ ceræ per singulos annos; & in unoquoque mense una aquaricia olei & una libra olibani, si est in urbe vel circa urbem, per unum diem.

Ex consuetudine in majori hebdomada dominus episcopus sanctæ Rufinæ jus consuevit habere, videlicet aram & altare, ex quo pulsatur ad Matutinum, & usquedum finitur officium; & ex quo pulsatur ad Missam usque ad finem, salva medietate canonicorum & cantorum, quam habent in altari cum domino episcopo. Tota namque medietas oblationis, quæ venit in altari, est altaris domini episcopi: altera medietas est inter prædictum dominum episcopum & canonicos ecclesiæ & cantores æqualiter dividenda. Nam una pars est domini episcopi, alia canonicorum, & alia cantorum, si interfuerint constitutis officiis: si non, est canonicorum, servata prius consuetudine ad altare servientium, quæ debet esse de communi omnium partium, & domini episcopi, & aliorum.

Die Jovis, ex quo pulsatur ad officium matutinale & ad Missam usque ad finem officiorum; similiter & in die Veneris sancti; similiter & in sabbato sancto, ex quo pulsatur ad officium matutinale, & ex quo pulsatur ad baptismale officium, nocte & die tota habent jus suum, & usque ad finem Missæ majoris in Pascha, canonici basilicæ sancti Petri, & accipiunt decem libras ceræ pro facula de sabbato sancto, & tres denarios de balsamo ad pondus, & tres ampullas majores & tres minores, & tres fanones, & oleum pro chrismate.

Item dominus Papa decem libras ceræ pro agnis in sancto Laurentio de Palatio. Una aquaricia olei, una libra ceræ, & dimidia de olibano per mensem: & in unaquaque hebdomada, quando dominus Papa non est Romæ, duo solidi Lucenses ostiariis.

In Purificatione sanctæ Mariæ quinque libras ceræ, & qua-

[a] tuor denarios pro [a] vincis : in Annuntiatione totidem.

In Dominica Palmarum acolythis duodecim denarios pro palmis : mansionariis sancti Petri totidem pro palmis.

In Letaniis majoribus viginti septem libras Lucenses pro presbyterio crucum, & lectis, & lobiis, episcopis & cardinalibus, & omnibus scholis palatii.

Pro eleemosyna sanctæ Rufinæ, & sanctorum Quatuor, & sancti Clementis, & sancti Pancratii, una aquaricia olei, & quinque libræ ceræ, & dimidia de olibano : & in unaquaque hebdomada pro eleemosynis pauperum undecim solidos Lucenses : & dum strata currit, extra id quod datur ejectis. Et de olibano abundanter serviant beato Petro, & omnia alia jura observent.

Sententialibus præfecti, si suspendant aliquem, quinque solidos : quando decollant, similiter : quando cæcant, duodecim denarios pro unoquoque oculo : quando truncant aliquod membrum, similiter.

In unaquaque istarum stationum scholæ palatii, scilicet presbyteri & diaconi cardinales, subdiaconi, cantores regionarii, & acolythi, debent habere quinque solidos denariorum Papiensium de altario beati Petri pro cœnatica. Archidiaconus debet habere decem & octo denarios Papienses pro his, qui cantant responsoria, & ad Missam medietatem altaris. Prædictæ scholæ habent inter eos & capellanos domini Papæ usque ad finem Missæ. Canonici vero beati Petri duodecim solidos accipiebant antiquitus ; sed modo habent sex per stationem.

Si vero absens fuerit Pontifex, & venerint cardinales sollemniter cantare Missam ; in quacumque statione totam medietatem altaris habent prædictæ scholæ. Cardinalis vero qui cantat Missam, habet tertiam partem oblationis : sed si habet aliquem socium, non fit ita, sed oblatio, ut mos est, communiter dividatur per scholas,

Ita legitur in codice, tam Vaticano, quam regio. Occurrebat conjectura *pro vineis*. Sed quid ad rem ? Apud Cencium legitur in cap. v. *Ecclesia sancti Petri dat quindecim libras cereas pro his cereis*. Verum id huic loco non facit satis.

ADMONITIO

IN SEQUENTEM LIBRUM CENCII.

QUIS *fuerit Cencius consequentis libri auctor, nemo id melius explicaverit quam Onufrius Panvinius in ea Præfatione, quam eidem libro præfixit in magno Ritualium veterum opere, quod Romæ in bibliotheca pontificia-palatina, & apud Parisios in regia servatur. Hæc autem Præfatio sic habet.*

Fr. ONUFRIUS PANVINIUS pio Lectori salutem.

Cum veteris bibliothecæ palatinæ, omnium instructissimæ, libros evolverem, ut aliquid invenirem, quo in scribenda historia ecclesiastica sublevari possem; forte incidi in pervetustum codicem, qui CENSUUM inscribitur, ante annos plus minus quadringentos collectum, & in unum corpus redactum a CENCIO quodam diacono cardinali sanctæ Luciæ in Orpheo, & S. R. E. camerario sub Cælestino papa III, qui post Innocentii III mortem Romanus pontifex renunciatus, HONORIUS III nominatus est. In eo cum omnibus S.R.E. redditibus, vectigalibus, & censibus ab eodem Cencio summa diligentia, cum singulorum publicis instrumentis, in unum redactis, hic etiam omnium vetustissimus ritualis, sive ceremonialis liber descriptus est: in quo sanctæ illius & venerandæ vetustatis puritas & sinceritas, atque Romanæ ecclesiæ in tractandis sacris, & re divina celebranda, summa cura & observantia inspicitur. Multa insuper cognitu non indigna, & ad ecclesiæ præsentis status primordia dignoscenda idonea inde hauriri possunt. Quem librum cum ego hominum lectione dignissimum existimassem, illum in brevem hanc formam contractum, ecclesiasticæ antiquitatis studiosorum manibus terendum evulgavi: cum nihil, quod ad ejusmodi studia sublevanda pertinere existimem, in obscuro, quantum a me fieri potest, jacere permittam.

Hactenus Onufrii Præfatio: ex qua intelligitur, ab eo librum Cencii in aliam ab ea, quam auctor instituerat, formam reda-

ctum fuisse. Hæc autem nova forma sic se habet. Totum opus dividitur in tres partes. Prima pars constans capitibus XXVIII *continet omnes ritus, qui ab Adventu Domini ad Exaltationem sanctæ Crucis usitati sunt in ecclesia Romana. Secunda pars est de presbyteriis per annum erogari solitis, deque variis officialibus Pontificis; habetque capita* XXIII. *Tertia est de electione & consecratione Pontificis; ac de coronatione Imperatoris. Nobis vero purum putum Cencii librum satius visum est exhibere. Felix Cantelorius, archivii Vaticani secreti olim custos, in epistola ad cardinalem Barbarinum, cum ei prædicti libri transscriptum dono daret, asserit, Ritualem hunc vetustissimum, ante annum* MCXCII *in Romana ecclesia usurpatum, a Cencio insertum fuisse libro de Censibus. Cencius tamen libri scriptor censendus ex num. 72. etsi ritum ante suum tempus receptum & observatum tradidit. Idem Cancellarius fuit sub Cælestino III, Sabellus cognominatus.*

Illustrissimus Fabrettus hanc nobis notitiam de Cencio nostro „ suppeditavit. Sub mœnibus Ardeæ, vetustissimæ Rutulorum ci- „ vitatis, exstat templum sanctæ Marinæ dicatum: in cujus portæ „ limine superiori visuntur hinc inde duo orbes diametri palma- „ ris, in quibus opere anaglypho scalpti sunt duo monachi cuculla- „ ti se invicem aspicientes cum hisce titulis, in primo quidem „ ABBAS, *in altero autem orbe* PATER S. MARINÆ. *Sub „ ipso limine, qua parte terram respicit, adsunt hi duo versus:*

Cencius, excelsæ tunc cancellarius urbis,
Obtulit hanc portam virgo Marina tibi.

„ Denique in impluvio cœnobii sancti Bartholomæi ad insulam „ Tiberinam exstat fragmentum cum his versibus:

Cencius, excelsæ tibi cancellarius urbis,
Se pia commendat Jesse clarissima virgo,
Qui Benedictorum fuit ortus stemmate....
Huic peccatorum veniam da....
Cencius atque bona genitor genitrixque....
Inspiciens.... mino cum dictis......

XII.

ROMANUS ORDO,

DE CONSUETUDINIBUS ET OBSERVANTIIS, presbyterio vel scholari, & aliis ecclesiæ Romanæ in præcipuis sollemnitatibus.

Auctore CENCIO DE SABELLIS *cardinale.*

I. *Quid debeat dominus Papa facere tempore Adventus, & in Natali Domini.*

1 A Dominica de Adventu, usque ad Nativitatem Domini, dominus Papa non portat aurifrixiatam mitram, excepto in Dominica, qua cantatur *Canite tuba*, ad ecclesiam Apostolorum pro festo: nec cantatur *Te Deum laudamus*, nisi in præcipuis festis. Et in eadem die Adventus idem dominus Papa pergit ad stationem sanctæ Mariæ-majoris. In [a] lectionario sancti Hieronymi; *Ad sanctam Mariam de nocte primo galli cantu.*

2 In vigiliis Nativitatis Domini, in mane dominus Papa vadit ad basilicam sanctæ Mariæ-majoris pro cantanda Missa, & in sero pro celebrandis Vesperis; & remanet ibi nocte ipsa, & celebrat ibi Vigilias, & post Vigilias celebrat ibi Missam ad præsepe: ubi quidquid offertur, quamdiu dominus Papa Missam celebraverit, sive ad manus, sive ad pedes ipsius domini, vel super altare, capellanorum est, excepto pane, qui est acolythorum, si recipere voluerint. Hoc idem sciendum de Missa, quam celebrat apud sanctam Anastasiam. In aurora vadit ad sanctam Anastasiam, & celebrat ibi secundam Missam. qua finita, revertitur ad basilicam sanctæ Mariæ-majoris, & intrat sacrarium cum episcopis, cardinalibus, diaconibus, subdiaconibus, & reliquis ordinibus, & dicunt Tertiam. qua dicta, induunt se, & processionaliter va-

[a] Hoc Lectionarium vocatur *Liber Comitis*, editus apud Pamelium. Vide Appendicem Capitularium Baluzianam.

presbyterium cunctis ordinibus propria manu taliter.

3 Et in eadem die Adventus, idem dominus Papa pergit ad stationem sanctæ Mariæ-majoris. In secunda vero Dominica Adventus Papa vadit ad stationem sanctæ Crucis. In sabbato de *Gaudete* pergit ad Vesperas ad sanctum Petrum, ubi dominus Papa eidem primicerio adnunciando antiphonam, *Juste & pie vivamus*, dat unum marabotinum vice ipsius projiciens. Ubi autem dominus Papa debet facere, & vigiliis interesse, & omnia alia ibi facit & recipit cum camerario & cancellario, sicut inferius dicetur in Dedicatione sanctorum Petri & Pauli, & quibusdam aliis festivitatibus.

II. *Quomodo datur presbyterium.*

4 Priori igitur episcoporum Romanæ ecclesiæ dat dominus Papa duplicatum presbyterium, scilicet quatuor melequinos, & quatuor solidos in den. Papiens. omnibus autem episcopis, & aliis curiæ duos marabotinos, & duos solidos Papiens. singuli similiter. Si forte archiepiscopus aliquis extraneus tunc præsens fuerit, pro voluntate domini nostri Papæ dat ei presbyterium: sed de portione tantum debet habere, quantum supra dictus prior episcoporum, quatuor scilicet melequinos, & totidem solidos: si vero aliquis episcopus extraneus fuerit, unum melequinum debet habere, & duodecim den. Papiens. Priori presbyterorum cardinalium dat dominus Papa duos melequinos, & totidem solidos, pro prioratu: Priori presbyterorum sancti Laurentii foris muros pro laude duos similiter melequinos, & totidem solidos: omnibus & singulis aliis presbyteris cardinalibus unum melequinum, & duodecim denarios Papienses. Priori autem diaconorum cardinalium quatuor melequinos, & totidem solidos pro prioratu, presbyterio, & laude diaconorum & subdiaconorum: omnibus aliis diaconibus & singulis unum melequinum, & duodecim denarios Papiens. Diacono græco unum melequinum, & duodecim denarios Papienses. Si forte aliquis abbas mitratus præsens fuerit, dat ei unum melequinum, & duodecim denarios Papienses. Primicerio.... dat ei unum melequinum, & duodecim denarios Papienses. Priori subdiaconorum unum melequinum; omnibus aliis subdiaconibus similiter. Si etiam centum essent, videlicet quinque, vel plus aut mi-

nus, duodecim melequinos. Subdiacono græco unum melequinum. Unicuique scholæ cantorum unum melequinum: unicuique scholæ Crucis, qui esse debent de jure ad plus quatuor, & non plures. Prior presbyterorum capellanorum, qui sunt duo, & non plures, unum melequinum: unicuique capellanorum domini Papæ unum melequinum. Præfecto urbis XL solidos den. Papiens. qui videlicet præfectus ab ecclesia sanctæ virginis Mariæ usque ad palatium indutus manto a pretioso, & calceatus zanca [a] una aurea, id est una caliga, altera rubea, eadem die & secunda die, & etiam in duabus diebus Paschæ, & quando Papa eligitur, juxta dominum Papam collateraliter nullo medio equitando incedit. Senatorum vero, qui tunc urbi præsunt, medietas accedit pro presbyterio, & ad comedendum cum domino Papa: quorum uni dominus Papa, vel duobus pro omnibus aliis, presbyterium pro unoquoque senatore similiter unum melequinum; dat dominus Papa unicuique judicum urbis unum melequinum, & XII solidos den. Papiens. excepto priore, qui debet habere unum melequinum ultra pro prioratu, & unum melequinum pro laude. Unicuique advocatorum unum melequinum, & duos solidos den. Papiens. Omnibus scrinariis, quotquot sunt, sex melequinos & sex solidos den. Papiens. Præfectus navalium, qui dicitur Sangari, duos melequinos, & quatuor solid. den. Papiens. Et sciat secutura posteritas, quod nulli alii dominus Papa propria manu, nisi superius nominatis, debet presbyterium dare. Presbyterium, ut superius dictum est, dat dominus Papa.

5 Sic indutus ducitur a magistro senescalco, & a magistro ad mensam in basilica Leonis papæ III. Ad mensam vero legit unus de diaconis cardinalibus cum pluviali: circa vero finem mensæ schola cantorum debet cantare Sequentiam.

III. *Quid dominus Papa debet facere in festo sancti Stephani.*

6 In die autem sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines superius prætaxati, tam clerici, quam laici, induti sericis pannis in basilica, diaconibus cardinalibus, &

a Formam hujusmodi calceorum, aliorumque Præfecti urbani ornamentorum habes in libro Felicis Contelorii de Præfecto urbis.

ſubdiaconibus exceptis, qui induti dominum Papam ducunt de camera ſua ad baſilicam ipſam, ubi cardinales univerſi exhibent ei reverentiam; ibique induit ſe planeta alba. Et deſcendens de palatio uſque ad porticellum, ibique invenit equum faleratum cum novo ſcarlati: ita tamen quod ſecundum conſuetudinem antiquam equus ipſe domini Papæ non debet habere collum faleratum. Et aſcendens equum, & de manu adextratorum regnum recipiens, induit ipſum. Sicque vadit ad eccleſiam beati Stephani in Cælio monte coronatus.

7 Ut autem omnibus, tam præſentibus, quam futuris pateat, qualiter ordines ſupra dicti cum domino Papa vadunt proceſſionaliter, ſciendum eſt, quod, ſicut ſcribetur inferius, ordinati incedunt, & cum eodem domino Papa ad palatium modo ſimili revertuntur. Præfectus igitur urbis indutus, ut ſuperius dictum eſt, juxta dominum Papam incedit, & circa eum judices pluvialibus induti. Ante dominum Papam aliquantulum ſequeſtratus incedit prior ſubdiaconus regionarius cum toalea, ut cum voluerit dominus Papa ſpuere, poſſit illo gauſape os ſuum mundare. Et diaconi cardinales proximi Papæ bini incedunt; & poſt ipſos ſubdiaconi baſilicarii, quos præcedunt tam ſubdiaconi regionarii, quam ſchola cantorum cum græcis, qui conſueverunt evangelium & epiſtolam legere. Iſtos antecedunt ſcrinarii & advocati: ante eos presbyteri cardinales, ante iſtos epiſcopi cardinales, & abbates urbis: & præcedunt iſtos, ſi qui ſunt, forenſes epiſcopi aut archiepiſcopi. Ante iſtos duo præfecti navales pluvialibus induti: ante hos vero portantes duodecim vexilla, quæ bandora vocantur; & unus equus domini Papæ faleratus, ſed vacuus. Ante hos omnes minor ſubdiaconus baſilicarius cum cruce domini Papæ. Sed archidiaconus & prior baſilicæ cum ferulis debent, ut ſcriptum eſt, ordinare proceſſiones; &, ne quis ipſam interrumpat, debent diſcurrere, & frequenter ad propria loca redire. Archidiaconus inter dominum Papam & cardinales diaconos; prior baſilicæ juxta primicerium inter diaconos cardinales & ſubdiaconos.

8 Cumque ſic ad prædictam eccleſiam ſancti Stephani pervenerint, depoſito regno, intrat eccleſiam: factaque oratione, vadit ad ſacrarium, & depoſita planeta alba, induit rubeam, & celebrat Miſſam, ſicut heſterna die, in omnibus. Miſſa

vero finita, resumit planetam albam, & induit regnum. Cetera vero fiunt sicut prima die, excepto presbyterio, quod sic datur. Unicuique namque episcoporum curiæ dat dominus Papa duos melequinos, & duos solidos Papienses; unicuique presbyterorum cardinalium unum melequinum, & duodecim denarios Papienses, excepto presbytero sancti Laurentii, cui dantur duo pro laude & presbyterio. Unicuique diacono cardinali unum mel. & duodecim denarios Papienses, excepto priore, cui datur unus amplius pro laude. Unicuique archiepiscoporum II; unicuique episcoporum forensium unum mel. & duodecim denarios Papienses: omnibus aliis, sicut altera die, eo excepto, quod subdiaconi omnes non habent, nisi duodecim mel. cum priore, & etiam præfectus non habet, nisi duodecim solid. den. Papiens. Dato presbyterio ducitur dominus Papa ad mensam sicut die prima.

IV. *Quod dominus Papa ire debeat in Epiphania ad sanctum Petrum.*

9 Sciendum tamen quod dominus Papa in Epiphania in Vesperis pergit ad sanctum Petrum, & omnia ibi facit & recipit cum camerario & cancellario, sicut adnotatur in festo Ascensionis, & octava sancti Petri.

V. *Quid dominus Papa facere debeat in Purificatione beatæ Mariæ virginis.*

10 In Purificatione beatæ Mariæ virginis dominus Papa vadit ad sanctam Martinam cum cardinalibus in mane: & ibi cantat Tertiam. Deinde induit se in ecclesia ipsa usque ad dalmaticam: & induto manto, apponit mitram; omnesque cardinales induunt se: ibique vastararii cum ostiariis basilicæ sacri palatii repræsentant cereos ad benedicendum. quos minor presbyterorum cardinalis in ordine benedicit. Notandum vero quod ecclesia sancti Petri dat * quindecim libras cereas pro his cereis. Et his factis, dominus Papa exit ab ecclesia cum cardinalibus, & ascendit sedem, quæ est præ foribus illius ecclesiæ, & manu propria populo cereos porrigit. Deinde vadit ad porticum ad ecclesiam sancti Adriani, &

* al. decem

ascendit sedem, quæ est post altare, ibique cantat Sextam: & cantata, accipit faculam accensam a priore episcoporum; &, si non est præsens, a priore presbyterorum. Sed schola cantat hymnum, ***Lumen ad revelationem***, cum psalmo. Post dationem candelarum subdiaconus regionarius extendit toaleam, & dominus Papa abluit manus, & mittit chirothecas, & planetam, & pallium; & singulis cardinalibus, & camerario tantummodo duas dat candelas; subdiaconibus & aliis tam clericis, quam laicis pro voluntate sua.

11 Et notandum quod decem & octo sunt in urbe diaconatus, quorum clerici, postquam Missas in eisdem celebraverint, a singulis diaconibus imagines accipiendo, venienr cum imaginibus istis & populo processionaliter cantando ad ecclesiam beati Adriani. Quibus in eadem ecclesia coadunatis, primicerius cum schola incipit antiphonam, ***Exurge Domine***. Interim dominus Papa discalceat se, & omnes qui sunt induti, vadunt cum eo in processione, & dominus Papa reaccipit [a] planellos. Completa vero a primiceriis antiphona, dominus Papa dicit, ***Oremus***, & diaconus, ***Flectamus genua***, & alii diaconi, ***Levate***, & dominus Papa dicit orationem de collecta, scilicet [b] ***Preces populi tui***, &c. Finita oratione, diaconus dicit, ***Procedamus in pace;*** & omnis chorus respondet, ***In nomine Christi***.

12 His sic completis, imagines præcedunt dominum Papam processionaliter cantando usque ad ecclesiam beatæ Mariæ-majoris; & dominus Papa sequitur processionem. Cumque venerit ad portam ipsius ecclesiæ, exuit planellos, & nudis pedibus vadit cum aliis in processione usque ad prædictam ecclesiam beatæ Mariæ-majoris. Sciendum tamen quod dominus Papa in omnibus processionibus, in quibus pedes vadit, pedibus discalceatis incedit, una tantum excepta in Exaltatione sanctæ Crucis, scilicet mense Septembris. Cum autem dominus Papa ad ecclesiam sanctæ Mariæ venerit, primicerius cum schola cantorum in introitu ipsius ecclesiæ cantat, ***Te Deum laudamus:*** & deinde dominus Papa intrat sacrarium, & exuit planetam: ubi schola mappulariorum, &

[a] Planellorum nomine, quos hic *reaccipit* Pontifex, intelliguntur calcei, quos antea deposuerat Id patet ex num. sequenti.

[b] Alia assignatur oratio *ad collectam* in Sacramentario Gregoriano, nempe *Erudi quæsumus Domine plebem tuam.* Est autem oratio ad collectam illa, quæ dicitur in loco, ubi fit collecta seu conventus ad processionem, qua de re supra in Commentario nostro.

cubiculariorum habent aquam calidam paratam ad abluendos pedes domini Papæ, & dominus Papa ablutis pedibus calceat caligas cum sandaliis pro Missa cantanda, & induit planetam albam, & aurifrixiatam mittam. Diaconus cardinalis & subdiaconus, exutis planetis, induunt dalmaricas; & ita cum processione vadunt ad altare majus, & ibi celebratur Missa de more. Missa cantata, cuncti ad propria revertuntur.

VI. *Quid debeat facere dominus Papa in Annunciatione, & Nativitate beatæ Mariæ virginis.*

13 In Annunciatione & Nativitate ejusdem sanctæ Mariæ dominus Papa equitat ad sanctam Mariam cum cardinalibus, & facit ibi, & in ecclesia sancti Adriani & sanctæ virginis Mariæ-majoris omnia, sicut prædictum est in Purificatione ejusdem sanctæ Mariæ.

VII. *Quid debeat facere dominus Papa in Assumptione beatæ Mariæ virginis*

14 In Assumptione ejusdem sanctæ Mariæ taliter fit. Dominus Papa etenim vadit ad Vesperas cum cardinalibus: quibus cantatis, dominus Papa ibi remanet atque jacet; & in propria persona debet in nocte cantandis Vigiliis interesse. Sciendum quod minor diaconorum debet *Benedicamus Domino* dicere. Notandum vero quod ubicumque dominus Papa vadit ad Vesperas, ecclesia, ubi est statio, ipsa debet dare omnes faculas tam in vesperis, quam in nocte. Vigiliæ autem tali ordine celebrantur. Canonici ejusdem ecclesiæ tres primas lectiones legunt, & tria responsoria similiter cantant; & dominus Papa legentibus illis tres lectiones benedictionem, & ei iidem diaconi cardinales præcinunt, *Tu autem*, &c. Unicuique etiam illorum trium prior diaconus dat duos denarios de senatu: ad unamquamque insuper lectionem dominus Papa cum thuribulo accedit ad majus altare & præsepe; & ante ipsum mappularii portant duas faculas positas super candelabra domini Papæ. Faculas autem dat eadem ecclesia. Quarta autem lectio legitur a scrinariis, quinta a priore episcoporum, sexta a priore presbyterorum, septima a priore

diaconorum, octava a priore subdiaconorum, nona autem a domino Papa. De thuribulo autem portando ad altare dominus Papa præcipit unicuique cardinali pro voluntate. Ad lectionem domini Papæ nullus dat benedictionem: & tamen ipse dicit, *Jube Domine, &c.* scilicet dicitur quod Dominus ei benedicat: circumstantes respondent, *Amen.* Alia responsoria decantantur ab uno subdiacono & alio cantore, & quilibet eorum recipit duos denarios ab illo, qui domino Papæ assistit, & omnes denarii debent esse de ecclesia. Quatuor vero denarii, qui restant, acolythorum sunt. Quamdiu autem lectiones leguntur, duæ faculæ cum candelabris ejusdem ecclesiæ debent esse super pulpitum, & residuum est de acolythis. Illud vero quod remanet de faculis, quas portant mappularii, eorumdem mappulariorum sunt. His per ordinem sic celebratis, dominus Papa dicit orationem vigiliæ, & intrat lectum. Et summo mane dominus Papa dicit orationem, & celebrat Missam. Qua finita, revertitur ad palatium. Est notandum, quod sicut dictum est superius, ita fit in Vigiliis sollemnitatum omnium patriarchatuum Urbis.

VIII. *Quid debeat dominus Papa facere feria quarta in capite Quadragesimæ.*

*15 Feria [a] quarta in capite Quadragesimæ dominus Papa circa mediam tertiam equitat cum episcopis & cardinalibus ad sanctam Anastasiam, & receptus in processione a clericis ipsius ecclesiæ, intrat sacrarium, & induit se cum cardinalibus & aliis ordinibus. Interim autem cinis benedicitur a juniore presbytero cardinali. Deinde dominus Papa vadit cum cardinalibus & schola cantorum ad sedem post altare: & præsentato ei cinere, prior episcoporum imponit ei cinerem, dicens hæc verba, [b] *Memento quia pulvis es, & in pulverem reverteris.* Postmodum vero dominus Papa imponit cinerem episcopis, cardinalibus, & aliis ordinibus. Quibus expletis, primicerius cum schola cantorum incipit antiphonam, *Exurge Domine, adjuva nos.* Qua completa, dominus Papa di-

a Hoc loco indicat Onufrius veterem librum ceremonialem, editum nomine Caroli M. qui liber modo circumfertur sub nomine Alcuini. Hunc confer cum Ordine Romano vulgato, cujus pleræque orationes, quæ ad hunc diem pertinent, desunt in codice Vindocinensi

b Omittebantur hæc verba tempore Urbani VI. erga Papam, ex Ceremoniali Petri Amelii infertus.

cit, *Oremus*; & diaconus, *Flectamus genua*; & alius diaconus deinde, *Levate*: & dominus Papa dicit orationem de collecta, videlicet *Preces populi tui*. qua finita, junior diaconorum cardinalium dicit, *Procedamus cum pace*; & omnis chorus respondet, *In nomine Christi*. Sciendum quod dominus Papa a Septuagesima usque ad Pascha non portat aurifrixiatam mitram, nec cantat *Te Deum laudamus*, nisi in præcipuis festis, & in *Lætare Jerusalem*, in quo die diaconi cardinales utuntur planetis curtis. Deinde præcedentibus in ordine suo, dominus Papa nudis pedibus cum psalmodia sequitur processionem usque ad sanctam Sabinam, & ipsum præcedit crux sua, quam portat unus de subdiaconibus suis; & crux sancti Petri, quam portat prior subdiaconus regionarius. Cumque intraverit ecclesiam, intrat secretarium; & mappulariorum & cubiculariorum schola habent ibi aquam calidam paratam ad abluendos pedes ipsius.

16 Sciendum vero est, quod in introitu ecclesiæ acolythi debent recipere crucem sancti Petri, & portant usque ad altare cum subdiaconis regionariis faciendo litaniam. Et pedibus ablutis, dominus Papa paratus ad altare accedit. Et Missa de more cantata, palafredum ascendit, & ad palatium revertitur.

17 Dominica vero qua cantatur *Lætare Jerusalem*, camerarius repræsentat domino Papæ in camera rosam auream cum musco & balsamo: quam dominus Papa portat in manu propria usque ad sanctam Crucem, ubi ea die debet Missam celebrare: eamdem deferens in reversione sua similiter usque ad locum in quo descendit, ubi debet esse Præfectus, cui dominus Papa tunc dat rosam ipsam, & eadem die portat mitram aurifrixiatam. Sciendum est quod ipsa hora qua camerarius repræsentat rosam, dominus Papa debet accipere mitram aurifrixiatam.

IX. [a] *De Dominica Palmarum.*

18 Die Dominica Palmarum præparatur quoddam [b] portatorium

a Nihil hic dicitur de sabbato ante Palmas, quo potissimum die Pontifex eleemosynam tribuit in memoriam facti Mariæ sororis Lazari, quæ ante sex dies Paschæ unxit pedes Domini. Ideo hæc sabbati dies *a statione publica vacat*, ut habet vulgatus Alcuinus, *non tamen a celebratione Missæ*, quæ ex præcedentibus feriis repetitur. De fermento eodem die distribuendo lege Commentarium nostrum. Hoc caput cum sequente in solo codice regio invenimus.

b De hoc portatorio seu feretro actum est in Commentario prævio.

tatorium honestissime, in quo intromittitur sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus: & statuitur in ecclesia ante aram, unde clerus processurus est. Deinde adunantur palmæ & flores, atque diversa genera [frondium.] Dicitur oratio, *Omnipotens Deus, qui antequam filium tuum Dominum nostrum pro nobis mortem perpeti sineres.* Sequitur benedictio palmarum seu frondium, *Omnipotens Deus Christe.* His finitis, dantur a custodibus palmæ: accipientesque populi ramos arborum olivarum, sive florum, inchoatur antiphona, *Pueri Hebræorum.* Deinde suscipitur a diaconis prædictum portatorium cum evangelio, bajulantes cum ingenti exultatione jugum Christi suave, & onus ejus leve, præcedente aqua benedicta cum candelabris atque thymiamateriis cum aliis ornamentis: insuper etiam laïcorum schola cum vexillis atque cum fanonibus longe præeunte. Exeunte enim clero seu populo ab ecclesia, inchoatur antiphona, *Cum appropinquaret Iesus.* qua finita, inchoat schola antiphonam, *Cœperunt omnes*; item, *Cum audisset*; item, *Appropinquante.* Cum ingressi fuerint atrium ecclesiæ, dicitur responsorium, *Ingrediente Domino*; item, *Collegerunt*; item, *Vnus* * *etiam.* * f. *autem*

19 His finitis, ante atrium ecclesiæ seu loco competente subsistit schola cum baculis & reliquo ornatu: & clerus seu populus exspectant in loco atrii, inchoantes antiphonam, *Occurrunt.* Respondet schola cum antiphona, *Cum angelis.* Hac finita, inchoatur a duobus cantoribus quidam versus Israel supra scriptum evangelium sanctum, *Gloria, laus & honor tibi sit rex Christe redemptor.* Eo ordine sequuntur alii versus.

20 His finitis, incipit schola cum baculis antiphonam, *Pueri Hebræorum:* & tunc prosternit omnis plebs hinc inde frondes seu flores, decantantes antiphonam, *Hosanna filio David*, usque ad altare: & sic intrant ad Missam. Ministri vero tenent palmas usque ad completionem Missæ. Intermittunt aliqui salutationem in Passione, id est *Dominus vobiscum.* quod non legitur in Ordinibus, sed in Parasceve tantum, ubi reticetur officium sacerdotale.

X. *De feria quarta majoris hebdomadæ.*

21 Feria quarta majoris hebdomadæ hora tertia procedit Apostolicus cum omni clero seu populo ad ecclesiam, & di-

cit orationes sollemnes, sicut in sexta feria. His expletis, osculato altari egreditur. Presbyteri vero urbani ecclesiarum, suburbanique revertuntur ad titulos suos. Et hoc ordine feria sexta compleant, scientes quod ubi Pontifex pro se intermittit: ibi illum commemorent.

22 Postea vero hora octava ingrediuntur ad Missam more solito; ideoque hæ orationes hodie celebrantur, quia in hac feria quarta consilium fecerunt Judæi, ut occiderent Christum. Cujus diei Missa duas lectiones & duo responsoria cum Passione habet, quæ sine salutatione pronunciatur. Per tres continuos, qui sequuntur, dies, id est quinta, sexta, & septima feria, triduanam Domini sepulturam celebramus. *Gloria Patri* non dicitur: campanæ silent.

XI. *Quid dominus Papa facere debeat in Cœna Domini.*

23 Feria quinta in Cœna Domini descendit dominus Papa ad ecclesiam sancti Johannis Lateranensis cum mitra sine frisio, hora sexta: & facta oratione ante cruces, pergit ad secretarium ad ecclesiam sancti Thomæ cum episcopis, cardinalibus, & aliis ordinibus; ibique cantat Nonam. Deinde vero induit se usque ad dalmaticam, & induunt se diaconi cardinales dalmaticis, presbyteri planetis & mitris. Tunc præsentantur domino Papæ. Sciendum est quod acolythi debent recipere de altari sancti Petri unam aquaritiam olei, & fanones, & ampullas: & camerarius debet tres denarios pensatibalsami. Præsentatur major ampulla cum oleo a priore diacono, & residente ipso in sede sua, mittit balsamum in ipsa ampulla, & miscet balsamum oleo cum quibusdam palmarum ramusculis. Postmodum vero reponitur ampulla super altare sancti Thomæ: quo facto, induit se dominus Pontifex planetam & mitram aurifrixiatam; pergitque ad Missam, præcedentibus septem cereis in septem candelabris cum processione, sicut consuevit in festivis aliis diebus.

24 Notandum vero quod faculas & candelabra curia debet dare. Introitus, *Gloria Patri*, *Kyrie eleison*, *Gloria in excelsis Deo*, omnia ista dicuntur. Non dicant symbolum. Ita habetur in libro papæ [a] Gelasii. Sed nos dicimus symbolum

a Nihil ejusmodi legitur in libro Sacramentorum Gelasiano, quem eruditus Thomasius publici juris fecit.

propter consecrationem chrismatis. Pacem inter se non dent: servetur de oblatis: sanguis penitus consumatur. Irenæus: Absit ut dissonantia festi, caritatis & unitatis consonantiam corrumpat. Omnia signa productius solito pulsentur in classicum. Cantatur *Gloria in excelsis Deo* sine symbolo, atque dicatur *Agnus Dei* absque osculo. Post prædicationem vero domini Papæ diaconi cardinales levant mensam de altari, & nudato altari ponunt eam in secreto loco: & extractis duabus ampullis cum sanguine & aqua Christi, cooperiunt ipsum altare linteo, & post Missam per quatuor angulos illud sigillatur. Cum autem Præfatio inchoatur, vadunt diaconi cardinales cum subdiaconis & acolythis pro ampullis afferendis ad benedicendum, præcedente crucem thuribulo & duobus cereis; antequam dicatur *Per quem hæc omnia*, dominus Pontifex benedicit oleum pro infirmis, sicut in Ordine continetur. Postquam vero dixerit, *Pax Domini sit semper vobiscum*, communicat solus Pontifex ante altare, & diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Deinde ponit calicem super altare, & patenam juxta eam, & continuo cooperit utrumque de sindone munda post corporale expansum: statimque duo acolythi tenent ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio: & veniens unus de diaconibus accipit unam ampullam de balsamo mixtam, & portat archidiacono; & ille defert Pontifici ante altate. Tunc Pontifex respiciens ad orientem, diacono tenente ampullam ante ipsum in sinistro brachio involutam sindone, halat ter in ampullam, ut intret in consecrationem chrismatis. Et dicit excelsa voce, *Sursum corda*; respondetur, *Habemus ad Dominum*. *Gratias agamus*, &c. sicut in Ordine continetur. Completa benedictione, benedicit ampullam olei, delatam ordine quo supra: & similiter halat in ipsam, sed tacite; & dicit, *Dominus vobiscum.* Oratio, *Deus incrementorum*, &c. Porro ampulla, quæ cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperiatur, ut a nemine videatur: sed diacono tenente, dominus Papa salutat eam, & dicit, *Ave sanctum chrisma*, tribus vicibus, & osculatur eam. Acolythus vero recipit ampullam; & eo tenente, omnes per ordinem salutant nudam eam, tam episcopi, quam presbyteri & diaconi. Quibus expletis, Pontifex ablutis manibus venit ante altare, & communicat populum ordine suo, & servat de Sacramento in crastinum in

corporali. Ipsa vero die schola cum ceteris omne divinum sine organo canit officium.

25 Missa tandem finita, Pontifex indutus cum ceteris ad palatium in basilica sancti Laurentii revertitur, ibique exspoliat se usque ad dalmaticam: & apposita chlamyde rubea, ipsi ad collum sedet. Cubicularii ergo parant aquam calidam pro abluendis pedibus subdiaconorum, & ponunt pelvim coram eo: & diaconus cardinalis, qui servit ei, ponit toaleam, quam camerarius dat pro ipso servitio super genua domini Papæ. Duodecim autem subdiaconi cum priore remanent extra basilicam discalceati; & schola ostiariorum & mappulariorum accipiunt priorem basilicæ & alios undecim subdiaconos in ulnis suis: sicque per ordinem portant eos unum post alium ante dominum Papam. Pontifex autem lavat pedes eorum, & tergit cum linteo, & postmodum osculatur, & dat unicuique duos solid. denat. Papiens.

XII. *Quomodo datur presbyterium in Cœna Domini.*

26 Prior vero basilicæ secundum consuetudinem antiquam marabotinum unum debet habere sine denariis. Interim primicerius cum cantoribus & aliis ordinibus cantant vesperum: quo finito, cantant, *Dominus Iesus postquam cœnavit.* Sed dum ista geruntur, summus Pontifex ita presbyterium largitur. Unicuique episcoporum Romanæ ecclesiæ duos marabot. & duos solidos den. Papiens. Si forte archiepiscopus interesset, tantumdem. Unicuique episcoporum forensium, & presbyterorum cardinalium, & diaconorum cardinalium unum marabot. & duodecim denarios Papienses. Primicerius debet habere unum marabot. sine denariis: quisque cantorum duodecim denarios Papienses. Et notandum, quod nec schola Crucis, nec clericus alius vel laicus eadem die habet presbyterium. Manus [a] etiam prioratus nemini datur. In exitu autem basilicæ de accepto presbyterio janitoribus & cubiculariis duos denarios Papienses pro unoquoque solido, exceptis prioribus, qui non dant aliquid: quisque largitur.

27 Sicque dominus Papa cum aliis omnibus supradictis vadit indutus ad basilicam Zachariæ, quæ Panetaria diebus his nuncupatur: ibique indutus cum dalmatica & pluviali, sedent

[a] Manus est presbyterium duplex, ex superiori libro Benedicti canonici num. 11.

ordinati cum mitris, lavantes manus supra mensam, sicut moris est. Sed dominus Papa solus est in mensa. Archiepiscopus vero, si adfuerit, debet ex uno latere primus sedere: deinde episcopi, & presbyteri cardinales: ex alio latere diaconi cardinales cum primicerio. Ex alio latere acolythus repræsentat librum, & minor diaconorum legit versus duos ad mensam. Comestione finita, dominus Papa intrat cameram, ibique incontinenti facit Mandatum abluendo tredecim pauperibus pedes, & extergendo, & postmodum osculando. Ibi etiam camerarius est paratus, qui domino Papæ porriget marabotinos singulos, singulis pauperibus erogandos. Hoc facto, dominus Papa dat eisdem pauperibus manu propria ad potandum. His ita completis, quisque festinat ad propria remeare, & dominus Papa cubiculum intrat. Sciendum quod toalea, de qua dominus Papa, dum abluit pedes subdiaconorum, in basilica est succinctus, diaconi cardinalis est qui ei servit: alia vero toalea, cum qua abstergit pedes subdiaconorum, cubiculariorum cameræ est.

XIII. *Quid dominus Papa facere debeat feria sexta in Parasceve.*

28 Feria sexta in Parasceve, in aurora dominus Papa facit omnes capellanos coram sua præsentia evocari, & voce mediocri cantat psalterium: quo cantato, revertuntur capellani. Sexta vero hora dominus Papa cum omnibus cardinalibus intrat basilicam [a] sancti Laurentii: & facta oratione, ibi accedit ad altare; & aperto altari extrahit inde capita apostolorum Petri & Pauli, & duas cruces. Quæ omnia postquam dominus Papa cum cardinalibus osculatus fuerit, reponit ibidem: & accepta una cruce, & iterum sigillato altari, unus presbyterorum cardinalium crucem accipit, & sic vadit usque ad ecclesiam Lateranensem, sine aliquo cantu & psalmis: factaque ibi oratione ascendit cathedram post altare. Tunc dominus Papa induit quadragesimalia indumenta, & excalceatur. Episcopi vero induunt pluvialia, presbyteri autem cardinales & diaconi, atque subdiaconi induunt planetam. Et deinde juniori presbytero cardinali accepto corpore Christi in capsella ante pectus suum hesterna die reservato,

a Hæc basilica sancti Laurentii adhæret palatio Lateranensi.

& alio prædictam crucem accipiente, & subdiacono regionario cum populo suo præcedente, omnes discalceati cum domino Papa & primicerio, sine cantu psallendo psalterium pergunt ad sanctam Crucem. Episcopus vero hebdomadarius remanet ad faciendum officium in basilica Lateranensi. Pontifex autem cum ad ecclesiam venerit, & ecclesiam ipsam sine cantu intraverit, & diutius coram crucibus oraverit, intrat cum omnibus aliis claustrum, & vadit ad secretarium: & exuta planeta cum pallio, mappularii habentes aquam calidam paratam abluunt pedes ipsius; & eo sedente in sede, ministri calceant eum, non sandalia, sed quotidiana calceamenta, & induunt planetam & palleum: & sic ad altare cum processione accedit, præeunte eum cruce & evangelio, sine luminaribus & incensu cum silentio.

29 Sed notandum quod dominus Papa cum processione non debet ire ad altare ante cruces more solito, sed per viam quæ est in capite chori, juxta gradus altaris. Unus autem de ministris apponit unam sindonem tantum super altare nudatum, & osculato altari, dominus Papa ascendit sedem: & statim subdiaconi ascendentes pulpitum, legunt more lectionis prophetiam sine titulo: & cetera, sicut in Ordine continetur, fiunt. Postmodum diaconus cardinalis, non osculatis pedibus, facta reverentia, ascendit pulpitum nudum, & ibi sine faculis & incenso incipit Passionem hoc modo, *Passio Domini nostri*, &c. Cum autem venerit diaconus ad locum ubi dicitur, *Post hac autem rogavit Pilatum Joseph*, &c. acolythi repræsentant ex more thuribulum cum incenso, & portant ad evangelium: finitoque evangelio, subdiaconus repræsentat domino Papæ evangelium ad osculandum. quo facto, dominus Papa dicit orationes. Cum autem ad orationem Judæorum venerit, non dicitur, *Flectamus genua*, quia ipsi hac die Dominum irridendo genua flectebant. Ecclesia illorum horrescens facinus, genua pro ipsis non flectit in oratione. Finitis orationibus, Pontifex procedit ad altare, & adorat crucem cum aliis, sicut in Ordine continetur. Sciendum tamen, quod secundum antiquam consuetudinem, quidquid super crucem offertur, scholæ Crucis debet esse. Osculata vero cruce a clero & populo, dominus Papa revertitur ad altare: & facta confessione, sine capitulo, sine incenso, & sine osculo evangelii, communicat de corpore Christi,

quod cardinales adducunt. Et notandum quod hodie *Pax Domini* non dicitur, *Agnus Dei* non cantatur, neque pacis osculum datur, neque postcommunio canitur. Sciendum vero, quod acolythi repræsentant incensum ad calicem. Pontifex etiam non communicat ad sedem, sed ante altare ob humilitatem reverentiæ Dei & passionis Christi: expletoque officio, exuit se cum aliis ordinibus, & cantat ibi Vesperas in die Jovis recitatas. Et deinde revertitur ad palatium: & intrans basilicam sancti Laurentii, crucem quam acceperat ab altari, reponit, & hinc ad cameram suam accedit. Et notandum quod dominus Papa eadem die nulli de familia sua vinum dat ad potandum, nec coctum ad comedendum: dat vero eis tantummodo panem & aquam, & herbas de consuetudine. Hac die ecclesia sanctæ Crucis non dat faculas.

XIV. *Quid debeat dominus Papa facere in Sabbato sancto.*

30 In Sabbato sancto, hora sexta efficitur novus ignis in atrio ante portas Lateranensis ecclesiæ, & benedicitur a juniori presbyterorum cardinalium, cum incenso & aqua benedicta. Deinde pergunt in ecclesiam cum novo igne posito in canna, & diaconus dicit, *Lumen Christi*, tribus vicibus; postmodum cereus benedicitur ab ipso diacono. Leguntur duodecim lectiones latinæ, & duodecim græcæ; & cantantur tria cantica, *Cantemus Domino gloriose*, &, *Vinea facta est*, *Attende cælum.* Finito hoc officio, dominus Pontifex descendit ad fontem, cum diaconis & subdiaconis regionariis, cantando litanias: primicerius cum schola cantando, *Sicut cervus*, usque in porticum sancti Venantii.* Ibi præparato faldistorio Pontifex sedet. Cardinales autem, qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidam, & intrant per porticum sancti Johannis, & veniunt ad præsentiam domini Papæ. Prior autem induit se, & dicit, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit eum. Progrediens parum facit similiter, & benedicit tertia vice eum similiter. Benedicit eum Pontifex, & dicit, *Ite, baptizate omnes gentes.* Cardinales vero ita induti cum equitatibus revertuntur ad titulos suos. Tunc Ponifex surgit, & vadit ad ecclesiam sancti Johannis Evangelistæ, & aliquantulum requiescit ibi. Deinde procedit ad fones, & benedicit eos. Hoc facto, revertitur ad eamdem ec-

clesiam, ibique exuit se de pallio & planeta, & induit bracalia [a] cerata; & revertitur ad fontes, & baptizat tres parvulos: & junior diaconus baptizat ceteros cum canonicis Lateranensibus. Postmodum Pontifex ad locum chrismandi revertitur, & chrismat tres infantes. Sic itaque ablutis manibus, cum litania facta a subdiaconis regionariis regreditur ad altare ante ecclesiam sancti Pancratii; ibique modicum quiescit, & induit planetam.

31 Interim vero diaconi cardinales reportant mensam altaris, & aptant eam super ipso altari, sicut prius fuerat. Pontifex autem cum processione & litania vadit ad altare, & celebrat Missam. Sciendum quod in Missa septem faculæ cum septem candelabris sunt: sed non dicit, *Credo in unum Deum*, nec Offerendam, nec *Agnus Dei*, neque communionem. Porro post epistolam, ipse Pontifex nunciat *Alleluia*. Primicerius cum schola cantat eam in pulpito. Ad evangelium vero non vadunt faculæ accensæ. Ad Vesperam autem dicitur *Alleluia*; psalmus, *Laudate Dominum omnes gentes*: antiphona, *Vespere autem sabbati*: oratio; *Ite Missa est*.

XV. *Quid dominus Papa facere debet in die Pascha.*

32 In die Paschæ mane post Primam indutus albo pluviali Romanus Pontifex, cum diaconis cardinalibus indutis, cum subdiaconis ceterisque minoribus ordinibus, dalmaticis, & mitris, & tunicis indutis, & capellanis suis, vadit ad basilicam sancti Laurentii. Presbyteri cardinales induunt se planetis, episcopi pluvialibus in loco, qui dicitur basilica sancti Gregorii: ubi post orationem induitur usque ad dalmaticam; & exsurgens ingreditur ad adorandum Salvatorem. Aperit imaginem, osculatur pedes Salvatoris, dicens alta voce tribus vicibus, *Surrexit Dominus de sepulcro*; & omnes ei respondent, *Qui pro nobis pependit in ligno, alleluia.* Tunc acolythi ponunt crucem capellæ super altare, & dominus Papa adorat eam. Post osculationem Salvatoris, cum omnibus aliis deinde redit ad sedem, & dat pacem archidiacono re-

[a] Ita etiam legit Panvinius. An femoralia cerata? Lege Anastasium in Vita Hadriani papæ, ubi Carolus M. Romam ingressus sabbato, *in basilica Salvatoris juxta Lateranum* dicitur stetisse, *quousque baptismatis sacramentum Pontifex perficeret.* quod Onufrius notavit. Vide ibidem eumdem Anastasium de sequentibus diebus

deunti

deunti ab osculo pedum ejus imaginis, dicens, *Surrexit Dominus vere;* & ille respondet, *Et apparuit Simoni.* Secundus quoque diaconus osculatis pedibus Salvatoris, accedit ad pacem summi Pontificis & archidiaconi, & ponit se in filo; ceteri vero diaconi cardinales similiter faciunt. Deinde primicerius cum cantoribus eo modo ad pacem vadit; & in filo se dirigit. Prior quoque basilicæ cum diaconis similiter; postmodum subdiaconi regionarii cum acolythis & capellanis, & aliis palatinis ordinibus, eodem modo pacem faciunt. Interim schola canit, *Crucifixum in carne*, &, *Ego sum alpha & omega.*

33 Completa pace Pontifex induit planetam albam, pallium, & mitram sollemnem; descendensque de palatio usque ad exitum porticelli, ubi albus palafredus cum nacco scarlatæ superposito & argenteo freno sollemniter præparatus est a magistro senescalco, & ab adextratoribus, imponitur ei regnum ab archidiacono: & ita coronatus palafredum ascendit, & equitando incedit, præcedentibus in ordine suo bandulariis, archiepiscopis, episcopis, cardinalibus presbyteris, abbatibus, subdiaconis, diaconis cardinalibus, & subsequentibus præfecto, aliisque nobilibus Romanorum, usque ad sanctam Mariam-majorem, sicut & superius in festo sancti Stephani enarratur. Cum autem per Merulanam transierit, scrinarius in loco antiquitus constituto ei obviat, & alta voce dicit, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit eum, & scrinarius dicit: *In ecclesia beata Mariæ in hac nocte baptizati sunt tot pueri masculi, & tot feminæ.* Pontifex respondet, *Deo gratias.* Tunc autem scrinarius suscipit a camerario pro nunciatione unum marabotinum. Similiter fit apud sanctum Petrum in secunda feria. Perveniente autem Pontifice cum processione ad porticum sanctæ Mariæ, descendit ad Petram papalem, in loco antiquitus constituto: & deposito regno ducitur a judicibus ad ecclesiam: & suscepta processione a canonicis ipsius ecclesiæ, & facta benedictione, vadit ad secretarium; exuensque palleum & planetam, posito pluviali super humeros incipit Tertiam. Finita vero Tertia, prior episcoporum, qui ei servire debet in Missa, ducitur ante Pontificem a duobus episcopis: & tertio postulata benedictione, accedit ad pacem Pontificis, & surgens ponit se in ordine ad dextrum latus ejus. Deinde secundus episcopus accedit ad pa-

cem Pontificis, & porrigens osculum priori suo, stat in filo ab alio latere Pontificis. Ceteri vero episcopi similiter faciunt, accedendo ad pacem Pontificis, & ponendo se in filo. Prior quoque presbyterorum cardinalium ductus ante Pontificem a duobus presbyteris, & tertio postulata benedictione, accedit ad pacem Pontificis & episcoporum, & dirigit se in filo. Subsequuntur ceteri presbyteri cardinales; præfectus quoque, judices, præfecti navalium, advocati, scrinarii, senatores, majorentes, qui vocantur schola Stimulati; ac ceteri laici majores & minores, in ordine suo ad pacem suscipiendam. Postmodum vero surgunt duo subdiaconi basilicarii, & accipientes priorem subdiaconum regionarium, per manus cum adextrant ab introitu secretarii usque ad medium atrii, ante Pontificem. qui alta voce dicit: *Jube domne benedicere*, tribus vicibus; & tertio benedictione suscepta a Pontifice, subjungit: *Servi Domini nostri Jesu-Christi*, tribus vicibus; & dicit: *Dominus archidiaconus legat evangelium, subdiaconus legat epistolam, primicerius & ceteri cantores cantent.*

34 His vero completis, surgit Pontifex, & resumta planeta, pallio & mitra, processionaliter vadit ad altare, & incipit Missam de more. Post orationem vero, antequam legatur epistola, descendit archidiaconus cum diacono & subdiacono, & ordinate stant juxta altare in duobus filis, scrinariis vero stantibus cum pluvialibus: & tunc archidiaconus cum diacono & subdiacono, & aliis ordinibus, incipit laudes alta voce, & alii respondent, sicut superius scriptum est in festo beati Stephani. Finitis vero laudibus, legitur latina epistola prius, & postmodum græca; & evangelium latinum & græcum. In secreta vero, cum præfatio incipit, descendunt duo diaconi cum duobus subdiaconis deorsum, & stant in fronte altaris ordinatim cum silentio; quando autem Pontifex dicit, *Pax Domini sit semper vobiscum*, nullus ei respondet; & tunc diaconus & subdiaconus revertuntur superius.

35 Finita vero Missa coronatur, reditque cum processione ad palatium, sicut supra dictum est, in supradicto festo sancti Stephani: & acceptis laudibus a cardinale sancti Laurentii, ducitur a primicerio & secundicerio, judicibus cum mitra in basilica magna Leoniana, quæ dicitur Casa-major, ubi sunt præparata undecim scamna circa mensam Pontificis, presby-

teris, diaconis, primicerio: & lectus ipsius Pontificis ibidem sollemniter præparatus in figura undecim Apostolorum recumbentium circa mensam Christi. Transiens Pontifex per ipsam basilicam intrat cameram: ubi recepto presbyterio a camerario in scypho argenteo, & dato sicut in Nativitate Domini, surgit & ducitur a magistro seneschallo & pincerna ad locum, qui dicitur Cubitorium: ibique a juniori presbytero cardinali agnus assus benedicitur; & exinde redit ad præparatum lectum mensæ. Et accipiens idem Pontifex parum de ipso agno, porrigit priori basilicario sedenti in subsellio ante lectum ipsius, dicens: *Quod facis, fac citius. sicut ille accepit ad damnationem, tu accipe ad remissionem.* Reliquum vero agni distribuit discumbentibus & aliis circumstantibus. In medio vero convivii surgit unus de diaconis cardinalibus de mandato archidiaconi, & legit ad mensam. Finito autem convivio, cantores prosam cantant, quæ sit conveniens Paschæ, de mandato Pontificis. Postea vero descendit in ecclesiam Lateranensem ad Vesperas, sicut continetur in Antiphonario. Celebratis tribus Vesperis in basilica Salvatoris, & ad Fontes, atque ad sanctam Crucem, revertitur ad porticum sancti Venantii; ibique sedet cum episcopis, cardinalibus ceterisque ordinibus, & aliis tam laicis, quam clericis, in terra super tapeta residentibus. Deinde propinatur sibi claretum vinum, & omnibus circumstantibus, ab archidiacono, & aliis pincernis.

36 Interim vero primicerius cum cantoribus surgit, & canit prosam græcam hujusmodi.[a] Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον ἀναδέδεικται, πάσχα καινὸν, ἅγιον πάσχα, μυστικὸν πάσχα, πανσεβάσμιον πάσχα Χριστὸ τῦ λυτρωτῦ, πάσχα ἄμωμον, πάσχα μέγα, πάσχα τῶν πιστῶν, πάσχα τὰς πύλας ἡμῖν τῦ παραδείσου ἀνοίξαν, πάσχα πάντας ἁγιάζον βροτοὺς, καινὸν Πάπαν Χριστὲ φύλαξον. & his decantatis, omnes ad propria revertuntur.

XVI. *Quid debeat facere dominus Papa in secunda die Pascha.*

37 In secunda feria post Pascha summo mane dominus

[a] Interpretatio ad verbum: *Pascha sacrum nobis hodie ostensum est, Pascha novum, sanctum Pascha, mysticum Pascha maxime venerabile Pascha Christi rede|ptoris, Pascha immaculatum, Pascha ma- Pascha fidelium, Pascha portas nobis eravit, Pascha omnes reformans um Papam Christe conserva.*

Pontifex congregatis omnibus palatinis ordinibus in palatium, & descendens per porticum, & inveniens equum non faleratum, sed sicut moris est, pergit ad sanctum Petrum: ibique celebrata Missa de more, & laudibus atque sollemnitatibus universis, sicut hesterna die, peractis, coronatur ad gradus basilicæ; revertitur Lateranum: & eo incipiente equitare, senescallus post eum vadens facit de denariis jactum unum, ut sic multitudo populi, quæ impedimentum præstat domino Papæ, removeri possit, denariis ipsis colligendis intendens. Postquam vero dominus Papa pervenit ad turrim Stephani Serpetri, quæ est in capite Parionis, unus de curialibus domini Papæ existens in ipsa turri facit ibi unum jactum ob causam suprascriptam. Cum autem dominus Papa ad palatium Centii Muscæ in * Punga in via de Papa venerit, similiter quidam de curialibus ascendit palatium, & facit unum jactum ob memoratam causam. Quando autem pervenit ad sanctum Marcum, quidam simili modo de curialibus, & ob eamdem causam facit ibi quartum jactum. Cum vero pervenerit ad sanctum Adrianum, quidam alius de curialibus ascendit palatium sanctæ Martinæ, & facit ibi quintum jactum ob memoratam causam.

* al. Perunga.

38 Sciendum tamen quod domino Papæ ante turrim primo dictam Judæi occurrunt, & ei legem suam præsentant, faciuntque laudes: pro quibus laudibus recipiunt a camerario in presbyterium viginti solid. provesinos. Notandum præterea quod a sancto Petro usque ad palatium domini Papæ fiunt arcus a Romanis honorabiles in via per quam transit; & clerici omnes Romani occurrunt eidem induti undecumque possunt cum thuribulo: in remunerationem cujus honoris Romanis pro arcubus datur presbyterium triginta quinque librarum provesinarum & dimidiæ; clericis vero pro thuribulis triginta trium librarum provesinarum, ut in sequentibus plenius apparebit. Cum vero dominus Papa ad palatium venerit, & laudibus factis a cardinali sancti Laurentii & judicibus, descendens, regno deposito, ducitur in palatium a primicerio & secundicerio: & intrans cameram dat presbyterium absque manibus, sicut in die sancti Stephani: & deinde ducitur, sicut hesterna die, ad convivium. Sed hodie in basilica Leoniana, quæ est juxta cameram, celebratur. Finitoque convivio, descendit ad ecclesiam Lateranensem: & celebratis

tribus vesperis, & propinato claretò & aliis, sicut hesterna die, omnes ad propria revertuntur.

XVII°. *De presbyterio quod datur pro arcubus; quomodo, & quibus detur.*

39 Presbyterium triginta quinque librarum, quod est superius nominatum, datur illis qui arcus faciunt; distribuitur tali modo. In primis magistris sancti Petri, qui super gradibus arcum faciunt ferramentorum, XII sol. provesini. A Pallreariis usque ad S. Gregorium XIV sol. provesini. A Negotiatoribus usque ad Fiolarios XLII sol. provesf. A sancto Gregorio usque ad viculum XV sol. provesf. scilicet a Fiolariis usque ad porticum Romanum Marci VI sol. provesf. Deinde usque ad Pisces VIII sol. provesf. Deinde usque sub Fontanam VIII sol. provesf. A Fontana per totum alium porticum X sol. provesf. In castello Crescentii VI sol. provesf. In Ponte II sol. provesf. A domo Stephani Theobaldi usque ad sanctum Celsum tres sol. provesf. Deinde usque ad arcum, ubi est domus Johannis Pauli, XXVIII sol. provesf. Deinde usque ad domum Stephani de Girone X sol. provesf. Deinde usque ad domum Stephani Nizot XXVII sol. provesf. Deinde usque ad domum, quæ est Marmorata, XX sol. provesf. Deinde per totam regionem Parionis VI lib. provesf. Deinde usque ad domum Maximi XII sol. provesf. Deinde usque ad turrim Odonis Boni Filii X sol. provesf. Deinde usque ad domum Falconcellorum X sol. provesf. Deinde usque ad domum Johannis cum Zoccolis cum casalino Nicolai de Hugone X sol. provesf. Deinde usque ad domum Gonzii VI sol. provesf. Deinde usque ad viam de Calcariis VI sol. provesf. Deinde usque ad domum Johannis de Cæsario XXIV sol. provesf. & gratis IV sol. provesf. Deinde usque ad Amygdalam X sol. provesf. Ab Amygdala usque ad sanctum Laurentium pensilem X sol. provesf. Ad porticum sancti Marci XI sol. in porticu II sol. Deinde usque ad domum Nicolai Gazzi VII sol. provesf. Deinde ad angulum quatuor columnarum VII sol. provesf. Deinde usque ad Gizubam VII sol. provesf. Deinde usque ad domum Nicolai Ferri V sol. provesf. Deinde usque ad arcum de Cairande IX sol. provesf. Ab arcu usque ad porticum sancti Colmæ V sol. provesf. cum Monasterio, cui dantur duo sol. Oliverico II sol. provesf. Johanni de Anagnia IV den. Johanni de Roberto II sol. provesf. Pho-

ca Manieti xvi den. Clericis sancti Cosmæ ii sol. Theophylacto ii sol. provef. In loco ubi fuerunt salacia fragmina pannorum, iii sol. provef. Romano de Bonella xii den. Johanni Adulterino ii sol. provef. Citæ viii den. Johanni de Tinto vi den In domo Johannis de Gregorio vi den. In domo Saifonis Macellarii viii den. In domo Gregorii de Benedicta ii sol. provef. In domo Dodæ xii den. In domo Ptolomæi v den. In domo Rainucii de Franco v den. In domo Rainucii de Conella vi den. In domo Michinæ iv den. In domo Benedictæ de Pagano xii den. In domo Adelasiæ viii den. In horto ii sol. in domo Scriniarii v sol. provef. Johanni Machino pro domo sua & nepotis xx den. pro domo Petri de Mantino viii den. In domo Petri de Paulo xii sol. prov. Familiæ Fraipanorum de Cartularia vii sol. den. provef. In domo Sansonis Manchino ii sol. provef. In domo Sansonis de Olianta xii den. In domo Brobotiani xii sol. provef. In domo Romani de Petro Ocilenda xii den. In domo Johannis Wlgarelli viii den. In tota domo Balnei ii sol. prov. In domo Gerardi ii sol. provef. In domo Grifoli viii den. In domo Ulixæ xii den. In domo Johannis de Benedicto iv den. In domo Mariæ Johannis de Rainucio iv den. In domo Esoni Lornarii iv den. In domo Mariæ de Mancino iv den. In domo Regiminæ iv den. In domo Benedicti de Romano iv den. In domo Uxi presbyteri iv den. In domo Benedictæ iv den. In domo Johannis de Gregorio xviii den. In domo Petri de Roberti xxx den. In domo Romani Crassi xxx den. In domo Robatiani Romani de Rainucio vi den. In domo Odonis Romani Crassi xxx den. In domo Marmoratæ usque ad Sambucas x sol. & dehinc usque ad sanctum Nicolaum de Colissæo v sol. den. prov. Deinde usque ad sanctam Mariam de Ferrariis x sol. Deinde usque ad domum Johannis Papæ vii sol. provef. Deinde usque ad angulum sancti Clementis viii sol. prov. Ab angulo ipso usque ad palatium Lateranense xv sol. Et licet horum nomina transacta sint, & termini sive signa mutata; nihilominus tamen presbyterium ipsum, sicut prædiximus, per loca dividitur supra scripta.

XVIII. *De presbyterio pro thuribulo dato; quibus, & quomodo detur.*

40 Hoc est presbyterium superius nominatum, quod datur presbyteris Romanis pro thuribulo. Ecclesiæ beati Petri viii

sol. sanctæ Mariæ-majori III sol. sancto Johanni Lateran. IV sol. sancto Laurentio in Lucina II sol. sancto Marcello II sol. sancto Marco II sol. sancto Laurentio in Damaso II sol. sancto apostolo Petro ad Vincula II sol. sancto Martino in Montibus II sol. sanctæ virgini Praxedi II sol. sancto Eusebio II sol. sanctæ Pontianæ II sol. sancto Vitali II sol. sanctæ Susannæ II sol. sanctæ Cruci II sol. sancto Stephano in Cælio monte II sol. sanctis Johanni & Paulo II sol. sanctæ Priscæ II sol. sancto Sixto II sol. sancto Nereo II sol. sanctæ Balbinæ II sol. sancto Clementi II sol. sanctæ Anastasiæ II sol. sancto Cyriaco II sol. sanctæ Sabinæ II sol. sanctis Petro & Marcellino II sol. sanctæ Mariæ in transtiberim II sol. sancto Chrysogono II sol. sanctæ Cæciliæ II sol. sanctæ Mariæ in Dominica II sol. sanctæ Luciæ in Septem-soliis XVIII den. sanctæ Mariæ-novæ XVIII den. sanctæ Luciæ in Silice XVIII den. sancto Vito XVIII den. sancto Gosmato XVIII den. sancto Adriano XVIII den. sanctis Sergio & Baccho XVIII. sancto Theodoro XVIII den. sancto Georgio ad Velum-aureum XVIII den. sanctæ Mariæ Scholæ græcæ XVIII den. sanctæ Mariæ de Porticu XVIII den. sancto Nicolao de Carcere XVIII den. sancto Angelo Piscium venditorum XVIII den. sanctæ Agathæ XVIII den. sanctæ Mariæ in via Lata XVIII den. sanctæ Mariæ in Aguiro XVIII den. sancto Eustachio XVIII den. sancto Laurentio in Miranda II sol. monasterio Palladii II sol. monasterio Agathæ II sol. sanctis Quatuor II sol. sancto Cæsario Græcorum II sol. sanctæ Mariæ in monasterio II sol. monasterio dominæ Rosæ II sol. sanctæ Trinitatis Scotorum II sol. monasterio de Villa XVIII den. monasterio sancti Pancratii II sol. sancto Blasio Gatru secuta II sol. sancto Blasio XVIII den. sanctæ Mariæ in Capitolio II sol. sancto Vincentio XVIII den. sancto Sergio Palatii Caruli XII den. S. Stephano Nuzino XII den. sancto Salvatori Torrionis VI den. sancto Zenoni VI den. sancto Martino Bergariorum VI den. sancto Justino VI den. sancto Peregrino VI den. sancto Ægidio VI den. sancto Gregorio de Curtina VI den. sancto Laurentio Piscium VI den. sancto Martino de Curtina VI den. sancto Salvatori Coxæ caballi VI den. sancto Michaeli VI den. sanctæ Mariæ Saxiæ VI den. sanctæ Mariæ Transpontinæ VI den. sancto Abbacyro XII den. sancto Salvatori Miliciarum VI den. sancto Nicolao Funariorum VI den.

ſancto Andreæ inde v i den. ſanctæ Mariæ Canapatiæ v i den. ſanctæ Mariæ de Guinizzo v i den. ſanctæ Mariæ de Macello v i den. ſanctæ Mariæ Arcus aurei v i den ſanctis Petro & Marcellino v i den. ſancto Andreæ transtyberim v i den. ſanctæ Mariæ in Turri transtyberim v i den. ſanctæ Bonoſæ v i den. ſancto Laurentio de Piſcinula v i den. ſanctæ Mariæ de Capella v i den. ſancto Benedicto in Piſcinula v i den. ſancto Salvatori Pedemontis x i i den. ſanctæ Agathæ transtyberim v i den. ſancto Stephano inde v i den ſancto Blaſio de Mercato v i den. ſanctæ Mariæ in Prætorio ii den. ſancto Salvatori Trium imaginum v i den. ſancto Triphoni x i i den. ſancto Stephano de Pila v i den. ſancto Nicolao Macelli v i den. ſanctæ Mariæ Rotundæ x v i i i den. ſanctæ Mariæ Campitelli v i den. ſancto Salvatori de Cere v i den. ſanctæ Virgini Mariæ de arca Noe v i den. ſancto Johanni de campo Turriclano v i den. ſancto Celſo x v i den. ſancto Anaſtaſio de Trivio v i den. ſancto Andreæ de Mortarariis v i den. ſanctæ Mariæ de Cannella v i den ſanctæ Mariæ Balneapolim v i den. ſancto Salvatori Divitiarum v i den. ſanctæ Mariæ cunctis donæ Micinæ v i den. ſanctæ Mariæ in Tofella v i den. ſancto Laurentio de Muſo v i den. ſancto Nicolao de Marmoratis v i den. ſancto Laurentio de Baſcio v i den. ſancto Anaſtaſio inde v i den. ſanctæ Annæ v i den. ſancto Salvatori in Marmorata v i den. S. Mariæ de Gradella v i den. S. Gregorio de Gradella v i den. S. Mariæ Secundicerii v i den. S. Gregorio de Ponte v i den. S. Laurentio a flumine v i den. S. Stephano Rotundo v i den. ſancto Laurentio Modezzarii v i den. ſancto Geminiano v i den. ſancto Gregorio Græcorum v i den. ſanctæ Mariæ Johannis Bovis v i den. ſanctæ Mariæ de Vallicella v i den. ſancto Sergio de Forma v i den. ſancto Johanni de Inſula v i den. ſancto Bartholomæo x v i i i den. ſanctæ Martinæ x v i i i den. ſanctæ Mariæ in Minerva x i i den. ſanctæ Mariæ in Cambiatoribus v i den. ſanctis Abdon & Sennen v i den. ſancto Pantaleoni muri Clibanorum v i den. ſancto Silveſtro in Biberatica v i den. ſancto Thomæ de Parione v i den. ſancto Mamiato v i den. ſanctæ Cæciliæ de Taffo v i den. ſancto Sebaſtiano de via Papæ v i den. ſancto Blaſio Acceptorum v i den. ſancto Johanni de Horrea v i den. ſancto Petro inde v i den. ſancto Andreæ de Columna v i den. S. Andreæ de Urſa v i den. S. Stephano de Curte v i den. S. Andreæ de Curtis

Curtis VI den. sancto Blasio Curtium VI den. sancto Benedicto de Piscina VI den. sancto Andreæ Putei de Proba VI den. sancto Mauro XII den. sancto Nicolao Forbitorum VI. den. sancto Salvatori Scotorum VI den. sancto Nicolao de Trivio VI den. sancto Thomæ de Spanis XII den. sancto Andreæ inde VI den. sancto Laurentio Biberaticæ VI den. sancto Salvatori inde VI den. sancto Anastasio Ariolæ VI den. sancto Salvatori Sibura VI den. sancto Salvatori Maximinorum VI den. sanctæ Cæciliæ Cencii Pantaleonis VI den. sanctæ virgini Eugeniæ Suburræ VI den. sancto Johanni Portæ-latinæ XII den. sancto Leoni inde XVIII den. sancto Thomæ Fraternitatis XVIII den. sancto Valentino Bomomizimo VI den. sancto Salvatori Cacabari VI den. sanctæ virgini Mariæ inde VI den. sancto Simeoni de Pusterula VI den. sancto Calixto transtyberim VI den. sanctæ Rufinæ VI den. sancto Blasio VI den. sancto Angelo in Janiculo VI den. sancto Johanni de Posta VI den. sancto Silvestro VI den. sanctis Quadraginta VI den. sancto Laurentio de Curtibus VI den. sancto Salvatori de Rota Colizæi VI den. sancto Stephano VI den. sancto Salvatori Primicerii VI den. sancto Petro * Motæ VI den. sanctæ Luciæ de Pinea VI den. sancto Martino de Maximo VI den. sancto Johanni Crib. plumbi VI den. sanctæ Mariæ de Foria VI den. sancto Laurentio de Porto VI den. sanctæ Mariæ in Via VI den. S. Cosmæ de Pinea VI den. sancto Anastasio de Pinea VI den. sanctæ Cæciliæ Nicolai Marescalci VI den. sancto Nicolao Arsionum VI den. sancto Laurentio de Calcario VI den. sancto Silvestro de Thermis VI den. sancto Salvatori de Caballo VI den. sancto Martino de Pinarella VI den. sanctæ Mariæ in Campitello.... sancto Hippolyto VI den. sanctæ Virgini Mariæ de Berta VI den. sancto Salvatori Curtium VI den. sanctæ Barbaræ VI den. sancto Stephano de Caballo VI den. sancto Andreæ in Pallacina VI den. sanctæ Mariæ in Publico VI den. sancto Nicolao de Formis VI den. sancto Cosmæ sanctæ Mariæ-majoris VI den. sancto Adriano in Massaio Juliana sanctæ Mariæ-majoris VI den. sancto Adriano Marsaio sanctæ Mariæ-majoris VI den. sancto Nicolao de Colomna Adriani VI den. sancto Apollinari XVIII den. sancto Johanni de Pinea VI den. sancto Salvatori de Deo-campo VI den. sancto Nicolao de Pinea VI den. sancto Stephano de Piscina VI den. sancto Martino de Pila VI den.

* *al. in* Monte-aureo

sancto Danieli de Forma VI den. S. Mariæ in Pusterula VI. den. S. Cæciliæ Stephani de Petro VI den. S. Mariæ Fluminum VI den. sancto Benedicto Sconchio VI den. sancto Saturnino de Caballo VI den. sancto Nicolao Melienorum VI den. sanctæ Mariæ de Curte VI den. sancto Benedicto de Cacabis VI den. Cellæ de Franssa VI den. sancto Tatiano VI den. S. Euterio VI den. Salvatori de Gallia VI den. sanctæ Agneti Agonis VI den. sancto Nicolao inde VI den. sancto Martino de Monticello VI den. sancto Salvatori de Lauro VI den. sancto Nicolao Calcariorum VI den. sancto Bartholomæo Johannis Gaietani VI den. sancto Salvatori de Præfecto VI den. sancto Martino de Monteria VI den. sancto Quirico VI den. sanctæ Mariæ Hastariorum VI den. SS. Quadraginta Calcariorum VI den. sancto Nicolao Gregorii Cencii VI den. sancto Blasio Milonis Saraceni VI den. sancto Salvatori de Insula & Colisæo VI den. sancto Sergio de Suburra VI den. sancto Silvestro VI den. sanctæ Virgini Mariæ de Aguarichariis VI den. sancto Sixto de Gallis Alberti VI den. sancto Angelo de Augusto VI den. sancto Blasio de *Puna VI den. sancto Andreæ Arcus-auri VI den. sancto Pantaleoni VI den. sancto Stephano Orphanotrophii VI den. sancto Salvatori Inversorum VI den. sanctæ Mariæ de Ferrariis VI den. sancto Nicolao de Colosso VI den. sanctæ Mariæ de Monticello VI den. sanctæ Virgini Mariæ de' Catenariis XII den. sancto Johanni de Ficossia VI den. sancto Stephano Arsionum VI den. sancto Andreæ de Suburra VI den. sancto Urso VI den. sancto Blasio de Oliva VI den. sancto Nicolao Præfecti VI den. sancto Salvatori Baroncinorum VI den. sancto Nicolao de Toso VI den. sanctæ Cæciliæ Campi-Martis VI den. sancto Benedicto Ariolæ VI den. sancto Cæsario de Appia VI den. sancto Thomæ Vinearum VI den. S. Andreæ Johannis Ancillæ Dei VI den. sanctis Quadraginta Colisæi VI den. sancto Johanni in Argina VI den. S. Mariæ Inter-duas-vias VI den. sanctæ Luciæ de Confinio VI den. sancto Blasio de *Arrersao VI den. sancto Felici in Pinciis VI den. sancto Paulo de Arcola VI den. sancto Nicolao de Hospitali VI. den. sancto Nicolao de Furca VI den. sancto Stephano de Capite Africæ VI den. sanctæ Mariæ in Foro VI den. sancto Cosmæ Montis-granatorum VI den. sancto Andreæ Milonis Saraceni VI den. sanctæ Marinæ VI den. sanctæ Mariæ de Manu VI den.

* al. de Prima

* al. Ascesa

ſanctæ Mariæ in Poſterula VI den. ſancto Stephano de Pinea VI den. ſancto Laurentio Nicolai Nazonis, VI den. ſancto Salvatori de bono Eccleſiæ... ſanctæ Mariæ in Monaſterio VI den.

41 Iſtæ ſunt eccleſiæ, quæ ſunt ignotæ, & ſine clericis: ſanctæ Mariæ in Sueſſia VI. den. ſanctæ Virgini Mariæ in Campo-cano VI den. ſancto Cæſario VI den. ſancto Salvatori Johannis Bovis VI den. ſancto Eraſmo VI den. ſancto Thomæ de Caſtro VI den. ſancto Blaſio de Citello VI den. ſancto Bartholomæo Lateran. VI den. ſancto Laurentio ſancti Cyriaci VI den. ſancto Laurentio Arſionum VI den. ſancto Marcello de Taurello VI den. ſanctæ Mariæ in Campicaro-Leonis VI den. ſancto Andreæ de Caballo VI den. ſanctæ Luciæ Capium-ſecuta VI den. ſanctæ Mariæ in Majurente VI den. ſancto Laurentio Oculi-bovis VI den. ſancto Vito in Campo VI den. ſancto Nicolao de Alvioto VI den. ſancto Cæſario Græcorum VI den. ſanctæ Mariæ in Turri VI den. ſancto Gregorio de Maſſa VI den.

XIX. *Quibus ſcholis datur presbyterium, & quantum.*

42 Hoc eſt presbyterium ſcholarum Urbis, quod eiſdem ſcholis in feſto Nativitatis Domini & Paſchæ per manus camerarii datur in tanta quantitate, ſeu tali numero. In feſto Paſchæ Domini, in Nativitate ejuſdem, & e converſo annis ſingulis, ſine diminutione donatur.

Adextratoribus decem ſol. proveſ. & duo ſol. pro regno.
Oſtiariis decem ſol. proveſ.
Mappulariis quinque ſol. proveſ. & XII den. pro toalea.
Majorentibus quinque ſol. proveſ.
Cubiculariis quatuor ſol. proveſ.
Vaſtarariis quatuor ſol. proveſ.
Fiolariis quinque ſol. proveſ.
Ferrariis pro columbn. quatuor ſol. proveſ.
Calderariis quatuor ſol. proveſ.
Bandonariis coloſæi decem ſol. proveſ.
Coſpalariis quatuor ſol. proveſ.
Mandatariis decem ſol. proveſ.
Muratoribus ſancti Petri octo ſol. proveſ.
Carbonariis octo ſolid. proveſ.
Aliis muratoribus quinque ſol. proveſ.
Bandonariis cacabarii decem ſol. proveſ.

Judæis viginti solid. proves.

Notandum quod presbyterium supradictum prædictis scholis donatur propter servitium quod exhibent curiæ Romanæ, ut inferius subscribetur.

XX. *De Adextratoribus.*

* al. Adextratores

43 * Adextratores semper, quando dominus Papa coronatur, custodiunt regnum, & ipsum usque ad ecclesias, ad quas equitare debet, adextrant, in eundo scilicet & redeundo. Propter quod in qualibet die coronationis, & etiam in introitu domini Papæ, omnes de schola ipsa comedunt coram domino Papa, pro comestione recipientes. In omnibus præterea stationibus, ad quas dominus Papa equitat, ipsum adextrant. Propter quod in eadem die quatuor de ipsa schola comedunt cum eodem domino Papa, neque plus, neque, etiam si ipsi voluerint, minus. De jure omnes illos qui ad dominum ipsum Papam pro consecratione accedunt, sive sint archiepiscopi, sive episcopi, vel abbates, debent adextrare in urbe tantum, & non extra. Propter quod equitaturam hujus consecrati habere, & cum ipso consecrato quatuor ipsius scholæ, & cum domino Papa comedere debent, excepto quando dominus Papaconsecrat in capella. Tunc enim omnes comedunt cum consecratis. Et quia grave est consecratis dare equitaturas; de antiqua & prima consuetudine est, quod camerarius loco equitaturæ facit adextratoribus ipsis a consecratis secundum qualitatem ipsorum consecratorum in denariis provideri. Hoc siquidem adextratores ipsi, etsi non tanta quantitate, debent habere, etiamsi consecrati episcopi nullatenus equitarent. Sciendum tamen quod ipsi debent habere, si ab alio quam a domino Papa consecraretur in urbe.

XXI. *De Ostiariis.*

44 Ostiarii autem accipiunt a domino Papa singulis diebus pro custodiendo palatio comestionem pro duobus scholæ ipsius. Quando vero dominus Papa coronatur, omnes pro voluntate camerarii ad palatium debent accedere, & ipsum palatium custodire. Propter quod eadem die comestionem a domino Papa debent habere. Ostiariorum duo semper, quan-

do dominus Papa equitat, ad stationes debent ire cum eo ad secretarium custodiendum: & ea die, præter supradictos quotidianos duos, comedunt cum domino Papa. Quotiescumque autem camerarius vocat eos, vel partem pro palatio custodiendo, debent venire vocati. Omnes insuper domino Papæ debent jurare, prout inferius describetur plenius. Istis autem camerarius in festo Paschæ unam pecudem debet dare, & in festo Nativitatis Domini porcastrum unum. Notandum vero quod ipsi debent facere omnes palmas olivarum, quas in Dominica palmarum dominus Papa dat populo Romano, & debent portare in palatio ante cameram, & post dominum Papam usque ad ecclesiam. Sciendum vero, quod quando dominus Papa non est in urbe, pro custodiendo palatio debent XII den. Papiens. ad altare sancti Petri in unaquaque hebdomada habere.

XXII. *De Mappulariis & Cubiculariis.*

45 Mappularii atque cubicularii unum fere officium exercentes, quando dominus Papa coronatur, & in stationibus omnibus debent accedere ad palatium domini Papæ: & accipientes carpetam, tapetum, fatestorium, pulvinar & predelam, debent portare ad equitaturam: quæ omnia ista debent portare cum scriniis capellæ ducta a marescallis usque ad locum, ad quem dominus Papa proposuit equitare. Cum autem ibi capella deponitur, prædictæ scholæ debent interesse, & omnia, quæ supra diximus, accipere, sicut prius, & ad secretarium deportare. Ubi cum dominus Papa exuit mantum & stolam atque mitram, debent, donec officium celebratur, studiosius custodire. Item etiam carpetam & alia supra dicta debent usque ad altare afferre, facientes cælum de quadam cappa super caput domini ipsius. Portant eum sic: duo ab anteriori parte, duoque a posteriori ligatam in summitate quatuor baculorum, & extensam usque ad altare, quam toaleam acolythi eisdem de scriniis domini Papæ assignant, ab ipsis postmodum recepturi. Quamdiu etiam dominus Papa celebrat, vel prædicat, ipsi illud officium, quod pertinet ad ipsos, exercent. Idem præterea carpetam, tapetum, & omnia alia memorata in recessu domini Papæ iterum debent portare ad gradus, ubi est equitatura. Ipsa usque ad palatium

deportantur, ubi debent esse ipsi parati, & prædicta ad locum, ubi acceperunt, reportare.

46 Notandum quod ipsarum scholarum omnes in die coronationis debent comedere cum ipso: in diebus vero stationum cujusque scholæ ipsorum quatuor, neque plures. Quando aliquis consecratur a domino Papa, propter servitium quod eidem consecrato exhibent, debent habere suum pluviale & bacilia atque toaleam: sed de bacilibus atque toalea fit divisio inter ipsos & acolythos. Et quia videbatur grave consecrato dare ipsis pluviale, camerarius facit eisdem provideri de pecunia a consecrato juxta qualitatem & facultatem ipsius: & cujuscumque scholæ duo cum ipso comedunt consecrato, & cum domino Papa nullus, si consecraverit in capella: si vero extra consecraverit, cujuscumque scholæ duo comedant cum domino Papa. Sciendum tamen quod, quæ supra dicta sunt, debent habere, etiamsi ab alio quam a domino Papa consecrarentur in urbe. Si vero extra urbem, camerarius dat & facit eum adextrare secundum suam voluntatem: & tam ipsi quam adextratores debent, cum requisiti fuerint, jurare domino Papæ. Sed notandum quod si forte, quando dominus Papa est in secretario, & post Missam celebratam aliquid fuerit pedibus Papæ oblatum, ipsorum est de jure, auro excepto & argento laborato, pannos etiam seu toaleas, quæ omnia sunt de camera, excepta ratione guidonum scholæ, quam debet habere. Hoc idem dico de adextratoribus. Quod si forte aliquid, quando adextrant dominum Papam, ad pedes ipsius per viam oblatum fuerit, illorum debet esse, exceptis prædictis. Hoc addito, quod tam schola mappulariorum & cubiculariorum, quam adextratorum, quando dominus Papa equitat ad aliquam ecclesiam, ubi eadem die non est statio, cum eodem domino comedere non debent, nec officium aliquod exercere. Sciendum quod ipsi mappularii, sicut superius est enarratum, debent semper in processione aquam calidam domino Papæ præparare: & in die sancto Jovis manuum medietatem subdiaconi habere debent.

XXIII. *De Majorentibus, qui Stimulati dicuntur.*

47 Majorentes autem ad curiam accedere non debent pro servitio aliquo faciendo, seu pro alio, nisi in die coronatio-

nis domini Papæ, qui, dum equitat, baculos habentes in manibus viam parant, multitudinem populi removendo: propter quod ipsa die comedere debent cum domino Papa. Iidem etiam majorentes Stimulati schola vocantur.

XXIV. *De Vastarariis.*

48 Vastarariis vero in omnibus sollemnitatibus sanctæ Mariæ, Assumptione excepta, faciunt candelas de [a] vinetis vivis, papyrum pro candelis aptantes. Et propter hoc cum domino Papa comedunt in die coronationis suæ, & pro universis vinetis recipiunt de altare sancti Petri quatuor provef. pro ipsis vinetis. Et est sciendum, quod isti pro servitio ista habent medietatem manuum * cartæ majoris in die Paschæ. * al. cassæ

XXV. *De Fiolariis.*

49 Fiolarii secundum antiquam consuetudinem dare debent de proprio lampadas & candelas pro palatio illuminando, quoties est necesse. Propter quod cum domino Papa comedunt in die coronationis suæ.

XXVI. *De Ferrariis columnæ & sancti Angeli.*

50 Ferrarii de colūmna debent facere circulos caldariæ, quotiens a supercoquis domini Papæ fuerint requisiti, & tripodes similiter. Et propter hoc debent similiter comedere in die coronationis cum domino Papa. Propter laborem etiam prædictum dantur eis cibi de curia, quando laborant unicuique quatuor den. sed carbo etiam & ferrum pro opere.

XXVII. *De Ferrariis sancti Angeli.*

51 Ferrarii sancti Angeli idem per omnia facere & recipere debent.

XXVIII. *De Bandonariis.*

52 Bandonarii colosæi & cacabarii, quando dominus Papa coronatur, in eundo & redeundo ipsum cum vexillis præcedunt. Quasi etenim una schola est; & eadem die debent

[a] Hinc illustrari potest locus obscurus supra pag. 164. ubi *pro vineis* forsan legendum.

comedere cum eodem domino Papa.

XXIX. *De Caldarariis.*

53 Caldararii debent facere caldaras novas, & veteres reparare; & novas conchas, & veteres reparare, quando a supercoquis requiruntur. Et quando laborant, de curia eis datur cibus, & unicuique quatuor den. scilicet & ferrum etiam & carbo ipsis datur.

XXX. *De Scopalatiis.*

54 Scopalatii in die coronationis domini Papæ debent gradus scholæ & porticum usque ad locum, ubi dominus Papa descendit, mundare.

XXXI. *De Carbonariis.*

55 Carbonarii in die coronationis domini Papæ dant carbones coquinæ, & pro caldariis reparandis.

XXXII. *De Judæis.*

56 Judæi vero repræsentant domino Papæ in die coronationis suæ legem in via, & ei faciunt laudes, & tres libras, unam piperis, & duas libras de cinnamomo, afferunt ad cameram.

XXXIII. *De presbyterio Officialium cameræ Camerarii.*

57 Hoc est presbyterium quod datur officialibus cameræ camerarii, & officialibus aliis & curialibus. Unicuique curialium, qui Cortesiani vocantur, dantur duo marabotini; scriptori cameræ duo melechini, cambiatori duo melechini, sartori cameræ duo saraceni, custodi cameræ duo saraceni, senescalco domini Papæ VI melechini: eidem etiam datur in Nativitate Domini porcastrum unum, in Pascha pecus unum. Unicuique coquorum unum melech. unicuique brodariorum aliquam benedictionem. Notandum quod coqui & brodarii debent habere sticchas in Pascha & in Nativitate Domini.

Domini. Unicuique panetariorum duo melechini, & pannum quem emerunt pro festo. Unicuique buticulariorum duo melechini, marescalco equorum alborum tres melechini & naccum; alii marescalco duo melechini; singulis ostiariorum domini quatuor melech. Scutiferis, capellanis, subdiaconis, & acolythis de capella debet comestio duplicari, & in Nativitate Domini similiter. Priori quoque subdiaconorum unam pecudem in Pascha, & in Nativitate porcastrum. Marescalcis vero & aliis de familia dat camerarius pro voluntate sua. Verumtamen marescalci debent habere unum porcum, & in Pascha pecudem unam. Notandum vero quod marescalci debent, quando vadunt ad herbas, vel paleas, vel ad fœnum, habere mistum & furcas. Sciendum quoque quod cancellariæ debet duplicari comestio in istis duobus diebus, & in Nativitate Domini similiter.

XXXIV. *Quid debeat habere & facere magister Senescalcus.*

58 Senescalcus major, qui servit domino Papæ in coronatione ultima in Pascha & in Nativitate Domini, & in consecratione domini Papæ, debet habere unam scutellam argenteam trium marcarum & dimidiæ in singulis prædictis festivitatibus, si coronatur; & debet recipere victualia pro quindecim hominibus unoquoque die coronationis; & debet comedere in panetaria cum sociis suis, antequam dominus Papa redeat a Missa; & debet recipere a pincerna unam aquariciam clareti, & unam vini; & debet habere ad domum suam sex capita porcorum parata, & sex aquariciolas clareti unoquoque die coronationis; & debet habere in unaquaque coronatione medietatem cepi, & medietatem de omnibus coriis bestiarum, quæ veniunt in mensa domini Papæ, dum festum duraverit.

XXXV. *Quid debet habere magister Pincerna, & facere.*

59 Magister pincerna, qui domino Papæ in die coronationis suæ ad mensam servit, debet habere cuppam unam trium marcarum & dimidiæ argenti. Ipse vero pincerna debet eadem die dare buticulariis quotidianariis domini Papæ zonam unam de serico; debet etiam comedere, antequam dominus

Papa veniat de Missa, pro quindecim sociis comestionem accipiens; & debet habere sex capita porcina aptata, & sex aquaricias clareti, quæ ad domum suam transmittit, & in comestione sua unam aquariciam clareti, & aliam vini; & in die Paschæ, & die lunæ post Pascha, post Vesperas ad sanctum Johannem in Fonte unum barile plenum vino, & unam bonam aquariciam plenam clareti, ut det domino Papæ & omnibus adstantibus.

XXXVI. *Quid debent Senatores habere.*

60 Senatores, quando comedunt, habere debent [a] lavinam mediam vini, & mediam clareti in unaquaque die coronationis. Eisdem etiam datur toalea, ubi comedunt, a panetariis; & postmodum redditur ipsis. Pro quadraginta comestionem recipiunt unaquaque die coronationis.

XXXVII. *Quid debet habere Præfectus urbis.*

61 Præfectus urbis debet habere in comestione pro quindecim sociis, & barile unum ferratum clareti, & aliud vini.

XXXVIII. *Quid debet dominus Papa facere in sabbato sequenti post Pascha.*

62 Sabbato in Albis statio est apud sanctum Johannem Lateranensem, ubi cum dominus Papa eodem die celebrat Missarum sollemnia, & *Agnus Dei* cantatur a primicerio & schola cantorum, ipse dominus Papa distribuit agnos confectos chrismate & cera, per episcopos, cardinales & alios, tam clericos, quam laicos, hac ratione: ut sicut filii Israel in Ægypto positi præcepto Domini de sanguine immaculati agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab Angelo percuterentur: ita & nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo & a vitiis percutiamur, & a potestate diaboli liberemur: vel propter infantes noviter baptizatos in ecclesia, deponentes veterem tuni-

[a] Onufrius reddidit *psalmam* seu *salmam*, quo nomine sagma seu onus ac sarcina equi aliusve animalis oneriferi intelligitur.

cam, qui annunciant *Alleluia*, id est gloriam beatitudinis cælestis patriæ : vel quod quia quicumque habebit de cera prædictorum agnorum, & ex ea crucem in domo sua habuerit, vel secum portaverit, non lædetur ab aliquo phantastico spiritu, vel a tonitruo. Et notandum quod acolythi domini Papæ prædictos agnos Dei debent facere ad altare sancti Petri, x lib. ceræ recipientes ; & præsentare domino Papæ hora prædicta. Debent etiam de prædictis agnis Dei plenam scutellam argenteam domino Papæ, dum comedit, præsentare, & aliam camerario familiæ distribuendam.

XXXIX. *Qualiter dominus Papa pergit in Litania majori in festo sancti Marci.*

63 In festo sancti Marci, Litania majori, sanctissimus dominus Papa descendit cum episcopis, cardinalibus universis, & aliis ordinibus ad ecclesiam Lateranensem : ubi veniens post altare, & cantata Tertia, induunt se omnes planetis ; & excalceati ordinantur in processione ab archidiacono & subdiacono basilicæ & priore subdiaconorum, habentibus in manibus ferulas, ut superius in aliis processionibus est narratum, primicerio præsente cum sua schola & suum officium exercente, sicut convenit in collecta : sicque processionaliter ecclesiam exeunt, cruce sancti Laurentii foris murum præcedente, & deinde cruce sanctæ Mariæ-majoris, quæ de consuetudine diei talis ad ecclesiam Lateranensem debet afferri : tertia fertur crux ejusdem ecclesiæ Lateranensis. Post has vero crux quotidiana domini Papæ : sic autem feruntur ordinate usque ad sanctum Marcum.

64 Cum autem dominus Papa venerit cum processione ad ecclesiam sancti Clementis, ibi quiescit in lecto, superposito tapete & herbis circumquaque positis, quæ tamen fiunt a clericis ejusdem ecclesiæ sancti Clementis. Postquam vero quieverit, surgens vadit prædicto modo usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ-novæ : ubi dum prædicto modo quiescit, unus de schola Crucis cantat letaniam. Surgens pergit prædicto modo usque ad ecclesiam sancti Marci, ubi, sicut superius scriptum est, requiescit. Et postquam pausaverit, surgit, & memorato modo incedit usque ad locum, qui Parion nuncupatur, cruce sancti Petri, quæ de consuetudine ipsa die apud sanctum Marcum debet afferri, post crucem sancti Lau-

rentii, & ante crucem ſanctæ Mariæ-majoris in ordine præcedente. Ibi autem dominus Papa prædicto modo quieſcit, & poſt quietem incedit, ſicut prius præmiſſum eſt, uſque ad pontem ſancti Petri: ibique modo prælibato quieſcit, & ab illo loco ſurgens prætaxato modo incedit uſque ad locum, qui dicitur Cortina: & quieſcit lecto ibi a ſchola virgarum prædicto modo aptato: ſurgenſque accedit ad gradus eccleſiæ ſancti Petri; & ſuper gradibus vergens faciem ad orientem, primitus intrat eccleſiam, primicerio cum ſchola cantorum *Te Deum laudamus* cantante: factaque oratione poſt *Te Deum laudamus* ſuper rota in introitu quaſi eccleſiæ, pergit ad ſecretarium; & ablutis pedibus ibi indutus, ſicut moris eſt & alibi ſcriptum, ad altare pro Miſſa cantanda accedit.

65 Notandum ſiquidem quod unus de ſubdiaconis & alter de acolythis, juxta diſpoſitionem prioris baſilicæ, debent ire ſummo mane apud ſanctum Petrum, & ibi cum uno de ſcrinariis exiſtens ſcribere univerſa nomina eccleſiarum, quæ cum crucibus ad eamdem eccleſiam venerunt in proceſſione. Sciendum præterea quod unaquæque eccleſia, quæ eadem die pergit proceſſionaliter apud ſanctum Petrum, presbyterium habet de XXV lib. den. quæ de altari ſancti Petri propter hoc accipiuntur. Univerſi vero mitrati quadraginta ſol. in presbyterio, qui ſimiliter de prædicto altari habentur, & inter omnes æqualis proportionis libramine dividuntur. Item cardinales mitrati ſolummodo cum primicerio & ſchola ſua cantorum, & ſubdiaconorum, & ſchola crucis & acolythis X ſol. habent eadem die de prædicto altari, qui taliter dividuntur a priori diacono cardinali, in cujus manu traduntur. Dat itaque in primis presbyteris cardinalibus XXII den. deinde diaconis cardinalibus XXII den. poſtea ſubdiaconis XXII den. primicerio poſtmodum cum ſchola XXII den. ſcholæ vero crucium XXII den. ultimo acolythis X den. Ad hoc dominus Papa habet XL ſol. eadem die, & de eodem loco. Et notandum quod in omni ſtatione apud ſanctum Petrum habet dominus Papa XL ſol. de altari, quando celebrat Miſſam. Etiam cardinales, ſubdiaconi, primicerius cum ſchola cantorum, ſchola crucis & acolythi præfatos X ſol. ſic diviſos in omni ſtatione, etiamſi dominus Papa interfuerit, & aliquis cardinalis celebraverit, ibi de eodem altari debent habere. Si vero dominus Papa extra urbem fuerit, & vicarius vel

aliquis cardinalis seu aliquis extraneus episcopus de mandato domini Papæ interfuerit, ibique divina celebraverit; similiter debent de eodem loco x sol. dari, & ille qui tunc, sicut dixi, de mandato domini Papæ celebraverit, x sol. recipit de ipso altari, quos dominus Papa reciperet, si tunc celebraret divina. Prædicti vero x sol. qui mitratis dantur, etiamsi dominus Papa fuerit extra urbem, de eodem loco ipsis, si interfuerint, exhibentur. Si autem in urbe fuerit, & non perrexerit in processione seu celebratione, nihilominus habent. Clerici tamen urbis semper habent supradictas xxv lib. sive dominus Papa sit in urbe, sive extra; seu cantaverit, aut non: quæ distribuuntur ut inferius describentur.

66 Hoc siquidem est nullatenus prætermittendum, quod si forte ex quo toalea exponitur a capellanis super altare, aliquid oblatum fuerit Papæ, ipsorum capellanorum est, nullo alio cum ipsis participante: & ita durat, donec ad altare pro Missa cantanda dominus Papa accedat. Quidquid vero dominus Papa, postquam accesserit ad altare, donec idem pronunciaverit *Ite missa est*, super altare oblatum fuerit, sic dividetur. In primis dantur marescallis xii den. Et notandum quod in omni statione, in qua dominus Papa celebrat divina, de oblationibus altaris apud sanctum Petrum tantumdem debent habere. In omnibus etiam aliis stationibus aliarum ecclesiarum, ubi dominus Papa celebrat divina, de oblationibus altaris, si quæ fiunt, post evangelium domini Papæ, prædictis marescallis dantur sex den. Quod si forte contigerit oblationem aliquam non esse, nisi illam quæ debet esse mappulariorum, marescalli ipsi de eadem oblatione sex den. habent. Si vero oblatio non affuerit, eleemosynarius dat eis de eleemosyna sex den. Quotiescumque dominus Papa cantat, & quocumque loco cantet, quando non est statio, debet eisdem marescalcis eleemosynarius de eleemosyna dare xii den. marescalcis, sicut dictum est superius. Datur melior moneta primicerio, deinde de residuo datur sexta pars primicerio & scholæ cantorum: reliquæ vero partis medietas datur cardinalibus diaconis & subdiaconis, alia vero medietas capellanis solummodo. Missa vero de more cantata, dominus Papa revertitur ad palatium; si vero camerarius voluerit, distribuet viginti quinque libras in presbyterium supradictum. Sin autem, priori basilicæ & rectoribus urbis distribuendum com-

mittet, illis qui interfuerant ad scribendum adjunctis.

67 De isto presbyterio dantur in primis sancto Petro xx sol. sancto Johanni Lateranensi vi sol. sanctæ Virgini Mariæ majori v sol. sancto Laurentio foris murum v sol. unicuique cardinalium III sol. illis exceptis qui lectos suprascriptos in processione parant, qui propter hoc xvi den. amplius habent. Unicuique diaconorum II sol. excepta sancta Maria nova, quæ pro lecto ultra xii den. habet, & excepta ecclesia sancti Theodori, quæ pro lancea debet habere xii provef. Ultra unicuique monasterio extra urbem III sol. Istis autem monasteriis in urbe dantur III sol. monasterio sancti Cæsarii, monasterio sanctæ Agathæ, monasterio Panispernæ, monasterio de Pallaria, monasterio sancti Cosmæ transtyberim, monasterio sancti Silvestri in Capite, monasterio in Capitolio, monasterio sancti Alexii, monasterio sancti Sabæ, monasterio Clivi Scauri, monasterio sancti Basilii, monasterio sanctæ Crucis, sanctæ Mariæ in Monasterio. Istis vero monasteriis & ecclesiis II sol. monasterio Juliæ, monasterio sanctæ Bibianæ, monasterio Campi Martis, monasterio dominæ Rosæ, monasterio Tempoli, monasterio sancti Johannis portæ Latinæ, monasterio Maximæ, monasterio Biberaticæ, monasterio sancti Thomæ de Formis, monasterio Mirandæ, monasterio sanctæ Trinitatis, monasterio sancti Johannis de Insula, monasterio sancti Leonis, monasterio sancti Cæsarii Monachorum, monasterio sancti Cyriaci. Istis ecclesiis xviii den. sanctæ Mariæ de Monticello, sancti Thomæ de Fraternitate, sanctæ Mariæ, sancti Tryphonis, sanctæ Mariæ Rotundæ, sancti Apollinarii, sancti Celsi. Istis capellis xii den. sancto Vincentio, sancto Michaeli, sanctæ Mariæ in Saxia, Lecto graduum, sanctæ Mariæ Synodochia, sanctæ Mariæ in Catenara, Salvatori Campi, sancto Paulo Aureolæ, sancto Anastasio Areolæ, sancto Quirico, sancto Abacyro, sanctæ Mariæ a Flumine, sancto Stephano de Pinea, sancto Macuto, sanctæ Virgini Mariæ de Canella, sancto Laurentio Piscinulæ, sancto Laurentio de Mundesariis, sanctæ Mariæ in Petrochia, sanctæ Virgini Mariæ Secundicerii, sancto Valentino extra urbem, hospitali, sancto Blasio de Mercato, sanctæ Mariæ in Transpadina. Omnes autem aliæ ecclesiæ urbis singulariter debent habere viii denarios.

XL. *De Virgariis.*

68 Virgarii debent habere pro lecto x sol. provef.
Scholæ guidonum x sol.
Scrinarii ix sol.
Scriptorii xii den.
Rectores fraternitatis de rectoribus xii sol. qui tamen sibi a paucis retro temporibus hoc usurpaverē. Ipsi etenim licet quandoque, sicut dictum est, presbyterium istud distribuatur, non debent aliquid inde recipere, nec etiam cantorum schola, mappulariorum, cubiculariorum, adextratorum, ostiariorum: neque ulla alia schola vel persona, excepto priore subdiaconorum cum acolythis, qui de presbyterio ecclesiarum, quando datur, ut supra dictum est, recipit manus, prout in antiquis rationibus Innocentii, Eugenii, Adriani, & aliorum plurium Romanorum Pontificum scriptum plenarie invenitur.

XLI. *Quid dominus Papa facere debeat in Ascensione Domini.*

69 In Ascensione dominus Papa pergit ad Vesperas apud sanctum Petrum, & ibi debet jacere, omniaque facit & recipit cum camerario & cancellario, sicut scribitur in festivitate & Dedicatione. In festo Pentecostes dominus Papa pergit ad Vesperas ad sanctum Petrum, & ibi debet jacere: & omnia facit & recipit cum camerario & cancellario, sicut dicitur in festivitate & dedicatione sancti Petri.

XLII. *Quid dominus Papa debet facere in Nativitate sancti Johannis Baptistæ.*

70 In Nativitate sancti Johannis descendit dominus Papa ad ecclesiam Lateranensem pro Vesperis celebrandis cum cardinalibus, & schola cantorum, & aliis, sicut scriptum est supra in Assumptione beatæ Mariæ; & talem ibi exercent sollemnitatem, tam in Vesperis, quam de nocte, de consuetudine antiqua, qualem in prædicta beatæ Mariæ Assumptione, hoc excepto, quod canonici ejusdem ecclesiæ Vigiliis domini Papæ non intersunt. Cetera vero fiunt omnia, sicut in prædicto festo beatæ Virginis Mariæ.

XLIII. *Quid dominus Papa facere debet in festo sancti Petri apostoli.*

71 In festivitate beati Petri dominus Papa vadit ad ecclesiam cum cardinalibus, & schola [a], & aliis, pro celebrandis ibidem Vesperis, sicut superius est enarratum; & remanet ibi, & talem exercet sollemnitatem, tam in Vesperis, quam in nocte, qualem in prædicta Assumptione beatæ Mariæ: & de faculis in Vesperis & nocte, & de mappulariis & schola, & de omnibus aliis facit similiter. Notandum vero quod dominus Papa debet habere duas aquaricias clareti, & duas vini statim post Vesperas, ut bibat cum cardinalibus & aliis, & duas [b] facimas mortulæ, & pro implendo domini Papæ saccone debet habere XVIII provef. & camerarius debet habere unam aquariciam clareti; &, si cancellarius residet, debet habere aliam aquariciam. Sin autem, dominus Papa ipsam habet. Hæc omnia de altari sancti Petri accipiuntur. De oblatione verò altaris & pedibus domini Papæ ita fiet, sicut scriptum est in festo sancti Marci in Litania majori. Hoc autem nullatenus est prætermittendum, quod dominus Papa post quartam lectionem Vigiliæ descendit ad aream altaris, & inde extrahit thuribulum cum candela, quæ alia festivitate ibi a domino Papa fuit reposita cum carbonibus & incenso: & postmodum thuribulum cum candela simili ibidem remittit.

XLIV. *Quid debet facere dominus Papa in festo sancti Laurentii.*

72 In festivitate sancti Laurentii dominus Papa vadit ad Vesperas cum omnibus ordinibus, sicut supra dictum est in Assumptione beatæ Mariæ, & talem ibi exercet sollemnitatem tam in Vesperis, quam in nocte, de consuetudine antiqua, qualem in prædicta Assumptione beatæ Mariæ, excepto quod primicerius scholarum non intersit. Cetera vero fiunt omnia sicut in prædicto festo beatæ Mariæ.

a Leo IV. constituit, testante Anastasio, ut in basilica sancti Petri Vesperæ a cuncto clero, & a schola in die natalis ejus psallerentur.

b Onufrio *duas salmas mortulæ.* De salma superius dictum: quid autem sit mortella seu mortula, aliis divinandum relinquo. Infra num. 75 legitur *sex fasctos mortulæ pro camera sua*, Onufrio *mortellæ.*

XLV.

XLV. *Quid facere debet dominus Papa in festo sancti Pauli apostoli.*

73 In festivitate beati Pauli dominus Papa vadit cum cardinalibus pro ibidem celebrandis Vesperis: & cantatis, comedit ibi cum omnibus cardinalibus, & capellanis, & aliis ordinibus: & exercent talem ibi sollemnitatem, tam in Vesperis, quam in nocte, qualem in Assumptione beatæ Mariæ est enarratum. Cetera fiunt sicut in prædicto festo. Sciendum est quod in octava sancti Petri omnia fiunt sicut in festo ejusdem sancti Petri, hoc excepto quod dictum est de thuribulo.

XLVI. *Quid dominus Papa facere debeat in Exaltatione sanctæ Crucis.*

74 In Exaltatione sanctæ Crucis mense Septembri sanctissimus dominus Papa cum cardinalibus intrat basilicam sancti Laurentii in mane: ubi trahens reliquias apostolorum Petri & Pauli, & lignum [a] sanctæ Crucis, & osculans porrigit eas cardinali deferendas ad ecclesiam sancti Silvestri; & dominus Papa cantat *Te Deum laudamus* cum cardinalibus in basilica, & capellanis. Primicerius cum schola extra basilicam sancti Silvestri stant cantantes antiphonas de Laudibus cum psalmis & *Benedictus*; & dominus Papa dicit orationem. Ante portam in tabula quadam ab ostiariis posita, & mappis sive toaleis honorabiliter, sicut convenit, cooperta, deponunt reliquias ipsas: & adoratis ipsis primitus a Papa & cardinalibus, adorantur postmodum ab omni populo in eodem loco. Et interim Prima a Papa & cardinalibus ibidem cantatur: & postquam adoraverunt dominus Papa & cardinales ibidem parati, prout supra dictum est in aliis processionibus, junioribus presbyteris cardinalibus reliquias ipsas portantibus, ascendunt per gradus scalæ: & sic per viam communem pergunt processionaliter usque ad ecclesiam sancti Johannis Lateranensis.

75 Notandum quod canonici Lateranenses veniunt obviam domino Papæ usque ad gradus scalæ cum cruce, primicerio cum schola cantorum cantante. Reliquiis a portatoribus super altare positis, dominus Papa pergit ad secretarium, &

a Quomodo hanc crucem Sergius papa primus invenerit, Anastasius tradit.

cantat Tertiam: & indutus pergit ad altare, & celebrat divina. Et post celebrationem cum reliquiis revertitur ad basilicam per palatium. Et notandum, quod dominus Papa & cardinales in omnibus aliis processionibus, præter istam, pedibus excalceatis incedunt. Sciendum etiam quod processio tantum fit in hac die, & non in Inventione ejusdem sanctæ Crucis, quæ est in mense Maio.

XLVII. *Quid dominus Papa facere debeat in Dedicatione ecclesiarum sanctorum Petri & Pauli.*

76 In Dedicatione ecclesiarum Petri & Pauli dominus Papa vadit cum cardinalibus ad Vesperas ad ecclesiam sancti Petri. Quibus cantatis, dominus Papa ibi remanet atque jacet, & in propria persona debet in nocte cantandis Vigiliis interesse: & talem ibi exercet sollemnitatem, tam in Vesperis, quam in nocte, qualem in prædicta Assumptione gloriosæ Virginis Mariæ; hoc addito, quod dominus Papa debet habere de altari duas aquaricias clareti, & duas vini; & unam camerarius, & quartam cancellarius. De oblatione vero altaris & ad pedes domini Papæ ita fiet, sicut scriptum est in festivitate beati Marci: & debet habere Papa sex fascios mortulæ pro camera sua, & quatuor pro camera sua camerarius, & XII den. pro implendo saccone domini Papæ, & III sol. pro lignis in camera domini Papæ: &, sicut præmissum est in festo ejusdem sancti Petri, accipiuntur omnia hæc de altari.

XLVIII. *Quomodo debeat summus Pontifex eligi; & sive eligatur in Urbe; seu electus & consecratus, vel electus & non consecratus ad Urbem accedat, quid faciendum postmodum sit.*

77 Mortuo Romano Pontifice & sepulto, omnes cardinales ad propria revertuntur secundum antiquam consuetudinem. Secunda vero die conveniunt in ecclesia, & Missa mortuorum cantata, omnes similiter secundum consuetudinem antiquam recedunt. Tertia autem die iterum omnes in ecclesia congregati, Missa sancti Spiritus ibidem primitus celebrata, tractant de electione; & perscrutata omnium cardinalium voluntate ab aliquibus de ipsis, in quem major & melior pars convenerit cardinalium, prior diaconorum ipsum de plu-

viali rubeo ammantat, & eidem electo nomen imponit; ipsumque deinde duo de majoribus cardinalibus adextrant usque ad altare: ubi prostratus adorat, primicerio cum schola cantorum & cardinalibus cantantibus *Te Deum laudamus.* quo finito, ab episcopis cardinalibus ad sedem ducitur post altare, & in ea, ut dignum est, collocatur. In qua dum sedet electus, recipit omnes episcopos & cardinales, & quos sibi placuerit ad pedes, postmodum ad osculum pacis.

78 Surgensque de sede ducitur a cardinalibus ad sedem lapideam, quæ sedes dicitur Stercoraria, quæ est ante porticum basilicæ Salvatoris patriarchatus Lateranensis: & in ea eumdem electum ipsi cardinales honorifice ponunt, ut vere dicatur: *Suscitat de pulvere egenum, & de stercore erigens pauperem, ut sedeat cum principibus, & solium gloriæ teneat.* Post aliquantulum stans juxta eamdem sedem, electus accipit de gremio camerarii tres pugillatas denariorum, & projicit, dicens: *Argentum & aurum non est mihi ad delectationem; quod autem habeo, hoc tibi do.* Tunc autem accipit ipsum electum prior basilicæ Salvatoris patriarchatus Lateranensis, cum uno de cardinalibus vel uno de fratribus suis. Venientibus autem per eamdem porticum juxta ipsam basilicam Salvatoris exclamatur: *Dominum* [a] *Cælestinum sanctus Petrus elegit.* Sicque ducitur ab illis usque ad gradus portæ, quæ videlicet porta est in introitu palatii venientibus de ecclesia ad palatium ipsum; ibique judices eumdem electum accipientes, ducunt eum per palatium usque ad basilicam sancti Silvestri.

79 Ubi vero ventum est ante basilicam ipsam, super cujus arcum, qui sustentatur de duabus columnis porphyricis, est imago quædam Salvatoris, quæ a quodam Judæo percussa olim in fronte sanguinem emisit, sicut hodie cernitur; idem electus sedet ad dexteram in sede porphyrica, ubi prior basilicæ sancti Laurentii de palatio dat ei ferulam, quæ est signum regiminis & correctionis, & claves ipsius basilicæ & sacri Lateranensis palatii: quia specialiter Petro principi apostolorum data est potestas claudendi & aperiendi, & ligandi atque solvendi, & per ipsum apostolum omnibus Romanis pontificibus: & cum ipsa ferula & clavibus accedit ad alteram sedem similem, & ejusdem lapidis: & tunc reddit eidem priori tam ferulam, quam etiam ipsas claves. In qua dum aliquantula

[a] Hinc patet librum hunc tempore Cælestini III scriptum fuisse.

mora quiescit, cingitur ab eodem priore zona rubea de serico, in qua dependet bursa purpurea, in qua sunt XII sigilla pretiosorum lapidum, & muscus. Qui siquidem electus in illis duabus sedibus sic sedere debet, ac si videatur inter duos lectulos jacere, id est ut accumbat inter principis apostolorum primatum Petri, & Pauli doctoris gentium prædicationem. In zona notatur continentia castitatis, in bursa gazophylacium, quo pauperes Christi nutriantur & viduæ. In XII sigillis XII apostolorum potestas designatur: muscus includitur ad percipiendum odorem, ut ait Apostolus: *Christi bonus odor sumus Deo.* In qua secunda sede dum sedet electus, recipit omnes officiales palatii ad pedes, & postea ad osculum: & deinde sedens ibidem recipit de manu camerarii denarios argenteos val. x sol. provesf. & projicit eos super populum: & hoc facit tertio, dicendo, *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi.*

80 His peractis, ducitur per ipsam porticum sub iconas sanctorum Petri & Pauli apostolorum, quæ per mare Romam venerunt nullo ductore, & intrat basilicam sancti Laurentii; in qua postquam peregerit prolixam ante proprium & speciale altare orationem, pergit ad papalem cameram: ubi cum sua voluntate pausaverit, vadit ad mensam.

81 Post hæc autem in proxima die Dominica electus cum omnibus ordinibus sacri palatii & nobilibus Romanis vadit ad ecclesiam beati Petri: ubi ad altare majus, prout in Ordine continetur, ab episcopo Ostiensi specialiter & aliis episcopis de curia consecratur, hoc addito, quod si forte episcopus Ostiensis præsens non fuerit, archipresbyter Ostiensis seu Veliternus interesse debet consecrationi. Qua consecratione finita, prior sancti Laurentii sacri palatii ponit palleum super altare, quod ipse prior propria manu debet parare: & statim archidiaconus cum secundo diacono dant in manu Pontificis, & solus archidiaconus dicit Pontifici: *Accipe palleum, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei & gloriosissimæ Virginis ejus genitricis, & beatorum apostolorum Petri & Pauli & sanctæ Romanæ ecclesiæ*; & nihil aliud. Statimque ipse archidiaconus cum priore basilicario aptat idem palleum super Pontificem, & intromissis spinulis aureis tribus ante, & retro, & sinistro latere, in capite quarum sunt innixi tres hyacintini lapides; & sic ornatus accedit Pontifex ad altare, & ibi cele-

brat honorifice Miſſam. Et notandum quod laudes ab archidiacono cum cardinalibus & ſubdiaconis & ſcrinariis, epiſtola latina cum græca, & evangelium latinum cum græco, & omnes aliæ ſollemnitates tunc fiunt, ſicut in feria ſecunda poſt Paſcha.

82 Miſſa autem celebrata, revertitur ad palatium coronatus cum proceſſione & honore arcuum, repræſentatione legis a Judæis, & thuribulorum a clericis Romanis, & jactibus totidem, & tanta quantitate factis, ſicut in prædicta ſecunda feria poſt Paſcha. Sciendumque quod cardinales omnes græci, primicerius cum ſchola cantorum, præfectus, ſenatores, judices & advocati, ſcrinarii, præfecti navales, ſchola crucium, & capellani tale preſbyterium & taliter datum accipiunt, quale in die Paſchæ ſuperius nominatum recipiunt: ſubdiaconi autem ſinguli ſingulos melequinos habent. quod tamen non fit in aliqua prædictarum ſollemnitatum. Non dantur enim eis, ſicut ibidem ſcriptum plenius invenitur, etiam ſi XXX vel amplius eſſent XII melechini. Univerſæ etiam ſcholæ palatii, clericis Romanis pro thuribulis, Judæis pro repræſentatione legis, laicis Romanis pro arcu, tale preſbyterium datur, & taliter, quale datur in coronationibus aliis domini Papæ. Pincerna inſuper & mareſcallus tam de comeſtione, quam de aliis donariis remunerantur ſimiliter, excepto quod capita porcorum aptata non habent, neque claretum. Familia quoque & curiales preſbyterium habent juxta camerarii voluntatem.

83 Si vero electio facta eſt in eccleſia ſancti Petri, poſt nominationem ducitur electus a duobus cardinalibus cantando *Te Deum laudamus* ad altare: ubi proſtratus poſtquam adoraverit, ponitur in ſede poſt altare, & ibi epiſcopos & cardinales, & quos ſibi placuerit, recipit ad pedes, & poſtmodum ad oſcula pacis. Et proxima die Dominica ſequenti conſecratur ibidem, cantata Miſſa cum ſollemnitatibus ſuperius nomitatis: & coronatus revertitur ad palatium, factis omnibus aliis, ſicut eſt ſuperius enarratum, per ordinem. Antequam intrat palatium, deſcendit ad ſedem ſtercoratam: ibique ſedens, prout moris eſt, & faciens jactum ter replicatum, ſicut ſuperius dictum eſt, accipitur a cardinalibus, & ducitur per porticum ipſam ad eccleſiam baſilicæ Lateranenſis: & aſcendens ſedem poſt altare, recipit canonicos ejuſdem eccleſiæ ad pedes, &

deinde ad osculum pacis. Quo facto, pergit ad palatium usque ad sedem sancti Silvestri; ibique sedet, & facit omnia in eodem loco & in antea, sicut dictum est superius, ordinate.

84 Si autem extra Urbem fuerit electus, & non consecratus; omnia fiunt ordine supradicto, sive fiat descensus & consecratio ejusdem electi in ecclesia sancti Petri, seu in ecclesia Lateranensi idem electus descendat. Quod si electus & consecratus fuerit extra Urbem, & a porta Lateranensi venerit ad Urbem; omnes Romani clerici occurrunt ei extra Urbem induti, cum crucibus & thuribulis, in processione: & sic intrat ecclesiam Lateranensem, & fiunt alia omnia, sicut superius est enarratum: hoc excepto, quod cum descenderit ad sedem stercoratam, & per porticum vadens ecclesiam Lateranensem intraverit, non statim ascendit ad altare seu ad sedem: sed veniens interius ex choro majori ante cruces, finito *Te Deum laudamus*, dicit, *Adjutorium nostrum in nomine Domini*, &c. *Sit nomen Domini benedictum*, &c. *Benedictio Dei Patris & Filii*, &c. *Benedictio Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus-sancti descendat super vos, & maneat semper.* Hoc facto, ducitur ad altare, & prostratus orat. qui postquam oraverit, sedem majorem ascendit, & ibi canonicos ejusdem ecclesiæ ad pedes recipit & ad osculum pacis. Si vero descenderit ad ecclesiam sancti Petri consecratus, omnia fiunt sicut in ecclesia Lateranensi: hoc excepto, quod ibi non est sedes stercorata. Et proxima die sequenti, celebrata Missa, non coronatus revertitur ad palatium. Antequam intret ecclesiam, descendit ad sedem stercoratam: ibique sedens, prout est moris, & faciens jactum, sicut superius est narratum, accipitur a priore Lateranensi & cum uno cardinale, & ducitur per porticum ad ecclesiam: & omnia fiunt, sicut superius est notatum.

85 Sciendum vero quod presbyterium scholarum non ita datur, sicut si fuerit consecratus in Urbe. De presbyterio enim eorum tunc medietas resecatur, exceptis Judæis & clericis Urbis, & adextratoribus. Præterea senatores Urbis dominum Papam debent adextrare, sive venerit consecratus, sive non consecratus, a porta civitatis usque ad locum, ubi fuerit descensus: sive descenderit ad ecclesiam Lateranensem, sive ad ecclesiam beati Petri: in remuneratione cujus servitii x sol. pro equo debent habere. Verumtamen schola adextratorum debet habere xx sol.

Iuramentum senatorum Urbis.

86 Ego N. urbis Romæ senator ab hac hora in antea fidelis ero tibi domino meo Papæ Urbano. Non ero in facto, neque in consilio, neque in consensu, ut perdas vitam, aut membrum, aut capiaris mala captione. Consilium quod mihi credes per te, vel per litteras aut nuntium, me sciente ad damnum tuum nulli pandam. Tuum certum damnum si scivero, pro posse meo illud impediam. Quod si per me impedire non potero, illud tibi significabo per meipsum, vel per litteras aut nuntium, seu talem personam, de qua pro certo credam, quod illud tibi debeat fideliter insinuare. Papatum Romanum & regalia beati Petri quæ habes ad retinendum & defendendum; quæ vero non habes, ad recuperandum, & recuperata ad retinendum & defendendum, contra omnes homines adjutor ero secundum posse ac scire meum; nominatim autem sanctum Petrum, urbem Romanam, civitatem Leoninam, transtyberim insulam, castellum Crescentii, sanctam Mariam Rotundam, senatum, monetam, honores & dignitates Urbis, portum Ostiensem, & tenimentum Tusculani, & generaliter omnia regalia intra Urbem & extra. Cardinalibus, familiis tuis, & eorum venientibus ad Romanam ecclesiam, morantibus apud eam, & recedentibus ab ea, plenam & veram securitatem præstabo. Hæc omnia juro me observaturum bona fide, sic me Deus adjuvet & hæc sancta Dei evangelia.

87 Cum datur procuratio, si fuerit cancellarius de parte cardinalium, recipiat de duobus cardinalibus, sive in denariis, sive in victualibus detur: si vero non fuerit cancellarius, de tota procuratione communiter de parte domini Papæ & cardinalium pro duobus cardinalibus cancellaria recipiat, si detur in victualibus. Sed si detur in denariis, tunc cancellaria pro uno tantum cardinali recipiat, sed de parte tantummodo cardinalis.

XLIX. *Ordo* [a] *ad benedicendum Imperatorem, quando coronam accipit.*

88 In nomine Christi promitto, spondeo atque polliceor ego

[a] Fusior & distinctior est Ordo apud Onufrium Panvinium: at satius visum est codicem nostrum, uti jacet, exhibere.

N. Imperator coram Deo & beato Petro, me protectorem [a] & defensorem esse, &c.

89 Dehinc orationem primam debet dicere Albanensis episcopus ante portam argenteam basilicæ sancti Petri.

Oratio.

Deus in cujus manu corda sunt Regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, & Imperatori nostro N. famulo tuo regnum tuæ appone sapientiæ: ut haustis de tuo fonte consiliis, & tibi placeat, & super omnia regna præcellat, &c.

Orationem vero secundam debet episcopus Portuensis recitare inter ecclesiam beati Petri in medio rotæ.

Oratio.

Deus inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchæ nostri Abrahæ præelegisti Regem sæculis futuris; tu præsentem Regem hunc cum exercitu suo per interventionem omnium Sanctorum tuorum uberi benedictione locupleta, & in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut Moysen in rubo, Iesu Nave in prælio, Gedeon in agro, Samuelem in templo, & illi cum benedictione....... ac sapientiæ tuæ perfunde, quam beatus David in psalterio, Salomon filius ejus te renuntiante percepit e cælo. Sis ei contra acies inimicorum lorica, in adversis galea, in prosperis....... in protectione clypeus sempiternus. Præsta ut illi gentes teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant caritatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem: & ita populus ille.... coalitus benedictione æternitatis & semper maneant tripudiantes in pace victores, quod ipse præstare digneris.

90 Deinde vadit ante confessionem beati Petri apostoli, & prosternat se pronum in terram; & archidiaconus faciat letaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis ungat ei de oleo exercizato brachium dextrum & inter scapulas, & dicat hanc orationem.

Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas & dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo prosperum Imperatoriæ dignitatis concedas effectum, ut in sua dispositione

[a] Eadem fere verba ab Henrico I Imperatore dicta refert Ditmarus initio lib. VII.

positione constituto ad regendam ecclesiam tuam sanctam nihil ei praesentia officiant, futuraque non obsistant: sed inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum aequo justitiae libramine regere valeat, & in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi jugiter placere contendat. Per Dominum, &c. Sequitur alia oratio, *Deus Dei filius Jesus-Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exultationis accinctus est prae participibus suis, ipse per praesentem sacri ungiminis effusionem Spiritus parucliti super caput tuum infundat benedictionem, eamdem usque ad interiora cordis tui penetrare faciat: quatenus hoc visibili & tractabili dono invisibile percipere, & temporali regno justis miserationibus assecuto aeternaliter cum eo regnare merearis, qui solus sine peccato vivit & regnat cum Deo Patre in unitate Spiritus,* &c.

91 Demum vero Pontifex Romanus sursum altare imponit ei diadema, in eo dicens: *Accipe signum gloriae, in nomine Patris, & Filii, & Spiritus-sancti, ut spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic judicium & justitiam diligas, & ita misericorditer vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu-Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipere merearis. Qui cum Patre & sancto Spiritu vivit,* &c.

IN CHRISTI NOMINE AMEN.

BREVE [a] RECORDATIONIS, DE CONSUETUDINE *altaris sancti Salvatoris, quid scilicet clericis ejusdem ecclesiae, vel ipsi ecclesiae competat, de medietate scilicet episcoporum.*

IN primis in Nativitate Domini ecclesia debet condiri [b]: & duo paria facularum, unum ante altare, & aliud in lectorio; & quattuor denarii mansionariis dari debent.

In festo sancti Johannis Evangelistae ecclesia condiatur; & una aquaricia olei ad fontes; & quod supererit, sit ecclesiae: & duodecim denarii Papienses clericis, & vinum ad potandum ante vigiliam: & tria paria facularum, unum clericis, & aliud acolythis: & si desunt acolythi, sunt clericorum ec-

[a] Hoc ex codice Cencii eruit Onufrius, nosque ex ipso Onufrio.

[b] Nempe suffitu & odoribus, ut quidem videtur.

mansionariis, & vinum ad potum [a] ante vigiliam omnibus clericis, græcis & latinis. a

In vigilia sancti Petri vinum ad potum clericis ante vigiliam. In vigilia sancti Pauli similiter. In vigilia sanctorum Pancratii & Venantii martyrum, sanctarum Rufinæ & Secundæ similiter.

In Assumptione sanctæ Mariæ ecclesia conditur; & vinum ante vigiliam clericis: & sex paria facularum, & quattuor denarii mansionariis.

In vigilia sancti Laurentii vinum ante vigiliam.

In Decollatione sancti Johannis ecclesia condiatur, & vinum ante vigiliam.

In Exaltatione sanctæ Crucis ecclesia condiatur; & par facularum ad Missam, & quattuor denarii mansionariis, & vinum clericis: & ab ista festivitate usque in octavam sancti Martini quotidie mansionarii habent duo capita.

In sollemnitate sancti Salvatoris ecclesia debet condiri: & sex paria facularum, unum cubiculariis, aliud acolythis; aliud ante altare, aliud in lectorio, aliud ad Missam, aliud clericis; & duodecim denarii clericis, & quattuor mansionariis; & una aquaricia vini ante vigiliam: & omnia residua facularum de nocte & de Missa sunt clericorum, si acolythi desunt.

Per totum annum debet habere ecclesia de medietate altaris, videlicet episcoporum, oleum quotidie ad XV lampades, una ad absidam, VII ante altare, una ante grandem imaginem super columnas æreas, quinque in crate, una ante imaginem sanctæ Mariæ, quæ est super horologium. Et funes ad appendendum candelas, & tintinnabula ænea, & olibanum quotidie ad Missas, & in nocte candelas ad lectiones & psalmos & accendendas lampades & * quærendum ecclesiam sufficienter. Et in omnibus stationibus, quando dominus Papa descendit celebrare Missam, subministratur de altari vinum ad sacrificium & communicandum: & tunc oblatio altaris desuper est scholarum, & inferius clericorum ecclesiæ. Omnes [b] cinturæ, tam altaris, quam imaginum, clericorum sunt. * *sic* b

a Sic in vigiliis passim datur vinum ante vigiliam, quod cœnulæ nostræ quoddam præludium est.

b An cincturæ? pro illis ornamentis, quibus cingunt imagines.

Consuetudo etiam est clericorum, ut quando curam faciunt altari, secundum tempus procurentur, & inde accipiant denarium unum Papiensem. Pro abluendis quoque vel resarciendis pannis vel cortinis ecclesiæ, clavibus & ostiis, precium datur de altari de medietate episcoporum. Omnes lampades & baciles canonicorum sunt. Omnes oblationes, quæ veniunt ad manus episcopi hebdomadarii altaris majoris, medietas est ipsius episcopi, & medietas canonicorum, præterquam de pane & vino, quod est canonicorum.

* *f.* saumas In Natale Domini de medietate episcoperum duas * laumas de merlis pro ecclesia : & similiter in Resurrectione, Natali sancti Johannis Baptistæ, & festo sancti Salvatoris.

Aliud scriptum recentius.

IN nomine Domini amen. Anno M CC XXXII, Indict. V, conventio talis facta est inter Lateranensem ecclesiam, & primicerium & scholam cantorum, quod ipse in festo sancti Johannis Baptistæ cum decem cantoribus veniat dictus primicerius, ita quod ipse sit XI, & officiabunt ecclesiam in Vigilia, Matutinis, & Missa : & procurabuntur ipsi & duo eorum servientes decenter & honeste in illis cibariis, quibus conventui servietur in ipsa die : & pro sua mercede recipient sextam partem oblationum majoris altaris, dumtaxat in spatio, quo Missa celebratur, super illud cadentium.

Insuper ipse primicerius recipit ab ecclesia duos solidos Provisinorum senatus pro mercede ; & unusquisque canonicorum XII denarios, computatis in præsente summa denariis illis, qui dantur cantoribus pro responsoriis. Hoc autem utraque pars observare tenetur in omnibus illis festis, quæ Lateranensis ecclesia voluerit prædicto ordine celebrare, & ad ea primicerium cum schola duxerit invitandos. Sed in omnibus stationibus Lateranensis ecclesiæ primicerius & schola, etiam non invitati, venire debent ad serviendum in officio Missæ tantum, pro sua mercede nihil aliud percepturi, nisi sextam partem oblationum majoris altaris tantum, sicut supra scriptum est.

XIII.

CÆREMONIALE ROMANUM

EDITUM JUSSU GREGORII X.

1 QUIA omni potentatui vita brevis, idcirco sæpe contingit quod Romani Pontifices, qui in subcælesti hierarchia primatum obtinent, infra breve temporis spatium vitam finiant, & carnis ergastulo de isto ad libertatem transeant supernorum. Et cum talis ac tanta hierarchia non debeat esse acephala quasi monstrum, sanxerunt proinde Patres sancti, ut defuncti Præsidis corpore ecclesiasticæ tradito sepulturæ, per viam canonicam defuncto Præsidi substitueretur alius, qui tanto præsit oneri & honori. Verum quia circa modos & formas qualiter se habere debeat ecclesia erga hujusmodi substituendos, cum aliquando aliqui in diversis majoribus Ordinibus ecclesiasticis constituti ad onus hujus assumantur, frequenter exstitit dubitatum; propter hoc sanctissimus pater, & communis dominus dominus noster papa GREGORIUS X, qui olim in diaconatus ordine constitutus exstitit ad ejusdem pontificatus apicem dignitatis, volens per ea quæ circa ipsum acta sunt, dubitationes hujusmodi amputare; ad cautelam præsentium & memoriam futurorum hæc quæ sequuntur in scriptis fecit redigi, & brevis stili officio exarari.

2 Siquidem in primis Romana ecclesia Pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in Papam, ab universali ecclesia Romanus Pontifex habeatur. qui si fuerit absens, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum, in quo cardinales sunt, in consistorio venire debet vocatus; & ipse coëlectionis de se facit consensum præsente. Prior diaconorum exuit eum cappam seu chlamydem qua utitur, & ponit ei, si non habet, albam Romanam, camisiam, & oratium ad modum presby-

teri super humeros, si est presbyter; vel super lævam partem, si est diaconus, & non in presbyterii ordine constitutus: & postea ponit ei manrum, & dicit, *Investio te de Papatu Romano, ut præsis urbi & orbi;* & tradit ei etiam anulum, quo uti consueverunt prædecessores ipsius, & ei mitram competentem ipsi super caput imponit; & petens ab eo, quo nomine vocari velit, & ipsum eo nomine quo ei placuerit vocabunt. Quo facto facit eum sedere in sede seu in faldistorio, & depositis communibus calceis, si habentur rubea calceamenta papalia, calciantur eidem: & sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi veniunt coram eo flexis genibus; & idem electus ipsos ordinate ad pedem recipit & ad pacis osculum, necnon & omnes alios capellanos suos, & ceteros clericos & laicos venientes ad ejus reverentiam, infimos, mediocres & majores. Quibus expeditis, cruce præeunte papali processionaliter ducitur a cardinalibus & a tota curia ad cathedralem, vel aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus, in quo eligitur, civitas non existit: in qua ecclesia ad altare ducitur; & ante ipsum altare orat diutius prostratus: & dum orat, *Te Deum laudamus* ab omnibus clericis decantatur. quo decantato, prior episcoporum dicit, *Pater noster*; & suffragia consueta, & orationem, *Omnipotens sempiterne Deus nuper electo nostro*. Qua finita, idem electus surgit ab oratione, & dicit, *Sit nomen Domini benedictum*, & facit benedictionem.

3 Qua expleta, revertitur, osculatur altare, & ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, & signando semper in eundo & redeundo: & postquam redierit ad cameram, deponit pluvialem & mitram, & assumit rubeum mantellum, & habere debet caligas de rubeo panno sine pedulibus & cum stafilibus, & infulam rubeam de scarleto: & postea parvos calceos de panno eodem, & calceos religiosos usque ad medium de corio rubeo, & tunicas & vestes de scarleto, & desuper pannos albam camisiam, & erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam: & ipsa camisia erit ita longa, quod elevata competenter super ipsum cingulum reflectatur.

4 Idem vero electus, in quocumque Ordine fuerit, si scribat aliquas litteras alicui ante suam consecrationem, bullare faciet litteras ipsas cum illa parte bullæ in qua sunt capita Apostolorum ex una parte; ex altera vero erit plana, cum

nondum sit consecratus in Papam : & in salutatione scribit nomen suum sic, *G. electus servus servorum Dei, dilect.* &c. *salutem & apostolicam benedictionem.* Addit in fine ante datam litterarum, *Nec quod bulla exprimens nomen nostrum non est appensa præsentibus, quia ante consecrationis & benedictionis nostræ sollemnia non transmittitur his quæ fiunt, hactenus in Romanos electi Pontifices consueverunt bullam habere ante suæ consecrationis munus, medium hujusmodi observare.* Et post dat. in tali loco, &c. hujus manu, *suscepti a nobis apostolatus officii anno primo.* & pænitentiarii dicunt in data suarum litterarum, *Datum etiam anno primo præsulatus domini episcopi Papæ electi in Romano pontificatu.*

5 Idem autem electus, in quocumque Ordine constitutus, promovebitur ad majores Ordines secundum formam, qua alii ordinantur : hoc tamen salvo, quod ipse electus amictu & alba indutus, & cingulo subcinctus, cum manipulo tantum, si est subdiaconus; si vero est diaconus, cum stola super lævam partem, sedebit in faldistorio suo, tenens mantum suum, pluviale non indutum, sed post collum, & mitram in capite ipso congruam : & sic debet ordinari. Ordinator venit coram ipso, & orationes debitas dicet, & alia faciet, quæ in Ordine quem confert, fieri consueverunt. Et attende quod dum idem electus ordinatur, diaconus cardinalis & subdiaconus capellanus assistent ei lavando manus & induendo, sicut alias fieri consuevit, dum Papa celebrat : & erunt induti vestimentis sacris debitis, & eidem electo postmodum duo debent assistere diaconi cardinales qui ei serviant, ut est moris : & isti etiam vestibus sacris congruis erunt vestiti, etsi alii cardinales cujuscumque Ordinis non essent induti. Ordinator vero habebit suos ministros, qui ei in subdiaconi & diaconi habitu ministrent. Et hæc de Ordine.

6 Quo electo ad Ordinem ordinato, post susceptum Ordinem, & vestimentis ordinibus debitis receptis, mantum sive pluviale, sicut dictum est, post collum resumet : & cum venerit ad horam coronandi, ordinatus ad ipsum ordinatorem ad altare venit, & ordinator eum reverenter coronabit : & sic omnibus peractis, & reverenter Missa expleta, ipse electus dicit, *Sit nomen Domini*, & facit benedictionem. qua dicta, ordinator ter dicit eidem electo, *Multos annos*, flectendo ter genua coram eo, ut est moris; & altiori voce semper dicen-

do. Idem electus nullum servitium in altari faciet ordinatori, nec epistolam, nec evangelium cantabit, nec ante receptionem Ordinis diaconatus dicetur illa postulatio, *Postulat mater ecclesia nostra*, &c. Illa petitio non est necessaria in Papa, quia scimus per omnia esse dignum: nec etiam cum promovetur ad Ordinem presbyterii, eadem postulatio dicetur: sed cum ad Ordinem presbyteratus ordinari debebit, induetur cum ea sollemnitate, qua dictum est, habendo stolam super humerum, & manipulum in brachio; nec tamen habebit tunicellam, nec dalmaticam; nec calciabitur sandalibus, nec habebit pectorale, nec fanonem, sed solum amictum & albam: & fiet letania, ut consuevit. Et demum ordinator coram ipso stans ordinat eum more consueto in aliis, & manus oleo sancto inungit, imponendo ei primo manum; & omnes presbyteri cardinales, qui assistunt, similiter: & ponit ei casulam, reflexo ei primo orario, ut est moris, super utrumque humerum. quibus omnibus, ut in ordinatione presbyterorum continetur, peractis, & casula ei extensa ad dorsum per ordinatorem, & peracta a ministris, idem electus lavabit manus suas cum mica panis, ut moris est. Quo facto, recipit ad pedem & osculum omnes episcopos, presbyteros, & diaconos cardinales, necnon & alios prælatos, qui adsunt, in ordine suo. quo facto, cantatur evangelium. quo cantato, idem electus osculatur sibi delatum evangelium, ut est moris: & post dictum, *Dominus vobiscum*, &, *Oremus*, per ordinatorem, idem ordinator venit coram eodem electo, & recipit de manu ejus duos magnos panes, duas phialas vini, & duo torticia, osculando ei manum. quo facto, redit ad altare ordinator & ordinatus, & unus presbyter cardinalis eidem electo ordinato servit de libro in altari in Missa, docendo & instruendo ipsum. Eodem tempore debito, postquam ordinator coronaverit, præfatus electus de manu ordinatoris super altare coronabitur, & omnia rite agentur usque ad finem Missæ. Qua finita, ordinator dicit, *Multos annos*, ut dictum est. *Sit nomen Domini benedictum* præcinetur per ipsum electum, prout superius est expressum. quo facto, idem electus exuetur reverenter, ut moris est, dicendo psalmos debitos, scilicet, *Benedicite*, & *Laudate Dominum*, antiphona trium puerorum. Et ordines hujusmodi recipiet presbyteris omnibus præsentibus, & a quocumque episcopo sibi placuerit,

cardinale,

cardinale, sive alio. Totum hoc agetur die sabbati: die vero Dominico sequenti consecrabitur, si sibi placuerit. Si vero consecrari noluerit, si ex aliqua causa differet consecrationem, quousque consecretur, Missam nec publice, nec private cantabit.

6 Dum electus in Papam presbyter fuerit consecrandus, talis ordo debet servari. Primo idem electus dum dicit psalmum, *Quam amabilia*, &c. calciabitur sandaliis & caligis, & lotis manibus induetur omni ornamento suo, scilicet primo alba, cingulo, cum subcinctorio: postea pectorale, demum fanone, postea stola, deinde tunicella, & postea dalmatica. Subsequenter recipit chirothecas, & demum casulam & mitram in capite sine pallio & anulo pastorali, quæ postea recipiet in loco suo: & vestimenta erunt coloris tempori convenientis. Cardinales omnes, tam episcopi, quam presbyteri, diaconi, subdiaconi, & alii prælati, omnes erunt in vestibus congruis tempori: & cruce papali præeunte cum faculis VII & incenso, omnes de loco, in quo est vestitus, veniunt processionaliter ad altare. Nulla tamen fit examinatio primo nec secundo illa consueta in consecratione aliorum episcoporum quæ incipit, *Antiqua*: & vadit electus ad altare, & facit confessionem, interim choro vel schola cantante Introitum & *Kyrie eleison.* quo facto, venit coram altare, & ibi genuflectet super faldistorium paratum, & omnes alii similiter prælati: & duo diaconi cardinales qui ad serviendum ei ad dextram lævamque assistunt, & capellanus subdiaconus dicit letaniam cantando, aliis capellanis respondentibus: & dum venerit ad illum locum, *Ut consecrandum*, &c. repetet bis, & quilibet prælatus una cum ordinatore electum ipsum signabit. Qua letania dicta, ordinator venit coram eodem electo, & dicit illud, quod est in Pontificali episcoporum. Quo dicto, redeunt post altare: & tunc venit unus ex episcopis cardinalibus, & dicit illam orationem, *Adesto*; & postmodum venit alius episcopus cardinalis, & dicit illam orationem, *Oremus dilectissimi*; & additur in ea, *utilitati universalis ecclesiæ*: & demum venit ordinator sive consecrator, & ponit apertum codicem evangeliorum super caput electi versus collum, & codex sic apertus tenetur a duobus cardinalibus, & omnes prælati stant in circuitu induti quilibet cum suo libro; & ordinator incipit & procedit, ut continetur in libro, omnibus aliis prælatis secum dicentibus in

voce depressa, & ordinatore in cantu, *Deus homini*, &c. prout in libro, eo tamen salvo, quod mittatur in loco suo illud, *Et idcirco*, quod specialiter ponitur in consecratione Papæ. Qua finita, depositis chirothecis, ordinator ponat unum capiturgium subtile in modum scuti super caput electi, pendentibus capitibus capiturgii post collum: & sic mittit chrisma super caput ejus in modum crucis, & dicit illam orationem, *Ungatur*, &c. & addit aliam orationem, *Hoc Domine*, & in loco suo additur, *illud tribue*, &c. Qua finita, ungit manum electi cum chrismate, & dicit illam orationem, *Deus*, &c. qua finita, non datur ei baculus, nec dicitur illa oratio, *Accipe baculum*, sed dat ei anulum, & dicit orationem, *Accipe*, &c. & addit *sanctam universalem Ecclesiam*; & iterum dat ei librum evangeliorum, & dicit, *Accipe*, &c. & addit, *universalem populum tibi committo*, &c. Quibus omnibus expletis per consecratorem, idem summus Pontifex sedet in faldistorio, & lavat manus cum mica panis & aqua, & unus episcopus cardinalis venit coram ipso, & tergit ejus caput, quod fuit unctum, cum mica panis & cum cortic. leviter, & tergit cum linteamine sive subtili tobalea. Quo finito, ipse summus Pontifex recipit consecratorem & omnes episcopos presbyteros & diaconos cardinales ad osculum oris.

7 Dum vero quis episcopus in Papam eligitur, non consecratur aliter, sed fiunt omnia quæ continentur in isto libro ad hunc numerum, *Primo electus*, usque ad illud verbum, *processionaliter ad altare*. In fine facta confessione ascendit sedem præparatam, & ibi coram ipso veniunt episcopi cardinales, & dicunt orationes illas tres, quæ sunt in Ordinario, secundum ordinem in ipso Ordinario scriptas. Quo finito, sedet in sede, & recipit dictos cardinales & prælatos alios, & facit ea quæ hic continentur a verbo illo, *Omnes alios prælatos ad pedem & ad osculum*. Quibus receptis, venit ad altare, & inibi desuper sumat pallium paratum per priorem subdiaconorum capellanorum, sive per priorem basilicæ Sanctæ Sanctorum: & duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum: & tunc prior illorum duorum solus dat pallium summo Pontifici sub his verbis, *Accipe pallium plenitudinem pontificalis officii ad honorem omnipotentis Dei, gloriosissimæ Mariæ Virginis ejus genitricis, beatorum apostolorum Petri & Pauli, & sanctæ Romanæ ecclesiæ*: & aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris,

ascendit summus Pontifex ad altare, & facit incensum; & demum redit ad eminentem sedem, & dicit, *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, cum *Gloria in excelsis*, ut dies requirit: & postea dicit orationem Dominicæ alte, & aliam dicit pro se secrete. Qua oratione finita, dominus Papa residet in sede; & prior diaconus cardinalis portans ferulam in manibus cum diaconis, subdiaconis, scrinariis & judicibus, omnes induti sollemniter, descendit ante altare, & facit duas acies sive fila, unam ex una parte, & unam ex reliqua, æqualiter dividendo: & ponit primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scrinarios in ordine: & ipse prior diaconus incipit laudem sic alta voce, tamen quasi legendo, *Exaudi Christe*: & judices & scrinarii procedent similiter in cantu quasi legendo, *Domino nostro Papæ à Deo decreto summo Pontifici & universali Papæ vita*. Item idem prior dicit secundo, *Exaudi Christe*; & judices & scrinarii antiphonam ut prius: & sic facit tertio. Idem prior dicit, *Salvator mundi*; & judices & scrinarii antiphonam, *Tu illum adjuva*, & cetera facit. Tertio item idem prior dicit bis *Sancta Maria*; & illi antiph. *Tu illum adjuva*. Eodem modo dicit tamen semel, *Sancte Gabriel*, *sancte Raphael*, *sancte Johannes Baptista*, *sancte Petre*, *sancte Paule*, *sancte Andrea*, *sancte Stephane*, *sancte Leo*, *sancte Gregori*, *sancte Benedicte*, *sancte Basili*, *sancte Saba*, *sancta Agnes*, *sancta Cæcilia*, *sancta Lucia*; aliis respondentibus, *Tu illum adjuva*. Quibus finitis, prior dicit *Kyrie*, &c. & illi respondent *Kyrie eleison*, &c. & hoc facit tertio: & postea omnes similiter dicunt alta & una voce *Kyrie*, &c. Laudibus finitis, legitur epistola latina, & subsequitur græca super pulpitum; ita & de evangelio. Ille vero episcopus cardinalis qui eum consecrat, dum esset omni pontificali indumento ornatus absque baculo pastorali, eumdem summum Pontificem consecrat. Qua consecratione finita, deponit omnia ornamenta prædicta; & assumpto pluviali cum superpelliceo, servit eidem summo Pontifici in altari, ut est moris. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem: & consecrabit eum sollemnitate, non super altare, sed ad sedem. Post Missam dicit idem summus Pontifex, *Sit nomen Domini benedictum*. Consecrator tamen non dicit, *Multos annos*.

8 Omnibus rite peractis, ipse summus Pontifex & omnes cardinales, & alii prælati & subdiaconi, quilibet in gradu suo indutus vestimentis preciosis albi coloris, episcopi pluviali-

bus, presbyteri casula, diaconi dalmatica, subdiaconi tunicella, acolythi superpelliciis; & alii capellani, episcopi, archiepiscopi, abbates, & patriarchæ pluvialibus; & judices, scrinarii, similiter præfecti & advocati erunt induti pluvialibus; ipse in pluviali & mitra & sollemniter in superpelliciis ut Papa omnia preciosa ornamenta habebit, & pallium, & mitram optimam, & chirothecas, & anulum pastoralem: & sic cum omnibus venit ad portam, sive ad gradus ecclesiæ: ibi prior diaconus cardinalis exuit mitram, & ponit ei coronam, quæ vocatur regnum, in capite, toto populo clamante *Kyrie*, &c. & sic cum omni ornatu quilibet cardinalis & prælatus equitat equum opertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scrinarii, & alii equitant ornate vestiti, non tamen habent equos coopertos. Papa equitat equum magnum phaleratum & coopertum tantum ex parte posteriori, & de scarleto; in parte vero anteriori non coopertum.

9 Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat processionem hoc modo. Primo procedit equus domini Papæ phaleratus; secundo vadit subdiaconus cum cruce, tertio duodecim bandonarii cum duodecim vexillis rubeis, & duo alii cum duobus Cherubin cum lanceis; quarto duo præfecti navales induti pluvialibus; quinto scrinarii, sexto advocati, septimo judices, octavo cantores, nono diaconi & subdiaconi qui legant epistolam & evangelium in græco; decimo abbates forenses, undecimo episcopi, duodecimo archiepiscopi, decimo tertio abbates Urbis, decimo quarto patriarchæ & episcopi cardinales, decimo quinto presbyteri cardinales, decimo sexto diaconi cardinales, decimo septimo dominus Papa & subdiaconi cum tobalea, & serviens qui portet umbraculum; & sic venit usque ad palatium suum, sive ad ecclesiam juxta palatium suum: ubi cum descendit de equo, deponit regnum de capite, & recipit mitram; & presbyter cardinalis facit ibi laudes cum tabellionibus & judicibus. quibus factis, deponit pallium & casulam tantum ac chirothecas, & resumit pluviale post collum; venit ad aliquem locum præparatum decentem, & ibi dat cuilibet cardinali & prælato presbyterium; & sic fit. Ipse Papa sedet in sede, & quilibet cardinalis & prælatus vadit coram eo, & flexis genibus exuet sibimet cardinalis sive prælatus mitram, & tenet apertam ante Papam; & ipse projicit illam pecuniam, quam dat ei in uno

ſcypho argenteo camerarius, & quam dicit liber Camerarius, qui vocatur * Politicus: & ille qui recipit pecuniam in mitra, osculatur genu domini Papæ; & idem camerarius habet ante ſe magnam menſam coopertam tobalea, ubi ſunt hujuſmodi: & aſſiſtunt ipſi camerario clericus tantum & duo equitatores; ipſe vero camerarius & clericus cameræ ſunt in ſuperpelliciis: quo preſbyterio dato, idem dominus ducitur a duobus cardinalibus diaconis ad menſam ſollemniter paratam, & ibi ſedet, epiſcopo cardinali ſibi dante aquam, & duobus diaconis tobaleam tenentibus: & eo loco vadunt omnes ſedere, & ſedet in una menſa eminente ſolus Papa cum diverſis & magnis vaſis aureis & argenteis: in alia menſa ſedent epiſcopi, in alia preſbyteri poſt eos; in alia parte ad ſiniſtram diaconi cardinales, & poſtmodum menſæ omnium prælatorum & aliorum nobilium. Et attende quod Papa ſtabit, dum comedit, indutus & calceatus, ut dictum eſt, & cum mitra: cardinales vero omnes habebunt ſuperpellicium cum camiſiis & mantello, & mitra alba ſimplici in capite: & comedent omnes prælati ſimiliter cum mitra. Coram Papa ſervient laici majores natu & nobiliores qui ſunt præſentes. Qua comeſſatione finita, Papa lavabit manus ut prius, & quilibet cardinalis ſimiliter ſedendo lavabit, ſerviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales qui aſſiſtunt, tenent tobaleam, unus ex una parte lavantis, alter ex altera: & ſic ſibi ad invicem mutuo ſerviant. quibus omnibus lotis, & redditis gratiis, Papa reducitur a duobus cardinalibus ad cameram & capellam; & diſcalceant & exuunt eum: & poſtea Papa quieſcit. Cardinales vero & alii prælati redeunt ad hoſpitia ſua cum mitris equitantes, & parati ſicut ſteterant in comeſtione. Et attende, quod dum venit coronatus, debet in quatuor locis facere miſſilia, id eſt pecuniam diverſam mixtam projicere ſuper homines.

* l. Polypcycus.

10 Si vero Papa fuerit Romæ apud ſanctum Petrum ordinatus & conſecratus, dum debet conſecrari, inducitur ad capellam ſancti Gregorii, & venit proceſſionaliter ad altare, & fiunt cetera, ut ſupra dictum eſt. quibus finitis, coronatur ad gradus, & redit Lateran..m per viam Papæ: & poſtquam equitaverit, fit ibi in eodem loco jactus pecuniæ per ſeneſcalcum vel per alium ter, & poſt Papam projicit. Item cum pervenit ad turrim Stephani Petri qui eſt Parionis, & hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia Papæ facit ibi alium

jactum, stando in aliquo loco eminenti : & ibi dominus Papa stat, & veniunt illuc Judæi cum lege, facientes ei laudem, & offerunt sibi legem ut adoret : similiter dum pervenerit ad palatium [a]..,... in Punga, unus de familia Papæ de dicto palatio facit unum jactum : similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum : similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctæ Martinæ ; & sic venit ad plateam Lateranensem, & ducitur ad porticum, quæ vadit ad ecclesiam sancti Johannis Laterani ; & ibi ante porticum stat prior Laterani & canonici cum eorum comitiva, induti sollemniter, & cum cruce processionali Papam, cum descendit, recipiunt. Et postquam Papa descendit, faciunt eum ibi sedere in quadam sede marmorea, quæ vocatur Stercoraria : & veniunt omnes cardinales, honorifice elevantes eum, ut vere dicere possint, *Suscitat de pulvere egenum, & de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, & solium gloriæ teneat.* Et ipse dominus Papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, & projicit inter populum, dicens, *Argentum & aurum non est mihi : quod autem habeo, hoc tibi do.* & postea priore & canonicis præeuntibus, cantando ducitur per ipsam porticum ad ecclesiam basilicæ Lateranensis, ubi orat, & dicit, *Sit nomen Domini* ; & deponit regnum, & assumit mitram, & sedet in magna sede post altare, ubi recipit prædictos priorem & canonicos Lateranenses ad pedem & ad osculum. Quo facto, ducitur ad palatium : & dum venerit ad portam palatii, unde intratur palatium per ecclesiam, ponitur ibi faldistorium, & ibi Papa sedente, prior presbyterorum cardinalium ordinatis judicibus & scrinariis in filo, facit ibi laudem, sicut diaconi cardinales fecerant in Missa ante epistolam post orationem. Postea ducitur ab ipsis cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiæ sancti Silvestri, ubi sunt duæ sedes porphyreticæ : & primo sedet in illa quæ est ad dexteram, ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis & regiminis, & claves ipsius basilicæ & sancti Laterani palatii, in quibus designatur potestas claudendi, aperiendi, ligandi atque solvendi : & cum ipsa ferula & aliis clavibus accedit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram : & tunc restituit

a Cencius in cap. 14 habet, *ad palatium Cencii Muscæ in Punga.* Confer cap. 20. Jacobi Caietani.

eidem priori ferulam & claves, & incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sedit, idem prior cingit eidem domino Papæ zonam de serico rubeo, in qua dependet bursa purpurea, in qua sint duodecim lapides preciosi cum sigillo & musco: & dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem & ad osculum: & sedens ibi recipit de manu camerarii denarios argenteos valentes x solidos, & projicit eos super populum; & hoc facit ter, dicendo singulis vicibus: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi.* Et istis duabus sedibus Papa taliter se habet, ut videatur potius jacens, quam sedere: & nulla istarum sedium, nec etiam Stercoraria, est cooperta vel parata, sed nuda. Demum ducitur ad Sancta sanctorum, ubi intrat; & ante altare suam orationem facit: & postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat, & sedet in loco præparato, & facit presbyterium, de quo supra dictum est. Postea redit ad cameram, in qua deponit casulam & pallium, & assumit mantum, & vadit comedere, ut supra dictum est. Primo tamen recipit juramentum secundum formam, *Ego talis*, &c. a senatore.

11 Si vero dominus Papa consecratur vel eligitur extra Urbem, cum venerit ad Romam ad capellam sanctæ Mariæ Magdalenæ ad radicem montis Mali, descendit & intrat cum cardinalibus ipsam capellam, & ibi recipit pluviale & mitram; & postea equitat & procedit, & Judæi sibi occurrunt cum lege & laudibus: & omnes ecclesiæ Urbis ei obviant honorificè cum processione, & veniunt omnes clerici induti cum crucibus & vexillis & thuribulario & capsa cum thure; & quælibet ecclesia occurrit ipsi Papæ cum thuribulo & ipsa capsa; & idem dominus Papa de thure cum cochleare in thuribulo ponit, & illi Papam cum eo incensant: & faciunt ita omnes ecclesiæ, & sic ducitur per porticum usque ad gradus sancti Petri, ubi est processio parata; & archipresbyter & canonici sancti Petri, a quibus recipitur reverenter, & cantantibus ipsis canonicis introducitur in ecclesia a priore canonicorum, tenente ipsum Papam ex una parte, & priore cardinalium ex altera: & sic introducitur in ecclesiam tenentibus eum. Sed prior dimittit eum ante portam ecclesiæ ipsius basilicæ, & alius cardinalis assumit eum ex illa parte: & in medio ecclesiæ veniunt, & cantant coram ipso cardinales Presbyteri, *Protector noster aspice Deus, & respice in facie Christi tui.* quo

dicto, ducitur ad altare, & ibi orat: & dum orat, cantant canonici, *Te Deum laudamus*. quo cantato surgit Papa ab oratione, & dicit, *Sit nomen Domini*; & postea osculatur altare beati Petri, offerendo super altare preciosum pannum aureum, & semper Papa offert pannum sericum super altare cujuscumque ecclesiæ, cum primo ejus altare ascendit. Demum ad magnam & eminentem sedem post altare beati Petri ducitur, & in ea a priore diacono cardinale inthronizatur & ponitur: & ibi sedens recipit ad pedem & ad osculum oris omnes cardinales ordinate, & omnes canonicos sancti Petri. Quo facto, ducitur ad cameram suam, ut ibi quiescat. Cum vero venerit ad Lateranum, recipitur prima vice, ut supradictum est de sedibus, & de omnibus, præterquam de laudibus: & offert ad altare ut dictum est. His omnibus quæ circa dominum Papam fiunt, taliter sub brevitate transcursis, qualiter idem dominus Papa in officiis habere se habeat in ecclesia vel extra, breviter videamus.

12 Primo notandum est, quod dominus Papa tres mitras diversas habet, quibus diversis temporibus utitur, scilicet unam albam totam, unam cum aurifrisio in titulo sine circulo, & mitram aurifrisiatam in circulo & in titulo. Mitra aurifrisiata in circulo & in titulo utitur in officiis diebus festivis & aliis, excepto a Septuagesima usque ad Pascha, & ab Adventu usque ad Natale, & quando cantat pro defunctis. Et est illa ratio, quia coronam repræsentat, & activæ & contemplativæ vitæ discursum. Mitra vero cum aurifrisio in titulo sine circulo utitur, cum sedet in consistorio, & judicat: unde coronam regalem repræsentat. Alba utitur diebus Dominicis & aliis non festivis ab Adventu Domini usque ad vigiliam Nativitatis Domini in Vesperis, præterquam in tertia Dominica de Adventu, quæ dicitur Dominica de *Gaudete*, in quo die in Laudibus est quinta antiphona, *Juste*, quia tunc dominus Papa facit quamdam sollemnitatem, quæ talis est. Cum ipso die Dominico fit statio ad sanctum Petrum, die sabbati in vigilia ejusdem Dominicæ in vespere Papa & cardinales conveniunt ad sanctum Petrum, & ibi omnes, Papa & cardinales, induti solis episcopalibus propter festum stationis, incipiunt Vesperas de die, non dicendo de beata Virgine, cum sit propter festum stationis officium, & dicuntur in Vespere antiphonæ de Laudibus, & primicerius cantabit cum schola. Primicerius prænunciat primam antiphonam

nam Papæ, alias vero tres dicunt scholenses, & canonici S. Petri quintam, quæ est *Juste*, prænunciant Papæ, & idem dominus Papa post talem prænunciationem accipit monetam auream de manu camerarii, & ponit in ore ipsius prænunciantis eodem prænunciatore tenente os apertum. Et hoc facto, ipse Papa incipit sollemniter *Juste*, & deinde psalmos Dominicales cum ultimo psalmo, *Laudate Dominum omnes gentes*, & fiunt omnia ut in officio diebus Dominicis. Dictis Vesperis, omnes redeunt.

13 Mane ipsius tertiæ dominicæ Papa equitat ad sanctum Petrum, & portat mitram aurifrisiatam in eundo & redeundo, & in Missa utitur pannis serici coloris, & violaceis anaglypho opere contextis, & casula est ornata perlis: & solum hac Dominica & in Quadragesima utitur eis: aliis vero Dominicis & feriis diebus utitur pannis coloris violacii in Missa, & diaconus & subdiaconus similiter, nisi sit festum, in quo utuntur pannis illius coloris quod festum requirit. Et nota quod VII diebus ante vigiliam Nativitatis, die Dominico excepto, cantantur septem magnæ antiphonæ ad *Magnificat*, & quasi jubilando, & cantantur ante psalmum & post psalmum. Et non dicitur *Kyrie eleison*, nec suffragia, sed absolute incipitur, *Dominus vobiscum*, & dicitur oratio Dominicalis, etiam de feriis, si habeatur. Et attende quod semper dum cantatur de mortuis, sive de feria ab Adventu usque ad Natale, & a Septuagesima usque ad Pascha, & in quatuor temporibus, & in vigiliis Sanctorum, in quibus jejunatur, & ministri capsula utuntur, nisi in vigilia Pentecosten, & in quatuor temporibus ejusdem festi officium non facit Papa, ut continetur in Breviario de die & de beata Virgine, unum tamen episcopale est ab ipsa die sabbati usque ad Vesperas vigiliæ Nativitatis Domini, quod officium beatæ Virginis in Matutinis, & in Vesperis primis non dicitur: aliis vero diebus dicitur legendo; ab ipsa vero prima Dominica de Adventu usque ad festum Natalis, cum jejunatur quadragesimaliter.

14 In Vigilia Nativitatis Domini venit Papa, omnes cardinales & prælati vocati per cursores, & capellani, & alii similiter ad Vesperas, & induitur Papa pretioso pluviali rubeo, & mitra pretiosa; alii vero omnes albi coloris vestibus, episcopi & diaconi cardinales, & alii prælati pluvialibus, presbyteri vero casula; & sic sollemniter dicunt Vesperas, & incipit

Papa Vesperas in loco suo ornato, capellanis in habitu decenti cantantibus coram eo. Et si est Romæ, prænunciat primicerius scholæ, & secundum cantum scholæ: si vero est alibi, pronunciat alius capellanus Papæ hebdomadarius, & prænunciat sic. primam primus Papa: secundam prior episcoporum: tertiam prior presbyterorum, quartam prior diaconorum, quintam alter diaconus post priorem. Postea Papa facit incensum, & incensando solum altare, quod paratum dictum est esse; & eo incensato redit ad locum suum, & cardinalis qui ei servit de libro, recipit thuribulum, & incensat Papam, cardinales & omnes prælatos indutos & capellanos ordinate. Capitulum dicit capellanus, & prænunciatur Papæ hymnus & antiphona ad *Magnificat*, & assistunt ipsi Papæ duo diaconi cardinales, unus ad dextram antiquior, & junior ad sinistram; & episcopus sive presbyter cardinalis, qui servit de libro, cum dominus Papa dicit orationem. Et cum dicit, duo capellani tenent magna candelabra argentea cum cereis ante ipsum, & dicto *Dominus vobiscum*, junior diaconus dicit, *Benedicamus Domino*, & Papa dicit: *Sit nomen Domini*. Quo finito, redeunt ad aulam Papæ, ubi parata sunt vina multa & diversa, & claretum & species.

15 Si vero Papa est Romæ, facta cœna in [a] meridie, vadit cum familia sua ad sanctam Mariam-majorem, & ibi dicit Vesperas sollemnes cum tota curia, ut dictum est, & ibi pernoctat, & cantat ibi Matutinas in ecclesia ipsa, & tres cardinales episcopi, duo diaconi, & unus presbyter juniores assistunt ei, & fit officium ut continetur in ordine Breviarii. Cantat ibi dominus Papa Missam de nocte ad altare, quod vocatur præsepe; & dum exuit se, cantant capellani Laudes matutinales coram eo: quibus dictis, vadit requiescere. Et summo mane ante solis ortum vadit cum tota curia ad ecclesiam sanctæ Anastasiæ, & cantat ibi Missam. qua dicta, redit ad dictam ecclesiam sanctæ Mariæ-majoris, & cantat ibi ad altare majus tertiam Missam, & in omnibus Missis utitur colore albo. qua dicta, redit Lateranum, dicit Vesperas suas in capella cum capellanis suis. Eodem die omnes pœnitentiarii cum eorum famulis, & eleemosynarius hebdomadarius & vicecancellarius cum tota cancellaria veniunt videre Papam, & Papa dat omnibus species & vinum.

[a] Ergo jam tunc cœna seu refectio diebus jejunii fiebat ad meridiem.

16 In festo beati Stephani fit officium sicut continetur in Ordinario.

17 In festo sancti Johannis fit officium similiter ut habetur in Breviario, & utitur colore albo.

18 In festo Innocentium fit officium, ut continetur in libro: tamen in Missa utitur colore violaceo, & subdiaconus & diaconus utuntur planetis, & Papa mitra simplici. In eorum octavis utitur in Missa colore rubeo, ut in diebus festivis. In aliis vero festis sequentibus, sive festum Confessorum, sive Virginum, utitur colore albo, rubeo in Dominicis a Nativitate usque ad octavam Epiphaniæ: si facit de Dominica, non de aliquo festo, utitur albo colore. Ab octava vero Epiphaniæ usque ad Septuagesimam diebus Dominicis & ferialibus utitur colore viridi.

19 A Septuagesima vero usque ad primam diem Quadragesimæ, utitur colore nigro, & facit processionem de sancta Anastasia usque ad sanctam Sabinam, & vadit Papa & alii discalceati; & discalceatur ipse Papa in porta ecclesiæ: & propter hoc induitur sacris vestibus, & non calciatur sandalibus. Et postquam veniunt illuc, Papa intrat sacristiam, & lavat pedes, & calceatur, & postea cantat Missam. In eundo vero idem dominus Papa cum diacono capellano & aliis eum concomitantibus vadit dicendo psalterium; scholenses vero cantant, & alia fiunt ut continetur in Ordine Romano; excepto quod in Quadragesima usque ad Pascha, & ab octava Pentecosten usque ad Natale, & ab octava Epiphaniæ usque ad Quadragesimam, in diebus ferialibus, cum dicuntur orationes, sive in officio diei, sive defunctorum aut beatæ Virginis, in omnibus Horis debemus genua flectere; & in Missa similiter debemus stare flexis genibus in orationibus ante epistolam, & post cantum ad elevationem corporis Christi. In elevatione vero corporis Christi, cum antea parum debeant surgere, prosternant se ad terram, & adorent [a] reverenter in facies cadendo: & sic prostrati stent usque ad *Per omnia*, ante *Agnus Dei*, & dant pacem, & iterum se prosternunt, & stant sic prostrati, quousque sacerdos corpus & sanguinem sumat. Quo sumpto, dum perfunditur, sedeant, & debeant stare capitibus discoopertis ab elevatione corporis

[a] Nota ritum adorandi eucharistiam in Missa, quem ritum hodie retinent Cartusiani.

Christi usque ad sumptionem. Iterum dum dicunt orationes post communionem, debent genua flectere, & stare usque ad finem Missæ. In Quadragesima vero surgent & stabunt, dum dicitur oratio super populum. Tunc discooperientur capita, & inclinabunt se, dum ipsa oratio dicitur. Missa vero finita, Papa dicit, *Sit nomen Domini*, ut moris est.

20 A primo die Quadragesimæ usque ad Pascha, si Papa cantat, unam tantum orationem consuevit publice dicere: capellani vero dicunt quinque, primam de die, secundam *A cunctis*, tertiam, *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*, quartam, *Exaudi quæsumus Deus supplicum*; quintam de Papa, & sic fit diebus ferialibus usque ad Dominicam de Passione. A Dominica vero de Passione in Missa usque ad Pascha dicitur tantum de die, *Ecclesiæ tuæ*, & de Papa. Alia vero officia usque ad Dominicam de *Lætare Jerusalem* fiunt, ut habetur in Ordine: in qua Dominica Papa portat mitram cum aurifrisio, & vadit cantare ad sanctam Crucem, si est Romæ. Et si est alibi, ubi placet: & portat in manu quamdam rosam auream miro opere operatam, in qua intus sunt muscus & balsamum, & tenet ipsam in manu, dum dicit Tertiam; & dum calciatur & cum induitur, servat eam camerarius, & juxta ipsum hodie servat eam diaconus. Si Papa non celebrat, & induitur preciosis, quibus induitur in Dominica de *Gaudete*, & tenet ipsam rosam, cum sermocinatur, & in Missa servat ipsam subdiaconus juxta ipsum qui servit de tobalia; & dicta Missa, reportat eam in manu, & præfecto Urbis vel alteri cui placet eam dare, qui adextrat Papam tenendo frænum equi pedes ad locum, in quo Papa descendit & præcedit subsequendo usque ad cameram; & Papa dat ei rosam, & ille osculatur ejus manus & pedes, & redit ad domum suam cum rosa decenter.... Si Papa celebrat, dat rosam post descensum suum; si vero non celebrat, dat rosam in camera sua. Quid vero rosa hæc, aurum, muscus, & balsamum, quæ sunt intus in ea, & quod tali die portatur, significent, diligenti inquisitori servatur.

21 In Dominica Ramis Palmarum fiat officium, ut continetur in Ordine; hoc tamen salvo, quod dum cantatur Passio, dominus Papa tenet palmam suam in manibus, & quibuslibet alius. Et est ista ratio, quod illa duo repræsentant Ecclesiæ laudem & improperium, quorum primum in palmis & floribus, alterum in epistola & Passione Missæ exprimitur. & li-

cet ecclesia [a] Gallicana rubeis utatur vestibus; Romana tamen violaciis utitur: cetera usque ad diem Jovis in Cœna Domini fiunt, ut ponuntur in Ordine.

22 In Cœna Domini in nocte & die dicuntur omnia ut continentur in Ordine, hoc tamen salvo, quod in ipso die legunt tres psalmos, lectiones de Threnis tres de capella juniores, in secundo die tres seniores, in tertio capellani presbyteri. Hora vero sexta ipsius diei venit Papa cum tota curia, tum omnes episcopi cardinales in pluvialibus, presbyteri in casula, diaconi in dalmatica, subdiaconi in tunicellis, prælati omnes in pluvialibus coloris albi, & alii capellani, qui habent servire, in superpelliciis, & ipse dominus Papa cum precioso pluviali & mitra cum auro, & ibi fit per ipsum dominum Papam sermo. Quo finito, Papa residet in faldistorio, & leguntur per capellanum excommunicationes; & diaconus cardinalis exponit, & sicut de quolibet processu. Quibus lectis & expositis, veniunt multæ candelæ accensæ, ex quibus ipse Papa tenet aliquas, & quilibet cardinalis & prælatus tenet suam accensam, & in terram ponit extinguendo, dicendo, *Prædictos omnes excommunicamus;* & tunc campanæ insimul sine ordine compulsantur. Et hic quæri posset, quare sic candelæ accensæ projiciuntur. Et respondetur quod sicut cum candela accensa projicitur, extinguitur; sic per excommunicationem ab Ecclesia Spiritus-sancti gratia, quæ significatur per lucem, ab eis removetur: & sicut in pulsatione ordinata Ecclesia fideles congregat, sic inordinata infideles dispergit. Ad hoc vero quæri potest quare hoc die, & in Ascensione Domini, & in festo Dedicationis basilicæ duodecim Apostolorum hujusmodi excommunicationes fiant in Ecclesia Dei, cum magis viderentur illis diebus silendæ, cum in diebus festis actus judiciales non debeant exerceri. Et respondetur, quod est illa ratio festorum trium. Primo, hac die Jovis sacramentum corporis & sanguinis Christi habuit principium, in quo omnes fideles communicant. Ad ostendendum vero quod excommunicati in hoc non communicant, eo die ab ecclesia exclusi ostenduntur. In Ascensione vero legitur Deus rogasse pro fidelibus. unde cantat Ecclesia, *Pater sancte serva eos*, &c. unde ostendit Ecclesia, quod pro his non oravit, & eos tales denunciat. In festo vero Dedicationis ostenditur lo-

[a] Nunc ecclesia Gallicana ritum Romanum observat.

cus qui fidelibus ad adorandum deputatur: & quod infidelibus locus ille apertus non est, in ipso die ab ecclesia expelluntur. Et hoc totum fit pro utilitate excommunicatorum, ut videntes se a tot bonis tantorum dierum excludi, facilius ad reconciliationis gratiam condescendant. Ad diem vero festum respondetur quod hoc non est sententiæ prolatio, sed exclusionis ostensio, & non per viam judicialem, sed ammonitionem & correctionem materialem. Qua prædicatione & excommunicatione completa, fit confessio, & sequitur indulgentiæ datio, quæ est talis: indigenis datur annus, & XL dies: extraneis duo anni & duæ quadragenæ: ultramontanis III anni & IV XL. His qui transiverint mare IV ann. & IV XL, & fit absolutio per Papam, & ea facta vadit ad ecclesiam, & facit omnia ut continentur in ordinatione, & Missa, & confectione chrismatis, & lotione pedum in suis locis, & datione presbyterii, quæ ita fit. Prælati coram Papa veniunt, ut dictum est in coronatione, &c. & comedit.

23 Feria sexta Parasceve, dicitur officium nocte & die ut continetur in Ordinario. Prima vero hora hujus diei in consistorio ante lectum Papæ conveniunt omnes capellani induti suis cappis & camisiis rotundis, & non forratis vel preciosis, sed simplicibus & cum silentio, qui tristi facie sedent in terra. Demum venit dominus Papa assistentibus sibi duobus capellanis, indutus sua cappa simplici de scarleto non forrato, & sedet non in sede, neque in faldistorio, sed in scabello, & per choros dicunt totum psalterium continuatim; hoc tamen salvo, quod prælati, si dominus Papa surgeret ad absolutionem peregrinorum, vel ad alia, tacent, & eo redeunte resumit unus quod dimissum est. Quo finito, cum aliis ut habetur in Ordinario, dicit ipse Papa litaniam, si sibi placuerit, & orationes. Consuevit enim hac die, & in primo die Quadragesimæ ipse dicere litaniam: orationes vero & benedictiones semper ipse dicet, nisi fuerit impeditus. Demum fit processio hora debita in nigris vestibus, & alia omnia, ut habentur in Ordinario. Hoc tamen salvo, quod Papa redit cum cappa, non cum pluviali & cum capello, si est eques, vel cum mitra simplici.

24 Die sabbati omnia fiunt ut continetur in Ordinario.

25 Dominica sanctum Pascha, surgit Papa ad Matutinum, & omnes capellani induti superpelliciis conveniunt in capel-

la, quæ bene ornata dicitur esse, cum pluribus cereis & magnis faculis: & demum venit Papa indutus pluviali albo, quod portare debet quotidie usque ad diem sabbati in Missa, & aliis Horis, conducentibus eum duobus capellanis venit ad capellam, & officium agit, & cetera fiunt eodem die & per octavam usque ad diem sabbati in Vesperis, in quo resumit pluviale rubeum, ut in Ordine continetur, & omnia officia fiunt semper usque ad Ascensionem, sicut in Ordinario habetur. Hoc tamen attende, quod die Lunæ [a] & die Martis non comedit curia carnes, sed caseum & ova. Die vero Mercurii vigilia Ascensionis jejunat, & tempestive comedit, & parum quiescit; & postea vadit Papa cum tota curia ad sanctum Petrum, & ibi cum omni sollemnitate cantat Vesperas, cardinalibus & prælatis assistentibus vestibus sollemnibus indutis. Utuntur colore albo in isto festo & per octavam, nisi veniat festum aliquod quod impediat. Et capellani similiter erunt omnes induti superpelliciis. nam capellani in Pascha, duobus diebus sequentibus, in Ascensione, in Pentecoste, & duobus diebus sequentibus, & in omnibus festis duplicibus a Pascha usque ad festum omnium Sanctorum, in primis & secundis Vesperis, in Matutinis & in Missa, si fiat de festo in capella, debent uti superpelliciis. Eodem die vigiliæ dominus Papa cum capellanis suis in sancto Petro pernoctat, & dicit in capella sua Matutinum cum capellanis suis, & mane in sancto Petro cantat Missam, & ante Missam dicit Tertiam, & induit se more solito. Indutus cum omni ornatu, ipse, cardinales, & omnes prælati, & alii ascendent pulpitum paratum: & sermocinatur, & omnia fiunt de excommunicatione, sicut in Cœna Domini. Quibus finitis, prosequitur Missa; & ea finita, redit Lateranum. Et attende quod quotiens in festis duplicibus Papa vadit ad primas Vesperas, semper facit incensum super altare, in tertio nempe psalmo: & si est in sancto Petro, incensat altare majus, & aliud quod est infra in confessione, & tertium quod est extra in exitu confessionis, in quo prænudatæ fuerint reliquiæ beatorum Apostolorum Petri & Pauli. In secundis Vesperis, si est Romæ vel alibi, consueverunt cantores de schola loco hymni prosam cantare, ***Rex omnipotens***, cum melodiis.

[a] Nempe ob triduum Rogationum, quæ abstinentia hodie quoque servatur, non vero jejunium in vigilia Ascensionis.

26 A die Ascensionis usque ad octavam, & etiam ad vigiliam Pentecostes fit officium ut in die Ascensionis, & fiunt festa inter octavam, & dicitur officium beatæ Virginis. In vigilia Pentecostes ad Vesperas conveniunt Papa, cardinales, & alii prælati, quia sollemnes sunt & duplices; & fit prout in aliis duplicibus, & utuntur colore rubeo hoc sero & per totam octavam; & si est Romæ, vadit ad sanctum Petrum. Et attende quod cum est in sancto Petro, in Vesperis ipse Papa tantum incipit antiphonam, prænunciante sibi priore scholæ, & ultimam ad Matutinum: alias vero antiphonas vicissim canonici sancti Petri & cantores scholæ prænunciant qui cantant: alii vero prælati non cantant, ibi incipiendo aliquis antiph. In nocte & per hebdomadam dicuntur Matutino tres lectiones, sicut in hebdomada Paschæ. Et est illa ratio propter neophytos baptizatos, ne ex longo officio fastiditi retro respiciant. Hac die & per totam hebdomadam dicitur Tertia: id est vero propter hymnum, *Veni creator Spiritus*, qui dicitur in Tertia: & in Missa quotidie cantatur *Alleluia*, *Veni sancte Spiritus*, & prosa, *Sancti-Spiritus adsit nobis gratia*: cetera officia dicuntur, sicut continetur in Ordinario. Quarta feria hujus hebdomadæ dicuntur duæ lectiones, unde dicto *Kyrie eleison*, dicit sacerdos, *Oremus*, sine *Flectamus genua*; & postea dicitur oratio. Qua finita, legitur lectio: qua lecta, dicitur *Alleluia*, cum suo versiculo. quibus dictis, dicit sacerdos, *Gloria in excelsis Deo*, & procedit in Missa ordine consueto.

27 Die sabbati dicuntur quinque lectiones, & cantatur *Alleluia*, cum versiculo ut dicitur in Ordinario, cum orationibus. quibus dictis, dicitur *Gloria in excelsis Deo*, & procedit Missa ordine debito. His tribus diebus, quamquam sint quatuor tempora, utuntur tamen rubeis vestibus, & tunica, & dalmatica propter sollemnitatem Pentecostes, & duobus diebus sequentibus, ut in Pascha, & duobus diebus sequentibus, & in Nativitate & in duobus diebus sequentibus. Si cantat dominus Papa, debent omnes subdiaconi indui tunicellis in Missa: & isti subdiaconi debent esse parati duodecim in Cœna Domini, ut laventur pedes eorum, ut continetur in Ordinario; & debent portare septem candelabra cum faculis, & crucem in processione: & debent etiam cantare *Patrem omnipotentem* de *Credo*, & *Sanctus* in ipsa Missa: &

& associatur diaconus cardinalis, cum vadit legere evangelium; & in vigilia Paschæ debent legere lectiones, & ire ad fontes, & facere letaniam. Si quæratur, quæ est ratio, quare subdiaconi sic canunt aliqua, & postea non canùnt: respondetur, quod statum Ecclesiæ primitivæ repræsentant. Idcircoque tres linguæ in Missa cantant, latina, græca, & hebræa. Latina in Introitu, epistola & evangelio, & orationibus: græca *Kyrie eleison*; hebræa *Hosanna*. De istis antiquitus duæ fuerunt in Ecclesia Dei; græca & latina: & earum quælibet cantabat in Symbolo fidei, & etiam laudibus in Sanctis. Verum quod postea græca non duravit, subdiaconi post *Sanctus* silent.

27 In Dominica prima post festum Pentecostes, quæ caret octava, die sabbati in Vigilia ipsius Dominicæ usque ad Dominicam primam de Adventu Domini, fit officium de die & nocte, ut continetur in Ordinario, & utitur Ecclesia colore viridi.

ADMONITIO

IN SEQUENS ORDINARIUM.

IN *apographo illustrissimi Ciampini, a quo nostrum exemplum accepimus, nullum auctoris nomen exstat sequenti Ordinario præfixum. At quoniam in Cæremoniali Petri Amelii, quod huic proxime (si locus patiatur) succedet, liber* JACOBI GAYTANI *laudatur multis in locis, nempe in capitibus* XXIV & XXV, LII, LVII, LVIII, LXXVI & LXXXV. *quæ omnia loca in subjecto reperiuntur Ordinario; non dubito prædictum Iacobum Gaïetanum ejusdem Ordinarii esse auctorem. Fuit autem Iacobus diaconus cardinalis sancti Georgii in Velo-aureo seu Velabro, creatus a Bonifacio VIII, cujus & ipse nepos erat: idemque floruit sub pontificatu Benedicti XI, Clementis V, Iohannis XXII, Nicolai V, Benedicti XII, & Clementis VI, sub quo vivere desiit. Legatur sequentis Ordinarii caput* CXVII, *in quo multa referuntur de creatione quorumdam cardinalium, qui a præmissis Pontificibus creati sunt, teste ac spectante (ut videtur) aucto-*

re : quem proinde Iacobum Caïetanum appellabimus, suffragante præter Amelium Augustino Patricio, qui eumdem Iacobum Gaïetanum laudat in lib. II *cap.* LX *de lectione græca prophetiæ primæ in Sabbato sancto, de qua hic in cap.* XCIII. *Nec obstat quod in sequenti Ordinario quædam afferuntur ex Cæremoniali cardinalis Rotomagensis de Stoutavilla, qui ab Eugenio IV creatus est. Hæc enim postmodum addita sunt ex Cæremoniali Petri Amelii episcopi Senogalliensis : cujus exemplo, quod olim fuerat in potestate Gullelmi cardinalis de Stoutavilla, usus est auctor prædictarum additionum. Ita etiam Cæremoniali Petri Amelii nonnulla inserta sunt a Petro Oloycensi episcopo, qui vixit pontificatu Martini V. Hunc vero de prædicto Cæremoniali Petri Amelii sub nomine cardinalis Rotomagensis sæpius hic citato sensum esse patet ex ultima additione apographi Ciampiniani : in quo ea quæ apud Petrum Amelii leguntur cap.* CXLIII *de Pontifice ægrotante, referuntur* ex Cæremoniali domini Cardinalis Rotomagensis de Stoutavilla, quem edidit dominus Petrus Senogalliensis episcopus : ex quo libro sunt omnes postillæ positæ superius in marginibus in diversis locis. *Nullum itaque dubium relinquitur, plerasque ex illis additionibus excerptas fuisse ex Cæremoniali Petri Amelii, id est ex illo ejus exemplo, quod olim fuerat Cardinalis Rotomagensis.*

XIV.

ORDINARIUM S. R. E.

AUCTORE, UT VIDETUR, JACOBO CAÏETANO CARDINALE.

INCIPIT TABULA RUBRICARUM ISTIUS ORDINARII.

EXPLICIUNT CAPITULA.

INCIPIT ORDINARIUM S. R. E. auctore JACOBO GAÏETANO cardinale.

I. *Modus qui servari consuevit per dominos cardinales, quando insistunt super electione summi Pontificis, & eligunt per viam procedere compromissi.*

IN *nomine Domini amen. Anno Domini millesimo*, &c. *die Jovis sexta, die mensis talis. Nos episcopi, presbyteri & diaconi S. R. E. cardinales, omnes & singuli in consistorio existentes, videlicet ego Ostiensis, ego Albanensis*, & sic de singulis episcopis nominatim. Deinde fiat idem per ordinem de presbyteris nominatim. & postea de diaconibus per ordinem, *Diaconi cardinales tractantes de electione summi Pontificis elegimus & eligimus per viam procedere compromissi, & unanimiter, & concorditer, nemine discrepante, ele-*

*gimus compromissarios venerabiles patres dominos N. episcopum, &c. fratrem N. presbyterum, &c. & L. sancti Angeli diaconum cardinalem: quibus damus plenariam potestatem providendi Romanae & universali Ecclesiae de Pastore, sub hac forma: videlicet quod duo ex eis possint eligere tertium de seipsis, & omnes tres concorditer de collegio, vel de extra possint Romanae & universali Ecclesiae providere. Et volumus quod dicta potestas duret usque ad consumptionem candelae seu faculae ex consensu singulorum accensae: & promittimus nos illum pro Romano Pontifice * habituros, quem praedicti compromissarii in forma praedicta duxerint eligendum.* * al. intuituros

II. *Qualiter proceditur ad electionem summi Pontificis per viam scrutinii.*

Si in electione Romani Pontificis velint cardinales per viam scrutinii procedere, solent eligi tres scrutatores collegii, & alii tres scrutatores scrutatorum.

Modus autem scrutinandi & deponendi votum in scrutinio in porta talis est.

Nos eligimus tres scrutatores collegii, prout cardinales concordaverint, puta *frater Nicolaus Ostiensis episcopus, frater N. tituli sancti Eusebii presbyter, & Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis*: & eliguntur immediate tres alii scrutatores scrutatorum, puta *dominus Berengarius Tusculanus episcopus; Arnaldus tit. sanctae Priscae presbyt. & N. sancti Nicolai in Carcere Tullianen. diaconus cardin.*

III. *De scrutatoribus scrutatorum.*

Primo praedicti scrutatores scrutatorum remanent in consistorio, & sedentes scrutantur secreto & singillatim vota scrutatorum collegii, & in scriptis redigunt: primo videlicet episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi scrutatorum. quae vota diaconus scribere consuevit.

Scrutatis votis scrutatorum collegii, ut praedictum est, recedunt de consistorio scrutatores scrutatorum, portantes secum secrete depositiones scrutatorum collegii praedictas, & remanent in consistorio soli scrutatores collegii, v. g. Ostiensis Nicolaus & Neapoleo supradicti: & consequuntur ceteri cardinales in ordine antiquitatis quantum ad statum cardinalatus: pri-

mo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi secrete & singillatim sua vota deponunt; & ipsi etiam scrutatores scrutatorum, ut alii suo ordine & loco deponunt: quæ vota cardinalium diaconus cardinalis unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, scribere consuevit.

Notandum quod scrutatores, tam collegii, quam scrutatorum, & cardinales, sua vota deponunt, cum sedent & tenent buretrum, si volunt; nisi forte ex devotione vel reverentia aliquis cardinalis stare vellet buretro deposito, dum deponit.

IV. *Modus vero deponendi talis est.*

Ego Iacobus sancti Georgii ad Velum aureum diacon. cardinalis nomino & eligo venerabilem patrem dominum Matthæum sanctæ Mariæ in porticu diaconum cardinalem in summum Pontificem. Et notandum, quod cautelæ est & decentiæ, quod scrutator omnem dat depositionem scriptam ipsi deponenti, ne per incuriam in aliquo sit erratum.

Et quia unusquisque potest in scrutinio nominare unum vel plures, potest sic dicere: *Ego Iacobus sancti Georgii ad Velum aureum diac. cardin. nomino & eligo dominum Matthæum*, &c. *& dominum Nicolaum Ostiensem episcopum, in summum Pontificem.* vel sic: *Ego Iacobus sancti Georgii ad Velum aureum diac. card. nomino & eligo dominum Matthæum*, &c. *& dominum Nicolaum Ostiensem de intus; de extra venerabilem patrem dominum Pampanianum episcopum Parmensem, in summum Pontificem.* Et sic unum vel plures, sive de intus, sive de extra, sive partem de intus, sive partem de extra, prout & quot voluerint, deponens poterit nominare. Decentiæ tamen est, & fortassis expedientiæ, quod non multi ab uno in scrutinio nominentur, licet hodie ab aliquibus contrarium observetur; cum in scrutinio nominent valde multos.

Completis depositionibus singulorum, omnes domini cardinales ad consistorium revocantur: & singulis in suis locis & ordinibus more solito residentibus, petunt scrutatores collegii, an placeat omnibus quod aperiatur scrutinium, & in communi publicetur. Et respondentibus, quod placet; diaconus scrutator collegii, puta dominus Neapoleo, legit ut scriptum est, videlicet: *In nomine Domini amen. Ego Berengarius Tusculanus episcopus nomino & eligo*, &c. ut supra. & sic de aliis. Et ut

ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus legit eas bis vel pluries.

Lectis depositionibus singulorum de collegio, scrutatores scrutatorum petunt, an placeat omnibus quod aperiantur & publicentur in communi depositiones scrutatorum collegii. Et respondentibus quod placet; diaconus scrutator scrutatorum, puta dominus Æmilius, legit, ut scriptum est: videlicet, *In nomine Domini amen. Ego frater Nicolaus Ostiensis & Velletrensis episcopus nomino & eligo*, &c. ut supra, & sic de aliis scrutatoribus scrutatorum: & ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus, puta dominus Æmilius, legit eas, bis vel pluries.

Post hæc non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum; sed solum numeri ad numerum. Aliquis alius diaconus cardinalis scribit in aliqua charta omnia nomina dominorum cardinalium singulatim, per hunc modum qui sequitur, ut collatio numeri ad numerum fiat ut debet.

Dominus N. Ostiensis & Velletrensis episcopus habet....

Dominus N. Tusculanus episcop. habet....

Et sic ponuntur per ordinem suæ antiquitatis omnes episcopi.

Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardin. habet...

Dominus Arnaldus tit. sanctæ Priscæ presbyter cardinalis habet.....

Et sic ponuntur per ordinem omnes presbyteri.

Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis habet...

Dominus Æmilius sancti Nicolai in Carcere Tulliano diaconus cardin. habet...

Et sic ponuntur per ordinem omnes diaconi. Fiat itaque numeri ad numerum collatio, ut sequitur.

Nam a capite reincipit diaconus unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, legere scrutinium per ordinem, ut scriptum est. *Ego Berengarius Tuscul. episcopus nomino & eligo venerabiles patres dominos N. Ostiens. episcopum. N. tit. sancti Eusebii presbyterum. N. sancti Adriani diaconum cardin.* &c. ut supra. Et alius diaconus cardinalis qui scripserat nomina cardinalium, ut supra in charta, addit ubi dicebatur, *Dominus Ostiens. & Velletrens. episcopus habet dominum Berengarium Tusculan. episcopum.*

Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardin. habet

dominum Tusculanum episcopum.

Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis, dominum Tusculanum episcopum.

Ulterius diaconus, scilicet dominus Neapoleo, prosequitur, & legit scrutinium.

Ego Arnaldus Sabinensis episcopus nomino & eligo venerabiles Patres, dominos videlicet Tusculanum episcopum, Arnaldum tit. sanctæ Priscæ presbyterum, Æmilium sancti Nicolai in Carcere Tullianensi diaconum cardinalem, &c. ut supra, *& Arnaldum sanctæ Mariæ-novæ diaconum cardinalem.* Et prædictus diaconus qui scripserat nomina in charta, ut supra, addit ubi dicebatur, *Dominus Berengarius Tusculan. episcop. habet dominum Sabinensem episcopum.*

Dominus Arnaldus tit. sancta Priscæ presbyter card. habet dominum Sabinensem Episcopum.

Dominus Nicolaus sancti Nicolai in Carcere Tullian. diaconus card. habet dominum Sabinensem episcopum.

Et ulterius dominus Neapoleo diaconus prosequitur, & legit scrutinium, & alius diaconus addit nomina cardinalium in locis suis, prout nominati sunt a diversis.

Quibus expletis, prædictus diaconus, dominus Franciscus sanctæ Mariæ in *Cosmedin*, diaconus cardinalis qui subscripserat nomina, & addiderat ut supra, legit prædictam chartam cum suis additionibus per hunc modum.

VIII. *Singularia quædam in electione Romani Pontificis observantur, ut infra scribitur.*

Non solent citari absentes qui sunt extra terram, ut sunt duæ partes collegii: sed sic possunt esse reliqui in vicino quod præsentes condicunt se certa die incœpturos super negotio electionis procedere, qui dies per aliquem vel aliquos amicos absentium potest notificari eisdem.

Solent eligi tres scrutatores collegii, & alii tres scrutatores scrutatorum. Duæ partes collegii requirantur vocem in electione habentium, non computato electo.

Forma decretalis, *Quia propter*, in omnibus suis capitulis non servatur.

Sufficit quod in idem tempus certum sit duas partes concurrere in eamdem personam, ea non computata, & eam electam

à duabus partibus & receptam.

Solet etiam fieri ex consensu duarum partium communis electio: licet forsan non sit de substantia, ut communis electio subsequatur, ex quo electus a duabus partibus nominatur & recipitur per consensum adhibitum in scrutinio, vel per accessum.

Non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum, sed solum numeri ad numerum, etiamsi efficiatur a majori parte collegii nominatus.

Unusquisque potest in scrutinio unum nominare, vel plures, similiter ad unum accedere, vel ad plures.

Si per dispositionem in scrutinio factam, duo vel plures a duabus partibus eligantur, sive electi habeant probabiliter duas partes, sive inter hujusmodi duas partes habentes unus habeat plures quam alter, sive non; nulli ex taliter electis acquiritur; sed est reincipiendum a capite, ac si nihil penitus actum esset.

Similiter si in eodem concursu per accessum imperceptibiliter, aut in confusione vocum principales duas partes haberent, neuter esset.

Si plures ab aliquo nominentur in scrutinio, quorum unus primo, alius secundo, tertius tertio, & sic de aliis nominentur; omnes intelliguntur nominati in eodem momento, & nulli ex scripturæ ordine jus majus acquiritur.

IX. *De via compromissi.*

Ad viam compromissi non proceditur uno volente scrutinium, cum sit magis ordinaria via scrutinii.

Non valet compromissum, nisi omnes consentiant, cum sit decentiæ, non necessitatis.

Compromissarii solent & de se ipsis, & de aliis compromittentibus collationes habere, sed differenter: quia quando tractant de se ipsis, ille de quo tractatur, secedit in partem: quando vero de compromittentibus, & in communi, & inter se possunt loqui de absente.

Hæ commendationes & laudes, & verba verialia, quibus compromissarii utuntur cum de fratribus suis, vel aliis loquentur, habeantur pro confessione. Et ad vitanda pericula quæ possent sequi, solent compromissarii invicem condicere

& procertari quod nihil quod dicunt habeatur pro efficaci consensu, nisi unusquisque eorum consensum suum in scriptis redigat. quo redacto, ita quod quilibet suum consensum scripserit. & tunc solet dici, quod consensum revocare non possent, & ipsum collegium sic intelligit, quod condicant & protestentur, & ipsis non contradicentibus vel protestantibus.

Compromissa ut plurimum fiunt sine scriptura, sed tutius est cum scriptura.

An compromissarii, postquam electi fuerint, possint revocare, &c. Respondeo sic, a duobus partibus compromittentium re integra, scilicet Papa non facto.

Quæ hic dicuntur quæ non sunt de jure, tamdiu stent firma in hac vacatione, quousque totum collegium & singuli, vel duæ partes totius collegii vocem in electione habentium ea duxerint immutanda. Hodie in consistorio, absente tamen Tusculano nec requisito, fuerunt lectæ istæ observantiæ. Et placuit quod ista deberent servari. Addidit tamen unus, quod ista essent sicut fuerunt hactenus, & secundum sanum intellectum sine fraude. & tamen non fuerunt petita consilia circularia, nec scio quod omnes consensere.

X. *De investitione Papatus fienda per priorem diaconorum cardinalium post electionem in Papam electi.*

Romana ecclesia Pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in Papam, vel ab universali ecclesia, Romanus Pontifex habeatur. qui si fuerit absens, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum in quo cardinales sunt in consistorio, venire debet vocatus, & eo electioni de se factæ consensum præstante, prior diaconorum exuit eum cappa, sive chlamyde qua utitur, & ponit ei, si non habet, albam, rochetum, camisiam, & ornamentum ad modum presbyteri super humeros, si est presbyter; vel super lævam partem, si est diaconus, & non in presbyterii Ordine constitutus: & postea ponit ei mantum, & dicit, *Investio te de Papatu Romano ut præsis urbi & orbi.* & tradit ei etiam anulum, quo uti consueverunt prædecessores ipsius, & ei mitram competentem tempori super caput imponit: & petens ab eo quo nomine vocari velit, ipsum eo

nomine quo ei placuerit vocabunt. quo facto, facit eum sedere in sede, sive in faldistorio: & depositis communibus calceis, si habentur rubea calceamenta papalia, calciatur eidem. Et sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, veniunt coram eo flexis genibus: & idem electus ipsos ordinate ad pedem recipit & ad pacis osculum, necnon & omnes alios capellanos suos, ac ceteros clericos & laicos venientes ad ejus reverentiam, infimos, majores, & mediocres. Quibus expeditis, cruce præeunte papali ducitur processionaliter a cardinalibus, & a tota curia ad cathedralem, vel ad aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus in quo eligitur, civitas non existit: in qua ecclesia ad altare ducitur, & ante ipsum altare prostratus orat diutius: & dum orat, *Te Deum laudamus*, ab omnibus clericis sollemniter decantatur. quo decantato, prior episcoporum dicit, *Pater noster*, & suffragia consueta, & orationem, *Omnipotens sempiterne Deus, miserere electo nostro*. Qua finita, idem electus surgens ab oratione dicit, *Sit nomen Domini benedictum*, & facit benedictionem. qua expleta, reverenter osculatur altare, & ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, & signando semper in eundo & redeundo. Et postquam redierit ad cameram, deponit pluviale & mitram, & assumit rubeum mantellum, ac habere debet caligas de panno rubeo sine pedulibus & constaphilibus, & infulam rubeam de scarleto, & postea parvos calceos de panno eodem, & calceos religiosos usque ad medium crus de corio rubeo, & tunicas & vestes de scarleto albo, & desuper pannos albam camisiam; & erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam: & ipsa camisia erit ita longa, quod elevata competenter super ipsum cingulum reflectatur.

XI. *De pronunciatione nominis assumpti per electum in Papam fienda populo per priorem diaconorum cardinalium, narrando modum electionis.*

Cum autem prædictæ Romanæ ecclesiæ fuerit de Pastore provisum, prior diaconorum dictam electionem populo annunciat, dicens, *Si placet ave annuncio vobis gaudium magnum*, vel aliud thema sicut placebit: & narrat quomodo

concorditer, vel a duabus partibus cardinalium per viam ſcrutinii, compromiſſi, vel Spiritus-ſancti de collegio, vel extra collegium elegerunt, nominando & laudando perſonam electi, & pronunciando nomen de novo aſſumptum.

XII. *De Epiſcopo in Papam electo, & ejus benedictione & coronatione.*

Epiſcopus qui in Papam electus eſt, non conſecratur denuo, ſed benedicitur aliquo die Dominico, quo & coronatur: & deſcendens de palatio ſuo apud ſanctum Petrum, intrat eccleſiam more ſolito cum rubeo pluviali, & mitra in loco ſoliro. Oratione facta, receptis omnibus cardinalibus & prælatis ad reverentiam, & dicto, *Sit nomen Domini benedictum;* & reſponſo, *Ex hoc nunc & uſqu in ſæculum*, & benedictione data, vadit ad veſtiarium, capellam videlicet ſancti Gregorii: & ibi ſervitur ei per epiſcopum & diaconum cardinales ad hoc aſſumendos, & per priorem diaconorum, ſeu per priorem baſilicæ, qui & portat mitram, & anulum, & habet ferulam: & ibidem electus in Papam induitur omnibus paramentis precioſis & ſollemnibus aptis tempori & diei, & ponitur precioſiſſima mitra in capite, & datur ſibi anulus pontificalis per eumdem Epiſcopum; & cubicularius primum anulum imponit digito ſummi Pontificis. Et dum dominus Papa dalmaticam recipit, ipſe epiſcopus induit ſe ſuperpellicio, amictu, & pluviali coloris diei, & portat mitram ſimplicem. Cum autem dominus Papa planetam induit, venit idem epiſcopus ad latus ſummi Pontificis: & accepto anulo de manu acolythi, ponit eum in manu domini Papæ parati omnibus paramentis & mitra ſollemnibus: & cubicularius ponit primum anulum. Et epiſcopus accepta navicula cum incenſo de manu acolythi, porrigit eam Papæ, & oſculatur manum ipſius: & impoſito incenſo in thuribulum per Papam, epiſcopus vadit ad locum ubi ſunt alii epiſcopi cardinales proceſſionaliter ordinati, factis impenſis obſequiis quæ fieri ſolent & impendi, quando Romani Pontifices parantur, ſalvo quod tunc in ipſa proceſſione non portat pallium, quod, ut infra ſequitur, accipiet in altari. quam proceſſionem ordinat archidiaconus, vel prior diaconorum infra ſcripto modo.

XIII. *De processione qualiter fieri debet.*

Procedit subdiaconus cum cruce, indutus tunicella propter sollemnitatem. Hunc sequuntur abbates, episcopi & archiepiscopi. Post hos vadunt presbyteri cardinales: quos sequuntur episcopi cardinales secundum prioritates suas. Post hos vadunt acolythi cum navicula, thuribulo & incenso: post ipsos septem subdiaconi cum tunicellis, portantes septem candelabra cum facula: in medio quorum vadit ille qui dicturus est epistolam, portans librum evangeliorum, & cum eo qui lecturus est epistolam græcam; & post eos qui lecturus est evangelium græcum. Diaconi cardinales sequuntur ordine suo: inter quos est ille qui dicturus est evangelium, ultimus vel cum ultimo duo diaconi cardinales, unus a dextris, & alius a sinistris, ducunt dictum Papam: circa quos est subdiaconus qui servit de mitra portans tobaleam.

XIV. *De benedictione danda per Papam in processione.*

Procedens autem dominus Papa sic processionaliter per ecclesiam, continue benedicit. Cum autem pervenerit ad chorum, obviant ei tres presbyteri cardinales, qui aptant ei planetam: quos ad pacem recipit, & ipsi osculantur cum reverentia pectus ejus. Inde procedens vadit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit ad altare. Tunc facta confessione ascendit sedem præparatam non eminentiorem, sed sedet in faldistorio in plano posito inter altare, & sedem eminentiorem: & ibi coram ipso veniunt Albanensis, Portuensis & Ostiensis episcopi, vel archipresbyter Ostiensis, si non sit episcopus. qui Albanensis dat primam orationem, scilicet,

Oremus.

Deus, qui adesse non dedignaris ubicumque devota mente invocaris: adesto quæsumus invocationibus nostris, & huic famulo tuo N. quem ad culmen apostolicum commune judicium tuæ plebis elegit, ubertatem supernæ benedictionis infunde, ut sentiat se tuo munere ad hunc apicem pervenisse. Per, &c.

Secundam episcopus Portuensis.

Oratio.

Supplicationibus, omnipotens Deus, effectum consuetæ pietatis

impende, & gratia Spiritus-sancti hunc famulum tuum N. perfunde: ut qui in capite ecclesiarum nostræ servitutis mysterio constituitur, tuæ virtutis soliditate roboretur. Per.

Tertiam episcopus vel archipresbyter Ostiensis.

Oratio.

Deus, qui apostolum tuum Petrum inter ceteros coapostolos primatum tenere voluisti, eique universæ Christianitatis molem superimposuisti: respice propitius, quæsumus, hunc famulum tuum N. quem de humili cathedra violenter sublimatum in thronum ejusdem Apostolorum Principis sublimamus: ut sicut profectibus tantæ dignitatis augetur, ita virtutum meritis cumuletur: quatenus ecclesiasticæ universitatis onus te adjuvante digne ferat, & a te, qui es beatitudo tuorum, meritam vicem recipiat. Qui vivis.

Et vero quod primicerius cum schola, postquam primo Papa pervenit ante altare, cantabit Introitum & *Kyrie eleison*, cantu Romano: & stans in faldistorio in plano posito recipit dominus Papa dominos cardinales omnes, tam diaconos, quam presbyteros & episcopos & prælatos, ad pedem & osculum.

XV. *De pallio dando Papæ per priorem diaconorum cardinalium.*

Quibus receptis venit, ad altare, ubi est desuper pallium paratum, per priorem diaconorum capellanorum, sive per priorem basilicæ Sanctæ sanctorum: & duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum: & tunc prior illorum duorum solus dat pallium Pontifici sub his verbis: *Accipe pallium, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, gloriosæ Mariæ virginis ejus genitricis, beatorum Petri & Pauli, ac sanctæ Romanæ ecclesiæ.* Et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris, ascendit summus Pontifex ad altare, & facit incensum: & demum redit ad eminentem sedem, & recipit omnes cardinales ad osculum pedis & oris, & dicit, *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, sive *Gloria in excelsis Deo*, ut dies requiret; & dicit orationem Dominicæ alte, & aliam dicit pro se secreto. qua oratione completa, & secuta responsione, *Amen*, Papa residet in sede; & prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus

bus cum diaconis & subdiaconis scriniariis, & judicibus, omnibus indutis sollemniter, descendit ante altare, & facit duas acies sive filas, unam ex una parte, & unam ex reliqua, æqualiter dividendo, ita quod in qualibet acie sint de quolibet ordine: & ponit primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scriniarios in ordine.

XVI. *De Laude incipienda per priorem diaconorum cardinalium, rubrica.*

Tunc ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta voce, quasi legendo, *Exaudi Christe*; & judices & scriniarii respondent similiter in cantu, quasi legendo, *Domino nostro N. a Deo decreto summo Pontifici & universali Papæ vita*; & sic ducitur, & respondetur ter. Item idem prior dicit, *Salvator mundi*; judices & scriniarii respondent, *Tu illum adjuva*; & sic faciunt ter. Item idem prior dicit bis, *Sancta Maria*; & illi respondent, *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicit tantum semel,

Sancte Michael. respondetur, *Tu illum adjuva.*
Sancte Gabriel. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Raphael. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Johannes Baptista. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Petre. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Paule. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Andrea. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Stephane. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Leo. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Gregori. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Benedicte. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Saba. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancta Agnes. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancta Cæcilia. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancta Lucia. resp. *Tu illum adjuva.*
Sancte Basili. resp. *Tu illum adjuva.*

Dicit *Kyrie eleison* ter; & respondetur ter, *Kyrie eleison.*

XVII. *De epistola latina & græca, & evangelio latino & græco, cantandis super pulpitum.*

Et postea omnes simul una & alta voce dicunt, *Kyrie eleison*;

& laudibus finitis, legitur epistola latina & græca subsequenter super pulpitum: sic etiam evangelium latinum & græcum.

XVIII. *De indumentis episcopi cardinalis.*

Ille vero episcopus cardinalis, qui servit Papæ, debet esse indutus superpellicio, amictu & pluviale, & habere mitram simplicem: & sic Missa suo ordine procedit usque ad finem: & communicabit cum sollemnitate, non super altare, sed ad sedem eminentem.

XIX. *De corona, quæ vocatur regnum, imponenda Papæ per priorem diaconorum cardinalium.*

Post Missam idem summus Pontifex dicit, *Sit nomen Domini benedictum*; & respondetur, *Ex hoc nunc & usque in sæculum.* Hujusmodi autem episcopus qui servit, non dicit, *Multos annos*: sed omnibus rite peractis, ipse summus Pontifex & omnes cardinales & alii prælati & subdiaconi, quilibet in gradu suo, induentur vestimentis preciosis albi coloris; episcopi pluvialibus, presbyteri casulis, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi superpelliciis & alii capellani; archiepiscopi, episcopi, abbates, patriarchæ pluvialibus; & judices & scriniarii, similiter & advocati erunt induti pluvialibus; & primicerius in pluviali & mitra, & cantores in superpelliciis. Et Papa omnia preciosa ornamenta habebit, & pallium, & mitram optimam, & chirothecas, & anulum pastoralem: & sic cum omnibus venit vel ad portam, vel ad gradus ecclesiæ: & ibi prior diaconorum cardinalium extrahit sibi mitram, & ponit ei coronam, quæ vocatur regnum, in capite, toto populo acclamante, *Kyrie eleison*; & sic cum omni ornatu quilibet cardinalis & prælatus equitat equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scriniarii, & alii equitant ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa equitat equum faleratum, non coopertum a parte anteriori; ex parte vero posteriori coopertum de scarleto.

XX. *De ordine processionis post Missam, spectante ad priorem diaconorum cardinalium.*

Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat processionem hoc modo. Primo præcedit equus domini Papæ faleratus : secundo vadit subdiaconus cum cruce ; tertio duodecim bandonarii cum duodecim vexillis rubeis, & duo alii cum duobus Cherubin in * cameri in lanceis ; quarto duo, qui hodie non sunt, præfecti navales, induti pluvialibus ; quinto scriniarii, sexto advocati, septimo judices, octavo cantores, nono diaconi qui legunt epistolam & evangelium in græco ; decimo abbates forenses, undecimo episcopi, duodecimo archiepiscopi, decimo tertio abbates Urbis, decimo quarto patriarchæ, & episcopi cardinales, decimo quinto presbyteri cardinales, decimo sexto diaconi cardinales, decimo septimo dominus Papa, & subdiaconus cum tobalea, & serviens qui portat umbraculum. Sic venit processionaliter usque ad Lateranum ad sedem Stercorariam, ubi cum descendit de equo, deponit regnum, & assumit mitram.

* *f.* camucinis

Processionaliter autem procedens a scalis beati Petri, postquam equitaverit usque ad dictam sedem Stercorariam per viam sacram seu Papæ, fiunt in eodem loco equitationis post eum per senescalcum vel alium ter missilia seu jactus pecuniæ : ut alias in tribus locis fiunt missilia, scilicet ad turrim de Campo, ubi unus de familia Papæ facit alium jactum stando in loco aliquo eminentiori : & ibi dominus Papa stat, & veniunt illuc Judæi cum Lege, facientes ei laudem, & offerunt ei Legem, ut adoret : & tunc Papa commendat Legem, & damnat observantiam Judæorum sive intellectum, quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet & prædicat jam venisse dominum JESUM-CHRISTUM. Similiter cum pervenerit ad palatium Cencii Musca in Punga, unus de familia Papæ facit unum jactum. Similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum. Similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctæ Martinæ ; & sic venit ad plateam Lateranensem, & ducitur ad porticum quæ vadit ad ecclesiam sancti Johannis Lateranensis ; & ibi ante porticum nunc destructam statim Lateranenses canonici cum eorum comitiva, induti sollenniter, & cum cruce pro-

cessionali Papam recipiunt, cum descendit. qui descendit ad dictam sedem Stercorariam, & deponit regnum, & accipit mitram: & postquam Papa descendit, sedet in dicta sede marmorea, quæ vocatur Stercoraria; & veniunt omnes cardinales, & honorifice elevant eum, ut vere dicere possit, *Suscitat de pulvere egenum, & de stercore erigit pauperem: ut sedeat cum principibus, & solium gloriæ teneat.* Et idem dominus Papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, & projicit inter populum, dicens, *Argentum & aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do.* Et tunc duo cardinales ministrant ei, & accipientes eum ducunt ad ecclesiam sancti Salvatoris per viam, ubi erat dicta porticus.

Venientibus autem eis a dicta sede Stercoraria acclamatur, *D. N. sanctus Petrus eligit.* Sicque ducitur per dictos cardinales usque post altare; & ibi orat. quo intrante & orante, cantatur a canonicis, *Te Deum laudamus.* Postquam vero oraverit, dicit super altare & super populum, *Sit nomen Domini benedictum*; & respondetur, *Ex hoc nunc & usque in sæculum:* & postea ducitur ad sedem eminentem marmoream, & ibi recipit Lateranenses canonicos ad pedem & osculum. quo facto, ducitur per cardinales ad palatium Zachariæ papæ, quod vulgariter dicitur Casa-major; & venit ad portam palatii. Inde intrat palatium per ecclesiam. Intra portam, qua ascenditur ad dictum palatium, & portam ipsius palatii, ponitur faldistorium, ubi sedet dominus Papa, in illis scilicet gradibus, ubi solet sedere, quando cantatur *Gloria, laus*, &c. & ibi Papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, ordinatis judicibus & scriniariis in filo, facit ibidem laudem, sicut diaconus cardinalis fecerat in Missa ante epistolam post orationem in basilica sancti Petri. Postea ducitur ab ipsis cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiæ sancti Silvestri, ubi sunt duæ sedes porphyreticæ, & Papa sedet in illa quæ est ad dextram: ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis & regiminis; & claves ipsius basilicæ & sacri palatii Lateranensis, in quibus significatur potestas claudendi & aperiendi, ligandi atque solvendi: & cum ipsa ferula & clavibus accedit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram: & tunc restituit eidem priori ferulam & claves, & incipit sedere in illa sede secunda. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior super planetam cingit eidem domino Papæ zo-

nam de ſerico rubeo, in quo debet pendere burſa purpurea, in qua ſint duodecim lapides precioſi cum ſigillis, & muſcus. Et dum in ipſa ſede ſedet, recipit officiales palatii ad pedem & oſculum; & ſedens ibi recipit de manu camerarii denarios argenteos valentes decem ſolidos Proveſinos, & projicit ſuper populum: & hoc facit ter, dicendo ſingulis vicibus, *Diſperſit, dedit pauperibus; juſtitia ejus manet in ſæculum ſæculi* In iſtis duabus ſedibus debet Papa taliter ſe habere, ut potius videatur jacere quam ſedere, & nulla iſtarum ſedium erit cooperta vel parata, nec etiam Stercoraria, ſed nuda.

XXI. *Quando Papa ducitur ad Sanctum ſanctorum.*

Deinde ducitur ad Sancta ſanctorum per ipſam porticum ſub iconas ſanctorum Apoſtolorum, quæ per mare venerunt nemine ducente; & intrat dictam baſilicam ſancti Laurentii, quæ vulgariter dicitur Sancta ſanctorum; & ante altare ſuam orationem facit, cantantibus priore & canonicis baſilicæ ipſius Sanctæ ſanctorum, *Te Deum laudamus*; & poſtea reducitur ad capellam ſancti Silveſtri, in qua intrat & ſedet in loco parato cum ornamentis ſuis, tenente eo mantum ſuper ſcapulas, & mitram ſuper fanonem ſeu orarium; & dat preſbyterium. Poſtea redit ad cameram, in qua deponit caſulam & pallium, & aſſumit mantum, & vadit comedere. Solebat tum primo recipere juramentum a ſenatore ſecundum formam, *Ego talis*, &c. verum hujuſmodi juramenti receptio diu eſt quod fuit omiſſa.

XXII. *De officio ſenatorum Urbis in ipſa ſollemnitate, rubrica.*

Item notandum, quod ſenatores poſtquam dominus Papa de equo falerato deſcendit juxta ſedem Stercorariam, ipſum equum recipiunt & adducunt: quem curialiter reddunt camerario, ut eſt moris.

Item notandum, quod a ſancto Petro ad Lateranum fiunt domino Papæ arcus triumphales, & clerici Romani occurrunt eidem induti in via ſacra, ubicumque poſſunt, cum thuribulis & incenſo: & in renuntiatione dantur Romanis pro arcubus triginta quinque libræ, & clericis pro thuribulis XIII libræ & dimidia.

XXIII. *Qualiter dominus Papa ad mensam ducitur, & de ordine sedendi in ea, rubrica.*

Cùm autem vadit comedere, duo diaconi cardinales ducunt ipsum ad mensam: & eo sedente, episcopus cardinalis dat sibi aquam duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobaliam, nec debet tenere mantellum. quo loco facta benedictione, vadunt ad mensam: in parte dextra sedent episcopi & presbyteri cardinales; in sinistra vero diaconi. Et attende quod dominus Papa, dum est in mensa, indutus est omnibus paramentis mensalibus, excepto quod tenet mantum ad scapulas & fanonem; in capite vero mitra desuper: cardinales vero omnes habent superpellicia cum mantellis, & mitras simplices. Cum autem lavari debent, surgit episcopus & duo diaconi cardinales, & dant aquam ut prius. qua data, redeunt ad propria loca in mensis: & potu recepto, dictoque *Tu autem*, surgit diaconus, & tenet thunitiam, dum gratiæ referuntur. Quibus finitis, dextrantibus eum duobus diaconibus intrat cameram, ubi per capellanos exuitur omnibus paramentis. Omnes vero cardinales ad propria revertuntur, sicut in mensa, sed eunt induti. Attendendum, quod in ultima lotione cardinales debent, sedendo in mensa lavari, & unus alii tenere tobaleam, domicello fundente aquam.

XXIV. *De coronatione Papæ extra Urbem, & de prima reverentia fienda sibi per cardinales & alios prælatos.*

In primis summo mane hora decenti dominus Papa indutus pluviali rubeo cum mitra frigiata intrabit ecclesiam sancti Johannis, ubi coronatio debet celebrari. Cum autem dictam ecclesiam intraverit, in medio ecclesiæ parato sibi faldistorio orabit. Oratione facta, stando receptis omnibus cardinalibus & prælatis ad reverentiam ordine suo, dicet, *Sit nomen Domini benedictum*; & respondetur, *Ex hoc nunc*, &c. Benedictione data, divertet ad locum ubi debebit indui: & dicta Tertia cum capellanis, assistente sibi episcopo cardinale qui tenere debet librum, cum oratio dicitur a Papa in fine Tertiæ, calciabitur caligis & sandaliis a subdiacono & uno ex acolythis, dicentibus capellanis vicissim psalmos, videlicet *Quam amabilia*, cum

ceteris quæ dici solent. Quibus expletis cum orationibus consuetis, lavabit manus fundente sibi aquam episcopo cardinale, qui eidem in officio assistere debebit. Ablutione facta, & episcopo cardinale ad locum suum reverso, inductur omnibus ornamentis viridibus, preciosis & sollemnibus, (quia dies dominicus hoc requirit) quibus Romanus Pontifex uti solet in Missarum sollemniis, per diaconum cardinalem & subdiaconum, eisdem per acolythos ministratis. Cum autem dominus episcopus cardinalis ad locum suum reversus fuerit, ut prædictum est, inductur superpellicio, amictu, & pluviali viridi cum mitra simplici.

XXV. *De mitra imponenda Papæ per diaconum cardinalem, & de anulo pontificali dando per episcopum cardinalem.*

Postmodum imposita mitra preciosa domino Papæ per diaconum cardinalem, dabitur sibi anulus pontificalis per eumdem episcopum qui sibi serviet; uno ex cubiculariis digito domini Papæ prædictum anulum imponente. Deinde accepta navicula de manu acolythi per episcopum qui sibi ministrabit, præsentabit eam domino Papæ, & osculabitur manum ipsius: & imposito incenso in thuribulo per dominum Papam, episcopus ibit ad locum suum, ubi fuerint alii episcopi cardinales processionaliter ordinati. Præmissis itaque omnibus rite completis, quæ fieri & impendi solent quando revestiuntur Romani pontifices & parantur, excepto quod in processione quæ sequitur, non portabit pallium, sed ipsum recipiet; alias, ut inferius describetur, dicta processio per priorem diaconorum cardinalium modo infra scripto ordinabitur.

XXVI. *Ordo processionis ante Introitum Missæ.*

Primo procedit subdiaconus cum cruce indutus tunicella, & post eum sequuntur abbates, episcopi, archiepiscopi, induti pluvialibus & mitris simplicibus: & postmodum sequuntur presbyteri cardinales planetis induti cum mitris simplicibus: deinde episcopi cardinales induti pluvialibus cum mitris simplicibus, & quilibet ordine suo; postmodum sequuntur duo acolythi ceroferarii, & alius cum navicula thuribulo & incenso, induti superpelliciis. Post dictos acolythos ordinabuntur septem subdiaconi cum tunicellis portantes septem candelabra; & in medio dictorum

septem erit subdiaconus qui dicturus est epistolam, portans librum evangeliorum ante pectus: & juxta dictum subdiaconum ibit unus alius subdiaconus qui dicturus est epistolam græcam. Post prædictos subdiaconos subsequitur diaconus qui lecturus est evangelium in græco. Subsequenter incedent diaconi cardinales ordine suo, induti dalmaticis: inter quos est ille cardinalis qui dicturus est evangelium ultimus. Deinde duo diaconi cardinales, unus a dextris, & alius a sinistris, ducunt dominum Papam extensa mappa super caput ejus, ut moris est: & ultimo subsequitur subdiaconus qui serviet de mitra, cum tobalea procedens ante. Dominus Papa sic processionaliter per ecclesiam continue benedicet. Cum autem ad thronum pervenerit, obviabunt sibi tres presbyteri cardinales, quos ad pacem recipiet, & ipsi osculabuntur cum reverentia pectus ejus; & ultimus aptabit planetam Papæ.

XXVII. *De confessione quae fit ad altare, & Introitu Missæ, & orationibus quæ dicuntur super eum prope altare.*

Subsequenter procedens ibit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit tunc ad altare: sed abstracta sibi mitra per diaconum cardinalem, facit confessionem, ut est moris. Et dum fit confessio, incipiunt cantores Introitum, & subsequenter *Kyrie eleison*. Et facta confessione, dominus Papa recipit mitram, & ibit ad sedem suam, non eminentem, sed sedebit in faldistorio in plano posito inter chorum & altare propter dispositionem ecclesiæ, versa tamen facie ad altare. Domino Papa sic sedente, venient tres episcopi cardinales coram ipso, scilicet Albanensis, Portuensis & Ostiensis: quibus sic adstantibus coram Papa, Albanensis dicit primam orationem, scilicet, *Deus qui adesse dignaris*, &c. ut supra.

Secundam dicet episcopus Portuensis vel ejus subrogatus, scilicet, *Supplicationibus nostris*, &c. ut supra.

Tertiam dicet episcopus Ostiensis, scilicet, *Deus qui apostolum tuum Petrum*, &c. ut supra.

XXVIII. *De secunda reverentia prælatorum.*

Sciendum est tamen, quod quando dictæ orationes dicentur, dominus Papa non sedebit, sed stabit, & sine mitra: & postmodum

dum

dum dominus Papa ſedens in faldiſtorio in planis poſito, recipiet dominos cardinales & prælatos omnes ad pedem & oſculum.

XXIX. *De pallio dando per priorem diaconorum cardinalium.*

Quibus receptis, veniet ad altare, ubi erit pallium paratum per priorem ſubdiaconorum capellanorum: & duo priores diaconorum cardinalium tenebunt pallium ipſum: & tunc prior illorum duorum diaconorum cardinalium ſolus dabit pallium Pontifici ſub his verbis: *Accipe pallium, plenitudinem ſcilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, glorioſæ Mariæ virginis ejus genitricis, beatorum Petri & Pauli, ac ſanctæ Romanæ eccleſiæ.*

XXX. *De aſcenſu Papæ ad altare, & incenſatione altaris, & de tertia receptione cardinalium & prælatorum ad reverentiam, dum eſt in eminenti ſede.*

Et aptato pallio ipſo ſuper eum cum tribus ſpinulis aureis per diaconum cardinalem & ſubdiaconum, ut moris eſt, aſcendit dominus Papa ad altare, & incenſabit altare. quo incenſato, aſcendet ad eminentem ſedem: & ſedens in dicta ſede palliatus, recipiet omnes cardinales & prælatos ad pedis & oris oſculum iterato. Qua receptione finita, ſtando incipit, *Gloria in excelſis Deo*. quo hymno angelico cantato a cantoribus, dicet in eadem ſede, *Pax vobis*; & reſponſo, *Et cum ſpiritu tuo*, incipit orationem Dominicæ alte. qua oratione completa, & ſecuta reſponſione, *Amen*, poteſt dicere aliam orationem ſecrete pro ſe ipſo, ſi voluerit. Exprimatur tamen oratio per extenſum: poſtmodum reſidebit in ſede.

XXXI. *De rebus ſtatuum ordinandis per priorem diaconorum cardinalium, & laudibus per eumdem incipiendis ante epiſtolam.*

Ipſo igitur domino Papa ſic in ſua ſede reſidente, prior diaconorum portans ferulam in manibus cum diaconibus & ſubdiaconibus, ſcriniariis & judicibus, omnibus pluvialibus ſollemniter indutis, deſcendet ante altare, & faciet duas acies,

unam ex parte una, & aliam ex parte alia, æqualiter dividendo, ita quod in qualibet acie sit de quolibet ordine: & ponet primo diaconos juxta altare, qui poterunt tenere mitras, si voluerint: secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scriniarios. Quibus aciebus sic ordinatis, prior diaconorum incipit laudem alta voce, quasi legendo, & stabit sine mitra, *Exaudi Christe;* & judices & scriniarii similiter respondebunt in cantu, quasi legendo, *Domino nostro N. a Deo decreto summo pontifici & universali Papæ vita*: & sic dicetur ter per dictum priorem cardinalem; & respondetur ter a judicibus & scriniariis. Subsequenter idem prior diaconorum dicet, *Salvator mundi:* & judices & scriniarii respondebunt, *Tu illum adjuva;* & sic dicetur ter, & respondebitur ter. Item idem prior diaconorum dicet, *Sancta Maria;* & prædicti respondebunt bis, *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicet idem prior tantum semel, *Sancte Michael*, &c. ut supra.

Quibus finitis prior diaconorum dicet, *Kyrie eleison*, & prædicti judices & scriniarii respondebunt, *Kyrie eleison*, & hoc ter dicetur, & ter respondebitur: postmodum omnes simul dicent una & alta voce, *Kyrie eleison.*

XXXII. *De epistola latina & græca, & evangelio, & graduali, &* Alleluia.

Laudibus sic finitis, dicitur epistola latina, & subsequenter græca super pulpitum eminentem. quibus lectis, cantabitur graduale & *Alleluia:* & postmodum dicetur evangelium latinum, & subsequenter græcum, in eminenti pulpito & convenienti, ut moris est, septem subdiaconibus cum septem faculis præcedentibus dictos diaconos, & thuribulo cum incenso, ut est fieri consuetum: & sic Missa procedit ordine suo usque ad finem.

XXXIII. *De communicatione domini Papæ ad sedem eminentem fienda, rubrica.*

Communicabit tamen dominus Papa congruo tempore cum sollemnitate, non tamen super altare, sed ad sedem eminentem. Sollemnitas autem hujusmodi communionis servabitur, quæ servari in aliis Missis sollemnibus consuevit. Missa vero completa, dominus Papa dicit, *Sit nomen Domini benedictum;*

& respondetur; *Ex hoc nunc & usque in sæculum*, & dat benedictionem. Et benedictione data, episcopus qui servivit, non dicet domino Papæ, *Multos annos*.

XXXIV. *De his quæ fient post Missam, & paramentis domini Papæ, cardinalium, prælatorum, & aliorum.*

Omnibus, ut præmissum est, rite peractis, ipse dominus Papa & omnes cardinales, & alii prælati & subdiaconi, judices & scriniarii, quilibet in gradu suo, depositis paramentis viridibus, induentur vestimentis albis preciosi coloris, si habuerint; episcopi pluvialibus, presbyteri casula, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi & alii capellani superpeliciis; patriarchæ, archiepiscopi, abbates pluvialibus; judices & scriniarii pluvialibus erunt induti, & cantores superpelliciis.

XXXV. *De coronatione domini Papæ per priorem diaconorum facienda.*

Dominus Papa omnia preciosa vestimenta habebit, pallium & mitram preciosam, chirothecas & anulum pontificalem: & sic ornatus cum omnibus veniet ad portam, vel ad gradus ecclesiæ, & ascendet cadafalcum seu pulpitum ligneum, ubi inveniet sedem suam sollemniter præparatam: & sedenti in sede prior diaconorum cardinalium extrahet sibi mitram, & imponet capiti suo coronam quæ vocatur regnum; toto populo clamante, *Kyrie eleison*.

XXXVI. *De indulgentia danda populo.*

Et ibidem per priorem episcoporum cardinalium auctoritate domini Papæ indulgentia populo dabitur, prout domino Papæ placebit.

XXXVII. *De ornatu equorum in processione.*

Quo facto, descendent pulpitum, & quilibet cardinalis & prælatus cum omni ornatu equitabit equum coopertum panno albo: subdiaconi vero, capellani, judices, scriniarii & alii

equitabunt ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa vero equitabit equum magnum faleratum ex parte posteriori de scarleto.

XXXVIII. *Ordo processionis sollemnis post coronationem domini Papæ.*

Omnibus equos sic ascendentibus, prior diaconorum portans ferulam in manibus processionem ordinabit hoc modo. Primo præcedit equus domini Papæ faleratus : secundo ibit subdiaconus cum cruce; tertio subsequentur duodecim bandalarii cum duodecim vexillis rubeis, & duo alii cum duobus Cherubin & lanceis : quarto duo præfecti navales induti pluvialibus; quinto scriniarii, sexto advocati, septimo judices, octavo cantores, nono diaconi & subdiaconi qui legerunt epistolam & evangelium in græco: decimo abbates, undecimo episcopi, duodecimo archiepiscopi, decimo-tertio patriarchæ & episcopi cardinales, decimo-quarto presbyteri cardinales, decimo-quinto diaconi cardinales, decimo-sexto subdiaconus cum tobalea, serviens cum umbraculo, qui duo ibunt aliquantulum sequestrati a Papa, decimo-septimo dominus Papa.

XXXIX. *De jactu pecuniæ quinquies faciendo in diversis locis.*

Processione taliter ordinata, dominus Papa ascendit equum. In eodem loco post eum per marescallum, vel alium fienr ter missilia, vel jactus pecuniæ. Cum autem pervenerit ad plateam, ante ecclesiam sancti Nicenii, aliquis familiaris domini Papæ stans in aliquo loco eminenti faciet alium jactum pecuniæ : & ibi dominus Papa trahet aliquam moram.

XL. *De Lege offerenda per Judæos, & responsione Papæ.*

Et venient Judæi cum Lege sua, & facient ei laudem, & offerent ei Legem ut adoret. Et tunc dominus Papa commendabit Legem, & damnabit observantiam Judæorum, sive intellectum : quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet & prædicat jam venisse dominum Jesum-Christum. Similiter cum pervenerit ad plateam, ubi moratur D. P. de Columna,

unus de familiaribus domini Papæ, vel idem familiaris facit jactum pecuniæ: similiter cum pervenerit ad quadrivium, ubi moratur electus Viterbiensis, idem familiaris facit alium jactum pecuniæ. Subsequenter cum pervenerit in introitum palatii, idem familiaris facit alium jactum.

XLI. *De his quæ fiunt post processionem, tam de laudibus fiendis per priorem diaconorum, quam de presbyterio dando.*

Via igitur sic completa, pervento ad introitum palatii, seu domus Prædicatorum, fratres Prædicatores induti sollemniter cum cruce, incenso, & aqua benedicta, dominum Papam processionaliter recipient reverenter, *Te Deum laudamus* decantando. Cum autem dominus Papa pervenerit ad ecclesiam, antequam descendat de equo, prior presbyterorum cardinalium ordinatis judicibus & scriniariis in filo, faciet idem laudem, sicut diaconus cardinalis fecerat in Missa ante epistolam post orationem. Et postquam de equo descenderit, prior diaconorum cardinalium, qui ducit eum, deponit sibi regnum de capite, & imponit ei mitram: & idem prior erit a dextris, & ducet eum usque ad altare; & alius a sinistris: ubi orabit in faldistorio sibi præparato. Oratione facta, dabit benedictionem, dicens, *Sit nomen Domini benedictum;* & respondetur, *Ex hoc nunc & usque in sæculum.* Quo facto, ducetur ad sedem eminentem, & sedebit in loco parato cum ornamentis suis, amota planeta & pallio & chirothecis, tenente eo manum super scapulas, & mitram super fanonem seu orarium; & dabit cuilibet cardinali presbyterium hoc modo. Ipse dominus Papa sedens in sede, & quilibet cardinalis & prælatus extracta sibimet mitra deferens eam in manu, vadit coram eo; & flexis genibus tenebit mitram apertam ante Papam: qui ponit in illam pecuniam, quam præsentabit ei in uno bacili camerarius, prout in libro cameræ invenitur. Et illi qui recipient pecuniam in mitra, deosculabuntur genu domini Papæ.

XLII. *De deductione Papæ ad cameram suam & mensam.*

Ipse vero camerarius & clerici cameræ in superpelliciis assistent domino Papæ. Dato presbyterio, dominus Papa duce-

tur a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram ſuam, & ducetur ad menſam ſibi ſollemniter præparatam: & eo ſedente, epiſcopus cardinalis, ſcilicet prior, dabit ſibi aquam, duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobaleam; nec debent tenere mantellum.

XLIII. *De ſollemnitatibus, indumentis, & paramentis domini Papæ, & cardinalium, & prælatorum, quæ fiunt in menſa.*

Quo loco, factaque benedictione menſæ, vadunt ad menſam, & in parte dextra domini Papæ ſedent epiſcopi & presbyteri cardinales, & in ſiniſtra vero diaconi. Et attende quod dominus Papa, dum eſt in menſa, eſt indutus omnibus paramentis miſſalibus, exceptis caſula, pallio & chirothecis: & tenebit mantum ad ſcapulas, & fanonem in capite cum mitra deſuper. Cardinales vero omnes habebunt * ſuperpelliciam cum mantellis, & mitras ſimplices, & omnes prælati ſimiliter. Coram domino Papa ſervient laici nobiliores, qui præſentes erunt, & poſt menſas cardinalium erunt menſæ omnium prælatorum & aliorum nobilium. Comeſtione ſumpta, dominus Papa lavabit manus ut prius, miniſtrantibus ſibi duobus diaconibus cardinalibus, fundente ſibi aquam epiſcopo cardinali. Et ſimiliter quilibet cardinalis lavabit manus, domicello fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui aſſiſtunt, teneant tobaleam, unus ex parte lavantis, & alter ex altera: & ſic ſibi ad invicem fiunt mutuo. Quibus omnibus lotis, & redditis gratiis, dominus Papa reducetur a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram ſuam, aſſumptis mantellis: ubi exutus ſacris veſtibus, & diſcalceatus ſandaliis a ſubdiacono, quieſcit.

* *ſic*

XLIV. *De reverſione cardinalium & prælatorum ad dominum Papam.*

Cardinales vero & alii prælati redibunt ad hoſpitia ſua * eques cum mitris, parati ſicut in comeſtione ſteterunt, equis tamen non coopertis. Notandum quod nobiliores laici, etiamſi reges eſſent, conſueverint adextrare Papam equitantem, & partiuntur loca inter ſe viciſſim ſecundum quod voluerint, & ordinatum fuerit, ut primis adextrantibus dimittentibus alii bini ſuccedant.

* *ſic*

In mensa primum ferculum ponit coram Papa aliquis de principalioribus nobilibus, etiamsi rex esset. quo posito, rex vadit ad sedendum in mensa. Alii autem nobiles majores, etiamsi essent filii regum, serviunt Papæ in mensa, unus videlicet de cupa, alius de cultello ad incidendum: alii astant comedenti, alii sequuntur portantem fercula, portantes & ipsi incisoria Papæ & cardinalibus, prout ordinatum erit.

Utrum autem aliqui ex prædictis servientibus Papæ nobilibus, puta filii regum, vel ex similibus, sedeant, vel non sedeant in mensa, & ubi & qualiter, nunc dicere omittamus.

Memorandum quod Judæis non fiat aliqua oppressio, cum offerent Legem.

XLV. *Incipit ordo qualiter Romanus Pontifex apud basilicam beati Petri Apostoli debeat consecrari, rubrica.*

In primis ipse qui consecrandus est, mane diei Dominicæ veniat ad basilicam beati Petri, in qua processionaliter a canonicis recipietur: & facta reverentia eidem a cardinalibus & prælatis, sicut fieri solet Romano Pontifici, stans in medio dicat, *Sit nomen Domini benedictum;* & resp. *Ex hoc nunc*, &c. deinde vadat in capellam sancti Gregorii: ubi dicta Tertia, calciabitur caligis & sandaliis, dicendo psalmos, *Quam amabilia*, &c. qui solent dici. Deinde lotis manibus induatur omnibus ornamentis, quibus Romanus Pontifex uti solet in Missarum sollemniis, exceptis dumtaxat pallio & anulo pontificali. Erunt autem vestimenta coloris tempori congruentis. Deinde ordinata sollemni processione, in qua debent esse septem candelabra cum septem faculis, sicut in præcipuis festis fieri solet, videlicet cardinalium, prælatorum & ceterorum ordinum, qui omnes debent habere indumenta coloris tempori congruentis; consecrandus ipse extensa super eum mappa procedat signando, ut moris est, ad majus altare, & stans post ipsum altare faciat confessionem.

Notandum vero est, quod in consecratione Romani Pontificis omittitur illa examinatio, quæ superius posita est in consecratione aliorum episcoporum, quæ incipit, *Antiqua sanctorum Patrum*, &c. Facta vero confessione ipse consecrandus sedeat in faldistorio suo præparato inter altare & gradus pontificalis sedis: & schola cantet Introitum, *Kyrie*

eleison. Interim episcopus Ostiensis, qui Romanum Pontificem consecrare debet, in aliquo apto loco prope altare calciet se caligis & sandaliis, dicendo psalmum, *Quam amabilia*, &c. accipiat etiam omnia pontificalia ornamenta, ac si Missam sollemniter celebrare deberet, absque baculo pastorali: accipiat quoque mitram simplicem vel preciosam secundum exigentiam temporis: & cantatis Introitu, & *Kyrie eleison*, consecrator & ceteri episcopi cardinales, necnon alii archiepiscopi & episcopi, & qui de presbyteris præsentes sunt, accedunt ad exsequendum consecrationis officium.

Sciendum est quod in consecratione Romani Pontificis non pronunciatur illud, *Episcopum oportet*, &c. nec dicitur illa oratio, *Oremus, dilectissimi nobis*, quæ dicuntur in consecratione aliorum episcoporum: sed consecrandus versa facie ad altare, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus, incumbere debet super faldistorium præparatum inter gradus pontificalis sedis & majus altare. Consecrator etiam & ceteri episcopi cardinales, necnon alii episcopi a dextris & a sinistris super sua faldistoria, vel, si ea non habent, super tapeta, procumbere debent: & prior basilicæ, vel alius capellanus prior subdiaconorum incipiat, & prosequatur letaniam cum cantu, respondentibus aliis capellanis & ceteris, qui assistunt. Cum autem venerint ad locum illum, *Ut hunc consecrandum benedicere*, &c. debet hoc dicere bis; & tam consecrator, quam omnes alii episcopi assistentes elevata manu versus consecrandum faciunt super eum bis signum crucis. Finita letania, erigant se omnes, & consecrator stet in infimo gradu sub sede papali, quæ est post altare, verso vultu ad ipsum altare. Consecrandus vero stet sub gradu prædicto, versa facie ad ipsum consecratorem, assistentibus ipsi consecrando diaconibus cardinalibus & acolythis. Stabunt autem juxta episcopum Ostiensem a dextris & a sinistris episcopus Albanensis, & episcopus Portuensis, induti pluvialibus, & habentes oraria, sive stolas: & omnes alii episcopi in circuitu stabunt ad instar coronæ, tenentes singuli libros pontificales, in quibus scriptum est consecrationis officium, quod singuli dicere debent submissa voce. Tunc episcopus Albanensis dat primam orationem cum nota, dicens:

Oratio.

Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus: ut quod humilitatis

humilitatis nostræ gerendum est ministerio, tuæ virtutis impleatur effectu. Per.

Deinde episcopus Portuensis dat orationem suam, dicens cum nota:

Oremus.

Propitiare Domine supplicationibus nostris, & inclinatus super hunc famulum tuum N. gratiæ sacerdotalis benedictionis tuæ in eum infunde virtutem. Per.

Post hæc episcopus Ostiensis ponit apertum librum evangeliorum super cervicem consecrandi, sicut fit in consecratione aliorum episcoporum, tenentibus ipsum duobus cardinalibus usque ad consecrationem finitam. Libro sic præposito, tunc consecrator imponat manum dextram super caput consecrandi, nihil dicendo: & similiter faciant omnes episcopi cardinales, & alii archiepiscopi & episcopi qui assistunt. Post hæc ipse Ostiensis episcopus elevata voce dicit in modum præfationis, *Per omnia sæcula sæculorum;* respondetur, *Amen:* & prosequitur præfationem illam, *Honor omnium dignitatum,* &c. quæ [a] superius in consecratione aliorum episcoporum posita est, excepto quod ubi dicitur, *Et idcirco huic famulo tuo N.* in consecratione Romani Pontificis eleganter fit hæc additio, & dicitur sic, *Et idcirco huic famulo tuo N. quem apostolicæ sedis præsulem, & primatem omnium qui in orbe terrarum sunt sacerdotum, ac universalis ecclesiæ doctorem dedisti, & ad summum sacerdotii ministerium elegisti, hanc quæsumus Domine gratiam largiaris,* &c. usque *de profectu omnium consequatur.* Consequenter vero ubi dicitur, *Tribuas ei,* &c. in consecratione Romani Pontificis dicatur sic, *Tribuas ei Domine cathedram pontificalem ad regendam ecclesiam tuam, & plebem tuæ sortis intra mundi limites universam. Sit ei auctoritas,* & reliqua. Consecratione manuum facta, consecrator immittit anulum in digitum anularem dextræ manus Papæ consecrati, dicens, *Accipe anulum, fidei scilicet signaculum, quatenus sponsam Dei, videlicet sanctam universalem ecclesiam,* &c. ut supra: & deinde dat ei secundum modum præscriptum librum evangeliorum, dicens, *Accipe evangelium, & vade, prædica populo universo. Potens est enim,* &c. ut supra. Post hæc archidiaconus imponat ei pallium, dicens, *Accipe pallium, scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, & gloriosissimæ*

[a] Id est in antiquo Ordine Romano, non in hoc libro Gaietani.

virginis Mariæ ejus genitricis, & beatorum Petri & Pauli, & S. R. E. Deinde ascendit Papa ad sedem, & recipit ad osculum pedis & oris omnes episcopos, presbyteros, & diaconos cardinales, & alios prælatos: quo facto, dicat, *Gloria in excelsis Deo*, sive *Dominus vobiscum*, ut tempus requirit. Ille autem episcopus cardinalis, qui Papam consecravit, consecratione finita, deponit pontificalia ornamenta: & assumpto superpellicio, pluviali, & mitra simplici, servit eidem ut moris est in Missa. Papa vero post *Dominus vobiscum*, & *Gloria in excelsis*, si est dicendum, dicit orationem Dominicæ alte, & aliam pro se secrete. quibus dictis, residet in sede, & prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus cum diaconibus, subdiaconibus, scriniariis, judicibus omnibus sollemniter descendit ante altare, & facit duas acies, unam ex parte una, & unam ex reliqua, æqualiter dividendo, ponens primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio deorsum in choro judices, quarto scriniarios ordinate. quo facto, ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta voce in cantu, quasi legendo, *Exaudi Christe:* & judices & scriniarii respondent similiter in cantu quasi legendo, *Domino nostro N. a Deo decreto summo Pontifici & universali Papæ vita.* Item idem prior diaconorum secundo dicit, *Exaudi Christe:* & judices & scriniarii respondent, *Tu illum adjuva*, & sic facit tertio. Item idem prior diaconorum, *Salvator mundi:* & judices & scriniarii respondent, *Tu illum adjuva*, & sic faciunt tertio. Item idem prior dicit bis, *Sancta Maria*, & respondetur, *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicit tantum semel, *Sancte Michael*, &c. ut supra.

Quibus finitis, prior dicit, *Kyrie eleison*, & illi resp. *Kyrie eleison*, & hoc faciunt similiter secundo; & postea omnes, scilicet prior diaconorum & subdiaconi, & alii tertio simul dicunt una & alta voce, *Kyrie eleison.* Laudibus sic finitis, legitur epistola latina & subsequenter græca super pulpitum: & ita etiam fit de evangelio. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem: & communicabit Papa cum sollemnitate, non super altare, sed ad sedem.

Post Missam dicit Papa, *Sit nomen Domini benedictum*, & resp. *Ex hoc nunc*, &c. & dat benedictionem. Quibus rite peractis, ipse Papa & omnes cardinales, & alii prælati & subdiaconi, quilibet in gradu suo, induentur vestimentis pre-

ciosis albi coloris, episcopi pluvialibus, presbyteri casulis, diaconi dalmaricis, subdiaconi tunicellis, acolythi & alii capellani superpelliciis, patriarchæ, archiepiscopi, episcopi, abbates pluvialibus; & similiter judices, scriniarii, præfecti, & advocati erunr induti pluvialibus, & scholenses superpelliciis. Papa vero cum planeta omnia preciosa ornamenta habebit, & pallium, & mitram optimam, & chirothecas, & anulum pontificalem: & sic ornatus cum omnibus venit ad portam sive gradus ecclesiæ, & ibi sedet in sede sibi præparara: & prior diaconorum cardinalium extrahit ei mitram, & ponit coronam, quæ vocatur regnum, in capite, toto populo clamante, *Kyrie eleison.*

Quo facto, quilibet cardinalis & prælatus equitat equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scriniarii & alii equitant ornate vestiti, non tamen habebunt equos coopertos. Papa vero equitat equum magnum faleratum, & coopertum tantum ex parte posteriori de scarleto: & postquam equitavit, fit ibi in eodem loco jactus pecuniæ sex missilium per senescalcum, vel alium ter, & post Papa projicit. Sic autem omnibus equum ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat processionem hoc modo. Primo procedit equus domini Papæ faleratus: secundo vadit subdiaconus cum cruce: tertio duodecim branderarii cum duodecim vexillis rubeis, & duo alii cum duobus aliis cherubinis & lanceis: IV duo præfecti navales induti pluvialibus, V scriniarii, VI advocati, VII judices, VIII cantores, IX diaconi & subdiaconi qui legerunt epistolam & evangelium in græco, X abbates forenses, XI episcopi, XII archiepiscopi, XIII abbates Urbis, XIV patriarchæ & episcopi cardinales, XV presbyteri cardinales, XVI diaconi cardinales, XVII dominus Papa, & subdiaconus cum tobalea, & serviens qui portat umbraculum. Processione taliter ordinata, dominus Papa cum ea per viam Papæ incedens revertitur Lateranum: sed cum pervenerit ad turrim Stephani quæ est in Parione, & hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia Papæ facit ibi alium jactum, stando in aliquo loco eminenti: & ibi dominus Papa stat, & ibi veniunt Judæi cum Lege, facientes ei laudem: & offerunt Legem sibi ut adoret. Similiter dum pervenit ad palatium Cintæ Musca in Punga, unus de familia Papæ de dicto palatio facit unum jactum. Similiter facit alium jactum,

cum pervenerit ad sanctum Marcum. Similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum de palatio sanctæ Martinæ.

Pervenro autem ad plateam Lateranensem, ducitur Apostolicus ad porticum, quæ vadit ad ecclesiam sancti Johannis Lateranensis: & ibi ante porticum stant prior Lateranensis, & canonici cum eorum comitiva induti sollemniter, & cum cruce processionali Papam, cum descendit, recipiunt, & faciunt eum ibi sedere in quadam sede marmorea, quæ vocatur Stercoraria: ad quam venientes omnes cardinales honorifice elevant eum, ut vere dicere possit, *Suscitat de pulvere egenum, & de stercore erigit pauperem: ut sedeat cum principibus, & solium gloriæ teneat.* Ipse autem dominus Papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, & projicit inter populum, dicens, *Argentum & aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do.* Et deinde priore & canonicis post euntibus, cantando ducitur per ipsam porticum ad ecclesiam basilicæ Lateranensis, ubi orat, & dat benedictionem, dicens, *Sit nomen Domini benedictum*, & resp. *Ex hoc nunc*, &c. & deponit regnum, & assumit mitram, & sedet in magna sede post altare, ubi recipit prædictos priorem & canonicos Lateranenses ad pedem & osculum. quo facto, ducitur ad palatium: & dum venerit ad portam palatii, inde intratur palatium per ecclesiam. Ponitur ibi faldistorium, & ibi Papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, cum ipsis presbyteris & judicibus & scriniariis ordinatis in filo, facit laudem, sicut prior diaconorum cardinalium fecerat in Missa ante epistolam post orationem. Postea ducitur Papa a cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiæ sancti Silvestri, ubi sunt duæ sedes porphyreticæ: & primo sedet in una quæ est in dextera, ubi prior basilicæ sancti Laurentii dat ei ferulam, quæ est signum correctionis & regiminis, & claves ipsius basilicæ & sacri Lateranensis palatii, in quibus designatur potestas claudendi & aperiendi, ligandi atque solvendi: & cum ipsa ferula & aliis clavibus accedit ad aliam sedem similem, quæ est ad sinistram; & tunc restituit eidem priori ferulam & claves, & incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior cingit eidem domino Papæ zonam de serico rubeo, in qua debet pendere bursa purpurea, in qua sunt duodecim lapides pre-

ciosi cum sigillis & muscis; & dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem & osculum. Recipit etiam de manu camerarii postea denarios argenteos valentes decem solidos Provesinorum, & projicit eos super astantes; & hoc facit ter, dicendo singulis vicibus, *Dispersit, dedit pauperibus; justitia ejus manet in sæculum sæculi:* & in istis duabus sedibus debet Papa taliter sedere, ut videatur potius jacere quam sedere: & nulla istarum sedium, nec etiam Stercoraria, erit cooperta vel parata, sed nuda.

Deinde surgens ducitur ad basilicam sancti Laurentii, quæ dicitur Sancta sanctorum, ubi intrat, & ante altare suam orationem facit: & postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat: ibique depositis pallio, casula & chirothecis, & accepto manto ad scapulas, sedet in loco præparato, & dat cuilibet cardinali & prælato presbyterium solitum hoc modo. Ipse Papa sedet in sede, & quilibet cardinalis & prælatus, extracta sibimet mitra, deferens eam in manu vadit coram eo; flexis genibus tenet mitram apertam ante Papam, qui ponit in illam pecuniam, quam dat ei in uno scypho argenteo camerarius, & quam dicit liber cameræ, qui vocatur Polyptycus: & ille qui recipit pecuniam in mitra, osculatur genu domini Papæ. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetæ; & assistunt ipsi camerario clericus cameræ & duo mercatores. Ipsi vero camerarius & clericus cameræ sint induti superpelliciis.

Dato presbyterio, idem dominus Papa a duobus cardinalibus diaconibus ducitur ad mensam sollemniter paratam, & sedet ibi, episcopo cardinale sibi dante aquam, duobus diaconibus tobaleam tenentibus: & eo loto, factaque benedictione mensæ, vadunt omnes sedere. Sedet autem Papa in una sede eminenti solus, diversis & magnis vasis aureis & argenteis super mensam positis. In alia vero mensa, quæ est ad dexteram, sedent episcopi, & post eos presbyteri cardinales: in parte sinistra diaconi cardinales; & post mensas cardinalium erunt mensæ omnium prælatorum & aliorum nobilium. Et attende quod Papa stabit, dum comedit, indutus & calceatus, ut dictum est, cum mitra. Cardinales vero omnes habebunt superpellicia cum camisiis, & mantellis, & mitris albis simplicibus: & ita comedent, & omnes prælati si-

militer. Coram Papa servient laici majores natu & nobiliores, qui præsentes erunt. Comestione sumpta, Papa lavabit manus ut prius; & quilibet cardinalis similiter sedendo lavabit se, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, unus ex sua parte lavantis, alter ex altera, & sic sibi adinvicem mutuo serviant. Quibus omnibus lotis, & redditis gratiis, Papa reducitur a duobus cardinalibus ad cameram: ubi sacris exutus quiescit. Cardinales vero & alii prælati redeunt ad hospitia sua eques cum mitris paratis, sicut in comestione steterunt.

Item benedictio Papæ de episcopo facti, quæ exhibenda est in eodem loco; quæ consecratio facienda videbitur inter ultimum *Kyrie eleison* Missæ, & *Gloria in excelsis Deo*, vel *Dominus vobiscum.* Peractis scilicet prius omnibus aliis, quæ consecrationem præcedunt, ut supra; & hoc amplius, quia Papa debet cum aliis ornamentis habere anulum pontificalem. Stabunt autem, dum hæc benedictio legitur, tam Papa, quam episcopus qui benedicit, & alii cardinales & episcopi, modo & ordine tradito superius in consecratione. Orationem primam dat episcopus Albanensis, *Deus, qui adesse non dedignaris*, &c. ut supra in coronatione domini Papæ. Secundam orationem dat Portuensis episcopus, *Supplicationibus nostris omnipotens Deus*, &c. Tertiam orationem dat Ostiensis episcopus vel archipresbyter, si desit episcopus, ita dicens, *Deus, qui apostolum tuum Petrum*, &c. Hac benedictione peracta, imponitur Apostolico pallium, & dicuntur & fiunt cetera consecrationis Papæ, quæ imposito pallio dicenda sunt & agenda ordine supradicto.

XLVI. *Infra scripta sunt illa, quæ domini cardinales & alii prælati de curia, camerarius & alii familiares Papæ facere debent, quando coronatur.*

Primo quilibet episcopus & dominus cardinalis super camisiam; superpellicium, amictum, stolam, & pluviale coloris convenientis tempori habeat, sive induat; sed in processione album habeant pluviale. Item habeat ordinarium suum & mitram, & equum coopertum coperimento albo: & in mensa deposito pluviali, recipiat mantellum, & cum mantello & mitra in capite comedat in aula cum domino Papa.

Item quilibet de dominis cardinalibus habebit in mensa casulam coloris congruentis tempori, quo contigerit consecratio & coronatio celebrati, vel pluviale secundum quod tempus requiret. In processione autem habeat tunicam & dalmaticam albi coloris preciosas, & equum coopertum cooperimento albo, & in mensa cum domino Papa erit, sicut supra scriptum est de aliis dominis cardinalibus.

Item quilibet episcopus, sive prælatus, qui repertus fuerit in curia, habeat camisiam, superpellicium, amictum, stolam & pluviale coloris secundum quod tempori convenit in Missa. Item habeat ordinarium & mitram, & in processione pluviale album, mitram & equum coopertum cooperimento albo. Cum autem venerit ad palatium cum domino Papa, ubi paratum est ad comedendum, deponat pluviale, & recipiat mantellum, & cum mitra in capite comedat cum domino Papa.

Item dominus camerarius debet præcedere dominum Papam cum cruce, associatis sibi capellanis, usque ad ecclesiam, ubi debet fieri consecratio & coronatio, & in Missa stet in loco consueto. Qua finita, accedat ad locum in ecclesia, ut ordinatum est, & fiat presbyterium: & sic paratus una cum uno de clericis cameræ, & mercatoribus, ministret domino Papæ diversas monetas exhibendas pro presbyterio dominis cardinalibus, prælatis, & aliis, de quibus consuetum est: & idem camerarius & clericus sint induti superpelliciis. quo facto, camerarius erit cum domino Papa, quousque dominus Papa sit in mensa; & postea vadat, vel revertatur ad cameram ad comedendum cum omnibus capellanis domini Papæ, qui sunt in curia, pænitentiariis, & aliis pluribus bonis viris, qui ex parte camerarii invitantur.

Item quilibet capellanus domini Papæ, non subdiaconus domini Papæ, habeat superpellicium; & sic equitabit in processione, & studeat ire ornate cum socio sibi dato.

Item duo Græci de monte Cryptæ-ferratæ, etiamsi essent in curia alii Græci, dummodo curia sit in tali loco, quod de ipso monte possint haberi, alioquin de aliis, sicut fieri potest, intersint in Missa: quorum unus indutus alba & tunicella legat epistolam congruentem diei: alius sit indutus paramento & dalmatica, & cantet evangelium quod congruat diei; & habeant paratos equos post Missam, & veniant cum processione usque ad palatium domini Papæ.

Item thesaurarii habeant paramenta parata precipsa pro domino Papa competentia secundum tempus, cum consecrabitur, & alba pro Missa celebranda & processione, mitra, regnum, & septem candelabra cum cereis, tobalea, caputergium, chrisma, & alia eis dicta.

Item duodecim vexilla & duo cherubini in lanceis, qui dabuntur quatuordecim cursoribus, ut portent ea juxta Papam; & unus ex ipsis thesaurariis, cum dominus Papa coronabitur, assignata corona, recipiet mitram, & præcedet, & exspectabit in porta ecclesiæ, & dabit mitram, & recipiet coronam. Item stabit paratus recipere pallium & casulam, quando Papa recipiet mantum; & post comestionem recipiet indumenta & sandalia, quæ Papa deponet.

Frater N. marescalcus marescalliæ habebit paratos equos, cum faleris & aliis necessariis equo, quem equitabit Papa, cum cooperimento posterius de scarleto; & faciat alia consueta sibi injuncta.

Servientes albi erunt parati ad dextrandum equum, & ad portandum solcelum & calcaria, capellum & cappam contra aquam ne pluat, & mitrale.

Item servientes nigri portabunt capellam, capitia, faldistoria, scabella & alia consueta, quando dominus Papa vadit cantare in sollemnibus festis. Item micam de tribus panibus. Item quatuor incisoria de pane in una tobalea pro manibus lavandis. Item de aqua frigida & calida pro manibus lavandis. Item portabunt in ecclesia locum ubi se debet induere, & locum post altare, ubi debet sedere: & faldistorium erit paratum ante altare, in quo incumbat cum fiet litania.

Item in ecclesia parabitur locus ad sedendum, ubi fiet presbyterium, & ubi erit faldistorium ad sedendum. Item subdiaconi domini Papæ, tam capellani, quam alii, sint induti tunicellis, & serviant & cantent laudes cum priore diaconorum cardinalium, & faciant servitia, quæ erunt eis injuncta: & habeant equos, & veniant eques cum processione cum Papa; & unus eorum sit paratus ad portandum crucem, alius ad faciendum litaniam, & tertius ad serviendum de tobalea; & diaconus qui cantavit epistolam, in processione portabit librum evangeliorum, & prior eorum portabit pallium super altare tempore debito.

XLVII.

XLVII. *De ministerio episcopi vel presbyteri card. servientis Papæ Missarum sollemnia celebranti in officio capellani, rubrica.*

Sciendum est quod Romano Pontifici Missarum sollemnia celebranti servire solet in officio capellani episcopus cardinalis diebus qui processionales vocantur: in quibus idem Pontifex longe ab altare sacris indutus vestibus, & cum ordinata processione, mappa super caput ejus extensa, ad sacrum altare procedit. Aliis vero diebus, in quibus non fit hujusmodi processionis sollemnitas, servire solet presbyter cardinalis. Sed a feria quarta in capite jejunii, licet dicta processio fieri soleat, tamen presbyter cardinalis servire debet. Quando autem Pontifex alicui episcopo vel presbytero cardinali committit sermonem faciendum in Missa, is qui prædicaturus est, servire debet, etiamsi alias ad alium pertinere servitium videatur.

Cum vero Pontifex in ecclesiam, in qua celebraturus est, venerit, ipso divertente ad locum ubi sacris vestibus indui debet, episcopus sive presbyter cardinalis qui serviturus est, eidem Pontifici assistere debet, dum dicit Tertiam vel aliam Horam, quæ dicenda est ante Missam secundum exigentiam temporis. Et cum idem Pontifex orationem sive collectam illius Horæ dicturus est, dictus cardinalis detecto capite manum sinistram producit per anteriorem fissuram cappæ suæ, qua indutus est; dexteram vero proferat sub ora cappæ: & accipiens duabus manibus librum porrigendum sibi per aliquem de capellanis astantibus, in quo dicenda oratio scripta est, teneat ipsum super caput suum ante ipsum Pontificem, dum dicit orationem. Si vero sit dies ferialis, in qua Pontifex incumbens super faldistorium orationem dicere debeat, idem cardinalis genu flexo coram Pontifice librum teneat ad pectus suum vel alio modo, qui pro ipso Pontifice ad legendam orationem accommodius videatur. Dicta oratione, cardinalis reddat ei a quo recepit, & remaneat cum ipso Pontifice, donec finiatur officium beatæ Mariæ, si dicendum est: in quo tamen liber ad orationem dicendam teneri non solet. Finita Hora, divertat cardinalis prædictus ad locum aliquem non remotum, & si episcopi cardinales sedeant, non longe a Pontifice cum eis sedere poterit, sive sit episcopus, sive presbyter. Sedeat autem in loco qui sibi competit secundum ordinem suum, quousque Pon-

tifice calceato ſandaliis, vocetur ipſe cardinalis ab aliquo ex acolythis Pontifici ſervientibus ad miniſtrandum aquam manibus ejuſdem Pontificis. Tunc accedens ipſe cardinalis coram Pontifice, utramque manum producet extra cappam juxta modum ſuperius poſitum: & de manu alicujus ex familiaribus Pontificis, qui pelves cum aqua eidem cardinali tradere debet, accipiat ſuperiorem pelvim ſiniſtra manu; & genu flexo coram Pontifice ſupponat eam manibus ejus: & accipiens inferiorem pelvim, dextera manu fundat aquam manibus Pontificis, quamdiu Pontifex accipere volet. Deinde pelves reſtituens ei a quo acceperat, revertatur ad locum ad quem antea diverterat. Cumque Pontifex planetam aſſumpſerit, tunc & ipſe cardinalis qui ſervit, depoſita cappa aſſumat cottam vel ſuperpellicium, amictum, & pluviale coloris qui tempori congruat: & ſi ſit preſbyter cardinalis, ipſe qui ſibi ſervit, nihilo minus pluviale induere debet, & conſequenter accipere mitram ſuam. Poſt hæc tradente ſibi uno ex acolythis pontificalem anulum, accedat ad Pontificem, cui per diaconum cardinalem mitra impoſita fuerit: ipſe depoſita mitra ſua, eumdem anulum immittat anulari digito dexteræ manus Pontificis, oſculando eamdem manum. Demum accipiens de manu acolythi naviculam cum thure & cochlear, porrigit ipſi Pontifici, ut incenſum ponat in thuribulo, quod idem acolythus tenere debet. Accipiente vero Pontifice cochlear ipſum, cardinalis prædictus manum ejus oſculari debet; & ſimiliter faciat quando Pontifex cochlear ipſum reponit in naviculam. Hoc enim regulariter obſervatur, quando quicumque cardinalis aliquid tradit in manus Pontificis, vel recipit de manu ipſius, manum eamdem reverenter oſculari debet.

Poſt hæc ſi proceſſio facienda eſt, ordinata ipſa proceſſione per ipſos quorum intereſt, cardinalis ipſe præcedit, ſi eſt epiſcopus, cum aliis epiſcopis, tenendo locum quem alias tenere debet: ſi vero preſbyter eſt, præcedat prius omnes preſbyteros cardinales, quaſi unus ex junioribus epiſcopis cardinalibus. Sic autem præcedat cum aliis cardinalibus ipſe qui ſervit, donec ad altare perveniant; & juxta dextrum cornu altaris exſpectet, donec Pontifex ipſe perveniat ad altare. Quod ſi dies proceſſionalis non eſt, ſed talis in qua Pontifex prope altare ſacris induitur; poſtquam cardinalis ipſe Pontifici dederit anulum, ſtatim veniat ad dextrum cornu altaris, & exſpe-

ctet Pontificem, ut dictum est. Veniente autem Pontifice ad altare, & astantibus eidem duobus diaconibus hinc & inde, episcopus sive presbyter cardinalis qui servit, stare debet juxta diaconum qui est ad dextram Pontificis, donec ipse Pontifex confessionem & absolutionem compleverit. In fine vero absolutionis accipiat dominus cardinalis de manu acolythi naviculam cum thure, & offerat Pontifici, ut thus in thuribulo ponat juxta modum qui superius ponitur. Deinde cardinalis ipse vadat & exspectet Pontificem juxta sedem ipsi Pontifici præparatam in dextra ejus parte. Cumque Pontifex ad eamdem sedem venerit, ascendat dictus cardinalis, & assistens ei ex parte dextra, dicat cum ipso Introitum Missæ & *Kyrie eleison*, legendo. Deinde vadat ad sedendum in loco suo.

Sciendum vero est quod cardinalis qui servit in loco capellani, si est episcopus, faldistorium suum habere debet ad dexteram partem sedis prædictæ super alios episcopos cardinales qui sedent in eadem parte: si autem presbyter est, non debet habere faldistorium, sed locum habebit ante pedes Pontificis in dextera parte juxta duos diaconos cardinales qui eidem Pontifici assistunt. Cumque Pontifex incœpturus est hymnum angelicum, surgit dictus cardinalis qui servit, & assistat Pontifici, & prosequatur cum eo hymnum prædictum, & deinde sedeat in loco suo. Cum autem dicturus est Pontifex, *Pax vobis*, vel *Dominus vobiscum*, surgat idem cardinalis, & accipiat librum missalem tradendum sibi per aliquem capellanum, vel alium clericum, cui liber ipse commissus fuerit; & ipsum teneat apertum super caput, vel aliter decenti modo, prout commoditas loci permiserit, ante Pontificem, donec dixerit omnes orationes dicendas: quas idem cardinalis præscire debet, ac diligenter in libro quærere, ac ordinate Pontifici præsentare. Finitis orationibus, cardinalis reddat librum ei a quo recepit, & sedeat usque ante horam qua legendum est evangelium. Tunc surgens accipiat de manu acolythi naviculam cum thure, & exhibeat eam Pontifici eo modo qui superius descriptus est, ut Pontifex ponat incensum in thuribulo, quod portandum est ad evangelium. quo posito, dictus cardinalis iterum sedeat, donec inchoetur evangelium. quod cum legitur, assistat Pontifici in dextra parte sedens.

Finito evangelio, dictus cardinalis accipiat thuribulum de manu acolythi redeuntis a loco, in quo lectum est evangelium;

& incenset ipsum Pontificem. Et est conveniens quod incensando ter, admoveat thuribulum ante pectus Pontificis. Hoc facto, si Pontifex ipse prædicaturus est, cardinalis ipse qui servit, pergat ad locum in quo faciendus est sermo, & sit in dextera parte Pontificis dum prædicat, videlicet stans, si Pontifex stat; aut sedens in aliquo apto loco, si Pontifex sedeat. Et facto sermone, cum ipso Pontifice redeat ad sedem ipsius, præcedens ipsum. Si autem ipse qui servit, sermonem facturus est; postquam incensavit Pontificem, genu flexo ante ipsum osculatur pedem ejus, & petat benedictionem dicens, *Iube domne benedicere*. Recepta benedictione, reverenter quærat a Pontifice, quantam Indulgentiam placeat ei concedere: & audito beneplacito ejus, pergat ad locum, ubi prædicare debet, & prosequatur sermonem suum. Quo finito, maneat in eodem loco, donec facta sit confessio per diaconum cardinalem: & tunc antequam Pontifex det absolutionem, dictus cardinalis qui prædicaverit, annuntiet Indulgentiam talibus vel similibus verbis: *Dominus summus Pontifex auctoritate omnipotentis Dei & beatorum Petri & Pauli apostolorum ejus & sua, omnibus vere pænitentibus & confessis concedit Indulgentiam unius anni & quadraginta dierum*, vel plus, sicut Pontifici placuerit: & consequenter data absolutione per Pontificem, ipse cardinalis redeat ad eum, & dicens *Credo*, si dicendum est, assistat & prosequatur cum eo symbolum, & sedeat: & cantato symbolo surgat & assistat Pontifici dicenti, *Dominus vobiscum*.

Postea residente eo, acolythus super ipsius gremium debet extendere tobaleam seu mappam, & amovere chirothecas ejus, amoto prius anulo pontificali de digito Pontificis per cardinalem prædictum, qui eum servare debet immisso alicui digito suo: & genu flexo a dextera parte Pontificis, debet tenere tobaleam decenter obvolutam circa juncturam brachii & manus dexteræ Pontificis, subdiacono tenente similiter a parte sinistra; & aliquo de cubiculariis ipsam tobaleam elevante paululum ante pectus Pontificis, ne forte, dum Pontifex lavat manus, aliquæ guttæ prosiliant de aqua, & sacras vestes maculare possint. Tunc episcopus cardinalis antiquior ex aliis qui sedent circa Pontificem, surgat & accipiat pelves tradendas sibi ab uno de familiaribus Pontificis, cui commissum fuerit: & ministret aquam ad manus Pontificis abluendas, sicut superius de prima ablutione dictum est. Quibus ablutis & ex-

tersis, prædictus cardinalis qui servit, immittat anulum digito Pontificis, & surgens stet juxta Pontificis sedem, donec instante hora qua Pontifex processurus est ad altare, ipse procedat, & præparet librum missalem in sinistra parte altaris, supposita ei tobalea complicata, cum qua Pontifex manus abstersit, quam clericus, qui eidem cardinali servit de mitra, r:cipere debet de manu acolythi, quando Pontifex surgit ut veniat ad altare. Præfatus autem cardinalis diligenter quærere debet in prædicto libro omnia quæ Pontifex dicturus est, sive offerendo patenam & calicem, sive thurificando, sive etiam prosequendo secretas orationes, & cetera quæ ad officium Missæ spectant. Debent etiam, cum opus est, sollicite ac modeste vertere folia, & ostendere Pontifici digito quæ dicenda sunt, si quando fuerit opportunum. Sic autem Pontifici assistat juxta librum attentus & reverens usque ad *Agnus Dei*. In elevatione tamen dominici corporis poterit ad modicum flectere genua, & idem similiter facere in elevatione calicis, adorando videlicet corpus & sanguinem consecratum.

Ceterum postquam dixerit *Agnus Dei* cum Pontifice, & ipse Pontifex incœperit dicere orationem, *Domine* JESU CHRISTE *qui dixisti*, &c. quæ videlicet dicitur ante pacem ; tunc sæpe dictus cardinalis relicto libro in sinistra parte altaris, transferat se ad dextram, & Pontifice se convertente ad dandam ei pacem, ipse cardinalis inclinet se ante eum profundè ; non tamen flectat genua : & cito se erigens, reverenter accipiat pacem a Pontifice, ac subsequenter osculatur crucem pallii quæ est in pectore Pontificis : deinde prout opportunum fore prospexerit, aptet ei planetam primo super dextrum, postea super sinistrum brachium ; poterit etiam trahere a parte anteriori. Subsequenter aptet pallium hoc modo. Partem illam fanonis, quæ dependet ante pectus Pontificis, aptet decenter sub prædicta cruce pallii : deinde super eamdem crucem ponat digitos manus dextræ suæ, & cum sinistra trahat pallium inferius, & collocet in loco debito super dextrum brachium Pontificis : postea digitos manus suæ sinistræ imponens eidem cruci, cum manu sua dextra trahat & aptet sinistram partem pallii. Est autem locus conveniens pallii super brachia, ut videlicet nec tantum ascendat, quod appropinquet ad cubitum : sed sit quasi in medio..... ut cubitum ultimam partem, anteriorem pallii, quæ videlicet dependet inferius, faciat certe de-

pendere per medium planetæ. Modus autem aptandi planetam & pallium, ut supra tangitur, melius percipi potest exemplo diaconorum cardinalium, quorum est hoc frequenter facere in Missa, quam possit per scripturam tradi.

His peractis, cardinalis prædictus convertens se ad antiquiorem ex diaconibus cardinalibus, qui circa altare assistunt, det ei pacem; ita tamen quod si is qui evangelium legit, est antiquior, non ei, sed antiquiori post eum pax dari debet. Deinde cardinalis prædictus vadat ad episcopos cardinales, & det pacem antiquiori in parte dextra, & alteri antiquiori in parte sinistra. Subsequenter vadat ad presbyteros cardinales, & det pacem antiquiori in parte sinistra. Ultimo ad alios prælatos qui sacris induti sunt, & det pacem uni qui primum locum tenet, vel pluribus eorum, si forte non omnes fuerunt in ordine eodem residentes. Ipsum autem cardinalem sic euntem ad dandam pacem præcedere debet unus de acolythis, & aliquis vel aliqui de cursoribus domini Papæ.

Data pace, revertatur ad Pontificem quem invenerat recessisse ab altari, & venisse ad sedem suam, eique communicanti assistat. Nec oportet multum sollicitari eum de libro tempore communionis: sed ipse, cui liber est commissus, tenere debet ante Pontificem aptata dextra super ipsum librum, ut legere possit quæ illo tempore dicenda sunt. Ipse vero cardinalis accipiens de manu acolythi pannum, cum quo abstersurus est Pontifex os & digitos post communionem & ablutionem, & cum ipso panno accipiens calamum, cum quo Pontifex dominicum sanguinem sumere debet; quando Pontifex sumpserit partem hostiæ, quæ sumenda est ab eo, & debuerit sumere sanguinem, dictus cardinalis porrigit ei calamum, osculans manum ejus. Cumque Pontifex post datam sacram communionem diacono cardinali & subdiacono resederit, dictus cardinalis tenens prædictum pannum suum in manu dextra sua, genua flectat a dextra parte Pontificis, & tobaleam extendendam per acolythum super gremium ejus teneat manu sinistra, eodem modo quo superius scriptum est. Tunc ille episcopus qui aquam ministraverit, accipiens de manu acolythi manu sua dextra urceolum cum vino, & manu sinistra vasculum, in quo ablutio recipienda est, vasculum ipsum supponat digitis Pontificis, & cum urceo superfundat vinum paulatim & modeste, & alius episcopus cardinalis antiquior post illum ac-

cipiat pelves exhibendas sibi per aliquem de familiaribus Pontificis, & subsequenter super eosdem digitos aquam fundat eo modo, quo supra in ablutione manuum traditur. Ablutis digitis, sæpe dictus cardinalis qui servit, porrigit dictum pannum Pontifici ad extergendum digitos. Præfatus autem episcopus qui vinum fundit, urceum reddens acolytho, vasculum cum ablutione portet ad altare diacono cardinali qui evangelium legit, qui eamdem ablutionem bibere debet, & vasculum episcopo reddere; ac ipse episcopus vasculum tradere acolytho, & sic redire ad locum suum. Cardinalis vero qui servit, exspectet manens sic genu flexo, donec subdiaconus offerat Pontifici calicem cum vino, & ipse Pontifex sumat de eo ad abluendum os: & tunc iterum dictus cardinalis porrigit ei pannum prædictum ad os abstergendum: & exinde cardinalis restituens dictum pannum acolytho, surgere debet, & instante hora Pontifex ad altare redire debet. Ipse cardinalis præcedat eum, & fit in dextra parte, habens ibi librum missalem cum tobalea supposita, ut supra dicitur: & veniente Pontifice ad altare, assistat ei dum dicit orationes dicendas post communionem, quas diligenter quærere & ordinatè studeat præsentare Pontifici. Cumque, finitis orationibus omnibus, Pontifex dicit *Per Dominum nostrum* JESUM-CHRISTUM, &c. cardinalis prædictus osculatur primo altare, demum crucem pallii quæ est super dextrum brachium Pontificis, & sic recedat ab altari, & vadat ad locum in quo sedit, stans ibi donec post benedictionem datam Pontifex redeat ad sedem suam, juxta quam dictus cardinalis assistens amoveat anulum de manu Pontificis, & reddet acolytho. Deinde divertens exuat se sacras vestes, & induat communes; ac denuo redeat ad Pontificem, & assistat eidem, & serviat in Hora illa, quæ post Missam dicenda est, sicut dictum est superius de Hora, quæ Missam præcedit. Si autem exuto Pontifice sacris vestibus imponenda est ei mitra, dictus cardinalis adsit, & nullus diaconus cardinalis advenerit, sæpe dictus cardinalis mitram imponit ipsi Pontifici. Finita vero Hora prædicta, cardinalis ipse recedere potest, peracto videlicet ministerio suo.

XLVIII. *De his quæ observanda sunt circa mysterium, quando episcopus cardinalis Missarum sollemnia celebrat; & quos ministros debet habere; & de vestimentis seu ornamentis Pontificis & ipsorum.*

Quando episcopus cardinalis Missarum sollemnia celebraturus est in ecclesia aliqua, clerici ejus, quibus capellæ cura committitur, præcedere debent ad eamdem ecclesiam cum ipsa capella, & sollicite providere quod omnia deferant quæ necessaria sunt ad ministerium tam pro persona Pontificis, quam pro ministris ejus, & pro sacro altari. Ministri autem, quos Pontifex omni tempore habere debet, sunt hi: capellanus, diaconus & subdiaconus, & quatuor acolythi ad minus, videlicet unus qui mitram servare debet, unus qui sit thuriferarius, & duo qui sint ceroferarii. Cùm opus est, poterunt nihilo minus aliqui alii de clericis celebrantis induti superpelliciis eidem assistere cum prædictis ministris. Vestimenta vero seu ornamenta pro persona Pontificis deferenda hæc sunt: caligæ, sandalia, amictus, alba, cingulum cum subcinctorio, quod habet similitudinem manipuli, & dependere debet a cingulo in sinistra parte; crux pectoralis, stola, tunicella, dalmatica, chirothecæ, planeta seu casula, & manipulus, pallium cum tribus spinulis aureis, si Pontifex pallio utitur; mitra & anulus pontificalis. Cambuta seu baculo pastorali non utuntur summi Pontifices, nec episcopi cardinales in Romana curia. Sunt necessaria pro persona Pontificis pecten & tobalea circumponenda collo ejus quando pectinatur, pelves & tobalea ad abstergendum manus, faldistorium cum scabello & cussinis supponendis faldistorio, & pannum ad tergendum ipsum.

Capellanus autem camiseam lineam super communes vestes, superpellicium seu cottam, amictum, & pluviale habere debet. Diaconus amictum, albam, cingulum, stolam, dalmaticam & manipulum. Subdiaconus amictum, albam, cingulum, tunicellam, & manipulum. Acolythi omnes debent esse induti cottis secundum consuetudinem sanctæ Romanæ ecclesiæ. Et notandum quod diaconus & subdiaconus diebus, quibus est usus violacei seu nigri coloris, non dalmaticas & tunicellas, sed planetas sacerdotales habere debent.

Provideant etiam prædicti clerici, quod deferant cum capella

pella altare portatile, nisi sciant quod altare, in quo celebrandum est, sit consecratum; & pannum sericum, qui dicitur dorsale, & aurifrigium ad adornandam faciem altaris, crucem ponendam super ipsum altare, pallam, corporale, calicem, patenam, mappulam ad tergendum calicem, ampullas pro vino & aqua ad sacrificium, vasculum quod continet hostias, barillum seu vas unde deferant vinum pro sacrificio, & aliud vas pro aqua necessaria in ministerio. Deferant etiam thuribulum & naviculam cum thure & cochleari; & libros, videlicet missalem, librum evangeliorum, & librum epistolarum; tobaleas etiam, quarum unam tenet capellanus, vel aliquis alius de ministris porrigendam Pontifici; cum opus fuerit, ad tergendum os, vel nares. Tobaleas habeat is qui serviat mitram, ad tenendam ipsam mitram: aliam etiam ad extendendum super gremium Pontificis, quando sedet. Nihilo minus habeant paratas & alias tobaleas aliquas, & aliquem alium pannum, seu pannos sericos, quibus uti possint ad alia mysteria quæ prædicta sunt, si necesse fuerit, utpote ad ornandum ambonem, vel posteriorem partem altaris, si ejus dispositio id requirat, vel aliquem alium ornatum. Deferant quoque æstivo tempore flabella ad abigendum muscas a ministerio: insuper deferant tapetia plura sternenda sub faldistorio, & ante altare & super sedilia, in quibus debeant sedere ministri. Præterea prævideant supradicti clerici capellæ, quæ vestimenta Pontifici & ministris conveniant, & sint coloris tempori congruentis.

XLIX. *De diversitate colorum, quibus Romana ecclesia in sacris vestibus diversis temporibus uti solet.*

Circa quod sciendum est, quod sancta Romana ecclesia quinque coloribus utitur in sacris vestibus, videlicet albo, rubeo, viridi, violaceo, & nigro. Quidam autem duos hos ultimos pro uno reputant. Colore albo utitur a Vesperis in vigilia Nativitatis Domini usque ad octavam Epiphaniæ inclusive, exceptis festis Martyrum, quando interveniunt. Item feria quinta in Cœna Domini. Item a Sabbato sancto in officio Missæ usque ad octavam Ascensionis Domini inclusive, quandocumque officium de tempore agitur, præter dies Rogationum, & præter Missam quæ dicitur in die sancti Marci de officio Letaniæ. Item in omnibus festis sanctæ Dei

genitricis Mariæ. In receptione tamen candelarum in festo Purificationis beatæ Mariæ virginis utitur colore violaceo, & postea in Missa albo. In festo omnium Sanctorum, in festis Angelorum, in festo Nativitatis sancti Johannis Baptistæ, in principali festo sancti Johannis Evangelistæ, in Conversione sancti Pauli, in Cathedra sancti Petri, in festis omnium Confessorum, & omnium Sanctarum, quæ martyres non sunt. In Dedicationibus ecclesiarum, & per octavas prædictorum festorum quæ octavas habent, quando de ipsis octavis agitur.

L. *De colore rubeo.*

Rubeo colore utitur a vigilia Pentecosten in Missa usque ad sabbatum post festum ipsum inclusive. Item in festis sanctæ Crucis, in festo Decollationis sancti Johannis Baptistæ, in festo omnium Apostolorum, & Evangelistarum, præter principale festum sancti Johannis Evangelistæ, & præter festa Conversionis sancti Pauli, & Cathedræ sancti Petri. Item in festis omnium sanctorum & sanctarum Martyrum, præter festum sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam venit: sed si in Dominica veniat, utitur rubeo, & in octava rubeo, quacumque die veniat: si autem extra Dominicam veniat, tunc utitur violaceo colore, sed in octava rubeo utendum est; per octavas prædictorum festorum quæ octavas habent, quando de ipsis octavis agitur.

LI. *De colore viridi.*

Colore viridi utitur inter octavam Epiphaniæ & Septuagesimam, & inter festum Pentecosten & Adventum, quando dominicale officium agitur.

LII. *De colore violaceo.*

Colore violaceo utitur a prima Dominica Adventus usque ad Missam in Natale Domini inclusive, & a Septuagesima usque ad officium Missæ in vigilia Paschæ exclusive, quandocumque in prædictis temporibus officium de tempore agitur, exceptis feria quinta in Cœna Domini, & feria sexta in Parasceve. Et est intelligendum, quod in Sabbato sancto in toto officio, quod agitur ante Missam, utendum est violaceo; hoc excepto, quod diaconus qui cantat benedictionem cerei indutus dalmatica, subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die

ministrant induti, tunicellis utuntur albis: sed benedictione cerei cantata, diaconus, amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, & teneat eam usquedum inchoatur officium Missæ: subdiaconi vero non mutant vestes. Utitur autem colore violaceo in quattuor temporibus semper, ut in vigiliis Sanctorum, in quibus est jejunium, quando Missa est de vigilia, & in diebus Rogationum, & in Missa quæ dicitur in die sancti Marci de officio Letaniæ. Item in die festi sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam occurrit. Item in festo Purificationis beatæ Mariæ in receptione candelarum in processione.

LIII. *De colore nigro.*

Colore nigro utitur feria sexta in Parasceve, in Missis defunctorum, & in processionibus, quas Romanus Pontifex nudis pedibus facit. Sciendum tamen est, quod diebus quibus est usus nigri coloris, uti violaceo non est inconveniens.

Cum ergo prædicti clerici, capellæ curam habentes, pervenerint ad ecclesiam cum eadem capella, de convenienti loco, in quo Pontifex sacris vestibus indui debeat, provideant, ita quod si in ipsa ecclesia secretarium sit sive sacristia conveniens, in qua Pontifex celebraturus indui soleat, ibidem faciant deponi capellam, & sternantur tapete seu tapetia, & præparent faldistorium cum cossino & panno qui ipsum cooperiat, & scabello. Exponant etiam in apto loco, prout melius poterunt, sacras vestes, quibus Pontifex & ministri induendi sunt, & alia quæ ad mysterium sunt opportuna, ut in promptu haberi possunt. Si vero in eadem ecclesia non sit secretarium seu sacristia conveniens, deponatur capella, ut fiant quæ prædicta sunt, in aliquo apto loco prope altare: & si forte in ecclesia illa consuetum esset, quod Pontifex longe ab altari induatur, & cum ordinata processione ad altare procedat, consuetudo servanda est.

Præterea dicti clerici sternant ante altare sacrum tapete seu tapetia, & provideant quod ipsum altare, priusquam Pontifex accedat, sit decenter ornatum, sive pannis, quos ipsi deferant, sive sint ejusdem ecclesiæ. Ponant insuper super ipsum altare crucem, quæ sit contra faciem Pontificis, quando stabit in medio altaris. Hoc vero quod dicitur de ornamento altaris, differri potest usque post evangelium vel post prædica-

tionem, quando nimius est concursus populi. Ad ipsum altare debent ipsi clerici induti cottis sacra ornamenta tractare.

Igitur Pontifex ad ecclesiam veniens, postquam inclinaverit, & breviter oraverit ante altare, divertat ad locum ubi capella præparata est, & stando dicat cum clericis suis Tertiam, vel aliam Horam, quæ dicenda est ante Missam pro tempore: & quando dicet orationem, capellanus ejus, si opus est, teneat ante se ipsum librum, in quo oratio scripta est. Cum autem ipse dicet prædictam Horam, diaconus & subdiaconus induant se omnibus sacris vestibus præter manipulos, exceptis diebus in quibus iidem ministri planetis uti solent: tunc enim ipsas planetas non debent induere usque in hora, qua Pontifex processurus est ad altare. Capellani vero & ceteri ministri sint induti cottis, ut serviant ipsi Pontifici dum induitur. Postquam ergo Pontifex dictam Horam compleverit, resideat in faldistorio, & incipiat ac prosequatur psalmos, *Quam amabilia*, &c. cum orationibus quæ dici solent, dum Pontifex calceatur. Interea unus de familiaribus ejus accedens detrahat ei calciamenta communia, & subdiaconus deferens caligas & sandalia genuflectat coram ipso, & calciet eum, ita quod primo calciet dextrum pedem, deinde sinistrum, & unus de acolythis eumdem juvet ad calciandum.

Calciatus Pontifex surget, & stans super scabellum cappam deponat, & remaneat in camisia linea, quam semper debet habere supra laneas vestes, quando ad celebrandum vadit, etiamsi religiosus sit. Et ipso Pontifice super faldistorio residente, diaconus & subdiaconus accipientes ab acolythis tobaleam suam & pecten, extendant tobaleam circa collum, & caput ejus leviter & decenter pectinent, videlicet primo diaconus a parte dextra, deinde subdiaconus a sinistra. Quod si diaconus & subdiaconus ad hoc docti non sint, capellanus hoc faciat vice eorum. Quo facto, acolythus extendat super gremium ipsius Pontificis aliam tobaleam, & Pontifex amoto anulo suo, quo utitur communiter, tradat ipsum servandum capellano: qui accipiens ab acolytho pelves cum aqua, & tenens inferiorem pelvim manu sinistra, superiorem vero dextra manu, flexis genibus fundat aquam super manus Pontificis, assistentibus interim ipsi Pontifici diacono a parte dextra, & subdiacono a parte sinistra genibus flexis, & tobaleam prædictam tenentibus.

Cumque Pontifex manus abluerit & absterserit, surgens & stans super scabellum, & ministri reverenter & diligenter induant eum, ita quod acolythi deferant vestes, & diaconus a parte dextra & subdiaconus a sinistra recipiant easdem vestes, & induant eum: quos juvare poterunt capellani & alii clerici Pontificis induti cottis astantes, prout opportunum fuerit. In primis ergo acolythi deferant amictum, quem ponat super caput Pontificis diaconus, & ejusdem amictus chordulam sinistram diaconus, dextram subdiaconus accipiat, & post tergum Pontificis ducant & reducant ad anteriorem partem super cingulum, quas invicem colligare poterit ipse Pontifex. Deinde induant eum alba, quam diligenter aptent circa collum & circa manus; & subsequenter subcingat eum cingulo cum subcinctorio, uno de ministris levante ipsam albam anteriori parte circa pectus, & ipsius cinguli chordulas diaconus invicem liget & stringat, vel ipse Pontifex stringere poterit, sicut ei placuerit. Ministri vero albam ipsam aptent circa fimbrias, ut ipsæ fimbriæ terram non tangant, & æqualiter distent a terra. Aptent etiam manicas ipsius albæ, complicando eas decenter inter armum & cubitum. Consequenter accipiat Pontifex crucem pectoralem, ipsamque deosculans appendat collo suo, ita quod pendeat ante pectus. Deinde accipiat stolam, & deosculatam circa medium ejus ponat circa collum suum, nec reducat partes ipsius stolæ hinc & inde in modum crucis ante pectus, sed permittat eas inferius dependere, sicut a collo veniunt; & ministri utramque partem stringunt cum cingulo, ne defluere possit. Post hæc ministri induant eum tunicella, aptantes eam circa collum & circa manus: deinde induant eum dalmatica, aptantes eam circa collum & manicas ejus replicantes, ita quod ipsæ manicæ non tangant manus Pontificis, sed distent ab eis, quasi per spatium dimidii palmi.

Post hæc Pontifex iterum resideat, & recipiat chirothecas offerendas sibi ab acolytho, immittente eas manibus ejus diacono dextræ, & subdiacono sinistræ. quibus acceptis, surgat, & prædicti ministri imponant ei planetam: & si Pontifex utatur pallio, imposita planeta immediate, acolythus offerat ei pallium, tenens ipsum cum pulcra tobalea manibus extensis, ita quod dextra manu teneat pallium circa crucem sinistram, & sinistra manu circa crucem dextram. Ipse autem Pontifex

osculetur pallium in cruce posteriori. Deinde ministri imponant ei pallium ipsum, diacono elevante partem illam, quæ debet posterius dependere. Et attendant ministri, quod illa pars pallii, quæ duplex est, veniat supra sinistrum humerum. Post acolythum deferentem pallium sequatur is, qui mitram servare debet, deferens eam in manu dextera mediante tobalea, & in sinistra spinulas insigendas pallio. Quo imposito, ministri insigant spinulas ipsas, videlicet diaconus unam in cruce anteriori, aliam subdiaconus in cruce super sinistrum humerum, tertiam unus ex aliis ministris in cruce posteriori. Ipsæ autem spinulæ sic insigendæ sunt, quod quælibet tertio transeat per crucem cui insigitur, & quarta vice acumen spinulæ insigatur pallio ultra crucem, proviso quod numquam spinula perforet pallium, & nullo modo acumen ejus tangat planetam: proviso etiam quod cujuslibet spinulæ caput, in quo est gemma, sit a dextra parte insigentis ipsam spinulam. Subsequenter diaconus a dextris, & subdiaconus a sinistris planetam super brachia Pontificis apte complicent. Et si Pontifex prope altare induitur, subdiaconus in ipsa plicatura sinistri brachii collocet, & quasi abscondat manipulum Pontificis tradendum sibi ab acolytho. Quod si Pontifex longe ab altari vestiatur, non debet subdiaconus tunc imponere manipulum, sed debet ipsum portare cum libro evangeliorum: & cum Pontifex pervenerit ad altare, imponat & aptet manipulum prædicto modo. Planeta vero complicata, ut prædictum est, diaconus de capite Pontificis amictum deponat, & aptet circa collum ejus; & provideat quod planeta plane jaceat super humeros, & trahat ipsam a parte anteriori: deinde pallium componat ita, quod crux anterior sit ante pectus super aurifrigium planetæ, & ipsi cruci ponens extensos digitos dextræ manus cum manu sinistra trahat pallium super dextrum brachium Pontificis versus cubitum: postea imponens eidem cruci digitos sinistræ manus, cum dextra manu pallium super sinistrum brachium Pontificis trahat, providens quod ipsum pallium super brachia descendat quasi ad medium inter armum & cubitum: & juxta hunc modum aptetur pallium, quotiens videbitur opportunum. Deinde diaconus accipiens mitram ab eo qui ipsam servat, imponat eam capiti Pontificis. Interim capellanus induat se pluviali; & imposita mitra Pontifici, ipse capellanus immittat

pontificalem anulum anulari digito dextræ manus Pontificis, osculando eum. quod semper facere debet, quando immittit ei, aut quando amovet ipsum anulum. Poterit etiam post pontificalem anulum immitti alter anulus parvus, qui ipsum pontificalem fixum teneat, & hoc episcopaliter aptetur. Immisso anulo, capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure & cochleari, & thuriferario præsentante Pontifici cum igne, quem, dum Pontifex induitur, ipse thuriferarius præparare debet; capellanus porrigat Pontifici naviculamderectam: & Pontifex accipiens dextra manu cochlear cum thure ponat in igne thus, & cochlear in navicula reponat, ipsumque thus positum in igne benedicat signo crucis. Capellanus vero osculari debet manum Pontificis, & quando cochlear accipit, & quando ipsum reponit: & cochleari reposito per Pontificem, naviculam ipsam thuriferario reddat. Hoc autem quod dictum est de positione incensi, observandum est, quando Pontifex longe ab altari induitur. Nam si juxta altare induatur, non oportet incensum ponere, usque post factam confessionem. Induto Pontifice prædicto modo, diaconus & subdiaconus accipiant manipulos suos, & induant planetas, si tempus requirit. His peractis, si sint longe ab altari, procedant ad ipsum, præcedente thuriferario, & post ipsum duo ceroferarii, deinde subdiaconus cum libro evangeliorum: post quos sequitur Pontifex, deducentibus eum capellano a parte dextra, & diacono a sinistra. Is autem qui mitram servat, & alii clerici induti cottis sequantur post Pontificem. Quando Pontifex pervenerit ante gradus altaris, diaconus deponat ei mitram, accipiens eam una manu per anterius cornu, & cum alia manu complanet capillos Pontificis, si opus est: quod semper facere debet is qui mitram removet: & sic amota mitra, diaconus tradat ei, qui ipsam servat, qui semper eam recipere debet de manu diaconi, vel capellani amoventis ipsam, & tradere eam illi, cum fuerit imponenda.

Quod si Pontifex juxta altare induatur, non oportet hujusmodi processionem fieri: sed ipso Pontifice accedente ad altare, deducentibus ipsum capellano & diacono, ceroferarii sint parati juxta altare, & accipiant de altare candelabra cum cereis accensis. Thuriferarius quoque sit paratus in sinistra parte cum thuribulo, in quo sit ignis, & cum navicula. Pontifex autem inclinatus paululum ante altare confessionem faciat,

assistentibus ei capellano a parte dextra, & diacono a sinistra. Subdiaconus vero, si debet immittere, manipulum Pontifici immittat. Et dum Pontifex facit confessionem, stet cum libro evangeliorum juxta gradum altaris in sinistra parte, & ceroferarii stent circa altare, unus in dextera, alius in sinistra parte. Alii ministri possunt stare post Pontificem. Facta confessione & data absolutione per Pontificem, priusquam dicat, *Deus tu conversus*, &c. capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille sibi porrigere debet inter Pontificem & altare: & Pontifex ponat thus in thuribulo, capellano naviculam & thuriferario thuribulum offerentibus ei, sicut superius dictum est. Quo facto, Pontifex dicendo, *Deus tu conversus*, &c. ascendens ad altare, & inclinatus ante ipsum, dicit orationem, *Aufer a nobis*, &c. qua dicta, osculatur altare, & postea osculetur librum evangeliorum, quem apertum in eo loco, in quo est evangelium legendum in Missa, offerre debet ei subdiaconus: & osculatum per Pontificem dimittat clausum super altare, nisi ex causa alibi reponendus videatur. Osculato libro, signet se Pontifex signo crucis: & tunc chorus incipere potest Introitum. Cumque Pontifex signaverit se prædicto modo, vertat se ad dextram partem altaris: & diaconus accipiens thuribulum de manu thuriferarii tradat Pontifici; & ipse Pontifex incensat altare, incipiens ab ejus medio contra faciem suam: & prius incensat partem dextram, & postea sinistram; deinde a sinistro latere redeat ad dextram, incensando anteriorem partem ipsius altaris. Quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari debet manum Pontificis, & quando tradit ei thuribulum, & quando recipit ab ipso. Diaconus vero accepto thuribulo de manu Pontificis, incenset ipsum Pontificem, deinde altare per circuitum: postea tradat thuribulum thuriferario, & ipse accedat ad sedem Pontificis.

Pontifex autem postquam incensaverit, ut dictum est, deducentibus eum capellano & subdiacono, vadat ad sedem suam, videlicet ad faldistorium præparatum in dextra parte altaris, seu post ipsum altare, secundum qualitatem & consuetudinem loci: ubi vero consuetum est, quod Pontifex sedeat in altiori sede lapidea vel lignea, servetur consuetudo. Cumque Pontifex ad sedem venerit, stans super scabellum dicat sine cantu cum suis ministris Introitum, & *Kyrie eleison*, capellano

capellano interim aptante vestes ejus, videlicet manicas dalmaticæ componendo in debita plica, & similiter componendo planetam super brachia, & extendendo eam super humeros & trahendo à parte anteriori, aptet pallium juxta modum superius descriptum. Et hoc quod dictum est de aptandis vestibus Pontificis, capellanus seu diaconus semper facere debent, quando videtur opportunum, & specialiter quando Pontifex surgit. Aptatis vestibus Pontifex sedeat, diacono imponente ei mitram, & uno de acolythis expandente super gremium ejus pulcram tobaleam, quam Pontifex semper habere debet dum sedet: & si opportunum videbitur, is qui mitram servat, stans juxta Pontificem, & flabellum tenens abigat ab eo muscas. Quandocumque autem surgere debet, diaconus, vel, si ei non vacat, capellanus, accipiens eamdem tobaleam, extendat manus suas, & mediante ipsa tobalea reverenter accipiat manus Pontificis, & eumdem adjuvet ad surgendum: deinde tobaleam tradat acolytho. Et hoc quod dictum est de tobalea expandenda super gremium Pontificis, semper observandum est, quando Pontifex residet; & quando surgere debet, juvandus est prædicto modo, vel per diaconum vel per capellanum. Residente Pontifice, ut dictum est, ministri sedeant circa ipsum, prout commodius poterunt, secundum qualitatem loci.

Cantatis Introitu & *Kyrie eleison* a choro, surgat Pontifex, & diaconus aptet ei vestes, prout opus est. Ipse autem Pontifex stans super scabellum, amota ei mitra per diaconum, elevet manus juxta altitudinem humerorum, ita quod dextra sit ante dextrum humerum, & sinistra ante sinistrum, extensis utriusque manus digitis, sed non disjunctis: & manibus sic elevatis incipiat *Gloria in excelsis*, si dies requirat; & cum dixerit *Deo*, jungat manus ante pectus, & ipsum hymnum angelicum prosequatur sine nota cum suis ministris. Quo sic dicto, resideat, & diaconus imponat ei mitram: & postquam eumdem hymnum chorus cantaverit, iterum surgat, & amota ei mitra per diaconum, elevatis manibus, ut supra dictum est, dicat, *Pax vobis*; deinde prosequatur orationem, vel orationes secundum exigentiam temporis, capellano tenente librum missalem ante faciem ejus, & orationes dicendas eidem præsentante, ac diacono à dextris, & subdiacono à sinistris sustentantibus eum. Cumque post ultimam orationem dicet, *Per omnia sæcula sæculorum*, jungat manus ante pectus: & postquam

dixerit orationes dicendas cum nota, poterit dicere submissa voce duas orationes, unam pro se, videlicet illam, *Suppliciter*, &c. vel illam, *Omnipotens sempiterne Deus, qui me peccatorem*, vel aliam, quæ sacerdoti conveniat pro se ipso, & aliam orationem pro vivis & mortuis, videlicet illam, *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*, &c. Hæ tamen duæ orationes in sollemnitatibus omitti possunt. Si vero non debeat dici *Gloria in excelsis*, cantato *Kyrie eleison*, surgat Pontifex, & elevatis manibus prædicto modo dicat, *Dominus vobiscum*, & prosequatur orationem seu orationes, ut dictum est.

Et est attendendum, quod Pontifex, quando dicit *Pax vobis*, vel *Dominus vobiscum* in Missa, semper habeat faciem ad populum, hoc salvo, quod quando dicit *Dominus vobiscum* ante præfationem, seu ante ipsum, sive post ipsum sit populus, vertere se non debet. Quando autem dicit *Gloria in excelsis*, vel orationes, vel *Credo*, faciem habeat ad illam partem, ad quam aspicere debet, prosequendo Missam in altari secundum dispositionem altaris. Dictis orationibus Pontifex resideat, subdiaconus vero dum Pontifex dicit orationem seu orationes, tempore opportuno vadit cum libro epistolarum ad locum, in quo epistola legenda est, præcedente eum uno de acolythis: & tunc unus de aliis ministris sustentet Pontificem loco subdiaconi; & completis orationibus quas Pontifex dicit cum nota, subdiaconus incipiat & prosequatur epistolam. qua finita, redeat cum eodem libro ad Pontificem, & genuflectens coram eo præsentet ei librum prædictum clausum, super quem ponat manum dextram, quam subdiaconus osculatur, & Pontifex benedicat ei signo crucis. Similiter facere debent, qui prophetias legunt, quando prophetiæ leguntur in Missa.

Post epistolam verò subdiaconus, si non debet prædicari in Missa, ablutis digitis præparet in apto loco calicem prope altare, ponens in eo vinum, & desuper patenam cum hostia; & utrumque cooperiat mappula. quod si non sit prope altare locus aptus, super ipsum altare præparetur calix. Deinde subdiaconus sedeat cum aliis ministris. Si vero prædicandum est, hujusmodi præparatio differri potest usque post prædicationem.

Diaconus autem opportuno tempore, priusquam finiantur ea quæ cantanda sunt ante evangelium, genuflectens ante Pontificem osculetur manus ejus, nihil dicendo. Deinde accedens

ad altare genibus flexis dicat, *Munda cor meum*, &c. surgensque accipiat de medio altaris librum evangeliorum, qui ante horam illam poni debet ibidem per acolythum: & tenendo librum ante pectus, conversus ad Pontificem, stans inclinato capite petat benedictionem submissa voce dicens, *Jube domne benedicere.* quem Pontifex signet signo crucis, dicens, *Dominus sit in corde tuo*, &c. Cum autem diaconus ad altare accedit oraturus, ut dictum est, thuriferarius thuribulum cum igne deferens ante Pontificem, flectat genua, & tradat naviculam cum thure capellano, qui similiter genu flectat: & ipse Pontifex incensum ponat in thuribulo, & benedicat eo modo, qui supra describitur in prima positione incensi. Accepta benedictione diaconus ferens librum evangeliorum ante pectus suum, præcedentibus eum primo loco thuriferario, secundo ceroferariis, pergat ad locum, in quo evangelium legi debet, subdiacono eum sequente: & finitis omnibus, quæ in choro cantari debent ante evangelium, incipit *Dominus vobiscum*, & prosequatur evangelium, subdiacono tenente manum sinistram sub libro evangeliorum. Et est attendendum, quod evangelium legatur in ambone seu pulpito eminenti. Ceroferarii & thuriferarius in medio eorum stare debent inferius ante ipsum pulpitum, habentes facies versas ad diaconum. Si verò evangelium legatur in inferiori loco, nihilo minus ceroferarii & thuferarius in medio eorum stare debent ante faciem diaconi. Et dum evangelium legitur, Pontifex amota mitra & aptatis vestibus per capellanum, stet super scabellum, habens faciem versam ad locum, ubi legitur evangelium.

Et finito evangelio, si tunc prædicari non debeat, elevatis manibus, ut supra dictum est, incipiat *Credo*, si est dicendum; & cum dixerit *Deum*, jungat manus ad pectus, & prosequatur ipsum symbolum sine nota cum iis, qui sibi assistunt. Si autem *Credo* dici non debet, finito evangelio, dicat Pontifex *Dominus vobiscum, Oremus.* Diaconus autem lecto evangelio osculetur librum: deinde reverti debet ad officium Pontificis, præcedentibus eum thuriferario & ceroferariis eodem ordine, quo iverunt, præcedente etiam subdiacono ipsum diaconum immediate, & deferente librum evangeliorum apertum. Quibus redeuntibus, capellanus accipiat thuribulum de manu thuriferarii, & incenset Pontificem: deinde subdiaconus præsentet librum evangeliorum apertum Pontifici; & ipse stans detecto

capite osculetur evangelium quod lectum est: capellanus autem reddat thuribulum thuriferario, postquam incensaverit Pontificem. Et residente Pontifice, diaconus imponat ei mitram: & si dicetur *Credo*, ipso cantato à choro, iterum surgat Pontifex; & amota ei mitra per diaconum, dicat *Dominus vobiscum*, & *Oremus*; deinde resideat. Ceterum si Pontifex prædicare debet, non incipiat *Credo* vel *Dominus vobiscum*; sed exspectet donec diaconus redeat: & osculato evangelio, sicut prædictum est, accedens ante altare inclinet, & oret breviter detecto capite. Quod si locus, in quo lectum est evangelium, distet à sede Pontificis; priusquam diaconus redeat, potest Pontifex accedere ad orationem prædictam, & post ipsam recipere incensum, & osculari librum. Deinde imposita ei mitra per diaconum, pergat ad locum, in quo prædicaturus est: ubi diaconus aptet ei vestes, prout opus est; & Pontifex prædicet cum mitra.

Finita prædicatione, faciat confessionem diaconus; & ipse Pontifex concedat sive annunciet Indulgentiam. Deinde amota ei mitra per diaconum, faciat absolutionem, clara voce dicendo cum nota, *Precibus & meritis*, &c. *Indulgentiam*, &c. Ultimo det benedictionem dicendo, *Et benedictio Dei omnipotentis*, &c. signando populum circum circa. His peractis, reassumpta mitra redeat ad sedem suam, & incipiat *Credo*, &c. vel *Dominus vobiscum*, ut superius dictum est. Quod si Pontifice celebrante alius inferior eo prædicare debuerit; post evangelium accedat is qui prædicare debet ad Pontificem, & flexis genibus benedictionem petat dicens, *Iube domne benedicere*; & Pontifex faciat super eum signum crucis dicens, *Dominus sit in corde tuo & in labiis tuis ad annunciandum digne & fructuose verba sancta, in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti amen.* Tunc is qui prædicaturus est, pergat ad locum, in quo prædicare debet, & prædicationem prosequatur. qua finita, diaconus stans juxta Pontificem faciat confessionem. qua finita per diaconum, is qui prædicaverit, stans in loco in quo prædicavit, annunciet Indulgentiam, si annuncianda est: postea Pontifex faciat absolutionem, deinde incipiat *Credo*, vel *Dominus vobiscum*, ut dictum est. Is autem qui prædicavit, postquam annunciaverit Indulgentiam, redire potest ad locum suum. Cumque Pontifex incœperit *Credo*, vel dixerit *Dominus vobiscum* & orationem, quando non dicitur *Credo*; acolythi exten-

dant pallam ſuper altare, & ponant librum miſſalem ſuper cuſſinum in ſiniſtra parte ejus: unus autem de acolythis, poſtquam Pontifex dixerit *Dominus vobiſcum* & *Oremus*, deferens tobaleam expandit ſuper gremium ejus, ac detrahat ei chirothecas, amoto prius anulo pontificali per capellanum. Tunc diaconus à dextris, & ſubdiaconus à ſiniſtris, flexis genibus obvolvant manicas tunicellæ Pontificis juxta manus cum dicta tobalea, & eamdem elevent ante pectus Pontificis: & capellanus accipiens pelves, flexis genibus ante eum fundat aquam ſuper manus ejus eo modo, qui ſuperius ponitur. Quod ſi eo tempore diaconus occupetur circa præparationem calicis, loco ejus ſerviat is qui mitram ſervat. Quod ſi Pontifex manus abluerit, diaconus ablutis digitis ad altare accedens extendat corporale ſuper pallam.

Pontifex autem exterſis cum tobalea manibus, ac reſumpto anulo pontificali immittendo digito ejus per capellanum, ſurgat, & aptatis veſtibus ejus per eumdem capellanum, pergat ad altare, deducentibus eum capellano & ſubdiacono, vel illo qui ſervit mitram: & cum venerit ad altare, diaconus ſtans in dextra parte amoveat mitram ejus, quæ tunc reponi ſuper altare vel in alio loco apto poteſt. Tunc ſubdiaconus accipiens dextra manu, mediante mappula, calicem cum patena & hoſtia ſuperpoſitis, & cum ſiniſtra manu vaſculum cum aqua, quæ admiſcenda eſt cum vino, ſtans in dextra parte altaris præſentet calicem & patenam diacono, & ipſe diaconus cum quatuor digitis utriuſque manus accipiat patenam cum hoſtia, ita quod manipulum ſuum ponat inter extremitatem patenæ & ſuperiores digitos, quibus ipſum tenet: ſicque patenam cum hoſtia offerre debet Pontifici oſculando manum ejus. qui eamdem patenam elevet cum hoſtia, dicens orationem illam, *Suſcipe ſancte Pater*, &c. capellano providente quod Pontifex orationem illam & ſequentem legere poſſit in libro miſſali; & circa finem prædictæ orationis Pontifex collocet hoſtiam ſuper corporale, non directe contra faciem ſuam, ſed paululum ad ſiniſtram partem; & patenam deponat in dextra parte extra corporale. Qua depoſita, ſubdiaconus tenens calicem, vaſculum cum aqua offerat eidem, & Pontifex convertens ſe ponat aquam in calicem, dicendo illam orationem, *Deus qui humanæ ſubſtantiæ*, &c. Deinde diaconus accipiat de manu ſubdiaconi ipſum calicem, & tenens dextra manu faciat cum eo ſu-

per corporale signum crucis, & collocet eum super idem corporale, non recte in medio contra faciem Pontificis, sed paulisper ad dextram partem: & cum digitis utriusque manus accipiens corporale illud, quod non * explicatur, cooperiat [a] cum ipso calicem. Dum etiam diaconus sic ponit super altare, Pontifex dicat orationem illam, *Offerimus tibi Domine*, &c. & subsequenter illam, *In spiritu humilitatis.* Deinde faciens signum crucis unum super calicem & hostiam, similiter dicat orationem illam, *Veni sanctificator*, &c.

* al. explicatum
a

Diaconus vero postquam calicem collocaverit, accipiens patenam tradat eam subdiacono, qui eam recipiat cum dextra manu mediante mappula, cujus extremitas defluere debet post dextrum humerum ejus: ipsamque patenam teneat tectam & elevatam, stans retro post Pontificem usque post *Pater noster.* Data patena à subdiacono, thuriferarius deferat thuribulum cum navicula ad diaconum in dextra parte altaris, & diaconus ponat thus in thuribulo, petita prius benedictione à Pontifice. Pontifex verò postquam dixerit, *Veni sanctificator*, &c. convertens se signum crucis faciat contra ipsum thuribulum, dicendo illam orationem, *Per intercessionem*, &c. Et diaconus accipiens ipsum thuribulum tradat Pontifici osculando manum ejus: & Pontifex accepto thuribulo cum dextra manu stans in medio altaris versa facie ad ipsum altare, elevet paulisper in altum ipsum thuribulum, dicendo illam orationem, *Incensum istud*, &c. deinde cum ipso thuribulo faciat ter crucem super calicem & hostiam simul, dicendo ter illum versiculum, *Dirigatur Domine*, &c. subsequenter prosequendo illos versiculos, *Elevatio manuum*, usque ad finem illius versus, *Ut non declines cor meum*, &c. & circumferat ter ipsum thuribulum in gyro circa calicem & hostiam. Deinde thurificet totum altare, incipiens in medio contra faciem suam, & procedens ad dextram partem; postea rediens ad medium, inde procedat ad finistram partem; deinde à finistro latere altaris procedat thuriferando anteriorem partem usque ad dextrum latus.

Facta thurificatione prædicto modo, tradit thuribulum diacono, dicendo illam orationem, *Accendat Dominus*, &c. Et diaconus osculando manum Pontificis, accipiens ipsum thuribulum thurificet ipsum Pontificem: & tradens thuribulum fer-

a Ita etiam nunc actitant Cartusiani.

vandum thuriferario, aptet vestes Pontificis, prout fuerit opportunum. Quibus aptatis, recipiat thuribulum de manu thuriferarii, & thurificet altare per circuitum, primo à parte dextra, deinde à sinistra: postea thurificet capellanum qui servit Pontifici. Potest etiam thurificare Prælatos & digniores personas, si quæ interfuerint Missæ. Deinde reddat thuribulum thuriferario, qui thurificet ipsum diaconum & alios ministros, & reliquos astantes, prout videbitur faciendum.

Pontifex vero postquam thuribulum diacono reddiderit, potest ad majorem munditiam abluere digitos suos in dextra parte altaris, capellano fundente aquam cum pelvibus: quamvis hoc non servetur communiter in ecclesia Romana. Et attendat, quod tunc cum duobus digitis, videlicet pollice & indice utriusque manus, cum quibus tractare debet sacram hostiam, nihil aliud tangat usque post communionem: sed calicem & patenam & alia, quæ tangere opportuerit, tangat cum reliquis digitis. Ablutis vero, & abstersis digitis, inclinet se ante medium altaris, dicendo illam orationem, *Suscipe sancta Trinitas*, &c. & ea dicta, osculetur altare super corporale circa sinistram partem hostiæ. Postea se erigens versa facie ad populum, dicat, *Orate fratres*, &c. Et notandum, quod quandocumque dispositio altaris requiret ut Pontifex stans super altare se vertat ad populum, debet se vertere ex dextra parte, & ex eadem convertere ad altare, excepto quod cum dixerit *Orate fratres*, &c. debet se convertere ad altare ex parte sinistra: & stans in medio altaris versa facie ad librum, & manibus elevatis, ut superius dictum est, dicat secretas orationes correspondentes illis, quas antea dixit, sive cum [a] cantu, sive submisse. Diaconus verò postquam reddiderit thuribulum thuriferario, stet immediate post Pontificem, videlicet inter ipsum & subdiaconum, paratus ad ministerium opportunum. Juxta ipsum diaconum stare potest in parte dextra'is, qui mitram servat: &, si tempus requirit, teneat flabellum; & nihilo minus capellanus, vel aliquis alius de ministris aliud tenere potest ad abigendum muscas. Acolythi & alii clerici cottis induti stare possunt circa subdiaconum, parati ad ministerium, prout opus fuerit.

Pontifex autem postquam dixerit secretas orationes, deponat manus super altare, & elevata voce dicat, *Per omnia sæ-*

a Nunc semper dicuntur submisse.

cula sæculorum : & cum dixerit, *Sursum corda*, sursum elevet manus, & prosequatur præfationem. Qua completa, jungat manus ad pectus, & dicat, *Sanctus, Sanctus*, &c. submissa voce cum ministris sibi astantibus. Postea capellano præstante sibi librum missalem, osculetur imagines, quæ debent esse depictæ in eodem libro ante canonem Missæ. Subsequenter manibus junctis inclinatus ante altare incipiat submissa voce, *Te igitur*, &c. & cum dicet, *uti accepta habeas*, erigat se, & osculetur altare in parte sinistra prope hostiam. Deinde prosequatur ipsum canonem, sicut in libro habetur, faciendo signum crucis super calicem & hostiam similiter, quando dicit, *hæc dona*, & iterum quando dicit, *hæc munera*, & iterum quando dicit, *hæc sancta sacrificia illibata.* Cum autem dixerit, *Memento Domine famulorum famularumque tuarum*, subsistat modicum à prolatione verborum, & mente habeat coram Deo memoriam vivorum, pro quibus orare intendit : & post paululum resumat illud, *& omnium circumstantium*, &c.

Cumque pervenerit ad illum locum, *Quam oblationem*, &c. faciat signum crucis super calicem & hostiam; similiter dicendo, *benedictam*, & iterum dicendo, *ascriptam*, & tertio dicendo, *ratam*, &c. & cum dicet, *ut nobis corpus*, faciat signum super hostiam tantum. Similiter cum dicit, *sanguis*, faciat crucem super calicem tantum: dicendo autem, *dilectissimi filii*, &c. junctis manibus ad pectus suspiciat paulisper in altum. Deinde dicendo, *Qui pridie*, &c. tergat paululum super corporale utriusque manus pollicem & indicem, & accipiat cum ipsis digitis hostiam; nec multum elevet super ipsum altare: dicendo autem, *elevatis oculis in cælum*, elevet ipse oculos; & dicendo, *benedixit*, faciat cum dextra manu signum crucis super hostiam, quam teneat manu sinistra. quo facto, iterum teneat hostiam cum digitis utriusque manus, & proferat distincte ac devotè verba consecrationis. quibus dictis, ipse primo adoret inclinato capite sacrum divinum corpus : deinde reverenter & attentè ipsum elevet in altum adorandum à populo, & adoratam sacram hostiam deponet in loco suo. Et attendat quod ex
a tunc utriusque manus pollicem cum indice [a] junctum teneat, nec disjungat ipsos digitos usque post communionem, nisi quando ipsum oportet contingere sacram hostiam, vel signa facere.

[a] Id jam in usu erat sæculo XI. quo tempore Micrologus hunc ritum improbat in cap. XVI. *Non ergo digiti sunt contrahendi, ut quidam præ nimia cautela faciunt.*

Deposita

Deposita hostia, ut dictum est, dicendo, *Simili modo*, &c. accipiat calicem ipsum discoopertum, ut prius teneat cum utraque manu paulispor elevatum super altare, & cum dicit, *benedixit*, deposito super altare calice, faciat super ipsum calicem crucem cum dextra manu, tenendo eum cum sinistra. quo facto, resumens cum utraque manu, & elevans paululum ad altare, prosequatur verba consecrationis usque ad illum locum, *remissionem peccatorum*. Quibus finitis, inclinato paululum capite adoret sacrum Domini sanguinem, & elevet adorandum a populo, ut supra de corpore dictum est. Nec oportet quod vel corpus, vel sanguinem diu teneat elevatum; sed post brevem moram deponat, ita tamen quod elevationes & depositiones faciat cum debita reverentia & maturitate. Deponendo autem calicem dicat hæc verba; *Hæc quotiescumque*, &c. Deposito calice, & collocato in loco suo, elevatis manibus ut prius, prosequatur illud, *Unde & memores*, &c. Et cum dicet, *hostiam puram*, faciat signum crucis super calicem & hostiam simul; & iterum faciat dicendo, *hostiam sanctam*, & iterum faciat dicendo, *hostiam immaculatam*; & cum dicet, *panem sanctum vitæ æternæ*, faciat signum super hostiam tantum. Similiter cum dicit, *& calicem salutis perpetuæ*, faciat signum super calicem tantum. Cum autem dicet, *Supplices te rogamus*, &c. manibus cancellatis ante pectus, ita quod dextrum brachium sit supra sinistrum, inclinet ante altare: & cum dicturus est, *ex hac altaris participatione*, &c. erigit se, & osculetur altare in sinistra parte prope hostiam. Subsequenter dicendo, *sacrosanctum*, &c. faciat signum crucis super hostiam, & aliud faciat super calicem dicendo, *& sanguinem*. Cumque dicet, *omni benedictione*, &c. signet faciem suam. Cum autem dixerit, *Memento*, &c. faciat memoriam pro defunctis, sicut superius de vivis dictum est. Et cum pervenerit ad illud, *Nobis quoque peccatoribus*, &c. dicendo, *nobis*, elevet paululum vocem sine nota, & percutiat pectus suum cum digitis dextræ manus, non pollice & indice, sed aliis. Deinde prosequatur quæ scripta sunt usque ad illum locum, *per quem omnia*, &c. & dicendo, *sanctificas*, faciat signum super calicem & hostiam similiter, & iterum faciat dicendo, *vivificas*, & tertio dicendo, *benedicis*. Post hæc diaconus detegat calicem, amovendo corporale quod ipsum tegit, & ipsum calicem per pedem teneat firmum cum digitis dextræ manus:

& tunc idem Pontifex cum reverentia recipiat corpus Domini cum dextra manu, & faciat cum eo signum crucis super ora calicis a labio usque ad labium, dicendo, *per ipsum;* idem faciat signum paululum juxta calicem, dicendo, *& in ipso*. Cumque dicet, *est tibi Deo*, &c. faciat cum eadem hostia signum crucis inter se & calicem contra labium calicis, & iterum faciat signum contra pedem ipsius calicis, dicendo, *in unitate Spiritus-sancti*, &c. Quo facto, deponat ipsam hostiam in loco suo, & diaconus calicem tegat cum corporali, ac osculetur altare & dextrum humerum Pontificis: & sic redeat ad locum suum post Pontificem.

Ipse autem Pontifex postea in loco suo, depositis manibus, elevata voce dicat, *Per omnia sæcula sæculorum*, & prosequatur, *Oremus, Præceptis salutaribus moniti*, &c. & cum incipit, *Pater noster*, elevet manus, ut supra. Cumque post *Pater noster*, dicet orationem, *Libera nos*, &c. diaconus accipit patenam de manu subdiaconi, & tradet eam Pontifici, osculando manus ejus; & Pontifex ipsam accipiens cum dextra manu, quando dicit, *intercedente beata Dei genitrice Maria*, &c. faciat sibi cum ipsa patena signum crucis: & quando dicit, *Da propitius pacem*, osculetur ipsam patenam in superiori ejus parte. Quo facto, prosequendo ipsam orationem, accipiat cum manu sinistra hostiam, & patenam deponat juxta calicem in loco, ubi fuerit hostia: & hostiam tenens super calicem cum digitis utriusque manus, dividat eam per medium, & mediam partem, quæ remanet in dextra manu, ponat super patenam circa prædictam mediam partem hostiæ. Interim diaconus positis digitis dextræ manus super pedem calicis teneat ipsum firmum.

Pontifex autem tenens in dextra manu partem hostiæ, quæ remansit in ea, & duos digitos manus sinistræ junctos super calicem, incipiat elevata voce, *Per omnia sæcula sæculorum:* & dicendo, *Pax Domini sit semper vobiscum*, faciat cum eadem parte hostiæ ter signum crucis intra calicem. Deinde ponat ipsam in calice, dicendo, *Fiat commixtio*, &c. Quo facto, diaconus tegat calicem, ut prius; & Pontifex junctis ante pectus manibus, dicit, *Agnus Dei*, submissa voce cum ministris astantibus. Deinde dicat illam orationem, *Domine Jesu-Christe, qui dixisti*, &c. qua dicta, osculetur altare in sinistra parte prope calicem & hostiam. Capellanus vero, dum

Pontifex dicit prædictam orationem, dextram accedat ad partem altaris : & Pontifex osculato altari, convertat se ad ipsum, & det ei pacem, dicendo, *Pax tecum*, quam ille recepturus prius inclinet reverenter ante Pontificem absque genuflexione : deinde recepta pace; respondet, *Et cum spiritu tuo;* & osculetur pectus Pontificis, & aptet ei vestes, prout viderit opportunum. Postea det pacem diacono, & diaconus subdiacono, & subdiaconus ei qui servat mitram, & ille uni de acolythis, & ille aliis : & sic pax diffundatur per circumstantes. Capellanus vero data pace diacono, si episcopi adsunt in Missa, vel alii prælati, seu principes, portet eis pacem. qui si similiter stent, sufficit quod det uni eorum qui primum locum tenet : si vero stent in diversis locis, accedat ad eos, prout viderit expedire; & data eis pace, revertatur ad Pontificem. Et est observandum, quod si adsunt communicaturi in fine Missæ, ipsi non debent pacem recipere, quando aliis datur.

Pontifex autem data pace, ut prædictum est, capellano, convertens se ad altare inclinet ante hostiam & calicem, & junctis manibus dicat reverenter illas orationes, *Domine* [a] *Jesu-Christe fili Dei vivi*, &c. & alias orationes, quæ dicendæ sunt ante sumptionem corporis, prout habentur in libro. Subsequenter accipiens cum digitis sinistræ manus illas duas partes hostiæ, quæ sunt supra patenam, sumat easdem cum omni devotione & reverentia; & dum habet in ore sacrum Domini corpus, teneat manus ante pectus junctas in modum orantis. Postea detecto per diaconum calice, poterit super eum detergere paululum patenam cum pollice dextro : ut si quid in ea remansit de hostia, cadat in calicem : & dicat illos versus, *Quid retribuam*, &c. *Calicem*, &c. & alia dicenda ante sumptionem sanguinis, prout in libro habentur. Demum sumat sanguinem cum parte hostiæ, quæ in calice est, cum omni reverentia & cautela. Quo sumpto, recipiat modicum de vino in calice, infundente illud subdiacono; & illud sumat ad abluendum os suum. Postea dicendo illas orationes, *Quod ore sumpsimus*, &c. & *Corpus tuum*, tenens super calicem digitos utriusque manus, quibus tetigit hostiam, abluat ipsos modicum, subdiacono iterum infundente vinum : & antequam illud sumat, abluat iterum eos

[a] Hanc orationem, *non ex Ordine Romano, sed ex religiosorum traditione* haberi existimat Micrologus in cap. XVIII.

digitos cum aqua, quam infundat capellanus cum pelvibus, & ipsa aqua [b] projiciatur in loco mundo. Pontifex ablutis digitis prædicto modo, cum aqua abstergat os cum panno tersorio, quem ei porrigat is qui mitram servat. Postea sumpto vino, quod erat in calice, tergat os suum cum eodem panno. Interea diaconus ablutis digitis corporalia complicet, & reponat in loculo in quo servari debent.

Peracta communione, diaconus aptet vestes Pontificis, prout opus fuerit: subdiaconus abluat calicem cum aqua munda, quæ projicienda est in loco mundo: postea ipsum abstergat; & decenter obvolvat ipsum simul cum patena, & tradat acolytho reponendum. Acolythi vero removeant de altari pallam, & complicatam reponant. Denique cantata communione a choro, Pontifex dicat orationes dicendas post communionem: ita quod si in principio Missæ dixit submisse orationes pro se & pro vivis ac pro defunctis, correspondentes illis dicat, antequam dicat principalem orationem: & illis dictis submissa voce, osculetur altare circa medium ejus: & elevatis manibus dicat elevata voce, *Dominus vobiscum*; & si dispositio altaris requirat quod se vertat ad populum, ipso se vertente vertant etiam se diaconus & subdiaconus. Diaconus vero, antequam Pontifex convertat se ad altare, ipse convertat & trahat paululum planetam Pontificis ab anteriori parte. Pontifex autem conversus ad altare, & stans circa dextrum cornu ejus, prosequatur orationes, quæ dicendæ sunt: & cum dicit post ultimam orationem, *Per Dominum nostrum*, &c. redeat ad medium altaris, & capellanus osculetur altare ac dextrum ejus humerum. Pontifex autem dicendo post ultimam orationem, *Per omnia sæcula sæculorum*, jungat manus ante pectus; deinde osculato iterum altari, & manibus elevatis, dicat, *Dominus vobiscum*: & si dispositio altaris requirat, ut vertat se ad populum, diaconus & subdiaconus similiter vertant se similiter. Ipse autem Pontifex dicto, *Dominus vobiscum*, revertat se ad altare, & diaconus dicat, *Ite Missa est*, vel *Benedicamus Domino*, pro tempore: ita quod si secundum dispositionem altaris Pontifex vertit se ad populum, dicendo, *Dominus vobiscum*, diaconus etiam vertat se dicendo, *Ite Missa est*: sed si *Benedicamus Domino* dicat, vertere se

b Modo aqua simul cum vino ad purificationem, ut loquuntur, miscetur in calice, atque utrumque haurit sacerdos.

non debet. Et postquam chorus responderit, *Deo gratias*; Pontifex dicat cum nota, *Sit nomen Domini benedictum*, &c. & det benedictionem signando populum, & vertendo se, dum signat, prout secundum qualitatem loci videtur expedire. Demum inclinatus ante altare dicat submisse illam orationem, *Placeat tibi*, &c.

Qua dicta, deducentibus eum capellano & diacono, pergat ad locum ubi exui debet, dicendo cum ministris antiphonam illam, *Trium puerorum*, & *Benedicite*, & *Laudate Dominum in sanctis*, cum repetitione dictæ antiphonæ, & oratione dominica cum versiculis, & orationibus dicendis post Missam. Et si Pontifex exui debet juxta altare, non debet accipere mitram recedendo ab altari: si vero debeat ire ad sacrarium sive ad sacristiam exuendus, ibidem cum mitra vadat, præcedentibus eum duobus ceroferariis & subdiacono, ac deducentibus eum capellano & diacono. Cumque pervenerit ad locum in quo exuendus est, stet ante faldistorium super scabellum: & si pallium habet; acolythi accipiant spinulas pallii, & diaconus deponat ei mitram, si detulit; & capellanus extrahat anulum pontificalem, quem tradat acolytho reponendum. Deinde diaconus & subdiaconus, amotis tantum manipulis suis, exuant eum omnibus aliis vestibus ordinate & modeste, acolythis recipientibus ipsas vestes: & si Pontifex pallio utitur, quando ipsum pallium amovetur ab ipso, osculetur crucem ejus posteriorem. Similiter osculetur stolam & crucem pectoralem, quando amovetur ab eo. Demum deposita alba, recipiat cappam suam communem, quam debet habere paratam unus de famulis ejus; & capellanus vel alius qui servat anulum ejus cotidianum, restituat sibi anulum. Cum autem finierit prædictas orationes dicendas post Missam, incipiat Sextam vel aliam Horam, quæ post Missam dicenda sit pro tempore: & prosequendo eam cum ministris, resideat in faldistorio; & subdiaconus indutus, sicut in Missa fuit, absque manipulo cum uno de acolythis detrahat ei sandalia & caligas, quibus usus est in ministerio, assistente uno famulo, & calciante eum calciamenta communia. qui calciatus surgit; & finiat Horam prædictam. Interea diaconus & alii ministri se exuant præter acolythos, qui non debent deponere cottas, donec recollegerint & complicaverint sacras vestes. Pontifex autem, finita prædicta Hora, recedere potest, remanentibus

acolythis cum capella, donec ipsam faciant reportari.

LIV. *De usu planetarum diaconi & subdiaconi, rubrica.*

Circa præmissa sciendum est, quod quando diaconus & subdiaconus utuntur planetis secundum exigentiam temporis, earum usus talis debet esse. Diaconus indutus alba & stola, subdiaconus alba, debent servire Pontifici dum se induit. quo induto, accipiant manipulos & planetas, nec plicent eas a dextris, nec a sinistris, sicut faciunt sacerdos, sed ab anteriori parte [a] elevent eas super brachia, ut ministrare possint prout fuerit opportunum. Subdiaconus autem, quando pergere debet ad legendum epistolam, deponat planetam, & in alba cum manipulo epistolam legat; & rediens ad altare resumat planetam, & teneat usque post Missam finitam. Diaconus quoque instante hora, quando pergere debet ad legendum evangelium, deponat planetam, & acolythi decenter eam complicent, & imponant super sinistrum humerum ejus, ac sub dextro brachio ligent eam, ut melius poterunt, ita quod ab humero sinistro descendat ad latus dextrum, sicut diaconalis stola descendit: & hoc modo diaconus planetam teneat dum legit evangelium, & usquequo dicatur ultima oratio post communionem. Tunc adjuvante uno de acolythis, amoveat planetam desuper humerum, & induat eam, sicut fuerat in principio Missæ. Qua finita, tam ipse, quam subdiaconus venientes cum Pontifice ad locum, in quo exui debent, planetas deponunt, & serviant Pontifici exuenti sacras vestes: cetera omnia faciant diaconus & subdiaconus, quando utuntur planetis, quæ facere debent, quando utuntur dalmatica & tunicella.

LV. *De officio capellani, qui debet servire de mitra.*

Sciendum est etiam, quod in præcipuis festis ad prædictos ministros superaddi potest unus, qui de mitra serviat, indutus pluviali sicut capellanus: & tunc ipse debet a parte sinistra deducere Pontificem cum capellano, quocumque Pontifex procedat; & ipse debet eidem facienti confessionem assistere in parte sinistra. Debet semper Pontifici deponere & amovere mitram, excepto quod, quando primo imponitur

[a] Hinc videas qua ratione dictæ sunt planetæ plicatæ.

mitra, diaconus ipsam imponere debet, & ipse diaconus debet amovere mitram, quando Pontifex accesserit ad altare, tam in principio Missæ, quam post evangelium: & quando Pontifex redit cum mitra ad secretarium. Quando autem ipse, qui de mitra servit, prædicto modo deducit Pontificem, tunc diaconus debet præcedere Pontificem immediate: & quando idem qui de mitra servit, stat juxta Pontificem facientem confessionem, ut dictum est, vel residentem in sede sua; tunc diaconus debet stare in dextra parte post capellanum. Ipse quoque de mitra serviens, quando sic est indutus pluviali, debet Pontifici sede sua surgenti porrigere manus, & ipsum juvare ad surgendum: & dum Pontifex stat super altare, ipse debet stare post eum in dextra parte diaconi: &, si tempus requirat, flabellum teneat ad abigendum muscas. Ipse etiam teneat, ac Pontifici porrigat pannum tersorium post communionem. Intelligendum vero est, quod quando ipse de mitra serviens utitur pluviali, nihilo minus debet alius esse indutus cotta, qui mitram amotam servet, & imponendam tradat.

In prædictis ergo diebus, in quibus diaconus & subdiaconus utuntur planetis, & quando is qui servit de mitra, utitur pluviali; provideant clerici capellæ, qui deferant prædictas vestes pro ipsis. Circa hæc attendere debent omnes ministri, ut ea quæ facere debent, singuli secundum suum ministerium faciant prompte, ordinate, ac reverenter, non tarde, ac præpostere, aut impetuose: & si aliqui eorum minus experti fuerint in ministerio, quod ad eos pertinet, aliqui, qui magis experti sunt, debent eos docere quomodo agere debeant, vel etiam supplere vicem eorum. Verbi gratia, si diaconus nesciat mitram imponere, aut aptare vestes Pontificis; capellanus, qui doctus est, faciat hæc vice ipsius. Similiter si subdiaconus non sit doctus, qualiter & quando calicem præparare debeat; capellanus vel diaconus, si doctus fuerit, suppleat vicem ejus: aut si idem subdiaconus non sit doctus calceare Pontificem, unus de acolythis vice ipsius hoc faciat; & sic de aliis. Ea vero quæ ab acolythis facienda sunt, facere possunt quicumque clerici induti cottis.

LVI. *De communione eorum, qui ordinantur.*

Præter prætermissa notandum est, quod si Pontifex celebret

Ordines, ii qui promoventur ad sacros, communicare debent ex honestate; & prædicendum est eis, ut digne se præparent: & acolythi inquirere debent, qui ex eis sint communicaturi; ut annuncient hoc subdiacono, quando calicem præparare debet, ut præparet hostias, quæ necessariæ fuerint. Cumque Pontifex circa finem Missæ sanguinem sumpserit, post primam ejus ablutionem, antequam digitos abluat, accedant ad eum, qui communicari debent, primo sacerdotes, secundo diaconi, tertio subdiaconi. Duo autem ex ministris extendant mappulam, qua tegitur calix, vel aliam decentem, & teneant extensam inter Pontificem, & communicantes. Pontifex vero accipiens cum sinistra manu patenam, & supponens hostias consecratas non multas, similiter convertat se ad eos qui communicaturi sunt, & porrigat singulis cum dextra manu sacram communionem, dicendo, *Corpus Domini nostri Jesu-Christi custodiat animam tuam in vitam-æternam amen.* Is autem, qui communicatur, flexis genibus osculetur prius manum Pontificis, postea hostiam sumat: &, si presbyter est vel diaconus, Pontifex data hostia immediate accipiat eum ad osculum pacis: subdiaconus vero ponat [a] vinum in calice, & porrigat iis, qui communicaverunt, ut ex eo sumant, & os abluant. Quod si multi sunt communicantes, poterit diaconus vel alius de ministris alium tenere calicem cum vino, & communicantibus porrigere.

LVII. *De communione episcoporum qui consecrantur, & abbatum qui benedicuntur.*

Præterea si Pontifex aliquando vel aliquos episcopos consecrare debuerit, subdiaconus opportuno tempore præparet hostiam, vel hostias pro consecrando, vel consecrandis, consecrandam, vel consecrandas: & provideat, quod tantum de vino in calice ponat ad conficiendum sanguinem Domini, quantum sufficere potest ipsi Pontifici & consecrando, seu consecrandis, qui de sanguine communicare debent. Pontifex autem, quando communicat de sanguine, non totum sumat, sed partem ejus cum parte hostiæ quæ in calice dimissa fuit: reliquum vero dimittet in calice. Det sacram hostiam

a Jam ergo desierat usus sacri calicis in communione etiam pro ministris sacris.

consecrato

consecrato seu consecratis, qui communicare debent, sicut supra de sacerdotibus ordinatis dictum est, excepto quod genua flectere non debent: & si sint unus vel duo consecrati tantum, ac dispositio loci permittat quod stantes circa cornua altaris, sicut steterunt concelebrando Missam, communicare possint, ibidem stando communicent. alioquin accedentes ad ipsum Pontificem sacram communionem recipiant. Subsequenter, diacono eis porrigente calicem, communicent de eodem sanguine. qui poterunt eum sumere cum calamo, si habeatur paratus. alioquin sumant cum ipso calice. Postea Pontifex abluat digitos cum vino super calice, & de ipso vino iterum abluat os: de quo etiam ad abluendum os consecratus vel consecrati sumere debent cum prædicto calamo; ita tamen quod si is qui ultimo sumit, sive sanguinem, sive vinum, postquam sumpsit cum calamo, quantum sumere potest, residuum sine calamo hauriat, ut nihil in calice remaneat: nihilo minus sugat ex utraque parte calami, si quid forte in ipso remanserit; & tandem eumdem calamum subdiaconus tergat cum panno, quo tergitur calix.

Quando Pontifex abbatem vel abbates benedixerit, præparandæ sunt hostiæ pro ipsis, & ipsi tempore opportuno accedentes ad Pontificem, communicare debent modo prædicto, non tamen sumere de sanguine.

LIX. *De Missis defunctorum.*

Ceterum quando Pontifex sollemniter celebrat pro defunctis, hæc observanda sunt: videlicet, quod postquam diaconus post offertorium thuriferaverit Pontificem, nullum alium thuriferare debet. Item epistola & evangelium non debent legi in ambone seu altiori pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare. Lecto autem evangelio, non est deferendus liber evangeliorum ad Pontificem ab eo osculandus, sicut fit in aliis Missis. Item postquam Pontifex dixerit *Agnus Dei*, non debet dicere illam orationem, *Domine* JESU CHRISTE, &c. nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici, *Sit nomen Domini benedictum*, post Missam. Cetera fiant sicut in aliis Missis.

LX. *Si episcopus cardinalis celebret in præsentia Papæ.*

Præterea si episcopus cardinalis celebret in præsentia Papæ, hoc principaliter convenit observari. In primis Pontifex sacris vestibus indutus, postquam cum suis ministris pervenerit ad altare, spectet dominum Papam, qui veniens stare debet in medio contra altare : & Pontifex celebraturus stans ad sinistram Papæ incipiat Introitum, &c. & prosequatur more solito psalmum, *Judica me.* Quo dicto, dominus Papa dicit, *Adjutorium*, &c. & ipse facit confessionem, & dat absolutionem. qua data vadit ad sedem suam, & Pontifex dicens, *Deus tu conversus*, &c. ascendit ad altare : ipse autem dominus Papa ponit thus in thuribulo, quotiescumque ponendum est, videlicet post confessionem, & ante evangelium, & post offertorium, thuriferario deferente ad ipsum dominum Papam thuribulum cum navicula, quam tradere debet presbytero cardinali assistenti domino Papæ : & thure per ipsum dominum Papam posito, eamdem naviculam reddat thuriferario. Item post confessionem thuriferato altari per Pontificem, ac demum ipso Pontifice & altari thuriferatis per diaconum, thuriferarius recipiens thuribulum de manu ipsius, debet illud portare cardinali prædicto, & ipse incensare debet dominum Papam, deinde reddere thuribulum thuriferario : nec debent incensari alii in principio Missæ. Item subdiaconus lecta epistola non debet reverentiam facere Pontifici celebranti, sed ire debet ad osculum pedis domini Papæ. Item diaconus lecturus evangelium ire debet ad pedem ejusdem, & accepto libro de altari, ab ipso benedictionem debet petere. Item lecto evangelio, thuriferarius ferens thuribulum debet illud tradere cardinali supradicto, qui thurificare debet dominum Papam : & consequenter veniens subdiaconus cum libro evangeliorum, apertum præsentare debet ipsi domino Papæ osculandum, nisi Missa fuerit pro defunctis. Item quando dominus Papa ponit thus in thuribulo post offertorium, pontifex celebrans debet omittere illam orationem, *Per intercessionem*, &c. Item postquam pontifex thurificaverit oblata post offertorium, diaconus accepto thuribulo thurificare debet ipsum pontificem celebrantem, postea altare, deinde ipsum thuribulum tradere acolytho, qui portet ipsum cardinali assistenti domino Papæ, ut ipse thurifi-

cet dominum Papam, qui solus thurificandus erit, si Missa sit pro defunctis: in aliis vero Missis, thurificato domino Papa, thurificentur & alii hoc modo. Postquam cardinalis thurificaverit dominum Papam, tradat thuribulum thuriferario, qui thurificare debet primo eumdem cardinalem, deinde diaconum cardinalem assistentem domino Papæ a dextris, & subsequenter diaconum assistentem a sinistris: postea cardinales alios qui sunt a dextris domini Papæ, demum cardinales qui sunt a sinistris, deinde alios prælatos & reliquos astantes, prout viderit expedire. Item postquam cardinalis prædictus assistens domino Papæ, dixerit cum ipso domino Papa, *Agnus Dei*, pergat ad altare; & cum pontifex celebrans convertit se ad dandam pacem, recipiat ipsam ab eo, & portet domino Papæ, qui dat eam primo diacono assistenti a dextris, & postea diacono assistenti a sinistris: & ipsi duo dant eam duobus de cardinalibus aliis assistentibus hinc & inde, & illi dant eam aliis; & sic pax diffunditur per circumstantes. Item post Missam, quæ non fit pro defunctis, ipse dominus Papa dicit, *Sit nomen Domini benedictum.* Item si prædicatur per ipsum celebrantem, finita prædicatione, & dicto *Confiteor* per diaconum, & data Indulgentia per celebrantem, dominus Papa dicit, *Precibus & meritis*, &c. *Indulgentiam*, &c. *Benedictio*, &c.

LXI. *De Missis, quæ celebrantur coram cardinale in capella ejus per capellanum ipsius.*

Hæc sunt quæ specialiter observari consueverunt in Missa, quando in præsentia cardinalis celebratur in capella ejus. Sacerdote siquidem induto sacris vestibus, cardinalis accedat ante medium altaris: & stans sacerdos ad sinistram ejus incipit Introitum, & cetera, & prosequatur more solito psalmum, *Judica me*, &c. Quo finito, cardinalis dicat, *Adjutorium*, &c. & faciat confessionem: & data absolutione, pergat ad locum suum, & sacerdos ascendat ad altare. Acolythus serviens in Missa thuribulum, & unus de capellanis astantibus naviculam cum thure coram cardinale deferant, & ipse cardinalis thus in thuribulo ponat. Is autem qui naviculam tenet, osculari debet manum cardinalis, quando cochlear accipit, & quando ipsum reponit. Acolythus vero, qui tenet thuribulum, postquam in eo thus positum fuerit, deferat ipsum ad sacerdotem,

qui incensare debet altare. quo incensato, reddat thuribulum acolytho, qui incenset ipsum sacerdotem: & stans juxta ipsum, dicat cum eo Introitum & *Kyrie eleison.* quibus dictis, incenset altare per circuitum, incipiens circa medium ejus ab anteriori parte, & procedens ad dextram ac rediens ad sinistram: alios non oportet incensare hac vice. Cardinalis autem, postquam facta confessione ad locum suum venerit, stans cum adstantibus sibi Introitum & *Kyrie eleison* sine cantu dicit. quibus dictis, residere potest. Similiter faciat, quando dicitur *Gloria*, &c. & *Credo.* Cumque sacerdos dicet, *Dominus vobiscum*, surget: & si sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, vel extra octavas festorum quæ habent octavas, stet genibus flexis, dum dicuntur omnes orationes: aliis verò diebus stet rectus, nisi ex speciali devotione ad aliquam orationem genu flectere vellet. Dictis orationibus sedeat usque ad evangelium.

Lecta epistola, is qui legit, accedat ad cardinalem cum libro epistolarum, & osculetur manum ejus: & ipse benedicat cum signo crucis. Quando autem legendum est evangelium, cardinalis ponat thus in thuribulo juxta modum superius descriptum. Advertant autem illi, qui thuribulum & naviculam cum thure ad ipsum deferunt, ut si cardinalis sedeat, flectant coram ipso genua, dum thus in thuribulo ponit. Similiter faciat acolythus dum incensat ipsum. Si vero cardinalis stet, genu flectere non debet. Sacerdos autem lecturus evangelium, stans juxta altare versus ad cardinalem, inclinato capite petat benedictionem, dicendo submissa voce, *Jube domne benedicere.* quam ille det, faciens contra sacerdotem signum crucis, & dicens, *Dominus sit*, &c. & sacerdos prosequatur evangelium, acolytho stante cum thuribulo circa sinistram partem altaris, ubi evangelium legitur. Quo lecto, incenset sacerdotem & librum evangeliorum simul, amovendo ipsum thuribulum contra utrumque: deinde accedens acolythus ad cardinalem incenset eum solum: & capellanus prædictus, qui detulit naviculam cum thure, portet librum evangeliorum apertum ad cardinalem. qui stans detecto capite osculetur ipsum librum, nisi sit in Missa pro defunctis. Cum autem sacerdos dicit ante offertorium, *Dominus vobiscum*, & *Oremus*, cardinalis stet. quibus dictis, sedere potest usque ad præfationem. Et dum cantatur offertorium, cardinalis iterum ponat incensum præ-

dicto modo. quo posito, acolythus deferat thuribulum ad sacerdotem. qui postquam thurificaverit oblata & altare, reddat acolytho, & acolythus primo incensat ipsum sacerdotem, postea altare, deinde cardinalem, ultimo alios adstantes, nisi forte Missa sit pro defunctis. Tunc enim nullus incensari debet nisi sacerdos celebrans.

Quando sacerdos dicit, *Per omnia sæcula sæculorum*, ante præfationem, cardinalis surgat; & dicta præfatione, dicat sine nota, *Sanctus*, &c. cum adstantibus sibi: &, si non sit Missa de feria vel pro defunctis, stet usque ad elevationem dominici corporis. Instante autem ipsa elevatione flectat genua, & stet flexis genibus usque post consecrationem sanguinis; vel si ei placet, usque ad *Per omnia sæcula sæculorum*, ante *Pater noster*. Si vero sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, postquam chorus cantaverit *Sanctus*, stet flexis genibus usque ad *Per omnia sæcula sæculorum*, quod dicitur ante *Agnus Dei*; ita tamen quod detecto capite faciem erigat in elevatione dominici corporis, & erecta facie flexis genibus stet usque post consecrationem sanguinis, & tam corpus, quam sanguinem reverenter adoret. Cumque sacerdos dicet, *Pax Domini*, &c. tunc cardinalis surgens dicat, *Agnus Dei*, sine cantu cum adstantibus sibi: &, si non sit Missa pro defunctis, capellanus ille, qui detulit cardinali evangelium osculandum, postquam sacerdos dixerit submisse, *Agnus Dei*, accedat ad altare, & recipiens pacem a sacerdote trahat ab anteriori parte planetam ejus: deinde accedens ad cardinalem, inclinet se ante ipsum, & det ei pacem. Ipse autem cardinalis det pacem adstanti sibi propinquo, & capellanus det acolytho, & ille det alteri acolytho, si sint duo; & per eum qui recipit pacem a cardinale, ac demum per capellanum & acolythos seu acolythum diffundatur pax per circumstantes. Cardinalis vero postquam dederit pacem adstanti sibi, ut dictum est, si sit Missa de feria, iterum prosternat se, usquequo sacerdos dominicum sanguinem sumpserit. Idem faciat postquam dixerit, *Agnus Dei*, si sit Missa pro defunctis: alioquin stet erectus. Et sumpto sanguine à sacerdote, residere potest, usquequo sacerdos dicat, *Dominus vobiscum*. Tunc surgat: at in Missis ferialibus vel pro defunctis flectat genua, dum dicuntur omnes orationes post-communionem: in aliis vero stet erectus usque ad finem Missæ. Qua finita, si non sit Missa pro defunctis, dicat

cardinalis, *Sit nomen Domini benedictum*, & det benedictionem. qua data, si non dicatur Missa de beata Virgine, sacerdos qui celebravit, revertens ad cardinalem indutus sacris, osculatur manum ejus, & cardinalis benedicat eum. Si vero dicatur prædictum officium, sacerdos exuere se potest; & postquam exutus fuerit, venire ad osculum manus, & benedictionem recipere.

Sciendum tamen est, quod si aliquis prælatus intersit Missæ, cui cardinalis deferre velit, tunc ipse innuente cardinale, confessionem facit; & omnes prædictæ reverentiæ, quæ fieri solent cardinali, faciendæ sunt prædicto prælato; & ipse benedictionem debet dare. De præmissis observantiis nonnulla omitti possunt, prout cardinali placuerit, præsertim in Missis, quæ minus sollemniter sive cum festinatione dicuntur.

LXII. *De ministerio presbyteri cardinalis assistentis summo Pontifici, cum coram eo celebratur Missa in capella vel in aula.*

In primis assistens ei a dextro latere prædictus presbyter ad celebrandum, ducat summum Pontificem de camera sua, vel de sede ad altare: & si essent ibi duo diaconi cardinales præsentes, ipsi tantum ducant eum, assistente semper a dextris in principio presbytero cardinali. Cum autem summus Pontifex est ante altare, ipse presbyter cardinalis, si non esset ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite, ipse reverenter & cum manu dextra teneat eam: & tunc sacerdos celebraturus incipit *Introibo*, & psalmum *Judica me*, &c. His dictis, summus Pontifex dicit, *Adjutorium*, &c. & facit confessionem suam. Postmodum cardinales ibi præsentes, & celebraturus, & adstantes faciunt confessionem suam; & ea facta, summus Pontifex dat absolutionem, *Misereatur*, &c. Presbyter cardinalis assistens ex parte dextra, tenens mitram cum manu dextra, debet cum manu sinistra accipere mantum seu pluviale circa medium, & porrigere assistenti Papæ ex parte sinistra, ut cooperiatur pars anterior Papæ. Quibus sic peractis, dum celebraturus incipit dicere, *Deus tu*, &c. cardinalis reddit Papæ mitram: & tunc summus Pontifex modo prædicto reducitur ad sedem suam: & ibidem, antequam dicatur Introitus à Papa, ipse presbyter cardinalis oblatam sibi naviculam offert summo Pontifici. Et diligenter attendatur, quod semper cochlear

sit ex illa parte naviculæ, quæ est versus ipsum presbyterum cardinalem: & cum Papa recipit de ipsa navicula cochlear ad ponendum incensum in thuribulo existenti in manu acolythi, ipse presbyter cardinalis osculetur manum ejus: & similiter osculetur manum, cum ipse reponit cochlear in navicula. Et a presbytero cardinali reddita navicula ipsi acolytho, acolythus ipse cum thuribulo vadit ad altare: & presbyter celebraturus recipiens thuribulum sibi oblatum de manu acolythi incensat altare modo dicto: & reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse incensat altare de circumcirca: & tunc vadit ad summum Pontificem, & presbyter cardinalis recipiens thuribulum de manu acolythi incensat summum Pontificem, ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si Papa stet, & genu flexo si Papa sedeat. Quo taliter incensato, reddit ipsum thuribulum acolytho, & acolythus cum thuribulo revertitur ad altare: & tunc, vel etiam parum ante, coram summo Pontifice dicitur Introitus Missæ. Et ipse presbyter cardinalis cum ipso domino Papa & adstantibus prosequitur Introitum & *Kyrie eleison*, &c.

Dicta autem epistola, dum dicitur graduale, & cetera quæ sunt dicenda, præcipue quando inchoatur *Alleluia* ante evangelium; item ab acolytho offeratur ipsi presbytero cardinali navicula cum thure & cochleari; & ipse recipiens eam, offert eam summo Pontifici, & Pontifex ponit incensum in thuribulo modo prædicto: & tunc acolythus cum navicula & thuribulo sine aliqua incensatione revertitur ad altare. Et cum presbyter celebraturus dicturus fuerit evangelium, presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite Papæ; & cum ipse presbyter dixerit, *Sequentia sancti evangelii secundum*, &c. Interim dum respondetur, *Gloria tibi Domine*, acolythus ipse incensat ipsum presbyterum, & presbyter incensatus prosequitur evangelium. Dicto vero evangelio, reddit Papæ mitram modo prædicto. Et tunc acolythus ipse cum thuribulo de altari redit ad summum Pontificem: & presbyter cardinalis iterum oblatum sibi thuribulum de acolytho recipiens, Papam incensat ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si Papa stet; si vero sedeat, flectat genua coram eo: & eo taliter incensato, surgens presbyter cardinalis reddit thuribulum acolytho, & acolythus cum thuribulo redit ad altare: & tunc presbyter celebraturus recipiens thu-

ribulum de manu acolythi incensat altare ; & reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse iterum incensat altare circumcirca. Et taliter incensato altari, iterum ipse acolythus cum thuribulo redit ad summum Pontificem, & ipse presbyter cardinalis iterum sibi oblatam naviculam cum thure & cochleari recipiens de manu acolythi, offert ipsam naviculam summo Pontifici modo prædicto : & Papa iterum ponit incensum in thuribulo ; & incenso posito, presbyter cardinalis recipiens thuribulum sibi oblatum ab acolytho, iterum prædicto modo incensat summum Pontificem, & eo incensato, reddit thuribulum acolytho, & redit ad locum suum : & tunc acolythus incensat ipsum presbyterum cardinalem & ceteros cardinales ibidem præsentes, & alios adstantes ordinate. Et taliter incensatione facta, acolythus revertens ad altare, reddit thuribulum clerico, seu custodi capellæ : & ab ipso clerico recipiens bacilia cum aqua, affert aquam presbytero celebranti ad abluendum manus : & ablutis manibus, subdiaconus offert tobaleam ipsi presbytero ad abstergendum manus.

Cum autem debet fieri elevatio corporis Christi, summus Pontifex descendit de sede ad faldistorium, & presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipit mitram de capite ejus modo prædicto : & assistens ad dextram, flectit genua in elevatione corporis Christi ; & stat flexis genibus, quousque facta est elevatio sanguinis. Qua elevatione facta, cum Papa surrexerit, presbyter cardinalis reddit sibi mitram, & Pontifex redit ad sedem. Cum autem presbyter celebrans finierit orationem, *Libera nos quæsumus Domine*, &c. & fecerit fractionem ; antequam incipiat dicere, vel saltem tunc cum incipit, *Per omnia sæcula sæculorum*, &c. ipse presbyter cardinalis accipit mitram de capite Papæ, & assistens cum eo dicat ter *Agnus Dei*. Quo dicto, tradit mitram assistenti Papæ a latere sinistro, & vadit ad altare, & osculatur illud in parte dextra : & facta inclinatione aliqua ad presbyterum celebrantem, pacem recipit ab ipso, & planetam trahit aliquantulum inferius à parte anteriori, & postmodum redit ad summum Pontificem : & inclinatione facta coram eo profunde, non tamen flexis genibus, ipsi Pontifici dat pacem ; & recipiens mitram de manu ejus cui tradiderit, redit ad locum suum ; & ibidem subdiacono, qui dixit epistolam, dat pacem ; & ipse subdiaconus dat pacem ceteris. Summus autem Pontifex

tifex dat pacem omnibus cardinalibus ibidem adſtantibus, & data pace, ipſe presbyter cardinalis reddit mitram Papæ.

Dictis autem communione & poſtcommunionibus ſeu orationibus a presbytero celebrante, & *Ite Miſſa eſt*, vel *Benedicamus Domino*, presbyter cardinalis accipiat mitram de capite Papæ: & tunc cum Papa incipit dicere, *Sit nomen Domini benedictum*, &c. cubicularius flexis genibus coram Papa ſtante recipit mantum ex parte dextra, cooperiens anteriorem partem Papæ uſque ad partem manti a parte ſiniſtra: & data benedictione a Papa, & dicto ab eo, *Pater noſter*, ſecreto, & dicto ab eo, *Benedicite*, & *Dominus nos benedicat*, &c. presbyter cardinalis reddit mitram, oſculando manum modo prædicto.

Et ſciendum, quod quotieſcumque eſt ibidem diaconus cardinalis, ipſe ſemper accipit mitram de capite Papæ, & reddit. Item eſt ſciendum, quod quotieſcumque epiſcopus cardinalis eſt ibi præſens in officio prædicto, ipſe epiſcopus facit officium prædictum ſeu miniſterium ipſi presbytero cardinali incumbens. Item eſt ſciendum, quod quotieſcumque ipſe presbyter cardinalis reddit mitram Papæ, oſculatur manum ejus. Item eſt ſciendum, quod quandocumque in tali Miſſa Papa utitur pluviali, ſeu manto habente aurifrigia cum perlis, cardinalis ſerviens manibus propriis imponit ſemper Papæ mitram in capite. Cum vero non habuerit hujuſmodi aurifrigia cum perlis, tunc ipſe cardinalis ſerviens tradit mitram in manibus Papæ modo prædicto.

LXII. *Quoties, & quando accipitur mitra de capite Papæ, dum celebrat.*

Ex præmiſſis patet, quod presbyter cardinalis quinquies accipit mitram de capite Papæ. Primo, cum ductus fuerit ad altare, ut fiat confeſſio: redditur autem ei mitra, dum facta confeſſione reducitur ad ſedem. Secundo accipitur, cum dicendum fuerit evangelium: redditur autem eo dicto, & Papa incenſato, & libro evangeliorum oſculato. Tertio, accipitur in elevatione corporis Chriſti: redditur autem, cum facta elevatione ſanguinis reducitur ad ſedem. Quarto, accipitur cum dicendum fuerit, *Agnus Dei*: redditur ei data pace ſummo Pontifici. Quinto, accipitur cum finito officio debet di-

cere, *Sit nomen Domini benedictum*, &c. redditur autem, cum data benedictione Papa dixerit, *Benedicat*, &c.

LXIII. *De incensatione Papæ in Missa.*

Item patet ex præmissis, quod presbyter cardinalis offert ter Papæ naviculam cum thure & cochleari sibi datam ab acolytho, & ter incensat Papam. Primo autem cum facta confessione reductus fuerit Papa ad sedem, tunc incensato altari primo, modo debito ipse presbyter cardinalis incensat Papam. Secundo, offert naviculam ante evangelium: & tunc non incensatur Papa, sed demum dicto evangelio. Tertio, offert naviculam, cum presbyter celebrans incensaverit altare; similiter post illam orationem, *Veni sanctificator*, &c. & tunc presbyter cardinalis incensat ipsum Papam modo prædicto; & postmodum incensatur presbyter cardinalis, & alii adstantes.

LXIV. *De usu mitræ.*

Mitra aurifrigiata non utitur ecclesia Romana ab Adventu Domini usque ad festum Nativitatis Domini, excepto quod dominus Papa utitur in Dominica de *Gaudete*; nec a Septuagesima usque ad feriam quintam majoris hebdomadæ, excepto quod dominus Papa utitur in Dominica quarta Quadragesimæ, qua cantatur, *Lætare Jerusalem*: nec in omnibus vigiliis, de quibus jejunium celebratur, nec in omnibus quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in Letaniis, nec in officiis defunctorum.

LXV. *Quibus diebus dicatur* Gloria in excelsis Deo, *&* Credo.

A Dominica de Adventu usque ad Nativitatem Domini non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, nisi in festo novem lectionum. A Septuagesima usque ad Pascha similiter non cantatur, nisi in festis novem lectionum, præterquam in feria quinta ante Pascha. In reliquis autem diebus Dominicis & festivis generaliter cantatur. Item nota, quod si infra hebdomadam cantetur Missa de Dominica vel de Cruce, vel de beata Virgine, non dicitur *Gloria in excelsis Deo*. Item no-

ta, quod a Pascha usque ad octavam Pentecosten, dicitur *Gloria in excelsis Deo*. Item si festum novem lectionum venerit in die Dominico, & fiat de festo, dicimus *Credo in unum Deum*, non propter festum, sed propter Dominicam diem. Nota quod *Gloria* dicitur semper in Missa, quando *Te Deum laudamus* dicitur ad Matutinum, ut dicitur *Ite Missa est*, secundum morem Romanæ ecclesiæ.

Item his subscriptis diebus *Credo in unum Deum* cantatur, videlicet omnibus diebus Dominicis totius anni. In Epiphania & per octo dies: in Conversione sancti Pauli, in Purificatione beatæ Mariæ, in Annunciatione ejusdem, in Cathedra sancti Petri, feria quinta in Cœna Domini, in festo Resurrectionis, & per octo dies; in octava beati Johannis, quæ est infra octavam Apostolorum; in Pentecosten, & per octo dies; in festo sancti Johannis ante portam Latinam, in festo apostolorum Petri & Pauli, & per octo dies; in festo sancti Petri ad Vincula, in Assumptione beatæ Virginis, & per octo dies; in octava sancti Laurentii, eo quod venit infra octavam beatæ Virginis; in Nativitate beatæ Virginis, & per octo dies; in festis Angelorum, in festo sanctæ Crucis, in festo omnium Sanctorum, in festo Apostolorum & Evangelistarum, & sancti Barnabæ; in omnibus consecrationibus ecclesiarum, & altarium, & Pontificum.

LXVI. *De officio vigiliæ Natalis Domini in officio presbyteri.*

In vigilia Nativitatis Domini statio ad S. Mariam-majorem. Consueverunt Romani Pontifices hactenus pergere ad sanctam Mariam-majorem, & cantare ibi Missam de vigilia, & cœnare ibi, & post cœnam Vesperas decantare. Peractis autem Vesperis, datur potus in aula; & dominus Papa remanebat ibi & pernoctabat, & ibi stabat, toto ibidem apparatu curiæ existente. Primo episcopus vel presbyter cardinalis, qui assistit domino Papæ in nocte Natalis Domini, debet associare dominum Papam, ut moris est, indutus pluviali albo. Deinde videlicet debet tenere mitram, dum incipit, *Domine labia*, &c & *Deus in adjutorium*, & stare ibi officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia antiphona, accipit capsulam cum incenso de manu acolythi, & incensat domino Papæ, ut moris est: deinde vadit ad altare, & incensat ipsum,

deinde dominum Papam, & reddit acolytho: & idem facit in secundo & tertio nocturno, & debet legere lectionem quartam unus presbyter cardinalis.

Si autem debeat Missam cantare in galli cantu, vel in mane, primo induit se omnibus indumentis albis, & vadit ad altare: & stans a sinistris domini Papæ, incipit dicens, *Introibo*, & psalmum *Judica;* deinde repetitur, *Introibo*, & responso ab circumstantibus, *Ad Deum*, &c. Dominus Papa dicit versiculum, *Adjutorium*, &c. & facit confessionem & absolutionem. Deinde sacerdos dicit versiculum, *Deus tu conversus*, &c. & antequam incipiatur Introitus, incensat altare; & postea redit ad sedem, & dicit Introitum, *Kyrie eleison*, & prosequitur Missa in ordine suo. Item in primo nocturno legunt tres lectiones clerici ejusdem ecclesiæ, & cantores pro ipsa ecclesia cantant tria responsoria. Lectionem quartam legit unus ex cardinalibus presbyteris; lectionem quintam aliquis judex, vel septimanarius; lectionem sextam aliquis diaconus Romanæ curiæ; lectionem septimam homeliam aliquis diaconus cardinalis qui servit Papæ a parte sinistra, & aliam homeliam alter diaconus cardinalis; nonam vero lectionem legit dominus Papa, in qua dicit, *Jube domne benedicere;* & nullus benedicat ei, nisi tantummodo quod omnes respondent alta voce, *Amen.* Finita lectione, dicatur *Te Deum laudamus*, & eo finito, dominus Papa dicit orationem, scilicet, *Concede quæsumus.*

Ex Cæremoniali antiquo domini [a] *Rotomagensis de Stoutavilla.*

In istis Matutinis Papa venit indutus cappa lanea de scarleto rubeo, clausa usque ad medium pectoris, cum bireto connodato subtus barbam propter frigus, & sine mitra sedet in dictis Matutinis, quas ipse incipit more solito. Nec stant ante altare cardinales diaconi, sed sedent in cappis juxta ordinem suum. Duas primas lectiones legunt acolythi, vel clerici capellæ; tertiam legit minor clericus cameræ thesaurariæ; quartam minor presbyter cardinalis; quintam nobilior in genere, qui tunc sit in curia; sextam prior subdiaconorum;

[a] Id est ex Cæremonialis Petri Amelii episcopi Senogalliensis exemplo, quod fuit quondam Guillelmi de Stoutavilla, archiepiscopi Rotomagensis & cardinalis.

ſeptimam minor diaconus cardinalis, qui ſtat a ſiniſtris Papæ; octavam prior diaconorum cardinalium, qui ſtat a dextris Papæ; nonam Papa, in qua dicit ſolum, *Jube domne benedicere*, & cantores reſpondent, *Amen*. Et nota quod cardinales, qui legunt lectiones hac nocte, non veniunt ad oſculandum pedem Papæ. Et nota quod Matutinæ non mandantur, ſed omnes tres Miſſæ per Papam dicuntur, ſive debent dici: neque eſt, &c.

LXVII. *De Miſſa noctis Natalis Domini.*

Omnibus iis finitis, dominus Papa præparat ſe ad Miſſam cantandam ad Præſepe, ubi quidquid offertur, quamdiu dominus Papa celebraverit, ſive ad manus, ſive ad pedes ipſius domini, vel ſuper altare, capellanorum eſt, excepto pane, qui eſt acolythorum, ſi recipere voluerint. In qua Miſſa utitur dominus Papa mitra frigiata. Mitra frigiata non utitur eccleſia Romana ab Adventu uſque ad feſtum Nativitatis Domini, excepto quod dominus Papa utitur in Dominica de *Gaudete*; nec a Septuageſima uſque ad ſecundam feriam majoris hebdomadæ, excepto quod dominus Papa utitur in Dominica quarta Quadrageſimæ, qua cantatur *Lætare Jeruſalem*; nec in omnibus vigiliis, de quibus jejunium celebratur, nec in quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in Letaniis, nec in officiis defunctorum. Item dicitur in Miſſa noctis, *Gloria in excelſis Deo*, & *Credo*, & præfatio, *Quia per incarnati* &c. & *Communicantes*.

In Cæremoniali domini Rotomagenſis de Stoutavilla habetur ut legitur.

Item in præſenti Miſſa ſolus Pontifex communicat, & ſuper altare; & ſine calamo bibit ſanguinem, & nihil aliud, quia habet celebrare illam de tertiis: ſed cum digitis bene tergat calicem: & cum aqua infra lavet digitos, prout moris eſt in Miſſis parvis; & communicantur qui volunt. In nocte autem Nativitatis Domini ſtatio ad Præſepe. Peracto officio Miſſæ cantantur laudes, deinde vadit quieſcere.

Si imperator vel rex ſit in curia hac nocte, ſacriſta & clerici præſentant ſibi librum legendarum, in quo debet legere

quintam lectionem; & eum honeste instruunt de ceremoniis observandis in petendo benedictionem, in levando ensem cum vagina, & extrahendo, ipsum vibrando, & de pluviali, pileo, & aliis.

Item notabiliter paretur per sacristam & clericos cameræ ensis cum vagina, corrigia & pileo secundum nobilitatem principis: & dum cantatur quartum responsorium, si sit imperator, vel rex, camerarius, sacrista, & clerici capellæ parant unum pulcrum pluviale album, & ante pulpitum deponunt sibi capucium, & ipsum induunt ad modum chlamydis illud pluviale, ita quod scissura sit ad manum ejus dextram, & cingunt ei ensem; & ipsemet extrahit, & facit vibrare, & ponunt sibi super caput pileum, & ipse inclinat caput ad Papam, & petit benedictionem, & legit lectionem sibi prædictis adstantibus. qua lecta, ducunt sic indutum cum pileo super caput, ense extracto in manu ad osculum pedis Papæ, & quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si Papa sit Romæ, hanc Missam debet celebrare ad Præsepe Domini, & de sero ibidem cantare Vesperas, & cum clericis & nobilibus Urbis facere potum in aula.

LXVIII. *Qualiter agitur in Matutinis & Missa in nocte Natalis Domini coram Papa, rubrica.*

Primo episcopus vel presbyter cardinalis, qui assistit domino Papæ in nocte Natalis Domini, debet associare dominum Papam ad altare, ut moris est, indutus pluviali albo: deinde debet tenere mitram, dum incipit, *Domine labia mea aperies*, & *Deus in adjutorium*, & stare sibi in officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia antiphona, accipit capsulam cum incenso de manu acolythi, qui ministrat domino Papæ, ut moris est: deinde vadit ad altare, & incensat altare, & deinde dominum Papam, & reddit acolytho: & idem facit in secundo & tertio nocturno; & debet legere quartam lectionem unus presbyter cardinalis. Si autem deberet Missam cantare in galli cantu vel in mane, primo induit se omnibus vestimentis albis, & venit ad altare: & stans a sinistris domini Papæ, incipit, *Introibo*, & psalmum, *Judica me*, &c. & deinde repetit, *Introibo*, & responso a circumstantibus,

Ad Deum, &c. dominus Papa dicit, *Adjutorium*, &c. & facit confessionem & absolutionem. Deinde sacerdos dicit, *Deus tu conversus*, &c. & antequam incipiat Introitum, incensat altare, & postea redir ad sedem, & dicit Introirum, & *Kyrie eleison*, & prosequitur Missam ordine suo.

LXIX. *De Missa in mane Natalis Domini.*

Summo igitur mane indutus missalibus vestimentis vadit ad sanctam Anastasiam, ut celebret ibi Missam secundam cum *Gloria* & *Credo*, & utitur mitra frigiata. Statio ad sanctam Anastasiam. Postea finita Missa, revertitur ad sanctam Mariam-majorem, & inrrar sacrarium cum episcopis cardinalibus, diaconibus & subdiaconibus, & reliquis ordinibus, & dicunt Tertiam. qua dicta, induunt se sollemniter vestimentis albis, & processionaliter vadunt ad altare, sicut moris est.

Nota quod semper, quando Papa celebrat sollemniter, debent poni super altare faculæ septem, nisi aliquibus paucis diebus, & curia debet dare. Deinde dominus Papa incipit Missam, & post primam orationem fiunr laudes ejus, sicut habentur in Polyptycho. Finitis laudibus, legitur prima latina epistola, & postmodum græca; sicut etiam legitur evangelium latinum, & græcum. Diaconus vero cardinalis dicto evangelio revertitur ad altare, nec exspectat diaconum Græcum, licet simul iverint cum cardinali, sequens ipsum: & prosequitur Papa Missam suo ordine.

LXX. *De Missa ultima in die Natalis Domini.*

In die Nativitatis Domini statio ad sanctam Mariam-majorem. Expleta vero Missa, ad portam ipsius ecclesiæ recipit regnum de manu prioris diaconorum vel marescalli majoris, & gestat illud in capite usque ad gradus palatii. Tunc judices & advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, & faciunr ei laudes, prout in libro Polyptycho scriptum est: & ibi dominus Papa descendit, & deposito regno accipit mitram. demum judices ducunr eum usque ad locum, in quo datur presbyterium. Tunc vero exuunt eum planeta, & apposito manto super scapulas sedet in consistorio vel cathedra, & manibus propriis dat presbyterium.

Sciendum est, quod capellani recipiunt pro presbyterio illa die unum malachinum, & in omni coronatione sua tantum. Dato presbyrerio, sic indutus vadit ad mensam; & eodem die consuevit legere ad mensam aliquis diaconus cardinalis indutus pluviale. Circa vero finem Missæ schola cantorum debet cantare sequentiam.

Ex Cæremoniali antiquo domini cardinalis Rotomagensis de Stoutavilla.

Missam de aurora Romanus Pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare: & egrediens de sancta Maria-majori summo mane, indutus missalibus vestimentis vadit ad sanctam Anastasiam, & ibi celebrat. In hac Missa dicitur *Credo in Deum*, & *Gloria in excelsis Deo*, non dicitur *Lætatus sum.* Oblationes ut in alia Missa de nocte media. Etiam solus Papa communicat ut in prima. Qua finita, sic indutus revertitur ad sanctam Mariam-majorem, & depositis paramentis quiescit modicum in camera sua. Et hora comperenti intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconibus cardinalibus, capellanis, subdiaconibus, & reliquis ordinibus; & cantant Tertiam. qua dicta, induunt eum sollemniter sacris albis vestibus, & quilibet in ordine suo sic processionaliter accedunt ad altare cum cruce & septem faculis, & curia debet dare, &c.

Quod si Papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctæ Anastasiæ, consuevit hanc Missam celebrare; & in absentia ejus, si Papa non celebraret, prior presbyterorum cardinalium, &c.

Notandum est, quod si Papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas celebrare absque eo quod deponeret sacras vestes: sed propter [a] honestatem & nocturnam fatigationem rationale est quod fiat aliqualis interpausatio secundum temporis congruentiam, & prout expedit brevitati temporis & diei.

Nota quod si Papa stet in Laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit, debet incensare altare.

In hac secunda Missa communicat omnes diaconos cardi-

[a] Notandus hic locus de honestate interpausationis inter Missas Natalis Domini.

nales,

nales, protonotarios, commensales, & auditores, & omnes famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti, quoniam tales per se celebrare tenentur. Et in ista communione, & in illa diei Paschatis, parantur tres calices magni: unus pro consecratione, alius cum quo Papa bibit vinum, alius pro communicantibus. Post sumptionem eucharistiæ vinum sumunt de manu alicujus acolythorum: oblationes verò dividunt, ut notatur in alio loco fol. XLIX.

In secundis Vesperis Papa venit cum pluviali rubeo de.... & mitra aurifrigiata: subdiaconus dat capitulum, cantores hymnum, Papa orationem.

LXXI. *De iis, quæ observanda sunt circa Introitum Missæ dum Papa celebrat, & de secunda Missa Natalis Domini, rubrica.*

Indutus dominus Papa omnibus pontificalibus, dicit ante altare versic. *Introibo ad altare Dei:* respondetur, *Ad Deum, qui lætificat juventutem meam.* Deinde Papa incipit psalm. *Judica me Deus*, & completur tam per eum, quam per adstantes: demum repetit, *Introibo ad altare Dei:* respondetur, *Ad Deum*, &c. Postea Papa dicit, *Adjutorium nostrum*, &c. respondetur, *Qui fecit*, &c. demum Papa dicit, *Confiteor Deo omnipotenti, beatæ Mariæ semper virgini, beato Michaeli archangelo, beato Johanni Baptistæ, sanctis apostolis Petro & Paulo, omnibus sanctis, & tibi frater, quia peccavi nimis cogitatione, delectatione, consensu, verbo, & opere, mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatam Mariam semper virginem, beatum Michaelem archangelum, beatum Johannem Baptistam, sanctos apostolos Petrum & Paulum, omnes sanctos, & te frater orare pro me ad Dominum Deum nostrum.* Postea adstantes dicant, *Misereatur vestri omnipotens Deus & dimissis peccatis vestris perducat vos ad vitam æternam*; respondetur, *Amen.* Subsequenter dicant, *Confiteor* ut supra: demum dicat Papa, *Precibus & meritis beatæ Mariæ semper virginis, beati Michaelis archangeli, beati Joannis Baptistæ, beatorum apostolorum Petri & Pauli & omnium sanctorum, misereatur vestri omnipotens Deus, & dimissis peccatis vestris, perducat vos ad vitam æternam*; respondetur, *Amen.* Subsequenter dicat Papa, *Indulgentiam, absolutionem & remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens & misericors Deus.* respondetur, *Amen.* Postea Papa ponat thus in thuribulo; demum dicit in-

frascriptos versus, *Deus tu conversus*, &c. *Et plebs tua*, &c. *Ostende nobis*, &c. *Et salutare tuum*, &c. *Domine exaudi*, &c. *Et clamor*, &c. *Dominus vobiscum*. respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Subsequenter Papa dicit *Oremus*, & dicit orationem, *Auferà nobis quæsumus Domine cunctas iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire, per Christum Dominum nostrum*. respondetur, *Amen.* Et inclinatus dicit sub silentio hanc orationem. Oratio. *Oramus te Domine per merita sanctorum tuorum, quorum reliquiæ hic sunt, & omnium sanctorum, ut indulgere digneris omnia peccata mea.* Demum osculatur altare in medio, & subsequenter evangelium, quod debet cantare illa die offerendum sibi per subdiaconum in sinistra parte altaris. Hoc facto, vertat se ad diaconum cardinalem qui sibi servit, recipiens thuribulum de manu ipsius cardinalis, & incensat altare. quo incensato, reddat thuribulum diacono cardinali: demum recipiet omnes diaconos cardinales ad pacis osculum.

Postea vadit ad sedem suam, & sedendo incipit Introitum, *Lux fulgebit hodie super nos, quia natus est nobis*, &c. Psalmus, *Dominus regnavit, decorem*, &c. vers. *Gloria Patri*, complendo ipsum & *Kyrie eleison* cum cardinalibus sibi adstantibus. Deinde sedeat in sede sua, & decantatis Introitu & *Kyrie eleison* per chorum, dicat, *Gloria in excelsis Deo.* quo cantato per chorum, stando dicat, *Pax vobis*, versus populum: deinde dicat orationem, *Da quæsumus omnipotens Deus, ut qui nova incarnati Verbi tui luce perfundimur, hoc in nostro resplendeat opere, quod per fidem fulget in mente, per eumdem.* Alia oratio pro sancta Anastasia, *Da quæsumus omnipotens Deus, ut qui beatæ Anastasiæ martyris tuæ sollemnia colimus, ejus apud te patrocinia sentiamus, per.* Postea pauset in sede sua. *Lectio epistolæ beati Pauli apostoli ad Titum. Carissime apparuit benignitas & humanitas salvatoris nostri Dei*, &c. Dicta epistola, & osculato pede Papæ per subdiaconum, Papa signat ipsum graduale, *Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, & illuxit nobis. A Domino factum est, & est mirabile*, &c. *Dominus regnavit, decorem*, &c. Et decantato graduali & primo *Alleluia* a choro, dat benedictionem diacono cardinali, qui debet legere evangelium eunti ad pedem, signando ipsum, ac dicendo, *Dominus sit in corde tuo & in labiis tuis, ut digne & competenter annuncies evangelium suum.* Deinde ponat thus in thuribulo, signando, postquam posuerit, semel signo crucis: & iterum cum idem diaconus petit

ad altare benedictionem a Papa, Papa signet eum sedendo. Sed cum incipitur evangelium, Papa stet detecto capite. *Evangelium secundum Marcum. In illo tempore pastores loquebantur ad invicem*, &c. Quo dicto, osculetur dictum evangelium, quod sibi subdiaconus offerat.

Deinde dicat, *Credo in unum Deum*, &c. Quo dicto per chorum, dicat, *Dominus vobiscum*. resp. *Et cum spiritu tuo.* Postea dicat, *Oremus*, deinde pauset in sede sua. Offertorium, *Deus firmavit orbem terræ*, &c. & dum cantatur offertorium per chorum, sedendo lavat sibi manus. Lotis vero manibus & offertorio cantato, vadat ad altare, & ibi recipiat patenam cum hostia, quam sibi offert diaconus cardinalis: & eam aliquantulum elevans dicat hanc orationem, *Suscipe sancte pater omnipotens, æterne Deus, hanc immaculatam hostiam, quam ego indignus famulus tuus offero tibi Deo meo*, &c. Deinde ponat hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram, & patenam ponat ad manum dextram juxta corporale. Et postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdiaconi, & ponat de aqua in calicem, dicens, *Deus, qui humanæ substantiæ dignitatem mirabiliter condidisti*, &c. & reddat ampullam subdiacono. Deinde signet supra calicem semel: & dum ponitur calix supra corporale in loco suo per diaconum cardinalem, Papa dicat, *Offerimus tibi Domine calicem salutarem*, &c. *cum odore suavitatis ascendat donum*. Et cum per dictum cardinalem calix cooperitur, Papa dicat antiphonam, *In spiritu humilitatis*, &c. subsequenter dicat, *Veni sanctificator*, &c. signando super hostiam & calicem: & postea vertat se ad diaconum cardinalem, & benedicat incensum signando dicens, *Ab ipso sanctificeris, in cujus honore cremaberis*. Deinde recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, & incenset super calicem & hostiam in modum crucis dicendo, *Incensum istud à te bene* † *dictum ascendat ad te* † *Domine, & descendat* † *super nos misericordia tua. Dirigatur oratio mea*, &c. *Elevatio manuum mearum*, &c. *Pone Domine custodiam ori meo*, &c. *Et non declinet cor meum*, &c. Et continuando incenset [a] cruces & imagines stantes super altare, & ipsum altare desuper: postea incenset iterum supra hostiam & calicem. Deinde reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo, *Accendat Dominus in nobis*

[a] Ita etiam *cruces* infra in Missa sancti Stephani. Erant ergo plures super altare cruces, nempe crux *stationalis*, de qua supra, & quæ alias super altare poni debebat.

ignem sui amoris, & flammam æternæ caritatis, amen. Deinde inclinatus ante altare dicat hanc orationem, *Suscipe sancta Trinitas hanc oblationem*, &c. Subsequenter erigat se, & osculetur altare in medio; deinde dicat versus populum, *Orate fratres*, &c. Circumstantes verò respondeant, *Suscipiat Dominus sacrificium*, &c. Subsequenter dicat secretam, *Munera nostra, quæsumus Domine*, &c. Alia secreta, *Accipe quæsumus Domine munera*, &c.

Ex Ceremoniali Rotomagensis cardinalis.

Item quicquid offertur, sive ad pedes, vel super altare, capellanis cameræ solvendum est, excepto pane & vino, quod acolythorum est: & sic de omnibus, quæ veniunt per totam Missam super altare. Et iste modus semper debet observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro Polyptyco sanctorum, quod dicitur Jacobi Caietani. Et presbyteri, cum capellanis recipiunt duodecim denarios à Papa, & vocatur presbyterium, de quibus medietas est sacristæ juxta ordinationem Urbani. In hac die, nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam Papæ, quoniam bis in die non tenentur. Sed quod observatum sit alibi invenies, nisi tantummodo illi tres juniores cardinales presbyteri, &c. illi numquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus VI. sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima & tertia benedictione.

Per omnia sæcula sæculorum. respondetur, *Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda.* resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro.* resp. *Dignum & justum est. Vere dignum & justum est, æquum & salutare, nos tibi semper & ubique gratias agere, Domine sancte Pater omnipotens, æterne Deus, quia per incarnati Verbi mysterium*, &c.

Te igitur clementissime Pater per JESUM-CHRISTUM *filium tuum Dominum nostrum supplices rogamus ac petimus*; hic erigens se osculetur altare, & erectis manibus dicat, *uti accepta habeas & benedicas*; hic ter signat tam super hostiam, quam super calicem: *hæc † dona, hæc † munera, hæc † sancta sacrificia illibata: in primis, quæ tibi offerimus pro ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare & regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo Papa N. & antistite nostro N. & omnibus or-*

thodoxis, atque catholicæ & apostolicæ fidei cultoribus.

Commemoratio pro vivis.

Memento Domine famulorum, famularumque tuarum N. & omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est, & nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se, suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis & incolumitatis suæ, tibique reddunt vota sua æterno Deo vivo & vero.

Infra actionem.

Communicantes & diem sacratissimum celebrantes, quo beatæ Mariæ intemerata virginitas huic mundo edidit salvatorem, sed & memoriam venerantes in primis ejusdem gloriosæ semper virginis Mariæ genitricis ejusdem Dei & Domini nostri JESU-CHRISTI, *sed & beatorum apostolorum & martyrum tuorum Petri & Pauli, Andreæ, Iacobi, Iohannis, Thomæ, Iacobi, Philippi, Bartholomæi, Matthæi, Simonis, Thadæi, Lini, Cleti, Clementis, Sixti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Ioannis & Pauli, Cosmæ & Damiani, & omnium sanctorum tuorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio. Per eumdem Christum Dominum nostrum, amen.*

Alia infra actionem.

Hanc igitur oblationem servitutis nostræ, sed & cunctæ familiæ tuæ quæsumus Domine ut placatus accipias, diesque nostros in tua pace disponas, atque ab æterna damnatione nos eripi, & in electorum tuorum jubeas grege numerari. Per Christum Dominum nostrum, amen. Subsequenter dicat, *Quam oblationem tu Deus in omnibus quæsumus*, hic communiter signet ter tam super hostiam, quam super calicem: *bene † dictam, ascrip † tam, ra † tam, rationabilem, acceptabilemque facere digneris, ut nobis.* Hic semel separatim signet super hostiam, & postea super calicem dicens, *Cor † pus & san † guis fiat dilectissimi filii tui Domini nostri* JESU CHRISTI. Hic accipiens hostiam reverenter, junctis manibus, levet eam, non movendo manus de altari, dicens: *Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, & elevatis oculis in cælum ad te Deum patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens:* hic tenens hostiam manu sinistra, dextra semel signet supra eam dicens, *bene † dixit, fregit, deditque discipulis suis dicens: Accipite & manducate ex hoc omnes, hoc est enim corpus meum.* Hic elevet hostiam reverenter adorandam a populo, & reverenter reponat eam unde elevavit. Subse-

quenter discooperiat calicem, & teneat eum cum ambabus manibus, dicens :

Simili modo postquam cœnatum est, accipiens & hunc præclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens ; hic teneat calicem manu sinistra, & cum dextra signando sanguinem benedicat dicendo, *bene † dixit, dedit discipulis suis, dicens, Accipite & bibite ex eo omnes. Hic est enim calix sanguinis mei, novi & æterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Hic elevet calicem adorandum a populo, & reverenter reponat in loco suo solito, dicendo, *Hæc quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis.* Hic ampliet manus & brachia.

Unde & memores Domine nos servi tui, sed & plebs tua sancta ejusdem Christi filii tui Domini nostri tam beatæ passionis, necnon ab inferis resurrectionis, sed & in cælos gloriosæ ascensionis, offerimus præclaræ majestati tuæ de tuis donis ac datis. Et ibi reducens ad se manus & brachia, signet ter super hostiam & calicem, quarto super hostiam tantum, & quinto super calicem, dicendo, *hostiam † puram, hostiam † sanctam, hostiam † immaculatam, panem † sanctum vitæ æternæ, & calicem † salutis perpetuæ.* Subsequenter dicat :

Supra quæ propicio ac sereno vultu respicere digneris, & accepta habere, sicut accepta habere dignatus es munera pueri tui justi Abel, & sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, & quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam. Demum inclinet se, & ponat brachia in modum crucis.

Supplices te rogamus omnipotens Deus, jube hæc perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinæ majestatis tuæ. Hic erigens se osculetur altare, dicendo, *Ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui ;* hic primo super hostiam, demum super calicem signet, dicendo, *Corpus † & sanguinem † sumpserimus*, hic signet se ipsum dicens, *Omni benedictione cælesti & gratia repleamur, per eumdem Christum Dominum nostrum.* Postea dicat commemorationem defunctorum : *Memento etiam Domine famulorum, famularumque tuarum N. qui nos præcesserunt cum signo fidei, & dormiunt in somno pacis. Ipsis Domine & omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis & pacis, ut indulgeas deprecamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.*

Hic percutiens pectus suum, aliquantulum dicens altius, *No-*

bis quoque peccatoribus famulis tuis de multitudine miserationum tuarum sperantibus partem aliquam, & societatem donare digneris cum tuis sanctis Apostolis & Martyribus, cum Johanne, Stephano, Matthia, Barnaba, Ignatio, Alexandro, Marcellino, Petro, Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agne, Cæcilia, Anastasia & omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium non æstimator meriti, sed veniæ quæsumus largitor admitte. Per Christum Dominum nostrum. Per quem hæc omnia Domine semper bona creas, hic ter semel signet super hostiam & calicem, dicendo, *sancti † ficas, vivi † ficas, bene † dicis & præstas nobis.* Hic discooperto calice per diaconum cardinalem, accipiat hostiam manu dextra, & cum ea ter signet super calicem & sanguinem, dicens, *Per ipsum † & cum † ipso & in ip † so.* Hic cum ipsa hostia bis inter se & calicem signet, dicens, *Tibi Patri omnipotenti in unitate Spiritus-sancti omnis honor & gloria.* Hic reponat hostiam in loco solito, & cooperto calice per diaconum cardinalem, ac depositis manibus Papa super altare dicat:

Per omnia sæcula sæculorum. Amen. Oremus præceptis salutaribus moniti, & divina institutione formati audemus dicere: Pater noster, qui es in cælis. Sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, & dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem. respondetur, *Sed libera nos a malo. Amen.* Deinde dicat orationem.

Libera nos quæsumus Domine ab omnibus malis præteritis, præsentibus & futuris, & intercedente beata & gloriosa semper virgine Dei genitrice Maria, & beatis apostolis tuis Petro & Paulo, atque Andrea cum omnibus sanctis, da propicius pacem in diebus nostris, ut ope misericordiæ tuæ adjuti, & a peccato simus semper liberi, & ab omni perturbatione securi.

Hic accipiat patenam, & signet se cum ipsa, & submittens eamdem hostiæ, ponat hostiam in patena; & discooperto calice per diaconum cardinalem, accipiat hostiam, & cum reverentia frangat eam per medium super calicem & sanguinem, & mediam de sinistra manu ponat in patena: & de illa, quæ est in dextra, accipiat particulam; & quæ remanet in sinistra, adjungat particulæ quæ est in patena, dicendo, *Per eumdem Dominum nostrum* JESUM-CHRISTUM *filium tuum, qui tecum vivit & regnat in unitate Spiritus-sancti Deus.* Hic illam partem, quæ remanet in dextra, teneat super sanguinem & calicem, & dicat, *Per om-*

nia sæcula sæculorum. respondetur, *Amen.* Hic cum ipsa particula ter signet super calicem dicendo, *Pax* † *Domini*, *sit* † *semper vo* † *biscum.* respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Hic adjungat particulam illam aliis particulis, quæ sunt in patena. Demum dicat junctis manibus duabus vicibus, *Agnus Dei*, *qui tollis peccata mundi*, *miserere nobis.* Et tertia, *dona nobis pacem.* Et in fine cujuslibet percutiat pectus suum, postea inclinatus dicat hanc orationem, *Domine Jesu-Christe*, *qui dixisti apostolis tuis*, *Pacem meam do vobis*, *pacem meam relinquo vobis*, *ne respicias peccata mea*, *sed fidem ecclesiæ tuæ*, *eamque secundum voluntatem tuam pacificare & coadunare digneris*, *qui vivis.* Hic elevat se, & osculetur altare, dans pacem episcopo vel presbytero cardinali, qui servit ei, dicendo, *Pax tecum.* respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Hic Papa dimittat totum sacramentum in altari, & vadit ad sedem suam: & stando detecto capite exspectet subdiaconum cum patena & hostia, & diaconum cardinalem cum calice & sanguine; & istis stantibus sicut decet cum prædictis coram eo, dicat hanc orationem, *Domine Jesu-Christe fili Dei vi*, *qui ex voluntate Patris*, *cooperante Spiritu-sancto per mortem tuam mundum vivificasti*, *libera me per hoc sacrum corpus*, *& sanguinem tuum ab omnibus iniquitatibus meis & universis malis*, *& fac me tuis semper obedire mandatis*, *& a te numquam separari permittas*, *qui vivis & regnas cum eodem Deo Patre in unitate Spiritus-sancti Deus*, *per omnia sæcula sæculorum. Amen.* Alia oratio, *Perceptio corporis tui Domine Jesu-Christe*, *quam indignus sumere præsumo*, *non mihi proveniat in judicium*, *& condemnationem*, *sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis & corporis*, *& ad medelam percipiendam. qui vivis & regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus-sancti Deus*, *per omnia sæcula sæculorum amen.* Hic cum reverentia accipiat de patena majorem partem hostiæ, & dicat, *Panem cælestem accipiam*, *& nomen Domini invocabo.* Hic tenens partem prædictam hostiæ cum quatuor digitis super sanguinem & calicem, dicit reverenter tribus vicibus, *Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum*, *sed tantum dic verbo*, *& sanabitur anima mea.* Postea signet se cum ipso corpore, & reverenter sumat totum illud quod est extra digitos prædictos; & quod infra digitos remanet, ponat in calice cum sanguine dicens, *Fiat commixtio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Jesu-Christi accipientibus in vitam æternam amen.*
Subsequenter

Subsequenter dicat, *Corpus Domini nostri Jesu-Christi custodiat animam meam in vitam æternam amen.* Demum accipiat calamum de manu episcopi cardinalis, & tenens ipsum cum ambabus manibus ponat eum in calice, dicendo, *Quid retribuam Domino pro omnibus, quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, & ab inimicis meis salvus ero.* Hic sumat de sanguine Christi sugendo cum dicto calamo; deinde dicat, *Sanguis Domini nostri Jesu-Christi custodiat animam meam in vitam æternam amen.* Postea det dictum calamum supradicto diacono cardinali, non removendo ipsum de calice, & tersis digitis cum persusorio, quod ibi offert episcopus cardinalis, postquam communicaverit, dicat orationem, *Quod ore sumpsimus Domine, pura mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Subsequenter aliam orationem, *Corpus tuum Domine, quod sumpsi, & sanguis, quem potavi, adhæreat visceribus meis, & præsta ut in me non remaneat sceleris macula, quem pura & sancta refecerunt sacramenta. Qui vivis & regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus-sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum amen.* Deinde recipiat partem unam hostiæ, quæ est in patena, & ponat in ore diaconi cardinalis supradicti, dicendo, *Corpus Domini Jesu-Christi custodiat animam tuam in vitam æternam amen.* Subsequenter recipiat ipsum ad osculum pacis: postea recipiat aliam particulam hostiæ, quæ in patena remansit, & ponat in ore subdiaconi, dicendo: *Corpus Domini nostri Jesu-Christi,* ut supra. Demum sedeat in sede sua, & perfundat supra scyphum aureum. Subsequenter lavet sibi manus, & sedendo exspectet subdiaconum, qui sibi apportat calicem cum vino. quem calicem Papa recipiat cum duabus manibus, & de vino cum calice sumat ad lavandum sibi os, quantum placet.

Communio, *Exulta satis filia Sion*, &c. Et cantata per chorum communione, surgat, & vadit ad altare, & subsequenter dicat, *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Deinde post communionem hanc orationem, *Hujus nos Domine sacramenti*, &c. Alia postcommunio, *Satiasti Domine familiam tuam*, &c. Et cantato, *Ite Missa est*, per diaconum cardinalem prædictum, non recedendo de altari, benedicat populum: *Sit nomen Domini benedictum.* resp. *Ex hoc nunc*, &c. *Adjutorium nostrum in nomine Domini.* resp. *Qui fecit cælum*

& terram. Benedicat vos omnipotens Deus Pater † & Filius † & Spiritus † sanctus. respondetur, *Amen.* Postea secrete dicat hanc orationem, *Placeat tibi sancta Trinitas*, &c. Post Missam exuens se Papa vestibus pontificalibus dicat hanc antiphonam, *Trium puerorum cantemus hymnum, quem cantabant in camino ignis benedicentes Dominum.* Psal. *Benedicite omnia opera Domini Domino*, totum. *Laudate Dominum in sanctis ejus.* Deinde repetat antiphonam, *Trium puerorum*, *Kyrie eleison, Christe eleison. Pater noster. Et ne nos inducas*, &c. Resp. *Sed libera nos a malo.* Vers. *Confiteantur tibi Domine opera tua.* Resp. *Et sancti tui benedicant tibi.* Vers. *Exultabunt sancti in gloria.* Resp. *Lætabuntur in cubilibus suis.* Vers. *Non nobis, Domine, non nobis.* Resp. *Sed nomini tuo da gloriam.* Vers. *Domine exaudi orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Deus qui tribus pueris*, &c. *Actiones nostras*, &c.

LXXII. *In festo sancti Stephani Introitus.*

Sederunt principes, & adversum me loquebantur. Psalmus, *Beati immaculati in via. Gloria Patri.* Complendo ipsum, & *Kyrie eleison*, cum cardinalibus sibi adstantibus, deinde sedeat in sede sua: & decantato Introitu, dicat, *Gloria in excelsis.* Quo cantato per chorum, stando dicat, *Pax vobis*, versus populum. Oratio, *Da nobis quæsumus Domine imitari quod colimus*, &c. Commemoratio de Nativitate, *Concede quæsumus*, &c. Lectio Actuum Apostolorum, *Stephanus autem*, &c. Et dicta epistola, & osculato pede Papæ per subdiaconum, Papa signet ipsum. Grad. *Sederunt Principes*, &c. *Alleluia.* Vers. *Video cælos apertos*, &c. Et decantato graduali & primo *Alleluia* a choro, dat benedictionem diacono cardinali legenti evangelium, eunti ad pedem, signando ipsum, ac dicendo, *Sit Dominus in corde tuo, & in labiis tuis*, &c. Deinde ponat thus in thuribulo, signando, postquam posuerit, semel signo crucis: & iterum cum idem diaconus petit benedictionem a Papa, Papa signet ipsum sedendo. Sed cum incipitur evangelium, Papa stet detecto capite. *Secundum Matthæum. In illo tempore, dicebat Jesus turbis Judæorum & principibus sacerdotum: Ecce ego mitto ad vos Prophetas*, &c. Et osculato libro evangeliorum per Papam, fiat sermo aut per eum, aut

per aliquem cardinalem, cui ipse Papa commiserit faciendum. Et facto sermone, subsecuta confessione per diaconum cardinalem, si Papa sermonem fecerit, ipse Papa pronunciet indulgentiam prout ei placet. *Auctoritate Dei omnipotentis, Patris, & Filii, & Spiritus-Sancti, beatorum Petri & Pauli apostolorum ejus, & nostra, omnibus, qui venerunt hodie, qui sunt in statu veræ pænitentiæ, concedimus indulgentiam unius anni, & quadraginta dierum*, vel plurium ad voluntatem suam. Postmodum dicat, *Precibus & meritis beatæ Mariæ semper virginis, beati Michaelis archangeli, beati Johannis Baptistæ, sanctorum apostolorum Petri & Pauli, & omnium Sanctorum, misereatur vestri omnipotens Deus, & dimissis peccatis vestris perducat vos ad vitam æternam, amen.* Deinde dicit, *Indulgentiam, absolutionem & remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens & misericors Dominus, amen.* Subsequenter dicit signando populum in modum crucis, *Et benedictio Dei omnipotentis, Patris, & Filii, & Spiritus-sancti descendat super vos, & maneat semper.* Si autem cardinalis sermonem fecerit, cum vadit ad pedem Papæ, osculando petat benedictionem a Papa flexis genibus, dicens, *Jube domne benedicere.* Papa sedendo dat benedictionem, & signando & dicendo, *Sit Dominus in corde tuo & in labiis tuis, ut digne & competenter annuncies verbum sanctum suum.* Deinde dictus cardinalis reverenter quærat a Papa, quantam indulgentiam placeat sibi concedere. qua pronunciata, Papa dat absolutionem, ut supra, & Papa concedit sicut placet sibi. quam indulgentiam ipse cardinalis pronunciat. Tum Papa stando in sede sua super scabellum, incipiat, *Credo in unum Deum.* Quo dicto, & per chorum cantato, dicat, *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus.* Deinde sedeat in sede sua. Offerenda, *Elegerunt apostoli Stephanum levitam*, &c. Et dum cantatur per chorum, sedendo lavet sibi manus. Lotis vero manibus, & offertorio cantato, vadat ad altare, & ibi recipiat patenam cum hostia, quam sibi offert diaconus cardinalis, & eam aliquantulum elevans, dicat, *Suscipe sancte Pater*, &c. Demum ponat hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram, & patenam ponat ad manum dextram juxta corporale, & postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdiaconi, & ponat de aqua in calice, dicens, *Deus qui humanæ substantiæ*, &c. & reddat ampullam subdiacono. Demum signat super calicem semel. & dum ponitur calix su-

per corporale in loco suo per dictum Papam, dicit, *Offerimus tibi Domine*, &c. Et cum per dictum cardinalem calix cooperitur, dicat antiphonam, *In spiritu humilitatis*, &c. Subsequenter dicat, *Veni sanctificator*, &c. signando super hostiam & calicem; & postea vertat se ad diaconum cardinalem, & benedicat incensum, dicendo, *Ab ipso sanctificeris, in cujus honore cremaberis* Demum recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, & incenset super calicem & hostiam in modum crucis decenter, dicendo, *Incensum istud a te benedictum † ascendat ad te Domine †, & descendat † super nos misericordia tua. Dirigatur oratio mea*, &c. Et continuando incenset cruces & imagines stantes super altare, & ipsum altare desuper; postea incenset iterum super hostiam & calicem: demum reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo, *Accendat in nobis Dominus ignem*, &c. Demum inclinatus ante altare, dicat, *Suscipe sancta Trinitas*, &c. Subsequenter erigat se, & osculetur altare in medio. deinde dicat versus populum, *Orate pro me fratres*, &c. Circumstantes vero respondeant, *Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis*, &c. Subsequenter dicat secrete orationem, *Suscipe Domine munera*, &c. Alia oratio, *Oblata Domine munera*, &c. Præfatio & alia dicuntur, ut supra.

Ex Ceremoniali Card. Rotomagensis.

Completa Missa, si Papa sit in Urbe, recipit regnum de manu marescalli majoris, & gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc judices & advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, & faciunt iterum ei laudes, prout in libro Polyptyco scriptum est: & ibi dominus Papa descendit, & deposito regno accipit mitram. Deinde judices ducunt eum usque ad locum, in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, & apposito mantello super scapulas, sedens in cathedra manibus propriis dat presbyterium capellanis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, &c. & diaconus cardinalis legat in mensa cum pluviali; & in fine cantores cantant sequentiam, *Lætabundus*. Quod si Papa non celebraret, presbyter cardinalis tit. sancti Stephani prædicti consuevit coram Papa celebrare illa die.

Illa die capellani commensales, acolythi & auditores & pæ-

nitentiarii comedunt cum Papa splendide, & in collatione datur presbyterium.

In secundis Vesperis Papa venit cum pluviali & mitra.

LXXIII. *De officio sancti Stephani. Statio ad sanctum Stephanum in Cælio monte.*

Missa & Sermo mandantur [a].

In die sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis, in basilica, diaconis cardinalibus & subdiaconis exceptis, qui induti dominum Papam ducunt ad basilicam ipsam, ubi cardinales & prælati omnes exibunt ei ad reverentiam: ibique induit se planeta alba, & descendens de palatio usque ad porticellum, ibique invenit equum phaleratum, sed non ipsius collum, nacta scarleti: & ascendens equum, & de manu diaconi, qui a dextris ejus stat, regnum recipiens, induit ipsum. sicque vadit ad ecclesiam beati Stephani in Cælio monte coronatus cum ordinibus processionaliter, sicut scribitur in Polyptyco. Cumque sic ad prædictam ecclesiam sancti Stephani, in qua ipso die est statio, devenerit; deposito regno, intrat ecclesiam, factaque oratione vadit ad sacrarium; & deposita planeta alba, induit rubeam, & celebrat Missam, sicut hesterna die in omnibus ad Missam. Missa vero finita, resumit planetam albam, & induit regnum, & revertitur ad palatium. Cetera vero omnia fiunt, prout in Polyptyco scriptum est.

LXXIV. *In die sancti Johannis.*

Missa & Sermo mandatur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis. Ad quam Papa venit cum pluviali rubeo de scarleto, & mitra aurifrisiata cum presbyteris, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis, in quibus omnes acolythi debent esse cum superpelliciis, primo commensales, auditores, & subdiaconi; deinde acolythi & capellani horum.

[a] Quæ sequuntur usque ad caput 78, paucis exceptis, conveniunt cum Ceremoniali Petri Amelii.

LXXV. *De officio festi Innocentium.*

In hoc festo consuevit esse Missa & Sermo; sed modo non observatur, nec Papa venit ad secundas Vesperas ad capellam.

In Natali sanctorum Innocentium statio ad sanctum Paulum. In Missa non dicitur *Gloria in excelsis*, nec *Alleluia*, sed tractus cantatur. *Credo* vero cantatur propter octavam Nativitatis Domini; & paramenta debent esse violacea, & præfatio de Nativitate. Nec *Ite Missa est* dicitur, nam *Ite Missa est* semper sequitur *Gloria in excelsis*. Dicuntur tamen ista in octava eorum. Si festivitas ista in Dominica venerit, ad Matutinas *Te Deum laudamus* cantatur, & paramenta debent esse rubea. Ad Missam *Gloria in excelsis Deo* cantatur, & *Alleluia*, cum *Credo*, & præfatione de Nativitate.

LXXVI. *In Circumcisione Domini.*

Missa & Sermo mandantur tantummodo. Licet antiquitus Romani Pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei sollemniter venire induti pluviali pretioso albo & mitra sollemni, & servatur nunc, & bene. Verumtamen modernis temporibus non observatur, sed solum venit cum pluviali de samito, & mitra aurifrisiata. Totum hoc stat ex voluntate Papæ.

Item si Papa sit in Urbe hac die Circumcisionis, & non celebret, sed faciat per aliquem cardinalem celebrari in ecclesia sancti Petri; antequam cardinalis induatur, præsentetur bulla, quomodo Papa dispensat cum eo, quatenus possit celebrare super aram beati Petri: & per totam diem pendeat ante regias, & ita in omnibus aliis Missis, quæ super illud celebrantur.

LXXVII. *In Epiphania.*

Missa & Sermo mandantur, & Vesperæ consueverunt mandari, Sermo non. In utrisque Vesperis Papa interest cum pluviali de scarleto rubeo, & mitra aurifrisiata. Hanc etiam Missam Antistes Urbis celebrare consuevit, & semper faciunt de communi cursu, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti.

Item anno Domini M CCC LXXXIX, pontificatus domini Urbani VI anno X, festum sancti Antonii venit in prima Dominica post Epiphaniam, & nihil fecimus de festo sancti Antonii, sed totum officium fuit de Dominica; & eramus in Urbe.

Ad octavas Epiphaniæ quotidie ad Missam dicitur oratio prima, sive festiva, sive sit ferialis: secunda fit commemoratio de sancta Maria, videlicet, *Deus qui salutis æternæ*; tertia de sancto Petro, *Deus cujus dextera*, &c. quarta, *Ecclesiæ tuæ*; quinta, *Deus omnium fidelium pastor.* Et hoc observatur usque ad Purificationem beatæ Mariæ. A Purificatione vero usque ad quartam feriam, quæ est caput jejunii, prima oratio dicitur de die; secunda, *A cunctis*; tertia, *Deus omnium.* Incipiat hebdomadarius. Quod si tempus breve est a Dominica post octavas Epiphaniæ usque ad Septuagesimam, quod nequeant diebus suis dici officia Dominicalia, videlicet Introitus & orationes, epistolæ & evangelia; ita distribuat, quod non potest habere Dominicas per dies feriales infra hebdomadam, facit decantare utiliter, si coaptentur; ita quod compleantur in ultima hebdomada. Illud idem observatur de Dominicis post octavam Pentecosten usque ad Adventum.

LXXVIII. *De benedictione cereorum, quæ fit in die Purificationis beatæ Mariæ.*

Tantummodo Missa mandatur. Non habet Vesperas præcedentes mandatas: tamen cardinales in primis Vesperis veniunt, & incipiunt antiphonas. Et si festum hoc cadit in Septuagesima, vel Sexagesima, transfertur in diem Lunæ. In primis Vesperis Papa venit cum pluviali simplici de samito & mitra aurifrisiata.

In festo Purificationis beatæ Mariæ cerei benedicuntur per juniorem presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rocheto albo, amictu, stola, & pluviali albi coloris, & mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta & incenso, & sociis indutis cum superpelliciis, & duobus ceroferariis cum faculis accensis: & sic benedicat candelas, ut in Missali & Pontificali Romano continetur. Et benedictione completa, aspergantur cerei aqua benedicta, & thure adolentur per eumdem presbyterum cardinalem. Deinde distribuantur cerei ut infra

sequitur. Nam Papa indutus manto rubeo, tenens mitram de vernello in capite, venit ad locum præparatum ad hoc more consueto, cum duobus diaconibus. Tunc facta reverentia consueta per cardinales presbyteros, & post reverentiam paratis omnibus, tam cardinalibus, quam aliis, violaceis; diaconibus scilicet cotta, amictu, & planeta; & presbyteris cardinalibus similiter & cum planeta; episcopis similiter, & cum pluviali; & ceteris etiam prælatis similiter, & cum pluvialibus violaceis se habent: tunc scilicet prior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua, stans Papæ sedenti in faldistorio & cum mitra, faculam [a] non accensam, quæ aliis major est, nihil dicendo dat, osculando manum Papæ. Deinde ipse prior episcoporum, vel subprior genuflexus recipit faculam de manu Papæ non accensam, & osculetur genu dextrum domini Papæ. Et sic deinde omnes cardinales faciunt, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, & prælati omnes, qui sunt parati, mitris suis depositis osculando genu, & modo quo episcopus, vel presbyter cardinalis celebrat coram Papa; & sic paratus antequam veniat ad recipiendum cereum, non exuit planetam. Camerarius vero, notarii, auditor contradictarum, & corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent episcopi, quia non sunt parati; & etiam capellani, tam commensales, qui debent esse in cottis, quam alii capellani & similes, necnon pœnitentiarii, & breviter omnes alii familiares Papæ, etiam laici, & quicumque alii non familiares, qui possunt illuc venire, recipiunt faculam de manu Papæ, & osculantur non genu, sed pedem. Et sciendum est, quod faculæ tam Papæ, quam aliis dantur non accensæ, sed receptæ statim accenduntur.

Sciendum tamen quod quando rex est præsens, immediate post cardinales ante omnes alios prælatos etiam paratos modo prædicto, recipit cereum modo prædicto de manu Papæ: & post receptionem cerei osculatur pedem, & non genu. Tamen modernis temporibus consuevit recipere rex, sicut sedet, post priorem episcoporum cardinalium: & ita in ramis palmarum, & in die cinerum.

Si imperator esset præsens, post priorem recipit cereum, & osculatur pedem, & non genu.

a Sic etiam in Ceremoniali Petri Amelii cereus non accensus porrigitur: sed statim accenditur, infra.

Item

Item notandum, quod post priorem episcoporum cardinalium, si aliquis intersit patriarcha, candelam recipit de manu Papæ Quod si rex sit præsens, post regem candelam recipit subprior episcoporum cardinalium, & in ejus absentia prior presbyterorum: & tunc patriarcha, etiamsi plures sint patriarchæ, quilibet recipit post cardinales qui eum antecedunt: & semper inter duos cardinales, etiam in processionibus & in Missis, stare debent patriarchæ. Processio ordinatur per priorem diaconorum cardinalium, qui dicit alta voce facie versa ad processionem, *Procedamus in pace*, & respondet chorus, *In nomine Christi. amen.* Deinde movetur processio, & dominus noster Papa indutus pluviali rubeo cum perlis & aurifrisiis, deposito alio post distributionem cereorum vel palmarum in die suo, cum mitra aurifrisiata, quam in processione portat, & tenet faculam accensam, vel palmam die suo in manu sinistra, & manu dextra signat. Et Papa incedit aliquantulum per capellam processionaliter sub pallio, quatuor militibus deferentibus cum mappulariis, si sint in Urbe, aut quatuor de nobilioribus Urbis, vel clientibus armorum in illorum absentia; sicque pergit ad regias. Et primo ad partem dextram, secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, postea regreditur ad sedem suam, in qua sedens, extenditur super genua sua una tobalea per duos capellanos, ipsam tenentes flexis genibus, unum a dextris, alium a sinistris: & sic lavat manus suas aquam infundente nobiliori.

Aliqui dicunt, quod Papa nunquam mutat pluviale in processionibus istis, sed solum mitram aurificatam & sine perlis; quoniam pluviale debet semper portare in processionibus & diebus ferialibus. quod certe credo, ubicumque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia & tres mitræ, alba aurificata cum perlis, & alia sine perlis aurifrisiata, quam defert diebus feriaris.

Quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisiata, & recipit simplicem de garnello albam & planam. Cantatis antiphonis & psalmo, *Nunc dimittis*, Papa assurgit in sede sua; & deposita sibi mitra per diaconum cardinalem a dextris sibi adstantem, Papa cantando dicit, *Oremus*, & immediate diaconus a dextris dicit cantando, *Flectamus genua.* Cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando, *Levate.* Subsequenter Papa dicit cantando orationem, *Exaudi quæsumus Domine*, &c.

deinde, si Papa celebrat, vadit ad revestiarium, si sit; si non sit, ad cathedram suam longe ab altare paratam ad partem sinistram altaris: & deposita mitra alba & plana cum pluviali & stola, induitur sacris & preciosis albis vestibus, servato ordine alibi signato.

Notandum etiam quod in hoc festo Purificationis, & in receptione cinerum, & in receptione palmarum, cardinales & prælati, ut supra dictum est, sive Papa celebraturus sit, sive non, parati esse debent, cum recipiunt faculas, cinerem vel palmam. Sed dicto Introitu cum Papa, si non celebrat, cardinales deponunt paramenta, & resumunt cappas laneas: prælati vero statim receptis cineribus paramenta deponunt. Cum vero dicitur evangelium, omnes tenent faculas accensas vel palmam in manibus, stantes recti in cappis, non parati. In die Palmarum, in passione Papa etiam tenet faculam accensam vel palmam in evangelio & passione: sed dicto evangelio vel passione, faculas & palmas commendat servitoribus. Si vero Papa celebrat his tribus diebus, Purificationis, Cinerum, & in die Palmarum, cardinales & prælati non deponunt paramenta violacea, quousque facta sit processio, si fiat: & in processione, si fiat, dominus Papa indutus manto rubeo, ut dictum est, habens mitram de garnello, tenet faculam accensam vel palmam in die Palmarum in manu sinistra, quia vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in processione ornamentis violaceis parati cum mitris in capite de garnello. Ordinatur autem processio per priorem diaconorum: qua ordinata, ultimus diaconorum cardinalium dicit alta voce cum nota, *Procedamus in pace*, versa facie ad processionem, & respondetur cum nota alta, *In nomine Christi amen.* Facta processione, commendant faculas servitoribus, vel palmas: & tunc hac die Purificationis in albis omnes, tam dominus Papa, quam alii more consueto parantur. Sed in die Cinerum & Palmarum tenent paramenta violacea, usquequo Missa sit completa. In evangelio vero dominus Papa & omnes resumunt faculas, vel in passione palmas: & dicto evangelio vel passione, eas servitoribus recommendant.

Idem observatur suo modo in die Palmarum in palmis recipiendis, osculatione genu, vel pedis, processione & aliis, ut infra dicetur. Advertendum, quod si processiones hujusmodi

fierent Romæ per Papam & sollemniter in locis, ubi Papa his tribus diebus esset celebraturus, Papa paratus esset sollemniter etiam in processione paramentis pontificalibus & cum pallio, & iret discalciatus ipse & omnes cardinales & prælati in processione, saltem in hac die Purificationis, ab ecclesia sancti Adriani usque ad sanctam Mariam-majorem ; & in die Cinerum ab ecclesia sanctæ Susannæ usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio.

In Cathedra sancti Petri nec Missa, nec Sermo consueverunt mandari, quia non sunt secundum modernos, sed antiquitus consueverunt esse. Et dominus Urbanus papa V I in primo anno, & in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustinensis in ecclesia sancti Petri in Urbe, Urbano Missam celebrante in dicta ecclesia.

Memorandum quod cantetur *Lumen ad revelationem gentium.*

LXXIX. *De officio Cinerum quarta feria caput jejunii.*

Feria quarta caput jejunii, non est prætermittendum de officio Cineris. Illa die, si Papa fuerit in Urbe, conveniunt omnes ad sanctam Anastasiam : sed antequam veniat dominus Papa, fiunt cineres ibi de palmis præteriti anni, & benedicuntur a juniori presbytero cardinali, cum ministris paratis in albis tantum. Tunc dominus Papa vadit ad dictam ecclesiam, comitante eum tota curia, & dicit ibi Sextam, quia antequam descendat de palatio, debet dicere Tertiam. Postmodum imponitur ei cinis benedictus a priore episcoporum, si præsens est ; sin autem, a subpriore presbyterorum. Demum dominus Papa ipse imponit cineres super capita eorum, dicens, *Memento homo*, &c. Postea per priorem diaconorum ordinatur processio. Si dominus [a] Papa vult pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque ad dalmaticam : post impositionem cinerum debet se discalciare, & indui nigra casula, & pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholæ Græcorum, & usque ad sanctam Sabinam, ubi statio est, pedibus discalceatis. Interim scholenses cantent per viam antiphonam : demum sequuntur litaniæ. His finitis, dominus Papa ablutis pedibus ad sanctam Sabinam in sacristia, & recalceatus dicit

[a] Eadem apud Petrum Amelii in cap. XXXVII.

Nonam: deinde procedit ad altare ad divina peragenda Solet dominus Papa hac die ad Missam unam [a] tantum orationem cantare & in omnibus dominicis diebus: sed in ferialibus, quando celebrat in capella, dicit tres orationes, videlicet orationem diei, & orationem *A cunctis*, & orationem *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*, &c. Et quando venit ad orationem super populum, dicit, *Per omnia sæcula sæculorum, amen.* Postea dicit, *Oremus. Humiliate capita vestra Deo*; postea oratio super populum. In hac Missa dicitur præfatio Quadragesimæ, *Qui corporali jejunio*, & deinceps usque ad Dominicam [b] Palmarum, tam in feria, quam in dominicis diebus festivis, dicitur præfatio quæ competit. Peracto Missæ officio, non dicit Vesperas, quia in tota illa hebdomada non dicit Vesperas post Missam, sed in sero, sicut in aliis transactis diebus retro.

Notandum quod ab initio quartæ feriæ caput jejunii quisque dies proprias habet orationes, & prophetias & evangelium, & antiphonas ad *Benedictus*, & ad *Magnificat*. Orationes vero quæ fiunt in Missa super populum, dicuntur in Vesperis, præter diem sabbati; in die vero sabbati ad Vesperum dicitur oratio de Dominica. Sciendum est, quod ab hac die usque Cœnam Domini, secundum Romanam consuetudinem, non dicimus *Flectamus genua*, nisi quando plures prophetias ad Missam legimus. Quando vero legimus unam prophetiam, dicitur in modum epistolæ, & dicitur *Dominus vobiscum.* Notandum quod quando duæ prophetiæ ad Missam leguntur, prima legitur in modum lectionis, & dicitur, *Flectamus genua*: secunda in modum epistolæ, & dicitur, *Dominus vobiscum.* Ex consuetudine hactenus observata, quando aliquod festum trium lectionum in diebus Quadragesimæ veniebat, videlicet a quarta feria caput jejunii usque ad feriam quartam majoris hebdomadæ, nihil de festo faciebamus præter commemorationem: sed nunc non observatur. Unde si festum sanctæ Scholasticæ venerit in Quadragesima, Missam dicimus de feria, cum commemoratione de festo: etiam Tertia, Sexta & Nona de festo, si aliquod festum non sequatur, de feria dicuntur. Notandum quod camerarius Papæ exit [c] regias, & dat cineres

[a] In Ceremoniali Petri Amelii: *Notandum quod secundum dominum Iacobum Gaytani in hac Missa, non debet dici nisi tantum una oratio, licet modernis temporibus consueverunt dici tres.*

[b] A Dominica Passionis dicitur præfatio de Cruce.

[c] Id est extra cancellos. Vide Petrum Amelii cap. XXI & XXXV.

ſtando pedes illis qui ſunt extra: & in ejus abſentia alius prælatus, cui Papa mandat.

Ante orationem non dicit, *Pax vobis*, ſed tantum *Dominus vobiſcum*, & ſic in omnibus feriis dominicis tam Quadrageſimæ, quam & Adventus, exceptis Dominica *Gaudete* & *Lætare*.

Et notandum quod in tractu, qui hac die cantatur, quando pervenitur ad verſum *Adjuva nos*, dictus dominus Papa depoſita mitra ſtat genuflexus in ſede ſua, quamdiu cantatur ille verſus. Si Papa non celebraret, ſed alius coram eo, debet ire ad cathedram cum ſcabello coram altare paratam: & ibi ſtat, quamdiu verſus ille cantatur, depoſita mitra; & ipſo finito, debet redire ad ſedem ſuam repoſita mitra: & etiam dicto, *Sanctus*, ſi non celebret, ſtatim debet accedere ad eamdem cathedram, & ibi ſtare uſque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et dum incipit *Per omnia*, redit ad ſedem ſuam. Hoc idem facit Papa non celebrans, quandocumque dicuntur primæ & ultimæ orationes in Miſſis de feria, vigilia, aut diebus quatuor temporum, ſive ſollemniter celebretur, aut ferialiter. Quamdiu enim orationes dicuntur, ſemper ſtat flexis genibus, ut ſupra, cum mitra in capite, niſi illam ex devotione ſpeciali deponere vellet: & orationibus finitis, dum dicitur, *Per Dominum*, vel quando vult, ſurgit & revertit ad cathedram ſuam.

Notandum [a] quod anno Domini MCCCXCV Bonifacius IX Peruſii dedit cineres. quibus datis, depoſito pluviali, recepit chlamydem: & ſic abſque mitra ſtetit in Miſſa propter frigus: neque cardinales diaconi ſederunt ante eum, ſed in locis ſuis. Dominus cardinalis Bononienſis dixit Miſſam, & dedit cinerem Papæ, & immediate Papa dedit ſibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod non fuit aliquis epiſcopus cardinalis tunc, & prædictus dominus noſter Papa ordinavit, quod iſte modus debet ſemper obſervari, quod ille qui celebrat, imponat Papæ cineres, anno quinto pontificatus ſui in die ſancti Matthiæ: & tunc fecerunt de feria, & non de ſancto, ſed die Jovis immediate ſequentis factum fuit de feſto.

Notandum quod quandocumque aliquis cardinalis facit officium coram Pontifice, omnes cardinales exſpectare debent illum, quouſque ille depoſuerit ſacra veſtimenta, & reaſſumpſerit quotidiana: & cum eo vadunt ad cameram Papæ cum dictis illis duobus diaconibus, qui Papam antecedunt: vel ſi omnes

[a] Eadem obſervatio apud Petrum Amelii in cap. XXXIX.

exspectare noluerint, saltem duo exspectare debent.

Si vero dominus Papa non est in Urbe, conveniunt omnes ad ecclesiam sanctæ Sabinæ, & dicta Tertia benedicuntur cineres a Pontifice, vel a sacerdote, qui debet cantare Missam more solito, ut supra. Finita benedictione, Pontifici vel sacerdoti celebraturo Missam imponitur cinis a Pontifice alio vel sacerdote, si adest. Sin autem, idem Pontifex, vel sacerdos imponit sibi ipsi cineres, deinde clero & populo, dicendo, *Memento homo*, &c. Interim cantantur, *Immutemur habitu*, & *Juxta vestibulum*, &c. Finita impositione cinerum, dicitur oratio, *Concede quæsumus*, ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella domini Papæ, quando Papa non celebrat, excepto quod sibi & omnibus adstantibus imponit cineres.

LXXX. *Dominica prima Quadragesimæ.*

Dominica prima Quadragesimæ Sermo & Missa mandantur: & in hac Dominica & deinceps in diebus dominicis usque ad Dominicam de Palmis, cum coram Papa celebratur præsentibus cardinalibus, Papa induitur manto rubeo cum aurifrisiis sine perlis, portans mitram albam & planam de garnello sine perlis, excepta quarta Dominica, de qua infra.

Secundum Jacobum Gayetani in ista Dominica, nec in aliis Quadragesimæ, non debet dici nisi una oratio tantum. Verumtamen modernis temporibus presbyteri consueverunt dicere unam pro dicta die, secundam *Ecclesiæ tuæ*, tertiam *Deus omnium fidelium*, quartam *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum*.

Ille qui debet facere sermonem, osculatur pedem dextrum Papæ, & petit benedictionem a Papa. qua recepta, Papa sibi committit, quatenus ex parte sui denunciet vere pænitentibus & confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiæ, infra octo dies, tres annos & tot quadragenas de indulgentiis. Notandum tamen quod in Dominicis istis consueverunt v anni & v quadragenæ & in quarta Dominica de *Lætare* VII. qui VII anni numquam solent dari, nisi Pontifex celebret in dicta Dominica de *Lætare* & in Dominica *Gaudete*. Et isto prædicto, Missa & sermo in aliis tribus Dominicis Quadragesimæ, &c. fuerunt ut supra.

LXXXI. *De officio quartæ Dominicæ Quadragesimæ, quæ vocatur Dominica de Rosa, & de Annunciatione.*

Dominica quarta Quadragesimæ, statio ad sanctam Crucem. In hac Dominica dominus Papa portat nobilem mitram frigiatam, cum vadit Missam celebrare ad ecclesiam sanctæ Crucis, quæ dicitur Jerusalem. Illo etiam die portat rosam auream cum balsamo & musco sibi in camera a camerario præsentatam; bajulatque eam in eundo ab eadem camera usque ad sanctam Crucem, & cum prædicat, in manu tenet eam, reducetque eam in redeundo usque ad Lateranum. Ad ascensionem & descensionem equi præfectus Urbis indutus scarleto vel purpura, habens unam caligam rubeam & aliam deauratam, tenet ei stapham, & dominus Papa dat ei rosam auream, cum descendit.

In hac Dominica Missa finita, dominus Papa rosam portat usque ad cameram suam; vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium: & dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia præsentes: & dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat rosam nobiliori, vel illi cui sibi placet magis; & ille incontinenti flectit genua, & osculatur pedem Papæ, dato etiam quod esset rex. Deinde Papa recipit eum ad osculum oris: deinde ille recedit comitantibus eum duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, & cum illo equitant aliquantulum, quantum sibi placebit.

Anno Bonifacii IX Pontificatus IV Perusii hac die rosa fuit missa in magna capella, & sermoni omnes cardinales interfuerunt, sed non Papa, quia erat infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare, & reportavit junior clericus cameræ, & Papa dedit rosam in camera sua.

Notandum quod antequam Papa det rosam, debet dicere aliqua verba brevia de conditionibus & proprietatibus rosæ, quæ habet colorem gaudiosum, odorem confortativum, aspectum lætificum, prout est in libro rationali divinorum officiorum.

In die Annunciationis beatæ virginis Mariæ Missa & Sermo mandantur. quod festum si venerit in Quadragesima, Papa non venit ad primas Vesperas cum pluviali & mitra, nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium,

nisi venerit die Lunæ: quia tunc Dominica de sero sunt Vesperæ papales, & antiphonas incipiunt cardinales.

Et notandum quod hoc festum, in quocumque tempore veniat, in Missa non dicitur nisi oratio de beata Maria virgine, & nihil de feria. Dicta Missa, immediate data benedictione, Pontifex stans in sede sua sine mitra incipit Vesperas, quæ sunt sollemnes: & incepta prima antiphona, deponit paramenta, & resumit pluviale rubeum, & omnes cardinales & prælati deponunt paramenta, & recipiunt cappas laneas. Nec cardinales incipiunt antiphonam in iis Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui servivit Papæ in Missa, non deponit paramenta, quoniam habet portare Papæ naviculam cum incenso hora debita, & incensare altare & cophinum, in quo reservatur Corpus Domini, & similiter Papam: & habet etiam tenere librum coram Papa, cum dicit orationem; & debent dici duæ orationes, una de festo, altera de feria, si veniat in tempore. quibus finitis, Papa dat benedictionem.

Consueverunt antiquitus in secundis Vesperis cujusque festi cardinales dicere antiphonas, & numquam alius in secundis Vesperis, licet temporibus domini Joannis XXII, Benedicti XII & Clementis VII numquam fuerit observatum.

In Dominica de Passione, quæ est quinta Quadragesimæ, Sermo & Missa mandantur: omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimæ est fieri consuetum.

LXXXII. *De ordine seu officio in die Palmarum*, &c.

Dominica in Palmis, secunda hora diei mediante, junior [a] cardinalis sacerdos & omnis clerus conveniant in ecclesiam sancti Silvestri in palatio Lateranensi, missalibus vestimentis induti: expositisque in medio palmarum vel olivæ, seu aliarum arborum ramis, benedicit cardinalis vel sacerdos salem & aquam: deinde sequitur antiphona, *Hosanna filio David.* Deinde pro graduali cantatur resp. *Collegerunt.* ℣. *Unus autem.* vel resp. *In monte Oliveti.* ℣. *Vigilate.* Dicta oratione, expandantur palmæ, & canente clero & populo, hoc modo deferuntur palmæ benedictæ in palatio Lateranensi ante capellam, si ibi est curia. Dominus exiens dat unicuique episcopo & cardinali spa-

a Apud Petrum Amelii, *Secundum dominum Iacobum Gaytani, junior presbyter cardinalis debet benedicere primus.*

tulam

tulam palmarum & aliis, si supersint palmæ: deinde projicit folia palmarum seu olivarum super populum, & aliquibus aliis dat manu; & cantor incipit antiphonam.

In hac die non consuevit esse sermo, nec Romani Pontifices officiare consueverunt, sed bono mane in capella secreta celebrant Missam suam: eunt tamen & distribuunt palmas: licet aliquando modernis temporibus celebrent.

Et notandum, quod si Pontifex non facit officium, quicumque alius dicit Missam, dum tamen sit cardinalis, benedicit ramos, & non junior presbyter: & ita de candelis & cineribus est observandum. Et in omnibus spectantibus ad hanc sollemnitatem palmarum recede ad ea, quæ sunt notata in die Candelarum & Cinerum.

Si Papa hac die Palmarum celebraret, portare debet paramenta violacea, vel viridis coloris sine perlis, & sandalia sine perlis, mitram simplicem de garnello, & chirothecas sine perlis, & palmam. Verum est quod modernis temporibus consueverunt portare mitram sollemnem & preciosam, & chirothecas preciosas, omnia alia simplicia.

Notandum [a] quod anno Domini MCCCLXXXVIII dominus Urbanus VI hac die ramis palmarum non fecit officium, quia nondum erat coronatus: sed bene dedit palmas & ramos, & interfuit Missæ indutus pluviali rubeo & mitra alba: quam Missam dixit cardinalis Florentinus in magna capella. & sic per dominos cardinales etiam illæ Missæ de hebdomada sancta fuerunt celebratæ ipso præsente, ut supra.

In die Lunæ non est Missa papalis. Item in die Martis Dominus noster audivit Missam magnam in sua capella parva, quam celebravit unus de cantoribus, & legit Passionem.

Item in die Mercurii sancta idem observatur. Sed notandum, quod si sint peregrini, de gratia speciali Papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus [b]....

Item notandum, quod die Mercurii sancta de sero hora competenti Papa venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea & capucio super caput, non tamen replicato, sicut in aliis diebus consuevit, sed solum ex-

[a] Hæc totidem verbis leguntur apud Petrum Amelii cap. LIX.

[b] Cetera supplet Petrus Amelii in cap. LXI. *indutus pluviali rubeo sine perlis, & cum mitra simplici alba.*

» tenso super oculos. Et his tribus diebus post officium Papa » debet dare benedictionem; & cardinales consueverunt venire de sero ad audiendum officium in capella Papæ istis tribus » diebus, non tamen mandari, sed libere devotionis causa.
» Notandum etiam quod Romani Pontifices his tribus diebus » non consueverunt dicere officium cum episcopis & commensalibus suis, cum dicuntur Matutinæ, sed devote audire officium, & postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere.

LXXXIII. *De officio feriæ quintæ in Cœna Domini.*

Feria quinta in Cœna Domini, statio ad sanctum Johannem ad Lateranum. Hac die sacrificium sacri corporis & sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu-Christo celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur: hac die etiam pœnitentibus per indulgentiam subvenitur. Mane hujus diei primo mansionarii præparent omnia quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis: tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quæ ad chrisma debet fieri, de panno serico albo, alias autem de alio serico coopertas. Sit autem pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per eum. Hora vero tertia sonetur signum, & veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc egrediantur pœnitentes de loco, in quo pœnitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiæ præsententur a Pontifice, qui sedere debet præ foribus ecclesiæ, & reconciliare eos cum antiphonis & orationibus. quibus finitis, pulsentur campanæ, sicut mos est in sollemnibus diebus, & extunc sileant campanæ usque ad diem sabbati. Antequam dominus Papa exeat de camera, dicit Tertiam & Sextam. Hora vero sexta exit dominus Papa de palatio cum episcopis & cardinalibus & toto apparatu curiæ, veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium. Episcopus Albanensis stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, & facit processiones, si fuerint faciendæ, ut moris est. Peractis his omnibus, descendit ad ecclesiam Lateranensem: & intrat ecclesiam, veniens ante sacrarium ad ecclesiam sancti Georgii, & dicit ibi Nonam.

Deinde tam Pontifex, quam presbyteri, & diaconi, & alii clerici, & quisque induatur ornatu sui Ordinis. Pontifex induit vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas,

diaconi dalmaticas pro reverentia chrismatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica sedeat in sede sua : cui præsentetur ampulla, quæ melior est, cum oleo ab acolythis, & balsamum cum oleo commisceat nihil dicens, & conficiat. Omnes vero ampullæ remaneant ibi, & diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur. Postmodum autem Pontifex lotis manibus, indutus planeta procedit cum presbyteris, diaconibus, & acolythis & omnibus ordinibus, & habent in processione crucem, evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso; & sic processionaliter pergant ad altare cum mappula : & facta confessione & reverentia, ascendit ad sedem suam. Interim autem decantetur a cantoribus Introitus sine *Gloria Patri*; & finito versu repetatur Introitus: postea a cantoribus decantatur *Kyrie eleison*. Quibus finitis, dominus Papa dicit excelsa voce, *Gloria in excelsis Deo*. Dicta vero oratione, *Deus a quo*, &c. lectis epistola & evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, & *Credo in unum Deum* decantando, prosequatur Missam ordine suo. Tamen sciendum est, quod non fit sermo, nisi quando fuit processio.

Notandum quod in hac Missa non consuevit esse sermo, «
nisi Papa vellet facere processionem. Tunc si Papa illum ser- «
monem facere non vellet, sacrista committit de ejus manda- «
to sermonem alicui de dominis cardinalibus episcopis, vel «
presbyteris, quoniam diaconi nunquam coram Papa prædi- «
cant, aut alicui prælato, vel magistro in theologia. «

Notandum quod abbates nunquam consueverunt prædica- «
re, nec doctores decretorum, nec legum, nisi dumtaxat præ- «
lati & magistri in theologia : sed modo abbates prædicant. «

Postquam dominus Papa intrat ad sacrificandum, & confecit duas hostias; tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, & cum eo plures subdiaconos. Unus autem ex iis, subdiaconibus portat crucem, acolytho antecedente cum thuribulo & thure : & sic processionaliter vadunt ad ecclesiam sancti Johannis, vel sancti Georgii, ubi ampullæ cum chrismate & oleo conservantur. Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quæ est chrismatis : duo alii subdiaconi accipiant illas duas alias ampullas olei exorcizati & olei infirmorum, & eo modo, quo iverunt, revertantur. Venientes autem ad altare, antequam dominus Papa dicat, *Per quem hæc omnia*,

subdiaconus qui bajulat ampullam olei infirmorum, repræsentet eam summo Pontifici ad benedicendum. Pontifex dicat plana voce, *Exorcizo te immundissime.* Iis benedictionibus peractis, vertitur ad altare, & dicit, *Per quem hæc omnia,* &c. Scire nos convenit, quod si fuerit Pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum,* & antequam intret ad sacrificandum, a diaconibus levatur mensa de altari palliis desuper complicatis, & cum reverentia & omni devotione ab eisdem reportetur in capellam sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quod ibi est locus conservationis; & cum omni cautela usque in die sabbati custoditur.

Deinde Pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quæ intus se continet quoddam vasculum aureum, & in illo vasculo est lapis preciosus concavus, & in illa concavitate lapidis est diligenter preciosus Christi sanguis [a] inclusus, qui annualiter extrahitur, & reponitur ibi in concavitate arcæ: & tunc levatur a Pontifice, & ostenditur, ut tota turba populi valeat cum timore & reverentia, & omni devotione eum videre. Postea traditur custodienda priori & canonicis ejusdem ecclesiæ usque in diem sabbati. Tunc Pontifex ad sacrificandum intrat solus, & intrat arcam: ut significetur, quod in veteri testamento scriptum est, quia summus Pontifex intrabit semel in anno in Sancta sanctorum; tamen & cruce & linteamine superpositis, episcopo vel cardinali cum capellano sacerdote ministrante sibi.

Confecto itaque sacrificio, Pontifex solus communicat super altare sine ministris, & non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmat illa die & sexta feria: & ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, & patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso resumit: & cooperitur utrumque sindone munda. Receptis corpore & sanguine Domini, Pontifex ascendit ligneam sedem: & continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio; & diaconus, qui assistit domino Papæ, accipit ampullam unam mixtam cum balsamo, & repræsentat eam Pon-

[a] Apud Johannem canonicum ecclesiæ Lateranensis hæc leguntur in cap. 111, ubi agitur de reliquiis, quæ sunt in basilica Salvatoris, *De sanguine & aqua lateris Domini ampulla dua.* Eadem superius pag. 99.

tifici, tenens eam in finiſtro brachio involutam. Tunc Pontifex halet ter in ipſam; & poſt eum halent etiam in ipſam omnes epiſcopi, qui aſſiſtunt ibi, & presbyteri cardinales; & dicit ſine cantu, *Dominus vobiſcum. Exorcizo te creatura olei,* &c. Poſt benedictionem vero iſtam omnes epiſcopi & cardinales ſalutent per ordinem ſanctum chriſma, & in ſalutando inclinent capita dicentes, *Ave ſanctum chriſma*, & deoſculentur ampullam. Facta ſalutatione chriſmatis ab epiſcopis & presbyteris, ſtatim debet fieri ſaluratio olei ab eiſdem, hoc videlicet modo.

Dominus Papa ſalutat chriſma, & ſtatim poſtea oleum, dicens, *Ave ſanctum oleum:* ita & ſinguli facere debent. Poſtea reportentur ampullæ proceſſionaliter, ſicut fuerunt adductæ ad ſacrarium, vel ad locum ubi ſedere debent. Deinde diſtribuatur unicuique, ſicut debetur & fuerit opportunum. Pontifex vero in ſede communicat illos, qui communicari volunt. Reverenter tamen oblatæ integræ de corpore Domini in diem Paraſceve reſervantur: ſanguis vero Domini penitus aſſumatur. Pacis oſculum non datur, *Agnus Dei* dicatur, & communio, *Dominus Jeſus-Chriſtus*, &c. Tunc Pontifex revertitur ad altare, & dicit hanc orationem, *Refecti*, &c. qua expleta, diaconus dicit, *Ite Miſſa eſt.*

LXXXIV. *De Mandato fiendo in die Jovis ſancto, rubrica.*

Miſſa igitur ſollemniter peracta, indutus Pontifex, ſicut cantavit, aſcendit ad palatium, comitantibus eum tam epiſcopis, quam presbyteris & diaconibus, omnibus peractis ſecundum ordinem ſuum. Pontifex vero ingreditur baſilicam ſancti Laurentii de palatio, vel capellam ſancti Martini, ſi eſt ad ſanctum Petrum: & exuit planetam, & aſſumit ſibi mantum in ſcapulis: impoſito ſuper caput ſuum fanone cum mitra facit Mandatum, duodecim ſubdiaconibus rochetum cum ſuperpelliceo portantibus. Cubicularii ponunt concham ante eum: ipſe vero præcinctus linteo, habens ante ſe linteum mundum, quo unus diaconus qui ei ſervit, ſecundum dominum Jacobum [a] Gaietanum, ipſum Papam præcingit, bra- a

[a] Hinc patet, hoc non eſſe purum putum Jacobi Gaietani Ordinarium, ſed ab aliquo alio interpolatum quibuſdam in locis; maxime iis (ut videtur) in locis, ubi rubricæ vocabulum in titulo apponitur.

cheolam ad hoc portatam habens in brachiis, & linteum mundum ante se tenens. quæ omnia debent parari per thesaurarium, vel fratres de * Prognota, & duodecim subdiaconi manent foris basilicam discalciati: duo vero ostiarii accipiunt priorem in ulnis, & portant eum ante Pontificem. Pontifex vero cum aqua calida, quam infundere debent cubicularii, lavat pedes ejus, & tergit linteo, & deosculatur pedem ejus dextrum, & dat ei duos solidos: & sic facit unicuique subdiaconorum, & dat ei duodecim denarios. Interim cantores cantant Vesperum, ante eum stantes, cum antiphona ad Vesperum, *Calicem salutaris*, &c. His dictis, lectio non dicitur, nec versus, sed antiphona cantatur, *Cœnantibus autem*, &c. Omnibus completis, dicit Pontifex orationem legendo, *Respice, quæsumus Domine, super hanc familiam tuam*, &c. ut moris est, prout in Vesperorum officiis hujus diei plenius continetur.

* *al.* Pignotta

LXXXV. *De largitione presbyterii.*

Dictis Vesperis, & Mandato facto per Papam, ut supra dictum est, summus Pontifex presbyterium largitur cardinalibus & legatis. Nam indutus paramentis usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem super caput, & super ipsum mitram aurifrigiatam, ducitur ad capellam sancti Silvestri per duos diaconos cardinales, in quam intrat: & sic paratus sedet in faldistorio suo, & dat cuilibet cardinali singulariter & prælato presbyterium solitum, primo videlicet episcopis cardinalibus, secundo presbyteris; tertio diaconibus secundum ordinem antiquitatis singulorum in statu, in quo tunc est cardinalatus; consequenter omnibus aliis prælatis singulis singulariter. Nam quilibet cardinalis & prælatus extracta sibimet mitra, deferens eam in manibus, vadit coram eo flexis genibus: tenet mitram apertam ante Papam, qui ponit in illam pecuniam, quam dat ei in uno scypho [a] argenteo camerarius, & quam dicit liber cameræ, qui vocatur Polyptychus: & ille qui recipit pecuniam in mitra, osculatur genu domini Papæ. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetæ, & assistunt ipsi camerario clerici ca-

a Hæc Petrus Amelius citat in cap. LXVII, *secundum dominum Jacobum Gaitani.*

meræ & duo mercatores. Ipsi vero camerarius & clerici tantum sunt in superpelliciis sine cottis.

LXXXVI. *De comestione in Cœna Domini.*

Dato [a] presbyterio, dominus Papa sic paratus, ut diximus, a duobus diaconibus cardinalibus ducitur ad mensam sollemniter paratam, & ibi sedet, episcopo cardinale sibi dante aquam, & duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, alio a sinistris tobaleam tenentibus, ipsoque, qui a dextris, etiam anulum tenente, dum lavatur.

Notandum quod prædicti tres cardinales in prima & secunda manuum lotione, & mensæ benedictione ministrant Papæ sine mantellis, mitra sibimet deposita dum ministrant: sed in gratiarum actione resumunt mantellos suos & mitram loco suo. Eo loto prima manuum lotione, factaque benedictione mensæ, de qua infra seriosius dicetur, vadunt omnes sedere: & tunc omnes cardinales lavant, cum sederint, manus suas, & sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotione dicetur.

LXXXVII. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem Papa in una mensa eminenti solus, diversis & magnis vasis aureis & argenteis super mensam positis. In alia vero mensa, quæ est ad dextram Papæ, in longum aulæ sedent episcopi cardinales: inter quos etiam sedent, si sint, patriarchæ quatuor ecclesiarum patriarchalium principalium secundum ordinem prioritatis & posterioritatis ecclesiarum suarum: ita tamen quod quilibet patriarcha sedeat inter duos episcopos cardinales, & post eos in alia mensa presbyteri cardinales.

In parte autem sinistra, quæ etiam est in longum aulæ, sedent diaconi cardinales, omnes secundum ordinem prioritatis singulorum in statu, in quo sunt cardinalatus. Nam priores primo in mensa sedent; & post mensas cardinalium erunt mensæ omnium aliorum prælatorum & nobilium. Et attende, quod Papa stabit dum comedit, sic paratus, ut dictum est, scilicet usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum

a Hæc & sequentia capita ad XCI totidem fere verbis leguntur apud Petrum Amelii a cap. LXIX.

rubeum ad ſcapulas, fanonem in capite, & mitram aurifrigiatam ſuper fanonem, & anulum precioſum non pontificalem in digito, & ſandalia in pedibus. Cardinales vero omnes, tam ſæculares, quam religioſi, habebunt cottas cum...... ſine camiſiis albis & mitris ſimplicibus de garnello in capite, & mantellis ad ſcapulas: ſed ſæculares habebunt mantellum de brunetto roſaceo; religioſi autem habebunt mantellum coloris ſuæ religionis: & ita parati comedent, & alii omnes prælati ſimiliter, facta tamen inter eos diſtinctione de ſæcularibus & religioſis quoad mantellos in colore, ſicut dictum eſt in cardinalibus.

LXXXVIII. *De ſervitoribus menſæ Papæ.*

Coram Papa ſerviunt laici majores natu & nobiliores, qui præſentes erunt, ſecundum officia illis diſtributa per magiſtrum hoſpitii. Notandum tamen quod in menſa primum ferculum ponit coram Papa aliquis de principalibus nobilibus, etiamſi eſſet rex. quo poſito, ſi rex foret, vadit ad ſedendum in menſa a ſiniſtris inter primos duos diaconos cardinales: & ſic faciebat dominus CAROLUS primus rex Siciliæ, & deſcendentes ab eo reges, maxime quia imperator Conſtantinopolitanus, qui tunc temporis erat in curia, & ſedebat a dextris inter duos primos epiſcopos cardinales, qui primum fortaſſis ferculum poſuerat Papæ, ſecundum vero rex Siciliæ. Alii etiam nobiles majores, etiamſi eſſent filii imperatorum vel regum, ſerviunt Papæ in menſa, unus videlicet de cupa, alius de cultello ad incidendum. Alii aſtant comedenti; alii ſequuntur fercula, portantes & ipſi inciſoria Papæ, & cardinales, prout ordinatum erit.

LXXXIX. *De ſecunda lotione manuum in Cœna Domini.*

Comeſtione ſumpta Papa lavat manus, miniſtrantibus ſibi epiſcopo & duobus diaconibus cardinalibus ut prius. qui tres cardinales reſumptis mantellis & mitris ſuis redeunt ſedere cum aliis cardinalibus in ſuis menſis. Tunc tam ſinguli ipſorum, & quilibet cardinalis, & unuſquiſque ſimiliter ſedendo lavabit manus ſuas, ſerviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui aſſiſtunt, teneant tobaleam, unus

unus ex una parte lavantis, alius ex altera : & sic sibi invicem mutuo serviant. Quibus omnibus lotis, dantur species & vinum. In fine remotis mensis, surgit dominus Papa, & omnes: & ipso stante super scabellum suum, ministrantibus sibi duobus diaconibus & episcopo, cardinalibus redduntur gratiæ, ut infra sequitur. Illis autem redditis, Papa reducitur a duobus diaconibus prædictis ad cameram vel anticameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis, ipso & eis paratis ut fuerant in mensa. Consequenter sacris exutus vestibus, discalciatis sandaliis requiescit. Cardinales vero & alii prælati redeunt ad hospitia sua parati cum mitris [a]...... sicut in comestione steterunt. Memorandum quod omnes capellani domini Papæ commensales & non commensales debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

Item notandum quod numquam aliqua mulier comedit in præsentia Romani Pontificis, etiamsi esset imperatrix, vel regina. Ita exstitit observatum tempore domini Clementis V, domini Joannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, & domini Innocentis VI. nec fuit auditum quod aliquo tempore fuerit factum contrarium, & tempore domini Urbani V, domini Gregorii XII, aut Urbani VI.

Notandum quod si Papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum prædictæ cæremoniæ.

Item si cardinales non comedant cum ipso Papa, non habent locum prædictæ sollemnitates.

XC. *Benedictio mensæ in Cœna Domini.*

In Cœna Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine nota vers. *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem.* Deinde immediate dicitur *Pater noster* secreto. quo completo, sine pronunciatione aliqua dominus Papa signat mensam tam suam, quam alias. Nec *Jube domne* dicitur, nec *Tu autem Domine.* In fine prandii repetitur versus, *Christus factus est*, &c. ut supra. Postea immediate dicitur hincinde psalmus, *Miserere mei Deus*, sine *Gloria Patri* : postea secreto dicitur, *Pater noster.* quo finito, dicit Papa absolute orationem, *Respice quæsumus Domine super hanc familiam*, &c. & non pronunciatur,

a Apud Petrum Ame'ii additur, *eques, tamen equis non paratis, sed coopertis.*

Qui tecum, nec *Fidelium animæ*, ſed ſolum ſine aliqua permutatione dominus Papa ſignat ſe & omnes devote. Tunc reſumpto fanone & mitra ſuper caput cum manto ad ſcapulas, reducitur, ut dictum eſt, a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel anticameram ſuam.

XCI. *Item de Mandato & aliis ſupradictis, Papa non exiſtente in Urbe.*

Dicta ultima oratione per dominum Papam, & *Ite Miſſa eſt* per diaconum, & *Sit nomen Domini benedictum*, ut moris eſt; dominus Papa indutus omnibus paramentis, ſicut celebravit, vadit cum omnibus cardinalibus, epiſcopis, preſbyteris & diaconibus ſecundum ordinem ſuum ad aliquem locum præparatum, ut faciat ibi Mandatum. Reſidens itaque in faldiſtorio, depoſita planeta & pallio, & aſſumpto manto in ſcapulis, tenens fanonem in capite & ſuper ipſum mitram; præcinctus linteo, quo unus diaconus, qui ei ſervit, Papam præcingit, braceola ad hoc parata habens in brachiis, poſita concha per cubicularios ante eum, lavat pedes duodecim diaconibus, vel capellanis in defectum ipſorum in ſuis.·.·. & cottis, qui parati tunicellis & diſcalciati debent in aliquo loco ſeparato exſpectare. Tunc duo oſtiarii vel ſervientes accipiunt priorem illorum ſubdiaconorum, & portant ante Pontificem, & ſic de ſingulis. Summus Pontifex cum aqua calida lavat pedes eorum ſingulariter portatorum, & tergit linteo, & deoſculatur pedes eorum, & dat ſingulis duos ſolidos denariorum. Interim cantores cantant Veſperas, & capella coram Papa cum nota. Pontifex vero dicit orationem, *Reſpice quæſumus Domine*, ſine nota. His peractis, ſummus Pontifex preſbyterium largitur, & vadit ad menſam, ut ſupra ſerioſius dictum eſt.

De benedictione olei infirmorum, & olei exorcizati, & conſecratione chriſmatis dictum eſt ſupra in officio præfatæ feriæ quintæ Cœnæ Domini.

XCII. *Qualiter & quibus diebus fiant proceſſus generales.*

Proceſſus namque generales ſecundum conſuetudinem approbatam fiunt tribus diebus in anno, videlicet feria quinta in Cœna Domini, item in Aſcenſione Domini, item in De-

dicatione basilicarum Apostolorum Petri & Pauli : & prædictis tribus diebus fiunt etiam aliqui processus speciales, prout expedit, sive contra aliquas communitates, vel personas notabiles, etiamsi reges, vel imperatores essent, contra quos eorum..... ad monitionem, citationem, suspensionem, excommunicationem, interdictum, & privationem, vel ad alias spirituales & temporales pœnas & sententias procederetur : & in processibus sunt omnes cardinales & præfati curiæ parati in albis. Dominus tamen Papa habet pluviale rubeum, & alia observantur ut infra proxime sequuntur.

Feria quinta in Cœna Domini ordo qui sequitur, observatur. Nam dicta per dominum Papam in camera Tertia & Sexta sine nota, habens ipse dominus Papa stolam ad collum more consueto, & indutus pluviali rubeo, habente aurifrigium sollemne cum perlis, & gestans mitram cum perlis, ministrantibus sibi duobus diaconibus indutis cappis suis de lana, ut solitum est; hora tertia, vel sexta, præcedentibus ipsum cum cruce diaconibus cardinalibus & capellanis & aliis, progreditur ad locum sollemnem & eminentem paratum ad prædicandum, & ut fiant processus qui fuerint faciendi.

Ad locum perveniens, sedens in faldistorio recipit ad reverentiam cardinales & prælatos nondum paratos, licet quandoque parati ad reverentiam veniant, de processura timentes. Qua reverentia facta, dominus Papa sermocinatur ad populum in vulgari, assumpta tamen auctoritate in latino, & breviter, quia multa ea die sunt peragenda : vel committit sermonem alteri, scilicet alicui episcopo, vel presbytero cardinali. In sermone potest fieri mentio, si placet, de sollemnitate diei, & aliquid etiam tangi de processibus faciendis.

Si ipse dominus Papa sermocinetur, ipso prædicante, omnes sunt parati, tam cardinales, quam prælati, in albis, singuli in suo habitu; diaconi in dalmaticis & tunicellis, presbyteri in planetis, episcopi in pluvialibus, capellani in scutis & cotta seu superpelliceo. Subdiaconi domini Papæ possunt esse in tunicellis, qui ea die deberent esse duodecim.

Si vero aliquis episcopus, vel presbyter cardinalis sermocinaretur, ipse prædicans debet esse paratus : sed alii cardinales & prælati possunt differre recipere paramenta, quousque incipiantur processus, vel quousque diaconus cardinalis ipsos incipiat vulgarizare.

Sed in omnem eventum duo diaconi, qui ministrant domino Papæ, & ille diaconus, qui debet vulgarizare processus, & unus episcoporum, saltem qui prædicat, possunt recipere paramenta, statim facta reverentia, ut sint magis parati ad suum ministerium exsequendum.

Sic igitur iste consuevit esse ordo, ut dominus Papa veniens ad locum processuum, in faldistorio sedeat, eatur ad reverentiam; fiat brevis sermo ad populum per Papam, vel per aliquem cardinalem; revertatur dominus Papa ad sedendum. Si prædicavit aliquis capellanus, vel plures, si sint plures processus, in cotta & scuta stans versus populum, cito & intelligibiliter legant processus [a] in vero, ad modum quo leguntur lectiones in ecclesia. Unus diaconorum in paramentis albis tenens mitram in capite versus populum, lectum processum per capellanum saltem in substantia vulgarizet. Et deinceps secundo processu lecto, idem diaconus vulgarizet. Idem faciat & eodem ordine, si fuerint plures processus.

Et sciendum qnod processus communes, qui fiunt contra hæreticos, & contra piratas maris, & contra imponentes nova pedagia, & contra falsarios bullæ, & portantes prohibita Sarracenis, & impedientes euntes & redeuntes ad curiam, non consueverunt omitti.

Quibus peractis, dominus Papa ascendit pulpitum versus ad populum, duobus diaconibus assistentibus, uno a dextris, altero a sinistris, & uno episcopo a dextris: ceteri vero episcopi & presbyteri cardinales, prout locus patitur, stent a dextris, & diaconi a sinistris, & alii prælati, sive a dextris, sive a sinistris, ut poterunt: omnes tamen inspiciant populum cum mitris in capite.

Tunc dominus Papa stans versus populum, aliquid potest dicere de processibus lectis & expositis, prout sibi placet, scilicet quod ipsos approbat, ratificat, & facit, prout lecti sunt, & sicut diaconus exposuit: & circa ultimum verborum habens aliquos torticios accensos in manu, projicit ipsos dominus Papa versus populum ad terram. Hoc idem faciunt singuli cardinales & prælati, tenentes tantummodo singuli unum torticium in manu, nihil dicendo: & cum candelæ projiciuntur, debent campanæ ecclesiæ inordinate pulsari.

Completis processibus, diaconus ministrans summo Ponti-

[a] Forte *in latino*, ut apud Petrum Amelii in cap. LXIII.

fici a finiſtris, depoſita ſibimet mitra, & digitis utriuſque manus ante pectus invicem in oppoſitum cancellatis, dicit alta voce, *Confiteor Deo*, cum nota more ſolito. quo finito, dominus Papa reſumit valde breviter ad populum, maxime ſi ipſe prædicavit, quod ſicut inobedientes & mali debent pœnas & graves proceſſus de ſua malitia reportare, ſic boni & obedientes debent gratias & præmia obtinere : & dat indulgentiam omnibus, qui interfuerint prædicationi & proceſſibus, vel alteri ipſorum, qui talis conſuevit eſſe : indigenis datur annus & quadraginta dies ; extraneis duo anni & duæ quadragenæ ; ultramontanis tres anni & tres quadragenæ ; iis qui tranſierunt mare, quatuor anni & quatuor quadragenæ.

Tunc diaconus miniſtans a dextris deponat mitram domino Papæ : qui manibus elevatis, ſicut cum dicit orationem in Miſſa, facit abſolutionem, dicendo clara voce, ſicut conſuetum eſt, *Sit nomen Domini benedictum*, videlicet, *Precibus & meritis*, &c. & reſponſo *Amen*, dicit ſimiliter, *Abſolutionem*, *Indulgentiam*, &c. & reſponſo *Amen*, ultimo dat benedictionem dicendo, & ſignando populum, *Et benedictio Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus-ſancti deſcendat ſuper vos, & maneat ſemper.* Poſt hæc repoſita ſibi mitra per diaconum, vadit ad eccleſiam, cruce, ceteris cardinalibus & prælatis, ſubdiaconibus & capellanis paratis, ut poſt ipſum, præcedentibus: & ibi facto, vel omiſſo, *Sit nomen Domini*, ut ſibi placet, omnia peragat, ut in Ordinario continetur & dictum eſt ſupra.

XCIII. *De officio feriæ ſextæ in Paraſceve.*

Feria ſexta omnia dicantur per ordinem. Prima hora hujus diei capellani omnes vocantur ad dicendum pſalterium, domino Papa ſedente ante lectum ſuum. Omnes capellani ſedent etiam juxta pedes ejus, & viciſſim totum pſalterium complent. quo finito, ſacerdos cum aliis dicit antiphonam, *Ne reminiſcaris*, poſtea letaniam, *Pater noſter* private, *Miſerere mei Deus* ſine capitulo, & *Dominus vobiſcum* ; oratio, *Deus cui proprium eſt miſereri*, & ceteræ omnes quæ conſueverunt dici omnibus diebus Quadrageſimæ, & in fine oratio ſicut in aliis officiis. Die ipſo ſancto Paraſceve, dicta Prima cum oratione ſua, *Reſpice quæſumus Domine*, & pſalmo lecto, in hora qua convenit, dicitur Tertia. Hora vero ſexta conveniant omnes ad Latera-

nensem basilicam, vel ad aliam ecclesiam, & dicant Sextam. Tunc dominus Pontifex induat se omni ornatu quadragesimali tantum, episcopi vero pluvialibus, presbyteri, diaconi, & subdiaconi planetis.

„ Ista die cardinales non veniunt ad reverentiam Papæ, sed „ immediate in ipsa cathedra deponunt cappam de scarleto.

„ Et est sciendum, quod ista die dominus Papa, antequam va„ dit ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad „ fenestram pro indulgentia more solito populo danda, videlicet „ de mane semel, secundo cum ad capellam vult ire pro officio „ faciendo: & qualibet vice portat pluviale rubeum & mitram „ planam de garnello sine aurificiis. qua indulgentia secundo „ data, vadit ad cameram, & ibi deponit pluviale, & recipit cap„ pam de scarleto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pe„ des, & eamdem mitram albam & planam de garnello absque „ aurificiis & perlis in capite portans, cum cardinalibus intrans „ capellam pro officio faciendo.

a Tunc junior presbyterorum cardinalium ferat adornatam capsidem cum dominico corpore hesterno die reservato: & sic subdiaconus cum populi cruce processionem præcedente, omnes discalceati sine cantu psallendo ad ecclesiam sanctæ Crucis, quæ est in Jerusalem, ubi statio fieri debet, ordinate procedant, quando dominus Papa est Laterani: quando autem illuc pervenerint, ingrediantur ecclesiam sine cantu, & prostrati in medio ecclesiæ diutius orent. Presbyter, qui portat corpus Domini, ponat illud in secretario, dum dominus Papa præparat se. Illo præparato, reportet illud ante Papam in processione ad altare. Surgentes ab oratione dominus Papa cum clero intret secretarium, & abstracta planeta cum pallio sedet in sede sua, & lotis pedibus ministri calcient eum, non sandalia, sed quotidiana calciamenta. Veniens ad faldistorium dicit Nonam, & post paulum reindutus planeta & pallio * præeunte eum cum cruce & evangelio sine luminaribus, cum incenso, ordinate cum silentio ad altare procedunt. Et tunc omnes prostrati super tapetia strata diutius orant. Interim cum ministri.... capellam unam tantum tobaleam sindonem, non aurifigiatam, extendunt super altare nudatum. Comple-

* *al.* præcedente

a Huc spectant verba Petri Amelii in cap. LXXVI. *Secundum dominum Iacobum Gaytani junior presbyter cardinalis corpus Christi antiquitus ad altare portare consuevit.*

ta vero oratione nihil aliud dicat, nec etiam confessionem faciat : sed Pontifex deosculato altari ascendit sedem mediam more solito; & subdiaconus statim procedit ad legendum, & sine titulo & sine reverentia & osculo pedum in modum lectionis sic incipit, *Hæc dicit Dominus : In tribulatione*, &c. Omnes lectiones tam hodie, quam in die sabbati, leguntur in modum lectionis. Qua finita, cantatur tractus, *Domine audivi*; & finito tractu, dicit Pontifex, *Oremus*, & diaconus, scilicet prior diaconorum, *Flectamus genua*, postea alter diaconus qui assistit Papæ, *Levate*, & dicat orationem, *Deus a quo*, &c. qua finita, diaconus similiter sine titulo legat aliam epistolam, *In diebus illis, dixit Dominus ad Moysen*, &c. Lectione completa, cantatur tractus, *Eripe me*, &c. Antequam finiatur tractus, diaconus Passionem dicturus debet exuere planetam, & eam planetam ad modum stolæ recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita ejus firmentur ad latus dextrum quasi retro.

Notandum quod in principio Passionis Papa surgit de cathedra, & deposita sibi mitra, stat pedes contra altare circa medium : qui sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem, junctis ante pectus manibus; & sic semper stat quousque perveniat ad locum Passionis, ubi dicitur, *& inclinato capite*, &c. & tunc Papa genua flectit ibidem versa facie ad altare, statque genuflexus per tantum spatium, quod semel possit dici, *Pater noster*. Postea surgit, & stat sicut prius. Similiter & omnes alii faciunt. Quo finito, diaconus facta reverentia coram altari, sine benedictione & pedis osculo procedat cum evangelio sine faculis & sine incenso : & ascendens nudum pulpitum, non dicat, *Dominus vobiscum*, sed simpliciter dicit, *Passio Domini nostri* JESU-CHRISTI, &c. & nullo respondente legat, *In illo tempore egressus est*, &c. Cum autem ventum fuerit ad eum locum, ubi dicitur, *tradidit spiritum*, statim diaconus genuflectit ad Deum, & omnes similiter, & stant genibus flexis quantum dici posset *Pater noster*. Tunc surgens diaconus & alii, & prosequitur ut inchoaverat Passionem. Cum autem ventum fuerit ad eum locum ubi dicitur, *Post hæc autem rogavit Pilatum*, acolythi repræsentent ex more thuribulum, & Pontifex imponat incensum, quod acolythi portant ad evangelium, & portant etiam faculas accensas. Finito vero evangelio, reportatur liber cum incenso deosculandus Pontifici.

Post hæc secundum modernos consuevit fieri sermo per aliquem magistrum in theologia, vel prælatum: & ille qui facit sermonem, genibus flexis ante Papam petit benedictionem, sed non deosculatur pedem; sed habita benedictione, & recepta indulgentia pronuncianda per sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendo. Cum autem fit sermo, Papa sedet in cathedra nuda ante altare, tenens mitram in capite. Quo sermone finito, non dicitur, *Confiteor*, sed statim ille qui fecit, pronunciat indulgentiam de mandato & auctoritate Papæ, verbi gratia de septem annis & septem quadragenis.

Notandum quod prior diaconus cardinalis, qui assistit Papæ a dextris, in istis orationibus dicit, *Flectamus genua*, & secundis dicit, *Levate*: quod postea dicit secundus, *Flectamus genua*, & tertius diaconus dicit, *Levate*: quod tertius diaconus postea dicit, *Flectamus genua*, & quartus respondet, *Levate*, & sic usque ad ultimum; &, si oportet repetere, ad primum diaconum.

Tunc Pontifex surgens dicit has sollemnes orationes, *Oremus dilectissimi nobis*, &c. In hac igitur oratione pro Judæis dicitur *Oremus*, sed non dicitur *Flectamus genua*, quia ipsi hac die Domino irridendo genua flectebant. Ideo Ecclesia illorum exhorrescens facinus, pro ipsis non flectit genua in oratione, *Omnipotens*, &c. Finitis orationibus, procedit Pontifex ad altare; & stans ad dextrum cornu altaris accipit crucem a ministris sibi præparatam sindone munda coopertam: & discooperiens eam a summitate, elevatis manibus solus incipit antiphonam, *Ecce lignum crucis*, adjuvantibus eum in cantu qui assistunt ei. Cum autem *Venite adoremus* cantaverint, omnes prostrati reverenter adorent, & usque ad terram se inclinent: & repetitur antiphona, *Ecce lignum*, &c. a cantoribus in choro. Iterum Pontifex paululum procedens, & crucem ad medietatem discooperiens, amplius elevatis manibus, exaltando vocem, eamdem antiphonam solus incipit, in cantando juvantibus eum qui circa ipsum sunt; & secundo a cantoribus antiphona repetitur. Et tertio procedit Pontifex ante altare, discooperiens crucem totam, erectis sursum manibus altius incipit, *Ecce lignum crucis*; & tertio a cantoribus repetitur antiphona: & tertio dum cantatur *Venite adoremus*, adoratur ab omnibus. Tunc Pontifex cum chirothecis nondum extractis deponit manibus suis crucem super stratum pallium & mundissima

dissima linteamina ad radicem altaris, & discalceatus tertio prostratus solus crucem adorat. quo facto, revertitur ad sedem suam, & ibi recipit deposita calciamenta.

Notandum quod dominus Gregorius XI, necnon dominus Urbanus VI, Romani Pontifices, numquam voluerunt se discalceare in cathedra prope altare, creditur quod propter reverentiam altaris, quia ambo devoti erant; sed in alia magna cathedra etiam nuda longe ab altare, ubi consueverunt se induere in sollemnitatibus. Postea omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum, & non flectunt genua. Similiter & omnes alii ibidem præsentes eo modo eamdem crucem adorant.

Postmodum omnis chorus ordinate adorent. Interim autem cantores cantent vicissim, *Agios*, repetentes, *Sanctus Deus, sanctus fortis*, &c. antiphona, *Popule meus, quia eduxi te de terra. Quid ultra debui facere*, cum toto improperio; & alias antiphonas, *Adoramus te Christe*, *Crucem tuam*, & *Salva nos Christe, salva*; & psalmus, *Deus misereatur*, & hymnus, *Pange*, & *Crux fidelis*.

Finita adoratione crucis, sacrista vel alius ad hoc deputatus deponit crucem in suo loco super altare, & accendit luminaria in altare, & pecuniam oblatam in crucis adoratione sacrista recipit sola hac die, quoniam sua est: in aliis vero est capellani. Ipsa ergo cruce ita collocata, dominus camerarius, vel alius ejus gerens vices, aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis cameræ & capellæ, ad adorandum aliis.

Notandum [a] quod temporibus Romanorum Pontificum Johannis XXII, Benedicti XII, Clementis VI, Innocentii VI, Urbani V, Gregorii XI, & Urbani VI, fuit observatum, quod Papa reversus ad cathedram, ut hic dicitur, in ea stando resumpsit planetam nigram & pallium cum spinulis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem; & sic progressus ad altare sine mitra & sine confessione consueta, assistentibus sibi duobus diaconibus cardinalibus. deinde ivit cum cruce & luminaribus, & incenso ad armariolum seu cophinum, in quo hesterna die fuerat corpus Christi cum calice reservatum. Et ita fuit hactenus observatum, quod Romanus Pontifex met

[a] Hæc apud Petrum Amelii in cap. LXXVI.

„ ad armariolum seu cophinum vadit, & corpus Christi portat „ ad altare cum illa tobalea de serico coopertum cum uno ca„ pite, & cum alio quod sibi pendet super humerum sinistrum.

His finitis, Pontifex chirothecis depositis, quas amplius non resumit, & lotis manibus, ac cruce locata inter faculas in altare, vel [a] altare ingrediatur. Presbyter cardinalis portat corpus Christi, & ponit super altare, & dominus Papa aperit capsulam, & cum manu accipit, & ponit corpus in patena: quam accipit diaconus a subdiacono, & tenet in manu: & diaconus offert ei in patena Corpus Domini, quod pridie fuerit reservatum. quod accipiens collocet super corporale ab eodem diacono prius super sindonem expansum. Offerat ei calicem similiter cum puro vino, & subdiaconus offerat ampullam cum aqua, quam Pontifex vino commisceat: ut repræsentet quod eo die emanaverunt sacramenta ecclesiæ, videlicet sanguis & aqua de corpore.

„ Notandum quod in Missa ista in officio capellani servit Pa„ pæ unus presbyter cardinalis, vel ille cui Papa mandavit, vel „ cui prior diaconorum ex præcepto Papæ hoc facere commi„ serit.

In quibusdam vero ecclesiis [b] purum vinum hodie sine aqua offertur, ut in puro & forti vino crudelitas Judæorum repræsentetur, & asperitas passionis Christi. Collocato autem calice de consuetudine ad latus dominici corporis a diacono, offerat ei incensum: & Pontifex, ut mos est, utrumque adoleat: deinde inclinat se ante altare orans, & dicens, *In spiritu humilitatis;* & erectus Pontifex vertit se ad populum, dicens, *Orate fratres.* Deinde dicat plana voce, ut mos est, *Per omnia secula seculorum. Oremus, Præceptis salutaribus. Pater noster*, &c. Oratione dominica completa, dicat hanc orationem in eadem nota, *Libera nos quæsumus Domine ab omnibus malis*, &c. Responso autem, *Amen*, frangit hostiam secundum consuetudinem, ponens de ea in calice, nihil dicens. Sanctificatur enim vinum non consecratum per corpus Domini immissum. *Pax Domini* non datur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio cantatur. Com-

a Forte *ad altare progrediatur*, ubi scilicet repositum fuerat Christi corpus, ex præmissis.

b Petrus Amelii scribit in cap. LXXVI. *In quibusdam vero ecclesiis secundum dominum Jacobum Gaitani purum vinum sine aqua offertur: ut in puro & forti*, &c.

municat autem solus Pontifex sine ministris, non ad sedem sollemniter, sed ibi tantum eo die ante altare ob humilitatem reverentiæ diei & passionis Christi: [a] perfundit in calice, & ipse sumit, & postea cum aqua in bacilibus. Deinde rediens ad sedem, exuat se, & cum clericis suis dicat Vesperos a præteriti diei, non cantando, sed recitando. Antiphona, *Calicem salutaris*, usque in finem sine lectione, sine hymno, & sine versiculo; ad *Magnificat*, antiphona, *Cum accepisset acetum;* alia antiphona ad *Magnificat*, *Ait latro ad latronem*, & in aliis omnibus non dicitur *Gloria Patri.* Quibus expletis, dicatur, *Christus factus est pro nobis*, &c. totum postea sine *Kyrie eleison*, sub silentio dicatur *Pater noster;* psalmus, *Miserere mei Deus*, & oratio, *Respice*, &c. His omnibus expletis, quisque cum pace & absque confabulatione ad invicem revertitur ad propria. Dominus Papa eo die non cœnat cum capellanis, nec capellani cum eo: sed qui velit cœnare, cœnat aliquis cum quo vult, & quando vult.

Item de sero ad officium Matutinorum Papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarleto rubeo, foderata de herminis, clausa a medio pectoris sursum, & aperta deorsum. Cocullam semper tenet super caput, & sine mitra in cathedra nuda sedet: nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in iis tribus Matutinis, neque in fine dat benedictionem in ipsis.

XCIV. *Ordo officii de Sabbato sancto.*

Sabbato sancto hora sexta a ministris ecclesiæ ignis excutitur de [b] crystallo sive lapide, & accenditur. Junior presbyte- b rorum cardinalium sacris indutus vestibus, cum cruce, aqua benedicta, & incenso, benedicit novum ignem. Oratio, *Deus qui per Filium tuum, angularem*, &c. *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens*, &c. *Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, benedictionibus nobis*, &c. *Veniat quæsumus omnipotens*, &c.

Benedicto igne, aspergatur aqua benedicta, & adoleatur incenso de ipso igne in thuribulo posito. Deinde diaconus

a Quædam hic supplet Petrus Amelii; *& non cum calamo, sed cum calice sumit sanguinem, & vinum post sumptionem sanguinis in calice funditur per sacristam.*

b Non probat hoc Zacharias papa in epistola XII ad Bonifacium. Idem tamen legitur apud Petrum Amelii cap. LXXVII.

junior diaconorum cardinalium, dalmatica indutus, venit, & de manu ministrorum accipit arundinem trium cubitorum & dimidii cubiti, triplicem candelam, quam de novo igne illuminatam imponit arundini, comitantibus eum subdiaconibus, cantoribus & reliquis de clero cum populo, praecedentibus ministris cum cruce & incenso, stans in porta ecclesiae, elevatis paululum manibus dicit magna voce, *Lumen Christi*; respondent alii, *Deo gratias*. Procedit usque ad ostium chori, & elevatis manibus amplius excelsius dicit, *Lumen Christi*; respondentibus iterum, *Deo gratias*. Procedit usque ad medium chori: & plus elevatis manibus, tertio altius dicit, *Lumen Christi*; respondentibus omnibus, *Deo gratias*. Ascendit ad ornatum pulpitum, & illuminato magno cereo, & incensato libro, incipit absolute benedictionem cerei, *Exultet jam angelica tuba caelorum*, &c. sicut in libris habetur. Omnia luminaria debent esse extincta, ut de novo igne accendantur. Interim autem dum cereus benedicitur, Pontifex dicat Tertiam & Sextam in camera sua; Nonam vero dicat in ecclesia. Dictis ipsis, calceatus induitur omni ornatu suo quadragesimali, episcopi pluvialibus, presbyteri & diaconi planetis: subdiaconi vero non planetis, sed tunicis induuntur, ut compositi induti sint, ut magis expediti ad lectiones legendas. Tunc Pontifex cum omnibus egressus a sacrario, praecedente eum subdiacono cum cruce, & alio subdiacono cum evangelio, processionaliter, cum silentio tamen, procedit ad altare: & facta reverentia ad ornatum, ascendit sedem, circumsedentibus hinc inde juxta ordinem suum omnibus. Finita benedictione cerei, subdiaconus ascendens ambonem incipit legere lectionem sine titulo, *In principio creavit Deus caelum & terram*. Eo vero complente, si dominus Papa velit, graecus subdiaconus eamdem graece relegit. Qua completa, dicit Pontifex, *Oremus*: diaconus qui est a dextris, *Flectamus genua*; & post paululum alter diaconus, qui est a sinistris, *Levate*. deinde sequitur oratio, & reliquae, prout in Ordinario continentur.

Et intelligendum est quod in Sabbato sancto in toto officio, quod agitur ante Missam, utendum est violaceo colore, hoc excepto quod diaconus, qui cantat benedictionem cerei, indutus est dalmatica: subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die erunt induti, tunicellis utuntur albis; sed benedictione

cerei cantata, diaconus amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, & tenet eam usquedum inchoatur officium Missæ; subdiaconi vero non mutant vestes.

XCV. *Officium in die sanctæ Paschæ resurrectionis Domini.*

Dominica sancta Paschæ statio ad sanctum Johannem Lateranensem. Summo mane dominus Papa dicta Prima vadit in basilicam sancti Laurentii, quæ dicitur Sancta sanctorum. Posita ibi capella in faldistorio prius orat: postea induitur a diacono & subdiacono usque ad dalmaticam. tunc surgit & ingreditur ad Salvatorem, aperitque imaginem Salvatoris, & deosculatur pedes ipsius imaginis. Tunc venit ad altare sumens crucem..... quæ posita est ibi a capellanis: & tenendo eam in manu cantat voce convenienti antiphonam, *Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia.* Capellani, qui assistunt & juvant eum in cantando, duabus aliis vicibus ipsam antiphonam reiterando; & semper altius imponendo, sicut primo incipiat. Deinde revertitur ad faldistorium. Omnes diaconi cardinales ibi esse debent, & prior subdiaconorum cum omnibus subdiaconis de capella, & omnes alii capellani: prædicti vero diaconi induuntur dalmaticis, subdiaconi vero tunicis, alii vero capellani albis togis. Tunc dominus Papa sedens in faldistorio, prior diaconorum flectens genua sua coram ipso, dat osculum pacis; sed prius osculatur pedem. Tunc dominus Papa dando pacem dicit, *Surrexit Dominus vere;* respondet ille qui accipit, *Et apparuit Petro:* & ipse diaconus revertitur ad filum juxta Papam in locum suum. Post hæc omnes diaconi & subdiaconi, & alii capellani & ceteri ordines curiæ recipiunt pacem a summo Pontifice, & vicissim dant & recipiunt pacem, a primo incipientes veniunt usque ad ultimum.

Deinde dominus Papa induet se planeta alba: & redimitus mitra cum omnibus aliis ordinibus descendit de palatio, præparatis equis cum mappulis albis super sellam, coronatus, equitatque cum processione ad sanctam Mariam-majorem. Cum autem venerit ad Merolanam, quidam scriniarius electus ab omnibus scriniariis Urbis, dicit alta voce, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit ei. Item scriniarius: *In ecclesia sanctæ Mariæ dominæ nostræ,* dicit cantando hac voce, *baptizati sunt tot masculi & tot feminæ.* Pontifex respondet,

Deo gratias. Eodem modo fit secunda feria ad sanctum Petrum; tertia ad sanctum Paulum. Cum autem venerit dominus Papa ad sanctam Mariam, ibi fit statio. Statim descendit de equo, deponit coronam de capite, quam dat dextratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiæ cum thuribulo & incenso, & aqua benedicta suscipiunt eum cum processione cantando: sed Pontifex ponit incensum in thuribulo, & aspergit aquam super populum: deinde intrat ecclesiam, & orat, & vadit ad locum præparatum, ascendit ad sedem suam, & dicit Tertiam.

Finita Tertia, residente domino Papa induto usque ad dalmaticam, prior episcoporum accedens ad eum recipit pacem ab eo, & redit ad locum suum. Deinde secundus episcopus, qui rediens dat pacem priori suo, & stat juxta eum in filo. sic faciunt omnes episcopi cardinales presbyteri. Postea præfectus, senatores, & omnes ordines. His peractis, surgunt duo subdiaconi basilicarii, & accipiunt priorem subdiaconorum religiosorum sustentantes, ac dextrantes eum ab introitu secretarii usque ad medium secretarii ante Pontificem, qui alta voce dicit, *Jube domne benedicere.* Pontifex benedicit ei. Deinde parum producunt eum, & iterum dicit, *Jube domne benedicere;* & iterum benedicit. Progreditur ante, & dicit, *Jube domne benedicere;* & iterum benedicit. Tunc ille subdiaconus dicit tribus vicibus, *Servi Domini nostri Jesu-Christi*, qualibet vice vocem exaltando. Deinde statim subjungit, *Dominus N. sancti Adriani diaconus cardinalis legat evangelium. Dominus Johannes domini Papa subdiaconus & capellanus legat epistolam. J. primicerius & ceteri cantores cantent.* Tunc surgens dominus Pontifex a duobus diaconibus sustentatus in processione progreditur, sicut mos est. Mappularii in introitu ecclesiæ habent mappulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiæ, mansionarius præparat eidem arundinem cum cereo accenso, quem accipit & ponit in stupa super capita columnarum, quæ ibi stant. Cum venit ad primicerium, primicerius deponit mitram, & osculatur scapulam dextram. qui benedicit ei, cum venerit ante altare. Mappularii auferunt mappulam super caput ejus: deinde celebrat officium, sicut consuetum est; & laudes proferuntur, sicut in Polyptycho habentur. In secreta vero descendent duo diaconi ante altare,

& duo subdiaconi ordinate stantes cum silentio. Cum Pontifex dicit, *Per omnia sæcula sæculorum*, nullus ei respondet, *Amen*, sed incipit *Pater noster*, & cetera quæ sequuntur. Finita Missa, coronatur, & revertitur ad palatium.

Sciendum quod quando dominus Papa tali die non vadit ad sanctam Mariam-majorem, oscula pacis recipiunt episcopi & presbyteri cardinales in porticu ante basilicam sancti Laurentii de palatio: ubi fiunt examinationes episcoporum electorum ad Missam.

XCVI. *De sabbato primo infra Pascha.*

Isto sabbato statio ad sanctum Johannem Lateranensem. Hac die dominus Papa debet ibi Missam cantare, ibique mutatur graduale in *Alleluia*, in suis versibus. Dum *Agnus Dei* a schola cantatur, dominus Papa expendit agnos. Primo dat episcopis, secundo presbyteris, tertio diaconibus indutis paramentis propriis, & ponit agnos in mitra eorum; & osculantur genu: & idem alii prælati, si parati sint. si vero non sint parati, & alii qui veniunt ad recipiendum agnos, osculantur pedem, etiamsi esset rex, qui immediate post cardinales venit ad recipiendum candelas, tenens & palmam & agnos. Et dantur duo cuilibet prælato, & aliis unum. Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipit paramenta, recipit pacem a prælato, celebrante illo coram Papa: & ipsa data, vadit ad parandum se, prout alii cardinales presbyteri. Nec fit sermo illa die: sed si ipse Papa celebraret, fit eodem modo.

Finita Missa, dominus Papa redit ad palatium: veniens ad domum, in qua comedere debet, ascendit ad sedem suam manibus ablutis, data benedictione, mensa ante eum posita. Acolythus, cujus est hebdomada serviendi, accipit tobaleam: manibus vero suppositis accipit bacile plenum de illis agnis, & veniens ad ostium domus dicit alta voce, *Domine, Domine isti sunt agni novelli, qui annunciaverunt alleluia, modo veniunt ad fontes, repleti sunt claritate, alleluia*, & inclinat se. Tunc paululum progrediens plus alte dicit idem: tertio progrediens stans coram summo Pontifice altius refert, *Domine, Domine isti sunt agni*, &c. Post hæc ponit bacile in mensa. Dominus Papa expendit illos agnos per familiam suam: sed

ſequitur Miſſam ordine ſuo. *Credo* non dicitur, offertorium dicitur, & *Agnus Dei* ſimiliter, & pacis oſculum datur, & poſtcommunio. Oratio, *Præſta quæſumus*, &c.

Urbanus quintus pro magno munere miſit Imperatori unum agnum cum his verſibus.

Balſamus & munda cera cum chriſmatis unda
Conficiunt agnum, quem do tibi munere magnum,
Fonte velut natum, per myſtica ſanctificatum.
Fulgura deſurſum depellit, & omne malignum.
Prægnans ſervatur, ſine væ partus liberatur.
Portatus munde ſervat de fluctibus undæ:
Peccatum frangit, ut Chriſti ſanguis, & angit:
Dona confert dignis, virtutes deſtruit ignis.

XCVIII. *Quibus diebus & ſollemnitatibus conſueverunt Romani Pontifices Miſſarum ſollemnia in perſona celebrare.*

In diebus & ſollemnitatibus infra poſitis conſueverunt Romani Pontifices Miſſarum ſollemnia celebrare in propria perſona: ſed prædicare conſueverunt in eiſdem diebus & ſollemnitatibus in propria perſona, quando placeret, & facere prædicari coram ſe per aliquem cardinalem, prout ſequitur; non tamen per alium prædicatur coram domino, quam per cardinales, quando dominus Papa celebrat.

In prima Dominica de Adventu Domini, & prædicatur.

In ſecunda Dominica Adventus, & prædicatur.

In tertia Dominica Adventus, quæ vocatur Dominica de *Gaudete*, & prædicatur, & habet Veſperos præcedentes papales ſollemnes cantandos in eccleſia; & datur potus poſt Veſperos in aula. Dicuntur autem Veſperi papales, quando dominus Papa, cardinales & prælati omnes debent eſſe parati. In eccleſia autem parati non ſunt cardinales & prælati in Veſperis, niſi dicantur Veſperi in eccleſia.

In Nativitate Domini in tribus Miſſis: & habet Veſperos præcedentes papales ſollemnes tantum, & habet Matutinum papale; & non prædicatur hodie, licet antiquitus prædicaretur in Miſſa: ſed communicant omnes diaconi cardinales & officiales curiæ de manu ſummi Pontificis.

In feſto ſancti Stephani protomartyris, & prædicatur.

In feſto ſancti Johannis Evangeliſtæ, & prædicatur.

In festo Innocentium, & prædicatur.

In Circumcisione Domini, & prædicatur.

In Epiphania, & prædicatur, & habet Vesperos præcedentes papales sollemnes, &c.

In prima Dominica post Octavam Epiphaniæ, quæ dicitur Dominica de *Nuptiæ*, cum est Romæ; & prædicatur ante Missam.

In Conversione sancti Pauli, & prædicatur.

In festo Purificationis, & prædicatur ante Missam.

In Cathedra sancti Petri, & prædicatur.

In Septuagesima, & prædicatur.

In Quinquagesima, & prædicatur.

In die Cinerum, & prædicatur.

In prima Dominica Quadragesimæ, & omnes Dominicæ Quadragesimæ sunt papales: specialiter Dominica qua cantatur *Lætare Jerusalem*, est ipsa Dominica, in qua fit sollemnitas rosæ aureæ, & prædicatur in eis, præterquam in Dominica de Palmis, in qua, quatenus sit papalis, non prædicatur.

In Dominica de Passione, & prædicatur.

In Dominica in Ramis palmarum non prædicatur, sed ante Missam dantur palmæ benedictæ cardinalibus & prælatis paratis, & aliis tam clericis, quam laicis; & fit processio.

In die Jovis sancto, & prædicatur ante Missam. Processus generales fiunt: & etiam aliqui speciales, prout expedit: & in processibus sunt omnes cardinales & prælati curiæ parati in albis.

In Parasceve non prædicatur.

In Sabbato sancto non prædicatur.

In Paschate non prædicatur hodie, licet antiquitus prædicaretur: sed omnes diaconi cardinales & officiales curiæ communicant de manu summi Pontificis, & ante Missam fiunt quædam sollemnitates tam de adoratione crucis, quam de osculo.

In die Lunæ in crastino Paschæ, & prædicatur.

In die Martis post Pascha, & prædicatur.

In Sabbato in Albis consuevit celebrare prior episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis coram domino Papa, licet antiquitus Papa celebraret. Et dicto *Agnus Dei*, parantur cardinales secundum morem in suo ordine, & dantur agnus Dei per ipsum Papam tam cardinalibus, ceterisque prælatis, quam

aliis : & postea Missa finitur. Postmodum Papa comedit cum capellanis, & fiunt aliquæ sollemnitates, & dantur eis agnus Dei per dominum Papam.

In Annunciatione beatæ Virginis, & prædicatur.

In Dominica qua cantatur *Ego sum pastor bonus*, & prædicatur.

In festo sancti Marci, id est in Letaniis majoribus, Romæ non prædicatur. Sed hodie non servatur de Missa papali, sed celebrat unus cardinalis, Papa præsente & cardinalibus.

In Ascensione Domini, & prædicatur ante Missam, & habet Vesperos papales præcedentes sollemnes, &c. Et processus generales fiunt, & etiam aliqui speciales, prout expedit: & in processibus sunt omnes cardinales & prælati curiæ parati in albis. Processus vero fiunt ante Missam.

In festo Pentecosten, & prædicatur, & habet Vesperos papales præcedentes sollemnes cantandos in ecclesia, & datur potus post Vesperos in aula.

In die Lunæ crastino Pentecostes, & prædicatur.

In die Martis sequenti, & prædicatur.

In Nativitate beati Johannis Baptistæ, & prædicatur, & habet Vesperos papales sollemnes præcedentes, &c.

In festo apostolorum Petri & Pauli, & prædicatur, & habet Vesperos papales præcedentes sollemnes.

In Commemoratione sancti Pauli, & prædicatur, & habet Vesperos papales præcedentes sollemnes Romæ, &c.

In festo Nivis, quod est die quinta Augusti, & prædicatur.

In festo sancti Laurentii, & prædicatur, & habet Vesperos papales præcedentes Romæ, & etiam alibi : si moraretur dominus Papa juxta ecclesiam sancti Laurentii, Vesperos siquidem sollemnes cantandos in ecclesia ; & datur potus prælatis in aula.

In festo Assumptionis beatæ Virginis, & prædicatur, & habet Vesperos papales præcedentes sollemnes, &c.

In anniversario summorum Pontificum & cardinalium, quod est quinta die Septembris, non prædicatur.

In festo Nativitatis beatæ Virginis, & prædicatur.

In Dedicatione sancti Michaelis in Septembre, & prædicatur.

In festo omnium Sanctorum, & prædicatur, & habet Vesperos papales præcedentes sollemnes.

In anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non prædicatur.

In Dedicatione basilicæ Salvatoris, quæ est v Idus Novembris, & prædicatur, & habet Vesperos papales præcedentes Romæ sollemnes.

In Dedicatione basilicarum apostolorum Petri & Pauli, quæ est in octava beati Martini, & prædicatur ante Missam, & habet Vesperos papales præcedentes sollemnes, &c. Et processus generales fiunt, & etiam aliqui speciales, prout expedit: & in processibus sunt omnes cardinales & prælati parati in albis. Processus non fiunt ante Missam.

In anniversario Romani Pontificis prædecessoris semel, id est primo anno tantum, non proceditur.

XCIX. *Additio* [a] *facta tempore Joannis Papæ XXII.*

In anniversario consecrationis seu coronationis Romani Pontificis, idem Romanus Pontifex toto tempore suo celebrat Missam papalem de illo festo, quod ea scilicet die anniversarii occurrit, cardinalibus & ceteris prælatis paratis more solito: & prædicatur in præsentia domini Papæ non per [b] ipsum, sed per aliquem cardinalem: & post orationem festi dicit dominus Papa quamdam orationem pro se, quæ debet esse scripta in libro papali. Et licet dictum anniversarium non habet Vesperos papales, dico quod non vocantur cardinales, ut parati sericis in Vesperis; tamen in capella sua dominus Papa cantat Vesperos festi, & fiunt quædam sollemnitates postea. Nam dicta oratione festi, repetitur *Gloria Patri, Sicut erat*, sollemniter, & dicitur vers. *Elegit te Dominus sacerdotem sibi*, &c. & Papa dicit postmodum orationem pro se, quæ debet esse scripta in libro.

Tamen advertendum, quod si anniversarium domini nostri fiat die Lunæ, quia eadem die Lunæ est anniversarium summorum Pontificum & cardinalium, quod etiam est papale. Nam Papa debet celebrare, & cardinales sunt parati, licet non prædicetur, induti violaceis vel nigris. Poterit enim dictum anniversarium Paparum & cardinalium differri in sequentem diem, si domino placebit.

a Ergo hoc Ordinarium scriptum fuit ante pontificatum Johannis XXII.

b Olim id fiebat per ipsum Pontificem, ut patet ex sermone sancti Leonis.

Ista consueverunt servari : domini tamen est facere quod sibi placebit.

In festo sancti Andreæ, & prædicatur, & Romæ habebat antiquitus Vesperos papales & Matutinum, licet hodie non sic servetur.

Item præter sollemnitates superius dictas erant aliquæ sollemnitates antiquæ, in quibus Romani Pontifices sollemniter celebrabant : sed hodie non sic communiter observatur.

Item quandocumque Romanus Pontifex facit Ordines, vel consecrationes episcoporum, celebrat, sed non prædicatur in Missa.

Item in festis principalioribus civitatum, in quibus moratur, & in festis aliis, prout devotio ipsum movet, celebrat, & prædicatur.

Item quamvis consueverint Romani Pontifices istas sollemnitates superius dictas observare, si tamen sint impediti ex debilitate vel alia rationabili causa, possunt ipsas omittere, & consueverunt quandoque committere alicui episcopo, vel presbytero cardinali, quod celebret, & sermonem faciat in ecclesia, cujus festum est : & etiam, si placet, committit quod celebret episcopus vel presbyter cardinalis in ecclesia cathedrali civitatis, vel alibi, sicut placet, & sermonem faciat.

C. *Ordinatio domini Alexandri Papæ quarti de suffragiis faciendis pro summis Pontificibus & cardinalibus defunctis.*

Dum fideles animas defunctorum, sibi salutis procurare consilium nequeuntes, caritatis instinctu conveniat orationum suffragiis adjuvari, sanctissimus dominus pater Alexander papa quartus, de fratrum suorum unanimi consilio & assensu, anniversarium sacrosanctæ Romanæ ecclesiæ Pontificum & cardinalium obeuntium Nonas Septembris annis singulis, Vesperis & Vigiliis pro defunctis, cum novem lectionibus, & cum nota sollemniter decantatis, statuit celebrari. Ipse Romanus Pontifex assistentibus sibi cardinalibus, ut moris est, Missam pro defunctis celebret sollemniter, ipsa die ducentos pauperes refecturus, & viginti quinqne reficiat cardinalis unusquisque, necnon dominus Papa ducentas Missas faciet decantari.

Ordinavit etiam de dictorum fratrum consilio & assensu, ut cum Romanum antistitem e vita migrare contigerit, diem de-

functionis ipsius cardinales sollemniter & cum nota celebrent pro defunctis, & esum quinquaginta pauperibus pro anima defuncti cardinalis quilibet administret: & Missas totidem pro defunctis facient postmodum decantari.

Ordinavit etiam, ut cardinali obeunte, tam idem summus Pontifex, quam cardinales in capellis suis cantent cum nota sollemniter pro defunctis: idemque Romanus Pontifex ducentos pauperes pro ejus anima pascat, & viginti quinque quilibet cardinalis, immo & ipse dominus Papa Missas pro defunctis ducentas, & viginti quinque cardinales quilibet postmodum faciat celebrari.

CI. *In quibus diebus & sollemnitatibus consueverunt Romani Pontifices a consistoriis abstinere.*

Notandum quod in diebus & festivitatibus infra positis consueverunt Romani Pontifices regulariter a consistoriis abstinere, prout hæc partim experientia docuit, & partim majorum nostrorum relatio patefecit.

In primis sciendum, quod nullo die dominico per totum annum fit consistorium.

Item nullo die Jovis per totum annum fit consistorium, etiamsi sit aliqua festa in septimana.

Item a vigilia Nativitatis Domini inclusive usque ad festum Epiphaniæ inclusive nec fit consistorium. Quandoque tamen post Circumcisionem vocantur aliqua die cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placet domino Papæ.

Item prima die Quadragesimæ, scilicet in die Cinerum, non est consistorium, nec etiam est consistorium duobus diebus præcedentibus, scilicet die Lunæ, & die Martis in carnisprivio, si curia sit in Urbe, propter insolentias, quæ illis diebus fieri consueverunt: sed si alibi sit curia, signanter duobus diebus carnisprivii præcedentis, fit consistorium.

Item a Dominica Palmarum inclusive usque ad Dominicam proximam post Pascha inclusive non fit consistorium, hoc salvo, quod si fieri debent processus in die Jovis sancto, tunc consuevit esse consistorium in die Mercurii sancto, vel aliquo die septimanæ sanctæ ad revidendum processus, qui fuerint faciendi: licet aliter pluries forte dominus Papa consuluerit

cum fratribus suis super processibus faciendis, salvo etiam quod si deberet fieri ordinatio cardinalium, bene tunc fieret consistorium pluribus diebus ipsa septimana sancta. Quandoque tamen die Veneris proxima post Pascha vocantur cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placebit domino Papæ, ut dictum est in Natali.

Item in die Ascensionis Domini & die præcedenti ipsam, & in octava Ascensionis non fit consistorium, & sunt Vesperi papales sollemnes in vigilia cantandi in ecclesia; & datur potus in aula. Sed bene quandoque ipsa die præcedenti Ascensionem ante Vesperos confert dominus Papa cum cardinalibus, si sit necesse, de processibus, qui fieri debent in ipsa die Ascensionis: licet ante pluries forte dominus Papa consuluerit cum fratribus suis super processibus faciendis.

Item in vigilia Pentecosten inclusive, in qua vigilia sunt Vesperi papales sollemnes, qui sunt cantandi in ecclesia, & datur potus, usque ad diem Martis proximi post festum inclusive non fit consistorium, sed in die Mercurii sequenti, vel die Veneris consueverunt cardinales vocari ad consistorium.

Item in quatuor festis beatæ gloriosæ virginis Mariæ, videlicet Nativitatis, Annunciationis, Purificationis, & Assumptionis, non fit consistorium, nec in Vigilia Assumptionis ejus, nec in octava ejusdem festi: nec consuevit esse consistorium modernis temporibus die præcedenti Nativitatem beatæ Virginis, nec in octava ejusdem festi, nec in die præcedenti Purificationem.

Item in festo Nivis, quod est festum beatæ Virginis, & est quinta die Augusti, non fit consistorium.

Item in Vigilia & in festo Nativitatis beati Johannis Baptistæ non fit consistorium, nec in octava ejusdem.

Item in festis omnium Apostolorum, & etiam in festis Evangelistarum, tam principalibus, quam non principalibus, & præcipue apostolorum Petri & Pauli, non fit consistorium; nec etiam in vigilia apostolorum Petri & Pauli, nec in octava eorumdem Petri & Pauli fit consistorium.

Item in festo beati Laurentii, & in octava ejus non fit consistorium, nec etiam in vigilia festi Romæ fit consistorium; nec etiam alibi fit consistorium in præsenti vigilia, dum tamen moretur dominus Papa juxta ecclesiam sancti Laurentii.

Item in duobus festis beati Michaelis, videlicet Apparitionis, & Dedicationis, non fit consistorium.
Item in duobus festis sanctæ Crucis, videlicet Inventionis, & Exaltationis, non fit consistorium.
Item in festo omnium Sanctorum non fit consistorium.
Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.
Item in anniversario consecrationis, seu coronationis Romani Pontificis præsidentis, non fit consistorium
Item in omnibus festis duplicibus non fit consistorium.
Item in quibusdam aliis festis non duplicibus non fit consistorium, ut infra ponitur.
Item in festis principalioribus civitatum, in quibus civitatibus dominus Papa moratur, maxime quando celebrat, non fit consistorium, sed hoc est episcopi ordinare.
Item quandocumque sunt Vesperi papales sollemnes, in reverentiam alicujus festi, non est consistorium. Vesperi autem papales dicuntur, quando dominus Papa & prælati debent esse parati in ecclesia. Parati autem non sunt cardinales & prælati, nisi dicantur Vesperi in ecclesia.
Et notandum quod quædam de prædictis festis habent Vesperos papales, ut infra ponitur per singulos menses.
Ut autem prædicta generalia clarius elucescant, subjicientur per singulos menses singula festa, in quibus a consistoriis regulariter consueverunt Romani Pontifices cessare.

In Januario.

In die Circumcisionis Domini non fit consistorium.
In octava sancti Stephani non fit consistorium
Item in octava sancti Johannis non fit consistorium.
Item in octava sanctorum Innocentium non fit consistorium.
Item in vigilia Epiphaniæ non fit consistorium.
Item in Epiphania Domini non fit consistorium.
Item in octava Epiphaniæ non fit consistorium.
Item in festo sanctorum Fabiani & Sebastiani non fit consistorium.
Item in festo sanctæ Agnetis non fit consistorium.
Item in festo sanctorum Vincentii & Anastasii non fit consistorium.
Item in Conversione sancti Pauli non fit consistorium.

In

In Februario.

In vigilia, seu die proxima præcedente Purificationem, non fit consistorium.

Item in festo Purificationis non fit consistorium.

Item in festo sanctæ Agathæ non fit consistorium.

Item in Cathedra sancti Petri non fit consistorium.

Item in festo sancti Matthiæ non fit consistorium.

In Martio.

In festo sancti Gregorii Papæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Benedicti non fit consistorium.

Item in festo Annunciationis beatæ Mariæ virginis nec fit consistorium.

In Aprili.

In festo sancti Marci non fit consistorium.

In Maio.

In festo apostolorum Philippi & Jacobi non fit consistorium.

Item in festo Inventionis sanctæ Crucis non fit consistorium.

Item in festo sancti Johannis ante Portam Latinam non fit consistorium.

Item in festo Apparitionis sancti Michaelis non fit consistorium.

In Junio.

In festo sancti Barnabæ apostoli non fit consistorium.

Item in vigilia beati Johannis Baptistæ non fit consistorium, & sunt Vesperi papales sollemnes cantandi in ecclesia, & datur potus.

Item in festo Nativitatis ejusdem Sancti non fit consistorium.

Item in vigilia apostolorum Petri & Pauli non fit consistorium; & sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, & datur potus.

Item in festo sanctorum apostolorum Petri & Pauli non fit consistorium; & si sit Papa Romæ, eodem die festi sunt Vesperi papales sollemnes cantandi in ecclesia, & datur potus.

Item in Commemoratione sancti Pauli non fit consistorium, & consueverunt quandoque fieri vacationes ex tunc usque ad octavam Nativitatis beatæ Virginis, vel circa, secundum di-

versas formas, prout dominus Papa ordinat in consistorio cum fratribus suis.

In Julio.

In octava sancti Johannis non fit consistorium.

Item in octava apostolorum Petri & Pauli non fit consistorium.

Item in festo sanctæ Mariæ Magdalenæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Jacobi apostoli non fit consistorium.

In Augusto.

In festo sancti Petri ad Vincula non fit consistorium.

Item in festo Nivis, quod est quinta die Augusti, non fit consistorium.

Item in vigilia sancti Laurentii Romæ, & etiam alibi, si moratur dominus Papa juxta ecclesiam beati Laurentii, non fit consistorium; & sunt Vesperi papales sollemnes cantandi in ecclesia: & datur potus Romæ, & etiam in loco, ubi dominus Papa esset juxta ecclesiam, ut dictum est.

Item in festo beati Laurentii non fit consistorium.

Item in vigilia Assumptionis beatæ Virginis non fit consistorium, & sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, & datur potus.

In festo Assumptionis beatæ Virginis non fit consistorium.

Item in octava beati Laurentii non fit consistorium, ut puto.

Item in octava Assumptionis non fit consistorium.

Item in festo sancti Bartholomæi non fit consistorium.

Item in festo sancti Augustini non fit consistorium.

Item in festo Decollationis beati Johannis non fit consistorium.

In Septembre.

In Anniversario sanctorum Pontificum & cardinalium, quod est quinta die intrante Septembre, non fit consistorium.

Item in vigilia seu die proxima præcedente festum Nativitatis beatæ Virginis non consuevit fieri consistorium.

Item in festo Nativitatis beatæ Virginis non fit consistorium.

Item in festo Exaltationis sanctæ Crucis non fit consistorium.

Item in octava Nativitatis beatæ Virginis non fit consistorium,

Item in festo sancti Matthæi apostoli & evangelistæ non fit consistorium.

Item in festo Dedicationis sancti Michaelis non fit consistorium.

Item in festo sancti Hieronymi non fit consistorium.

In Octobre.

In festo beati Francisci non consuevit fieri consistorium: quod Romani Pontifices concedunt ob reverentiam Sancti.

Item in festo apostolorum Simonis & Judæ non fit consistorium.

Item in vigilia omnium Sanctorum non fit consistorium, & sunt Vesperi papales sollemnes cantandi in ecclesia, & datur po.us.

In Novembre.

In festo omnium Sanctorum non fit consistorium.

Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.

Item in anniversario Romani Pontificis prædecessoris semel, id est primo anno tantum, nam tunc dominus Papa celebrat, non fit consistorium.

Item in Dedicatione basilicæ Salvatoris, quæ est quinta Idus Novembris, non fit consistorium; & sunt Vesperi papales die præcedenti Romæ sollemnes cantandi in ecclesia, & datur potus, & sic per consequens non est consistorium die præcedenti Dedicationem prædictam basilicæ Salvatoris.

Item in festo sancti Martini episcopi & confessoris non fit consistorium.

Item in anniversario consecrationis seu coronationis Romani Pontificis præsidentis non fit consistorium: & licet non habeat Vesperos papales præcedentes, tamen in capella sua Papa audit Vesperos, & fiunt quædam sollemnitates.

Item in Dedicatione basilicarum apostolorum Petri & Pauli, quæ est in octava beati Martini, non fit consistorium, & sunt Vesperi papales sollemnes cantandi in ecclesia, & datur potus in die præcedenti: & sic per consequens non est consistorium die præcedenti Dedicationem prædictam Apostolorum: sed bene quandoque ante Vesperos, vel post Vesperos confert dominus Papa cum cardinalibus, si sit mentio de processibus, qui fieri debent die sequenti.

Item in festo sanctæ Cæciliæ non fit consistorium.

Item in festo sancti Clementis non fit consistorium.
Item in festo sancti Andreæ non fit consistorium.

In Decembre.

In festo sancti Nicolai non fit consistorium.
Item in festo sancti Ambrosii non fit consistorium.
Item in sabbato proximo præcedente tertiam Dominicam de Adventu, quæ vocatur Dominica de *Gaudete*, non fit consistorium, & sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, & datur potus.
Item in festo sanctæ Luciæ non fit consistorium.
Item in festo sancti Thomæ apostoli non fit consistorium.
Item in vigilia Nativitatis Domini non fit consistorium, & sunt Vesperi papales sollemnes cantandi in ecclesia, & datur potus.
In die Natalis Domini non fit consistorium.
Item in festo sancti Stephani protomartyris non fit consistorium.
Item in festo S. Johannis evangelistæ non fit consistorium.
Item in festo sanctorum Innocentium non fit consistorium.
Item in vigilia sancti Thomæ archiepiscopi Canruariensis non fit consistorium.
Item in festo sancti Thomæ prædicti non fit consistorium.
Item in festo sancti Silvestri non fit consistorium.
Item, ut supra dictum est in principio, in festis principalioribus civitatum, maxime si Papa celebret, & in die Cinerum, & in Paschate, & quibusdam diebus præcedentibus Pascha & sequentibus, & in Ascensione, & Pentecosten, & quibusdam diebus sequentibus, & vigiliis, & quibusdam aliis diebus, consueverunt Romani Pontifices a consistoriis abstinere.
Item quandoque sunt vacationes in æstate a festo beati Petri usque ad octavam Nativitatis beatæ Virginis, vel circa, secundum diversas formas: & tunc non fit consistorium, nisi vocentur, vel nisi sint certi dies ad consistorium ordinati. Quandoque etiam sunt feriæ repentinæ, vel propter motum curiæ, vel secundum quod alia negotia occurrunt, & placet domino Papæ: & tunc quandoque per plures dies vacatur a consistoriis; & ante recessum & post adventum ad locum plus & minus, secundum quod per dominium fuerit ordinatum: & consuevit in consistorio ordinari de vacationibus & forma ipsarum; & consuevit etiam significari curialibus, quando di-

mittatur, & quando, & ubi sit audientia resumenda : ut bene sibi provideant, & nepossint per adversarios circumscribi.

Item cum cardinales legati, vel cardinales ministri, vel qui diutius abfuerunt, recedunt vel revertuntur ad curiam, vel imperatores, reges, vel eorum filii veniunt, vel recedunt, ad curiam cardinales consueverunt eos associare : & sic cum associant recedentes, non consuevit esse consistorium. Cum vero associant venientes, non est consistorium ordinarium ad negotiandum : sed receptis prædictis venientibus in publico, quia in publico recipi consueverunt per dominum Papam ad pedem & osculum, & aliis ipsorum familiaribus ad pedem, & prælatis ad pedem & osculum, & aliis majoribus ad pedem & osculum, quos vellet dominus Papa honorare; deinceps omnes alii a consistorio excluduntur, remanentibus solum cum summo Pontifice cardinalibus & prædictis imperatoribus, regibus, & eorum filiis per modicam horam in aliquibus affabilibus & curialibus collocutionibus. qui postmodum recedentes a præsentia dominis associari debent a duobus diaconibus cardinalibus usque ad ostium, vel usquequo familiam suam habeant; & etiam quandoque in primo adventu usque ad domum suam associant venientem; & regulariter quandocumque stante domino Papa in consistorio cum cardinalibus veniunt, vel redeunt prædicti imperatores, vel reges, associari debent a duobus diaconibus usque ad ostium cameræ, vel usque ad suos. Quandoque etiam idem observatur, si non nimis sæpe veniant filii imperatoris, vel regum. Et notandum quod quando diu cessatum est a consistorio, quamvis certum sit qua die regulariter debeat esse, nihilo minus tamen cardinales consueverunt specialiter ad consistorium evocari.

Notandum etiam quod si quando dominus Papa mandet quod cardinales non veniant ad consistorium die, qua alias regulariter venire debent cardinales; ex tunc non vadunt ad consistorium, nisi specialiter fuerint vocati, vel nisi dominus Papa in consistorio, vel alibi eis dixerit, qua die ad consistorium venire deberent.

Attendendum etiam, quod ante Natale, &c, si sit necesse, quandoque ante carnisprivium, & ante Pascha, & ante longas vacationes, si fiant, & ante motum curiæ, & cum consistoria resumuntur post longas moras seu intermissiones consistorii ex causis prædictis vel aliis, consuevit dominus Papa

tenere aliqua consistoria publica, & audire advocatos & alios proponentes, & ordinare de negotiis, & ipsa ponere in statu, prout suae placuerit sanctitati.

CII. *De pronunciatione praelatorum.*

Ista non servantur hodie, sed fiunt in creatione cardinalium, & plura quam hic continentur.

Item regulariter quandocumque pronunciat praelatos aliquarum ecclesiarum, maxime si plures pronunciat, & etiam si unum tantum alicujus sollemnis ecclesiae, consuevit exire extra in consistorio publico, & pronunciare praelatos vel praelatum promovendos in absentia ipsorum: & facta aliqua commendatione per Papam de praelatis in promovendorum absentia, postmodum ipsis promovendis venientibus ad praesentiam domini, brevibus & paucis dictis ipsis promovendis per Papam vadunt promovendi ad pedem domini, & non ad osculum: & incoepto *Te Deum laudamus* per aliquem ex capellanis, summo Pontifice nihilominus in sede sua residente, promoti ducuntur ad altare, quod ibi paratum est, ante quod debent orare genuflexi, & prostrati: & ducuntur secundum ordinem suae pronunciationis singuli a duobus cardinalibus diaconibus secundum ordinem suae prioritatis. Et dicto *Te Deum laudamus*, & postmodum dictis duabus orationibus cum nota per priorem ipsorum cardinalium, qui est ibi, & fusa magis submissa voce benedictione per eum super ipsos, & ipsis electis surgentibus & deosculantibus altare, & consequenter ipsis receptis ab omnibus & singulis cardinalibus ad osculum, episcopis primo, presbyteris secundo, diaconibus tertio, reducuntur a diaconibus cardinalibus ordine, ut supra, ad pedes domini. Qui singuli primo ad pedem, deinde ad osculum a domino Papa recipiuntur. Post haec dominus reingreditur cameram, si placet.

Attendendum etiam quod cum magna negotia, publica tamen, proponenda sunt, sive per ambasciatores imperatoris, vel regum, provinciarum, vel * comitatuum sollemnium, vel etiam alia magna negotia, de quibus saepe curia renovatur, dominus Papa audire consuevit in consistorio publico; & maxime primas propositiones electionum, quae ad sedem

* f. communitatum

apostolicam deferuntur, ne aliqui fraudulenter dicerent se in concordia electos, cum tamen electio esset in discordia celebrata: & etiam quando summus Pontifex multum vult honorare ambasciatores, vel sollemnes nuncios venientes, etiamsi tunc nihil magni proponant, in publico consistorio recipere consuevit.

Memorandum de festis, quæ transferuntur.

Item quod quando diu vacatur, debeat mitti pro cardinalibus.

CIII. *De ordinatione diaconi cardinalis.*

Die sabbati in quatuor temporibus dominus Papa veniet ad ecclesiam. Fit reverentia more solito, quam faciet ordinandus cum aliis, si velit: & statim secedit ad partem, ubi suo tempore paramenta recipiet; & dicitur Tertia, Sexta & Nona.

Paratur dominus Papa quadragesimalibus; progreditur versus altare: fit reverentia trium presbyterorum ad osculum & ad pectus. Dicitur *Introibo*, &c. Ingreditur ad altare: fit reverentia diaconorum ad osculum & ad pectus. Missa procedit suo ordine usque ad ultimum versum tractus: in qua Missa sunt quinque prophetiæ, & in qualibet dicitur, *Flectamus genua, Levate.*

Ante ultimum versum tractus, ordinandus in diaconum cardinalem paratus more subdiaconi, videlicet cum scuta, cotta, parvo amictu ad scapulas, camiso seu alba, cinctorio, seu manipulo, dalmatica vero, & super eam stolam [a] sex manus & brachia portans a priore diaconorum, & alter diaconus cardinalis ducitur sine mitra usque ad præsentiam Papæ, coram quo genuflectitur. Tunc prior diaconorum dicit: *Postulat mater ecclesia catholica, ut hunc præsentem patrem reverendum dominum N. subdiaconum, & sanctæ Romanæ ecclesiæ cardinalem ad onus diaconi ordinetis.* Papa cum mitra: *Scitis illum dignum esse?* Respondet offerens, *Quantum humana fragilitas esse sinit & scio, testificor ipsum dignum esse ad hujus onus officii.* Papa sedendo cum mitra, dicit, *Diaconum opor-*

[a] Forte *per manus & brachia portatus a priore diaconorum & altero diacono cardinali.*

tet offerre, &c. ordinando genuflexo. Tunc Papa legendo & sedendo cum mitra, dicit, *Auxiliante Deo*, &c. Fiat letania, Papa recumbente cum mitra super faldistorio, & ordinando prostrato ante altare, dalmatica cum stola interim, si velit, assignata alicui. Qua completa, Papa revertitur ad sedem. Ordinandus stet ante faciem ejus reverenter. Papa stans cum mitra dicit, *Commune votum*, &c. deinde Papa, ordinando stante inclinato ante ipsum, dicat in modum præfationis, *Oremus dilectissimi*, &c. Papa dicit, *Oremus*; diaconus dicit, *Flectamus genua*; diaconus a sinistris, *Levate*. Papa dicit, *Adesto quæsumus*, &c. per modum præfationis, licet aliqui dicant legendo. Qua completa, solus Papa ponat manum suam super caput ordinandi, dicens cum mitra, *Emitte*, &c.

Ad consummandum diaconi officium dominus Papa accipiens stolam, quam ordinandus super dalmaticam tenebat, dicat sine nota, *Accipe stolam*, &c. quam super humerum ordinandi ponit, & a sinistris sub latere dextro circumdata ligatur. Deinde dominus Papa dat librum evangeliorum in manibus ordinandi, dicens sine nota, *Accipe potestatem*, &c. deinde dat benedictionem seu orationem, dicens cum nota, *Exaudi Domine*, &c. Consequenter facta præfata oratione, cardinalis tunc ordinatus induitur a ministris tunicella alba; & statim idem ordinandus dalmatica alba induatur, Papa tangente ipsam dalmaticam super humerum, & dicente sibi sine nota, *Induat te Dominus vestimento*, &c. Ultimo ordinatus osculetur pedem domini Papæ. Et Papa recipit eum ad osculum: ordinatus vero statim post recipitur ad osculum ab omnibus diaconibus cardinalibus, & etiam ab omnibus episcopis & presbyteris cardinalibus.

Quibus factis, accipit manipulum in armilla sinistra super tunicellam & mitram in capite: vadit, deposita mitra, ad reverentiam domini Papæ more consueto. Genu flectit etiam coram altari, dicens basse, *Munda cor meum*, &c. recipit librum evangeliorum de altari, petit inclinato capite benedictionem a domino Papa, dicens basse, *Jube domne benedicere*; & recepta benedictione, vadit cum libro ad pulpitum, & incipiens dicit, *Dominus vobiscum*, *Et cum spiritu tuo. Sequentia sancti evangelii*, &c. signando librum & se. *Gloria tibi Domine. In illo tempore*,

pore, &c. Dicto evangelio osculetur principium dicti evangelii, in cetero vero ministret ut diaconus, & faciat quae incumbunt.

Dum dicitur offertorium, offerat more consueto duos torticios magnos accensos, duos panes & duas amphoras vini: & offerendo singula manum Papae osculetur. Papa vero oblata leviter tangit.

In oratione super populum Papa dicit, *Oremus*. Diaconus ordinatus dicit, *Humiliate capita vestra Deo*. In fine, completa oratione Missae, diaconus ordinatus dicit, *Benedicamus Domino*, versa facie ad altare. Papa dicit, *Sit nomen Domini benedictum*, &c. Diaconus ordinatus stans in dextro cornu altaris sine mitra dicit ter, *Multos annos*, qualibet vice altius, & qualibet vice genu flectendo coram Papa stante cum mitra. In fine ordinatus osculetur pedem Papae, & recipitur ad osculum a Papa.

CIV. *Ordo*, [a] *qui observatur in celebratione Concilii generalis*.

Ante solis ortum ejiciantur omnes ab ecclesia, obseratisque foribus cunctis ad unam januam, per quam sacerdos ingredi oportet, ostiarii stabunt. Et convenientes omnes episcopi pariter introibunt, & secundum ordinationis suae tempus residebunt. Post ingressum omnium episcoporum atque consessum, vocentur deinde presbyteri, quos causa probaverit introire: nullusque se inter eos ingerat, quos ordo poposcerat interesse. Et corona facta de sedibus episcoporum, presbyteri a tergo eorum resideant, quos tamen sessuros secum metropolitanus elegerit, qui utique & cum eo judicare [b] aliquid, & definire possunt. Diacones in conspectu episcoporum stent.

Deinde ingrediantur laici, qui electione Concilii interesse meruerint.

Ingrediantur quoque notarii, quos ad recitandum vel recipiendum ordo requirit.

Obseratisque januis, & sedentes in diuturno silentio sacerdotes, atque cor totum habentes ad Deum, dicturus est archidiaconus, *Orate*. statimque omnes in terram prosternuntur, tam episcopi, quam presbyteri: & orantes diutius tacite cum

a Alius est hic Ordo ab eo, qui in vulgato Ordine Romano alligatur pag. 150.

b Observandus hic locus de suffragiis presbyterorum in Concilio etiam provinciali.

fletibus; atque unus ex episcopis senioribus surgens, orationem palam fundat ad Deum, cunctis adhuc in terram jacentibus, dicens hanc orationem.

Oratio.

Assumus Domine sancte Spiritus, assumus peccati quidem immanitate detenti, sed in nomine tuo specialiter aggregati. Veni ad nos, & esto nobiscum, & dignare illabi cordibus nostris. Doce nos quid agamus, quo gradiamur; & ostende quid efficere debeamus: ut te auxiliante tibi in omnibus placere valeamus. Esto salus, & suggestor, & effector judiciorum nostrorum, qui solus cum Deo Patre & ejus Filio nomen possides gloriosum. Non nos patiaris perturbatores esse justitiæ, qui summam diligis æquitatem: ut in sinistrum nos ignorantia non trahat, non favor inflectat, non acceptio muneris, vel personæ corrumpat: sed junge nos tibi efficaciter solius tuæ gratiæ dono, ut simus in te unum, & in nullo deviemus a vero: qualiter in nomine tuo collecti, sic in cunctis teneamus cum moderamine pietatis justitiam, ut hic a te in nullo dissentiat sententia nostra, & in futuro pro bene gestis consequamur præmia sempiterna.

In qua oratione *Pater noster* non dicatur. Finita autem oratione, & responso ab omnibus *Amen*, rursus dicat archidiaconus, *Erigite vos.* Confestim omnes surgant, & cum omni timore Dei & disciplina, tam episcopi, quam presbyteri sedeant: sicque omnibus in suis locis in silentio consedentibus, diaconus alba indutus codicem proferens, capitula de Conciliis agendis pronunciet, id est,

Ex Concilio Toletano tertio era XVIII. Item ex Concilio Toletano quarto era III. Item ex capitulis Orientalium Patrum, quæ Martinus episcopus de Græco in Latinum vertit era XVIII. De Synodo facienda. Item ex Concilio Chalcedonensi era XVIII. Item ex Concilio Agathensi era XXV, vel aliud de canonibus, quod Metropolitano aptius visum fuerit ut legatur.

» Finitisque titulis Metropolitanus episcopus concilium alloquatur exhortatione ita dicens: Ecce, sanctissimi sacerdotes, præmissis Deo precibus fraternitatem vestram cum pia exhortatione convenio, & per divinum nomen obtestor, ut ea quæ a nobis de Deo & sanctis ordinibus, vel sanctis moribus vobis fuerint dicta, cum omni pietate suscipiatis, & cum summa reverentia perficere intendatis. Quod si forsitan aliquis vestrum aliter quam dicta fuerint, senserit; sine aliquo scrupulo con-

tentionis in nostrorum copulatione ea ipsa, de quibus dubitaverit, conferenda reducat: qualiter Deo auxiliante, aut doceri possit, aut doceat. Deinde simili vos obtestatione obsecro, ut nullus vestrum in judicando, aut personam accipiat, aut quolibet favore vel munere pulsatus, a justo judicio scienter avertatur ut discedat: sed cum tota pietate quidquid cœtui nostro se judicandum intulerit retractate: ut nec discordans contentio ad subversionem justitiæ inter vos locum inveniat, nec item in perquirenda æquitate vigor nostri ordinis, vel sollicitudo tepescat. "

Post hanc exhortationem introibunt omnes quique fuerint presbyteri, diaconi, vel religiosi universi ad audiendam doctrinam. Sicque archidiaconus lecturus canonem Toletani Concilii undecimi era prima, *Ne tumultu Concilium agitetur.* Quo canone perlecto Concilium Ephesinum ex ordine perlegatur. Deinde collatio pariter & instructio de mysterio sanctæ Trinitatis habeatur; simulque & de ordinibus officiorum, si in omnibus sedibus ejusdem celebratis unitas teneatur. Pro iis quoque causis, prout spatium diei permiserit, & epistolæ Papæ Leonis ad Flavianum episcopum de erroribus [Eutychetis] & mysterio Trinitatis legendæ sunt. Canones quoque de unitate officiorum, nec aliud aliquid antea transeatur, quam ista omnia explicentur: ita tamen ut totos tres dies letaniarum nihil aliud agatur nec retractetur nisi de mysterio sanctæ Trinitatis, & de Ordinibus sacris vel officiorum institutis; ita ut hæc tota partiantur per totos illos tres dies, ut nihil aliud, sicut dictum est, nisi sola quæstio de iis, quæ prædicta sunt, habeatur, ita ut lectio semper congruens ordini causæ, & quæ quærenda est, antecedat.

Post hæc in quarto die reliquæ per ordinem admittendæ sunt: sicque omnes, qui de religiosis in retroactis diebus pro spirituali instructione interfuerant in Concilio, foris egrediantur, residentibus aliquibus presbyteris in Concilio, quos metropolitanus probaverit honorandos. Per singulos tamen illos tres dies rogationum letaniarum episcopi vel presbyteri cum admonitore primum orationibus se prosternant: sicque collecta a metropolitano oratione consurgant, & de divinis tantum, ut dictum est, rebus collationem habeant.

In reliquis autem diebus, cunctis astantibus oratio colligenda est; & sic consedentes causarum negotia juste & religiose

colligant; nullus tamen tumultus aut inter consedentes, aut inter astantes habeatur.

Eodem tamen modo, eodemque ordine ad Concilium omnes per singulos dies ingrediantur, quo superius jam præmissum est.

Nam & si presbyteri reliqui, aut diaconi, clerici, sive laici, de iis quæ foris steterint, Concilium pro qualibet re crediderint appellandum, ecclesiæ metropolitanæ archidiacono causam suam intiment, & ille Concilio denunciet. Tunc illis & introeundi singillatim, & proponendi licentia concedatur. Nullus autem ipsorum a cœtu communi recedat, antequam hora generalis secessionis adveniat.

Concilium quoque nullus solvere habeat, nisi fuerint cuncta determinata: ita ut quæcumque deliberatione communi finiuntur, episcoporum singulorum manibus subscribantur: ita tamen ut ante duos vel tres dies, quam solvatur Concilium, omnes constitutiones a se editas diligenti consideratione retractent, ne in aliquo offendissent.

Item in die quo Concilium absolvendum est, canones, qui in sancta synodo constituti sunt, coram ecclesia in publico relegantur. Quibus explicitis, respondeatur in choro, *Amen.* Deinde ad locum redeuntes, ubi in Concilio resederint, canones ipsos subscribant. Admonendi quoque a metropolitano sunt de Pascha venturo, quo veniat die. Admonendi etiam sunt, quo tempore supervenienti anno ad faciendum Concilium veniant. Eligendi etiam de episcopis, qui cum metropolitano dies festos Natalis Domini & sanctum Pascha debeant celebrare. Post hæc dicente archidiacono, *Orate*, omnes simul pariter in terra se prosternent, ubi diutissime orantes hanc unus ex majoribus orationem dicat.

Oratio.

Nulla est, Domine, humanæ conscientiæ virtus, quæ inoffense possit tuæ voluntatis judicia expedire. Et ideo quod imperfectum nostrum viderunt oculi tui, perfectioni deputa quæsumus, quæ perfecto æquitatis fine concludere peroptamus. Te in nostris principiis occursorem poposcimus: te quoque in hoc fine judiciorum nostrorum excessibus adesse precamur: scilicet ut ignorantiæ parcas, ut & errori indulgeas; & perfectis votis perfectam operis efficaciam largiaris. Et si... nos traxerit in errorem, aut præceps forsitan voluntas impulerit justitiam declinare: ob hoc te poscimus, te rogamus, ut si quid offensionis

in hac Concilii celebritate contraximus, condonare aut remissibile facere digneris: ut in eo quod soluturi sumus aggregatum Concilium, a cunctis primum absolvamur nostrorum nexibus delictorum; qualiter & transgressores venia, & confitentes tibi subsequatur remuneratio sempiterna.

Huic orationi Oratio *Pater noster* adjungatur; & cunctis adhuc jacentibus hæc benedictio explicetur: *Christus* [a] *Dei filius, qui est initium & finis, complementum vobis tribuat caritatis. Amen. Ut qui vos ad expletionem hujus fecit pervenire Concilii, absolutos vos efficiat ab omni congregatione delicti. Amen. Ut ab omni reatu liberiores effecti, absoluti etiam per donum Spiritus-sancti, felici reditu vestrarum sedium cubilia repetatis illæsi. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum & imperium permanet in sæcula sæculorum, amen.*

In nomine Domini nostri JESU-CHRISTI *eamus cum pace omnes.*

Ilico surgentes pariter residente metropolitano, ab ipso primum incipiente officium, osculum sibi invicem pariter dabunt. Sicque data sibi invicem pace conventus Concilii dissolvatur.

Oratio secundi diei.

Nostrorum tibi Domine curvantes genua cordium, quæsumus, ut bonum quod a nobis a te requiritur, exsequamur: scilicet ut prompta tecum sollicitudine gradientes, discretionis arduæ subtile judicium faciamus, ac misericordiam diligentes valeamus studiis tibi placere.

Oratio tertii diei.

Ad te Domine interni clamoris vocibus proclamantes unanimiter postulamus: ut respectu gratiæ tuæ solidati, præcones virtutis efficiamur intrepidi, tuumque valeamus verbum cum omni fiducia loqui. Amen.

CV. *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem, quando coronatur.*

Cum [b] rex in imperatorem electus pervenerit ad portam Collinam, quæ est juxta castellum Crescentii, recipiatur honorifice a clero Urbis cum crucibus & thuribulis, & processionaliter deducatur usque ad gradus basilicæ sancti Petri, cantantibus universis, *Ecce mitto angelum meum*; camerariis ejus mis-

a Eædem benedictiones in vulgato Ordine Romano pag. 157.

b Hæc multum diversa ab editis in Ordine Romano pag. 136. præter quasdam orationes.

filia spargentibus ante ipsum, & præfecto Urbis gladium præferente. Cum autem pervenerit ante basilicam in platea, quæ Cortina vocatur, dextrandus est a senatoribus usque ad gradus prædictos : ubi eo descendente tradendus est equus, cui rex insederat, illis. Interim summus Pontifex cum omnibus ordinibus suis præparet se in secretario, tamquam celebraturus divina : & processionaliter exiens usque ad suggestum arcæ, quæ est in capite graduum, super faldistorium ibi sedeat consedentibus super gradus a parte dextra episcopis & presbyteris ; a sinistra diaconibus cardinalibus, & in proximiori gradu subdiaconis, & acolythis, primicerio & cantoribus astantibus circa illos cum magnatibus & officialibus, & nobilibus, & ministralibus aulæ papalis.

Tunc rex cum archiepiscopis & episcopis, principalibus & magnatibus suis ascendens ad summum Pontificem, reverenter osculetur pedes ipsius ; & offerens ei aurum, quantum sibi placuerit, benigne accipiatur ab eo ad osculum & ad amplexum. Quo demum surgente, ipse rex a parte dextra, & prior diaconorum a parte sinistra, deducant eum usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Turribus : ubi ante altare subdiacono evangelicum textum tenenente, rex super eum corporaliter præstet hujusmodi juramentum.

„ Ego N. rex Romanorum, annuente Domino futurus impe-
„ rator, promitto, spondeo, & polliceor atque juro Deo & bea-
„ to Petro, me de cetero protectorem ac defensorem fore sum-
„ mi Pontificis & sanctæ Romanæ ecclesiæ in omnibus necessita-
„ tibus & utilitatibus suis, custodiendo & conservando posses-
„ siones & honores & jura ejus, quantum divino fultus fuero
„ adjutorio, secundum scire & posse meum, recta & pura fide :
„ sic me Deus adjuvet & hæc sancta Dei evangelia.

Deinde summus Pontifex cum omnibus ordinibus suis ad altare procedit : & facta ibi oratione, ad sedem ascendit, rege cum suis & tribus episcopis, videlicet Ostiensi, & Portuensi, & Albanensi in ecclesia sanctæ Mariæ in Turribus remanente : ubi a canonicis sancti Petri receptus in fratrem, imperialibus induatur insignibus, dato ipsius pallio camerario domini Papæ. Qui præcedentibus illis canonicis cantantibus, *Petre amas me*, cum ad ostium basilicæ principis Apostolorum pervenerit, quæ porta Argentea nuncupatur, deducentibus eum hinc inde Comite Lateranensis palatii & primicerio judi-

cum canonicorum, Albanensis episcopus ante ipsam portam Argenteam hanc super eum benedictionem infundat.

Oratio.

Deus in cujus manu sunt corda regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, & Imperatori nostro famulo N. regimen tuæ appone sapientiæ: ut haustis de tuo fonte consiliis, & tibi placeat, & super omnia [regna] præcellat. Per.

Cum autem intra ecclesiam in medio rotæ pervenerit, Portuensis episcopus hanc orationem super ipsum decantet.

Oratio.

Deus inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchæ nostri Abrahæ præelegisti regem sæculis profuturum; tu præsentem regem hunc, cum exercitu suo per intercessionem omnium sanctorum uberi bene † dictione locupleta, & in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut visitasti Moysen in mari rubro, Jesum Nave in prœlio, Gedeon in agro, Samuelem in templo; & illa eum bene † dictione syderea, ac sapientiæ tuæ rore perfunde, quam beatus David in psalterio, Salomon filius ejus te remunerante percepit de cælo. Sis ei contra inimicorum acies lorica, in adversis galea, in prosperis patientia, in protectione clypeus sempiternus: & præsta, ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant caritatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem: & ita populus iste pullulet coalitus bene † dictione æternitatis, ut semper maneant tripudiantes in pace victores. Per.

Qui cum ad confessionem beati Petri pervenerit, prosternat se pronus in terram, & prior diaconorum super eum faciat letaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis annunciet; priorque presbyterorum dicat, *Pater noster.* vers. *Et ne nos.* ℣. *Salvum fac regem tuum.* ℟. *Deus meus sperantem in te.* ℣. *Esto ei Domine turris fortitudinis.* ℟. *A facie inimici.* ℣. *Nihil proficiat inimicus in eo.* ℟. *Et filius iniquitatis.* ℣. *Domine exaudi orationem meam.* ℟. *Et clamor meus ad te veniat.* ℣. *Dominus vobiscum.* ℟. *Et cum spiritu tuo.*

Oremus.

Prætende quæsumus Domine famulo tuo dexteram cælestis auxilii: ut te toto corde perquirat, & quæ digne postulat, assequi mereatur. Per.

Actiones nostras, quæsumus Domine, aspirando præveni, & adjuvando prosequere: ut omnis nostra oratio & operatio a te semper incipiat, & per te cœpta finiatur. Per.

Post hæc procedant ad altare sancti Mauricii, ubi Ostiensis episcopus sibi ungat de oleo exorcizato brachium dextrum, & inter scapulas, hanc orationem dicendo.

Alia oratio.

Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas & dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo N. prosperum imperatoriæ majestatis concedas effectum: ut in tua dispositione constituto, ad regendam ecclesiam tuam sanctam nihil ei præsentia officiant, futura nihil obsistant: sed inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum æquo justitiæ.... regere valeat, & in omnibus operibus suis te semper timeat, tibique jugiter placere contendat. Per... in unitate ejusdem.

Sequitur oratio.

Deus Dei filius Jesus Christus *Dominus noster, qui a Patre oleo exultationis unctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri ungiminis infusionem Spiritus paracliti super caput tuum infundat bene ✝ dictionem, eamdemque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat: quatinus hoc visibili at tractabili dono invisibilia percipere, & temporali regno justis moderationibus exsecuto æternaliter conregnare ei merearis, qui solus sine peccato rex regum vivit cum Deo Patre in unitate Spiritus-sancti. Per.*

His itaque peractis ascendit rex ad altare beati Petri, ubi summus Pontifex recipiat eum ad osculum, sicut unum ex diaconibus; ipseque procedat ad pulpitum vel ambonem, ubi thalamus constructus de lignis, & ornatus de palliis, debet ei esse paratus, cum suis archiepiscopis & episcopis, principibus & magistratibus secundum capacitatem loci consistat. Primicerius autem & schola cantorum in choro ante altare decantet Introitum: & post *Kyrie eleison*, & hymnum angelicum decantatum, summus Pontifex dicit orationem, quæ competit illi diei, & hanc orationem pro ipso imperatore.

Oratio.

Deus regnorum omnium & christiani maxime protector imperii, da servo tuo N. imperatori nostro triumphum virtutis tuæ scienter excolere: ut qui tua constitutione est princeps, tuo semper munere sit potens. Per.

Secreta.

Suscipe Domine preces & hostias ecclesiæ tuæ pro salute famuli tui N. supplicantis, & protectione fidelium populorum antiqua brachii tui operare miracula: ut superatis pacis inimicis, secura tibi serviat christiana libertas. Per.

Post

Post communionem.

Deus, qui ad prædicandum æterni regni evangelium Romanum imperium præparasti : prætende famulo tuo imperatori nostro N. arma cælestia, ut pax ecclesiæ nulla turbetur tempestate bellorum. Per.

Cumque lecta fuerit epistola, & graduale cantatum, imperator procedit processionaliter ad altare, ubi summus Pontifex imponit ei mitram clericalem in capite, ac super mitram imperatorium diadema, dicens ut sequitur : *Accipe signum gloriæ, diadema regni, coronam imperii, in nomine Patris † & Filii † & Spiritus † sancti, ut spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam & judicium diligas, & ita juste, misericorditer & pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu-Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipias, qui cum Patre, &c.*

Deinde sceptrum & pomum aureum tradat ei.

Sciendum est, quod peracta communione cum ipso, in impositione diadematis dicere, si forte velit Apostolicus, valet orationes hujusmodi, *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.*

Oratio.

Prospice, quæsumus Domine omnipotens Deus, serenis obtutibus hunc gloriosum famulum tuum N. ut sicut benedixisti Abraham, Isaac & Jacob, sic illi largiaris benedictiones spirituales gratiæ, cumque plenitudine tuæ potentiæ irrigare, atque perfundere digneris : ut tribuas ei de rore cæli, & de pinguedine terræ abundantiam frumenti, vini & olei, & omnium frugum opulentiam, & ex largitate divini muneris longæva tempora : ut illo regnante sit sanitas corporis in patria, pax inviolata sit in regno, & dignitas gloriosa regalis palatii, maximo splendore regiæ potestatis, oculis omnium fulgeat, luce clarissima coruscare, atque splendescere, quasi splendidissimi fulgoris maximo perfusa lumine videatur. Tribue ei omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriæ & consolator ecclesiarum, atque cœnobiorum sanctorum, maxima pietate regalis munificentiæ; atque ut sit fortissimus regum, triumphator hostium, ad opprimendos rebelles & paganas nationes; sitque suis inimicis satis terribilis maxima fortitudine regalis potentiæ; optimatibus quoque atque præcelsis proceribus, ac fidelibus sui regni sit magnificus & amabilis & pius, & ab omnibus timeatur atque diligatur; & post gloriosa tempora atque felicia vitæ præsentis gaudia, in perpetua beati-

tudine habitare mereatur. Per.

Benedic† Domine, quæsumus, hunc principem nostrum N. quem ad salutem populi nobis a te credimus esse concessum. Fac annis esse multiplicem, salubri corporis robore vigentem post senectutem ad optatam pervenire salutem. Sit nobis fiducia obtinere gratiam populo, quam Aaron in tabernaculo, Eliseus in fluvio, Ezechias in lecto, Zacharias vetulus impetravit in templo: sit nobis regendi auctoritas, qualem Josue suscepit in castris, Gedeon sumpsit in prœliis, Petrus accepit in calice, Paulus est usus in dogmate. Et ita pastorum circa tuum proficiat in ovile, sicut Isaac profecit in fruge, & Jacob est dilatatus in grege; quod ipse præstare dignetur.

Alia oratio.

Deus Pater æternæ gloriæ sit adjutor tuus, tuus protector, & omnipotens bene † dicat tibi, preces tuas in cunctis exaudiat, & vitam tuam in longitudine dierum adimpleat; thronum regni tui jugiter firmet, & gentem populumque tuum in æternum conservet, & inimicos tuos confusione induat, & super te sanctificatio Christi floreat: ut qui tribuit in terris imperium, ipse in cælis conferat præmium. Qui vivit.

Interpolata ergo cantilena, coram altari beati Petri præsentatur domino Papæ in supereminenti specula residenti. Is itaque tunc ad ipsum altare ascendit, & gladium evaginatum de altari sumit, & ei tradit curam intelligens imperii totius in gladio, sic dicens:

Accipe gladium desuper beati Petri corpore sumptum, per nostras manus, licet indignas, vice tamen & auctoritate beatorum Apostolorum consecratas imperialiter tibi concessum, nostræque benedictionis officio in defensionem sanctæ Dei ecclesiæ divinitus ordinatum ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum: & memor esto de quo Psalmista prophetavit, dicens: Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime: ut in hoc vim æquitatis per eumdem exerceas, molem iniquitatis potenter destruas, & sanctam Dei ecclesiam ejusque fideles propugnes ac protegas; nec minus sub fide falsos, quam Christiani nominis hostes execres ac dispergas; viduas, ac pupillos clementer adjuves, ac defendas; desolata restaures, restaurata conserves; ulciscaris injusta, confirmes bene disposita: quatinus in hoc agendo, virtutum triumpho gloriosus, justitiæ cultor egregius, cum mundi Salvatore, cujus typum geris in nomine, sine fine regnare merearis. Qui cum Deo.

His verbis expletis, accingit illi ensem iterans ita dictum, *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, & attende quia sancti non in gladio, sed per fidem vicerunt regna.*

Sed sciendum est, quod in aliquibus libris primo datur gladius, postea diadema : sed dato gladio ponitur ista rubrica : Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, eximit eum « de vagina, & viriliter ter eum vibrat, & vaginæ continuo « recommendat. «

Eo igitur sic accincto, & beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter Apostolicus de altari diadema sumit, & ponit in capite coronandi, & dicit: *Accipe signum gloriæ, diadema regni, coronam imperii in nomine Patris † & Filii † & Spiritus † sancti : ut spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam & judicium diligas, & ita juste misericorditer & pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu-Christo in consortio sanctorum æterni regni coronam percipias. Qui cum Patre.*

Ilico procedens nuper coronatus osculatur Apostolico pedes: quibus gloriosissime gestis, Apostolicus ad eminentiam redeat speculæ tribunalis, & imperator ad faldistorium scandit, ei in amplo gradu sub Apostolici dextera præparatum. Qui coronatus incedens, pomum in dextera manu portat, in sinistra sceptrum; & sic ad thalamum redeat, ipsoque ibi cum suis principibus consistente, prior subdiaconorum cum subdiaconis Romanæ curiæ, & capellanis aulæ imperialis ad [a] pectorale dextrum ante crucifixum argenteum laudem imperatori alta voce dicant hoc modo, *Exaudi Christe.* Scriniarii vero Urbis, sericis cappis induti, ante pectorale consistentes in choro respondeant, *Domino N. invictissimo Romanorum imperatori semper augusto salus & victoria.* Qua laude tertio repetita, prior subdiaconorum cum suis, tribus vicibus dicat, *Salvator mundi*, & scriniarii vicissim respondeant, *Tu illum adjuva*: deinde iste cum suis duabus vicibus dicat, *Sancta Maria*; & illi vicissim respondeant, *Tu illum adjuva*, & sic deinceps, *Sancte Michael*, &c. ut supra.

Quibus finitis, isti bis cantant, *Kyrie eleison*, ac deinde simul omnes dicant, *Kyrie eleison*. Post hæc evangelio decantato, imperator corona & manto depositis, accedat ad sum-

[a] Pectoralis nomine hoc loco intelligitur cancellus. Adi Glossarium Cangianum.

mum Pontificem, & offerat ad pedes ejus aurum, quantum sibi placuerit: ipsoque Pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, imperator more subdiaconi offerat calicem & ampullam, & stet ibi, donec Pontifex ad sedem reversus communicet: factaque communione, de manu ejus suscipiat cum osculo pacis. & sic ad thalamum rediens in ambonem resumat mantum pariter & coronam.

Missa finita, pontificalem benedictionem reverenter accipiat, & statim praecedat ad locum, ubi debet summus Pontifex equitare: & cum ipse Pontifex equum ascenderit, teneat stapedium sellae ejus, & arrepto freno aliquantulum ipsum adextret: moxque suum equum ascendens, procedat juxta summum Pontificem usque ad ecclesiam sanctae Mariae in Transpadina: ubi dato sibi osculo adinvicem, non corde, sed corpore separentur.

CVI. *De coronatione reginae.*

Si vero regina fuerit coronanda, debet super lectorium ex opposito thalamus praeparari, ubi cum duabus ad minus puellis, & aliquibus ex principibus imperii, tam ecclesiasticis, quam mundanis, resideat.

Item benedictio reginae vel imperatricis. Ad ingressum ecclesiae sic oratur.

Omnipotens sempiterne Deus, fons & origo totius bonitatis, qui feminei sexus fragilitatem nequaquam reprobando avertis, sed dignanter comprobando potius eligis; & quod infirma mundi eligendo fortia quaeque confundere decrevisti, quique etiam gloriae virtutisque tuae triumphum in manu feminae olim Judaicae plebi de hoste saevissimo resignare voluisti: respice quaesumus ad preces humilitatis nostrae, & super hanc famulam tuam N. quam supplici devotione in reginam, vel in imperatricem eligimus, bene ✝ dictionum tuarum dona multiplica, eamque dextera potentiae tuae semper & ubique circumda: & ut dono tui muneris undique firmiter protecta, visibilis seu invisibilis hostis nequitias triumphaliter expugnare valeat; & una cum Sarra & Rebecca, Lia atque Rachele, beatis reverendisque feminis, fructu uteri sui fecundari seu gratulari mereatur ad decorem totius regni vel imperii, statumque sanctae Dei ecclesiae regendum, necnon & protegendum. Per Christum Dominum nostrum, qui ex

beatæ & intemeratæ Mariæ virginis alvo nasci, visitare ac renovare hunc dignatus est mundum. Qui tecum vivit & gloriatur Deus in unitate Spiritus-sancti, per immortalia secula seculorum.

Et post coronationem imperatricis deducatur ad altare ante summum Pontificem amicta regalibus indumentis: & summus Pontifex det super eam hanc benedictionem, dicens.

Deus, qui solus habes immortalitatem, lucemque habitas inaccessibilem, cujus providentia in sua dispositione non fallitur, qui fecisti ea quæ futura sunt, & vocas ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt; qui superbos æquo moderamine de principatu dejicis, atque humiles dignanter in sublime provehis: ineffabilem misericordiam tuam supplices exoramus, ut sicut Hester Israëliticæ causa salutis de captivitatis suæ compede solutam ad regis Assueri thalamum, regnique sui consortium transire fecisti; hanc famulam tuam N. humilitatis nostræ bene † dictione, christianæ plebis salutis gratia, ad dignam sublimemque regis, vel imperatoris nostri copulam, & regni vel imperii sui principium misericorditer transire concedas: & ut imperialis vel regalis fœdere conjugii semper permanens pudica, proximam virginitati palmam continere queat, tibique Deo vivo & vero in omnibus, & super omnia jugiter placere desideret, & te inspirante, quæ tibi placita sunt, toto corde perficiat. Per.

In sacri olei unctione.

Spiritus-sancti gratia nostræ humilitatis officio vitæ copiosa descendat, ut sicut manibus nostris, licet indignis, oleo materiali oblita pinguescis exterius, ita ejus invisibili ungimine delibuta impinguari merearis interius; ejusque spirituali unctione perfectissime semper imbuta, & illicita declinare tota mente, & spernere discas & valeas, & utilia animæ tuæ cogitare jugiter, optare, atque operari queas & optes, auxiliante Domino nostro Jesu-Christo, qui cum Patre & Spiritu-Sancto.

Deinde summus Pontifex ei mitram imponat, ita quod cornua mitræ sint a dextris & a sinistris, & super mitram coronam imponat, dicendo:

Officio nostræ indignitatis in reginam, vel imperatricem sollemniter benedicta, accipe coronam regalis, vel imperialis excellentiæ, quæ licet ab indignis, episcopalibus tamen manibus capiti tuo imponitur: unde sicut exterius auro & gemmis redimita enites, ita & interius auro sapientiæ, virtutum gemmis decorari

contendas : hujus sæculi cum prudentibus virginibus sponso perenni Domino Jesu-Christo digne & laudabiliter occurrens regina, cælestis aulæ merearis ingredi januam, auxiliante eodem Domino nostro Jesu-Christo, qui cum Deo Patre & Spiritu vivit & regnat per infinita sæcula sæculorum.

Coronata vero regina reducatur ad thalamum, & post evangelium ducatur ad oblationem summo Pontifici exhibendam, iterque in gradibus juxta absidam versus altare sancti Leonis, donec de manu summi Pontificis post imperatorem sacram coronationem accipiat; & tunc ad thalamum reducta permaneat usque ad finem Missæ.

Consuevit autem imperator larga presbyteria omnibus ordinibus exhibere, quibus ea, cum coronatur, summus Pontifex elargitur, videlicet episcopis, presbyteris & diaconibus cardinalibus, primicerio & cantoribus, subdiaconis, basilicariis, & regionariis, & universitati cleri Romani, capellanis & ceteris officialibus, & ministerialibus curiæ, præfecto Urbis, senatoribus, judicibus, advocatis, & scriniariis, ac præfectis navalium.

Consuevit autem rex, quando descendit de Monte-gaudii, & venit ad Ponticellum, præstare hoc juramentum Romanis.

» Ego enim N. rex futurus imperator juro me servaturum
» Romanis bonas consuetudines suas: sic me Deus adjuvet, &
» hæc sancta Dei evangelia.

Rubrica quæ inferius ponitur, fuit ordinata de mandato domini Clementis Papæ V per aliquos cardinales, quibus hoc in consistorio commissum fuit; cum ROBERTUS rex Siciliæ cum sua conjuge peteret unctionem & coronationem apud Avenionem, ubi tunc Romana curia residebat. Nam nihil inveniebatur litteris traditum, qualiter reges & reginæ debent inungi & coronari, eo quod in Pontificali Romano non habetur, nisi de unctione & coronatione imperatoris & imperatricis. Propter quod de prædicto Pontificali hæc rubrica extracta est, additis, detractis, & mutatis quibusdam, quæ ad eadem non competunt aliis regibus, quæ observari oportet in unctione & coronatione imperatoris.

CVII. *De unctione & coronatione regis, rubrica.*

In unctione & coronatione regis potest decenter modus, qui sequitur, observari. Nam illa quidem videntur servanda, quæ in imperatore servantur, exceptis quibusdam, quæ soli imperatori pertinere dinoscuntur.

In primis itaque dominus noster summus Pontifex ingressus ecclesiam, ibique paratus vestibus sacris coloris convenientis tempori, nunc scilicet viridibus, ut est moris, cum ordinibus suis ad altare ascendat, & sedeat: & antequam incipiatur Introitus Missæ, rex ingressus ecclesiam, cum ad confessionem beati Petri pervenerit, seu cum pervenerit ante altare, prosternat se pronus in terram, & aliquis subdiaconus domini Papæ super eum faciat letaniam, ceteris subdiaconibus & capellanis in ipsa letania respondentibus, ut alias fieri consuevit.

Qua finita, prior presbyterorum cardinalium, dicat, *Pater noster*, cum aliis versiculis & responsoriis, & duabus orationibus, scilicet, *Prætende quæsumus*, & *Actiones nostras*, usque *Per Dominum nostrum* secundæ orationis, prout supra de imperatore. quibus finitis, rex surgat. Posset etiam quod dictum est de letania, versiculis & orationibus, fieri per episcopum cardinalem, qui eum inunget juxta aliquod alt.re ad partem, & ibi prosequatur postmodum officium unctionis, & alia quæ incumbunt: tamen Ordinarium dicit de imperatore, quod *Pater noster*, versiculi, & orationes prædictæ dicuntur per priorem presbyterorum cardinalium.

Post hæc juxta aliquod altare, aliud tamen, si possibile est, ab altari domini Papæ, Ostiensis episcopus ungat eum de oleo exorcizato super brachium dextrum, & inter scapulas, & eas, si velit, inungat sibi manus & pectus, & scapulas ambasque compages brachiorum ejus, hanc orationem dicendo, prout sequitur, *Deus omnipotens*, &c. mutato ubi dicitur, *imperatoriæ dignitatis*, dicatur, *regiæ dignitatis*; & ubi dicatur, *ad regendam ecclesiam tuam sanctam*, &c. ut sequitur. Item alia oratio, dicendo, *Deus Dei filius*, usque in finem. Et hinc immediate post regem debet regina inungi.

His itaque peractis, rex preciosis & regalibus indumentis indutus ascendat ad altare, ubi summus Pontifex recipiat eum ad osculum oris & pectoris, sicut unum ex diaconibus

cardinalibus, scilicet post primum diaconum cardinalem: ipseque rex procedat ad pulpitum seu ambonem, ubi thalamus constructus est, ut supra in rubrica imperatoris continetur. Omnia prædicta fiant ante Introitum. Cantato Introitu, post *Kyrie eleison* & hymnum angelicum decantatum, summus Pontifex dicit orationem cum cantu, quæ competit ipsi diei, & hanc orationem in eodem throno pro rege. *Deus omnium regnorum protector, da servo tuo N. regi nostro,* &c. ut sequitur. Removetur enim de oratione, *& christiani imperii,* & verbum *imperatori:* & ubi dicit, *est princeps,* dicatur, *est rex*, in secreta. Oratio, *Suscipe Domine*, sicut jacet, ut sup a; post communionem vero loco orationis, *Deus, qui ad prædicandum*, ut supra, dicatur oratio, quæ sequitur, *Omnipotens sempiterne Deus, prætende famulo tuo N. regi nostro arma cælestia, ut pax ecclesiæ nulla turbetur tempestate bellorum. Per Dominum*, &c.

Cumque lecta fuerit epistola & graduale cantatum, rex procedat processionaliter ad altare, super quo debet summus Pontifex Missarum sollemnia celebrare; ipseque rex præsentatur coram altari domino Papæ in supereminenti specula residente. Iis gestis, ad altare accedat dominus Papa, & gladium evaginatum de vagina sumit, & regi tradit, dicens, *Accipe gladium*, &c. usque ad finem; hoc salvo quod ubi dicitur, *desuper corpore beati Petri sumptum*, vel omittatur, vel dicatur, *de sacro altari sumptum;* & etiam ubi dicitur, *imperialiter*, dicatur, *regaliter.* His verbis completis, accingit illi ensem, iterans jam dictum, *Accingere*, &c. usque in finem. Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, rex extrahit eum de vagina, viriliterque illum vibrat ter, & vaginæ continuo recommendat. Eo igitur sic accincto, & beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter Apostolicus de altari diadema sumit, & ponit in capite regis coronandi, & ait, *Accipe signum*, &c. usque in finem, ut supra: sed ubi dicit, *coronam imperii*, potest omitti. Rex autem debet esse genuflexus, cum sibi imponitur diadema, vel in impositione diadematis genuflectat.

Deinde sceptrum & pomum tradit ei aureum. qui rex debet esse genuflexus, vel in receptione ipsorum genuflectat.

Sciendum est quod in impositione diadematis dicere, si velit Apostolicus, valet hujusmodi orationes, *Dominus vobiscum, Et cum spiritu tuo.* Oratio, *Prospice quæsumus Domine*, &c. ut supra:

supra: sed ubi dicitur, *sit fortissimus regum*, dicatur, *fortissimus rex*; & ubi dicitur, *ad opprimendum rebelles & paganas nationes*, omittatur.

Benedictio [a] *regis, quam facit Apostolicus.*

Benedic Domine, &c. usque in finem, ut supra, sed ubi dicitur, *hunc principem nostrum*, dicatur, *hunc regem nostrum.* Alia oratio, *Deus Pater*, &c. ut supra, sed ubi dicitur, *ut qui tribuit in terris imperium*, dicatur, *ut qui tribuit in terris regnum.* Ilico his peractis, procedens rex osculetur Apostolico pedes, qui ipsum ad osculum recipiat; etiam ab omnibus diaconibus ad osculum recipiatur, & postmodum ab episcopis cardinalibus, & consequenter a presbyteris cardinalibus.

Quibus gloriosissime gestis, Apostolicus ad eminentiam redeat speculæ tribunalis, & rex ad faldistorium scandit, ei sub apostolica dextra præparatum, ibique moram trahit aliquantulum.

Et est attendendum, quod rex coronatus pomum in dextera portat, & in sinistra sceptrum. Demum ante inchoatum *Alleluia* & versum, rex ad thalamum suum redeat, qui est in pulpito vel ambone constitutus: ipsoque rege cum suis magnatibus & nobilibus consistente, regina ad altare per manus summi Pontificis coronetur, ut infra ponitur. Deinde cantatur *Alleluia*, & repetitur *Alleluia*; & evangelium per diaconum cardinalem.

Post hæc dicto, *Credo in unum Deum*, dum dicitur offertorium, & dominus Papa more solito manus lavat, rex de thalamo suo venit ad altare: ipsoque Pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, rex deposita corona, sceptro, & pomo aureo, ponat se in ordine diaconorum cardinalium, ita quod diaconus, qui cantavit evangelium, sit medius recte post Papam, rex vero a dextris ipsius diaconi. Et ne ordo diaconorum solitus confundatur, antiquior diaconorum aliorum sit ad dextram regis, rex secundus; post eum antiquior sit ad sinistram diaconi qui cantavit evangelium; & sic deinceps secundum antiquitatem sint ad dextram vel ad si-

[a] In Diario Alexandri VI per Johannem Burcardum fusius describitur coronatio Alfonsi Neapolitani regis, per Johannem tit. sanctæ Susannæ presbyterum cardinalem ac legatum facti Neapoli anno MCCCCXCIV. Missæ interfuit orator Turcici imperatoris usque ad præfationem Missæ. qua incœpta, mandato regis, suggerente magistro cæremoniarum, recessit ab ecclesia prædictus orator.

nistram more solito, donec diaconorum numerus sit completus: ibique stet rex inter diaconos, donec Pontifex ad sedem reversus communicet, & diaconus qui cantavit evangelium, & subdiaconus qui cantavit epistolam, communicaverint de manu domini Papæ, ac preciosum sanguinem Domini nostri JESU-CHRISTI sumpserint in altari, ut est moris. Et tunc sacram communionem rex genuflexus de manu Papæ sedentis, & mitram tenentis in capite, suscipiat cum osculo pacis: ante tamen osculetur Pontificis manum; & tunc reverenter hostiam sumat: reversusque ad altare idem rex sacratissimum sanguinem Domini nostri JESU-CHRISTI sumat de calice per ministerium diaconi cum calamo. quibus expletis, ad thalamum rediens, resumat coronam, sceptrum & pomum.

Missa vero finita, pontificalem benedictionem reverenter accipiat, communiter in Missis papalibus consuetam: statimque præcedat ad locum, ubi debet summus Pontifex equitare: ut cum ipse Pontifex equum ascendit, teneat stapedum sellæ ejus, habens coronam in capite: & arrepto freno aliquantulum ipsum adextret. Moxque suum equum ascendens, præcedat usque ad locum, ubi summus Pontifex in palatio suo de equo descendet: ibique similiter aliquantulum de equo descendat, & ut prius arrepto freno aliquantulum ipsum adextret, teneat stapedum sellæ ejus, cum dominus Papa de equo descendit. Rex autem ascendens equum suum regalibus indumentis indutus, coronam gestans in capite, pomum aureum in manu dextra, & sceptrum regium in sinistra, (nisi forte ratione consuetudinis aliud debet observari, scilicet quod pomum in sinistra, & sceptrum in dextra portaretur) ad domum suam revertatur, si sit insignis, vel ad locum, ubi debet convivium exhibere. Equus autem regis debet esse faleratus.

CVIII. *De inunctione reginæ.*

Rege itaque inuncto & ad suum thalamum reverso, ut superius est expressum, inungatur etiam regina ante Introitum e vestigio oleo exorcizato, per episcopum Ostiensem juxta idem altare, juxta quod rex fuit inunctus, vel in pectore, vel secundum quod alias in regina MARIA matre regis Roberti exstitit observatum, dicta prius, non ad ingressum ecclesiæ, sed juxta altare, ubi unctio ista fiet, per episcopum Ostiensem, vel

omissa, ut volet, illa oratione, *Omnipotens sempiterne Deus*, &c. ut supra. & si dicatur, omisso verbo, *vel imperatrice*; & omisso, *vel imperii*; & ubi dicitur, *statumque Romanæ ecclesiæ regendum, necnon & protegendum*, dicatur solummodo, *statumque sanctæ ecclesiæ defendendum*. In ipsa vero sacri olei unctione reginæ dicatur oratio, *Spiritus-sancti gratia*, ut supra, usque in finem. Qua unctione finita, ipsa regina procedat ad pulpitum, ubi pro ipsa est thalamus præparatus, cum duabus dominabus vel puellis ad minus sui regni, tam ecclesiasticis, quam mundanis.

CIX. *De coronatione reginæ.*

Rege itaque coronato & ad thalamum suum reverso, ut est superius expressum, immediate regina juxta altare per summum Pontificem coronatur, amicta regalibus indumentis, nihil velaminis tenens in capite: sed expansis crinibus & solutis, & dicta vel omissa per summum Pontificem illa oratione, *Deus qui solus*, &c. ut supra, & si dicatur, dicatur omisso illo verbo, *vel imperatoris*, & omisso, *vel imperii*, & omisso, *imperialis*; idem summus Pontifex capiti reginæ coronam imponat, dicendo, *Officio nostræ indignitatis*, &c. usque in finem, ut supra, omisso verbo, *vel imperatoriæ*, *vel imperialis*. Quibus dictis, regina pedes domini Papæ osculatur. Regina autem debet esse genuflexa, cum corona capiti suo imponitur, vel cum imponitur corona, genu flectat. Coronata vero regina reducatur ad thalamum suum.

CX. *De communione Eucharistiæ, quam regina recipit de manu Papæ.*

Coronatis itaque rege & regina, *Alleluia*, vers. & repetito *Alleluia* per chorum; evangelium vero per cardinalem diaconum decantetur. Dicto evangelio, *Credo in unum Deum*, offertorium; post communionem Papæ, & postquam rex communicaverit, & sacrum sanguinem Domini nostri JESU-CHRISTI susceperit, regina genuflexa, de manu Romani Pontificis sedentis, & mitram tenentis in capite, consecratam hostiam reverenter sumat, & ad suum thalamum revertitur: & post finem Missæ recepta benedictione a Papa communiter in Missis papalibus fieri consueta, regalibus indumentis amicta,

nihil, ut supra dictum est, velaminis tenens in capite, sed expansis crinibus & solutis, coronam gestans in capite, sedens in equo cum sua comitiva regem præcedat, & rex sequatur ornatus regalibus, ut superius est expressum.

CXI. *De canonizatione* [a] *unius sancti.*

Ipsa die canonizationis mane, descendente Papa ad ecclesiam, occurrat processio: post quam recipit dominus Papa cardinales & prælatos, ut moris est, ad reverentiam in medio ecclesiæ, & facit, *Sit nomen Domini benedictum.* Accipit pulpitum cum cardinalibus tantum, & ibi parantur cardinales albis, prælati pariter; & stant inferius in navi ecclesiæ a lateribus. Dominus Papa habens mitram, & manto indutus stans vel sedens prædicat. Finita prædicatione, prædicit se oraturum: hortatur ut orent. Incipit *Veni Creator* cum nota, & genu flectit, & post statim surgit: ceteri prosequuntur, si placebit. Diaconus a dextris dicet, *Flectamus genua*, & dominus Papa & ceteri basse & secrete orabunt: & post morulam diaconus, qui est a sinistris, dicet, *Levate:* & dominus Papa & omnes surgent. Dominus Papa stans cum mitra diffinit sanctorum catalogo adscribendum, & tamquam sanctum ab omnibus venerandum; ipsumque sanctorum catalogo adscribit, statuens ut ab universali ecclesia in die obitus sui festum ejus, sicut pro uno Confessore pontifice, devote & sollemniter celebretur. Insuper accedentibus annis singulis ad sepulcrum ipsius in die obitus sui unum annum seu quadraginta dies de injuncta pœnitentia misericorditer relaxat. Incipit sine mitra, *Te Deum laudamus*, cantando, quod ceteri prosequuntur. Diaconus a sinistris dicit, *Ora pro nobis*, &c. *alleluia*; ceteri respondent, *Ut digni*, &c. *alleluia*. Dominus Papa dicit, *Dominus vobiscum*, respondetur, *Et cum spiritu tuo. Oremus*, & dicit orationem, finiendo ipsam, *Per Christum Dominum nostrum, amen* Tunc diaconus qui est a sinistris, dicit, *Confiteor*, &c. ut moris est, & faciat mentionem de beato N. confessore in suis locis. Finita confessione, dat dominus Papa indulgentiam gratiosam more consueto. Data indulgentia, dominus Papa mitra deposita facit absolutionem more consueto, *Precibus & meritis*, &c. faciendo mentionem suo loco de beato N. confessore, *Indulgentiam*, &c. Ultimo annunciat se celebraturum de more con-

[a] Alius ritus fusius assignatur infra in cap. c x v.

ſueto : in loco ordinato recipiet paramenta, & Deo dante Miſſam ſollemniter celebrabit. Forma pronunciandi ſcrioſe erit talis.

Ad honorem Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus-ſancti, & exaltationem fidei & chriſtianæ religionis augmentum, auctoritate ipſius omnipotentis Patris & Filii & Spiritus-ſancti, beatorum Petri & Pauli & noſtra, de fratrum noſtrorum conſilio decernimus & definimus bonæ memoriæ N. quondam epiſcopum....... ſanctorum catalogo adſcribendum, & tamquam ſanctum eſſe ab omnibus venerandum; ipſumque dictorum ſanctorum catalogo adſcribimus, ſtatuentes ut ab univerſali eccleſia in die obitus ſui, videlicet...... feſtum ipſius & officium ſicut pro uno Confeſſore pontifice devote & ſollemniter celebretur. Inſuper eadem auctoritate omnibus vere pœnitentibus & confeſſis, qui annis ſingulis ad ſepulcrum ejuſdem in die obitus ſui devote acceſſerint, unum annum & quadraginta dies; accedentibus vero annis ſingulis infra octavas dicti feſti ad ſepulcrum ipſius quadraginta dies de injuncta ſibi pœnitentia miſericorditer relaxamus.

CXII. *Quando Papa audit Miſſam in diebus feſtivis.*

Veniens vadit ante altare, deponit mitram, ſacerdos a ſiniſtris, & ſacerdos incipit, *Introibo:* & Papæ poſt *Confiteor*, facta confeſſione, diaconus reponit mitram. Stans in loco ſedis Papa dicit Introitum cum omnibus cardinalibus, & *Kyrie eleiſon*; & interim reponit incenſum, epiſcopo vel preſbytero miniſtrante. Poſt ſedet, & recipit ſacerdos incenſum ab acolytho, & cum incenſaverit altare, defert acolythus thuribulum, & epiſcopus vel ſacerdos cardinalis, qui miniſtrat, incenſat tantum Papam genuflexus, ſi Papa ſedet; & nullus alius incenſatur. Tunc mitra non deponitur Papæ in diebus feſtivis, niſi in *Confiteor* ante altare, & cum dicitur evangelium, uſquequo dictum fuerit *Credo*, & librum fuerit oſculatum; & poſtquam deſcendit in elevatione corporis Chriſti: & tunc reponit, cum redit ad ſedem, & tenens mitram; cum ſacerdos dicit alta voce ſecundum *Per omnia ſæcula ſæculorum*, & ſtat capite detecto, uſquequo ſacerdos incipit recipere vinum perfuſionis; & poſt in fine Miſſæ, cum deberet dicere, *Sit nomen Domini benedictum*, deponit mitram: & tunc dicto, *Sit nomen*, & *Bened.* reponitur mitra.

Dicta epistola, subdiaconus osculatur pedem Papæ, & non ante. Dicente subdiacono epistolam, associat eum acolythus, stans a sinistris subdiaconi. Cum dicitur vers. *Alleluia*, Papa ponit in thuribulo incensum, ministrante episcopo ut prius, nec incensatur Papa, sed evangelium tantum. Dicto evangelio, subdiaconus portat evangelium, & offert Papæ: & Papa osculatur evangelium dictum: demum incensatur Papa tantum ab episcopo & presbytero cardinali, ut prius in principio Missæ. Post hæc cum dicitur offertorium, interim portat acolythus naviculam a sinistris, thuribulum a dextris; & episcopus vel sacerdos, ut prius, offert naviculam cum cochleari; & Papa ponit incensum in thuribulo; nec incensatur, sed sacerdos incensat altare, & acolythus incensat presbyterum; deinde, ut prius, Papa incensatur ab episcopo vel presbytero cardinalibus. Acolythus deinde incensat omnes hoc ordine: primo episcopum vel sacerdotem ministrantem, deinde duos diaconos, demum episcopos & presbyteros cardinales, deinde diaconos, demum cancellarios, deinde archiepiscopos & alios prælatos, deinde capellanos, deinde thuribularios, demum ostiarios, deinde alios qui sunt in Missa. Et sic Papa ter ponit incensum, & ter incensatur: post Introitum, post evangelium, & cum dicitur offertorium incensatur: & ter ponit incensum in thuribulo, in Introitu, ad evangelium, & cum dicitur offertorium: sed in Introitu primo altare & sacerdos, in offertorio Papa, sed post evangelium tantum Papa.

CXIII. *De Missis quæ dicuntur coram Papa tempore feriato.*

In Quadragesima in ferialibus Papa ad primas orationes Missæ, & statim dicto cum cardinalibus *Sanctus* usque ad postcommunionem, & in ultimis orationibus, descendat de sede, & incumbit super faldistorium cum mitra, quam deponit, cum sacerdos incipit facere crucem super oblata; & resumit post sanctam elevationem sanguinis: & tunc incumbit faldistorio, & in secundo *Per omnia*, diaconus sibi deponit usque ad vinum perfusionis; & recepta pace, stando juxta faldistorium, a presbytero, & data diaconis servientibus, incumbit faldistorio. Diaconus eam dat primis aliorum cardinalium, & episcoporum, & diaconorum; & in ultimis orationibus cum mitra incumbit faldistorio, nec surgit: licet aliqui dicant quod

sic, sed primum est honestius; & cum dicit, *Humiliate*, &c. deponit mitram, incumbit faldistorio sine mitra, & in fine revertitur ad sedem cum mitra. Et mitra est alba sine fregio. Et sic semper in Adventu, etiam diebus dominicis, & in Quadragesima, tamen nisi sit festum, præter Dominicam de *Gaudete* & *Lætare Jerusalem* Dominicis vero diebus in Quadragesima servat modum consuetum alias, nec incumbit super faldistorium.

Si dicitur *Flectamus genua* in feriali officio, Papa cum mitra flectit, in *Levate* surgit, & iterum incœpta oratione incumbit super faldistorium cum mitra. Et iste modus servatur quandocumque hoc fit cum Missam audit.

Si sit festum in Quadragesima, in Missa festi [habet mitram] cum aurifrigio; in Missa vero feriæ eadem die alba mitra. Post Missam resumit mitram cum aurifrigio, & in Vesperis festi cum mitra frigiata.

Si non sit aliquis cardinalis episcopus vel sacerdos, diaconus assistens in Missa Papæ facit de incenso & aliis, sicut episcopus vel sacerdos faceret, si interesset.

Si dicatur Missa vigiliæ, servat eumdem modum & in genuflectendo, & mitra, & aliis, sicut in feria.

In Quadragesima ad tractum cum dicitur, *Adjuva nos Deus salutaris*, cum Papa audit Missam, descendit ad faldistorium, & diaconus deponit sibi mitram; & ipse faldistorio incumbit: & statim dicto usque ad partem illam, *salutaris noster*, inclusive, resumit mitram diacono ministrante, & ad sedem revertitur, etiam cum celebrat in Quadragesima, & idem tractus fuerit dicendus.

In feriali officio idem omni tempore observatur quod supra dictum est in Quadragesima & in vigiliis; idem etiam omni tempore, quoad genuflexionem & alia.

Cum dicitur, *Ite Missa est*, diaconus vertit se ad populum, quousque totum dixerit, alias inspicientibus diaconis altare in [a] sancto Paulo, & in locis similibus. Ad *Benedicamus Domino* semper diaconus inspicit altare; & ibi, & alibi. Papa in sancto Paulo & similibus cum incipit *Gloria*, vertit se ad tribunam: cum dicit *Dominus vobiscum*, vel *Pax vobis*, inspicit populum, stans in sede versus altare: sed cum dicit, *Oremus*, & orationes, & cum incipit *Credo*, inspicit tribunam, sed profe-

[a] Nempe quia Papa celebrans in his locis, habet faciem conversam ad populum, tenes ad tribunam seu apsidem, in qua est chorus sacerdotum.

quitur *Credo*, legendo versus altare cum aliis. Cum dicit, *Sit nomen*, semper incipit a medio altaris versus altare.

Diaconi vero sic se habent in inspiciendo populum vel altare, sicut Papa celebrans in sancto Paulo & consimilibus. In ultimis orationibus post Missam, cum dicit Papa stans ad altare, *Dominus vobiscum*, vertit se ad populum, & diaconi: sed diaconus, qui cantavit evangelium, facie versa ad Papam parat sibi paramenta in primo dicere. Cum dicitur *Confiteor*, diaconus a sinistris, & diaconus a dextris, interim parat fanonem & alia Papæ. Si sit aliquod festum speciale, de quo Missa celebretur, fit memoria in *Confiteor*, hoc modo, *sanctis apostolis Petro & Paulo, & beato Georgio martyri.* Item sic, *sanctis apostolis Petro & Paulo & Jacobo.* Item sic, *sanctis apostolis Petro & Paulo, & Johanni evangelistæ*, licet aliqui dixerint, *beato Johanni baptistæ & evangelistæ*, vel sic, *sanctis apostolis Petro & Paulo & Johanni evangelistæ.* Sed primus modus magis placet, & est magis rationabilis. In ecclesia sancti Laurentii extra muros, si fit ibi festum, item, *sanctis apostolis Petro & Paulo, & beatis martyribus Stephano & Laurentio*, licet aliquis sic denominaverit Stephanum, sed male..... *nobiscum*, non in alio, *Dominus vobiscum*, quod dicitur in ultima oratione. nam tunc debet diaconus esse paratus dicere vel *Ite Missa est*, vel *Benedicamus Domino*, prout tempus requirit.

De vacante sede.

Vacante sede apostolica, sedent episcopi a dextris, post ipsos presbyteri; a sinistris vero diaconi cardinales, omnes suo ordine, gradu & loco, sicut faciebant Papa præsente; hoc tamen salvo, quod interdum non dimittitur locus medius inter episcopos & diaconos: & tunc etiam episcopi sedent a dextris, ut dictum est, & presbyteri post eos: a sinistris vero, juxta tamen episcopos, immediate sedet prior diaconorum, & alii post priorem.

Est tamen differentia in hoc, quod Papa vivente in Conciliis relatio & ordo votorum prædictus [servatur] quantum ad episcopos, vel presbyteros; ad diaconos vero mutatur. Nam prima vox est post presbyteros primi diaconi, & sic descendendo venitur ad juniorem diaconum, cujus vox est ultima sede vacante.

Item ordo & modus servatur inter diaconum esse Papa vivente, cum dicat diaconus Concilia auxiliaria, ubi agitur de ordinatione

ordinatione cardinalis, vel de aliquo legato cardinali mittendo, vel si aliquod aliud Concilium auxiliare Papa peteret.

Si quis cardinalis tarde veniat, aliis cardinalibus sedentibus, vel in consistorio, vel alibi, Papa præsente, omnes qui sedent in eadem banca, ubi sessurus est, veniens, facta Papæ per venientem reverentia, surgunt, & cum ipso post sedent: post, si quis cardinalis surgat missus vel alias, ac revertatur, tantum sibi assurgunt duo in ordine venientis proximi.

Idem servatur sede vacante. Dum sedent in consistorio cardinales, tenent bireta; in collationibus bireta deponunt, & sunt sine bireto, dum conferunt, sive cum Papa, sive inter se; & uterque conferentium, si ad invicem conferunt vel disputent, est sine bireto. Sede tamen vacante, incipiens conferre biretum deponit, sed statim alii non patiuntur, & tunc conferens biretum reponit.

Nullus debet consulentem interrumpere, nisi Papa, si vult: & statim consulens suum biretum deponit: sed cum resumit suum consilium conferens, reponit sibi biretum.

Papa vero conferens & definiens mitram tenet: sed ipso definiente primo, dum præambula dicit, cardinales tenent bireta. Cum vero definit in consistorio, deponunt bireta: cum confert cum aliquo, tunc ille est sine bireto.

CXIV. *De Missis defunctorum, quæ celebrantur coram Papa, rubrica.*

Notandum quod Papa non consuevit celebrare sollemniter Missam pro defuncto, quantumcumque rege magno; sed facere celebrari sollemniter, & prædicari coram eo per unum episcopum, vel presbyterum cardinalem, vocatis omnibus cardinalibus: & tunc cum cardinalis celebrat pro defuncto, Papa assistentibus sibi duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus tunc, & etiam in tota Missa, cum illo qui celebrat, more solito facit confessionem ante Introitum Missæ. Qua confessione facta, cardinales & prælati illa die non veniunt ad reverentiam Papæ, pro eo quod non portat pluviale ibi indutum, sed cappam de scarleto, vel mitram albam planam sine perlis & aurifrigiis, secundum quod magis ei placebit. Notandum quod ad omnes orationes Missæ,

si celebretur extra tempus paschale, vel extra octavas festorum quæ habent octavas, Papa debet genuflectere ante altare, ubi est cathedra cum scabello parata, mitram tenendo in capite. Epistola & evangelium non debent legi in ambone seu in pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare: dictoque evangelio, non portatur liber Papæ ad osculandum. Postquam vero post offertorium ille qui celebrat, thurificaverit altare, Papa solus per priorem presbyterorum cardinalium in Missa ei assistentem thurificatur, & nullus alius.

Notandum est etiam, quod immediate Papa, postquam dixerit, *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, &c. descendit de sede sua, & vadit ad cathedram coram altari: ubi genuflexus moratur, quousque celebrans incipit, *Per omnia sæcula sæculorum*, ante *Agnus Dei*: & tunc Papa ingreditur ad sedem suam, & stat ibi pedes, quousque celebrans dicit, *Pax Domini*, &c. & tunc deponitur sibi mitra, & stat capite discooperto, donec ipse celebrans corpus & sanguinem Domini sumpserit. Post *Pater noster*, non dicitur psalmus, *Lætatus sum*, nec orationes pro pace fiunt. Item ille qui celebrat, postquam dixerit, *Agnus Dei*, non debet dicere illam orationem, *Domine Jesu-Christe, qui dixisti*, &c. nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici, *Sit nomen Domini benedictum*, post Missam, nec dari indulgentia.

Sermo qui fit pro defuncto coram Papa, immediate fit post Missam. Et sciendum quod ille qui facit sermonem, genuflectendo coram Papa inclinatus petit benedictionem. Finita vero Missa, & finito sermone immediate sine *Benedicamus*, quod non dicit, *Sit nomen*, &c. Papa recedit intus cameram suam. Orationes & absolutiones, & cantùs soliti pro defuncto fieri, post Missam non fiunt: cetera sicut in aliis Missis fiunt per illum, qui celebrat coram Papa, & per Papam, & Papæ.

CXV. *Modus, qui servari consuevit circa canonizationem alicujus sancti, rubrica.*

Audita per dominum nostrum Papam fama alicujus sancti, & ab aliquibus honestis & authenticis personis eidem domino nostro Papæ negotio denunciato, ac supplicato eidem continuatis vicibus ac pluries instanter pro canonizatione hujusmodi sancti facienda, dominus noster Papa consuevit hoc

proponere inter fratres, scilicet cardinales, & de ipsorum consilio committit aliquibus episcopis patriæ illius, qui dicitur sanctus, vel aliis personis authenticis, honestis, discretis, & incorruptibilibus, ut inquirant de fama & devotione populi, quam habent ad illum qui dicitur sanctus, & de miraculis & aliis, quæ eidem domino nostro Papæ sunt nunciata: & illi quibus commissum fuerit, debent inquirere & referre de fama & devotione populi, & aliis, quæ super miraculis illius, qui dicitur sanctus, invenerint in genere, & non in specie, & quoad famam, non quoad veritatem: & an videatur eis quod super veritate & specie sit inquisitio committenda. Et si rescribant talia propter quæ inquisitio veritatis committi debeat, dominus noster Papa requirit iterum consilia cardinalium, & de ipsorum consilio diffinit in consistorio, utrum secundum relata, sit inquisitio prædicta super veritate committenda, vel non: & si committenda videatur, iterum scribit dominus Papa eisdem vel aliis, de quibus sibi videbitur, quod veritatem de prædictis inquirant, videlicet de fide & excellentia vitæ & miraculis, ac operatione miraculorum illius, qui petit canonizari, exacte, diligenter, fideliter & prudenter secundum articulos & interrogatoria, quæ sub bulla sua transmittit eisdem & aliis: & illi, quibus committitur, facta hujusmodi inquisitione, eam remittere debent dicto domino Papæ sub sigillis suis fideliter interclusam.

Qua inquisitione sic remissa, dominus Papa consuevit ipsius inquisitionis examinationem committere in curia aliquibus capellanis suis, vel aliis personis authenticis & discretis, & in talibus expertis, quæ ordinent & forment rubricas super inquisitione prædicta: & ipsis rubricis cum exacta diligentia ordinatis & formatis, committitur per dominum Papam, examinatio ipsarum rubricarum & totius inquisitionis tribus dominis cardinalibus, videlicet uni episcopo, alii presbytero, & alteri diacono.

Qui domini cardinales, visis per eos & diligenter examinatis contentis in commissionibus, rubricis, & inquisitione prædictis, debent referre in consistorio domino Papæ plene in genere omnia supradicta, & quæ invenerint in eisdem, hoc excepto, quod super vita & miraculis & depositionibus testium super ipsis productorum nihil tunc in speciem referunt: sed postea in consistorio in præsentia domini Papæ, &

aliorum dominorum cardinalium singulariter & singillatim leguntur depositiones testium super vita & miraculis productorum. Primo enim leguntur depositiones testium super vita productorum. Lectis & diligenter auditis per dominum Papam & cardinales, antequam ad aliud procedatur, dominus Papa de consilio cardinalium determinat, utrum vitæ excellentia illius, de quo agitur, sit plene probata, vel non: & ipsa determinatione facta, proceditur modo prædicto ad lecturam miraculorum, & depositionum testium super ipsis miraculis productorum.

Notandum tamen quod lecta in consistorio depositione cujuslibet testis super quolibet articulo, vel saltem testium melius probantium, dominus Papa de consilio cardinalium definit, utrum illi testes plene probent articulum de quo agitur, vel non, vel utrum..... & hæc scribi debent ibidem per unum de dominis cardinalibus, de quo domino Papæ placuerit.

Quibus omnibus factis, & diligenter per dominum Papam & cardinales examinatis, dominus Papa debet inquirere consilia ipsorum cardinalium, & petere ab eis, an videantur probata talia, propter quæ sit canonizatio merito facienda: & si facienda videatur, dominus Papa ibidem in consistorio secrete inter cardinales definit ipsam canonizationem esse faciendam. Postea vero definitione hujusmodi facta per dominum Papam, debent vocari omnes prælati, qui tunc in curia sunt præsentes: & dominus Papa narrat eis publice in consistorio ea quæ facta sunt, & probata secreta definitione prædicta jam facta suppressa; & requirit consilia eorumdem prælatorum.

Deinde assignatur per dominum Papam certa dies ad aliquem locum aptum ad hoc, ubi convenire habeant idem dominus noster Papa, & cardinales, & alii prælati de curia, ac clerus & populus: & interim extra consistorium deputantur per dominum Papam octo vel septem prælati ad minus, de quibus eidem domino nostro Papæ videbitur faciendum, qui dicta die assignata habeant publice prædicare. Habet etiam idem dominus noster Papa ordinare gradus inter ipsos prælatos, qui prædicare habebunt, ut videlicet talis primo prædicet, & talis secundo, & sic de aliis. Consuevit enim dicta dies assignari per unum mensem ante, vel per tres septimanas ad minus, ad finem quod prædicti prælati diligenter collationes

suas potuerint studuisse, quas ipsa die assignata succincte & breviter in publico facere habebunt. Conclusiones vero dictarum collationum debent esse tales, videlicet quod ostendant per rationes, quod dicta canonizatio est merito facienda, & supplicent dicto domino nostro Papæ, ut facere dignetur eamdem.

Facta autem prædicta definitione secreta per dominum Papam, & prælatis vocatis, ac die certa ad faciendum collationes ipsis prælatis, ut præmittitur, assignata, dominus Papa interim in consistorio consuevit secrete committere duobus dominis cardinalibus, potissime religiosis, qui noverint in sacra pagina, ut unus ipsorum legendam seu lectiones ordinet super vitam illius sancti, & aliqua de miraculis probatis in ipsis lectionibus recitando: alius vero ordinet responsoria & antiphonas, ac orationem, ut ipsi ordinati dicti duo domini cardinales omnia legere debeant in consistorio temporibus opportunis.

Pervento itaque ad dictam diem assignatam, mane hora consistorii conveniant ad locum ordinatum, dominus Papa more consistoriali, videlicet cum manto seu pluviali rubeo & mitra aurifrigiata cum perlis, & omnes cardinales & prælati cum omnibus vestimentis, videlicet cum cappis laneis; & etiam clerus & populus ibi conveniant. Dictus vero dominus noster Papa veniendo ad dictum locum, associatur per cardinales tunc præsentes, duobus diaconibus cardinalibus sibi a dextris & a sinistris, ut est moris, assistentibus: & in dicto loco debet esse faldistorium seu cathedra cum scabello parata, in qua dictus dominus Papa sedere possit. Residente vero ipso in dicta cathedra, fit ei reverentia solita per solos dominos cardinales. qua reverentia facta, sedeat suo ordine more consistoriali. Domini cardinales & duo diaconi cardinales Papæ assistant, ut superius est jam dictum: prælati vero alii stent ex opposito domini Papæ a dextris & a sinistris, prout locus patietur.

Quibus residentibus, surgere habet procurator hujusmodi negotii existens ex opposito dicti domini Papæ; & assumpta sibi aliquali auctoritate, narrare debet aliqua de hujusmodi negotio, & supplicare psi domino nostro, ut sanctitas sua audire dignetur aliquos prælatos, qui super prædictis prædicare intendunt: & nihilo minus quod placeat sanctitati suæ defi-

nire illum, de quo agitur, esse sanctum, & sanctorum catalogo adscribendum, & tamquam sanctum esse a fidelibus venerandum; ac festum ejus anno quolibet perpetuo certa die, de qua ipsi domino nostro Papæ videbitur, celebrandum. Et hujusmodi supplicatione per dictum procuratorem facta, surgat ille prælatus, qui primo prædicare seu collationem suam facere debet juxta ordinationem jam dictam: & incipiat collationem suam, & eam prosequatur succincte & breviter. qua finita, surgat secundus, & faciat similiter, & sic de aliis.

Finitis vero omnibus collationibus supradictis, dominus noster Papa surgit, & diaconus cardinalis qui assistit ei a sinistris, dicit more solito *Confiteor.* quo dicto, datur indulgentia per dominum nostrum Papam de uno vel duobus annis, & totidem quadragenis, vel plus, prout domino Papæ placuerit. Qua indulgentia data, dominus Papa deposita sibi mitra facit absolutionem, & dat benedictionem: deinde pronunciatur dicta indulgentia per unum de dominis cardinalibus; & ipsis expletis revertitur ad cameram suam.

Post hæc vero in consistorio ordinatur certa dies ad aliquam certam ecclesiam, in qua convenire habeant dominus Papa, cardinales, & prælati, alii de curia, ac clerus & populus pro sollemnitate canonizationis hujusmodi facienda. Qua quidem die adveniente, sternatur tapetis ecclesia, & paretur, & illuminentur in ea cerei multi; & mane descendente dicto domino nostro Papa ad eamdem ecclesiam, occurrit ei processio cleri illius ecclesiæ. Cum autem est in ecclesia, orat aliquantulum ante altare; deinde ascendit sedem suam in medio ecclesiæ paratam, & ibi recipit cardinales & alios prælatos more solito ad reverentiam: & ipsa reverentia facta, cardinales & prælati alii parantur paramentis albis. quibus paratis, Papa, prout de camera venit, scilicet cum pluviali rubeo & mitra aurifrigiata cum perlis, vadit ad cathedram eminentem ante altare cum scabello paratam; & ibi sedendo facit sermonem, mitram tenendo in capite, ut est moris, processum recitando & probata, ac inducendo populum ad orandum pro eo, quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio.

Finito vero sermone hujusmodi, dominus Papa prædicet se oraturum, & hortatur alios ut orent, ut supra, scilicet quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio. Deinde flexis genibus fit devota oratio, & Papamet debet incipere can-

tando hymnum, *Veni creator Spiritus*. quo incœpto, genuflectir, & in fine primi versus surgere debet, & continuatur totus hymnus ab omnibus aliis cantando. quo hymno cantato, si domino Papæ placet, diaconus cardinalis a dextris Papæ assistens, dicit, *Flectamus genua*; & dominus Papa & ceteri alii basse & secrete genibus flexis orent; & devota oratione facta, post morulam diaconus cardinalis, qui est a sinistris, dicet, *Levate*; & tunc omnes surgent. quibus levatis, dominus Papa tenendo mitram in capite, definit publice illum, de quo agitur, esse sanctum, & sanctorum catalogo esse adscribendum, & tamquam sanctum esse ab omnibus venerandum, ipsique sanctorum catalogo adscribit, statuens ut ab universali ecclesia in die tali festum ejus & officium devote & sollemniter celebretur. quam definitionem facere poterit ipse dominus noster Papa, ut sequitur.

« Ad honorem Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus-sancti, & exaltationem Fidei catholicæ ac christianæ religionis augmentum, auctoritate ipsius Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus-sancti, beatorum apostolorum Petri & Pauli, & nostra, de fratrum nostrorum consilio decernimus ac definimus, bonæ memoriæ N. sanctum esse, & sanctorum catalogo adscribendum; ipsumque dictorum sanctorum catalogo adscribimus, statuentes ut ab universali ecclesia anno quolibet in die tali festum ipsius & officium, sicut pro uno confessore, si sit confessor, vel sicut pro uno martyre, si sit martyr, devote & sollemniter celebretur. Et, si domino Papæ placuerit, poterit addere ista verba: Insuper eadem auctoritate omnibus vere pænitentibus & confessis, qui annis singulis ad sepulcrum ejusdem in die tali devote accesserint, unum annum & quadraginta dies; accedentibus vero annis singulis infra octavas dicti festi ad sepulcrum ipsius quadraginta dies de injunctis sibi pænitentiis misericorditer relaxamus. »

Quibus verbis per dictum Papam prolatis, ipse dominus Papa mitra deposita, incipit cantando psalmum, *Te Deum laudamus*, quem ceteri cantando prosequuntur. quo finito, diaconus cardinalis a sinistris Papæ assistens dicat versiculum, *Ora pro nobis beate N. alleluia*; & ceteri respondent, *Ut digni efficiamur gratia Dei, alleluia*. Si vero hujusmodi sollemnitas fuerit a Septuagesima usque ad Pascha, in prædicto versiculo omittitur, *Alleluia*. Deinde dominus Papa cantan-

do dicat, *Dominus vobiscum*, & responso, *Et cum spiritu tuo*, dicat, *Oremus*, & postea orationem, quæ competat illi sancto, finiendo ipsam orationem, *Per Christum Dominum nostrum*, & respondeatur, *Amen*.

Sed ipsa oratione finita, dictus diaconus cardinalis a sinistris Papæ assistens dicat, *Confiteor*, &c. ut moris est; & locis debitis, scilicet immediate post Apostolos, faciat mentionem de dicto sancto. Qua confessione finita, dominus Papa dat indulgentiam gratiosam septem annorum & septem quadragenarum. Et data indulgentia per dominum nostrum Papam, ac mitra eidem deposita, facit absolutionem, & dat benedictionem more consueto, dicendo, *Precibus & meritis*, &c. faciendo mentionem loco suo de sancto canonizato.

Quibus factis, accedat dominus noster Papa ad locum consuetum, ubi recipiat pontificalia paramenta, scilicet alba; & postea more solito Missam celebret sollemniter in honore dicti sancti canonizati. Qua Missa finita, & data iterum indulgentia in fine Missæ de septem annis & septem quadragenis, & depositis paramentis, ad cameram suam, sive ad palatium revertatur cum pluviali & mitra, prout primitus ad ecclesiam venerat.

CXVI. *Cæremoniæ & sollemnitates solitæ servari in creatione novorum cardinalium.*

Sequuntur cæremoniæ & sollemnitates solitæ servari in creatione novorum cardinalium, & in datione anuli, & assignatione tituli eis facienda, & quando presbytero cardinali non noviter creato providetur de titulo episcopali cardinalari, & de adventu ad curiam novorum cardinalium, si suæ creationis tempore a curia sint absentes.

Et primo de iis, qui interveniunt in creatione novorum cardinalium.

Sciendum quod in creatione novorum cardinalium modus qui sequitur, consuevit servari.

Die Mercurii quatuor temporum dominus Papa in consistorio consuevit quærere a cardinalibus, an expediat fieri creationem novorum cardinalium, faciendo ibi primitus aliqualem brevissimam collationem, quod expediat creare novos cardinales. Cardinales vero postea omnes quilibet secundum ordinem

ordinem suum consueverunt respondere, & consulere, an expediat fieri, vel non. Quo facto, dominus Papa consuevit dicere: *Nos sequimur consilium dicentium, quod fiant*, vel *non fiant*; secundum quod melius videbitur ei faciendum. Et ubi eligit viam quod fiant immediate; interrogat cardinales de quanto numero videtur eis faciendum. Quo responso per eos ut supra, dominus Papa dicit: *Nos sequimur consilium dicentium, quod fiant usque ad talem numerum.* Deinde ibidem dicit: *Cogitabimus, & cogitetis de personis nominandis, & die Veneris proxima agemus super iis Deo dante.*

Ista sunt vera, quando cardinales sunt omnes in consistorio præsentes. Si autem sint aliqui in domibus suis infirmitate detenti, est consuetum in consistorio per dominum Papam mandari duobus cardinalibus, quod vadant ad cardinales absentes, & requirant & habeant eorum consilium super prædictis duabus quæstionibus. Et relatione facta postea domino Papæ in consistorio, audientibus omnibus cardinalibus per illos cardinales deputatos, dominus Papa postmodum eligit in consistorio, an velit sequi consilium cardinalium dicentium, quod fiat nova creatio cardinalium, & de quoto numero.

Die Veneris vero sequenti mandatur etiam in consistorio per dominum Papam duobus cardinalibus, quod vadant ad requirendum & habendum consilium cardinalium absentium super personis in cardinales de novo creandis. Quo consilio habito, veniunt ad consistorium, dum dominus Papa audit consilia auricularia cardinalium, & ei referunt ad partem, dum est in cathedra sua, consilia cardinalium absentium.

Qua die Veneris, facta primitus reverentia Papæ per cardinales, Papa mandat quod portetur cathedra nuda. Quo dicto, omnes cardinales exeunt consistorium, & ponent se in fine illius aulæ vel cameræ, ubi tenetur consistorium; excepto priore episcopo cardinali, qui remanet ibi, & ponit se ad sedendum supra cathedram nudam, quæ debet esse ad latus Papæ dextrum parata.

Dominus vero Papa consuevit dicere illi cardinali, & aliis post eum venientibus secundum ordinem suum: *Nos cogitamus de talibus personis*, quas ibi nominat: *dicatis, quid vobis de istis, vel de aliis videtur esse fiendum.* Tunc cardinalis ille & alii successive postea per ordinem suum venientes, respondent quod eis videtur, secundum quod Deus eis ministravit: & cum om-

nes cardinales successive secundum ordinem suum responderint, omnes redeunt ad sedendum in consistorio secundum ordinem suum.

Quo facto, dominus Papa consuevit eis dicere, *Deo gratias, nos habemus de personis concordiam omnium fratrum*, vel qui minimum, vel majoris partis secundum quod fuerint, nihil tamen aliud supra ipsa concordia specifice exprimendo: & immediate ipse ibi creat cardinales tam præsentes in curia, quam „ absentes, dicendo: Auctoritate Dei omnipotentis, sanctorum „ apostolorum Petri & Pauli, & nostra, talem, si sit prælatus, „ absolvimus a vinculo, quo tenebatur ecclesiæ suæ; & ipsum „ assumimus in presbyterum sanctæ Romanæ ecclesiæ cardina- „ lem. Ubi vero ille non esset prælatus, dicit: Talem assumimus „ in presbyterum, vel diaconum sanctæ Romanæ ecclesiæ car- „ dinalem; secundum quod eidem domino Papæ magis placebit „ super hoc ordinare.

Quibus cardinalibus creatis, dominus Papa vadit ad cameram suam, & cardinales ibidem publicant provisionem novorum cardinalium, quibus eis placet. Dominus vero Papa interdum ibidem, cum ad cameram suam redierit, consuevit novis cardinalibus creationem de eis mandare per domicellum suum, interdum non.

Die sabbato sequente dominus Papa, facta ei reverentia in consistorio per cardinales, mandat, quod aperiantur portæ aulæ, ubi tenetur consistorium, omnibus intrare volentibus: & ibidem debet venire ad consistorium, & infra consistorium infra sedere camerarius, & notarii, & capellani domini Papæ, & auditores palatii, & clerici cameræ domini Papæ: alii vero debent stare pedes extra consistorium.

Omnes vero cardinales novi debent tunc temporis esse extra consistorium in aula vel camera ibi satis prope, quousque dominus Papa mandet eos vocari.

Dominus vero Papa facit ibi in præsentia omnium unum brevem sermonem; in fine vero sermonis descendit per ordinem ad nominationem cardinalium, tam præsentium in curia, quam absentium, quos creavit, quemlibet eorum commendando de scientia, fidelitate, prudentia, & alia, prout merita cujuslibet requirent: & in fine commendationis dicit cuilibet novorum cardinalium sic: *Talem absolvimus a vinculo, quo ecclesiæ suæ tenebatur, & eum assumpsimus & assumimus in presby-*

terum sanctæ Romanæ ecclesiæ cardinalem. Si vero non sint prælati, non fit mentio de *absolvimus*, sed dicit, *assumpsimus & assumimus in presbyterum, vel diaconum sanctæ Romanæ ecclesiæ cardinalem.*

Quo facto, dominus Papa facit vocari cardinales novos, qui debent venire ad eum secundum ordinem, quem dominus Papa dederat in eos nominando, & stare pedes retro consistorium, & firmare se retro bancam, quæ est ab opposito sedis cathedræ domini Papæ, ubi sedent alii antiqui domini cardinales: & tunc dominus Papa debet dicere novis cardinalibus aliqua ad instructionem eorum, quales debent esse in consiliis, & aliis agendis. Quibus dictis, vocat eos quod veniant ad eum: & in introitu consistorii duo diaconi cardinales antiquiores recipiunt novum cardinalem primo nominatum per dominum Papam, alii vero duo diaconi cardinales antiquiores post primum recipiunt illum cardinalem secundo nominatum; & sic deinceps faciunt alii cardinales diaconi per ordinem suum, si sint plures cardinales de novo creati, & ad eos adducunt ad osculum pedis domini Papæ.

Quibus per Papam ad osculum pedis receptis, immediate omnes cardinales antiqui & ceteri supra nominati surgunt, & in capellam Papæ venientes, *Te Deum laudamus* incipiunt alta voce, & cardinales antiqui secundum ordinem suum bini & bini primo vadunt ad altare quod debet in aula, ubi dominus Papa tenet consistorium, tunc temporis esse paratum, sine cruce tamen; & post eos duo diaconi cardinales antiquiores ducunt novum cardinalem ad altare primo nominatum per dominum Papam: alii vero duo diaconi cardinales alium; & sic deinceps faciunt alii duo diaconi cardinales, si sunt plures cardinales de novo creati secundum ordinem supradictum: & cum pervenerint ad altare, cardinales novi debent stare flexis genibus ante altare prostrati, quamdiu cantatur *Te Deum laudamus*, &c.

Quo completo, prior episcoporum cardinalium debet dicere submissa voce, *Pater noster:* postea cantando versiculum, *Et ne nos inducas in tentationem*, respondetur, *Sed libera nos a malo.* ℣. *Salvos fac servos tuos*; respondetur, *Deus meus sperantes in te.* ℣. *Mitte ei auxilium de sancto*; respondetur, *Et de Sion tuere eos.* ℣. *Domine exaudi orationem meam*; respondetur, *Et clamor meus ad te veniat.* ℣. *Dominus vobiscum*; respondetur, *Et cum spiritu tuo.*

Oremus.

Omnipotens sempiterne Deus miserere famulis tuis, & dirige eos secundum clementiam tuam in viam salutis aeternae, ut te donante tibi placita cupiant, & tota virtute perficiant.

Alia oratio.

Actiones nostras quaesumus Domine aspirando praeveni, & adjuvando prosequere, ut cuncta nostra operatio & oratio a te semper incipiat, & per te coepta finiatur. Per Christum Dominum nostrum. respondetur, *Amen.*

Praedicta tamen debent dici per episcopum praedictum in libro, qui supra altare debet esse paratus. Quibus finitis, capellani domini Papae, bini & bini, recipiunt novos cardinales, & eos faciunt osculari altare: deinde ipsos adducunt secundum ordinem suum ad osculum oris cardinalium antiquorum. Et primo veniunt ad episcopos, secundo ad presbyteros, subsequenter ad diaconos cardinales, quemlibet eorum secundum ordinem suum osculando.

Quo facto, antiqui cardinales bini & bini redeunt ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum: diaconi vero cardinales antiquiores ducunt iterum bini & bini novos cardinales secundum ordinem supradictum ad osculum pedis & oris domini Papae; & postea eos ducunt usque ad sedem, in qua debent sedere in consistorio, secundum ordinem per dominum Papam in nominatione eorum eis datum.

Postea omnes alii non cardinales recedunt: post quorum recessum dominus Papa imponit silentium dominis cardinalibus novis, quousque ipse dominus Papa de consilio antiquo-
» rum cardinalium os duxerit eis aperire. Et tunc dicit eis, qua-
» liter debent cum reverentia loqui in consistorio, cum loquen-
» tur aliis cardinalibus, &c. cum loquentur, tam in viam con-
» silii, quam in viam collationis, non contradicendo seu impu-
» gnando dicta aliorum cardinalium, sed alia dicendo pruden-
» ter & cum reverentia, quod eis Dominus ministrabit: & qua-
» liter etiam alios cardinales debeant honorare; qualiter etiam
» in consiliis dandis debeant Deum prae oculis habere, & in men-
» te & in ore tunc temporis sanctitatem & puritatem habere, re-
» mota omnium partialitate amoris, odii, vel favoris.

Aliquando consuevit tamen eis silentium imponere illo tunc, & reliqua proxime praecedentia eis dicere, dum eis decreverit os aperire.

Quibus dictis, Papa surgit & vadit ad cameram suam, & cardinales omnes remanere consueverunt in domo Papæ, quousque mensæ pro prandio sint paratæ: & illa die omnes cardinales comedunt in aula cum Papa. Et cum dominus Papa exit de camera, & venit ad prandium, associant ipsum duo diaconi cardinales antiquiores usque ad mensam ipsum præcedendo: & post prandium simili modo associant eum usque ad cameram. Et sedent cardinales in mensa primo secundum ordinem suum, a parte dextra Papæ episcopi & presbyteri cardinales, tam antiqui, quam novi: a parte vero sinistra sedent secundum ordinem suum tam antiqui, quam novi diaconi cardinales juxta modum consistorii.

Post prandium vero eumdem ordinem servant in sedendo, tam antiqui, quam novi cardinales: & cum fuerit tempus recedendi, dominus Papa sedendo in cathedra sua dat capellum rubeum novis cardinalibus, secundum ordinem per eum in nominando eos eis datum; & ipsum capellum cujuslibet ipsorum capiti imponit ipsis cardinalibus novis stantibus coram eo genuflexis: & immediate familiaris domini Papæ, qui debet esse paratus, capellum de capite ipsius cardinalis recipit; & tunc quilibet eorum post prædictam impositionem capelli immediate secundum ordinem suum pedem domini Papæ osculatur, & postea dominus Papa quemlibet eorum ad osculum oris recipit secundum ordinem prædictum: & quilibet novorum cardinalium, osculo per eum a domino Papa recepto, ad sedem suam ibi redit.

Quo facto, dominus Papa surgit, & etiam omnes cardinales; & postea, si ecclesia cathedralis sit ibi prope, novi cardinales aliquotiens ad orandum consueverunt immediate ire, deinde ad domos suas redire.

Sequenti autem die novi cardinales debent simul incipere visitationem omnium cardinalium antiquorum, quemlibet ipsorum in domibus, quas inhabitant, visitando, non attendendo in visitatione cardinalium antiquorum, qui fuerint, vel sint antiquiores cardinales, sed secundum quod cardinalibus novis magis placebit: & ipsi cardinales antiqui debent novos cardinales tunc, dum visitantur, in camera sua secrete instruere, quomodo dominum Papam & cardinales antiquos debeant verbo & facto honorare, ac etiam revereri: & quem modum, quando loquentur in consistorio & alibi, cum domino Papa

vel cardinalibus, in viam consilii, vel in collationes, seu alia loquendo, vel in sedendo, debeant observare. Postquam vero cardinales novi cardinales antiquos visitaverint in suis domibus, cardinales antiqui debent cardinales novos singulariter & singuli in eorum domibus visitare, & interdum ex specialitate aliquos novos cardinales & in domibus propriis immediate, cum sint creati per Papam.

Dominus Papa in consistorio secundo quod tenuerit, vel ad tardius in tertio, consuevit os cardinalibus novis, de consilio cardinalium antiquorum aperire, & tunc eos hortari, quomodo debeant in consistorio loqui reverenter, & alia bona verba, prout supra dictum est, tunc temporis eis dicendo.

Advertendum tamen est, quod dum prædictum consilium petitur, cardinales novi debent exire consistorium, & stare in aliqua camera ibi prope, donec datis prædictis consiliis per cardinales antiquos, postea per juniorem antiquum cardinalem de mandato Papæ vocentur quod redeant ad consistorium. Quibus reversis, Papa consuevit eis os aperire.

Papa vero singulis novis cardinalibus in consistorio, die qua eis os aperuit, dare consuevit titulos & anulos in fine consistorii: & quilibet novus cardinalis consuevit tunc temporis, dum Papa imponit anulum digito ipsius, genua flectere, & immediate post dationem anuli manum & pedem dicti domini Papæ osculari; & osculo per eum a domino Papa recepto postea redire ad sedem suam.

Novi vero cardinales anulos portare non debent, etiamsi antequam cardinales fuerint, prælati existerent, quousque dominus Papa in consistorio det eis titulos & anulos, ut est dictum; nec debent in capellis, vel domibus propriis dare benedictionem, quousque titulum & anulum receperint, ut dictum est.

Norma vero, quæ antiquitus consuevit servari in apertione oris novorum cardinalium, & assignatione titulorum, ac datione anulorum, est infra scripta, videlicet quod postquam sederint cardinales, tam antiqui, quam novi, in ordine suo in consistorio, tunc quando domino Papæ placebit, dicitur per eum novis cardinalibus, quod sedeant ad partem: & ipsis absentibus dantur consilia circularia per cardinales antiquos, an ora ipsorum novorum cardinalium sint aperienda: & si consulant quod fiat, revocantur ad consistorium iidem cardinales absen-

ces, & sedent in locis suis. Et tunc dominus Papa, proposita aliqua auctoritate, si placet, cum brevi vel modica, absque ulla ipsius prosecutione ora ipsorum aperit, dicendo, *Nos aperimus tibi os*, vel *vobis*, si sint plures, *tam in collationibus, quam consiliis, & in electione Romani Pontificis, & in omnibus actis, tam in consistorio, quam extra, quae ad cardinales spectant, & quos sunt soliti exercere.* Ipsi vero ad proposita non respondent.

Post hæc in fine consistorii, vel ibidem post apertionem prædictam, secundum quod domino Papæ videbitur, singuli cardinales novi, singulariter unus post alium, genu flectit coram domino Papa: & tunc dominus Papa recipit unum ex anulis præparatis ad hoc, & immittit digito cardinalis novi, dicendo tunc hæc vel similia verba quæ sequuntur.

Ad honorem Dei omnipotentis, sanctorum apostolorum Petri & Pauli, & sanctæ Priscæ, vel alterius sanctæ, vel sancti, ad cujus honorem est fundata ecclesia, quam cardinali novo committit, *committimus tibi ecclesiam sanctæ Priscæ cum clero & populo & capellanis suis*, si est in presbyterum cardinalem assumptus; & sic in similibus, & interdum additur, *secundum formam, qua committi cardinalibus consuevit, qui eamdem ecclesiam in titulatam pro tempore habuerunt.*

Si vero esset in diaconum cardinalem assumptus, dicitur, *Ad honorem*, &c. ut supra, *committimus ecclesiam sanctæ N. cum clero & populo suis*, & omittitur *capellanis*.

Cardinalis vero qui recipit anulum, osculatur manum & pedem domini Papæ, & dominus Papa ipsum post ad osculum oris recipit: & sic consequenter de aliis novis cardinalibus observatur. Quibus completis, vadunt prædicti domini cardinales novi sedere in locis suis, nec tunc etiam cardinales novi aliquid prædictis verbis & factis respondent.

Attendendum etiam quod dominus Papa tunc præsentibus omnibus cardinalibus ordinat, quos titulos haberē debeant novi cardinales absentes, ut inde sollicitudo tollatur.

Attendendum est etiam, quod præmissa, quantum ad apertionem oris, & donationis anuli & tituli, interdum consueverunt fieri extra consistorium, quando dominus Papa vocat omnes cardinales ad cameram suam pro consilio super negotiis habendo: & tunc omnes præmissæ sollemnitates per omnia servantur secundum modum ante dictum, prout factum

fuit anno a nativitate Domini [a] millesimo CCC XXXIX, XVI mensis Januarii Avinione per dominum Papam Benedictum XII, in personas dominorum cardinalium Ebredunensis, cui tunc fuit commissus titulus sancti Marci; & Albi, cui tunc etiam commissus fuit titulus quatuor Coronatorum; & Mortis Olivi, cui commissus fuit tunc etiam titulus sancti Stephani in Cælio-monte in camera prædicti domini Papæ Benedicti.

Sciendum, quod quando creatur cardinalis novus aliquis, qui est extra curiam, & fuit creatus cum aliis in curia Romana præsentibus, die qua intrare debet curiam, omnes cardinales & camerarius Papæ, cum clericis cameræ & servientibus armorum ejusdem domini Papæ, exeunt sibi obviam extra villam; & in obviatione cardinalis alii amotis capellis & biretis recipiunt ipsum ad osculum. quo facto, retrocedentes vadunt ad consistorium, duobus tantum diaconibus cardinalibus junioribus cum ipso cardinali novo remanentibus, & eum associantibus usque ad aulam, ubi Papa tenet consistorium. Et cum illuc pervenerit, & postea dominus Papa de camera sua ad consistorium venerit, antiqui cardinales præter duos diaconos cardinales juniores cum novo cardinali extra consistorium in fine aulæ, ubi tenetur consistorium, remanentes, faciunt reverentiam more solito domino Papæ. qua facta, duo antiquiores diaconi cardinales occurrentes novum cardinalem in introitu consistorii recipiunt; & prædicti duo diaconi cardinales juniores, qui eum associaverant, eum dimittunt, & accedunt ad reverentiam solitam faciendam: & ea facta, redeant ad sedendum in consistorio in locis consuetis. Postea eum dicti duo antiquiores diaconi cardinales deducunt ad dominum Papam, qui eum ad osculum pedis, & postmodum oris recipit. Deinde idem duo diaconi cardinales antiquiores eum ducunt ad sedem debitam, per dominum Papam sibi secundum suæ creationis gradum & ordinem assignatam.

Postquam omnibus cardinalibus sedentibus, ceteris repulsis aliis, dominus Papa allocutione & collatione aliqualibet, ut

[a] Onufrius hanc creationem revocat ad annum M CCC XXXVII. & quidem ad XV Kal. Januarii. qua die Bertrandus de Deucio archiepiscopus Ebredunensis presb. card. tit. S. Marci; frater Guilelmus Curti de Divano, abbas Montis-olivi presb. card. tit. SS. IV Coronatorum; & Guillelmus Albus presb. card. tit. sancti Stephani in Cælio-monte renunciati dicuntur cum aliis tribus. Sed præferenda hujus Cæremonialis auctoritas.

est

est moris, factis ad instructionem ipsius, ut supra de cardinalibus præsentibus in curia Romana noviter creatis recitatum est, silentium novo cardinali imponit, quousque de consilio aliorum cardinalium os ei duxerit aperiri. Subsequenter dominus Papa cum omnibus cardinalibus, cum fuerit tempus recedendi, dat in camera sedendo novo cardinali capellum rubeum, vel ante prandium, si non esset in statu illa die sollemne prandium faciendi. Reliqua vero debent per dominum Papam in apertione oris, & datione tituli & anuli dici, fieri & servari isti novo cardinali, & per eumdem cardinalem in visitatione & aliis præmissis per eum faciendis, prout in cardinalibus novis creatis in curia præsentibus eis per dominum Papam, & per eos dici, fieri & servari est superius recitatum.

Item sciendum est, quod si vacaret sedes apostolica tempore quo rediret ad curiam cardinalis antiquus, sive noviter creatus, qui fuisset legatus aut nuncius; tunc cardinales alii, etiamsi non essent in conclavi pro electione futuri summi Pontificis, non vadunt cardinali obviam venienti, pro eo, quia sede vacante personam Papæ quodammodo repræsentant.

Sciendum, quod si die qua cardinalis novus tempore suæ creationis absens intrat curiam, dominus Papa discretiatus non teneat consistorium, in camera dat capellum rubeum ipsi novo cardinali, præsentibus cardinalibus; & ipsa die os non clauditur, sed in primo venienti consistorio consuevit.

Regulariter autem cardinali novo absenti capellus rubeus per dominum Papam non mittitur. Interdum tamen de gratia speciali mitti ei per dominum Papam consuevit, quando antea missus legatus, vel nuncius per eum fuerat pro pace inter reges, vel regem & principes tractanda, ac etiam consummanda, ad finem quod ipse cardinalis per ipsos in majori reverentia habeatur, & ex hoc ad pacem melius & facilius inducatur.

Item notandum, quod cardinalis noviter creatus, antequam receperit titulum, si Papa sollemniter celebret, vel audiat Vesperas sollemnes, venit ad reverentiam Papæ secundum gradum suum; & postea recipit & portat paramenta sua, sicut ceteri cardinales gradus sui, si receperit ordinem ad quem est electus; aliter non.

Notandum, quod quando cardinalis, qui creatur per Papam in presbyterum, vel diaconum cardinalem, non est presbyter, vel diaconus, si sit in presbyterum electus, non portat in Vesperis vel Missa, quas Papa sollemniter facit & dicit præsentibus aliis cardinalibus antiquis, paramenta, quæ alii cardinales antiqui portant tunc temporis, quousque de manibus Papæ receperit ordinem presbyteri: & si sit in diaconum electus, ita non portat paramenta diaconi, quousque de manibus Papæ receperit ordinem diaconatus: sed stat ultimus inter cardinales gradus sui indutus cappa de scarleto.

Minores Ordines consueverunt dari prædictis cardinalibus novis per episcopum cardinalem ex commissione Papæ extra quatuor tempora. Minores vero Ordines per Papam regulariter in quatuor temporibus, & interdum extra quatuor tempora & secreto, præsentibus tantum tribus antiquis cardinalibus, & paratis suis paramentis uno episcopo vel presbytero & duobus diaconibus. Consueverunt etiam dari per Papam simul omnes Ordines majores cardinalibus supradictis.

CXVII. *Cæremoniæ solitæ servari in creatione presbyterorum cardinalium, quando eis committitur titulus episcopalis, rubrica.*

Quando vero titulus cardinalis episcopi vacat tempore quo novi cardinales per dominum Papam creantur, consuevit interdum dominus Papa alicui de antiquis presbyteris cardinalibus in curia Romana præsentibus, de illo, per modum qui sequitur, providere, & in die Veneris, quando cardinales de novo creandos nominat, antiquis cardinalibus per ordinem suum venientibus pro consilio ad cathedram, juxta cathedram domini Papæ pro ipsis cardinalibus antiquis paratam, eos singulariter interrogat, de quo antiquo presbytero cardinali eis videretur ecclesiæ, ut præmittitur, vacanti fore providendum, neminem tamen de cardinalibus eis nominando: & responso per ordinem per eos, dum postea omnes cardinales ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum redierint, dominus Papa antiquo cardinali presbytero ibidem præsenti vel absenti providet de ecclesia episcopali, ut præmittitur, vacante, antequam creet alios novos cardinales,

Præferuntur tamen aliqui ratione legationis novissimi presbyteri cardinales in provisione tituli episcopalis antiquioribus presbyteris cardinalibus, prout factum fuit tempore domini Johannis Papæ XXII. quo tempore erat legatus dominus BERTRANDUS de Poëto, qui stando in sua legatione fuit factus episcopus Ostiensis, licet dominus* SANTELMUS JOHANNES, qui postea lapsu temporis fuit episcopus Albanensis, & P. DE ROBLAYO, qui fuerat cancellarius Franciæ, presbyteri cardinales præcederent eum.

* *al.* Sancteinus

Præferuntur etiam novissimi presbyteri [a] cardinales in provisione dicti tituli episcopalis illi, qui ante promotionem ad cardinalatum fuerint archiepiscopi, vel episcopi consecrati, aliis antiquorum cardinalium, qui non fuerunt episcopi consecrati ante promotionem cardinalatus, ut tempore præfati domini Johannis Papæ, quo tempore dominus PETRUS DE PRATIS, tunc presbyter cardinalis, qui fuerat archiepiscopus consecratus Aquensis, fuit factus episcopus Prænestinensis, licet prædicti domini Santelmus Johannes & P. de Roblayo presbyteri cardinales præcederent eum, & essent antiquiores in cardinalatu: & tempore domini Clementis Papæ VI, quando dominus Dalbia, qui fuerat episcopus Ruthenensis, fuit factus episcopus Portuensis; & dominus cardinalis Bononiensis, qui fuerat consecratus archiepiscopus Lugdunensis, factus fuit episcopus Portuensis; & dominus cardinalis Claromontensis, qui postea fuit papa Innocentius VI, fuit habitus episcopus Ostiensis, licet dominus cardinalis Montis-olivi præcederet eos, & esset antiquior ipsis in cardinalatu. At tempore domini Innocentii Papæ VI, quo dominus Atrabatensis presbyter. cardinalis fuit factus episcopus Ostiensis, & dominus ISPANUS etiam presbyter cardinalis, qui tunc erat legatus in Lombardia, fuit episcopus Sabinensis, quamvis dominus Montis-olivi, qui fuerat abbas Montis-olivi Benedictinus; & cardinalis Sucellensis creatus dicti domini Clementis Papæ VI, qui fuerat electus Sucellensis, & non fuerat consecratus, præcederent omnes: & subsequenter creavit alios novos cardinales per modum supradictum.

[a] Quando primum diaconi quidam cardinales, exclusis presbyteris, prælati sunt ad titulos episcopales, vide Augustinum Patricium tit. VIII, cap. XVII, ubi quædam exempla refert ex Gregorio XI, qui cardinalem Lemovicensem diaconum promovit ad episcopatum Prænestinensem; ex Pio II, qui Johannem *Carvafal* S. Angeli ad episcopatum Portuensem, &c.

Die vero sabbati sequenti dictus cardinalis antiquus, cui die Veneris præcedenti provisum est de titulo cardinalari episcopali, debet esse extra consistorium cum aliis novis cardinalibus die Veneris præcedenti creatis, quousque ex parte domini Papæ vocetur quod veniat ad eum cum aliis cardinalibus de novo creatis: & tunc primitus debet venire cum eis, & stare primus pedes cum novis cardinalibus, & omnia alia facere cum eis, quæ novi cardinales facere debent juxta modum superius recitatum, hoc excepto, quod cum omnes sollemnitates præmissæ sint completæ, quod per duos diaconos cardinales antiquiores primus ducitur ad sedendum in consistorio immediate juxta ultimum antiquum episcopum cardinalem. Silentium etiam ei non imponitur, quod novis cardinalibus est imponi consuetum: nec per Papam anulus ei postea datur, nec exhortatur per Papam, quomodo debeat se habere in consistorio & extra; nec capellus rubeus ei per Papam datur. Visitat tamen omnes cardinales, ut de novis cardinalibus superius est jam dictum. Si vero est absens a curia, quando dominus Papa ei providet, debet cum redierit omnes cardinales in eorum domibus singulariter visitare.

Sciendum est autem, quod titulus episcopalis cardinalatus non consuevit committi alicui cardinali, nisi primo fuerit episcopus consecratus, posito quod tempore, quo talis titulus episcopalis vacat, sit prior presbyterorum cardinalium primus, qui non fuit episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum. Et ita factum fuit, quando dominus cardinalis de Bolonia fuit factus episcopus Portuensis, qui erat subprior presbyterorum cardinalium, quod fuerat ante cardinalatum archiepiscopus Lugdunensis consecratus; & dominus cardinalis Montis-olivi erat prior presbyterorum cardinalium: sed ipse dominus Montis-olivi non fuerat episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum, ideo non fuit sibi commissus titulus episcopatus prædictus.

Notandum tamen est, quod tempore prædicti domini Johannis Papæ, dominus Santelmus Johannes presbyter cardinalis, licet non fuisset electus neque consecratus in episcopum vel archiepiscopum, fuit factus episcopus Albanensis.

Tempore vero Benedicti XII & domini Clementis VI, post receptionem ad osculum oris, dominus Papa consuevit dare anulos nobiles episcopis noviter creatis, quando sunt in

curia præsentes : absentibus autem etiam, cum ad ipsam curiam redierint, dare non est consuetum. Ita fuit observatum per dominum Clementem Papam VI, quando dominus Petragoricensis cardinalis fuit creatus episcopus Albanensis, & dominus cardinalis Ruthenensis factus episcopus Portuensis: quibus dati fuerunt anuli per dominum Papam prædictum, ut dictum est, quia erant in curia præsentes. Domino cardinali Ebredunensi vero, qui erat absens a curia, quando fuit creatus episcopus Sabinensis, in regressu suo per Papam anulus non fuit ei datus. Domino cardinali Albo, cum factus fuit episcopus Tusculanensis, datus fuit anulus, quia erat tunc in curia præsens per dictum Clementem papam prædictum, modo & tempore prædictis : & idem fecit domino cardinali de Bolonia, quando ei providit de episcopatu Portuensi.

Interdum tamen dominus Papa consuevit antiquo presbytero cardinali in curia Romana præsenti sine quatuor temporibus, & sine creatione novorum cardinalium de episcopali titulo per modum supra plene recitatum providere : & illa die omnes cardinales consueverunt cum Papa prandium facere ; & cardinalis ille in crastinum habet omnes cardinales singulariter in eorum domibus, ut supra præmissum est, visitare.

Si vero cardinalis ille sit absens a curia Romana, omittuntur sollemnitates prædictæ, hoc excepto, quod auricularia consilia per dominum Papam cardinalibus in curia Romana præsentibus per modum prædictum petuntur. Quibus per eos datis, & postea ad consistorium reversis, dominus Papa facit tunc provisionem prædictam cardinali absenti per modum antedictum.

Et notandum, quod licet regulariter omnes dicti cardinales veniant ad reverentiam domini Papæ, quando idem dominus Papa venit ad consistorium; tamen si ipse dominus Papa, sive in loco suo, sive in camera sua, seu alibi cum mantello & bireto, vel cum cappa, non portando paramenta solita, ut fit aliquando propter frigus, vel ex causa alia, teneat consistorium; tunc quando non portat paramenta solita, non veniunt domini cardinales ad reverenciam consuetam.

Sciendum est, quod quando dominus noster Papa creat cardinales, sive diaconos, sive presbyteros, post creationem & commissionem ecclesiarum, ad quas intitulantur per dictum

dominum nostrum Papam eis factam ; idem dominus noster consuevit dispensare ad partem, ut dicti cardinales possint obtinere omnia beneficia, quæ ante dictam creationem obtinebant, cum ecclesiis eisdem commissis.

Sciendum etiam, quod quando dominus noster Papa providit alicui presbytero cardinali de aliquo episcopatu cardinalari, tunc dominus noster non dicit, *committimus*, sed *providemus de tali episcopatu*, &c. & hujusmodi provisione facta, dictus dominus noster Papa non in publico, sed ad partem dispensat cum ipso episcopo cardinali, ut beneficia, quæ obtinebat ante dictam provisionem, una cum dicto episcopatu possit obtinere.

Notandum est etiam, quod dicti cardinales, qui mittuntur nuncii vel legati, die qua debent arripere iter legationis suæ, ambo simul vadunt cum famulis suis, tamen primo ad ecclesiam majorem civitatis vel villæ, ubi curia est : demum debent arripere & continuare iter suæ legationis. Omnes vero alii cardinales, qui habent remanere in curia, habent præcedere legatos, & exspectare quasi per mediam leucam extra civitatem, & ibi recipiunt licentiam ab ipsis. Qua licentia ab omnibus recepta, continuant ad usque prosecutionem iter suum.

Sciendum est etiam, quod cardinales nuncii vel legati in excessu eorum de curia, & regressu habent visitare omnes cardinales in curia remanentes : ipsi vero in dictis recessu & regressu non visitantur, nisi hoc fieret ex affectione speciali, licet secundum usum modernorum, quasi per omnes visitentur.

Item sciendum est, quod cardinalis legatus vel nuncius non consuevit redire ad curiam Romanam, nisi præhabita super hoc licentia speciali domini Papæ.

CXVIII. *De creatione cardinalium legatorum, vel nunciorum.*

Sciendum est, quod quando dominus Papa vult ordinare de cardinali, vel de cardinalibus, legato, vel legatis, nuncio, vel nunciis, mittendo, vel mittendis ad aliquas partes, seu regiones; dominus Papa primo petit publice in consistorio a cardinalibus, utrum sit expediens mittere, vel non, di-

cendo aliqua propter quæ mittendum videatur : & si expediens videatur mittere, ordinat etiam publice in consistorio, utrum sint mittendi unus, duo, vel plures : & ordinato de mittendo, fiunt auricularia consilia de personis mittendis, ut in cardinalibus creandis est fieri consuetum, & dominus Papa petit tunc auriculariter a quolibet, de quo, vel quibus videtur bonum ordinare mittendis.

Et consiliis completis, postmodum per Papam interdum sumpta aliqua auctoritate, sed ipsam parum prosequendo, regulariter tamen sine assumptione auctoritatis, ibidem vel in crastinum, secundum quod Papæ placuerit, dicitur per dictum Papam : *Omnes* vel *major pars fratrum nostrorum concordant*, vel *concordat in unam personam*, vel *duas personas*, vel *plures*, si duæ vel plures sint mittendæ; *& nos de consilio ipsorum fratrum nostrorum ordinamus, quod vos talis vel tales*, si sint, duo vel plures, *vadatis ad tales partes, & paretis vos ad eundum*, &c. Interdum vero Papa consuevit addere post verbum, *ordinamus & injungimus.* Quo dicto per Papam, cardinalis mittendus ibidem consuevit sumere aliquam auctoritatem, & aliqualiter se excusare, quod ipse non est sufficiens ad id quod dominus Papa eum ordinavit mittendum : sed ejus excusatione non admissa per Papam, cardinalis ipse venit ad osculum pedis & oris Papæ, cardinali antiquiori diacono primitus pedes Papæ discooperiendo. Quibus factis, Papa surgit, & vadit ad cameram. Aliæ sollemnitates non fiunt, nec dicuntur, nisi quod si cardinalis aliquis est absens propter infirmitatem, mittuntur duo cardinales ad eumdem pro consilio ejus habendo, juxta modum servatum in creationibus novorum cardinalium. Illa vero die qua sic ordinantur legatus, vel legati, nuncius, vel nuncii cardinales, mittendus, vel mittendi, non consueverunt omnes cardinales cum Papa comedere : sed tantum ille, vel illi, quis, vel qui, legatus, vel legati, nuncius, vel nuncii ordinatur, vel ordinantur.

Attendendum est etiam, quod si forte sint duo legati, vel nuncii creati, & unus illorum processu temporis forsitan se excuset, vel Papa eum excuset, utrum illi qui remanet, sit alius legatus, vel nuncius adjungendus, vel non adjungendus, & de persona adjungenda super hoc sit auriculare consilium, sicut prius : & hoc propter illum primo creatum, se non excusantem, qui remanet nuncius, vel legatus, qui in

hoc tantum cardinalium vota scire non debet. Et ita fuit observatum tempore domini Clementis Papæ VI, pontificatus sui anno IV, quando dictus dominus Papa excusavit dominum cardinalem de Bolonia, qui fuerat electus legatus una cum domino cardinali Ebredunensi per eumdem ad partes Italiæ & regni Siciliæ.

Notandum est etiam, quod dominus Papa debet ordinare & facere, ut supra dictum est, hujusmodi legatos, vel nuncios in consistorio. Interdum tamen consuevit ipsos ordinare & facere in camera sua, vocatis omnibus cardinalibus : & si forte Papa in dicta ordinatione non portat pluviale & mitram, tamen in pronunciatione ipsorum legatorum, vel nunciorum ipse debet portare pluviale aurifrigiatum, & mitram consistorialem nuncupatam. Si tempus sit nimis frigidum, Papa in eadem pronunciatione potest recipere pluviale de samito fulcato de pellibus, & caputium de eodem. quo pluviali recepto, ante dictam legatorum vel nunciorum pronunciationem omnes cardinales debent venire ad reverentiam Papæ, prout est consuetum.

Item notandum, quod cardinalis vel nuncius, ante recessum suum de curia, debet omnes & singulos cardinales in eorum domibus visitare; & illud idem debet facere in regressu. Ipse vero legatus, vel nuncius, non consuevit ab eis visitari, nisi per aliquos sibi speciales : sed in die recessus ipsius omnes cardinales debent extra villam in convenienti campo exspectare ipsum, ab eo facto primitus osculo, depositis capellis & bireto per eosdem. Si vero sint duo, vel plures legati, vel nuncii, debent ipsi convenire bene mane in ecclesia majori civitatis, vel loci, ubi resident Papa & cardinales, & idem recipere simul viam suam, & venire ad cardinales extra villam, ut supra dictum est, exspectantes pro commeatu recipiendo.

Cum autem hujusmodi legati, vel nuncii redeunt de legatione sua, & volunt intrare curiam, omnes cardinales de curia debent exire eis obviam extra villam, & eosdem legatos, vel nuncios exspectare in convenienti campo, ut superius in recessu est dictum : & deinde omnes cardinales cum dictis legatis vel nunciis debent ascendere palatium, ubi recipiuntur prædicti legati, vel nuncii in consistorio per dictum Papam ad osculum pedis & oris : & si non sit nisi unus legatus, vel nuncius,

nuncius, ille aſſociatur a loco ubi fuit per cardinales receptus extra villam uſque ad palatium Papæ per duos juniores diaconos cardinales.

Si vero ſint duo legati vel nuncii, ipſorum legatorum vel nunciorum prior in ordine cardinalatus aſſociatur a loco prædicto per duos juniores diaconos, & legatorum vel nuntiorum alter aſſociatur modo prædicto per alios duos penultimos juniores diaconos cardinales, ſecundum ſuæ prioritatis ordinem incedendo. Quibus legatis vel nunciis receptis per Papam ad oſculum pedis & oris, vadunt ipſi legati vel nuncii ad ſedendum in ſede ſua ſecundum ordinem ſuum: ipſi vero diaconi cardinales, qui eoſdem legatos vel nuncios aſſociaverint, poſt eos veniunt ad reverentiam Papæ, prout eſt fieri conſuetum: & demum vadunt ad ſedendum in loco ſuo.

Quibus reſidentibus, Papa recipit aliquod thema, & facit quamdam collationem ad commendationem & laudem ipſorum legatorum vel nunciorum, prout videtur Papæ: in qua collatione ipſi legati vel nuncii ſedent in locis ſuis, capitibus omnino diſcoopertis, etiam abſque biretis; & ſic eſt quamdiu laus & commendatio illius collationis ipſis diriguntur per Papam: & ipſa collatione finita, remanent illa die omnes cardinales ad comedendum cum Papa. Dicta namque collatio, quæ fit per Papam in adventu nunciorum, vel legatorum, fuit introducta per dominum Benedictum Papam XII, & obſervata per dominum Clementem VI. tamen temporibus domini Clementis V & domini Joannis XXII non obſervabatur.

In primo vero conſiſtorio ſecuto dicti nuncii vel legati referunt, ſeu relationem faciunt de geſtis per eos in legationibus ſuis: & hoc per modum collationis, recipiendo thema aliquale. Et iſtud ſervatur, etiamſi ſint duo legati vel nuncii, ſive plures, pro quibus facit ſuam relationem per modum collationis. Si autem ipſi legati vel nuncii non erunt parati referre in proximo conſiſtorio poſt eorum adventum, conſuevit eis deſignari per Papam certa dies ad referendum.

Eſt etiam notandum, quod cardinalis legatus vadens ad legationem ſuam, cum exit territorium civitatis vel loci, in quo Papa cum cardinalibus reſidet, ſtatim deponit cappam communem, & recipit cappam rubeam de ſcarleto & biretum rubeum, quibus in tota legatione ſua utitur: & cum intrat territorium ſupradictum, ſtatim dimittit ſignare, & deponit cappam rubeam &

cappam rubeam &biretum rubeum, & assumit cappam communem, & biretum tale, sicut alii cardinales portant, & deinde inrtat curiam per modum supra proxime descriptum.

Ista vero quoad assumptionem, necnon depositionem cappæ rubei coloris & bireti & crucis signationem, non habent locum quoad nuncios, sed tantum quoad legatos.

Attende tamen quod crux non portatur ante legatum, nec ante nuncium.

Sciendum est autem quod cardinalis legatus, postquam recesserit de curia, quousque redierit de legatione sua ad curiam, nihil recipit de censibus ecclesiæ, nec de servitiis prælatorum per dominum Papam medio tempore factorum, nec de aliis cameræ domini Papæ medio tempore debitis, in quibus cardinales præsentes partem dimidiam habere & percipere consueverunt, exceptis anul. card. medio tempore decedentium, in quibus anul. card. legati absentes a curia tantum recipiunt, ac si essent præsentes. Nuncius vero missus tantum recipit in absentia de prædictis, quantum reciperet, si in curia esset præsens.

Notandum etiam quod cardinalibus, qui debent ire legati vel nuncii, consuetum est ad parandum se & iter arripiendum unius mensis terminus communiter assignari, licet propter periculum grande, quod imminebat & timebatur..... fortius in regno Majoricarum, quod rex Aragonum cum armis intraverat, & civitatem Majoricam jam receperat, & ad locum Perpignani accedens capere nitebatur eumdem, dominus B. cardinalis Ruthenensis, ad ipsa regna ordinatus legatus, die duodecima post diem suæ publicatæ legationis iter suum arripuit versus illa.

Item notandum quod cardinales legati vel nuncii in regressu de legatione sua consueverunt cardinalibus in curia remanentibus aliqua, prout placet, dare jocalia.

Item notandum, quod quando domini cardinales sunt coram domino Papa, & habent ibidem loqui vel respondere de aliqua materia, primo loquitur primus episcopus cardinalis, & subsequenter alii episcopi cardinales; & post eos presbyteri cardinales; & demum junior diaconus cardinalis, & per ordinem omnes diaconi cardinales usque ad antiquiorem diaconum cardinalem, qui loquitur seu respondet ultimus. Cum autem vacat sedes apostolica, & domini cardinales simul

congregantur, & loquuntur; tunc non servatur iste modus, quod antiquior diaconus cardinalis loquitur immediate post ultimum presbyterum cardinalem, & demum singuli diaconi cardinales usque ad juniorem diaconum cardinalem, qui tunc sede vacante, loquitur ultimus omnium. [a]

[a] Quædam hic alieno charactere addita erant de verbo ex Cæremoniali sequenti Petri Amelii, quæ omittenda visa sunt.

ADMONITIO

IN LIBRUM SEQUENTEM.

1 ETSI *in veteri codice, quem nobis utendum pro sua benevolentia concessit eminentissimus cardinalis Casanata, nullum auctoris nomen sequenti libro sit præfixum: ex variis tamen ejusdem libri locis constat, eum esse Petrum Amelii, Gallum Electensem, ex eremita Augustiniano Urbani V sacristam, dein Gregorii XI pænitentiarium ac bibliothecarium; postea Senogalliensem episcopum, archiepiscopum Tarentinum, tum patriarcham Gradensem & Alexandrinum, atque ecclesiæ Aquensis administratorem. Is nimirum se ipse prodit in sequentis libri cap.* LXXIX. Ita vidi ego frater Petrus Amelii, Senegaliensis episcopus, observari. *Item in cap.* CXLI *Augustinum* Patrem nostrum vocat: *idemque in cap.* XC *testatur, se* sacristam & episcopum Senogalliensem, *agnos Dei (ut vocant) confecisse anno* MCCCLXXXVIII. *Ad hæc in cap.* CLVIII *ait se* Gradensem patriarcham *una cum patriarcha C P. processus generales in criminosos feria quinta in Cœna Domini pronunciasse anno* MCCCXCIII. *Denique in vivis erat ad annum* MCCCXCVIII, *instante obitu Bonifacii IX ex cap.* CLXV. *Falluntur itaque qui eum anno* MCCCLXVIII *obiisse ferunt: cum post annos decem agnos Dei confecerit sacrista & episcopus Senogalliensis. Sedit ut patriarcha inter cardinales episcopos anno* MCCCXCI *ex cap.* CLIII. *Iter Gregorii XI Avenione Romam versibus cecinit: cujus operis meminit in sequenti cap.* CXLII. Quære in itinerario meo de domino papa Gregorio XI. *Hoc Itinerarium exstat apud Massonum & Ciaconium de summis Pontificibus in Gregorio XI. Ex his manifestum est, non alium a Petro Amelii sequentis libelli esse scriptorem, de quo Augustinus Patricius in lib.* II *cap.* LX.

2 *Quædam tamen additiones ab aliis auctoribus hinc inde responsæ sunt, nimirum in cap.* LXI, *ubi quædam observantur de tempore Eugenii IV. tum in cap.* LXIII, *ubi exsequiæ cardinalis Novariensis, qui anno* MCCCCXXXIV *obiit, referuntur. Harum additionum auctorem esse Petrum episco-*

pum Oloycensem conjicere licet ex cap. LXXXV. Et ita vidi servari ego Petrus episcopus Oloycensis tempore domini Bonifacii IX, Innocentii VI, Gregorii XI, Johannis XXIII, & Martini V.

INCIPIUNT CAPITULA sequentis Ordinarii.

Kkk iij

LIBER
PETRI AMELII
EPISCOPI SENEGALLIENSIS
De Cæremoniis S. R. E.

I. *De Dominica prima Adventus Domini, rubrica.*

IN prima Dominica Adventus Domini Sermo & Missa mandantur. Hac die camerarius Papæ consuevit celebrare magnam Missam, nisi aliquis cardinalis vel prælatus faceret sermonem, quia tunc talis debet celebrare totum officium. In hac Missa summus Pontifex indutus alba, stola, & pluviali rubeo simplici & sine perlis, & cum mitra alba, venit ad Missam: & sic in Dominicis Adventus & Quadragesimæ: & antequam exeat cameram, occurrunt ei ad osculum manus cum aurifriso pluvialis supra manum dexteram duo diaconi minores cardinales, qui ibidem sint; vel presbyteri, si non sint diaconi: & eum antecedunt usque ad capellam. In ista Missa descendit de cathedra sua, & vadit ad aliam ante altare, dum dicitur, *Hanc igitur*, & ad [a] *Lætatus sum* tantummodo.

II. *De Dominica secunda.*

In secunda Dominica Adventus Sermo & Missa mandantur, ut alias supra. Item sciendum quod curia Romana in Dominicis Adventus, necnon in Quadragesima, quantumcumque sit festum duplex, & in ipsis cadat, numquam consuevit de festo illa die facere, sed transfertur in sequentem feriam; nec commemorationem, quoniam istæ Dominicæ habent historias proprias.

III. & IV. *De tertia Dominica & quarta.*

In tertia Dominica Adventus & Missa & Sermo mandantur. Si camerarius non dicit Missam in prima Dominica, istam debet celebrare, nisi cardinalis aut aliquis prælatus faceret sermonem. quoniam tunc talis faciet officium totum. In hac die prælatus utitur mitra cum perlis & paramentis preciosis violaceis. Portat dominus Papa etiam pluviale de

[a] Psalmus *Lætatus sum* dicebatur ante communionem, inferius in cap. XLIII.

sindone

sindone seu samito cum aurifrigiis de perlis, & mitra aurifrigiata cum perlis utitur; in prima oratione dicitur, *Pax vobis*, & non *Dominus vobiscum*.

In quarta Dominica Adventus Sermo & Missa mandantur. Omnia & singula ut supra in prima.

V. *De vigilia Nativitatis Domini.*

In vigilia Nativitatis Domini non est Sermo nec Missa. Vesperæ [a] mandantur. Potus fit in aula post Vesperas.

In primis Vesperis sacrista Papæ bona hora facit parare pluviale album preciosum cum imaginibus & perlis, aquilam & mitram preciosam cum magnis sapphiris, vel aliam juxta voluntatem Papæ: quibus indutus Pontifex ad Vesperas venit; & duo diaconi, antequam exeat cameram, faciant sibi reverentiam osculando manum cooperto aurifrisio pluvialis Papæ. Et isto modo semper observatur, quandocunque Papa indutus exit cameram. Et facta reverentia flexis genibus ante altare, supra cathedra mitra deposita per antiquiorem diaconum primo; sed duo minores diaconi in cappis laneis remanent cum Papa; & alii omnes cardinales cappis depositis sacra recipiunt paramenta, scilicet amictum, latum superpliceum & pluviale: & sic revertuntur duo antiquiores cardinales. Et surgens ab oratione, duo diaconi cardinales antiquiores a dextris, & alii a sinistris recipiunt oram pluvialis, & alia manu fimbriam retro: & sic ducunt eum ad cathedram sollemnem longe ab altari paratam: & ipso sedente, antiquior stet a dextris ipsius, & junior a sinistris, capitibus discoopertis. Et tunc veniunt omnes cardinales ordine suo ad reverentiam Papæ more solito. Primo prior episcoporum cardinalium; post eum Patriarcha, si est ibi; secundo loco subprior episcoporum cardinalium; & post eum alius patriarcha, si est ibi: & sic deinceps secundum ordinem suum.

VI. *Ordo antiphonarum annunciandarum.*

Quo facto, Papa surgit: stando ibidem, & deposita mitra per illum qui stat a dextris, versa facie ad altare, signando se incipit, *Deus in adjutorium meum intende*; & dicto, *Gloria Patri*, subdiaconus Papæ stando capite inclinato submissa voce incipit, *Rex pacificus*, & postea flectit genua ante eum, & iterum Papa reincipit antiphonam: qua dicta, sedet. Statim chorus reincipit: & ponitur sibi mitra per unum diaconum cardinalem, qui sibi adstat a dextris, & per alium, retro caudas aptantes. Secundam antiphonam incipit diaconus qui stat a dextris: tertiam incipit episcopus cardinalis, qui servit in officio presbyteri: quartam incipit prior presbyterorum cardinalium: quintam diaconus cardinalis qui stat a sinistris: & iste ordo observatur quandocumque sunt Vesperæ papales.

[a] Id est significantur cardinalibus, &c.

Nota quod subdiaconus cum uno acolythorum denunciat antiphonam Papæ & cardinalibus. Capitulum dicit subdiaconus: hymnum incipit aliquis de senioribus auditoribus vel acolythis: & statim Papa eumdem hymnum reincipit. Deponitur semper sibi mitra quando cantat. Subdiaconus vero incipit antiphonam de *Magnificat*; & statim Papa eam reincipit. Post quam cantores incipiunt *Magnificat*: Papa descendit de sede, & vadit thurificandum altare. Hoc facto, revertitur ad sedem, & thurificatur per episcopum cardinalem in dicta sede: & postea ipse episcopus, dicti duo diaconi a dextris & a sinistris, & postea subsequenter omnes cardinales induti pluvialibus per unum acolythorum; & postea dicit orationem.

Nota quod Matutinæ non mandantur, sed omnes tres Missæ, neque est Sermo.

VII. *De Matutinis.*

In Matutinis vero Papa venit indutus cappa lanea. Modernis temporibus est de veluto cremosino, foderata de ermelinis. Hoc adinvenit Bonifacius IX. Cappa lanea de scarleto rubeo, clausa usque ad medium pectoris, cum bireta connodata subtus barbam propter frigus; & sine mitra sedet in dictis Matutinis, quas ipse incipit more solito. Nec stant ante ipsum, nec ad latera cardinales diaconi, sed sedent in scamnis suis juxta ordinem suum.

VIII. *De lectionibus legendis.*

Duas primas lectiones legunt acolythi vel clerici capellæ; tertiam legit junior thesaurariæ clericus; quartam minor presbyter cardinalis; quintam nobilior in genere, qui tunc sit in curia; sextam prior subdiaconorum; septimam junior diaconus cardinalis, qui stat a sinistris Papæ; octavam prior diaconorum cardinalium, qui stant a dextris Papæ; nonam Papa, in qua dicit solummodo, *Jube domine benedicere*, & cantores respondent, *Amen.*

Nota quod cardinales qui legunt lectiones ista nocte, post lectionem non veniunt ad osculandum pedem Papæ: sed alii dicentes lectiones vadunt ad osculandum pedem Papæ, sed non cardinales: & quando dicunt lectiones, omnes habent superplicia, præterquam cardinales, qui stant cum cappis, dicentes lectiones: & lectione lecta per Papam, subdiaconus incipit ante Papam, *Te Deum laudamus*, & Papa iterum resumit *Te Deum*; & cantores perficiunt totum. Dum cantatur *Te Deum*, sacrista facit parari paramenta super altare albi coloris, primo casulam, secundo dalmaticam; super parte sinistra tunicellam; super parte dextra stolam pectoralem, chirothecas, anulos, pallium, tres acus sive spinolas, sandalia super eadem parte; manipulum infra librum evangeliorum; in sinistra parte mitram, in medio altaris albam simplicem, & ab una parte cinctorium cum succinctorio versus mitram, & fanum a parte dextra; & sic idem sacrista successive & ordinate cum ho-

nestate tradit & distribuit capellanis, commensalibus, auditoribus, & acolythis juxta ordinem suum summo Pontifici deferendis.

Completo vero *Te Deum*, portantur duo candelabra cum faculis per acolythos ante Papam, & missale per aliquem episcopum de sibi adstantibus; & ponit super caput primi presbyterorum qui sibi servire debet in hac Missa, & Papa dicit collectam. qua finita, non datur benedictio, sed acolythi cantant *Benedicamus Domino*. Et interim Papa stando duo diaconi cardinales deponunt sibi illa vestimenta præcise usque ad camisiam seu albam Romanam, & induunt ipsum sacris vestibus, prout scripta sunt & notata superius, ordine contrario: quia primo traditur ei alba per illum qui habet legere evangelium, qui etiam debet esse in habitu diaconi a parte dextra Papæ; & per subdiaconum ex parte sinistra. Ambo simul induunt Papam. Secundo cinctorium cum succinctorio: & caveat, quod illud pendeat ad latus sinistrum. tertio crucem pectoralem, quarto fanum, & sic deinceps.

IX. *De prima Missa Nativitatis Domini.*

In hac Missa veniunt Papæ obviam, eo descendente de cathedra, tres juniores presbyteri cardinales induti rochetro, amictu, superplicio, & planeta seu casula; & eodem modo in omnibus Missis sollemnibus papalibus, prout notatur in ordine ipsorum, & in fine continetur libri. Post thurificationem altaris, Papa stante vel sedente in sede sua, omnes cardinales faciunt reverentiam Papæ, & non in Matutinis. Dicta Missa, & data benedictione papali, & denunciata Indulgentia per cardinalem, qui ei servit in officio capellani, de VII annis & septem quadragenis, Papa revertitur ad magnam cathedram: & mitra deposita per cardinalem qui sibi adstat a dextris, incipit laudes, *Deus in adjutorium meum intende*, & revertitur ad revestiarium, ubi debet semper indui. Si Papa velit celebrare secundam Missam sine intervallo, non exuit se, sed dicta per eum oratione, & data benedictione, vadat ad altare. Si autem per alium celebratur, & immediate; non cappam, sed pluviale deponit, cum aurifrisiatam mitram recipit. Si est infra capellam, & ibi exspoliat se sacris vestibus legendo Laudes cum capellanis suis; & ibidem tantummodo dicit collectam, & dat iterum benedictionem, cantato per cantores *Benedicamus Domino*. Quod si non sit revestiarium, ista fiunt in cathedra sua. Resumit cappam clausam quam prius deposuerat, & revertitur ad cameram, si sibi placet, usque sit tempus incipiendi Missam de aurora.

Nota quod in hac Missa nec in secunda non dicitur, *Lætatus sum*. Item in præsenti Missa solus Pontifex communicat, & super altare: & sine calamo bibit sanguinem, & nihil [a] aliud: quia habet celebrare a illam de tertiis; sed cum digitis bene tergat calicem, & cum aqua in-

[a] Huc spectat rubrica Sacramentarii Gregoriani in vigilia apostolorum Petr. & Pauli, scilicet quod Apostolicus, *quando celebrat duas Missas una die, non lavat os nisi post officium.*

fra lavet digitos, prout moris est in parvis Missis.

Notandum etiam quod imperator vel rex, si sit in curia hac nocte de sero, clericus capellæ portat sibi librum legendarum, in quo debet legere quintam lectionem : & eum honeste instruit de ceremoniis observandis in petendo benedictionem, in cingendo ensem cum vagina, extrahendo, & ipsum vibrando, pileo & aliis. Item notandum, paretur per camerarium & clericos ensis cum vagina, corrigia, & pileo secundum nobilitatem principis. Item dum cantatur quartum responsorium, si sit imperator vel rex, camerarius, sacrista & clerici capellæ parant unum pulcrum pluviale album, & ante pulpitum sibi deponunt capucium, & ipsum induunt ad medium chlamydis illud pluviale, ita quod fissura [a] sit ad manum ejus dexteram ; & cingunt ei ensem, & ipsemet extrahit & facit vibrare ; & ponunt sibi super caput pileum, & ipse inclinat caput ad Papam, & petit benedictionem, & legit lectionem sibi prædictis adstantibus. qua lecta, ducunt eum sic indutum cum pileo super caput, ense extracto ad manum, ad osculum pedis Papæ ; & quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si Papa sit Romæ, hanc Missam debet celebrare ad Præsepe Domini, & de sero ibidem cantare Vesperas, & potum cum clericis & nobilibus Urbis facere in aula.

Item quidquid offertur sive ad manus Papæ vel pedes, vel super altare, capellanorum commensalium est, excepto pane & vino, quod acolythorum est, & quicquid venit per totam Missam super altare. Et iste modus debet semper observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro [b] Politico, secundum quod dicit Jacobus Gaietani : & presbyteri cum capellanis recipiunt XII denarios a Papa, qui vocatur presbyterium : de quibus medietas est sacristæ juxta ordinem Urbani.

In hac Missa nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam Papæ, quoniam bis in die non tenentur, (sed quod observatum sit alibi invenies) nisi tantummodo illi tres juniores presbyteri, illi numquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus sextus. Sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima & tertia. Bene.

X. *De secunda Missa.*

Missa de aurora mandatur, quam Romanus Pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare. Et egrediens de sancta Maria-majori summo mane indutus missalibus vestimentis, vadit ad sanctam Anastasiam ; & ibi celebrat. In hac Missa dicitur, *Credo in unum Deum*, & *Gloria in excelsis.* Non dicitur, *Lætatus sum* ; & oblationes ut in alia Missa de media nocte. Etiam Papa solus communicat super altare ut in prima, &c.

Qua finita, sic revertitur indutus ad sanctam Mariam-majorem ; &

a Id non passus est Fridericus tertius imperator, in Musei Italici tomo 1 pag. 265.

b Id est in libro Cencii camerarii superius edito, qui in hoc Cæremoniali passim *Politicus*, rectius *polyptychus*, aliquando *Camerarius* appellatur.

depositis paramentis quiescit modicum in camera sua, & hora competente intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconis cardinalibus, capellanis, subdiaconis & reliquis ordinibus; & cantant Tertiam. qua dicta, induunt eum sollemniter sacris vestibus albis, & quilibet in ordine suo: & sic processionaliter procedunt ad altare cum cruce & septem faculis: & cutia debet dare presbyterium, &c.

Quod si Papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctæ Anastasiæ, consuevit hanc Missam celebrare, & in ejus absentia, si Papa non celebret, prior presbyterorum cardinalium.

Notandum quod si Papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas dicere, absque quod deponeret vestes sacras: sed propter honestatem & nocturnam fatigationem rationabile est quod fiat aliqualis interpolatio secundum temporis congruentiam, & prout expedit propter brevitatem temporis & dierum. quod etiam notandum est. Quo dicto *Te Deum laudamus*, duo cetoferarii accedunt ante Papam cum candelabris & candelis accensis, & Papa dicit orationem, & illi *Benedicamus Domino*, cantando. nec Papa dat benedictionem consuetam, sed post Laudes. Sciendum quod si dictam secundam Missam celebrare velit, dicta prima, sacras vestes non deponit, sed cum illis dicit Laudes: quibus dictis, dat benedictionem, & iterum reincipit secundam Missam.

Hora ergo competente indutus sollemniter summus Pontifex cum capellanis, subdiaconis, acolythis processionaliter cum septem faculis, cruce & incenso incipit Missam. Ei occurrunt tres juniores cardinales presbyteri ad osculum oris & pectoris. Sciendum quod lecta oratione consueverunt laudes ejus fieri, sicut habetur in Politico, & notatur in ejus coronatione. Finitis illis laudibus, cantatur epistola latina, postmodum græca. Subdiaconus latinus exspectat subdiaconum græcum; & postea ambo vadunt ad osculandum pedem Papæ. ducti per clericum ceremoniarum. Sic etiam legitur evangelium græcum & latinum. Diaconus vero cardinalis dicto evangelio revertitur ad altare, nec exspectat diaconum græcum, licet iverunt simul: sed græcus sequens illum. Ad evangelium latinum portantur septem candelabra, & immediate dicitur evangelium græcum cum duobus candelabris accensis, & alia quinque portantur in altari. In hac die Papa in Missa consuevit facere aliquas novitates. Quære in additionibus.

Nota quod si Papa stet in Laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit, debet incensare altare.

XI. *De tertia Missa.*

In hac Missa communicant omnes diaconi cardinales, protonotarii, commensales, & auditores, & omnes in Christo vere famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti: quoniam tales per se celebrare populo tenentur.

Nota quod in ista communione & in die Paschæ parantur tres calices magni unus pro pro consecratione, alius cum quo Papa vinum bibit, alius pro communicantibus post sumptionem euchariſtiæ. Vinum sumunt de manu alicujus acolythorum, oblationes vero dividantur ut in prima.

XII. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis Papa venit cum pluviali rubeo de samito & mitra aurifrisata. Subdiaconus dicit capitulum, cantores hymnum, Papa orationes.

Completa Missa, si sit in Urbe, recipit regnum de manu marescalchi majoris, & gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc judices & advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, & faciunt iterum laudes, prout in libro Politico scriptum est : & ibi dominus Papa descendit, & deposito regno accipit mitram. Quæ hic continentur non servantur modernis temporibus Deinde judices ducunt eum usque ad locum, in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, & apposito manto super scapulas, sedens in cathedra, manibus propriis dat presbyterium capellanis, commensalibus , & aliis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, & diaconus cardinalis legit in mensa cum pluviali, & in fine cantores cantant Sequentiam *Lætabundus.*

XIII. *De sancto Stephano.*

In die sancti Stephani Missa & Sermo mandantur. Interdum Romani Pontifices consueverunt ista die celebrare. Ideo nota si Papa sit in Urbe.

Summo ergo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis in basilica, diaconi cardinales & subdiaconi, exceptis illis qui induti vestibus consimilibus in camera Papæ, & de quo ducunt ipsum ad basilicam, ubi cardinales & omnes prælati exeunt & veniunt ad reverentiam Papæ : ibique induit se planeta alba ; & descendens de palatio usque ad porticellam, ibique inveniet equum faleratum, sed non collum ipsius, sed nares de scarleto : & ascendens equum, & de manu diaconi qui stat a dextris, regnum recipiens, induit ipsum ; sicque vadit ad ecclesiam sancti Stephani in Cælio-monte coronatus cum ordinibus processionaliter, ut scriptum est in Politico Cum ad prædictam ecclesiam pervenerit, deposito regno intrat ecclesiam, & facta oratione vadit ad sacrarium : & deposita planeta alba induit rubeam, & celebrat Missam, sicut hesterna die in omnibus ad Missam. Qua finita resumit planetam, & induit regnum, & revertitur ad palatium : cetera sumit prout in Politico continetur.

Quod si Papa non celebret, presbyter cardinalis tit. sancti Clementis Missam sancti Stephani prædicti consuevit coram Papa celebrare illa die.

Ista die commensales capellani, acolythi, auditores, & pœnitentiarii comedunt cum Papa splendide, & in collatione datur piper. sed de istis duobus diebus sanctorum Stephani & Johannis non consueverunt celebrare Vesperas: & male.

XIV. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis Papa venit cum pluviali rubeo & mitra.

XV. *De sancto Johanne.*

In die sancti Johannis Missa & Sermo mandantur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis: ad quam Papa venit cum pluviali rubeo de samito, & mitra aurifrisata cum perlis, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis: in quibus omnes acolythi debent esse cum superpliciis, primo commensales, auditores, & subdiaconi, deinde acolythi & capellani [a] honoris.

XVI. *De Innocentibus.*

In die sanctorum Innocentium consuevit esse Missa & Sermo: sed modo non observatur; nec Papa venit in secundis Vesperis ad capellam.

Nota quod si veniat Dominica, in Matutinis dicitur *Te Deum laudamus*, & in Missa *Gloria in excelsis* & *Credo in unum*, & paramenta rubea. Quod si non veniat in Dominica, nec *Te Deum*, nec *Gloria*, nec *Credo* dicitur; & paramenta debent esse violacea.

XVII. *De Circumcisione Domini.*

In Circumcisione Domini Missa & Sermo mandantur tantummodo. Licet antiquitus Romani Pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei venire sollemniter induti cum pluviali precioso albo & mitra sollemni; modernis temporibus [b] venit sollemniter cum pluviali precioso: & bene. b

Hanc Missam Romani Pontifices semper consueverunt celebrare; nec fit commemoratio de Sanctis propter rubricam Clementis sexti.

Item nota, si Papa sit in Urbe hac die, & non celebret, sed facit dici Missam per aliquem cardinalem in ecclesia sancti Petri; antequam cardinalis induat, præsentetur bulla, quomodo Papa dispensat cum eo quatenus possit celebrare super aram sancti Petri. & per totam diem pendet ante [c] regias: & ita in omnibus aliis Missis, quæ super illud celebrabuntur. c

a Hinc corrigenda lectio Jacobi Gaietani supra pag. 341. versu ultimo, & legendum, ut hoc loco, *capellani honoris.*

b Legendum videtur, *non venit.* Confer Ceremoniale Petri Gaïetani cap. LXXVII.

c Etsi hæc vox *regia* non raro portas basilicæ significat apud alios auctores;

XVIII. *De Epiphania Domini, rubrica.*

In Epiphania Domini Missa & Sermo mandantur, & Vesperæ non consueverunt mandari. Tamen modo mandantur Vesperæ, & Papa portat pluviale preciosum album, & inchoantur antiphonæ per Papam & cardinales. In utrisque Vesperis Papa interest cum pluviali de samito rubeo & mitra aurifrisata.

Hanc etiam Missam antistites urbis celebrare consueverunt, & de communi cursu semper faciunt, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti. In hac die aliquando pronunciaverunt novos cardinales, sicut in Missa tertia Nativitatis Christi.

Item anno Domini M CCC LXXXIX pontificatus Domini Urbani VI anno X festum beati Antonii venit in prima Dominica post Epiphaniam Domini: nihil fecimus, de sancto Antonio, sed totum de Dominica retinuimus in Urbe.

XIX. *De Purificatione beatæ Mariæ Virginis, rubrica.*

In die Purificationis beatæ Mariæ virginis tantummodo Missa mandatur. Non habet Vesperas præcedentes mandantes: sed tamen cardinales in Vesperis sint, & incipiant antiphonas, & habent paramenta alba.

Sciendum quod si istud festum cadat in Septuagesima aut Sexagesima, transfertur usque in diem Lunæ.

In primis Vesperis Papa venit cum simplici pluviali de samito, & mitra aurifrisata.

XX. *De benedictione Candelarum.*

Sciendum quod in die Purificationis beatæ Mariæ virginis cerei benedicantur summo mane per juniorem presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rochetto, alba, amictu, stola & pluviali albi coloris, & mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta, incenso, & sociis indutis cum superpliciis, & duobus ceroferariis cum faculis accensis benedicit candelas, prout in Missali & Pontificali Romano continetur.

Completa ergo benedictione, dominus noster Papa in camera paramenti induit se albam sive Romanam camisiam, stolam & pluviale rubeum de samito cum aurifrisiis sive perlis & mitra alba de garnello: & cum pervenerit ad capellam, orat ante altare, aliquantulum accumbens super cathedram & scabellum paratum ad illud. Quod si non sit ibidem

in his tamen libris passim sumitur pro cancellis altaris, ut infra capp. XXI & XXXV. Vide supra Iacobum Gaietani cap. LXXVI, & cap. XX Commentarii nostri præviі. Certe hujusmodi bulla ibidem appendi solet etiamnunc: atque ita factum vidimus die festo sancti Petri in basilica Vaticana; ubi ad unam e columnis, quæ ciborium sustinent, hæc bulla posita est. Lege sis Iter nostrum Italicum pag. 16.

capella,

capella, accedet ad cathedram suam, & ibi sedet. Posteà veniunt cardinales & prælati non parati ad reverentiam Papæ, ut alias est consuetum fieri: qua facta reverentia, vadunt cardinales & ceteri prælati ad recipiendum paramenta sua violacea vel Indii coloris; presbyteri & diaconi cardinales induunt superplicium, amictum latum, & planetam: episcopi vero pluviale, necnon & ceteri prælati similiter pluvialia recipiunt coloris violacei. quibus paratis, paratur una tobalea per sacristam de lino super genua Papæ, quam tenent duo capellani ab utroque latere, aut duo acolythi flexis genibus, unus a dextris, alius a sinistris. Tunc prior episcoporum cardinalium, vel, si absit, subprior, sic descendendo, mitra deposita, stans ante Papam, sedente eo in sede sua, cereum recipit de manu camerarii vel alicujus episcopi Papæ assistentis: & stans dictum cereum de cera alba grossiori aliis & majori, non accensum, nihil dicendo dat Papæ, osculando manum Papæ; & iterum alium eodem modo dat Papæ: & ibidem ipse qui porrigit Papæ non accensos, & osculatur dextrum genu Domini Papæ; & sic inde omnes cardinales faciunt, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi & prælati assistentes, & consequenter omnes prælati induti genu osculantur: camerarius verò, notarii, auditor contradictarum & corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent archiepiscopi vel episcopi, quia non consueverunt venire induti, sed cum cappis laneis, & etiam capellani, tam commensales, qui debent esse cum superpliciis, quam alii capellani, necnon pænitentiarii, & breviter omnes familiares Papæ, & laïci, & quicumque alii non familiares, etsi esset rex, flexis genibus recipiunt cereum de manu Papæ, & ipso recepto osculantur pedem, & non genu.

Sciendum etiam, quod modernis temporibus consuevit recipere rex sicut seder post priorem episcoporum cardinalium, & ita in ramis Palmarum, & Cinerum.

Sciendum, quod si imperator esset præsens, post priorem recipit cereum, & osculatur pedem, & non genu.

Item notandum, quod post priorem episcoporum cardinalium, si aliquis intersit patriarcha, candelam recipit de manu domini Papæ. Quod si rex est præsens, post regem candelam recipit subprior episcoporum, & in ejus absentia prior presbyterorum: & tunc patriarcha. Et sic si plures sint ibidem patriarchæ, quilibet recipit post cardinalem qui eum antecedit. Semper debent stare patriarchæ inter duos cardinales: & sic in processionibus & in Missis stare debent patriarchæ.

Notandum quod omnes cerei, tam Papæ, quam alii, non accensi dantur: sed recepti statim accendantur. Interim vero ordinatur processio per priorem diaconorum cardinalium, qui dicit alta voce versa facie ad processionem, *Procedamus in pace*: & respondet chorus, *In nomine Christi amen.*

XXI. *De processione.*

Nota quod immediate ante distributionem candelarum & cinerum,

antequam recipiat aliud pluviale & mitram aurifrisatam, lavat manus.

Deinde movetur processio, & dominus Papa indutus pluviali rubeo cum perlis autifrisiis, deposito alio post disttributionem cereorum vel palmarum in die sua cum mitra aurifrisata, quam in processione candelarum seu palmarum deponit, & tenet faculam accensam vel palmam suo die in manu sinistra, atque vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in processione, paramentis violaceis parati, cum mitris in capite gradiuntur: & Papa incedit aliquantulum post capellam processionaliter sub pallio, quattuor militibus pallium deferentibus cum* manipulariis, si sit in Urbe; aut quattuor de nobilioribus viris vel clientibus armorum in illorum absentia: sicque pergit ad regias. Et primo ad dexteram partem, secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, & postea regreditur ad sedem suam; & ibi sedens, extenditur super genua sua tobalea per duos capellanos ipsam tenentes flexis genibus, uno à dextris, alio à sinistris; & sic lavat manus suas aquam effundendo nobiliore, &c.

* *f.* mappularüs.

Notandum quod aliqui dicunt, quod numquam Papa mutat pluviale in processionibus istis, sed solum mitram aurifrisiatam & sine perlis, quam debet semper portare in processionibus & diebus. Quod certe credo quod ubicumque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia & tres mitræ, alba aurifrisata cum perlis, & alia aurifrisata sine perlis, quas deferunt diebus feriatis. quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisiata, & recipit simplicem de garnello albam & planam. Cantatis antiphona & psalmo *Nunc dimittis*, Papa assurgit in sede sua, & deposita ei mitra per diaconum cardinalem a dextris ei assistentem, Papa cantando dicit orationem, & immediatè diaconus a dextris dicit cantando, *Flectamus genua*; cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando, *Levate*. Subsequenter Papa dicit cantando orationem, *Exaudi quæsumus Domine plebem tuam*. Deinde, si Papa celebrat, dicta oratione vadit ad revestiarium, si sit: si non, ad cathedram suam longe ab altari paratam a parte sinistra altaris, & deponit mitram albam & planam, similiter & pluviale cum stola, & remanet cum alba prout prius, lectis *Quam dilecta*, & orationibus illis debitis: & cum dicuntur, calceatur sandalibus. quibus expletis, lavat manus, & induitur sacris & preciosis albis vestibus. Similiter omnes cardinales & prælati alii juxta ordinem suum, videlicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas & dalmaticas, prout moris est: quibus utantur per totam Missam. Receptis paramentis per Papam, traditur sibi mitra nobilis & sollemnis, qua utitur per totam Missam; & postea venit ad altare. Veniendo debent ei occurrere tres presbyteri cardinales juniores ad osculum oris & pectoris juxta ordinem suum. Deinde coram altari facit confessionem more solito: & antequam faciat confessionem, deponitur sibi mitra per diaconum à dextris; & thurificato altari, reponitur ei, assistentibus capellano a parte dextra, & diacono a sinistra. Subdiaconus vero remittat Pontifici manipulum, dum Pontifex facit confessionem, osculando ei manum. quo facto, recipiat librum evangeliorum, stet juxta gradum altaris in sinistra parte; alii ministri stent retro Papam

facta confessione : post quam dicat, *Deus tu conversus*. Cardinalis qui servit in officio capellani, accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille porrigere sibi debet inter Pontificem & altare: & Pontifex ponat thus in thuribulo, capellano naviculam, thuriferario thuribulum offerentibus Pontifici. quo facto, dicit Pontifex, *Deus tu conversus*, &c. & sic accedat ad altare, duobus acolythis pannos anteriores elevantibus modicum: & inclinatus ante altare dicit orationem, *Aufer a nobis*, & osculetur altare & librum evangeliorum, quem apertum in eo loco, in quo est evangelium legendum in Missa, offerre debet ei subdiaconus; & osculatum per Pontificem dimittit clausum super altare. quo osculato signet se Pontifex sanctæ crucis signo. Tunc chorus incipiat introitum Missæ, & Pontifex vertat se ad dexteram partem altaris; & accipiens thuribulum de manu diaconi lecturi evangelium, incenset altare, incipiens ab ejus medio contra suam faciem; & prius incenset partem dexteram, postea sinistram: & deinde a sinistro latere redeat ad dexteram, incensando anteriorem partem altaris. quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari sibi debet manum in dando & recipiendo. Non thurificatur Papa in altari, sed in sede per assistentem episcopum vel presbyterum cardinalem, facta prius ei reverentia per omnes cardinales. Diaconus vero, incensato Pontifice, incensat deinde altare per circuitum: sed prius Papa recipit prædictum diaconum ad osculum oris & pectoris, consequenter omnes diaconos juxta ordinem suum; & ultimus parat sibi pallium & subtus capita sani a parte anteriori: & sic capellani & alii diaconi deducunt Papam ad sedem suam. Tunc diaconus incenset. Quo facto, legat introitum Missæ super altare cum sacrista, si sit episcopus; vel cum alio episcopo, qui servit sibi in officio archipresbyteri. Cumque Pontifex ad sedem suam venerit, stans super scabellum dicat sine cantu cum cardinali Introitum, *Kyrie eleison*: cetera fiunt prout sunt notata, quando Papa celebrat.

XXII. *De serviendo Papæ.*

Nota de serviente Papæ in assistendo quandocumque celebrat. Notandum quod in prædicta Missa servit Papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium, & semper in Missis, quæ per Papam celebrantur, ipse dominus cardinalis servit Papæ in dicto officio; & ipse episcopus sedere debet super faldistorium suum ad dexteram partem sedis Papæ supra alios episcopos cardinales, qui sedere etiam debent in eadem parte. Sed nota quando fit sermo, & quando cantatur evangelium, & quando incipitur præfatio, dum dicitur *Per omnia*, quando alius prælatus facit officium coram Papa, ipse vadit ad sedendum in ordine suo & in loco suo, nisi [a] Papamet faceret sermonem, quoniam tunc haberet sedere in ordine diaconorum cardinalium, scilicet ante illum qui Papæ assistet a dextris: quoniam tunc Papa sederet super parvam cathedram, quasi ante medium altaris, apodiatus ad altare.

[a] Eadem voce *Papamet*, id est Papa ipsemet, utitur auctor inferius non semel, sic in superiori libro *Pontifexmet* ag. 369.

Nota qualiter debet ſedere & ubi Papa, quando faceret ſermonem.

Si vero Papa non celebrat illa die, ſtatim datis cereis, & finita per eum oratione *Exaudi quæſumus*, &c. vadit coram altari ad faciendum more ſolito confeſſionem, incipiendo *Introibo ad altare Dei*, cum illo qui celebrat, exiſtente a ſiniſtris verſa facie ad Papam, junctis manibus cum miniſtris ſuis duobus diaconis cardinalibus Papæ aſſiſtentibus, uno a dextris, & alio a ſiniſtris, Papa etiam vultu verſo & ſine mitra erga celebrantem. Qua confeſſione facta, & data abſolutione Papæ, Papa vadit ad ſedem ſuam, & ſtando dicit introitum Miſſæ cum cardinalibus ante ipſum in modum coronæ ſemper remanentibus, duobus diaconis juxta latera ſua, vel aliquo epiſcoporum de ſibi aſſiſtentibus non cardinalibus librum inter manus tenentibus: & dicto etiam ibidem *Kyrie*, Papa ſedet in ſede ſua. Si Papa non celebrat iſta die, ante confeſſionem cardinalis & prælati deponunt ſacra paramenta, & exinde omnes cardinales deponunt paramenta, &c. & reſumunt cappas laneas, & etiam omnes ſubdiaconi, auditores, & capellani, &c. prælati vero ſecundum modum antiquum debent receptis candelis paramenta deponere; ſed modernis temporibus conſueverunt in proceſſionibus ſemper Papam ſactis indutum veſtibus aſſociare poſt eum, antecedentibus cardinalibus: & quando cardinales deponunt paramenta, ipſi etiam debent deponere. Eſt honeſtius, ut prælati ſtent parati etiam per totam Miſſam incluſive, ſi Papa celebret: & ſi non, ſaltem quamdiu cardinales tenebunt paramenta.

Sciendum, quod incœpto evangelio, etiam ſi Papa celebraret, cardinalis diaconus in ſiniſtra parte aſſiſtens recipit cereum accenſum de manu militis vel domicelli Papæ ſtantis etiam a parte ſiniſtra, & ponit eum in manu Papæ, ipſam manum deoſculando in dando & recipiendo: & ipſum tenet Papa accenſum, & cardinales etiam, & omnes alii ſuos in manibus ſuis accenſos tenent cereos ſive candelas, quouſque evangelium ſit cantatum. quo finito, prædictus diaconus de manu Papæ cereum recipit, & eum accenſum domicello ſeu militi reddit; & etiam cardinales & ceteri prælati ſuis ſervitoribus tradunt ſuos cereos accenſos uſque ad finem Miſſæ tenendos, ſicut, antequam evangelium legeretur, tenebant: hoc excepto, quod quando debet incipi ſermo, ſi ſit, quod non eſt conſuetum modernis temporibus, omnes cerei debent extingui: ſed ſtatim finito ſermone iterum accendi, & debent teneri per militem accenſum ſeu domicellum Papæ, & alios ſervitores cardinalium & aliorum prælatorum uſque ad finem Miſſæ. Sciendum tamen quod cardinalibus dantur cerei groſſiores & majores aliis, & etiam prælatis, ſed minores cardinalium illis, tamen de eadem cera. Ceteris exiſtentibus in Miſſa dantur candelæ competentes; deinceps officialibus Papæ, qui aliquantulum majores recipiunt. Cetera fiunt prout in aliis Miſſis fieri conſuetum eſt.

XXIII. *De Cathedra Sancti Petri, rubrica.*

In Cathedra ſancti Petri nec Sermo, nec Miſſa conſueverunt mandari: quia non ſunt ſecundum modernos, licet antiquitus conſuevit eſſe: ſed

dominus Urbanus Papa sextus in primo anno & in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustinensis in ecclesia sancti Petri de Urbe, Urbano Missam celebrante in sancto Petro.

XXIV. *De prima die Quadragesima seu Cinerum.*

In die Cinerum feria quarta in capite Jejunii, scilicet prima die Quadragesimæ, Sermo & Missa mandantur.

Hac die fiunt cineres de ramis palmarum olivarum anni præteriti per sacristam vel ejus clericum qui capellæ curam gerit. Secundum dominum Jacobum Gaitani benedicuntur per juniorem presbyterum cardinalem cum ministris albis tantum paratis: & ipse paratus cum pluviali, incenso & aqua benedicta, antequam Papa exeat de camera sua, illos benedicit. Post hæc vero, si Papa non fuerit in Urbe, dominus Papa indutus manto sive pluviali rubeo sine aurifrisiis sive perlis, & mitra etiam sine aurifrisiis & perlis, alba & plana de garnello, veniens de camera sua vadit ad capellam, & orat more solito ante altare: ubi debet esse cathedra scabello præparata. Deinde vadit ad sedem suam, panno de veluto violaceo ornatam per primicerium seu folcarium; & ibi sedet: & tunc veniunt cardinales ad reverentiam. Facta reverentia solita Papæ per cardinales & alios prælatos, omnes cardinales & alii prælati vadunt ad recipiendum paramenta, videlicet diaconi cardinales cottam, amictum latum, planetam; presbyteri cardinales similiter, & planetam; episcopi vero cardinales & omnes alii prælati similiter, & pluvialia violacei coloris recipiunt. Quibus paramentis per cardinales receptis & per omnes alios prælatos, extenditur quædam tobalea linea, quam sacrista porrigere debet, per duos capellanos super genua Papæ, flexis genibus ipsam tenentes, uno a dextris, & alio a sinistris: & tertius capellanus vel prior subdiaconorum ...... planetæ violacei coloris, recipiens pelvim cum cineribus de manu sacristæ coram Papa, flexis genibus a parte dextra Papæ, tenet basinum de argento prædictum cum cineribus, qui debent dari Papæ, assistentibus duobus diaconibus more solito, uno a dextris, & alio a sinistris, paratis: & deposita mitra Papæ per diaconum cardinalem a dextris sibi assistentem, prior episcoporum cardinalium, si est præsens; sin autem, subprior episcoporum aut prior presbyterorum, & sic descendendo, stando, & nihil dicendo, imponit cineres super caput Papæ ad modum crucis, inclinante Pontifice caput, & sedente. Deinde idem prior genuflexus ponit caput suum inter genua Papæ, & Papa eodem modo ponit cineres super caput ejus dicens, *Memento homo*, postea genu osculatur dextrum Papæ.

Nota quod si sit imperator vel rex, post ipsum recipit cineres, & pedem Papæ, & non genu osculatur: deinde omnes cardinales, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, & omnes alii prælati, qui sunt parati, genu Papæ osculantur in receptione cinerum, patriarchæ post: camerarius vero Papæ, notarii, auditores contradictarum, & corrector, etsi aliquis ipsorum esset episcopus vel prælatus, quia non consueverunt venire

parati, sed cum cappis laneis, & capellani tam commensales, quam continui alii, qui debent esse in cottis, necnon pœnitentiarii, & breviter omnes alii familiares, etiam si esset rex, dux, aut comes, flexis genibus recipiunt cineres a Papa; & ipsis receptis osculantur pedem Papæ, & non genu.

Sciendum quod si rex esset præsens, cineres recipit post priorem episcoporum cardinalium, prout dictum est: sed filii regum, si etiam intersint, eodem modo quo sedent inter cardinales, cineres recipiunt, & patriarchæ etiam, de quibus dicetur inferius in suo loco. Quibus cineribus datis & ablutis Papæ manibus, extensa alia tobalea linea per acolythos & capellanos, dominus noster Papa surgit de sede, & ibidem stando, deposita mitra, dicit cantando, *Dominus vobiscum.* Et nota quod non dicatur, *Flectamus genua*, sed statim dicit hanc orationem, *Concede quæsumus Domine præsidia.* Qua completa oratione, Papa recedit, & vadit ad recipiendum paramenta sua in revestiario, paratis sollemniter per sacristam & ejus clericos nigri aut violacei Indii coloris. Verumtamen modernis temporibus Romana ecclesia istis tribus utitur quasi pro uno colore: sed hac die Papa utitur violaceis paramentis vel Indii coloris. Quibus receptis, & mitra sibi reposita, venit coram altari, & veniendo occurrere debent ei tres juniores presbyteri cardinales parati; & ipse debet eos recipere secundum ordinem suum ad osculum oris & pectoris. Deinde coram altari facit more solito confessionem suam; postea vadit ad osculandum altare & librum: & accepto thuribulo a priori episcoporum, qui sibi servit, altare thurificat. Quo facto, & reposita ei mitra, subdiaconus retro cum ambabus manibus tenet eum in scapulas: deinde vertit se ad diaconos cardinales, qui ei more solito faciunt ibidem reverentiam: & ipse eos recipit secundum ordinem suum ad osculum oris & pectoris: & sic fiunt omnia, prout in aliis Missis est fieri consuetum. Postmodum vadit ad sedem suam magnam, ubi stando cum cardinalibus dicit Introitum Missæ & *Kyrie eleison.*

XXV. *De Missa & oratione.*

Notandum quod secundum dominum Jacobum Gaytani in hac Missa non debet dici nisi tantum una [a] oratio, licet modernis temporibus consueverunt dici tres. Item in prima oratione dicitur, *Dominus vobiscum*, & non *Pax vobis.*

Item notandum quod in hac Missa dicitur tractus, *Domine non secundum peccata nostra*, & dum perventum fuerit ad versum, *Adjuva nos Deus salutaris noster*, dominus Papa, deposita mitra, stat genuflexus in sede sua, quamdiu cantatur ille versus Sed si Papa non celebraret, sed alius coram eo, debet ire ad cathedram cum scabello ante altare paratam; & ibi stat quamdiu versus ille cantatur deposita mitra: & ipso finito, debet redire ad sedem suam reposita mitra. Et etiam dicto *Sanctus*, si non celebret, statim debet accedere ad eamdem cathedram, & ibi stare usque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et cum incipitur *Per omnia*, &c. redit ad sedem suam.

[a] Ita in superioris Cæremonialis cap. LXXX.

Sciendum quod in hac Missa etiam dicitur præfatio Quadragesimæ, videlicet *Qui corporali jejunio*, & dicitur in tono feriali.

Item notandum quod in fine dicitur oratio super populum, *Inclinantes se*, &c. Finita vero ultima oratione, & responso *Amen*, Papa dicit *Oremus*; & ille qui legit evangelium versa facie ad Papam, dicit alta voce, *Humiliate capita vestra Deo*. Finita vero Missa, iterum versa facie ad Papam dicit, *Benedicamus Domino*. & ibidem ante medium altaris verso vultu ad populum dominus Papa dat benedictionem more consueto: deinde vadit ad sedem suam, & deponit paramenta, prout habetur in aliis Missis.

XXVI. *De serviendo Papa diebus processionalibus.*

Sciendum quod in largitione candelarum in hac die Cinerum, in die ramis Palmarum, & semper in diebus processionalibus, prior episcoporum servit Papæ, dum distribuit illas. Sed notandum, quod datis cineribus, prior episcoporum vadit ad sedem suam, prius lotis Papæ manibus: deinde venit prior presbyterorum, & servit Papæ per totam istam Missam in officio capellani seu archipresbyteri.

XXVII. *De Indulgentiis.*

Item notandum quod in hac Missa, posito quod Papa non celebret, consueverunt dari VII anni & VII quadragenæ, licet aliqui dicunt, quod non debent dari nisi in casu quod ipse celebret. Veruntamen propter majorem devotionem dantur VII anni.

XXVIII. *De prelato qui servit Papa.*

Nota etiam quod prælatum qui servit Papæ, tam in præsenti Missa, quam etiam sollemnibus Missis in officio archipresbyteri de libro missali, debet subdiaconus thurificare immediatè post cardinalem & omnes Papæ assistentes: & clerici debent dare postea immediate post cardinales ante ambassiatorem & patriarcham.

XXIX. *De officio diaconi cardinalis, quando dicit Evang. in die Cinerum.*

Notandum de officiis diaconi cardinalis dicturi evangelium ista die, quod dum Papa legit Tertiam cum capellanis suis, ipse diaconus vadit ad sedem suam cottam, amictum *... & albam cum cingulo, & stolam super humerum sinistrum: & cum eo subdiaconus, etiam cum alba & manipulo indutus, induunt Antistitem ut moris est. quo sollemniter induto, more solito antequam descendat de cathedra, diaconus & subdiaconus planetas recipiunt, & alii cardinales, quas levare debent a parte anteriori super brachia usque ad pectus medium, ita quod aliquantulum dependeat infra ante pectus.

* *f.* latum.

Nota quod subdiaconus, antequam legat epistolam, deponit plane-

tam : & dicta epiſtola eam recipit, & librum portat miſſalem ante Papam, oſculato prius pede. Cum autem cantores incipiunt cantare, *Domine non ſecundum peccata*, diaconus cardinalis recepto prius manipulo in brachio ſiniſtro de manu capellani ſibi in prædicta Miſſa ſervientis, ſurgit, & exuit planetam, & plicatur ei ad modum ſtolæ per miniſtros ſuos & clericos, quam tunc portat ſuper humerum ſiniſtrum, & firmantur capita planetæ ad latus dextrum inter cinctorium : & ſic tenet eam per totam Miſſam, quouſque ipſe & ſubdiaconus communicaverint de manu Papæ, & ſanguinem ſumpſerint ſuper altare, prout eſt fieri conſuetum : & ſtatim facta communione, ipſe induit planetam ad modum aliorum diaconorum cardinalium, & ſic etiam tenet uſquequo Papa dederit benedictionem. qua data, planetam deponit, & ſubdiaconus etiam : & remanent cum albis, prout erant quando Papam induerunt : & ſic exſpoliant Papam. quo facto, deponunt paramenta.

Sciendum quod ſi Papa non celebret illa die, ſed alius coram eo, modus & omnes ritus obſerventur in proceſſione in recipiendis cineribus, & aliud, prout ſupra notatum eſt.

XXX. *De receptione cinerum.*

Notandum quod ſi ille qui facit hac die coram Romano Pontifice officium, ſi ſit epiſcopus, non tamen prior epiſcoporum, poſt priorem cardinalium epiſcoporum debet recipere cineres de manu Papæ, etiam ſi rex eſſet præſens; & rex poſt ipſum immediate : & debet eſſe indutus paramentis ſacris uſque ad caſulam incluſive, & non cum pluviali, ſed cum mitra alba ſimplici recipit cineres.

XXXI. *Quando rex recipit cineres.*

Nota quod ſi rex recipit cineres, ſit indutus ſacris veſtibus, & mitra alba.

Item notandum quod ſi ille qui facit officium in hac die, & in die Purificationis, ac in die Palmarum, ſi ſit cardinalis, ipſe benedicit candelas, cineres, & ramos, & non junior preſbyter cardinalis, indutus ſacris veſtibus uſque ad caſulam.

Item notandum quod ſi ille non ſit cardinalis, ſed alius, primas, archiepiſcopus, aut epiſcopus, debet candelas, cineres, & ramos recipere ante diaconum cardinalem, ſacris indutus veſtibus, ratione officii & perſonæ Papæ quam repræſentat.

XXXII. *Quomodo debet ſedere patriarcha.*

Item notandum, quod ſi eſſet patriarcha, qui ſemper ſedere debet inter epiſcopos cardinales, debet candelas & cineres recipere poſt priorem epiſcoporum. quod ſi rex eſſet, immediate poſt, ante omnes alios.

Advertendum tamen, prout dicit rubrica antiqua, & eſt vera, quod ille qui

qui facit officium coram Papa, quicumque sit, sive cardinalis sit, sive non, repræsentat personam Papæ. Idcirco deberet ratione officii cineres recipere ante omnes cardinales immediate post priorem episcoporum cardinalium. Modo non observatur, nisi inter religiosos ista regula. Cardinalis qui sedet post regem.... Sed quid de hoc consuetum sit fieri, in additionibus notabo saltem meis temporibus.

XXXIII. *Quomodo rex debet sedere.*

Notandum quod si rex esset, tunc sedet inter priorem episcoporum cardinalium, & illum qui servit Papæ in officio capellani super cathedram suam nudam & bassam.

XXXIV. *Quando Papa non celebrat hac die, rubrica.*

Item sciendum, quod si Papa non celebret, datis cineribus, & lotis manibus, & finita oratione per eum, *Concede nobis quæsumus præsidia*, Papa vadit coram altari ad faciendum more solito confessionem cum illo qui celebrat. qui stat inclinatus, ante pectus junctis manibus, ad latus sinistrum Papæ duobus diaconibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, & alio a sinistris. Papa incipit, *Introibo ad altare Dei* qua confessione facta, Papa redit ad sedem suam, & stando & sine mitra dicit Introitum Missæ cum cardinalibus more solito. quo finito, Papa sedet in sede sua. Deponunt deinde omnes cardinales paramenta sua, & recipiunt cappas suas laneas: prælati vero alii statim receptis cineribus paramenta deponunt.

XXXV. *De illo qui celebrat coram Papa.*

Notandum, quod cum ille qui celebrat coram Papa in hac die, & etiam in alio tempore, quando est Missa de feria, vigilia, aut quatuor temporibus, sive sollemniter celebretur aut ferialiter, & etiam secrete, Papa, dum sacerdos dicit primas & ultimas orationes, descendit de cathedra sua magna, & vadit ad cathedram bassam cum scabello pro eo paratam: & ibi mitram tenens in capite, stat genuflexus, nisi causa devotionis eam velit deponere: & sic stat quousque orationes fuerint dictæ. quibus finitis, dum dicitur, *Per Dominum nostrum*, &c. aut *Qui vivis*, surgit & revertitur ad sedem suam.

Nota etiam, dicto *Sanctus* per eum, incontinenti vadit ad cathedram ante altare, & genuflexus ibi residet usque ad *Agnus Dei*

Item notandum etiam, quod quando dicitur oratio illa super populum, dicto *Humiliate capita vestra Deo*, deponitur mitra per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem qua completa, regreditur ad sedem suam, & reponitur ei mitra per eumdem cardinalem. Item notandum, quod quando dicitur ille versus tractus, *Adjuva nos Deus*

salutaris noster, Papa, descendit de cathedra & vadit ante altare, ut supra notatum est.

Notandum, quod dum celebrans dicit, *Per omnia sæcula sæculorum* ante *Agnus Dei*, Papa surgit, & regreditur ad sedem suam: & ibi stat pedes, quousque celebrans dicit, *Pax Domini:* & tunc deponitur sibi mitra, & stat capite discooperto, donec sanguinem & corpus celebrans sumpserit. Reliqua fiant ut supra notata sunt.

Advertendum etiam, quod cardinalis qui celebrat ista die coram Papa, dum recipit cineres a Papa, non deponit planetam: sed totus paratus cineres recipit per modum superius notatum. licet in donatione candelarum venire debeat cum pluviali, & non tantum casula, ratione processionis. Notandum etiam, quod camerarius exit regias, & dat cineres stando pedes illis qui sunt extra, & in ejus absentia alius prælatus cui mandatur.

XXXVI. *Quando Papa est in Urbe.*

Sciendum, quod si Papa fuerit hac die Cinerum in Urbe, omnes conveniunt ad sanctam Anastasiam. Sed antequam veniat dominus noster, ibidem fiunt cineres de palmis præteriti anni, & benedicuntur a juniori presbytero cardinali cum ministris paratis in albis tantum. Deinde dominus [a] Præsul vadit ad dictam ecclesiam comitante eum tota curia, & dicit ibi Sextam: quoniam antequam descendat de palatio, debet dicere Tertiam. Postmodum imponitur ei cinis benedictus per priorem episcoporum aut per subpriorem. Deinde dominus Papa ipse reponit cineres super capita eorum dicens, *Memento homo.* Postea ordinatur processio per priorem diaconorum cardinalium.

XXXVII. *Quando Antistes velit pergere pedes.*

Notandum, quod si dominus Antistes velit pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque dalmaticam inclusive, antequam cineres recipiat. Post impositionem cineris debet se discalciare per suos cubicularios, & indui nigra casula vel violacea, & pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholæ Græcorum, & usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio, pedibus discalceatis. Interim schola seu cantores cantent per viam antiph. demum sequuntur letaniæ, prout sunt in Politico. His finitis, dominus Papa ablutis pedibus ad sanctam Sabinam secrete in sacristia per cubicularios suos subdiaconos & commensales, aqua parata calida cum herbis odoriferis per prædictos cubicularios; tapeta vero, bancaleal, & alia necessaria ad illud per febrarium cum cursoribus. quibus lotis pedibus, calceatur sandaliis violaceis sine perlis legendo Nonam, & *Quam amabilia tabernacula tua Domine Deus virtutum.* Perinde induitur sacris violaceis paramentis, &

[a] Similiter Papa vocatur in titulo capitis sequentis *Antistes*, & in contextu *dominus Antistes.*

fine perlis : & sic procedit ad divina peragenda, prout est moris. Solet dominus Papa hac die ad Missam unam tantum orationem cantare, & in omnibus diebus Quadragesimæ.

XXXVIII. *Quando Papa non est in Urbe, rubrica.*

Si vero dominus Papa non sit in Urbe, conveniant vero omnes clerici & populi ad ecclesiam sanctæ Sabinæ; & dicta Tertia, benedicantur cineres a pontifice vel a sacerdote qui debet cantare Missam more solito, prout in Missali continetur. Finita benedictione Pontificis vel sacerdotis, dum ponitur cinis illi qui celebrat Missam per alium episcopum vel sacerdotem, si adest; sin autem, ipse sibi imponit; deinde imponit clero & populo, dicendo cuilibet, *Memento homo*, &c. Interim cantatur, *Emendemus in melius*, &c. Finita impositione cinerum, dicitur oratio, scilicet *Quæsumus*, &c. ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella Papæ, quando Papa non celebrat, hoc excepto, quod sibi & omnibus per alium imponitur cinis.

Idcirco notandum quod Papa numquam debet sibi imponere cineres, sed in absentia cardinalis ille qui celebrat tunc sibi debet imponere cineres soli, & Papa tunc aliis.

XXXIX. *De modo incedendi Romani Pontificis.*

Nota de modo incedendi Romani Pontificis in diebus pœnitentialibus & processionalibus in loco suo. In pontificatu domini Bonifacii IX anno quarto Perusium ipse dedit cineres indutus pluviali & mitra sine perlis. quibus datis, deposito pluviali & mitra, reassumpta chlamyde absque mitra, sic stetit per totam Missam propter frigus.

Nota quod anno M CCC XCV dominus Bonifacius nonus dedit cineres. quibus datis, deposito pluviali recepit chlamydem; & sic absque mitra stetit in Missa propter frigus : neque cardinales diaconi sederunt ante eum, sed in locis suis. Dominus cardinalis Bononiensis dixit Missam, & dedit cineres Papæ, & immediate Papa dedit sibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod tunc non fuit aliquis episcopus cardinalis: & prædictus dominus noster Papa ordinavit, quod iste modus semper observari debet, quod ille qui celebrat, imponat Papæ cineres; anno pontificatus sui quinto in die sancti Mathiæ. Tunc fecimus de feria, & non de festo; sed die Jovis immediate sequenti factum fuit de festo.

XL. *De Dominica prima Quadragesimæ, rubrica.*

Dominica prima Quadragesimæ Sermo & Missa mandantur. Notandum quod hac die & deinceps in diebus Dominicis usque ad Dominicam in Ramis palmarum tantum coram Papa celebratur præ-

sentibus cardinalibus. Papa indutus manto rubeo cum aurifrisiis sine perlis, portans mitram albam & planam de garnello sine perlis, excepto quarta Dominica, de qua dicetur infra : & sic venit ad capellam, & orat more solito coram altari, ubi debet esse cathedra cum scabello parata : & facta oratione, amota prius per clericum aut servitorem capellæ cathedra & scabello prædictis, Papa facit confessionem cum illo qui celebrat. qui stare debet a parte sinistra juxta diaconum cardinalem, assistentibus duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, & alio a sinistris, de antiquioribus. Deposita mitra, Papa incipit, *Introibo ad altare Dei*, &c. qua facta confessione, vadit ad sedem suam, & dicit Introitum Missæ & *Kyrie eleison*. Primo fit ei reverentia per omnes cardinales semper antequam incipiat : postea sedet, & tunc fit ei reverentia per omnes alios prælatos more solito.

XLI. *Quod in Dominicis Quadragesimæ prior presbyterorum cardinalium servit Papæ in officio capellani.*

Notandum etiam, quod in ipsis diebus dominicis Quadragesimæ prior presbyterorum cardinalium servit Papæ in officio capellani. qui stare debet super scabellum ante diaconum qui stat a dextris, prout notatur in suo loco.

Notandum quod secundum dominum Jacobum Gairani in ista Dominica, nec in aliis Dominicis Quadragesimæ, non debet dici nisi tantum una oratio in Missa. Numquam dicatur illa oratio, *Ecclesiæ tuæ*, in capella Papæ. Et ratio est, quia semper dicitur, *Deus omnium fidelium*. Et istæ non dicantur simul, nisi copulative ponantur. Verumtamen modernis temporibus plures consueverunt dici, videlicet prima de die, secunda *A cunctis*, tertia *Deus omnium fidelium*, quarta *Omnipotens sempiterne Deus qui vivorum*, &c.

Notandum etiam, quod dum dicuntur prædictæ orationes primæ & secundæ seu ultimæ, Papa non descendit de cathedra, sed stat pedes in sede sua; nec deponitur sibi mitra, nisi causa majoris devotionis.

Item notandum, quod Romanus Pontifex numquam descendit de cathedra sua, dum dicuntur orationes in Missa, nisi in vigiliis, letaniis, & ferialibus diebus.

Notandum etiam, quod dum celebrans incipit primam orationem in Quadragesima & in Adventu, semper debet dicere, *Dominus vobiscum*, & non *Pax vobis*, exceptis Dominicis de *Gaudete* & *Lætare*, quibus dicitur, *Pax vobis*, dato etiam quod Papamet celebraret.

XLII. *De extractione mitræ, rubrica.*

In evangelio extrahatur mitra de capite Papæ per diaconum cardinalem qui ei assistet a dextris. quo dicto, reponitur ei per eumdem, semper adjuvante alio qui stat a sinistris : & veniens ille qui habet facere, osculatur dextrum pedem Papæ, & petit benedictionem a Papa. qua

recepta, Papa sibi committit quatenus ex parte sui denunciet omnibus vere pœnitentibus & confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiæ infra VIII dies, tres annos & tres quadragenas de indulgentia. Finito vero sermone, diaconus qui dixit evangelium, dicit coram Papa *Confiteor* per modum consuetum. quo finito, incontinenti qui prædicavit, denunciet Indulgentiam. qua denunciata, si sit prælatus celebrans, descendit cito de cathedra seu de ambone, & vadit ad bassam suam cathedram mitra sua reposita, sive sit prælatus, sive non: vadit ad locum suum, & Papa deposita mitra dicit quasi legendo, *Misereatur vestri*, &c. & dat benedictionem signando: & camerarius vel alius de circumstantibus Papæ & ejus domesticus levat oram Papæ chlamydis cum ambabus manibus: & tunc celebrans dicit, *Credo in unum*.

Notandum tamen quod in Missis dominicalibus consueverunt dari quinque anni & quinque quadragenæ de Indulgentiis, & in quarta Dominica de *Lætare* VII.

XLIII. *De Indulgentiis dandis in Missa.*

Notandum etiam, quod Romanus Pontifex numquam consuevit dare VII annos, nisi ipse celebraret in Missis, nisi in Dominicis de *Gaudete* & *Lætare*. Papa extracta mitra cum cardinalibus dicit, *Credo in unum*, & dum ipse & cantores cantant illa verba, *Et incarnatus est de Spiritusancto*, &c. Papa genuflectit, & semper extrahitur sibi mitra, & etiam dum dicitur, *Ave Maria* in [a] principio sermonis.

XLIV. *De extractione mitræ.*

Item extrahitur mitra Papæ, dum dicitur *Sanctus*. quo dicto, ponitur sibi. Item notandum, quod quando celebrans incipit facere crucem super panem & vinum consecrandum, tunc vadit ad cathedram ante medium altaris cum scabello paratam: & dum debet elevari corpus Christi, extrahitur sibi mitra. quo elevato, surgit & redit ad sedem suam, & ibi stat pedes cum mitra in capite, quousque dicitur, *Pater noster, Et ne nos*, &c. & tunc descendit, & vadit ad bassam cathedram ante medium altaris una cum scabello paratam; & ibi flexis genibus super scabello cum celebrante dicit, *Lætatus sum*. Et dictis tribus orationibus per celebrantem, semper habet mitram in capite. Tunc surgens revertitur ad sedem suam: & cum celebrans dicit, *Pax Domini*, &c. deponitur sibi mitra, & dicit cum cardinali, *Agnus Dei*, & sic semper stat sine mitra, quousque ille sumpserit corpus Christi & sanguinem. quo facto, reponitur ei mitra, & eam tenet in capite, quousque in finem Missæ dicit cantando, *Sit nomen Domini benedictum*, &c. &

[a] Hinc patet, sæculo XV jam usum invaluisse, ut salutatio angelica præmitteretur *in principio sermonis* seu concionis: sive id intelligas absolute de principio ante exordium, ut fit hodie quoque in quibusdam Italiæ & Germaniæ locis, quod commodius & opportunius videtur: sive de principio post exordium, uti apud nos.

cantando dat benedictionem. Et antequam dicat, *Sit nomen Domini benedictum*, deponitur ei mitra, & subdiaconus ante ipsum tenet crucem, ita quod crucifixus sit ante faciem Papæ: & camerarius tenens flexis genibus oram chlamydis, si non sit cardinalis, dat benedictionem. qua data, reponitur ei mitra: & sic revertitur ad cameram suam, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus more solito antecedentibus immediate.

Notandum etiam, quod in fine dictarum Missarum dicitur, *Benedicamus Domino*, per diaconum qui legit evangelium, & dicitur versa facie ad altare.

Notandum etiam, quod quando aliquis cardinalis facit officium Missæ coram Papa, omnes cardinales exspectare debent illum, quousque ille deposuerit sacra paramenta, & resumpserit quotidiana: & cum eo vadunt ad cameram Papæ post eum. Deinceps demptis illis duobus diaconibus, qui Papam antecedunt, vel si omnes exspectare noluerunt, saltem duo exspectare debent.

XLV. *De festis duplicibus venientibus in Quadragesima.*

Notandum quod si aliquod festum duplex quodcumque, etiam si sit festum tituli cardinalis, si venerit in Dominicis Quadragesimæ & Adventus, quarum quælibet habet historiam propriam, nullo modo fit de festo, sed de Dominica, nec commemoratio: sed transfertur in secundam feriam. De aliis vero festivitatibus, quæ cadunt in ipsis Dominicis per circulum totius anni, nota rubricam Breviarii quæ ibi in principio notatur, *Quod si aliquod festum novem lectionum*, &c.

XLVI. *De secunda Dominica Quadragesimæ.*

Dominica secunda Quadragesimæ Sermo & Missa mandantur: alia fiant ut supra.

XLVII. *De tertia Dominica Quadragesimæ.*

Dominica tertia Quadragesimæ Sermo & Missa mandantur: alia fiant ut supra.

XLVIII. *De quarta Dominica Quadragesimæ, quæ vocatur de Rosa.*

Dominica quarta Quadragesimæ, quæ vocatur de Rosa seu *Lætare Jerusalem*, Sermo & Missa mandantur. Statio ad sanctam Crucem. Si Papa sit in Urbe, bono mane celebrat secrete & basse Missam suam, nisi vellet facere sermonem: quia tunc etiam diceret Missam. Id certo nota, quod quandocumque Romanus Pontifex facit sermonem, debet etiam Missam celebrare; & etiam quicumque alius prælatus eodem modo. Finita ergo Missa, intrat cameram suam, & parat se eundi ad magnam Missam.

Quod si Papa fuerit in Urbe, paret se in camera more solito cum mitra aurifrisiata nobilem, sed non preciosam; alias portaret aurifrisiatam simplicem: sed propter processionem portat nobilem illam cum imaginibus. quo induto, venit camerarius cum rosa aurea, & flexis genibus præsentat Papæ, & osculatur ei manum: & sacrista præsentat balsamum cum musqueto, quæ debet recipi ab aliquo cubiculariorum Papæ: & Papa infundat super rosam balsamum & musquetum. & sic bajulans rosam exit de camera, & vadit ad capellam suam; vel, si in Urbe fuerit, ad sanctam Crucem in Jerusalem. In manu sinistra eam tenet, & cum alia signat; & sic eam tenet quando facit confessionem, etsi non celebrat: quoniam tunc dum incipiet *Confiteor*, dictam rosam tradet diacono cardinali qui eum servit a dextris; & post osculationem altaris & incensationem iterum recipit, dicto prius Introitu Missæ, de manu prædicti diaconi: & sic tenet eam. Quod si aliquis celebret coram eo, illam non dimittit in tota Missa, nisi dum flectit genua ante medium altaris, & in elevatione corporis Christi, & dum dicitur, *Lætatus sum*; & etiam dum dicit illas orationes, dimittit.

Nota quod semper diaconus cardinalis in capiendo & dando dictam rosam debet osculari manum Papæ.

Nota quod in præsenti Missa, si esset aliquis rex, & Papa non celebraret, ipse rex sederet inter primos duos episcopos cardinales. Quod si Papa faceret officium, sederet super bassam & nudam cathedram sine scabello ad latus dextrum Papæ prope episcopum cardinalem, qui Papæ servit, quasi inter ipsum & subpriorem episcoporum.

Notandum quod in Missa præsenti, dato quod Papa non celebraret, consueverunt dare VII annos & VII quadragenas de Indulgentia. Missa vero finita, dominus Papa dictam rosam in manu portat usque ad cameram suam: vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium: & dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia præsentes. Et dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat ipse dominus Papa rosam nobiliori, vel illi soli cui magis placet: & ille incontinenti flectit genua, & osculatur pedem Papæ, dato, etiam si esset rex. deinde Papa recipit ipsum ad osculum oris. quo facto, ille recedit cum comitantibus duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, & cum illo equitant aliquantulum per civitatem, quantum sibi placet.

Sic etiam si sit rex vel imperator, aliqui de aliis cardinalibus eum modicum equitando associare consueverunt: & sic revertitur ille ad comedendum cum Papa: & facto prandio, cum gente sua equitat per civitatem absque cardinalibus, cum suis nobilibus & principibus.

Quod si Papa sit Romæ, rosam prædictam defert Papa usque gradus palatii Lateranensis, ubi quiescere debuit nocte præcedente: & in descensu equi præfectus Urbis indutus scarletto vel purpura, habens unam caligam & aliam deauratam, tenet Papæ stapam; & dominus Papa cum descendit, dat ei auream rosam; & ille flexis genibus osculatur pedem Papæ dextrum, & dominus Pontifex eum recipit ad osculum oris. quo facto, Papa ascendit palatium, & ille incontinenti cum

nobilibus Romanis equitat cum magno triumpho per Urbem.

Notandum, quod cardinales non consueverunt in Urbe associare præfectum, quia satis habet de comitalibus. Notandum, quod Papa antequam det rosam, debet dicere aliqua verba brevia de conditionibus & proprietatibus rosæ, quia habet colorem gaudiosum, odorem confortativum, aspectum lætificum, prout est in libro rationali divinorum Officiorum.

Anno quarto pontificatus domini Bonifacii Papæ noni in Perusio hac die rosa fuit missa in magna capella, & Sermoni omnes interfuerunt, sed non Papa, quia infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare & reportavit junior clericus cameræ, & Papa dedit rosam in camera sua.

XLIX. *De festo Annunciationis beatæ Mariæ in primis Vesperis.*

In die Annunciationis beatæ Mariæ Virginis Sermo & Missa mandantur.

Sciendum, quod quando veniet in Quadragesima hæc festivitas, non venit Papa indutus cum pluviali & mitra in primis Vesperis: quia in vigilia, dicta Missa, incontinenti cantores incipiunt Vesperas, & Papa remanet ibi prout fuit indutus dum audiebat Missam. Nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium. nisi veniret die Lunæ. Tunc Dominica de sero Vesperæ papales: antiphonas incipiunt cardinales.

Item notandum, quod quando veniet infra feriam quartam majoris hebdomadæ, nihil est tunc de festo, sed transfertur usque ad diem Lunæ post *Quasi modo geniti*; & illa die fit sollemniter officium, & Papa venit in primis Vesperis cum pluviali rubeo & mitra aurifrisiata cum perlis, & cardinales veniunt, non tamen induti.

L. *De Missa eadem die.*

Item in Missa omnes debent esse induti albis vestimentis. Quod si in Quadragesima veniat, bono mane Papa audit Missam de feria. qua dicta, parat se more solito in camera sua: deinde vadit ad magnam capellam, & ibi induitur sacris vestibus albi coloris.

Item notandum quod in hac Missa, in quocumque tempore veniat, non dicitur oratio nisi de beata virgine Maria, & nihil de feria.

LI. *De Collectis, rubrica.*

Propter hoc sciendum, quod numquam Romanus Pontifex in magnis Missis & pontificalibus consuevit dicere nisi unicam collectam, licet contra rubricam quæ dicit, quod de illis, de quibus facimus commemorationem in Vesperis & Matutinis, debemus etiam in Missa facere. Licet ipse Papa facit in utrisque Vesperis & Matutinis commemorationem,

nem, numquam tamen in magnis Missis.

Nota quod in hac Missa prior episcoporum cardinalium servit Papæ in officio capellani.

Finita ergo Missa per Papam, & data benedictione, ipse Papa revertitur sic indutus ad sedem suam magnam : & stans sine mitra incipit Vesperas, cantando *Deus in adjutorium meum intende* : & dicto *Gloria Patri*, subdiaconus ante eum incipit primam antiphonam cantando, & Papa etiam cantando reincipit : & hoc idem ante ipsum in antiphona de *Magnificat* : cetera omnia inchoantur per cantores usque ad orationem, quam Papa debet dicere. Incœpta autem prima antiphona, deponit illa paramenta, & resumit pluviale rubeum : & omnes cardinales & prælati deponunt paramenta, & recipiunt cappas laneas ; nec cardinales incipiunt antiphonas in Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui Papæ servit in Missa, non deponit paramenta nisi dictis Vesperis : quoniam habet portare Papæ naviculam cum incenso hora debita, & Papa debet inde recipere cochlear cum incenso, & ponere incensum in thuribulo præsentando sibi per unum de acolythis. Deinde idem cardinalis habet incensare altare, & [a] cophinum, in quo servatur Corpus Christi ; postea dominum Papam : & etiam habet tenere librum ante Papam, dum dicit orationem prædictam. Finitis vero Vesperis, in quibus debent dici duæ orationes, videlicet una de festo, alia de feria, si tamen incidat infra tempus prædictum. quibus finitis, Papa dat benedictionem. a

Item nota, quod si cardinales haberent paramenta in secundis Vesperis istius festi sic in Quadragesima celebrati, incipient antiphonas, quoniam in primis non incœperunt, nec tale festum debet prætermitti sine Vesperis sollemnibus.

Item certo nota, quod numquam cardinales incipiunt antiphonas in secundis Vesperis coram Papa, nisi si præsens festivitas sit in Quadragesima celebrata.

Supradicta fiunt per modum prædictum, quando diaconi cardinales non ibi habent pluvialia parata. nam si haberent, ipsa reciperent. Licet temporibus Johannis XXII, Benedicti XII, & Clementis VI Romanorum pontificum, non consueverint recipere in dictis secundis Vesperis prædicta paramenta, nec incipere antiphonas, prout in aliis festivitatibus in primis Vesperis est fieri consuetum : sed secundam antiphonam diaconus cardinalis a dextris Papæ ; tertiam vero episcopus cardinalis serviens in Vesperis prædicta paramenta ; quartam presbyter cardinalis qui stat in sede secundum ordinem suum ; quintam diaconus cardinalis qui assistit Papæ a sinistris. quas antiphonas semper incipit subdiaconus cum acolytho coram eis [b] cantando. b

[a] Confer cap. CXXXI infra de secundis Vesperis omnium Sanctorum, in quibus incensatur *cophinum ubi stat Corpus Christi* ; & Constitutiones Lateranenses infra num. XVIII.

[b] Id est eis præcinendo, uti hactenus fieri consuevit.

LII. *De Dominica in Passione, quæ est quinta Quadragesima.*

In Dominica de Passione, quæ est quinta Quadragesimæ, Sermo & Missa mandantur. Omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimæ est fieri consuetum.

LIII. *De Dominica Palmarum.*

In die Palmarum Missa & Officium mandantur. Illa die non fit Sermo, quia die illa, secundum dominum Jacobum Gaietani, junior presbyter cardinalis debet benedicere palmas olivarum & aliarum arborum ramos, indutus prout in die Cinerum, cum aqua benedicta & incenso. quibus benedictis, deponit paramenta, si celebrare non debeat. Et dominus Papa bono mane celebrat Missam suam in capella sua secreta. qua dicta, indutus pluviali rubeo sine perlis, & mitra simplici alba de garnello sine aurifrisiis & perlis, intrat capellam vel locum, in quo debent distribui palmæ: ubi debet esse cathedra cum scabello parata, & ibi sedet. Deinde omnes cardinales & ceteri prælati nondum parati veniunt ad reverentiam, prout est alias fieri consuetum, osculando manum aurifrisio pluvialis coopertam, non genu, nec pedem, ut supra in Quadragesima.

Nota quod antequam Papa distribuat ramos, omnes cardinales & prælati cum cappis laneis veniunt ad reverentiam Papæ ad osculandum manum coopertam aurifrisio pluvialis, non genu, nec pedem.

Sciendum quod hac die Romani Pontifices officiare non consueverunt, sed bene dant & distribuunt ramos. Nota quod subdiaconus debet habere tunicellam per totum officium, & non fit processio. Modernis autem temporibus est Missa papalis.

Nota etiam quod ille qui debet Missam celebrare, si sit episcopus, & Papa non celebret, primo habet benedicere aquam cum sale, prout fit in Dominicis diebus: deinde benedicit ramos. Dum spargit ramos aqua benedicta, dicit, *Asperges me Domine.* Dato vero quod Papa celebret, junior presbyter cardinalis benedicit.

LIV. & LV. *De benedictione Palmarum.*

Nota quod quicumque dicit Missam, si tantum sit cardinalis, ille ramos benedicit, & non junior presbyter cardinalis: ita & candelas & cineres.

Sciendum, quod hac die prior episcoporum cardinalium, si celebret coram Papa, facta reverentia, prout est moris, ab omnibus cardinalibus, ipse indutus pluviali dat Papæ palmam, & statim a Papa recipit: deinde vadit & parat se ad celebrandum. Duæ palmæ dantur Papæ.

Notandum etiam, quod si esset rex præsens, immediate post eum

flexis genibus palmam recipit de manibus Papæ, pedem dextrum osculando, & non genu. qua reverentia facta cum cappis laneis per cardinales & omnes prælatos, prout in die Candelarum, cardinales & omnes prælati violacea recipiunt paramenta, videlicet episcopi cardinales superpelicia, amictus latos, & pluvialia; presbyteri vero similiter & diaconi paramenta prædicta, & recipiunt planetas & non pluvialia. Alii vero prælati similiter pluvialia, & non planetas, coloris violacei recipiunt quibus paramentis receptis, paratur una tobalea, quam tradere debet sacrista, & extenditur super genua Papæ per duos capellanos ejus lateribus assistentes, & dictam tobaleam flexis genibus tenentes, a dextris uno, a sinistris alio, & duobus antiquioribus cardinalibus diaconis Papæ more solito assistentibus Tunc prior episcoporum, vel, si non sit, subprior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua stans pedes, Papa sedente in cathedra sua & cum mitra spatulam aliam palmæ pulcriorem, nil dicendo dat Papæ, manum ejus osculando. Incontinenti Papa tradit uni de domicellis suis conservandam: & ibidem ipse prior vel subprior genuflexus recipit spatulam palmæ de manu Papæ, & osculatur genu dextrum Papæ. Et sic deinceps omnes cardinales juxta ordinem suum: deinde omnes prælati induti, mitris depositis, genuflexi recipiunt spatulam palmæ de manu Papæ, & genu osculantur pluvialibus violaceis induti.

Camerarius Papæ, notarius, auditor contradictarum, & corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent episcopi vel archiepiscopi, quia non consueverunt esse induti paramentis, sed solum cum cappis laneis; & quicumque alii prælati non parati, & etiam capellani, tam commensales, quam alii capellani Papæ, qui debent esse specialiter commensales, in cottis; necnon pænitentiarii, & breviter omnes alii familiares, etiam laici, & quicumque alii non familiares, etiamsi rex esset, flexis genibus recipiunt palmas, & alios ramos aliarum arborum, de manu Papæ, & ipsis receptis pedem Papæ dextrum osculantur, & non genu.

Notandum, quod in hac Missa dicitur tantum una oratio: & dum dominus Papa ipsam inchoare debet, dicit, *Dominus vobiscum*, & non *Pax vobis*: postea dicit orationem.

Notandum etiam, quod si celebraret Papa, prior episcoporum cardinalium servit Papæ in hac Missa in officio capellani de libro: si vero Papa non celebret, servit ei in officio capellani prior presbyterorum cardinalium.

Item nota, quod si patriarchæ intersint, post primum cardinalem, si sint induti pluvialibus, ramum palmæ recipiunt. quod si rex sit præsens, post cardinalem qui stat, & post regem palmam recipiunt, ita quod semper unus cardinalis præcedat patriarcham; sic successive.

Nota quod distributis ramis Papa deponit pluviale & mitram, & recipit aliud cum perlis, & mitram aurifrisatam cum perlis.

Nota quod si Papa hodie celebraret, portare deberet sacra paramenta violacea vel Indii coloris sine perlis, & sandalia sine perlis, mitram simplicem & planam de garnello, & etiam chirothecas sine perlis. Ve-

rum est quod modernis temporibus consueverunt portare mitram sollemnem & preciosam, & chirothecas preciosas; omnia alia simplicia.

L VI. *Hic cantores incipiunt cantare*, Hosanna filio David.

Sciendum, quod postquam primus cardinalis palmam recepit de manibus Papæ, cantores cantant *Hosanna filio David* cum omnibus aliis antiphonis, prout sunt in Missali. Interim ordinatur processio per priorem diaconum cardinalem. qua processione ordinata ut supra in die Candelarum, qui Papæ assistit a sinistris, dicit alta voce, *Procedamus cum pace*, & chorus respondet alta voce, *In nomine Christi amen*.

L VII. *Hic movetur processio.*

Deinde movetur processio, & graditur, & primo servientes armorum cum virgis suis ante subdiaconum bajulantem crucem, qui debet esse indutus cum tunicella violacei vel Indii coloris, & circa eum duo ceroferarii cum luminibus & uno acolythorum cum thuribulo & incenso.

Nota quod sicut Papa surgit de cathedra, quatuor nobiliores qui ibidem sunt, erigunt pannum, * super eum baculis & angulis in summitatibus: & sic semper Papa stat subtus pannum, quousque pervenerit ad collectam, quam dicit post largitionem palmarum; & semper ante ipsum cardinalis juxta ordinem suum, & patriarchæ. Cum autem Papa exierit tinellum vel capellam, & est in porticu per quam itur ad capellam magnam, vadit ad fenestram, quæ respicit ad plateam magnam palatii: & ibi projicit populo ramos palmarum & olivarum & aliarum arborum ramos. Cum autem pervenerit ante ostium capellæ, cantatur *Gloria, laus*, &c. per cantores ab extra, aliis ab intra respondentibus. quæ porta tunc clausa debet esse, cantantibus omnibus illis, prout in Missali Romano continetur. Dominus Papa non percutit cum cruce portam, sicut sæculares consueverunt: sed prædicto dicto officio aperitur porta. Deinde dominus Papa cum cardinalibus & prælatis processionaliter intrat capellam, & more solito orat, aliquantulum coram altare, ubi debet esse cathedra cum scabello parata: & facta oratione surgit, & vadit usque ad regias capellæ in parte dextra; & ibi projicit ramos & folia olivarum populo per foramina regiarum, & postea venit ad magnam cathedram longe ab altari paratam, quæ debet esse cooperta panno violaceo: & extracta mitra, stando versus altare, episcopo cardinali librum ante eum tenente, dicit orationem quæ competit in Missali.

L VIII. *De Papa eunte ad altare, & cardinalibus occurrentibus.*

Deinde vadit ad cathedram longe ab altari paratam, & ibidem more

* Umbellam appellamus seu baldachinum.

folito violacea recipit paramenta. Et diaconus cardinalis dicturus Passionem parat Papam: & cum parat eum, ipse diaconus cardinalis portat tantum parando superplicium, amictum, sericum album, cingulum, stolam: sed Papa parato ipso diacono planetam recipit violaceam ad modum aliorum diaconorum cardinalium. Papa vero parato, & mitra prædicta reposita, non nobilis, sed simplex alba de garnello, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, more solito processionaliter vadit ad altare: & in medio eundo occurrunt tres juniores presbyteri cardinales, & ipse eos recipit juxta ordinem suum ad osculum oris & pectoris. Mitram preciosam interdum in Missa dicta, si ipsemet celebret, Papa consuevit portare. Postea vero coram altari facit confessionem suam, prout est consuetum; & cum dicit, *Misereatur*, subdiaconus tradit sibi manipulum osculando manum, antequam dicat, *Deus tu conversus*, &c. Episcopus cardinalis, qui servit sibi, præsentat ei incensum, prout est fieri consuetum, & osculatur altare & librum evangeliorum: postmodum vertit se ad diaconos cardinales, & ipsos recipit ad osculum oris & pectoris secundum suum ordinem: & ultimus parat sibi fanum subtus pallium suum. quod in aliis Missis regulariter consuevit fieri. Deinde vadit ad sedem suam: ubi stando dicit Introitum cum cardinalibus, illo solo dempto, qui debet dicere evangelium, qui remanet super altare cum sacrista & subdiacono; & omnes legunt Introitum & *Kyrie eleison* super altare, & Papa exinde procedit in Missa, prout est alias fieri consuetum.

Nota quod anno Domini M CCC LXXV die XV Aprilis, in prædicta die ramis Palmarum dominus Gregorius Papa XI fecit officium. qui portavit omnia paramenta ut supra; portavit etiam chirothecas & preciosam mitram. Nota etiam quod ante eum ponitur scabellum, dum Passio legitur: in quo ponitur palma, si sibi non placet in manibus tenere.

LIX. *De subdiacono portante tunicellam in processione.*

Nota etiam quod subdiaconus in processione portat tunicellam, & non planetam. Item notandum, quod postquam altare thurificaverit, antequam diaconos cardinales recipiat ad osculum, sibi reponitur mitra per illum qui debet dicere Passionem vel evangelium: quam portare debet, quousque sit sollemniter indutus; & statim etiam deponit, & recipit planetam violaceam, quam ante epistolam deponit, & lecta epistola iterum eam recipit.

Nota etiam quod Papa non dat alicui palmam suam, sed eam portat ad cameram suam, & illam custodiri facit.

Nota quod si Papa hodie non faceret officium, debet flectere genua ante altare, quando dicitur, *Et incarnatus est*, &c. & ante elevationem corporis Christi, & quando dicitur, *Lætatus sum*: & semper tradat spatulam diacono cardinali sibi a dextris assistenti; & ille semper accipiendo & tradendo osculatur manum Papæ.

Nota quod omnia supradicta fuerunt resarciata per dominum Gregorium Papam XI in Urbe in sancto Petro anno Domini M CCC LXXVII. Sciendum quod hodie dicitur præfatio, *Qui salutem humani generis.* Sciendum etiam quod omnia supradicta observata sunt per dominum Urbanum VI in Urbe in sancto Petro anno Domini M CCC LXXXI. & secundo. qua die fuit determinatum, quod quidquid venit super altare, capellanorum est, prout rubrica de præsepe in nocte Nativitatis Domini dicit.

L X. *Quando diaconus cardinalis cantat Passionem.*

Cum autem cantatur tractus ante ultimum versum, diaconus cardinalis dicturus Passionem, recepto prius manipulo de manu capellani sibi in Missa servientis, surgit, & exuit planetam; & postea sibi traditur planeta plicata ad modum stolæ, quam portat super humerum sinistrum; & firmantur capita planetæ ad latus dextrum quasi retro: & sic tenet ipsam planetam, quando dicit Passionem, & per totam Missam, donec ipse & subdiaconus communicaverint: & statim facta communione, ipsemet induit planetam ad modum aliorum cardinalium diaconorum. Tractu vero finito, prædictus diaconus cardinalis dicturus Passionem osculatur more solito pedem Papæ, & reversus ad altare genu flectit ante illud, & dicit basse, *Munda cor meum*, &c. & surgens recipit de altari librum evangeliorum, deferens ipsum ante pectus, ita quod tabula libri, ubi est crucifixus, a populo videri possit: & non petit benedictionem a Papa, sed recte vadit ad pulpitum coopertum cum tobalea, & ibi absque luminaribus & incenso, & sine *Dominus vobiscum*, absolute incipit, *Passio domini nostri Jesu Christi*; nec respondetur, *Gloria tibi Domine*, sed subsequenter dicit Passionem more solito. Cum autem ipse diaconus dixerit in Passione illa verba, *emisit spiritum*, statim Papa & ipse diaconus, & omnes alii genuflectunt ad Deum versus altare: & sic manent genuflexi per spatium quo posset dici *Pater noster* semel. Postmodum surgit, & dictus diaconus Passionem prosequitur suo modo, ac pervento ad illam partem, *Altera autem die*, ipse diaconus cardinalis in eodem loco vertit se ad Papam: & stans inclinato capite profunde, non tamen genuflexo, basse petit benedictionem ab eo, dicens, *Jube domne benedicere.* qua benedictione data per Papam, portantur ipsi diacono cardinali duo candelabra cum cereis accensis per acolythos vel auditores, sicut consuetum est fieri ad evangelium; & etiam incensum cum thuribulo prius benedictum per Papam, præsentante episcopo cardinali, qui sibi servit in officio capellani cum acolytho, prout moris est. qui idem acolythus præsentat ipsi diacono thuribulum, & ipse incensat librum. quo incensato, reddit eidem acolytho thuribulum, & facit crucem cum pollice super evangelium & sibimet tam in fronte, quam in labiis & pectore more solito. Deinde prosequitur residuum Passionis, videlicet in prædicta parte, *Altera autem die*, &c. usque ad finem evangelii. quo residuo completo, idem diaconus cardinalis osculatur partem prædictam; postea portatur ille liber Papæ ad osculandum

per subdiaconum. quo facto, cardinalis qui sibi servit in officio capellani, incensat Papam tribus ictibus, genu flexo super primum gradum, si Papa met celebrat; alias stans inclinatus profunde illum incenset. quo facto, Papa incipit, *Credo in unum Deum*, deinde procedit prout in aliis Missis regulariter est fieri consuetum.

Notandum quod statim incoepta Passione cardinalis diaconus a sinistris Papae assistens recipit spatulam palmae de manu militis vel domicelli Papae, & ponit eam in manu Papae, ipsam manum osculando: & ipsam tenet Papa, & cardinales etiam suas, & alii praelati in manibus suis tenent palmarum spatulas & aliarum arborum ramos, quousque Passio fuerit completa. Praedictus diaconus cardinalis de manu Papae spatulam palmae recipit, & eam tradit militi domicello Papae praedicto: & etiam cardinales & ceteri praelati suas tradunt servitoribus suis tenendas usque ad finem Missae.

Sciendum quod in hac Missa non est Sermo: sed Passione finita incipit, *Credo in unum Deum*, osculato primum libro. In fine vero Missae diaconus cardinalis, qui legit Passionem, dicit, *Benedicamus Domino*, versa facie ad altare: & facta benedictione solita per Papam, prior episcoporum cardinalium, qui servit sibi in Missa in officio capellani, pronunciat Indulgentiam de mandato & auctoritate Papae, videlicet de septem annis, & septem quadragenis: & dum pronunciatur Indulgentia, diaconus cardinalis qui dixit Passionem, deponit planetam, & in albis sicut diaconus vadit ad Papam ad devestiendum eum, seu removendo sibi paramenta, & postea stolam, pluviale, & mitram induendo. Deinde ipse diaconus deponit paramenta, & omnes etiam alii praelati sua deponunt paramenta, & cappas laneas resumunt. Papa vero depositis sacris vestibus, indutus manto rubeo, & mitra praedicta sibi reposita, vadit ad cameram suam, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, & alio a sinistris.

Nota quod anno Domini M CCC LXXXVIII Romae dominus Urbanus VI hac die ramis Palmarum non fecit officium, quia nondum erat coronatus: sed bene dedit palmas & ramos, & interfuit Missae indutus pluviali rubeo & mitra alba. quam Missam dixit cardinalis Florentinus in magna capella. Et sic per dominos cardinales illae etiam tres Missae de hebdomada sancta fuerunt celebratae ipso praesente ut supra.

LXI. *De diebus Lunae & Martis hebdomadae sanctae.*

Item die Lunae non est Missa papalis.

Item in die Martis dominus noster audit Missam magnam in sua capella parva, quam celebrat unus de cantoribus, & legit Passionem.

LXII. *De die Mercurii.*

Item in die Mercurii sancta illud idem observatur.

Sed notandum, si sint peregrini, de gratia speciali Papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus pluviali rubeo

absque perlis, & cum mitra simplici alba; & paratur ibi ubi datur benedictio, vel in anticamera. Et primo venit cum chlamyde de scarletto cum capuceo in capite absque mitra; & sic venit ad Matutinum, & stet cum dicto capuceo non extenso super frontem, sed replicato. Et istud fuit Florentiæ tempore Eugenii quarti. Et fit die Jovis idem ad benedictionem.

Item notandum quod de sero hora competenti venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea & capuceo super caput, non tamen duplicato, prout aliis diebus consuevit, sed solum extenso super oculos.

Item nota quod his diebus tribus post officium Papa non debet dare benedictionem, & non portatur crux.

Item nota quod cardinales bene consueverunt venire de sero ad audiendum officium in capella Papæ istis tribus diebus, non tamen mandati, sed libere & sponte, devotionis causa.

Item nota quod Romani Pontifices his tribus diebus non consueverunt dicere officium cum episcopis & conventibus suis, dum dicuntur Matutinæ: sed devote debent dicere officium, & postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere.

Item in die Mercurii de sero hora competenti dominus Papa venit ad officium Matutinarum cum chlamyde de scarletto cum capuceo extenso super fronte, non replicato, & sine mitra.

Item sciendum quod de his tribus diebus, & etiam quandocumque Papa venit ad capellam cum chlamyde & capuceo, non portatur crux coram eo.

Item de sero ad officium Matutinarum dominus Papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarletto rubeo, foderata de hermelinis, clausa medio pectoris sursum & aperta deorsum: cocullum semper tenet super caput, & sine mitra in cathedra nuda sedet: nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in his tribus Matutinis, neque in fine dat benedictionem in ipsis Matutinis.

LXIII. *In die Jovis sancta, de Missa, & de officio chrismatis.*

Item in die Jovis sancta in Cœna Domini, hac die Missa tantummodo mandatur, neque est Sermo hodie. De jure Romani Pontifices consueverunt primo dare populo Indulgentiam, sed de gratia in die Mercurii post Missam.

Sciendum quod Romani Præsules in primo anno coronationis consueverunt conficere sacrum chrisma, & facere Mandatum, & conficere [a] agnus Dei, nota de singulis locis suis, & numquam plus nisi de septem in septem annis, quoniam tunc multa observanda sunt.

Anno ergo illo in quo vere conficitur sanctum chrisma, summo mane quasi in ortu Solis, dominus noster Papa venit ad regias ferreas, ad dandum Indulgentiam populo, indutus pluviali rubeo, cum aurifrisiis cum perlis,

[a] Sic infra in cap. LXXXVIII. ubi de *Dei*; & in cap. seq. *agnus Dei duo*; & Sabbato in Albis, *quando dantur agnus* paullo post, *tres agnus Dei*. Adde caput XC.

perlis, mitra, stola cum perlis modo consistoriali. qua data, depositis paramentis, audit secrete Missam: qua finita, confitetur peccata sua.

Missa ergo parva finita, reassumit paramenta prædicta, & cardinalibus omnibus indutis sacris vestibus albis secundum ordinem suum, scilicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas & dalmaricas, & alii prælati pluvialia recipiunt cum septem candelis, si sint processiones generales, ut conficiatur sanctum chrisma; alias vero sanctum chrisma cum duobus cereis & cruce processionaliter vadit ad locum, ubi solent publicari processus: & ibi sedet in cathedra parata panno albo nobili; & omnes cardinales & prælati sedent in locis suis cum mitris, sed antea fit reverentia per cardinales.

Item nota quod quilibet cardinalis & prælatus indutus tenet unam faculam accensam de cera communi, quam tradit magister ceremoniarum, & Papa de duabus libris de cera quasi alba, quas projiciunt anathematibus.

LXIV. *De lectione processus.*

Item nota, quod subdiaconus legit processus in latino, indutus habitu diaconi, & junior diaconus cardinalis eadem verba nobiliter & intelligibiliter dicit in idiomate illo in quo stat. quibus lectis, Papa signat, & dicit, *Anathematizamus, vel ita faciamus.* & projicit candelam inferius, & omnes alii candelas suas projiciunt, sed non ceroferarii, sive acolythi illas de candelabris, quia processionaliter revertuntur, sicut iverunt. quas demum sacrista Papæ recipit. Incontinenti ibidem diaconus cardinalis, qui Papæ a sinistris assistir, dicit, *Confiteor Deo*, &c. & Papa dat more solito benedictionem. qua data, junior diaconus cardinalis de manu Papæ denunciat Indulgentiam de septem annis & VII quadragenis: & sic omnes processionaliter vadunt ad magnam capellam, vel ubi ipsa die debet fieri officium: & facta oratione ante altare, vadit ad revestiarium, & induitur sacris vestibus albis, & mitra cum perlis etiam sollemni. & sic procedit ad Missam more solito.

Feria ergo quinta in Cœna Domini sacrificium sacri corporis & sanguinis Jesu-Christi Domini nostri.

LXV. *De ampullis.*

Mane hujus diei primo mansionarii, sacrista, & clerici capellæ ad hoc destinati, præparent omnia quæ necessaria sunt ad consecrationem chrismatis, videlicet tres ampullas de argento, non tamen ejusdem quantitatis, quoniam major debet esse de sancto chrismate, mundissimo oleo plenas. Maxima vero ampulla quæ ad chrisma debet fieri, de panno sirico albo tenuissimo cooperitur: aliæ autem de alio panno sirico dissimili copertæ habeantur: sed tamen pannus adeo subtilis, quod ampullæ possint videri per Papam, & alios.

Hora vero tertia dominus Papa indutus manto rubeo, & cum mitra aurifrisiata, etiam cum perlis exit de camera sua, & vadit ad capellam: &

ante altare debet esse cathedra cum scabello parata : ubi orat aliquantulum, ut est moris. Deinde vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam; & ibi alba recipit paramenta, & omnes cardinales & prælati, prout moris est, videlicet episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi vero tunicellas & dalmaticas pro reverentia chrismatis. Papa vero indutus jam dalmatica sedeat in sede sua : cui præsentetur ampulla quæ major est, cum oleo ab acolythis, & balsamum per camerarium, aut per sacristam : & balsamum cum oleo Papa misceat, nihil dicens; & bene commisceatur vel conficiat. Omnes vero ampullæ, id est aliæ duæ, ibidem super mensam remaneant coopertæ, & diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur : & Papa facta lectione recipit planetam, chirothecas, & omnia alia paramenta, ut est moris, & debent esse XII subdiaconi induti sine priore subdiaconorum.

Postmodum Papa lotis manibus, indutus planeta & mitra sollemni in capite, procedit cum episcopis, & presbyteris, diaconibus, acolythis, & omnibus ordinibus. Esse debent in processione VII candelabra cum cruce, evangelio, & ampulla quæ est chrismatis, aliis ibidem remanentibus.

Nota quod si non conficeretur hodie sanctum chrisma, non essent nisi duo candelabra in processione. Notandum etiam, quod omni anno debent sanctum chrisma consecrare cum purissimo & mundissimo oleo olivarum, & addimus cum tribus guttis de finissimo balsamo, quas episcopus non commiscere debet cum oleo : sed ita per alios, & non per Papam, nisi de VII in VII annos, nec alium in ejus præsentia, prout supra notatum est.

Portatur thutibulum semper cum incenso, & sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla : & facta confessione & reverentia, prout est consuetum, Papa ascendit cathedram suam. Incensato altare, ampulla reportatur ad locum inter duas alias. Interim cantatur vero a cantoribus Introitus Missæ sine *Gloria Patri*; & finito versu, repetatur Introitus. postea cantatur *Kyrie eleison*. quibus finitis, dominus Papa incipit *Gloria in excelsis Deo*. In oratione Papa dicit, *Pax vobis*. Etiam in hac Missa dicitur, *Credo in unum Deum*, &c. & sic Missa prosequatur ordine suo.

Nota quod in hac Missa non consuevit esse sermo, nisi Papa velit facere processus contra aliquem in speciali : & etiam generales processiones tunc, si Papa illum sermonem facere non vellet, sacrista committit de ejus mandato alicui de dominis cardinalibus episcopis vel presbyteris, quoniam diaconi coram Papa numquam prædicant, aut altero prælato, vel magistro in theologia.

Nota, abbates non consueverunt prædicare, nec doctores decretorum, nec legum, nisi dumtaxat prælati & magistri in theologia, sed modo abbates prædicant.

Postquam dominus Papa intrat ad sacrificandum, conficit duas hostias, unam pro se, & aliam pro die Veneris. Facta ergo elevatione corporis Christi, vel post *Sanctus*, si expediat, unus acolythorum ducit juniorem diaconum cardinalem, & cum eo plures subdiaconos : unus ex eis sub-

diaconibus portat crucem, acolytho antecedente cum thuribulo & thure sine luminaribus: & sic processionaliter vadunt ad capellam sancti Thomæ, vel sancti Gregorii, vel ubi ampullæ cum chrismate & cum oleo servantur: & cardinalis diaconus prædictus accipit illam ampullam, quæ est chrismatis; & duo subdiaconi accipiunt alias duas olei exorcizati, & olei infirmorum, super brachium sinistrum eas portantes: & eo modo quo venerunt, postea revertantur. Dominus vero Papa, vel ille qui conficit sanctum chrisma, aut celebrat ista die, antequam dicat, *Per quem hæc omnia*, descendet ad sedem, sive cathedram suam ante altare paratam, versa facie ante altare: & subdiaconus qui bajulat ampullam infirmorum olei, repræsentat eam summo Pontifici ad benedicendum. Et Papa dicat plana voce, *Exorcizo te immundissime*, &c. quibus benedictionibus peractis, Papa revertitur ad altare, & dicit, *Per quem hæc omnia.*

Nota quod confecto isto sacrificio solus Pontifex communicat super altare sine ministris, & non cum calamo; sed cum calice tantum se confirmat illa die & VI feria in Parasceven, & ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, & patenam juxta eum cum corpore Domini nostri Jesu-Christi, & reservato usque in feriam VI de ipso sacrificio resumit, & cooperietur utrumque munda sindone.

Percepto corpore & sanguine Domini nostri Jesu-Christi cum calice & sine calamo, antequam abluat manus, ipsum calicem cum corpore Domini nostri reservato, non illum calicem in quo celebravit, sed solum magnum de auro, sibi præsentet coopertum cum magna reverentia sacrista papalis cum sindone, cum lustris aureis: e sinistro brachio pendet unum caput, & in dextra manu portat calicem coopertum alio capite, & reverenter ponit prædictum calicem prope Papam circa medium altaris cum alia tobalea de sirico, cum qua cooperitur calix, in quo est corpus Christi. Et nota, quod antequam abluat digitos dominus Papa, corpus Christi cum reverentia magna insra prædictum calicem ponit, & super calicem corporalia illa; pars minor corporalium, & super corporale patenam, & super patenam caput illius tobaleæ de sindone: statim, quo facto, abluit digitos infra calicem cum quo celebravit, & bibit illud: & antequam abluat manus in magnis bacilibus Papæ, ipse Papa vel episcopus cardinalis qui servit sibi in Missa, prædictum calicem cum corpore Christi sic coopertum, & super humerum sinistrum pendet aliud caput illius tobaleæ, & tenens cum ambabus manibus calicem per medium portat ad armariolum, in quo conservatur usque in crastinum, antecedentibus luminaribus, cruce & incenso processionaliter cum devotione. quo reposito, genuflexus thurificat corpus Christi. quo facto, revertitur ad altare; & sic lavat manus ut moris est.

LXVI. *De officio chrismatis.*

Postea Papa, si facit sanctum chrisma, ascendit ad cathedram coram altari paratam, versa facie ad altare: & continuo duo acolythi deferunt

ampullas involutas cum tobalea subtili albo sirico in sinistro brachio, ita ut videri possint medio, id est per medium siricum, & à medio sursum; & diaconus cardinalis junior qui assistit Papæ, accipit ampullam unam mixtam cum balsamo, & repræsentat eam Papæ tenens eam in sinistro brachio involutam panno sirico. Tum Papa halet ter in ipsam, & postea halent etiam in ipsam omnes episcopi qui assistunt ibi induti sacris vestibus, & etiam presbyteri sive sint cardinales, sive non. quo facto, Papa dicit sine cantu, *Dominus vobiscum*, *Exorcizo te creatura Dei*, &c.

Post benedictionem vero istam omnes episcopi & presbyteri cardinales salutent post Papam sanctum chrisma per ordinem suum. qui quidem ordo sic debet observari, primo a latere dextro Papæ episcopi cardinales, & post eos presbyteri cardinales; patriarchæ vero inter episcopos cardinales: diaconi cardinales a lateribus Papæ hinc inde juxta ordinem suum a latere sinistro; archiepiscopi, episcopi, presbyteri cardinales induti secundum ordinem suum, & in halando salutando post episcopos cardinales. Archiepiscopi, episcopi debent præcedere presbyteros cardinales: quoniam ad solos episcopos pertinet seu spectat sanctum chrisma conficere; & episcopos salutent presbyteri cardinales, & in salutando quilibet inclinet caput, dicens, *Ave sanctum chrisma*, ter; & post salutationem quilibet deosculatur semel immediate. Facta salutatione & deosculatione chrismatis ab episcopis & presbyteris, Papa benedicat ampullam olei delatam in ordine quo supra: & similiter halet Pontifex ter in ipsam, sed tacite: & omnes episcopi & presbyteri cardinales, & etiam alii episcopi halent ter in ipsam. Hic mutatur ordo inter presbyteros cardinales, & episcopos non cardinales: & dum halatur in ampullis ab aliis, Pontifex sedet: sed quando salutat, stant omnes alii etiam. Deinde surgens dicit sine cantu, *Dominus vobiscum*, &c. *Exorcizo te creatura olei*, &c.

Post benedictionem vero istam omnes episcopi & presbyteri cardinales salutent per ordinem suum sanctum chrisma, & in salutando inclinent capita, dicentes, *Ave sanctum chrisma*, & deosculantur ampullam. Facta salutatione chrismatis ab omnibus episcopis & presbyteris, statim debet fieri olei salutatio ab eisdem hoc modo. Salutet Papa chrisma, & statim postea oleum, dicens, *Ave sanctum oleum*. Ita & ceteri singuli dicere debent.

Postea reportantur ampullæ processionaliter, sicut fuerunt adductæ, ad sacratium, vel ad locum quem sacrista ordinavit, ubi stare debent. Deinde idem sacrista distribuit unicuique sicut debetur, & fuerit opportunum. Papa vero communicat in sede sua magna illos, qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatæ integræ hostiæ per diaconum cardinalem, prout est moris, ac etiam corpus Domini integrum reservatur in diem Parasceve. Sanguis vero Domini assumatur: quem solus Papa bibit cum calice, & sine calamo: illi qui communicant, non bibunt.

Nota, diaconus nec subdiaconus hodie non communicant, nisi forte vellent communicare causa devotionis, & communicarent ante alios, nec biberent sanguinem. Verum tamen non est de more. Pacis osculum non datur, *Agnus Dei* cantatur; & communio, *Dominus Jesus Christus*,

Tunc Papa revertitur ad altare, & dicit hanc orationem, *Refecti*. qua expleta, diaconus dicit, *Ite, missa est.*

LXVII. *Si Papa nolit facere Mandatum.*

Nota, si Papa nolit facere Mandatum, prout inferius sequitur, vel si cardinales non comedant ista die cum eo; statim in fine Missæ data benedictione per Papam, & Indulgentia pronunciata per episcopum cardinalem qui ei servivit in Missa, Papa & omnes cardinales ibidem in capella deponunt paramenta. Interim vero cantantur Vesperæ per cantores, & in fine Vesperarum, dum dicitur psalmus, *Miserere mei Deus*, vadit Papa ad cathedram coram altari cum scabello paratam: ubi genu flectens dicit cum aliis prædictum psalmum legendo, & orationem, *Respice*, &c. legendo fine *qui tecum*, &c. deinde surgit, & vadit ad cameram suam.

LXVIII. *De electione pauperum, quando fit Mandatum.*

Item eodem die post prandium Papa non potuit lavare pedes pauperum, sed patriarcha Gradensis confessor de mandato Papæ lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio, & pluviali cum mitra alba: audivit Evangelium, cantando cum luminaribus, cruce & incenso more solito. quo cantato, cantores incœperunt cantare: & ipse deposito pluviali, cinctus linteo, & mitra in capite, incœpit lavare pedes. quibus finitis, dixit orationem, & cardinalis camerarius dedit florenos cum carlino, & noluit dare illas petias de tela ad tergendum pedes pauperum, nisi duas per totum. sed omnia reportavit secum; & male, dicit glossa.

Nota de his quæ fiunt quando conficitur sanctum chrisma, & fit Mandatum de largitione. Omnibus supradictis peractis secundum ordinem suum, & finita Missa, ut superius dictum est, Papa indutus paramentis cum quibus celebravit, vadit ad aliquem locum adhærentem capellæ seu ecclesiæ, in qua celebravit, comitantibus cum omnibus cardinalibus secundum ordinem suum, & aliis capellanis & subdiaconibus, qui in Missa interfuerunt parati: & in loco prædicto Papa exuit pallium & planetam. Postea sedet ibi super faldistorium, tenendo pedes super scabellum, & assumit sibi manum in scapulis imposita super caput fanone, capiti ejus imposita mitra alba, sacrista extendit robaleam super genua sua, quam tenere debent duo acolythi, unus a dextris, alius a sinistris.

Quo facto, secundum dominum Jacobum Gaitani, cardinalis camerarius Papæ eidem debet tradere Papæ in quodam magno scypho argenteo, vel in bacilibus grossos & monetam ordinatam pro presbyterio, & dictus camerarius debet ante se habere unam magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetæ, & debent ei assistere clerici cameræ, & duo mercatores. Ipsi vero camerarius & clerici cameræ debent esse in superpliciis & cottis. Postea veniunt cardinales, quilibet secundum ordinem suum, soli cum mitris in manibus deferentibus, apertas tamen: & flectunt genua coram Papa, & ipse summus Pontifex dat & ponit pro presbyterio

in mitra cujuslibet ipsorum XIII grossos Turonenses argenti; & immediate quilibet ipsorum cardinalium recepto in mitra sua a Papa presbyterio, osculatur genu dextrum Papæ, & sic quilibet secundum ordinem suum.

LXIX. *De Mandato fiendo per Papam ipso die.*

Dato vero per Papam presbyterio ut dictum est, ipse Papa facit Mandatum XII subdiaconibus rochettum cum superplicio portantibus: & cubicularii portant & ante eum ponunt concham seu pelvim. Ipse vero Papa præcinctus linteo, quo unus diaconus, qui ei servit secundum dominum Jacobum Gaitani, ipse Papa brachiolam ad hoc paratam habens in manibus, & linteum mundum ante se tenens, quæ omnia debent parari per thesaurarium vel fratres de Pignotta: & dicti XII subdiaconi manent in aliquo loco remoto discalceati. Duo vero ostiarii Papæ, sive servientes armorum, portant quemlibet dictorum subdiaconorum ante Papam: quorum pedes ipsi ostiarii sive servientes tenere consueverunt super manus suas dum portantur. Papa autem sedendo cum aqua calida lavat pedes cujuslibet illorum, quam infundere debent cubicularii: & statim tergit linteo, & deosculatur pedem dextrum cujuslibet ipsorum; & secundum dictum domini Jacobi Gaitani dat cuilibet duos solidos: & lotis pedibus illorum per Papam, eodem modo reportari debent per ostiarios eosdem sive servientes in locis eorum, scilicet ubi eos acceperunt.

Item cantores non cantant Vesperas post: sed capellani Papæ legendo dicunt ipsas Vesperas ante Papam, incipiendo antiphonam, *Calicem salutaris accipiam*, &c. Dictis autem psalmis, capitulum non dicitur, sed antiphona ad *Magnificat* incipiatur per Papam cantanda, videlicet, *Cœnantibus autem*, si tunc compleverint Mandatum. alias non, sed cantores totum faciunt.

Nota etiam quod modernis temporibus non observatur, quod Papa illam antiphonam incipiat ad *Magnificat*, nec in aliis, nisi in Vesperis mandatis. Omnibus ergo completis, Papa dicit legendo genu flexo, *Respice quæsumus Domine*, &c. prout plenius in officio hujus diei in Breviario continetur Romano.

Quibus peractis, Papa indutus per modum prædictum, processionaliter vadit ad cameram suam, associantibus eum omnibus cardinalibus paratis, qui in prædicto Mandato sic induti, prout in Missa fuerunt, interesse debent, sedendo in suis sedibus juxta ordinem suum, dum Papa facit prædictum Mandatum; ac etiam prædictis capellanis Papæ cereos accensos portantibus cum cruce ante Papam & ante cardinales.

LXX. *De comestione in Cœna Domini, rubrica.*

Die prædicta dominus Papa sic paratus, ut supra notatum est, a duobus diaconis cardinalibus antiquioribus ducitur ad mensam sollemniter paratam, & ibi sedet, episcopo cardinali sibi dante aquam, & duobus cardinalibus prædictis, uno a sinistris, & alio a dextris tobaleam tenentibus,

ipsoque qui a dextris est, etiam anulum Papæ tenente dum lavatur.

Notandum etiam, quod prædicti tres cardinales in prima & in secunda manuum lotione & mensæ benedictione debent esse sine mantellis & mitra, dum Papæ ministrant; sed in gratiarum actione resumunt mantellos suos & mitras loco suo: & facta per Papam prima manuum lotione & mensæ benedictione, de qua infra seriosius dicetur, in secunda lotione vadunt omnes ad sedendum. Et tunc omnes cardinales, cum sederint, manus suas supra mensam in platellis suis lavant, & sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotione dicetur.

Et attende quod Papa, dum comedit, sit paratus, ut dictum est supra, usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem sive orale in capite, & mitram aurifrisiatam super fanonem, & anulum preciosum non pontificalem in digito, & sandalia in pedibus, prout in Missa, demptis chirothecis, pallio, & casula. Cardinales vero omnes, tam sæculares, quam religiosi, habebunt cottas sine superpliciis cum subtis seu rochettis tantum, & mitras simplices de garnello in capite, & mantellos de brunetto ad scapulas: sed sæculares habebunt mantellos de brunetto rosaceo; religiosi vero habebunt mantellos coloris suæ religionis: & ita parati comedunt, & omnes alii prælati simpliciter sic induti; facta tamen inter eos discretione de sæcularibus & religiosis quoad mantellos in colore, sicut dictum est de cardinalibus.

Sed nota modum mantellorum omnium, tam sæcularium, quam religiosorum. Retro inter duas scapulas conjunguntur duæ partes chlamydis, & bene sumitur per spatium palmi, & stat dissutum; & illud quod est sutum, quod conjungit duas partes chlamydis, stat super collum; & chlamys pendet ante pectus ab utraque parte usque ad terram, & etiam retro usque ad terram dumtaxat & sine cauda, sed in forma circulari & sphærica, nec partes conjunguntur chlamydis ante pectus.

LXXI. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem ipse Papa in una mensa eminenti solus, diversis & magnis aureis vasis & argenteis super mensam positis, vel in trissadorio, seu teloneo sitis propter mensam a latere sinistro Papæ.

In alia vero mensa, quæ est ad dexteram Papæ, in longum aulæ seu tinelli, sedent episcopi cardinales: inter quos sedent patriarchæ, si sint, quattuor principalium ecclesiarum patriarchalium secundum ordinem prioratus & posterioratus ecclesiarum suarum: ita tamen quod primus sedeat inter primum episcopum cardinalem & secundum episcopum, nisi esset ibi rex: quia ille sederet inter duos episcopos, & patriarcha intersecundum episcopum, tertius post tertium, & sic deinceps; ita tamen quod semper inter duos episcopos cardinales quilibet eorum sedeat; & ita in Missa.

In secunda mensa ejusdem lateris, vel in eadem sic satis longa, sedent presbyteri cardinales post episcopos cardinales & patriarchas: in parte vero sinistra, quæ etiam est in longum aulæ seu tinelli, sedent dia-

coni cardinales omnes secundum ordinem suum & prioritatem singulorum, in quo statu sint cardinalatus, nam priores primo in mensa sedent: & post mensam cardinalium erunt mensæ omnium aliorum prælatorum & nobilium.

Coram Papa servient laici majores natu & nobiliores, qui præsentes erunt, secundum officia illis distributa per magistrum hospitii.

Notandum tamen, quod in mensa primo primum ferculum ponit coram Papa aliquis de principalioribus & nobilibus, etiamsi esset rex. quo posito, si rex foret, vadit ad sedendum inter duos primos episcopos cardinales, nisi Romanorum imperator: quia tunc iret ad mensam suam a latere dextro Papæ paratam cum thalamo, gradu minori & bassiori illo de Papa: & secundum ferculum portaret rex. quo etiam posito, vadit ad sedendum in mensa a sinistris inter primos duos diaconos cardinales. & sic faciebat dominus CAROLUS primus rex Siciliæ, & omnes descendentes ab eo reges.

Et nota, quoniam tunc imperator Constantinopolitanus erat in curia, & sedebat inter duos primos episcopos cardinales, qui primo & primum ferculum coram Papa posuerat: secundum rex Siciliæ, qui tunc erat præsens: alii autem nobiles majores. qui si essent filii imperatoris vel regum, serviunt Papæ in mensa, videlicet unus de cupa, alius de tucellis ad incipiendum: alii adstant comedenti, alii sequuntur portantem ferculum, & ipsi in ferculo Papæ & cardinalium, prout fuit ordinatum.

LXXII. *De secunda lotione manuum.*

Comestione sumpta, Papa lavat manus, ministrantibus sibi episcopo & duobus diaconis cardinalibus, ut prius: qui tres cardinales, resumptis mantellis & ministris suis, redeunt sedere cum aliis cardinalibus in locis suis in mensa. Tunc tam singuli episcoporum, & quilibet cardinalium, & unusquisque similiter sedendo lavent suas manus, serviente reinfundente aquam cardinali lavanti: cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam unam ex parte una lavantis, alter ex alia: & sic sibi mutuo adinvicem sibi servient.

Quibus omnibus lotis dantur species. In fine vero remotis mensis surgit dominus Papa, & omnes ipso stante super scabellum suum pedes, ministrantibus sibi duobus diaconibus & episcopo, redduntur gratiæ ut infra sequitur. Illis autem redditis, Papa reducitur a duobus diaconibus prædictis ad cameram, vel antecameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis: ipse & illi parati ut erant in mensa consequenter, exutis vestibus, discalceatus sandaliis requiescit. Cardinales vero, & alii prælati redeunt ad eorum hospitia cum mitris eques, tamen equis non paratis, nec alias coopertis: sicut in comestione steterunt, ita recedunt.

Memorandum quod omnes capellani domini nostri Papæ commensales, quasi non commensales, debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

LXXIII.

LXXIII. *De benedictione mensæ, & gratiarum actione.*

In Cœna Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine *Gloria Patri*, versiculus, *Christus pro nobis factus est obediens usque ad mortem*, & non amplius: & deinde dicitur *Pater noster* secrete. quo completo, sine pronunciatione aliqua dominus Papa signat tam mensam suam, quam alias. Hodie non dicitur, *Jube domne benedicere*, nec *Tu autem*: sed mensis signatis, ut dictum est, vadunt ad sedendum, prout est superius ordinatum.

In fine prandii in regrariarum actiones repetitur versiculus, *Christus factus est obediens*, ut supra: dicitur immediate, *Pater noster*. quo finito, Papa dicit absolute orationem, *Respice quæsumus Domine*, &c. nec pronunciat, *Qui tecum*, nec *Fidelium animæ*, sed solum sine aliqua pronunciatione dominus Papa signat se, & omnes alios devote, nihil dicendo. Tunc reposito fanone & mitra super caput ejus, cum manto ad scapulas, reducitur, ut dictum est, à duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel ad anticameram, quæ vocatur camera paramenti.

Notandum quod si Papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum prædictæ ceremoniæ.

Item notandum quod si cardinales non comedant cum Papa, non habent locum predictæ sollemnitates.

LXXIV. *Non licet quod aliqua mulier interveniat in comestione summi Pontificis.*

Item notandum, quod aliqua mulier numquam comedit in præsentia Romani Pontificis, etiam si esset imperatrix vel regina. Ita extitit observatum tempore domini Clementis quinti, & domini Johannis XXII. domini Benedicti XII. Clementis VI. nec fuit auditum quod aliquo tempore fuerit factum.

Contrarium tamen tempore domini Urbani V. domini Gregorii XI. aut Urbani VI. Contrarium autem ejus etiam fuit observatum tempore Bonifacii noni & Johannis XXIII. summorum Pontificum; & [a] male.

LXXV. *De Officio in feria sexta in Parasceven.*

Feria sexta; videlicet die Veneris sancta, ut omnia dicantur per ordinem, prima hora hujus diei secundum Jacobum Gaitani omnes capellani vocantur ad dicendum psalterium domino Papa sedente ante lectum suum: capellani etiam juxta pedes ejus vicissim totum psalte-

[a] Addidit in codice non nemo recentiori manu: *immo optime servare. Nam & Christus comedit cum mulieribus. Itaque recti fecerunt Innocentius, Alexander, & reliqui.* Verum id magnopere improbat in Alexandro Jacobus Diarii ipsius Alexandri auctor.

rium complent. quo finito, sacerdos cum aliis dicit antiphonam, *Ne reminiscaris.* postea dicuntur Letaniæ & *Pater noster* privatè, & psalmus *Miserere mei Deus* sine *Gloria*, &c. deinde capitula, & sine *Dominus vobiscum* absolutè dicuntur orationes, *Deus cui proprium est misereri*, & ceteræ omnes, quæ consueverunt in Quadragesima; & in fine dicitur oratio illa, *Respice quæsumus*.

Sciendum quod ista die dominus Papa, antequam vadat ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro Indulgentia more solito danda, videlicet de mane semel, & sero, cum ad capellam vult ire pro officio faciendo: & qualibet vice portat pluviale rubeum & mitram planam de garnello sine aurifrisiis & perlis. Qua Indulgentia sero data, vadit ad cameram, & ibi deponit pluviale, & accipit cappam de scarletto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pedes; & eamdem mitram albam & planam de garnello absque aurifrisiis & perlis in capite portans cum cardinalibus intrat capellam pro officio faciendo. Cum autem Papa est in capella, ilico vadit ad altare, ubi est cathedra nuda cum scabello parata: & ibi genuflexus, & sibi deposita mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris, orat aliquantulum; & postea surgit, & reponitur mitra sibi. Deinde vadit ad aliam cathedram nudam, longe ab altari cum scabello paratam.

Notandum tamen quod ista die cardinales non veniunt ad Papæ reverentiam: sed immediate in ipsa cathedra de scarletto prædicto, & ipsa deposita, diaconus cardinalis dicturus Passionem, indutus superplicio, alba, amictu, stola lata, absque planeta, sic indutus induit Papam sacris vestibus nigri coloris vel violacei, prout sibi placet.

Sciendum tamen quod ista die Papa non calceatur sandaliis, sed quotidianis calceamentis.

Ipse vero dominus Papa paratus, idem dominus cardinalis accipit planetam nigri coloris. Similiter omnes cardinales recipiunt paramenta, videlicet episcopi cottas, amictum latum, & pluvialia: presbyteri vero & diaconi similiter, non tamen pluvialia, sed planetas nigri coloris, sicut Papa. Quibus paramentis receptis, Papa progreditur ad cornu dextrum altaris a parte ante, ubi est cathedra bassa, nuda, & sine scabello: & ibi sedet respiciendo ad caput sinistrum altaris; & etiam omnes alii sedent in locis suis, prout est consuetum.

Notandum tamen, quod si aliquis rex illa die esset præsens in dicto officio, ipse non sederet in cathedra more solito, id est quando Papa facit officium, sed sedet in ordine episcoporum cardinalium, videlicet inter duos primos episcopos cardinales: & statim omnibus sedentibus, unus capellanus absolute sine titulo in modum lectionis prophetiam dicit, *Hæc dicit Dominus: In tribulatione.* Qua finita, cantatur tractus, *Domine audivi.* Finito vero tractu, Papa surgit, & ibidem respiciendo ad altare dicit, *Oremus*, & prior diaconus cardinalis stans a dextris Papæ dicit, *Flectamus genua*, & immediate diaconus cardinalis qui est a sinistris Papæ, dicit, *Levate*; & tunc Papa dicit orationem, *Deus a quo*, &c. & in fine respondetur, *Amen.*

Qua finita, subdiaconus deposita planeta legit sine titulo prophetiam, *In diebus illis dixit Dominus ad Moysen.* qua finita, cantatur tractus, *Eripe me*, &c. Diaconus vero cardinalis dicturus Passionem, antequam terminetur tractus prædictus, debet exuere planetam, & eam plicatam ad modum stolæ quasi recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita ipsius firmentur ad latus dextrum quasi retro; & finito tractu ipse diaconus cardinalis facta reverentia genuflexus coram altari, sine benedictione & pedis osculo, procedit cum libro evangeliorum sine cereis & incenso ad pulpitum nudum: & absolute sine *Dominus vobiscum* incipit, *Passio domini nostri Jesu Christi secundum Johannem*, & absque aliquali responsione dicit, *In illo tempore egressus Jesus*, &c. In principio Passionis Papa surgit de cathedra, & deposita sibi mitra stat pedes contra altare circa medium, quasi sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem junctis ante pectus manibus: & sic semper stat, quousque perveniatur ad locum Passionis, cum dicitur, *& inclinato capite* &c. & tunc Papa genuflectit ad altare, & stat genuflexus per tantum spatium, quod semel posset dici *Pater noster*. Postea surgit, & stat sicut prius: similiter & omnes alii faciunt.

Sciendum quod Papamet Passionem legit, dum cantatur per diaconum cardinalem: tunc autem quando per alium quam per Papam legitur, scilicet per diaconum, & pervenitur ad locum illum qui debet dici in tono evangelii, videlicet, *Post hæc autem rogavit Pilatum*, diaconus cardinalis inclinando se, submissa voce petit benedictionem a Papa ibidem, & acolythi repræsentant more solito thuribulum cum incenso, & Papa ponit incensum benedictum, quod acolythus portabit ad diaconum pro evangelio incensando: & alii duo acolythi vel capellani portant cereos accensos.

Finita vero Passione, una cum evangelio reportatur ipse liber Papæ more solito osculandus, videlicet in loco prædicto, *Post hæc*, &c. Exinde secundum modernos consuevit fieri Sermo per aliquem magistrum in theologia vel prælatum: & ille qui facit sermonem, genibus flexis ante Papam petit benedictionem, sed non osculatur pedem: sed habita benedictione & recepta Indulgentia pronuncianda post sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendo. Cum autem fit sermo, Papa tenens mitram in capite sedet in cathedra nuda ante, ut supra. quo finito, non dicitur, *Confiteor*, sed statim ille qui fecit sermonem, pronunciat indulgentiam de mandato & auctoritate domini nostri Papæ, videlicet de VII annis & VII quadragenis.

Quibus peractis, Papa surgit, & ibidem amota cathedra & deposita mitra, dicit has orationes sollemnes, videlicet, *Oremus dilectissimi*, & omnes alias, prout sunt in Ordinario seu in Missali Romano positæ; sed in fine harum orationum, cum Papa dicit *Oremus*, prædictus diaconus cardinalis qui stat a dextris & sinistris Papæ, qui in prima flexione genu dixerat, *Levate*, dicit nunc, *Flectamus genua*, & penultimus diaconus dicit, *Levate*: & in quarta oratione penultimus cardina-

lis dicit, *Flectamus genua*, & tertius diaconus cardinalis dicit, *Levate*; & sic faciunt omnes diaconi cardinales secundum ordinem suum juxta prioritates ipsorum usque ad ultimum, quousque omnes orationes sint completæ: & si fortè plures orationes sunt quam diaconi cardinales, statim cum ultimus diaconus in ordine suo dixerit, *Flectamus genua*, prior diaconus prædictus dicit, *Levate*, & deinde faciunt sicut prius usque ad finem ipsarum orationum.

Notandum tamen quod in oratione, quæ dicitur pro Judæis, non dicitur, *Flectamus genua*, quia ipsi Judæi hac die Domino irridentes genua flectebant. Et ideo pro ipsis non flectit Ecclesia genua in oratione quæ pro eis dicitur. Quibus orationibus finitis, Papa ibidem stando in altari deponit spinellos, pallium, planetam, & mitram, & vadit ad cornu altaris dextrum a parte retro: & ibidem sacrista, si est episcopus, vel alius episcopus familiaris, non tamen cardinalis, paratus cum pluviali nigro, qui etiam episcopus servit Papæ in Missa, tradit Papæ crucem: qui tenens in manibus versa facie ad populum, indutis chirothecis discooperit crucem sinistram partem crucis.

LXXVI. *De prima, secunda, & tertia ostensione crucis.*

Qua parte discooperta, Papa solus incipit cantando antiphonam, *Ecce lignum crucis*: & quando tunc incipit, eum adjuvant in cantu adstantes, quousque finita sit antiphona ipsa; & cantores cantant, *Venite adoremus*. Qua finita, Papa progreditur parum ultra quasi in cornu altaris, & discooperit aliam partem crucis, videlicet dextram: & ipsa discooperta, Papa iterum vocem altius elevando solus incipit antiphonam prædictam, *Ecce lignum*, ut supra adjuvantes eum. Qua finita antiphona, Papa progredietur ultra quasi in medio altaris, discooperiendo totam crucem, & elevando vocem altius incipiendo, quæ est tertia, antiphonam prædictam, *Ecce lignum crucis*, adjuvantes eum in cantu ut supra. Interim vero fulcarius ponit tapetum cum pulvinari & munda tobalea ante altare. Qua finita, chirothecis non extractis descendens gradus altaris, & genibus flexis ponit crucem super prædictam mundissimam tobaleam, & super illam ornatam de sirico, quam ponit sacrista ante altare in terra super pulvinare extensam cum illa etiam cum qua cooperta fuerat crux: & ipsa cruce sic posita ibi per Papam, statim subdiaconus flexis genibus a parte dextra crucis, cum manu una tenet pedem crucis, & cum alia ejus summitatem cum illa tobalea de sirico. Cruce vero posita per Papam, Papa vadit ad cathedram nudam & bassam sine scabello paratam; & ibi sedendo calceamenta deponit, quæ sui cubicularii deponere consueverunt, uno episcoporum cum pluviali suo cooperiente ea: & nudis pedibus, & mitra sibi deposita cum chirothecis in manibus vadit quasi ad portam regiarum capellæ, comitantibus eum prædictis duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, & alio a sinistris: & versa facie ad altare ibi genuflectit, inclinando caput ad terram junctis manibus: & hoc facit tribus vici-

bus, antequam perveniat ad crucem, surgendo & progrediendo paulisper usque ad locum, ubi crucem posuerat: & prostratus ibi ad terram, ipsam crucem adorat eam deosculando: & postea surgens revertitur ad cathedram supradictam; & ibi sedens calceatur a prædictis cubiculariis, non tamen sandalibus, sed quotidianis calceamentis.

Nota quod dominus Gregorius XI, necnon dominus Urbanus VI Romani Pontifices numquam voluerunt se discalceare in cathedra prædicta prope altare, credo propter reverentiam altaris, quia ambo devoti: sed in illa magna cathedra etiam nuda longè ab altari, ubi consueverunt se induere in sollemnitatibus.

LXXVII. *De adoratione crucis ipsa die, & communione.*

Postea vero omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt per modum prædictum bini & bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum, & ter flectunt genua: similiter & omnes alii ibidem præsentes eodem modo eamdem crucem adorant. Interim vero cantores cantant, *Agios*, &c. vicissim repetentes, *Sanctus Deus*, *Sanctus fortis*, &c. *Popule meus quid feci*, &c. & alias antiphonas, prout in Missali Romano continetur. Papa etiam prædictas antiphonas & omnia prædicta legit sedendo in cathedra, dum ipsa crux adoratur per cardinales & alios. Finita vero crucis adoratione, sacrista vel alius ad hoc deputatus eam reponit in loco suo super altari, & pecuniam oblatam in crucis adoratione clericus capellæ recipit sola hac die, quoniam sua est, in aliis capellanorum. Ipsa igitur cruce in altari inter faculas seu cereos collocata, dominus camerarius vel vices ejus gerens aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis cameræ & capellæ ad adorandum aliis.

Facta ergo adoratione in capella, dum illi de extra aliam crucem adorant, Papa lotis manibus, & depositis chirothecis, quas amplius non resumit, surgens de cathedra, ibi stando resumit prædictam planetam nigram & pallium cum spinellis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem: & sic progreditur ad altare sine mitra & sine confessione consueta, assistentibus sibi dictis duobus diaconis cardinalibus: deinde vadit cum cruce, luminaribus & incenso ad armariolum seu cophinum, in quo die hesterna fuit calix cum corpore Christi reservatus. Ita extitit hactenus observatum tempore Johannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, domini Innocentii VI, domini Urbani V, domini Gregorii XI, domini Urbani VI, Romanorum Pontificum. Qui Papamet ad armariolum seu cophinum vadit, & corpus Christi portat ad altare cum illa tobalea de sirico coopertum cum uno capite, & cum alio qui sibi pendet super humerum sinistrum. Licet secundum dominum Jacobum Gaytani junior presbyter cardinalis corpus Christi [a] antiquitus ad altare portare consuevit. Accipiens igitur Papa ipsum calicem in manibus, prius flexis genibus incensa- a

[a] Id patet ex antiquioribus libellis Ordinis Romani, quos supra retulimus.

tum seu thurificatum, coopertum quodam panno nobili de sindone seu de sirico, portat ad altare: & discooperto calice, recipit ab inde tamen manu corpus, & ipsum ponit super patenam, quam diaconus qui dixit Passionem, tenet in manu: & ipse diaconus corpus Christi cum patena offert Papæ. quam Papa suscipiens collocat super altare ibidem extenso corporali. Postea calicem sacrista præsentat Papæ absque lotione & tersione propter sacramentum, ne aliquid de fragmentis intus esset, & nihil dicendo infra dictum calicem ponit sacrista. Postea prædictus diaconus cardinalis offert prædictum calicem cum mero & puro vino; & subdiaconus offert ampullam cum aqua, quam Papa vino commisceat, nihil dicendo: & reputet quod ista die emanaverunt sacramenta Ecclesiæ, videlicet sanguis & aqua de corpore Christi. In quibusdam vero ecclesiis, secundum dominum Jacobum Gaitani, purum vinum sine aqua offertur, ut in puro & forti crudelitas Judæorum repræsentetur & asperitas passionis Christi.

Collocato autem per modum consuetum ad latus dominici corporis [calice] a diacono cardinali prædicto, offerat ipse diaconus cardinalis Papæ thuribulum, manum Papæ osculando in dando & recipiendo: & Papa, ut moris est, incensat tam corpus Christi, quam calicem. Deinde Papa vadit ad cornu altaris, & ibi lavat aliquantulum digitos cum aqua in duobus bacilibus per unum de militibus seu domicellis suis, vel per nobiliorem ibidem præsentem, ipsum juvante priore episcoporum qui servit in officio capellani: & ipsa ablutione facta, vadit Papa ante medium altaris absque confessione, prout dictum est, inclinat se orans & dicens, *In spiritu humilitatis*, & erigens se vertit se ad populum dicens, *Orate pro me fratres*, &c. deinde dicit plana voce, ut moris est, sine *Per omnia sæcula*, &c. & sine *Te igitur*; sed absolute incipit cantando, *Oremus præceptis salutaribus moniti*, &c. *Pater noster*, &c. & quando erit in illo loco, ubi dicitur, *sicut in cælo & in terra*, celebrans accipiens corpus Christi, elevat ipsum, ita ut possit videri a circumstantibus, & incontinenti reponit eum ubi prius; & in fine *Pater noster* respondetur, *Sed libera nos a malo*: sacerdos vero sub silentio dicit, *Amen*, & statim in eodem tono sine *Oremus* dicit hanc orationem *Libera nos quæsumus Domine*, & in fine respondetur, *Amen*. Et tunc diaconus offert Papæ patenam, ac deinde Papa frangit hostiam consecratam secundum consuetudinem, ponens de ea tertiam particulam in calicem, nihil dicendo. Sanctificatur enim vinum non consecratum per corporis Domini missionem. *Pax Domini* etiam non dicitur, nec *Agnus Dei* cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio dicitur.

Communicat autem solus Papa sine ministris, non ad sedem sollemniter, sed ibi tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiæ & passionis Christi; & non cum calamo, sed cum calice sumit sanguinem; & vinum post sumptionem sanguinis in calice funditur per sacristam, vel alium episcopum, qui sibi in Missa servit; & sumitur cum calice in cornu altaris: & ibidem cum aqua, in bacilibus per unum de

militibus vel domicellis portata, lavat manus. Et deinde depositis ad altare spinellis, cum quibus firmatur pallium & planeta, vadit ad sedem altam nudam, & ibi deponit paramenta, & cum ministris & capellanis ac clericis suis dicit Vesperas diei præteriti, non cantando, sed legendo, etiam antiphonam *Calicem salutaris*, cum aliis sequentibus & psalmis, prout sunt notatæ in Breviario Romano, semper sine *Gloria*, & sine capitulo, & sine versu. Nec incipit antiphonam ad *Magnificat* ipse Papa, sed omnia dicuntur legendo. quibus completis, dicitur, *Christus factus est pro nobis*, &c. & sine *Kyrie eleison*, & sub silentio dicitur, *Pater noster*. Et nota quod post *Christus factus est*, &c. statim Papa descendit de cathedra magna, & vadit ad illam ante medium altaris, & nudam cum scabello: & ibi genibus flexis dicit psalmum *Misere mei Deus*, &c. quo completo sine *Gloria Patri*, dicit *Oremus*, *Respice*, &c.

Sciendum est enim quod ista die servit Papæ in officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille cui Papa mandavit, vel cui prior diaconorum cardinalium ex præcepto Papæ hoc facere commiserit. Episcopus autem cardinalis servit, si Papa celebret hodie.

Peractis ergo omnibus supradictis, Papa cum pluviali rubeo & mitra plana prædicta, comitantibus omnibus cardinalibus indutis cappis laneis, duobus tamen diaconis cardinalibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, & alio a sinistris, vadit ad dictam fenestram in qua consuevit dare Indulgentiam: & ibidem in præsentia cardinalium facit absolutionem more solito & benedictionem; postea dat Indulgentiam populo & omnibus assistentibus, videlicet de VII annis & VII quadragenis: quam Indulgentiam pronunciat de mandato Papæ junior diaconus cardinalis, vel ille cui Papa mandaverit. Et postea intrat in cameram suam, in qua pluviale & mitram deponit, & vestes consuetas recipit: & cardinales absque confabulatione ad propria revertuntur.

LXXVIII. *De officio sabbati sancti.*

Notandum quod die sabbato sancto, in vigilia Paschæ, antequam dominus Papa veniat ad capellam seu ecclesiam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro Indulgentia danda more solito populo, scilicet de mane semel, & sero, cum vult ire ad capellam pro officio faciendo: & qualibet vice portat pluviale rubeum & mitram planam & albam de garnello sine aurifrisiis & perlis. Ipsa etiam die extrahitur ignis novus de crystallo vel alio lapide, & benedicitur in capella præsente domino Papa per juniorem presbyterum cardinalem sacris indutum vestibus, cum cruce & aqua benedicta & incenso, legendo orationes sine nota. Ignis benedicitur antequam Papa veniat ad capellam.

Hora vero debita omnibus prædictis primo completis, ut dictum est, Papa indutus manto rubeo & cum mitra prædicta venit ad capellam, cum associantibus cardinalibus qui sunt ibi in camera cum eo præsentes, cum duobus antiquioribus diaconis cardinalibus sibi assistentibus,

ut moris est, uno a dextris, & alio a sinistris : & deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris ejus, flexis genibus orat aliquantulum ante altare, ubi est cathedra cum scabello & pulvinari parata. Et facta oratione surgit & vadit ad sedem suam magnam, quodam panno nobili coopertam : & reposita sibi mitra sedet. Deinde veniunt cardinales more solito ad reverentiam Papæ. qua reverentia facta, junior diaconus cardinalis, qui debet benedicere cereum, indutus paramentis albis, videlicet amictu, superplicio stricto, alba, stola, tunicella, dalmatica & manipulo, exit regias capellæ ; & præcedentibus eum ministris cum cruce, concomitantibus eum capellanis & cantoribus & reliquis de clero & populo, vadit quasi ad finem capellæ, & recipit de manu acolythi vel ministri arundinem trium cubitorum & dimidii cubiti, triplicem candelam accensam de novo igne illuminatam habentem : & ibi genuflectendo arundini, elevatis paululum manibus cum arundine, dicit cantando, *Lumen Christi* ; & respondentibus omnibus aliis, *Deo gratias*, vadit quasi ad portam regiarum dictarum, & ibi secundo genuflectit, & plus solito manibus elevatis vocem magis elevando dicit, *Lumen Christi* ; & omnibus respondentibus, *Deo gratias*, postmodum vadit usque ante altare, & ibi tertio genuflectit, & plus elevatis manibus, elevando vocem magis dicit, *Lumen Christi* ; & omnibus respondentibus, *Deo gratias*, postea ascendit ad pulpitum adornatum, & absolute incipit benedictionem cerei, & cantando dicens ut sequitur, *Exultet jam angelica turba celorum*, continuando ipsam benedictionem usque ad finem : & tempore debito ponuntur per ipsum diaconum cardinalem quinque grana incensi in dicto cereo ad modum crucis. Postea tempore debito accendatur cereus de igne novo prædicto, prout in rubricis in dicta benedictione positis præcipitur & mandatur.

Facta igitur benedictione cerei, Papa descendit de sede illa, & vadit ad revestiarium longe ab altari paratum, si sit ; alias vero, si non sit, ibidem calceatur sandalia, legendo *Quam dilecta*, quæ debent esse alba cum perlis, quia ea non mutat. Deinde induitur omni ornatu suo quadragesimali violacei coloris, scilicet alba absque paramentis, cinctorio & succinctorio albi coloris, pectorali, fanone, stola cum perlis, (& ista non mutat) tunicella, dalmatica violacea, (interdum vestes istas duas propter tædium exspoliandi & induendi Romani Pontifices consueverunt portare albi coloris : verum tamen totum stat in bene placito eorum) planeta violacea per diaconum cardinalem qui fecit benedictionem cerei, stantem in alba tantum cum stola. Et postquam Papa chirothecas induerit, omnes cardinales paramenta sua recipiunt, videlicet episcopi cottam, amictum latum, & pluvialia ; sed planetas violacei coloris recipiunt : & etiam ipse diaconus cardinalis qui induit Papam, Papa induto induit sibimet planetam violaceam, sicut & alii diaconi cardinales : subdiaconus vero non planeta, sed tunicella alba utitur in toto officio & in Missa, ut magis sit compositus & expeditus ad legendum lectiones, & alia quæ sibi illa die agenda incumbunt. Quibus

bus paramentis receptis, & mitra Papæ prædicta reposita per dictum diaconum cardinalem, recipit anulos, scilicet pontificalem & minorem, de manu episcopi vel presbyteri cardinalis sibi in Officio vel in Missa de libro servientis. Deinde Papa processionaliter vadit ad sedem suam magnam prædictam longe ab altari cum silentio, assistentibus sibi duobus diaconis cardinalibus prædictis antiquioribus. Hoc sane intelligas, si induatur in sacrario seu revestiario, ibidem etiam sic processionaliter vadit. Quod si Papa induatur in ipsa cathedra, & non in revestiario, ibidem etiam sedet duobus diaconis cardinalibus & presbytero cardinali sibi in officio & Missa servienti ante eum super scabellas, ut moris est; aliis vero diaconibus cardinalibus ante altare in loco solito sedentibus. Similiter & omnes alii cardinales sedent in locis suis, prout est consuetum.

Postea unus de clericis capellæ seu acolythis vadit ad pulpitum nudum, ubi debet esse liber epistolarum paratus ad legendum lectiones: & absolute sine titulo incipit & legit lectionem, *In principio Deus creavit cælum & terram*, &c. & ipsa lectione finita, si Papa velit, græcus diaconus legit eam in græco. qua completa, Papa in prædicta sede stando, ac deposita ei mitra per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem, dicit, *Oremus*; & diaconus cardinalis qui est a dextris Papæ, immediate dicit, *Flectamus genua*; deinde alter qui est a sinistris, dicit, *Levate*: & postea Papa dicit orationem quæ competit: & reliqua fiunt & leguntur, prout in Missali seu Ordinario sunt notata.

LXXIX. *Si Papa velit Ordines facere, vel cardinales consecrare.*

Notandum vero si Papa velit aliquos Ordines facere, & aliquos de cardinalibus hac die consecrare, iste modus observandus est. Primo lecta prima prophetia, fiunt minores Ordines in sede prædicta; & lecta secunda prophetia alii Ordines acolythatus, prout in Pontificali domini Guillelmi Durandi continetur. Verumtamen ecclesia Romana istum modum observare consuevit, quod lectis XII prophetiis minores Ordines distribuuntur, & dicto novies *Kyrie eleison* cum letaniis, prout in Missali continetur, & *Gloria in excelsis Deo* decantato, ante primam collectam Ordo subdiaconatus distribuitur; & ultimus ordinatus legit epistolam. Distributis ergo minoribus Ordinibus, & etiam subdiaconatu, lectis orationibus, epistola, graduali, usque ad ultimum versum vel *Alleluia*, prout notantur omnia in ordinatione diaconi & presbyteri cardinalis. Tunc archidiaconus præsentet eos Papæ. Cetera quære in loco suo. Sciendum tamen, quod diaconi cardinales secundum ordinem suum in principio orationum dicendarum per Papam dicunt, *Flectamus genua*, & etiam *Levate*, juxta modum hesternum in rubrica declaratum. Omnes vero aliæ lectiones leguntur per capellanos Papæ superpliciis tantum super rochettis indutos: quibus lectis, lector post finem suæ lectionis vadit ad osculandum pedem Papæ.

LXXX. *De presbytero cardinali servienti Papæ.*

De presbytero cardinali isto die serviente in officio capellani sciendum est, quod in toto officio hodierni diei servit Papæ in officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille, cui Papa mandaverit, vel alicui priorum diaconorum cardinalium ex præcepto Papæ hoc facere commiserit, videlicet de libro, quando Papa dicit dictas orationes, post quamlibet lectionem tenens librum supra caput suum, & in altari etiam post receptionem paramentorum tradit Papæ anulos, scilicet pontificalem & minorem in eodem digito; & etiam quando Papa deponit paramenta, ipse presbyter cardinalis recipit dictos anulos de manu Papæ, & semper in dando & extrahendo osculatur manum Papæ.

Nota quod in rubrica ista modernis temporibus prior episcoporum vel prior presbyterorum, vel subpriores in priorum absentia, semper Papæ serviunt in dicto officio capellani. Ita vidi ego frater PETRUS AMELII, Senegaliensis episcopus, observari tempore domini Urbani quinti, Gregorii XI & Urbani VI Romanorum Pontificum. Completis vero orationibus, lectionibus & tractis, subdiaconus tunicella alba, ut prædicitur, indutus vadit ad pulpitum, ubi lectiones lectæ fuerunt: & ibi cantando dicit letaniam, & respondetur sibi per omnes qualibet vice, verba ipsius subdiaconi & in eadem nota repetendo. In principio letaniæ Papa deposito pallio, spinellis, & planeta, descendit de sede prædicta, & vadit ad cathedram coram altari paratam cum scabello & pulvinari, mitram prædictam tenens in capite: & ibi stat genibus flexis, quousque perveniatur ad locum ubi dicitur, *Peccatores te rogamus audi nos.*

Tunc vero Papa surgens vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam, vel ad revestiarium, si sit: & depositis paramentis violaceis prædictis, induitur ipse Papa paramentis albis & sollemnibus per diaconum cardinalem qui evangelium est dicturus. qui quidem diaconus paratus debet esse paramentis albis, quando induit Papam, prout erat in cerei benedictione. Similiter & omnes alii cardinales paramenta alba recipiunt, videlicet episcopi cardinales cottam, amictum latum, pluviale: presbyteri vero cardinales similiter, non tamen pluvialia, sed planetas recipiunt: diaconi vero cardinales & similiter amictum strictum, tunicellam & dalmaticam recipiunt; & omnes prælati pluvialia. quibus paramentis per Papam receptis, imponitur sibi mitra nobilis & sollemnis, & recipit ambos anulos de manu presbyteri cardinalis, ut supra: & assistentibus sibi prædictis duobus antiquioribus diaconis cardinalibus, uno a dextris, & alio a sinistris, vadit processionaliter ad altare; & veniendo occurrunt ei tres presbyteri cardinales parati: & ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris & pectoris. Deinde vadit ad altare, & facit confessionem suam more solito; & postea osculatur altare, & librum evangeliorum in principio evangelii dicendi in Missa; & vertit se ad diaconos

cardinales, qui more solito faciunt ei reverentiam, & Papa per ordinem suum eos recipit ad osculum oris & pectoris: & exinde recipit thuribulum de manu diaconi, qui illa die debet dicere evangelium. Dominus de Francia cardinalis introduxit consuetudinem, quod cardinalis qui servit Papæ, præsentet thuribulum cum navicula; & Papa ponit incensum: & altari incensato reponitur sibi mitra. Et tunc recipit diaconos cardinales ad reverentiam, & altare incensat more solito.

Postmodum vadit ad sedem suam: ubi stando absque Introitu dicit, *Kyrie eleison*, & postea sedet: & finito novies per cantores *Kyrie eleison*, Papa surgit; & deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui stat a dextris, incipit sollemniter, *Gloria in excelsis Deo.* Et tunc pulsatur magna campana. quo cantato, surgit, & mitra deposita, ut supra, dicit, *Pax vobis*; & respondentibus omnibus, *Et cum spiritu tuo*, dicit, *Oremus. Deus qui hanc sacratissimam noctem*, &c. qua oratione finita, subdiaconus dicit epistolam: & immediate epistola finita idem subdiaconus inclinando se aliquantulum ante Papam dicit cantando plana voce, *Annuncio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia*, & nihil ei respondetur; & vadit ad osculandum pedes Papæ. quo facto, statim Papa surgit, & ille subdiaconus vel capellanus Papæ alta voce incipit semel tantum coram Papa cantando, *Alleluia*: & Papa stando, & mitra deposita, ipsum *Alleluia* cantando ter incipit, secunda vice altius, & in tertia altius vocem elevando; & qualibet vice immediate post Papam chorus repetit cantando ipsum *Alleluia*. quo *Alleluia* ter cantato, ut præmittitur, duo cantores sollemniter cantant versum, *Confitemini Domino*: deinde cantatur tractus, *Laudate Dominum omnes gentes.* Quo finito, recepto prius manipulo diaconus cardinalis de manu capellani sibi servientis de mitra, vadit ad osculum pedis Papæ; deinde revertatur ad altare, ubi more solito recipit librum evangeliorum flexis genibus osculando medium altare. quo libro recepto, pars illa ubi est crucifixus, stet ante altare versus Papam; & ibidem stando aliquantulum inclinatus ad Papam, sic semper tenendo prædictum librum ante pectus suum, petit a Papa summissa voce benedictionem. qua habita, vadit ad evangelium dicendum. Ad evangelium vero ista die non portantur luminaria, sed incensum tantum. quo evangelio finito, portatur ille liber evangeliorum per subdiaconum ad osculandum Papæ, ut moris est: & Papa stando dicit, *Dominus vobiscum*, &c. diaconus vero revertitur ad altare.

LXXXI. *Quod non dicitur* Credo, *nec offertorium.*

Notandum tamen quod *Credo in unum*, nec Offertorium dicitur in Missa præsenti, nec fit Sermo: sed extractis chirothecis lavat manus, deinde more solito vadit ad altare: & deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui dicit evangelium, extensa tobalea de auro super altare per acolythos & per sacristam, idem diaconus extendit corporalia in medio altaris; & episcopus non cardinalis, sed sacrista, portat cali-

cem cum pyxide hostiarum & parvo cochleari, coopertum velo sirico; & parat calicem cum tribus hostiis, unam pro sacramento, & duas pro proba: & in Papæ præsentia facit probam de vino & de pane, & fundit vinum in calicem tantum, quantum durat cretulus hostiæ: & post aquæ benedictionem ponit cum cochleari tres guttas aquæ; & tunc facit probam, & ponit patenam cum hostia super calicem: & tunc prædictus diaconus cardinalis recipit cum cauda manipuli patenam ipsam cum hostia, & offert Papæ nihil dicendo, sed osculatur manum Papæ: postea offert calicem, faciendo tribus vicibus crucem cum calice super altare, tenendo ipsum cum ambabus manibus per medium, nihil dicendo.

LXXXII. *De incensatione & communione.*

Postea recipit thuribulum cum incenso de manu acolythi, & offert Papæ, & ipsemet diaconus ponit incensum infra thuribulum osculando manum Papæ, & tradit Papæ prædictum thuribulum, osculando manum; & semper caudam thuribuli, ubi sunt anuli, teneat in manu dextera, & capit prope ignem in manu sinistra: & sic Papa recipit & incensat altare, ut moris est. Et exinde ipse diaconus cardinalis recipit thuribulum de manu Papæ, semper manum ejus osculando in tradendo & recipiendo. quo recepto, incensat Papam ter: & tradito thuribulo acolytho, parat sibi planetam & pallium cum fano. Postea incensat altare & presbyterum cardinalem qui ipso die servit Papæ; deinde duos diaconos cardinales antiquiores, qui Papæ astiterunt in Missa; postea alios diaconos cardinales; deinde regem, si sit ibi; & postea episcopos cardinales & presbyteros cardinales, & alios prælatos paratos, prout in aliis Missis fieri est consuetum; deinde Papam, prout moris est * tantum in hac Missa. Dicitur præfatio, *Te quidem Domine omni tempore, sed in hac potissimum nocte*, &c. & alia dicuntur, prout in Missali continentur. Et cum Papa dixerit loco debito, *Pax Domini sit semper vobiscum*, respondetur, *Et cum spiritu tuo*: sed *Agnus Dei* non dicitur, nec pacis osculum datur. Verum tamen dicit Papa nihilo minus illam orationem, *Domine* JESU-CHRISTE *qui dixisti Apostolis tuis, Pacem*, &c. nec communio dicitur, sed immediate Papa descendit ab altari, & vadit ad sedem suam, comitantibus duobus diaconis; & diaconus cardinalis factis tribus circulis, bina vice vertendo se ante medium altaris, patena cum corpore Christi elevata ante frontem ad partem dextram, & in tertia ad sinistram, & tunc tradit hostiam cum patena flexis genibus subdiacono ipsam Papæ deferendam more solito. Et postea idem diaconus recipit more solito calicem cum sanguine, & facit tribus vicibus circulum, & portat Papæ ad sedem: & ipse ibi stando sollemniter communicat: & post diaconum sacrista episcopus defert calicem vacuum coopertum cum nobili panno sirico in manu dextra, & in sinistra papilionem cum fistula & tribus punctis, quam tradit presbytero cardinali qui servit Papæ: & post eum venit acolythus cum vi-

* *al.* tamen

materiis & duobus [a] taxeis. Et Papa sanguinem cum calamo sugit : & statim diaconus corpus Christi de manu Papæ recipit, & post eum subdiaconus. quo recepto, dictus diaconus cardinalis portat calicem cum sanguine ad altare, & ibidem de ipso sanguine cum ipso calamo sugit ; & postea dat subdiacono residuum sanguinis : & postea recipit perfusionem Papæ de manu cardinalis portantis, prout est fieri alias consuetum.

Notandum tamen quod cum Papa ponit corpus Christi in ore diaconi cardinalis qui cum ipso communicat, non debet eum recipere ad osculum oris, ut in aliis diebus fieri solet, quando in sede communicat : nec etiam ipse diaconus cardinalis debet subdiaconum post receptionem sanguinis osculari, pro eo quod quia in ista Missa non datur pacis osculum, ut supra dictum est.

Communione autem facta, & omnibus prædictis expletis, Papa reposita sibi mitra sedet, & cantores cantant antiphonam, *Alleluia, alleluia, alleluia.* qua cantata, cantatur psalmus, *Laudate Dominum omnes gentes*, &c. cum *Gloria Patri*, &c. & in fine reiteratur antiphona prædicta. Capitulum, hymnus, versus non dicuntur : sed immediate subdiaconus stans coram Papa incipit cantare antiphonam, *Vespere autem sabbati :* & ipsa incœpta, Papa deposita mitra, cantando incipit ipsam antiphonam, & cantores cantant ipsam cantando usque ad finem : & postea cantatur psalmus *Magnificat* totum cum *Gloria Patri*, &c. & in fine reiteratur dicta antiphona per cantores. Et omnia prædicta debet dicere in sede Papa stando, legendo cum ministris. quibus finitis, Papa surgens de sede vadit ad altare, & ibi deponitur sibi mitra : & versa facie ad populum dicit, *Dominus vobiscum ;* & respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Postea dicit, *Oremus. Spiritum nobis Domine.* Deinde versa facie ad populum dicit, *Dominus vobiscum ;* & responso, *Et cum spiritu tuo*, Papa vertit se ad altare, & diaconus cardinalis qui dixit evangelium, versa facie ad populum dicit, *Ite Missa est* cum duplici *Alleluia ;* & respondetur etiam cum duplici *Alleluia Deo gratias.* Deinde Papa facit more solito benedictionem. qua benedictione facta, presbyter cardinalis qui servivit in Missa, de mandato & auctoritate Papæ pronunciat Indulgentiam de septem annis & septem quadragenis.

Hic nota quod si Papa facit officium ut præmittitur, incœpto psalmo *Magnificat* descendit de cathedra, & sine mitra thurificat altare, nec ultra revertitur ad prædictam cathedram, sed ibimet in altari dicit orationem, *Spiritum nobis Domine.*

Quibus omnibus peractis, Papa sibi reposita mitra totus paratus, cum omnibus cardinalibus etiam paratis & cum mitris in capitibus, & secundum ordinem suum processionaliter gradientibus, assistentibus tamen sibi duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, & alio a sinistris, præcedentibus subdiacono parato cum cruce & capellanis omnibus superpliciis indutis, cum cereis accensis vadit ad fenestram,

[a] Eadem vox infra non semel in cap.° LXXXV.

cem cum pyxide hostiarum & parvo cochleari, coopertum velo sirico; & parat calicem cum tribus hostiis, unam pro sacramento, & duas pro proba: & in Papæ præsentia facit probam de vino & de pane, & fundit vinum in calicem tantum, quantum durat cretulus hostiæ: & post aquæ benedictionem ponit cum cochleari tres guttas aquæ; & tunc facit probam, & ponit patenam cum hostia super calicem: & tunc prædictus diaconus cardinalis recipit cum cauda manipuli patenam ipsam cum hostia, & offert Papæ nihil dicendo, sed osculatur manum Papæ: postea offert calicem, faciendo tribus vicibus crucem cum calice super altare, tenendo ipsum cum ambabus manibus per medium, nihil dicendo.

LXXXII. *De incensatione & communione.*

Postea recipit thuribulum cum incenso de manu acolythi, & offert Papæ, & ipsemet diaconus ponit incensum infra thuribulum osculando manum Papæ, & tradit Papæ prædictum thuribulum, osculando manum; & semper caudam thuribuli, ubi sunt anuli, teneat in manu dextera, & capit prope ignem in manu sinistra: & sic Papa recipit & incensat altare, ut moris est. Et exinde ipse diaconus cardinalis recipit thuribulum de manu Papæ, semper manum ejus osculando in tradendo & recipiendo. quo recepto, incensat Papam ter: & tradito thuribulo acolytho, parat sibi planetam & pallium cum fano. Postea incensat altare & presbyterum cardinalem qui ipso die servit Papæ; deinde duos diaconos cardinales antiquiores, qui Papæ astiterunt in Missa; postea alios diaconos cardinales; deinde regem, si sit ibi; & postea episcopos cardinales & presbyteros cardinales, & alios prælatos paratos, prout in aliis Missis fieri est consuetum; deinde Papam, prout moris est* tantum in hac Missa. Dicitur præfatio, *Te quidem Domine omni tempore, sed in hac potissimum nocte*, &c. & alia dicuntur, prout in Missali continentur. Et cum Papa dixerit loco debito, *Pax Domini sit semper vobiscum*, respondetur, *Et cum spiritu tuo:* sed *Agnus Dei* non dicitur, nec pacis osculum datur. Verum tamen dicit Papa nihilo minus illam orationem, *Domine* JESU-CHRISTE *qui dixisti Apostolis tuis, Pacem*, &c. nec communio dicitur, sed immediate Papa descendit ab altari, & vadit ad sedem suam, comitantibus duobus diaconis; & diaconus cardinalis factis tribus circulis, bina vice vertendo se ante medium altaris, patena cum corpore Christi elevata ante frontem ad partem dextram, & in tertia ad sinistram, & tunc tradit hostiam cum patena flexis genibus subdiacono ipsam Papæ deferendam more solito. Et postea idem diaconus recipit more solito calicem cum sanguine, & facit tribus vicibus circulum, & portat Papæ ad sedem: & ipse ibi stando sollemniter communicat: & post diaconum sacrista episcopus defert calicem vacuum coopertum cum nobili panno sirico in manu dextra, & in sinistra papilionem cum fistula & tribus punctis, quam tradit presbytero cardinali qui servit Papæ: & post eum venit acolythus cum vi-

* *al.* tamen

materiis & duobus [a] taxeis. Et Papa sanguinem cum calamo sugit: & statim diaconus corpus Christi de manu Papæ recipit, & post eum subdiaconus. quo recepto, dictus diaconus cardinalis portat calicem cum sanguine ad altare, & ibidem de ipso sanguine cum ipso calamo sugit; & postea dat subdiacono residuum sanguinis: & postea recipit perfusionem Papæ de manu cardinalis portantis, prout est fieri alias consuetum.

Notandum tamen quod cum Papa ponit corpus Christi in ore diaconi cardinalis qui cum ipso communicat, non debet eum recipere ad osculum oris, ut in aliis diebus fieri solet, quando in sede communicat: nec etiam ipse diaconus cardinalis debet subdiaconum post receptionem sanguinis osculari, pro eo quod quia in ista Missa non datur pacis osculum, ut supra dictum est.

Communione autem facta, & omnibus prædictis expletis, Papa reposita sibi mitra sedet, & cantores cantant antiphonam, *Alleluia, alleluia, alleluia.* qua cantata, cantatur psalmus, *Laudate Dominum omnes gentes*, &c. cum *Gloria Patri*, &c. & in fine reiteratur antiphona prædicta. Capitulum, hymnus, versus non dicuntur: sed immediate subdiaconus stans coram Papa incipit cantare antiphonam, *Vespere autem sabbati*: & ipsa incœpta, Papa deposita mitra, cantando incipit ipsam antiphonam, & cantores cantant ipsam cantando usque ad finem: & postea cantatur psalmus *Magnificat* totum cum *Gloria Patri*, &c. & in fine reiteratur dicta antiphona per cantores. Et omnia prædicta debet dicere in sede Papa stando, legendo cum ministris. quibus finitis, Papa surgens de sede vadit ad altare, & ibi deponitur sibi mitra: & versa facie ad populum dicit, *Dominus vobiscum*; & respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Postea dicit, *Oremus. Spiritum nobis Domine.* Deinde versa facie ad populum dicit, *Dominus vobiscum*: & responso, *Et cum spiritu tuo*, Papa vertit se ad altare, & diaconus cardinalis qui dixit evangelium, versa facie ad populum dicit, *Ite Missa est* cum duplici *Alleluia*; & respondetur etiam cum duplici *Alleluia Deo gratias.* Deinde Papa facit more solito benedictionem. qua benedictione facta, presbyter cardinalis qui servivit in Missa, de mandato & auctoritate Papæ pronunciat Indulgentiam de septem annis & septem quadragenis.

Hic nota quod si Papa facit officium ut præmittitur, incœpto psalmo *Magnificat* descendit de cathedra, & sine mitra thurificat altare, nec ultra revertitur ad prædictam cathedram, sed ibimet in altari dicit orationem, *Spiritum nobis Domine.*

Quibus omnibus peractis, Papa sibi reposita mitra totus paratus, cum omnibus cardinalibus etiam paratis & cum mitris in capitibus, & secundum ordinem suum processionaliter gradientibus, assistentibus tamen sibi duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, & alio a sinistris, præcedentibus subdiacono parato cum cruce & capellanis omnibus superpliciis indutis, cum cereis accensis vadit ad fenestram,

[a] Eadem vox infra non semel in cap.° LXXXV.

in qua Indulgentia populo consuevit dari : & ibi præsentibus omnibus cardinalibus paratis, facta benedictione solita per Papam, & data Indulgentia populo, omnibus præsentibus cardinalibus & aliis prælatis, ut supra, videlicet de VII annis & VII quadragenis per unum cardinalem ut supra, sicut venerunt processionaliter, etiam omnes sic revertuntur. Deinde intrat cameram suam cum cardinalibus, & cum eo remanet solus diaconus qui dixit evangelium pro juvando ipsum dominum Papam ad deponendum paramenta : & alii extra cameram deponunt. quibus depositis, Papa recipit vestes albas de lana in hac die portari consuetas. Sacrista vero facit plicari paramenta munde & honeste : & cardinales paramentis depositis & cappis laneis reassumptis, ad domos proprias revertuntur.

LXXXIII. *Quando Papa non celebrat ipsa die.*

Item si in ipsa die sabbati sancti Papa non facit officium, quia Romani Pontifices non consueverunt facere officium, iste modus est tenendus. Primo igitur dominus Papa vadit ad dandum Indulgentiam populo, & in reversione audit parvam Missam secrete, in qua non dicitur *Alleluia*, quia consuevit esse de Missis votivis, nisi diceretur de die. qua Missa finita, interim vadit ad dandum Indulgentiam. Interim extinguuntur omnia luminaria, & excutitur de lapide novus ignis per magistrum capellæ : & junior presbyter cardinalis indutus sacris vestibus, scilicet amictu, stola, alba, manipulo, & pluviali cum mitra alba & simplici, ipsum ignem benedicit cum ministris suis indutis superpliciis, prout in Missali continetur.

Sciendum tamen, quod si ille qui facit officium, sit cardinalis, ille benedicit ignem, & debet esse indutus sacris vestibus usque ad casulam exclusive : loco cujus portat pluviale & cum cruce aqua benedicta & incenso, legit omnes illas orationes sine cantu. quibus lectis, deponit pluviale, & recipit casulam, sive sit cardinalis, sive non.

Notandum tamen, quod quicumque facit officium, debet esse indutus paramentis violaceis vel Indii coloris : diaconus vero & subdiaconus albi coloris. Consueverunt interdum etiam prælati tunicellam & dalmaticam portare albi coloris, & casulam Indii coloris. Sandalia debent esse alba, & non mutantur, nec stola, nec manipulus. Indutus igitur prælatus qui facit officium, sedet super cathedram suam coopertam faldistorio : & data Indulgentia per Papam populo, secunda vice Papa venit ad capellam ; & facta oratione aliqualiter ante altare, & surgens ascendit ad cathedram suam, indutus prout erat quando Indulgentiam populo dedit : & ibi sedet cum mitra ; & duo diaconi cardinales ante eum, & presbyter, & qui servit sibi. Indutus igitur prælatus cum ministris suis ut supra, sedet diaconus qui debet legere evangelium ; portat arundinem tricubitem cum candelis accensis de novo igne, & cum duobus acolythis cum candelabris & faculis accensis. Et subdiaconus præcedit eos bajulans crucem : & sic pergunt omnes quasi

usque ad finem capellæ : & ibi alta voce diaconus dicit, *Lumen Christi* ; & respondebit chorus, *Deo gratias*, & flectit genua : & iterum magis appropinquat ad regias capellæ ; & iterum flectit, altius intonando, *Lumen Christi*, respondentibus illis, *Deo gratias*. intrat capellam & vadit ad cereum paschale cum dictis ministris, & ibi super pulpitum incipit absolute, *Exultet jam angelica turba*, &c. petens prius a Papa benedictionem.

Finita cerei benedictione, prout in Missali Romano continetur, diaconus deponit dalmaticam albi coloris, & unus clericus vel de cantoribus legit lectionem primam, consequenter omnes aliæ leguntur per clericos aut per cantores ; & prælatus legit omnes in cathedra sua sedendo cum mitra.

Orationes vero prælatus legit in cathedra sua cantando, non in cornu altaris, & sine mitra : & unus de clericis suis tenet sibi ante librum, & ipse versa facie ad altare legit orationes. Lectis igitur XII prophetiis, Papa surgit, & vadit ante medium altaris, & flectit genua ; & prælatus accumbit super faldistorio suo, ubi consueverunt stare prælati quando faciunt officium ante Papam. Interdum vidi quod descenderunt de illo loco magis inferius ex latere dextro Papæ. De hoc non est jus. Ipsis vero prostratis, subdiaconus vadit ad pulpitum, ubi lectæ fuerunt lectiones ; & cantant letaniam : & cum perventum fuerit ad illum locum, *Peccatores te rogamus audi nos* ; ille qui facit officium, surgit, & deponit paramenta violacea, & etiam ministri sui recipiunt albi coloris, & mitram preciosam, Papa semper accumbente super cathedram suam ante medium altaris : & cum cantores incipiunt primum *Kyrie eleison*, Papa surgit, & ibimet cum duobus diaconis cardinalibus & prælato qui facit officium, qui stare debet a latere sinistro Papæ cum suis ministris, facit confessionem more solito : & facta confessione faciens officium ascendit ad altare, & Papa revertitur ad cathedram suam, ponens incensum in thuribulo : & incensato altari incensatur ipse ; & prælatus procedit ad Missam. Et dum incipitur *Gloria in excelsis Deo*, Papa deponit pluviale rubeum, & stolam, & mitram, quæ omnia debent esse sine perlis : & subdiaconus, vel ille qui custodit prædicta cum mitra consistoriali cum perlis. Sacrista vero vel ejus socius tradit pluviale album de samito cum aurifrisiis de perlis & cum cordonibus : & diaconus qui stat a dextris Papæ, induit Papam : & dum incipitur *Gloria in excelsis Deo*, parvæ campanæ debent pulsari, & etiam illa magna consistorialis : & Papa dicit, *Gloria in excelsis Deo*, cum cardinalibus sibi assistentibus ante ad modum circuli. Omnia alia fient prout in Missali Romano continentur.

Notandum quod lecta epistola, subdiaconus qui ipsam legit, debet venire ad prælatum qui facit officium : & versa facie ad ipsum alta voce dicit, *Annuncio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia* ; & incontinenti prælatus surgit, & deposita mitra dicit, *Alleluia*, & tribus vicibus incipit, semper vocem exaltando in qualibet vice.

Recepto igitur corpore & sanguine Domini nostri Jesu-Christi, faciens officium remanet super cornu dextrum altaris : & subdiaconus Papæ incipit antiphonam, *Vespere autem sabbati*, &c. ante Papam ; & summus Pon-

tifex incipit dictam antiphonam deposita mitra, & ponit incensum in thuribulum : & ille qui facit officium, thurificat ante altare : & cantato per cantores, faciens officium dicit collectam in cornu altaris prædicto, & non Papa ; & semper stat sine mitra in sede sua dum dicitur collecta. Aliqui Romani Pontifices consueverunt stare per totum *Magnificat* sine mitra. Nota quod in ista Missa non dicitur, *Lætatus sum.*

Data benedictione per Papam, vadit ad dandum Indulgentiam populo, comitantibus cardinalibus : deinde revertitur ad cameram suam, & deponit paramenta, & recipit chlamydem cum capuceo de scarletto albo, quibus utitur per totam octavam inclusive, vel saltem usque ad Dominicam in albis post prandium, sed melius est quod portet per totam diem ; cum quibus etiam vadit ad mensam & ad Missam in capella sua.

LXXXIV. *In die sancto Pascha de officio Missæ, rubrica.*

Dominica in festo Paschæ Missa tantum mandatur, neque est Sermo ; sed audita bono mane Missa parva, dominus Papa indutus pluviali albo cum mitra aurifrisiata cum perlis, vadit ad dandum Indulgentiam populo. Deinde venit ad capellam, associantibus eum cardinalibus tunc præsentibus secundum ordinem suum ante eum gradientibus, assistentibus ei duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, & alio a sinistris ; subdiacono crucem portante ante Papam & ante cardinales. Cum autem Papa est in capella, statim vadit ante altare, ubi debet esse cathedra pulvinari parata : & reposita sibi mitra per diaconum qui est a dextris, genuflectit, & ibi aliquantulum orat, ut moris est.

Deinde sibi mitra reposita, vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam, & ibi sedet ; & facta ei reverentia solita per cardinales & alios prælatos, Papa incipit more solito alte Tertiam, quam dicit ipse legendo, & capellani cum cantoribus ante eum ipsam cantando. qua finita, Papa dicit orationem, & prior episcoporum tenet ei librum super caput suum, & duo acolythi cantant, *Benedicamus Domino alleluia, alleluia*, &c. deinde Papa sedet, & subdiaconus cum uno de cubiculariis calceat sibi sandalia, & ipse Papa interim legit, *Quam dilecta*, cum illis orationibus, &c. deinde lavat manus, prout consuetum est, & sacris aliis induitur paramentis. Similiter & omnes cardinales secundum ordinem suum & secundum quod eis competit, alba etiam recipiunt paramenta.

Quibus paramentis receptis, imponitur Papæ mitra sollemnis : & deinde assistentibus prædictis duobus cardinalibus, uno a dextris, & alio a sinistris, & priore episcoporum eum associante & præcedente qui ipsa die servire sibi debet de libro & aliis quæ sibi competunt in officio capellani, processionaliter cum cruce, incenso & septem faculis vadit ad altare ; & veniendo occurrunt ei tres juniores presbyteri cardinales parati ; & ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris & pectoris. Deinde more solito facit confessionem suam ante altare, & alia quæ in aliis sollemnibus Missis sunt fieri consueta. Deinde vadit ad sedem suam : ubi stando dicit Introitum Missæ, & *Kyrie eleison* cum cardinalibus.

bus. Deinde sedet, & sic proceditur in Missa secundum quod alio tempore est regulariter fieri consuetum.

Notandum quod in hac Missa post *Alleluia* & versum *Confitemini* cantatur per cantores, & incipitur per eosdem, non per Papam, Sequentia, *Victimæ paschali laudes*, & in fine reiteratur *Alleluia*.

Notandum quod ista die non fit Sermo, sed immediate finito evangelio, diaconus qui assistebat a parte sinistra, dicit, *Confiteor Deo*, &c. & Papa more solito dat benedictionem absque pronunciatione Indulgentiæ. In fine Missæ debet dari, quandocumque non est Sermo. Data benedictione, Papa dicit, *Credo in unum Deum*, &c. Item nota quod inveni in spatio libri extra, quod licet non fiat Sermo, tamen dicitur *Confiteor*, & datur Indulgentia. Notandum etiam quod sacrista hodie ponit mitras preciosas & sollemnes super cornu sinistrum altaris, & semper in illis diebus processionalibus.

Item notandum, quod paulo ante inchoationem præfationis duo diaconi cardinales ultimo electi vadunt retro altare ad similitudinem seu repræsentationem Angelorum monumentum custodientium: & ibi morantur erecti versa facie ad populum usque ad intonationem *Agnus Dei*. quo incœpto, redeunt ad loca sua pristina, & non ante. Notandum vero, quod cum Papa dicit ante inchoationem *Pater noster*, *Per omnia secula seculorum*, non respondetur, *Amen*: sed immediate dicit, *Oremus præceptis salutaribus*, *Pater noster*, &c. In fine respondetur, *Sed libera nos a malo*. & *Pax Domini* dicitur, & omnia alia, quæ in alio tempore dici solent: & dicitur, *Lætatus sum*, *Pater noster*. Et isto die Papa communicat in sede sua sollemniter, ut moris est. Notandum etiam quod sacrista debet portare hodie tres calices, magnum pro Missa; alium, cum quo Papa bibit vinum; tertium pro communione. Parat etiam custodiam deauratam, & tot hostias parvas quot sunt necessariæ.

LXXXV. *De communione diaconorum cardinalium & aliorum prælatorum.*

De communione diaconorum cardinalium & aliorum prælatorum, clericorum & laicorum sciendum est, quod ista die, si dominus Papa celebrat, omnes diaconi communicant in capella Papæ, necnon & notarii & capellani ipsius domini Papæ, ac clerici, & laici.

Nota de pace danda ut sequitur immediate post Papam: cujus contrarium reperitur in Cæremoniale domini Jacobi Gaitani: sed iste modus plus placet mihi. Scilicet quod Papa data pace priori episcoporum cardinalium qui servit Papæ in Missa, immediate Papa dat pacem diaconis cardinalibus, dempto illo qui legit evangelium; & ille recipit statim postquam habuit in ore corpus Christi de manu Papæ. Et data pace, Papa ascendit magnam cathedram, associantibus diaconis cardinalibus secundum ordinem suum: & ille qui dicit evangelium, flectit genua, & recipit patenam cum corpore Christi stando pedes, & eam elevat, tenendo ipsam ambabus manibus elevatis quasi ad suos oculos, & vertit se ad partem dex-

tram, ac si vellet dicere, *Dominus vobiscum* : & per eamdem partem revertitur, & vertit se simili modo ad partem sinistram : & genuflectit, & tradit subdiacono etiam genuflectenti, qui portat eam Papæ cum corpore Christi. Et recipit calicem discoopertum, & facit simili modo circulum, & portat Papæ Christi sanguinem.

Recepto ergo corpore Christi, accepto a Papa osculo pacis revertitur ad altare cum calice : & ibi cum calamo sugit modicum de sanguine Christi, & dat subdiacono etiam, & osculatur eum. quo facto, recipit cum descensus est, quia episcopus sacrista qui servit Papæ, ponit hostias consecratas intra coppam, & non diaconus cardinalis, cum tenaculis. & ita vidi servari ego PETRUS episcopus Oloycensis tempore domini Bonifacii IX, Innocentii sexti, Gregorii XI, Johannis XXIII, & Martini quinti, & tempore quo cum...... tenaculis de auro hostias consecratas, & ponit illam in coppam magnam deauratam ad hoc dedicatam ; & eodem modo facit circulum : & sic tradit subdiacono, ambobus genuflectentibus. quam subdiaconus portat Papæ, & semper ante Papam tenet, quousque omnes communicaverint : & diaconus remanet in altari, tenendo cum manu sinistra super cornu dextrum altaris calicem, & cum manu dextra fistulam, cum qua dat ad bibendum omnibus qui communicaverunt de manu Papæ de Christi sanguine, dicendo cuilibet, *Sanguis domini nostri Jesu-Christi custodiat animam * meam in vitam æternam amen*, & osculatur quemlibet.

* *l*. tuam

Notandum quod primo communicant diaconi cardinales juxta ordinem prioratus sui bini & bini, videlicet post diaconum & subdiaconum : secundo capellani, auditores, acolythi, cum cottis & superpliciis bini & bini. Nota quod Papa osculatur tantummodo cardinales qui communicant hodie, & nullum alium in dicta communione. Tertio notarii cum cappis laneis, & pœnitentiarii. quarto barones & milites juxta ordinem suum, depositis mantellis & capuceis : ultimo quicumque voluerit vere confessus & pœnitens. Nota etiam quod quilibet, qui communicat, consuevit offerre aliquid super altare postquam communicaverit ; & totum illud est sacristæ & capellanorum. Item nota quod quilibet post sumptionem Christi sanguinis debet bibere modicum de vino cum calice de manu sacristæ vel acolythi calicem tenentis.

Notandum quod dominus noster Papa hac die non consuevit lavare digitos cum vino, nec vinum sumere, prout consuevit, postquam communicavit subdiaconum, sed tunc postquam omnes communicaverint ; nec ita parum : nec subdiaconus non bibit vinum, nisi postquam omnes communicaverint, & eo quod si aliquid de corpore Christi in patena remanseret, solus Papa debet sumere : & si aliquid de sanguine Christi in calice, subdiaconus debet sumere. Et postquam omnes communicaverint, venit confessor Papæ, si sit episcopus ; quod si non esset, unus alius episcopus de domo Papæ, portat calicem coopertum cum capite tobaleæ de auro, & alio capite pendente super humerum sinistrum, prout moris est ; & antiquior acolythorum post ipsum episcopum bajulat ampullas cum vino & aqua, & duabus taxeis, coopertas cum panno illo, cum quo cooperitur pallium : & episcopus prædictus pergit cum dicto acolytho ante Papam, & subprior

episcoporum abluit parvam taxeam de auro cum vino; deinde infundit vinum super digitos Papæ, & dictam perfusionem digitorum idem subprior portat ad altare: quam bibit diaconus cardinalis cum subdiacono, prout consuetum est. Confessor abluto calice infundit vinum, & acolythus aquam intra calicem, genuflectentibus ante Papam: & dominus Papa abluit os, & sumit vinum cum calice prædicto: & si aliquid remanet, subdiaconus sumit super altare. Deinde Papa lavat manus in magnis bacilibus de auro: quibus lotis, Papa accedit ad altare; & sic perficit Missam suam. Nota quod omnis homo, cujuscumque conditionis & status existat, qui sit vere confessus & vere pœnitens corde contritus, absque licentia episcopi [a], plebani vel alterius majoris, hodie potest recipere corpus Christi de manibus Papæ.

Notandum quod buticularii Papæ debent portare tres vel quatuor magnas quartas vini puri & optimi pro communione. Vinum vero quod remanet tam in magnis Missis, quam in parvis papalibus, semper est sacristæ: & cum omnes communicantes sanguinem sumpserunt, dominus diaconus dat fistulam seu calamum ad sugendum ab utroque capite subdiacono; & postea calicem ad sumendum illud quod superest de sanguine Christi. quibus factis, diaconus plicat corporalia, & tobaleam super altare positam etiam amovet. Deinde Papa veniente ad altare, mitram idem diaconus deponit ei, & postmodum ad locum redit, & Papa complet Missam suam, & diaconus dicit, *Ite Missa est*, cum duplici *Alleluia*. Deinde data benedictione per Papam more solito, episcopus cardinalis qui servivit Papæ de libro in Missa, pronunciat Indulgentiam de mandato & auctoritate Papæ septem annorum & septem quadragenarum. qua Indulgentia pronunciata, Papa totus paratus ut in Missa fuit, præcedentibus ejus capellanis portantibus cereos accensos, deinde cruce, & omnibus cardinalibus paratis ut in Missa fuerunt, & cum ministris suis secundum ordinem suum coram eo binis & binis incedentibus, junioribus tamen cardinalibus secundum ordinem suum præcedentibus, & duobus diaconibus cardinalibus qui ei in Missa astiterunt, tunc cum eo assistentibus, vadit ad fenestram ad dandum populo Indulgentiam de VII annis & VII quadragenis. Deinde modo prædicto vadit ad cameram suam, ubi debet esse cathedra cum scabello parata: & cum Papa venerit, diaconus qui ei servivit, traditis prius anulis episcopo cardinali qui ei de libro servivit, exuit ipsum dominum Papam omnibus paramentis suis, quæ pro Missa dicenda sumpserit, & per ordinem dat Papæ ad osculandum stolam, fanum, crucem pastoralem: & cum omnia paramenta deposuerit, dictus diaconus cardinalis paramenta deponit, & omnes cardinales recipiunt vestes quotidianas, & sic ad propria revertuntur. Et Papa recipit capuceum & chlamydem de scarletto albo, quibus utitur per totam octavam: & sic vadit ad mensam. Acolythi vero & clerici, & sacrista plicant illa paramenta, & hodie comedunt cum Papa, auditores a latere dextro,

[a] Id observatum ob legem communionis paschalis, in propria cujusque ecclesia sumendæ.

primo unus auditor, secundo unus pœnitenriarius, & sic per ordinem: a latere sinistro primo subdiaconus, secundo unus commensalis, qui est magister palatii, vel unus alius, tertio unus acolythus, & sic deinceps. Et datur piper in collatione post prandium.

LXXXVI. *De secundis Vesperis eadem die.*

In secundis Vesperis Papa venit cum pluviali albo & mitra aurifrisiata consistoriali.

LXXXVII. *De diebus Lunæ & Martis Paschæ.*

Item die Lunæ nec die Martis non est Sermo, neque Missa papalis, nec Papa venit ad Vesperas his duabus diebus, sicut facit in Nativitate Domini, ex eo quia non est Missa papalis: nec venit ad Vesperas, nec est Sermo.

LXXXVIII. *De die sabbati in Albis, rubrica.*

Sabbato primo post Pascha, quod dicitur in Albis, antiquitus consuevit celebrare coram Papa prior episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis, licet Papa de communi cursu hac die celebrare consuevit. Perficitur igitur Missa quomodocumque dicatur usque ad *Agnus Dei.* quo dicto, parantur cardinales secundum modum suum, si Papa non celebret, & in ordine paramentis suis albis, & dicitur *Agnus Dei* per dominum Papam cum cardinalibus ceteris, tam prælatis, quam aliis: & postea servitur Missa more consueto. Sciendum quod ista sollemnitas non fit, nisi quando dantur [a] agnus Dei, videlicet in primo anno & in septimo. Quod si Papa celebret, tunc cardinales & prælati omnes induunt se paramentis albis in principio Missæ, ut in aliis Missis papalibus est consuetum fieri. Si autem alius celebrat coram Papa, sive sit cardinalis, sive prælatus, nullus debet se parare, quousque fuerit data pax omnibus, & facta communione in altari per celebrantem. Notandum quoque quod in hac Missa non consuevit esse Sermo, sed sola Missa mandatur: nec habet Vesperos præcedentes papales.

LXXXIX. *De his quæ debent fieri in eodem sabbato, quando Papa non celebrat.*

Sciendum tamen est, quod quando Papa non celebrat, illa die audita parva Missa, ipse venit paratus cum pluviali plano albo cum aurifrisiis tantum, & mitra alba cum perlis consistoriali: & illa die servit Papæ prior presbyterorum cardinalium cum superpliciis, amictu lato, & pluviali, presbyter etiam, sed cum planeta, & non pluviali; diaconi cardinales cum amictu stricto, superpliciis, tunicella, & dalmatica; &

[a] Vide supra cap. LXI initio.

omnes alii prælati etiam cum pluviali ; & sic veniunt cum mitris ad Papam : & extracta mitra, coram Papa genuflectunt, & ipse cuilibet ponit in mitra, quam tenet in manu, agnus Dei duo. quibus sic receptis, osculantur genu dextrum Papæ, & revertuntur ad loca sua, & deponunt paramenta, reassumendo cappas laneas. Similiter & alii prælati veniunt parati ad recipiendum agnus Dei, non tamen cum mitris in capite, sed in manu eas deferunt, nec genu dextrum osculantur : alii vero non induti pedem ; ceteri prælati parati, & omnes alii qui ad eum veniunt pro accipiendo agnus Dei, dextrum Papæ pedem osculantur, & non genu : etiamsi esset rex, immediate post cardinalem venit ad recipiendum candelarum, cinerum, palmarum, agnorum & cereorum ad talia seu consimiles actus pertinentium. & dantur duo agnus Dei cuilibet prælato ; aliis vero unum, tam clericis, quam laicis.

Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipiat paramenta, recipit pacem a prælato celebrante illa die coram Papa, & dat pacem Papæ ; & ipsa data, vadit ad parandum se prout est dictum.

Et sciendum quod dominus Clemens Papa VI, pontificatus sui anno VII, anno Domini M CCC quinquagesimo, dedit cuilibet cardinali tres agnus Dei, licet tempore domini Johannis Papæ XXII & Benedicti XII, non esset consuetum dare nisi duo cardinalibus & prælatis, aliis vero unum. Datis omnibus existentibus in capella infra regias, Papa abluit aliquantulum manus suas in cathedra. Postea cantatur per cantores postcommunio, & finitur Missa. Deinde benedictione facta per Papam, prælatus qui facit officium Missæ illa die, de mandato Papæ pronunciat Indulgentiam VII annorum & VII quadragenarum, quia non consuevit esse Sermo illa die.

XC. *Quando Papa celebrat.*

Nota etiam quod si Papa celebraret, quod tamen modernis temporibus non est consuetum fieri, dantur agnus Dei loco, tempore, & modo supradicto. Præterea sciendum, quod Romani Pontifices non consueverunt facere illam sollemnitatem in hac die, nec per se, nec per alium, nisi in primo anno suæ creationis & in septimo anno, & deinceps sic de VII in VII annis. Et bene verum, quod in primo anno in propria persona tenentur facere officium hac die. Idem fecerunt Pontifices Urbanus V, Gregorius XI in Avinione, & dominus Urbanus VI Romæ in sancta Maria Transtiberim. Verum quod iste dedit etiam post prandium agnus Dei omni volenti, & misit eum parionibus regionum & officialibus Urbis anno Domini M CCC LXXVIII.

Sciendum quod anno Domini M CCC LXXVIII dominus Urbanus sextus Romæ in ecclesia sanctæ Mariæ Transtiberim, in secundo anno suæ creationis dedit, quoniam in primo non potuit, quia non fuerat ante electus nisi per tres septimanas : & ea dedit Dominica in Albis, non sabbato : & celebravit in pontificalibus ; nec fuit Sermo in

Missa, in qua istum ritum tenuit, & observavit. Dicto, *Agnus Dei*, cooperto, cum uno velo sirico pulcro tenuissimo, accessit circa medium ecclesiæ: quem antecedebat subdiaconus cum cruce, ceroferarii seu acolythi cum candelabris & candelis accensis: ubi subdiaconus incœpit cantare istum versum, *Sanctissime Pater, isti sunt agni novelli qui annunciaverunt nobis Alleluia, modo venerunt ad fontem, & repleti sunt claritate Alleluia.* & chorus respondit, *Deo gratias alleluia.* & iterum secundo eumdem modum tenuit, cum pervenit ante fores capellæ seu chori, altius inchoando: tertio cum pervenit ante altare Papa, semper sedendo in cathedra sua magna, eumdem modum tenuit, sed altius inchoando, & qualibet vice flectit genua. Et extensa tobalea super genu Papæ, prædictus subdiaconus flexis genibus semper tenet platellum cum agnus ante Papam, & Papa dedit cuilibet cardinali tres, & cuilibet prælato duo, aliis vero clericis & laicis unum. quibus sic distributis, lavit manus, & perfecit Missam suam. Depositis magnis paramentis sacris, reassumptis pluviali & mitra aurifrisiata, consistorialiter sedit infra cancellum capellæ, & unum pedem extra regias tenebat, & omni venienti dedit unum agnus Dei: & quilibet osculatur sibi unum pedem, cardinales & prælati induti ut in Candelis.

Post prandium vero redditis gratiis venerunt cubicularii cum magno platello cum agnus Dei, & Papa dedit servitoribus & familiaribus suis cuilibet duos agnos Dei. Fuerunt facti illo anno per fratrem Petrum episcopum Senegaliensem sacristam XXIV.

Sciendum quomodo dictus frater Petrus episcopus fecit dictos agnus Dei. Primo namque cera munda & albissima fuit posita supra altare[a] beati Petri apostoli. Deinde sibi tradita per clericos cameræ & per magistrum ceteæ Papæ. qua recepta, confecit illam diem cum chrismate antiquo quod remansit de anno præterito. Verum quod etiam miscuit cum chrismate novo propter majorem devotionem, & impressit illam in illis sigillis seu formulis ad hoc deditis: deinde benedixit, sicut benedicuntur candelæ in die Candelarum, mutatis vocabulis: denum eos immersit in aquam benedictam.

Præterea sciendum est, quod Papa consuevit deferre albam planetam sine paramentis & sine aliquo aurifrigio, omni tempore, sive in Missa, sive in Vesperis, vel alias, quandocumque est Missa principalis & Vesperæ, & quandocumque fuerit processus, & venit ad publicum.

Ceterum in die Jovis sancta, nec in die Paschæ, nec in vigilia, nec in sabbato in Albis, nec in festo Natalis Domini consuevit esse Sermo, nec in Purificatione beatæ Mariæ virginis, nec in die Palmarum.

XCI. *De festo Ascensionis Domini, rubrica.*

In die Ascensionis Domini Sermo & Missa mandantur, non tamen Vesperæ, licet Papa veniat cum pluviali rubeo de samita, & mitra aurifrisiata consistoriali; & cardinales etiam debent venire cum pluvia-

[a] Supple *altari* vel *calice*.

libus albi coloris, & antiphonas incipiunt prout est in aliis Vesperis.

Nota quod ista die possunt & consueverunt fieri processiones generales, & speciales, secundum quod necessitas exigit, de mane antequam Papa veniret ad Missam.

XCII. *De Vigilia Pentecostes, de Missa rubrica.*

In vigilia Pentecostes, si Papa velit celebrare secrete & basse Missam suam, ipsemet legit lectiones omnes illas, prout in Missali Romano scribuntur, & more solito facit confessionem ante primam lectionem.

In magna Missa Papa facta reverentia ante altare more solito, Papa ascendit ad magnam cathedram, & sedet: & tunc legitur prima lectio, & consequenter omnes. Ad letanias Papa flectit genua ante altare: & dum dicitur, *Peccatores*, surgit, & facit confessionem, nec descendet ad orationes ad flectendum genua sicut inferius. Item sunt Veperæ mandatæ, & potus in aula, in quibus Papa venit cum pulcro pluviali rubeo cum perlis & imaginibus, & cum mitra preciosa & sollemni; & cum in secundis Vesperis venit, simpliciter veniunt in primis cardinales cum pluvialibus rubei coloris. Missa & Sermo etiam mandantur.

XCIII. *De primis Vesperis & Matutinis.*

In primis Vesperis dominus Papa incipit primam antiphonam, hymnum, & illam ad *Magnificat*. Cardinales vero incipiunt alias antiphonas. Incœpto semper *Veni creator spiritus*. ante Papam per unum de capellanis, Papa reincipit *Veni creator Spiritus*. quo incœpto Papa descendit de sede sua, & vadit ante cathedram coram altari paratam, & ibi genuflectit, & stat genibus flexis sine mitra, quamdiu cantatur primus versus hymni per eum incœpti: primo versu finito, redit ad sedem suam. Omnia alia fiunt, prout in aliis Vesperis sollemnibus est fieri consuetum.

In Matutinis quæ cantantur de sero bona hora, dominus Papa venit sine mitra & sine pluviali. Ipse incipit Matutinas, & dat illis benedictiones in principio lectionum, & dicit orationem, & nil plus.

Nota quod domini prælati stant juxta eum, & antiquior servit sibi de libro & incenso ad ponendum in thuribulo, dato quod non essent ibi ii majores illo, sive protonotarii, aut alii.

XCIV. *De officio in festo Pentecostes, rubrica.*

In festo Pentecostes, si dominus Papa celebrat, ipse incipit Tertiam cantando, *Deus in adjutorium meum intende*. Antequam recipiat paramenta pontificalia, incipit hymnum & antiphonam: post quam acolythus cantando per capellanos & cantores; & Papa deposita mitra per diaconum cardinalem a dextris assistentem, dicit cantando orationem,

qua dicta, reponitur ei mitra in capite per eumdem diaconum cardinalem, & dicit sedendo, *Quam dilecta*, &c. & illas orationes: & interim calceatur sandaliis.

XCV. *De processione & Missa ipso die.*

Nota quod in processione sunt septem candelabra. Postea vero Missa incipitur. Post *Alleluia*, videlicet secundum, dum debet inchoari per cantores, *Veni sancte spiritus*, Papa descendit de sede sua, & vadit ad cathedram coram altari paratam: & ibi genuflectit, & deponitur ei mitra, & stat ibi usque *tui amoris* dicitur. Deinde dum debet incipi prosa sancti Spiritus, Papa surgit de sede sua: & ibi stando deposita mitra, & unus de capellanis cantando coram eo eam reincipit, & Papa cantando dicit, *Sancti Spiritus*, & sedet deinde quousque prosa sit dicta. Alia fiunt prout est consuetum. Sed ista die servit Papæ in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Sciendum per totam istam octavam quod utimur paramentis rubeis, etiam die Mercurii, Venetis, & sabbato in Missis, quanrumcumque faciamus de temporibus. Ipsa igitur die sabbati, si Papa celebret basse & secrete Missam suam, antequam faciat confessionem, & antequam planetam recipiat, super cornu altaris legit omnes illas lectiones cum letaniis, prout in Missali Romano continentur. quibus lectis, induit planetam, & facit confessionem more solito, & dicit, *Gloria in excelsis.*

XCVI. *De festo sanctissimæ Trinitatis.*

In die sanctæ Trinitatis, quod est in octavis Pentecostes, utimur paramentis albis. Sermo & Missa mandantur. Habet Vesperas præcedentes, non tamen mandatas, licet cardinales sint induti in albis, & Papa cum pluviali rubeo de samito & aurifrisiata mitra consistoriali.

XCVII. *De Matutinis & Missa.*

In Matutinis Papa de sero cum suis prælatis consuevit audire & alia facere prout in aliis. Quod si dominus Papa celebret illa die, servit sibi in officio capellani prior episcoporum cardinalium.

In Missa non fit commemoratio de Dominica, quamvis in primis Vesperis & Matutinis fiat nona lectio, & ad benedictionem commemoratio, & in secundis Vesperis. Istud festum prædictum non habet octavas. Nihilo minus si veniet in festo sancti Barnabæ, de Trinitate faciamus, & nullam commemorationem de sancto Barnaba.

Nota quod anno Domini M CCC XII pontificatus domini Bonifacii VIII, in die sanctæ Trinitatis, celebravit [a] coram in capella magna,

[a] Mendosus locus, qui videtur ita restituendus. *Anno Domini* M CCC XC *primo pontificatus domini Bonifacii IX, in die sancta Trinitatis celebravit Cosmas.* scilicet cardinalis Bononiensis, de quo in capite centesimo.

gno, quia Papa erat minus bene dispositus; & fuit Sermo.

XCVIII. *De festo Corporis Christi, rubrica.*

In die Corporis Christi Sermo & Missa mandantur. Consueverunt Vesperæ præcedentes mandari de gratia speciali causa devotionis: & tunc Papa venit cum pulcro pluviali & mitra preciosa & sollemni. Quod si non mandentur, venit cum simplici de samito. Quoquomodo sit; cardinales veniunt, & sunt parati cum paramentis albis, & inchoant antiphonas.

XCIX. *De Matutinis & Missa.*

Matutinæ etiam cantantur de sero, & Papa interest cum chlamyde sine mitra.

Si fiunt processiones, episcopi cardinales induuntur pluvialibus, presbyteri cardinales planetis, diaconi cardinales dalmaticis.

In Missa utimur albis paramentis, in qua servit Papæ, si celebret, prior episcoporum cardinalium in officio capellani. quod si non celebret, servit sibi prior presbyterorum cardinalium.

C. *De festivitatibus quæ veniunt infra octavas Corporis Christi.*

De festivitatibus quæ infra octavas Corporis Christi veniunt, nihil fit, exceptis festivitatibus beati Johannis Baptistæ, Johannis & Pauli, apostolorum Petri & Pauli. Si festum sancti Johannis Baptistæ in die festi Corporis Christi venerit, nihil fit de eo, sed in crastinum celebratur: & octavæ beati Johannis Baptistæ, cadentes in octavis Corporis Christi, in crastina celebrentur, & tertia die fit commemoratio sancti Pauli.

Item nota, quod anno Domini M CCC LXXXII, anno quinto sanctissimi in Christo patris domini Urbani sexti, festum beati Barnabæ apostoli venit die Mercurii infra octavas Corporis Christi; & nihil de eo fecimus, nec commemorationem, nec aliquid: nec fuit consistorium, sed fecimus de octavis, & ita per totam; & in die Veneris fecimus de sancto Barnaba post octavam. Ita factum fuit anno M CCC LXXXIX. Quod si festum beati Johannis in die octavæ Corporis Christi veniat, fiat de sancto Johanne cum commemoratione de octavis, & die Veneris [a] celebrentur octavæ.

In die corporis Christi in primis Vesperis non fuit prædictus Papa, quia passus calculos, nec cardinales, sed patriarcha Gradensis confessor sanctitatis suæ in magna capella fecit per cantores cantare Vesperas. quibus dictis, incontinenti etiam sollemniter cantaverunt Matutinas, anno Domini M CCC XCII.

Item domini cardinales in die Corporis Christi voluerunt audire magnam Missam cum sermone in magna capella, Papa absente, contra mo-

[a] Hic ritus nostro tempore non est in usu; nec umquam remittitur octava in diem sequentem.

CIV. *De mense Februarii. De Purificatione B. M. V.*

Sciendum, quod si festum Purificationis B. M. V. venerit in Dominica, fiat de festo cum commemoratione de Dominica. Notandum tamen, quod si festum transfertur in diem Lunæ, & fiat de Dominica, ex eo quod est Dominica quæ habet historiam propriam, quæ non potest cantari & transferri in sequentem Dominicam. Idcirco notandum quod omnes Dominicæ a Septuagesima usque ad Dominicam in albis inclusive, habent historiam propriam : idcirco non fit de aliquo festo in ipsis Dominicis.

Sciendum est, quod anno Domini M CCC LXXXI a Nativitate, tempore sanctissimi domni Urbani sexti, anno pontificatus sui quarto, festum Purificationis venit in Dominica Septuagesimæ ; & propter concursum & devotionem Romanorum & candelas petentium, fuit ordinatum quod candelæ darentur, & quod fieret officium de Dominica, & non de beata Virgine. Sed, salva reverentia, non debuit fieri : quoniam festum cedit Dominicæ ; & tantum valent [a] candelæ die Lunæ, quantum die Dominica. a

Sciendum, quod anno a Nativitate Domini M CCC LII, in die Cathedræ sancti Petri, quæ fuit prima dies Quadragesimæ, scilicet Cinerum, domnus Clemens sextus pontificatus sui anno X in Avinione in capella magna, quæ est in palatio apostolico, ad perpetuam rei memoriam constituit & mandari fecit in sermone per illum qui illa die sermocinavit coram dicto domno Papa, cardinalibus & aliis prælatis, quod quandocumque festum veniet ipsa prima die Quadragesimæ, quantumcumque duplex, quod hujusmodi festum ad sequentem diem transferatur, & fieret deinceps de feria illa die Cinerum.

Anno M CCC LXXXVIII pontificatus domni Urbani sexti .·. in ecclesia sanctæ Mariæ Transtiberim fuerunt factæ obsequiæ pro Imperatore. In Missa Papa interfuit cum cappa lanea de scarletto clausa & mitra alba, & fuerunt LXXX torticiæ, quas camera posuit, & duo panni de auro. Domnus tulit sententiam, quod omnia essent sacristæ, & sibi de jure pertinent. Ideo omnes torticias & prædictos pannos recepit, sed ceram dimisit propter cameræ paupertatem.

Item nota quod anno ejusdem .·. die Mercurii nona Februarii, omnes cardinales qui tunc erant in alma Urbe, in sancta Maria Transtiberim in parva capella & secrete in Missa sua communicaverunt de manu sua, primus domnus cardinalis de Alençonio, Gradensis Minor, Teatinus, Corsiensis, Agapitus de Columna, Aversanus, Tiberinus Prædicator, Cisterciensis, Nucerinus, Reatinus, Desangro, de Petramala, Neapolitanus, Mesquinus Prædicator, Paduanus Augustinensis.

a Anno Domini M CCCC LXXXIII, pontificatu Sixti IV. *Purificationis sollemnitatem, qua in Sexagesima Dominicam incidit, jussit Pontifex in diem sequentem transferri, & in eodem die vetus mos candelarum servatus est*, teste Jacobo Maphæo in Diario suo.

CV: *De mense Martii. De Annunciatione B. M. V.*

Si festum Annunciationis in Quadragesima veniat, nota rubricam propriam in suo loco.

Nota quod hæc festivitas venit in die Jovis ante Dominicam de Rosa anno Domini M CCC LXXXIX. nec habuit primas Vesperas, sed in die post Missam celebratam in sancto Petro, sanctissimus dominus noster Urbanus sextus sic indutus in cathedra lapidea incœpit sollemniter Vesperas, & incœpit antiphonam primam & antiphonam ad *Magnificat*, & thurificavit altare semper indutus vestibus sacris, prout in Missa: & mandavit cardinales quatenus sic starent induti, prout fuerunt in Missa. Dictis vero Vesperis, ipse Papa & cardinales sacra deposuerunt paramenta: sed Papa in cathedra lignea, & cardinales incœperunt antiphonas quilibet in loco suo.

Nota quod hæc festivitas venit die Lunæ post Dominicam de Passione anno Domini M CCC [XCIX] pontificatus Bonifacii Papæ anno XI. & non habuit Vesperas præcedentes propter magnum frigus: sed die Lunæ immediate post Missam fuerunt cantatæ. Antiphonas cantores incœperunt, & Papa fuit cum pluviali rubeo sicut in Missa. Cardinalis Neapolitanus dixit Missam.

CVI. *De mense Aprili. De sancto Marco, rubrica.*

Sciendum, quod si festum sancti Marci vel aliud veniat in Dominica in Albis vel infra octavas Paschæ, tunc nihil fit de festo, sed transfertur in diem Lunæ.

CVII. *De mense Maii. De Inventione sanctæ Crucis.*

Nota quod Inventio sanctæ Crucis est duplex festum, & habet officium proprium: nec fit de Sanctis commemoratio, sed totum officium fit de Cruce. Item si prædictum festum cadat in aliqua Dominica, totum officium fit de festo cum commemoratione de Dominica, ex eo quod duplex est. Historia potest transferri in sequentem Dominicam.

CVIII. *De mense Junii. De Dominicis diebus quæ veniunt inter Pentecosten & Adventum.*

De Dominicis quæ veniunt inter Pentecosten & Adventum, rubrica est expressa, & certus numerus.

CIX. *De sancto Barnaba apostolo.*

Item de sancto Barnaba, quando venit infra octavam Corporis Christi, non fit de eo.

CX. *De Nativitate sancti Johannis Baptistæ.*

In Nativitate beati Johannis Baptistæ Missa & Sermo mandantur. In primis Vesperis venit Papa cum pluviali rubeo & mitra consistoriali : cardinales veniunt cum pluvialibus albis, & antiphonas inchoant. De sero dominus Papa est in Matutinis. In Missa vero beati Johannis Baptistæ non fit aliqua commemoratio, dato quod * cadat in Dominica, nec dicitur *Credo*, nisi cadit in Dominica. * *f.* quod non

Item anno Domini M CCC LXXXIX festum beati Johannis Baptistæ venit in octavis Corporis Christi, qua die fecimus de sancto Johanne cum commemoratione de octavis in utrisque Vesperis, Matutinis, & Missa, nonobstante constitutione domini Johannis Papæ in contrarium, quam ostendunt canonici sancti Petri.

Item in sequenti festo apostolorum Petri & Pauli, Papa celebrante in sancto Petro, post *Ite Missa est*, antequam recederet ab altari, venerunt Banderenses antiqui, nudipedes a capitolio usque ad altare sancti Petri sine capuceis, cum corrigiis in collo, & unico simplici jupone, cum candelis in manibus, petendo veniam Papæ, quia excommunicati erant ex eo quod noluerunt senatorem recipere quem Papa posuerat: nec Papa voluit eos audire, sed commisit summo pœnitentiario ibidem existenti, quatenus eos absolveret : & jussu Papæ ascendit ad cathedram lapideam sancti Petri in capite ecclesiæ, stans tenendo virgam in manibus, dicendo, *Miserere mei Deus*, &c. publice absolvit eos antequam Papa discesserat de loco suo.

Item ibidem fecit denunciare festum Visitationis beatæ Mariæ per illum qui prædicaverat.

Item secunda die mensis Julii celebravit idem dominus Papa Missam primam de dicto officio Visitationis in sancta Maria-majori, ubi dedit hac die perpetuis temporibus VII annos & VII quadragenas de Indulgentiis.

CXI. *De Vigilia Apostolorum Petri & Pauli, rubrica.*

Item in Vigilia beatorum Apostolorum Petri & Pauli facimus de sancto Leone. Missa dicitur de Vigilia cum commemoratione de sancto Leone, prout dicit rubrica. Vesperæ & Missa mandantur.

In primis ergo Vesperis Dominus noster venit cum pluviali rubeo precioso & mitra sollemni, & cardinales cum pluvialibus rubeis, & inchoant antiphonas. Potus debet esse in aula de sero. Papa est in Matutinis. In Missa tantum dicitur una oratio. Tertia cantatur, & sunt septem candelabra. Omnia alia fiant prout in aliis. Prior episcoporum cardinalium servit Papæ in Missa.

CXII. *De mense Julii. De Visitatione B. M. V.*

Secunda die Julii celebretur festum Visitationis beatæ Mariæ Virginis totum duplex cum commemoratione de Apostolis. Sunt Vesperæ præcedentes & Missa, quæ dicta sunt per cardinalem Bononiensem anno Domini M CCC X C I I ex ordinatione sanctissimi domini nostri Bonifacii Papæ VIII, ut ponitur III Kal. tali die.

CXIII. *De sancto Martiale.*

De sancto Martiale facimus secunda die post octavas beatorum Petri & Pauli apostolorum : & in crastinum debet esse Missa defunctorum pro [a] Fratribus & Romanis Pontificibus.

CXIV. *De officio pro defunctis Fratribus & Romanis Pontificibus.*

Nota, octava die istius Julii debet fieri officium defunctorum pro Fratribus & Romanis pontificibus.

XCV. *De sancto Jacobo.*

In die sancti Jacobi apostoli non fit commemoratio de sancto Christophoro.

CXVI. *De festo sanctorum Processi & Martiniani.*

Item si festum sanctorum Processi & Martiniani in Dominica venerit, eo die non celebratur, quia officium proprium de eis non habetur : ideo transfertur ad diem Lunæ. Sabbato vero in Vesperis officium facimus de octava sancti Johannis usque ad capitulum : capitulum vero dicatur de communi Apostolorum ; hymnus *Exultet* ; antiphona ad *Magnificat, Gloriosi* ; postea fiat commemoratio de sancto Johanne, & de Dominica, si locus ei competit.

Ista rubrica clarius habetur in communibus rubricis in paragrapho illo, *Quando festum celebratur infra octavas in Dominica die.*

CXVII. *De sancta Anna.*

Item quando Romani Pontifices consueverunt facere de sancta Anna matre Virginis gloriosæ Mariæ.

a Id est cardinalibus, qui olim simpliciter *Fratres* appellabantur.

CXVIII. *De mense Augusti. Sanctorum Machabaeorum.*

De sanctis Machabaeis fiat festum per se, quia totum officium est de Vincula sancti Petri.

CXIX. *De sancto Eusebio.*

Item de sancto Eusebio fiat festum per se.

CXX. *De Assumptione beatae Mariae.*

Notandum, quod in festo Assumptionis beatae Mariae Virginis Vesperae, Sermo & Missa mandantur, & est potus in aula.

In primis Vesperis dominus Papa venit cum pulcro pluviali albo & mitra preciosa. Cardinales etiam cum pluvialibus albis inchoant antiphonas: & hymno incoepto per Papam, ibidem in cathedra sua stat flexis genibus, quamdiu dicitur primus versus; & sine mitra decantanrur Matutinae, & Papa consuevit interesse. In Missa servit Papae in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Omnia alia fiant, prout in aliis sollemnibus. Dominus Urbanus sextus anno secundo in primis Vesperis fecit ante se sedere loco diaconorum, episcopos Cremensem & Senegaliensem, quia non erat nisi cardinalis sancti Petri.

CXXI. *De sancto Augustino.*

In festo beati Augustini patris nostri in Missa dicitur, *Credo in unum;* & in omnibus festiviratibus quattuor doctorum sanctorum Gregorii, Augustini, Hieronymi, & Ambrosii, per constitutionem domini Gregorii Papae XI, & Urbani VI. In secundis Vesperis totum facimus de sancto Augustino cum commemoratione Decollationis sancti Johannis Baptistae, quia duplex per decretalem domini Bonifacii VIII, in Clementinis Bonifacii.

CXXII. *De sancto Hermete.*

Item de sanctis Hermete & Juliano in die beati Augustini non fiat commemoratio, sed quodlibet festum fiat per se,

CXXIII. *De sancta Sabina.*

Item de sancta Sabina in Decollatione sancti Johannis non fiat commemoratio, sed fiat per se, juxta formam quam tradidi in principio hujus libri de aliquo Sancto, vel Sancta non virgine nec martyre.

CXXIV. *De mense Septembris. De historiis ponendis, rubrica.*

Anno Domini M CCC LXXXIX pontificatus domini Urbani papæ VI anno duodecimo, die prima mensis Septembris, fuit dies Mercurii, & Decollatio sancti Johannis venit in Dominica incurrente; & secundum aliquas antiquas rubricas aliqui dicebant, quod tunc debebamus facere de Dominica, & ponere Job, quia prima historia; & non de sancto Johanne. Et dominus noster Papa ordinavit, quod fieret de sancto Johanne, ex eo quod historia Job poterat transferri in sequentem Dominicam. Et quia secundum illam rubricam quandocumque aliquod festum duplex apostoli vel evangelistæ, vel habens aliqua propria responsoria, venerit in Dominicam, in qua prima historia ponitur, & potest transferri in sequentem Dominicam; fiat tunc de Sancto, & non de Dominica. Et ita fecimus, & in tertia Dominica posuimus Tobiam, & in quattuor temporibus.

CXXV. *De sancto Ægidio.*

In prima die mensis Septembris in provincia Provinciæ fit de sancto Ægidio. Ideo nota, quod sive in Provincia, sive alibi, Ordo Romanus consuevit facere festum per se, & festum duodecim Fratrum etiam per se.

CXXVI. *De Nativitate beatæ Mariæ Virginis.*

In festo Nativitatis Virginis Mariæ Sermo & Missa mandantur. In primis Vesperis dominus Papa venit cum pluviali rubeo & mitra consistoriali aurifrigiata: & cardinales veniunt cum pluvialibus albis, & inchoant antiphonas. Matutinæ de sero cantantur, & Papa interest. In Missa tantum oratio una dicitur, in qua servit prior episcoporum cardinalium. Modo dominus Papa in primis Vesperis venit cum mitra sollemni & preciosa, & habet Vigiliam per domnum Gregorium XI factam in civitate Anagniæ in Campania.

CXXVII. *De sancto Adriano.*

Item de sancto Adriano fiat festum, & non commemoratio.

CXXVIII. *De Exaltatione sanctæ Crucis.*

Item in Exaltatione sanctæ Crucis fit totum officium de Cruce, quia officium novum; & de Sanctis fiat alia die. Item de historia ponenda ita ut infra rubricam propriam. Item notandum quod de omnibus commemorationibus totius anni, de quibus in istis locis fit mentio ex quadam extravagante domini Clementis Papæ VI fit festum speciale.

CXXIX.

CXXIX. *De mense Octobris. De sanctis Sergio & Baccho, & sancto Marco Papa.*

In die sanctorum Sergii & Bacchi est festum sancti Marci Papæ : de eo fit per se festum.

CXXX. *De mense Novembris. De festivitate omnium Sanctorum.*

In festo omnium Sanctorum Sermo, Missa, Vesperæ præcedentes mandantur ; & debet esse potus in aula. In ipsis igitur primis Vesperis dominus noster Papa venit cum pulcro pluviali albo & mitra sollemni & preciosa : cardinales vero etiam cum pluvialibus albis ; & inchoant antiphonas. In Missa dicitur tantum una oratio ; nec in Vesperis, nec in Matutinis fit commemoratio de sancto Cæsario, nec de Dominica ; & festum sancti Cæsarii transfertur. Dicitur Tertia. In Missa debent esse septem candelabra in processione.

CXXXI. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis Papa venit cum pluviali rubeo & mitra consistoriali ; & cardinales non parant se, nec inchoant antiphonas, sicut in primis Vesperis. Et istud semper servatur in secundis Vesperis cujuslibet festi : & consequenter nec acolythi, nec auditores, nec etiam subdiaconus stant cum superpliciis, sed cum cappis laneis. Finitis vero Vesperis, & data benedictione per Papam, ibidem Papa deponit pluviale & mitram prædictas, & induitur cappa de scarletto de samito a medio pectoris aperta usque ad pedes, bireto rubeo & mitra alba simplici de garnello : & interim cantores cantant, *Placebo*.

Anno M CCCC XXVIII pontificatus domini Martini anno XI, in die omnium Sanctorum in secundis Vesperis Papa non venit ad capellam, ubi talis ordo servatus fuit. Domnus cardinalis sancti Marcelli fecit Vesperas, & incœpit, *Deus in adjutorium meum intende*, & dixit orationem de festo cum commemoratione sancti Cæsarii, & stetit in officio Vesperarum cum pluviali albo & mitra cum perlis. Finitis dictis Vesperis, dedit benedictionem. qua data, exuit se dicto pluviali, & recepit cappam suam quotidianam de panno, & cum dicta cappa stetit in loco quo prius steterat. Interim cantores incœperunt cantare Vesperas mortuorum, & continuaverunt dictos Vesperos, dicto domino cardinali stante seu sedente cum dicta cappa super faldistorio & sine mitra. Completis vero dictis Vesperis per cantores usque ad *Magnificat*, cardinalis dixit orationem, & duo de acolythis suis tenuerunt sibi duo candelabra cum candelis accensis. quibus finitis, incœptum fuit Matutinum de mortuis, ubi præfatus cardinalis semper stetit, prout in Vesperis, cum dictis candelabris ; & fuit incensatum altare ad *Magnificat* & ad *Benedictus*.

Illi duo cardinales & prior presbyterorum qui steterunt ante Papam, stant & sedent ut prius ante Papam in scabellis suis. Ad *Magnificat* Papa accedit ad altare, & thurificatur, & cophinum ubi stat [a] corpus Christi. Reverso ad cathedram suam, sibi soli, & nulli alteri, incensum datur. Ipse dicit orationem, scilicet *Fidelium Deus omnium conditor.*

Nota quod incensatur ad *Magnificat* & ad *Benedictus* in officio mortuorum. Primo incensatur altare, & deinde incensatur Papa, & non alter.

Nota quod datur benedictio per Papam post dictam orationem.

Item nota quod si Papa vult, potest post Vesperas ibidem illam cappam de scarletto deponere, & reassumere pluviale. Verum est, quod de more est propter honestatem, ut cum prædicta cappa revertatur ad cameram suam. Consueverunt tamen aliquando Romani Pontifices, completis Vesperis mortuorum, audire totum Matutinum de mortuis cantandis per cantores, & stare cum dicta cappa & mitra alba. Completis antiphonis mortuorum, Papa surgit, & per modicum spatium stat, quousque incipiantur lectiones per dictos cantores. Alia fiunt per ordinem de oratione, de incensatione & candelabris, prout in Vesperis mortuorum.

CXXXII. & CXXXIII. *De officio Mortuorum.*

In Missa vero defunctorum venit cum prædicta cappa & cum mitra alba simplici, & diaconus & subdiaconus utuntur tunicella & dalmatica ista die, & non planetis; & subdiaconus portat crucem ante Papam. Ad evangelium portantur luminaria, sed non incensum: & dicto *Sanctus*, immediate descendit a cathedra sua, & vadit ante altare: & ibi flexis genibus usque ad *Pater noster.* In ista Missa non datur benedictio post Missam, nec ad evangelium; nec osculatur liber, nec pes Papæ. Nulli datur incensum nisi Papæ tantum; nec thurificatur altare, nisi in offertorio tantum; & tunc solus Papa thurificatur: una oratio dicitur. Semper cardinales consueverunt istam Missam celebrare. Finita Missa, prælatus qui facit officium, immediate deponit casulam, & recipit pluviale magnum. Interim cantores cantant, *Libera me Domine de morte æterna*; & prælatus prædictus facit absolutionem, prout in Missali continetur: & tantum una oratio dicitur, scilicet *Fidelium Deus omnium conditor*, &c.

Nota quod nunquam in Missis defunctorum portantur chirothecæ, nec sandalia; nec aliqua benedictio datur, nec liber osculatur. Quod si Papa celebraret, diaconus nec subdiaconus communicarent de manibus Papæ Nec est de more, quod Romani Pontifices celebrent in pontificalibus pro defunctis, sed bene secrete.

[a] De eodem cophino actum est superius in cap. 1,

CXXXIV. *De sermone in Missis defunctorum.*

Notandum, in hac Missa non est Sermo, nec umquam coram Romano Pontifice debet fieri pro defunctis; nec ipse umquam celebrat in pontificalibus pro defunctis, sed secrete.

Item sciendum quod Romana curia non consuevit in Missis defunctorum, quandocumque funera essent præsentia, & quantumcumque nobilia, habere sermonem. Contrarium hujus rubricæ servatur modernis temporibus.

Item sciendum quod in Missis militum, baronum, ducum, comitum, regum & imperatorum, quæ celebrantur coram Papa, numquam est sermo; nec etiam in sui absentia, ubi sunt cardinales: sed si cardinales non essent, sermo potest fieri.

Nota, si contingeret Romanum imperatorem diem suum extremum claudere in curia Romana, sive in Urbe, sive extra; post Missam debet fieri sermo, quem debet facere aliquis cardinalis: & tunc intersunt cardinales.

Item nota quod sermo solummodo fieri debet pro Romano Pontifice vel pro cardinali in die sepulturæ, dumtaxat in præsentia cardinalium, excepto imperatore.

Notandum quod in obsequiis domni Urbani VI omni die voluerunt per totam novenam habere sermonem, & habuerunt contra consuetudinem.

CXXXV. *De sancto Martino & sancto Clemente, rubrica.*

In die sancti Martini non fit commemoratio de sancto Menna. Item si festum sancti Martini vel Clementis in Dominica quarta Novembris venerit, in qua ponuntur XII parvi Prophetæ, fiat de Sancto, quia habet tria responsoria & parvi Prophetæ leguntur per hebdomadam. Ista non est historia propria.

CXXXVI. *De mitra, rubrica.*

Nota bene, & bene nota, prout est in rubrica de mitra portanda, quia quandocumque Papa indutus portat mitram in capite in officio, duo diaconi stant ante ipsum, & unus presbyter cardinalis.

CXXXVII. *De cappa portanda.*

Sed nota quod in Parasceven, quando Papa stat cum cappa lanea, a medio pectoris aperta usque ad pedes; tunc non stant ante eum, quoniam non consuevit mitram portare, neque caputium replicatum super caput; nec etiam nocte Nativitatis.

CXXXVIII. *De cappa & mitra portandis in officiis mortuorum.*

Item in die defunctorum in Vesperis & in Missis portat illam cappam & mitram albam super caput ; & cappam circa collum : tunc duo sedent ante ipsum sine scabellis, & presbyter cardinalis super scabellum. Tunc non consuevit episcopus cardinalis sibi servire. Item nota quod si Papa non vellet deferre mitram illa die vel his diebus, tunc non stant ante eum.

CXXXIX. *De cappa in Nativitate Domini.*

Item in Nativitate Domini in Matutinis venit cum cappa lanea, nec portat mitram. Ideo diaconi non sedent in officio Matutinarum ante eum. Item quod Romani Pontifices interdum consueverunt interesse in Matutinis Nativitatis Domini, & in illis tribus diebus in hebdomada sancta, in vigilia Paschæ, in vigilia Pentecostes, Corporis Christi, apostolorum Petri & Pauli, Assumptionis V. M. & in vigilia omnium Sanctorum ; & numquam portat mitram nec pluviale in ipsis Matutinis ; nec diaconi cardinales sedent ante eum in locis suis.

CXL. *De indumentis mutandis in Vesperis omnium Sanctorum.*

Item sciendum, quod in die omnium Sanctorum, dictis Vesperis diei, & data benedictione, Papa ibidem deponit mitram, pluviale, & stolam ; & recipit stolam absque perlis, biretum rubeum, & cappam clausam foderatam de herminis, apertam a pectore usque ad pedes : & sic sedet, & duo cardinales sedent ante eum absque scabellis, & prior presbyterorum. Ad *Magnificat* thurificat Papa altare, & dicit collectam pro defunctis, sicut est in Breviario. Non datur benedictio post Vesperas istas. quibus finitis, cantores incipiunt Matutinas defunctorum, & Papa deposita mitra ibidem sedet cum bireto rubeo ; caputium cappæ tenet super caput non replicatum, sicut die Veneris sancta : & prædicti tres cardinales vadunt ad sedendum in locis suis. Ad *Benedictus* Papa thurificat altare, & sibi soli datur incensum, & nulli alteri. Cum dicit collectam, prædicti tres cardinales revertuntur ad eum more solito.

Item sciendum quod anno Nativitatis Domini M CCC LXXXIX die Jovis octava Aprilis, sanctissimus dominus noster Urbanus VI, anno sui pontificatus ab electione XII, audivit Missam de sua electione post Missam de feria, & venit cum chlamyde rubea, prout fuerat in Missa de feria, & sine cruce : & sic fecit in magna capella per totam Missam, quam dixit domnus cardinalis Neapolitanus.

Et statim intravit consistorium publicum indutus pluviali cum mitra aurifrigiata cum perlis : & magister sacri palatii proposuit pro festo Visitationis sub isto themate, *Unde hoc mihi est, ut magister Domini mei veniat ante me ?* & facto sermone, dominus noster eamdem chlamydem

reassumpsit, & fecit collationem ibidem : in qua collatione seu sermone ista concessit cum bulla. Primo quod celebraretur festum Visitationis beatæ Mariæ infra octavas beati Johannis Baptistæ. Secundo quod in die Corporis Christi ubique terrarum, non obstante quocumque interdicto, januis apertis celebretur. Dedit centum dies de Indulgentiis ultra primas. Tertio concessit annum Jubilæum ad XXIV annos. Quarto ecclesiam sanctæ Mariæ-Majoris posuit in numero quattuor, quoniam ecclesia prima erat sancti Petri, secunda sancti Pauli, tertia sancti Johannis Lateranensis, quarta est modo sanctæ Mariæ-Majoris, scilicet de Nive. Quinto confirmavit privilegia ecclesiarum omnium simpliciter in Urbe, prout in bulla continetur plenius.

CXLI. *Sequuntur rubricæ novæ, & eorum declarationes, quæ defectuosè in libris reperiuntur.*

In primis sciendum est quod nulla historia propria vocatur, nisi habeat novem lectiones ad minus, & novem responsoria.

Item sciendum quod illæ Dominicæ quæ habent tria vel sex responsoria & reliqua...... (require retro vel ante) non vocantur historiæ propriæ. Et ratio est, quoniam mille imperfecta non faciunt perfectum ; ideo historia propria vocatur, quando nihil deficit. Idcirco nota, quod in talibus Dominicis diebus, quæ non habent historiam perfectam, Romana ecclesia consuevit facere de festo duplici currente in talibus Dominicis diebus, non in aliis, nisi posset transferri in sequentem Dominicam.

Item nota quod omnes quattuor Dominicæ Adventus Domini habent historiam propriam. Ideo non moventur de locis, excepta quarta Dominica, quando festum sancti Thomæ in Dominicam quartam venerit.

CXLII. *De festis in feriis Adventus vel Quadragesimæ, quæ habent Laudes proprias.*

Item de festivitatibus quæ celebrantur in illis feriis Adventus, quæ feriæ habent Laudes proprias, scias quod post orationem diei fit commemoratio de feriis : & completis omnibus de festo, iterum dicuntur Laudes de feria cum quinque antiphonis & quinque psalmis, prout mandatum est, absque capitulo, hymno, benedictione & oratione : sed dicto, *Laudate Dominum de cælis*, cum sua antiphona, Laudes terminantur Ita videtur habere illa rubrica quæ incipit, *Sciendum quod Romana ecclesia non consuevit facere commemorationem de feriis, nisi dumtaxat in Adventu & in Quadragesima, dum fit de aliquo festo.*

Dominus Bonifacius Papa VIII.

Anno M CCC LXXXIX, die secunda mensis Novembris, reverendus domnus Petrus de Thomacellis, presbyter cardinalis, in Papam fuit assumptus in Urbe unanimiter & concorditer : quæ fecit in Reate & in Perusio, quære in Itinerario meo de domino meo Papa Gregorio XI, & de ipso.

CXLIII. *De Papa ægrotante.*

Sciendum est quod iste modus consuevit observari in Romana curia Romano Pontifice ægrotante. Medici qui curam ejus habent, dum sciunt appropinquare mortem, & ipsum non posse evadere, tenentur sibi secrete dicere, quod ad omnem eventum cogitet de anima, primo de factis suis: & ipsi quantum poterunt, cogitabunt de sanitate corporis. Deinde tenentur secrete revelare confessori suo, quatenus ipsum dirigat ut cogitet de salute animæ suæ, exhortando & monendo ipsum in generali & in speciali juxta scientiam & discretionem confessoris: maxime quomodo ipse est lumen totius universi, ideo debet dare exemplum omnibus regibus & principibus, laicis & clericis, qui in infirmitatibus ad Deum recurrant, & ordinant de conscientiis suis: ita ipse debet facere, qui est caput totius christianitatis: & quomodo tenetur confiteri, & recipere corpus Dominicum, & petere Indulgentiam in mortis articulo, quam idem confessor sibi dare debet; omnibus indulgere familiaribus, & eis dimittere male ablata & furta usque ad summam centum florenorum, prout sanctitati suæ placebit, sicut dominus Gregorius Papa usque ad sexcentos florenos dimisit.

Item debet omnibus familiaribus suis concedere Indulgentiam in mortis articulo super sigillo alicujus prælati de domo sua.

Demum debet idem Papa vel camerarius ejus convocare suos cardinales ante mortem suam per duos vel per tres dies, antequam loquelam amittat, & in præsentia ipsorum debet condere testamentum, & eligere sepulcrum.

Item debet protestari, quomodo ipse moritur & mori vult in unitate Fidei, & quomodo credit unam ecclesiam catholicam, & omnes articulos Fidei, pro quibus paratus est mori.

Item quomodo non bene se gessit in regimine papatus, & quod in nonnullis offendit: & ipsi cardinales parcant sibi, & omnes quos indebite vel injuste, si quos offendit. [a]

Item debet eis recommendare omnes suos familiares.

Item debet eis revelare debita per eum contracta pro ecclesia Dei, ut ejus successor illis satisfaciat.

Item etiam qui sunt creditores, & quibus tenentur sibi & ecclesiæ Romanæ; & ubi sunt thesauri, jocalia, & bona sua, & ecclesiæ.

Item debet cardinalibus aliquas gratias concedere in foro conscientiæ.

Item debet eis recommendare ecclesiam, & quod provideant de bono pastore in pace & in tranquillitate; & quod si eis videretur bonum, talis vel tales essent boni pro regimine juxta conscientiam suam.

Ultimo dat eis benedictionem, & quod vadant in pace.

Et dum approximat ad mortem, debent esse parati cubicularii semper ad servitium suum, & debent vocare confessorem suum, & prælatos domus, qui sibi administrent Sacramenta ecclesiastica, quæ debent dari juxta for-

[a] In margine hæc adscripta leguntur. *Fecit Papa Nicolaus V ita quod omnes cardinales exiverunt lacrymantes.*

mam quæ est in Polyptycho & in Pontificali Romano : & post fiat recommendatio animæ, prout in dicto Pontificali continetur. Ipso vero agonizante, unus prælatus vel sacerdos teneat sibi crucem consistorialem sine cauda vel baculo ante ejus oculos, & frequenter sibi osculari faciat, semper sibi ad memoriam reducendo Passionem Christi. Tunc camerarius sit avisatus, quatenus recolligi faciat omnia bona Papæ ad certum locum & securum propter insultum ; & omnes officiales ea quæ habent sub custodia, sibi tradant & assignent, & etiam cubicularii illa quæ erant sub custodia eorum : & etiam sacrista penes se retineat, quoniam officium perpetuum est, & rationem reddet sede vacante tribus prioribus cardinalibus ; & iterum ab ipsis tribus prioribus recognoscere, & ab ipsis tenere.

CXLIV. *De Papa jam mortuo.*

Papâ vero mortuo, vel eo agonizante, quod melius est, statim vocantur pænitentiarii, & legunt ante eum officium mortuorum, septem psalmos pænitentiales, & illa quæ in libro ipsorum continentur : & interim cum illis fratribus de Bulla, si fuerint, vel de Pignotta, cum aqua & cum bonis herbis, quam cubicularii parare debent, lavent corpus bene, & barbitonsor radat sibi caput & barbam : & sic loto, apothecarius & dicti fratres de Bulla obturent sibi bene omnia foramina cum bumbasio vel stupa, anum, os, aures, nares, cum myrrha, thure, & aloe, si possit haberi. Lavetur etiam corpus cum vino albo & calefacto cum herbis odoriferis, & cum bona vernagia, quæ cubicularii vel boticularii Papæ debent dictis lavatoribus administrare. Guttur vero de aromatibus impletur & speciebus cum bombasio, & etiam nares cum musqueto.

Ultimo etiam vultus fricetur & ungatur cum balsamo bono, & etiam manus. Camerarius vel cubicularii qui custodiunt balsamum, vel sacrista, si habent, tradent. Demum dicti pænitentiarii induunt ipsum braquam, camisiam, caligas, & tunicam. Tunc quasi sedendo erigant eum dicti pænitentiarii, & induant ipsum totaliter sacris vestibus rubei coloris : primo sandalia alba, cinctorio, fano, stola, tunicella, manipulo, dalmatica, chirothecis, planeta, pallio de corpore beati Petri sumpto ; & plicent fanonem super caput, & circa scapulas circumdent, ac si deberet celebrare, & ponent in capite ejus biretam albam cum mitra alba sine perlis & sine auro.

Item in crucibus pallii sunt tres acus, prout moris est : & semper ardeant ante ipsum ad minus duo magna torticia cum satis de candelis parvis. Item vero sic parato, dicti pænitentiarii ponunt eum super feretrum novum vel lecticam, in quo debet esse bonum matallascum coopertum de serico rubeo, & desuper debent esse duo panni de auro se tenentes ; & circumquaque debent ponere & pendere arma sua & ecclesiæ, in panno serico nigro vel hyacintino.

Item subtus caput ejus sit pulvinar coopertum de panno aureo, &

post pedes ejus in eodem feretro aliud pulvinar consimile cum floccis de serico, & cordonibus de auro: super quod debent stare duo capelli seu pilei Papæ. Pulvinaria debent esse latitudinis feretri.

Sciendum quod lectica debet poni in camera Papæ, ubi corpus est positum. Post lorionem levat eum in camera secreta, & induitur sacris vestibus, prout est dictum.

Sed notandum, quod antequam lavetur & induatur, domini cardinales, unus post alium, vel omnes simul, debent eum visitare: & quilibet absolvit eum prout veniunt, & statim recedant.

Posito super lecticam cum cruce, subdiaconus cappa indutus aut nigra, si habeat, vel alia consistoriali, antecedit & vadit ad capellam.

Dicti pænitentiarii portant corpus cantando, *Subvenite sancti Dei*, cum cantoribus capellæ, cum aqua benedicta, & ad minus x x v tortitia accensa antecedentia, quæ portari deberent per nobiles aut domicellos aut scutiferos dicti defuncti. quod si non sint, saltem per clientes armorum; & ultimo per cursores, si alii non essent.

Camerarius vero & alii prælati domus, & tota familia domus, vultibus coopertis cum capuciis associent corpus, & in capella sedeant: & tunc per cantores & pænitentiarios cantantur Vesperæ defunctorum & totum officium, quousque veniant ecclesiæ parochiales, canonici & religiosi quattuor Ordinum & aliorum Ordinum & monachorum: itaque quælibet ecclesia ad minus cantet unum nocturnum cum una oratione, scilicet *Deus qui inter apostolicos*, &c. & aspergant funus aqua benedicta, & incensent. Hac die dicti pænitentiarii debent comedere in tinello Papæ splendide propter labores & vigilias quas sustinuerunt. Nam in illa nocte debent vigilare ante funus sive in camera Papæ, sive in capella; medietas ipsorum pænitentiariorum usque ad mediam noctem, & alia medietas usque ad diem, semper orando pro eo: & semper sint parati buticularii & panetarii eis administrare necessaria vitæ abundanter; & magister ceræ provideat de candelis, quantum eis expedit, & tortitiis. quod si indigeant confectionibus, cubicularii eis abundanter tribuant.

Item notandum quod si camerarius sit cardinalis, dum corpus lavatur & portatur ad capellam, non consuevit associare funus. quod si non sit cardinalis, debet omnia videre & ordinare, & corpus cum aliis prælatis associare: & sibi portatur cauda, sive sit cardinalis, sive non.

Item notandum, quod immediate dum corpus extra cameram fuerit, camerarius debet recipere omnes claves cubiculariorum cameræ Papæ, & debet vocare tres priores cardinales, scilicet episcoporum, presbyterorum & diaconorum; & eis assignare omnia jocalia Papæ, & inventaria solum in scriptis; & dare eis copiam, si petierint. quod si vellent videre omnia oculata fide, eis non contradicat: sed faciant omnia inventaria renovari in præsentia camerarii & clericorum cameræ, ita quod quilibet ipsorum trium habeat copiam, & dictus camerarius aliam, ne fraus possit esse.

CXLV.

CXLV. *Quando fiunt exsequiæ pro Papa.*

Notandum etiam, quod dum fiunt exsequiæ in capella, si aliqui cardinales volunt interesse, stent in banchis sine paramentis, induti cappis laneis non rubei coloris; & sic infra totam novenam alio quam dicto colore utantur: & dictæ banchæ non debent esse coopertæ, nec capella debet esse parata, neque strata pannis.

Item debent esse ante & circumquaque ad minus in capella xxv torticiæ seu brandones, quilibet ad minus de vi lib. ceræ, & fiant multa altaria in palatio, in magna capella & in parva; & dentur cuilibet sacerdoti celebranti v grossi papales pro anima sua per thesaurarium. De thesauro ecclesiæ nihil datur, & male.

Item dominus camerarius sit avisatus cum thesaurario, quod nigri panni habeantur in magna copia & bona hora: ita quod familiares sint induti, antequam funus exeat de palatio: & in illa processione semper subdiaconus Papæ bajulet crucem ante feretrum, & omnes processionaliter bini & bini post corpus vadant.

Primo ipse camerarius indutus cappa nigra, si non sit cardinalis: & tunc cauda sibi non portatur, nec per totam novenam in exsequiis. Quod si sit cardinalis, non induitur nigro, neque rubeo aut viridi colore, sed in aliis coloribus; neque alii cardinales per totam novenam dictis coloribus debent uti.

Et in die prima sepulturæ ad minus debent esse cc tortitiæ, quælibet de sex libris ceræ; & in castro doloris in quattuor angulis unum de dictis brandonibus, & in medio superius unum aliud, & circumquaque abundantia candelarum, quæ debent accendi antequam Missa incipiatur: & circumquaque debent esse familiares induti de nigro, etiam camerarius, si non sit cardinalis. quod si esset, staret cum aliis cardinalibus in choro.

Item debent dare cuilibet cardinali unam tortitiam ad minus quattuor librarum de cera in dicta Missa, quam tenere debet ante eos unus scutifer eorum: & hoc idem de prælatis. Sed tortitiæ aliorum prælatorum sunt de tribus libris ceræ; pænitentiariorum vero & aliorum nobilium de una libra ceræ; sed canonicorum & aliorum presbyterorum de quarta parte libræ, prout placebit dicto camerario.

Advertat tamen, quod omni die ad minus sint xl tortitiæ circa feretrum seu castrum doloris: desuper vero non debent esse candelæ nisi prima die; & in novena dictum castrum debet circumdari panno serico cum armis Papæ & ecclesiæ: & subtus debet esse feretrum coopertum duobus pannis de auro nobilissimo etiam cum armis, & in quolibet capite unum pulvinar de eodem panno cooperto, unum ad caput, & aliud ad caudam; & super quolibet debet stare unum pileum pulcrum Papæ per totam novenam.

CXLVI. *De Missis per totam novenam.*

Item omni die dantur candelæ prælatis indutis de nigro, ſtantibus circa feretrum, prout in prima die : quas, ſi volunt, ſecum reportant; etiam pænitentiariis & canonicis eccleſiæ, in qua fit officium : ſed facta abſolutione omnia luminaria extinguantur, & tunc fiat Sermo. Nec cardinales induti accedunt ad feretrum, ſed exſpectant illos quattuor qui abſolvunt corpus. Eſt etiam ſciendum, quod prima die prior epiſcoporum cardinalium debet dicere primam Miſſam, & facere ſermonem, vel committere ſermonem alicui prælato vel magiſtro in theologia : Miſſam vero non debet committere, quia ſi non poſſet celebrare, debet eam dicere ſecundus epiſcopus cardinalis, vel tertius, & ſic deinceps. In hac Miſſa tantum dicitur una oratio, ſcilicet *Deus qui inter apoſtolicos*, &c. Finita vero Miſſa, dictus cardinalis qui eam celebravit, cum diacono, ſubdiacono, & ſocio indutis ſacris veſtibus, veniunt ad locum ubi ſtant alii cardinales : & tunc fit ſermo, nec datur benedictio prædicanti. Finito vero ſermone, omnes cardinales recipiunt amictum, ſuperplicium, pluviale nigrum, & mitram albam de garnello ſimplicem, & vadunt ad corpus, ſi non eſt ſepultum; bini & bini ſecundum ordinem ſuum accedunt, ſubtus prædictum caſtrum cum mitris in capitibus. Sed qui fecit officium, omnes antecedit, quicumque ſit. Et tunc cantores cantant, *Subvenite ſancti Dei*, quo completo, dictus cardinalis mitra depoſita thurificat, & cum aqua benedicta aſpergit feretrum, & dicit prædictam orationem. Et tunc cantores iterum cantant, *Memento mei Deus* ; & alius epiſcopus cardinalis eodem modo thurificat, & dicit aliam orationem. Et tertio poſt aliud reſponſorium prior preſbyterorum dicit aliam orationem eodem modo : & quarto cantatur, *Libera me Domine*, per univerſum clerum : ſecundus preſbyter cardinalis dicit ultimam orationem. Hæc omnia fiunt prout continentur in Pontificali. quibus expletis, omnes recedunt ad propria depoſitis paramentis. Sciendum tamen, quod omni die debet eſſe Miſſa, quæ debet dici per cardinales juxta ordinem ſuum, & ſermo per eoſdem, niſi committant prælatis vel magiſtris in theologia, aliis non.

CXLVII. *De panno diſtribuendo poſt mortem Papæ.*

Item ſciendum, de pannis diſtribuendis iſte modus conſuevit obſervari. Primo camerarius, ſi non ſit cardinalis, cum duobus capellanis & duobus ſcutiferis; item theſaurarius, item confeſſor, ſi ſit prælatus; iſti tres domini de eodem panno bono & nobili.

Item referendarii de eodem panno; item cubicularii de alio panno minori, & clerici cameræ : item medici cum ſcutiferis Papæ de ſimili panno cubiculariorum. Item magiſtri buticulariæ, panetariæ, aquæ ſalleriæ, ceræ, coquinæ, de alio panno minori; item oſtiarii, janito-

res, clerici capellæ, ceremoniarum, omnes de consimili panno magistrorum buticulariæ; & servientes armorum. Juxta voluntatem domini camerarii omnes induantur, totum stat in sua voluntate.

Item duo coqui Papæ de eodem panno officialium. Item de prima porta & secunda, de eodem & consimili panno: item cursores, famuli de palefrenario, de panetaria, de buticularia, de cera & coquina, omnes de uno panno minori, ad minus de quolibet officio duo: sed palefrenarii secundum numerum ipsorum, & etiam cursores juxta voluntatem domini camerarii.

Item marescalcus curiæ, & advocatus pauperum, & magister sacri palatii, procurator fiscalis, advocatus Papæ, omnes de uno panno. Item emptor, guardavessalla, guardia major, id est custos cibariorum, custos sacræ capellæ, qui est sub potestate sacristæ, omnes de eodem panno. Item campanarius, scopator cameræ Papæ, & scopator palatii de alio panno.

Item si Papa moriatur Romæ, sex banderenses, tres rectores, duo consiliarii consueverunt petere. Item capita regionum & manipularii etiam consueverunt petere vestes nigras, & habuerunt in morte Urbani VI. Omnes isti officiales Urbis. qui si petierint, sunt sub beneplacito domini camerarii, si eis dare vult, vel non.

Senator Urbis propter officium non utitur nec vestitur, nisi vellet facere per se amore Papæ.

Item notandum quod dantur tres cannæ de panno unicuique.

Item prima die comedunt in palatio pænitentiarii & omnes familiares Papæ per totam novenam, & aliquando quousque Papa sit creatus: qui recipit & retinet quos sibi placet.

Item statim fiunt magnæ eleemosynæ pro anima Papæ per thesaurarium de mandato camerarii, primo quattuor Ordinibus mendicantibus æqualiter quinquaginta florenos vel viginti quinque, ad minus x. panem, vinum, carnes pro una die: deinde hospitalibus & aliis pauperibus juxta voluntatem camerarii, & secundum quod camera est potens.

Post secundam Missam immediate, qui eam dicit, vadit ad feretrum subtus castrum doloris, reposita planeta, indutus pluviali cum suis ministris. Cantores Papæ semper cantant officium Missæ & responsoria in absolutione; & canonici debent eos juvare in responsoriis cantandis: & finita absolutione dictus cardinalis depositis sacris vestibus revertitur ad alios cardinales. qui audiunt sermonem, & dicto sermone vadunt omnes ad palatium ad ordinandum de conclavi, & ibidem assignantur eis loca per dominum camerarium. Omnes fiunt æquales in spatio assignando ad minus, & spatia ubi debent fabricare cameras suas expensis propriis cujuslibet, si sint divites & antiqui cardinales.

Item omni die post Missam & sermonem debent facere concilium, cogitando & tractando de futuro episcopo seu Papa.

Item numquam in tota novena dicatur nisi una oratio, scilicet *Deus qui inter apostolicos*, &c. In absolutione possunt mutare si voluerint, & dicere loco illius, *Inclina Domine aurem tuam.*

Item camerarius caveat bene, ne ordo in dicendis Missis interrumpatur: quoniam omni die unus cardinalis debet dicere Missam de mortuis, & faciat ibidem sermonem. quod si nolit facere, det uni prælato vel alicui magistro in theologia. quia si ordo interrumpatur, non posset reintegrari. Non enim licitum & honestum esset, quod per prælatum vel episcopum diceretur Missa; sed si aliquis de cardinalibus infirmaretur, vel non posset Missam celebrare, alter cardinalis eam dicet; & sic successive per ordinem usque ad finem.

CXLVIII. *De novena Papæ.*

In novena autem castrum doloris ornatur candelis sicut in die, & ad minus ponantur ipsa die LXXX, vel C brandones.

Item sciendum quod barbitonsor Papæ non retinet cassam cum rasoribus, & cum iis quæ intra sunt; item de bacili argenteo. Postea novus Papa facit sibi dare decem vel XII florenos. Verumtamen bacile semper in camera Papæ cum rasoriis & tobaleolis remanet.

Item si panetarii & buticularii petunt tobaleas vel [a] bottas, dentur eis, quia habent esse sua. quod si non darentur eis, rationem haberent petendi in tobaleis, in quibus Papa ultimo comedit, & in bottis, de quibus ultimo tunc bibebat vinum. Item cubicularii possunt petere cuilibet unam vestem Papæ. Si volunt tamen, omnes consueverunt dari amore Dei pro anima ejus.

CXLIX. *Rubrica de conclavi.*

De conclavi vero dicendum est. Primo ordinatione ac dispositione loci caveat bene camerarius, quod portæ murentur, & omnes fenestræ quæ sunt bassæ prope terram vel solarium ad minus ad quattuor cannas, & omnia foramina quæcumque parva vel modica, expensis cameræ.

Item sit una capella, cujus portæ & fenestræ omnes sint clausæ de bono muro, dempta porta qua itur ad conclave, & fenestris quæ intra conclave respiciunt, quæ apertæ remaneant.

In hac capella omni die cardinales Missam debent audire omnes insimul, non tamen cantando, sed basse. Item si non sit capella, quæ conclave contingat, fiat infra conclave in aliquo angulo, vel pro conclavi unum altare portatile; & ibi audiant omni die Missam: & in eadem capella possunt convenire ad eligendum & faciendum concilium, vel ubi placebit eis melius. Caveant quod scribant omnia. Item in dicta capella semper debet esse Corpus Christi cum candela accensa ad omnem eventum; quam solvit camera & omnes alias, quæ in dictis Missis consumentur ibidem sede vacante.

Item sciendum, quod modernis temporibus domini cardinales debent intrare quilibet ipsorum cum presbytero & uno famulo. Item ipsi domini faciant parari cameras suas cum cortinis suis & lectisterniis

[a] Id est lagenas, Italis vulgo *botte*.

sine palea, nisi esset in frigoribus. Item mensam, scamnum, non tamen capsam, nisi esset aperta totaliter desuper. Item vas ad tenendum aquam, vinum, vel * cannes, quæ cadit de manibus, & alia utensilia lignea, veru seu barras, super quibus debent poni cortinæ: & circumquaque solvit camera. * *al.* carnes

Item sciendum, quod domini cardinales tres, prior cum camerario de consilio aliorum, antequam intrent conclave, debent eligere quattuor sollemnes viros, qui habent extra custodire conclave cum gentibus armatis, & caveant bene super hoc quod tales sint idonei. Poterunt esse duo prælati & duo milites, vel unus miles & unus banderensis.

Item dicti custodes caveant sibi bene sub pœna perjurii, quod bene aperiant semper & videant quidquid portatur cardinalibus ad comedendum: & si pastilla eis portarentur, illa aperiant.

Item sub pœna perjurii nullam litteram eis dent, nec permittant illos accipere, nec ab ipsis etiam recipere, quantumcumque necessitas cogeret: sed quidquid voluerint habere ab extra, dictis custodibus ore dicant.

Item quod nullus intret ad eos, quamdiu erunt in dicto concilio, nisi forte aliquis cardinalis ab extra veniret de sua legatione, & ille potest intrare solus cum uno presbytero & uno clerico.

Item omni die mane & sero faciant de domibus eorum portari cibaria cocta & alia vitæ necessaria.

Item capellani ipsorum celebrent in communi loco, in quo omnes conveniunt, prout supra dictum est.

Item in porta conclavis sint ad minus tres claves cum tribus serraturis: quilibet custodientium habeat suam. Item dicta porta sit clausa bene cum barris, & clavelaturis, & catena; & in medio sit foramen per quod detur eis ad comedendum longitudinis unius palmi & semis, & tantum in altitudine, quod etiam cum clavi claudatur.

Item sciendum, quod familia camerarii debet dormire in camera semper ad conservandum bona; & ipse camerarius, si non sit cardinalis, item illi prælati qui habent custodiam de conclavi, etiam dormiunt ibidem cum aliquibus familiaribus eorum. Item omnes vivere debent expensis cameræ, quousque Papa sit creatus, & quamdiu faciunt custodiam.

Item in turribus debent esse custodes ad minus ad quattuor partes, & in qualibet turri ad minus tres cursores, & eis vitæ necessaria ministrantur de camera. Debent facere custodiam die noctuque. Item ab extra debent custodire homines deputati per tres priorum cardinalium & per camerarium, quibus ad minus datur panis & vinum extra stipendium: & caveant quod neminem permittant intrare palatium sive cum armis, sive sine armis, nisi de licentia custodientium dumtaxat.

Item notandum, quod parapectus debet habere ad minus quattuor palmas in latitudine inter murum & lectum cardinalis, & sit de asseribus clausum solum ad altitudinem cortinarum vel x palmarum ad minus. Totum istud fuit factum in morte domini Urbani expensis cameræ

apostolicæ, quia cardinales erant nimis pauperes. Longitudo vero quantum cameræ longæ erant. Retro cardinales debent tenere ligna, carbones, & alia vitæ necessaria infra illud spatium.

In conclavi autem unus clericus audientiæ, qui servit capellæ in capella dicens epistolas, intret & scribat omnia quæ fiunt de die in diem, & ordinet omni die de Missa dicenda coram cardinalibus, & teneat unam lampadem accensam in capella, & aliam in medio conclavis; & custodiat paramenta, calicem, librum, & chlamydem sancti Petri cum mitra consistoriali.

Item sciendum quod domini cardinales post mortem domini Gregorii papæ XI voluerunt audire in hospitali sancti Spiritus Missam de Spiritu-sancto. Sequenti die post novenam fuit, quia voluerunt habere consilium cum Romanis, antequam intrarent conclavim, pro conservatione conclavis.

Item post mortem domini Urbani VI, domini cardinales post Missam nonam & sermonem voluerunt audire Missam ibidem de Spiritu-sancto cum sermone, quam dixit dominus Pisanus. Tali cera fuit sibi administrata de camera apostolica XI magnæ candelæ, & duo brandones. Item intrarunt conclave eodem die de sero post Vesperas.

Item fuerunt deputati quattuor prælati ad custodiendum conclave, duo pro parte camerarii, qui portaverunt baculos in manibus; & duo ex parte collegii: & istos camerarius non permisit portare baculos, nec post de suis, nisi unum, qui fuit ille, portavit. Item extra fuerunt ad conservandum conclave destinati duo banderenses cum quattuor famulis quilibet sex.........

Nota, quod quando Papa est creatus, induitur aliis pannis. Vestimenta quibus exuitur, debent esse dicti clerici capellæ, secundum quod fuit semper observatum.

In novena castrum doloris fuit ornatum candelis prout in prima die: brandones fuerunt circumquaque feretrum, prout ante; & in quolibet angulo castri brandonem unum, & in cacumine superius unum valde magnum de cera alba, forsan XXV librarum, quia fuit cereus paschalis. Primus circulus candelarum castri continebat XXIV candelas a quolibet latere: spatium erat de candela ad candelam quasi palmæ unius.

CL. *Qualiter papa Bonifacius IX venit in Vesperis vigilia Nativitatis beatæ Mariæ.*

Nota quod die Jovis VII mensis Septembris, in vigilia Nativitatis beatæ Mariæ virginis, in primis Vesperis dominus Bonifacius papa IX fuit in Vesperis cum pluviali rubeo & mitra aurifrigiata, & non sollemni: & incœpit Vesperas, & dixit orationem solummodo, nec incœpit antiphonam. Cardinales incœperunt, nec deposuerunt cappas laneas: totum dixerunt cantores. Auditores, acolythi fuerunt cum superpliciis, & cardinalis Tudertinus de mane fecit officium anno MCCCXCI, pontificatus sui anno II.

CLI. *De diebus Mercurii, Jovis, Veneris, & sabbati hebdomadæ sanctæ.*

Attende quod die Mercurii sancta in Matutinis dominus Papa venit cum sola chlamyde rubea & sine mitra. Cathedra est parata : nec diaconi cardinales sedent ante eum, sed in locis suis : nec episcopus vel presbyter qui servit sibi de libro, sedent ante eum super scabellum, sed omnes in locis suis sedent.

Die Jovis eodem modo per omnia.

Item die Veneris sancta Papa venit ad officium cum cappa a medio pectoris inferius aperta, foderata de herminis, cum mitra alba simplici de garnello aut aurifrigiis.

Item de sero in Matutinis venit cum dicta cappa & sola bireta rubea in capite ; & in toto officio tenet super caput absque mitra.

Item in die sabbati sancti in Missa venit cum pluviali rubeo sine perlis. Item de sero in Matutinis venit cum chlamyde alba & sine perlis.

CLII. *De obviatione cardinalis intrantis in Romanam curiam.*

Nota, quod si cardinalis veniat, quod si fuit extra curiam per aliquod tempus pro negotiis suis, vel ratione solatii, non tamen Nuncii vel Legati, quando redit & intrat civitatem, ubi Romana curia residet, cardinales alii non debent ei ire obviam, sed mittunt eorum familiares ad sociandum illum.

Item si aliqui cardinales amore vel ex nobilitate aut consanguinitate occurrunt ei obviam, si sit unus qui intrat, & alii qui obviant, plures sint in pari numero ; ille qui noviter venit, solus debet præcedere, & alii post eum bini & bini : deinde patriarchæ, deinde protonotarii, & alii juxta ordinem suum.

CLIII. *De canonizatione sanctæ Brigidæ.*

Sequitur canonizatio sanctæ Brigidæ. Anno Domini M CCC LXXXXI & die sabbati, VII mensis Octobris, pontificatus domini Bonifaci IX anno secundo, facta fuit canonizatio beatæ Brigidæ in magna capella sacri palatii Romæ prope sanctum Petrum, in qua talis modus fuit observatus.

Primo die Veneris patriarcha Gradensis, confessor & referendarius dicti domini, ex præcepto sanctitatis suæ consistorium generale mandavit, item canonizationem sanctæ Brigidæ, ut omnes deberent venire ad ipsam sollemnitatem. Item campanæ omnium ecclesiarum deberent pulsari hora Completorii, & crastina die hora Tertiarum etiam mandavit.

Item parata fuit capella circumquaque de pannis, & sternata de frondibus de verta. Magister folrariæ fecit.

Item circumquaque per totam capellam fuerunt tortitiæ seu bran-

dones, quilibet de undecim libris ceræ : fuerunt in summa LXXXVI. Modum dictarum candelarum & ordinem brandonum inveni.

Item in die sabbati de mane dominus Papa audivit magnam Missam de Spiritu-sancto in camera sua.

Item post magnam Missam venit ad magnam capellam, cum comitantibus omnibus cardinalibus & nobilibus Romanis, cum pluviali rubeo consistoriali & mitra de perlis consistoriali ; & facta reverentia aliquali ante altare, ascendit ad aliam cathedram longe ab altari paratam : & ibi recepit omnes cardinales & prælatos ad reverentiam cum cappis laneis more solito. qua reverentia finita, accessit ad aliam cathedram cum scabello paratam ante medium altaris, appodians se ad altare versa facie ad populum : & duo diaconi antiquiores sedebant ante pedes ejus in scabellis, aliis etiam cardinalibus sedentibus in locis suis cum cappis laneis : & facto silentio, & luminaribus accensis, Papa sedendo mitram in capite, fecit collationem & sermonem suum sub isto themate; *Viduam ejus benedicam, & florebit super ipsam sanctificatio mea.* Completo sermone & facta admonitione ut omnes deberent Deum rogare, quod non permitteret eum errare ; protestatione etiam facta quod ipse non intendebat facere contra sacrosanctam Romanam ecclesiam, surgens de sede, deposita mitra, incœpit cantando, *Veni creator Spiritus*, & flexis genibus stetit sine mitra usque ad versiculum tertium, & semper stetit ibidem pedes, tamdiu donec cantores cantaverunt dictum hymnum. quo finito, sine versiculo dixit, *Dominus vobiscum*, & orationem, *Deus qui corda fidelium*, quam finivit *per Christum dominum nostrum.* Sed reassumpta mitra, ibidem sedendo pronunciavit beatam Brigidam fore Sanctam, & adscribendam in catalogo Sanctorum, ut est in libro secretorum papalium domini Clementis Papæ VI. qua pronunciata, ore proprio concessit Indulgentiam ista die & in sequenti visitantibus ecclesiam sancti Petri & sancti Laurentii in Panisperna, & qui interfuerint in divino officio isto illam Indulgentiam Jubilei, & multas alias in terris. Post hoc procuratores dictæ Sanctæ petierunt publica instrumenta de hoc : & Papa etiam de sua potestate jam dicta... & tunc omnes cardinales & prælati receperunt paramenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi tunicellas & dalmaticas ; & iterum venerunt ad reverentiam Papæ. Post hoc deposito pluviali rubeo recepit chirothecas preciosas & anulum pontificalem, & pluviale album preciosum cum mitra sollemni : & deposita mitra incœpit cantando, *Te Deum laudamus*, & tunc data sunt duo magna tortitia de cera alba, quælibet de octo libris ceræ, & cuilibet cardinali ac patriarchæ de VII libris ceræ aliæ non albæ, & omnibus prælatis de duabus libris, & aliis clericis & cantoribus, auditoribus, & nobilibus, & aliis de una libra ceræ : & tunc incœpta fuit processio, & omnes tenebant faculas suas accensas in manibus, quilibet in ordine suo : & duo patriarchæ ibant cum cardinalibus, item dominus Papa subtus pallium, sed milites portabant extra pallium tortitia Papæ accensa. & sic ivimus per totam capellam usque ad aliam capellam, & reversi fuimus processionaliter-

processionaliter ad magnam capellam, & dominus summus Pontifex ascendit ad cathedram ante medium altaris, ubi fecerat sermonem suum prius: & stando diaconus a dextris dixit cantando, *Ora pro nobis beata Brigida alleluia*; & Papa dixit, *Dominus vobiscum*, & aliam orationem de beata Brigida: & cantato per cantores *Benedicamus Domino*, diaconus a sinistris dixit, *Confiteor*, & Papa dedit benedictionem more solito: & prior episcoporum cardinalium pronunciavit Indulgentias: & sic quilibet repatriavit cum candela sua; & omnes alias candelas de altari & tortitia de capella camerarius fecit recipi pro Papa...... per sex cardinales, qui deberent omnes esse sacristæ. Primus erat dominus de Alençonio Philippus: secundus de Anglia dominus Adam: alter Reatinus.

Ista die Papa non potuit dicere magnam Missam de Sancta, causa infirmitatis, sicut debebat: sed in crastinum celebravit, ubi istum ordinem tenuit.

Dominica ergo die VIII mensis Octobris, bono mane, post parvam Missam, dominus Papa indutus cum pluviali & mitra cum perlis consistoriali, descendit ad ecclesiam sancti Petri cum omnibus cardinalibus, duobus patriarchis, Constantinopolitano scilicet, & cum prælatis, & toto clero: & in porta ecclesiæ venerunt ei obviam omnes canonici sancti Petri cum cruce, pluvialibus, pavilione, & campana processionaliter, cantando *Te Deum laudamus*, duxerunt eum ad majus altare: & facta aliquali oratione ante altare, recessit ad cathedram, ubi consueverunt Romani Præsules induere se, & sedendo cardinales & omnes prælati venerunt ad reverentiam, & ipse voluit quod cantaretur Tertia. Missa fuit de sancta Brigida cum commemoratione de Dominica. Tunc primo ego incœpi de mandato sedere inter cardinales episcopos. Processit Missa ordine suo.

Item post evangelium diaconus a sinistris dixit *Confiteor*, & dicto *Credo in unum Deum*, & post offertorium Papa sedebat super bassam cathedram cum scabello ante regias ferreas Papæ, ubi lectum fuit evangelium, versa facie ad sedem, in qua fuit indutus. Tunc domini commissarii tres cardinales de canonizatione istius Sanctæ exierunt de sacristia sancti Petri cum oblationibus suis.

Primo dominus de Francia cum duobus magnis tortitiis accensis, coopertis de auro, obtulit osculando pedem & manum: secundo dominus Anglicanus cum duobus panibus coopertis, cum robaleis & armis & scudetis sanctæ Brigidæ, & trium cardinalium commissariorum; & osculatus est pedem & manum Papæ: tertio dominus Barensis cum duobus magnis bacilibus de vino & malvarico, quæ vocantur Romæ scyphi deaurati, & cum armis & scudetis Dominæ & cardinalium prædictorum; & osculatus est pedem & manum Papæ.

Ultimo venerunt quinque procuratores istius Sanctæ cum advocato, & quilibet obtulit unam magnam candelam de una libra ceræ albæ, modicum laboratam cum rosis & floribus, viridis, alba & rubea.

Item unum parvum canistrellum, totum depictum de colore viridi, in quo fuerunt duæ columbæ albæ & duæ turtures.

Item nota, quod canonici in processione debuerunt habuisse grossas candelas de cera in manibus ab istis exsecutoribus: & quia non habuerunt, Papa fuit turbatus.

Item fuerunt in ista Missa super regias ferreas & super columnas lapideas prope regias prædictas circa LXXX tortitiæ accensæ, & VII in elevatione Corporis Christi. Poterant esse quælibet de quattuor libris ceræ. nec Papa, nec cardinales, nec aliquis candelam habuit in ista Missa; nec fuit sermo.

Item nota, quod completa Missa dominus Pontifex indutus prout fuerat in Missa, & omnes cardinales & prælati induti sacris vestibus, prout fuerunt in Missa, cum mitris iverunt ad fenestras prope campanile in loco deambulatorio, ubi Romani antistites consueverunt dare populo Indulgentiam: & ibi Papa dedit de vera Indulgentia illa die, sicut in Jubileo ob reverentiam Brigidæ, & in sancto Petro, & in sancto Laurentio in Panisperna, ubi sancta Brigida dicta fuit sepulta: & quicumque visitasset dictas duas ecclesias sancti Petri & sancti Laurentii VII vicibus per totum præsentem mensem, haberet Indulgentiam Jubilei.

Item nota, quod de cera ecclesiæ sancti Petri accensa canonici voluerunt habere: sed camerarius totam recepit, quod Papa, nec ipsi, nec acolythi, nec cantores, nec clerici habuerunt.

Item nota, quod quilibet cantor habuit tres ducatos ab exsecutoribus.

Item dicti exsecutores miserunt unam pintolam de auro Papæ valoris C ducatorum, & unum vitulum, XXIIII capones, XXIIII pullos, XXIIII columbos, duo barilia de vino.

Item nota, quod fuerunt Vesperæ præcedentes, nec sequentes.

Item nota, quod ista die, licet fuerit Missa de sancta Brigida, tota die fecimus de Dominica, nec fecimus commemorationem in Vesperis, nec in Matutinis de ipsa Sancta.

Item nota, quod omnes cardinales induti sacris vestibus associaverunt Papam usque ad cameram.

Ista die nullus cardinalis comedit cum Papa, nisi solum prælati domus & cantores.

Item nota, quod tota capella debet esse intus & extra parata pannis.

Item in altari debent esse VI candelæ, quælibet de una libra cum dimidia: item super cancellum capellæ sex tortitia, quælibet de VIII libris ceræ.

Item extra regiam seu capellam ponantur ligna perforata in muro circumquaque ad tenendum tortitia, quantum capella est: & in quolibet ligno erunt sex tortitia, quælibet de quattuor libris ceræ.

Item in fine capellæ ex opposito altaris illud idem.

Item de aliis parvis candelis de uncia vel media, aut pro libra ponantur XX habentia per murum, & distribuantur laicis & clericis.

CLIV. *ADDITIONES.*
In die Cinerum.

Additiones vero quæ in die Cinerum, dominus Bonifacius VIIII in die prædicta descendit ad magnam Missam in magna capella in Perusio cum pluviali & mitra sine perlis, & sic dedit cineres. quibus datis, deposuit pluviale & mitram, & reassumpta chlamyde, sic stetit per totam Missam absque mitra, quam dixit dominus Neapolitanus. Papa erat alteratus propter frigus anno Domini M CCC XCIII, pontificatus sui anno quarto.

CLV. *De Dominica Rosarum.*

Item in Dominica de Rosa fuit celebrata Missa in magna capella, Papa absente, in præsentia omnium cardinalium, & Rosa fuit portata de camera Papæ per juniorem clericum cameræ ad capellam, & stetit super altare per totam Missam; & post reportata per eumdem ad cameram Papæ: in qua camera paramenti, exeundo Papa de alia camera sua, eam portando in manibus suis, in sede sua in camera sua paramenti eam dedit Hostregio de Faventia anno prædicto.

CLVI. *De Annunciatione beatæ Virginis.*

Nota, quod in Annunciatione beatæ Mariæ Virginis dominus Bonifacius IX, pontificatus sui anno quarto, in infirmitate detentus non interfuit Missæ, quæ fuit celebrata in magna capella Perusii per episcopum Anconitanum: & ille qui debuit facere sermonem in præcedenti Dominica, quia non erat factus, fecit sermonem ista die de prædicta Dominica cum aliis verbis de beata Virgine, quæ fuit dies Martis M CCC XCIII.

CLVII. *De Dominica in ramis Palmarum.*

Sequenti die Dominica in ramis Palmarum idem dominus Bonifacius dedit ramos in parva capella more solito post magnam Missam celebratam in camera. quibus datis, domini cardinales induti sacris vestibus iverunt ad magnam capellam, & depositis vestibus audiverunt aliam magnam Missam, in qua non fuit Papa, quam dixit Neapolitanus episcopus.

CLVIII. *De die Jovis sancta.*

Item eodem anno die Jovis sancta, facta magna Missa in camera Papæ, & reservato Corpore Christi in calice super altare secretæ capellæ, domini cardinales & omnes prælati iverunt ad magnam capellam, & audiverunt ibi aliam magnam Missam more solito, quam dixit dominus patriarcha Constantinopolitanus: & reservato Corpore Christi

in calice, & incensato more solito, remansit super altare: & cantatis Vesperis, domini cardinales non parati existentes ante altare in modum circuli, & duo patriarchæ inter eos, scilicet Constantinopolitanus prædictus & me Gradensis, de mandato domini nostri Papæ pronunciaverunt processus generales absente Papa, quos legit dominus patriarcha Constantinopolitanus: & candelæ non fuerunt projectæ ex eo quod non habebant, sed solum una de altari accepta.

CLIX. *De eodem die facto prandio.*

Item eodem die post prandium Papa non potuit lavare pedes pauperum: sed patriarcha Gradensis confessor de mandato Papæ lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio, & pluviali cum mitra alba, audivit evangelium, cantando cum luminaribus, cruce & incenso more solito. quo cantato cantores incœperunt cantare: & ipse deposito pluviali, cincto linteo & mitra in capite, incœpit lavare pedes. quibus finitis, dixit orationem, & cardinalis camerarius dedit florenos cum carleno, & noluit dare illas petias de tela ad tergendum pedes pauperum nisi duas per totum, sed omnia reportavit secum; & male, dicit glossa.

CLX. *De die Veneris & sabbati.*

Die Veneris sancta & sabbato prælati fecerunt officium in magna capella absente Papa, cardinalibus omnibus præsentibus.

CLXI. *De die Paschæ, Ascensionis, Pentecostes & Trinitatis.*

In die Paschæ propter communionem cardinalium fecit officium. Item in Ascensione. Nec in Pentecosten, neque in Trinitate, neque in Corporis Christi, non fuerunt Vesperæ papales propter infirmitatem Papæ. Missæ fuerunt dictæ per prælatos non cardinales absente Papa, omnibus præsentibus cardinalibus, cum sermone.

CLXII. *De sancto Johanne Baptista.*

In die sancti Johannis Baptistæ idem.

CLXIII. *De sanctis apostolis Petro & Paulo.*

Item in die beatorum Petri & Pauli fuerunt Vesperæ absente Papa, Officium fecit cardinalis Bononiensis. Solum incœpit Vesperas indutus pluviali cum mitra, & antiphonam ad *Magnificat* incœpit, & dixit orationem, nec dedit benedictionem in crastinum in ecclesia beati Petri in Perusio, ubi Papa residebat. Tunc dixit Missam absente Papa, omnibus cardinalibus præsentibus, cum sermone.

CLXIV. *De Purificatione beatæ Mariæ Virginis.*

Item vero anno Domini MCCCXCII in die Candelarum in primis Vesperis, Vesperæ non fuerunt mandatæ, quia dominus noster noluit, sed tarde ipse eas audire voluit cum paucis cardinalibus & cortisanis. Dicebant quod non deberent cantari sollemniter, quia non habebat vigiliam. De mane dedit candelas. Missa fuit dicta in sancto Petro per dominum cardinalem Neapolitanum. Duo diaconi cardinales stabant ante eum, & prior presbyterorum cardinalium etiam ad latus.

CLXV. *Nota de Nativitate Christi bene.*

Anno Domini MCCCXCVIII in Urbe dominus Bonifacius Papa IX, die Lunæ in vigilia Nativitatis Christi incœpit infirmari. Vesperæ fuerunt cantatæ per cantores in magna capella. Dominus PILEUS cardinalis de Ravenna incœpit Vesperas, indutus pluviali & mitra, stans ad latus cornu altaris super cathedram, ubi stant prælati, cum celebrant coram Papa. Ipse solum dixit orationem, nec dedit benedictionem. Omnes cardinales interfuerunt in media nocte: cardinales in Matutinis neque in Missis non interfuerunt, sed dominus CONRADUS archiepiscopus Nicosiensis camerarius, & [a] PETRUS patriarcha Gradensis interfuerunt in toto officio, cum aliis quattuor prælatis, nec cortisani venerunt. Cantores legebant lectiones, antiphonas, psalmos: & dedit benedictionem hebdomadarius. Dominus camerarius dixit primam & secundam Missam absque intervallo: fecit commemorationem de Papa in utraque Missa, nec dedit in fine Missæ benenedictionem, sed nunciavit Indulgentiam ex parte Papæ de VII annis & VII quadragenis. In tertiis Missam dixit dominus cardinalis de Ravenna. VII cardinales interfuerunt, nec dedit benedictionem post Missam, & male, quia debebat.

In prandio dominus camerarius cum auditoribus & pænitentiariis tenuit tinellum. Non fuerunt secundæ Vesperæ. In die sancti Stephani dominus cardinalis Neapolitanus fecit officium: in die sancti Johannis dominus cardinalis de Bononia.

CLXVI. *De exsequiis cardinalium.*

Nota de exsequiis cardinalium defunctorum. De sero fiunt exsequiæ per religiosos & parochiales ecclesias in tinello præsente funere, & ad minus quattuor brandonibus accensis. Cardinalis vero debet jacere in lectica parata de pannis aureis & fimbriis de nigro cum armis illius, & familiaribus indutis de nigro. Debent circumquaque sedere prope feretrum flendo: cardinalis vero, si est episcopus, debet esse totaliter indutus de vestibus sacris coloris nigri aut violacei totaliter, ut Pontifex,

[a] Is est Petrus Amelii, auctor hujus libri, qui se Patriarcham Gradensem dixit supra cap. CLVIII.

cum mitra alba, chirothecas & sandalia cum anulo pontificali, facie velata cum velo de sirico. Item si sit presbyter, eodem modo: si diaconus, eodem modo, sed in habitu diaconi, at non cum planeta, nec cum chirothecis, nec cum anulis pontificalibus, sed cum aliis tunicis & parvis chirothecis, & parvo anulo.

Item in exsequiis cardinalium semper unus cardinalis debet dicere Missam. Sermonem facit aliquis magister in theologia, qui debet fieri post Missam & ante absolutionem. Facto sermone, quattuor cardinales presbyteri antiquiores induunt se super alba amictu, albo cinctorio, orarium & pluviale cum anulis, & sine chirothecis & sandaliis. Tunc ille qui dixit Missam, antecedit, & alii tres sequuntur: vadunt prope castrum doloris, & cantores cantant, *Libera me Domine.* quo cantato, qui dixit Missam, aspergit corpus, vel feretrum aqua benedicta, & thurificat dicendo, *Pater noster,* &c. & facit primam absolutionem: deinde alii tres eodem modo juxta ordinem suum, prout in libro continetur. Cardinales vero alii & totus clerus remanet in choro. Si factus sermo non fit post evangelium, prout alicubi fit, quia tamen Romana ecclesia non consuevit, exspectant cardinales; & facta absolutione fiat sermo. Aliqui tamen consueverunt facere sermonem ante absolutionem: & hoc est quando altare jungitur vel contignatur choro, quoniam ibidem remanet indutus, qui officium fecit. verumtamen ubicumque, sive prope chorum, sive longe, dicatur Missa. qui eam dixit, remanet indutus cum clero suo ante altare, quousque sermo sit finitus. Ideo ille qui prædicat, debet stare in loco eminenti, quem possit audire etiam qui dixit Missam. In dicto sermone non datur benedictio nec Indulgentia. Item in Missa tenentur omnes cardinales, & omnes prælati in sedibus suis: & quilibet debet habere tortitiam ad minus de quattuor libris, cardinales & patriarchæ; alii vero de libra, aut de duabus libris, sicut placebit exsecutoribus.

Item Missam debet celebrare cardinalis, & sermonem facere post Missam, & absolutionem. Item debet facere castrum doloris cum candelis. Item circumquaque debent etiam esse ad minus c tortitiæ, & plus, secundum voluntatem exsecutorum; & totidem quando portatur ad ecclesiam.

Item subtus castrum doloris sedent familiares. Item in feretro debent esse magnum & longum pulvinar subtus caput cardinalis de nigro: item unum aliud ad pedes, super quo stant duo pilei cardinalis. Finita Missa, qui facit officium, deposita planeta cum ministris, cum thuribulo & aqua benedicta accedat prope caput defuncti extra castrum, & absolute incipit mitra deposita, *Non intres in,* &c. Oratione facta vel finita, cantores cantant, *Subvenite sancti.* quo cantato, dicit, *Kyrie eleison,* & thurificat & aspergit funus aqua benedicta, prout in Ordinario continetur. Tunc adsunt quattuor presbyteri cardinales, induti cum pluvialibus & mitris albis & stolis: & cantato, *Ne recorderis,* antiquior dicit orationem, quam sibi placet post *Pater noster,* ut supra, & thurificat, &c. postea cantatur, *Memento mei Deus.* quo dicto, alius

cardinalis, qui est penultimus, eodem modo thurificat, & dicit aliam orationem. Consequenter immediate alius cardinalis., qui stat ab alio latere, qui secundo loco dicit orationem, similiter thurificat, prout alii fecerunt, & dixerunt, & orationem quam sibi placet. Deinde ultimus cardinalis similiter facit. quibus finitis, cantatur, *Libera me Domine.* quo cantato, ille qui facit officium, similiter ut prius thurificat, & dicit ultimam orationem, scilicet, *Absolve*, &c. & tunc quilibet recedit, & fit sermo.

Attende quod anno M CCCC XXXIIII, in exsequiis domini cardinalis Novariensis celebravit Missam dominus cardinalis sancti Marci: & dicta Missa immediate fuit sermo. Facto sermone, dominus cardinalis de Ursinis, dominus cardinalis sancti Marcelli, dominus Venetiarum, dominus cardinalis sancti Marci, induti pluvialibus venerunt ad feretrum. Et primo antecedebant duo presbyteri cardinales, videlicet dominus sancti Marcelli, & dominus Venetiarum: deinde dominus de Ursinis episcopus cardinalis, & dominus sancti Marci presbyter cardinalis qui celebraverat illo mane: & duo ipsorum steterunt ad unum latus feretri, & duo in altero latere. Primam autem orationem dixit dominus sancti Marci qui celebraverat, videlicet, *Non intres in judicio*; & cantores dicta illa oratione dixerunt, cantando, *Subvenite*, & dicto per eos *Kyrie eleison*, dominus de Ursinis dixit, *Pater noster*, & aspersit aquam benedictam, & incensavit, & dixit secundam orationem, videlicet, *Deus cui omnia vivunt.* Et dicta oratione, cantores dixerunt, *Ne recorderis*; & dicto, *Kyrie eleison*, dominus cardinalis sancti Marcelli ab alio latere aspersit & incensavit, & dixit orationem tertiam, videlicet *Inclina Domine*, quæ oratio est in Missali. Et dicta oratione, cantores dixerunt, *Qui Lazarum.* idem dominus cardinalis sancti Marci, qui celebraverat Missam, qui erat in alio latere, ut supra, loco unius presbyteri cardinalis qui deficiebat, aspersit & incensavit, & dixit orationem, *Fac quæsumus Domine, hanc cum servo*, &c. qua oratione dicta, cantores dixerunt, *Memento mei Deus:* & dicto *Kyrie eleison*, dominus cardinalis Venetiarum dixit, *Pater noster*, & aspersit & incensavit, & dixit orationem, *Absolve quæsumus Domine animam famuli tui.* quæ oratio est in Missali. qua oratione dicta, cantores dixerunt, *Libera me Domine de morte*, &c. & dicto *Kyrie eleison*, non fuit incensatum, sed dominus cardinalis sancti Marci in fine dixit orationem, videlicet *Absolve*, quæ oratio est in officio mortuorum.

CLXVII. *Quando dominus Ladislaus rex Neapolitanus Romam intravit.*

Nota quod anno Domini M CCC XCIII die sabbati XVIII Aprilis, in vigilia Paschæ, dominus LADISLAUS rex Neapolitanus Romam intravit, & in sancto Paulo omnes cardinales sibi obviam iverunt. Romani vero cum pallio in porta prope metam eum cum pallio receperunt, sub quo solus per totam Urbem usque ad gradus sancti Petri

equitavit. Duo vero diaconi cardinales, qui eum associabant, ante banderenses equitabant, & illi vexilliferi Romanorum immediate ante regem equitabant: post regem immediate patriarcha Gradensis, & post eum comes Laurentii, & alii milites & prælati.

Die vero sanctæ Paschæ in Missa rex semper servivit Papæ de aqua, & semper sedebat inter duos primos episcopos cardinales: deinde patriarcha Constantinopolitanus post priorem presbyterum cardinalem, qui erat tertius in illa sede: deinde subprior, deinde patriarcha Gradensis, & sic omnes alii. In prandio vero dictus rex in mensa etiam sedebat inter duos primos episcopos cardinales.

Nota quod anno Domini M CCC C, pontificatus domini Bonifacii papæ IX, anno XII, in secunda Dominica Adventus Domini, propter frigus ipse non venit cum pluviali & mitra: & quia non erat indutus more solito, domini cardinales noluerunt sibi facere reverentiam in principio Missæ more consueto, neque diaconi cardinales noluerunt stare ante Papam a.

a Sequebantur in codice acta Concilii Lugdunensis sub Innocentio IV, & alterius sub Gregorio X, quasi consectaria hujus libri: sed cum alibi hæc sint edita, consulto ea prætermisimus, utpote non facientia ad auctoris institutum.

XVI.

INDEX

SOLLEMNIUM COLLECTARUM & Stationum S. R. E.

Ex duobus membraneis codicibus Vaticanis.

DOMINICA I de Adventu Domini, Statio ad sanctam Mariam-majorem.
DOMINICA II Statio ad sanctam Crucem.
DOMINICA III Statio in basilica beati Petri apostoli.
Feria IV Statio ad sanctam Mariam-majorem.
Feria VI ad Apostolos.
Sabbato ad B. Petrum.
DOMINICA IV ad sanctam Eugeniam.
Missa mane prima ad sanctam Anastasiam.

Die

DIE NATIVITATIS Domini Statio in basilica B. Petri apostolorum principis.

IN EPIPHANIA Domini Statio in basilica Principis apostolorum.

DOMINICA in Septuagesima ad S. Laurentium foris murum.

DOMINICA in Sexagesima ad S. Paulum.

DOMINICA in Quinquagesima ad B. Petrum apostolum.

Feria IV in capite jejunii Collecta ad S. Anastasiam: Statio ad S. Sabinam.

Benedictio cineris. *Omnipotens sempiterne Deus parce metuentibus*, &c.

Deus qui non mortem, sed pænitentiam desideras, &c.

Alia. *Deus qui humiliatione flecteris*, &c.

Alia oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui Ninivitis in cinere*, &c.

Interim ponendi sunt cineres super capita singulorum, ita dicendo, *Memento homo quia pulvis es, & in pulverem reverteris.*

Antiphona ad Collectam. *Exaudi nos Domine, quoniam benigna est.* Psalm. *Salvum me fac Deus, quoniam.* Presbyter dicat, *Oremus.* Diaconus, *Flectamus genua. Levate.*

Oratio ad Collectam. *Concede nobis Domine præsidia militiæ Christianæ sanctis inchoare jejuniis, ut contra spirituales nequitias pugnaturi, continentiæ muniamur auxilio. Per. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.* Diaconus dicit, *Procedamus cum pace.* Resp. *In nomine Christi, amen.*

Antiphona per paradisum, *Immutemur habitu. Kyrie eleis. Kyrie eleis. Kyrie eleison. Pater noster. Et ne nos. In memoria. A porta inferi. Requiescant in pace. Domine exaudi orationem meam. Dominus vobiscum.*

Oremus.

Deus, cujus miseratione animæ fidelium requiescunt, famulis & famulabus tuis omnibus hic & ubique in Christo quiescentibus da propitius veniam peccatorum: ut a cunctis reatibus absoluti, tecum sine fine lætentur. Per eumdem.

Dicta oratione intramus in ecclesiam, cantando, *Petre amas me*, cum versu, *Simon Johannis.* Finito responsorio, diaconus incipit letaniam.

Nota quod in feria II & feria IIII & feria VI non dicimus *Kyrie eleison* in Missa, eo quod VIIII *Kyrie eleison* dicimus in letania, tres *Kyrie* & * *Kyrie* in principio, & tres *Kyrie* in fine. * *f. Christe.*

Feria V Collecta ad S. Nicolaum in Carcere: Statio ad S. Georgium.

Feria VI Collecta ad S. Luciam in VII Soliis: Statio ad sanctos Johannem & Paulum.

Sabbato Collecta ad S. Laurentium in Lucina: Statio ad S. Tryphonem.

DOMINICA I in Quadragesima ad S. Johannem Lateran.

Feria II Collecta ad sanctos Cosmam & Damianum: Statio ad S. Petrum in Vinculis.

Antiphona ad Collectam, *Exsurge Domine adjuva nos.* Psal. *Deus*

auribus nostris. Gloria Patri. Vers. *Opus quod operatus. Oremus. Flectamus genua.* Diaconus dicit, *Levate.*

Oremus.

Preces populi tui, quæsumus Domine, clementer exaudi, ut qui juste pro peccatis nostris affligimur, pro tui nominis gloria misericorditer liberemur. Per. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Diaconus dicit, *Procedamus in pace.* Resp. *In nomine Christi, amen.*

Antiphona per paradisum, *Multa sunt peccata nostra.* Cetera dicantur eo ordine quo retro. *Converte nos Deus salutaris noster, & ut nobis*, &c.

Feria III Collecta ad S. Nicolaum de Carcere : Statio ad S. Anastasiam.

Feria IV Collecta ad S. Petrum ad Vincula : Statio ad S. Mariam-majorem.

Feria V Collecta ad S. Agatham in Monasterio : Statio ad S. Laurentium Panispernæ.

Feria VI Collecta ad S. Marcum : Statio ad sanctos Apostolos.

Sabbato Collecta ad S. Mariam in Transpadina : Statio ad B. Petrum apostolorum principem.

DOMINICA II in Quadragesima : Statio ad S. Mariam in Dominica. *In alio codice*, Dominica vacat. Statio ad S. Mariam in Dominica.

Feria II Collecta ad sanctos Cosmam & Damianum : Statio ad S. Clementem.

Feria III Statio ad S. Balbinam. *In alio cod.* Collecta caret, Statio ad S. Balbinam.

Feria IV Collecta ad S. Georgium : Statio ad S. Cæciliam in Transtiberim.

Feria V Collecta ad S. Georgium : Statio ad S. Mariam Transtiberim.

Feria VI Collecta ad S. Agatham in Monasterio : Statio ad S. Vitalem.

Sabbato Collecta ad S. Clementem : Statio ad sanctos Marcellinum & Petrum.

DOMINICA III Statio ad S. Laurentium foris murum.

Feria II Collecta ad S. Adrianum : Statio ad S. Marcum.

Feria III Collecta ad S. Sergium : Statio ad S. Pudentianam.

Feria IV Collecta ad S. Balbinam : Statio ad S. Xystum.

Feria V Collecta ad S. Marcum : Statio ad sanctos Cosmam & Damianum.

Feria VI Collecta ad S. Mariam Rotundam : Statio ad S. Laurentium in Lucina.

Sabbato Collecta ad S. Vitalem : Statio ad S. Susannam.

DOMINICA IV Statio ad sanctam Crucem.

Feria II Collecta ad S. Stephanum in Cælio-monte : Statio ad sanctos IIII Coronatos.

Feria III Collecta ad Monasterium domnæ Rosæ : Statio ad S. Laurentium in Damaso.

Feria IV Collecta ad S. Mennam : Statio ad Paulum apostolum.

Feria V Collecta ad S. Quiricum : Statio ad S. Martinum de Montibus.

Feria VI Collecta ad S. Vitum Magellum. *In alio cod.* in Macello. Statio ad S. Eusebium.

Sabbato Collecta ad S. Angelum Piscium-venditorem : Statio ad S. Nicolaum de Carcere.

DOMINICA V, *al.* de Passione : Statio in basilica Principis apostolorum.

Feria II Collecta ad S. Georgium : Statio ad S. Chrysogonum in Transtiberim.

Feria III Statio ad S. Cyriacum in Thermis. *In alio cod.* Collecta vacat. Statio, &c.

Feria IV Collecta ad S. Marcum : Statio ad S. Marcellum.

Feria V Collecta ad S. Mariam in Via-lata : Statio ad S. Apollinarem.

Feria VI Collecta ad sanctos Johannem & Paulum : Statio ad S. Stephanum in Cælio-monte.

Sabbato Collecta ad S. Xystum : Statio ad S. Johannem in Porta-Latina. *In alio cod.* Sabbato ad S. Petrum, quando eleemosyna datur : Collecta ad S. Xystum, &c.

DOMINICA IN PALMIS dicimus Tertiam in S. Maria [a] in Turre, ubi palmæ benedicendæ sunt. *In alio cod.* Statio ad S. Johannem in Lateranis. In processione per * paradisum, antiph. *Pueri Hebræorum portantes*, &c. *Pueri Hebræorum vestim.* Antiph. *Occurrunt turbæ. Christus factus est pro nobis obed.* &c. Hanc antiphonam cantamus semel tantum, & sine organo. a

* vulgo *le Parvis.*

Feria II Collecta ad S. Balbinam : Statio ad sanctos Nereum & Achillem.

Feria III Collecta ad S. Mariam de Porticu : Statio ad S. Priscam.

Feria IV Collecta ad S. Petrum in Vinculis : Statio ad S. Mariam-majorem.

Feria V in Cœna Domini Statio ad S. Johannem Lateranensem.

In Parasceve diurnalem cursum separatim cantamus, & hora nona ingredimur ecclesiam cum domino episcopo sive presbytero cardinali ; & induti vestimentis nigris absque ullo cantu procedimus ante altare, & lector ascendit pulpitum, &c.

DOMINICA SANCTUM PASCHA Statio ad S. Mariam-majorem.

Feria II post Pascha Statio ad S. Petrum.

Feria III Statio ad S. Paulum apostolum.

a Hoc oratorium erat ad turres basilicæ Vaticanæ, ut facile ex superioribus intelligitur, quod tamen hic noto propter Baronium, qui ecclesiam beatæ Mariæ in Turribus fuisse Pantheon existimavit ad annum M LXXXVII.

Feria IV ad S. Laurentium foris murum.

Feria V ad sanctos Apostolos.

Feria VI ad sanctam Mariam-rotundam.

Sabbato ad S. Johannem Lateranum.

DOMINICA OCTAVA PASCHÆ Statio ad S. Pancratium.

In Letania majore Statio in basilica S. Petri; ad Collectam in ecclesia S. Mariæ in Turres. *Hæc in alio codice.*

DIE ASCENSIONIS DOMINI Statio in basilica Principis apostolorum.

DIE SANCTO PENTECOSTES Statio in basilica apostolorum Principis.

Feria II ad S. Petrum in Vinculis.

Feria III ad S. Anastasiam.

Feria IV ad S. Mariam-majorem.

Feria V......

Feria VI ad Apostolos.

Sabbato ad S. Petrum.

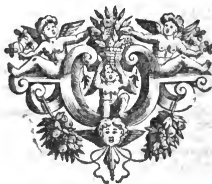
DOMINICA XVI post Pentecosten.

Feria IV Statio ad S. Mariam-majorem.

Feria VI ad Apostolos.

Sabbato apud B. Petrum.

IN PURIFICATIONE S. MARIÆ Statio ad S. Mariam-majorem.

APPENDIX
AD LIBELLOS
ORDINIS ROMANI.

I.

EGLOGÆ AMALARII ABBATIS in Ordinem Romanum*.

*supra pag. 41 & seqq.

CAPITULA sequentis Opusculi prænotamus, ut si forte quis ignarus exstans de ignobilitate hujus operis, aggrediensque illud quasi dignum, ac postea reperiens vile, ne pænitentia ductus dicat apud semetipsum, vel apud suos astantes: Si cognovissem rusticitatem hujus operis, nullatenus in eo laborem oculorum meorum impenderem. Videat modo in capite quæ sequuntur usque in finem. Et si lectionis causa in aliquam nauseam incurrerit, non illi qui ordinavit, tantum ingratus existat, sed & sibi qui cognita ignobilitate magis eam elegit rimari usque ad calcem, &c. AMALAR. EGLOGA.

De Romano Ordine.

I. Masculi stant ad australem partem, & feminæ ad borealem: ut ostendatur per fortiorem sexum firmiores sanctos semper constitui in majoribus tentationibus æstus hujus mundi; & per infirmiorem fragilioremque sexum infirmiores in aptiore loco, &c.

AMALAR. EGLOGA. II. Episcopus a læva ingreditur, & transit ad dexteram. Christi enim corpus nos sumus omnes. ideoque fas est, ut episcopus intrans ecclesiam imitetur suum caput Christum ingredientem in mundum; lævam partem tetigit Salvator noster, quia temporalem assumpsit, &c

III. Intrant cum eo non amplius quam septem diaconi, totidem subdiaconi, totidem acolythi cum thuribulis non amplius, quam ternis. Sæpe scriptum est, & in multis locis apertum, quod septenario numero universitas ecclesiæ designatur, &c. Quamvis tacuissem de septem diaconibus ab Apostolis ordinatis; ex hinc decreverunt Apostoli vel successores Apostolorum, per omnes ecclesias septem diaconos, qui sublimiori gradu essent ceteris, & proximi circa aram quasi columnæ altaris assisterent: septem propter septem viros perfectos, quinque propter quinque libros Moysi, tres propter spem, fidem & caritatem.

IV. Quot diaconi sunt, tot candelabra portantur: quia omni ecclesiæ laboranti & imitanti Christum promittitur gaudium æternæ vitæ, & lux perpetua, &c.

V. Portatur & thuribulum, quod Christi corpus significat, sicut scriptum est in eadem Apocalypsi: Alius angelus venit & stetit ante altare, habens thuribulum aureum, &c.

VI. Episcopus veniens ante altare, adorat primo SANCTA, & postea pacem dat presbyteris & diaconibus, quia illum imitatur, de quo Propheta scripsit: Multiplicabitur ejus imperium, & pacis ejus non erit finis. Primo episcopus adorat Sancta: quia primo illius misericordia impertienda est, a quo pax & concordia, & regnum Christi intra nos regnat. Duos sacerdotes osculatur, quia ipse est lapis angularis, qui conjunxit duos in unum parietem altrinsecus venientes, & dedit pacem his qui fuerant longe, & his qui prope.

VII. Post datam pacem cantor dat sanctæ Trinitati gloriam, quasi dicat, Gloriam referimus Deo Patri & Filio & Spiritui-sancto. Quia pacem, quam prophetavit per sanctos suos prophetas, nobis in novissimis temporibus dignatus est ostendere. Quando dicit, *Sicut erat*, diaconi procedunt ad altare, & iterum revertuntur ad episcopum, & stant erecti. Hoc significat, quod ideo morti se tradiderunt, subauditur Apostoli, ut Christi corpori adunarentur. In quo versu varietas multiplicium temporum demonstratur; id est, *sicut erat in principio* præteritum, & *nunc* præsens, *& semper* futurum & æternum, *& in sæcula sæculorum*, longitudo magna. Unde Origenes: Quotiens *sæcula sæculorum* nominantur, fortasse licet ignotus nobis, tamen a Domino status aliquis terminus indicatur, &c. Quando dicitur prophetalis versus, episcopus vadit ad altare, & osculatur eum; quia per ora prophetarum Christus venit in mundum, & transivit ad passionem.

VIII. Diaconi stant primo inclinati ante altare cum episcopo, usque *Sicut erat*; quia chorus martyrum sanctorum ante novissimam tribulationem in convalle lacrymarum manet. Postea martyrio coronati erecti stant liberati, & securi jam ab omni persecutione, quorum Deus oculos abstersit ab omnibus lacrymis, & ab omni dolore, & ab omni esurie: ideoque stant ante Dominum semper.

IX. Episcopus vero semper stat inclinatus usque ad prophetalem versum : quia Christus non anticipavit tempus, quo prænunciatus est per ora prophetarum. Tempore enim quo prophetæ prædixerunt, venit in mundum ad passionem. Et ideo cum versu prophetali vadit ad altare : quia Christum imitatur, ut ostendat populo, omnia quæ prophetæ prædixerant, de Christi passione vera esse, & in tempore suo consummata. sicut aperte legitur in prophetia Danielis, Septuaginta, inquit, hebdomadæ abbreviatæ sunt super populum tuum, &c. AMALAR. EGLOGA.

X. Episcopus postquam adoraverit Sancta, pergit ad dexteram altaris, & stat erectus versus ad orientem ; & diaconi retro illum, unus post unum, plures ad dexteram, pauciores ad sinistram. Episcopus ad dexteram altaris stat : quia Christus regnum prædicabat, in quo totum dextrum est, & nihil sinistrum habet : stat & erectus, quia venit regere suos in virga ferrea, id est, in inflexibili justitia : stat versus ad orientem, quia, ut ipse indicat, non quærebat voluntatem suam facere, sed ejus qui misit illum, sicut scriptum est, quia descendit de cælo, non ut faciat voluntatem suam, & reliqua. Numquam retrorsum versus, sed semper faciem Patris intuetur. Unde ipse Dominus in evangelio : Scio unde veni, & quo vado. Sic namque oportet Christum & regnum prædicare cæleste, & peccata sub pedibus sternere ; respicere æterna, & temporalia retro habere. Diaconi retro stant : quia, sicut diximus, bene martyrum choro aptari possunt, qui & ministrantes sunt in sancto altari : & dalmaticas portant, quas solebat militaris usus portare. Ipsi diaconi præcesserunt ad altare, quia in veteri testamento martyres exstiterunt ; & modo retro stant, quia post Nativitatem Domini nihilominus martyrio digne coronantur. Aliqui ex ipsis stant ad dexteram, & aliqui ad sinistram ; quia multi de contemplativa vita martyrio coronati sunt, & multi de activa vita ad coronam martyrii procedunt, &c.

XI. Candelæ primo inluminantur extra ecclesiam, & per acolythos portantur in ecclesiam. Primo candelæ procedunt, & postquam ventum fuerit ad altare, postponuntur. Utrumque demonstrant & doctores ecclesiæ, id est inluminatores, exstitisse ante Nativitatem Domini, & postea. Acolythi namque accensores luminum dicuntur. Portantur manibus, quia quos scientia replent, bonis exemplis erigere nullatenus cessare debent. Eædem candelæ usque ad *Kyrie eleison* acolythorum manibus tenentur, & tunc ponuntur in pavimentum, & stant fixo gradu. sic oportet doctores ut rudem populum nullatenus de manibus relinquant, antequam populus subjectus sciat dicere, Domine miserere mei peccatoris. quod est opere dicere, prout doctus sum a didascalo : Miserum me recognosco, & ideo misericordiam Dei implorare oportet. Stantque tunc per se in ecclesia, & inluminant ecclesiam : quoniam fas est, ut qui jam doctus est a doctore, doceat ecclesiam pro vice doctoris. Quæ similiter, ut diximus de diaconibus, plura a dextris stant, & pauca a sinistris : de quo idipsum significare velle intelligimus, quod superius diximus de diaconibus. Post primam namque orationem ponuntur candelæ ante altare, non jam altrinsecus, ut antea, sed mixtim per ordinem unaquæque post alteram usque ad novissimam : quia sunt quidam qui omnia relinquunt, & sese ad vitam contemplativam constringunt : plerique activam vitam ducunt, & habent curam terrenarum rerum ; tamen

AMALAR. EGLOGA. qua tum possunt eleemosynas faciendo, vigilias exercendo, satagunt properare ad ecclesiam. Quos utrosque nostra ecclesia mixtim tenet. Quamvis & ideo possit intelligi candelas per ordinem ante altare poni, ut expedite possint ministri ad ambonem currere, & circa altaria ministrare. Evangelium quod portatur propius episcopo, ostendit quod ipsum est nobis via eundi ad regnum Dei.

XII. *De sessione episcopi*. Quod requiem animarum significet post actam orationem: & quid significet quod presbyteri cum eo sedent: & de eo quod versus sit ad populum; ostendit datam esse illi potestatem eorum acta scrutari. Episcopus quidem post primam orationem, quam precationem nominamus, sedet versus ad populum, & presbyteri cum eo. In ipsa vero precatione optationem bonam ecclesiæ intelligimus, quasi dicat populo, Optavi bonum ecclesiæ; & ideo sedeo. Et vos quidem si delectat requiem possidere animarum, quærite primum regnum Dei, & justitiam ejus, & ad æterna necessaria adjicientur vobis, & post invenietis requiem. Stare namque est adhuc in certamine posito & orare; post victoriam vero sedere ac judicare. Sedent & presbyteri cum eo, quorum ministerium est idipsum enunciare. de quibus Paulus: Presbyteri duplici honore habeantur, maxime qui laborant in verbo Dei. Post primam orationem stat versus ad populum: ut demonstret populo postquam Deo se manifestavit & sua acta, oravit pro se suisque, & populo bona precatus est, & laudem Deo retulit, habere ministerium opera populorum suorum examinare, quis inter eos dignus habeatur, vel quis indignus.

XIII. Nam ideo altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant, & tamquam custodiant populum. Nam & græce quod dicitur episcopus, hoc latine superintentor interpretatur, quia supervidet, quia superintendit. Quomodo enim vinitori altior fit locus ad custodiendam vineam, sic episcopis altior locus factus est. Et de isto periculoso loco & alio periculosa ratio redditur, nisi eo corde stemus hic, ut humilitate sub pedibus vestris simus, & pro vobis oremus.

XIV. Episcopus enim minister fuit, qui dixit, Non veni ministrari, sed ministrare. Johannes nempe subminister, qui dixit: Hic erat quem dixi, quia post me venit vir, qui ante me factus est. Qui non ascendit ad superiorem gradum, quem solus solet ascendere, qui evangelium lecturus est, ut ostendat se subministrum esse, quia non est Johannes dignus solvere corrigiam calciamentorum ejus, cujus verba in eo leguntur.

Cantor vero ascendere potest indifferenter. Ascendit superius, quia Christus prælatus est Johanni. Stat in eodem, quia æstimatur Johannes. Stat inferius, quia venit ab eo baptizari. Non ascendit superius qui responsorium cantat, quam qui lectionem legit, sed stat in eodem loco: & si ascendit superius, secundum superius dictos modos intelligitur. Responsorium ideo dicitur, eo quod uno cantante ceteri respondeant. Cantavit unus Christus, id est vocavit Petrum & ceteros Apostolos; illi responderunt, quia Christum imitati sunt. Et ideo responsorium convocationi Apostolorum convenit. Ipse idem solus versum cantat, quia Christus seorsum pernoctans solus orabat, sicut in evangelio: Ipse autem erat pernoctans in oratione.

Diaconus

Diaconus cum ascendit ad legendum, petit benedictionem ab episcopo, & accipit evangelium ab altari; & præcedunt ante eum duo candelabra, & duo turibula, sive unum. Illud quid significet, dictum est. Diaconus vero stat versus ad meridiem, ad quam partem viri solent confluere. Petit prius benedictionem ab episcopo; episcopus dat illi, *Dominus sit in corde tuo, & in labiis tuis.* Incensum quod ponitur in thuribulum, orationem designat sanctorum. Unde dicit Propheta: Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Diaconus dicit, *Dominus vobiscum.* Et populus se vertit ad orientem, orat Deum ut possit digne intelligere quæ auditurus est; & signum sanctæ crucis singuli faciunt in frontibus suis, ut per signum sanctæ crucis sint loricati: quatenus nulla fantasia diabolicæ fraudis aditum inveniat introeundi in corda eorum, & auferre possit semen evangelii de manibus eorum. Post hæc baculi deponuntur e manibus. Judæi namque arundinem in dextera Jesu dabant, & spineam coronam capiti ejus imposuerunt, & salutabant eum, atque genua ponentes adorabant eum illudentes. Nos vero fugientes consensum eorum, deponamus baculum, quem illi erexerunt ob superbiam. Neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem hora tenentes. Si intraverit quis subito eadem hora in ecclesiam, non salutamus eum, neque genua ponimus ad orationem, donec lectum sit evangelium. Aliter baculum possumus intelligere, &c.

AMALAR. EGLOGA.

XV. Diaconus pronuncians verba evangelii, ad meridiem stat versus; quoniam illis loquitur, de quibus Paulus dicebat: Sapientiam loquimur inter perfectos. Quando enim sol ad meridiem vergit, ferventior solet existere, & altior. Significat namque ecclesiam ferventem animo in amore Dei elevatam esse in magno culmine virtutum. Sane quando solemus sedere ad lectionem magistrorum, facies magistri nostri amplius est intenta in eum, qui perfectius potest discere, quam in eos qui minus perfecte discunt. Non eo quod illi soli optet suam doctrinam, sed quia illos qui tardiorem sensum habent, vult iterum doceri ab illo, qui citius veram rationem invenire potest in doctrina magistri. Non dicimus ita ut hi qui post tergum sunt, extorres sint a sancto evangelio, sed ut per doctiores minus eruditi erudiantur, &c.

XVI. Post lectum evangelium candelæ extinguuntur. Per candelas signantur doctores ecclesiæ. Et quid vult istud, quod post evangelium extinguuntur, nisi quod nemo doctorum transcendere potest verba sancti evangelii? Aperte etiam monstratur clauso sancto evangelio extinctam esse doctrinam doctorum.

XVII. De *Credo in Deum.* Postquam Christus locutus est populo suo, fas est ut dulcius & intentius profiteatur credulitatem suam. Sicque convenit populo post evangelium, quia Christi verba audivit, intentionem credulitatis suæ præclaro ore proferre. Christiana religio ut salva maneat, corde creditur ad justitiam; oris autem confessio fit ad salutem.

XVIII. Post lectum evangelium venit subdiaconus ferens in bra-

AMALAR. ECLOGA. chio sinistro calicem, in quo recipiantur amulæ populorum, & super calicem corporale. quod accipiens diaconus, ponit super altare. Similiter calicem post receptas amulas. Dominus Jesus ipse diaconus & subdiaconus, &c.

XIX. *De oblatione.* Christus Dominus sacerdos est in æternum secundum ordinem Melchisedech, qui rex Salem, id est pacis rex, obtulit panem & vinum, in præfiguratione vera sacerdotii Christi, qui obtulit domino Patri verum panem, id est corpus immaculatum, & vinum, id est sanguinem suum. In cujus typo hodie nostra ecclesia panem & vinum offert, in consideratione corporis & sanguinis Domini; & qui dedignantur oblationes offerre, dedignantur, quamvis non viva voce, confiteri se Christi passione esse redemptos; & eamdem passionem memoriæ suæ mandare. Ita tamen si non sit aliqua causa, quæ forte ad tempus impediat. Cum [a] fanonibus offerunt, quoniam legimus in passione Domini sudarium usurpatum esse. aliter quippe fanones de lino efficiuntur; & linum multis modis sanctæ Scripturæ pro exhortatione passionis ponitur. atque ideo fanonibus puris oblationes tenent, ut se ostendant religione sancta & catholica accepisse pro fratribus animam ponere, & non solum animas, sed & puras, ut non sint aliqua hæresi pollutæ, sed & caritate mundatæ. Unde dicit Apostolus: Et si tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Novissime omnium sacerdotes offerunt & diaconi, sed solum panem. Solus autem archidiaconus solet implere oblationes priorum, infundens aquam in calicem & amulam Pontificis: ut ostendatur Christi corpus unum esse, & quod iste fecit, pro omnibus fecit. Sicut Petrus in evangelio Domino discipulos interrogante, Vos quem me esse dicitis? pro universitate discipulorum solus respondit: Tu es Christus filius Dei vivi. Hoc quod omnes responderunt animo, viva voce solus Petrus protulit. Quod presbyteri in novissimo loco offerunt, non vacat a mysterio. Quando Johannes in Apocalypsi sua vidit similem filio hominis in medio septem candelabrorum, & in eo vidit statum omnis ecclesiæ præsentis qualis esset: & cum hoc descripsisset, Pedes, inquit, ejus similes auricalcho, sicut in camino ardenti. Pedes ignitos novissimi temporis ecclesiam dicit, quæ eminentius est examinanda & probanda pressuris. Presbyteri ministerium est fortem esse in ecclesia, ut pro se possit orare & pro populo. Et isti, ideo quia fortiores sunt in ecclesia, novissime offerunt: ut significent ecclesiam, quoniam in novissimo tempore erit antichristus, videlicet multo plures injurias sustinere quam præsentem. Sed & si delectet audire cur viri ante feminas offerant, dicatur, quia & primitiva ecclesia in pressura, quando nondum pleniter christiani erant, plures injurias sustinuerunt,

[a] Fanonis varia significatio. Aliquando pro sudario, quod ministri sacri gerebant, alii vocabant mappulas, quibus manipulus successit. Aliquando pro velo, quod super Pontificis caput ferebatur instar umbellæ, supra pag. 270. & pag. 281. ubi *mappa super caput* vocatur. Denique aliquando pro panno oblongo ad offerendas recipiendasve oblationes, ut hoc loco.

quam modo sustineat præsens ecclesia. Feminæ in medio offerunt: quia sicut liquido patet, silentium est magnum in ecclesia. Deo enim gratias, christianitas, maxime in istis temporibus, viget præcipue: quoniam sublimis potestas christiana est. Presbyterorum ministerium est & diaconorum in altari & circa altare ministrare. Ideoque ipsi soli accedunt ad altare, quorum ministerium est circa altare.

XX. Eo namque tempore quo Missa celebratur, diaconi stant retro episcopo, & subdiaconi ante faciem ejus. Notum est enim dixisse Christum discipulis suis: Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. qui, sicuti Christus prædixit, eadem nocte relicto eo fugerunt. Atque hoc modo eadem hora secundi ministri altaris recedunt a facie episcopi: ut significetur ad tempus apostolos absentes fuisse, & tamen retro exspectantes, quoniam post passionem illum secuti sunt. Quid est retro stare? procul dubio sequi anteriorem. Subdiaconi vero post angelicum hymnum stant inclinati usquedum dicitur, *Nobis quoque peccatoribus*. Tunc primo se erigunt, & stant in loco ubi ante steterunt; quoniam discipuli & mulieres sequentes erant Dominum, usque ad locum crucifixionis, non solum sequentes, sed etiam plangentes. Conversus autem Jesus dixit: Filiæ Jerusalem, nolite flere super me, sed super vos & super filios vestros. Mulieres flebant quasi pro peccatore: sed ipse Dominus ostendit, non super illum debere flere, sed super ipsas flere. Et quid vis dicere, quale ministerium habeant subdiaconi, quando stant inclinati, si pro suis peccatis non orant & plorant? Per tropologiam subdiaconi inclinati sunt, quia declinaverunt. Stant erecti per confessionem, & sursum aspiciunt in faciem Pontificis, postquam dicit, *Nobis quoque peccatoribus*. Et quomodo poterant discipuli & mulieres claudere oculos suos, ut non viderent Dominum pendentem in cruce, quem tantum amabant? Subdiaconi in ipso aspectu perseverant, usquedum fanone calix circumdatur. Tunc demum recedunt ut præparent [a] calices, in quo corpus Domini honorifice servetur. Audiet quamdiu supra die steterint ad crucem. Lucas inquit: Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu, & depositum involvit in sindone. Subsecutæ autem mulieres, quæ cum ipso venerant de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmodum positum erat corpus ejus: & revertentes paraverunt aromata & unguenta; & sabbato quidem siluerunt. Mulieres quidem parant aromata & unguenta, unde condiatur corpus Domini, ne in pulverem redigatur. Subdiaconi quidem postquam vident calicem circumdatum linteo, vadunt ut præparent calicem sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terra cadat, & in pulverem vertatur. Mulieres sabbato siluerunt: scilicet subdiaconi exspectant, usquedum oratio Dominica compleatur, & id quod pendet ad hanc orationem. Convenienter quippe sabbatum coaptatur orationi Dominicæ, in qua sunt septem petitiones. Etenim per septimam sabbati septiformis spiritus intelligitur. De oratione Domi-

[a] Immo patenas, quas deferunt subdiaconi ad confractionem hostiarum.

AMALAR. EGLOGA. nica, quæ sabbato aptatur, silentium sabbati requiem mentis designat; quæ datur per septem dona Spiritus-sancti; & hæc dona ministri nos petimus in oratione Dominica: unde ecclesiæ eadem hora quiescunt. Plane diaconi inclinati permanent usque dum compleatur oratio Dominica; & subdiaconi erigunt se cum audiunt, *Nobis quoque peccatoribus*. Per quos designantur illi, quibus Christus dixit: Vos autem sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto, scilicet apostoli. Sed istorum declinatio perseverans eorum perseverantiam in oratione designat, ut acciperent promissum Domini. Quibus utique præcepit specialiter exspectare promissum Spiritus sancti in Jerusalem usque ad Pentecosten. Illi stant inclinati usquedum compleantur septem petitiones orationis Dominicæ; & de quibus superius legitur, quod ministrantes ei erant usque ad sepulcrum: & postea præparantes aromata. Illi qui horum typum tenent, recedunt de altari ad ministerium præparandum, quando audiunt, *Per omnia secula seculorum. Amen.*

XXI. *De* Te igitur, *cur secreto cantetur.* Consuetudo namque Patrum nostrorum habebat, ut qui orationem facerent, laudem Deo referrent. Igitur quod excelsa voce dicimus ante *Te igitur*, ad laudem pertinet Creatoris nostri, ut manifeste omnibus demonstretur, qui hanc valent distinguere: ubi & nos Deo gratias referendas esse refertur, & angelicam creaturam pronunciat unamquamque in ministerio apto laudare Creatorem suum. Postea namque sequitur *Te igitur*, oratio videlicet specialis sacerdotum, in qua orat, & specialiter pro aliquibus, ut facit pro Apostolico. Et postea ubi dicit, *famulorum famularumque tuarum.* Et ilico postquam pro propriis orationem fudit, generaliter se convertit pro omnibus orare, adjungens, *& omnium circum adstantium*, & cetera his similia. In eo videlicet, quo ista oratio specialiter ad sacerdotem pertinet, solus sacerdos in eadem intrat, secreto eam decantat. Sequitur magistri sui præcepta, qui dicit: Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum, & cetera. Iste namque mos apud nostram ecclesiam usque hodie manet, ut si quis orationem facit, specialiter faciat. Hanc ita exaltat voce, ut se ipsum admoneat, quid in secreto cordis sui postulare debeat. Neque ab re est, quare mos iste apud christianos teneatur: procul dubio quia Christus solus orabat. Unde Matthæus: Et dimissa turba ascendit in montem, solus orare.

XXII. *De crucibus in* Te igitur. Cruces in hac oratione senario numero perficiuntur: ut sicut Dei opera perfecta sunt, ita & ejusdem Dei & domini nostri JESU-CHRISTI corpus perfectum intelligatur. Senarius enim numerus partibus suis computatus perfectus est; hoc significat quod novissima crux cum oblatione celebratur, quod pro tota ecclesia venerat is pati, cujus corpus passioni succubuit usque ad tactum crucis.

Quinque etiam ordines crucium, quæ fiunt ante sextum, quando cum oblata tangitur calix, significant quinque ætates mundi ante nativitatem Domini: sextus vero tempus illud quod restat a nativitate Domini usque in finem mundi. Significat enim semel tactus calix oblata

ſemel Dominum aſcendiſſe crucem, ut finem haberet cruciatus qui fiebat per quinque ætates mundi. Per oblatam quæ exaltatur in manu, ſignantur Prophetæ, qui in manibus exaltabant verum panem Chriſtum, quando ejus incarnationem aperta voce prophetabant. Unde Iſaïas, Ecce, inquit, virgo concipiet, & pariet filium. Cum ipſam crucem videt diaconus facere, & incipere calicem exaltare, vadit & tenet calicem ſimul cum epiſcopo exaltatum uſquedum dicit, *Per omnia ſecula ſeculorum*; & poſtea ponit calicem in altare, & involvit eum in ſudario. Nempe Joſeph accepto corpore Jeſu, involvit in ſindone munda, & poſuit illud in monumento ſuo. Hunc diaconem præſentem propter conveniens miniſterium ponimus in typo Joſeph; ſive generaliter in typo eorum, qui caſto corde myſteria Chriſti ſuſcipiunt. Diaconus ſiquidem qui tenet calicem exaltatum cum Pontifice, ponit illum in altare: quia Joſeph depoſuit de cruce corpus Dominicum, & poſuit in monumentum. Diaconus, ſicut diximus, involvit cum ſudario calicem, quemadmodum Joſeph involvit ſindone munda. In ipſo altari, id eſt in ſepulcro, corporale jacet: per quod intelligitur ipſum linteum majus, quo totum corpus tegebatur in ſepulcro: & per illud quod aliquam partem calicis tegit, ſudarium intelligimus, quod aliquam partem capitis Domini tegebat, & aliquam non tegebat, ſicut mos Judæis eſt facere. Et remanet in altari, id eſt in ſepulcro, hoc opus, uſquedum tria capitula compleantur, id eſt prologus de oratione ſequenti, *Pater noſter*, & *Libera nos Domine*. Etenim tres dies in ſepulcro Dominus quievit. Poſtea namque commixtum corpus Dominicum vino, ſimulque pace annunciata auſertur Dominicum corpus de altari: quemadmodum in tertia die anima quæ deſcendit ad inferna ut liberaret juſtos, ut corporis vivificaret membra, rediit ad corpus; & non eſt amplius inventum Dominicum corpus in ſepulcro. Et ideo quia totus homo ſurrexit, ſimul fas eſt ut ilico cum oblatione calix Domini auferatur de altari.

XXIII. *De nominibus quatuor orationum epiſcoporum ſive populi.* Prima oratio dicitur aliquando oratio, aliquando collecta. Manifeſtum eſt quod ideo oratio dicitur, quia precantur bona populo; collecta vero, quia populus inchoatur in unum. Libeat fraternitatem tuam, frater cariſſime, uti auctoritate ſancti Auguſtini in hoc opuſculo. Iſtud officium namque in quatuor ſpecies dividit, id eſt in precationes, in orationes, in poſtulationes, in gratiarum actiones; ita commemorans. Quicquid agitur in officio Miſſæ, antequam oblatæ ponantur in altari, precatio nominatur. Et hanc differentiam facit inter precationem, & deprecationem, & imprecationem; quod precatio ſit quando bona optat populo; deprecatio, quando orat, ut devitet malum, & deſinat a peccatis; imprecatio, quando mala optat, id eſt maledicit. Prima vero oratio quam dicit epiſcopus, precatio nominatur, id eſt optatio bona populo. Diximus namque quod introitus foret ad officium Prophetarum, quoniam per ora Prophetarum Chriſtus introivit in mundum; & non ſolum intravit, ſed & carnem aſſumpſit, & homo factus

AMALAR. ECLOGA. est, ducens originem secundum carnem de sanctis patriarchis; quorum unus valde optat & commendat exspectationem ejus populo dicens: Non auferetur sceptrum de Juda, &c.

XXIV. *De Secreta.* Secreta dicitur, eo quod secretam orationem dat episcopus super oblationem, ut velit respicere Deus super oblationem propositam, & depurare eam futuræ consecrationi. Notum est enim ideo secretam orationem facere super oblatam, ut possit ex ea fieri corpus Domini.

XXV. Fractio oblatarum, illam fractionem significat, quam Dominus duobus discipulis fecit in Emaüs. Qua de re solent aliqui episcoporum, quando invicem communicant, tres portiones facere de una oblata, in typo horum trium, id est Christi & Cleophæ, &, ut dicunt, Lucæ. Sicut enim multæ ecclesiæ sunt per universum orbem terrarum, propter diversa loca, & tamen una sancta est catholica, propter unam fidem: sic & multæ oblatæ, propter vota offerentium, unus panis est, propter unitatem Corporis christi. Si enim requiris, quare non integra oblata ponatur in calicem, cum constat integrum corpus Domini resurrexisse? Partim resurrecturum, partim jam vivit, ut ultra non moriatur: partim mortale est, & tamen in cælo. Unde dicit Apostolus: Nostra autem conversatio in cælis est.

XXVI. *De pace annunciata antequam commisceatur corpus & sanguis Domini.* Duobus enim modis potest accipi pax dicta ab episcopo sive presbytero, antequam corpus Domini mittatur in sanguinem: scilicet & illa pax per istam intelligi potest, quæ justis eodem tempore data est, quando anima Christi descendit ad infernum, & eruit inde omnes fideles, &c. vel certe ea pax per istam intelligi potest, quæ data est Christi corpori, quando anima ad illud rediit: ut sicut neque anima umquam turbata est pro sua morte, ita nec corpus ultra turbetur de sua mutatione; sed ea pace fruantur utraque, ut semper gaudeant de æterna immortalitate. Non enim ab re est, si per tactum quo tanguntur labia calicis, eodem tempore scripturam illam accipiamus: Et insufflavit in faciem ejus spiraculum vitæ. ut in eo membro restauratio vitæ intelligatur, cui primo ut viveret, legitur data. Sane & illud rationi congruit, ut quatuor sensus sunt in capite, per quatuor partes mundi, labia calicis tangantur, &c. Gentiles quidam, qui nondum erant Dei, quærebant per Philippum, qui erat os lampadis, videre Jesum. In quo significatum est, gentiles futuros corpus Domini per fidem: ita & iste panis, quando primum ponitur in altari, datur intelligi futurum de eo fieri corpus Domini Audiamus quid de jam commemoratis gentilibus respondeat Dominus. Nisi granum frumenti cadens in terra mortuum fuerit, ipsum solum manet. In quo profecto ostenditur, nisi ipse moriatur, gentilitatem non fieri corpus suum. Sic sane ut panis purus corpus suum antea fieri non poterat, nisi ad memoriam reducatur sacerdotis sacramentum passionis Domini, & crucis signaculum pro eo celebretur.

XXVII. *Item de Secreta.* Christus solitudinem quæsivit in oratio-

ne: quanto magis nos oportet quærere, qui undique circumdamur tumultibus vitiorum, & consuetudine sæculari? Utile namque est omnem orationem specialem sacerdotum secretam esse, ut non cogitemus quomodo placeat vox & compositio oris populo terreno; sed tantummodo cogitemus, qualiter mens soli Deo concordet quem orat. Ab illo loco ubi secretam dicit episcopus, usque ad *Agnus Dei*, totum illud vocat Augustinus orationes

XXVIII *De Præfatione*. Præfatio namque dicitur, quasi prælocutio. Hæc namque oratio quæ præfatio dicitur, prælocutio est totius secuturæ orationis, quæ inchoatur ante *Te igitur*, pervenitque usque ad *Agnus Dei*. Hanc igitur consuetudinem hæc oratio tenet, quam habuit oratio Patrum nostrorum, qui solebant laudes Deo referre in oratione. Ita namque Daniel oravit: Domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum de terra Ægypti, &c.

XXIX. *De benedictione post communionem*. Postcommunionem hanc orationem Augustinus postulationem vocat. Postcommunionem namque dicit, quia postquam populus communicat, hæc sequitur: super populum vero; quia tunc benedicitur populus, ut nostro sancto conveniant evangelio. Post orationem & communicationem benedictio sequitur: quoniam postquam Christus in cruce oravit, & coram discipulis manducavit, & reliquias eis dedit, & elevatis manibus suis benedixit eos: Et factum est cùm benediceret eos, recessit ab illis, & ferebatur in cælum. Nostra quippe benedictio, postulatio est apud Deum, ut benedicere dignetur. Episcopus namque data benedictione revertitur ad propria. Postea annunciat diaconus, *Ite missa est*. In Angelorum typo loquitur populo, qui dixerunt Apostolis, Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cælum, & reliqua. Quid est namque, *Ite missa est*, frater mi? nisi, Ite cum pace ad domos vestras. Legata est pro vobis oratio ad Dominum, & per angelos, qui nuncii dicuntur, allata est in conspectu divinæ majestatis. Populus respondet, *Deo gratias*. Hanc responsionem Augustinus vocat gratiarum actiones. Hoc agit sancta ecclesia more apostolico, qui erant adorantes Jesum, & regressi sunt Jerusalem cum gaudio magno. Audi qualiter apostoli Deo gratias referant: Et erant semper in templo laudantes & benedicentes Deum, qui vivit & regnat in sæcula sæculorum. Amen.

Qualiter quædam orationes & cruces in Te igitur *agendæ sunt.*

Te igitur clementissime Pater per Jesum-Christum filium tuum dominum nostrum supplices rogamus ac petimus, uti accepta habeas & benedicas. Hic signat oblationem & calicem tribus vicibus, non tamen sub una cruce, sed separatim singulis singulas faciens cruces. *Hæc † dona, hæc † munera, hæc † sancta sacrificia inlibata. In primis quæ tibi offerimus pro ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare, & regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo Papa nostro ill. Memento Domine famulorum, famularumque*

tuarum. Hic nomina vivorum nominentur si volueris, sed non Dominica die, nisi certis diebus. *Et omnium circum adstantium, quorum tibi fides cognita est & nota devotio, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis atque incolumitatis suæ, tibique reddunt vota sua æterno Deo, vivo & vero. Communicantes & diem venerantes..... Cosmæ & Damiani.* Si fuerit natale Sanctorum, hic dicat, *Sed & diem natalitii beati ill. vel beatorum ill. celebrantes, & omnium Sanctorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuæ muniamur auxilio per Christum Dominum nostrum.* Hic inclinat se usque ad altare, dicens, *Hanc igitur oblationem servitutis nostræ... & in electorum tuorum jubeas grege numerari per Christum Dominum nostrum.* Cetera habes superius pag. 61.

II.

JOHANNIS DIACONI LIBER

DE ECCLESIA LATERANENSI.

Incipit Prologus in libro de Sanctis sanctorum.

JOHANN. DIACON. BEATISSIMO domino & patri reverentissimo ALEXANDRO divina gratia catholicæ ecclesiæ atque Sedis apostolicæ summo Pontifici, JOHANNES qualiscumque diaconus basilicæ Salvatoris patriarchii Lateranensis canonicus, librum de Sanctis sanctorum ex archivo renovatum. Cum juxta sapientis viri præconium gloria Regum sit celare verbum, & gloria Dei investigare sermonem; tanto utriusque professoribus probabile est ad utriusque beneplacitum & honorem sollicitum ac devotum præstare obsequium, quanto de utriusque gratiæ plenitudine speratur renumeratione dignum, atque indubitanter creditur affuturum, &c. Hoc itaque considerationis respectu considerans, libellum de Sanctis sanctorum memoriam continentem, qui in archivo hujus sacrosanctæ basilicæ a prædecessoribus nostris usque ad nostra tempora conservatur, antiquitatis vetustate jam quasi abolitum, quoniam beatitudini vestræ beneplacitum est & gratum, erogatum quia pernecessarium, ne tam celebris sacrorum memoria, quæ ab antecessoribus nostris nobis diligenter conservata est & tradita, per nostram negligentiam posteris nostris oblivione deficeret, sanctitatis vestræ auctoritate & præcepto, mandato quoque & voluntate venerabilis prioris JOHANNIS & fratrum ejusdem ecclesiæ, ad honorem Domini & Salvatoris Jesu-Christi renovare curavi posteritati conservandam, ipsorumque devotioni profuturam. Sane quia non solum de mendosis, sed etiam de otiosis ante tribunal Dei viventis, in cujus manus horrendum est

est incidere, reddituri sumus proculdubio rationem; scire cupio vestræ paternitatis benivolentiam Deo & hominibus meritorum plenitudine & sinceritate reverendam, atque universos, qui hujus libelli memoria gaudent, me nullatenus superstitionis causa aliquas novitates præsumptionis inserere: sed simpliciter antiquam seriem scribendo conservans, si qua alia superaddo, illa sunt proculdubio, quæ vel ipse jam per quinque lustrorum spatia, in hac sacrosancta basilica in canonicali proposito vivens, oculis propriis vidi, vel ab antecessoribus nostris veridica relatione cognovi, ea scilicet quæ sunt de translatione sanctorum Chrysanthi & Dariæ, seu de inventione sanctarum Rufinæ & Secundæ, atque sanctorum Cypriani & Justinæ, vel etiam quæ de historiis & auctoritatibus Sanctorum ad repellendam ambiguitatis opinionem quorumdam de absconsione tabernaculi & Arcæ, & his quæ continebantur in ea, vel altaris incensi. quæ nimirum ut liquido clarescant, & historiographorum nomina & libros, & tempora, seu doctorum nomina, vel volumina manifestius in sequentibus declarare curavi, &c.

IN NOMINE SANCTÆ ET INDIVIDUÆ TRINITATIS.

Incipit scriptum de supremæ sanctuario sanctæ Dei Romanæ, id est Lateranensis, ecclesiæ, compositum de archivis & antiquis Pontificum Romanorum gestis, quæ videlicet ecclesia patriarchalis & imperialis privilegio ac prærogativa sanctæ Sedis apostolicæ, dono gratiæ Dei Salvatoris J.C. super omnes ecclesias totius orbis terrarum obtinet dominationem atque principatum, quæ etiam divino nutu apostolici culminis & Romani imperii nomen possidet gloriosum.

Et quoniam totus orbis terrarum huic matri ecclesiæ debitæ subjectionis exhibere debet obsequium; multi ex diversis regionibus hic conveniunt oratores, quibus nescientibus quantum, & quam pretiosissimum in hac prædicta ecclesia sanctuarium Dei sit reconditum, per istarum insinuationem litterarum volumus esse notatum, saltim quando hic conveniunt ad exorandum Deum Dei filium J. C. D. N. salvatorem sanctorum pro pace sanctæ Ecclesiæ, pro remissione omnium peccatorum, pro acquirenda gloria æternæ visionis Dei, pro societate æternorum civium & sanctarum animarum.

Igitur post beatam ac salutiferam D. N. J. C. passionem, & ab inferis gloriosam ipsius resurrectionem, seu in cælum admirabilem ascensionem, percepta consolatione gloriosissimi adventus Spiritus sancti, in sortem suæ prædicationis Apostoli iter suum direxerunt, & dispositione ineffabilis misericordiæ Dei regni cælestis senatores eximii, Petrus scilicet & Paulus, caput totius orbis, hanc Romanam videlicet civitatem, ingressi sunt, in qua ad honorem D. N. J. C. catholicæ fidei fundamentum super Petram, id est Christum, fideliter collocarunt: pro cujus ædificationis incremento usque ad mortem decertarunt, pro cujus amore gloriosum sanguinem suum effuderunt; ac denique mortem crucis, & gladii temporalem subeuntes, Regis superni curiam laureati petierunt. Isti sunt viri sancti, quorum doctrina ful-

JOHANN. DIAC. get ecclesia : quam antiquus hostis per Neronem primum, deinde per succedentes principes per trecentos annos & eo amplius impugnavit & concussit, sed nullatenus evertere valuit. Cum enim placuit ei, qui fideles suos igne passionis permisit examinari, Constantinus Augustus, Constantii & Helenæ filius, culmen imperii subiit, & præcedentium tyrannidem principum in servos J. C. aliquamdiu exercuit : sed immensa Dei pietas electorum suorum clamantium ad se dolori & angustiæ compatiens, calamitati & miseriæ tantæ persecutionis finem imponere non distulit. Quid plura ? sicut enim in Vita sancti Silvestri legitur, præfatus imperator Constantinus elephantiæ lepra a Deo percutitur : cui pontifices capitolii hoc dederunt consilium, quatenus in piscinam occisorum infantium sanguine plenam nudus descenderet, & a lepra sic mundatus pristinam sanitatem sic reciperet, &c.

Deinde privilegium Romanæ ecclesiæ Pontifici contulit, ut in toto orbe Romano sacerdotes hunc ita caput & principem habeant, sicut omnes judices regem habere consueverant : in quo privilegio ita inter cetera legitur.
" Utile judicavimus una cum omnibus satrapis nostris, & universo senatu,
" optimatibus etiam & cuncto populo Romanæ gloriæ subjacenti, ut sicut
" beatus Petrus in terris vicarius Filii Dei videtur esse constitutus, etiam &
" Pontifices ipsius principis Apostolorum vice principatus potestatem amplius
" quam terrenæ imperialis nostræ serenitatis mansuetudo habere videtur, obti-
" neant, &c.

Sicut enim in gestis beati Silvestri legitur, quæ beatus papa Gelasius in Concilio septuaginta episcoporum a catholicis legi commemorat, præfatus imperator Constantinus secunda die processionis suæ promulgavit legem, quæ his verbis concluditur. Sit omnibus notum, nos ita Christi cultores effectos, ut intra palatium nostrum templum hujus nominis construamus, &c. quam ecclesiam postea ædificatam & consummatam beatus Silvester publice (quod non fiebat antea) sollemniter consecravit quinto Idus Novembris. Et est illa usque hodie celeberrima festivitas in Urbe, in qua prima ecclesia publice consecrata est, & imago Salvatoris infixa parietibus, primum visibilis omni populo Romano apparuit. Inscribitur enim DEDICATIO BASILICÆ SALVATORIS. Inde est quod quæcumque ecclesia per Urbem atque per orbem Salvatoris vocabulo specialiter intitulatur, in præfata die ipsius celebritatis memoriam recolit & veneratur : cujus dedicationis sollemnitatem octo diebus celebrandam apostolica sancivit auctoritas : quoniam decimo die a sollemnitate dedicationis istius dedicatæ sunt postea basilicæ sanctorum Petri & Pauli.

Inde est quod Romanus Pontifex ipsius Salvatoris Jesu-Christi, qui suavis & copiosus est in misericordia omnibus ad se redeuntibus, in dedicatione istius sacrosanctæ basilicæ, quæ misericordiæ sortita est vocabulum, de omnipotentis Dei certa misericordia præsumens salubriter ordinavit, ut omnibus ad hujus festivitatis lætitiam convenientibus magna fieret remissio peccatorum, de quibus tamen digne Deo Ecclesiæque confessi per pœnitentiam fuisse noscuntur, seu qui usque ad octavam diem, cum vera & Deo grata cordis contritione confiterentur. Quæ videlicet emissio apostolica providentia sic tripertita distinguitur, ut Romanis & circum adjacentibus M,

1. annorum; Thuscis & Lombardis duorum millium annorum, sed & his qui maria transmeare noscuntur, trium millium annorum, maneat remissio peccatorum. Similis eademque institutio remissionis facta probatur in hac prima & sacrosancta basilica quinta feria in Cœna Domini, quando a domno Apostolico consecratur sacrum chrisma, quando & hæretici contumaces, & extollentes se adversus hanc sanctam catholicam & apostolicam Ecclesiam, publicæ excommunicationis maledictione apostolica sententia traduntur satanæ in interitum carnis, ut tandem miserante Deo resipiscentibus illis a diaboli laqueis spiritus eorum salvus sit in die D. N. J. C.

I. *De mysticis appellationibus istius sacrosanctæ basilicæ.*

Hæc, inquam, ecclesia a sanctis Patribus, sicut in eorum scriptis invenitur, pluribus mysticis est vocabulis insignita. Hæc etenim principaliter vocatur Basilica: quia cum Regi regum salvatori Jesu-Christo sit dedicata, ei qui in terra summus rex est & sacerdos, comprobatur esse commissa. Vocatur etiam Basilica aurea, vel basilica Constantiniana, a Constantino, ut dicitur, tota aureo musivo depicta. Dicitur etiam templum misericordiæ: quia, ut usque hodie cernitur, cum multos aditus habuerit, nulla die vel nocte claudebatur, nisi tapetibus, ut quasi alterum asylum semper pateret obnoxiis omnibus: quatenus amplius non punirentur a legibus sæcularibus. Legitur quoque apostolica Ecclesia, Apostolorum dumtaxat doctrinis instructa: Sedes apostolica, quia præter Apostolicum nullus alius sedere præsumit: Sedes prima, quia secunda est Antiochena, tertia Alexandrina: Sedes Petri, quia per Vicarium suum ipsemet sedet ibi. Vocatur & ab urbe Romana ecclesia; & a loco Lateranensis ecclesia, Lateranensis basilica, Lateranense episcopium, Lateranense patriarchium. Dicitur hæc Universalis ecclesia, quia ejus episcopus de universis habet judicandi potestatem, de illo vero nullus. Et propter hoc appellatur Caput ecclesiarum, Mater ecclesiarum, & Magistra ecclesiarum, quia omnes ab illa accipiunt fomentum & magisterium. Omnibus providet, pro omnibus invigilat, pro cujus utique fide ut aliquando non deficiat, sed fratres suos confirmet, ipse Salvator exorat. Iis atque aliis nominibus hæc aula Dei nobiliter in divinis paginis decoratur, & honoratur.

II. *Quod omnia quæ in templo post destructionem reperta sunt, Helena mater portavit ad filium.*

Hanc itaque sacrosanctam basilicam, omni mundo reverendam, beatissima Helena Constantini mater post perceptum sacri baptismatis sacramentum, incomparabilis sanctuarii thesauro ditavit. quod videlicet de Hierosolymitanis partibus rogatu ipsius Augusti filii transportavit, quod ab antiquis ante incarnationem Domini fuerat reconditum, & post destructionem, quæ a Tito & Vespasiano Romanis principibus facta legitur, inibi habebatur residuum. Totidem Deus omnipotens viscera misericordiæ suæ Romanæ huic ecclesiæ dignata est aperire, cum jam dicta regina sanctuarium, quod Dei nutu de civitate sancta Hierusalem secum attulerit ad filium, in hujus

JOHANN. DIACON. sacrosanctæ basilicæ, quæ sacerdotalis est & regia, transtulit habitaculum. Quod quia nondum proprio designatur ex nomine, licet indignus sim nomen ejus depromere, tamen in honore suæ laudis non differam cum reverentia nominare.

Item anno Dominicæ Incarnationis M CC LX Alexander papa quartus in die dedicationis hujus ecclesiæ sacrosanctæ corroboravit & confirmavit omnes quascumque indulgentias, a quibuscumque summis Pontificibus, quocumque tempore concessas; sed & illas principaliter, quas beatus Silvester abunde statuit & donavit, inclinatus justis precibus humilis & christianissimi Constantini, & de speciali misericordia & gratia prorogavit eas usque ad diem dedicationis apostolorum Petri & Pauli.

III. *De arca & Sanctis sanctorum, quæ sunt in basilica Salvatoris.*

In hac itaque sacrosancta Lateranensi basilica salvatoris Jesu-Christo Deo dicata, quæ caput est mundi, quæ patriarchalis est & imperialis, sedes est apostolicæ cathedræ pontificalis, & in ejusdem ecclesiæ ara principali est arca fœderis Domini, vel, ut aiunt, arca est inferius, & altare ad mensuram longitudinis, latitudinis & altitudinis arcæ conditum est superius, inter quatuor columnas de rubeo porphyrio sub quodam pulcro ciborio. In quo quidem, ut afferunt, multum est sanctuarium, sed quale sit non agnoscunt, nam nomen ejus nesciunt.

In altari vero, quod superius est ligneum de argento coopertum, atque sub eo inferius, est tale sanctuarium: septem candelabra, quæ fuerunt in priori tabernaculo. Unde Paulus dicit apostolus: *Tabernaculum factum est primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur sancta, & aureum turribulum, & urna aurea habens manna, quod habuit secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum.* Et ibi virga Aaron, quæ fronduerat. Et tabulæ testamenti, & virga Moysi, qua percussit bis silicem, & fluxerunt aquæ. Item sunt ibi reliquiæ de cunabulis Domini. De quinque panibus ordeaciis, & duobus piscibus. Item mensa Domini. Linteum unde extersit pedes discipulorum suorum. Tunica inconsutilis, quam fecit virgo Maria filio suo domino nostro Jesu-Christo, quæ in morte ipsius militibus sortita est, non scissa: quam dum Salvator inibi reservaverit, hæresis vel scissura fidei diu non erit in ea. Purpureum vestimentum ejusdem Salvatoris & Redemptoris. De sanguine & aqua lateris Domini ampullæ duæ. Circumcisio Domini. Sudarium quod fuit super caput ejus, quod est unum de quinque linteaminibus, quibus sanctissimum corpus ejusdem Domini nostri fuit involutum. Est ibi de loco Ascensionis Christi in cælum. De sanguine sancti Johannis Baptistæ. De pulvere & cinere combusti corporis ejusdem Præcursoris Christi. Cilicium ejus de pilis camelorum. De manna sepulturæ sancti Johannis Evangelistæ ampulla plena. Tunica ejusdem Apostoli & Evangelistæ, qua supposita corporibus trium juvenum, surrexerunt. mortui enim fuerant propter venenum quod biberant.

IV. *Ratio circa eos, qui opponunt de absconsione tabernaculi, & arca, vel altaris incensi.*

Verum quam plurimi sacrorum voluminum & historiarum profunda mysteria minus prudenter investigantes, nec intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant, propter hoc quod in secundo libro Machabeorum de absconsione tabernaculi & arcæ, seu etiam altaris incensi reperitur, superflua opinione existimant, ipsum tabernaculum, & arcam vel altare, hactenus occultata usque ad tempus futuri judicii latere, & ignorari, &c.

V. *Quod tempore Titi & Vespasiani, quæ in templo fuerant, Romæ translata fuerunt.*

Quo autem tempore, vel a quibus vasa templi, & utensilia, seu universa donaria Romæ delata fuerunt, vel ubi reposita, præfatus doctor Hieronymus, cui proprium fuit semper nova quærere, & absconsa dilucidare, in expositione Johelis prophetæ testatur, quod Titus & Vespasianus, Romani principes, post ascensionem Domini destructa civitate Hierosolyma & templo, ob victoriam & monimentum populi Romani, omnia illa quæ in templo præcipua & speciosa Judæi habuerant, secum asportaverunt, immo ab ipsis Judæis asportari jusserunt: & ædificato Romæ templo Pacis, ibi ea in delubrum mirifice condiderunt, quæ Græca & Romana narrat historia. Nec dubium unde tantus vir docuit habendum, quod Græca & Romana historia voluit esse confirmatum. Hoc idem usque hodie liquido perpenditur in triumphali arcu, qui appellatur Septem-lucernarum, qui constructus fuisse probatur ad memoriam prædictorum principum totiusque populi Romani juxta ecclesiam sanctæ Mariæ Novæ, in quo candelabra, quæ fuerunt in priori tabernaculo, & arca cum vectibus suis, quæ fuit in secundo intra velum, manifeste ac mirifico opere sculpta fuisse cernuntur.

Hoc etiam manifestioribus documentis eloquentissime doctor Leo papa in sermonibus Dominicæ Passionis, cum de velo scisso in templo sub ipso tempore passionis Christi contra perfidiam Judæorum contestando inveheret, declarare videtur, dum ipsorum cæcitatem Judæorum omnia mundi elementa evidentius arguisse protestaretur in sermone, qui sic incipit, *Cum multis modis Judaica impietas laboraret*, scripsit ita "Quod si ad arguendos vos, nec cælestia, nec inferna sufficiunt, & crucem Christi magis potuerunt petræ atque monumenta, quam vestra corda sentire, saltem quod in templo actum est, scienter advertite. Velum, cujus objectu intercludebantur Sancta sanctorum, a summo usque ad ima diruptum est, & sacrum illud mysticumque secretum, quo solus summus Pontifex jussus fuerat intrare, reseratum est, &c."

Sub altari isto sacrosancto, de quo in præsenti loquimur, est quædam imago tota aurea Domino Jesu-Christo dedicata, & beatæ Mariæ vir-

JOHANN. DIACON. ginis; & sancti Johannis Baptistæ, sanctorumque apostolorum Petri & Pauli, sancti Johannis Evangelistæ imagines de electro aureæ & argenteæ, necnon aliorum apostolorum penitus argenteæ, quas Constantinus imperator Dei servus, qui easdem ad honorem salvatoris Jesu-Christi suorumque discipulorum imaginari studuit, sic in quodam geneceo molitus est recondere, quod nulli artifici per quodcumque ingenium licet accedere.

VI. *Quod quotidie in Matutinis, Missa & Vesperis festive in ea pulsatur.*

In hac ecclesia, quia typum gerit cælestis ecclesiæ, die noctuque in Matutinis & Missa, seu Vesperis cotidie festive pulsatur. Inde est quod in ea non cantatur ad Missas, *Agnus Dei qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem*, quoniam ibi summa pax justorum ipse Christus erit, ubi perfecta & consummata in electis, nec postulatione opus erit, nec augmento.

VII. *De oratione Dominica, quæ in omni Officio frequentatur.*

Hæc reservans apostolicam institutionem non nisi Dominica in Officiis utitur oratione: quoniam aliæ orationes postea sunt superadditæ; & congruum est atque conveniens, ut prima & summa omnium aliarum ecclesiarum, primam & summam omnium aliarum orationem frequentet; & quæ Salvatoris vocabulo consecrata est, Salvatoris orationem, quam discipulos suos orare docuit, præ ceteris præcipuam semper habeat. Sunt prætetea aliæ quædam collectæ ad Matutinas vel Vesperas intitulatæ, quæ ab Apostolico, vel ab ejus septem collateralibus episcopis tantum, & non ab aliis penitus in ipsa ecclesia dici possunt.

VIII. *De episcopis septem hebdomadariis, aliisque officialibus ejusdem ecclesiæ.*

Ad hoc igitur tam sollemne sacrosanctum altare, ubi; sicut diximus, vestimentum habetur sortitum, non scissum; & aliud multum & incomparabile sanctuarium, quod totum hic nominare supersedemus; nullus ad sacrificandum audet accedere præter domnum Apostolicum, & septem cardinales episcopos ejusdem ecclesiæ hebdomadarios, qui Missam in hac sacrosancta basilica celebrant per hebdomadas suas, oblationemque, quam in ipsa Missa accipiunt a principio officii usque ad finem, quæcumque est in auro vel argento, vel quibuscumque oblationibus, in ordinationibus etiam & consecrationibus æqualiter dividunt cum canonicis ejusdem ecclesiæ sibi assistentibus in ministerio altaris, & in officiis, præter oblationem panis & vini, quæ tantum canonicorum sunt. Quorum septem civilia hic describenda sunt nomina. Episcopus Hostiensis, qui debet consecrare & benedicere Apostolicum præ omnibus aliis.

Episcopus sanctæ Rufinæ secundus; episcopus Portuensis tertius; episcopus Albanensis quartus; episcopus Tusculanensis quintus; episcopus Sabinensis sextus; episcopus Prænestinensis septimus. JOHANN. DIACON.

In quibusdam vero Dominicis & festivis diebus, sanctorumque præcipuis sollemnitatibus, quandoque sacerdos est regalis & imperialis episcopus, immo patriarcha; & idem Apostolicus in supradicto sacratissimo altare Salvatoris hujus Lateranensis basilicæ Missam debet celebrare: & quando celebrat dominus Papa sancti Petri vicarius, debent etiam ei assistere vicarii & collaterales sui prædicti, videlicet septem episcopi cum XXVIII cardinalibus totidem in ecclesiis infra muros urbis Romæ præsidentibus, qui potestatem obtinent judicium faciendi super omnes episcopos totius Romani imperii in omnibus Conciliis, vel synodis quibuscumque legati, vel præsentes affuerunt. Debet etiam ibi præsens esse archidiaconus cum sex diaconibus palatinis, qui in palatio legere debent evangelium, & in basilica Lateranensi: & alii duodecim diacones regionarii, qui solent evangelium legere in stationibus ecclesiarum Romæ constitutis. Isti decem & octo diaconi totidem ecclesias habent infra muros civitatis. Et tamen omnes sunt canonici patriarchalis basilicæ Lateranensis. Debent etiam ibi esse septem subdiaconi palatini, & schola cantorum, scilicet alii septem subdiaconi, qui vocantur regionarii. Isti debent legere lectiones & epistolas in stationibus Romæ constitutis. Alii septem, scilicet schola cantorum, debet canere officium, dum dominus Papa celebrat Missam in basilica Lateranensi, & in aliis. Alii vero septem palatini epistolam debent legere in palatio ad Missam Apostolici, & in eadem patriarchali basilica Lateranensi, necnon etiam ad Missas ipsius Apostolici. Sunt etiam ibi acolythi præsentes, & capellani, lectores, exorcistæ, & ostiarii, quorum unusquisque nititur adimplere suum officium, sicut a sanctis Patribus inibi est constitutum.

Sunt autem in hac prædicta Lateranensi basilica quorumdam sanctorum altaria, quorum ista sunt nomina. In choro canonicorum est altare sanctæ Mariæ Magdalenæ, in quo reconditum est corpus ejus sine capite per manus domini Honorii tertii papæ, qui ipsum altare consecravit.

Retro sub absida est altare sanctorum Chrysanthi & Dariæ, in quo recondita olim fuerant eorum pretiosa corpora: sed cum a schismaticis fuisset execratum, levata sunt iterum inde, & translata in ecclesia beatæ Dei genitricis Mariæ, & sancti Pancratii martyris, quæ est in dextero latere basilicæ, atque recondita sunt in altare ipsius ecclesiæ, quod consecratum est per manus Innocentii papæ II, in quo recondidit pretiosas sanctorum reliquias, sanctorum videlicet Pancratii, Jacobi apostoli, Matthæi apostoli, Thaddæi apostoli, Timothei discipuli Pauli, protomartyris Stephani, sanctorum Innocentium, de linteamine Domini, & de sepulcro ejus, de rubo incombusto, Blasii, Nicomedis, Vitalis, Gervasii & Protasii, Nazarii & Celsi, sancti Felicis, & sanctorum XL Martyrum.

In eadem parte sunt sepulturæ Apostolicorum, in quibus sanctæ re-

JOHANN. DIACON. cordationis Lucius papa II. hic vixit in canonicali proposito longo tempore in ecclesia ista, atque hinc assumptus presbyter cardinalis ordinatus est in ecclesia sanctæ Crucis in Jerusalem, quam de ruinis a fundamento præclaro & ammirando opere renovavit, atque ad normam religionis secundum beati Augustini regulam informatam ante apostolatum multis possessionibus ditavit. Sed & istam ecclesiam, assumptionis suæ memor & pristinæ conversationis, per omnia dilexit, magnisque beneficiis honoravit. Octavo siquidem die consecrationis suæ textum evangeliorum, laminis aureis opertum, smalto & multis pretiosis lapidibus pulcherrimo opere ornatum, super altare obtulit. Inde non post multum [a] sarantasmum optimum ad altaris ornamentum: ampullas etiam duas magnas, præclaro opere sculptas, argenteas deauratas in ministerio sacrificii pens. libr. IIII. Condidit quoque privilegium, in quo donavit huic basilicæ ecclesiam sancti Johannis ante portam Latinam cum omnibus, quæ ad eam pertinent, necnon hospitale juxta portam.

Ibi prope jacet Leo papa V, & Agapitus papa II, juxta sepulcrum ejus. Inde per directum ad dexteram jacet Paschalis papa II. qui salubri providentia & studio renovavit ordinem canonicum in ista ecclesia: juxta quem jacet Callistus papa II. qui reformavit cum imperatore Henrico pacem. Secus ipsum requiescit Honorius papa II. ac deinde penes istum Cælestinus papa II. Inde in porticu sepulturæ plurimæ episcoporum istius ecclesiæ. In eadem quoque porticu jacet Gerbertus Remorum archiepiscopus, qui Papa effectus Silvester est appellatus: cujus sæpe sepulcrum, etiam in serenissimo aëre, cum non sit in humido loco, aquarum guttas (quod satis est hominibus admirandum) visibiliter emanat.

Inde est altare sanctorum XL Martyrum prope hoc altare. In navi ecclesiæ jacet Innocentius papa II in concha porphyretica, quæ fuit Adriani imperatoris sepultura. Hic renovavit tectum hujus basilicæ, propriis expensis, novis trabibus, quas gloriosus & potens Roggerius Siciliæ rex precibus suis eidem ecclesiæ transmisit: quod videlicet tectum suo tempore cecidit, suoque tempore restauratum est. Turrim etiam ante ecclesiam, quæ ruinæ vicina videbatur, renovari jussit: atque quam plurima, dum vixit, ecclesiæ dona ad ornamentum altari obtulit, cycladem videlicet auro textam satis optimam, de qua postea vestis ad ornatum altaris, & casula ad celebrationem Missæ factæ sunt. Tarantasmum ad cooperimentum altaris, thuribulum argenteum pens. libr. II. libras centum Lucensis monetæ pro emendis possessionibus ad sustentationem canonicorum, de quibus postmodum dominus Bernardus prior istius basilicæ, qui postea factus est cardinalis sancti Clementis, ac deinde episcopus Portuensis, salubri studio & providentia emit possessiones non longe ab urbe, juxta formas prope ecclesiam sanctæ Helenæ. Item in eadem parte juxta fores ecclesiæ requiescit quidam Papa, qui Sergius ex Petro sic vocitatus erat. Inde penes istum jacet Alexander

a Infra, *tarantasmum ad cooperimentum altaris*. paullo inferius, *sarantasmum*. quæ genuina esse lectio videtur.

papa

papa II, qui fuit episcopus Lucensis, qui & condidit optimum privilegium prædictæ basilicæ, & renovavit communem regularium canonicorum vitam in ipsa: in quo privilegio donavit ipsis canonicis medietatem omnium oblationum principalis altaris; domus quæ sunt in circuitu istius basilicæ, multaque alia possessionum prædia diversis in civitatibus & locis consistentia, sicut ipsius privilegii digna memoria nobis refert testimonia. Est inter duas fores quidam alius Papa, qui non habet epitaphium. Et iterum in hac parte juxta fores ecclesiæ:

Pontificis summi pausant ibi membra Johannis.

Hic eamdem renovavit basilicam. Et iterum inter duas fores ecclesiæ in ista parte,

Cernitur hic tumulus, qui præsul dicitur esse,
Summi Johannis, sic quoque dictus erat.

Iste Johannes XVII Papa. Et ante fores ecclesiæ quidam præsul requiescit, qui Petrus est vocatus. Super ipsas fores ecclesiæ scriptum fuit interius:

Sergius ipse pius Papa hanc qui cœpit ab imis
Tertius, exemplans istam quam conspicis aulam.

In atrio quoque ipsius basilicæ oratorium est pulcrum, & ibi est altare sancti Thomæ apostoli. In hoc quidem oratorio, quod fecit Johannes papa qui renovavit ecclesiam, induit se Pontifex vestimenta sacerdotalia & pontificalia, quando debet celebrare Missam in stationibus istius basilicæ. De hoc enim oratorio exiens cum processione intrat basilicam, & vadit ad sacrosanctum altare Dominicum, quod omnium altarium solum habet principatum. Cælestinus papa III jacet juxta sanctam Mariam de Reposo. Alexander papa III jacet ante pulpitum ecclesiæ, vel juxta viam quando imus ad curiam. Clemens III Papa jacet ante chorum canonicorum.

A sinistro vero latere basilicæ est altare beatæ Mariæ de Reposo. Ibi juxta jacet Anastasius papa IV, qui fuit Sabinus episcopus, in mausoleo porphyretico præclaro opere sculpto, in quo olim jacuit Helena mater Constantini imperatoris: quod videlicet mausoleum de ecclesia, quam idem imperator ad honorem ipsius matris extra Urbem fabricaverat, idem Papa deportari fecerat. Hic unice ac devotissime dilexit præ omnibus istam ecclesiam antea, dum esset episcopus, atque in apostolatu sublimatus, postea plurimis beneficiis honoravit. Nam duo privilegia canonicis præfatæ basilicæ sollemniter condidit: in quibus, & quæ tunc possidebat confirmavit, & de benignitate & gratia sua plurima supererogavit. In quibus ecclesiam sancti Gregorii in Marcio cum palatio, in quo sita est, & cum omnibus ad eam pertinentibus, necnon & terram cum molendino extra portam in capite, ubi fuit aliquando locus, huic ecclesiæ donavit. Adornamentum etiam sacrosancti Dominici altaris plurima dona obtulit, antea dum esset episcopus: & postmodum sublimatus in sacrosancta sede Apostolicus: octavo enim die a consecratione sua cycladem unam altari Dominico obtulit. Exinde quinto-decimo die casulam unam albam & optimam pre-

JOHANN. DIACON. ciofo auriphrygio circumdatam ad celebrationem Missæ. Post aliquantum temporis intervallum obtulit ad ornamentum altaris candelabra duo optima fusorio opere fabrefacta, & sarantasmum unum præclarum & optimum, & pro fratrum subsidiis argenti libr. III. In anniversario etiam dedicationis istius sacratissimæ basilicæ calicem satis magnum & admiratione dignum tam pro sui ponderis magnitudine, quam etiam pro admirandi operis varietate. Undique enim ex omni parte sculptorio opere fabrefactum est mirabiliter, atque diversis historiis cum versibus adornatum, pensans libr. XXVIII.

„ In nomine Domini amen. Anno Incarnationis MCCXCVII die... „ mensis Februarii consecratum fuit altare Capituli ad honorem Dei & „ beatæ Mariæ Magdalenæ de mandato domini Bonifacii papæ VIII „ per dominum Gerardum de Parma episcopum Sabinensem: in quo al- „ tari recondidit corpus ipsius beatæ Mariæ Magdalenæ sine capite, & „ brachium beati Zachariæ, & reliquias multorum aliorum Sanctorum.

Judicum alii sunt Palatini, quos Ordinarios vocamus: alii Consulares distributi per Judicatus: alii Pedanei a Consulibus creati. In Romano vero imperio & in Romana usque hodie ecclesia septem judices sunt palatini, qui Ordinarii vocantur, qui ordinant imperatorem, & cum Romanis clericis eligunt Papam: quorum nomina hæc sunt. Primus Primicerius: secundus qui dicitur Secundicerius, qui ab ipsis officiis nomen accipiunt. Hi dextera lævaque vallantes imperatorem, quodammodo cum illo videntur regnare, sine quibus aliquid magnum non potest constituere imperator. Sed in Romana ecclesia in omnibus processionibus manuatim ducunt Papam, cedentibus episcopis & ceteris magnatibus, & in majoribus festivitatibus octavam super omnes episcopos legunt lectionem. Tertius est Arcarius, qui præest tributis. Quartus Saccellarius, qui stipendia erogat militibus, & Romæ sabbato scrutiniorum dat elemosynam, & Romanis episcopis & clericis, & ordinariis largitur presbyteria. Quintus est Protoscrinarius, qui præest scrinariis, quos Tabelliones vocamus. Sextus primus Defensor, qui præest defensoribus, quos Advocatos nominamus. Septimus Amminiculator, intercedens pro pupillis & viduis, pro afflictis & captivis. Pro criminalibus hi non judicant, nec in quemquam mortiferam dictant sententiam: & Romæ clerici sunt, ad nullos umquam alios Ordines promovendi. Alii vero, qui dicuntur Consules, Judicatus tegunt, & reos legibus puniunt, & pro qualitate criminis in noxios dictant sententiam.

XII. *De Oratoriis ad Fontes, & de sanctuariis & donis eorum.*

Retro basilicam Salvatoris quatuor sunt oratoria: unum est quod habet absidas duas; sub una est altare sanctarum virginum Rufinæ & Secundæ, sub quo recondita sunt preciosa earumdem corpora, quæ inventa sunt ab Anastasio papa IIII felicis memoriæ, antequam apostolica dignitate sublimaretur, & post ipsorum inventionem fabricato

altari ad honorem earumdem propriis manibus consecravit ipsum altare, adstantibus nobis omnibus, & præsentibus canonicis basilicæ Salvatoris, & quamplurimis tam de Urbe, quam extra Urbem. JOHANN. DIACON.

Sub alia absida est altare sancti Andreæ apostoli, & sanctæ Luciæ virginis, quod & prædictus Anastasius papa consecravit, & in eo recondidit de reliquiis utriusque, videlicet Andreæ apostoli, & Luciæ virginis. In festivitate sancti Cypriani episcopi & martyris, & sanctæ Justinæ virginis, quorum corpora in pilo marmoreo posita locavit, & recondidit sub eodem altare, quæ & invenerat in altare supradictarum virginum Rufinæ & Secundæ, dum pro inveniendis corporibus earum quærere, & fodere nobis præcepisset.

Aliud vero est oratorium huic prædicto contiguum, quod unam sub absida tantummodo habet aram, sub qua sunt recondita preciosa Sanctorum corpora, quorum ista sunt nomina, sanctus Venantius, sanctus Domnio, sanctus Anastasius, sanctus Maurus, sanctus Asterius, sanctus Septimius, sanctus Jelius, sanctus Antiochianus, sanctus Paulinianus, sanctus Gaianus.

Tertium vero est oratorium postea, ubi fontes sunt inter duo altaria. Unum est sancti Johannis Baptistæ, aliud est sancti Johannis Evangelistæ. Fontes sunt rotundi, inter columnas porphyreticas positi in medio ecclesiæ, quæ pulcra est & rotunda, ubi Constantini imperatoris fuit camera. Oratoria vero ipsa, videlicet sancti Johannis Baptistæ & beati Johannis Evangelistæ, e regione hinc inde disposita, construxit * Hilarius papa, quæ ornavit omnia ex argento, & lapidibus preciosis. Confessionem sancti Johannis Baptistæ ex argento pensantem libr. c, & crucem auream, & in ambobus oratoriis januas æreas argento clausas. Ante confessionem coronam argenteam pensantem libr. xx, farum cantarum pensantem libr. xxv. Item ad sanctum Johannem intus sanctum Fontem lucernam auream cum inoluminum x pensantem libr. v, turrim argenteam cum delphinis pensantem libr. LX, columbam auream pensantem libr. II. Fecit etiam ibidem prope, sancti Stephani monasterium in baptistetio Lateranensi. Fecit & in eodem loco bibliothecas duas. Hæc autem omnia in basilica Constantiniana ad sanctam Mariam constituta reposuit.

* al. Hilarus

XIII. *De Oratorio sanctæ Crucis, & ornamentis ejus.*

Quartum vero postmodum sanctæ Crucis est oratorium, in quo ejusdem sanctæ Crucis multum est sanctuatium. Ibi dictante Angelo beatus papa Gregorius antiphonarium, & multa alia scripsit. Hoc oratorium multum est pulcherrimum, in modum crucis factum, de musivo decoratum, quod a prædicto papa Hilario fuit constitutum: in quo pari modo plurima dona obtulit. Confessionem, ubi lignum crucis posuit, cum cruce aurea & gemmis, quæ pensant pondus libr. xx. In confessione januas ex argento pensantes pondus librar. L. supra confessionem arcum aureum pens. libr. IV, quem portant columnæ ony-

JOHANN. DIACON. chinæ, ubi ſtat agnus aureus penſans libr. II. coronam auream ante confeſſionem, farum cum delphinis penſ. libr. v. lampadas aureas IV penſ. libr. II. nympheum, & triporticum ante oratorium ſanctæ Crucis, ubi ſunt columnæ exatopentalaicas, & conchas ſtriatas duas cum columnis porphyreticis ragiatis foratis aquam fundentes, & in medio lacum porphyreticum cum concha anſata in medio aquam fundente, circumdata a dextris vel ſiniſtris in medio cancellis æreis, columnis cum faſtigiis & epiſtuliis, undique ornatum ex muſivo, & columnis aquitanicis, & tripolitis, & porphyreticis. Eſt iterum huic oratorio ſatis proximum aliud ſancti papæ Gregorii oratorium, ubi uſque hodie [a] lectulus, in quo ipſe Sanctus ſolebat quieſcere, videtur juxta aram permanere.

XIV. *De eccleſia ſancti Laurentii in palatio.*

In ſacro namque palatio eſt quoddam ſancti Laurentii oratorium, in quo tria ſanctiſſima computantur altaria. Primum in arca cypreſſina, quam Leo papa III condidit, tres capſæ ſunt. In una eſt crux de auro puriſſimo adornata gemmis & lapidibus precioſis, id eſt hyacinthis, & ſmaragdis, & praſinis. In media cruce eſt umbilicus domini noſtri Jeſu-Chriſti: & deſuper eſt inuncta balſamo, & ſingulis annis eadem unctio renovatur, quando dominus Papa cum cardinalibus facit proceſſionem in Exaltatione ſanctæ Crucis ab ipſa eccleſia ſancti Laurentii in baſilicam Salvatoris, quæ appellatur Conſtantiniana. Et in alia capſa argentea & deaurata cum hiſtoriis eſt crux de ſmalto depicta, & infra capſam illam eſt crux domini noſtri Jeſu-Chriſti: & in tertia capſa, quæ eſt argentea, ſunt ſandalia, ideſt calciamenta, domini noſtri Jeſu-Chriſti. Eſt iterum ibi alia capſa deaurata, ubi eſt de ligno illo ſanctæ Crucis, quam Eraclius devicto Choſroe ſecum tulit de Perſide, una cum corpore ſancti Anaſtaſii martyris, & eſt in altare, quod ibi eſt ſancti Laurentii de marmore. Ibi eſt etiam brachium ſancti Cæſarii martyris, oſſa duo ſancti Johannis Baptiſtæ, & os unum ſancti Hieronymi, & ſpatula ſancti Dionyſii Areopagitæ, & os de crure ſancti Stephani papæ, & ſancti Damaſi reliquiæ, & ſanctorum Primi & Feliciani, & caput ſanctæ Praxedis, & ſanctæ Anaſtaſiæ reliquiæ cum aliis multis, & ſanctarum Agapæ, Chioniæ, & Hirenæ, Piſtis & Helpis virginum, Nerei, & Achillei, Priſcæ, & Aquilæ. Item ſunt ibi reliquiæ de genu ſancti Tiburtii filii Cromatii. In hac eadem arca cypreſſina eſt panis unus Cœnæ Domini, & tredecim de lenticulis ejuſdem Cœnæ, & de arundine, & de ſpongia cum aceto ad os Domini poſita, & lignum de ſicomoro, ubi Zachæus aſcendit.

Et ſuper hoc altare eſt imago Salvatoris mirabiliter depicta in quadam tabula, quam Lucas evangeliſta deſignavit, ſed virtus Domini an-

[a] Alium Gregorii lectum memorat Anaſtaſius ſub finem vitæ Stephani VI, cum laudat *oratorium beati Gregorii, ubi ejus lectus habetur, juxta eccleſiam Principis apoſtolorum*. Verum ibi *lecti* nomine tumulus intelligitur.

elico per fecit officio : sub cujus pedibus in quadam preciosorum lapidum linea, pignora hujus sanctuarii sunt recondita, quorum ista sunt nomina. Lapis in quo consedit sancta Maria. Lapis de sancto Jordane, ubi sedit Dominus dum baptizaretur. Lapis de sancta Bethleem. Lapis de monte Oliveti, ubi Dominus oravit ad Patrem. Sancta petra in qua sedit Angelus ad sepulcrum. De sancta columna, ubi Dominus fuit ligatus, & flagellatus. De sepulcro Domini, ubi corpore mortuus requievit. De lancea, qua fuit latus Domini perforatum. De ligno Crucis Domini. De loco qui dicitur Lithostrotos. De Calvariæ loco. Sancta silex, ubi Dominus conditus est. Lapis de monte Sion. Lapis in quo Dominus transfiguratus est in monte. Lignum de sancto præsepe Domini, in quo puer natus fuit positus. Lapis de monte Sina, ubi lex fuit data. Lapis de sepulcro sanctæ Mariæ.

In alio vero altari ejusdem oratorii sunt capita sanctorum apostolorum Petri & Pauli, & capita sanctarum Agnetis, & Eufemiæ virginum.

In tertio vero sunt carbones aspersi de sanguine sancti Laurentii, & de arvina corporis ejus. Sunt etiam in eodem oratorio reliquiæ sanctorum XL Martyrum, multorumque aliorum.

XV. *De ecclesia sanctæ Mariæ-majoris, & de sanctuario ejusdem.*

Ecclesia sanctæ Mariæ-majoris, quam Sixtus [a] papa junior ædificavit, quam Paschalis papa renovavit, tot columnas habet in sua positione, quot dies sunt in anni unius revolutione. Hujus ecclesiæ dedicatio Non. Augusti celebratur. Habet insuper hæc venerabilis ecclesia sanctæ Mariæ cardinales septem, qui per suas hebdomadas in ordine vicis suæ ad suum sanctum altare Missas debent celebrare. In ara vero hujus venerabilis ecclesiæ reconditæ sunt reliquiæ de capillis sanctæ Mariæ matris Domini, de lacte ejusdem Virginis, de wimplio sui capitis, de panno sui vestimenti. Cunabulum Domini ibi est, in quo puer jacuit. De præsepio [b] Domini sunt ibi reliquiæ. De Mathia apostolo, qui in loco Judæ Apostolis aggregatus Parvus Dei nominatur. Quidam dicunt, quia sub hoc altare beatæ Mariæ-majoris requiescit: alii dicunt, quia in altare est reconditum. Credunt quidam, quia sub ingenti lapide marmoreo requiescit in terram, qui lapis est ante altaris fenestram. Fenestra enim hæc ita est sub altari, sicut arca sub altari sancti Petri: in cujus ecclesia asseverant plurimi corpus esse prædicti sancti Mathiæ apostoli in pariete super majorem arcum, qui continuus est per medium ecclesiæ ab uno pariete usque ad alium. In absida vero sanctæ Mariæ est cathedra pontificalis in medio sub vitrea, quæ quinque sunt in absida. Hæc absida nimis pulcra de musivo est effecta. Nam videntur a pluribus pisces ibi in floribus, & bestiæ cum avibus, inter chorum & altare.

a Id est Sixtus tertius, testante libro Pontificum. Sed ante eum Liberius illam basilicam construxerat, *juxta macellum Libiæ* seu *Liviæ*, ex eodem libro. unde & basilica Liviæ primitus appellata.

b Sergius secundus *cameram præsepii domini nostri Jesu-Christi argenteis tabulis ac deauratis perornavit*, ex Anastasio.

XVI. *De episcopis & cardinalibus per patriarchatus dispositis.*

Septem cardinales episcopi primæ sedis, qui ad sacrosanctum altare Dominicum in basilica Salvatoris per hedomadas suas vice Apostolici celebrare debent quotidie, ii sunt. Episcopus Hostiensis, episcopus Portuensis, episcopus sanctæ Rufinæ, episcopus Albanensis, episcopus Sabinensis, episcopus Tusculanus, episcopus Prænestinensis.

Cardinales sanctæ Mariæ majoris sunt ii: sanctorum Apostolorum, sancti Cyriaci in Thermas, sancti Eusebii, sanctæ Pudentianæ, sancti Vitalis, sanctorum Marcellini & Petri, sancti Clementis.

Cardinales sancti Petri sunt ii: sanctæ Mariæ Transtiberim, sancti Chrysogoni, sanctæ Cæciliæ, sanctæ Anastasiæ, sancti Laurentii in Damaso, sancti Marci, sanctorum Martini & Silvestri.

Cardinales sancti Pauli sunt ii: sanctæ Sabinæ, sanctæ Priscæ, sanctæ Balbinæ, sanctorum Nerei & Achillei, sancti Sixti, sancti Marcelli, sanctæ Susannæ.

Cardinales sancti Laurentii sunt ii: sanctæ Praxedis, sancti Petri ad Vincula, sancti Laurentii in Lucina, sanctæ Crucis in Jerusalem, sancti Stephani in Cælio monte, sanctorum Johannis & Pauli, sanctorum quatuor Coronatorum.

Diaconiæ sunt XVIII. sanctæ Mariæ in Dominica, ubi est archidiaconus; sanctæ Luciæ in Circo juxta Septem-solia, sanctæ Mariæ Novæ, sanctorum Cosmæ & Damiani, sancti Adriani, sanctorum Sergii & Bacchi, sancti Theodori, sancti Georgii, sanctæ Mariæ in Schola Græca, sanctæ Mariæ in Porticu, sancti Nicolai in Carcere, sancti Angeli, sancti Eustachii, sanctæ Mariæ in Aquiro, sanctæ Mariæ in Via-lata, sanctæ Agathæ in Equo marmoreo, sanctæ Luciæ in capite Suburræ, sancti Quirici.

Abbatiæ sunt istæ: sancti Cæsarii in Palatio, sancti Gregorii in Clivo Scauri, ibi est caput brachii sancti Andreæ apostoli: sanctæ Mariæ in Aventino, ibi est de corpore sancti Savini episcopi: sancti Alexii, ubi est corpus ejus, & sancti Bonifacii martyris: sanctorum Priscæ & Aquilæ, ubi sunt corpora eorum partim: sancti Sabæ Cellæ-novæ, ubi est caput sancti Tiburtii martyris: sancti Pancratii in via Aurelia. Infra urbem Ravennantium Transtyberim, sancti Cosmæ & Damiani in Vico-aureo. Item sancti Silvestri inter duos hortos, quam ædificavit Dionysius papa, qui & ibi requiescit: sanctæ Mariæ in Capitolio, ubi est ara Filii Dei: sancti Basilii juxta palatium Trajani imperatoris: sanctæ Agathæ virginis, quæ est Suburræ monte: sancti Laurentii in Panisperna, ubi fuit positus in craticula: sancti Thomæ juxta formam Claudiam: sancti Blasii inter Tyberim & pontem sancti Petri: sanctæ Trinitatis Scottorum; sancti Valentini juxta pontem; sanctæ Mariæ in Castro-aureo; sanctæ Mariæ in Pallara, ubi fuit sagittatus sanctus Sebastianus; sanctæ Mariæ in Monasterio juxta sanctum Petrum ad Vincula.

XVII. *De casu, & reparatione istius basilicæ, quo tempore fuit facta a Sergio papa III, & donis atque ornamentis, quæ obtulit in ipsa, sicut in epitaciis parietum hinc inde scribitur juxta columnas æneas.*

Anno quo baptizatus est piissimus imperator Constantinus augustus a beatissimo Silvestro sanctæ apostolicæ Sedis pontifice, & a lepra per lavacrum sacri baptismatis mundatus est, ædificavit hanc basilicam in honore salvatoris domini nostri Jesu-Christi, & commemoratione sancti Johannis Baptistæ. Permansit enim ab eodem tempore, licet separatio parietum, & tectorum curvatio ejus ruinam ante ostenderent, per aliquot annos usque ad tempus Stephani piæ memoriæ VI. Tempore autem illius ruit, & fuit in ruinis dissipata, & comminuta usque ad tempus quo revocatus est dominus Sergius presbyter, & electus de exilio, & consecratus est Romanorum tertius Præsul. In illis vero temporibus, quibus invasores apostolicam tenebant Sedem, tulerunt de hac basilica omnes thesauros, & cuncta ornamenta aurea & argentea, ac universa utensilia, quæ ab initio hic oblata fuerunt: & non celebrabantur divina officia in ea, sed erat in dispersione quasi in thermis virgultorum & veptibus cooperta. Post ordinationem igitur suam dominus Sergius III papa tristabatur nimium super desolationem hujus nobilissimi templi. Non enim erat spes neque solatium mortalis de restauratione illius. Cumque omnibus una esset desperatio de ejus relevatione, & humanum deesset auxilium; ad divinæ pietatis conversus juvamen, in qua semper habuit fiduciam, incipiens ab antiquis laborare fundamentis, finetenus opus hoc consummavit, & decoravit ornamentis aureis & argenteis, sicut inferius legitur, & plus: quia super ibi addidit, dum vixit, prædictus sanctissimus Sergius tertius papa.

Postquam in honore tui nominis, mundi Salvator, & commemoratione tui sancte Johannes Baptista, de tuis donis per multa certamina & labores præfatus dominus Sergius tertius papa hanc basilicam in ruinis positam a fundamentis construxit, cum omnia ornamenta aurea & argentea atque ænea ex ea ablata fuissent ab invasoribus, reparare & offerre tibi alia cum devoto animo studuit: quamvis in multis esset perturbationibus constitutus, non omisit tamen tuæ servire majestati. Fecit autem, & obtulit omnipotentiæ tuæ istam pulcherrimam imaginem, quam quinque libris auri decoravit. Ciborium vero mira pulcritudinis ex argento & auro purissimo cum gemmis, ejus perfectionem CCL *librar. numeros & pendus assumpsit. Crucem auream cum Crucifixo. Argenteas duas, unam habentem Crucifixum totum de auro, & agnum de auro cum gemmis. Coronam de auro, cum crucibus duabus, & alias duas ex mixtis metallis. Fibulam de auro cum gemmis. Duas bursellas de argento deauratas cum gemmis quinque. Coronas de argento cum delphinis suis decem. Canistra de argento* XXX *&* IX. *Gavatas de argento* XXV. *Cruces argenteas* IV, *in quibus gavata pendent, & unam modicam similiter argenteam. Calices argenteos* III, *unum ex his deauratum. Patenam de argento. Turibula de argento* III. *Imagi-*

nes de argento tres, unam ex his habentem dexteram de auro, & fibulam in pectore cum gemmis. Arcus argenteos VI. *Traviculam de argento, columnellas de argento* VI. *Mala argentea* XII. *Vestes intextas auro duas. Coopertorium cum auro, & alium purum. Vela sirica* LII. *Hæc omnia devotus tibi præparavit: & non cessabit, dum spiritus ejus rexerit artus, præparare, & offerre tibi dominus Sergius Papa tertius.*

Si quis forte tristando miratur, quod hæc ornamenta, & alia quæ superius notata ab imperatore Constantino fuerunt oblata, modo non appareant, legat & scrutetur gesta Romanorum Pontificum, & inveniet, quando, & quomodo ab invasoribus hinc fuerint inique sublata.

III.

CONSTITUTIONES LATERANENSES.

CONSTIT. LATER.

GREGORIUS episcopus servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam.

Etsi provide & laudabiliter gesta per alios interdum juste consuetimus confirmare, nempe ea quæ ad laudem Dei & divini cultus observantiam per nos, dum eramus in minoribus constituti, sunt utiliter ordinata; postmodum ad apicem summi apostolatus assumpti, eo potius debemus apostolici scripti patrocinio communire, quo de illis sumus certius informati, & quo amplius dedeceret, si minime servarentur. Dudum siquidem nos, tunc PETRUS sanctæ Mariæ Novæ diaconus cardinalis ac archipresbyter, administrator & commendatarius ecclesiæ Lateranensis, pro reverentia Dei, & salubri statu ejusdem ecclesiæ in spiritualibus & temporalibus cum divina gratia proventuro & perpetuo conservando, certas constitutiones in ipsa ecclesia tam auctoritate apostolica, qua fungebamur in hac parte, quam nostra edidimus, quas sub pœnis contentis in eis mandavimus perpetuo & inviolabiliter observari. Ut igitur constitutiones ipsæ eo irrefragabilius observentur, quo apostolicæ approbationis & confirmationis munimine fuerint roboratæ; ipsas, quarum tenor de verbo ad verbum inferius est insertus, cum certis correctionibus, modificationibus & ordinationibus nuper per nos factis, & post ipsum tenorem inferius adnotatis, auctoritate apostolica supradicta approbamus, ratificamus, confirmamus, & præsentis scripti privilegio communimus, mandantes sub pœnis in eis contentis eas inviolabiliter observari. Et cum simus certi de facto nostro, hujusmodi approbationem, ratificationem, confirmationem, communitionem, & mandatum perinde valere & tenere volumus & decernimus, ac si tenor authentici instrumenti dictarum constitutionum nostri olim cardinalatus sigillo pendentis muniti præsentibus foret insertus, consuetudine contraria Romanæ curiæ non obstante. Tenor autem dictarum constitutionum talis est.

PETRUS

PETRUS miseratione divina sanctæ Mariæ novæ diaconus cardinalis archipresbyter, administrator & commendatarius ecclesiæ Lateranensis dilectis nobis in Christo capitulo & canonicis, beneficiatis, capellanis, & acolythis dictæ ecclesiæ Lateranensis, necnon & aliis quibuscumque servientibus in eadem, salutem in Domino sempiternam. Etsi humana natura supernæ manus operatione formata, sic ante lapsum habuimus perlucidum intellectum paulo minus creaturæ angelicæ coæquatum, & superni luminis acie perlustratum, ut humanis statutis, seu legibus nullatenus indigeret; post ruinam tamen sic exstitit infecta nubilo mundanæ caliginis, & tot in tam letifero casu humanæ propago naturæ corruptionis vulnera protulit, sic antiqui hostis conati caritatem hominum ex lutea materia creatorum disrumpere, bonorum operum dulcedinem, invidiæ felle infixit, & versutiæ infestatur insidiis, quod proclivius ad malum sensualitas humana ab adolescentia sua declinat in vitium. Propter quod ad regimen salubre atque placidum necessarium fuit præsidentium officium ordinare, qui exemplo legiferi Moysis legum copiam concessam sibi cælitus suis subditis præsentaris per constitutionem, ordinationem, deposita subditorum & per lustra devia oberrantium noxios appositus justitiæ fabricam luce prævia dirigant, tollendo ambigua, auferendo lites, & exstirpando vitia, & inserendo virtutes, & eorum potissime subditorum, qui omnipotenti Deo in illa præcipua domo Domini, videlicet Lateranensi, omniumque ecclesiarum prima, ac inter ceteras prælationis prærogativa gaudente in divinis officiis famulante, qui suæ perlucidæ conversationis exemplo veluti in capite collocari, debent radiosis affectibus aliis odor existere salutaris. Hæc igitur nos cardinalis prædictus ad debitæ considerationis aciem reducentes, tum auctoritate nobis concessa per Vicarium veri Dei, tum ex debito nostri officii, qui eidem præsidentes ecclesiæ ad id nos recognoscimus obligatos, infra scriptas edidimus constitutiones, reformationem ecclesiæ, tam spiritualium, quam temporalium, claro eloquio continentes. Ad eas igitur, filii prædilecti, inclinate unanimiter aures vestras, & circa eas adhibere promptitudinis intellectum, collecturi seminum fructus, qui in agro devotionis vestræ providentia paterna conspergit, si ea culturæ studio diligenti (quod speramus) fructificent, & operosi laboris speratas utilitates educant. Eas enim vobis & cuilibet vestrum sub pœnis in eis contentis observari præcipimus & mandamus.

CONSTIT. LATER.

I. *Rubrica de divinis Officiis.*

I. Ut membra capiti se conforment, præsente institutione decernimus, quod tam nocturnum, quam diurnum, in Lateranense ecclesia cum nota dicatur juxta rubricam, ordinem sive morem sanctæ Romanæ ecclesiæ, seu capellæ domini nostri Papæ: Officium vero beatæ Mariæ Virginis sine nota, aperte tamen & spatiose proferatur. In ipsa quoque ecclesia celebrentur cum nota die quolibet duæ Missæ, quarum prima die sabbati, & Dominico, & aliis diebus, quibus secundum rubricam

CONSTIT. LATER.

ecclesiæ Romanæ non consuevit Missa pro mortuis decantari, Missa de beata Virgine decantetur: ceteris vero hebdomadæ diebus prima Missa celebrabitur cum præcedentibus Vigiliis pro defunctis: secundam vero Missam de occurrentis sollemnitate dici volumus celebrari.

Ab his dies excipimus subsequentes, videlicet Nativitatem Domini cum diebus octo sequentibus, Epiphaniam Domini, & a quarta feria majoris hebdomadæ usque ad tertiam feriam Resurrectionis Domini inclusive, festum Ascensionis, Pentecostem cum duobus sequentibus, festum Corporis Christi, Nativitatem beati Johannis Baptistæ, festum apostolorum Petri & Pauli, sollemnitatem omnium Sanctorum, & quatuor festivitates beatæ Virginis: in quibus propter sollemnitatem dierum, unam tantum Missam teneantur celebrare cum nota: & alios dies, quibus ex ordinatione & observantia in ipsa ecclesia antiquitus consuetum est duas alias Missas sollemniter celebrari, tunc illæ sollemnizentur, quas sollemnizari hactenus est consuetum.

II. Distinctus ordo solet decorare sollemnia officiorum potissime divinorum. Hoc igitur constituto statuimus, quod primam Missam, sicut hactenus consuetum est, cum nota, tantum beneficiatus ille, qui in illa hebdomada fuerit hebdomadarius, mane statim cantata Prima debeat celebrare: secundam vero Missam, quæ vulgo magna Missa vocatur, canonicus hebdomadarius cum diacono & subdiacono sollemnizet: nisi cardinalis, qui archipresbyter Lateranensis pro tempore fuerit, vel eo absente ejus vicarius, ob raritatem clericorum, vel aliam causam, ut loco sui canonicus possit aliquem de beneficiatis ejusdem ecclesiæ sacerdotibus subrogare, duxerit dispensandum. Sed quia pro majori parte canonici non sunt promoti; concedimus, quod Missa magna usque ad annum debeat per beneficiatos decantari.

III. Simili modo in mensibus Julii, & Augusti, & Septembris, in quibus Romæ aëris intemperies esse solet, ad hæc canonicos volumus non adstringi, sed tunc per beneficiatos etiam secundam Missam cum sua sollemnitate cantari jubemus, diebus Dominicis, & festis duplicibus, & per totam octavam beati Johannis Baptistæ dumtaxat exceptis: quibus diebus, uti in ceteris anni mensibus, ad ipsam secundam Missam celebrandam canonici sunt adstricti. Canonicus vero sacerdos, qui celebrabit pro tempore in festis duplicibus, denarios decem & octo, & diaconus & subdiaconus denarios novem, quibus ultra ea quæ erant alias habituri, recipiant a camera ecclesiæ prælibatæ: aliis vero diebus medietatem recipiant de prædictis, dum celebrabunt ibidem.

IV. In divini numinis cultum lumina deservire corporea congruum arbitrantes, statuimus quod vicarius & camerarii, qui pro tempore fuerint, provideant diligenter, ne circa lumina opportuna Lateranensis ecclesia defectum aliquem patiatur. Mansionarii quoque aliis horis & Missa campana congrua hora pulsent, & lampades accendant. quod si non fecerint, pro qualibet hora vel vice in denariis duodecim puniantur. Donec vero pro Missa pulsabitur, ante finem pulsationis hujusmodi sacerdos, diaconus & subdiaconus, qui per hebdomadam celebraturi

sint Missam, se parent, & induant cum acolythis, qui eisdem deserviant. Si vero quisque eorum fuerit ita tardus, ut ejus exspectatio fuerit exspectantibus onerosa; fecerit tamen postquam venerit, illud quod ipsius ordo requirit; puniatur in duplo ejus quod pro illa Missa ad ipsum perventurum ex distributionibus fuisset. Quod si nullo modo celebraverit seu ministraverit, si canonicus, in solidis quinque; beneficiatus vero in denariis triginta; acolythus in quindecim irremissibiliter puniatur, applicandis illa die celebrantibus & ministrantibus pro eisdem. CONSTIT. LATER.

V. Cum in festis duplicibus canonicus in Lateranensi ecclesia celebraturus est Missam, tam in primis, quam in secundis Vesperis, duo: si vero festum fuerit multum sollemne, quatuor beneficiati cum ipso pluvialibus sint induti. Qui contra fecerit, canonicus tres solidos, beneficiatus vero duos pro vice perdat, ipsius pœna dimidia cameræ, dimidia vero celebrantibus pro eisdem & ministrantibus applicanda: quibus camerarii de contrafacientium fructibus, vel ipsius capituli, si ipsorum fructus fuerint aliter ad capitulum devoluti, satisfacere teneantur.

VI. Ut prælatis honor debitus impendatur, sancimus, quod dum aliquis prælatus, & potissime cardinalis in ipsa ecclesia, in pontificalibus celebrabit, nullus sacerdos in eadem cum nota celebrare præsumat, puniendus, si contrafecerit, arbitrio domini vicarii domini cardinalis.

VII. Statuimus & ordinamus, quod in eadem ecclesia sint perpetuo quatuor acolythi, qui tam canonicis, quam beneficiatis vel aliis ministrantibus, dum Missarum sollemnia celebrant, in ipsis officiis, & aliis præparantibus subministrent, prout est hactenus consuetum.

VIII. Sacrista ex proprio juramento tenetur omni die sabbati facere tabulam de canonicis & beneficiatis, qui debent in futura hebdomada celebrare, & de cantoribus in choro per circuitum; & de his qui debent pluviales tenere, & omnibus aliis qui debebunt in ipsa hebdomada deservire: & quicumque cantor non obedierit, vice qualibet pœnam duorum solidorum incurrat.

IX. In choro servari jubemus modum & ordinem subsequentem, videlicet quod ab una parte chori sit medietas canonicorum, beneficiatorum, acolythorum & capellanorum, qui choro servire tenentur; ab alia vero reliqua: ipsumque chorum intret quilibet ante finitam pulsationem ad Missam, vel Horam, vel saltem antequam primus Horæ psalmus, vel Missæ introitus compleatur. Ubique resideat devote, sine confabulatione aliqua, murmuratione vel rumore: de una parte chori non discurrat; nec ab inde recedere, vel exire præsumat ante finitum officium, nisi negotium ecclesiæ, vel corporis necessitas immineret: & tunc ad capitularem locum, vel residentiæ domum pergat honeste. Sacerdos vero celebrans, diaconi & subdiaconi, & acolythi qui ministrant, & cantores qui in choro deserviunt, in suis permaneant locis ad divina eis injuncta officia peragenda. Quod si quisquam fecerit adversus ea, aliquidve eorum quoad illam Missam vel Horam, pro absente penitus habeatur: & si in consuetudine hæc habuerit, per scriptores fallarum

CONSTIT. LATER. ad vicarium domini cardinalis pro tempore ipsius ecclesiæ archipresbyteri remittatur, prout ei visum fuerit, correctione debita puniendus.

X. Utrique juri consona meditatione statuimus, quod clerici Lateranensis ecclesiæ, tam in choro, quam in capitulo, quam in aliis congregationibus, stare, sedere, respondere debeant secundum ordinem debiti prioratus, primo presbyteri, secundo diaconi, tertio subdiaconi, ad dignitatem & prioritatem, & non ad potentiam vel ad nobilitatem alicujus prærogativæ habendo respectum. In processionibus vero etiam secundum ordinem prædictum in honorabilem locum incedant.

XI. Nemo est qui nesciat, quam refectior sit cibus animæ verbum Dei. Illud utique semen est radicaliter coalescens, mirabiliter excrescens, fœcunde fructificans, & interiorem hominem refectiva informatione restaurans. Et propterea majus peccatum habent, qui prædicationem verbi Dei satagunt impedire: quia nec ipsi fructum percipiunt, nec alios permittunt percipere, dum ipsorum insolentiæ impediunt prædicantes. Quisquis igitur prædicationem verbi Dei, si quam pro tempore in Lateranensi ecclesia fieri contigerit, per se vel per alium impedierit quoquo modo, vice qualibet pœnam decem solidorum incurrat. Possint tamen, & valeant clerici dictæ ecclesiæ, donec prædicatio intra Missarum sollemnia fiat, de choro recedere, presbytero, diacono, & subdiacono ministrantibus recessu penitus interdicto, ad illum ante prædicationis finem, vel statim post, omnino reversuri, ne ipsorum exspectatio sollemnitatis Missæ continuationem impediat. Ut tamen a facultatibus & aliis otiosis actibus, vel verbis abstineant, sub pœna ipsis interdicimus memorata.

XII. Nemo canonicus, beneficiatus, vel capellanus, vel alius, sine licentia speciali cardinalis, vel ejus vicarii & capituli, in Lateranensi ecclesia confessiones audire præsumat: & qui contra fecerit, ipsius vel ipsorum arbitrio puniatur.

XIII. Ut divinus cultus præcipue gaudeat habitu honestatis, statuimus, quod dum in Lateranensi ecclesia divina officia decantantur, nullus canonicus vel beneficiatus intrare ipsam ecclesiam, vel in ea præsumat incedere sine habitu ordinato: contrafacientes excommunicationis pœnam & solidos decem qualibet vice incurrant ipso facto. Hujusmodi vero excommunicato, donec fuerit absolutus per vicarium cardinalis tantum, camerarii de fructibus & obventionibus aliis nihil debeant ministrare: & si secus fecerint, de ipsorum camerariorum proprio tantumdem cameræ restituere teneantur. Absolvi tamen nequeat, nisi primo cameræ realiter solverit dictam pœnam, & quicquid excommunicationis tempore prædictæ perceperit a camerariis memoratis.

XIV. Et ne quis in posterum de habitu valeat dubitare, ipsum præsenti constitutione duximus exprimendum, videlicet quod ab hora illa festi omnium Sanctorum, quando incipiunt Vesperæ pro commemoratione fidelium defunctorum, usque ad vigiliam Resurrectionis dominicæ, quilibet canonicus stet indutus cum sajetta, seu roccheto, cappa nigra & almucia de griseis seu de variis: beneficiati vero & capellani, qui servire tenentur in choro, indutas deferant cappas nigras cum superpelliceo seu

cotta, & almucias de squallis nigris. Sed si canonici & beneficiati prædicti malverint capucia nigra parva sine becchis, seu almucias rotundas nigri coloris subtus cappas portare sine aliis almuciis, hoc eis concedimus. CONSTIT. LATER.

In vigilia Paschæ statim quando *Alleluia*, verbum lætitiæ, decantatur, exuant nigras cappas, luctuosa pænitentiæ tempora designantes; & superpellicea seu albas cottas induant supernæ vitæ gaudia designantes, usque ad festum Sanctorum omnium illa seu illas deferentes cum almuciis supradictis.

XV. Item statuimus quod omnes capellani capellæ sanctorum Petri & Pauli, Jacobi, & alterius capellæ sancti Jacobi, qui nunc sunt, & qui pro tempore erunt in dicta ecclesia, a die publicationis præsentium usque ad quindecim dies, teneantur in choro dictæ ecclesiæ in horis diurnis pariter & nocturnis, sicut ceteri beneficiati interesse, distributionesque recipiant a capitulo ultra fructus capellarum eorum, sicut acolythi: & nihilo minus in capellis eorum celebrent, prout ex earum fundatione tenentur: & ad hoc cardinalis seu vicarius per ecclesiasticam censuram eos possit adstringere per privationem fructuum & ipsarum capellarum, prout ipsorum exegerit contumacia, & ipsi domino cardinali vel vicario videbitur faciendum.

XVI. Cum nonnulla bona Lateranensis ecclesiæ legata sint, & legentur quotidie, ut in aliquo altari celebretur certo modo pro legantium animabus; pias igitur deficientium voluntates effectu debito prosequentes, statuimus, quod vicarius, qui pro tempore fuerit, debeat effectualiter ordinare, quod ipsi altari per beneficiatos & capellanos, presbyteros & acolythos serviatur.

Anniversaria quoque diebus statutis per testantes, qui ad hoc ecclesiæ aliquid legaverunt, cum Vigiliis & Missa similiter volumus celebrari. Si quis vero in his vicario non curaverit obedire; presbyter in solidis quinque, acolythus in duobus pro vice qualibet punietur. Et quia crescente contumacia crescere debet & pœna; si quis in tali perseveraverit contumacia, præter præmissam pœnam, cardinalis, vel ejus vicarii arbitrio puniatur.

II. *Rubrica de reliquiis, sacris rebus, & aliis mobilibus Lateranensis ecclesiæ, & earum custodia.*

XVII. Reliquiæ nisi statutis temporibus, sine voluntate vicarii & capituli nullatenus ostendantur, nisi alicui cardinali, prælato, vel regali. Nullus autem præsumat de dictis reliquiis concedere, sine licentia domini nostri Papæ, vel cardinalis, qui pro tempore fuerit archipresbyter Lateranensis ecclesiæ. Hujusmodi constitutionis [si quis violator exstiterit] in aliquo tempore, ipso facto pœnam excommunicationis incurrat.

XVIII. Res, quarum perditio esset magnum præjudicium illatura, diligentiori sunt custodia gubernandæ. Et propterea hoc statuto jubemus, quod statuta, privilegia, inventaria, sigilla ecclesiæ & capituli intra claves reliquiarum & cancellorum sacristiæ, ubi est [a] mensa Domini, quæ omnia

[a] Id est ubi Eucharistia asservatur in Viaticum. nam Eucharistia tunc temporis servabatur in cophino, ex Cæremoniali Petri Amelii capp. 1. & CXXXI.

CONSTIT. LATER. sub tribus diversis ferris & clavibus clausa sint: quarum unam vicarius, aliam camerarius, & aliam antiquior canonicus debeat retinere: & sic per ipsum vicarium, camerarium, & antiquiorem canonicum conservetur; & taliter, quod alter, vel alteruter sine aliis omnibus aperire, vel sigillare non possit.

XIX. Item statuimus quod camerarius vel sacrista pannos, libros, paramenta, vel alia sacra vasa alicui extra ecclesiam asportanda concedere nullo modo præsumat, sine licentia vicarii, vel camerariorum primitus non obtenta. Et tunc camerarii & scriptores debeant in ipsorum libris adscribere portitores. alias excommunicationis sententiam incidant eo ipso, a qua absolvi nequeant nisi per dominum cardinalem, vel ejus vicarium, & satisfacto prius de commissis.

XX. Inventarium de rebus omnibus in sacristia existentibus per vicarium, & capitulum quolibet anno fiat; & privilegia, statuta, vel instrumenta sine licentia domini cardinalis, vel eo absente ejus vicarii & capituli, nullus tentet de loco ubi sunt reposita, removere, nisi pro evidenti causa ipsius ecclesiæ, vel alicujus deservientium in eadem: & tunc in manibus vicarii, seu camerariorum, infra tempus per vicarium & camerarios præfigendum, debeat ad ipsos camerarios reportari. Et contrarium faciens excommunicationis sententia se noverit innodatum, a qua absolvi nequeat, nisi illa reportet primitus ad sacristiæ locum, unde receperat.

III. *Rubrica de canonicis, beneficiatis, & acolythis, ipsorumque numero & gradu.*

XXI. In ecclesia Lateranensi perpetuo & successive sint decem & octo canonici, & totidem præbendæ, præter præbendam domini cardinalis: quarum præbendarum octo sunt presbyterales, videlicet præbenda Laurentii de Argeleriis, Francisci de Veneriis, Johannis de Viterbio, Oddonis de sancto Eustachio, Francisci de Utriculo, Angeli Picciardelli, Oddonis de Columna, & Romani de Micardis: quinque vero sunt diaconales, scilicet Marcelli de Columna, Philippi de Philippis, Jacobi de Papaluccis, Thomæ de Monte-nigro, & Stephani de Normandis. Quinque vero sunt subdiaconales, videlicet Johannis Lessi, Mathiæ de sancto Eustachio, Petri de Columna, Camilli Pauli de Columna, & Johannis de Barattis.

XXII. Et quod quilibet canonicus præbendatus de cetero in ipsa ecclesia recipiendus infra annum a tempore possessionis adeptæ computandum, ad Ordinem, quem sua præbenda requirit, se faciat promoveri. quod si non fecerit, sit suis canonicatu & præbenda privatus ipso facto. Et si post annum prædictum talis sic privatus aliquid perceperit, excommunicationis pœnam confestim incurrat, & ad restitutionem talium fructuum teneatur, ab omnique canonicorum consortio, & capituli repellatur. Et ex tunc etiam per camerarios, vel eos quoscumque nihil sibi ministretur: & qui scienter aliquid ei ministraverit contra tenorem constitutionis hujusmodi, tantumdem de suo proprio ecclesiæ restituere teneatur sub pœna prædicti juramenti.

XXIII. Item statuimus & ordinamus, quod canonici præbendati, qui sunt in ipsa ecclesia jam recepti, infra annum a tempore publicationis hujusmodi statutorum se promoveri faciant ad sacros Ordines, quos ipsorum præbendæ requirunt: & si non fecerint, ipsorum canonicatibus & præbendis sint ipso facto privati, exceptis illis, qui non sunt in ætate ad recipiendos Ordines legitima constituti. Tales cum infra annum a tempore, quo ætatem ad Ordines necessariam compleverint computandam, ipsos Ordines suscipere teneantur. alioquin eamdem pœnam privationis incurrant. CONSTIT. LATER.

Interim vero tam illi, quam alii, qui ex dispensatione apostolica, vel alia justa causa promoveri non teneantur; seu qui, licet essent promoti, essent tamen absentes; vel, si præsentes essent, & nollent secundum tenorem præsentium statutorum eis incumbens officium exercere; defectus suos per alios canonicos suppleri facere teneantur, sic quod injunctis vel injungendis eis officiis nullus in ecclesia possit esse defectus. Quod si quisque facere recusaverit, camerarii de fructibus præbendæ illius canonici, cui officium incumbit, triginta solidos pro septimana qualibet detrahere teneantur; de fructibus vero illius, ad quem officium diaconi, vel subdiaconi pertineret, solidos viginti: quos illi, vel illis, qui pro eo faciunt officium, ministrent, vel de distributionibus eorumdem, prout vicario & camerariis videbitur. Quod si nec fructus grossos, nec distributiones tales haberent; capitulum, ad quod tunc tales fructus pertinebunt, sine dilatione aliqua solvat ministrantibus pro eisdem, & ad hoc camerarii teneantur ex proprio juramento.

IV. *Rubrica de numero beneficiatorum, & quæ præbendæ ipsorum sint presbyterales, quæ diaconales, & quæ subdiaconales.*

XXIV. De beneficiatis Lateranensis ecclesiæ præsenti constitutione duximus ordinandum, quod in ipsa ecclesia perpetuo sint viginti duo beneficiati, quorum quatuordecim sint presbyteri, videlicet Petrus de Palliano archipresbyter de Utriculo, Laurentius Rusciolus de Pandolphis, Jacobus de Leolis, Johannes de Campo-floris, Johannes de Catino, * Nucius Petri Bertæ, Stephanus de Sublacu, Johannes Serleonis archipresbyter de Arcula, Johannes de Civita, Nucius de sancto Marco, Dominicus de Campanea, Granfredus de Autisiodoro, & Nucius Amici: ita quod beneficiatus ipsorum perpetuo sint presbyterales. Quatuor vero diaconi, videlicet Nicolaus Procerti, Jacobellus de Campo-florum, Silvester Ricciardelli, & Nucius de Tibure: ita quod ipsorum beneficiatus perpetuo sint diaconales. Quatuor vero beneficiati restantes sint subdiaconi; videlicet Tutius Salmenicii, Angelus de Gallicano, Antonius de Frascato, & Manardus filius D. Antuini: ita quod ipsorum beneficiatus ex nunc & in perpetuum subdiaconales censeantur. * f. Mutius

XXV. Ne igitur Lateranensis ecclesia in divinis officiis defectum aliquem de cetero patiatur, hoc constituto jubemus, quod omnes & singuli beneficiati superius nominati, qui ipsorum beneficiatorum possessionem obtinent de præsenti, infra annum a tempore publicationis hujusmo-

CONSTIT. LATER. di statutorum computandum; quilibet vero ad.... alioquin de dictis beneficiatibus sint privati: & si postea sic privati fructus alioquin receperint, eo ipso sententiam excommunicationis incurrant, & ab omni beneficiatorum & canonicorum consortio repellantur; neque eis per camerarios aliquid ministretur: & si scienter aliquid ministraverint; ministrantes ipsi tantumdem de eorum proprio cameræ restituere teneantur, sub pœna præstiti juramenti.

IV.

AUGUSTINI PATRICII Picolominei, episcopi Pientini,* epistola ad Innocentium VIII.

* V. Comment. pag. vj & seq.

In librum sacrarum Cæremoniarum, quibus Romani pontifices uti consueverunt.

SANCTISSIMO domino nostro INNOCENTIO octavo, universalis ecclesiæ summo Pontifici, AUGUSTINUS Patricius Picolomineus, indignus episcopus Pientinus, felicitatem. Absoluta nuper satis feliciter divino munere emendatione libri Pontificalis, explicationem ordinationemque sacrarum cæremoniarum, quibus Romani pontifices uti consueverunt, tuo jussu, tuisque auspiciis, beatissime Pater, aggredior. Certamen profecto priori laboriosius, longeque difficilius, cum propter incertam ejus rei disciplinam, lateque per multa capita vagantem, tum etiam ob frequentem cæremoniarum additionem, diminutionem, variationem, ac pro tempore multiplicem mutationem. Cogitavit sane circumspectissima beatitudo tua, & recte quidem, plurimum ad divinam clementiam nobis propitiandam pertinere, si puris, castis, congruisque cærimoniis illa colatur. nec minus spectare ad majestatem apostolicam, sacrique senatus auctoritatem venerationemque præservandam atque augendam, si suo ordine, rituque decenti omnia peragantur; si rerum, temporum, personarum ratio habeatur; si cuique reddantur debitus honor, & propria reverentia. quæ quidem omnia hac una disciplina continentur, suggeruntur, administranturque. Quanta fuerit apud omnes gentes, apud omnes populos, apud omnes nationes sacrorum cura, nimis longum esset enarrare. Prætermittam Eleusinæ Cereris vana, atque abdita sacra, furiosa pudendaque Dionysii orgia; Ægyptiorum irridenda & portentuosa minima, & Romanorum superstitiosam religionem: apud quos nulli magistratus legitimi putabantur, nullæ expeditiones sive mari, sive terra suscipiebantur, nihil a senatu, populove statuebant, nisi prius justis cærimoniis superum voluntas explorata

rata esset. Sacra certe Pentateuci historia tota fere in tradendis divinis ritibus versatur; itaut nihil magis Moysen, immo ipsum Deum curasse constet, quam ut statutis congruisque cærimoniis divina majestas ab hominibus coleretur; ubi eodem tenore servari mandantur præcepta, cærimoniæ, atque judicia. AUGUST. PICOLOM.

Majores vero nostri, duces & doctores christiani populi, ab initio nascentis ecclesiæ sacros ritus divino afflati numine nobis tradiderunt: quos deinde crescente fidelium multitudine illorum successores Romani pontifices, salva rerum substantia, auxerunt, ornaverunt, atque mirum in modum ampliaverunt, adduntque in dies: mutantur & variantur permulta, quæ non tam priscis institutionibus adversa sunt, quam tempori, & rebus quæ aguntur, accommoda, atque decora. Quo fit ut cum propter rei vetustatem pauca admodum ex priorum observantiis reperiantur, & quæ deinde a posteris litteris mandata exstent, tum propter Romanæ curiæ crebras apud exteras gentes peregrinationes, tum etiam propter varias confusasque scribentium sententias, parum usui, & utilitati nostris temporibus esse videantur; cæremoniis non tam scriptis, quam jam pridem consuetis hactenus magna ex parte usi sumus. Hinc variæ aliquando inter patres de peragendis sacris opiniones, hinc contentiones indecentes interdum, inter ministros cæremoniarum: cum memoria hominum labilis sit & fluxa, sæpeque aliæ pro aliis succurrant; & quid certi tenendum sit, fixa regula ostendi non possit. Hæc igitur, ut reor, provide considerans sanctitas tua, beatissime Pater, cupiensque ut in rebus omnibus, tam divinis, quam humanis, decus & ordo debite servetur; utque sine tumultu, quiete, tranquille cum gravitate & dignitate omnia peragantur: injunxit mihi, ut tam ex libris majorum, quos ex archiviis Romanæ ecclesiæ complures deprompsi; quam ex quotidiano usu capellæ apostolicæ, in quo annis supra viginti non sine labore assiduo versatus sum; cærimonias omnes, quibus nostro tempore uti consueverunt Romani pontifices, prætermissis superfluis, & antiquatis, in ordinem redigerem. Devitassem recusassemque hoc munus perlibenter, & sarcinam humeris meis omnino imparem excussissem, si licuisset Pontifici maximo non obtemperare. Sed sciens obedientiam victimis præstantiorem esse, & reum esse mortis, qui summo Pontifici non paret: malui rudis atque ignarus judicari, quam protervus & inobediens. Erexit, & mirum in modum confirmavit mihi labentem animum in primis summa tuæ pietatis in omnes benignitas atque clementia, quæ non tam ineptitudinem meam, quam optimam mentem, & parendi promptitudinem metietur, tum illorum reverendissimorum patrum, quos hujus nostræ lucubrationis recognitores revisoresque constituisti, prudentia, diligentia, acerrimum, integrumque judicium, & omnium rerum divinarum, atque humanarum summa doctrina: qui profecto nihil admittent, quod gravitati, ac dignitati apostolicæ Sedis & tanti senatus non conveniat. Quorum exactissimæ censuræ hos libros per multos dies libentissime submisi,

AUGUST. PICOLOM. ratus, ut si a tantis viris approbarentur, fore ut a nemine merito possent damnari.

Totum opus in tres libros divisimus. Primus & major ea continebit, quæ ad summum Pontificem & sacrum senatum pertinent extra ordinem divini officii, ut puta electionem, & consecrationem Romani Pontificis, Cæsaris coronationem, canonizationes sanctorum, creationes cardinalium, & cetera hujusmodi. Secundus ordinem & ritum celebrandi sacras sollemnitates per totum anni circulum complectetur; & quæ ad divinum officium spectant tam in Vesperis, quam in Missis, & aliis horis. Et in hoc quidem libro secundo, quoniam minutiora multa insunt, quibus sine continua exercitatione nemo facile meminisse posset, adhibuimus nobis adjutorem JOHANNEM BURCARDUM Argentinensem, præpositum Haselatensem, & sacrarum cæremoniarum ministrum: cujus solerti opera etiam usi sumus in emendatione libri Pontificalis. qui omnia quam diligentissime collegit, & accuratissime annotavit, ut parvo labore in digerendo libro opus fuerit. Tertium librum addidimus generalia quædam, normas atque cujusque officii summarias instructiones continentem, præposuimusque cuique libro capita rerum, quæ in eo continentur: ut facilius quid quisque desiderat, invenire queat. Admirabuntur fortasse complures diserti & latinæ linguæ censores, quod vim proprietatemque verborum latinorum non usquequaque servaverimus; quodque plura admiscuerimus nova vocabula, quæ latinius dici potuissent. Quibus ingenue fatebimur ignorantiam nostram. & tamen multa ibi esse affirmabimus, quæ si aliter dicerentur, non facile ab omnibus intelligerentur. Securi sumus in his terminos a superioribus harum rerum scriptoribus usurpatos, & qui hodie etiam sunt in usu apud sacrorum ministros: arbitrati sanctitatem tuam, & sacrum senatum non tam verborum lenocinia, quam rerum ordinem & explicationem a nobis exacturos. Quibus si satisfecerimus, Deo optimo maximo bonorum omnium largitori, qui unde satisfacere possemus clementissime tribuit, gratias agimus immortales: sin minus, ut imbecillitati ruditatique nostræ ignoscas, & obtemperandi studium benigne suscipias, etiam atque etiam supplices exoramus. Vale. Romæ Kal. Martiis, anno salutis M CCCC LXXXVIII.

V.

EX DIARIO PARIDIS DE * CRASSIS.

* V. Commentar. p. v & vj.

Contra electum Corcyrensem, qui prædictum Augustini librum sub suo nomine vulgavit.

Ex Diar. Paridis.

HODIE, nempe XI Martii, anno MDXVII, cum mihi dictum esset, librum ceremonialem nostrum, quo respublica nostra ecclesiastica regitur & gubernatur, fuisse Venetiis impressum, & ad Urbem remissum omnibus venalem; dolui vehementer: & priusquam aliquid dicerem Pontifici, super hoc conquestus fui cum cardinalibus, qui in die creationis annuæ papalis exspectabant Pontificem venturum ad Missam. Et aliqui, immo multi ex eis commoti, scandalizati sunt, quod ceremoniæ sacræ & mysteria eorum divulgata fuerint: sic ut ceremoniæ nostræ, quæ erant aliquid sacrum, fiant quid publicum, &c. Et in fine dixerunt Papæ dolentes. Papa autem prima facie turbatus, dixit se facturum quid cardinalibus placeret. Et quia cardinalis sanctæ Crucis forsan fuerat causa quod imprimeretur liber ille; dixit non malum esse. Tandem Papa commisit cardinali de Grassis protectori officii ceremoniarum, ut simul cum auditore cameræ provideret, ne amplius aliquod volumen venderetur usque ad diem consistorii: quia tunc exquisitis votis omnium cardinalium concluderetur. Et sic factum est.

Deinde cum collatione facta de illo impresso cum nostro, invenissem multa fuisse ad libitum addita, & plura similiter cassata; retuli Papæ præsentibus cardinalibus in consistorio sequenti: ac Papa vidit ac magis commotus est. Et vocato iterum auditore cameræ, mandavit ut omnia volumina impressa apud se habeat & sic retineat, donec aliud sibi dixerit.

Sicut supra dixi, XI Martii scripsi electum Corcyrensem publicasse librum ceremonialem contra jus fasque, & Papa mihi commisit ut ipsum librum diligenter viderem ac collationarem cum originali, si quid esset additum vel imminutum, quod illud signarem ac referrem. Itaque eo totaliter viso & signato, feci hanc meam epistolam, quam præmisi quasi invectivam contra ipsum Corcyrensem temeratorem libri sacri, & eam Papæ dedi in manibus: & legit & approbavit, mandans mihi ut in primo consistorio recitem causas quibus motus fui; & exaudiret præsente senatu petitiones meas, quæ sunt ut ipsa epistola de verbo ad verbum hic posita, sic videlicet.

Sanctissimo D. N. Leoni Papæ X. Paris de Grassis episcopus Pisaurensis ceremoniarum magister. Inter sacras sollemnesque Romanæ ecclesiæ ceremonias, beatissime Pontifex, a juventute mea versatus tuo

Eeee ij

Ex Diar. Paridis. ac tuorum beneficio prædecessorum, illis jam ad XVI prope annum præfectus, piaculum ingens, & id quidem calumniæ & ignominiæ plenum, facturus videor, si transeat sub silentio, & conniventibus oculis patiar illas per libros sacrorum rituum, nuper sub nomine cujusdam falsi & temerarii auctoris impressos, corrumpi ac in contemptum apostolicæ Sedis divulgari; atque antecessores meos, qui eisdem præfuere ceremoniis, illasque mihi tamquam per manus dedere suis laboribus, suis vigiliis ac studiis, contra jura legesque defraudare æquo animo feram sub felicissimo sanctitatis vestræ pontificatu, cujus ingenii dotes ita longa experientia omnes didicimus, ut jam non dubitemus eam (si qualia hæc sunt intelligat) pro sua erga Deum pietate, pro sanctæ Sedis apostolicæ majestate ac innata justitia, non solum non passuram; sed, sicut ego ea pro criminis magnitudine sine hic verborum detestatione præterire non possum, ita illam acriter vindicaturam. Nam quemadmodum justi cujusque principis est curare, ne quisquam suo jure fraudetur: ita, si diligenter inspexerimus, ad quempiam alium non magis spectat quam ad Romanum Pontificem, ne sacræ suæ ceremoniæ maculentur, neve aliqua in parte alterentur, ac præsertim ne corrumpantur: sed & quod omnium principum est, ne prolatæ in vulgus velut prostitutæ pontificalium sacrorum existimationem minuant, floci faciant, & contemnantur. Quod si in primis tua ac sacrosanctæ Sedis apostolicæ res agitur, B. P. ne pigeat obsecro, hæc, qualiacumque sint, quæ temporis angustia cursim collegimus, perlegere. Inveniet profecto in his, non quæ verborum contextu auribus grata & jucunda; sed quæ ad rem tuam maxime pertinentia sint & necessaria. Verum antequam ab eo exordiar quod hæ sacræ ceremoniæ in vulgus minime prodendæ sunt: respondebo illorum opinioni qui existimant, religionis christianæ ceremonias ad publicam mortalium utilitatem esse divulgandas, moti forsan vel eo argumento, quod ipsa divini Numinis deductio & cetera ecclesiæ sacramenta, libris pontificalibus impressa & publicata sunt. Quippe illa ad omnes ecclesias & singulos quosque sacerdotes pertinent, nec omnino recondi poterant. Hæc ad Romanam ecclesiam tantum, ejusque summum Pontificem, suosque dumtaxat ad id operis vocatos ministros. Sed utinam etiam & illa quæ dixi, secretiora forent & magis recondita. Non enim ea quotidie ad profanas manus in sacerdotii contemptum, nec ad alienas sectas in nostræ religionis irrisionem devenire videremus. At quoniam acta reprehendi magis possunt quam corrigi; revertamur ad rem nostram integram adhuc, ne hoc malo exemplo & ipsa labefactetur. Novit jam pridem S. T. omnem Romanorum Pontificum auctoritatem, omnem majestatem hujus sacrosanctæ Sedis pendere ex animis opinionibusque principum & prælatorum. Dum enim illi summos Pontifices non tamquam mortales homines, sed tamquam deos in terris existimant & credunt; illis se sponte sua subjiciunt, illis parent, illos suspiciunt ac venerantur, & etiam adorant; incredibilique quadam afficiuntur admiratione, cum aliquando audiunt aut vident supra humanum opus ab illis per eas, de quibus agimus, cere-

monias in sanctorum numerum quempiam referri; Pontifices tanta sollemnitate, tantaque observatione eligi atque sanctificari; imperatores coronari, reges inungi, cardinales assumi, patriarchas, archiepiscopos, episcoposque consecrari, ac cetera effici, quæ tum rerum magnitudine, tum varietate divinitatem quamdam præ se ferre videntur. Quod si sacrorum arcana pandantur, & sacræ publicentur ceremoniæ, ilico futurum est, ut omnis opinio minuatur, ut pontificia auctoritas elanguescat necesse est. Suberit extemplo summus Pontifex vel uniuscujusque plebeii hominis censuræ. Alius ritus non recte a majoribus ordinatos redarguet: alius non observatas traditiones objiciet: alius morem cultumque sacrorum perperam interpretabitur: alius gestus deridebit & subsannabit. Et cum antecessores tui consueverint, pro tempore, pro loco, pro necessitate ceremonias quandoque mutare; non erunt summi Pontifices sui arbitrii, neque sine vulgi murmuratione id exsequi poterunt, utcumque res familiari cognitione in contemptum adducent. Quod ne fiat, non minus curandum a nobis, qui vero fidei lumine illustramur, quam curatum sit olim a gentilibus in suis superstitionibus, quibus quasi peculiaris mos omnibus arcana ceremoniarum nec velle, nec audere in vulgus edere, asserentibus non licere profanis nosse deorum mysteria, semper fuit: in quibus nulla major quam fides silentii deberetur. Quod ut cetera innumerabilia taceam, quæ circa hæc a Macrobio, Apuleio, Valerio, Plutarcho, ac ceteris antiquis auctoribus referuntur; memoriæ traditum est, Tarquinium regem, M. Tullium, quod librum secreta civilium sacrorum continentem, cuidam Sabino describendum dedisset, Colso insulam in mare abjici jussisse. Quod si apud eos tanto supplicio libri sola descriptio vindicata est: qua pœna apud nos erit afficiendus, qui non solum sacra descripserit, sed etiam descripta corruperit, ac corrupta divulgaverit? Adde quod ille triumvir illis eisdem sacris præerat, licebatque illi eumdem librum legere & attrectare: hic noster ab omnibus ceremoniis alienus, ex sacris penetralibus furto librum hunc surripuisse facile credi potest. Nam cum Innocentius VIII summa industria collectas in hunc librum ceremonias, non ignorans quam retinenda & occultanda forent sacrorum arcana, in palatii sacrario ac interiori bibliotheca magna cum diligentia observanda reposuisset, ut inde per illos tantum qui præessent, quando opus esset, incorrupte haurirentur, idque huc usque observatum fuisset: quomodo ad hujus manus pervenerint, non liquet satis. Illud certissimum est, quod hic novus homo, & modo sacris initiatus, unus inventus est, qui quod nemo alius etiam inter sacras ceremonias educatus umquam ausus fuisset, auderet non solum librum hunc in profanas manus edere, sed etiam multa subtrahere, nonnulla addere, & quamplurima immutare & corrumpere. At dicat ipse obsecro, ubinam istas ceremonias, quas immutabat, didicerat? quo auctore, quo magistro, qua facultate nitebatur? nam si liber ipse ceremonialis a Sede apostolica approbatus jus & legem facit, ut in Clementinis tit. *de jurejurando* sancitum est, & nulli præterquam principi li-

Ex Diar. Paridis.

Ex Diar. Paridis.

cet ea quæ juris sunt immutare: qua audacia hunc impulsum dicemus, ut cum secundum constitutiones nomen adhuc suum nesciret, (appellavit enim se ubique electum archiepiscopum, cum electum tantum appellare debuisset, nec licebat ante pallii assumptionem quemquam archiepiscopum nominari) hanc juris mutationem sibi licere putaret? Describebat profecto bonus vir quod minime intelligebat. Si enim eadem non ignorasset, neque ambulasset in tenebris, non posuisset *sinistram* pro *dextra*, non *fidelem* pro *filialem*, non particulas negativas aut disjunctivas aliquando omisisset, quæ sensum perverterent aut depravarent: non præteriisset *fanones, vexilla, colores, collegia*: nec immutasset juramenta, benedictiones, unctiones, & cetera quæ de substantia sunt, & characteres imprimunt, quæ nullo pacto immutari debent aut possunt. Sed quid in his moror? ad mille & supra, B. P. corruptiones enumeravimus in libro hoc suo nuper impresso, dum illum cum exemplari protocollo Pientini præsulis, veri auctoris, contulimus. Nec verbis nostris fidem habeat S. V. librum ipsum quem protuli intueatur. Signata sunt loca, aut asterisco, aut linea, aut litura. Nulla prorsus pagina errore vacat. quæ omnia non minus pro pietate tua erga Deum reprobare & repellere debet S. T. quam pro tua justitia curare, ne defuncto eidem præsuli Pientino, viro doctissimo, ac de Sede apostolica bene merito, vis & injuria inferatur, suisque vigiliis, suo nomine spolietur, ac suo honore privetur. Is cum plures annos magistratum ceremoniarum egregie & scite exercuisset, ab Innocentio VIII prædecessore & affine tuo ab hujusmodi magistratu vacatione accepta, eisdem tamen stipendiis Senas, tamquam in secessum litteratorium, ad Romanæ ecclesiæ ceremonias in librum hunc colligendas missus est. Laboravit triennio vir gravis & summæ experientiæ: demum incredibili studio, & exacta diligentia absolutum librum ejusdem Pontificis nomini antepositis suis epistolis dedicavit, contentus vel eo nomine, quod apud posteros non auctor, sed quasi collector aut compilator sacrarum ceremoniarum diceretur. Nec existimavit bonus pater aliquem suo tantum nomini invisurum. Sed o mores hominum! non erubuit sub tuo pontificatu electus ille Corcyrensis ejus patris, cujus debuisset potius observare memoriam, abradere nomen & epistolas, ac suas ita inserere, ut se libri hujus ceremonialis auctorem credere secutura posteritas crederetur. Quis enim in hoc libro nuper impresso præterquam unus Christophorus Marcellus nominatur? Quodnam Pienrini præsulis auctoris, aut alterius cujusvis legitur nomen? Quin etiam subtraxit iste, qui tam impudenter alienos sibi labores vindicat, verba illius optimi patris, quibus in capite de clericis ceremoniarum imperfectionem suam excusabat, dicentis inter alia: Utinam tam bene officium meum sustinere scivissem, cum in eo fui, quam bene imperfectum meum cognosco. Eat igitur, etsi non dolo, non fraude id fecisse autumet, dicat se suas epistolas ad ornamentum tantum apposuisse, non ut laudes alienas usurparet. Sed interrogetur obsecro, cujusnam sit illa lucubratio, quam adeo efficacissimis verbis a S. T. ac-

cepi in prima epistola efflagitat? utrumne intelligat brevis epistolæ suæ, an totius operis lucubrationem? Interrogetur, inquam, a quo absoluta maxima pars operis videri poterat, cum tot & tanta priore libro peregerit, ut ipsa altera epistola ampullatum: vel a quo ultimus absolvitur liber, ut ejus verbis utar. Putabatne simplex vir, dum opus alienum ad verbum transcribebat, futurum ut numquam in furto deprehenderetur? an id magis ingenium fortasse opinabatur, quam mutum reddere, vel fateri per quem profecisset? An existimabat potius tantum opus, paucis admodum immutatis verbis & rubricis, ita suum fieri, ut veri auctoris nomen penitus aboleretur? Primum se omnium hæc ad usum & voluptatem communicasse commemorat. O egregium opus! o laboriosam concinnationem! Exsequias juste emendavit; *albam*, *album*; *genuflexum*, *supplicandum*; *officiales*, *magistratus*; *pileum*, *galerum* concinnavit. Pro *lignis*, *tignis* supposuit; pro *cusino*, *pulvino*; pro *bacili*, *vase*; pro *perfectis*, *peracta*; pro *platea*, *aream*; pro *armis*, *insignia*; pro *rubeo*, *purpureum* inseruit. Hæc & hujusmodi sunt frivola quidem & inania, quæ iste suis sesquipedalibus verbis se concinnasse jactat; ac si pura, nuda, clara & simplicia non magis religio exposceret, quam ista verborum lenocinia. At si concinnaturus erat, cur non omnia concinnavit? cur non eodem ubique modo, pro *Papa*, *Pontificem*, pro *processionibus supplicationes* subegerit? Modo easdem dictiones reliquit intactas, tamquam pertæsus etiam longam concinnationem eorum librorum, quorum auctor haberi volebat. Quid? quod ubique nomen & excusationem ac epistolas auctoris delevisset. Non delevit etiam, *Hoc juramentum Federicus III Imperator, qui adhuc regnat, dum Senis esset, præstitit.* Quid & illud intactum reliquit? *Ceremonias in coronandis regibus servandas in libro Pontificali, quem nuper emendavimus, plene conscripsimus*: ut in altero scilicet dolus & mendacium appareret, defuncto jam diu imperatore: in altero furtum confiteretur, nisi mallet geminare Pontificalem librum illum, ita ut hos fecit sibi attribuens. Præteriit ultra hæc multa his non minora sive negligentia, sive ut omnia pariter confunderet. Nam & se interfuisse coronationi ejusdem imperatoris, & vidisse cardinales Nicenum & Atrebatensem, ac servisse Pio II per annos plurimos, & suo tempore nullum Romanum Pontificem præter Sixtum IV consecratum satis impudenter autumat; ac si dicat nec Pium III, nec te Leonem X nostro tempore fuisse consecratos. quæ cuncta ut primo auctori apprime conveniebant, ita huic supposititio, & ejus libro omnem fidem adimunt. Aut enim illa non erant amovenda, aut hæc quoque cum illis abradenda fuerunt, ut concinnatum undequaque opus videretur. Ast o si ipse Pientinus auctor revertatur, & nunc sua jura reposcat! nonne iste operosus concinnator, tamquam Horatiana cornicula, alienis omnibus pennis deplumatus, cum suis tantum corruptionibus remansurus esset, futurusque omnibus ludibrio? At putabit forte ea sibi licere, si epistolas suas cum a se concinnato opere ad S. T. direxisset, ejusque sacratissimo nomine culpam suam pertexisset, eos imitatus, qui ut impune

Ex Diar. Paridis.

furati sint, furta magistratibus elargiuntur. Sed non vidit ingeniosus in alienis operibus auctor, quantum beatitudinem tuam offenderet, dum tamquam inanis gloriæ nimis appetentem eam in locum abrasorum nominum ingerit, suique criminis participatione coinquinare contendit, non solum invidis & malevolis causam contra eam invehendi præbet, sed etiam ejus successoribus abradendi Leonis sanctissimum nomen cum tua ignominia, ac cum laude sua auctorum nomina restituendi materiam relinquit. Quod si his quæ maxime sanctitatem tuam movere deberent, non moveris, sanctissime Pontifex, nec afficit te contemptus apostolicæ Sedis, ac pontificiæ dignitatis, qui ex hac arcanorum invulgatione ilico irrepturus est; moveat te quæso tua erga Deum pietas, nec eam una cum ipsis ceremoniis ab isto insolenti jactatore corrumpi patiaris. Moveant te Pientini episcopi inanes sui labores, suæ vigiliæ jura reposcentes. Moveat te demum Innocentii VIII prædecessoris tui affinisque memoria, cui tu tantum debes, ut fortasse nemo magis. Is enim suum abs te, tum jure affinitatis & gratitudinis, tum æquitatis & justitiæ reponi petit. Is librum suum integrum & incorruptum desiderat, & in arcanis reservari, ut vivens instituit, efflagitat. Obsequere eorum umbris, beatissime Pater, tam justa, tam pia, tam sancta postulantibus; &, quæ tua justitia est, rejecto & exploso etiam sub anathemate isto impudenti usurpatore cum suis corruptionibus, libros suis auctoribus restitue. Futurum est enim ut plus veræ laudis, plus gloriæ adeptura sit S.T. in eorum nominibus reponendis, quam si quodlibet egregium opus a vero auctore sibi dicaretur.

Hanc epistolam cum in manibus Papæ dedissem, legissetque libenter & avide, & acceptasset rationes & argumenta in ea per me allegata; versus ad cardinales aliquos, qui sibi forte adhærebant, dixit me rationem habere super petitionibus meis: & librum ceremoniarum nuper impressum omnino comburi simul cum falso auctore, sicut postulassem, aut saltem ipsum auctorem corrigi & castigari omnino debere prout præsentibus videretur. Itaque ad primum consistorium rem & causam differre, ut in ipso consistorio proponerem, prout proposui audientibus omnibus; & tandem Papa mandavit tribus cardinalibus, videlicet R. D. Antonio de Monte tit. S. Praxedis, & D. Petro de Accoltis S. Eusebii Anconitano, & D. Achilli de Grassis S. Sixti cardinali Bononiensi, protectori officii ceremoniarum, fratri meo, ut petitiones meas ad partes plenius intelligerent, & me, prout juris fuerit, ac sibi videretur, expedirent tam super libro comburendo, quam auctore castigando, & ad Urbem citando personaliter & comparendo. Itaque quid sequetur, hic etiam successive adnotabo.

VI.

VI.

ADDENDA ET CORRIGENDA
in Itinere Italico.

PAg. 12 *lin.* 33 *l.* Vincii patria Florentini.

pag. 16 *lin.* 17 *post* ferunt, *adde* Petrus Paulus Bosca hoc de serpente Micrologum edidit Mediolani anno M DC XXV.

pag. 19 *lin.* 6 *l.* ad Brunonem abbatem de Claravalle. At legendum esse Caravalle.

pag. 35 *lin.* 32, & *pag.* 36 *lin.* 10. *l.* Piscopiæ.

pag. 37 *lin.* 10 *post* Angelum, *adde*, quæ versio typis excusa est. Hanc Johannes de Regio monte correxit & emendavit suis Annotationibus, cum Ptolemæi Geographia editis Argentorati anno M D XXV. *ibid. lin.* 34 *l.* Martino V datarius.

pag. 49 *lin.* 26 ex tela argentea, *lege* ex serico albo. *ibid. lin.* 33 *l.* Julio III.

pag. 56 *lin.* 10 palmis, *lege* cannis.

pag. 58 *lin.* 22 Ovidii *lege* Ambrosii Nasonii.

pag. 60 *lin.* 3 Mairus. *l.* Macrus.

pag. 61 *lin.* 29 præfectum collegii *l.* lectorem controversiarum in collegio.

pag. 62 *lin.* 3 *adde.* Verum id alii pernegant, asseruntque Macedonem ad impugnandum Bonam impulsum fuisse a gravissimis viris, quibus Bonæ sententia non placebat.

pag. 67 *lin.* 28 *post* Nerius, *adde* Cæsar Baronius. *ibid. lin.* 32 *l.* Morina.

pag. 73 *lin.* 19 *dele* In libro..... suppositicium esse.

pag. 75 *lin.* 23 *adde.* Alii ad hospitale sancti Spiritus in Saxia cæsum tradunt.

pag. 77 *lin.* 26 *l.* quod Holstenius commodato... ac postea typis commiserit: sed editionem interceptam ac suppressam fuisse.

pag. 78 *lin.* 17 *l.* quatuor ex ordine quadrigæ.

pag. 79 *lin.* 26 *adde*, legiturque etiam nunc.

pag. 80 *lin.* 22 *l.* Johannes de Aspinis *ibid. lin.* 34 *l.* Severolii.

pag 83 *lin.* 8 & *seqq. l.* mausoleum Severi Alexandri & Mameæ matris. Sixtus V.

ibid. lin. 23 *l.* Scarlattus. *ibid. lin. antep.* ex jaspide *lege* ex porphyrite.

pag. 84 *lin.* 8 *l.* quadraginta octo columnis marmoreis duplici ordine.

pag. 85 *lin.* 19 *l.* & hippodromi (ut quibusdam videtur) vestigia.

pag. 86 *lin.* 8 *l.* a Rubris..... ad Rubras.

pag. 88 *lin.* 2 *l.* præeuntibus crucifixi. *ibid. lin.* 5 *l.* extremi, ex cœnobio sanctæ Mariæ ad portam Angelicam, ubi prius ha-

bitabant, ducebantur.

pag. 90 *lin.* 30 *l.* Matthæum in Merulana..... Augustinianorum in Exquiliis.

pag. 92 *lin.* 27 *l.* Diocletiani antea sub Pio IV.

pag. 99 *lin.* 25 *l.* castellum Rupisscissæ.

pag. 103 *lin.* 8 Apollinem *l.* Dianam.

pag. 123 *lin.* 2 In ea stat liber Scintillarum..... adducit. qui liber sæculo superiori pluries editus est Venetiis & Coloniæ. Ineditum est aliud ejusdem arg.

pag. 131 *lin.* 4 *l.* fuisse factum, forte lectum.

pag. 136 *lin.* 16 *adde*, quod etiam Florentiæ apud Antonianos Gallos fieri audio.

pag. 142 *lin.* 2 *l.* Johannes Bapt. Palagius.

pag. 144 *lin.* 31 *l.* R. P. Dominico Maria Puteobonello magistro.

pag. 146 *lin.* 10 *l.* veterano, qui unus erat ex militibus classis, ibidem, &c.

pag. 147 *lin. ult. & seqq. dele* alia iisdem, &c. *usque ad* ejusmodi.

pag. 152 *lin.* 16 *l.* seu Solis fanum. Idiotismum putat esse Fabretrus, qui Herculis templum illic fuisse existimat.

pag. 155 *lin.* 26 *l.* Platellæ officiali parvarum datarum.

pag. 157 *post lin.* 6 *adde*, LONG. PED. XXX. LAT. PED. XXX.

pag. 158 *lin.* 28 *post* fecit *adde*, Holstenius tamen in notis ad Cluverium hanc de Desiderio inscriptionem mordicus tuetur pag. 68.

pag. 161 *lin.* 14 *l.* qui cum Pisis esset. *ibid. lin. antep. l.* Candidus a Forolivio.

pag. 163 *lin.* 33 *l.* P. Dominicus Maria Brancaccinus Serenissimi Magni Ducis theologus nobis.

pag. 167 *lin.* 41 *l.* Serenissimo Magno Duce.

pag. 173 *lin.* 29 *l.* Pratum civitatem.

ibid. lin. 35 *l.* Serenissimæ Magnæ Ducis.

pag. 169 *lin.* 23 *& seqq. l.* Brunetti libellum Ottingerus, sed mendose, in lucem vulgavit in suo Bibliothecario.

pag. 172 *lin.* 35 *l.* tam fuit & facilis.

ibid. lin. 38 *l.* turrem.

pag. 175 *lin.* 1 *l.* erat.

pag. 176 *lin.* 29 *l.* Faventiæ episcopo.

ibid. lin. antep. l. censura. Melioris est notæ epitaphium.

pag. 178 *lin.* 8 *l.* vix. an. XXXII. *lin. seq. l.* separet.

ibid. lin. 12 *l.* ob. an. M D XXXII.

ibid. lin. 14 *l.* anno M CCCC XCIV.

ibid. lin. 28 *l.* Dati germanum.

pag. 180 *lin* 25 *l.* Est & alia ejusdem instituti Congregatio Veneta seu Montis coronæ.

pag. 183 *lin.* 28 *l.* Radiolensis, vulgo de Raggiola.

pag. 190 *lin.* 24 primum in ecclesia beatæ Mariæ de Rosa, tum in beatæ Mariæ de Curte.

ibid. lin. 25 *l.* per Johannem Leonardium, cujus vitam edidit Ludovicus Marracius Sanctissimi D. N. Innocentii XI a confessionibus.

pag. 192 *lin.* 13 *l.* Pistorii Franciscum Vicecomitem S. Stephani equitem.

pag. 194 *lin.* 17 *l.* Collatius. *ibid. lin.* 29 *l.* qui pro Rege Christianissimo Oratoris officium Florentiæ jam dudum gerit.

pag. 197 *lin. ult. dele* alias Panormitanum.

pag. 201 *lin.* 14 Prato *l.* Bosco.

pag. 102 *lin.* 16 *l.* Gregorius Cortesius. *pag.* 126 *sic restituenda inscriptio.*

C. UMMIDIO. C. F. TER. DURMIO
QUADRATO. COS. XV. VIR. S. F.
LEG. TI. CAESARIS. AUG. PROV. LUSIT
LEG. DIVI. CLAUDI. IN. ILLYRICO. EJUSDEM. ET
NERONIS. CAESARIS. AUG. IN. SYRIA. PROCOS
PROVINC. CYPRI. Q. DIVI. AUG. ET. TI. CAESARIS
AUG. AED. CUR. PR. AER. XV. VIR. STILIT. JUD. CURAT
TABULAR. PUBLICAR. PRAEF. FRUM. DANDI. EX. S. C.

IN PARTE II. *pag.* 89 *lin.* 16 *l.* Minorum conventualium.

ERRATA HUJUS TOMI.

IN COMMENTARIO *pag.* XXXI *lin.* 6 parochiales, *l.* patriarchales. *pag.* LI *lin. ult. l.* post ejus communionem. *pag.* LVII *lin.* 28 majori *l.* sacro.

IN ORD. ROM. *pag.* 5 *lin.* 12 *l. uno verbo* aquamanus. *pag.* 8 *loco motæ sunt Notæ c & d. pag.* 10 *lin.* 22 ut *l.* &. *lin.* 11 *Nota* a *lin.* 3 *l.* ritum. *pag.* 16 *lin.* 4 *l.* vel si. *pag.* 69 *lin.* 3 *l.* si fuerint. *pag.* 91 *lin.* 34 *f.* exuunt eum. *pag.* 195 *lin.* 34 *l.* Scopalatii. *pag.* 199 *lin.* 11 *l.* isto. *pag.* 227 *lin.* 20 tamen *l.* tantum. *pag.* 241 *Notam sic corrige.* Nunc ecclesiæ Gallicanæ pleræque rubeum colorem mutarunt, exceptis nonnullis, qualis est Bituricensis & Lemovicensis, quæ veterem usum retinuerunt. *pag.* 253 *lin.* 24 *l.* cum staphilibus. *pag.* 311 *lin. ult. l.* præmissa. *pag.* 368 *lin.* 13 *l.* secundus. *pag.* 510 *lin.* 9 *l. præposito commate*, Papa..... sedente.

INDEX LIBELLORUM ORDINIS ROMANI.

A

B

C

D

L.

M

Monast.

Veronica

Z

FINIS.

PARISIIS, Excudebat GABRIEL MARTINUS, anno M. DC. LXXXIX.